Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben

Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?

Szerkesztette:
Horváth Miklós

Argumentum

Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben

Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?

Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben

Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?

Szerkesztette:
Horváth Miklós

Argumentum

Jelen kötet a *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* elnevezésű interdiszciplináris kutatócsoport kétéves időtartamú tudományos projektjének eredményeit tartalmazza.

A kutatás és a jelen kötet
a Károli Gáspár Református Egyetem által
tudományos projektek támogatására kiírt pályázati konstrukció keretében
a *Szakvélemények felhasználásának elvi és gyakorlati kérdései a végrehajtott halálos ítélettel lezárt politikai perekben (1956–1963)* című,
66003R800 témaszámon támogatott és finanszírozott belső projekt
vállalásaként valósult meg.

A tanulmányokat lektorálták:

Csikós Gábor (85–104. o.)
Horváth Miklós (137–231., 307–336., 351–569. o.)
Rigó Róbert (233–276. o.)
Törő Krisztina (105–136. o.)

© Szerzők, 2024
© Szerkesztő, 2024

A borítókép illusztráció.
Forrása: Fortepan/Budapest Főváros Levéltára.
Levéltári jelzett: HU.BFLXV.19.C.10
Képszám: 103982 Évszám: 1958

Tartalom

Előszó 7

JOGTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK

Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó szabályozás Magyarországon a II. világháború vége és az 1961. V. törvény hatályba lépése között 13

Nogel Mónika: Általános szempontok az '56-os ügyekben született szakvélemények jogalkalmazói értékeléséhez 37

Schlachta Boglárka Lilla: Fegyelmi és büntetőjogi felelősség. *A bírák és az igazságügyi szakértők felelősségének vizsgálata 1948 és 1961 között* 61

IDEG- ÉS ELMEORVOSOK AZ 1956-OS MEGTORLÓ PEREKBEN

Törő Krisztina: Igazságügyi szakértés a múltban és napjainkban – egy pszichológus-szakértő szemszögéből 85

Csikós Gábor: „Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki." *Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben* 105

György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? *Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban* 137

PERTÖRTÉNETEK, ESETTANULMÁNYOK, HALÁLOS ÍTÉLETEK SZAKÉRTŐI SEGÉDLETTEL

Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári megtorlás történetéből. *Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért* 171

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben 233

Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján 277
Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvos szakértői tevékenység tükrében 307
Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai 337
György Sándor: „A százszázalékos bizonyosság [...] talán az ítéletben nem igen található fel." *A Rizmajer József és társai per ellentmondásai, kérdései, rejtélyei* 351
Rigó Róbert: Lincselés Kiskunmajsán 1956-ban. *Megtorlás a Patyi István és társai, valamint a Turi Mihály és társai ügyek tükrében* 387
Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." *Fejes József Tibor, akinek a sorsa a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el* 423
Dauner Bernát: Tóth Ferenc államvédelmi százados halálának megtorlása 453
Galambos István: Az 1956-os mosonmagyaróvári népítélet a bíróság előtt, különös tekintettel a szakértői véleményekre 477
Kovács Balázs: Motzer Nándor disszidens térképésztiszt hűtlenségi pere 499
Pálházy Ferenc: Varga József és kivégzett társai. *Egy fegyverrejtegetési ügy valószerűtlen története* 525

AMIKOR A MÚLT MÁSKÉPPEN LETT

Horváth Miklós: Akik patikamérlegen mérték a halált. *Szemelvények a megtorlás történetének szakirodalmából* 573

A kötet szerzői 629

Névmutató 633

Előszó

Közismert, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő véres megtorlás történetének könyvtárnyi szakirodalma van. Könyvek, tanulmányok, forrás- és visszaemlékezés-gyűjtemények, adatbázisok sokasága segíti a téma iránt érdeklődő szakembereket és olvasókat a megismerésében. Így jogosan tehető fel a kérdés, hogy van-e értelme, szolgálhat-e újabb eredményekkel egy sokadik kutatás?

Úgy véljük, hogy igen! A korábbi kutatások eredményeként összegyűjtött és rendelkezésre álló hatalmas ismeretanyag ellenére több fontos kérdésben nem jutott nyugvópontra '56 szakmai megítélése. Néhány önkényesen kiragadott példa a történész szakmán belül is újra- és újraéledő vita tárgyát képező ellentmondásokra:

A forradalom és szabadságharc kirobbanása nem a többé-kevésbé spontán történések, hanem egyértelműen előre megtervezett és végrehajtott szovjet provokáció következménye.

A forradalom és szabadságharc célja nem a kommunista diktatúra maradéktalan lebontása, hanem a szocializmus alapvetőnek tartott – vagy inkább annak nyilvánított – „vívmányait" megtartó reformok végrehajtása volt.

A forradalom és szabadságharc történéseit tudatosan, aktívan alakító, illetve a történelmi szituáció „teremtette" szereplői tetteinek ellentmondásos a megítélése. Ez utóbbi területhez kapcsolódóan a forradalom és szabadságharc hősei és áldozatai – közülük hangsúlyosan a kivégzettek – tevékenységének a megítélésében jelentkező tudományos köntösbe bújtatott, valójában szakmaidegen értékelések és törekvések, amelyek a kötet szerzőit a jelen kutatás elvégzésére késztették. A kivégzettek tragikus sorsával sikeresen „házalva", a szakmai kontroll részleges vagy teljes hiányát kihasználva az elmúlt években sorra jelentek meg olyan munkák, amelyekben a „szerző(k)" a megtorlás iratanyagában fennmaradt – akkori elnevezéssel is – igazságügyi szakértői vélemények szelektív felhasználásával a meghurcolt és kivégzett személyek ügyében újra és újra „ítéletet" hirdetnek.[1]

1 Eörsi László: *„Irgalomnak helye nincs". Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2021. 7. o. A szerző munkáinak tartalmát és sommás értékítéletét vö. a kötetben megjelent tanulmányokkal.

Ezek a történelemhamisításként és ebből következően kegyeletsértőnek is minősíthető értékelések voltak azok, amelyek – élve a Károli Gáspár Református Egyetem rektora által kiírt pályázat lehetőségével – a Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar keretében a *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* elnevezésű interdiszciplináris kutatócsoportot megalakítására ösztönöztek, amely 2022 nyarán megkezdte a *Szakvélemények felhasználásának elvi és gyakorlati kérdései a végrehajtott halálos ítélettel lezárt politikai perekben (1956–1963)* című kétéves időtartamú tudományos kutatási projektet.

A kutatócsoport elsődleges célja a megtorlás időszakában végrehajtott halálos ítélettel záródó ügyek lehetőség szerint legteljesebb körének szakértői tevékenységekre koncentrált – interdiszciplináris módszerekkel végrehajtott – vizsgálata. Az előzmények közül jó alapnak bizonyultak a témakörben korábban megjelent színvonalas esettanulmányok, ezek között hangsúlyosan a jelen kötet több szerzőjének tudományos munkái is.

A kutatás sikere érdekében a Károli Gáspár Református Egyetem és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) együttműködési magállapodást kötött. A NEB, küldetésével összhangban, kiemelten fontosnak tartja az együttműködést olyan hazai felsőoktatási intézményekkel, melyekkel kölcsönösen segíthetik egymás szakmai munkáját. A Bizottság a törvény szerinti feladatának (a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzése, a diktatúra hatalmi működésének feltárása, valamint a kommunista diktatúra alatt történt, el nem évülő bűncselekmények elkövetői körének felderítése) ellátása terén elért eddigi eredményeire építve, a jelen tudományos együttműködés keretében is, jelentős mértékben járult hozzá a kommunista rendszer hatalomgyakorlási mechanizmusairól és a pártállami diktatúra formalizált és rejtett hatalmi mechanizmusairól, továbbá a döntéshozói és végrehajtói szintek szerepéről rendelkezésre álló ismeretek kiegészítéséhez, gazdagításához. Tette ezt a NEB a kutatás alapját képező forráscsoportok hozzáférhetőségének biztosításával, a kutatás különböző fázisaiban műhelykonferenciák tartásával és a NEB munkatársainak jelen kötetben közzétett öt tanulmányának a megírásával.

A pályázatban vállalt célok megvalósításában részt vettek a Károli Gáspár Református Egyetem három karának – Állam- és Jogtudományi Kar (Prof. Dr. habil. Tóth J. Zoltán, Prof. Dr. habil. Stipta István, Dr. Schlachta Boglárka Lilla), a Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar (Prof. Dr. habil. Horváth Miklós, a kutatócsoport vezetője, Dr. habil. Kiss Paszkál, Dr. Rigó Róbert, a NEB kutatási osztályának vezetője) és a Hittudományi Kar (Földváryné Dr. habil. Kiss Réka, a NEB elnöke) – oktatói, tudományos munkatársai mellett nem utolsó sorban a KRE Történelemtudományi Doktori Iskola doktoranduszai is (Berta Kristóf, Dauner Bernát, Kovács Balázs, Pálházy Ferenc). A kutatók az interdiszciplináris szakmai műhely keretében egymást segítették és támogatták a projekt tudományos célkitűzéseinek megvalósításában.

A fentiekben sorolt személyeken túl – a pályázati kiírásban biztosított lehetőségek szerint – a feltáró és értékelő munka kiemelkedően fontos eredményeivel járultak hozzá a kutatás sikeréhez a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatói (Dr. Galambos István, György Sándor és Dr. Szakolczai Attila), valamint a Széchényi István Egyetem oktatói (Prof. Dr. habil. Kovács Gábor, Dr. habil. Nogel Mónika és Dr. Szécsi András), továbbá a kutatás első időszakában még a KRE BTK Pszichológiai Intézet, később a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK (Dr. Törő Krisztina) és nem utolsó sorban a Semmelweis Egyetem (Dr. Csikós Gábor) oktatói, jogász, orvos és pszichológus végzettségű, igazságügyi szakértői gyakorlatot is folytató tudósai. Kiváló tanulmányával gazdagította kötetünket Kis József történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltárának igazgatója.

A kutatók az általuk képviselt tudományágak szabályai és irányultságai szerint keresték a választ többek között arra a kérdésre, hogy az 1956 és 1961 között lezajlott politikai célú, végrehajtott halálos ítéletekkel végződő büntetőeljárásokban eljárt szakértők személye és tevékenysége mennyiben felelt meg az akkor érvényben lévő szakmai követelményeknek és elvárásoknak. Elsősorban – de nem kizárólagosan – a NEB által gyűjtött forrásbázisra építve, a kutatók elemezték és értékelték a peres eljárások különböző – nyomozati, ügyészi és bírósági – szakaszaiban kirendelt szakértők megállapításait, azok helytállóságát, a közreműködő szakértők szakmai kompetenciáját. A kutatócsoportunk tagjai feltárták a szakértői vélemények között és azokon belül tetten érhető ellentmondásokat és azok lehetséges okait, majd esettanulmányaikban rögzítették a politikai és ideológiai nyomásgyakorlásra utaló mozzanatokat is.

Úgy véljük, hogy jelen tanulmánykötetünk közreadásával záruló – a Nemzeti Emlékezet Bizottságával szoros együttműködésben végrehajtott – tudományos projektünk fentieken túli jelentősége az, hogy a korszak eseményeit különböző tudományágak képviselői más-más megközelítésben és súllyal vizsgálták és kutatták, így a tények feltárásához, illetve jobb megértéséhez fontos adalékokkal szolgálhattak, hiszen a vizsgált perek kiemelkedő és meghatározó súlyú bizonyítási eszközei az ügyek döntő többségében szükségszerűen meglévő szakértői vélemények voltak.

A 2022-ben elhatározott célunk – hogy az '56-os megtorló perekben keletkezett szakvélemények helytállóságát, hiteltérdemlőségét vizsgáljuk – teljesült, így bízunk benne, hogy kutatási eredményeink több tudományterület (többek között a történettudomány, a jogtörténet, a jogtudomány, az orvostudomány és nem utolsó sorban a sok más tudományággal kapcsolatban álló pszichológia) fejlődését, gazdagodását új és fontos adatokkal és ismeretekkel segíti, segítheti.

Budapest, 2024. július 1.

Dr. habil. Földváryné Kiss Réka
a NEB elnöke

Prof. Dr. habil. Horváth Miklós
a kutatócsoport vezetője

JOGTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK

Tóth J. Zoltán

A halálbüntetésre vonatkozó szabályozás Magyarországon a II. világháború vége és az 1961. V. törvény hatályba lépése között[1]

A halálbüntetés Magyarországon az államalapítástól kezdve *poena ordinariá*nak számított, alkalmazása azonban sem a közép-, sem a kora újkorban nem érte el (sőt meg sem közelítette) a szigorúságnak (vagy ha úgy tetszik: kegyetlenségnek) azt a szintjét, mint más európai országokban. Ennek oka az volt, hogy Magyarország – periférikus elhelyezkedése miatt – a főbb jogrendszerekhez (Angliához, a Német-Római Birodalomhoz, Franciaországhoz, Spanyolországhoz vagy éppen Oroszországhoz) képest kimaradt mind a keleti, mind a nyugati büntetőjogi áramlatokból. Nálunk sem a boszorkányüldözés nem ért el olyan mértéket, mint a német területeken, sem az eretneküldözés nem volt jellemző (mint ahogy a spanyoloknál nagyon is), sem olyan vérszomjas és fanatikus királyaink nem voltak, mint az angoloknál VIII. Henrik és I. Erzsébet, vagy az oroszoknál Rettegett Iván, sem olyan kataklizmákon nem kellett átesnünk, mint a francia forradalom és az azzal együtt járó terror.

Éppen ezért, bár adataink ebből az időszakból meglehetősen hiányosak, a kivégzések száma egy-egy évben sokszor csak néhány tucatra volt tehető, de a „legvéresebb" periódusokban sem haladta meg a néhány százat, amely viszonyok – összehasonlítva a fenti országok némely időszakával – kifejezetten nyugalmasnak mondhatók.

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoportja vezetőjének felkérésére készült. A témát lásd bővebben: Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás a rendes és a rendkívüli büntetőjogban a II. világháborút követő években, valamint az államszocializmus első évtizedében. *Miskolci Jogi Szemle*, 3. (2008) 1., 87–110. o.

Az elmondottak fényében feltehetőleg nem meglepő, hogy a büntetőjog talán legszigorúbb, a halálos ítéletekkel leginkább operáló korszaka nem a középkorra vagy az újkorra, hanem a legújabb korra, azon belül is elsősorban a II. világháború éveire és az azt követő másfél évtizedre esett.

Jelen tanulmány ezek közül csak a II. világháborút közvetlenül követő esztendők halálbüntetéssel kapcsolatos kriminális szabályozásával, valamint az '50-es évek hasonló jellemzőivel kíván foglalkozni; a II. világháború előtti és alatti büntető anyagi és eljárási rendelkezések elemzése egy önálló tanulmányt érdemelne.

A halálbüntetés a II. világháború utáni években

A II. világháború büntetőjogára a statáriális bíráskodás extrém mértékű igénybevétele volt jellemző, ez azonban legalább valamelyest korlátozta a „jogszolgáltatás" önkényét; 1944. október 15-étől, Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérletétől és a nyilas hatalomátvételtől azonban maga a jog is mint olyan megszűnt létezni.

Ehhez képest mindenképpen pozitív fejleménynek tekinthető, hogy az ország német és nyilas uralom alól való fokozatos felszabadításával (amely egyszersmind Magyarország szovjetek általi megszállását is jelentette) a jog újra előtérbe lép: 1944. december 21-én Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely másnap, december 22-én megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt[2] (a miniszterelnök dálnoki Miklós Béla lesz), illetve felhatalmazást ad számára a helyzet stabilizálása, a közigazgatás újjászervezése, az ellátás biztosítása, a közbiztonság és a közrend helyreállítása, valamint a háborús és népellenes bűnösök letartóztatása és felelősségre vonása érdekében szükséges intézkedések megtételére.

E felhatalmazás alapján a kormány – első intézkedéseinek egyikeként – 1945. január 25-én kibocsátja a népbíráskodásról szóló 81/1945.,[3] majd április 27-én az 1.400/1945.,[4] augusztus 1-jén pedig az 5.900/1945. M. E.[5] számú rendeletet,[6]

2 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyúttal „a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselőjévé" nyilvánítja magát, majd – megalapozva saját legitimitását – ezen határozatát az 1945. évi I. törvénnyel törvényerőre emeli.

3 Hatályba lépett: 1945. február 5-én.

4 A hatályba lépés napja 1945. május 1.

5 Ez a rendelet 1945. augusztus 5-én lépett hatályba, és pusztán a távollévő terhelt elleni eljárást szabályozta. Ennek értelmében az ilyen vádlott ellen is le lehetett folytatni az eljárást, és ki lehetett szabni akár halálbüntetést is; ha pedig az illető kézre került, nyilvános tárgyaláson ki kellett hallgatni, és ennek eredményéhez képest a korábbi (tehát az elítélt távollétében tartott) főtárgyaláson hozott (akár halálos) ítéletet (külön tárgyalás tartása nélkül) jóvá lehetett hagyni, vagy új főtárgyalást is el lehetett rendelni.

6 Ezek a jogszabályok visszaható hatállyal bírtak, vagyis azon bűncselekmények tekintetében is alkalmazandóak voltak, amelyek életbe lépésük előtt követtettek el.

amelyek a háborús és emberiesség elleni bűntetteket, valamint az ilyen cselekmények elkövetőivel szemben irányadó eljárási szabályokat tartalmazzák. Végül mindezen jogszabályokat (valamint a közhivatalnokok munkafegyelmének fokozottabb biztosítása tárgyában kibocsátott 6.750/1945. M. E. számú rendeletet) az 1945. szeptember 16-án kihirdetett és hatályba lépett 1945. évi VII. törvény törvényerőre emeli. Ezek a normák azért különösen fontosak, mert azok alapján ezreket vontak felelősségre különböző háborús és népellenes bűntettek miatt, sok „főbűnöst" pedig kivégeztek.[7]

A 81/1945. kormányrendelet értelmében elsősorban azon háborús bűnösöket lehetett halállal (12. §) is büntetni, akik elősegítették Magyarország háborúba való bekapcsolódását, megakadályozták a fegyverszünet megkötését, vezető szerepet töltöttek be a nyilas mozgalomban, a megszállott vagy a visszacsatolt területek lakosságával, illetve a hadifoglyokkal kegyetlenkedtek, azokat ok nélkül kivégeztették vagy megkínoztatták.[8] Ezek voltak a háborús főbűnösök, de emellett azok az egyszerű, nem vezető szerepet betöltő emberek is szembenézhettek a szankciókkal [14. § (3)–(4) bek.], akik magyar állampolgár létükre a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS., Gestapo stb.) kötelékébe léptek

7 A népbíróságok már 1945. februárjában megkezdték működésüket, és a legaktívabb (a budapesti) népbíróság már ekkor egyre-másra hozta a halálos ítéleteket. Összesen mintegy hatvanezer (nem csak háborús bűnökkel vádolt) ember állt a népbíróságok előtt, akiknek a többségét elítélték, sokukat halálra; a halálos ítéletet 189 emberen hajtották végre. (Az adatok forrása: Szincsák Tibor: *Történelmi kronológia*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 1998. 436. o. Megjegyzendő, hogy – mivel statisztikai adatszolgáltatás 1945 és 1951 között nem volt – ezek az adatok nem teljesen megbízhatók. Ezt mutatja az is, hogy Lukács Tibor a népbírósági eljárásban halálra ítéltek és ténylegesen kivégzettek számát 180-ra, Major Ákos, a NOT akkori elnöke pedig 194-re vagy 197-re teszi. Ez utóbbi hivatkozásokat lásd: Horváth Tibor [szerk.]: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Dokumentumgyűjtemény*. Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991. 42. o.) A népbíróság által halálra ítélt és kivégzett háborús és népellenes bűnösök közül a leghíresebbek Szálasi Ferenc „nemzetvezető", illetve Bárdossy László, Imrédy Béla és Sztójay Döme egykori miniszterelnökök voltak.

8 A rendelet eredeti szövege szerint azt kell háborús bűnösként akár halállal is sújtani, „aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette" [11. § 1. pont (1) bek.]; „aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett" (11. § 3. pont); „aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt (vezető állás alatt miniszteri, államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadseregparancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni)" (11. § 4. pont); valamint „aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reábízott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának" (11. § 5. pont).

(12. § 4. pont), ha e cselekményük, illetve az ezen szervekben való szolgálatuk eredményeképpen magyar állampolgár(ok) halálát okozták, a magyar honvédség ellen harcoltak, avagy egyes személyeknek vagy csapatoknak a Vörös Hadsereghez való átállását megakadályozták, illetve akik rendszeresen vagy jutalom ellenében valamilyen német alakulatnak „a magyarság érdekeit sértő" adatokat szolgáltattak, vagy részükre besúgóként működtek (12. § 5. pont).

Ami az eljárási szabályokat illeti: ezen bűntettek elbírálása a rendelet 20. §-a értelmében a népbíróságok mint különleges bíróságok[9] hatáskörébe tartozott,[10] ideértve a fiatalkorúak elleni eljárásokat is (azzal, hogy fiatalkorúval szemben halálbüntetés nem volt kiszabható).[11]

Minden törvényszék székhelyén működött népbíróság (néhol több tanáccsal is), amely öttagú tanácsban járt el. Minden tanácsban a Szegeden 1944. decemberé-

9 A népbíróság a rendes bíróságtól elkülönült szervezettel és feladatkörrel rendelkezett, eljárására pedig speciális szabályok vonatkoztak. Nem ez volt azonban ebben az időszakban az egyetlen ilyen, halálbüntetés kiszabására is jogosult szerv; a népbíróságok mellett ugyanis szintén különleges bíróságokként funkcionáltak a rögtönítélő bíróságok, a haditörvényszékek és a munkásbírákból álló uzsorabíróságok is (ezekről a későbbiekben lesz szó).

10 A rendelet értelmében ugyancsak a népbíróságok voltak jogosultak eljárni azokkal szemben, akik az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló, állam elleni bűntettet (1921. évi III. tc. 1–5. §§), a kémkedést kivéve hűtlenséget (1930. évi III. tc. 58–59. §§), lázadást (1878. évi V. tc. 152–162. §§), „az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatás" bűntettét [1878. évi V. tc. 172. § (1) bek.], illetve ezen deliktumokkal kapcsolatos más bűncselekményt (az életet, egészséget, testi épséget, személyes szabadságot sértő vagy veszélyeztető valamely bűntettet, illetve rongálást, gyújtogatást, vízáradás okozását, valamint vaspályák, hajók, távírdák megrongálását és egyéb közveszélyű cselekményeket) követtek el, de ez utóbbi esetben csak akkor, „ha a cselekmény politikai jellegű és a Bp. szerint illetékes ügyészség vezetője az ügynek népbíróság elé viteléhez a népügyészség vezetőjének előterjesztésére hozzájárul" (21. §). Később más jogszabályok egyéb deliktumokat is a népbíróság elé utaltak, ezekről a megfelelő helyen lesz szó.

11 Továbbá ugyanezen 20. § szerint a népbíróságok hatáskörébe tartozott az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló, egyes esetekben akár halállal is büntethető bűntettek (1921. évi III. tc. 1–5. §§), a szintén akár halállal is büntethető katonai hűtlenség (a honvédségnek hátrány, az ellenségnek előny okozása, ellenséggel szövetkezés (1930. évi 58–59. §§), a lázadás (1878. évi V. tc. 152–162. §§), a hatóságok elleni izgatás [1878. évi V. tc. 172. § (1) bek.], továbbá az ezekkel összefüggésben elkövetett egyéb bűncselekmények elbírálása. Ezt a felsorolást egészítette ki később a katonai titok tekintetében elkövetett, hűtlenségre vonatkozó, hatásköri rendelkezésekről szóló 1948. évi XLVII. törvény, amely a népbíróság hatáskörébe utalta a katonai hűtlenség egyéb, szintén akár halállal is büntethető eseteit, például a katonai titok tekintetében elkövetett kémkedést (1930. évi III. tc. 60–64., 66. és 68. §§, illetve 1934. évi XVIII. tc. 2–4. §§), illetve mindazon bűntetteket, amelyeket ezekkel kapcsolatban követtek el. Ezek a hatásköri szabályok azért fontosak, mert a háborús bűntetteken kívül a népbíróságok ezek alapján hozhattak koncepciós perekben halálos ítéleteket; a leghíresebb ilyen per (amely a fenti hatásköri rendelkezések alapján folyt le a Budapesti Népbíróság különtanácsa előtt) a Rajk-per volt. Ebben a perben Rajk László volt bel-, majd külügyminisztert, valamint Szőnyi Tibort és Szalai Andrást ítélték 1949. szeptember 24-én halálra, majd október 15-én ki is végezték őket.

ben megalakított Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egy-egy (összesen öt) pártjának[12] egy-egy delegáltja[13] kapott helyet;[14] ám a szakszerűség biztosítása végett mellettük – igaz, szavazati jog nélkül – részt vett az eljárásban egy hivatásos bíró mint „vezető bíró" is. Az ítélethozatalban minden tag egyenlő joggal vett részt, az azonban két önálló szakaszból állt: az első szakaszban döntöttek (egyszerű szótöbbséggel) a bűnösség kérdésében (illetve abban, hogy ha a vádlott bűnös, akkor pontosan milyen bűncselekményben), a másodikban pedig (ugyancsak egyszerű szótöbbséggel) arról, hogy a terhelt bűnössége esetén vele szemben milyen jogkövetkezményt alkalmazzanak.[15]

Érdekesség, hogy a rendelet szerint a szavazást kötelezően a legidősebb népbíró kezdte, és a legfiatalabb fejezte be. Halálbüntetést kimondó ítélet esetében a rendelet megengedte a fellebbezést,[16] amelyet a kormány mindenkori székhelyén[17] működő Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) (illetve annak valamely ítélő tanácsa) bírált el, mely tanácsoknak ugyancsak öt-öt, a fenti pártok által delegált (és ugyancsak laikus, inkább politikai, semmint jogi szempontok alapján ítélkező) tagja volt.

Mindezen rendelkezésekkel pedig a hatalom új gyakorlói „sikeresen" biztosították, hogy a háborús bűnökkel vádoltak felett minden szempontból elfogult bí-

12 Az öt párt a következő volt: Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Polgári Demokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Magyar Kommunista Párt. Később az 1400/1945. kormányrendelet a népbíróságot hattagúra bővíti azáltal, hogy az Országos Szakszervezeti Tanácsnak is biztosítja egy-egy tag népbírósági tanácsokba való delegálásának jogát.

13 Ezeket a bírákat – laikusok lévén – még a jogi szakma szokásjogilag irányadó és bevett standardjai sem kötötték; ítéleteik inkább politikai állásfoglalásoknak tekinthetők, és csak kisebb részben „valódi" ítéleteknek.

14 Mindegyik párt mindegyik tanácsba öt-öt személyt javasolhatott, akik közül a főispán a helyi nemzeti bizottság javaslata alapján egy rendes és egy póttagot jelölt ki. Érdekesség, hogy a kijelölés elfogadása kötelező volt, azt visszautasítani nem lehetett, de három hónapnyi népbírói működés után a tisztségről le lehetett mondani.

15 A vezető bíró feladata e körben annyiból állott, hogy véleményt kellett nyilvánítania először abban a kérdésben, hogy a megállapított tényállás alapján milyen bűncselekmény elkövetése látszik valószínűnek, majd (ha van ilyen bűncselekmény) abban, hogy a népbírák által megállapított bűncselekményre milyen nemű és mérvű büntetések szabhatók ki. Szavazásra a vezető bíró egyetlen esetben volt jogosult: ha valamilyen oknál fogva nem alakult ki három egybehangzó vélemény (szavazat), akkor csatlakozhatott bármely két bíró egybehangzó véleményéhez. Végül ugyancsak ő látta el a törvényesség őre szerepét is; ha ugyanis megítélése szerint a népbíróság jogszabálysértő ítéletet hozott, és fellebbezésnek egyébként nem volt helye (ez tehát a halálbüntetéses ügyekre nem vonatkozott), akkor ennek orvoslása érdekében a NOT-hoz fordulhatott.

16 A 81/1945. M. E. számú rendelet 53. §-a szerint fellebbezni csak bizonyos ítéletek esetén lehetett; így a halálbüntetés kiszabása mellett a teljes vagyonelkobzást, az állásvesztést, a legalább három évi szabadságvesztést vagy a 20000 pengőnél nagyobb összegű pénzbüntetést kimondó ítéletek ellen.

17 Ez 1945 áprilisáig Debrecen, azt követően Budapest.

róságok ítélkezzenek, amelyek tagjai szabadon érvényesíthették (és érvényesítették is) politikai alapú előítéleteiket a vád alá vont személyekkel szemben.[18]

Az 1.400/1945. M. E. számú rendelet egyrészt kibővítette a halállal is büntethető háborús bűntettek körét (7. §), másrészt módosította és kiegészítette a népbíróságok eljárására vonatkozó processzuális szabályokat.

Az anyagi jogszabályok körében immáron azon háborús főbűnösökkel szemben is alkalmazni lehetett ezt a jogkövetkezményt, akik nem próbálták megakadályozni Magyarország háborúba való belesodródását, bár ezt megtehették volna, illetve akik közreműködtek olyan határozat elfogadásában, amelynek következtében a háború Magyarországra is kiterjedt;[19] az „egyszerű" háborús bűnösök közül pedig már az is halállal volt büntethető, aki nyilvánosan a háborúra uszított, aki katonák által elkövetett erőszakhoz segítséget nyújtott, aki nem vezetőként, de részt vett a nyilas mozgalomban, illetve aki háborús propagandát folytatott.[20]

18 Ez persze nem jelenti azt, hogy nagyon sok esetben ne lett volna megalapozott az ítélet; volt viszont jó néhány olyan ügy is, amely koncepciós jelleggel (vagy azzal is) bírt.

19 Ennek értelmében halállal büntethető volt az is, „aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását [...] megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna" [81/1945. M. E. számú rendelet 11. § 1. pont (2) bek.], illetve „aki mint a kormány, országgyűlés tagja vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta" [81/1945. M. E. számú rendelet 11. § 2. pont]. Továbbá az 1400/1945. kormányrendelet 6. §-ának (2) bekezdése egy új, 6. pontot iktatott be a 81/1945. kormányrendelet 11. §-ának felsorolásába. Ezen új előírás értelmében a fentieken kívül háborús bűntett miatt az is halállal volt szankcionálható, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje".

20 Az 1400/1945. kormányrendelet értelmében tehát azon „szimpla" háborús bűnöst is kapitális szankcióval lehetett sújtani, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott", „aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményhez segítséget nyújtott", „aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretében önként [...] fontos állást vállalt", illetve „aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett" [81/1945. M. E. számú rendelet 13. § 1., 2., 3. és 6. pont]. Ezenkívül az 1400/1945. kormányrendelet 8. § (2) bekezdése 7. pontként beiktatott egy új tényállást a 81/1945. kormányrendelet 13. §-ába; eszerint az is háborús bűnös (és mint ilyen természetesen halállal is büntethető), „aki bármilyen formában olyan tevékenységet fejtett vagy fejt ki, illetőleg mozdított vagy mozdít elő, amely a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas".

Ezzel az 1.400/1945. kormányrendelet a halálos szankció lehetőségét kiterjesztette az összes háborús bűntettre, amelyet csak a 81/1945. kormányrendelet szabályozott. (Más jogszabály ezen kívül nem rendelkezett háborús bűncselekményekről).

Az eljárási szabályok körében az április 27-i rendelet legfontosabb módosítása az volt, hogy szűkítette a fellebbezés lehetőségét azáltal, hogy megvonta ezt a jogot mindazoktól, akiket a népbíróság a 81/1945. kormányrendelet 11. §-ában meghatározott bármely bűncselekmény miatt mint háborús főbűnösöket ítélt el (mégpedig bármilyen büntetésre, így akár halálra is).

Ha az ítélet halálra szólt,[21] akkor a népbíróságnak (amennyiben az elítélt vagy a védője kegyelmi kérvényt nyújtott be)[22] állást kellett foglalnia arról, hogy az elítélt méltó-e a kegyelemre. Ha úgy gondolta, hogy igen, akkor az ügy iratait és a kegyelmi javaslatot felterjesztette a Nemzeti Főtanácshoz mint ideiglenes kollektív államfői testülethez (ennek megszűntével a köztársasági elnökhöz),[23] amely indokolás nélkül döntött a kérdésben.[24] Ha azonban a népbíróság nem tartotta a terheltet méltónak a kegyelemre, akkor a halálos ítéletet meghozatalát követően rögtön (lehetőség szerint két órán belül) végre kellett hajtani.[25] Végül a rendelet a kivégzés módjáról is rendelkezett: a halálos ítéletet „kötél vagy golyó által, zárt helyen, de a nyilvánosság kizárása nélkül"[26] kellett végrehajtani.[27]

21 Halálbüntetést a rendelet 2. §-a szerint akkor lehetett kiszabni, „ha a cselekmény tárgyi súlyával és a vádlott alanyi bűnösségének fokával egyedül a halálbüntetés áll arányban". Ez a rendelkezés természetesen semmilyen módon nem korlátozta a népbíróságokat e szankció alkalmazásában, ebbe a „gumiszabályba" ugyanis bármilyen, a rendelet által büntetendőnek nyilvánított magatartás belefért.

22 Kegyelmi kérvényt kizárólag az elítélt vagy védője terjeszthetett elő (a népügyész vagy más személy tehát nem, sőt arra hivatalból maga a népbíróság sem volt jogosult); és ennek benyújtására is csak halálbüntetés esetében volt lehetőség.

23 A Nemzeti Főtanácsot mint ideiglenes háromfős államfői testületet 1945. január 26-án állította fel az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Tagjai kezdetben a miniszterelnök, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és az Ideiglenes Nemzetgyűlés politikai bizottságának egy választott (kommunista) képviselője, 1945. decemberétől pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és az Ideiglenes Nemzetgyűlés által választott két képviselő voltak. A testület a köztársasági elnök megválasztásával 1946. február 1-jén szűnt meg.

24 Ha a Nemzeti Főtanács (illetve később a köztársasági elnök) az elítéltnek megkegyelmezett, akkor a rendelet szerint a halálbüntetést életfogytig tartó kényszermunkára, testi alkalmatlanság esetén pedig életfogytig tartó fegyházra kellett átváltoztatni.

25 Ugyanez volt a helyzet abban az esetben is, ha a Nemzeti Főtanács a kegyelmi kérvényt elutasította; ám itt természetesen a kétórás határidőt nem az ítélet meghozatalától, hanem a kegyelmi kérvényt elutasító határozatnak az elítélttel való közlésétől (a határozat kihirdetésétől) kellett számítani.

26 1.400/1945. M. E. számú rendelet 1. § (3) bek.

27 A népbíráskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről szóló 1947. évi XXXIV. törvény eszközölt néhány kisebb változtatást a fent leírtakhoz képest. A végrehajtásra nézve például egyrészt előírta, hogy a halálbüntetést elsődlegesen kötél által, „ha pedig a kötél általi végre-

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. december 22-én a kormány részére adott felhatalmazás azonban természetesen nemcsak a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásához szükséges szabályok megalkotására terjedt ki, hanem más rendkívüli intézkedések megtételére, köztük új büntető rendelkezések meghozatalára és az egyes deliktumok büntetéseinek meghatározására (ezen belül azok szigorítására) is. A gazdasági jellegű bűncselekmények – ezek között árdrágító visszaélések, közszükségleti cikkek engedély nélküli kivitele, orgazdaság – elkövetését bizonyos minősített esetekben halállal rendelte büntetni.[28]

A jelen kutatás tárgyával összefüggésben meg kell említeni, hogy az 1.750/1946. kormányrendelet a nem katonai bűncselekmények körében előírta, hogy „ha a halálbüntetésnek kötél által való végrehajtása akadályokba ütközik, azt golyó által kell végrehajtani" (1. §), és erre elsősorban a helybeli letartóztató intézet őrszemélyzetét, másodsorban az államrendőrség helyi őrszemélyzetét, végső esetben pedig a honvédség helyi alakulatát kell igénybe venni (akik és amelyek természetesen kötelesek az államügyész vagy a népügyész ezen megkeresésének eleget tenni).

Az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választások eredményeként megalakult nemzetgyűlés ezt követően új, immáron törvényi szintű felhatalmazásokat adott a kormány részére különböző, akár büntetőjogi tárgyú rendeletek kibocsátására.

A rögtönbíráskodás szabályainak kialakulása és változásai

A rögtönbíráskodás legfőbb szabályai a még a Horthy-korszak előtt, az I. világháború alatt született 1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendelet, illetve az ezt később felváltó 8.020/1939. M. E. számú rendelet értelmében a következők.

A statáriumot mindig külön el kell rendelni, és azt ki kell hirdetni, e hirdetménynek pedig tartalmaznia kell egyrészt azon bűntetteknek megjelölését, amelyek miatt a rögtönbíráskodást elrendelték, másrészt azt a felhívást, hogy az ilyen

hajtás akadályokba ütközik, golyó által" [1. § (1) bek] kell végrehajtani, vagyis a kivégzés két megengedett módja közül az ügyész (népügyész) tetszőleges választási lehetőségét korlátozta, és az akasztás metódusának primátusát mondta ki; másrészt pedig a kivégzésről kizárta a nyilvánosságot (bár lehetővé tette, hogy a népügyészség bármely felnőtt személynek [konkrétan megnevezett és igazolt okból] engedélyezze a kivégzésnél való jelenlétet). A törvény a fellebbezést ugyan továbbra sem engedte meg, ám rendkívüli perorvoslatként jogszabálysértés esetén lehetőséget biztosított a vádlott számára semmisségi panasz benyújtására, amelyet a NOT bírált el (19. §). Végül a 30. § (1) bekezdése kimondta, hogy a kegyelmi kérvények elbírálására és az egyéni (eljárási és végrehajtási) kegyelem megadására a köztársasági elnök jogosult az igazságügy-miniszter előterjesztése alapján (ilyen előterjesztés nélkül tehát nem).

28 Vö. Tóth: A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás... 93–94. o.

bűntettek elkövetésétől mindenki óvakodjék, harmadrészt azt a figyelmeztetést, hogy mindenki, aki a kihirdetés után ilyen bűntettet követ el, rögtönítélő eljárás alá kerül, és halállal bűnhődik. Terhes nők, elmebetegek és súlyos betegségben szenvedő egyének nem állíthatók rögtönítélő bíróság elé.

Az eljárás ott, ahol a statáriumot kihirdették, bárhol és bármikor, akár az éjszakai órákban és a szabad ég alatt is lefolytatható, melyre a bíróság elé állítástól számítva mindössze háromszor huszonnégy óra áll rendelkezésre. A rögtönítélő bíróság ítéletéhez egyhangú szavazatra van szükség; ha ez a bűnösséget mondja ki, akkor a büntetés csak halál lehet, amelyet a halálra előkészülés végett adott megfelelő határidő letelte után, rendszerint két órán belül, kell végrehajtani.

Nagyon fontos szabály, hogy ha a rögtönítélő bíróság magát illetékesnek nem tartja; ha büntetőítélet csak abból az okból nem hozható, mert egyhangú határozat nem jött létre; ha a terhelt ellen súlyos gyanúokok forognak fenn arra nézve, hogy a terhére rótt bűncselekményt elkövette, de bűnösségének bebizonyítása a törvényes határidőn belül lehetetlen; ha csak a tárgyalás alatt derül ki, hogy a terhelt terhes, elmebeteg vagy súlyos betegségben szenved; végül ha a törvényes határidőn belül ítéletet hozni egyáltalán nem lehet, a rögtönítélő bíróság úgy határoz, hogy további rögtönítélő eljárásnak nincs helye; ilyenkor a rendes büntető per indul meg. Ha pedig a rögtönbíráskodás elrendelésének oka megszűnt, főleg ha a halálbüntetésnek egy vagy több bűnösön foganatosított végrehajtásával az elrettentő példa már megadatott, a rögtönbíráskodás megszüntetését azonnal ki kell mondani.

A rögtönbíráskodás eljárási szabályai a Horthy-korszakéhoz képest nem változtak; bár az 1945. december 5-én meghozott és december 13-án kihirdetett és hatályba lépett 11.800/1945. M. E. számú rendelet módosította a statárium processzuális rendelkezéseit, sok érdemi változtatást azonban nem hajtott végre.[29] Ami az anyagi jogi normákat illeti, azok jellege tekintetében sem találkozhatunk sok újdonsággal a néhány évvel azelőtti szabályozáshoz képest (eltekintve természetesen attól a ténytől, hogy a háborúval összefüggő rendelkezések [például légiriadó, elsötétítés, légitámadás stb. ideje alatt vagy azokkal összefüggésben elkövetett bűncselekmények, hadműveleti területre feladott postai küldeményekre elkövetett bűntettek stb.] ebben a korszakban a statárium alá vonható deliktumok köréből már értelemszerűen hiányoznak).

A rögtönbíráskodás háború utáni újbóli bevezetésére még az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945. október 18-án került sor.[30] Ekkor hirdették ugyanis ki a 9.600/1945. M. E. számú rendeletet, amely mind a polgári, mind a honvéd

29 A legfontosabb érdemi változtatás talán az volt, amely kimondta, hogy a halálra ítéléshez ugyan továbbra is a bíróság tagjainak egyhangú állásfoglalására van szükség, ám „a minősítés és a büntetés kérdésében elegendő, ha a határozat szótöbbséggel jön létre" [2. § (2) bek.].

30 A rögtönbíráskodás csak 1953-ban szűnt meg, hogy aztán 1956-ban újból bevezetésre kerüljön.

büntetőbíráskodás körében az ország egész területére elrendelte a statáriumot a gyilkosság, a szándékos emberölés, a rablás, a betöréses lopás meghatározott esetei,[31] valamint a robbantószer és robbanóanyag előállításával, beszerzésével, tartásával és használatával elkövetett bármely bűncselekmény (1924. évi XV. tc. 1. §), ezek kísérlete, továbbá a gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség vonatkozásában.

Az ezt követő kormányrendeletek ezt a kört fokozatosan egyre több és több deliktumra kiterjesztették, mégpedig kivétel nélkül mind a polgári, mind a katonai büntetőbíráskodás körében, és nemcsak a bűncselekményre magára, hanem azok kísérletére, valamint nem pusztán a tettesekre, hanem a részesekre is. Idetartozott az 1946. január 2-án kihirdetett és hatályba lépett 50/1946.,[32] az 1946. február 22-i 1.830/1946.,[33] az 1946. június 4-i 6.330/1946.,[34] az 1946. június 22-i 7.200/1946.[35] és az 1946. november 30-i 23.700/1946.[36] kormányrendelet (az

31 Rögtönbírósági eljárásra a rendelet értelmében ezen esetben akkor került sor, ha az épületben, bekerített helyen vagy hajón, illetve betörés, bemászás vagy zár és a megőrzésre szolgáló egyéb készülék feltörése által elkövetett lopást éjjel, felfegyverkezve vagy csoportosan (több személy közösen) valósították meg.

32 Az 50/1946. M. E. számú rendelet a közforgalmú közlekedési vállalatokhoz bármilyen módon köthető ingóságok ellopására terjesztette ki a rögtönítélő bíráskodást.

33 A rendelet szerint rögtönítélő eljárás alá tartoznak: a vízáradás okozásának bűntette (1878. évi V. tc. 429–431. §§); az árvíz- és belvízvédelem céljára szolgáló bármilyen műtárgy, berendezés, anyag, felszerelés stb. megrongálásával elkövetett közveszélyű cselekmények (1.820/1946. M. E. számú rendelet 1. §, 1939. évi II. tc. 208. §), illetve az ilyen dologra nézve elkövetett lopás (1.820/1946. M. E. számú rendelet 2. §); a vasúti vagy közúti közlekedés célját szolgáló tárgyak, berendezések stb. megrongálásával vagy ellopásával elkövetett közveszélyű bűncselekmények [3.780/1945. M. E. számú rendelet 1. § (1) bek., 1878. évi V. tc. 434. §]; a postai, távbeszélői vagy távírói üzem céljára szolgáló tárgy stb. megrongálásával vagy ellopásával elkövetett közveszélyű deliktumok [3.780/1945. M. E. számú rendelet 1. § (2) bek.]; hajók, légijárművek és ezekhez tartozó tárgyak megrongálása által megvalósított közveszélyű bűncselekmények (1878. évi V. tc. 434. és 444. §§, 1939. évi II. tc. 209. §); a villamos energia fejlesztésére, vezetésére és elosztására szolgáló berendezések és tartozékaik megrongálása, használhatóságuk félbeszakítása vagy gátlása által elkövetett közveszélyű cselekmény bűntette (1931. évi XVI. tc. 61. §, 1939. évi II. tc. 208. §); a vízáradás színhelyén vagy közelében elkövetett lopás bűntette.

34 Ez a gyújtogatás és a gyújtogatásra való szövetkezés bűntettére rendelte el a statáriumot.

35 A kormányrendelet azokkal szemben írta elő a rögtönítélő eljárást, akik a jogszabályi rendelkezések megszegésével vagy kijátszásával állítottak elő, szereztek be, tartottak, adtak át másnak vagy hoztak forgalomba lőfegyvert vagy lőszert, illetve akik bejelentési vagy beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tettek eleget [7.150/1946. M. E. számú rendelet 2. § (1) bek.].

36 A 23.700/1946. kormányrendelet rögtönbíráskodás alá vonta az árdrágító visszaélések és a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények mindazon eseteit, amelyek a 8.800/1946. M. E. számú rendelet 9. § (4) bekezdése értelmében halállal voltak büntetendők, továbbá a közszükségleti cikkek engedély nélkül való kivitelének bűntettét (9.480/1945. M. E. számú rendelet). (Ezek részletes előírásait lásd korábban!)

1948. szeptember 29-én kihirdetett és hatályba lépett 9.700/1948. kormányrendelet viszont az addigiakhoz képest korlátozta a statáriális eljárások körét).[37]

A katonai büntetőjog alakulása

A halálbüntetés kiszabására is jogosult speciális bíróságok negyedik fajtája (a nép-, az uzsora- és a rögtönítélő bíróságokon kívül) a haditörvényszék volt. A haditörvényszékek megalakításáról az 1945. szeptember 6-án kihirdetett és hatályba lépett 7.290/1945. M. E. számú rendelet intézkedett. Ez előírta, hogy a honvéd büntetőbíráskodásban, azaz a katonai bűncselekmények és a katonák által elkövetett nem katonai deliktumok elbírálására háromfős[38] haditörvényszékek álljanak fel, amelyek mind a rendes, mind a rögtönítélő eljárás lefolytatására jogosultak. Az eljárásra az 1912. évi XXXIII. tc. (a katonai bűnvádi perrendtartás, Kbp.) szabályait kellett alkalmazni, később azonban az 1.740/1946. kormányrendelet pár apró változtatást eszközölt ebben.[39]

Az egyik ilyen az a rendelkezés volt, amelyik előírta, hogy ha a halálbüntetésre szóló ítéletet kötéllel nem lehetett végrehajtani, akkor agyonlövést kellett alkalmazni [16. § (4) bek.]; a másik pedig a rögtönbíráskodás vonatkozásában egészítette ki a Kbp.-t[40] azzal, amit már a 11.800/1945. M. E. számú rendelet is előírt a polgári rögtönbíráskodásra nézve, nevezetesen hogy bárkit továbbra is csak egyhangúlag lehet bűnössé nyilvánítani, és ezzel halálra ítélni, azonban „a minősítés és a büntetés kérdésében elegendő, ha a határozat szótöbbséggel jön létre" (19. §).

37 Ez egyrészt hatályon kívül helyezte a 23.700/1946. M. E. számú rendeletet, így az ott elrendelt bűntettekre a rögtönbíráskodás többé nem volt alkalmazható, másrészt megszüntette a statáriumot a betöréses lopás minden, addig ilyen eljárás alá tartozó (a 9.600/1945. M. E. számú rendeletben meghatározott) esetére is.

38 A haditörvényszék elnöke egy hadbíró, két ülnöke pedig egy-egy katonaállományú egyén. Ez utóbbiak közül az egyik mindig tiszt, a másik pedig a vádlott rendfokozatához igazodóan vagy szintén tiszt (ha a vádlott is tiszt), vagy tiszthelyettes (ha a terhelt is az), vagy pedig legénységi állományú egyén (ha az eljárás alá vont személy is legénységi állományban van, vagy civil). Fontos, hogy a haditörvényszékben nem működhet olyan személy közre, aki a vádlottnál alacsonyabb rendfokozatú (például egy őrnagy ügyében nem járhat el egy százados).

39 A rendelet kihirdetésére 1946. február 27-én, hatályba lépésére pedig [az ezen rendelet 21. § (1) bekezdésében foglalt, a honvédelmi miniszter részére adott felhatalmazás alapján kibocsátott 17.494/1946. H. M. számú rendelet értelmében] 1946. július 15-én került sor.

40 A kormány később (1946. június 8-án) kihirdetett és hatályba léptetett egy újabb olyan jogszabályt (6.340/1946. M. E. számú rendelet), amely a honvéd büntetőbíráskodás körében néhány apró ponton tovább módosította a rögtönbíráskodás egyes szabályait; mivel azonban ezek a halálbüntetéssel kapcsolatos érdemi rendelkezéseket nem érintették, ezekre nem térünk ki.

A katonai büntetőjog anyagi jogi részének újrakodifikálására is rövid időn belül sor került: ezt a nemzetgyűlés a katonai büntető törvénykönyvről szóló 1948. évi LXII. törvénnyel végezte el,[41] mely tizennégy különböző bűntett szankciójaként írta elő a halálbüntetést.[42]

Így halálra kellett ítélni a zendülés[43] felbujtóit és vezetőit [30. § (2) bek.], valamint a zendülésre felhívást, ha ennek nyomán a zendülés megvalósult (33. §).[44]

Halállal volt büntetendő a „gyáva magatartás"[45] elkövetője, ha mint parancsnok az alakulatát elfogatni engedte, vagy elhagyta, illetve ha (bármilyen rangú legyen is) a gyáva magatartást harcban tanúsította, és ez mások gyáva magatartását is maga után vonta [38. § (2) bek.].

A „szökés"[46] deliktuma egy esetben volt kapitális szankcióval sújtandó: ha a katona az ellenséghez szökött vagy azt megkísérelte; ebben az esetben (egyetlen bűntettként a katonai büntető törvénykönyvben) a kivégzést a katonák számára szégyenletesnek és megalázónak tartott akasztással kellett végrehajtani [41. § (2) bek.].

A szolgálat teljesítése alól való kibújás büntetése ugyancsak a (golyó általi) halál volt, amennyiben „a cselekményt [a] parancsnok háború idején követte el, és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét vesztette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre nagy hátránnyal járt" [47. § (2) bek.].

Ugyanezen szankció járt az elöljáróval vagy feljebbvalóval szemben elkövetett tettleges bántalmazás vagy más erőszak esetében, ha azt a tettes háború idején szolgálatban valósította meg; „elöljáró vagy feljebbvaló szándékos megölése" (58. §) miatt (kivétel nélkül minden esetben); szolgálati paranccsal szembeni engedetlenség miatt akkor, „ha a parancs kifejezett megtagadása háború idején az

41 Ezzel természetesen az 1930. évi II. tc. (Ktbtk.) teljes egészében hatályát vesztette. Az 1948. évi LXII. törvény volt egyébként az utolsó külön katonai büntető kódex, mivel a katonai deliktumok következő rendezésére már nem önálló jogszabályban, hanem a Btk. egyik fejezetében került sor. (Ezt a megoldást alkalmazta az 1961. évi V. és az 1978. évi IV. törvény is.)

42 A katonai Btk. 7. §-a szerint a halálbüntetést fő szabály szerint agyonlövéssel kellett végrehajtani; a kötél általi kivégzés ehhez képest csak abban az esetben volt megengedett, ha maga az 1948. évi LXII. tc. így rendelkezett (ezt csak az ellenséghez szökés esetében tette); illetve még akkor is a golyó általi kivégzést kellett alkalmazni, ha az akasztás végrehajtása (például szakképzett hóhér hiányában) akadályba ütközött.

43 „Zendülést követnek el a katonák, ha csoportosan a katonai szolgálati renddel nyíltan szembehelyezkednek." (29. §).

44 „Azt a katonát, aki zendülés elkövetésére felhív vagy ily felhívást közvetít, [...] ha [...] a felhívás folytán zendülés követtetett el, a felhívót a 30. § (2) bekezdése szerint kell büntetni."

45 „Gyáva magatartást tanúsít az a katona, aki személyes biztonságát féltve szolgálati kötelességét nem teljesíti vagy nem megfelelően teljesíti." (37. §).

46 „Az a katona, aki abból a célból, hogy mindennemű katonai szolgálati kötelezettség alól magát végleg kivonja, beosztását vagy rendeltetési helyét önkényesen elhagyja, illetőleg attól távol marad, szökést követ el." (40. §).

elöljáró tettleges bántalmazásával, más erőszakkal vagy veszélyes fenyegetéssel kapcsolatban történt, vagy ha a katona a cselekményt háború idején követte el, és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét vesztette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre hátránnyal járt" [59. § (3) bek.]; illetve „általános hatályú parancs megszegése"[47] miatt is, akkor, ha a cselekményt háború idején a parancsnok követte el szándékosan, „és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét vesztette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre nagy hátránnyal járt" [62. § (2) bek.].

A katonai őr[48] elleni bűntettek (VI. fejezet) elkövetői közül halállal kellett szankcionálni azt a katonát, aki az őrt szándékosan megölte (67. §), valamint egyes esetekben[49] azt a katonát is, aki az őr szolgálati utasításának nem engedelmeskedett;[50] a szolgálati bűntettek (X. fejezet) megvalósítói közül azt a katonai őrt, aki az általános vagy a különös őrutasítást megszegte,[51] ha ezen „cselekményt háború idején követték el, és abból nagy hátrány származott, feltéve, hogy a tettes azt előre láthatta" [88. § (4) bek.].

A megszállt terület lakossága elleni bűntettek (XVII. fejezet) tettesei közül halállal kellett büntetni a súlyos „szemérem elleni bűncselekmények"[52] és a szándékos emberölés[53] elkövetőit.

A kapitális szankció az 1950-es évek első felében

Közismertnek mondható, hogy az 1956-ot követő politikai megtorlás során törekedtek a politikai ügyekben terheltek köztörvényesítésére, ezért ki kell térni

47 Ezt a bűncselekményt az a katona követi el, „aki a fegyelem és a rend fenntartását szolgáló általános hatályú parancsot, illetőleg tilalmat akár szándékosan, akár gondatlanságból megszegi" [62. § (1) bek.].

48 A 63. §-ban foglalt értelmező rendelkezés szerint őr „az a katona, aki a katonai szolgálati utasítások szerint őrszolgálati tevékenységet fejt ki".

49 Akkor, „ha a cselekményt a katona háború idején követte el, és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét vesztette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre nagy hátránnyal járt" [70. § (4) bek.].

50 „Engedetlenség őrrel szemben" (70. §).

51 „Őrutasítás megszegése" (88. §).

52 „Azt a katonát, aki a honvédség által megszállt terület lakosságához tartozó személyen erőszakos nemi közösülést (Btk. 232. §) vagy szemérem elleni erőszakot (Btk. 233. §) követ el, [...] súlyos esetben halállal kell büntetni." (117. §).

53 „Azt a katonát, aki a szándékos emberölésnek a Btk. 279. vagy a 280. §-aiban meghatározott bűntettét a honvédség által megszállt terület lakosával szemben követi el, halállal kell büntetni." (119. §).

az ötvenes évek elején ezen kategóriába sorolt bűncselekmények körében történt anyagi büntető jogszabályalkotásra.

Ezt példázza a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4., valamint a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 24. törvényerejű rendelet. Az előbbi jogszabály a népgazdasági terv megvalósítását veszélyeztető vagy meghiúsító, illetve meghiúsítani törekvő bármely cselekményt halállal rendelt büntetni, ha az különösen súlyos sérelmet okozott, illetve ha azt ugyanaz a személy többször követte el.[54] Az utóbbi pedig a társadalmi tulajdont mint kiemelt tulajdoni formát sértő bűntettek elkövetőit rendelte különösen szigorú módon felelősségre vonni, melynek egyik eszköze a halálbüntetés volt.

Eszerint „a társadalmi tulajdont mint a dolgozó nép vagyonát [...] fokozott büntetőjogi védelem illeti" (1. §). Aki társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgyat ellop, elsikkaszt, jogtalanul elsajátít, megrongál, avagy társadalmi tulajdonban lévő vagyonban csalással kárt okoz (3. §), halállal büntetendő, amennyiben „ugyanaz a személy ismételten követ el a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűntettet, vagy ha a cselekmény elkövetésében bűnszövetkezet két vagy több tagja vesz részt", feltéve, hogy „az ilyen bűntett különösen nagy kárt okozott" [5. § (2) bek.]. Ezenkívül e törvényerejű rendelet értelmében mindenképpen, mérlegelési lehetőség nélkül, halállal kellett szankcionálni a társadalmi tulajdonban levő

54 „Bűntettet követ el, [...] aki a népgazdasági terv vagy valamely részletterv megvalósítását veszélyezteti azáltal, hogy valamely dolgot szándékosan megrongál, rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná tesz vagy megsemmisít." (1. §). „Bűntettet követ el, [...] aki kártevő célzattal, így különösen abból a célból, hogy a népgazdasági terv vagy valamelyik részletterv megvalósítását veszélyeztesse, avagy a népgazdaság érdekét egyébként sértse, 1. a vállalat (üzem) működését megszünteti vagy korlátozza, avagy annak körében, illetőleg részére a munkát késedelmesen, hibásan vagy hiányosan végzi, illetőleg végezteti; 2. olyan termelést folytat, amely oktalan anyag-, energia- vagy munkaerő-pazarlással jár, nem felel meg a fennálló vagy várható szükségletek mértékének vagy jelentkezésük időpontjának vagy általában az észszerű gazdálkodás követelményeinek; 3. rendelkezése alatt álló, a vállalat (üzem) céljára szolgáló akár saját, akár hitelből származó tőkét felhasználatlanul hagyja." (2. §). „[...H]a [...] a cselekmény a népgazdasági terv megvalósítása vagy általában a népgazdaság rendje szempontjából különösen súlyos sérelmet idézett elő, a büntetés halálbüntetés." [3. § (1) bek.]. „Az 1. §-ban meghatározott bűntett büntetése akkor is halálbüntetés, ha a cselekményt valamely gyár, bánya, közlekedési üzem, energiafejlesztő-berendezés, nagyobb mezőgazdasági üzem (gazdaság) vagy más hasonló fontosságú üzem (berendezés, intézmény stb.) tekintetében követték el, és annak következtében az üzem (berendezés, intézmény stb.) működése – bár csak időlegesen is – megbénult, avagy ha az 1. §-ban meghatározott és a jelen § (1) bekezdésének első mondata szerint minősülő több cselekményt ugyanaz a személy egy időben avagy rövid időköz alatt követ el." [3. § (2) bek.]. „Vétséget követ el a hatóságnak az a tagja vagy közege, aki a népgazdasági tervvel kapcsolatos hivatali kötelességének szándékos megszegésével a népgazdasági terv vagy valamely részletterv megvalósítását veszélyezteti." (8. §). „Ha [...] a [8. §-ban meghatározott] cselekmény a népgazdasági terv megvalósítása vagy általában a népgazdaság rendje szempontjából különösen súlyos sérelmet idézett elő, a büntetés halálbüntetés." [9. § (4) bek.]. „[...] a felbujtó a tettesre megállapított büntetési tétel alá esik" (14. §).

vagyontárgy felgyújtását vagy felrobbantását, valamint a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgy különösen nagy kárt okozó elrablását is (6. §).

Ugyancsak erre az időre (az ötvenes évek elejére) tehető a büntető anyagi jog általános részének rendezése, a megváltozott (a szocialista társadalmi-gazdasági rendre jellemző) viszonyokhoz való igazítása is. Ennek érdekében alkotta meg az országgyűlés a büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvényt (Btá.), mely a még mindig hatályban lévő (bár az időközben létrehozott jogszabályok által sok szempontból átalakított és kiegészített) Csemegi-kódex Első Részét váltotta fel.[55]

Bár a törvény miniszteri indokolása elismerte egy teljes (általános és különös részt is magában foglaló) új Btk. megalkotásának szükségét, de egyúttal azt is kijelentette, hogy ennek még akadályai vannak.[56] Addig is azonban, amíg ezek az akadályok elhárulnak, szükséges egy új, a fennálló körülményekhez alkalmazkodó általános rész törvénybe iktatása.

Az így megszületett törvény a büntetések nemei között továbbra is ismerte a halálbüntetést (30. § 1. pont), amelyről a miniszteri indokolás a következőket mondta: „Ami a halálbüntetést illeti, kézenfekvő, hogy a kulturális színvonal emelkedése és a szocializmus megvalósítása ezt a büntetést nélkülözhetővé fogja tenni. Ez idő szerint azonban még nem állunk a fejlődésnek azon a fokán, amely megengedné a halálbüntetés eltörlését."[57]

55 A Btá. miniszteri indokolása szerint: „A bűntettekről és vétségekről szóló büntetőtörvénykönyv (1878. évi V. tv.) a liberálkapitalizmus jogalkotásának jellegzetes terméke, és mint ilyen magán viseli keletkezése korának bélyegét. Minden büntetőtörvénykönyv a fennálló állami, gazdasági és társadalmi rend megvédésének eszköze; ámde alig lehet kétséges, hogy az a büntetőtörvény, amely a kapitalista termelésen nyugvó gazdasági és társadalmi rend megvédelmezésére volt hivatott, nem lehet alkalmas arra, hogy a népi demokrácia rendjét a dolgozó nép ellenségeivel szemben megoltalmazza. Olyan büntetőtörvénykönyvre van tehát szükség, amely a büntetőjog fegyvereivel védi a haladás eddig elért vívmányait, egyben pedig alkalmas arra, hogy a jövő fejlődését elősegítse." Továbbá: „A javaslat a szocializmust építő társadalom védelmét tekinti hivatásának. Nyilvánvaló tehát, hogy mind az alapelvek megállapításánál, mind az egyes kérdések szabályozásánál figyelembe vette a szovjet szocialista büntetőjog alapvető tételeit és értékesíteni igyekezett azokat a gazdag tapasztalatokat, amelyeket a szovjet büntetőjogi tudomány és igazságszolgáltatás feltárt."

56 „A teljes büntetőtörvénykönyv nemcsak a bűncselekményekre és elkövetőikre, valamint a büntetésekre vonatkozó általános szabályokat öleli fel, hanem ezenfelül még az egyes bűncselekmények fogalmi meghatározását és a reájuk vonatkozó büntetési tételeket is magában foglalja. Az utóbbi ún. különös rész megalkotása még gondos előkészítést, anyaggyűjtést és számos büntetőjogi részletkérdésben való előzetes állásfoglalást tesz szükségessé, nehogy az új törvény rövid időn belül nagyobb számú lényeges kiegészítésre szoruljon. Olyan különös rész alkotása, amely nem léphetne fel az állandóság igényével, ellenkeznék a jogalkotás terén is szükséges tervszerűség és átgondoltság követelményeivel."

57 Indokolás II. Rész (Részletes Indokolás), „A 31. §-hoz".

A jogalkotó tehát elvi szinten deklarálta a legsúlyosabb szankció későbbi eltörlésének bekövetkezését, de az itt és most viszonyai között ezt még nem tartotta aktuálisnak. (Egyébként a szocializmus korszakában született későbbi büntető törvénykönyvek és büntető novellák mindegyike úgyszintén kinyilvánítja a halálbüntetés helytelenségét és jövőbeni megszüntetését, az adott helyzetben azonban azt sohasem tekinti még eltörölhetőnek.)

A halálbüntetés azonban nem volt abszolút határozott büntetés, azt tíz évtől tizenöt évig terjedő börtönre[58] lehetett enyhíteni, ha annak kiszabása a büntetés célja[59] és a súlyosító és enyhítő körülmények[60] figyelembevételével túl szigorú lett volna.[61] Az 52. § még tovább ment; eszerint „azokban az esetekben, amelyekben a jelen törvény korlátlan enyhítést enged,[62] a törvényben megállapított főbüntetésre tekintet nélkül akár börtönt, akár pénzbüntetést lehet kiszabni; ilyen esetben a börtön-, illetőleg a pénzbüntetés legkisebb mértéke [...] is alkalmazható". A Btá. ezenkívül ismerte a halállal büntetendő deliktumok elévülését mint büntethetőséget kizáró okot is: a 25. § *a)* pontja szerint az elévülés ilyen esetben 15 év elteltével következett be.

Végül az egyik legfontosabb garanciális rendelkezés az 1950. évi II. törvényben az volt, hogy a tizennyolcadik évét már betöltött, de a huszadik évét még be nem töltött személlyel szemben az egyébként halállal büntetendő bűntett miatt

58 A Btá. egyetlen szabadságvesztés-büntetési fajtát ismert, a börtönt; ezenkívül nem tett különbséget bűntettek és vétségek között sem. Ennek az volt az oka, hogy a szabályozást áttekinthető és közérthető formába kívánta önteni, segítve ezzel a népi ülnökök jogalkalmazását és -értelmezését. (Ugyanez a miniszteri indokolás szavaival: „A javaslat megalkotásánál irányadó volt az a körülmény is, hogy a büntető igazságszolgáltatás egész területén és annak minden fokán népi ülnökök működnek közre. Az így megszervezett büntetőbíróság kezébe tehát olyan törvényt kell adni, amely nem idéz fel szükségtelen jogi bonyodalmakat, kerüli a felesleges jogászi aprólékosságot, hanem e helyett világos és áttekinthető szabályozásra törekszik.")

59 „A büntetést a dolgozó nép védelme érdekében, az elkövető megjavítása és nevelése, továbbá általában a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása végett kell alkalmazni." [50. § (1) bek.].

60 „A büntetést – általános céljának szem előtt tartásával – a törvény által megszabott kereten belül olyan mértékben kell kiszabni, amely igazodik a bűntett társadalmi veszélyességéhez és az elkövető egyéniségéből a társadalomra háruló veszélyhez, megfelel az elkövető bűnösségének, valamint az elkövető terhére, illetőleg javára egyébként figyelembe jövő körülményeknek és az okozott sérelemnek is [...]" [50. § (2) bek.].

61 51. § (1) bek., valamint (2) bek. *a)* pont.

62 „Ilyen esetek a csökkent beszámítás [10. § (3) bek.], a társadalmi veszélyesség kérdésében tanúsított, méltányolható körülmény által előidézett tévedés [14. § (2) bek.], az alkalmatlan kísérlet és a kísérlettől visszalépés esete, valamint a hozzá hasonló esetek [18. § (2) és (3) bek.], az előkészülettől visszalépés stb. esete [19. § (3) bek.]. Ilyenkor a bíró a törvényben egyébként megállapított halálbüntetés helyett börtönt vagy pénzbüntetést [...] alkalmazhat, és azt annak legalacsonyabb mértékében, tehát harminc napban, illetőleg tíz forintban is kiszabhatja." (Indokolás II. Rész [Részletes Indokolás], „Az 52. §-hoz".)

is életfogytig tartó börtönt lehetett csak kiszabni; ezen előírás érvényét azonban erősen lerontotta az, hogy külön törvény ettől eltérően is rendelkezhetett (53. §).

Ez utóbbi szabályt pontosította és egészítette ki a büntető törvénykönyv általános részének hatálybaléptetéséről szóló 1950. évi 39. tvr., amely a fiatalkorúakra kiszabható szabadságvesztés (a tvr. értelmében fogházbüntetés) leghosszabb tartamát 15 évben állapította meg, kimondta továbbá, hogy fiatalkorúval (18. életévét még be nem töltött személlyel) szemben sem halálbüntetést, sem életfogytig tartó szabadságvesztést nem lehet alkalmazni.

Azt pedig, aki 15. életévét még nem töltötte be, legfeljebb öt évi szabadságvesztésre lehetett ítélni.[63] (Ugyanez a törvényerejű rendelet szabályozta egyébként a különböző büntetések, és ezen belül természetesen a jogerősen kiszabott halálbüntetés végrehajthatóságának elévülését is: ez utóbbi a 23. § (1) bek. *a)* pontja értelmében húsz év elteltével következett be. Végül a 27. § a kivégzés módjával kapcsolatban előírta, hogy „a halálbüntetést zárt helyen, kötéllel, ha pedig a végrehajtásnak ez a módja akadályba ütközik, agyonlövéssel kell végrehajtani".)[64]

A fiatalkorúakra vonatkozó fenti szabályokat az 1951. évi 34. tvr.[65] gyakorlatilag szó szerint megismételte azzal, hogy egyrészt pontosan definiálta a fiatalkorú fogalmát,[66] másrészt hogy – a Btá.-val összhangban – immáron velük szemben sem fogház-, hanem börtönbüntetés kiszabását írta elő, harmadrészt pedig azzal, hogy (a Btá.-hoz hasonlóan) kifejezetten lehetővé tette, hogy külön törvény ezen szabályoktól eltérően is rendelkezhessen.

A forradalmi büntetőjog (1956–1962)

1956-ban és az azt követő években egy időre újra előtérbe került a rendkívüli bíráskodás, részben a gyorsított eljárás, részben a rögtönbíráskodás, részben pedig az újra felállított népbíróságok (népbírósági különtanácsok) révén.

A gyorsított eljárást (bár magát ezt az elnevezést még nem tartalmazta) az 1956. november 12-én kihirdetett és hatályba lépett 1956. évi 22. tvr. vezette be.[67] Ez a törvényerejű rendelet még pusztán annyit mondott ki, hogy egyes

63 A tizenkét év alattiak gyermekkorúnak számítottak, és mint ilyenek nem voltak büntethetők.

64 Négy évvel később a büntető perrendtartás módosításáról szóló 1954. évi V. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról rendelkező 1954. évi 17. törvényerejű rendelet 30. §-a szó szerint ugyanígy rendelkezett.

65 A tvr. teljes címe: 1951. évi 34. törvényerejű rendelet a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről.

66 „A büntetőtörvények alkalmazásában fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét meghaladta, de tizennyolcadik életévét még nem töltötte be." (1. §).

67 A jogszabály teljes elnevezése: 1956. évi 22. törvényerejű rendelet egyes bűncselekmények tekintetében a büntető eljárás egyszerűsítéséről

deliktumok[68] esetében „az ügyészség az elkövetőt vádirat mellőzésével a bíróság elé állíthatja, ha az elkövetőt tetten érik, vagy ha a szükséges bizonyítékok nyomban a bíróság elé tárhatók" [1. § (1) bek.].[69]

Ezt azonban sokkal részletesebb szabályozásával hamarosan felváltotta (és ezzel hatályon kívül helyezte [lásd: 8. § (2) bek. (!)]) a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.,[70] amely a halálbüntetés alkalmazhatóságán kívül visszaható hatállyal is rendelkezett [8. § (1) bek.].

A tvr. értelmében meghatározott bűncselekmények[71] esetében gyorsított eljárásra[72] akkor kerülhetett sor, ha a terhelt előzetes letartóztatásban volt, a szükséges bizonyítékok rendelkezésre álltak, és az ügyész azt indítványozta.

Az eljárás lefolytatására a megyei (fővárosi) bíróságoknál, a Legfelsőbb Bíróságnál (LB) és a katonai bíróságoknál is különtanácsot kellett alakítani,[73] amely abban az esetben, ha a fenti bűntettek valamelyike bebizonyosodott, halálbüntetést kellett, hogy kiszabjon.[74] A fellebbezés megengedett volt (azt az LB különtanácsa bírálta el), azonban a rendes határidők sem az elsőfokú, sem a fellebbezési eljárásban nem voltak irányadóak (az eljárást a lehető legrövidebb időn belül [ez a gyakorlatban rendszerint legfeljebb néhány hét volt] le kellett folytatni).

Az első halálos ítélet kiszabására gyorsított eljárás keretén belül elsőfokon 1957. február 12-én, másodfokon pedig március 19-én került sor. A gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.-t 1957. július 3. napjával az 1957. évi 34. tvr. 38. § (2) bekezdése helyezte hatályon kívül.

68 Gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, fosztogatás (betöréses lopás), lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bármely bűntett, illetve mindezen cselekmények kísérlete.

69 Továbbá: „[...] a bíróság az ügy tárgyalására nem tűz határnapot és idézéseket sem bocsát ki. Az ügyészség a tárgyaláson szóval terjeszti elő a vádat. A tanúk és a szakértők előállításáról, valamint egyéb bizonyítékoknak a bíróság elé tárásáról az ügyész gondoskodik." [1. § (2) bek.].

70 Kihirdettetett és hatályba lépett 1957. január 15-én.

71 E cselekmények magukban foglalták az 1956. évi 22. tvr.-ben meghatározott deliktumokat; továbbá a lőfegyver és robbanóanyag engedély nélküli tartásával vagy jogtalan használatával elkövetett bűntetteket; a különböző közérdekű, közlekedési, honvédelmi és hasonlóan fontos más üzemek működésének szándékos megzavarását, ilyen cselekményre izgatást vagy felhívást, ha ezek tömeges munkabeszüntetésre irányultak vagy egyébként nagy veszéllyel fenyegettek; a közlekedés szándékos veszélyeztetésével elkövetett bűntettet; a népköztársaság vagy a népi demokratikus államrend elleni szervezkedést és az erre irányuló szövetkezést; a lázadást; valamint a hűtlenséget.

72 Magának a gyorsított eljárásnak, illetve annak lefolyásának szabályozása érdemileg megegyezett az 1956. évi 22. tvr.-ben foglaltakkal.

73 Az elsőfokú különtanácsok elnöke hivatásos bíró volt (őt a megyei [fővárosi, katonai] bíróság elnöke jelölte ki), két tagja pedig népi (a katonai bíróságoknál katonai) ülnök (őket pedig a NET választotta). A Legfelsőbb Bíróság különtanácsának elnöke és egy tagja hivatásos bíró volt (akiket az LB elnöke jelölt ki), három tagja pedig népi ülnök (szintén a NET által választva).

74 Ez alól kivétel volt a korábban említett azon eset, amikor a különtanács a tvr. hatályba lépése (1957. január 15.) előtt elkövetett deliktumok ügyében járt el.

A statáriumot nem sokkal az 1956. évi 22. tvr.-t követően, 1956. december 11-én az 1956. évi 28. törvényerejű rendelet hirdette ki,[75] ennek alapján pedig négy nappal később Miskolcon már meg is hozták és végre is hajtották az első halálos ítéletet.

A jogszabály a forradalom (a hivatalos szóhasználat szerint az „ellenforradalom") megtorlásának jegyében született.[76] E norma a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a gyújtogatásra, a rablásra, a fosztogatásra, a közérdekű üzemek és a közönség életszükségletének ellátására szolgáló üzemek szándékos megrongálásával elkövetett bűntettekre, mindezen deliktumok kísérletére, valamint lőfegyver, lőszer, robbanószer vagy robbanóanyag engedély nélküli tartására vonatkozott.[77] Ezt a bűntettet követte el egyébként az is – és volt statárium alá vonható –, aki tudott arról, hogy más személy ilyen eszközöket tart, és azt a hatóságnak, mihelyt lehetséges volt, nem jelentette be. Továbbá mindezen bűntettek elkövetésére létesült szövetségre és az ezekre irányuló szervezkedésre írt elő ez a jogszabály rögtönítélő eljárást.[78] A processzust magát a tvr. értelmében a katonai bíróságok mint rögtönítélő bíróságok folytatták le, de a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) más bíróságokat is megbízhatott ilyen eljárások lefolytatásának jogával.

A rögtönbíráskodásról szóló törvényerejű rendelet a kormányt hatalmazta meg mind a statárium kihirdetésére,[79] mind az arra vonatkozó részletszabályok

75 A hatályba lépést a tvr. 1. §-a szokatlan pontossággal adta meg: 1956. december 11. 18 óra.

76 Ennek illusztrálására, illetve az ekkori hivatalos ideológiai alapállás bemutatására kiválóan alkalmas a tvr. preambuluma, amely a következőket írja: „Az a körülmény, hogy nagy mennyiségű lőfegyver van ellenforradalmi elemek, hivatásos bűnözők, felelőtlen zavartkeltők és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokában, akadályozza a rend helyreállítását és veszélyezteti az állampolgárok személyi, valamint vagyonbiztonságát. Népköztársaságunk ellenségei fegyverek birtokában gyilkosságok elkövetésétől sem riadnak vissza, és megfélemlítik azokat a becsületes dolgozókat, akik békés alkotó munkájukkal egész népünk érdekeit kívánják szolgálni. A becsületes dolgozók joggal követelnek hathatós intézkedéseket ennek a tűrhetetlen állapotnak megszüntetése érdekében."

77 Érdekesség, hogy az 1956-ot követő statáriális eljárások döntő többségét (Markó György Horváth Miklós által idézett tanulmánya szerint több mint 80%-át, 438-ból 339-et) ez utóbbi bűncselekmény miatt folytatták le, bár halálbüntetést az enyhítő rendelkezések alkalmazásával az esetek döntő többségében ilyen bűntett miatt nem szabtak ki. [Vö. Markó György: A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956 december – 1957 október között. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 3., 117. o., idézi: Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Budapest, Történeti Hivatal, 2001. 218. o.]

78 Az 1956. évi 32. tvr. két nappal később (november 13-án) azzal a rendelkezéssel egészítette ki a tárgyalt jogszabályt, hogy „a rögtönítélő bíróság, ha a terheltet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely bűncselekményben bűnösnek nyilvánítja, ítéletében halálbüntetést szab ki [1956. évi 32. tvr. 1. §, illetve 1956. évi 28. tvr. 3. § (3) bek.].

79 Az elrendelésnek magának (valamint természetesen a megszüntetésnek) a joga azonban továbbra is a NET-et illette meg.

kialakítására; ezen feladatainak a kormány a 6/1956. (XII. 11.) számú Korm. rendelettel tett eleget. Ez formálisan hatályon kívül helyezte a rögtönítélő eljárást addig szabályozó 8.020/1939. M. E. számú rendeletet, valójában azonban ahhoz képest csak néhány érdemi újítást vezetett be.

Ezek közé tartozott, hogy a rögtönítélő bíróság személyi összetétele átalakult; a korábbi öt hivatásos bíróból álló tanács helyett háromfős, egy hivatásos bíróból mint elnökből és két népi ülnök tagból álló tanács járhatott el. Ezenkívül a kegyelmi kérelemnek az ítélet azonnali (két órán belüli) kivégzést eredményező elutasítását csak egyhangúan lehetett kimondani, ha tehát legalább az egyik bíró a kegyelmi kérelmet támogatta, azt az igazságügy-miniszter útján fel kellett terjeszteni a Népköztársaság Elnöki Tanácsához. A rögtönbíráskodást végül az 1957. évi 62. tvr. 1957. november 3-i hatállyal szüntette meg; eddig az időpontig a statáriális eljárásokban összesen 70 halálos ítélet született.[80]

Végül a forradalom („ellenforradalom") utáni idők harmadik jellemző különleges bírósági formája (a gyorsított és a rögtönítélő bíráskodás mellett) az ismét életre hívott népbíráskodás volt. Ezt az ítélkezési formát a népbírósági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1957. évi 34. tvr. vezette be újra, de – a 81/1945. M. E. számú rendelettel ellentétben – arra nem hozott létre önálló törvénykezési szervezetet, hanem a népbíráskodással kapcsolatos feladatok ellátását a rendes bíróságok keretében működő különtanácsokra bízta.

A megyei (fővárosi) bíróságokon a népbírósági tanács egy hivatásos bíróból mint tanácsvezetőből és két laikus népbíróból, a Legfelsőbb Bíróságon pedig a hivatásos tanácsvezető mellett négy népbíróból állt.[81]

A katonai büntető eljárásban is bevezették a „népbíráskodást"; itt a katonai bíróságoknál és az LB katonai kollégiumánál alakított különtanácsok jártak el, amelyeknek a hivatásos katonai bíró mellett nem laikus népbírák, hanem a NET által választott (ám ugyancsak a joghoz nem értő) katonai ülnökök voltak a tagjai.

A megyei népbírósági tanácsok, illetve a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa előtti eljárás a gyorsított eljárás szabályai szerint folyt, mégpedig ugyan-

80 Ezek közül 20 halálos ítéletet köztörvényi bűncselekmények miatt hoztak, amely ítéletek mindegyike kivétel nélkül végre is lett hajtva; 50 ítélet pedig „ellenforradalmi bűntettek" miatt született, ezek közül azonban ténylegesen „csak" 26-ot hajtottak végre, 1 ítéletet a törvényesség érdekében használt perújítás folyamán börtönbüntetésre változtattak, 23 halálra ítéltnek pedig megkegyelmeztek. Az adatok forrása: Horváth Ibolya et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 654. o.

81 A népbírákat a NET választotta határozatlan időre a 30. életévüket betöltött, büntetlen előéletű magyar állampolgárok közül; ítélkezési jogaik és kötelességeik a tanácsvezetőével azonosak voltak.

azon bűncselekmények miatt, mint amelyek elkövetőivel szemben az 1957. évi 4. tvr. szerint a gyorsított eljárást egyébként alkalmazni lehetett; tulajdonképpen a népbírósági tanácsokról szóló törvényerejű rendelet a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló tvr. „utódjának", felváltójának és helyettesítőjének tekinthető (ez abból is látszik, hogy utóbbit éppen az 1957. évi 34. tvr. helyezte hatályon kívül).[82]

A népbírósági tvr.-ben foglalt tényállások megvalósítóit a népbírósági tanácsok fő szabály szerint halálra kellett, hogy ítéljék, de méltányosságból lehetőségük volt arra is, hogy ehelyett életfogytiglani vagy 5–15 év közötti börtönbüntetést szabjanak ki.

A tvr. visszaható hatállyal rendelkezett (36. §), ám ez a halálbüntetés alkalmazhatóságára nem vonatkozott (ez a szabály szintén pontosan megegyezett a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.-ben foglaltakkal).

Az eljárást általában a megyei népbírósági tanácsok[83] folytatták le, de az LB Népbírósági különtanácsa járt el már első fokon is akkor, ha az LB elnöke az ügyet ennek hatáskörébe vonta, illetve akkor is, ha a legfőbb ügyész ott emelt vádat.

A kor „igazságszolgáltatását" jól jellemző körülmény volt, hogy a fellebbezésnél nem létezett a súlyosítási tilalom; a fellebbezés folytán az LB-hez került elsőfokú ítéletet ugyanis akkor is meg lehetett az elítélt hátrányára változtatni, ha csak ő maga (és az ügyész nem) fellebbezett;[84] ezenkívül az LB elnöke bármely elsőfokon (akár a rendes bíróságok által) elbírált ügyet is az LB népbírósági tanácsának hatáskörébe vonhatott, ha azt a legfőbb ügyész eléje terjesztette.[85]

82 Az 1957. évi 34. tvr. ugyan már 1957. június 15-én hatályba lépett, ám a népbírósági tanácsokról szóló I. fejezetet (1–26. §§) a 41/1957. (VI. 29.) Korm. rendelet 1. §-a csak 1957. július 3-án léptette hatályba.

83 A népbírósági tvr. végrehajtására kiadott 5/1957. (VI. 29.) IM rendelet (mely a tvr.-tel együtt július 3-án lépett hatályba) hat bíróságot (meghatározott illetékességi területtel) ruházott fel a népbíráskodás jogával: a fővárosi bíróságot, a Pest megyei bíróságot, valamint a miskolci, a szegedi, a pécsi és a győri megyei bíróságot.

84 A népbírósági eljárások során három vádlottal történt meg az, hogy a nem halálos ítéletet kimondó döntés ellen csak a védő fellebbezett, ám a Legfelsőbb Bíróság mégis a terhelt hátrányára változtatta meg az elsőfokú ítéletet, és másodfokon halálbüntetést szabott ki.

85 Az a rendelkezés is pusztán a megtorlás igazságszolgáltatásnak álcázott problémamentes lefolyását szolgálta, amely előírta, hogy „ha azt az állam érdekének megóvása különösen indokolja, meghatalmazott vagy kirendelt védőként csak az az ügyvéd járhat el, akit az igazságügy-miniszter az e célra összeállított jegyzékbe felvett" [31. § (1) bek.]. (Magának az egész jogszabálynak ezt a jellegzetességét egyébként leplezetlenül megmutatja a tvr. miniszteri indokolása, melynek második bekezdése a következőképpen szól: „A gyorsított eljárás, valamint a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsának ítélkezése bebizonyította, hogy ez az eljárás és bírósági szervezet legalkalmasabb a politikai indító okból elkövetett, illetőleg politikai célzatú bűntettek elbírálására. Ezért az ellenforradalmárok elleni további következetes küzdelem, az ellenforradalmi elemek végleges felszámolása érdekében az ilyen bűntettek elbírálását – átmenetileg – elsőfokon a megyei bíróságoknál szervezett népbírósági tanácsokra kell bízni.")

A jogerős ítéletet kiszabó tanács (a speciális bíróságokra vonatkozó korábbi szabályokhoz hasonlóan) a kegyelemre ajánlás felől maga dönthetett; ám ha az elítéltet nem ajánlotta kegyelemre, akkor az ítéletet nem kellett azonnal végrehajtani (bár a halálbüntetés – későbbi – végrehajtása iránt mindazonáltal intézkedni kellett), továbbá a kegyelemre ajánláshoz elegendő volt a tanács tagjainak egyszerű szótöbbsége.[86]

E tvr.-nek a népbírósági tanácsokra vonatkozó részét 1961. április 16. napjával az 1961. évi 7. tvr. helyezte hatályon kívül, de a megtorlás korszaka nagyrészt már 1958 őszén véget ért.[87] Eddig az időpontig (egészen pontosan 1958. október 7-ig) a „civil" népbírósági tanácsok 93 jogerős halálos ítéletet hoztak,[88] amelyek közül 81-et ténylegesen végre is hajtottak,[89] a katonai tanácsok pedig 63-at (amelyek közül 62 lett végrehajtva). Ha ezeket a számokat hozzáadjuk a rögtönbíróságok által halálra ítéltekhez (most csak kifejezetten az ellenforradalmi bűntettek miatt halálra ítélteket véve), akkor láthatjuk, hogy eddig az időpontig pontosan 206 halálos ítélet született ilyen ügyekben, amelyek elítéltjei közül 169 személyt ki is végeztek. Ezenkívül ebben az időszakban (1956. november 11 – 1958. október 7. között) 30 személyt köztörvényi bűncselekmények miatt ítéltek halálra (ebből 20-at a rögtönítélő, 1-et a katonai, 9-et pedig a rendes bíróságok), és őket mind ki

86 Ez az elmúlt évtizedek szabályaihoz képest, amelyek egyhangúságot írtak elő, mindenképpen előrelépést jelentett, ám visszalépésként értékelhető a rögtönbíráskodás részletes szabályainak megállapításáról szóló 6/1956. (XII. 11.) számú Korm. rendelet 13. § (1) bekezdésében foglalt szabályhoz képest, amely a kegyelemre ajánlás *elutasítását* kötötte az egyhangúság feltételéhez.

87 Ez nem azt jelentette, hogy ezt követően ne tárgyaltak volna a népbírósági tanácsok „ellenforradalmi" jellegű büntetőügyeket, illetve hogy ne hoztak volna halálos ítéleteket, vagy ne történtek volna kivégzések. A híres Blaski József és társai-ügyet például 1958. október 28-án kezdték el tárgyalni, az elsőfokú ítélet 1958. november 21-én, a másodfokú pedig 1959. március 19-én született. Mint ismeretes, ez volt az a per, amelyben Mansfeld Pétert előbb életfogytiglani börtönre, másodfokon azonban (megvárva nagykorúvá válását) halálra ítélték, és 1959. március 21-én kivégezték. Azon kijelentésben tehát, hogy „a megtorlás korszaka *nagyrészt* már 1958 őszén véget ért", pusztán arról van szó, hogy a futószalagon gyártott halálos ítéletek és kivégzések korszaka nagyjából erre az időre fejeződött be, és nem arról, hogy soha többé ilyenekre nem került sor.

88 A leghíresebb ilyen halálos ítéletek 1958. június 15-én a Nagy Imre-perben születtek, amelyben a forradalom volt miniszterelnökén kívül Maléter Pált és Gimes Miklóst is halálra ítélték, és másnap, június 16-án kivégezték. (Szilágyi József ügyét – éhségsztrájkja miatt – az LB Vida Ferenc vezette népbírósági tanácsa Nagy Imréék ügyétől elkülönítve tárgyalta, és első fokon jogerős ítéletében 1958. április 22-én őt halálra ítélte [kivégzésére április 24-én került sor]; Losonczy Géza pedig még az előzetes letartóztatás alatt elhalálozott, máig tisztázatlan körülmények között.)

89 Nyolc személyt szökésük miatt nem lehetett kivégezni, hárman a törvényesség érdekében használt perorvoslat keretében halálbüntetés helyett börtönbüntetést kaptak, egy személynek pedig a NET megkegyelmezett.

is végezték; az ekkor jogerősen halálbüntetéssel sújtott összesen 236 emberből[90] tehát 199 elkövetővel szemben hajtották végre ténylegesen a halálos ítéletet.[91] Az utolsó, 1956 miatti kivégzésre pedig 1961. július 15-én került sor; ezzel végérvényesen lezárult a terror időszaka. Az 1956. november 4. és 1962. december 31. közötti időszakban mindösszesen 341 személyt végeztek ki, közülük 229-et[92] a forradalomhoz kapcsolódó deliktum miatt.[93]

A rendkívüli büntetőjog és a halálbüntetést extenzíven alkalmazó anyagi jogi normák korszaka tehát 1962-ben ért véget, amely év július havának 1. napján hatályba lépett[94] hazánk második egységes és átfogó, a bűntetteknek immáron (országunk történetében először) teljes körét (ideértve az állam elleni és a katonai bűncselekményeket is) szabályozó büntető törvénykönyve, az 1961. évi V. törvény. Ez az átfogó jelleg egyszersmind azt is jelentette, hogy az új Btk. hatályba lépésével (egyetlen kivétellel)[95] hatályukat vesztették mindazon jogszabályok, melyek külön törvényekben nyilvánítottak bármely magatartást büntetendőnek, illetve írtak elő bármely cselekményre büntetőjogi szankciót. Magyarországon Btk.-n kívüli büntető anyagi rendelkezések ezt követően soha többé nem is alkottattak.

90 A nem jogerősen halállal büntetett elítéltek száma ugyanezen időszakban 277 volt.

91 Az adatok forrása: Horváth et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 654. o.

92 Ezek többségét, 117 személyt a fegyveres harcban való részvétellel kapcsolatos valamely cselekmény miatt ítélték halálra.

93 A forradalom miatt felelősségre vontak teljes száma 26 621, akiknek döntő többségét rövid (néhány éves) szabadságvesztésre ítélték. (Az adatok forrása: Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet, 2001. 421–423. és 436. o.)

94 A hatályba léptetést az 1962. évi 10. tvr. végezte el.

95 Ez az egyetlen kivétel az 1945. évi VII. törvény, pontosabban az e jogszabállyal törvényerőre emelt 81/1945. (II. 5.) ME rendelet volt, amelynek egyes, háborús és népellenes bűncselekményekre vonatkozó rendelkezései hatályban maradtak azzal, hogy az azokra eredetileg lehetővé tett életfogytig tartó kényszermunka és életfogytig tartó fegyházbüntetés a továbbiakban nem alkalmazható. [1962. évi 10. tvr. 2. § (3) bek.].

Felhasznált irodalom

Horváth Ibolya et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.

Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958.* Budapest, Történeti Hivatal, 2001. 199–239. o.

Horváth Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Dokumentumgyűjtemény.* Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991.

Markó György: A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956 december – 1957 október között. *Hadtörténelmi Közlemények,* 109. (1996) 3., 115–130. o.

Szincsák Tibor: *Történelmi kronológia.* Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 1998.

Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás a rendes és a rendkívüli büntetőjogban a II. világháborút követő években, valamint az államszocializmus első évtizedében. *Miskolci Jogi Szemle,* 3. (2008) 1., 87–110. o.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet, 2001.

Nogel Mónika

Általános szempontok az '56-os ügyekben született szakvélemények jogalkalmazói értékeléséhez[1]

Bevezetés

Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei mély nyomot hagytak a magyar történelemben, nemcsak politikai és társadalmi, hanem jogi szempontból is. A forradalom leverését követően indult büntetőeljárások és az ezekben előterjesztett szakvélemények azóta is komoly viták tárgyát képezik. Bár az elmúlt közel hetven évben a szakértői bizonyítás, illetve a szakvélemények jogalkalmazói értékelésének elmélete számos új elemmel gazdagodott,[2] az alapvető szabályok és elvek nem változtak.[3] Ez a tény lehetőséget ad számunkra, hogy az '56-os ügyekben előterjesztett szakvélemények hitelt érdemlőségének megítéléséhez támpontokat adjunk. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa azokat az általános szempontokat, amelyek alapján e szakvéleményeket a jogalkalmazónak értékelnie kellett, vagy kellett volna.

1 A tanulmányt a szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének a felkérésére készítette.

2 Nogel Mónika: *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. Budapest, HVG ORAC, 2020.; Nogel Mónika: A szakértői minőségbiztosítási rendszer kialakításának előkérdései és alapfogalmai. *Jog – Állam – Politika*, 9. (2017) 1., 115–133. o.; Kovács Gábor: Az ítéletalkotás csapdái. In Madai Sándor – Pallagi Anikó – Polt Péter (szerk.): *Ünnepi kötet Blaskó Béla 70. születésnapjára*. Budapest, Ludovika Kiadó, 2020. 310–319. o.

3 Kovács Gábor: Az igazságügyi szakértő jogi felelőssége. In Tremmel Flórián et al. (szerk.): *Orvosok és jogászok a büntető igazságszolgáltatásban. Dezső László emlékkönyv*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. 81–87. o. (Studia Iuridica Auctoritate Univesitatis Pécs Publicata 137.)

A bizonyításra vonatkozó általános szabályok korabeli rendszere

A büntetőügyekben emberek sorsa a tét. Nemcsak a terhelté, de másoké is.[4] A büntetőeljárás olyan hatalom, amely embereket megfoszthat a szabadságuktól, vagyonuktól, becsületüktől. A büntető hatalom gyakorlásának legfontosabb korlátját az emberi jogok normái jelentik meg. A büntetőeljárást érintő legfontosabb emberi jogok kinyilatkoztatása az 1990-es években indult meg hazánkban. A bizonyításra vonatkozó alapelvek és szabályok rendszere ugyanakkor a hazai jogban már az 1951. évi III. törvényben is megtalálhatók voltak.

Az 1951. évi Bp. 4. § (1) bekezdése értelmében: „A büntető eljárás során eljáró hatóság alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához nincs kötve és szabadon felhasználhat minden bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas lehet." A (2) bekezdés értelmében: „A terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé nem teszi." Az 53. § (1) bekezdése értelmében: „Bizonyítási eszközök különösen a terhelt személyes nyilatkozatai, a tanúvallomások, a szakértői vélemények, a szemle, okiratok és egyéb tárgyi bizonyítékok."

A bizonyítás szabadságának terjedelme tehát tartalmában nem különbözött a napjainkban hatályos szabályozástól. A bizonyítás szabadságának egyik leglényegesebb jellemvonása az, hogy a büntetőeljárásban szabadon felhasználható a törvényben meghatározott minden bizonyítási eszköz, és szabadon alkalmazható minden bizonyítási cselekmény. A törvény azonban elrendelheti egyes bizonyítási eszközök igénybevételét. Fel lehet használni azokat a tárgyi bizonyítási eszközöket is, amelyeket valamely hatóság – jogszabályban meghatározott feladatainak ellátása során – a büntetőeljárás megindítása előtt vagy azzal egyidejűleg készített, illetve beszerzett.[5] A másik fontos ismérv az, hogy a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító erejük. A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.[6]

A bizonyítékok szabad értékelésének két fázisa van: a bizonyítékok szabad mérlegelése és a szabad meggyőződés szerinti elbírálás. Az értékelés ismertetett

4 Király Tibor: *A védelem és a védő a büntető ügyekben.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 121. o.

5 Nogel: *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései.* 20. o.

6 Uo.

menete természetesen csak séma, a sorrend felcserélhető, az egyes mozzanatok összemosódhatnak, kimaradhatnak.[7]

A bizonyítékok szabad értékelésében sematikusan négy mozzanatot különböztetünk meg:

1. annak eldöntése, hogy melyik a hitelt érdemlő bizonyítási eszköz;
2. mely tények származnak a hitelt érdemlőnek tekintett bizonyítási eszközből, melyek tekinthetők valódinak, igaznak;
3. a valósnak elfogadott tények összeillesztése, egyes tényekből más tényekre való következtetés elvégzése, a tényállás rekonstruálása;
4. az ellentétes, illetőleg más lehetőségek megvizsgálása.[8]

Az értékelés bonyolult szellemi tevékenység, melyben érvényesül a logika, a tudományok szabályai, a gyakorlati tapasztalat. A belső meggyőződés szerinti elbírálás az értékelésre épül. A büntetőeljárásban valósághű tényállás megállapítása a cél. A megállapításnak processzuális értelemben vett bizonyítékokon kell nyugodnia, a megállapított tényállásnak egyúttal bizonyosnak kell lennie.

A bizonyosság nem belső, tudati állapot, hanem objektív kategória. A büntetőeljárásban, különösen az ítéletben a bizonyosságot akkor érik el, ha a bíróság

- törvényes és hitelt érdemlő bizonyítási eszközökre alapította a megállapításait;
- a ténybeli következtetéseket, a logika, a tudományok szabályainak, az igazolt tapasztalatoknak megfelelően alkalmazta;
- ha a bizonyítás módszere és az eljárás a törvényeknek megfelelt;
- ha a megállapításokkal ellentétes lehetőségeket kizárták.[9]

E követelményeknek megfelelő megállapítás jogi értelemben bizonyos, és ezen alapulhat a belső meggyőződés. A meggyőződés szabad kialakítását garantálja az a törvényi szabály, hogy a bizonyítás eszközeinek és a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító ereje. A szabad mérlegelés elve természetesen nem teljes. Egyrészt a felhasználható bizonyítási eszközök, bizonyítási cselekmények, másrészt a bizonyítás törvényességére vonatkozó garanciális szabályok biztosítják, hogy a szabad mérlegelés ne válhasson bírói önkénnyé. A bizonyítékok szabad értékelését másrészt a bizonyítási tilalmak, valamint a törvényességi szabályok is korlátozzák. A szabad bizonyítékérvelés harmadik fő korlátját a logikai (logikai ekvivalencia és logikai igazság) alkotják.[10]

7 Király Tibor: *Büntetőeljárási jog.* Budapest, Osiris, 2003. 230. o.
8 Uo.
9 Király: *Büntetőeljárási jog.* 234–235. o.
10 Hágер Tamás: Gondolatok a büntetőeljárás fogalmáról és a bizonyítás elméleti hátteréről. *Iustum Aequum Salutare*, 10. (2014) 3., 72. o.

A szakértőkre vonatkozó jogi szabályozás hazai fejlődéstörténete

Míg a bizonyításra vonatkozó szabályozás tekintetében vizsgálatunkat korlátozhatjuk az ötvenes évek szabályozására, a tanulmány szűkebb témája megköveteli, hogy a szakértőkre vonatkozó hazai szabályozás történetét átfogóbban tekintsük át. Mindezek előtt azonban megkerülhetetlennek mutatkozik annak tisztázása, mi a szakértő alapvető szerepe a büntetőeljárásban, és feladatai miként határolhatók el a jogalkalmazók hatáskörétől.

A különleges szakértelem mibenléte

A szakértő a történelem korai időszaka óta résztvevője az igazságszolgáltatásnak. Természetessé teszi ezt az olyan ügyek gyakorisága, amelyeknek eldöntéséhez a határozathozatalra hivatott személy vagy személyek ismeretei nem elegendők.[11]

A római jogban a polgári peres eljárásokban jelent meg legkorábban a szakértői bizonyítás.[12] Orvosszakértő igénybevételére a katonai szolgálatra alkalmatlanság kérdésében kerülhetett sor, műszaki szakértőket a lakásbérleti díj megállapítása, valamint ingatlanok határainak a fölmérői meghatározása érdekében alkalmaztak.[13]

A büntető peres eljárást illetően hallgatnak a források, amiből azonban nem következik, hogy a praxis e téren ne vett volna szakértőket igénybe. A polgári peres eljárás vívmányai szükségképpen meg kellett, hogy termékenyítsék a büntető ítélkezési gyakorlatot is.[14] Székely János szerint: „Csupán a középkori pandektajogban – az olasz praktikusok munkássága nyomán – lett a szakértő nyilatkozata a büntető eljárás bizonyítékai sorában önállóvá, mint különleges bizonyítási eszköz. A pandektajogban a szakértő lassanként, fokozatosan vált ki a tanúk köréből, mint a büntető eljárásnak olyan szereplője, akinek funkcióját a bíróéhoz látták hasonlíthatónak. Mint Bartolus mondotta: nyilatkozatuk inkább bírói döntés, mint tanúvallomás (»illud magis iudicium quam testimonium est«)."[15] A pandektajogban a szakértőt ténybírónak *(iudex facti)* nevezték, minthogy a bírónak

11 Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben.* Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1987. 9. o.; Kovács Gábor: Igazságügyi szakértők szerepe a büntetőeljárásban. In Benisné Győrffy Ilona (szerk.): *Huszonhetedik Jogász Vándorgyűlés. Pécs, 2008.* Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2008. 92–101. o.

12 Székely János: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 5. o.

13 Uo.

14 Uo.

15 Uo.

nem volt lehetősége arra, hogy a szakértői véleménnyel szemben fenntartásait kifejezésre juttassa.[16]

Angliában korán kifejlődött az a gyakorlat, hogy a bíró megbízható szakembereket *(competent and honest persons)* vont be az eljárásba annak az érdekében, hogy különleges ismereteik alapján szakszerű felvilágosításokkal szolgáljanak neki mint *amici curiae*, később a *coroner* bíróságába *(coroner's jury)* halottszemlék alkalmával orvosokat vontak be, sőt a *coroner* tisztségét gyakran orvosok töltötték be. Ezeknek a szakembereknek a tevékenysége azonban csak a vádló tájékoztatására szolgált. A *coroner* által végzett vizsgálatnak – jóllehet bírói eljárási formák keretei között folytatták le – az ítélőbíróság előtti bizonyító eljárásban nem volt hatálya, és az ilyen vizsgálatban eljárt szakértő a tárgyaláson csak tanú lehetett, feltéve, hogy valamelyik fél megidézte *(expert witness)*.[17]

A szakértelem fogalmának értelmezése szorosan összefügg a szakértő eljárási alkalmazásával, minthogy ettől az értelmezéstől függ, mit tekintünk „szakkérdésnek", amely megítéléséhez szakértőre van szükség. A szakértelem fogalmának meghatározása nem egyszerű feladat, s a mindig, mindenki számára félreérthetetlen formulát aligha találunk.[18]

A hazai fogalomhasználatban a szakértő különleges szakértelmének jelentőségét csak akkor mérhetjük fel igazán, ha megállapítjuk, mihez képest kell a szakértelmet különlegesnek tekinteni. Kiindulási alap az a tény lehet, hogy minden szakmai ismeret anyaga magában foglal olyan ismereteket, mint az adott szakmában járatos személyek köre. A különféle szakterületek határai nem merevek, egy adott szakterület ismereti tartománya állandóan bővül. Ennek következtében bajos lenne olyan szakmai ismereteket megnevezni, amelyek szükségszerűen tudottak lennének egy meghatározott területen működő személyek körében, más területeken azonban teljesen ismeretlenek volnának. Egy adott szakterületen működők számára a szakma ismereti tartományába tartozó tudás nem különleges szakértelem, hanem természetes szakmai igény vagy követelmény. Az azonos szakmai területeken tevékenykedők szemszögéből az a különleges szakértelem, amellyel a szakmabeliek általában nem rendelkeznek.[19]

A nézőpont tehát lényegileg határozza meg a szakértelem különleges voltát. Mivel pedig a büntetőeljárásban a hatóság nézőpontja az irányadó, s a hatóság szakértelme elsősorban a jogot fogja át, a különleges szakértelmet alapvetően a jogon kívül eső szakmai ismeretek teszik ki.[20]

Székely János szerint a különleges szakkérdések területéről nemcsak a „lakosság", hanem az igazságügyi hatóságok körében ismert kriminalisztikai

16 Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog.* Budapest, Osiris Kiadó, 2008. 315. o.
17 Uo.
18 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben.* 3. o.
19 Uo. 25–26. o.
20 Uo. 27. o.

szakkérdések is ki lesznek rekesztve.[21] Gödöny József szerint a nyomozás során a nyomozó hatóság tagjainak általános szakismereti színvonalát kell általában a különleges szakértelem alsó határának tekinteni, illetőleg olyan alapnak, amelyre figyelemmel a nyomozó hatóság eldönti, hogy a konkrét tény megállapításánál vagy megítélésénél szükséges-e különleges szakértelem.[22]

Fontos, hogy a „különleges szakértelmet" nem lehet pusztán a megfelelő végzettséggel és egy adott, tágan vett szakmai környezetben eltöltött gyakorlati idővel azonosítani.[23] A szakértő adott szakkérdésre vonatkozó különleges szakértelme a kompetencia, amely magában foglalja az eljárási jogosultságát – tehát azon jogi feltételek fennállását, amelyek biztosítják, hogy az adott szakkérdésben jogosult szakértőként eljárni; valamint a szakkérdés megválaszolásához szükséges tényleges tapasztalatát, jártasságát, képességét.[24]

A szakértő különleges szakértelme szoros összefüggésben van azzal, hogy képes lesz-e hitelt érdemlő szakvéleményt előterjeszteni, hiszen csak a hitelt érdemlő szakvélemény képes a kirendelő hatóság (bíróság) hiányzó különleges szakismeretét pótolni.[25]

Ténykérdések és jogkérdések elhatárolása

A *iura novit curia* elv (vagyis a bírói jogismeret vélelme) alapján jogi szakértő nem vehető igénybe a büntetőeljárásban.[26] Tremmel Flórián a szakvélemény különösen súlyos kompetenciatúllépésének nevezi, ha a szakértő jogkérdésben nyilvánít véleményt.[27] Erdei Árpád kategorikusan kijelenti: a szakirodalom egységes abban, hogy a szakértő a szakvéleményben jogi kérdések megválaszolására nem vállalkozhat.[28] Erdei felveti, hogy a szakirodalom elutasító álláspontja mö-

21 Székely János: *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 112. o.

22 Gödöny József: *Bizonyítás a nyomozásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 257. o.

23 Nogel: *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. 102. o.

24 Nogel Mónika: Az igazságügyi szakértői szakterületek tagolása és a szakértői kompetencia. *Ügyészek Lapja*, 9. (2019) 3., 85–94. o.

25 A szakvélemény hiteltérdemlőségéről akkor beszélhetünk, ha a szakvéleményre vonatkozó jogi és szakmai előírások, a logika szabályai maradéktalanul teljesülnek, a szakértő jogi vagy szakmai tilalmat nem szegett meg, véleménye nem szenved logikai hibában, így a szakértői vélemény alkalmas a kirendelő/jogalkalmazó különleges szakértelmének pótlására, alkalmas arra, hogy bizonyítékot szolgáltasson, így fenntartások nélkül felhasználható a büntetőeljárásban. Nogel: *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. 213. o.

26 Erdei Árpád: A szakvélemény. In Belovics Ervin – Erdei Árpád (szerk.): *A büntetőeljárási törvény magyarázata*. Budapest, HVG ORAC, 2018. 503. o.

27 Tremmel Flórián: *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2006. 136. o.

28 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben*. 102. o.

gött feltételezhetünk némi féltékenységet is. Külső nézőpontból a jogi ismeretek is különleges szakértelemnek minősülnek, s ha a jogász számára más irányú szakértelemnek közvetlen felhasználása tilos, ugyanúgy elvárhatja, hogy az ő szakterületére se hatoljanak be kívülről.[29] „A mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy kiindulva a jog bizonyos elemeinek ismeretéből, sokan úgy vélik, értenek a joghoz, s néha egyes igazságügyi szakértők is így gondolkodnak. Aminthogy azonban a gombot óriási hozzáértéssel varró ruhagyári munkás még távolról sem szabó, a felületes vagy mindennapi jogi ismeretek még nem jelentenek jogi szakértelmet. Az említett fellépés talán nem is féltékenység, hanem inkább féltés" – írja a szerző.[30]

Ezzel az érveléssel szemben felvethető lenne, hogy azon szakértők esetében, akik rendelkeznek jogi végzettséggel, kivételt lehetne tenni. Ez a hivatkozás azzal – a szakértő jogi megállapításainak megengedhetőségével szembeni legfőbb – indokkal vethető el, miszerint a szakértő számára nem azért tilos jogi kérdésben véleményt adni, mert nem ért hozzá, hanem azért, mert a hatóság nem ruházhatja át a saját feladatát a szakértőre. Márpedig a jogkérdés eldöntésére a hatóság, és csakis a hatóság hivatott.[31]

Székely János szerint „nem kerülhet sor szakértő igénybevételére jogi kérdésben. Arra vonatkozólag, hogy az ügyben jelentőséggel bíró bárminő jogszabály (törvény, rendelet, szabályrendelet, döntvény stb.) létezik-e és mit tartalmaz, éppen a hatóság rendelkezik különleges szakértelemmel. Ha kétségei vannak, tudakozódnia kell, de szakértőt nem vehet igénybe."[32]

Egyértelmű, hogy a szakértőnek a feladata ellátása során alkalmaznia kell a jogot, hiszen az eljárási szabályok kötik őt, ezenkívül a szakmai szabályok is ölthetnek jogszabályi formát. Ez azonban teljesen más, mint a jogkérdésben való véleményalkotás.[33] A jogi kérdésben történő nyilatkozattétel tilalma a büntetőeljárásban leginkább az alábbi kérdésekben való nyilatkozatok tilalmát jelenti:

- minősítési kérdések,
- tényállási elemek jogszabály alá absztrahálása,
- tényállási elemek, jogi szakkifejezések értelmezése,
- eljárási szabályok megsértésére vonatkozó megállapítások,
- bizonyítékok jogellenességére vonatkozó megállapítások,
- bizonyíték relevanciájának megítélése,
- bizonyítékok értékelése.

29 Uo. 38. o.

30 Uo.

31 Nogel Mónika: A hazai szakértői minőségbiztosítás rendszerének vázlata és annak jelentősége a büntetőeljárásban. *Magyar Jog*, (2018) 7., 162–168. o.

32 Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. 116. o.

33 Nogel: *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. 44. o.

Szakértőkre vonatkozó joganyag fejlődése a magyar jogban

Székely János szerint hazánkban a szakértői bizonyítás első nyomai Nagy Lajos és Mátyás uralkodása idejéből valók.[34] Botos Gábor szerint a magyar büntetőeljárási jogban, pontosabban szokásjogi úton a magyar büntetőeljárási jogalkalmazásban először a Praxis Criminalis[35] tartalmazott – későbbi megnevezéssel – szakértőről, s annak alkalmazásáról szóló tételes jogi szabályt. Botos szerint a Praxis Criminalis az élet, a testi épség és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények körében kötelezővé tette, hogy a bíróság szakértőt vegyen igénybe.[36] Ennek ellentmond a Bünvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk (a továbbiakban: 1896. évi Bp.) javaslatának indokolása, miszerint „A Carolina nem tartalmaz még általános intézkedést, csak az emberi élet elleni bűntettnél rendeli el a szakértők alkalmazását."[37]

Az 1800-as évek közepén és az 1900-as évek elején sok biológus, fizikus, kémikus, orvos stb. járult hozzá a szakterületek fejlődéséhez. A természettudományos ismeretek fejlődésével párhuzamosan zajlik a szakértői diszciplínák, lehetőségeik, módszereik fejlődése.[38] Európában természettudományos alapokon nyugvó igazságügyi elmekórtanról a tudományos pszichiátria kialakulásától, vagyis a XVIII. század második felétől beszélhetünk.[39] A 19. század végén híresültek el a törvényszéki orvostan első látványos eredményei.[40] Az 1910-es években Landsteiner felfedezte a vércsoportokat, Lattes pedig a megszáradt vérből nyert vértípusokat.[41]

Az 1920-as és 1930-as években jelentős előrelépések történtek az elmeorvosi szakértői vizsgálatokban, amikor is a pszichológiai tesztek, például a Rorschach-teszt és a Wechsler-féle intelligenciatesztek, széles körben elterjedtek és alkalmazásra kerültek az igazságügyi elmekórtan területén.[42] Az 1950-es

34 Székely: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* 21. o.

35 Forma processus judicii criminalis seu P. III. Ferdinánd császár alatt Bécsben, 1656. dec. 30. http://www.kislexikon.hu/praxis_criminalis.html (Letöltés: 2024. 05. 24.)

36 Botos Gábor: *A büntetőeljárási jog története.* Budapest, Szent István Társulat, 2001. 71. o.

37 1896. évi XXXIII. törvény a bünvádi perrendtartásról, Indokolás, XIV. fejezet

38 Nogel Mónika: *Az igazságügyi szakértői vélemények hiteltérdemlősége a büntetőeljárásjogban.* PhD-értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018. 32. o.

39 Sótonyi Péter: *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története.* Budapest, Medicina Kiadó, 2009. 102. o.

40 Thorwald, Jürgen: *A detektívek évszázada.* Budapest, Minerva, 1969. 99. o.

41 Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.): *Kriminalisztika.* Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2009. 41. o.

42 Vö. Csikós Gábor: *„Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézni valaki."* Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024.

években tovább fejlődött a toxikológia is, amely lehetővé tette a mérgező anyagok pontosabb azonosítását és kimutatását a testben. Ezek az előrelépések jelentősen hozzájárultak az orvosszakértői vizsgálatok pontosságának és megbízhatóságának növeléséhez, valamint a bűncselekmények felderítéséhez és az igazságszolgáltatás elősegítéséhez.

A természettudományok és élettudományok új eredményei az igazságszolgáltatásba is egyre szélesebb körben szivárogtak be. Ennek megfelelően jelent meg az igény, hogy a jogalkalmazó – a többi bizonyítási eszközhöz hasonlóan – a szakértői véleményeket is megvizsgálják abból a szempontból, hogy lehet-e rájuk hagyatkozni az ítélkezés során. Az 1843. évi törvényjavaslat „műértőknek" nevezte a szakértőket. A javaslat általános szabálya két szakértő alkalmazását írta elő, a szakértőknek függetleneknek kellett lenniük.[43] A 112. § azt is kimondta, hogy „ha ezen vélemény homályos, határozatlan, vagy épen tökéletlen; nem különben, ha önmagával, vagy egyéb a vizsgálat folytán kiviláglott ténykörülményekkel ellenkezik, vagy ha a vélemény a kifejtett előtételekből nem következnék: ezen nehézségek elhárítására a bűnvizsgáló bíró vagy újra kihallgassa a műértőket vagy másokat alkalmazzon."

Az ideiglenes bűnvádi eljárásról szóló 1872. évi törvényjavaslat[44] szerint: „Oly esetekben, melyekben a valóság megállapítására különös szaktudomány, művészeti vagy iparképzettség szükséges, a bíró a tárgy minőségéhez, fontosságához, valamint a vizsgálat ágaihoz képest egy vagy több szakértőt köteles alkalmazni."[45]

Az 1896. évi Bp. a szakértőkről szóló rendelkezéseket kifejezetten összekötötte a bírói szemle szabályaival: „Ha bűnvádi ügyre nézve fontos ténykörülmények megállapítására vagy felderítésére személyes megfigyelés szükséges: bírói szemlét kell tartani. Amennyiben a szemlével megállapítandó tények felismeréséhez és megítéléséhez külön szakértelem szükséges: szakértők alkalmazandók."[46]

Ha az első- és második körben alkalmazott szakértők véleményei ellentmondásokkal terheltek, hiányosak voltak, helytelen következtetéseket tartalmaztak, vagy a vélemények helyességéhez nyomatékos kétség fért, úgy a szakértők felvi-

105–136. o.; illetve Törő Krisztina: Igazságügyi szakértés a múltban és napjainkban – egy pszichológus-szakértő szemszögéből. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 85–104. o.

43 Finkey Ferenc: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából. *Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből*, 5. (1942) 9., 50. o.

44 Törvényjavaslat a Pest kir. tábla területén létező törvényszékek illetőségéhez tartozó bűnvádi eljárás ideiglenes szabályozásáról, Pest, 1872.

45 Ideiglenes bűnvádi eljárásról szóló 1872. évi törvényjavaslat 55. §

46 Balla Lajos: Szakértővel a tárgyalóterembe. In Elek Balázs (szerk.): *Az orvosszakértő a büntetőeljárásban*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2012. 25. o.

lágosító nyilatkozat adására voltak kötelesek; ennek eredménytelensége esetén további szakértőket kellett igénybe venni. A nyilatkozat funkciója adott, általános részleteit azonban az 1896. évi Bp. nem tartalmazta, de hatókörét jelzi azon felfogás, amely a szakértőt nem tekintette ténybírónak, akinek a véleménye a bírót kötné.[47]

Orvosi kérdésekben ekkor jelent meg a felülvizsgálat lehetősége, ami a korábban eljárt szakértők személyétől függően egy- vagy kétfokozatú lehetett. Így végső soron, „ha a bíróság kétségeit ez a vélemény sem oszlatta el", az 1890. évi XI. törvénycikkel létrehozott, orvosszakértőkből álló ún. igazságügyi orvosi tanácshoz kellett fordulni; ellentét hiányában lehetett fordulni. A szakvélemények ütköztetésére tehát széles körben kerülhetett sor.[48] A bírói mérlegelés terjedelmét árnyalta azonban az a jogorvoslati döntés, amellyel egy nyilvánvaló anatómiai tévedés folytán ellentétes szakvélemények esetén is az igazságügyi orvosi tanács véleményének kikérését tartotta szükségesnek a fellebbviteli bíróság.[49]

Az 1951. évi Bp. korabeli szabályai a következőképpen szóltak: „Ha az ügyben jelentős tények vagy egyéb körülmények megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell alkalmazni".[50]

Az 1951. évi Bp. szerint az, akit szakértőül kirendeltek, köteles volt a kirendelő hatóság előtt megjelenni, s – ha a törvény kivételt nem tesz – az ügyben közreműködni, és szakvéleményt nyilvánítani.[51] Rendszerint egy szakértőt kell alkalmazni; különösen fontos vagy bonyolult ügyben azonban több szakértő is közreműködhetett.[52] A szakértőt rendszerint a kinevezett állandó szakértők közül kellett kirendelni, más szakértőt csak fontos okból lehetett alkalmazni.[53] A szakértő kirendeléséről – a kirendelt nevének közlésével – a feleket értesíteni kellett.[54] Szakértőként nem járhatott el a fél, a sértett, illetőleg feljelentő, vagy aki mint ezek képviselője szerepel vagy szerepelt az eljárásban; aki az ügyben nyomozó cselekményt teljesített; aki a félnek, a sértettnek vagy ezek képviselőjének hozzátartozója; az, akitől az ügynek tárgyilagos vagy részrehajlás nélküli megítélése egyéb okból nem várható (elfogultság); úgyszintén az sem, aki az ügyben

47 Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárásjog tankönyve I–II.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1917. 335. o.

48 Grósz Tamás: A bírói mérlegelés mikéntje ellentétes szakvélemények esetén. *Jogi Tanulmányok*, 17. (2014) 1., 157. o. http://hdl.handle.net/10831/35679 (Letöltés: 2024. 07. 02.)

49 1907. június 18-i 5881. számú eseti döntés, idézi Grósz: A bírói mérlegelés mikéntje... 157. o.

50 1951. évi Bp. 58. § (1) bek.

51 Uo.

52 1951. évi Bp. 58. § (2) bek.

53 1951. évi Bp. 58. § (3) bek.

54 1951. évi Bp. 58. § (4) bek.

mint bíró vett részt. Egyebekben a szakértőkre a bírák kizárására vonatkozó rendelkezéseket kellett megfelelően alkalmazni.[55]

Az igazságügy-miniszter rendelettel egyes bűncselekményeknél szakértő meghallgatását kötelezővé tehette, és ezzel kapcsolatban a szakértő meghallgatására és a szemlére vonatkozóan részletes eljárási szabályokat állapíthatott meg.[56] Az igazságügy-miniszter rendelettel kötelezővé tehette vagy megengedhette, hogy a bíróság meghatározott körbe tartozó szakkérdésekben szakértő kirendelése helyett vélemény nyilvánítása végett vagy az általa kirendelt szakértő véleményének felülvizsgálása végett a rendeletben kijelölt szakértőtestületet vagy hatóságot, illetőleg szervet keresse meg. Az igazságügy-miniszter az eljárást erre az esetre a szakértőkre vonatkozó rendelkezésektől eltérően is szabályozhatta.[57]

A büntetőügyekben szakértők igénybevételéről és a szakértők eljárására vonatkozó különleges szabályok megállapításáról szóló 3/1952. (I. 15.) IM rendelet külön szabályokat állapított meg általában a szakértőkre és az orvosi és vegyészeti szakkérdésben eljáró szakértőkre.

Az általános értelmében, ha a bíróság büntetőügyben szakértő meghallgatását tartotta szükségesnek, evégből elsősorban a területén működő olyan állami szervhez vagy állami vállalathoz volt köteles fordulni, amelyet az igazságügy-miniszter a bíróságoknak megküldött jegyzékkel véleménynyilvánításra kijelölt. Büntetőügyben a bíróság kinevezett állandó szakértőt vagy más személyt szakértőként csak akkor alkalmazhatott, ha szakértői véleménynyilvánításra igénybevehető állami szerv (vállalat) nem volt.[58] A szakértői vélemény végett megkeresett állami szervhez (vállalathoz) át kellett tenni az ügynek azokat az iratait is, amelyekre a véleménynyilvánításnál szükség volt. A megkeresett állami szerv (vállalat) az eset körülményeihez képest vagy írásban adott véleményt, vagy valamely dolgozóját jelölte ki szakvélemény nyilvánítására. Ha a terhelt előzetes letartóztatásban volt, a megkeresést azonnal teljesíteni kellett. Amennyiben a jelen rendeletből más nem következett, a véleményt adó állami szervre (vállalatra) vagy kijelölt dolgozójára az 1951. évi Bp.-nek a bíróság által kirendelt szakértőkre vonatkozó rendelkezéseit kellett megfelelően alkalmazni.[59]

Az orvosi és vegyészeti szakkérdések esetében az alábbi szabályok érvényesültek. Orvosi kérdésekben állandó szakértőként a megyei bírósági orvost kellett meghallgatni, vegyészeti szakkérdésekben pedig rendszerint az országos bírósági vegyészeti intézet szakvéleményét kellett beszerezni.[60] A bíróság az ügy sürgőssége miatt vagy egyéb fontos okból szakértőként más szakértőt is

55 1951. évi Bp. 59. § (1) bek.
56 1951. évi Bp. 60. § (1) bek.
57 1951. évi Bp. 60. § (2) bek.
58 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 1. § (1)–(2) bek.
59 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 2. §
60 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 5. § (1) bek.

kirendelhetett.[61] Ha az ügy kiemelkedő fontossága ezt indokolttá tette, a bíróság a szakértői vizsgálat közvetlen teljesítése és véleménynyilvánítás érdekében az egészségügyi minisztériumhoz fordulhatott.[62] Ha a bíróság szakértőként nem a megyei bírósági orvost hallgatta meg, illetőleg nem az országos bírósági vegyészeti intézet véleményét szerezte be a szakértői vélemény felülvizsgálata végett, a megyei bírósági orvos, illetőleg az országos bírósági vegyészeti intézet véleményét kellett beszerezni. Különösen fontos okból azonban felülvizsgálati vélemény közlése iránt ilyen esetekben is közvetlenül az egészségügyi minisztériumot lehetett megkeresni.[63] Ha a megyei bírósági orvos vagy az országos bírósági vegyészeti intézet véleményének felülvizsgálata volt szükséges, eziránt az egészségügyi minisztériumot kellett megkeresni.[64] Az egészségügyi minisztérium szakvéleményének, illetőleg felülvizsgálati véleményének beszerzése céljából a bíróság közvetlenül intézett megkeresést az egészségügyi minisztériumhoz.[65] Ugyanezen rendelkezéseket kellett megfelelően alkalmazni akkor is, ha orvosi vagy vegyészeti szakkérdésben a nyomozás során az államügyészség részére vált szükségessé szakértői vélemény (felülvizsgálati vélemény) beszerzése. Ebben az esetben a vélemény (felülvizsgálati vélemény) beszerzése iránt az államügyész, illetve államügyészség elnöke intézkedett.[66]

A rendelet külön foglalkozott azzal, miként kell a szakértőnek halál és testi sértés esetén eljárni. Ha az a gyanú merült fel, hogy a halált bűntett idézte elő, halottszemlét kellett tartani, és a holttestet fel kellett boncolni. Evégből, ha a szemlétől és a boncolástól a szakértői vélemény szerint még új eredményre lehetett számítani, a már eltemetett holttestet ki kellett hantolni. Boncolás előtt lehetőleg meg kellett állapítani a halott kilétét. Ha szükséges volt, a holttestet meg kellett mutatni a terheltnek, és azoknak a személyeknek, akiktől a halott felismerése volt remélhető. Ismeretlen halottról a boncolás előtt, az arc helyreállítása után, lehetőleg fényképet kellett készíteni.[67] A halottszemlénél és a boncolásnál két orvosszakértőt kellett alkalmazni, akik közül az egyik lehetőleg a megyei bírósági orvos volt. Azt az orvost, aki a meghalt személyt halála előtt kezelte, a halottszemlénél és a boncolásnál szakértőként alkalmazni nem volt szabad; a meghalt személy betegségéről és a rajta esetleg eszközölt művi beavatkozás körülményeiről azonban a kezelőorvost tanúként ki lehetett hallgatni,

61 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 5. § (2) bek., 1951. évi Bp. 58. § (3) bek.
62 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 5. § (3) bek.
63 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 6. § (1) bek.
64 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 6. § (2) bek.
65 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 7. §
66 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 8. §
67 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 9. §

és ezekre a körülményekre a kezelőorvostól a szakértők is felvilágosításokat kérhettek.[68]

A halottszemléről és a boncolásról a boncolás folyamán jegyzőkönyvet kellett készíteni, és a részletes leletet, valamint a véleményt jegyzőkönyvbe kellett foglalni. A véleményben mindig nyilatkozni kellett arról, hogy mi volt a halál közvetlen oka, és hogy ezt mi idézte elő.

A holttesten talált minden sérülésről meg kellett állapítani, hogy feltehetően milyen módon, milyen eszköztől vagy egyéb külső behatástól és mennyi idővel a halál beállta előtt keletkezett, és hogy feltehetően maga a meghalt személy vagy más ejtette-e. Lövésből eredő sérüléseknél meg kellett állapítani, hogy a lövés milyen öblű fegyverből, milyen irányból és milyen távolságból történt, és feltehető-e, hogy az magától a meghalt személytől eredt.[69]

Minden sérülés esetében véleményt kellett nyilvánítani arról, hogy a halált:

1. természeténél fogva közvetlenül a sérülés okozta-e; vagy
2. a sérülés a meghalt személy szervezetének egyéni sajátosságával vagy különös állapotával összefüggésben idézte-e elő; avagy
3. a sérüléshez véletlenül hozzájárult, de mégis általa előidézett vagy abból keletkezett ok idézte-e elő; vagy végül
4. olyan idegen ok idézte-e elő, amely a sérülés nélkül is, abban az időben vagy röviddel utóbb, szintén halált eredményezett volna.[70]

Az 1–4. pontok esetében véleményt kellett nyilvánítani arról is, hogy a halált idejekorán érkező, kellő szakszerű segítség elháríthatta volna-e, a 3. és 4. pontok esetében pedig arra is, hogy a sérülés gyógytartama a halált előidéző ok elmaradása esetén mennyi idő lett volna.[71] Több sérülés esetén külön-külön kellett véleményt nyilvánítani az egyes sérülések gyógytartamáról, továbbá arról, hogy valamennyit ugyanazzal az eszközzel ejtették-e, végül hogy a sérülések közül melyik vagy melyeknek összhatása idézte elő a halált.[72] Minden esetben véleményt kellett nyilvánítani a meghalt személy halál előtti esetleges ittasságáról vagy kábítószer által befolyásolt állapotáról.[73]

A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény módosításáról szóló 1954. évi V. törvény szerint ha a szakvélemény homályos, hiányos, önmagával vagy más bizonyított tényekkel ellentétesnek látszott, vagy helyességéhez egyébként nyomatékos kétség fért, a szakértőnek felvilágosítást kellett adnia; ha pedig ez nem vezetett eredményre, más szakértőt kellette véleményadásra felhívni. Ha így sem lehetett a kérdést tisztázni, szakértői testület felülvéleményezése

68 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 10. §
69 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 11. § (1)–(3) bek.
70 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 11. § (4) bek.
71 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 11. § (5) bek.
72 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 11. § (6) bek.
73 3/1952. (I. 15.) IM rendelet 11. § (7) bek.

következett.[74] E törvényben – bár már csak lehetőségként adott a szakszerű védekezés – a szakértő mellett a terhelt kérelmére az általa megjelölt más szakértő meghallgatását is elrendelhette az eljáró hatóság. Ha felülvizsgálatnak volt helye, a terhelt által megjelölt szakértőt a felülvizsgálat előtt meg kellett hallgatni.[75]

Az igazságügyi szakértőkről szóló 44/1954. (VII. 29.) MT rendelet végrehajtására hozott 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet némileg oldotta az előző szabályozást, miután kivételesen fontos jelentőségű ügyben, ha a szakkérdés eldöntésére más szakértő alkalmazásával nem volt mód, a bíróság, illetőleg az ügyészség elrendelhette a szakértői vélemény felülvizsgálatát is. A szakvélemény felülvizsgálata továbbra is csak az orvosi és vegyészeti szakterületen volt lehetséges.[76]

Az 1960-as évek elején elméleti vita bontakozott ki az igazságügyi szakértői tevékenység továbbfejlesztési módjait illetően. A kialakult rendszer kritikájaként merült fel, hogy nem volt megoldva a szakmai alkalmasság véleményezése, a képzés, a továbbképzés, valamint a szakmai kontroll lehetősége. Felmerült annak az igénye, hogy a leggyakrabban igénybe vett területeken létrejöjjön az élethivatásszerűen, főfoglalkozásban végzett, a szakmai és a törvényességi szempontoknak megfelelő, egységes elvi, metodikai irányítás alatt tevékenykedő személyekből álló, funkcionálisan igazságügyi célokat szolgáló szakértői szervezetrendszer. A mindezzel összefüggő részletes szabályozást a 29/1964. (XI. 23.) Korm. rendelet, valamint az ennek végrehajtásáról szóló 4/1964. (XI. 23.) IM rendelet rögzítette.[77]

74 Csere Katalin: A vádlott vagy szakértője által a bíróság előzetes engedélye nélkül beszerzett magánszakértői vélemény jogi minősítése és felhasználása a büntetőeljárásban. *Kúriai Döntések*, 64. (2015) 3., 307. o.

75 1954. évi V. törvény 114. §

76 Uo. A fentieket vesd össze a kötetben szereplő alábbi tanulmányokkal: Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.; Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.; Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.; továbbá Berta Kristóf: *„Ki kell iktatni a társadalomból."* Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.

77 Fodor Réka: Az igazságügyi könyvszakértés jelentősége napjainkban. *Büntetőjogi Szemle*, 3. (2014) 2., 36. o.

A korábbihoz hasonló szabályozást tartalmazott az 1962. évi 8. tvr., amely mindössze az újabb szakértő kirendelésének lehetőségéről szól, de a szakvélemények ütköztetéséről kifejezetten már nem. E körben a 4/1964. (XI. 23.) IM rendelet 15. § (2) bekezdése rendelkezett akként, hogy ha más szakértő alkalmazásával sem tisztázható a szakkérdés, felülvizsgálat szükséges.[78] Az igazságügyi miniszter külön rendelkezése esetén több szakértő kirendelésére nem kerülhetett sor, hanem az időközben hatályba lépett 29/1964. (XI. 23.) Korm. rendelet 8. § (1) bekezdésében meghatározott testületek általi felülvizsgálatnak volt helye. Eltérő szerv kirendelése hatályon kívül helyezést nem feltétlen eredményező eljárási szabálysértésnek minősült.[79] A felülvélemény beszerzését követő bírói mérlegelésre ugyanakkor jó példa a Legfelsőbb Bíróság azon döntése, amellyel helyben hagyta az első fokú bíróság azon döntését, amely a felülvéleménytől részben eltért, és az elsőként beszerzett elmeorvos szakértői véleményt fogadta el, kiemelve azt, hogy erre az álláspontra az elsőfokú bíróság bizonyítékok együttes mérlegelése eredményeképp, megalapozottan jutott el.[80]

Az 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet tartalmazta azt a rendelkezést, hogy az eljáró szakértő mellett – a terhelt kérelmére – más szakértő meghallgatására is lehetőség nyílt, ha a szakvélemény homályos, hiányos vagy ellentmondó volt. A jogszabály viszont nem adott lehetőséget a további szakértő kirendelésének kikényszerítésére.[81] A tvr. ugyanazt tartalmazta, mint az 1951. évi Bp,[82] vagyis más szakértő kirendelése helyett felülvizsgálatot kellett igénybe venni, és a felülvizsgálat változatlanul rendeleti szabályozás tárgya maradt.

Az igazságügyi szakértői szervezetről szóló 29/1964. (XI. 23.) Korm. rendelet[83] alapján a szakértői vélemények, illetve a szakvélemények felülvizsgálatára hivatott testületek: (1) az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottsága; (2) az Igazságügyi Könyvszakértői Bizottság; (3) az Igazságügyi Műszaki Szakértői Bizottság; (4) az Állatorvostudományi Egyetem Felülvéleményező Bizottsága; illetőleg (5) az igazságügy-miniszter által az érdekelt miniszterrel

78 Grósz: A bírói mérlegelés mikéntje... 158. o.

79 BJD 4428., idézi Grósz: A bírói mérlegelés mikéntje... 158. o.

80 BJD 5726., idézi Grósz: A bírói mérlegelés mikéntje... 158. o. A kötetben vesd össze például György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

81 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet 140. §

82 1962. évi 8. törvényerejű rendelet 139. § (5) bekezdés: „Olyan szakkérdésekben, amelyek körében az igazságügyminiszter a 68. § (2) bekezdése értelmében a felülvizsgálatra megfelelő szakértőtestületet, hatóságot vagy szervet jelölt ki, más szakértő véleménynek beszerzése helyett a vélemény felülvizsgálatát kell elrendelni."

83 29/1964. (XI. 23.) Korm. rendelet 8. § (1) bekezdés

és a legfőbb ügyésszel egyetértésben kijelölt egyéb testület, illetve szerv. Ezáltal a felülvizsgálat köre bővült.[84]

A felülvizsgálat intézménye egészen a kilencvenes évekig fennmaradt, az igazságügyi szakértőkről szóló 53/1993. (IV. 2.) Korm. rendelet alapján a felülvizsgálat köre a pszichológia szakterületével bővült. Az 1998. évi Be. viszont már nem adott lehetőséget a szakvélemények felülvizsgálatára. A törvényjavaslat a szakértők párhuzamos meghallgatását érintő szakaszához fűzött indokolása azt tartalmazta, hogy nem tekinti fenntarthatónak az úgynevezett felülvizsgálati szakvélemények rendszerét. „A felülvizsgálati szakvélemények a tapasztalat szerint sok esetben különleges tekintélyt élveznek, amely az értékelés szabadságának korlátját is jelentheti. Ezért a szakvélemények közötti eltérések feloldására a javasolt intézmény alkalmasabb. Rendelkezésre áll azokban az esetekben is, amelyekre a felülvizsgálat – megfelelő testület hiányában – amúgy sem lenne alkalmazható."

Ezzel 2003. július 1. naptól büntetőügyekben megszűnt a szakvélemény felülvizsgálatának (felülvéleményezésének) lehetősége.[85] Ez a helyzet azonban nem tartott sokáig, mivel a 2017. évi Be. rendelkezései alapján, ha a szakvélemény fogyatékossága a szakértői vélemény kiegészítésével vagy a szakértő által adott felvilágosítással nem pótolhatók, új szakértőt kell kirendelni, akinek a feladata kiterjed arra, hogy a korábbi szakvéleménnyel szemben felhozott aggályokat vizsgálja.[86] Ha a két vélemény egymástól eltér, akkor a szakértők párhuzamos meghallgatásával kell továbblépni.[87] Újabb szakértő abban az esetben rendelhető ki, ha az ugyanazon bizonyítandó tényre ugyanazon vizsgálati anyag alapulvételével készített szakvélemények között az ügy eldöntése szempontjából lényeges szakkérdésben továbbra is feloldhatatlan eltérés van. Az így kirendelt szakértőnek abban a kérdésben kell állást foglalnia, hogy a szakvélemények közötti eltérés mire vezethető vissza, szükséges-e bármelyik szakvélemény kiegészítése, illetve hogy az ügyben újabb szakvélemény beszerzése szükséges-e.[88]

84 Idzigné Novák Csilla: *A szakértő státusváltozása hazai büntetőeljárásban – Különös tekintettel a kizárásra vonatkozó szabályokra.* PhD-értekezés. Győr, István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2018. 142. o. https://doktiskjog.sze.hu/images/elj%C3%A1r%C3%A1sok/Idzign%C3%A9%20Nov%C3%A1k%20Csilla/%C3%A9rtekez%C3%A9s_final.pdf (Letöltés: 2024. 06. 12.)

85 Idzigné Novák: *A szakértő státusváltozása hazai büntetőeljárásban...* 144. o.

86 2017. évi XC. törvény 197. § (2) bek.

87 2017. évi XC. törvény 197. § (3) bek.

88 2017. évi XC. törvény 197. § (4) bek.

A szakértői vélemények jogalkalmazói értékelésének alapkérdései

A bizonyítás keretein belüli értékelés elsődlegesen a bizonyítékok értékének, a bizonyítás céljaira való alkalmasságuknak a megállapítását jelenti. Az értékelésre a bizonyítás minden szakaszában szükség van, nem volt ez másként az ötvenes években sem. Érdemleges bizonyítási cselekmény mechanikusan, folyamatos értékelés nélkül nem hajtható végre.[89] A büntetőeljárás minden olyan csomópontjában, ahol a hatóságot az eljárás további menetére vonatkozó törvényi döntési kötelezettség terheli, a bizonyítási anyag értékelésének jelentősége fokozódik. Így különösen a nyomozás elrendelése, megszüntetése vagy befejezése, a vádemelés, a tárgyalás előkészítése, de főként a bíróság határozatainak meghozatala mindig szükségessé teszik az értékelést.[90]

Az értékelés alapvető szabályai a büntetőeljárás alapelveiből vezethetők le. Ezek közül a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét kell kiemelni. A büntetőeljárás-jog tudományos forrásai egyöntetűen foglalnak állást abban, hogy a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve nem jelentheti a jogalkalmazó önkénybe torkolló szabadságát. A bizonyítás törvényességének elvéből következik, hogy azoknak a bizonyítási eszközöknek, amelyeket a törvény elveivel és rendelkezéseivel ellentétesen végzett bizonyítás útján hoznak létre, nem tulajdonítható bizonyító erő.[91]

A bizonyíték önmagában való értékelése éppen a többi bizonyítékkal való egybevetés észszerűségének és eredményességének a feltétele. Az egyes bizonyíték külön értékelése tárja fel, hogy az mit bizonyít, és természetesen jó néhány olyan tényező is ennek során válik megismerhetővé, ami a bizonyítékok összességében történő értékelésénél komoly jelentőséget nyer. Ha a bizonyíték önmagában történő értékelése arról győz meg, hogy az nem releváns, vagy nem helytálló, akkor fölösleges a többivel egybevetni. Az természetesen más kérdés, hogy a bizonyíték tényleges bizonyító ereje csak a többi bizonyítékkal való összevetése során tisztázódik. Az is más kérdés, hogy az egyes bizonyíték önmagában történő értékelése igen gyakran jóformán csak a bizonyítandó ténnyel kapcsolatos viszonyának nagy vonalakban történő megítélésében áll.[92] A bizonyíték önmagában történő értékelése egyszerűen azt jelenti, hogy nem az egyéb bizonyítékokkal, hanem csak a bizonyító ténnyel, illetőleg csak a saját forrásával vagy az őt hordozó bizonyítási eszközzel fennálló viszonyait vizsgáljuk.

89 Kertész Imre: *A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárási jog és kriminalisztika tudományában.* Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, 1972. 391. o.

90 Katona Géza: *Valós vagy valótlan?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990. 64. o.

91 Nogel Mónika: A szakértőjelöltek státuszának minőségbiztosítási szempontú vizsgálata. *Ügyészek Lapja*, 27. (2016) 3–4., 15–22. o.

92 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben.* 233. o.

Kertész Imre szerint a mérlegelésnek mint szellemi tevékenységnek semmiféle specifikusan bírói vonása nem létezik, s a bírói mérlegeléshez fűződő joghatások nem a mérlegelés különös vonásaiból, hanem a törvényi felhatalmazásból erednek.[93] Szerinte különbség csak a mérlegelés feltételeiben és jogi hatásában található.[94]

Erdei a bizonyítékok értékelését vagy mérlegelését sajátos hatósági gondolkodási tevékenységnek tartja, amelynek során a bizonyítékok sokoldalú ellenőrzésére, hitelt érdemlőségük, bizonyító erejük megállapítására kerül sor.[95]

Katona Géza alapvető feladatnak tekinti annak az ellentmondásnak a feloldását, hogy a különleges szakismeretek felhasználásával létrehozott szakvélemény jogalkalmazói értékelése az általános ismeretek felhasználásával történik.[96] Ez a kétségtelenül létező ellentmondás nem eredményezheti a szakvélemény jogi értékeléséről való lemondást. Nem vezethet azonban másik végletként ahhoz sem, hogy a laikus bírótól a szakvélemény részletes, tudományos vagy műszaki szakértelmet igénylő értékelését követeljük meg.[97] A szakvélemény jogalkalmazói értékelése szükséges, tehát olyan módszert kell kialakítani, amely leginkább alkalmas a nyilvánvalóan bonyolult és ellentmondásos feladat optimális megoldására.[98]

Kiss Lajos kételkedik abban, hogy a hatóság képes lenne a tudományos tételek, a módszer korszerűségének megítélésére, és észszerűtlennek tekinti, hogy ezt megköveteljék tőle.[99]

Az szakirodalomban ismert a szakvélemények analitikus és szintetikus értékelésének megkülönböztetése. Az analitikus értékelés, a szakvélemény elemző megvizsgálását, önálló elbírálását jelenti, míg a szintetikus értékelés elnevezés a szakvéleménynek a bizonyítási anyag egészével történő egybevetésére használatos.[100] Székely szerint a dologban valóban mutatkozik bizonyos ellentmondás. Hiszen a hatóság a szakkérdés eldöntéséhez szükséges különleges szaktudással nem rendelkezik, éppen ezért rendelt ki szakértőt.[101] Az ellentmondást azonban csak látszólagosnak tartja. Ezt azzal bizonyítja, hogy a szakvélemény önmagában való (analitikus) értékelését átszövik az egyéb bizonyítékokkal összefüggésben történő (szintetikus) értékelés elemei. Ha a szakvélemény megállapításai az egyéb bizonyítékokkal ellentétbe kerülnek, akkor az értékelés (mérlegelés) körében az

93 Kertész: *A tárgyi bizonyítékok elmélete...* 405. o.
94 Uo. 406.
95 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben.* 231. o.
96 Katona: *Valós vagy valótlan?* 303. o.
97 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben.* 235. o.
98 Katona: *Valós vagy valótlan?* 304. o.
99 Kiss Lajos: *Az igazságügyi kézírásvizsgálat alapjai.* Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1977. 390. o.
100 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben.* 233–234. o.
101 Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban.* 409. o.

analitikus értékelést tovább kell folytatni, hogy megtudjuk, miért nem vág össze a szakértő megállapítása a többi bizonyítékkal.[102] Székely egyenesen tévedésnek nevezi, ha valaki azt hiszi, hogy az utóbbi kérdés megválaszolásához szükséges analitikai vizsgálat csak a szakma sajátos ismeretei alapján végezhető el, mert a jogi, logikai és általános mennyiségtani és természettudományos műveltség ebben a vizsgálatban is nagy szerepet játszik. Úgyszintén tévedésnek tartja azt a felfogást, amely a hatósági érvelést csupán a jogi és általános logika szabályai betartásának ellenőrzésére korlátozza. A hatóságnak elemeznie kell a szakértő által felhozott tudományos tételeket, hogy a szakvélemény megbízhatóságáról, teljességéről és megalapozottságáról állást foglalhasson. A szerző szerint helytelen, ha a hatóság kritikátlanul fogadja a szakértő nyilatkozatát. De veszélyes az is, ha – megfeledkezve a saját laikus voltából származó korlátokról – a kritika álláspontjáról a teljes bizalmatlanság álláspontjára csúszik át.

A szakvélemény értékeléséhez Székely 5 főpontból és 11 alpontból álló útmutatót állított össze.[103] Az értékelés szempontjai az alábbiak:

1. A szakértő személyi alkalmassága és kompetenciája:
   – Nyilatkozatai nem csapnak-e át
   a) hatósági
   b) idegen
   szakterületre?
2. A feladat elvégzésének alaki és érdemi teljessége, vagyis:
   – Megvizsgálta-e a szakértő mindazt, amivel megbízták?
   – Válaszolt-e az összes kérdésre?
   – Kimerítette-e a lehetőséget a határozott és teljes válaszokra?
3. A jelentés ténymegállapító részének helyessége:
   – Megfelelő volt-e a módszer?
   – Helyesen alkalmazta-e a szakértő a módszert, és az eredményeket pontosan rögzítette-e?
4. A vélemény tudományos megalapozottsága:
   – Helytálló tapasztalati tételt alkalmazott-e?
   – A megállapításai logikusan folynak-e ezekből a tételekből?
5. A szakvélemény meggyőző ereje:
   – Összhangban áll-e a vélemény a lelettel?
   – Indokolása meggyőző-e, és kellően dokumentált-e?

A szakértői vélemény önmagában való (analitikus) értékelése sok esetben nem esik egybe a valóságos „szakmai értékeléssel".[104] Székely hangsúlyozza, hogy a hatóság arra képes, hogy a vélemény logikus voltát vagy éppen logikai hibáit

102 Uo.
103 Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. 412. o.
104 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben*. 241. o.

megállapítsa, képes a szakvélemény felépítésére vonatkozó előírások betartásának ellenőrzésére, kételkedni kell azonban abban, hogy a hatóság a szakmai megállapítások és következtetések vagy az alkalmazott módszerek helyességét minden esetben meg tudja állapítani. Ha a szakmailag ténylegesen kifogásolható szakvélemény logikusnak látszik, ha megfelel a jogszabályi előírásoknak, és nem tükröz a szakértő kiválasztásában vagy a vizsgálati anyag biztosításában elkövetett hibákat, akkor az „analitikus" értékelés után a hatóság kénytelen azt elfogadni – hacsak az egyéb bizonyítékokkal való összevetés ezt ki nem zárja. Az analitikus értékelés során a hatóság sokszor a vélemény nem szakmai elemeiből próbál arra következtetni, hogy a szakvélemény helytálló-e. Ha a nem szakmai természetű elemekben hiba található, arra a következtetésre juthat, hogy a vélemény általában, érdemben is hibás. Természetesen arról szó sincs, hogy a formailag kifogástalannak látszó szakvélemény érdemben is mindig helyes, vagy hogy az egyik-másik elemében kifogásolható vélemény szakmailag is hibás. A hatóság azonban a műszaki, technikai, orvosi vagy egyéb természettudományos szakvélemény szakmai értékelésének nehézségeire tekintettel sokszor kénytelen a számára is jól megítélhető elemekből következtetni az egyéb elemek helyességére vagy helytelenségére.[105]

A szakértő iránti bizalom azonban nemcsak olyan forrásból táplálkozik, mint a szakértő tekintélye, hanem az adott ügyben benyújtott szakvélemény bizonyos jegyeiből is. A logikátlan, rosszul szerkesztett, nyelvtanilag kifogásolható, rossz stílusú szakvéleményből a szakértőre és munkájára is negatív következtetést vonunk le, s kevésbé bízunk szakmai nyilatkozataiban, mint az olyan szakértő véleményében, aki gondosan szerkesztett és fogalmazott véleményt terjeszt elő.[106]

Összegzés

Egy igazságügyi orvosszakértői vélemény retrospektív jogi értékelése több okból is nehézségeket jelenthet. A *post hoc ergo propter hoc* logikai hiba lehetősége, a korabeli viszonyok korlátozott ismerete, a kérdezés lehetőségének hiánya, a dokumentáció esetleges hiányai mind-mind korlátozó tényezőként hatnak. Az orvostudomány és az igazságügyi orvostan folyamatosan fejlődik.[107] A régebbi

105 Uo.

106 Erdei: *Tény és jog a szakvéleményben*. 243. o. Vö. a kötetben: Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködésével?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

107 Kovács Gábor: Szakkonzultáns és társszakértő szerepe az orvosszakértői bizonyításban. *Magyar Jog*, 66. (2016) 11., 653–658.

módszerek és technikák, amelyekkel a véleményt készítették, lehet, hogy ma már elavultak vagy pontatlannak bizonyultak. Az újabb technológiák és tudományos eredmények fényében a korábbi vélemények újraértékelése szükséges lehet, ugyanakkor az orvosi és jogi megközelítések közötti különbségek komplikálhatják a vélemény jogi értékelését. Az esetek retrospektív vizsgálata során új bizonyítékok vagy információk merülhetnek fel, amelyek befolyásolhatják az eredeti szakvélemény érvényességét.

A *post hoc ergo propter hoc* vagy „utólagos értékelés" koncepciója az emberi megértés és döntéshozatal egyik központi problémáját érinti: hogy miként változik a múlt értékelése új információk fényében. Ez különösen releváns az igazságügyi orvosszakértői vélemények esetében, ahol az eredeti értékelés és a későbbi új információk jelentősen befolyásolhatják az ítéletet.[108] Az 1956-os forradalom megtorlását követő, azzal összefüggésben indult ügyekben előterjesztett szakvélemények utólagos feldolgozása során tehát nagyon körültekintően kell az értékelőnek eljárnia.

108 Kovács Gábor: A kognitív torzítás veszélyei a szakértői véleményalkotásban. *Jog – Állam – Politika*, 14. (2022) 3., 25–43. o.

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: *A magyar büntetőeljárásjog tankönyve I–II.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1917.

Balla Lajos: Szakértővel a tárgyalóterembe. In Elek Balázs (szerk.): *Az orvosszakértő a büntetőeljárásban.* Debrecen, Debreceni Egyetem, 2012. 1–150. o.

Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.

Botos Gábor: *A büntetőeljárási jog története.* Budapest, Szent István Társulat, 2001.

Csere Katalin: A vádlott vagy szakértője által a bíróság előzetes engedélye nélkül beszerzett magánszakértői vélemény jogi minősítése és felhasználása a büntetőeljárásban. *Kúriai Döntések*, 64. (2015) 3., 307–311. o.

Csikós Gábor: „Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki." Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 105–136. o.

Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben.* Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Erdei Árpád: A szakvélemény. In Belovics Ervin – Erdei Árpád (szerk.): *A büntetőeljárási törvény magyarázata.* Budapest, HVG ORAC, 2018. 262–283. o.

Finkey Ferenc: Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából. *Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből*, 5. (1942) 9., 1–51. o.

Fodor Réka: Az igazságügyi könyvszakértés jelentősége napjainkban. *Büntetőjogi Szemle*, 3. (2014) 2., 34–43. o.

Gödöny József: *Bizonyítás a nyomozásban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

Grósz Tamás: A bírói mérlegelés mikéntje ellentétes szakvélemények esetén. *Jogi Tanulmányok*, 17. (2014) 1., 156–166. o. http://hdl.handle.net/10831/35679 (Letöltés: 2024. 07. 02.)

György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

Hágen Tamás: Gondolatok a büntetőeljárás fogalmáról és a bizonyítás elméleti hátteréről. *Iustum Aequum Salutare*, 10. (2014) 3., 51–64. o.

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.

Idzigné Novák Csilla: *A szakértő státusváltozása hazai büntetőeljárásban – Különös tekintettel a kizárásra vonatkozó szabályokra.* PhD-értekezés. Győr, István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2018. https://doktiskjog.sze.hu/images/elj%C3%A1r%C3%A1sok/Idzign%C3%A9%20Nov%C3%A1k%20Csilla/%C3%A9rtekez%C3%A9s_final.pdf (Letöltés: 2024. 06. 12.)

Katona Géza: *Valós vagy valótlan?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog.* Budapest, Osiris Kiadó, 2008.

Kertész Imre: *A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárási jog és kriminalisztika tudományában.* Budapest, Közigazgatási és Jogi Kiadó, 1972.

Király Tibor: *A védelem és a védő a büntető ügyekben.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Király Tibor: *Büntetőeljárási jog.* Budapest, Osiris, 2003.

Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

Kiss Lajos: *Az igazságügyi kézírásvizsgálat alapjai.* Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1977.

Kovács Gábor: Az igazságügyi szakértő jogi felelőssége. In Tremmel Flórián et al. (szerk.): *Orvosok és jogászok a büntető igazságszolgáltatásban. Dezső László emlékkönyv.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. 81–87. o. (Studia Iuridica Auctoritate Univesitatis Pécs Publicata 137.)

Kovács Gábor: Igazságügyi szakértők szerepe a büntetőeljárásban. In Benisné Győrffy Ilona (szerk.): *Huszonhetedik Jogász Vándorgyűlés. Pécs, 2008.* Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2008. 92–101. o.

Kovács Gábor: Az ítéletalkotás csapdái. In Madai Sándor – Pallagi Anikó – Polt Péter (szerk.): *Ünnepi kötet Blaskó Béla 70. születésnapjára.* Budapest, Ludovika Kiadó, 2020. 310–319. o.

Kovács Gábor: Szakkonzultáns és társszakértő szerepe az orvosszakértői bizonyításban. *Magyar Jog*, 63. (2016) 11., 653–658. o.

Kovács Gábor: A kognitív torzítás veszélyei a szakértői véleményalkotásban. *Jog – Állam – Politika*, 14. (2022) 3., 25–43. o.

Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

Nogel Mónika: *Az igazságügyi szakértői vélemények hiteltérdemlősége a büntetőeljárásjogban*. PhD-értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018.

Nogel Mónika: A *szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. Budapest, HVG ORAC, 2020.

Nogel Mónika: A szakértőjelöltek státuszának minőségbiztosítási szempontú vizsgálata. *Ügyészek Lapja*, 27. (2016) 3–4., 15–22. o.

Nogel Mónika: A szakértői minőségbiztosítási rendszer kialakításának előkérdései és alapfogalmai. *Jog – Állam – Politika*, 9. (2017) 1., 115–133. o.

Nogel Mónika: A hazai szakértői minőségbiztosítás rendszerének vázlata és annak jelentősége a büntetőeljárásban. *Magyar Jog*, (2018) 7., 162–168. o.

Nogel Mónika: Az igazságügyi szakértői szakterületek tagolása és a szakértői kompetencia. *Ügyészek Lapja*, 9. (2019) 3., 85–94. o.

Sótonyi Péter: *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Budapest, Medicina Kiadó, 2009.

Székely János: A *szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.

Székely János: *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967.

Thorwald, Jürgen: *A detektívek évszázada*. Budapest, Minerva, 1969.

Törő Krisztina: Igazságügyi szakértés a múltban és napjainkban – egy pszichológus-szakértő szemszögéből. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 85–105. o.

Tremmel Flórián: *Bizonyítékok a büntetőeljárásban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2006.

Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.): *Kriminalisztika*. Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2009.

Schlachta Boglárka Lilla

Fegyelmi és büntetőjogi felelősség

A bírák és az igazságügyi szakértők felelősségének vizsgálata 1948 és 1961 között[1]

Tanulmányomban a bírák, valamint az igazságügyi szakértők fegyelmi és büntetőjogi felelősségének egyes kérdéseit elemzem jogtörténeti szempontból. A címben jelölt időszak első részében a bírák és az igazságügyi szakértők fegyelmi felelősségéről az 1936. évi III. tc. rendelkezett, majd 1948. március 23-án hatályba lépett az 1948. évi XXII. tc., amely – a korszellem átalakulását tükrözve – jelentős változásokat hozott a bírák felelőssége terén. Ezt követően a bírákkal szembeni fegyelmi eljárások keretszabályait az 1954. évi II. törvény rögzítette, amelynek részletszabályairól a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa által kiadott 1.051/1954. (VI. 30.) számú határozata rendelkezett. Miután az 1936. évi III. tc. hatályát vesztette, a szakértők fegyelmi felelősségét önálló jogi norma nem szabályozta.

A bírói felelősség történeti közelítésben olyan speciális felelősséget jelent, amelyet két síkon értelmezhetünk. Egyrészt magában foglalt egy munkavállalói felelősséget, amelynek speciális tartalmi eleme volt a hivatali munkavégzésen túli, akár a bírák magánéleti tevékenységére is kiterjedő szigorúbb etikai elvárás, másrészt egy emelt szintű alkotmányos jellegű felelősséget is tartalmazott.[2] Jogállami keretek között mindezeknek a bírói függetlenség sérthetetlensége szabott határt. A bírói függetlenséget szintén két irányból érdemes vizsgálni,

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére és támogatásával készült.

2 Handó Tünde: A bírói felelősség és függetlenség. In Majtényi László – Szabó Máté Dániel (szerk.): *Mi fenyegeti a Köztársaságot?* Eötvös Károly Intézet, Budapest, 2009. 140. o.

az egyik a bíróságok szervezeti, a másik az ítélőbírák „egyéni" függetlensége.[3] A tanulmányban ezt a speciális felelősségi rendszert vizsgálom.

A bírák fegyelmi felelősségével szemben a szakértők speciális felelősségi rendszere nem a fegyelmi felelősségben rejlik, hanem a büntetőjogi felelősség formájában jelenik meg. Ezért a tanulmány kiemelt figyelmet fordít a szakértők büntetőjogi felelősségének alakulására a címben jelölt időszakban. A felelősségi alakzatok vizsgálatának záródátuma 1961, így a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvének (1961. évi V. törvény) dogmatikája és normái már nem képezik a tanulmány tárgyát.

A fegyelmi felelősség és a fegyelmi eljárás szabályai az 1936. évi III. tc. alapján

Az 1936. évi III. tc. a királyi ítélőbírák és a királyi ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről és nyugdíjazásáról, továbbá a királyi bírósági és királyi ügyészségi tisztviselők fegyelmi felelősségéről rendelkezett. A törvénycikk 4. § 5. pontja szerint e törvényt kellett alkalmazni a nem rendszeresített állásban vagy állandó fizetés nélkül alkalmazott egyéb bírósági tagok (ülnökök) és szakértők esetében is.

A törvénycikk 5. §-a szerint fegyelmi vétséget követ el: „1. aki hivatali kötelességét gondatlanságból súlyosan vagy szándékosan megszegi; 2. aki életmódjával vagy magaviseletével állásának (alkalmazásának) tekintélyét akár szándékosan, akár gondatlanságból súlyosan sérti vagy veszélyezteti."

A bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. tc. még rendelkezett a hivatali bűntettek kategóriájáról is, hiszen e törvénycikk megalkotásakor még nem volt hatályos büntető törvénykönyv. Az 1936. évi III. tc. már nem szólt a hivatali bűntettekről, ugyanis időközben hatályba lépett a Csemegi-kódex, amely a büntetőjogi felelősség részletes szabályait határozta meg.[4] A Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezéseit a tanulmány későbbi részében ismertetem.

Az 1936. évi törvénycikk által meghatározott fegyelmi büntetések a feddés, a pénzbírság, valamint a hivatalvesztés voltak.[5] Ezen túl mellékkövetkezményként az áthelyezésre is lehetőség volt a közszolgálat érdekében. Vagyis, ha „[...] a fegyelmi felelősség alá eső tényleges szolgálatban álló személy működése

3 Cservák Csaba: A bírói függetlenség, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára és a testületi szervekre. In Bódiné Beliznai Kinga – Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *A bírói függetlenség intézményes garanciái*. Budapest, Kúria, 2023. 202. o.

4 Bódiné Beliznai Kinga: A bírák és a bírósági tisztviselők felelősségének szabályozása (1936). *Kúriai Döntések*. Bírósági Határozatok, 70. (2022) 2., 305. o.

5 1936. évi III. tc. 6. §.

eddigi székhelyén vagy eddigi alkalmazásában, illetőleg annál a bíróságnál vagy hatóságnál, amelynél eddig működött, az igazságszolgáltatás érdekével nem egyeztethető össze - a fegyelmi bíróság feddésnek vagy pénzbírságnak fegyelmi büntetésül kiszabása mellett, úgyszintén fegyelmi vétség megállapítása nélkül is az ítéletben elrendelheti, hogy az illető eddigi minőségében vagy eddigi állásának megfelelő fizetési csoportba vagy fizetési osztályba tartozó állásra az igazságügyminiszter által kijelölendő más székhelyre, illetőleg más bírósághoz vagy hatósághoz helyeztessék át. A fegyelmi bíróság jogerős ítéletét közli az igazságügyminiszterrel, aki azt hat hónap alatt foganatosítja."[6]

Az 1936. évi III. tc. a fegyelmi eljárás lefolytatása során kötelezővé tette az igazságügyi felügyeleti vizsgálatot.[7] A törvényi indokolás szerint a felügyeleti vizsgálat célja a fegyelmi vétség tényállásának felderítése volt. Összhangban ezzel az elvvel, a bizonyítékok megszerzésének érdekében a felügyeleti hatóságot ugyanabba a jogkörbe helyezte, mint amely a bűnvádi perrendtartás értelmében a vizsgálóbírót is illette.[8]

Fontos megemlíteni, hogy a tc. 27. §-a rendelkezett a magánvádról. A törvénycikk indokolása szerint a magánvádat a pótmagánvád alakjában szabályozta, abban a formában, ahogyan a bűnvádi perrendtartásnak[9] és a fegyelmi jognak a rendelkezései felépülnek. A pótmagánvád jogosultságának lényegében az volt az alapja, hogy a sértett felet valóban ért jogsérelem ne maradjon jogszabályoknak megfelelő elbírálás nélkül. A törvény abban az esetben biztosított pótmagánvádlói jogosultságot, ha a fegyelmi vétség ténylegesen egyéni jogsérelmet is jelentett.[10]

A bírói gyakorlat a levéltári források tükrében

Fegyelmi eljárások

Ahogyan a fenti fejezetben is említettem, az 1936. évi III. tc. egyik nóvuma az volt, hogy kötelezővé tette az igazságügyi felügyeleti vizsgálatot a fegyelmi eljárás során. Az eddig vizsgált levéltári iratok alapján általánosságban megállapíthatjuk, hogy főleg olyan jogviták maradtak a felügyeleti vizsgálati szakban, amelyeket

6 1936. évi III. tc.15. §.

7 1936. évi III. tc. 32. § „A fegyelmi eljárást mindig felügyeleti vizsgálat előzi meg."

8 1936. évi III. törvénycikk indokolása a kir. ítélőbíráknak és a kir. ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről, és nyugdíjazásáról, továbbá a kir. bírósági és kir. ügyészségi tisztviselők fegyelmi felelősségéről. I. Melléklet a „Bírák és Ügyészek Lapja" 1936/1. számához. Budapest, Stádium, 1936 (a továbbiakban: 1936. évi III. tc. indokolása), 26. o.

9 Az 1896. évi XXXIII. tc. a bűnvádi perrendtartásról 43. § szerint a fő- és a pótmagánvádló a vád képviselete körül általában véve a kir. ügyészség jogait gyakorolják, a 99. § szerint a pótmagánvádló minden esetben csak a vizsgálat elrendelése iránt tehet indítványt.

10 1936. évi III. tc. indokolása.

ügyvédek indítottak a bírákkal szemben a rájuk nézve hátrányos döntés miatt, azonban ezek nem szolgálhattak a fegyelmi eljárás alapjául. Ezekben az ügyekben az ügyvédek az ügyfelük érdekében gyakran „fellebbezésként" használták a panaszlehetőséget a sérelmezett bírói döntéssel szemben. A fegyelmi bíróság többnyire elutasította az ilyen jellegű kérelmeket, azzal indokolva, hogy a bírói jogértelmezés nem szolgálhat alapul fegyelmi vétség megállapítására.[11]

A bírói gyakorlatból kiemelhetjük, hogy „a fegyelmi bíróságnak azt a kérdést kell eldöntenie, hogy a panaszlott eljárása szándékos, vagy gondatlanságból elkövetett súlyos hivatali kötelességszegésnek minősíthető-e".[12] Továbbá: „az a kérdés pedig, hogy érdemben helyes-e az ítéleti döntés, a fegyelmi elbírálás keretein kívül esik, mert a kellő alapossággal megindokolt és nem nyilvánvalóan törvénysértő bírói döntés helyessége sem fegyelmi, sem felügyeleti eljárás rendén nem lehet felülbírálásnak a tárgya."[13]

A törvénycikk a fegyelmi vétség két tényállásáról rendelkezett, amely a hivatali kötelesség megszegése, valamint a bírói tekintély sértése (veszélyeztetése) volt. A következőkben két ilyen tárgykörbe tartozó jogesetet ismertetek.

Az első ügy terheltje Gágyor Sándor budapesti büntető ügyszakban ítélkező járásbíró volt. A vonatkozó tényállás két részre bontható: „a járásbíró az előtte folyó bűnügyben a sértetettel szemben [aki egy fiatal nő volt] hivatali helyiségben több alkalommal tolakodó nőiszemérmet és önérzetet sértő módon viselkedett, őt pár nappal az ügyben kitűzött tárgyalási határnap előtt az esti órákban lakásán felkereste s irányában ott hasonló magatartást tanúsított".[14] Továbbá: „az általa jogerősen fogházbüntetésre ítélt terhelttől, akinek a büntetés megkezdésére halasztást is adott, több esetben élelmiszereket kért és kapott, kéteshírű egyének társaságában kocsmában ételt-italt fogyasztott, tőlük kocsmai számlája kifizetését elfogadta nyilvános helyen, kocsmában, cipőjét lehúzta s ott addig, míg azt javították, cipő nélkül tartózkodott".[15]

A bíró magatartása egyértelműen a fegyelmi vétség második pontjába ütközött, ezért mind az ítélőtábla, mind a kúria fegyelmi tanácsa a legsúlyosabb büntetés kiszabása, a hivatalvesztés mellett döntött. „A büntetés kiszabásánál

11 Navratil Szonja: *A jogászi hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937).* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 131–132. o.; Antal Tamás: *Fejezetek a Szegedi Ítélőtábla történetéből III. A Szegedi Királyi Ítélőtábla története 1921–1938 között.* Budapest–Szeged, Országos Bírósági Hivatal, 2017. 42. o.

12 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1942), 6/1942. Zsöllei Kálmán fegyelmi ügye.

13 BFL, VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1943), 9/1943. Gémesi István, Sajó Lajos, vitéz Szent Iványi Ádám fegyelmi ügye.

14 BFL, VII.1.b. 89. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1947–1948), 13/1948. Gágyor Sándor fegyelmi ügye.

15 Uo.

a fegyelmi bíróság [...] nyomatékos súlyosító körülményül mérlegelte a fegyelmi vétség halmazatát, folytonosságát és rendkívül súlyos voltát. Ezekre tekintettel pedig úgy találta, hogy a terhelt a bírói állásra méltatlanná vált s a törvényben meghatározott legszigorúbb fegyelmi büntetést, a hivatalvesztést érdemli."[16]

A következő eset, Markovits Béla budapesti büntetőtörvényszéki bíró 1950-ben lefolyt fegyelmi ügye, már politikai-ideológiai természetű volt. A tényállás szerint 1950. június 20-án a hivatalos munkaidő megkezdését követően a nevezett bíró a hivatali szobájában a tanácselnök, egy bíró és egy titkár jelenlétében elmesélte, hogy a 14 éves lánya egy olyan felvonuláson vett részt, amelyen *Asszonynak gyermeket szülni kötelesség, leánynak dicsőség* feliratú táblát vittek.[17]

Az esettel kapcsolatban a fegyelmi bíróság a következőket állapította meg: „Markovits Béla tudtában volt annak, hogy ily szövegű táblának demokratikus felvonuláson való vitelének állítása, gyűlölet, megvetés és ellenséges indulat kiváltására népi demokráciánkkal szemben alkalmas akkor is, ha valóban vittek valamelyik felvonuláson ily szövegű táblát. [...] Markovits tényállításával akarta is a jelenlévőkben a demokratikus államrendünk elleni érzés felkeltését. A fegyelmi bíróság erre abból következtet, hogy Markovits tényállításait a következő szavakkal vezette be: »Mit szóltok hozzá?« [...A]zesetben, ha nem akarta volna kiváltani hallgatóiból népi demokráciánk iránt az ellenséges érzést, hanem éppen ellenkezőleg segítséget, útmutatást kért volna tőlük arra, hogy ellenséges és káros magatartást leleplezzen, úgy a jelenlévők előtt ezt a szándékát és célját valami módon kifejezésre kellett volna juttatnia [...]."[18]

A fegyelmi bíróság tehát az ítéletben még azt is megállapította, hogy a terhelt magaviselete szándékos volt, és az ítélőbírói állás tekintélyét súlyosan sértette, ezért a fegyelmi tanács a legsúlyosabb büntetés kiszabása mellett, a hivatalvesztés mellett döntött.

Jogesetek a bírák bűntetőjogi felelősségének köréből

Az 1936. évi III. tc. 18. §-a szerint, ha a fegyelmi eljárás alatt oly jelenségek mutatkoznak, amelyekből valamely bűntett vagy vétség fennforgására lehet következtetni, akkor az iratokat át kellett tenni az illetékes kirendelt ügyészséghez. Ez történt Horváth László népbírósági tanácselnök esetében is. A Budapesti Népbíróság elnöke által 1949. szeptember 5-én kelt feljegyzésből a következőket idézzük: „A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága államügyészségi

16 Uo.

17 BFL, VII.1.b. 90. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1949–1950), 25/1950. Markovits Béla fegyelmi ügye.

18 Uo.

kirendeltségének vezetője Ács rendőrőrnagy bizalmasan közölte velem, hogy feljelentésemre a nyomozást lefolytatta és az eddigi nyomozati eredmények alapján megállapítható, hogy [...] [P. J.] büntetőtörvényszéki irodatiszt és dr. Horváth László népbírósági tanácselnök is az 1942. évi X. tc.-be ütköző bűncselekményeket követtek el. Ezért nevezetteket, akik az Államvédelmi Hatóság őrizetében vannak, idevonatkozóan az Államvédelmi Hatóság helyiségében négyszemközt külön-külön meghallgattam."[19]

Az elnök a bírót és a hivatalnokot az 1936. évi III. tc. 51. §-ára hivatkozva[20] azonnali hatállyal felfüggesztette állásából. A határozat indokolásából a következő tényállást ismerhetjük meg: „Dr. Horváth László népbírósági tanácselnök olyan egyénektől, akiknek bűnügyében mint kijáró a Népbíróságok Országos Tanácsánál eljárt [P. J.] irodatiszt útján mint 1300 Ft összeget, más kijárás kapcsán természetbeni juttatást (/: 4 kg szalámit /) vett fel, illetve egy a Népbíróságnál újrafelvételi kérelemmel élő elítélt ügyében tanácselnökként eljárva az elítélt részéről egy hízott disznó szolgáltatására tett ígéretet elfogadott és a vezetése alatt álló tanács az újrafelvételt az elítélt javára el is rendelte. A nevezettek ezidőszerint is a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságánál őrizetben vannak. [...D]r. Horváth László tanácselnök pedig avégett, hogy a Népbíróságok Országos Tanácsánál, valódi, vagy színlelt befolyását bűnügyek vádlottjai magánérdekének előmozdítására érvényesítse, azt a látszatot keltve, hogy közhivatalnokot fog megvesztegetni, vagy tiltott módon megajándékozni. Dr. Horváth László tanácselnök pedig ezenfelül, mint bíró, tehát fontosabb ügyekben intézkedésre hivatott közhivatalnok, tudva elfogadott olyan vagyoni előnyt, amelynek a célja az volt, hogy őt kötelességének hivatalos hatáskörében cselekvéssel való megszegésre indítsa."[21]

A határozat hivatkozott ugyan az 1936. évi III. tc. 5. § 1. pontjára, vagyis a hivatali kötelezettség megszegésére, de mivel a tényállás szerint a terheltek cselekménye a befolyással üzérkedés bűntettének tényálladéki elemeit, valamint a megvesztegetés bűntettének tényálladéki elemeit is kimerítik, ezért – ahogyan fentebb említettük – nem kellett külön fegyelmi eljárást lefolytatni, hanem helyette büntetőeljárást kellett kezdeményezni.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában olyan archivált források feltárását tűztem ki célul, amelyek alapján új perspektívából tekinthetünk

19 BFL, VII.1.b. 90. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1949–1950), 14/1949. Horváth László fegyelmi ügye.

20 „Sürgős esetben indokolt határozattal ideiglenesen [...] a kir. járásbíróságnál működő ítélőbíró tekintetében azonban a kir. törvényszék elnöke – elrendelheti a felfüggesztést, köteles azonban erről huszonnégy óra alatt értesíteni a fegyelmi bíróságot, amely a felfüggesztés kérdésében haladék nélkül határoz." 1936. évi III. tc. 51. §.

21 BFL, VII.1.b. 90. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1949–1950), 14/1949. Horváth László fegyelmi ügye.

a bírói hivatás 1945 utáni fejlődéstörténetére, a bírói hivatásrenddel kapcsolatos állami és ideológiai elvárások – gyakran bizarr – rendszerére. A primer forrásokon keresztül megismerhetjük, hogy a kiépülő totalitárius rendszer, az államszocialista hatalom hogyan befolyásolta a bírói pályát, a bírói hivatást. Eddigi kutatómunkám során e témakörben a háborús és népellenes bűncselekmények, illetve a sikkasztás miatt vádolt bírák tárgybeli személyi anyagát vizsgáltam.

Az utóbbi körbe tartozik Jávor Iván dossziéja is, aki 1949-ben – alig 30 évesen – a Budapesti Katonai Törvényszék vezetője lett, bírói tevékenysége során az egykori munkásmozgalmi személyek ellen indított büntetőügyekben döntött. Egy 1949-ben megjelent újságcikk szerint Jávor Iván a következőket nyilatkozta: „szükség van a jogászokra, de természetesen újtípusú, szocialista jogászokra. A jogászi karnak az a fő feladata, hogy a megváltozott viszonyoknak megfelelően új jogot alkosson és alkalmazzon."[22]

Jávor Ivánt 1951 márciusában folytatólagosan elkövetett hivatali sikkasztás, vesztegetés, bűnpártolás miatt 10 évre ítélték. A perújítás során a Pécsi Katonai Bíróság 1954 júliusában a büntetést hét évre mérsékelte. A Katonai Felsőbíróság az ítéletet helybenhagyta, és megállapította, hogy az 1953. évi 11. tvr. 2. és 10. §-a értelmében a büntetés felével csökken, és azonnal elrendelte a vádlott szabadlábra helyezését.[23] Jávor Iván dossziéja elsősorban az 1949–50-es hálózati és nyomozati jelentéseket, feljegyzéseket, kihallgatási jegyzőkönyveket tartalmazza. A dossziéból Jávor Iván 1950. december 22-én tett vallomását emeljük ki: „Polgári családból származom, apám ügyvéd volt. Jogi egyetemet végeztem Debrecenben, majd utána 1942 októberétől 1944. végéig munkaszolgálatot teljesítettem. A felszabadulás után 1945. februártól augusztusig Debrecenben voltam népügyész. Ezután 1947. januárig az Igazságügyminisztériumban működtem, majd innen a Büntető Törvényszék Deák-tanácsához kerültem, ahol 1948. júniusáig dolgoztam. 1948. nyarától 1949. áprilisáig a munkás-tanácsnál működtem mint törvényszéki tanácselnök. Ekkor kerültem a Néphadseregbe, ahol kineveztek a Katonai Törvényszék vezetőjének. Ebben a minőségben teljesítettem szolgálatot őrizetbevételemig. Mind családi környezetem, mind iskolai nevelésem folytán megszoktam a könnyelmű, polgári, korrupt életmódot, mely nálam mind a mai napig megmaradt. Ebből következett, hogy a felszabadulás után bírói működésem alatt sorozatosan követtem el sikkasztásokat és korrupciót azért, hogy erkölcstelen, korrupt, polgári életmódomat biztositani tudjam. Visszaéléseim elkövetésénél az sem számított nálam, hogy közbenjárásaim folytán fasiszta egyének, a nép demokrácia ellenségei menekülnek meg a törvény felelősségre vonása elől.[24]

22 Ujtipusu, szocialista jogászokra van szükség. *Nyírségi Magyar Nép*, 6. (1949) 56., 2. o.
23 ÁBTL, 2.1. VII/19a(Sz-1611) Jávor Iván, 145. o.
24 ÁBTL, 2.1. VII/19a(Sz-1611) Jávor Iván, 119. o.

A sikkasztásokkal kapcsolatban a következőket olvashatjuk a vallomásban: „Beismerem, hogy mint a Katonai Törvényszék vezetője, tovább folytattam erkölcstelen, léha polgári életmódomat és ennek biztosítására – visszaélve a magasbeosztásomból eredő lehetőségekkel – folyamatosan követtem sikkasztásokat. [...N]agymértékben elősegítettem azt, hogy az általam vezetett Katonai Törvényszéken a fegyelem meglazuljon..."[25]

Változások a bírák fegyelmi felelősségben 1945 után

1945-től megkezdődött a bírói függetlenség felszámolása,[26] amely a bírák fegyelmi felelősségét is jelentős mértékben érintette. Az 1936. évi III. tc. ekkor még ugyan hatályban maradt, de a gyakorlatban már kevésbé alkalmazták, Uttó György megfogalmazása szerint: „hatályban való fenntartása inkább csak formális jogi ténynek tekinthető".[27]

Az 1936-os törvénycikk 19. §-a szerint szabályozott fegyelmi bíróság összetételét a legfőbb fegyelmi bíróság szervezetének módosítása tárgyában kiadott 6.760/1945. M. E. számú rendelet 1. §-a módosította[28], a törvénycikk 23. §-a (a legfőbb fegyelmi bíróság) pedig a rendelet 2. §-a szerint hatályát vesztette. A rendelet 1945. augusztus 22-én lépett hatályba.

Az ítélőbírák áthelyezéséről, valamint az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról az 1948. évi XXII. törvénycikk rendelkezett.[29]

A törvénycikk első szakasza szerint „az igazságügyminiszter a főfelügyelete alatt álló bármely bíróság ítélőbíráját – beleegyezése nélkül is – más bíróság-

25 ÁBTL, 2.1. VII/19a(Sz-1611) Jávor Iván, 129–131. o.

26 Lásd bővebben: Peres Zsuzsanna: A bírói függetlenség felszámolása (1945–1989). *Kúriai Döntések, Bírósági Határozatok*, 71. (2023) 5., 952–965. o.

27 Uttó György: Az igazságügyi alkalmazottakkal szembeni fegyelmi eljárás múltja, jelene és jövője. *Magyar Jog*, 58, (2011) 10., 584. o.

28 „Az 1936: III. tc. 19. §-a értelmében eljáró legfőbb fegyelmi bíróság az elnökön felül harminchat tagból, mégpedig a Kúriának és a Közigazgatási Bíróságnak rangban legidősebb tizennyolc-tizennyolc tanácselnökéből, illetőleg bírájából alakul." Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 6.760. M. E. számú rendelete a legfőbb fegyelmi bíróság szervezetének módosításáról 1. §. Rendeletek tára, 1945, 635. o.

29 Bódiné Beliznai Kinga: A bírói függetlenség és garanciái (1848–1948). *Kúriai Döntések. Bírósági Határozatok*, 71. (2023) 5., 946–948. o.; Bódiné Beliznai Kinga: A bírói fegyelmi felelősség szabályozása 1945 után. In Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta*. Budapest, KRE ÁJK, 2022. 123–125. o.

hoz áthelyezheti."[30] A törvénycikk indokolása szerint: „jelentősebb szervezeti változások idején a múltban is felmerült annak szüksége, hogy az ítélőbírák áthelyezhetetlensége átmeneti időre felfüggesztessék. Ez a szükség – figyelemmel a végbement területi változásokra és a demokratikus átalakítás szempontjaira – ezidőszerint is fennáll..."[31]

Az áthelyezésekkel az igazságügyminiszter az 1949 decemberének 31. napjáig élhetett.[32] Az az ítélőbíró, aki áthelyezésének közlésekor 50. életévét már betöltötte, a részére kijelölt állás elfoglalása helyett a közlést követő harminc nap alatt végelbánás alá vonását kérhette.[33] Azt az ítélőbírót, aki az áthelyezésnek vele történt közlésekor 50. életévét még nem töltötte be, és a részére kijelölt állást nem foglalta el, közhivatali állásáról és az azzal kapcsolatos ellátási, valamint a szolgálat alapján támasztható minden egyéb igényéről lemondottnak kellett tekinteni.[34]

Az igazságügyi szervezettel kapcsolatos hatásköri és eljárási szabályok módosításáról szóló 1950. évi 46. tvr. 14–16. §-a szabályozta a fegyelmi és a felügyeleti jogkörre vonatkozó rendelkezéseket. A tvr. kimondta, hogy a „járásbírósági elnök, alelnök és járásbíró fegyelmi ügyében első fokon a megyei bíróság fegyelmi tanácsa jár el. A fegyelmi tanács megalakítására és eljárására azokat a rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni, amelyeket a felsőbíróság fegyelmi tanácsa tekintetében az 1936. évi III. törvény megállapít. Ezekben a fegyelmi ügyekben másodfokon a Legfelsőbb Bíróság kisebb fegyelmi tanácsa jár el."[35]

Az 1936. évi III. tc. egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában kiadott 107/1950. (IV. 15.) M. T. számú rendelet a fegyelmi eljárás alá vont személy állásából való felfüggesztésének szabályait módosította.[36]

30 1948. évi XXII. törvénycikk az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról, 1. §

31 1948. évi XXII. törvénycikk indokolása az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról. Részletes indokolás az 1. §-hoz.

32 1948. évi XXII. törvénycikk az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról 1. § (4) bek.

33 1948. évi XXII. törvény 2. § (2) bek.

34 1948. évi XXII. törvény 2. § (3) bek.

35 1950. évi 46. tvr. 14. § (1) bek.

36 *Magyar Közlöny*, Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára, 1950/64. sz. 1950. április 15., 552. o.

Az új fegyelmi szabályok az 1954. évi II. törvény alapján

Az 1954. évi II. törvény 53. § (1) bekezdése szerint: „a Magyar Népköztársaság bírájának politikailag és erkölcsileg feddhetetlennek kell lennie és hivatali kötelességét mindenkor becsületesen, éberen és gondosan kell ellátnia".

A törvény a következőképp rendelkezett a fegyelmi vétségről:[37] „fegyelmi vétséget követ el az a bíró, aki kötelességeit hanyagul vagy felelőtlenül látja el, a hivatali munkafegyelmet megsérti, a Magyar Népköztársaság bírájához méltatlan, a népi igazságszolgáltatás tekintélyét sértő magatartást tanúsít."[38] A törvény a következő fegyelmi büntetéseket határozta meg:[39] feddés, megrovás, szigorú megrovás, visszahívás.[40]

A fegyelmi eljárás részletszabályairól a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa által kiadott, Nagy Imre által aláírt 1.051/1954. (VI. 30.) számú határozat rendelkezett. Míg korábban az ítélőtábla melletti fegyelmi bíróság döntött első fokon a fegyelmi ügyekben, az új szabályozás szerint a megyei vagy kerületi bíróságok melletti fegyelmi tanács járt el.[41] A határozat – ellentétben az 1936. évi tc.-kel – nem írt elő (kötelező) felügyeleti vizsgálatot. A fegyelmi ülés – szintén eltérően a korábbiaktól – nem nyilvános ülésen történt.[42]

A fegyelmi ügyekben – a korábbinál rövidebb időn belül – az eljárás megindításától számított négy hét alatt határozni kellett.[43] A fegyelmi határozat ellen a fegyelmi eljárás alá vont bíró fellebbezéssel, az ügyész pedig óvással élhetett.[44]

Az 1936. évi III. tc. és az 1954. évi II. törvény két politikai korszak egymástól tartalmilag jelentősen különböző terméke, amelyek legfőbb eltéréseit, különbségeit az előbbiekben említettem. Összefoglalóan megállapítható, hogy a bírói hivatásról, ezen belül a bírák felelősségre vonásáról rendelkező jogi normák 1945-ig az igazságszolgáltatás tekintélyének megőrzésére, a jogszolgáltatás érdekeinek védelmére születtek. A fegyelmi eljárások törvényi rendje ezzel együtt garanciát biztosított az ügyek alapos kivizsgálására és az eljárás alá vont bíró jogainak védelmére is. Az 1945 és főleg az 1948 utáni uralomváltás ezzel szemben a szolgálati pragmatikát az igazságszolgáltatás területén is az igazságszolgáltatás személyzetének szelekciójához használta fel, és a fegyelmi eljárást is az új típusú „szocialista" bíróság egyik eszközének tekintette. A bírák felelősségéről szóló szabályozást a tanulmány ezen részén lezárjuk, és áttérünk az igazságügyi szakértők speciális felelősségének elemzésére.

37 Bódiné Beliznai: A bírói fegyelmi felelősség szabályozása 1945 után. 127–129. o.
38 1954. évi II. törvény 53. § (2) bek.
39 1954. évi II. törvény 58. § (1) bek.
40 1954. évi II. törvény 58. § (2) bek.
41 1954. évi II. törvény 55. §.
42 1.051/1954. (VI. 30.) sz. határozat 16. § (1) bek.
43 1.051/1954. (VI. 30.) sz. határozat 19. § (1) bek.
44 1.051/1954. (VI. 30.) sz. határozat 26. § (1) bek.

Az igazságügyi szakértők felelőssége

A szakértők fegyelmi felelőssége

Az igazságügyi szakban alkalmazott orvosokat közhivatalnoknak kellett tekinteni, ezért az állam ellenőrző és felügyeleti hatalma alatt álltak, tehát minden hivatali minőségükben elkövetett mulasztásért és kötelezettségszegésért felelősséggel tartoztak.[45] Ez a felelősség két elemből állt. Ezek közül az egyik a „súlyosabb terjedelmű bűnvádi felelősség", amely az állam általános büntetőhatalmára vezetendő vissza, hiszen a terhelt felelősségre vonása rendes bűnvádi per útján történik. A felelősség másik eleme pedig a „szűkebb terjedelmű, s a hivatali alkalmazással együtt járó alárendeltségi viszonyon alapuló u. n. fegyelmi felelősség, mely a bűnvádi beszámítás alá ugyan nem eső, de a szolgálat rendje s a fegyelem fenntartása érdekében megtorlás nélkül még sem hagyható mulasztások[ra] és kötelezettségszegésekre terjed ki",[46] amely alapján a terhelt felelősségre vonása – a bűnvádi eljáráshoz képest csekélyebb fokú – fegyelmi eljárás keretében zajlik.

A törvényszéki orvosok (mint állandó jelleggel alkalmazott szakértők) a fegyelmi felelősséget tekintve kezdetben az 1871. évi VIII. tc. rendelkezései alá estek. A fegyelmi ügyekben első fokon azon kirendelt törvényszéki fegyelmi tanács járt el, ahol a törvényszéki orvosszakértő alkalmazásban volt, másodfokon pedig a kirendelt ítélőtábla fegyelmi tanácsa járt el. Csekélyebb fokú „rendetlenségek esetén" – tehát azon esetekben, amelyek során a terhelt magatartása fegyelmi vétség megállapítására nem adott okot – a törvényszék elnöke az orvosszakértőt megintésben részesíthette.[47]

A szakértők fegyelmi felelősségét is az 1936. évi III. tc. határozta meg, ahogyan azt korábban kifejtettük. Miután e törvénycikk hatályát vesztette, a szakértők fegyelmi felelősségéről külön jogszabály nem rendelkezett, ezért esetükben a Munka Törvénykönyvének (1951. évi 7. törvényerejű rendelet – MT.) a rendelkezései voltak az irányadók.[48]

A szocialista MT. tizenegyedik fejezete rendelkezett a fegyelmi felelősségről. Eszerint „fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi, ideértve azt az esetet is, amikor

45 Moravcsik Ernő Emil – Sólyom Andor: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban.* Budapest, Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése, 1901. 49. o.

46 Uo.

47 Kenyeres Balázs: *Törvényszéki orvostan, I. köt.* Budapest, Eggenberger-féle könyvkiadóvállalat, 1910. 188–189. o.; *Törvényszéki orvostan.* Budapest, Budapesti Orvostudományi Egyetem, 1953. 60. o.; Beöthy Konrád: *Törvényszéki orvostan.* Budapest, Tankönyvkiadó Jegyzetsokszorosító Üzem, 1951. 55–56. o.

48 Székely János: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 158. o.

munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsít".[49] A fegyelmi büntetések közé a megrovás, a szigorú megrovás, az egyes – a Minisztertanács által meghatározott – kedvezmények és juttatások megvonása, az áthelyezés, valamint az elbocsátás tartozott.[50]

A szakértők büntetőjogi felelőssége

A bűnvádi felelősség alá eső bűntetteket és vétségeket az 1878. évi V. tc. (Csemegi-kódex) határozta meg, majd az 1950-es években a szocialista büntetőjogot a Büntető Anyagi Jogszabályok Hatályos Összeállítása (BHÖ) foglalta össze.

A Csemegi-kódex 461. §-a szerint: „közhivatalnokoknak tekintendők azok, kik az állam közigazgatási vagy igazságszolgáltatási vagy valamely törvényhatóság, vagy község hatósági teendőjének teljesitésére hivataluknál, szolgálatuknál, vagy különös megbízatásuknál fogva kötelezvék; ugyszintén azok is, a kik az állam, törvényhatóság, vagy a község által közvetlenül kezelt közalapítványuknál, kórházaknál, tébolydáknál mint felügyelők, orvosok, hivatalnokok vagy szolgák vannak alkalmazva."

Az orvosok és orvosszakértők által elkövethető hivatali bűncselekmények közé a megvesztegetés, a hivatali visszaélés, a hivatali hatalommal való visszaélés, valamint a tiltott titok felfedezése tartozott.[51]

Az eseti szakértőkre az igazságszolgáltatás körében elkövetett büntetendő cselekmények során általában nem terjesztették ki a közhivatalnoki jelleget. Rájuk a Csemegi-kódex XII. fejezetének rendelkezései, vagyis a hamis tanúzás (és hamis eskü, amely a BHÖ-ben már nem szerepelt) rendelkezései vonatkoztak.[52]

A Csemegi-kódex 217. §-a szerint: „A hamis tanuval egyenlően büntettetik azon szakértő, a ki akár büntető-, akár polgári ügyben: a tényállás valamely lényeges körülményére nézve valótlanságot, vagy hamis véleményt, ugyszintén azon forditó és tolmács is, a ki valamely lényeges körülményre nézve, szóval vagy irásban hamis forditást terjeszt a bíróság vagy más hatóság elé."

Kenyeres Balázs felhívta arra a figyelmet, miszerint „előállhat az a különös helyzet, hogy egy és ugyanaz az egyén egyszer a XLII. fejezetbe ütköző cselekményekért lenne felelősségre vonható akkor, ha mint rendőrorvos hibázik egy hullavizsgálat alkalmával, máskor a XII. fejezet alapján, ha mint bírói szemlehez kirendelt törvényszéki szakértő ugyanannál a munkánál ugyanúgy hibázik.

49 MT. 110. § (1) bek.

50 MT. 111. § (1) bek.

51 Moravcsik–Sólyom: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban.* 50–52. o.; Kenyeres: *Törvényszéki orvostan, I. köt.* 186–188. o.; *Törvényszéki orvostan.* 60–61. o.; Beöthy: *Törvényszéki orvostan.* 14. o.

52 Kenyeres: *Törvényszéki orvostan, I. köt.* 188. o.

De a két fejezet közel állása miatt még a rendes, tehát közhivatalnok szakértőknél is vita tárgya lehet előforduló esetben, hogy a Btk. 471.[53] vagy az ennél súlyosabb 217. §-a találjon-e alkalmazást. A XII. fejezet szövegezéséből nyilvánvaló, hogy úgy a rendes mint az alkalmi szakértőkre vonatkozik. Nyilvánvaló ez egyebek között abból is, hogy a 221. § a gondatlanságból elkövetett hamis szakértői nyilatkozatot bünteti, ennek megfelelő intézkedés pedig a közhivatalnokokat illetőleg a XLII. fejezetben felvéve nincsen."[54]

A Csemegi-kódex 217. §-a (a BHÖ 193. pontjának értelmezése szerint[55]) a bűntett elkövetésének két módjáról rendelkezett. Az egyik „a tényállás valamely lényeges körülményére nézve valótlanság" előadása volt (például: valótlan adatok felvétele a leletbe), a másik „a hamis vélemény" előterjesztése volt (például: „a szakvéleménynek a jobb meggyőződéssel ellentétes elkészítése"[56]). A szakértők által elkövethető bűntettek csak szándékosan követhetők el, emellett elkövethetők úgy is, ha a szakértő a valóságnak megfelelő nyilatkozatát visszavonja és hamisnak állítja.[57]

A gondatlan elkövetés speciális bűntettet valósít meg, amelyről a BHÖ 195. pontja rendelkezett: „a gondatlanságból elkövetett hamis tanúzás, szakértői nyilatkozat vagy fordítás: egy évig terjedhető börtönnel büntetendő."[58] Gondatlanságból elkövetett hamis szakértői nyilatkozatról beszélhetünk például, ha a szakértői vizsgálat (szemle) során a szakértő figyelmetlenül jár el, vagy ha tudatlanságból figyelmen kívül hagyja az újabb tudományos vagy technikai eredményeket.[59]

A bűncselekmény első megvalósulási formája esetében megállapíthatjuk, hogy a szakértő a vizsgálat során egyrészt logikai és „érzéki észlelés" (mint műszeres észlelés) útján is állapít meg új tényeket, „e tényekről szerzett tudomását tartozik a hatósággal híven közölni, nyilatkozata ebben a tekintetben bizonyos hasonlóságot mutat a tanúéval. Ha szándékosan vagy gondatlanságból mást ad elő, mint amit észlelt, cselekménye elvileg nem különbözik a hamis tanúzástól".[60]

53 „A közhivatalnok, a ki azon czélból, hogy valakinek jogtalanul hasznot vagy kárt vagy más sérelmet okozzon, hivatali eljárásban vagy intézkedésben kötelességét megszegi; a hivatali visszaélés vétségét követi el, és öt évig terjedhető fogházzal büntettetik. A kisérlet büntetendő." Csemegi-kódex 471. §.

54 KENYERES: *Törvényszéki orvostan, I. köt.* 189. o.

55 *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1952. 127. o.

56 SZÉKELY: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* 136. o.; SZÉKELY János: *Szakértők az igazságszolgáltatásban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 439. o.

57 SZÉKELY: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* 136. o.

58 *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1952. 127. o.

59 SZÉKELY: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* 137. o.

60 SZÉKELY: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* 137. o.; SZÉKELY: *Szakértők az igazságszolgáltatásban.* 440. o.

A bűncselekmény második megvalósulási formája esetében – vagyis a hamis szakértői vélemény előterjesztése során – a következőket állapíthatjuk meg: „ilyenkor a szakértő, véleményének az előadása során, már nem érzékileg észlelhető tényekről számol be, hanem a saját gondolatvilágában kialakult álláspontot közli. Hogy a közölt álláspont fedi-e az ő valóságos meggyőződését, ez olyan kérdés, amelyre – objektíve helyes vélemény esetén – biztos választ adni egyetlen ember tud csupán: a szakértő maga."[61]

A fentiekkel kapcsolatban Székely János felveti azt a kérdést, hogy a szakértői nyilatkozat, illetve vélemény mihez képest kell, hogy „hamis" legyen: „az objektív valósághoz képest, vagy a szakértő szubjektív meggyőződéséhez képest"?[62]

A hamis szakértői véleményről szóló tudományos elméletek

A hamis szakértői vélemény előterjesztésével kapcsolatban alapvetően két tudományos és dogmatikai felfogás, a szubjektív és az objektív elmélet ismert. A szubjektív elmélet szerint bűntett akkor valósul meg, vagyis a szakértői vélemény akkor hamis, ha a szakértő előterjesztett véleménye eltér a benne kialakult valóságos meggyőződésétől. Az objektív elmélet szerint pedig a szakértői vélemény akkor minősül hamisnak, ha a szakértői vélemény eltér az objektív valóságtól.[63]

Székely János szerint a két elmélet élénk tudományos vitákat váltott ki, különösen a német irodalomban. A Német Birodalmi Törvényszék (Reichsgericht) gyakorlata inkább az objektív elméletet tükrözi, azonban olykor a szubjektív elmélet hatása is érzékelhető volt. A magyar büntetőjog az objektív elméletet képviseli, amely mellett érvelt a korszak nagy tekintélyű magyar tudósa, Angyal Pál is.[64]

Angyal Pál álláspontjának megértéséhez először ki kell emelnünk a szerzőnek az objektív elmélet szerinti hamis tanúvallomással kapcsolatos álláspontját: „ha a vallomás való vagy hamis voltának kérdése ezeknél fogva azon fordul, vajjon az az érzéki benyomás folytán keletkezett képzettartalomnak hü mása-e, minthogy ez a képzettartalom a kísérleti pszichológia mai eszközeivel teljes szabatossággal meg nem állapítható: nem áll rendelkezésre elfogadható összehasonlítási alap s így az a tétel, hogy a vallomás akkor hamis, ha a szubjektív valósággal ellenkezik, gyakorlatilag nem használható. Ezeknél fogva csak az objektív elmélet

61 Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. 440. o.

62 Uo.

63 A nemzetközi szakirodalom főbb álláspontjairól összefoglalóan lásd bővebben: Székely: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban*. 138–151. o.; Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban*. 440–449. o.; Angyal Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve, 17. köt.* Budapest, Attila Nyomda Részvénytársaság, 1940. 133. o.

64 „Részemről némi módosítással az objektív elmélethez csatlakozom...". Angyal: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. 133. o.

szolgálhat kiindulásul [...]."[65] Továbbá: „Az objektív valóságnak, a szubjektív valósággal ellenkező előadása tehát a büntetőjog szemszögéből nem hamis vallomás. [...] Hamis tehát a vallomás: ha annak tartalma egészben vagy részben eltér az objektív valóságtól s egyben nem egyezik a tanú tudatvilágában élő szubjektív valósággal."[66]

Angyal Pál a szakértőkkel kapcsolatban kiemelte, hogy ezek perbeli pozíciója közel áll a tanúkéhoz, de több eltérést is meg kell említeni. „A tanú mint valamely ténykörülményről, érzéki észlelet révén szerzett képzetnek hordozója – e képről ad közlést –, ezzel szemben a szakértő a benne valamely ténykörülményre vonatkozólag, bármily módon kialakult képzet tárgyában annak lényegéről nyújt felvilágosítást a szakértelménél fogva ismeretkörében meglevő tapasztalati törvények alapján [...]."[67]

Angyal Pál megfogalmazása szerint: „[...] a szakértő véleménye, mindazokban az esetekben hamis amelyekben akár a véleménye ellenkezik a meggyőződésével, akár a véleményben alapul vett vagy következtetésével megállapított tényeket az objektív valóságtól s a tudatvilágában élő szubjektív valóságtól eltérően terjeszti elő."[68]

Székely János felhívja a figyelmet arra, hogy Angyal Pál érvelésében van némi ellentmondás: „az utoljára idézett álláspont szerint ugyanis a meggyőződéssel ellenkező szakvélemény feltétlenül hamis, tehát akkor is, ha objektíve helyes. Ez azonban ellentétben áll az idézet további szavaival, amelyek szerint a szakértő »következtetésével megállapított« tényeket csak az objektív és szubjektív helyesség együttes hibája teszi hamis véleménnyé. A vélemény ugyanis [...] mindig tényt állapít meg és bocsát a hatóság rendelkezésére, és ez nem alapulhat máson mint észlelésen vagy következtetésen."[69]

Székely János szerint az objektív elmélet igazolható, ugyanis a szakértői vélemény objektív helytelensége a bűntett tárgyi oldalához tartozik, míg a szakértői vélemény „szubjektív hamissága" a bűntett alanyi oldalához tartozik. „Az objektíve helyes szakvélemény előterjesztése megfelel a büntető eljárás és a szakértői intézmény céljának, és ezért nem veszélyes a társadalomra."[70] A szubjektív hamisság „azt jelenti, hogy a szakértő nincs meggyőződve arról, hogy az általa adott szakvélemény helyes (gondatlanság), illetőleg arról van meggyőződve, hogy az helytelen (szándékosság)".[71]

65 Uo. 135. o.
66 Uo. 135–136. o.
67 Uo. 137. o.
68 Angyal: *A magyar büntetőjog kézikönyve.* 138. o.; Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban.* 449. o.
69 Angyal: *A magyar büntetőjog kézikönyve.* 151–152. o.; Székely: *Szakértők az igazságszolgáltatásban.* 449. o.
70 Székely: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* 152. o.
71 Uo. 153. o.

A „kétféle hamisságnak" együttesen kell megvalósulnia ahhoz, hogy a bűntett tényállása megvalósuljon: „ha a szakértő abban a tudatban ad véleményt, hogy az helytelen, ám ez a rossz lelkiismerettel adott vélemény objektíve mégis helyesnek bizonyul, ilyenkor – a fent mondottak szerint – a szakértő nem büntethető."[72]

A szakértői véleménnyel kapcsolatos elvárások

A szakértői kirendelés visszautasítható, azonban csak abban az estben, ha a kirendelt orvos nyilatkozatot ad arról, hogy az elbírálandó kérdés megválaszolásához kellő szakértelemmel nem rendelkezik.[73] Ezzel kapcsolatban a Budapesti Orvostudományi Egyetem által 1953-ban kiadott tankönyvben a következő megjegyzést olvashatjuk: „Sajnálatosan az alkalmi szakértőként kirendelt orvosok nem szívesen élnek a fenti mentességi lehetőséggel és elvállalnak szakértői kirendelést akkor is, amikor hiányzik a kellő szakértelem. Sokszor pedig éppen a rosszul megválasztott szakértő és annak működése hiúsítja meg az ügy tisztázását és rendszerint az ilyen »szakértő« készítette hiányos lelet még az utólagos korrekció lehetőségét is megakadályozza. A boncolásban nem jártas orvos ezért szem előtt tartva az ügy fontosságát és az előre sohasem látható következményeit, a boncolási kirendelést mindig utasítsa vissza."[74]

A szakértői vélemény kritériumaival kapcsolatban témánk szempontjából fontos kiemelni: a szakértőtől elvárt, hogy csak akkor mondjon ki valamit bizonyosnak, „ha állításunkat minden részletében és minden ellenvetés ellenében a tudomány módszereivel bizonyítani tudunk".[75] Ugyanis a szakértői vélemény lehet határozott vagy valószínű.[76] „Rossz szakértő azonban az, aki mindenképpen határozott véleményre törekszik még akkor is, amikor nincs meg arra a lehetőség és rossz jogász az, akinek az a szakértő imponál, aki állandóan határozott, semmi más lehetőséget meg nem engedő véleményt ad. A bíróság ugyanis felhasználhatja más bizonyítékokkal együtt a csupán valószínűségi, vagy lehetőségi véleményt is."[77]

Gyarmati István a szakértői véleményekkel kapcsolatban a Magyar Jogász Szövetség 1952/53. évi szakmai továbbképző előadássorozata során kiadott tansegédletében a szocialista büntetőjogra jellemző gondolatokat fogalmazott meg: „egyedi tények csupán ritka esetben kerülnek mint vitathatatlanul tudományos

72 Uo.
73 *Törvényszéki orvostan*. 42. o.
74 Uo. 43. o.
75 Uo. 50. o.
76 Uo.
77 Uo.

pontossággal megállapított tények a bíróság elé. Még a szakértői véleményekben felhozott tények sem bírnak mindig ezzel a tulajdonsággal, ami pedig a tanúvallomásokban megállapított tényeket illeti, ezek általában vizsgálatra szorulnak. [...] A bírák első feladata ennek az előadásnak az igazságosság szempontjából, azután pedig a megbízhatóság szempontjából való értékelése. E kérdések eldöntésénél csupán a bírák belső meggyőződése szolgálhat próbakő gyanánt. [...] A belső meggyőződés a legszorosabb összefüggésben áll a bíró szemléletének módjával, meggyőződésével, azaz világnézetével. A szovjet bíróságon ez a kommunista társadalom felépítéséért tevékenyen küzdő, harcos szocialista világnézet."[78] Kiemelte továbbá: „A bíró filozófiai, politikai és jogi nézetei döntő szerepet játszanak a valósághoz való viszonyában, ilyen vagy olyan tények észlelésében és értékelésében [...]. Éppen a marxista filozófiai materializmus módszere nyitja meg a dolgok, jelenségek és viszonyok oly módon való megismerésének az útját, amint azok a valóságban léteznek, tanít az olyan ellentmondások megértésére, eldöntésére, amelyek bonyolult ügyekben, a legmagasabb fokon biztosítja a bírói ügyekben hozott döntések hibátlanságát, azaz biztosítja az anyagi igazság megállapítását."[79]

Jogesetek a szakértők bűntetőjogi felelősségének köréből

Az első vizsgálandó eset a Mohai István halálával kapcsolatban készült szakértői vélemények tartalma.[80] Mohai boncolását két elismert szakember, dr. Pfliegler Kálmán, a megyei bíróság igazságügyi orvosszakértője, valamint dr. Sótonyi Gábor kórboncnok főorvos hajtotta végre. „A két orvos a vizsgálat módjára vonatkozóan azt az utasítást kapta, hogy a halál okának a meghatározására koncentráljanak, a teljes körű vizsgálat lefolytatásától tekintsenek el. Az október 27-én délelőtt 10 óra körül kezdődő ún. »kisboncolásokon« dr. Pfliegler Kálmán orvosszakértő és dr. Sótonyi Gábor kórboncnok főorvos, egy boncmester, egy boncsegéd, valamint esetenként dr. Regéczy Gusztáv rendőrorvos vett részt. Az eseményen a lincselések utáni kaotikus körülmények okán sem jegyzőkönyvvezető, sem hatósági tanú nem volt jelen."[81]

78 Gyarmati István: *Új büntetőeljárási jogunk.* A Magyar Jogász Szövetség 1952/53. évi szakmai továbbképző előadássorozata. Budapest, Budai-nyomda, 1953. 14. o.

79 Uo. 15.

80 A Mohai-ügyről lásd részletesen Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

81 Kis: *A Mohai-ügy...* 309. o. Forrás: HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Sótonyi Gábor kihallgatása. 1957. április 15.

Mivel a nevezett szakértők két nap alatt több mint húsz holttestet boncoltak, ezért a jegyzőkönyvben rögzítettek szerint „csak azon testrészeket boncolták fel, amelyeknél halálos sérülésekre következtethettek".[82] Ennek oka, hogy részletesebb vizsgálat lefolytatására nem volt lehetőségük, mert egy-egy boncolás elvégzésére mindössze húsz perc állt rendelkezésükre.[83] „A boncolás során ugyanis a sortűz áldozatainak hozzátartozói is jelen voltak, s az orvosokat körül állva várták, hogy hozzátartozóik testét elszállíthassák és eltemethessék."[84]

1957. április 10-én – anélkül, hogy halálának okát bárki vitatta volna – exhumálták Mohai holttestét, és boncolására a Fővárosi Ügyészség dr. Kelemen Endre bírósági orvost és dr. Földes Vilmos igazságügyi orvosszakértőt rendelte ki,[85] akik az előző szakértői véleményhez képest eltérő megállapításokra jutottak.

A Kelemen–Földes szakértői vélemény Mohai halálának okaként az öngyilkosság helyett koponyaroncsolást és akasztást állapított meg, ezért a hatóságok a BHÖ 145. pont 2. bekezdés szerinti közokirathamisítás és a BHÖ 211. pontja szerinti bűnpártolás miatt indítottak büntetőeljárást a miskolci vizsgálatot végző szakértőkkel szemben.

A két orvos elismerte, hogy a jegyzőkönyveket nem szabályos módon készítették; ezt azzal indokolták, hogy erre lehetőségük sem volt (ahogyan ezt fentebb is idéztük). Az új szakvéleményt mind a két orvos elfogadta, és elismerték, hogy a boncolás során hibákat követtek el. A „hamis szakvélemény tudatos kiadását" mind a ketten tagadták. Az ügyészség végül megszüntette a nyomozást Pfliegler-rel és Sótonyival szemben, és mindketten eredeti munkakörükben folytathatták tovább szakértői tevékenységüket.

Az új szakértői vélemény szerint tehát Mohai nem öngyilkossággal vetett véget életének, hanem meglincselték és még életében felakasztották, amely a halálához vezetett. A hamis szakvélemény kérdése – inkább – az új szakértői véleménnyel kapcsolatban merül fel, ugyanis „a miskolci köztudat mindettől függetlenül változatlanul úgy tartja, hogy Mohai István öngyilkos lett, s a budapesti orvosszakértői bizottság hamis szakvéleménye vezetett többek elítéléséhez, illetve kivégzéséhez".[86]

82 Kis: *A Mohai-ügy...* 309. o. Forrás: BFL, XXV.4.a. 1057-1957. Strelecz János boncjegyzőkönyve. 1956. október 27.

83 Kis: *A Mohai-ügy...* Forrás: BFL, XXV.4.a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv

84 Kis: *A Mohai-ügy...* 310. o. Forrás: Uo. Dr. Sótonyi Gábor bírósági tanúvallomása. Gys. XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.

85 Kis: *A Mohai-ügy...* Forrás: HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Jegyzőkönyv. 1957. április 12.

86 Kis: *A Mohai-ügy...* 334. o.

Kelemen Endre készített szakvéleményt a Szikla-ügyben[87] is, amelyben szintén a halál okának megállapítása jelentette a legfontosabb kérdést. „A bírósági eljárás manipulálásának legközvetlenebb célja, hogy a perben hozott ítélet visszaigazolja a párt korai helyzetértékelése – Sziklai kézigránáttól halálos sebet kapott – helyességét, így a nevezett »életének« Kelemen Endre »szakvéleménnyel alátámasztott« meghosszabbításával a halott test gyalázása, lehetőleg halálos ítélettel megtorolt »lincseléssé«, gyilkossággá minősüljön."[88]

Összegzés

A tanulmányból megismerhettük a bírák és a szakértők fegyelmi és büntetőjogi felelősségével kapcsolatos szabályozásbeli és gyakorlati jogalkalmazási kérdéseket. Láthattuk, hogy a bírák speciális felelőssége inkább a fegyelmi felelősség terén érvényesült, míg a szakértők esetében a büntetőjogi felelősségre vonás volt jellemző. A szakértők büntetőjogi felelősségének szabályozása számos kérdést felvetett, amely során több nézőpont is ütközött. A szakértői felelősség szabályozása a későbbiekben is számos jogelvi és gyakorlati jogi kérdést vetett fel. Erre utalva a tanulmányt Erdei Árpád neves jogtudós, későbbi alkotmánybíró 1987-ben megfogalmazott gondolataival zárom: „A szakirodalom az 1960-as években a szakértői felelősség számos problémáját exponálta. Az irodalomban kifejtett gondolatok időtállónak bizonyultak, sajnos azonban a problémák is. A legutóbbi húsz év jogalkotása nem mindig vonta le a megfelelő következtetéseket a többnyire helytálló kritikákból, s nem egy olyan felelősségi kérdést, melynek megoldását az irodalom sürgette, többé-kevésbé nyitva hagyott."[89]

87 Lásd: Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 7. (2022) 3–4., 120–140. o.; Horváth Miklós: A múlt másképpen lesz!? Még néhány jegyzet a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 4., 87–91. o.

88 Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a „Szikla-ügyben". In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.

89 Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben (A szakértői bizonyításról a büntetőeljárásban).* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. 278. o.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

ÁBTL, 2.1. VII/19a(Sz-1611) Jávor Iván

BFL, VII.1.b. 86. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1943)

BFL, VII.1.b. 89. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1947–1948)

BFL, VII.1.b. 90. kisdoboz ítélőtáblai fegyelmi iratok (1949–1950)

Szakirodalom

A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1952.

Angyal Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve, 17. köt.* Budapest, Attila Nyomda Részvénytársaság, 1940.

Antal Tamás: *Fejezetek a Szegedi Ítélőtábla történetéből III. A Szegedi Királyi Ítélőtábla története 1921–1938 között.* Budapest–Szeged, Országos Bírósági Hivatal, 2017.

Beöthy Konrád: *Törvényszéki orvostan.* Budapest, Tankönyvkiadó Jegyzetsokszorosító Üzem, 1951.

Bódiné Beliznai Kinga: A bírói fegyelmi felelősség szabályozása 1945 után. In Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta.* Budapest, KRE ÁJK, 2022. 123–129. o.

Bódiné Beliznai Kinga: A bírák és a bírósági tisztviselők felelősségének szabályozása (1936). *Kúriai Döntések. Bírósági Határozatok,* 70. (2022) 2., 301–311. o.

Bódiné Beliznai Kinga: A bírói függetlenség és garanciái (1848–1948). *Kúriai Döntések. Bírósági Határozatok,* 71. (2023) 5., 932–952. o.

Cservák Csaba: A bírói függetlenség, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára és a testületi szervekre. In Bódiné Beliznai Kinga – Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *A bírói függetlenség intézményes garanciái.* Budapest, Kúria, 2023. 199–225. o.

Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben (A szakértői bizonyításról a büntetőeljárásban).* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Gyarmati István: *Új büntetőeljárási jogunk.* A Magyar Jogász Szövetség 1952/53. évi szakmai továbbképző előadássorozata. Budapest, Budai-nyomda, 1953.

Handó Tünde: A bírói felelősség és függetlenség. In Majtényi László – Szabó Máté Dániel (szerk.): *Mi fenyegeti a Köztársaságot?* Eötvös Károly Intézet, Budapest, 2009. 139–145. o.

Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle,* 7. (2022) 3–4., 120–140. o.

Horváth Miklós: A múlt másképpen lesz!? Még néhány jegyzet a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 4., 87–91. o.

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a „Szikla-ügyben". In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.

Kenyeres Balázs: *Törvényszéki orvostan, I. köt.* Budapest, Eggenberger-féle könyvkiadóvállalat, 1910.

Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

Moravcsik Ernő Emil – Sólyom Andor: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban.* Budapest, Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése, 1901.

Navratil Szonja: *A jogászi hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937).* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.

Peres Zsuzsanna: A bírói függetlenség felszámolása (1945–1989). *Kúriai Döntések. Bírósági Határozatok*, 71. (2023) 5., 952–965. o.

Székely János: *A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.

Székely János: *Szakértők az igazságszolgáltatásban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Törvényszéki orvostan. Budapest, Budapesti Orvostudományi Egyetem, 1953.

Ujtipusu, szocialista jogászokra van szükség. *Nyírségi Magyar Nép*, 6. (1949) 56., 2. o.

Uttó György: Az igazságügyi alkalmazottakkal szembeni fegyelmi eljárás múltja, jelene és jövője. *Magyar Jog*, 58. (2011) 10., 583–588. o.

IDEG- ÉS ELMEORVOSOK AZ 1956-OS MEGTORLÓ PEREKBEN

Törő Krisztina

Igazságügyi szakértés a múltban és napjainkban – egy pszichológus-szakértő szemszögéből[1]

Bevezetés

Bekapcsolódva a pszichológusokból, jogászokból és történészekből álló munkacsoport kutatásaiba, úgy véltük, hogy elengedhetetlenül fontos magának a pszichológusi szakértői munkának a történelmi fókuszú áttekintése. Ez a szakirodalomban történő kutatómunka is közelebb vezethet az 1950-es évek politikai pereiben készült igazságügyi szakértői vélemények jobb megértéséhez, értelmezéséhez. Érdemes ezért vizsgálnunk az igazságügyi szakértés történetét a források elemzése mellett.

Jelen tanulmányomban ezt igyekszem megtenni. Írásomban a magyar és (csupán kitekintésképpen) a nemzetközi igazságügyi pszichológia történetét tanulmányozom. A fókuszt pedig igyekszem az '56-os politikai perek szakértéseire helyezni, ezeket példákkal is illusztrálni. Praktizáló szakértőként különösen érdekes számomra végighaladni a történelem ezen szakmai vonalán. Mind gyakorlati munkám során, mind pedig az egyetemi kutatásaim kapcsán olyan tapasztalatokat gyűjtöttem össze az igazságügyi szakértés témájában, amelyek megkönnyítik ezen terület kutatását is.

Tanulmányom segítségével bepillantást nyerhetnek az igazságügyi pszichológiai szakértés történetébe, a jogszabályi háttérbe, a különböző kulturális és társadalmi hatásokba. Az igazságügyi szakértés annyira speciális terület, hogy nem tanulja minden orvos és pszichológus, legfeljebb érintőlegesen, ezért az itt tárgyaltak a szakemberek számára is érdekesek lehet.

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére készült.

Írásomban bemutatom, hogy a szakértői vizsgálatoknak milyen jellemzői vannak: mit vizsgál a szakértő, mire kíváncsi, hogyan épül fel a szakvélemény? 2000 óta, azaz 24 éve dolgozom pszichológusként. Kilenc éve végzek különböző hatóságok (bíróságok, rendőrség, gyámhatóság) számára szakértői munkát kirendelés alapján. Magánfelkérésekre is dolgozom polgári és büntetőügyekben. Emellett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Klinikai Pszichológiai Tanszékén oktatok jelenleg klinikai pszichológiai tárgyakat. A legújabb tudományos eredményeket is igyekszem alkalmazni a gyakorlat során.

Az igazságügyi pszichológia definíciója

Az igazságügyi pszichológia mint diszciplína kulcsfontosságú szerepet tölt be az igazságszolgáltatási folyamatok mélyebb pszichológiai megértésében. Magyarországon az igazságügyi pszichológusok szakértése fokozatosan vált elengedhetetlenné a jogrendszer számára, amelynek kezdetei az 1900-as évek elejére nyúlnak vissza.[2] Az igazságügyi pszichológia fejlődése a korai években elsősorban az elkövetők pszichológiai profiljának megértésére és a tanúk meghallgatásának támogatására korlátozódott, azonban a 20. század második felétől kezdve a szakterület szerepe és hatóköre jelentősen kibővült.[3]

Ma az igazságügyi pszichológusok nemcsak a bűnügyek megértésében, hanem a bírósági döntéshozatalban is központi szerepet játszanak, hozzájárulva a jogi folyamatok átfogóbb és mélyebb értelmezéséhez.[4]

Az igazságügyi szakértői pszichológia pontos definiálása kihívást jelent, mivel ez az ágazat két merőben eltérő természetű tudomány, a jog és pszichológia[5] között helyezkedik el. A szakirodalom alapján azonban mégis a legegyszerűbben úgy fogalmazhatjuk meg, hogy igazságügyi szakértői tevékenységnek minősül az olyan szakpszichológus által végzett tevékenység, amely segíti a bírósági eljárások, illetve az igazságszolgáltatás döntéshozatalát.[6] Magyarországon a 2016. évi XXIX. törvény értelmében szabályozott feltételei vannak az igazságügyi szakértővé válásnak, a praktizálás kereteit pedig további módszertani levelek is rögzítik. Fontos megemlíteni, hogy ez értelemszerűen világszerte nem egységes, országonként, jogrendszertől függően változhat.

2 Keller Éva – Sótonyi Péter – Dósa Ágnes: The Practice of Forensic Science in Hungary. In Ubelaker, Douglas H. (szerk.): *The Global Practice of Forensic Science.* Chichester, John Wiley & Sons, Ltd., 2014. 135–146. o.

3 Uo.

4 Uo.

5 Brigham, John C.: What Is Forensic Psychology, Anyway? *Law and Human Behavior,* 23. (1999) 3., 273–298. o.

6 Németh Rita: *Klinikai pszichológia az igazságügyben.* Előadás. Budapest, Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Klinikai Pszichológia Tanszék, 2016.

A szakértő pszichológus tevékenysége körültekintést és számos etikai szabály betartását igényli, melyek segítenek többek között abban is, hogy munkája megkülönböztethetővé váljon a klasszikus értelemben vett pszichológusi tevékenységtől. Az igazságügyi szakértő munkájának elsődleges feladata az eljárások során felmerülő szakkérdésekre való válaszadás a klinikai pszichológia eszköztárának segítségével.[7] Ennek értelmében a szakértői vizsgálat során a szakpszichológustól nemcsak a megfelelő jogi háttértudás és szakmai kompetencia várható el, de az ügyet érintő teljes pártatlanság és az érdekellentétek felmerülésének kizárása is.[8] Gyakran boncolgatott kérdésként jelenik meg a szakirodalomban, hogy milyen különbségek vannak a gyakorlati klinikai pszichológia és az igazságügyi pszichológia tevékenysége között, ha a két terület hasonló módszertant alkalmaz.

A pszichológus célja általában véve a segítségnyújtás, azokra az információkra alapozva, melyeket a kliens ad. Ezeknek az információknak a valóságtartalmát terápia során nem feltétlenül cél megkérdőjelezni, hiszen a munka során előreléptet jelenthet mind a páciens saját valóságának megértése, mind hazugságának feltárása.[9]

Az igazságügyi szakértő feladata azonban az, hogy ha kell, több eszközzel is meggyőződjön arról, hogy a kliens kijelentései megfelelnek az igazságnak, hiszen az ott elhangzottaknak perdöntő jelentősége is lehet. Továbbá az igazságügyi szakértő munkájában nem történik terápiás tevékenység, mivel célja a terápiával ellentétben nem az, hogy a vizsgált személy lelki értelemben profitáljon a találkozásból, így a szakértő inkább pszichodiagnosztikára törekszik.[10]

Különbség még, hogy az ilyen vizsgálatok esetében a szerződés nem a terapeuta és a páciens között köttetik, így a klasszikus értelemben vett kliens nem a vizsgált személy, hanem maga a bíróság. Következésképp, a vizsgálat során a pszichológus-szakértő semleges, távolságtartó attitűdöt képvisel, nem köteles elfogadnia a vizsgált személy meggyőződéseit, valóságát. Evvel szemben egy terápia alatt a rogersi elvek érvényesülnek, vagyis a terapeuta elfogadó, empatikus és támogató légkört teremt a páciense számára, ezáltal megkönnyítve a kapcsolat kialakulását és a páciens feltárulkozását.[11]

7 Vilics Tünde: Az igazságügyi szakértői interjú és az élményszerűség vizsgálata, *Belügyi Szemle*, 67. (2019) 11., 25–38. o.

8 American Psychological Association: *Publication Manual of the American Psychological Association*. American Psychological Association, 2010.

9 Kočiūnas, Rimantas: Truth and Psychotherapy, *Existential Analysis*, 20. (2009) 2., 240–248. o.

10 Huss, Ephrat: *What We See and What We Say: Using Images in Research, Therapy, Empowerment, and Social Change*, New York – London, Routledge, 2013.

11 Greenberg, Stuart A. – Shuman, Daniel W.: When Worlds Collide: Therapeutic and Forensic Roles, *Professional Psychology: Research and Practice*, 38. (2007) 2., 129–132. o.

Jogszabályi keretek

A fent már említett felelősség miatt az igazságügyi szakértőnek nem csak szakmai szempontból kell kiemelkedőnek lennie. A megbízhatósága felől is minden kétséget ki kell zárni, ezért a törvényalkotó büntetlen előéletet is szintén feltétele az igazságügyi szakértővé válásnak.

Az igazságügyi szakértőnek feddhetetlennek kell lennie, továbbá nem folyhat ellene büntetőeljárás sem. A „tartalmi" követelményeken túl „formai" követelményeknek is meg kell felelnie: működése megkezdése előtt szakértői esküt kell tennie, illetve jogi jártasságát bizonyító vizsgát. Ezen kívül kötelező a kamarai tagság, a fényképes igazolvány, az igazságügyi szakértői névjegyzékbe való felvétel. Ez utóbbi azért is fontos, mert a szakértőket a szakértői névjegyzékből választják ki, jellemzően a bíróság vagy a rendvédelmi szervek. Amennyiben a felkérésnek valamilyen okból nem tud eleget tenni, abban az esetben azt a törvényben megadott határidőn belül jeleznie kell a felkérő hatóság felé.[12]

Az Európai Unió jogharmonizációs törekvései ellenére a vonatkozó jogi szabályozások meglehetősen eltérnek az egyes tagállamokban, nem beszélve a nem uniós országokról. Ezért az egyes országok érvényes jogszabályai csak részben használhatók más országokban. Nem kivétel ez alól Magyarország sem. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának az igazságszolgáltatás igénybevételét megkönnyítő eszközökről szóló R(81) 7. számú ajánlása megfogalmazza az „egy szakértő elvét", amelyet a hazai bírósági döntés is megerősít: újabb szakértői vélemény csak abban az esetben szükséges, ha a bíróság az egymásnak ellentmondó szakértői véleményekkel kapcsolatban a tárgyaláson meghallgatott szakértők nyilatkozata alapján nem tud megalapozottan állást foglalni arról, hogy melyik szakértő véleményét fogadja el bizonyítékként.[13]

Az igazságügyi pszichológus-szakértői tevékenységre Magyarországon a következő törvények és rendeletek vonatkoznak: a 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértők tevékenységéről, a 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet az igazságügyi szakértői működésről, a 9/2006. (II. 27.) IM rendelet a képesítéssel kapcsolatos követelményekről és szakértői területekről, a 3/1986. (II. 21.) IM rendelet a szakértők díjazásáról, abban az esetben, ha hivatalból rendelik ki. Ezen felül természetesen vonatkoznak az olyan általános szabályok, mint a polgári perrendtartásról és a büntetőeljárásról szóló törvények.

A törvények a jogi oldal szabályozásáért felelősek. A szakmai feltételeket úgynevezett módszertani levelek tartalmazzák. A fenti törvények előírják a módszer-

12 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről, 45. § 4. bekezdés szerint https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600029.tv (Letöltés: 2024. 02. 22.)

13 R (81) 7. számú Ajánlás az igazságszolgáltatás igénybevételét megkönnyítő eszközökről https://kuria-birosag.hu/hu/etmb/r-81-7-az-igazsagszolgaltatas-igenybevetelet-megkonnyito-eszkozokrol (Letöltés: 2024. 02. 23.)

tani irányelvek összegzésének a kötelezettségét a szakértők számára.[14] Jelenleg a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara 5/2020. számú Módszertani levele van érvényben. Ez a 5/2020-as számú levelet váltotta fel (ez nem azonos a ma is hatályos 2020-assal), amelyet pedig az 1984-ben született 10-es számú előzött meg.

Legyen szó természettudományról, társadalom- vagy bölcsészettudományról, a szakértői tevékenység (akár az azt művelő személy szintjéről, akár egy intézményes kereten belül tekintünk rá) komoly kritikákat kapott. Ennek oka rendszerint a nem megfelelő tudományos eljárások alkalmazása és az ily módon megkérdőjelezhető hitelessége volt. Ezért kritikus fontosságú a fent említett módszertani összefoglalók megléte, nemcsak az igazságügyi pszichológus-szakértő, de minden igazságügyi szakértő tevékenységére vonatkozóan. A módszertani leveleknek követniük kell a jogrend változásait, ezért a módszertani leveleket a törvényi változások alkalmával soron kívül harmonizálni kell a hatályba lépő törvénnyel. Minden más esetben ötévente szükséges felülvizsgálni azok aktualitását.[15] A következőkben a jelen szabályozás előzményeit ismertetem. A már korábban említett 20. számú levél a következőkkel zárul: „Jelen módszertani levél kiadásával egyidejűleg az Intézet 10. számú, azonos című módszertani levele – megjelent: Eü.K. 1984. évi 9. sz. – érvényét veszti." Ilyen módon a 10-es számú levelet is megvizsgáltam. Azonban annak előszavában az első oldalon ez szerepel: „Az elmúlt évek ítélkezési gyakorlata szerint a bíróságok – és a nyomozó hatóságok is – egyre szélesebb körben támaszkodnak a pszichológiai tudomány korszerű eredményeire, egyre gyakrabban igényelnek pszichológus szakértői véleményezést. Ezért felkérésre az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet – több pszichológus szakértő közreműködésével, a MTA Pszichológiai Intézete támogatásával –, a pszichológus szakértői tevékenység egységesítése, módszertani színvonalának emelése érdekében készítette és közreadja jelen módszertani levelét." Ez a részlet világosan leírja, hogy e levél nem változtat vagy módosít, aktualizál, felülír egy már meglévő dokumentumot, nem is egyesít korábbi iratokat, hanem a maga nemében első – nem létezett ilyen szabályzat korábban. A szakértői munka korábbi előzményeire a későbbiekben még visszatérek.

Az igazságügyi pszichológus-szakértő munkáját elsősorban a bírósági ügyek foglalják le, de nem kizárólag. Kompetenciája körébe tartozik néhány nem peres eljárásban lefolytatott ügytípus is, például a bírói pályaalkalmassági vizsgálat.[16] A vonatkozó törvény a *Magyar Közlöny* 120. számában jelent meg. Az V. 2. §-a egészen

14 2016. évi XXIX. törvény, X. fejezet 47. bekezdés, 89 §.

15 A Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara 5/2020. számú Módszertani levele. Az igazságügyi klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológia egyes szakértői vizsgálatairól, VIII. fejezet, https://miszk.hu/files/modszertani_levelek/MISZK_Modszertani_level_5_2020.pdf (Letöltés: 2024. 02. 22.)

16 6/2020. (V. 25.) IM rendelet a bírói pályaalkalmassági vizsgálatról, https://njt.hu/jogszabaly/2020-6-20-06 (Letöltés: 2024. 02. 22.)

részletesen ír a szükséges pszichológiai mérésekről és eljárásokról, amelyeket egy ilyen esetben le kell folytatni.[17] Továbbá feladata a közlekedésben való részvétel és egyéb foglalkozások alkalmassági vizsgálatai, fegyverviseléssel[18] kapcsolatos ügyek.

A peres ügyekben a pszichológus által vizsgált személy egyaránt lehet a terhelt, a sértett vagy a tanú. Az elrendelt vizsgálat folyhat tárgyalási és – büntetőügy esetén – nyomozati szakaszban is.[19]

A fő érintett ügycsoportok a következők: polgári peres eljárások, családjogi ügyek, a szülő nevelési alkalmasságával/relatív nevelési alkalmassággal kapcsolatos vizsgálatok, gyermekelhelyezési ügyek (láthatás és kapcsolattartás szabályozása), gyámhivatali eljárások (családból kiemelés, örökbefogadás), kártérítési ügyek, biztosítási ügyekben való vizsgálatok, nem vagyoni jellegű kártérítésekkel kapcsolatos vizsgálatok, büntető peres eljárások, szexuális jellegű bűncselekményekkel, kiskorú veszélyeztetésével kapcsolatos eljárások.

Az igazságügyi pszichológiai szakértői munka főbb elemei

Szabályozása, protokollja folyamatosan fejlődik, legutoljára a 2016. évi XXIX. (V. 5.) törvényben, és az 5/2020. számú módszertani levélben került szabályozásra. Az igazságügyi szakértői munkának Magyarországon is számos területe van, ahogy már korábban ismertettem. Minden területen alaptevékenység a szakértői vélemény készítése egy adott ügyben a jó döntés meghozása céljából. Ehhez igazságügyi pszichológusi vizsgálat szükséges.

Vilics[20] leírja, hogy az igazságügyi pszichológusi vizsgálat három fő részre osztható:

1. az üggyel kapcsolatos dokumentumok tanulmányozására, amelynek során tájékozódás, valamint a szakkérdés megismerése és pontosítása történik;
2. az igazságügyi szakértői interjúra;
3. a tesztfelvétel szakaszára.

Az igazságügyi szakértői interjú technikailag szintén megosztott: explorációval, bevezető beszélgetéssel és anamnézissel kezdődik, amelyet a szakkérdésre fókuszált beszélgetés, a bűncselekményre vonatkozó tematikus kikérdezés követ.[21]

Az ebből kinyert információk és az ezek alapján született feltevések ellenőrzése céljából elengedhetetlen a pszichodiagnosztikai tesztek felvétele. A tanulmány témáját illetően kiemelendő még a szakértői vélemény megírása és

17 5/2020. számú Módszertani levél
18 5/2020. számú Módszertani levél, III. 5. fejezet
19 5/2020. számú Módszertani levél
20 Vilics: *Az igazságügyi szakértői interjú.*
21 Uo.

a szakkérdés megválaszolása. Az amerikai modellben egyéb elemek, technikák is kiegészítik a szakértői tevékenységet, ilyenek például a harmadik fél információi, az otthonlátogatás és a megfigyelés.

Az ügyet előbb meg kell ismerni, hogy ez alapján a későbbi, a vizsgálati személy tényleges üggyel kapcsolatos közléseiről eldönthető legyen, hogy mennyire fedik a valóságot,[22] vagy hogy egy bűncselekményről történő beszámoló során fel lehessen ismerni a nem szokványos (élményszerűtlen) nonverbális reakciókat vagy meglepő szóhasználatokat. Ehhez pedig idő szükséges, ami az igazságügyi pszichológus szakértői munka egyik fontos problémája ugyanúgy a büntető- ügyekben, mint a polgári és családjogi ügyekben.

Ki az igazságügyi szakértő pszichológus/pszichiáter?

Az igazságügyi szakértő pszichológus az a pszichológus végzettségű szakértő, aki pszichológiai ismeretekkel és módszerekkel rendelkezik. Feladatai közé tartozik a pszichológiai szakértői vélemények készítése különböző jogi ügyekben, például büntetőügyekben vagy családjogi ügyekben. Általában a bíróságok és más kirendelő szervek felkérésére dolgozik, hogy segítsen az ügyekben felmerülő pszichológiai kérdések megértésében és elemzésében.[23]

Az igazságügyi szakértő pszichiáter az, aki orvosi végzettséggel és pszichiátriai szakvizsgával, valamint igazságügyi szakértői szakvizsgával rendelkezik. Feladatai közé tartozik a pszichiátriai szakértői vélemények elkészítése, amelyek gyakran összpontosítanak az elmeállapotra és az esetleges pszichiátriai rendellenességekre.

A bíróságok és más kirendelő szervek kirendelhetik őket olyan ügyekben, ahol a gyanúsított vagy az elítélt pszichiátriai állapotát kell értékelni és dokumentálni.

Összességében mindkét végzettséggel rendelkezőnek fontos szerepe van az igazságszolgáltatási folyamatban. Míg az igazságügyi szakértő pszichológus inkább a pszichológiai aspektusokra összpontosít, addig az igazságügyi szakértő pszichiáter inkább a pszichiátriai diagnózisokra és kezelésekre, az orvosi dokumentációk elemzésére fókuszál. A végső döntés arról, hogy melyik szakértőt rendeljék ki egy adott ügyben, általában az ügy körülményeitől és a szükséges szakértelem típusától függ.[24]

22 Uo.

23 Otto, Randy K. – Heilbrun, Kirk: The Practice of Forensic Psychology: A Look Toward the Future in Light of the Past. *American Psychologist*, 57. (2002) 1., 5–18. o.

24 Melton, Gary B. – Petrila, John – Poythress, Norman G. – Slobogin, Christopher – Otto, Randy K. – Mossman, Douglas – Condie, Lois O.: *Psychological Evaluations for the Courts: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers, 3rd ed.* New York, The Guilford Press, 2007.

Társadalmi, vallási, kulturális és politikai különbségek

A szakirodalmi munkák tanulmányozása után úgy vélem, hogy az igazságügyi szakértés helyzete szempontjából jelentős szerepe lehet az adott ország társadalmi-gazdasági helyzetének, történelmének, kultúrájának, vallásának, de akár földrajzi elhelyezkedésének is. A szabályozásokban, a szakemberek képzésében, az általuk végzett munka széleskörűségében és a törvényszéki gyakorlatban történő elfogadottságában Észak-Amerika és Nyugat-Európa országai járnak legelöl. Az afrikai országokban és Indiában az igazságügyi pszichológia és az igazságügyi szakértői tevékenység kevésbé fejlett. Ennek oka az erőforrások hiánya, a képzés és a szabályozás hiányosságai, valamint a pszichológiai szakértelem alacsonyabb szintű elfogadottsága a jogi rendszerben. Azonban az utóbbi években növekvő igény mutatkozik ezekre a szolgáltatásokra, és ezáltal lassan fejlődésnek indult ezekben az országokban is az igazságügyi pszichológiai szakértői tevékenység. Az országok közötti vallási különbségek is okozzák a heterogenitást a szakértés terén: a keresztény vallás sok különböző irányzatot és megközelítést foglal magában, de általánosságban elmondható, hogy a keresztény hagyományokban fontosnak tartják az etikai értékeket és a bűnbánatot. Ebből kifolyólag a keresztény országokban (például Olaszország, Spanyolország) az igazságügyi pszichológiai szakértők jellemzően figyelmet fordítanak az elkövetők bűntudatára, megbánására és rehabilitációjára. Ahol az iszlám vallás számít többséginek, például Törökországban, az igazságszolgáltatás jelentős szerepet kap, és a vallásos elvek sokszor összefonódnak a jogrendszerrel. Az iszlám országokban az igazságügyi pszichológusoknak tájékozottnak kell lenniük a szigorúbb vallási törvények és kulturális normák kapcsán, amelyek hatással lehetnek a bűnözőkkel és az áldozatokkal való bánásmódra. A buddhizmusban (például Thaiföld, Srí Lanka, Japán) az empátia és az elfogadás fontos szerepet játszik, és ez az elvárás befolyásolhatja az igazságügyi pszichológiai munkát olyan országokban, ahol a buddhista elvek dominálnak. Az ilyen országokban az igazságügyi pszichológusok hajlamosak lehetnek arra, hogy hangsúlyozzák az együttérzést és az elfogadást a bűnözőkkel és az áldozatokkal szemben.[25] A hinduizmusban (például India) az újjászületés és a karmikus törvények hangsúlyosak, és ezek a nézetek meghatározhatják az igazságügyi szakértők feladatait. Az igazságügyi szakértő pszichológusoknak meg kell érteniük és tiszteletben kell tartaniuk ezeket a vallási meggyőződéseket, amikor az elkövetőkkel vagy az áldozatokkal dolgoznak.

Visszatérve a szakértői munka történetéhez az országok közti különbségek vonatkozásban: egyes tanulmányok szerint nemzetközi értelemben az igazságügyi pszichológia kezdeteit 1879-re kell helyeznünk, amikor Wilhelm Wundt,

25 Saroglou, Vassilis – Cohen, Adam B.: Cultural and Cross-Cultural Psychology of Religion. In Paloutzian, R. F. – Park, C. L. (szerk.): *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality, 2nd ed.* New York, The Guilford Press, 2013. 330–353. o.

történelmünk egyik első pszichológusa Németországban megalapított egy laboratóriumot. Ekkor kezdődtek meg a vizsgálatok a bűnözés és az emberi természet kapcsolatáról. Raymond Cattell angol származású kutató pszichológus elkezdett vizsgálatokat végezni a tanúvallomás pszichológiájáról, ahol is az eredmények azt mutatták, hogy annak ellenére, hogy a tanúk biztosra állították, mit láttak, mégis meglehetősen sok hibát vétettek a vallomásokban. Később folytatták az ehhez hasonló kutatásokat, ám a törvényszéki pszichológia csak jóval később indult nagy mértékű fejlődésnek, és alakult önálló tudománnyá.[26]

1987-ben Tom Grisso összefoglalta az igazságügyi pszichológia helyzetét, megjegyezte korlátait. Grisso az Amerikai Egyesült Államokban élt és dolgozott. Elismert pszichológus és jogi szakértő volt, aki a bűnelkövetők értelmi képességeivel és jogi felelősségével foglalkozott; területén jelentős szakértőnek számított az Amerikai Egyesült Államokban. Ez jelentette az amerikai szakmai kezdetet.

A különböző földrajzi régiók és különböző társadalmi rendszerek tehát eltérő jogi és büntetőjogi rendszereket alakítanak ki, amelyek befolyásolják a bűnözési statisztikákat és a bűnözőkkel szembeni bánásmódot is. Az igazságügyi pszichológia ezen különbségek tanulmányozásával hozzájárulhat a jogi rendszerek hatékonyságának értékeléséhez és javításához.

A nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban általában szigorú képzési és engedélyezési követelmények vonatkoznak az igazságügyi szakértőkre, hogy biztosítsák a magas szakmai színvonalat és az objektivitást az eljárásokban. Ezek az országok általában elkötelezettek az igazságszolgáltatás minőségének és hatékonyságának javítása iránt, és ennek egyik módja az igazságügyi szakértők fontos szerepének elismerése és támogatása az eljárásokban. A nyugat-európai országokban általában kiemelkedő színvonalú egészségügyi és igazságszolgáltatási rendszerek működnek, amelyek támogatják az igazságügyi szakértők hatékony munkáját.[27]

Az igazságügyi pszichológia kezdetei Magyarországon, a 20. század elején

A magyar igazságügyi pszichológia későn kezdett el fejlődni a nyugatibb országokhoz képest. 1920-ban a világon szinte mindenhol elindult a kriminálpszichológia és az igazságügyi pszichológia népszerűsödése, ám Magyarországon

26 Siegert, Richard J. – Ward, Tony: Clinical Psychology and Evolutionary Psychology: Toward a Dialogue. *Review of General Psychology*, 6. (2002) 3., 235–259. o.

27 Towl, Graham J.: Ethical Issues in Forensic Psychological Policy and Practice. In Towl, Graham J. – Crighton, David A. (szerk.): *Forensic Psychology*. Chichester, BPS Blackwell, 2010. 62–69. o.

ez sokkal lassabban történt. Sajnos a 20. század első évtizedeiben csak néhány szakirodalmi munka és tanulmány jelent meg a kriminálpszichológiáról. Ezek között voltak Ferenczi Sándor *A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi megítéléséről* és *A pszichoanalízis és kriminalitás* című művei.

Bár az igazságügyi pszichológia mint különálló diszciplína csak később alakult ki teljes mértékben, a századfordulón már voltak kezdeményezések ezen a területen. Fokozatosan vált el ez a tudományterület a kriminálpszichológiától és a jogtudománytól. A pszichológiai ismeretek alkalmazása, például a tanúvallomások hitelességének értékelése vagy a bűnözői magatartás megértése kezdett teret nyerni az igazságügyi gyakorlatban.

Magyarországon az egyik első jeles képviselője a kriminálpszichológiának szintén a jogtudományok területéről érkezett. Kármán Elemér változatos jogi karrierje fiatalkorú bűnelkövetőkkel foglalkozó bírói tevékenységgel kezdődött 1912-től a mai Pesterzsébeten. Munkájához Gross kriminalisztikai intézete szolgált mintául. Az 1915-ben megnyílt intézet tevékenysége alapvetően pedagógiai volt, azonban nagyban támaszkodott a pszichológia tudományának eredményeire.

Kármán a Tanácsköztársaság idején a törvényalkotásban is részt vett. A témánk szempontjából a legfontosabb rendelet az, amely kimondta, hogy minden fiatalkorú bűnelkövetőt pedagógiai-pszichológiai vizsgálatnak kell alávetni, és ezen vizsgálat alapján szükséges megállapítani, milyen intézkedést kell foganatosítani.

A Nagy háború utolsó évében kezdett dolgozni önkéntesként Kármán kriminálpszichológiai laboratóriumában György Júlia. Egy, a Galilei Kör által szervezett előadáson hallott Kármán munkájáról,[28] és több társával már másnap jelentkeztek önkéntesnek. 1925-től az Apponyi Poliklinika gyermekpszichológiai szakorvosa. 1930. január 3-án kriminálpszichológiai szakrendelést szervezett, ahol két pszichiáter, két pszichológus és egy pedagógus dolgozott.[29]

Akárcsak a Tanácsköztársaság bukása után, úgy a II. világháború után is tetszhalott állapotba került a magyarországi pszichológia, azaz kevés számú kutatás volt, és nem fordítottak annyi energiát az oktatásra sem. Erről Kertész Imre az állam- és jogtudományok kandidátusa, a Belügyminisztérium munkatársa is ír az 1970-ben megjelent *Pszichológiai Tanulmányok* című kiadványban. A Belügyminisztérium által kiadott 3720/1922. számú kormányrendelet kimondja, hogy a rendőrképzésbe be kell venni a gyakorlati lélektant mint alapvető tananyagot. Méltatja Ranschburg Pál pszichológus és orvos, valamint Kármán munkáját, továbbá egyúttal forradalminak nevezi a proletárdiktatúrának ezen a területén hozott vívmányait. Cikkében a pszichológusok konkrét bűnüldözési munkába, büntetőeljárásba való bekapcsolódásának az igényét hangsúlyozza, mely szerint

28 Vikár György: György Júlia és a „Faludi". In Tóth László (szerk.): *György Júlia Emlékkönyv.* Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1997. 17–20. o.

29 Neményi Mária: Beszélgetés György Júliával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 33. (1976) 6., 593–596. o.

a szakemberek szeretnék gazdag szaktudásukat a rendőri, ügyészi és bírói szervek rendelkezésére bocsátani.[30]

Egy évvel később a szerző, hivatkozva Bólya Lajosra, arról ír, hogy jelenleg a pszichológia a kriminalisztikában spontán módon van jelen, és a feladat, hogy ezt a tudatosság szintjére emeljék.[31] Írásából megtudhatjuk, hogy a Magyar Pszichológiai Társaság kriminálpszichológiai szekció felállításáról döntött, amely a cikk megjelenésekor még nem létezett.

Ebben az időszakban kezdődött el az igazságügyi szakértők számára szükséges speciális oktatás és képzés kiépítése is, bár ez még kezdetben lassan történt. Az orvosi, pszichológiai és jogi fakultásokon egyaránt egyre több figyelmet kapott a kriminológia és az igazságügyi tudományok oktatása.

A jogszabályok és a szakmai etikai normák fejlődése szintén fontos része volt az igazságügyi szakértés fejlődésének. A szakértői tevékenység szabályozása és az etikai kérdések egyre inkább előtérbe kerültek, elősegítve a szakma megbízhatóságának és elismertségének növekedését. A 1920-as évek tehát fontos alapokat teremtettek az igazságügyi szakértés további fejlődéséhez Magyarországon, amely a későbbiekben bővült és finomodott a tudományos ismeretek és a jogi gyakorlat összehangolása által. Fontos megemlíteni a teszthasználat magas szintjét is: 1938-tól bevezetésre került a Szondi-teszt és a Rorschach-teszt is a klinikákban. Ezeket a teszteket oktatták is.[32] A fasizálódás, a háború, és a *numerus clausus* miatti atrocitások következtében Szondi Lipót emigrációra kényszerült 1945-ben.

Igazságügyi szakértés a szocializmus idején

Ezen új szemlélet kialakulását a szocialista országokban a személyi kultusz is hátráltatta. Románia az egyetlen kivétel, ahol ez később kezdődött csak el, 1965-től. Előtte a vezetés kevésbé volt centralizált, mint a Ceaușescu-időszakban.

A kommunizmus és a pszichológia viszonya összetett és változó volt a 20. század folyamán, különösen a Szovjetunióban és más kommunista országokban, mint például Magyarországon. Ez a viszony nagyban függött az adott időszak politikai és társadalmi kontextusától, valamint attól, hogy a pszichológia milyen mértékben illeszkedett a kommunista ideológiához vagy mondott ellent neki.

30 Kertész Imre: A metodológia és a metodika kérdései a kriminálpszichológiában. In Lénárd Ferenc (szerk.): *Pszichologiai Tanulmányok, 12. köt. A pszichológia módszerei.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 487–501. o.

31 Uo.

32 Bürgi-Meyer, Karl: Szondi élete és munkássága Svájcban (1944–1986). *Pszichológia*, 14. (1994) 2., 157–168. o.

Az 1950-es évek Magyarországon az igazságügyi pszichológia szempontjából egy különleges időszakot jelententettek, amelyet a politikai és társadalmi változások mélyen befolyásoltak.

Kelet-Európában, beleértve Magyarországot is, a pszichológia fejlődése a politikai rendszer hatása alatt állt. Ebben az időszakban Magyarország a szovjet befolyás alá került, ami jelentős hatással volt a tudományos kutatásra és a jogi gyakorlatra egyaránt. Az igazságügyi pszichológia fejlődése ebben a környezetben számos specifikus kihívással és korlátozással szembesült. Az 1950-es években az épülő kommunista rendszer és a sztálinista politikai irányvonalak domináltak, amelyek érintették az igazságügyi rendszert és annak működését is. A politikai ideológia behatolt a tudományos kutatásokba, és korlátozta azokat a témafelvetéseket, amelyek ellentmondásban állhattak a hivatalos állásponttal.

Az 1950-es és 1960-as években, a kommunista uralom alatt a pszichológiai kutatásokat gyakran gyanakvással figyelték, és azoknak illeszkedniük kellett a kommunista ideológiával. Ebben az időszakban a pszichológia néhány ágát, mint például a pszichoanalízist, nyugati burzsoá ideológiának minősítették, és ezért elutasították vagy szigorúan korlátozták, holott korábban, az 1920-as években – ahogy korábban említettük – már virágzottak a szakmai műhelyek Magyarországon.

Az oktatás és képzés terén is az állami irányítás és ennek ideológiai irányzata domináltak. Az orvosok és igazságügyi szakértők képzése szigorúan kontrollált keretek között zajlott, és a kutatási témák kiválasztásában is az állami és politikai prioritások érvényesültek. Ez korlátozta a szakma fejlődését és a nemzetközi szintű tudományos együttműködéseket.

Az igazságügyi pszichológiai gyakorlatok ebben az időszakban elsősorban a bűnügyi nyomozások és a bírósági eljárások támogatására korlátozódtak. A pszichológiai szakértők feladata gyakran az volt, hogy segítsenek megérteni a bűncselekmények hátterét, vagy hozzájáruljanak az elkövetők pszichológiai profiljának kidolgozásához. Azonban a szakértői vélemények és értékelések szabadsága korlátozott volt, és azoknak összhangban kellett lenniük a politikai és jogi keretekkel.[33]

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc bukása után a kommunista rezsim számos perben ítélte el az események résztvevőit, amelyekben a pszichiátria is szerepet játszott. Az 1956-os magyar forradalom leverése után a Kádár-kormány számos eszközt vetett be a forradalmárok és szimpatizánsaik elleni fellépés során. Ezen eszközök között kiemelkedő helyet foglaltak el a pszichiátriai értékelések, amelyeket politikai célokra használtak fel. A pszichiátriai diagnózi-

33 Fónagy Zoltán: *Ideológia és pszichológia*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2003.

sok és kezelések alkalmazása a politikai ellenfelekkel szemben nem volt új keletű gyakorlat, de az 1956 utáni időszakban különös jelentőséget kapott.[34]

A pszichiátriai beavatkozások két fő célt szolgáltak: egyrészt a forradalmárok mentális állapotának patologizálásával igyekeztek delegitimálni a forradalom ideológiai alapjait; másrészt a pszichiátriai intézetekbe való elhelyezéssel próbálták elszigetelni és megfélemlíteni azokat, akiket veszélyesnek ítéltek a rezsim számára. Ebben az összefüggésben a pszichiátria eszközévé vált a politikai elnyomásnak.[35]

Az igazságszolgáltatási folyamat során a pszichiátriai szakvélemények sok esetben alátámasztották az ítéleteket, amelyek az elítéltek pszichiátriai kezelését írták elő, gyakran anélkül, hogy valós pszichiátriai zavarokat azonosítottak volna. Ezzel a gyakorlattal nemcsak az egyének szabadságát vették el, hanem a pszichiátriai diagnózisok révén a társadalomban is kivetették őket, megkérdőjelezve így politikai és személyes hitelességüket.[36] Vagy éppen pszichésen egészségesnek nyilvánították őket, hogy el lehessen őket ítélni, erre mutatok be néhány példát egy későbbi alfejezetben.

Az 1956-os perekben alkalmazott pszichiátriai megközelítések hosszútávú hatással voltak a magyar társadalomra és a pszichiátria területére is. A politikai célokra történő felhasználásuk kérdéseket vet fel a pszichiátriai etikai és a politikai hatalommal való visszaélés kapcsán.[37]

Ezekben a perekben gyakran fordultak elő olyan esetek, ahol a vádlottak mentális állapotát vizsgálták, különösen, ha a védelem a büntetőjogi felelősség csökkentését vagy kizárását próbálta meg alapozni a mentális zavarokra vagy a kényszer hatására. Kérdésként felmerülhet az is, hogy rendelkezésre állhattak volna-e a szükséges pszichológiai tesztek is ebben az időszakban? A válasz erre az, hogy mind a Rorschach-teszt, mind egyéb személyiségvizsgáló tesztek léteztek ebben az időszakban, ahogyan az az előző fejezetben kifejtettem. Persze ezek objektivizálták volna a vizsgálatokat, mely nyilván nem volt cél ezekben a perekben.

34 Haraszti Miklós: Politikai pszichiátria Magyarországon. *Magyar Füzetek*, Párizs, 4. (1982) 11., 83–94. o.

35 Uo.

36 Harmat Pál: Kezelésre szorulsz, elvtárs: A pszichiátria a politikai megtorlás szolgálatában, *Valóság*, 33. (1990) 7., 74–85. o.

37 Uo.

Az '56-os perek pszichiáter-szakértői vizsgálatainak jellemzői (példákkal)

A munkacsoporttal történt közös kutatás során látott szakvélemények illusztrálják a kommunista diktatúra idején zajló politikai perek szakértéseit. Négy szakvéleményt hoznék példaként, kiemelve belőlük egyes részleteket: Fejes-ügy,[38] Mayer-ügy,[39] Szalai-ügy,[40] Erős-ügy.[41] Az ügyek történelmi szempontú tanulmányai szintén jelen kötet részét képezik, ezért nem ismertetem azokat.

A szakvélemények kapcsán elöljáróban fontos közölnöm, hogy minden esetben orvosi szakvéleményekről van szó, pszichológus nem került bevonásra. Pszichológusként emiatt a szakvéleményre vonatkozólag nem kompetenciám szakértőként a tartalmát tekintve véleményt megfogalmazni. Mégis, mivel munkám során gyakran pszichiáterekkel dolgozom együtt (együttes vizsgálat, közös szakvélemény), ezért van benyomásom az orvosi (pszichiáter) szakértői munkáról is.

Elöljáróban továbbá visszautalnék arra is, hogy a szakértői munkához nem állt rendelkezésre a szakértőknek még módszertani füzet, hiszen az első a 10-es számú volt. Ezért elmondható az is, hogy semmilyen korabeli sztenderdhez nem lehet viszonyítani. De visszautalnék arra is, amit korábban említettem, hogy az 1920-as években Magyarországon már kriminálpszichológiai rendelés működött, és ismert volt az analitikus pszichológia is, többek közt Ferenczi munkásságának köszönhetően.

Tehát vélhetően lett volna szakember, eszköz és tárgyi tudás ezekben a perekben, ha valóban meg akarták volna vizsgáltatni a vádlottak pszichés struktúráját. Az általam áttekintett források szakvéleményeiről formailag elmondható, hogy maximum három oldal terjedelműek. A szakemberek részvételét tekintve kijelenthető, hogy pszichológus-szakértőt nem vontak be egyik szakértői folyamatba

38 Budapest Fővárosi Levéltár (BFL) – XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor elmeorvosi vizsgálata, 1959. január 22. 443–444. o., 1959. április 8. 504. o. Vö. Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.

39 BFL, Nb. I. 3679/1957. Mayer Antal és társai, Elmeorvosi vizsgálat, 1958. január 11. 303. Vö. Dauner Bernát: Tóth Ferenc államvédelmi százados halálának megtorlása. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 453–475. o.

40 Győri Megyei Bíróság, Földes Gábor és társai per, Szalai Ferenc, Elmeorvosi vizsgálata, 1957. május 16. sz. n.

41 BFL, Nb. 7083/1957. Erős István és társai per, Erős István elmeorvosi vizsgálata, 1957. május 26. 83–85. o.

sem. Exploráció egyetlenegy szakértői véleményben sem került rögzítésre. Kísérletet sem tettek arra, hogy a vizsgált személynek feltett kérdések és a vizsgálatra jelölt személy válaszai rögzítésre kerüljenek. Viszont a legtöbb esetben leírásra került, hogy a(z akár halálos ítéletre váró) személy minden tekintetben beszámítható, elmeműködésében kóros tudati manifesztáció nem tárható fel. Ezáltal az ítélet végrehajtásában semmilyen korlátozó tényező nem tárható fel.

Mindez *kompetencia túllépést* jelentene napjainkban, vélhetőleg ez akkor is az volt. A Mayer-ügyből idézve: „az elítélt semmiféle olyan megbetegedésben nem szenved, mely az ítélet végrehajtását meggátolhatná."[42] Hiszen a szakértő magára az ítéletvégrehajtásra vonatkozóan nem tehet javaslatot, továbbá tényeket (például, hogy megtörtént-e egy adott bűncselekmény) nem jelenthet ki. Ez nem hatásköre.

Szóhasználatot tekintve a kor színvonalához képest is kevés szakmaiságot tükröznek ezek a perek, hiszen láthattuk, már hol tartott a diszciplína az 1920-as években. Pongyola, szakmaiatlan megfogalmazások, magyartalan kifejezések, elgépelések találhatóak bennük. Például „a megejtett vizsgálat"[43] vagy „értelmiségfejlődés visszamaradásából származó elmegyengeség".[44]

Az általam áttekintett kirendelő végzések is, melyek alapján a szakértők dolgoztak, feltűnően rövidek, két kérdést tartalmaznak általában. Ezt azért fontos kiemelni, mert a kirendelő végzés orientálja a szakértő munkáját. A bíró napjainkban, az általam végzett munkák kapcsán például a legtöbb esetben olyan kérdéseket tesz fel, mely alaposan körüljárja a bűnelkövető pszichés struktúráját érintő témákat. Ezen perek kapcsán megkérdőjeleződik, hogy valóban kíváncsiak voltak-e egyáltalán a jogi eljárásban a lelkiállapotra, a pszichés állapotra.

A szakértői munka tulajdonképpen egy jogi folyamat része, és a kirendeléssel veszi kezdetét, akkor lép be a szakértő a munkába. Tehát a jogi keret meghatározza a szakértő lehetőségeit. Ez azt mutatja, hogy a szakértő ebben a történésben egy fogaskerék volt tulajdonképpen; működése összekapcsolódik egy-egy előtte és utána álló jogi eseménnyel, melyeket korábban, a szakértői munka bemutatásakor le is írtam.

Manapság általában egy igazságügyi szakértői vélemény egy személlyel kapcsolatban minimálisan 6–10 oldal. Jelen eljárások véleményeiről formailag megállapítható, hogy az egyik oldal tartalmazza a testi/szomatikus vizsgálatot is. De ennek nincs értéke az elmeállapot megítélésének vonatkozásában.

42 BFL, Nb. I. 3679/1957. Mayer Antal és társai, Elmeorvosi vizsgálat, 1958. január 11. 303. o.

43 Budapest Fővárosi Levéltár (BFL) – XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor elmeorvosi vizsgálata, 1959. január 22. 443-444., 1959. április 8. 504. o.

44 Győri Megyei Bíróság, Földes Gábor és társai per, Szalai Ferenc, Elmeorvosi vizsgálata, 1957. május 16. sz. n. Vö. Galambos István: Az 1956-os mosonmagyaróvári népítélet a bíróság előtt, különös tekintettel a szakértői véleményekre. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 477–498. o.

Mai szakértői szemmel ezek a pszichiátriai vizsgálatok rendkívül elnagyoltnak tűnnek. A történelmi források áttekintése általam az alfejezet elején előrebocsátott korlátokkal történt, emiatt nem tudom teljeskörűen véleményezni ezen orvosszakértői iratokat. Mégis jól illusztrálják a szakértői működésmódot ezekben a perekben; lehet egy szakmai sejtésünk arra nézve, hogy a mennyiben dominált a szakvéleményekben a szakmaiság, és mennyire pedig a politikai nyomás.

A '60-as évek puha diktatúrájának hatása a szakértői munkára

Az 1960-as évek Magyarországon az igazságügyi pszichológia szempontjából egy átmeneti időszakot jelöltek, amely a társadalmi, politikai és tudományos változások tükrében zajlott. A kommunista rendszer alatt, bár az állami kontroll és az ideológiai szigor továbbra is jellemző volt, ebben az időszakban kezdtek megnyílni lehetőségek a tudományos kutatások és a pszichológiai diszciplínák, köztük az igazságügyi pszichológia terén is.

Az 1960-as években a Kádár-korszak „puha diktatúrájának" keretében bizonyos mértékű gazdasági és társadalmi liberalizáció kezdődött, amely némi mozgásteret engedett a tudományos kutatások számára is. Ez az időszak lehetőséget biztosított az akadémiai élet bizonyos szegmensei számára, hogy bővítsék kutatásaikat és kapcsolatokat építsenek ki a nemzetközi tudományos közösséggel.

Az igazságügyi pszichológia területén a kutatások és az oktatás fokozatosan kezdtek fejlődni. Az egyetemeken és a felsőoktatási intézményekben a pszichológiai tanulmányok magukban foglalhatták az igazságügyi pszichológia alapjait, bár ezek a kurzusok nem feltétlenül voltak kifejezetten az igazságügyi pszichológiai gyakorlatokra összpontosítva.

Az igazságügyi pszichológusok szerepe az igazságszolgáltatási rendszerben kezdett elterjedni, különösen a bűnügyi vizsgálatok, a tanúk meghallgatása és a bűnelkövetők pszichológiai értékelése terén. A gyakorlati alkalmazások azonban még korlátozottak voltak, és az igazságügyi pszichológia mint különálló szakmai terület csak a későbbi években vált teljes mértékben körvonalazottá.

Az 1960-as évek végétől kezdve Magyarország fokozatosan növelte részvételét a nemzetközi tudományos és akadémiai életben, ami új lehetőségeket teremtett az igazságügyi pszichológia területén is. Ez hozzájárulhatott a szakmai ismeretek bővítéséhez és a modern pszichológiai módszertanok megismeréséhez. Összességében az 1960-as évek Magyarországon az igazságügyi pszichológia fejlődésének fontos előkészítő szakaszát képezték, amely a későbbi évtizedekben történő további növekedés és szakmai konszolidáció alapjait rakta le. Azonban az igazi áttörés és a szakterület kiszélesedése a későbbi években, a politikai változások és a tudományos nyitás eredményeként következett be.

A rendszerváltás utáni időszaktól napjainkig

A rendszerváltást követően Magyarországon az igazságügyi szakértés terén jelentős modernizáció és nemzetközi integráció kezdődött. Az igazságügyi pszichológia mint önálló diszciplína megerősödött, és egyre nagyobb szerepet kapott a bírósági eljárásokban. A szakértői tevékenység szabályozása tovább finomodott, és a szakmai képzések kiterjedtebbek lettek, megkezdődtek a nemzetközi együttműködések és az európai normákhoz való igazodás.

Magyarországon az igazságügyben csak az 1980-as években kezdtek nagyobb figyelmet fordítani olyan kérdésekre, melyek a forenzikus pszichológia kompetenciakörébe tartoznak. Kezdetben pszichiátereket kértek fel szakértőnek, majd a klinikai pszichológia terjedésével és a terület fejlődésével egyre több szakpszichológus is szakértői névjegyzékbe került.

Ennek ellenére a gyakorlatban a kamara megalakulásáig csak eseti szakértőként alkalmaztak pszichológusokat az orvosi egyetemek igazságügyi intézetei. 1995-ben alakult meg a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara (MISZK), melynek névjegyzékében helyet kapott az igazságügyi pszichológusok tevékenysége is. 1999-ben akkreditálták a klinikai szakpszichológusi végzettségre épülő kétéves igazságügyi szakpszichológus-képzést, illetve ugyanebben az évben kötelező továbbképzésről is született rendelet az Egészségügyi Minisztérium részéről. Utóbbi biztosítja, hogy a szakértők tudása, ismeretei mindig korszerűek legyenek.

A pszichológusok módszertani levélben foglalták össze a szakértői vizsgálatok protokollját.[45] Az ebben a levélben foglaltak az aktuálisan hatályos jogszabályok előírásainak és a minimális szakmai feltételeknek felelnek meg,[46] egyben tartalmazzák a kiadás indokát, a hatókört, a fogalmi meghatározásokat, a vizsgálat körülményeit és módszereit, valamint javaslatokat. Összefoglalja az igazságügyi pszichológusok működését, tevékenységét, amely a jogrendszer országonkénti eltérése miatt különbözhet más országok szabályozásától. A legutóbbi felülvizsgálata és módosítása 2020-ban történt, és a tartalma a 2016. évi XXIX. az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló törvényben (Szaktv.) foglaltakon alapszik.

A magyar forenzikus pszichológia fejlődése gyors ütemben zajlott, ami vitathatatlan sikere mellett hátrányokkal is járt, mivel a szakértőknek több dologra kellett egyidejűleg figyelemmel lenniük. A szakértő kompetenciájába tartozó kérdések a tipikus és atipikus mentális működéssel, személyiségvonásokkal,

45 Farkas Johanna: Psychological Assessment of Children by Forensic Experts. In Homoki-Nagy Mária – Hajdú József (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Ünnepi kötet dr. Zakar András c. egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017. 55–64. o.

46 Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 20. számú módszertani levele. *Az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről.* https://miszk.hu/files/20._modszertani_level.pdf (Letöltés: 2024. 02. 22.)

különböző feladatok megoldásához szükséges képességekkel, az élménybeszámolóhoz köthető lélektani folyamatokkal, bizonyos magatartásformákat kialakító pszichés tényezőkkel, traumatikus események következményeivel, nevelési módszerek hatásaival, direkt befolyásolással, bántalmazással, diszharmonikus családi működés személyiségre gyakorolt hatásaival kapcsolatosak.[47]

Láthatjuk tehát, hogy az igazságügyi szakértés története nemzetközileg tekintve és Magyarországon is egy összetett fejlődési ívet mutat, amely a tudományos ismeretek, a jogi keretek és a társadalmi változások összefüggéseiben értelmezhető. Ebből a fókuszból jobban meg tudjuk érteni a diktatúra idején készült szakvéleményeket, és megalapozottabb álláspontot tudunk kialakítani. Bár ezen túlmenően is még hosszabb elemző munkát igényelne a perek értékelése – például a szakértői véleményeket megelőző és az azt követő jogi folyamatok áttekintése, a bíróság egyéb működései és a szakértői munka összefüggései –, erre e tanulmány keretei közt nem volt lehetőségem.

Az igazságügyi pszichológia fejlődése különösen fontos részét képezi ennek a tanulmánynak, mivel a diszciplína folyamatosan alkalmazkodik a bírósági rendszer és a társadalom változó igényeihez. Ennek tükrében könnyebben tudjuk értelmezni az 1956-os politikai perekben született szakértői véleményeket, melyek az akkori politikai rendszert segítették. A szakértői és bírósági folyamatokban történtek társadalmi és egyéni felelősségének vizsgálata további érdekes tanulmányok témája lehetne.

47 Uo.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

American Psychological Association: *Publication Manual of the American Psychological Association.* American Psychological Association, 2010.

Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.

Brigham, John C.: What Is Forensic Psychology, Anyway? *Law and Human Behavior,* 23. (1999) 3., 273–298. o.

Bürgi-Meyer, Karl: Szondi élete és munkássága Svájcban (1944–1986). *Pszichológia,* 14. (1994) 2., 157–168. o.

Dauner Bernát: Tóth Ferenc államvédelmi százados halálának megtorlása. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 453–475. o.

Farkas Johanna: Psychological Assessment of Children by Forensic Experts. In Homoki-Nagy Mária – Hajdú József (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Ünnepi kötet dr. Zakar András c. egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017. 55–64. o.

Fónagy Zoltán: *Ideológia és pszichológia.* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2003.

Galambos István: Az 1956-os mosonmagyaróvári népítélet a bíróság előtt, különös tekintettel a szakértői véleményekre. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 477–498. o.

Greenberg, Stuart A. – Shuman, Daniel W.: When Worlds Collide: Therapeutic and Forensic Roles. *Professional Psychology: Research and Practice,* 38. (2007) 2., 129–132. o.

Haraszti Miklós: Politikai pszichiátria Magyarországon. *Magyar Füzetek,* Párizs, 4. (1982) 11., 83–94. o.

Harmat Pál: Kezelésre szorulsz, elvtárs: A pszichiátria a politikai megtorlás szolgálatában. *Valóság,* 33. (1990) 7., 74–85. o.

Huss, Ephrat: *What We See and What We Say: Using Images in Research, Therapy, Empowerment, and Social Change.* New York – London, Routledge, 2013.

Keller Éva – Sótonyi Péter – Dósa Ágnes: The Practice of Forensic Science in Hungary. In Ubelaker, Douglas H. (szerk.): *The Global Practice of Forensic Science.* Chichester, John Wiley & Sons, Ltd., 2014. 135–146. o.

Kertész Imre: A metodológia és a metodika kérdései a kriminálpszichológiában. In Lénárd Ferenc (szerk.): *Pszichologiai Tanulmányok, 12. köt. A pszichológia módszerei.* Budapest, Akadémiai kiadó, 1970. 487–501. o.

Kočiūnas, Rimantas: Truth and Psychotherapy. *Existential Analysis*, 20. (2009) 2., 240–248. o.

Melton, Gary B. – Petrila, John – Poythress, Norman G. – Slobogin, Christopher – Otto, Randy K. – Mossman, Douglas – Condie, Lois O.: *Psychological Evaluations for the Courts: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers, 3rd ed.* New York, The Guilford Press, 2007.

Neményi Mária: Beszélgetés György Júliával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 33. (1976) 6., 593–596. o.

Németh Rita: *Klinikai pszichológia az igazságügyben.* Előadás. Budapest, Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Klinikai Pszichológia Tanszék, 2016.

Otto, Randy K. – Heilbrun, Kirk: The Practice of Forensic Psychology: A Look Toward the Future in Light of the Past. *American Psychologist*, 57. (2002) 1., 5–18. o.

Saroglou, Vassilis – Cohen, Adam B.: Cultural and Cross-Cultural Psychology of Religion. In Paloutzian, R. F. – Park, C. L. (szerk.): *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality, 2nd ed.* New York, The Guilford Press, 2013. 330–353. o.

Siegert, Richard J. – Ward, Tony: Clinical Psychology and Evolutionary Psychology: Toward a Dialogue. *Review of General Psychology*, 6. (2002) 3., 235–259. o.

Towl, Graham J.: Ethical Issues in Forensic Psychological Policy and Practice. In Towl, Graham J. – Crighton, David A. (szerk.): *Forensic Psychology.* Chichester, BPS Blackwell, 2010. 62–69. o.

Vikár György: György Júlia és a „Faludi". In Tóth László (szerk.): *György Júlia Emlékkönyv.* Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1997. 17–20. o.

Vilics Tünde: Az igazságügyi szakértői interjú és az élményszerűség vizsgálata. *Belügyi Szemle*, 67. (2019) 11., 25–38. o.

Jogszabályok, szabályzatok, ajánlások jegyzéke

2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről, https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600029.tv (Letöltés: 2024. 02. 22.).

6/2020. (V. 25.) IM rendelet a bírói pályaalkalmassági vizsgálatról, https://njt.hu/jogszabaly/2020-6-20-06 (Letöltés: 2024. 02. 22.).

A Magyar Igazságügyi Szakértői Kamara 5/2020. számú Módszertani levele. Az igazságügyi klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológia egyes szakértői vizsgálatairól, https://miszk.hu/files/modszertani_levelek/MISZK_Modszertani_level_5_2020.pdf (Letöltés: 2024. 02. 22.).

Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 20. számú Módszertani levele. Az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről, https://miszk.hu/files/20._modszertani_level.pdf (Letöltés: 2024. 02. 22.).

Csikós Gábor

„Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki."

Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben[1, 2]

„A szobában ketten ültek. Egy húsz év körüli fiatalember s egy idős, fehér hajú, szemüveges férfi. A fiú szeme ide-oda röppent, beszéde kapkodó volt s néha felpattanva ültéből, gyors léptekkel rohangált egyik faltól a másikig. A férfi mozdulatlanul ülve éber szemmel figyelte s csak néha tett fel egy-egy kérdést csendes, nyugtató hangján."[3] – olvashatjuk az igazságügyi elmeszakértő munkájáról a *Magyar Nemzet* egy 1958-as számában.

Az idézetben szereplő pszichiáter, Balassa László (1893–1960) akkor már tizenkét éve dolgozott a bíróságon, fordulatos életpálya állt mögötte. Az igazságügyi elmekórtan témakörében könyvet író Moravcsik Ernő (1858–1924) tanítványa volt, hivatalos nekrológja szerint 1918-ban részt vett a szocialista orvosok csoportjának megszervezésében, majd a proletárdiktatúra idején a csoportnak alelnöke is volt. Apja, a nyelvész Balassa József (1864–1945) is ekkor lett egyetemi tanár. A kommunisták bukása után mindkettejüket eltávolították az egyetemről. Noha az 1960-as nekrológja szerint „a felszabadulás után került csak olyan be-

1 A tanulmányt a szerző a HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, MTA BTK „Lendület" Tíz Generáció Kutatócsoport tagjaként a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére és támogatásával készítette.

2 A címben szereplő idézet helye: Hamsun, Knut: *Benőtt ösvényeken.* Budapest, Nagyvilág – Polar, 2002. 101. o.

3 Nyárádi Éva: Rajzok a bíróságról. Az igazságügyi elmeszakértő. *Magyar Nemzet*, 1958. október 16., 5. o.

osztásba, amelyben akadálytalanul fejthette ki a képességeit",[4] a két világháború közti időszakban sem mondható, hogy teljesen a margóra szorították volna. A Charité Poliklinika főorvosaként, több ismeretterjesztő lexikon szerkesztőségi tagjaként,[5] továbbá számos pszichopatológiai témájú szakcikk írójaként volt ismert a második világháború előtti időszakban is. Igaz, 1945-öt követően új lendületet vett karrierje, és ennek a karriernek emblematikus állomása volt a pócspetri ügy. Pócspetrin az iskolák államosítása elleni spontán demonstráció során egy rendőr tisztázatlan körülmények között halálosan megsebesült. A községet megszállta az Államvédelmi Hatóság, a falu jegyzőjét kivégezték.

„– Bántotta magát a demokrácia?
– Nem. Meghagyták a plébánia földjét, pénzt adtak a szerszámokra, megjavították a templomot és a plébániát.
– Akkor miért uszított mégis ellene?
– Harcolni kellett az államosítás ellen."[6]

A helyi plébánost, Asztalos Jánost kifaggató személy ezúttal is Balassa László, és nem afféle népi ülnöki szerepben, hanem szintúgy pszichiáterként, mint a tanulmány elején bemutatott részletben. A két epizód között éppen egy évtized telt el, és mintha nem is ugyanarról a személyről olvasnánk. A higgadt szakmaiságot és türelmes odafordulást érzékeltető 1958-as képnek éles ellentéte az 1948-as, amikor Balassa László és Kelemen Endre[7] törvényszéki orvosszakértők az ügyész negyedórás beszéde után felváltva ismertették szakvizsgálatuk részletes eredményét. Noha az újságírói interpretáció valamelyest torzítva adhatta vissza az elhangzottakat, feltűnő, hogy az organikus pszichiátria némely megállapításán (például elmebeteg rokonok) túl olyan élettörténeti eseményekről beszéltek a szakemberek, mint hogy a plébános a szovjetek érkezésekor „elhagyta faluját, részben mert attól félt, hogy a papokat bántalmazni fogják",[8] vagy hogy a „klérus, nagygazda" és „fasiszta sváb"[9] által irányított faluban a pap évente mindössze

4 In memoriam Balassa László. *Orvosi Hetilap*, 101. (1960) 12., 423. o.
5 *Tolnai Új Világlexikona, 2. kötet.* Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., 1926. 19. o.; Breit József – Balassa József – Ágoston Géza – Bárdos Artur: *Gutenberg Nagy Lexikon, 5. kötet.* Nagy Lexikon Kiadóhivatala, Budapest, 1931. 118. o.
6 Asztalos János az orvosszakértők előtt. *Szabadság*, 1948. június 10., 2. o.
7 Vö. Szécsi András és Kovács Gábor kötetben szereplő tanulmányával. Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.
8 Sírva ismerik be bűnüket a nagy per vádlottai. *Szabad Szó*, 1948. június 11., 1. o.
9 Mátrai Sándor: Vak vezetett világtalant. Sötét árnyak a pócspetri gyilkosság vádlottjainak sorsában. *Demokrácia*, 1948. június 13., 2. o.

kétszer tartott hittanórát.[10] „Asztalos János a nagyrészt, primitív vádlottakat – gyöngeségüket tudatosan kihasználva – befolyásolta és az egyszerű emberek öntudatát különösen azzal a bárgyú megállapítással sértette: »Ha az iskolákat államosítják akkor ez azt jelenti, hogy darwini majmok vagytok, nem apától és nem Istentől származtok.« Az orvosszakértői vizsgálat során kiderült; hogy a vádlottak valláserkölcsi nevelése kezdettől fogva nem erkölcsi nevelés volt."[11]

Az újságcikkekből vett idézetek érzékeltetik, hogy a pszichiáter nem feltétlenül szakértőként szerepelt ezekben az ügyekben, hanem olyan politikai szlogeneket sorolt, amelyek lényegében bármelyik pártfunkcionárius szájából elhangozhattak volna; az orvosi státus – ha nem is mellékes – leginkább arra szolgált, hogy az elhangzott szavaknak még nagyobb súlyt adjon. 1958-ban másnak tűnik a helyzet: a szakértő szerepe markánsabban domborodik ki. Pedig 1958 sem volt kevésbé feszült év; Nagy Imre volt miniszterelnököt a cikk megjelenésének idején már kivégezték, de számosan várakoztak még ítéletre azok közül, akiket a forradalomban való részvételükért tartóztattak le.

Tanulmányom azt vizsgálja, hogy miként formálódott meg az igazságügyi elmeszakértői szerep az 1956-os forradalom megtorló pereiben, azokban menynyiben érvényesültek a szakmai és politikai mezők elvárásai, milyen egyéni mozgástér kialakítására volt lehetőség. Az elemzéshez a korabeli sajtón és szakirodalmon[12] túl a peranyagot használom fel. Az egészségügyi státuszra, az elmeállapotra vonatkozó adatok azonban kiemelten érzékeny adatnak minősülnek, amelyeket az anonimitás oltalma illet. Az ilyenkor szokásos eljárás az elemszám akadályába ütközik: még monogramok alkalmazásával vagy csupán egy-két fontos demográfiai adat megadásával is könnyen kikövetkeztethető, kire vonatkoznak az elmeorvosi megállapítások.[13] A peranyagot ezért csak az általános

10 Beismerem! Egy évben kétszer tartott hittanórát a bujtogató plébános. *Friss Újság*, 1948. június 11., 1–2. o.

11 Hét vádlott vallomása a rögtönítélő bíróság előtt. *Kossuth Népe*, 1948. június 11., 1. o.

12 Ezen szakirodalmak némelyike már a forradalom után készült: Nyírő Gyula 1959-ben zárta le kéziratát, Balassa László kötete posztumusz jelent meg. A pszichiátriai tudás változásának üteme azonban lassabb, mint a politikatörténeté: egyik kötet sem fejez ki hangsúlyos törekvést az 1956 előtti gyakorlattal való szakításra. Nem találunk viszont utalást az 1956-os forradalomra se: a félmúlt példáit a korai ötvenes évek, illetve az 1945-ös számonkérések képviselik.

13 Ezzel együtt is ismeretesek olyan tanulmányok, amelyek támaszkodnak az elmeorvosi vizsgálatok anyagára, és idéznek is abból. Például: Benedek István: Tóth Ilona elmeszakorvosi leleteinek értékelése. *Magyar Fórum*, 4. (1992) 39., 14–15. o.; Szakolczai Attila: Vas Gál tanúsága – Bevezetés a peres iratok ötvenhat forrásaként való használatához. *Levéltári Szemle*, 61. (2011) 3., 3–28. o.; Budavári Zsuzsanna: Egy mezítlábas felkelő (Fáncsik György Különleges Csoportja az 1956-os magyar forradalomban). *Valóság*, 49. (2006) 12., 62–91. o.; György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o. Fontos különbség azonban, hogy ezen tanulmányok egy-egy eset összképét adják, míg jelen tanulmányban kizárólag a pszichés státusz áll a fókuszban.

tendenciák bemutatására használjuk a halálos ítélettel záruló perek azon húsz esetében, amelyet a Horváth Miklós professzor vezette kutatócsoport rendelkezésünkre bocsátott, és amelyekben az eljárás egy szakaszában elmeorvosi vizsgálat történt. A szakértői vélemények többnyire szűkszavúak, gyakran néhány sorban foglalnak állást. Nem cél a korabeli szakorvosok döntését megkérdőjelezni, ez a szakmai standardokat követve egyébként csak újabb vizsgálat felvétele után történhetne meg, melyre nincs lehetőség. Nem cél az sem, hogy a szakorvosoknak az államhatalommal való kollaborálását vizsgáljuk, erre a forrásanyag nem is biztosít lehetőséget. Célunk az, hogy az igazságügyi elmeszakértés egyes szakaszaiban azonosítsuk azokat a pontokat, ahol mozgástér kialakítására volt lehetőség még a direkt politikai ráhatás esetén is.

A diszciplína jelentette mozgástér

> *„Mindenkit megvizsgálunk, akit a törvényszék elénk utal, akár elmebeteg, akár nem [...]. A delikvenst – a vád ismeretében – kikérdezzük életének minden részlete felől, gyermekkorától kezdve. Különböző módszerekkel megfigyeljük [és az] álelmebetegeket feltétlenül leleplezzük."*[14]

A mozgásterek kijelölésekor abból kell kiindulnunk, hogy a pszichiátert szakmai kompetenciája arra jogosítja fel, hogy az elé kerülő személy bűnöző vagy elmebeteg állapotáról döntsön. Ez a jog már a diszciplína első magyar bemutatásában, Salgó Jakab (1849–1918) lipótmezei orvos 1899-es kötetében is helyett kapott. Salgó Jakab szerint az elmeállapot kérdése a törvényszék előtt két okból jelentkezhet. Egyrészt, ha a személy olyan esetben kívánja érvényesíteni akaratát, amelyhez törvényi hozzájárulás szükséges (például végrendelkezés), másrészt pedig, ha a társadalmi rend ellen vétett.[15]

Mind a *bűnöző*, mind az *elmebeteg* olyan fogalmak, amelyek csak a társadalom által megfogalmazott követelmények alapján definiálhatók, és több közös vonásuk is van. Mindkettő értelmezhető egyfajta elégtelen megfelelésként,[16] és mindkettőre igaz, hogy a társadalmi beavatkozást leggyakrabban (és kultúrától függetlenül)

14 Szenes Imre: „Tekintetes törvényszék, bolond vagyok." Elmebajosok és szimulánsok a vádlottak padján. *Magyar Nép*, 1948. február 29., 2. o.

15 Salgó Jakab: *Az elmekórtan tankönyve orvosok és jogászok számára*. Budapest. Franklin Társulat, 1899. 397–398. o.

16 Juhász Pál – Pethő Bertalan: *Általános pszichiátria I. Pszichopatológia*. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1983. 16., 40., 45. o.

az erőszak megjelenése vonja maga után.[17] A bűnözőt a jog, az elmebeteget pedig a pszichiátria kritériumrendszere alapján határozzák meg. A pszichiátriának – eltérően az orvostudomány más ágaitól – azonban fontos fegyelmező- és büntetőereje is van, mivel a normalitás határainak kijelölésével megnyitja az utat újfajta hatalomgyakorlási technikák előtt:[18] dönthet a társadalmi életben való részvétel korlátozása vagy éppen a társadalomból való kizárás mellett is.

Lényegesek azonban azok az eltérések is, amelyek az elmebetegséget és a bűnözést elkülönítik: míg a bűnöző cselekedetét szándékosnak ítélik, az elmebetegét nem.[19] Ez a dilemma visszaköszön Salgó Jakab kötetében is, aki az első ránézésre talán egyszerű dichotómiát (elmebeteg vagy bűnöző) tovább árnyalta. Véleménye szerint ugyanis a kóros tüneteknek önmagukban még nincs bizonyító erejük, az orvosnak ki kell mutatni a tünetek típusos csoportosulását, a lefolyás módját, és arról is döntenie kell, hogy ez az állapot az adott cselekvés pillanatában mennyiben befolyásolta az illetőt, illetve, ha befolyásolta is, a morális érzék lehetett-e fék. A tankönyv értékelése szerint ugyanis még a „legkifejlettebb elmebetegség sem zárja ki annak lehetőségét, hogy a beteg a jót a rossztól meg tudta különböztetni" – és ha meg is tudja különböztetni, például paranoiánál vagy „imbecillis egyénnél, az elmebetegség akkor is minden kétségen felül áll."[20]

Jó és rossz megkülönböztetése azonban a szovjetizálás során mind bonyolultabbá vált. Elmebeteg-e az asszony, aki a mezőgazdaság kollektivizálásának idején a végítéletre emlékeztette és Istennel való beszélgetéseinek hatására az elmélyült vallási életre szólította fel követőit?[21] Bűnöző-e az, aki ezekben az évtizedekben olyan embereket segített, akiket az államhatalom ellenségnek jelölt ki?[22] S tegyük hozzá – ahogyan ezt az agrárpolitikában használt olyan tetszőlegesen hajlítható fogalmak, mint az *úri birtok* vagy a *kulák* mutatják – a válasz a szocializmus különböző szakaszaiban más-más lehetett. Különösen a szovjet rendszerre volt jellemző, hogy a hivatalosan közvetített valóságértel-

17 Linton, Ralph: *Culture and mental disorders.* Springfield, Charles C Thomas Publisher, 1956. 84–111. o.

18 Rose, Nikolas: *Our Psychiatric Future: The Politics of Mental Health.* Cambridge, Polity Press, 2019. 14–15. o.

19 Conrad, Peter – Schneider, Joseph: *Deviance and Medicalization: from Badness to Sickness.* London, The C. V. Mosby Co., 1980. 32. o.

20 Salgó: *Az elmekórtan tankönyve...* 397–398. o.

21 Esetére lásd: Gagyi József: *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2010.

22 Erkölcsi fejlődésre lásd: Kohlberg, L.: A Van-tól a kell-ig. Honnan ered a naturalista hiba és hogyan küzdhető le a morális fejlődés tanulmányozásával. In Kulcsár Zsuzsanna (szerk.): *Morális fejlődés, empátia és altruizmus.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 1999. 113–154. o. Egyéni sorsok vö. Borhi László: *A túlélés stratégiái. Élet és halál a náci és a kommunista diktatúrákban, 1944–1953.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2022.

mezés megkérdőjelezése nemcsak kriminalizálást, hanem sok esetben patologizálást is magával vonhatott,[23] amely még a betegségek klasszifikációs rendszerét is átrajzolta. A „lassú skizofrénia" olyan diagnózis volt, amelyet a Szovjetunióban a rendszerkritikusok elhallgattatására használtak fel, így nem is meglepő, hogy kezdetben a nyugati tudományosság elsősorban jogvédelmi szempontból érdeklődött a kommunista országok pszichiátriai gyakorlata iránt, a kutatás homlokterében a politikai pszichiátria állt.[24]

A kommunista párt nem tagadta, hogy a pszichiátriai gyakorlat átalakítására is törekszik, és hogy tudóshőse, – a bolsevikokkal egyébként nem felhőtlen viszonyt ápoló – Pavlov elmélete alapján rajzolja át a pszichiátriai mezőt. Pavlovnak a kutyákkal végzett kísérletei, a kondicionálás fogalma általánosan ismert. Az orosz tudós elutasította a metafizikát, felfogása szerint az embernek is, mint minden organizmusnak, a célja a környezethez való hatékony alkalmazkodás. Elmélete szerint a viselkedés voltaképp inger–válasz-sémák bonyolult kapcsolata, amely során az élő szervezet és a külső környezet állandó kölcsönhatásban van egymással.[25] Nem nehéz ebből az emberképből átkötést találni a marxizmus–leninizmus eszmerendszeréhez, hiszen ennek logikája az ember lényegében korlátlan átalakítását ígéri.[26]

Ez a radikális átalakítás a rendszer önképe volt. Általánosan elfogadott nézet volt, hogy a szovjetizáció során nemcsak az igazságszolgáltatás, hanem az elmeszakértés gyakorlatát is megváltoztatják. Az úgynevezett *materialista pszichológia* szemben állt a burzsoá/idealista nézetekkel, mint azt a következő táblázat szemlélteti.[27]

23 Magyar viszonyokra lásd: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József: Introduction: Perspectives, Realms of Experience, and the Horizons of the Future. In Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *The Sovietization of Rural Hungary, 1945–1980: Subjugation in the Name of Equality.* London, Routledge, 2023. 4–7. o.

24 Vö. Voren, Robert van: *Cold War in Psychiatry. Human Factors, Secret Actors.* Rodopi. Amszterdam – New York, Brll, 2010.; Marks, Sarah – Savelli, Mat: Communist Europe and Transnational Psychiatry. In Savelli, Mat – Marks, Sarah (szerk.): *Psychiatry in Communist Europe.* Cham, Palgrave Macmillan, 2015. 1–26. o. Szimptomatikusnak tarthatjuk, hogy a magyarországi rendszerváltás folyamatában is szerepet kapott a kényszer-gyógykezelések feltárása, akár szamizdatként, akár a rendszerváltást követő évek népszerű összefoglaló munkáiként. Erre lásd: Haraszti Miklós: „Ilyesmi nálunk nem fordulhat elő". Politikai pszichiátria Magyarországon. *Beszélő*, 1. (1982) 1., 28–33. o.; Haraszti Miklós: Jakab Károly „meggyógyult". *Beszélő*, 1. (1983) 4., 380–382. o.; illetve Gazsó L. Ferenc – Zelei Miklós: *Őrjítő mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába.* Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1989.

25 Friss összefoglaló: Todes, Daniel P.: *Ivan Pavlov: A Very Short Introduction.* Oxford, Oxford University Press, 2022.

26 Leuenberger, Christine: Psychological Diagnoses as Institutional and Political Projects before and after the Transition from State Socialism in 1989 in East Germany. *Osiris*, 22. (2007) 1., 180–204. o.

27 Bálint István: Újabb szempontok a kriminálpszichológiában. *Ideggyógyászati Szemle*, 3. (1950), 3., 131–137. o.

1. táblázat. A „burzsoá" és „materialista" pszichológia összevetése[28]

	Burzsoá pszichológia	Materialista pszichológia
Született bűnöző	Van	Nincs
Bűncselekmény felelőse	Kizsákmányolt proletariátus	Kizsákmányoló kapitalizmus
	Egyén	Társadalom
Bűncselekmény keletkezése	Ösztönök (agresszió, bekebelezési vágy, hatalmi törekvés, belső kényszer)	Kapitalista társadalmi rend
Agresszió	Ösztön	Társadalom hajtóereje (forradalom)

Ez a forradalminak ható átalakulás a társadalmi gyakorlatban azonban korántsem volt ilyen éles. Bálint István (1912–1984) cikke azt érzékelteti, mintha 1945 előtt hemzsegtek volna az „idealista" pszichoanalitikusok az igazságszolgáltatásban. Erről – egy később még részletezendő kivételtől eltekintve – koránt sincs szó, ráadásul ironikus, hogy Bálint személyében a vádakat egy stekeliánus pszichoanalitikus fogalmazta meg. A világháború előtt a fő akadémiai és hatalmi pozíciókkal az organikus (biomedikális) iskola képviselői rendelkeztek. Szemléletükben az elmebetegségek az agy betegségei, a kórképek megértéséhez az agypatológián keresztül vezet az út. Pavlovnak az idegrendszer gyengeségéről és erősségéről vallott nézetei még azok számára is elfogadhatók voltak, akik egyébként nem osztották a kommunista ideológiai alapvetéseket, mivel ezek megerősítették a neurológia és a pszichiátria egységét s vele az organikus iskola pozícióit. A pavlovi fogalomkészlet sokszor egyszerű kommunikációs formulává, nyelvvé vált, amelyen viszonylag sokféle kutatási eredmény volt elbeszélhető.[29]

A kontinuitás a személyek szintjén is kimutatható. Még a leginkább doktriner ideológusok számára is szükségesek voltak a jó gyógyító szakemberek, különösen, ha saját vagy rokonaik egészségéről volt szó. Ez a felismert szükség jól érzékelhető az 1945-ös igazoló eljárások során, amikor lényegében minden orvost igazoltak.[30] Természetesen nem tagadható, hogy sok orvos szenvedett el atrocitásokat,[31] ahogyan az sem, hogy a politikához való viszony jelentősen befolyásolta

28 Ennek alapján: BÁLINT: Újabb szempontok a kriminálpszichológiában.

29 DOBOŞ, Corina: Psychiatry and Ideology. The Emergence of 'Asthenic Neurosis' in Communist Romania. In SAVELLI, Mat – MARKS, Sarah (szerk.): *Psychiatry in Communist Europe.* Cham, Palgrave Macmillan, 2015. 93–116. o.

30 LEVENDEL László: *A humanista orvoslás.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988. 60–61. o.

31 SZALAI Júlia: *Az egészségügy betegségei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1986. 59. o.

szakmai karrierjüket is.[32] Amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés egykori alelnöke, a nemzetközi hírű és 1949-ben Kossuth díjjal elismert ideggyógyász, Sántha Kálmán (1903–1956) egy egyetemi előadásában a munkaversenynek idegi kimerülést okozó hatásairól beszélt, hamar a támadások kereszttüzébe került. Az ellene folytatott koncepciós per egyik tárgyalásán a magyar Sztahanov-mozgalom arca, a néhány elemit végzett Pióker Ignác (1907–1988) bizonygatta, hogy a professzor nem érti a mozgalom lényegét, s Sántha Kálmán szakmai érvei 1951-ben valóban nem nyomtak sokat a latba: egyetemi katedrájától megfosztották, és csak élete végén rehabilitálták.[33]

A spektrum másik oldalát, a szakmai autonómia feladását és a politikának való alárendelődést képviseli két pszichoanalitikus orvos, Szinetár Ernő[34] (1902–1996) és Bálint István,[35] akik tudásukat az Államvédelmi Hatóság szolgálatába állították. Bálint az ÁVH Egészségügyi Osztályának a vezetője lett, és Péter Gábor (1906–1993) legközelebbi bizalmasává vált. Szakmai életútjához adalék, hogy a negyvenes évek végén olyan veréstechnikai előadássorozatot tartott az állambiztonsági tiszteknek, amelyben a külsérelmi nyomok nélkül való kínzási technikákat mutatta be.[36] 1952-ben a cionista per során letartóztatták. A letartóztatottak között volt Balassa László is; őt nem jellemezte olyan fokú azonosulás a politikai rendszerrel, mint Bálintot, de a politikai ügyekben való aktivitása az 1945-öt követő években mégis feltűnő. Olyan emblematikus ügyekben volt elmeszakértő, mint amilyen a Magyar Közösség pere,[37] Lányi Béla (1917–1948)

32 Ennek folyamata a Kádár-korszakban: László Viola – Nagy Zsófia – Trádler Henrietta: „Fajtalanság", pszichoanalízis és kriminológia a magyarországi Tanácsköztársaságban: F. Gy. esete a Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagában. In Kovács Janka – László Viola – Trádler Henrietta (szerk.): *Sic Itur ad Astra 66.* Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. 45–76. o.

33 Monografikus feldolgozás: Huszár Tibor. *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye, esettanulmány.* Budapest, Corvina Kiadó, 1998.

34 Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1903–1983.* Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986. 142. o.

35 Harmat: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis.* 253. o.; Argejó Éva: A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról. *Betekintő*, 12. (2018), 3., 46–58. o.

36 Argejó Éva: A hatalomnak alávetett test. Állambiztonsági játék a testtel (1945–1956). *Korall*, 8. (2007) 27. 172–192. o.; Gazsó – Zelei: *Őrjítő mandragóra.* 111–112. o.: „Minden kulturáltsága és műveltsége ellenére volt benne egy jó adag brutalitás. Úgy negyvenhat táján, egyszer találkoztam vele, és szíves szóval invitált: Miklós, gyere, most végzik ki a nyilasokat! Gorilla Bálintnak neveztük. Jelen volt a veréseknél, amikor Aczél Györgyöt, Kádár Jánost verték. [...] A Tudományos Minősítő Bizottságnál elindult a kandidatúrája. Aczél György állította le azzal, hogy egy verőlegény ne legyen kandidátus."

37 Az elmeszakértő véleménye Szentiványiról. *Dunántúli Népszava*, 1947. április 2., 2. o.; Az elmeorvosi jelentést hallgatták meg az összeesküvők perében. *Kis Újság*, 1947. április 2., 2. o. A Magyar Közösség perének monografikus feldolgozása: Szekér Nóra: *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története.* Budapest. Jaffa Kiadó, 2017.

szociáldemokrata országgyűlési képviselő gyilkossági ügye,[38] a Kaas Albert (1885–1961) volt felsőházi tag elleni per[39] vagy éppen a korábban már részletezett pócspetri ügy. „Megkeményedett, de kegyetlenné nem vált, kiszolgálóvá sem"[40] – emlékezett rá vissza Benedek István, ahogyan egyfajta ellenpontként, a szakmai integritás őrzőiként hivatkozott Nyírő Gyulára (1895–1966) és Juhász Pálra (1916–1984) is.

Megállapítható tehát, hogy volt mozgástér: a pszichiáter döntését számos jellemző befolyásolta, szerepét egyéni tulajdonságok, morális választások, szakmai szempontok és politikai elképzelések együttesen formálhatták.[41] Az igazságügyi elmeszakértői vizsgálatban alapvetően két fázisban ütközhetett a politikai szándék és a szakmai autonómia. Egyrészt a diagnózis felállításakor, másrészt pedig akkor, amikor az elmeszakértő a kórkép és a cselekmény közötti összefüggésről állapította meg.[42] A következőkben ezekről a mozgásterekről lesz szó.

Mozgástér a diagnózis megalkotásakor

A diagnózis megalkotásához a pszichiátereknek a kor gyakorlata szerint három forrás állt rendelkezésére. A (1) testi vizsgálat (magasság, súly, fejnagyság, reflexek, vizeletvizsgálat) mellett a (2) tesztek, illetve a (3) beteggel, valamint hozzátartozójával történő beszélgetés lehettek feltáró eszközök.[43]

A testi vizsgálat segítségével döntően a neurológiai eltérések voltak azonosíthatók; jellemzően az agyidegek, az érző- és mozgatóidegek épségét, a különböző reflexeket vizsgálták. Ezeket a vizsgálatokat minden alkalommal elvégezték a kórházi és az igazságügyi gyakorlatban is.

A tesztek a képességek – mindenek előtt az intelligencia – és bizonyos rejtett jellemzők (például bizonyos személyiségvonások vagy ösztönösszetevők) feltá-

38 Lányi Béla emberölési bűnügyében megszüntették a vizsgálatot. *Kis Újság*, 1948. június 3., 3. o.; Lányi életrajza: Vida István – Kiss József (szerk.): *Nemzetgyűlés almanachja 1945–1947.* Magyar Országgyűlés, Budapest, 1999. 338–339. o.

39 Kaas Albert és embercsempésző társai a budapesti munkásbíróság előtt. *Dunántúli Napló*, 1948. november 19., 5. o.

40 Benedek: Tóth Ilona elmeszakorvosi leleteinek értékelése. 14. o.

41 Lásd Le Bonhomme, Fanny: Politics and Family Conflicts through the Psychiatric Lens: East Berlin's Charité in the Early GDR. In Karge, Heike – Kind Kovács, Friederike – Bernasconi, Sara (szerk.): *From the Midwife's Bag to the Patient's File.* Budapest – New York, CEU Press, 2021. 219–242. o. Pszichiáter és betegének komplex kapcsolatát mutatja meg az esettanulmány, amelyben a keletnémet orvos azt javasolja a beteg férjének, hogy álljon rugalmasabban gyermekei nevelésének kérdésében, ne akadályozza a feleség vallási törekvéseit. Ez a tanács nyíltan ellentmond az NDK nevelési elveinek.

42 Balassa László: *Igazságügyi elmekórtan.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1961. 35. o.

43 A mai gyakorlatban a pszichiáter tesztfelvételt nem végez, ez pszichológusi feladat.

rására irányulnak.[44] A pszichológusok által kidolgozott teljesítménytesztek egy bizonyos normarendszerhez viszonyítanak, míg az úgynevezett projektív tesztek – például a Rorschach – a feltárást szolgálják. Ez utóbbiak a pszichoanalitikus elméletek alapján azzal a feltételezéssel élnek, hogy az ember új helyzetbe kerülve is a személyiségéhez tapadó szokásokat és megoldási módokat használja, a feladatok megoldása során pedig az anyagra a saját belső mintáit vetíti.[45]

A teszteket a második világháborút megelőzően jellemzően a magánjog területein alkalmazták, azt követően azonban a politikai felelősségre vonások során is egyre elfogadottabb lett alkalmazásuk. Az első tömeges vizsgálatokat a náci háborús főbűnösökkel végezték: a nürnbergi per keretében intelligenciateszteket és a Rorschach projektív tesztjét is felvették a vádlottakkal.[46] Máshol inkább a pszichiátriai megfigyelés volt jellemző – mint erről önéletrajzi írásában a kollaborációval megvádolt Nobel-díjas író, Knut Hamsun (1859–1952) is beszámolt.[47] Magyarországon a népbírósági gyakorlatban a pszichiátriai vizsgálat nem volt szisztematikus, noha bizonyos esetekben szerephez jutott az elmeorvosi szakvélemény is.[48] Gartner Pál (1900–1975) idegorvos és Szirmai Rezső (1901–1966) az ítéletükre váró nyilasokkal készítettek pszichoanalitikus szellemiségű inter-

44 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan*. 33–34. o.

45 Mérei Ferenc: *Klinikai pszichodiagnisztokai módszerek*. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1974. 23., 87. o.

46 Zillmer, E. A. – Harrower, M. – Ritzler, B. A. – Archer, R. P.: *The Quest for the Nazi Personality: A Psychological Investigation of Nazi War Criminals*. London, Routledge, 1995.; Dimsdale, Joel E.: Use of Rorschach tests at the Nuremberg war crimes trial: A forgotten chapter in history of medicine. *Journal of Psychosomatic Research*, 78. (2015) 6., 515–518. o. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2015.04.001

47 Hamsun: *Benőtt ösvényeken*. 54–61., 89–101. o. Az 55. oldalon így ír: „Azt kell feltételeznem, hogy nevem teljesen ismeretlen volt az államügyész úr előtt. Viszont korántsem lett volna nehéz tudakozódnia felőlem, mert volt honnan. Egyesek elmondhatták volna Önnek, hogy nem vagyok egészen járatlan a pszichológia világában, hogy igencsak hosszú költői pályám során több száz alakot teremtettem – tetőtől talpig hús-vér embereket, lelkük minden rezdülésével, álmaikkal és tetteikkel együtt. Ön minderre nem volt kíváncsi, Ön úgyszólván láttatlanul egy intézet és egy olyan professzor gondjaira bízott, aki szintén nem ismert engem, csak jött a bemagolt tankönyveivel és a vizsgákon csillogtatott tudásával, de persze semmit sem ért vele."

48 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan*. 212., 215. o. is hoz ilyen eseteket, de a kecskeméti népbíróság gyakorlatában is volt példa elmeszakértői vizsgálatra. Ennek kritikai bemutatása: Rigó Róbert: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) – MTA BTK, 2017. 285–322. o. Vö. továbbá Rigó Róbert kötetben szereplő tanulmányával. Rigó Róbert: Lincselés Kiskunmajsán 1956-ban. Megtorlás a Patyi István és társai, valamint a Turi Mihály és társai ügyek tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 387–421. o.

jukat.[49] A módszertanilag is kétes kísérletet azonban a büntetőeljárásban végül nem használták fel.

Bár ösztönstruktúra és intelligencia összevetésekor az utóbbi tűnik könnyebben magyarázhatónak, már a korai vizsgálatok is szembekerültek azzal az operacionalizálási problémával, hogy mit is mérünk, ha az intelligenciára gondolunk. Amennyiben az emberi psziché birodalmán belül a memóriafunkciókra helyezzük a hangsúlyt, úgy az illető társadalmi helyzetéhez igazított műveltségi kérdésekkel – bizonyos földrajzi, történeti, politikai és egyszerű számtani ismeretekkel – erre becslést kaphatunk. A becslés tovább pontosítható a reakcióidő mérésével vagy annak vizsgálatával, hogy a válaszok mennyire sztereotipek.[50] A lipótmezei gyakorlat azt mutatja, hogy a pszichiátriai ellátásban a második világháborút megelőzően és az ötvenes években is döntően ezzel a módszerrel következtettek a beteg intelligenciájára.[51] A kor szakirodalmában találunk ugyan ajánlásokat az egyes válaszok értelmezésére, a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a néhány kérdés feltételével, rövid idő alatt nyert szóbeli információk alapján lényegében a szakorvos egyéni mérlegelésétől függött a diagnózis megállapítása. A viták[52] azt mutatják, hogy a szakvélemények korántsem voltak egyértelműek, a vizsgálatok megismétlése eltérő eredményekre vezethetett.

A modern állam standardizációt igénylő szemlélete is közrejátszott abban, hogy két pszichológus, Alfred Binet (1857–1911) és Théodore Simon (1873–1961)

49 Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben.* Budapest, Pelikán, 1993.

50 Hercz Oszkár: *Gyakorlati törvényszéki elmekórtan magánjogi és bűnvádi ügyekre vonatkozóan.* Budapest, Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkiadóvállalat és Orvosi Könyvkereskedés, 1929. 59–62. o.

51 Jól mutatja ezt a Lipótmezőn, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetben (OPNI) folytatott gyakorlat. Az OPNI dokumentációját az Országos Kórházi Főigazgatóság (1088 Budapest, Szentkirályi utca. 21) őrzi. OPNI 0161–M191. Intézeti tartózkodás: 1942. november 12. – 1944. december 24.: „Bizonytalan a tájékozódás. Valahol Oroszországban van háború. Levente volt ő is, még iskolás korában. Ő tudja, hogy ki volt az első király Magyarországon, de nem mondja meg, ezt a vizsgáló orvosnak jobban kell tudni, fogadásra is hajlandó, mire fel is ajánlja egy pofonban szívesen fogad." Vagy egy fiatal skizofrén földmunkás az ötvenes évek elején: OPNI 0161 – 007280/2. Intézeti tartózkodás: 1951. június 14. – augusztus 28. „Most Rákosi Mátyás a vezető. Ki az? Aki vezet bennünket. Magyarország államformáját kérdezve nem érti a kérdést. Kommunizmusról még sosem hallott. Szocializmus az egy párt, a Dolgozók Pártja. A Dolgozók Pártja dolgozókból és fejesekből áll, akik tanultak és tapasztaltak. Aki ráért tanulni, az több fizetést és nagyobb pozíciót ért el." Másik példa: OPNI 0161-007173/ 424. Intézeti tartózkodás: 1952. április 21. – május 17.: „Szomszéd országokat helyesen felsorolja, hónapok neveit visszafelé helyesen felsorolja. Államformánk: nép demokrácia. Rákosi elvtárs a MDP főtitkára. Párttag, de be van írva könyvébe is, hogy idegbeteg."

52 Például: Hercz: *Gyakorlati törvényszéki elmekórtan.* 316. o., vagy Tóth László: Az elmeorvos bírósági feladatai. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 129. o.

kidolgozzon egy olyan írásos intelligenciatesztet, amely többféle képességet mér, és a vizsgáló szakember személyétől függetlenül ugyanarra az eredményre jut. Tesztjükkel nemcsak a reliabilitás jelentette kihívásokat sikerült megválaszolni, de az operacionalizálás szempontjából is új megközelítéssel álltak elő: az intelligenciát nem mint egyfajta emlékezeti működést írták le, hanem a gondolkodási és problémamegoldási képességek összességeként definiálták. A Simon–Binet nemzeti változatai a két háború között szélesen elterjedtek voltak Kelet-Európa államaiban is, de nem annyira a pszichiátriai gyakorlatban, mint inkább a munkalélektan és a pedagógia területén.[53]

Voltak az intelligenciamérésnek helyi gyakorlatai is:[54] ezeknek magyarországi kidolgozója Ranschburg Pál (1870–1945) volt. Ranschburg vizsgálta az emlékezeti és asszociációs funkciókat, valamint az önkéntelen bevésődést[55] is; ő vezette be, majd Nagy László (1857–1931) fejlesztette tovább azt az eljárást, amelyben 5–10 mondatos történetet kellett a vizsgált személynek elismételnie. A felidézésen kívül ez utóbbi próba alkalmas volt a szubjektív torzítások megragadására is. Ez azonban inkább csak elvi lehetőség volt. A háború előtti gyakorlatot ugyanis az jellemezte, hogy ha alkalmaztak is tesztet egyes esetekben, és ha fogalmaztak is meg erre nézve irányelveket, különösképpen nem elemezték az eredményeket, a részpróbákat nem vetették össze, az egyes pontszámok mögötti teljesítmény mechanizmusait nem vizsgálták.[56]

A tesztek jövőbeli kilátásait a kommunista párt hatalomra kerülése nem kecsegtette sok jóval. Igaz, a marxi–lenini eszmerendszer viszonya a pszichoanalízishez és a pszichológiához ellentmondásos volt. Wilhelm Reich (1897–1957) és magyar követői úgy gondolták, hogy a két elmélet összebékíthető, hiszen mind Freud, mind Marx az ember felszabadításáról beszélt.[57] 1919-ben, a proletárdiktatúra idején ebben a szellemben hozták létre a Kísérleti Kriminológiai Osztályt, ahol a köztörvényes esetek szociológiai-pszichológiai szellemiségű feltárásával foglalkozott többek között a pszichoanalitikus tekintély Ferenczi Sándor (1873–1933) vagy a gyógypedagógiai elkötelezettségű Révész Margit (1885–1956) is, aki a bűnelkövetőkkel általános iskolai tudásra koncentráló intelligenciateszteket

53 Iliescu, Dragoş – Ion, Andrei – Matešić, Krunoslav: The Early History of Psychological Testing in Eastern Europe and Russia. In Laher, Sumaya (szerk.): *International Histories of Psychological Assessment.* Cambridge, Cambridge University Press, 2022. 172–191. o.

54 Carson, John: Mental Testing in the Early Twentieth Century. Internationalizing the Mental Testing Story. *History of Psychology*, 17. (2014) 3., 249–255. o.

55 Ranschburg módszere ennek vizsgálatára a következő volt: a betegnek el kellett végeznie egy szorzást, majd elismételte / el kellett ismételnie az orvostól hallott hat jegyből álló számsort. Ezt követően fel kellett idéznie a szorzást.

56 Mérei Ferenc: Az értelmi vizsgálatok alakulása száz év alatt, kórrajzi anyag alapján. In Böszörményi Zoltán (szerk.): *Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve.* Budapest, Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, 1968. 205–218. o.

57 Majewska, Magda: From Political Radicalism to Revolutionary Therapy. Wilhelm Reich and Freudo-Marxism in *America. Amerikastudien / American Studies*, 62. (2017) 4., 603–618. o.

vett fel.[58] 1945-öt követően a kommunisták rövid ideig társutasként pozicionálták az analitikusokat és a pszichológusokat is. Az előbbieket a régi reakciós világ anomáliáinak leleplezésében, utóbbiakat pedig abban látták szövetségesnek, hogy módszereikkel hatékonyabbá tehető a társadalommobilitási projektük.[59]

1948-ra azonban világossá vált, hogy mindez csak a taktika rövidtávú része. „Akkori pszichológusaink legnagyobb hibája az volt, hogy útitársakat próbáltak keresni a polgári pszichológia egyes iskoláiban és nem értették meg, hogy a szovjet pszichológia és bármely polgári pszichológiai iskola között végeredményben sokkal mélyebb az elvi különbség, mint a polgári pszichológia egyes áramlatai között."[60]

A húszas évekbeli szovjet folyamatokat másolva Magyarországon is felléptek a pszichológiával és a pszichoanalízissel szemben. Tariska István (1915–1989) írása, *A freudizmus mint az imperializmus házi pszichológiája* nyílt hadüzenet volt a freudi tanoknak. Az ilyen és ehhez hasonló írások nyomán válhatott egészen abszurd módon a pszichoanalízis a fasizmus ideológiájává.[61] A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület vezetői, Hermann Imre (1889–1984) és Hajdúné Gimes Lili (1891–1960) – egyébként mindketten egyúttal a kommunista párt tagjai is voltak – gyorsan levonták a konzekvenciát, és miután sikertelenül próbálták ügyüknek megnyerni Lukács Györgyöt (1885–1971), az egyesület önfeloszlatása mellett döntöttek.[62]

Az ember tudatos alakítását hirdető marxi–lenini tanok nem fogadták el a tudattalan szerepét és az ember biológiai ösztöneit hangsúlyozó pszichoana-

58 László Viola: Doctors into Agents. *The Hungarian Historical Review*, 10. (2021) 2., 328–356. o.; Trádler Henrietta: Az igazi Édes Annák. In Kovács Janka – László Viola – Trádler Henrietta (szerk.): *Sic Itur ad Astra 66.* Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. 191–226. o.; Erdős András Patrik: *A Tanácsköztársaság alternatív büntetőpolitikája: A Budapesti Forradalmi Törvényszék Kísérleti Kriminológiai Osztályának működése 1919.* Clio Műhelytanulmányok 3. szám. Budapest, Clio Intézet, 2018.

59 Kovai Melinda: The Social Roles and Positions of the Hungarian Psychologist-Intelligentsia between 1945 and the 1970s: A Case Study of Hungarian Child-Psychology. In Borgos Anna – Erős Ferenc – Gyimesi Júlia (szerk.): *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences.* Budapest, CEU Press, 2019. 185–204. o.

60 Tjeplov, B. M.: *A szovjet pszichológia harminc éve.* Budapest, Szikra, 1949. 32. o.

61 Sorohova, J. V.: *Napjaink pszichológiája a tőkés országokban.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1966. 216. o.: „Freudnak azt a gondolatát, hogy egyesekkel velük születik az engedelmeskedés, másokkal pedig a hatalmaskodás képesége, felhasználták a fasizmus pszichológiai indoklására. Freud véleménye szerint a háború a legalkalmasabb helyzet arra, hogy egyesek alávessék magukat másoknak, azok pedig uralkodjanak rajtuk." 217. o.: „A háború elkerülhetetlenségének [...] igazolása nagyon jól jön az imperialista köröknek."

62 Mészáros Judit: Megtört kontinuitás és újrakezdés. Pszichoanalízis Magyarországon a 20. század második felétől. In Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 313–370. o. A kontinuitás lehetőségeiről és a szakmai érdekképviseletről szovjet viszonyok között, lásd: Zajicek, Benjamin: Soviet System of Professions: Psychiatry, Professional Jurisdiction, and the Soviet Academy of Medical Sciences, 1932–1951. In Grant, Susan (szerk.): *Russian and Soviet Healthcare from an International Perspective: Comparing Professions, Practice, and Gender, 1880–1960.* Cham, Palgrave Macmillan, 2017. 97–117. o.

litikus megközelítést. Elsőre talán kevésbé éles a kommunista eszmerendszer és a bölcsészet egy ágaként kezelt pszichológia konfliktusa, hiszen Pavlov reflexológiájának és Lenin tükröződéselméletének segítségével a korábbi korok által felhalmozott tényanyagot szintetizálhatónak tartották.[63] Az ellentét itt elsősorban abban állt, hogy a pszichológiai teszteket az ötvenes évek elején olyan áltudományos módszerként értelmezték, amely nem több a polgári társadalom ideológiai fegyverénél. A rövid felvételi idő és a teljesítmény számszerűsítése megközelítésükben olyan tényezők voltak, amelynek célja a proletariátus csökkentértékűségének igazolása.[64] Hasonlóan vélekedtek a műveltségre irányuló kérdésekről is, amely szemükben nem a memóriaműködésről, hanem a társadalmi helyzetről és a tanulási lehetőségekről adott csak tájékoztatást.

Az ideológiai döntések tehát mind az analitikus projektív teszteket, mind a pszichológiai hátterű intelligenciateszteket letarolták,[65] a szakemberek számára nem maradt olyan eszköz, amely külső forrásból segítette volna döntésük meghozatalát. Rejtélyes, hogy mindezek ellenére Tóth Ilona (1932–1957) ügyében mégis történt tesztfelvétel, mégpedig Rorschach. Nem tudni, ki vette fel, nem tudni, hogy miként készült az értékelés. „Suttyomban készülhetett, és nem megfelelő szakembernél"[66] – osztotta meg feltételezését már a rendszerváltás után Benedek István (1915–1996), akinek megítélése szerint a Rorschach-teszt végeredményeként közölt diagnózis, a „sensitiv hysteroid psychopathia, kényszeres neurotikus hajlam" pszichológiai abszurditás.[67]

A kutatócsoport rendelkezésére bocsátott anyagban szerepel egy másik ügy is, ahol az ügyészi szakaszban történt tesztfelvétel. Érdemes az 1957. augusztus 8-án lefolytatott vizsgálatot hosszabban is idézni: „Az u.n. képvizsgálatnál kiderül, hogy a kezébe adott képen levő személyeket megnevezi: »embert látok rajta, meg egy gyermek, meg egy nő«, de a kép tartalmát még nagyjából sem ismeri fel. Egyszerűbb számműveletek megoldását meg sem kísérli, és kérdésre azt válaszolja, hogy keresetét átveszi, de nem tudja megszámolni. Elébe téve 6 drb pénzdarabot [1 frt, – 50 f. – 2 drb 20 f. – 2 drb 10 f.], megszámolja, hogy az hat drb. Azonban

63 Kovaljov, A. G.: *Személyiséglélektan.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1974. 30. o.

64 Tjeplov: *A szovjet pszichológia harminc éve.* 11. o.

65 Mérei: Az értelmi vizsgálatok alakulása száz év alatt... Sajátos niche maradt a gyermekklinikum, ahol továbbra is alkalmazták a rajzelemzést, illetve az intelligenciatesztet. Ez volt a Simon–Binet-teszt továbbfejlesztése, a Bobertag-teszt.

66 Benedek: Tóth Ilona elmeszakorvosi leleteinek értékelése. 14. o.

67 A Rorschach-teszt magyarországi felhasználásához adalék, hogy 1947 szilveszterén Kozmutza Flóra nem mással, mint Rákosi Mátyással vette fel a tesztet. A pszichológus azt mondta, Szondi Lipót tipológiai elemzéséhez gyűjt anyagot, és szeretné, ha a politikusi arcélhez kommunista pártvezér a saját karakterét adná. Ezzel sikerült Rákosi bizalmába férkőznie, aki igent mondott ugyan, de árulkodó, hogy egyúttal fölényesen azt is megkérdezte: „Azt hiszi, megtud rólam valamit?" Lányi Gusztáv: Rákosi Mátyás politikai antiszemitizmusa: Pszichológiai és történelmi szociálpszichológiai elemzés. *Világosság,* 35. (1994) 10., 21–47. o.; Pünkösti Árpád: RM, a nagy kombinátor. *Valóság,* 35. (1992) 6., 38–50. o.

nem tudja megmondani, hogy mennyi annak az értéke. Arra a kérdésre, hány nap van egy hétben, azt válaszolja: hat. A hét napjait hibásan, kihagyásosan sorolja fel. Kérdésre: nappal azért van világos, mert világos van, éjjel azért van sötét, mert sötét van. Arra a kérdésre, mennyibe kerül egy kg kenyér, azt válaszolja, hogy nem tudja, mert adnak nagy pénzt, és abból visszaadnak. Nem tudja megmutatni, melyik a jobb és melyik a bal oldal. Arra a kérdésre, hány feje van, azt válaszolja, az egyik bent, a másik kint. Bent víz van – mondja."

Mit árul el ez a rövid részlet? A hivatkozott képvizsgálat vélhetően a Bobertag-teszt, amelyben a vizsgálati személynek az a feladata, hogy három ábra alapján rekonstruáljon egy történetet. A rövid tesztet alkalmasnak tartották az intelligencia olyan aspektusainak vizsgálatára, mint a megértő és kritikai képesség vagy a felfogás általános tendenciái.[68] A szakvélemény ugyan megemlítette, hogy a vizsgálati személy nem volt képes a teszt megoldására, rögzítették válaszait is, ez a teszteredmény azonban nem került bele a végső diagnózisba. Balassa László és Kelemen Endre a vádlottnál „gyengeelméjűséget" állapított meg, ám döntésük megindoklására a beszéd „primitívségét", a szókincs szegénységét, a „nyelvtani formák hiányosságait", sőt az írni-olvasni tudás hiányát használták fel, csupa olyan ismeretet, amelyre szert tehettek az elbeszélgetés során is. Egy másik ügyben Csillag Ernő ügyvéd egyébként kifogásolta is, hogy az elmeügyi vizsgálat „rövid volt."[69]

Vagyis, ha volt is elvétve egy-egy tesztfelvétel, az jellemzően rövid ideig tartott, és érdemben nem járult hozzá a diagnózis folyamatához. Ebben nem csak a politikai döntést kell látnunk: a teszteket tulajdonképpen a második világháború előtt is viszonylag ritkán alkalmazták, és csak a hatvanas évek második felétől, Mérei Ferenc (1909–1986) munkásságával és a pszichológia újraintézményesülésével kaptak teret.[70] A pszichológia a pszichiátriához képest az interakcionizmusra és a lágyabb betegségképre helyezi majd a hangsúlyt,[71] de fontos különbség az is, hogy míg a pszichiáterek döntően biológiai markerek azonosítását tartották

68 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 33–34. o. Balassa könyve emellett a Ranschburg-féle szópár módszert javasolta, amely során szópárok felidézésével az emlékezet válik vizsgálhatóvá.

69 Vö. a kötetben: György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

70 Mérei: Az értelmi vizsgálatok alakulása száz év alatt... Lipótmezőn lényegében csak 1964-től, a Pszichodiagnosztikai Laboratórium létesítésével kezdődik a tesztek standardizálása.

71 Pléh Csaba – Bodor Péter – Lányi Gusztáv: The decline and rebirth of a social science: Psychology in Hungary 1945–1970. In Pléh Csaba (szerk.): *History and theories of the mind.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008. 177–182. o.; Szokolszky Ágnes: Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian Studies,* 30, (2016) 1., 17–56. o.; Pléh Csaba: Intézmények és gondolkodásmódok fél évszázad magyar pszichológiájában (1960–2010). In Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 133–159. o.

lényegesnek, a pszichológiában/pszichoanalízisben azonban elsőbbséget az élettörténet és a narratív megközelítés kapott.[72]

Az elbeszélést viszont a kor elmeorvosai is fontosnak tartották, de nem mint narratív szerveződést, hanem olyan szöveget, melyből tényadatok nyerhetők ki. Vizsgálták, hogy voltak-e elmebeteg rokonok, szenvedett-e a vizsgált személy koponyasérülést, élt-e szeszes italokkal, volt-e öngyilkossági kísérlete. Az ismeretszerzésnek ezt a harmadik forrását tartotta a korabeli pszichiátriai szemlélet a legfontosabbnak. Moravcsik Ernő 1914-es pszichiátria-tankönyve szerint az elmebetegek megvizsgálására a „legfontosabb tájékozást [...] a velük való érintkezés" biztosítja.[73] Nyírő Gyula fél évszázaddal később megismételte ezt a vezérelvet, kimondva, hogy: a „jó anamnézis alapján nemegyszer már diagnózist tudunk állítani."[74] Hasonló véleménnyel volt Balassa László is, aki szerint a „tesztek klinikai diagnózist nem nyújthatnak. A lelki összefüggéseket és adottságokat közvetlenül szerzett benyomásokból jobban érthetjük meg, mint a kísérleti tesztekből."[75] Vagyis azt láthatjuk, hogy politikai rendszereken átívelő, stabilan rögzült módszerről van szó. A szóbeliség fontosságát jelzi azon általános gyakorlat is, hogy bár a különböző intelligenciatesztek már a húszas években is elterjedtnek számítottak, a beteg intelligenciáját mégis általában beszélgetés útján ismerték meg az emlékezőtehetség, az iskolai ismeretanyag, illetve a számolási képesség felmérésével,[76] mint ezt a fent idézett perrészlet is érzékelteti. Az intelligenciáról képet kapunk – így Balassa László intelme –, ha „megismerkedünk a vizsgált általános tudásával, történelmi, számtani stb ismereteivel és a mindennapi életben való tájékozottságával, továbbá azzal, hogy saját élete folyását ábrázolja és magyarázza," hozzátéve, hogy a fogalomképzés és a következtetés képességeinek vizsgálata megfelelőbb támpont lehet a gyengeelméjűség megállapításában, mint az emlékezőtehetség ellenőrzése.[77]

72 Plato, Alexander von: Történelem és pszichológia – oral history és pszichoanalízis. Problémavázlat és szakirodalmi áttekintés. *Korall*, (2005) 21–22., 12–45. o.; Pléh Csaba: Az elbeszélt történelem a pszichológiában. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény.* Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK Szociológia Intézet, 2007. 51–66. o. A szocialista Magyarországon a pszichológia törvényszéki felhasználásával foglalkozó egyik első tanulmány főként a tanúk kihallgatására és a vallomások elemzésére tartotta alkalmasnak a pszichológiai ismereteket. Lásd: Nagy Lajos: A pszichológus szakértő közreműködésének lehetőségei a büntető perbeli tanúbizonyításnál. *Pszichológiai Tanulmányok*, 11. (1968), 585–606. o.

73 Moravcsik Ernő Emil: *Elmekór- és gyógytan.* Második kiadás. Budapest, Universitas Könyvkiadó Társaság, 1914. 202. o.

74 Nyírő Gyula: *Psychiatria.* Budapest, Medicina, 1962. 261. o.

75 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 33–34. o.

76 Iliescu–Ion–Matešić: The Early History of Psychological Testing in Eastern Europe and Russia.

77 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 33–34. o. Ugyanitt olvashatjuk a következő példákat: „miért van nappal és miért éjszaka? Mi a különbség a törpe és a gyermek, a lépcső és a létra, fösvénység és takarékosság között?"

Nyírő Gyula tankönyve tanácsolta a hozzátartozók kikérdezését, bizonyítványok, levelezések vagy akár a családtagok fényképeinek bekérését is. A lelki vizsgálatnak tervszerűnek, de barátságosnak kell lennie, s hacsak nem túlzottan bizalmatlan a beteg, szavait gyorsírással le kell jegyezni.[78] „A megbeszélésnek lehetőleg ki kell terjednie a társadalmi és vagyoni helyzetre, baráti és családi kapcsolatokra, a szerelmi életre, testi egészségre stb. Beszéltetni kell a beteget, s mindezeket csak óvatosan szabad érinteni. A beteg beszédének, panaszainak, véleményének hallgatása is aktív cselekedet lehet. Művészet kell a kérdések felvetéséhez, hogy a legfontosabbat tisztázni tudjuk. [...] Nagyjelentőségű az őszinteség"[79] – fogalmazott meg törvényszéki gyakorlatban is használható pszichoterápiás alapelveket Tóth László.

Az egyes kórképek biztosította mozgástér

Az igazságügyi elmeszakértő munkája a szakvélemény elkészítésével zárult. A dokumentum célja nem a bűnügy tisztázása, hanem a bűnöző elmeállapotának vizsgálata és véleményezése. „Helytelen, ha ennél többre vállalkozik."[80] Éppen ezért mindössze a belső ellentmondások feloldása a feladat, az ügyben rejlő külső konfliktusok azonban fontos elemei lehetnek a szakvéleménynek, sőt a pszichiáter „éppen ezek éles megfogalmazására támaszkodik."[81]

A pszichiáter – leegyszerűsítve – a diagnózis során három kategóriába sorolhatja az elé kerülő személyt. Az egészséges ember viselkedése logikus, társai számára érthető, érzelmei és vágyai pedig összeegyeztethetők a társadalmi normákkal. Elmebeteg az, aki a szociális normákhoz nem alkalmazkodik. Ezt a nézetet képviselte Benedek István is, aki szerint „a pszichotikus [...] kiemeli magát a reális társadalomból, irreális társadalmat teremt magának, önkényes törvényekkel."[82]Az egészséges és beteg kategória közti szürke zónába számos ál-

78 Nyírő: *Psychiatria.* 261–300. o.

79 Tokay László: A gyakorlati psychotherapiáról. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 165., 167. o.

80 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 34. o. Ugyanez a vélemény: Mária Béla: Törvényszéki psychiatriai problémák öregeknél. In Tariska István (szerk.): *Öregkori és elmegyógyászati kórképek.* Budapest, Medicina, 1967. 183. o. Törő Krisztina tanulmánya jelen kötetben az 1956-os perek kapcsán hoz ezen intelmeknek ellentmondó példát: Törő Krisztina: Igazságügyi szakértés a múltban és napjainkban – egy pszichológus-szakértő szemszögéből. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 85–104. o.

81 Tóth: Az elmeorvos bírósági feladatai. 128. o.

82 Benedek István: Pszichopátia és neurózis. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 171. o.

lapot sorolható, mindazok, akik alkalmazkodnak, de nem megfelelő mértékben, azok, akiknek félelmei irreálisnak tűnhetnek, de mégis olyan érzelmi állapotokat takarnak, amelyekkel a legtöbb ember találkozik.[83] A neurotikus tünetképzésen túl ide sorolhatók az alkoholizmus vagy a különböző személyiségzavarok is, olyan problémás viselkedések, amelyek megoldása hol a pedagógia, hol a pszichoanalízis, hol a pszichiátria területére fluktuál.[84] Ennek a körülménynek az 1956-os megtorló perekben is jelentősége van.

A „gyengeelméjűség" szoros értelemben nem is volt a pszichiátriai zavarok körébe sorolható, mivel ezt nem betegségként, hanem „rokkantsági állapotként" fogták fel, amely a „születéstől vagy a korai gyermekkortól" fennáll és „alapjában" alig változik. A fogalom pedagógiai meghatározottságát jelzi, hogy a szakirodalom ajánlása szerint elsősorban az iskolai előmenetel tájékoztatott a gyengeelméjűség fokáról. Ebben a keretben az „idióta" az általános iskolai követelményeket sem képes teljesíteni, az „imbecil" vagy „elmegyenge" általában négy osztály elvégzésre, míg a „debilis" az általános iskola befejezésére képes. Jellemzően az imbecilliseket tartották a társadalomra veszélyesnek; a lopások, gyújtogatások és az életellenes támadások az ő körükben volt a leggyakoribb a kor értékelése szerint.[85] Nyírő Gyula tankönyve a súlyos idiótákat beszámíthatatlannak, az imbecilliseket korlátoltan, a debiliseket pedig teljesen beszámíthatónak ítélte.[86]

A korábban már idézett, 1957 augusztusában elvégzett intelligenciavizsgálat alanya egy olyan férfi volt, aki három elemit végzett csak el. Mind a tesztben nyújtott eredménye, mind idézett válaszai, mind iskolai előmenetele kapcsán felmerülhetett a gyengébb értelmi képesség eshetősége, noha már ez a szakvélemény is fenntartotta annak a lehetőségét, hogy a férfi esetleg „együgyűségét eltúlozta". Már a kor tankönyvei is kiemelt problémaként kezelték a „szimulálás" kérdését: Balassa László szerint gyanúra adhat okot, ha a vizsgált személyek a születési évüket sem tudják megmondani, vagy ha számtani műveleteknél a helyes értéktől eggyel eltérő feleletet adnak.[87] Mindez a szakértői vélemény szerint ebben az esetben is megtörtént. Amikor 1958. február 10-én Kelemen Endre és Balassa László megismételték a vizsgálatokat, az „intelligenciavizsgálat szokásos kérdéseit"

83 Juhász–Pethő: *Általános pszichiátria I.* 16., 39. o.; Pietikäinen, Petteri: *Neurosis and Modernity. The Age of Nervousness in Sweden.* Leiden–Boston, Brill, 2007. 2. o.

84 Az ideggyengeségről írta Salgó: *Az elmekórtan tankönyve...* 88. o.: „Nem jelent betegséget, hanem rendesen csak elfajulási tünet jellegével s elmezavarokra súlyos hajlamosítás értékével bír." Illetve Schaffer Károly: *Az elmebetegségek és a kapcsolatos idegbetegségek kórtana.* Budapest, Novák Rudolf és Társa, 1927. 170. o.: „A neurasthenia is, miként a hysteria nem elmebetegség". Freud egyenesen öndefiníciós kérdésként kezelte a neurózist: szerinte ugyanis a pszichoanalízis a neurózisok elmélete.

85 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 205–209. o.

86 Nyírő: *Psychiatria.* 670–671. o.

87 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 212–213. o.

a következőképp válaszolta meg: „Egy héten hány nap van? Hat. Egy évben hány hónap van? Tizenegy. A hónapok neveit nem sorolja fel, válasza: nem tudom."

Míg első diagnózisa – gyengeelméjű – során nem ítélték a társadalomra veszélyesnek; a második vizsgálat eredménye szerint – gyengébb értelmi képességű – már azt állították, hogy nem volt képességbeli akadálya annak, hogy tettének társadalomra való veszélyességét felismerje. A két vizsgálat eltéréseit (lásd *2. táblázat*) részben a vádlott tudatos megtévesztésének, részben a „letartóztatás első idejének és izgalmának" tulajdonították.

2. táblázat. Az 1957 augusztusában és 1958 februárjában elvégzett vizsgálatok összevetése

Gyengeelméjű 1957. augusztus	Elmegyenge 1958. február 10.
Beszéd kifejezett primitívsége	Előadásmódja összefüggő, hosszabb és rendezett
Szókincs szegénysége	Szókincse sem szegényes
Írni-olvasni nem tudás	Írni és olvasni nem tanult meg, azonban a gyakorlati élethez szükséges ismereteket tekintve értelmi fogyatékossága nem éri el a gyengeelméjűség [...] határát
Nyelvtani formák hiányossága	Nyelvtanilag is helyes mondatokban beszél

A vizsgálat ezen szakaszában tesztet nem végeztek, mindössze az anamnézisre és a kérdésekre adott válaszokra támaszkodtak a diagnózis megalkotásakor. Egyedüli új szempontként az merült fel, hogy a második vizsgálatban a vádlott helyes válaszokat tudott adni olyan számtannal összefüggő kérdésekre, amelyek nem tartoztak szorosan a matematika körébe. Helyesen válaszolt például arra, hogy hány hónappal ezelőtt volt a korábbi vizsgálat. A szakvélemény szűkszavú megállapításai alapján ez az indoklás nem feltétlenül meggyőző: egyrészt azért nem, mert a kérdések az intelligencia más-más részeinek mozgósításával is megválaszolhatók, s jó memória mellett is lehetnek a gondolkodásnak olyan nehézségei, mint amilyenekről az intelligenciatesztek kapcsán már beszámoltunk.

Egy másik – a kortársak által is artikulált – szempont, hogy a társadalmi milliőtől függően eltérő jártasságokról adhatnak tanúbizonyságot a vizsgálati személyek.[88] A táblázat két oszlopán végigtekintve szembetűnő az is, hogy amikor a két pszichiáter saját döntését felülírta, akkor az értelmi fogyatékosság fokáról ugyanazon kategóriák mentén döntöttek, korábbi állításaikhoz képest az új diagnózis minden elemét kicsit feljebb pozicionálták. A férfi ily módon már

88 Hercz: *Gyakorlati törvényszéki elmekórtan*. 30. o.; Balassa: *Igazságügyi elmekórtan*. 208. o. Mindketten nyomatékosították, hogy az intelligenciavizsgálat során különbséget kell tenni falusi és városi környezetben felnőtt gyermekek között.

imbecillis, tehát felelősségre vonhatóvá vált. Bár a forrás alapján nem eldönthető, a felmerülő aggályok miatt mégis elképzelhető valamilyen fokú politikai ráhatás.

Hasonló helyzetek rajzolódnak ki az alkoholfogyasztás kapcsán, amelyre több ügyvéd is mint mentesítő körülményre igyekezett hivatkozni. A második világháború előtti gyakorlat jellemzően „abnormális kóros lelki" állapotként, tehát mentesítő körülményként vette számításba a részegséget, mint azt Hercz Oszkár állítása mutatja: „Az ittasság bármily kis fokban lélekkórtani szempontból tekintve tulajdonképpen kisebb vagy nagyobb fokú elmezavar."[89]

A szovjet kriminálpszichológia azonban más álláspontot volt: mivel a részegség az „egyén akaratlagos tevékenysége folytán és a következményeinek tudatában jön létre", nem vehető figyelembe enyhítő körülményként.[90]

A magyar pszichiátriai gyakorlat az ötvenes években a két nézet között ragadt: egyrészt a korábban fegyelmezetlenségnek láttatott alkoholizmust már kezdték egészségügyi kérdésként felfogni,[91] másrészt továbbra is hangsúlyozták az akaraterő fontosságát, és fenntartották az alkohol hatásaként előálló „parciális beszámíthatóság" esetét.[92]

A háború előtti organikus modell és a szovjet pszichiátria összebékítésének lehetőségét kínálta az úgynevezett patológiás részegség is, amelyet a két háború közötti megközelítés a pszichózis egy formájaként ismert el.[93] Ezt a koncepciót az ötvenes évekbe is átmentették, mint ahogy azt a következő idézet érzékelteti: „A pathológiás részegség lényege, hogy az agy szenzorikus szférája (az agy azon része, mely az emberi gondolkodást szüli és az embert emberré teszi), átmeneti károsodást szenved, így ebben a ködös állapotban az ittas személy cselekménye társadalmi veszélyességének felismerésére és annak megfelelő magatartására nem képes. Az ilyen állapotban elkövetett alapbűncselekmény miatt így a tettes felelősségre nem vonható."[94] Azt azonban, hogy mely állapotok tartoznak a „normál" és melyek a „patológiás" részegség körébe, tulajdonképpen sosem definiálták, Nyírő Gyula tankönyve szerint: „a patológiás részegség diagnózisát felállítani nem könnyű."[95] Ha a szakértők részéről volt is ilyen irányú diagnózis, azt a kutatócsoport rendelkezésére bocsátott anyagban nem kezelték mentesítő

89 Hercz: *Gyakorlati törvényszéki elmekórtan*. 315. o.

90 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan*. 143–154. o.

91 Koltai Gábor: Fegyelem az állampártban az 50-es években. Szakirodalmi hiányok – feltáratlan források. In Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Standeisky Éva tiszteletére*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2018. 151–164. o.

92 Tóth: Az elmeorvos bírósági feladatai. 129. o.

93 Ornstein Lajos: A gyógyszer-idiosynkrasiáról. *Gyógyászat*, 62. (1922) 17., 248. o.; Pazár Zoltán: *Az ittasság és az iszákosság vizsgálata valamint ennek jelentősége az igazságszolgáltatásban*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1942. 30. o.

94 Sásdi István: A patológiás részegség mérlegelése a büntető eljárásban. *Rendőrségi Szemle*, 2. (1954) 12., 1137. o.

95 Nyírő: *Psychiatria*. 669. o.

körülményként. Annál gyakoribb hivatkozási pont volt az ötvenes évek végén az ÁVO-sok felmentésében.[96]

Olyan állapottal, ahol az elmebetegség gyanúja felmerülne, a kutatócsoport rendelkezésére bocsátott anyagban mindössze egyszer találkozunk. 1958 októberében a pszichiáterek kérdésére a férfi elmondta, hogy: „Mindig elégedetlen volt a sorsával, úgy érezte, hogy többre hivatott, kóborlásai rendszerint sorsa, helyzete miatti rossz hangulataiban következtek be. Azt várta, hogy történik valami, ami életében komoly változást fog jelenteni. Letartóztatása után az első hetekben igen rossz volt a hangulata. Hat héttel ezelőtt azonban döntő változás következett be. Megjelent előtte Belsebub, aki felvilágosította az élet lényegéről. E látomás óta nyugodt, biztos abban, hogy megtalálta életcélját. Az élet kozmetikája címen könyvet fog írni. E könyvben meg fogja magyarázni az istenek születésének körülményeit, a bűn keletkezését és elterjedésének okait. Véleménye szerint a bűnök oka a szerelem helytelen értelmezése. Kérdésre válaszolva elismeri, hogy időnként kétség fogja el a hiányos képzettsége miatt, de már a következő pillanatban megnyugszik, mert veleszületett képességét elegendőnek tartja fenti könyv megírására."

Az elbeszélésben vannak olyan momentumok, amelyek kapcsán mindenképpen felmerülhet az elmebetegség gyanúja. Egyrészt a vizuális és akusztikus hallucináció, illetve annak különös bizarréria: a beszámoló szerint tulajdonképp a legfőbb rossz bibliai megtestesítője az, aki őt felvilágosította az „élet lényegéről", amely egy büntetőeljárás során teljesen inadekvát magyarázatnak tűnik. Valószínűleg újabb stigmát vállalt magára azáltal is, hogy egy harcosan ateista, kommunista államban vallási szimbólumokon keresztül értelmezte a helyzetét. Kitűzött életcélja azonban teljesen irreális: a világmagyarázatot kínáló könyvének megírására mindössze kiválasztottsága, „veleszületett képessége" teszi alkalmassá.

A kor pszichiátriakönyvében a depresszió az egyénnek a valósához való attitűdjeként, míg a skizofrénia és a pszichózis magának a valóság felfogásának a zavaraként értelmezhető.[97] És mi másban manifesztálódhatna a vizsgált személy felfogásának zavara, mint a hallucinációkban?

Kisszékelyi Ödön és Egervári Ottó elmeszakértők azonban óvatosak voltak, szakvéleményükben úgy nyilatkoztak, hogy „teljes bizonyossággal" a skizofrénia nem zárható ki, de felvetették a börtönpszichózis lehetőségét is. Ez utóbbira már csak azért is gyanakodhattak, mert a kor szakirodalma is elismerte a pszichotrau-

96 Ezt számos eset kapcsán mutatja be Szakolczai Attila 2020 decemberében, a Nagy Imre Emlékházban tartott előadásában, amely az *Ávós világ a forradalom után* címet viselte. Az előadás teljes terjedelmében megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=5qTgBfHlzR0 (Letöltés: 2024. 04. 18.).

97 Nyírő: *Psychiatria*. 593. o.

mának mint lehetséges patogén tényezőnek a szerepét,[98] későbbi kutatások pedig azt igazolták, hogy különösen a politikai erőszak idején gyakori, hogy a belsőleg megélt szorongásaikat az emberek ártó szellemek képében a külvilágba vetítik.[99]

A kor felfogása szerint azonban ilyen pszichózis csak biológiai hajlam alapján keletkezhet,[100] a vizsgálati személy esetében pedig adott volt két agyrázkódás, illetve a nagyfokú alkoholfogyasztás is. A férfi elismerte, hogy napi másfél liter bort ivott, ahogyan beszámolt apja alkoholizmusáról, valamint öngyilkossági kísérleteiről is. Azt azonban, hogy lettek volna ideg- vagy elmebeteg rokonai, tagadta. Holott, ha célja lett volna, hogy őt elmebeteggé nyilvánítsák, alighanem ezzel terelhette volna a diagnosztikai folyamatot a számára megfelelő mederbe. Ez egyébként azért sem okozott volna komolyabb nehézséget, mert az 1958 novemberében és decemberében felvett anamnézisekben karakteresen jelentkezik a „családi terheltség", olyan események képében, mint az, hogy nemcsak apja, de nagyapja és nagybátyja is „ismert alkoholisták", hogy édesanyját „különböző idegbetegségekkel kezelték", s hogy ennek testvére öngyilkos lett, mégpedig úgy, hogy „szögeket nyelt, majd operáció után sebét feltépve halt meg." A vádlott hátterének ismertetésekor kitértek egy testvér gyengeelméjűségére és beszédzavarára, gyermekeinek gyógypedagógiai és ideggondozói kezelésére.

Mi magyarázhatja, hogy a férfi nem élt annak a lehetőségével, hogy ezekről a körülményekről beszámoljon? Ezek nagyrészt adatszerűen is ellenőrizhető tények voltak, amelyek megkönnyítették volna az elmebeteggé nyilvánítást. Feltehető, hogy egyszerre munkált a szégyen és az, hogy maga is el akarta kerülni az elmebetegség stigmáját. Erre utal 1958 decemberi vizsgálatán elhangzott kérése: „ne minősítsük elmebetegnek, mert akkor még éjjeliőr sem lehet. [...] Hivatkozik arra, hogy Verne Gyulát is tébolydába zárták, Strausz János pedig olyan részeg volt, mikor a Kékduna keringőt írta, hogy négykézláb sem tudott állni, mégis mindkettő nagy ember volt, s az utókor egyiket sem tartja bolondnak."

Ez a kérése teljesült is, mivel mind a Kisszékelyi–Egervári, mind a Menning Éva és Németh Ödön által szignált vélemény elveti az elmebetegséget, s a pszi-

98 Csikós Gábor: The Origins of Madness: Former Prisoners of War in Psychiatric Care in the Hungarian Stalinist Era. *Central European Horizons*, 3. (2023) 1–2., 154. o.

99 Igreja, Victor – Dias-Lambranca, Beatrice – Hershey, Douglas A. – Racin, Limore – Richters, Annamiek – Reis, Ria: The epidemiology of spirit possession in the aftermath of mass political violence in Mozambique. *Social Science & Medicine*, 71. (2010) 3., 592–599. o. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.04.024

100 Nyírő: *Psychiatria*. 593. o. Később, az 1960-as években, a német HAWIK (Hamburg Wechsler Intelligenztest für Kinder) intelligenciateszt magyar adaptációja során felmerült egy kérdés: „Miért jobb a termelőszövetkezet az egyéni gazdálkodásnál?". Az erre a kérdésre adott válaszok gyakran igazodtak a hivatalos narratívához, olyan tényezőket hangsúlyozva, mint a költséghatékonyabb termelés és a fokozott gépesítés. Azonban feltűnő, hogy amikor a társadalmi tapasztalatokról volt szó (például mindenki csatlakozik, ingyenes nyaralást kínálnak), ezek a válaszok nulla pontot értek. A pontozási rendszer mint cseppben a tenger mutatja meg a propaganda és az egyéni nézőpontok közötti ellentéteket.

chopátiás személyiségfejlődést valószínűsíti. A *mi lett volna, ha...?* kérdés szellemében eltöprenghetünk azon, hogy az elmebeteggé nyilvánítás vajon megmenthette volna-e a vádlott életét? A forrás és a korabeli szakirodalom alapján erre egyértelmű választ két okból sem adhatunk. Egyrészt, az igazságügyi elmeszakértő feladatának csak egy része a diagnózis, legalább olyan fontos a tett elkövetése és a betegség közötti logikai kapcsolat kimutatása. Még a hallucinációkkal járó skizofréniában is előfordulnak ugyanis tünetmentes időszakok, amikor a mentális betegség nem befolyásolja a döntéshozatalt.[101]

Másrészt a pszichopátia diagnózisa akár jól használható menlevél is lehetett volna. Az elmeorvosi vizsgálatok gyakran visszatérő eleme, hogy bár „elmebetegségre vagy elmegyengeségre utaló tünet nincs" a vizsgált személynél az „életvezetésben psychopátiás személyiségre utaló jegyek találhatók."

A pszichopátia a kor felfogásában nem betegség,[102] ám olyan zavar, amely a diszharmóniás személyiségfejlődés következményeként megnehezíti a társadalomba való beilleszkedést.[103] Balassa László definíciója szerint: az „érzelmi-indulati és az alkati élet zavara következtében az átlagtól eltérő tulajdonságok a személyiség-szerkezet egyensúlyát felborítják és a lelki élet diszharmóniájához vezetnek".[104] Míg az elmebeteg „otthon érzi magát őrültségének világában, még ha szenved is tőle. [...] Más a helyzet a pszichopátiánál. [...] A pszichopátia: lázadás a realitás ellen vagy menekülés előle. Sok tekintetben gyötrőbb állapot ez, mint az elmebaj. Amikor az alkalmazkodási képtelenség életképtelenséggé súlyosbodik, akkor a pszichopátia nem csupán társadalmi probléma többé, hanem kórtani is: kóreset, amit gyógykezelni kell."[105]

A szovjet ideológia szempontjából ez a diagnózis a felmentő ítélet irányába terelhette volna az ügyet. A különböző világrendszerek pszichiátriai gyakorlatát összevetve ugyanis a fő különbség abban mutatkozik, hogy a szocialista országokban nagyon erős a környezeti hatások hangsúlyozása egyes kórképek kialakulásában.[106] Jelentős hangsúly esett emellett a rendet fenyegető devianciák azonosítására is.[107] Az ideológiai alapvetésekből az következik, hogy ha a szocializmus megsemmisítette a devianciák strukturális okait, akkor az esetlegesen felmerülő problémák

101 Mária: Törvényszéki psychiatriai problémák öregeknél. 183. o.

102 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 176. o.; Nyírő: *Psychiatria.* 371. o.

103 Nyírő: *Psychiatria.* 371. o.

104 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan.* 167. o.

105 Benedek: Pszichopátia és neurózis. 171. o.

106 Bauer, Raymond A.: *The New Man in Soviet Psychology.* Cambridge, Harvard University Press, 1952.; O'Neill, William F. – Demos, Georges D.: Sanity of the Soviets. The Communist Approach to Mental Illness. *A Review of General Semantics,* 33. (1976) 1., 7–26. o.; Leuenberger: Psychological Diagnoses as Institutional and Political Projects...; Eghigian, Greg – Killen, Andreas – Leuenberger, Christine: Introduction: The Self as Project: Politics and the Human Sciences in the Twentieth Century. *Osiris,* 22. (2007) 1., 1–25. o. DOI: https://doi.org/10.1086/521740

107 Eghigian et al.: Intropduction.

csak külső hatásokból eredhetnek. Ezekbe éppen úgy beleértendő az imperialisták/kapitalisták felforgató propagandája, mint a szocializmus előtti idők viselkedésformáinak és attitűdjeinek látens tovább élése. Ha pedig a hatások kívülről érkeznek, akkor az államnak az a feladata, hogy tervezéssel és neveléssel a kommunizmus teljes potenciálját kibontakoztassa, ellenállóvá tegye a társadalom tagjait minden befolyással szemben. Nagynak látták ebben a család, az iskola, az ifjúsági szervezetek és a különböző munkahelyi csoportok szerepét és felelősségét.[108] A kor szakirodalma is a családi élet zavaraiban azonosította a pszichopátia forrását.[109]

A vádlott esetében a pszichopátiás személyiségfejlődés tehát nem annyira a Belzebubbal való találkozásban, mint állandó kóborlásaival, sorsával való folytonos elégedetlenségében ragadható meg. Az egyik szakvélemény azt is megemlíti, hogy „12 évesen vándorcirkuszhoz csatlakozott négy hónapig, majd utána is elcsavargott. Iskolái elvégzése után több munkával próbálkozott." A Kisszékelyi–Egervári által szignált vélemény szerint: „megállapítható pszichopátiás személyiségfejlődés, mely összhangban állhat koponyasérülésével is". Menning Éva szakvéleménye expliciten tartalmazza azt is, hogy bár „sem jelenleg, sem a terhére rótt cselekmény elkövetésekor nem szenvedett elmezavarban vagy öntudatlanságban [...,] de öröklésileg súlyosan terhelt, psychopátiás, skizoid alkatú egyén, akinek ezen kóros lelki alkatára a szeszfogyasztás is súlyosítólag hatott, s aki emiatt felismerő és elhatározó képességében igen kifejezetten korlátozva van és volt akkor is, amikor a terhére rótt bűncselekményt elkövette." Vagyis a szakértő lényegében elégséges szakmai indokot sorolt fel a vádlott felmentése érdekében. Erre a Menning-féle véleményben egyébként még sugalmazást is találunk, hiszen a doktornő megemlítette, hogy a vádlottat korábban „nyolc hónap nevelőmunkára ítélték, mert ittas állapotban motorkerékpárjával összeütközött." Reális forgatókönyvként rajzolódott tehát ki az „átnevelés" is.

Hasonló stratégiával találkozunk egy másik ügyben is. Ott Kelemen Endre és Balassa László első vizsgálata azzal a konklúzióval zárult, hogy „nincs a kórelőzményben elmebaj, nem voltak ilyen panaszai", „logikus" védekezését az ép elmeműködés jeleként értelmezték. Paneth Gábor ezzel szemben a pszichopátiás

108 Guins, George C.: *Communism on the decline*. Hága, Martinus Nijhof, 1956. 166–175. o.; Cullen, Francis T. Jr. – Cullen, B. John: *The Soviet Model of Soviet Deviance. The Pacific Sociological Review*, 20. (1977) 3., 389–410. o.

109 Balassa László: A psychopathia egyes kérdései. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés / az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész*. Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 30. o.: „Azt találtuk, hogy a bűnözők /és különösen a fiatal bűnözőknél lehetett ezt látni/, igen nagy százaléka házasságon kívül született, nagy százaléknál az illető bűnöző szülei gyermekkorában elváltak, nagy százalékuk alkoholista környezetben nőtt fel és igen nagy százalékuk a felszabadulás előtt 'menhelyes nevelésben' nőtt fel. Az ilyen helyzetben nevelkedő gyermekekben a várt és megkívánt szeretet elmaradása miatt sok és igen erős ellenséges érzés halmozódik fel a környezetükkel szemben."

személyiségfejlődés eshetőségét vetette fel. Ezt igyekezett kihasználni a vádlott ügyvédje, Csillag Ernő, aki előadta, hogy „az ilyen természetű egyén könnyebben sodródik be bizonyos cselekvésekbe, miután valóságérzése csökkent. [...] A szakértő végeredményben a korlátozottság mértékének a mikénti fokát bírói mérlegelés tárgyává tette. [...] A védelem becsatolja Dr. Nyírő Gyula nyilvános egyetemi tanár Lélektan című munkáját [..., e]zen tanulmányi füzet mérlegelése után a szocialista törvényesség figyelembevétele mellett bíróság majd megnyugtató módon hozhatja a vádlottal szemben a kiszabandó büntetés nagyságát, illetve annak mértékét." Hozzátette: „a psychopathia gyógykezelésében a társadalmi berendezkedésnek és nevelésnek van jelentős szerepe. [...] Ha valamely magasztos cél szolgálatában állanak, akkor ott rendszerint zászlóvivőkké válnak [...,] megfelelő nevelés, befolyás, az életmód rendszerzése, a tapasztalatok szaporodása következtében a psychopáthiás vonások enyhülnek."

A fent nevezett „szocialista törvényesség" szellemében azonban végül mindkét vádlottat kivégezték. A bírák kizárhatták a szakértői véleményt, vagy megkérdőjelezhették a pszichopátia diagnózisát. Erre fontos kiskaput biztosított a kor szakirodalma is, amely a politikai szempontok rendszerszintű érvényesülésére, a pszichiátria autonómiájának csorbulására mutat rá az egyes kórképek megállapításakor. „Nem lehet a pszichopátiás személyiségek közé sorolni azokat a bűnözőket, akiknek kriminális magatartása nem rendellenes személyiségből, hanem a fennálló társadalmi renddel ellenkező szemléletből fakad."[110] Mit árul el ez a rövid kitétel? Azt, hogy az egyén állapotáról nem tettei, de nem is szándéka vagy igazságtartalma alapján mondják ki a végső döntést,[111] hanem olyan homályos kategória alapján, mint a „szemlélet".

Hogy mit értett Balassa a „szemlélet" alatt, arra nem ad választ a könyve, de feltételezhető, hogy a fogalom szerves kapcsolatban van a marxista osztálykategóriák alapján leképezett társadalomfelfogással,[112] így a politika betüremkedése a szakmai térbe kétség nélkül kimutatható.

Kétségtelen, hogy a politikumnak az fajta harsány megjelenése, amellyel a pócspetri ügyben meghurcolt Asztalos János perében láttunk, nem volt jelen

110 Balassa: *Igazságügyi elmekórtan*. 176–177. o. Ez volt a szovjet pszichiáterek álláspontja is, mint arra utal Nyírő: *Psychiatria*. 386. o. Nyírő Gyula egyébként vitatta ezt a szemléletet, és úgy ítélte, hogy „mindig behatóan kell elemezni a személyiség és a környezet összefüggéseit, viszonyát, amelyek kölcsönös egymásra hatásának eredményeképpen alakul át a felső idegműködés típusa szélsőségessé, psychopathiássá."

111 Haraszti: „Ilyesmi nálunk nem fordulhat elő".

112 A szocializmusban a korábbi osztálykategóriák mindinkább pszichés jellemzőkké válnak. Ahogy Kádár János a „mezőgazdaság szocialista átszervezése" kapcsán kijelentette: „Belépésük ellenére hosszabb-rövidebb időre megmaradnak bennük olyan régi vonások is, amelyek károsak." Kádár János: A mezőgazdaság szocialista átszervezése Magyarországon. *Béke és Szocializmus*, 4. (1961) 6., 22. o.

az 1956-ot követő megtorlásokban. A fent bemutatott esetek azonban világosan megmutatták, hogy a szakmai mozgástér mekkora méretű lehetett. A tesztek (illetve a pszichológiai szemlélet) hiánya fontos külső tájékozódás nélkül hagyták a szakembereket, de ezt a hiányt inkább az organikus pszichiátria befolyásának kell tulajdonítanunk, amely élt a politika által teremtett, a pszichológiával, a pszichoanalízissel és a tesztekkel szembeni intoleranciával is. Kétségtelen viszont, hogy ez a körülmény leegyszerűsítette az intelligenciavizsgálatot, abban több teret adott az egyéni döntéseknek, ráadásul ezt a döntést ugyanabban az ügyben kétszer is egy szakemberpáros, Kelemen Endre és Balassa László hozta meg.

A tesztekhez képest fontosabb különbségnek látszik azonban, hogy a diagnózis megalkotásakor a látszólag szakmai kérdésekbe is be tudott hatolni a politika. Tehette ezt egyrészt a kivételek kialakításával (patológiás részegség), másrészt pedig a politikai elvárásoknak a kritériumrendszerbe való becsempészésével (pszichopátia és társadalmi renddel ellenkező szemlélet). A kor szakemberei is érezhették ezt az anomáliát, mert mint a Menning Éva által készített szakvélemény mutatja, volt rá példa, hogy az orvosok is a felmentés irányába próbálták mozdítani az ügyet úgy, hogy közben a szakmai standardokat betartották.

Az 1956-os megtorlás halálos ítélettel végződő pereinek ismeretében tragikus, hogy a kor szakirodalma egyik legnagyobb veszélynek a szakértői jóindulatot tartotta.[113] A bűnnek „valamiféle hamis humanizmus szellemében" történő megértése és megbocsátása,[114] a „szakértő vak jóindulata" végzetes lehet, mivel a vádlott betegségének „eltúlzása" voltaképp vallomásának nyomatékát csökkenti, vagy az „ilyen olvadószívű felelőtlenség esetleg úgy bemártja, hogy rábizonyul egy cselekmény, amit más követett el."[115]

113 Nyírő: *Psychiatria*. 663. o.
114 Mária: Törvényszéki psychiatriai problémák öregeknél. 183. o.
115 Tóth: Az elmeorvos bírósági feladatai. 129. o.

Felhasznált irodalom

Argejó Éva: A hatalomnak alávetett test. Állambiztonsági játék a testtel (1945–1956). *Korall*, 8. (2007) 27. 172–192. o.

Argejó Éva: A veréstechnikától a színdinamikáig. Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról. *Betekintő*, 12 (2018), 3., 46–58. o.

Asztalos János az orvosszakértők előtt. *Szabadság*, 1948. június 10., 2. o.

Az elmeorvosi jelentést hallgatták meg az összeesküvők perében. *Kis Újság*, 1947. április 2., 2. o.

Az elmeszakértő véleménye Szentiványiról. *Dunántúli Népszava*, 1947. április 2., 2. o.

Balassa László: A psychopathia egyes kérdései. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 25–34. o.

Balassa László: *Igazságügyi elmekórtan.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1961.

Bálint István: Újabb szempontok a kriminálpszichológiában. *Ideggyógyászati Szemle*, 3. (1950), 3., 131–137. o.

Bauer, Raymond A.: *The New Man in Soviet Psychology.* Cambridge, Harvard University Press, 1952.

Beismerem! Egy évben kétszer tartott hittanórát a bujtogató plébános. *Friss Újság*, 1948. június 11., 1–2. o.

Benedek István: Pszichopátia és neurózis. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 171–178. o.

Benedek István: Tóth Ilona elmeszakorvosi leleteinek értékelése. *Magyar Fórum*, 4. (1992) 39., 14–15. o.

Borhi László: *A túlélés stratégiái. Élet és halál a náci és a kommunista diktatúrákban, 1944–1953.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2022.

Breit József – Balassa József – Ágoston Géza – Bárdos Artur: *Gutenberg Nagy Lexikon, 5. kötet.* Nagy Lexikon Kiadóhivatala, Budapest, 1931.

Budavári Zsuzsanna: Egy mezítlábas felkelő (Fáncsik György Különleges Csoportja az 1956-os magyar forradalomban). *Valóság*, 49. (2006) 12., 62–91. o.

Carson, John: Mental Testing in the Early Twentieth Century. Internationalizing the Mental Testing Story. *History of Psychology*, 17. (2014) 3., 249–255. o.

Conrad, Peter – Schneider, Joseph: *Deviance and Medicalization: from Badness to Sickness.* London, The C. V. Mosby Co., 1980.

Cullen, Francis T. Jr. – Cullen, B. John: The Soviet Model of Soviet Deviance. *The Pacific Sociological Review*, 20. (1977) 3., 389–410. o.

Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József: Introduction: Perspectives, Realms of Experience, and the Horizons of the Future. In Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *The Sovietization of Rural Hungary, 1945–1980: Subjugation in the Name of Equality.* London, Routledge, 2023. 1–16. o.

Csikós Gábor: The Origins of Madness: Former Prisoners of War in Psychiatric Care in the Hungarian Stalinist Era. *Central European Horizons*, 3. (2023) 1–2., 148–173. o.

Doboş, Corina: Psychiatry and Ideology. The Emergence of 'Asthenic Neurosis' in Communist Romania. In Savelli, Mat – Marks, Sarah (szerk.): *Psychiatry in Communist Europe.* Cham, Palgrave Macmillan, 2015. 93–116. o.

Dimsdale, Joel E.: Use of Rorschach tests at the Nuremberg war crimes trial: A forgotten chapter in history of medicine. *Journal of Psychosomatic Research*, 78. (2015) 6., 515–518. o. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2015.04.001

Eghigian, Greg – Killen, Andreas – Leuenberger, Christine: Introduction: The Self as Project: Politics and the Human Sciences in the Twentieth Century. *Osiris*, 22. (2007) 1., 1–25. o. DOI: https://doi.org/10.1086/521740

Erdős András Patrik: *A Tanácsköztársaság alternatív büntetőpolitikája: A Budapesti Forradalmi Törvényszék Kísérleti Kriminológiai Osztályának működése 1919.* Clio Műhelytanulmányok 3. szám. Budapest, Clio Intézet, 2018.

Gagyi József: *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2010.

Gazsó L. Ferenc – Zelei Miklós: *Őrjítő mandragóra. Bevezetés a politikai pszichiátriába.* Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1989.

Guins, George C.: *Communism on the decline.* Hága, Martinus Nijhof, 1956.

György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o.

Hamsun, Knut: *Benőtt ösvényeken.* Budapest, Nagyvilág – Polar, 2002.

Haraszti Miklós: „Ilyesmi nálunk nem fordulhat elő". Politikai pszichiátria Magyarországon. *Beszélő*, 1. (1982) 1., 28–33. o.

Haraszti Miklós: Jakab Károly „meggyógyult". *Beszélő*, 1. (1983) 4., 380–382. o.

Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1903–1983.* Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986.

Hercz Oszkár: *Gyakorlati törvényszéki elmekórtan magánjogi és bűnvádi ügyekre vonatkozóan.* Budapest, Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkiadóvállalat és Orvosi Könyvkereskedés, 1929.

Hét vádlott vallomása a rögtönítélő bíróság előtt. *Kossuth Népe*, 1948. június 11., 1. o.

Huszár Tibor: *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye, esettanulmány.* Budapest, Corvina Kiadó, 1998.

Igreja, Victor – Dias-Lambranca, Beatrice – Hershey, Douglas A. – Racin, Limore – Richters, Annamiek – Reis, Ria: The epidemiology of spirit possession in the aftermath of mass political violence in Mozambique. *Social Science & Medicine*, 71. (2010) 3., 592–599. o. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.04.024

In memoriam Balassa László. *Orvosi Hetilap*, 101. (1960) 12., 423. o.

Iliescu, Dragoş – Ion, Andrei – Matešić, Krunoslav: The Early History of Psychological Testing in Eastern Europe and Russia. In Laher, Sumaya (szerk.): *International Histories of Psychological Assessment.* Cambridge, Cambridge University Press, 2022. 172–191. o.

Juhász Pál – Pethő Bertalan: *Általános pszichiátria I. Pszichopatológia.* Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1983.

Kádár János: A mezőgazdaság szocialista átszervezése Magyarországon. *Béke és Szocializmus*, 4. (1961) 6., 11–25. o.

Kaas Albert és embercsempésző társai a budapesti munkásbíróság előtt. *Dunántúli Napló*, 1948. november 19., 5. o.

Kohlberg, L.: A Van-tól a kell-ig. Honnan ered a naturalista hiba és hogyan küzdhető le a morális fejlődés tanulmányozásával. In Kulcsár Zsuzsanna (szerk.): *Morális fejlődés, empátia és altruizmus.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 1999. 113–154. o.

Koltai Gábor: Fegyelem az állampártban az 50-es években. Szakirodalmi hiányok – feltáratlan források. In Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Standeisky Éva tiszteletére.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2018. 151–164. o.

Kovai Melinda: The Social Roles and Positions of the Hungarian Psychologist-Intelligentsia between 1945 and the 1970s: A Case Study of Hungarian Child-Psychology. In Borgos Anna – Erős Ferenc – Gyimesi Júlia (szerk.): *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences.* Budapest, CEU Press, 2019. 185–204. o.

Kovaljov, A. G.: *Személyiséglélektan.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1974.

Lányi Béla emberölési bűnügyében megszüntették a vizsgálatot. *Kis Újság*, 1948. június 3., 3. o.

Lányi Gusztáv: Rákosi Mátyás politikai antiszemitizmusa: Pszichológiai és történelmi szociálpszichológiai elemzés. *Világosság*, 35. (1994) 10., 21–47. o.

Lászlófi Viola – Nagy Zsófia – Trádler Henrietta: „Fajtalanság", pszichoanalízis és kriminológia a magyarországi Tanácsköztársaságban: F. Gy. esete a Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagában. In Kovács Janka – Lászlófi Viola – Trádler Henrietta (szerk.): *Sic Itur ad Astra 66.* Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. 45–76. o.

László Viola: Doctors into Agents. *The Hungarian Historical Review*, 10. (2021) 2., 328–356. o.

Le Bonhomme, Fanny: Politics and Family Conflicts through the Psychiatric Lens: East Berlin's Charité in the Early GDR. In Karge, Heike – Kind Kovács, Friederike – Bernasconi, Sara (szerk.): *From the Midwife's Bag to the Patient's File.* Budapest – New York, CEU Press, 2021. 219–242. o.

Leuenberger, Christine: Psychological Diagnoses as Institutional and Political Projects before and after the Transition from State Socialism in 1989 in East Germany. *Osiris*, 22. (2007) 1., 180–204. o.

Levendel László: *A humanista orvoslás.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

Linton, Ralph: *Culture and mental disorders.* Springfield, Charles C Thomas Publisher, 1956.

Mária Béla: Törvényszéki psychiatriai problémák öregeknél. In Tariska István (szerk.): *Öregkori és elmegyógyászati kórképek.* Budapest, Medicina, 1967. 177–185. o.

Majewska, Magda: From Political Radicalism to Revolutionary Therapy. Wilhelm Reich and Freudo-Marxism in America. *Amerikastudien / American Studies*, 62. (2017) 4., 603–618. o.

Marks, Sarah – Savelli, Mat: Communist Europe and Transnational Psychiatry. In Savelli, Mat – Marks, Sarah (szerk.): *Psychiatry in Communist Europe.* Cham, Palgrave Macmillan, 2015. 1–26. o.

Mátrai Sándor: Vak vezetett világtalant. Sötét árnyak a pócspetri gyilkosság vádlottjainak sorsában. *Demokrácia*, 1948. június 13., 2. o.

Mérei Ferenc: Az értelmi vizsgálatok alakulása száz év alatt, kórrajzi anyag alapján. In Böszörményi Zoltán (szerk.): *Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve.* Budapest, Országos Ideg- és Elmegyógyintézet, 1968. 205–218. o.

Mérei Ferenc: *Klinikai pszichodiagnisztokai módszerek.* Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1974.

Mészáros Judit: Megtört kontinuitás és újrakezdés. Pszichoanalízis Magyarországon a 20. század második felétől. In Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 313–370. o.

Moravcsik Ernő Emil: *Elmekór- és gyógytan. Második kiadás.* Budapest, Universitas Könyvkiadó Társaság, 1914.

Nagy Lajos: A pszichológus szakértő közreműködésének lehetőségei a büntető perbeli tanúbizonyításnál. *Pszichológiai Tanulmányok*, 11. (1968), 585–606. o.

Nyárádi Éva: Rajzok a bíróságról. Az igazságügyi elmeszakértő. *Magyar Nemzet*, 1958. október 16., 5. o.

Nyírő Gyula: *Psychiatria.* Budapest, Medicina, 1962.

O'Neill, William F. – Demos, Georges D.: Sanity of the Soviets. The Communist Approach to Mental Illness. *A Review of General Semantics*, 33. (1976) 1., 7–26. o.

Ornstein Lajos: A gyógyszer-idiosynkrasiáról. *Gyógyászat*, 62. (1922) 17., 248–250. o.

Pazár Zoltán: *Az ittasság és az iszákosság vizsgálata valamint ennek jelentősége az igazságszolgáltatásban.* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1942.

Pietikäinen, Petteri: *Neurosis and Modernity. The Age of Nervousness in Sweden.* Leiden–Boston, Brill, 2007.

Plato, Alexander von: Történelem és pszichológia – oral history és pszichoanalízis. Problémavázlat és szakirodalmi áttekintés. *Korall*, (2005) 21–22., 12–45. o.

Pléh Csaba: Az elbeszélt történelem a pszichológiában. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény.* Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK Szociológia Intézet, 2007. 51–66. o.

Pléh Csaba: Intézmények és gondolkodásmódok fél évszázad magyar pszichológiájában (1960–2010). In Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria (szerk.): *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 133–159. o.

Pléh Csaba – Bodor Péter – Lányi Gusztáv: The decline and rebirth of a social science: Psychology in Hungary 1945–1970. In Pléh Csaba (szerk.): *History and theories of the mind.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008. 177–182. o.

Pünkösti Árpád: RM, a nagy kombinátor. *Valóság*, 35. (1992) 6., 38–50. o.

Rigó Róbert: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) – MTA BTK, 2017. 285–322. o.

Rigó Róbert: Lincselés Kiskunmajsán 1956-ban. Megtorlás a Patyi István és társai, valamint a Turi Mihály és társai ügyek tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 387–421. o.

Rose, Nikolas: *Our Psychiatric Future: The Politics of Mental Health.* Cambridge, Polity Press, 2019.

Salgó Jakab: *Az elmekórtan tankönyve orvosok és jogászok számára.* Budapest. Franklin Társulat, 1899.

Sásdi István: A patológiás részegség mérlegelése a büntető eljárásban. *Rendőrségi Szemle*, 2. (1954) 12., 1134–1139. o.

Schaffer Károly: *Az elmebetegségek és a kapcsolatos idegbetegségek kórtana.* Budapest, Novák Rudolf és Társa, 1927.

Sírva ismerik be bűnüket a nagy per vádlottai. *Szabad Szó*, 1948. június 11., 1. o.

Sorohova, J. V.: *Napjaink pszichológiája a tőkés országokban.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.

Szakolczai Attila: Vas Gál tanúsága – Bevezetés a peres iratok ötvenhat forrásaként való használatához. *Levéltári Szemle*, 61. (2011) 3., 3–28. o.

Szalai Júlia: *Az egészségügy betegségei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1986.

Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.

Szekér Nóra: *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története.* Budapest. Jaffa Kiadó, 2017.

Szenes Imre: „Tekintetes törvényszék, bolond vagyok." Elmebajosok és szimulánsok a vádlottak padján. *Magyar Nép*, 1948. február 29., 2. o.

Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben.* Budapest, Pelikán, 1993.

Szokolszky Ágnes: Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian Studies*, 30, (2016) 1., 17–56. o.

Tjeplov, B. M.: *A szovjet pszichológia harminc éve.* Budapest, Szikra, 1949.

Todes, Daniel P.: *Ivan Pavlov: A Very Short Introduction.* Oxford, Oxford University Press, 2022.

Tokay László: A gyakorlati psychotherapiáról. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 151–170. o.

Tolnai Új Világlexikona, 2. kötet. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., 1926.

Tóth László: Az elmeorvos bírósági feladatai. In *Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés /az 1955. évi tanfolyam előadásai/. II. rész.* Budapest, Jegyzetsokszorosító Üzem, 1956. 123–131. o.

Trádler Henrietta: Az igazi Édes Annák. In Kovács Janka – Lászlófi Viola – Trádler Henrietta (szerk.): *Sic Itur ad Astra 66.* Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2017. 191–226. o.

Vida István – Kiss József (szerk.): *Nemzetgyűlés almanachja 1945–1947.* Magyar Országgyűlés, Budapest, 1999.

Voren, Robert van: *Cold War in Psychiatry. Human Factors, Secret Actors.* Rodopi. Amszterdam – New York, Brll, 2010.

Zajicek, Benjamin: Soviet System of Professions: Psychiatry, Professional Jurisdiction, and the Soviet Academy of Medical Sciences, 1932–1951. In Grant, Susan (szerk.): *Russian and Soviet Healthcare from an International Perspective: Comparing Professions, Practice, and Gender, 1880–1960.* Cham, Palgrave Macmillan, 2017. 97–117. o.

Zillmer, E. A. – Harrower, M. – Ritzler, B. A. – Archer, R. P.: *The Quest for the Nazi Personality: A Psychological Investigation of Nazi War Criminals.* London, Routledge, 1995.

György Sándor

Gyilkosság jogi eszközökkel?

Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban[1]

1958. február 19-én elsőfokon, majd április 11-én jogerősen is halálra ítélték a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssel és többrendbeli gyilkossággal/gyilkossági kísérlettel vádolt Kokics Bélát és Pópa Papp Józsefet.

A hivatalos változat szerint Kokics 1956. november 4-én a Déli pályaudvarnál tűzharcban vett részt, majd agyonlőtt két sebesült szovjet katonát. Pópa Papp szintén részt vett az itteni harcokban, emellett korábban munkahelye, a Ganz (akkor Klement Gottwald) Villamossági Gyár munkástanácsának tagjaként szerepe volt abban, hogy a személyzeti osztályon őrzött káderanyagokat megsemmisítés helyett kiosztották a munkásoknak (ez különösen súlyos cselekménynek számított), december 10-én pedig a fegyveres gyárőrség tagjaként a Maros utcában rálőtt egy szovjet–magyar katonai konvojra.

Az ügy azonban csak látszólag egyértelmű, az iratok részletesebb tanulmányozása során számos jogsértés, tisztázatlan kérdés, nem bizonyított állítás került elő.

Az máig viták tárgyát képezi, hogy a forradalmat követő perek anyagaiból megismerhető-e az igazság, vagy csak az események állambiztonsági olvasata (véleményem szerint utóbbi). Vagyis az '56-os pereknél az igazság kiderítése legfeljebb sokadlagos szempontként került szóba, a fő cél a megtorlás, megfélemlítés volt, ehhez „igazították" az egyes ügyeket. A sokszor törvénysértően, etikátlanul

1 A tanulmányt a szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport tagjaként készítette.

használt jogi eszközök mellett a Rákosi-korban megszokott módszereket (kínvallatás, tanúk megfélemlítése) is alkalmazták. Több esetben maga az eljáró bíróság is elismerte, hogy kétes vagy épp hiteltelen tanúvallomások alapján ítélkezett. Az eljárások során a kirendelt bírósági szakértők is sokszor asszisztáltak a politikai szempontú bíráskodáshoz, de olyan esetek is akadtak, amikor pont ők próbálták meg (sikertelenül) felderíteni az igazságot.

Jelen tanulmányban[2] a Kokics Béla elítélésének körülményeit ismertetem a Budapest Főváros Levéltárában őrzött, az ítélet alapjául szolgáló iratok segítségével.[3] Elemzésem nem követi az eljárás fázisainak kronologikus sorrendjét (nyomozati, ügyészi, bírói szakasz), a tényállás ismertetése mellett az ítélet alapját képező, kérdéses és/vagy kikényszerített vallomásokra, továbbá az ügyben kiemelkedő jelentőségű elmeszakértői véleményekre koncentráltam. Ezekből ugyanis kiderül, hogy az ítélet (esetünkben) három pillére (vádlotti bizonyítás, tanúbizonyítás, szakértői vélemények) közül egyik sem volt szilárd (sőt!), ráadásul maguk a vádak is igen gyenge lábakon álltak. Emellett megpróbáltam választ találni arra is, hogy miért akarták Kokicsot (és miért pont őt) mindenáron elítélni.

A rendelkezésre álló – kizárólag hatósági – források alapján lehetetlen rekonstruálni, hogy valójában mi is történt, de az eljárás törvénytelenségei, viszszásságai és ellentmondásai jól kirajzolódnak az iratokból. Már-már annyira jól, hogy felmerül a kérdés, az eljáró szervek hanyagságáról van szó, vagy arról, hogy az egész per (hasonlóan a korszak más ügyeihez) csak színjáték volt, amire a jogszerűség látszata miatt volt szükség.

Pópa Papp József személyével – bár kétséget kizáróan ő is megérdemelné ügyének alapos feltárását, tisztázását – és az eljárás őt érintő részével terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozom. Mindvégig egymástól függetlenül tevékenykedtek, és bár megpróbálták bizonyítani az ellenkezőjét, minden bizonnyal csak az eljárás alatt találkoztak.

2 Az 1956-os megtorló perek, ítélkezési gyakorlatok témakörében megjelent korábbi publikációim: György Sándor: A fegyvertelen fegyverrejtegető. Józsa György és társa pere. In Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczky Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból III.*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 261–285. o.; György Sándor: „Ne nézzük tétlenül, mi is magyarok vagyunk" – A pásztói hídrobbantók története. *Napi Történelmi Forrás*, 2019. május 5. https://ntf.hu/index.php/2019/05/05/ne-nezzuk-tetlenul-mi-is-magyarok-vagyunk-a-pasztoi-hidrobbantok-tortenete/ (Letöltés: 2024. 02. 17.); György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o.

3 Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található Kokics Béla és társa dosszié (3.1.9. V-143637) nem tartalmaz további iratokat.

Ki volt Kokics Béla?

Kokics Béla előéletére, személyi körülményeire vonatkozóan csak a peranyagban szereplő adatok állnak rendelkezésre. 1924. március 15-én (egy munkáltatói igazoláson július 7., őrizetbe vételét elrendelő utasításán június 18. szerepel[4]) született Sóskúton. Apja idősebb Kokics Béla napszámos (az elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve szerint kőművessegéd), anyja, Balon (szerepel Balog, Balogh, Beler alakban is) Ágnes háztartásbeli volt. Egy ideig Tárnokon nevelkedett; a helyi szlovákoktól megtanult néhány szót (ez a per miatt fontos). Az iratok szerint három elemit végzett, de vallomásai szerint saját nevét leszámítva írni és olvasni nem tanult meg, illetve elfelejtett. Kokics volt tanítónőjének 1958. február 26-án két tanú előtt tett írásos nyilatkozata[5] (és az ez alapján kiállított utólagos iskolalátogatási bizonyítvány) szerint „fejletlen szellemi képessége miatt" 7 évesen kezdte az elemi iskolát, „3 vagy 4 évig volt az első osztály tanulója és ez idő alatt sem tanult meg írni és olvasni. A vele született terhesség [sic!] volt az okozója."[6] Védőügyvédje, dr. Gábori Bertalan – aki 1957. július 14-én külön kérte védence elmeállapotának vizsgálatát – szerint gyerekkorában rendszeresen bántalmazták, apja idült alkoholista volt.

Hat hónaposan merevgörcse (a tetanusz korábbi elnevezése), később pedig két, súlyos fejsérüléssel járó balesete is volt. „A gyermekkorában elszenvedett bántalmazások következtében egészen különlegesen viselkedett, állandó félelemérzések gyötrik és túlzott érzékenysége sokszor elképzelhetetlen mértékben jelentkezik."[7]

Kokics szellemi képességei, beszámíthatósága később a per központi kérdése lett, hiszen ezen múlott, hogy kiszabható-e rá halálos ítélet, ezért a későbbiekben részletesen ismertetjük az ezzel kapcsolatos iratokat.

Fiatal korától kezdve dolgozott napszámosként Tárnok környéki uradalmakban. 1942-ben Budapestre költözött. Volt segédmunkás a Magyar Optikai Művekben (MOM) és az Úttörővasútnál, de dolgozott szállítómunkásként és a nagytétényi sertéshizlaldában is. 1953-tól (más források szerint 1952-től) őrizetbe vételig a Déli pályaudvaron volt rakodómunkás a MÁV-nál. Az említett munkáltatói igazolás szerint a forradalom alatt is bejárt dolgozni (november 3. és 4. kivételével) – más kérdés, hogy ez idő alatt nem folyt munkavégzés.

4 Kokics Béla és társa pere. Budapest Főváros Levéltára (BFL), XXV. 4. a. 338/1958. 40. és 333. o.
5 Uo. 335. o.
6 Uo. 334. o. Eredeti irat a dokumentum szerint nem maradt meg.
7 Uo. 127. o.

1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), a Rendező Gárda[8] tagjaként falujáró agitátorokat, népnevelőket[9] kísért. A pártegyesüléskor átvették a Magyar Dolgozók Pártjába (MDP), 1957. március 1-jén pedig a Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP) is belépett. 1956-ban három hónapig volt sorkatona: a folyamőrségnél részt vett árvízi védekezésben és az 1956. április 4-i díszszemlén is.

1946-ban nősült meg. Felesége eleinte nyomdászként dolgozott, majd az egyéves Bírói és Ügyészi Akadémiára küldték, amelynek elvégzése után a XII., a forradalmat követően a II. kerületben dolgozott ügyészként. Gyerekük nem született. Kokics három alkalommal is megkísérelt öngyilkosságot elkövetni: 1947-ben sósavat ivott, 1950-ben felkötötte magát, de felesége időben elvágta a kötelet, 1956-ban pedig katonai szolgálata alatt szolgálati fegyverével kísérelt meg véget vetni életének, miután felettese leszidta.[10]

1956. október 29-től nemzetőr volt (tüntetéseken nem vett részt), november 4-én részt vett egy, a támadó szovjet egységekkel vívott összecsapásban a Déli pályaudvarnál, ahol a vádak szerint két sebesült szovjet katonát agyonlőtt (lásd később). 1957. március 15-én vették őrizetbe a XII. kerületi Rendőrkapitányság politikai nyomozói: a két katona meggyilkolásával gyanúsították.[11] Egy bizonyos Zelenai János[12] ismerte fel, aki ellen korábban Kokics felesége képviselte a vádat. Kokics azonosítását segíthette, hogy későbbi vallomása szerint november 4-én piros svájcisapkát viselt. Több '56-os eljárásban is „könnyen felismerhető" embereket fogtak perbe, akik nem feltétlenül voltak egyben elkövetők is.[13]

Először március 18-án hallgatták ki, másnap előzetes letartóztatásba helyezték. Az ügyben 1957. május 2-ától a Honvédelmi Minisztérium II/c. (Kato-

8 A Magyar Kommunista Párt 1950-ig működő félkatonai rohamosztaga, amelynek 1947-ben 24 000 tagja volt. Rendezvénybiztosítás mellett agitáltak is, sokszor erőszakkal, pl. falvakat járva megverték a „másként gondolkodókat". Az úgynevezett koalíciós időszakban más pártok is rendelkeztek hasonló gárdákkal. Bővebben lásd pl. Kiss Dávid: A Magyar Kommunista Párt Rendező Gárdájának története 1946–1947. In Ujváry Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2018.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2019. 249–273. o.

9 A népnevelők ekkoriban a vidéket járva kommunista ideológiát terjesztettek (hivatalosan felvilágosító munkát végeztek, és beszámoltak a „reakció aknamunkájáról"), hangulatjelentéseket adtak le, ami miatt nemegyszer kerültek összetűzésbe a lakossággal, így szükségük volt a Rendező Gárda védelmére. Bővebben lásd: Huhák Heléna: Népnevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik." *Múltunk*, 59. (2014) 2., 148–188. o.

10 BFL, XXV. 4. a. 338/1958. 127. o. Bár az iratok nem említik, minden bizonnyal öngyilkossági kísérlete miatt szerelték le.

11 Uo. 43. o.

12 Róla további részleteket lásd később.

13 Lásd pl. a sétabotként fokost használó Kanyó Bertalan, a jellegzetes kalapja alapján azonosított Oláh Miklós vagy a szintén piros/bordó sapkájáról ismert Bárány János esetét. Rövid életrajzukat és perük ismertetőjét lásd: www.perek56.hu (Letöltés: 2024. 02. 17.).

nai Vizsgálati) Osztálya nyomozott, mert Kokics bűntársaiként őrizetbe vették Sztankovics Bélát, Gáleg Lajost, Zelenai Jánost,[14] akik „korábban a Rendőrségnél teljesítettek szolgálatot".[15] Őket végül ebben az ügyben nem vádolták meg, sőt tanúként szerepeltek a Kokics-perben.

Látható, hogy a tanúk eleve nem voltak érdektelenek, sőt büntetőeljárással zsarolva könnyű volt őket a vád szempontjából kedvező vallomásokra rávenni. Ez bevett gyakorlatnak számított a korabeli nyomozások során; az így együttműködésre bírt tanúk magatartása utólag emberileg nem ítélhető el. Kokics ügyében a nyomozást már 1957. június 15-én lezárták, de Pópa Papp Józsefet csak július 17-én vették őrizetbe.[16] A kettejük elleni vádiratot december 19-én nyújtotta be a Fővárosi Ügyészség. Kokicsot a BHÖ[17] 1. pont 2. bekezdése szerinti népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétellel és hatrendbeli, a BHÖ. 349. pontjába foglalt gyilkossággal (amelyből négy kísérlet) vádolták. A gyilkossági vád tényállásához szükséges lett volna bizonyítani az előre megfontoltságot (premeditáció), és hogy kitervelte cselekményét; Kokicsnál egyik körülmény sem állt fenn. A vádirat szerint Kokics részt vett államvédelmisek összegyűjtésében is, de ezt nem sikerült bizonyítani.[18]

Elsőfokon a Budapest Fővárosi Bíróság népbírósági tanácsa 1958. január 30-án, február 7-én, 13-án és 19-én tárgyalta az ügyet. Kokicsot szervezkedésben való tevékeny részvétel, háromrendbeli gyilkosság és kétrendbeli gyilkossági kísérlet címén 19-én halálra ítélték.[19] A Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa 1958. április 11-én jogerőre emelte az ítéletet. Kokics Bélát május 8-án végezték ki; a bírói tanács ugyan kegyelemre terjesztette fel az Elnöki Tanácshoz, azonban kérvényét elutasították.[20]

14 Kokics felesége korábban Zelenai János és Gáleg Lajos ellen is képviselt vádat, így haragos viszonyban voltak. Lásd pl.: BFL, XXV. 4. a. 338/1958. 32. o.

15 Uo. 46. o. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint Sztankovics Béla rendőrségi gépkocsivezető (Uo. 260. o.), egy másik forrás szerint rendőr őrmester (Uo. 47. o.) volt.

16 Uo. 88. o.

17 Büntető Anyagi Jogszabályok Hatályos Összeállítása, a büntető törvénykönyvként funkcionáló jogszabálygyűjtemény.

18 Pópa Papp ellen a vád népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése (BHÖ. 1. pont 1. bekezdés) és „többrendbeli, szám szerint pontosan meg nem határozható, de legalább 8 rb." gyilkossági kísérlet volt. BFL, XXV. 4. a. 338/1958. 156–157. o.

19 Uo. 3. o. Pópa Papp esetében a szervezkedésben való tevékeny részvétel mellett hét gyilkosságot és legalább kétrendbeli gyilkossági kísérletet állapítottak meg, őt szintén halálbüntetéssel sújtották.

20 Pópa Papp Józsefen – miután őt nem ajánlották kegyelemre – az ítéletet április 16-án végrehajtották.

A tényállás, avagy mi történt a bíróság szerint

A Budapesti Fővárosi Bíróság által megállapított tényállás szerint Kokics Béla 1956. október 28-án jelent meg feleségével (egyik vallomása szerint az asszonyt, másik szerint őt fenyegették mint kommunistát) a XII. kerületi rendőrkapitányságon, ahol – miután hallotta az erre vonatkozó felhívást a rádióban – jelentkezett nemzetőrnek (ez ekkor segédrendőrt jelentett). A Törpe utcai őrsre osztották be, közösen járőröztek rendőrökkel, és a kerületben lakó állami és pártvezetők lakásait (villáit) őrizték.

Egy alkalommal nagyobb tömeg akart behatolni a XII. kerületi pártbizottság épületébe, mert azt hitték, hogy ott államvédelmisek rejtőzködnek. Kokics és két társa lecsillapította a tömeget, majd a gondnokkal átvizsgálták a pártházat, ahol ávósokat nem, de rengeteg őrizetlen fegyvert és lőszert találtak.[21] Ezeket elszállíttatták (Kokics ekkor cserélte karabélyát géppisztolyra), majd néhány tüntetővel közösen is bejárták az épületet, hogy a tömeg is meggyőződhessen arról, nem rejtőzik senki a házban. A közeli pártbizottsági garázsból – ahol szintén ávósokat sejtett a tömeg – két gépkocsit szállítottak biztonságba. Kokics és járőrtársai ezen felül két esetben akadályozták meg elhagyott villák kifosztását is.

November 4-én hajnalban is szolgálatban volt, a második szovjet támadás hírére az őrs állománya szétszóródott. Kokics 10 óra körül fegyverével és pótárakkal felszerelkezve sógora, Berkeczi János lakására indult, ahol felesége is tartózkodott.

Korábban a Déli pályaudvarról vasúti kocsikat vonszoltak ki az Alkotás útra (akkor még működött az iparvágány), hogy akadályozzák az egyik legfontosabb budai ellenállási központ, a Széna tér felé haladó szovjet járműveket. Ezeknek a barikád miatt a pályaudvar érkezési (az Alkotás út felé eső) oldalán át kellett kerülniük. Egy ellenállócsoport (az ítéletben az *ellenforradalmi banda* kifejezés szerepel), amelynek tagja volt Pópa Papp József is, tüzet nyitott egy járműoszlop utolsó harckocsijára, amelyen „külső deszantként" öt szovjet katona utazott (ez amúgy harci körülmények között, főleg lakott területen életveszélyes módszer).[22] A leugráló katonák fedezéket kerestek a Ráth György utca sarkánál lévő vagonok alatt/között, majd felvették a harcot a forradalmárokkal. Ebbe a tűzharcba (az ítéletben is így szerepel) Kokics, „anélkül, hogy bármi személyes kapcsolata lett volna fegyveres ellenforradalmárokkal, önként bekapcsolódott [...] és helyét állandóan változtatva géppisztolyából sorozatot adott le a kocsik alatt megbújva lévő szovjet katonákra. Kokics Béla az egyik rövid ideig tartó tűzszünetet kihasználva a Déli vasút végében lévő trafikhoz rohant és onnan szlovák

21 A vádiratban ezt sikertelenül próbálták „ellenforradalmi" cselekménynek beállítani. BFL, XXV. 4. a. 338/1958. 151. és 157. o.

22 Uo. 22. o.

nyelven hívta elő a rejtőzködő szovjet katonákat. Minthogy a szovjet katonák elő nem jöttek, egy ismeretlen személytől kapott kézigránátot kibiztosított és a szovjet katonák felé dobott. Minthogy a kézigránát nem robbant fel, ezt újólag másik kézigránáttal megismételte, amelyik azonban a célponttól távolabb robbant fel. Kokics Béla egy harmadik kézigránátot is eldobott, amely a személykocsi ablakán beesve felrobbant."[23]

A tényállás szerint ekkor három katona hevert láthatóan sebesülten egy vagon alatt, Kokics pedig feszítővasért rohant, hogy a kocsit le tudják tolni a sebesültekről. Ez és a megadási felszólítás is ellentmond annak, hogy eleve ölési szándék vezérelte volna őt vagy a jelen lévő többi forradalmárt, az előre kitervelteséget pedig a tényállás szövegezése is cáfolja.

Kokics távollétében a többiek kiszabadították és a közeli Onkológiai Intézetbe vitték a katonákat (egyikük a helyszínen elhunyt). „Mikor Kokics a feszítővassal visszatért, megkezdődött a vagonok félretolása. [Kérdés, hogy erre miért volt szükség, hiszen a sebesültek ekkor már úton voltak a kórházba – Gy. S.] Ekkor valaki észrevette, hogy az egyik erősen megrongálódott vagonban két szovjet katona tartózkodik. A környező helyekről újabb sortűz kezdődött, majd ennek megszűnése után elsőnek Kokics Béla ugrott fel a kocsiba. A két szovjet katona ekkor már sebesülten [minden bizonnyal feküdt – a szó az eredetiben hiányzik] a kocsi aljában. Kokicsot mások is követték, majd hirtelen valamelyik személykocsin belül ismét leadott egy sorozatot a két katonára, akik attól nyomban meghaltak. A tömeg ezután feltódult a kocsiba, kikutatták a két szovjet katonát és személyes tárgyaikat a tömeg közé dobták. Kokics Béla ezen tűzharc folyamán a nála lévő három dobtár [sic! helyesen csigatár – Gy. S.] lőszert mind kilőtte, sőt egy tár töltényt Sztankovics Bélától is kölcsönkért."[24]

Kokics ezt követően a közeli pékségben két kenyeret vásárolt (!), majd sógorához ment, ahol zsebkésével próbálta meg letakarítani a géppisztolyra rakódott lőporfüstöt és szennyeződéseket. Sógora a fegyvert, illetve egy tárat, amelyet később talált meg, beszolgáltatta.[25]

Látható, hogy a bíróság tényként kezelte, hogy a kocsi alól holtan kihúzott katonát Kokics lőtte le, és Gáleg Lajos kétes értékű tanúvallomása alapján (részletesen lásd később) azt is, hogy a vagonban lévő szovjet katonák (súlyosan) sebesültek voltak, pedig az sem bizonyítható, hogy egyáltalán túlélték a második tűzharcot.[26]

23 Uo. 6–7. o. Az idézet helye: Uo. 7. o.

24 Uo. 8. o.

25 Uo.

26 Erre vagy az ellenkezőjére nincs bizonyíték. Kokics több vallomása szerint már halottak voltak. Pl. Kokics Béla kihallgatási jegyzőkönyve (HM II/c.), 1957. június 14. BFL, XXV. 4. a. 338/1958. 56. o.; Kokics Béla ügyészségi kihallgatása, 1957. július 2. Uo. 93. o.

Azt sem sikerült tisztázni, hogy mi történt a vagonban. Nem zárható ki, hogy Kokics szándékosan lőtt a katonákra, de az sem, hogy valami tragikus félreértés történt, például egyikük fegyvert rántott, vagy „félreérthető" mozdulatot tett – ilyen sajnálatos esetekre számos példa akad a történelemből.

Utólag minden bizonnyal lehetetlen lett volna megállapítani (még ha meg is próbálják a hatóságok), hogy az elesettek/sebesültek pontosan mikor és milyen körülmények között szerezték sérüléseiket, viszont az egyértelműen nem bizonyítható esetekben a korszakban sem lehetett (volna) kimondani a bűnösséget, eleve a vádlott számára kedvezően kell ítélni.

Bár a vallomásokkal részletesen egy külön alfejezetben foglalkozom, érdemes megjegyezni, hogy Kokicsot kikényszerített beismerése és kétes, ráadásul közvetett tanúvallomások alapján mondták ki háromszoros gyilkosnak. A bíróság ugyanakkor az elesett katonák számát nem tisztázta. Mivel a harckocsin több tanú szerint is öten utaztak, ez alapján ítélték el Kokicsot három gyilkosság és két gyilkossági kísérlet miatt. Ha el is fogadjuk, hogy a vagonba menekült katonákat ő lőtte le, azt semmi sem támasztja alá, hogy a kocsi alá menekült katonákat is csak ő találta el. Ez a felvetés eleve életszerűtlen, hiszen az öt szovjet katonára többen is tüzeltek. Az ítéletben ugyanakkor 7 vagy 8 elesettet említettek, ugyanis az egyik tanú 5, a másik 6 szovjet holttestet látott később a helyszínen (ahol aznap több tűzharc is lezajlott). Az Onkológiai Intézetbe november 4-én négy szovjet katonát vittek be. Egyikük már szállítás közben, egy másik pedig nem sokkal az érkezés után elhunyt, kettőt pár nappal később szovjet katonai kórházba vittek át.[27]

A másodfokon eljáró bíróság nem módosította sem a tényállást, sem a jogi minősítést vagy a kiszabott büntetéseket. Kiemelték, hogy Kokics „sem 1956. november 4-ét megelőzően, sem azt követően semmilyen kifogásolható magatartást nem tanúsított. Sőt, 1956. október 29-től – amikor rádiófelhívásra jelentkezett – mint nemzetőr pozitív magatartást tanúsított, például őrizte egyes párt- és állami vezetők villáját, eredményesen részt vett egy olyan tömegnek a lecsillapításában, akik a XII. kerületi Pártbizottság épületét ÁVH-sok keresése címén akarták megtámadni."[28] Mindezek ellenére „a bűncselekmény rendkívüli súlyát tekintve sem látott törvényes lehetőséget a Legfelsőbb Bíróság arra, hogy a büntetés enyhítésére irányuló fellebbezésnek helyt adjon."[29]

27 Uo. 11. o. Az Onkológiai Intézet 1957. július 17-i jelentését lásd: Uo. 125. o.

28 Uo. 29. o. A Legfelsőbb Bíróság végzéséből kiderül, hogy Kokics védője minősítés, bizonyítási indítvány elutasítása és orvosszakértői felülvélemény ismételt be nem szerzése miatt nyújtott be fellebbezést, sikertelenül. Ugyan „kisebb" problémákat megemlítettek az elsőfokú ítélettel kapcsolatban (ezekről lásd az egyes alfejezetekben), de úgy ítélték meg, hogy a tényállást és a bűnösségi körülményeket, illetve a büntetési mértékeket helyesen állapították meg.

29 Uo. 35. o.

Mindenképp említésre érdemes a végzés azon megállapítása, miszerint a „terheltnél a cselekmény bizonyos fokú alkalomszerűsége mellett egész korábbi, valamint későbbi magatartását is nézve egy logikai törés volt, amikor a cselekményét elkövette."[30] Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy Kokics a tűzharc hatására megzavarodott vagy elvesztette a fejét, de látható, hogy a bíróságnak is feltűnt, hogy ez a cselekmény mennyire idegen Kokics jellemétől, korábbi és későbbi magatartásától.[31]

Vádak gyenge lábakon

Mielőtt ismertetnénk a bizonyítással kapcsolatos problémákat, jogsértéseket, érdemes megemlíteni, hogy a Kokics elleni vádak is igen gyenge lábakon álltak.

Kokics ugyanis a forradalom alatt az akkori törvények szerint egy legális rend- és honvédelmi szervezet, a Nemzetőrség tagjaként vett részt a rendfenntartásban és a tűzharcban. A rendőrséget, honvédséget, felkelőcsoportokat, illetve később jelentkezett önkénteseket tömörítő országos Nemzetőrség október 31-én alakult meg Nagy Imre miniszterelnök jóváhagyásával, parancsnoka Király Béla vezérőrnagy (egyben a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke és Budapest Katonai Parancsnoka is) lett.[32] Hivatalosan ekkortól tekinthetjük a Nemzetőrséget a forradalom nagyrészt önálló fegyveres erejének.

Ugyanakkor előzményei is akadtak: a párt már október 23-án éjjel megkezdte „munkásőrség", „munkásmilícia" felállítását volt partizánokból, funkcionáriusokból, „megbízható elvtársakból" – természetesen a felkelők ellen. Ezzel egy időben, a helyi pártszervek felügyelete alatt üzem-, gyár-, és települési/kerületi őrségek (mint kiegészítő karhatalom) szervezése is kezdetét vette. Ezekből a kommunisták október 26-ra nagyrészt kiszorultak, helyükre önkéntesek és az adott közösség bizalmát élvező emberek kerültek.[33] A rendőrség és a belső karhatalom cselekvőképtelensége (vagy elégtelen létszáma) miatt már október 27-én felmerült egy hivatalos, munkásokból, egyetemistákból álló rendőri segéderő

30 Uo. 34. o.

31 Kokicsról több jellemzést készítettek munkatársai, egyikben sem említettek erőszakos vonásokat. Részletesen lásd később.

32 Horváth Miklós: 1956 Nemzetőrsége. In Bokodi-Oláh Gergely (szerk.): *Nemzetőrjelvény – Tanulmányok az 1956-os Nemzetőrségről 2009–2013.* Budapest, Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa, 2015. 120–121. o. https://epa.oszk.hu/00000/00018/00022/pdf/hk2.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.). Miután felkelőket csak részben (messze nem teljes létszámban) vették volna át, a Nemzetőrségnek így az ellenállócsoportok lefegyverzésükben is szerepe lett volna. Horváth Miklós: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 4. 1025. o.

33 Horváth: 1956 Nemzetőrsége. 113–114. o. A „munkásmilícia" legtöbbször nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, sokszor fegyvereiket is átadták a forradalmároknak.

felállításának gondolata.[34] Kopácsi Sándor, Budapest rendőrfőkapitánya végül október 29-én (a honvédelmi és a belügyminiszter jóváhagyásával) rendelte el a Budapesti Nemzetőrség felállítását, amelynek parancsnoki tisztét ő töltötte be. Utasítása értelmében a kerületi nemzetőrségeket a rendőrkapitány, kirendeltségeiket pedig az egyes őrsparancsnokok vezették.[35]

Kokics pont e napon csatlakozott a „kisegítő karhatalomként" létrejött kerületi nemzetőrséghez.[36] Ezt a koncepciót azonban a felkelőcsoportok (amelyek saját működési körzetükben eleve biztosították a közrend fenntartását) nem fogadták el,[37] így került sor végül a már említett Nemzetőrség felállítására.

Látható, hogy Kokics egy legitim rendfenntartó szervezet tagja volt, amely miniszteri, majd kormányzati jóváhagyással alakult, ráadásul papíron a forradalmárok ellen(súlyozására). Ez önmagában megkérdőjelezi, hogy nemzetőrként bárki államellenes szervezkedésben vett volna részt. Pont emiatt volt szükség a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalására, amely szerint a nemzetőrség(eket) önkéntes, fegyveres szervezetnek kell tekinteni, amelyek nem voltak részei sem a rendőrségnek, sem a később megalakult karhatalomnak. Viszont a bíróságoknak mérlegelnie kellett, hogy az adott csoport „ellenforradalmiként" vagy kisegítő rendőrségként működött.[38] A XII. kerületi egyértelműen rendfenntartó céllal jött létre, bár a vádiratban megpróbálták őket „ellenforradalmárként" beállítani, például pártbizottsági fegyverek elszállítása miatt.

A Kokics elleni gyilkossági vádnak (amelyért önmagában is kiszabható volt halálbüntetés) még kevesebb alapja van, bár a korabeli ítélkezési gyakorlat szerint többnyire ilyen címen ítélték el a tűzharcban részt vett katonákat, nemzetőröket, civileket.[39] Még úgy is, hogy a gyilkossági tényállás alapjairól (premeditáció,

34 Horváth: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. 1013. o.

35 Uo. 1015. o.

36 Az utasítás szerint az I., II. és XII. kerületi nemzetőrség létszáma 900 fő lett volna, és akár a Széna téri felkelőcsoport ellen is bevetették volna őket. Horváth: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. 1015. o.

37 1956. október végén több forradalmi szervezet adott ki felhívást, hogy tagjaik/szimpatizánsaik jelentkezzenek a Nemzetőrségbe; akkor még így látták biztosítottnak a forradalom értékeinek képviseletét az új karhatalomban. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság (október 29.) és a Petőfi Akadémia Forradalmi Katonai Tanácsa (október 30.) felhívásait idézi Horváth: A Nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. 1027–1028. o.

38 Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963).* PhD disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2012. 90–91. o. http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

39 Erre jó példa a Mecséri János és társai perben a Juta-dombi tűzharc miatt gyilkosságért elítélt Rémiás Pál hadnagy és katonái esete. Bővebben lásd: György Sándor: Ziliztől a Juta-dombig. Rémiás Pál hadnagy életútja és tragédiája. In Galambos István – Németh Máté – Wirth Gábor (szerk.): *Krónikalapok Horváth Miklós tiszteletére.* Budapest, Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, 2019. 193–206. o.

kitervelés) egy tűzharcnál nem beszélhetünk. Emellett jóformán lehetetlen volt tisztázni – a hatóságok nem is törték nagyon magukat – hogy egy összecsapás során ki adott le halálos lövést.

Volt, hogy a fegyver típusát sem sikerült beazonosítani, és olyan is, hogy az áldozat személyét változtatták meg menet közben.[40] Sokszor kérdéses volt az elkövető személye (pl. egy lincselésnél/népítéletnél többnyire lehetetlen volt megállapítani, hogy a résztvevő vádlott emberölésben vagy halottgyalázásban volt-e bűnös), kérdéses/bizonyíthatatlan volt a szándékegység,[41] az egyéb „bizonyítékok" pedig sok esetben közvetettek, ellentmondásosak vagy semmitmondóak voltak.[42]

Látható, hogy ilyen kétséges feltételeknél normális keretek között nem igazán lehetett volna (halál)büntetéseket kiszabni. 1957 februárjában azonban megszületett a Legfelsőbb Bíróság teljesen abszurd állásfoglalása, amely alapján a halállal végződő cselekmények résztvevőit nem szándékos emberölés, hanem eleve az előre megfontolt szándékot feltételező gyilkosság címén kell elítélni.[43]

Ezért nem számított, hogy Kokics esetében az első tűzharcnál egyértelműen hiányzott az előre megfontolt ölési szándék, a vagonban történteket pedig

40 A pártállami időkben az „ellenforradalom" brutalitásának szimbólumaként ismertté vált Jankó Piroskát először azzal gyanúsították, hogy a Köztársaság téri ostrom utáni népítélet során kivágta Asztalos János ezredes szívét. Viszont az áldozaton semmiféle mellkasi sérülést nem találtak a boncolás során, ezért Papp József ezredest nevezték meg áldozatnak. Az sem számított, hogy mellkasi sérüléseket az ő holttestén sem találtak. György: Minden kétséget kizáróan? 12. o. Bővebben lásd: Szakolczai Attila: Szegény Jankó Piroska. Megsemmisítő eljárás. In Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Közelítések a kádárizmushoz. Az 1956-os Intézet Évkönyve, XIV.* Budapest, 1956-os Intézet, 2008. 279–374. o. https://epa.oszk.hu/02200/02288/00015/pdf/Evkonyv56_15_2008_279-374.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

41 Tűzharcoknál sokszor azt is lehetetlen volt eldönteni, hogy ki lőtt, arról nem is beszélve, hogy ki adott le célzott lövést.

42 Lásd pl. Fejes József Tibor esetét, akit Balassa János államvédelmi főhadnagy október 30-i meggyilkolásával vádoltak. Annak ellenére ítélték halálra, hogy vallomásával egybehangzóan többen állították, hogy a lövések után ért a tetthelyre. Ráadásul az ítéletben is csak az olvasható, hogy a megölt tiszt közvetlen közelében volt, majd elsőként lépett a holttesthez, az nem, hogy elkövette a bűncselekményt. Viszont a Fejesről készített fényképet a bíróság azzal az okfejtéssel tekintette perdöntő bizonyítéknak, hogy „a nyugati imperialisták kétségen kívül azokat fényképezték le, akik valamely ellenforradalmi bűncselekményt elkövettek". Az ítélet szerint Balassa főhadnagyot többen lőtték le, de az elkövetők közül csak Fejest sikerült azonosítani. A perről lásd: https://perek56.hu. Vö. Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.

43 A Legfelsőbb Bíróság 1721/1957. sz. határozata. *Bírósági Határozatok*, 5. (1957) 1. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 265. o. Esetismertetéseket lásd: 97–98. o. és 321–322. o.

a mai napig nem sikerült tisztázni. A gyilkossági tényálláshoz viszont egyértelműen kellett volna bizonyítani, hogy Kokics eleve azért lépett fel a vagonba, hogy agyonlője az ott tartózkodó szovjet katonákat, de még ha ez is lett volna a szándéka, ez nem derül ki a rendelkezésre álló anyagokból.[44] Emellett a beismeréseket, tanúvallomásokat – hasonlóan más '56-os perekhez – érdemes fenntartásokkal kezelni.

A tanúvallomások problémái

Az ítélet elsősorban beismeréseken és tanúvallomásokon, valamint kisebb részben a finoman szólva nem épp ellentmondásmentes szakértői „közreműködésen" alapult.

Az érthető, hogy fényképek és filmfelvételek hiányában a legtöbb tűzharc és népítélet gyakorlatilag rekonstruálhatatlan volt, viszont az események pontos feltárására sem a rendőrség, sem a bíróságok nem törekedtek, így az ítéleti tényállásokat a legtöbb esetben tanúvallomásokra[45] alapozták, a hézagokat pedig feltételezésekkel töltötték ki.

Kokics Béla ellen sem volt „szilárd" bizonyíték. Cselekményét beismerésén kívül nem bizonyította semmi, legfeljebb egyes mozzanatokat támasztottak alá kérdéses hitelességű tanúvallomások. Például azt sem tisztázták, hogy ki és hány kézigránátot dobott, és azokból mennyi (és ami még fontosabb lehet, hol) robbant fel.

Eleve kérdéseket vet fel az, hogy kizárólag vallomásokra alapozva lehetséges-e, illetve „etikus-e" halálbüntetést kiszabni, úgy pedig különösen, ha a ta-

44 Kokics ügyvédje is a premeditáció hiányával érvelt záróbeszédében. BFL, XXV. 4. a. 338/1958. 296. o.

45 A tanúkat, akik sokszor maguk is a vád tárgyává tett cselekmény résztvevői voltak, nemegyszer megfélemlítették, nyomást gyakoroltak rájuk, hogy „megfelelő" vallomásra bírják őket. Akadtak perek, ahol maguk a bíróságok hitelteleníttették azokat a tanúvallomásokat, amelyek alapján egyébként meghozták ítéleteiket. A kiskunmajsai népítélet ügyében hozott ítéletben (Patyi István és társai, Kecskeméti Megyei Bíróság, Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára XXV.30.b. 8/1957.) például az olvasható, hogy „a kihallgatott tanúk jelentős része olyan, aki maga is részt vett a bántalmazásban, vagy legalábbis a bántalmazókkal nyilvánvalóan együttérzett [sic!]". Részletesebben lásd Rigó Róbert: Lincselés Kiskunmajsán 1956-ban. Megtorlás a Patyi István és társai, valamint a Turi Mihály és társai ügyek tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 387–421.. o. A Berecz György és társai elleni ítélet Bereczre vonatkozó részében az szerepel, hogy „tanú vallomása hitelességét az sem rontja le, hogy az általa megjelölt idő azonos azzal az idővel, amikor vádlott nem tartózkodhatott az épületben". Idézi György: Minden kétséget kizáróan? 14–15. o.

felé tartó szovjet harcjárművet, közülük többet kilőttek, majd üldözték a környező házakba menekülőket. A belső kerületekben a szovjetek ezekben a harcokban szenvedték a legnagyobb veszteségeket.

Vass Lajost és *Simon Gábort* a nagy Köztársaság téri perben ítélték halálra. Az ítélet szerint Vass már októberben harcolt, majd nemzetőr lett.[78] Egységével vett részt a pártház ostromában majd a foglyul ejtett védők kivégzésében, novemberben pedig a Divatcsarnokot megszálló fegyveresekhez csatlakozva harcolt a szovjet csapatok ellen. Az ítélet döntő részben tőle rendőrségi trükkel nyert beismerő vallomásaira támaszkodott, amelyekből a tárgyaláson többet visszavont. Vallomásait azonban elértéktelenîti, hogy számos olyan, magára nézve terhelő cselekményt is feltárt, amelyek hamis volta kiderült a tárgyaláson (ezt a nyomozás akadályozására tett kísérletnek tekintették, és megbüntették miatta). „Beismerte" például, hogy az ostrom után rejtőzködő ávósokat keresve a gondnokkal átkutatta a pártházat, amit a gondnok tagadott. Legfőbb bűnének azt (az általa ugyancsak „beismert" cselekményt) tekintették, hogy az ő vezetésével lőttek agyon tizenkét foglyot az Erkel színház mögött. A többi Köztársaság téri perből nyerhető információ, illetve a kutatás jelenlegi állása szerint kétséget kizáróan megállapítható, hogy ilyen kivégzés nem történt. Ezt a népbírósági tanács elnöke, Tutsek Gusztáv is tudta, ezért „általában" tekintette hitelesnek a vallomást azon az alapon, hogy nem az ostrom után, hanem előtte, nem tizenkét, hanem annál jóval kevesebb karhatalmista valóban meghalt (Tutsek szerint kivégezték őket), ugyan nem a színház háta mögött, de előtte.

Mint Onestyák Lászlót (Hámori Istvánt, Kovács Lajost és még sok más elítéltet), Vass Lajost is sikerült úgy összezavarni, hogy elfogadta cselekményeinek a vizsgálók által rákényszerített kronológiáját, és aszerint tett vallomást a tárgyaláson. Az iratok vizsgálata alapján azonban megállapítható, hogy miként az imént említettek, ő is jóval később, a fegyverszünet beállta idején kapcsolódott be az eseményekbe, és feltehetően október 31-én lett a Práter utcai nemzetőr-egység tagja. Ebből az is következik, hogy nemcsak a terhére rótt Köztársaság téri cselekményeket nem követte el, hanem október 30-án ott sem volt a téren. Ezt valószínűsítik „beismerő" vallomásának valószerűtlen, illetve a más források alapján feltártnak tekinthetőtől eltérő elemei. Mivel védekezését a megbánást mutató „beismerő" vallomásokra alapozta, a tárgyaláson sem tagadta Köztársaság téri cselekményeit, sőt messzemenően igyekezett kollaborálni a vádhatósággal. Olyannyira, hogy hajlandó volt egy fotó sarkán látható puskacső végében felismerni, hogy az az ő fegyvere, ami bizonyítja, hogy ott volt az események sűrűjében. Az utolsó szó jogán a szovjet csapatok elleni novemberi harcon kívül minden magát és társait terhelő vallomását visszavonta, de hiába.[79]

78 BFL, XXV.4.f. 8068/1958. Galgóczi Zoltán...

79 BFL, XXV.4.f. 8068/1958. Galgóczi Zoltán..., Vass Lajos tárgy. jkv., 1958. november 24. 1721. o.

Simon Gábor köztörvényes cselekményért kapott büntetéséből szabadult a forradalom idején, a fegyverszünet bejelentése után érkezett Budapestre, így az októberi harcokban való részvétellel nem is lehetett megvádolni. Október 30-án a lövöldözést meghallva ment a Köztársaság térre, de fegyver nélkül, és mert tizenöt éves korában elvesztette az egyik lábát, az ostromban nem tudott részt venni, csak nézte a történéseket. Azt, hogy az ostrom után részt vett a kegyetlenkedésekben és a gyilkosságokban, tagadásával szemben két hallomásos vallomás alapján állapította meg az ítélet, amelyeket a hatályos jogszabályok értelmében figyelembe venni sem lehetett volna, és különösen nem lehetett volna azokra főbenjáró ügyben ítéletet alapozni. Az egyik tanú Simonnak a forradalom idején megismert nőismerőse volt, akinek állítólag október 30-án este beszámolt cselekményeiről, a másik pedig zárkatársa, akinek állítólag ugyancsak elmondta, mit csinált a téren. Tutsek Gusztáv érzékelte, hogy ennyire gyenge lábakon álló bizonyítékokra nem lehetne (halálos) ítéletet alapozni, de megtalálta a megoldást. „Még abban az esetben is, ha Simon Gábor a kezében lévő fegyverrel nem is hajtott végre személy szerint gyilkosságot, fegyveres jelenlétével a gyilkosságok elkövetését elősegítette, a gyilkosságok elkövetőinek szándékerősítő biztonságot nyújtott, s ezáltal a gyilkosság bűntettében való bűnsegédség tényálladéki elemeit megvalósította."[80]

Simon az épület elfoglalása után a pártházban talált egy puskát, később hozzá való lőszert is. Hogy a fegyvert megtarthassa, másnap csatlakozott a Baross téri nemzetőregységhez, de testi fogyatéka miatt csak a bejáratnál adott őrséget. Nemzetőri szolgálata miatt semmilyen ellenforradalminak tekintett cselekményben nem állapította meg bűnösségét a bíróság. Terhére rótta azonban, hogy novemberben részt vett a szovjetek elleni harcban. Az ítéleti tényállás szerint parancsnoka volt annak a csoportnak, amely a Szabadság szállóból harcolt. (Más eljárásban mást tekintettek az ottani ellenállók vezetőjének.) Simon elismerte, hogy 4-én reggel több nemzetőrrel együtt átment a szállodába, hogy szándékukban állt harcba bocsátkozni, amire azonban nem került sor, mert csak kézifegyvereik voltak, a szovjetek pedig páncélosokkal támadtak. Simon védekezését a bíróság arra hivatkozással hagyta figyelmen kívül, hogy a szovjetek lőtték a szállót, amit nyilván nem tettek volna, ha onnan nem éri támadás őket.

Spanberger Györgyöt a rákosszentmihályi nemzetőrök elleni eljárásban ítélték halálra.[81] Annak központjában a nemzetőrök november 6-i fegyveres akciója állt, de az ítélet Spanbergerről – annak ellenére, hogy VIII. kerületi cselekményeivel kapcsolatban egyetlen tanút sem hallgatták meg – megállapította, hogy az „ellenforradalom" kezdetétől „fegyverrel vett részt a Budapesten folyó különböző

80 BFL, XXV.4.f. 8068/1958. Galgóczi Zoltán..., a Fővárosi Bíróság ítélete, 1958. szeptember 4. 1667. o.

81 BFL, XXV.4.a. 2632/1957. Balogh József és társai pere (a továbbiakban Balogh József...).

terrorcselekményekben". „Az eljárás során nem lehetett felderíteni, hogy milyen terrorcselekményekben vett részt, kétségtelen azonban, hogy mindazokon a helyeken megfordult, ahol a budapesti ellenforradalom alatt a legsúlyosabb terrorcselekmények történtek."[82] A tárgyalás anyagában Spanberger november 4. előtti fegyveres tevékenységének („terrorcselekményének") semmi nyoma. Ő mindössze arról számolt be, hogy október 24-re virradó éjszaka jelen volt a Rádió ostrománál, majd 30-án a Köztársaság téren, és mivel az ezen helyeken történtekről sem vádlott-társai, sem tanúk nem beszéltek, a bíróság Spanberger vallomását nem tudta konkretizálni.

Őt sem azért büntették, amit csinált, hanem azért, amit a bíróság szerint csinálni akart. A Rádiónál történteket felidézve (nem rekonstruálva, hanem a történtek rekonstrukciója helyett új történetet konstruálva) az ítélet merőben iratellenesen megállapította, hogy a felkelők az elfogott védőket „egy kevésbé feltűnő helyre, valószínűleg a Kerepesi temetőbe"[83] akarták kísérni, hogy ott kivégezzék őket. Spanberger azonban ezt felesleges időhúzásnak tekintette, és helyben akart végezni a foglyokkal. Azok egy része szovjet páncélosok megjelenését kihasználva tudott megmenekülni, a sorállományúakat elengedték, a tiszteket pedig átadták a Mosonyi utcai rendőr karhatalomnak.

Ugyanilyen „elkövetni akart bűncselekmény" volt az, amiért Spanberger Györgyöt halálos ítélettel sújtották. Az ítéleti „rekonstrukció" szerint rákosszentmihályi nemzetőrök november 6-án megtámadtak egy kétfős szovjet járőrt,[84] és a velük vívott tűzpárbajban a két szovjet katona megsebesült. „A lövöldözés megszűnte után a környékbeli lakosság az utcára tódult, és a két sebesült szovjet katonának bekötözését és kórházba szállítását követelte. Spanberger György és a fegyveresek egy része a két szovjet katona kivégzését akarta végrehajtani, ez azonban az ott lévő jobb érzésű emberek ellenállásán meghiúsult, miért is mindkét katonát az óvoda épületébe beszállították, és ott elsősegélyben részesítették. Spanberger György azonban nem adta fel eredeti tervét."[85] Először a sebesülteket szállító gépkocsi vezetőjét akarta rávenni, hogy útközben lője agyon azokat, majd az egyik elsősegélynyújtó lányt, aki a kapott utasítást csak azért nem tudta végrehajtani, mert a kocsin többen voltak.

Kósa Ferenc október 23-án este a Kilián laktanyában szerzett fegyvert, és kapcsolódott be a Rádió ostromába.[86] Mivel november 4. utáni cselekményeit az

82 BFL, XXV.4.a. 2632/1957. Balogh József..., A Fővárosi Bíróság ítélete, 1957. július 20. 36–37. o.

83 Uo.

84 Noha Rákosszentmihályon nem folytak harcok, mégis valószerűtlen, hogy a fővárosra támadó szovjet csapatok egy csupán két katonából álló járőrrel fésülték volna át a környéket. Adatok híján azonban nem lehet megállapítani, hogy a harcosok véletlenül szakadtak el alakulatuktól, vagy tilosban jártak.

85 BFL, XXV.4.a. 2632/1957. Balogh József..., A Fővárosi Bíróság ítélete, 1957. július 20. 38. o.

86 HL, XI.22. 9/1958. Ujvári József és társai pere (a továbbiakban Ujvári József...).

eljárásban nem sikerült feltárni, harci cselekménye pusztán erre, illetve a Köztársaság téri támadásban való részvételre alapul. Utóbbival kapcsolatban nemcsak abban állapították meg bűnösségét, hogy részt vett az ostromban, hanem – közvetve – a foglyok ellen elkövetett gyilkosságokban is. Terhére rótták, hogy részt vett a pártház pincéjében megbújt karhatalmisták kikísérésében, „akiknek nagy részét azok [a kapuban lévő fegyveres felkelők] brutális módon meggyilkolták".[87] A vádirat két gyilkosság és egy gyilkossági kísérlet elkövetésével vádolta, de miután bizonyítást nyert, hogy a két halottat nem ölhette meg Kósa, a bíróság csak egy kísérletben állapította meg bűnösségét. Az eljárásban nem sokat törődtek egyéb ellenforradalminak minősíthető cselekményeinek rekonstruálásával, megelégedtek annak rögzítésével, hogy kezdetben a VIII. kerületi kapitányságon lévő nemzetőregység tagja volt, majd átment a VII. kerületi pártbizottság épületében lévőkhöz. Kósa Ferenc tehát az ítélet szerint sem követett el több és nagyobb bűncselekményt, mint hogy sokakkal együtt részt vett a rádió ostromában, a pártházban pedig tűzharcban megsebesített egy karhatalmistát. Ezek alapján még a megtorlás standardja szerint is túl súlyos a legsúlyosabb büntetés kiszabása, különös tekintettel Kósa fiatal korára.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a november 4. utáni ellenállásban

Az e körbe tartozó elítéltek mindannyian nemzetőrök voltak, november 4-e utáni cselekményük pedig egy kivétellel kapcsolódik valamelyik kórházhoz. Közülük hármat egy perben ítélték el.

Az iratok a legjelentősebb november 4. utáni illegális ellenállásnak az úgynevezett Bástya csoportot mutatják.[88] Elsőfokon a tizenhárom vádlott közül hatot ítélt halálra a Tutsek Gusztáv vezette népbírósági tanács, két vádlott ítéletét másodfokon életfogytiglani börtönre mérsékelték. A kivégzett Szabó Lajossal szemben is felmerült vádként, hogy részt vett a novemberi fegyveres harcban, amit ő mindvégig tagadott, és a bíróság sem állapította meg bűnösségét gyilkosságban, ahogy a fegyveres harcot minősítették az 1956 utáni eljárásokban. *Nagy József* októberben a Corvin környékén harcolt a szovjet csapatokkal (bár ezt a tárgyaláson csak védője, Major Ákos nyomatékos ajánlására ismerte el). Az mégis valószínűnek látszik, mert október 26-án megsebesült, a Péterfy Sándor Utcai Kórházban látták el. A novemberi támadás elől Szabó Lajossal húzódott vissza a Kálvin tér környékére, majd 5-én reggel a fegyvert letéve hazamentek.

87 HL, XI.22. 8/1958. Ujvári József..., A Budapesti Katonai Bíróság ítélete, 1958. március 6. 10. o.
88 BFL, XXV.4.f. 8016/1958. Nagy József és társai pere.

Bárány János egy újságcikk nyomán már a forradalom napjaiban a Tompa utcai felkelők vezéreként vált híressé, de a tárgyaláson tagadta, hogy részt vett volna a harcban. Arra, hogy november 4-én nem a fegyveres védekezést irányította, hanem éppen annak hiábavalóságáról igyekezett társait meggyőzni, több tanúja is volt. E tanúkkal szemben a bíróság egyetlen érintett vallomására alapozva állapította meg bűnösségét. Az iratok alapján valószínűnek látszik, hogy *Ivicz György* egy-két napig a Rákóczi térnél harcolt a szovjetek ellen, majd feladva a kilátástalan küzdelmet, letette a fegyvert, és hazament.

Nemzetőri tevékenységükre a büntetőeljárás nem fordított különösebb figyelmet, arról alig állapítható meg valami. A források szerint Nagy József Pongrátz Gergely közvetlen környezetéhez tartozott, de csak annyiban, hogy őt elkísérte különböző tárgyalásokra, illetve utasításait eljuttatta a Corvinnal kapcsolatban álló csoportokhoz, szervezetekhez. Bárány Jánosnak kiemelkedő szerepe volt a fegyverletétellel kezdődő és a felkelők nemzetőrségbe integrálásával végződő tárgyalásokban, Ivicz György pedig vallomása szerint a Práter utcai iskolában felállított fogda egyik őre volt, amit vádlott-társa, Szabó Lajos határozottan cáfolt.

A per középpontjában álló cselekmény, amelyért a halálos ítéletet kapták, az volt, hogy november közepén illegális fegyveres szervezkedést kezdeményeztek egy újabb felkelés kirobbantásának céljával. Ezt különösen veszélyesnek mutatta, hogy kapcsolatban álltak az „ellenforradalom" összes fontos körével, a munkásokkal, az egyetemistákkal, egyes, a megtorlás idején az ellenállásban központi szerepet játszó kórházakkal, a bécsi emigrációval és más hazai ellenállócsoportokkal. Ezek a kapcsolatok léteztek, de azzal szemben, amilyennek őket az eljárás mutatni igyekezett, alkalmiak és felszínesek voltak. Egyetlen kapcsolatuk a munkássághoz a Csepel Művekben dolgozó Bárány János volt, amiből nem sokat profitálhattak, mert Bárány legkorábban december 8-án került kapcsolatba a szervezkedés néhány tagjával, 10-én pedig már őrizetbe vették. Valamennyivel több kapcsolatuk volt diákokkal, mert egy megbeszélésükön jelen volt egy medikus, illetve a szervezkedésnek tagja volt a műegyetemista Mécs Imre. A medikust jolly jokernek használták a szervek: az úgynevezett Bástya csoportot rajta keresztül hozták összefüggésbe az ellenforradalom egyik központjának tekintett Péterfy Sándor Utcai Kórházzal,[89] és egy másik illegális szervezkedéssel, amelynek ugyancsak négy tagját végezék ki.[90] Valós kapcsolatuk volt a Központi Honvéd Kórházzal (a szervezkedés a november 4. után ott kezdett röplapozásból

89 Tették ezt minden alap nélkül. Még 1960-ban is próbáltak pert koholni a kórház ellen, de a légből kapott vádakat nem sikerült bizonyítani. A kórházak – a betegek és sebesültek gyógyulása érdekében – távol tartották magukat a fegyveres vagy fegyvertelen ellenállás minden formájától.

90 A megtorlás során a Bagoly csoport elleni perben kivégzett Balogh Lászlóról később részletesen lesz szó. A szervezkedés többi kivégzett tagja Békési Béla, Gerlei József és Péch Géza) nem vett részt a fegyveres harcban. BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza és társai pere (a továbbiakban Péch Géza...).

nőtt ki) és a bécsi emigrációval is annyiban, hogy a csoportot érdemben vezető Kárászy János december végén az osztrák fővárosban többekkel találkozott, és azzal a hírrel tért vissza, hogy az emigráció nem látja értelmét a további ellenállásnak, onnan nem várható segítség, ezért január elején a szervezkedők – még az első őrizetbe vételek előtt – beszüntettek minden ellenségesnek tekinthető tevékenységet.

Mindez jelentéktelennek, veszélytelennek mutatja a szervezkedést, amelyet csak a megtorlás optikája növesztett nagyra. Van azonban számos jel, amelyek azt sejtetik, hogy az egész mögött az ávó állt.

A tagok egy része 1956-ból vagy személyes, vagy családi kapcsolatok révén ismerte egymást, mégis van számos olyan pont, ahol nincs magyarázat arra, hogy valakit, aki később fontos szerepet játszott, hogyan, milyen információk birtokában találtak meg. Bárány Jánost például az eljárás eredményei (vagy „eredményei") szerint egy Lévai Mária nevű egyetemista kapcsolta be, aki akkor látta őt először, amikor a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) újjáalakulásáról tartott gyűlésen mondott beszédet, majd véletlenül találkoztak. A Központi Honvéd Kórházból kapott röplapok elolvasásából és esetleges továbbadásából Ivicz György bekapcsolódásával vált nagy horderejű szervezkedés. Amivel Ivicz abba társait beugratta (Maléter Pál, Király Béla, Bata István[91] és Szabó vezérőrnagy[92] vezetésével országszerte hatvanezer fegyveres várja a jeladást egy újabb fegyveres felkelésre), abból semmi nem volt igaz. Hogy ezt a mesét Ivicz saját személyének felnagyítása érdekében találta ki, vagy valaki megbízásából provokálta társait, az – legalábbis egyelőre – nem tudható.

Nála is gyanúsabb szerepet játszott Kárászy János, akit a perbe fogottak a szervezkedés vezetőjének, irányítójának mondtak. A tiszti iskolát végzett katonatiszt a szervezkedés nevében megpróbált kapcsolatba lépni egy nyugati állam budapesti követségével (amiből könnyen hazaárulási vád kerekedhetett volna), az illegális szervezkedés titkos megbeszéléseiről a csoportban titkárnői teendőket ellátó nővel jelenléti ívet vetetett fel, amelyet a résztvevőknek alá kellett írniuk, és ugyancsak elvárta, hogy aláírják egy eskü szövegét. Miután elhagyta az országot, több levélben sürgette a szervezkedés egyes tagjait, hogy küldjenek neki kémadatokat. Amikor ezt egyikük végül megtette, azonnal őrizetbe vették. De miközben Kárászy utasítására adminisztrálták a titkos szervezet tevékenységét, a tagok „felismerhetetlen" fedőnevek mögé bújtak. Szabó Lajos például „Lajdó" volt, Mécs Imre pedig „Imi".

91 Érthetetlen, hogy lehetett Batát összefüggésbe hozni a november 4. utáni ellenállással. Bata 1950-től a néphadsereg egyik felső parancsnoka, október 26-ig honvédelmi miniszter volt. Gerő Ernővel és más prominens sztálinistákkal menekült október 29-én a Szovjetunióba. A forradalom után mint sztálinistát kizárták az MSZMP-ből.

92 Nem tudom azonosítani. Szabó vezetéknevű tábornok nem volt 1956-ban. Talán Szücs Miklós ezredes vagy inkább Kovács István vezérőrnagy neve torzult Szabóvá.

Angyal István kétségkívül a forradalom egyik legismertebb és legfontosabb vezetője volt.[93] Jelentős részben neki volt köszönhető, hogy a fegyverletételről kezdett tárgyalások a felkelők nemzetőrségbe integrálásával végződtek. Emblematikus figurája volt a második szovjet katonai támadás és a kora kádári restauráció elleni politikai küzdelemnek. De hamis a vád, hogy az általa írt röplapok készítésére és terjesztésére illegális csoportot hozott volna létre. Mert mielőtt Angyalt őrizetbe vették, az olyan, nem a kapitalista rendszer visszaállítását követelő röplapok, mint amilyeneket ő készített, nem tűntek büntetendő, különösen nem szigorúan büntetendő cselekménynek. A terjesztés pedig nem volt megszervezve (különösen nem volt konspiráltan megszervezve), aki akart, vitt magával, és továbbadta.

Annak ellenére, hogy az ellene folytatott eljárásokban a fegyveres harc egyik vezetőjének tekintették és mutatták, abban Angyal sem vezetőként, sem közkatonaként nem vett részt. Ilyet önvallomásában sem állít magáról,[94] és egyetlen konkrét harci cselekményt sem tudott rábizonyítani a bíróság. (Önvallomásában annyit ismert el, hogy október 24-re virradó éjszaka egy, esetleg több láda lőszert vitt a Kálvin térről a Bródy Sándor utcához.) A *Himnusz*t énekelve támadta a Rádiót védő karhatalmistákat, forró teával, kávéval segítette a fegyveres felkelőket. Az ítélet szerint november 4-én próbált egységes, ellenálló frontot kialakítani, azért telefonált mindenfelé a Nagyvárad téri István (ma Szent István) Kórházból, valójában azonban a szovjet parancsnokságot akarta rávenni, hogy tárgyaláson tisztázzák a helyzetet, és ha már az nem lehetséges, legalább hirdessenek tűzszünetet arra az időre, amíg a civil lakosok elhagyhatják a harcoktól sújtott területet. Hogy az eljárásban mennyire nem sikerült rábizonyítani részvételét a fegyveres harcban, azt jól mutatja, hogy ítéletéből hiányzik az a paragrafus, amelyért a harcosokat gyilkosság címén elítélték.

Angyal István neve egyrészt azért fonódott össze a fegyveres harccal, mert az volt az ötvenhatos felkelők leglátványosabb és legfontosabbnak tekintett cselekvési formája: ha pedig vezetője volt a felkelőknek, akkor nyilván részt vett a harcban. Másfelől azért, mert a Tűzoltó utcaiak – az a csoport, amellyel neve összeforrt – valóban harcoltak. És végül azért, mert a megtorlás és az arra alapuló kádárista narratíva (nem teljesen alaptalanul, de a lényeget illetően mégis hamisan) összemosta a fegyveres felkelőket és a nemzetőrséget. Eszerint pedig, ha Angyal egyik vezetője volt a nemzetőrségnek, akkor értelemszerűen fegyveres felkelő volt, vagyis részt vett a fegyveres harcban.

Iván Kovács László valóban részt vett az októberi fegyveres harcban, ő volt a corvinisták vezetője, majd ő képviselte az egységet a fegyverletételről kezdett

93 BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó és társai pere.

94 Vö. Eörsi László (vál.): *Angyal István saját kezű vallomása*. Eörsi István előszavával. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1991.; Eörsi László (vál. és szerk.): *Angyal István (1928–1958). Angyal István önvallomásai*. Budapest, Noran Könyvkiadó, 2008.

tárgyalásokon.[95] A csoport nemzetőrséggé alakulásakor Pongrátz Gergely lett a parancsnok, Iván Kovács pedig a nemzetőrség főparancsnokságába került be. A novemberi harcokban nem tudott részt venni, mert 4-én reggel társai árulással vádolták, és menekülnie kellett. Van azonban perének egy kevéssé valószerű, az ötvenhatos kontextusba nagyon nem illő része. Eszerint a váldott-társa és kedvese által inkább baloldali gondolkodásúnak mondott Iván Kovács 1957 februárjában *Turul* néven párt alapítását kezdeményezte, és elrendelte, hogy május 1-jén a munkások vegyék át a hatalmat. Olyan képtelen vádak merültek fel ellene, mint hogy mérgezett nyilakkal akarta lelődözni a kommunista vezetőket. Ezt az ítélet bizonyítottnak tekintette: „Terve hogy tökéletes legyen vádlottnak, eszközül mérgezett nyíl felhasználását kívánta biztosítani."[96] Teljességgel valószerűtlen, hogy 1957. februárban, amikor már folytak a kivégzések, amikor tetőpontján volt a pufajkás terror, épelméjű ember ilyen terveket szőtt volna. Különös tekintettel arra, hogy a november 4-én ellene emelt gyanú miatt Iván Kovács teljesen el volt szigetelődve egykori felkelőtársaitól. És ahogy az úgynevezett Bástya csoport esetében, Iván Kovács pártszervezésével kapcsolatban is sok olyan véletlen (vagy „véletlen") találkozás van, amely nélkül még az a szervezkedéscsíra sem jöhetett volna létre, amelynek létrehozásában Iván Kovács bűnösségét megállapították.

Futó János az egyik legnagyobb népbírósági per elsőrendű vádlottja volt, noha vádlott-társai közül alig néhányat ismert, a legtöbbjük tevékenységéhez köze sem volt.[97] A pert önkényesen, nem pedig a vád tárgyává tett cselekmény alapján rakták össze. Futó a forradalom napjaiban szabadult a börtönből, és a fegyverszünet beállta után érkezett Budapestre, ahol a VI. kerület Eötvös utcai nemzetőr-egységhez csatlakozva járőrszolgálatot adott. Az ítélet szerint november 4-én átment a Royal szállóba, és az ottani fegyveresekkel kapcsolódott be a szovjetek elleni harcba. Ebben tagadása ellenére két tanú vallomása alapján állapította meg bűnösségét a bíróság. Egyikük egy halálbüntetéssel fenyegetett, és mire a Futó és társai per tárgyalása megkezdődött, kivégzett ötvenhatos, a másik pedig a felkelők felfegyverzését segítő hadkiegészítő parancsnokság vezetője volt, akinek volt mit jóvá tenni vallomásával. Tutsek Gusztáv még azzal a „köztudomású ténnyel" bizonyította a vádat, hogy az Eötvös utcai nemzetőrség bázisa közel volt a Royal szállóhoz, ami kétségkívül igaz.[98]

Hogy a nyomozati szakban miért tett magát terhelő vallomást, Futó azzal indokolta: „Nem mondhattam mást, amikor a fülembe égő cigarettát dugtak,

95 Pest Megyei Levéltár (PML), XXV.b. A Pest Megyei Bíróság büntetőperes iratai (a továbbiakban XXV.b.), 002/1957. Iván Kovács László és társai pere (a továbbiakban Iván Kovács László...).

96 PML, XXV.b. 002/1957. Iván Kovács László... A Pest Megyei Bíróság ítélete, 1957. augusztus 22. 23. o.

97 BFL, XXV.4.f. 9019/1959. Futó János...

98 BFL, XXV.4.f. 9019/1959. Futó János..., a Fővárosi Bíróság ítélete, 1959. május 29. 3900. o.

meg a mellemre nyomták, a dobhártyám át is van lyukadva."[99] Mivel története egybevág más forrásokból megismerhető ötvenhatos történésekkel, ítéletének a fegyveres harcra vonatkozó részét hamisnak tekintem. Másik halálos minősítésű cselekménye az volt, hogy a Garay téren (ahova ott lakó nővéréhez ment) bányász tanulókból ellenforradalmi csoportot szervezett és vezetett, amivel elkövette az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének bűntettét. Ezt Futó sose tagadta, az ő története mégis egészen más, mint ami az ítéleti tényállásba került. Aszerint nem ellenforradalmi csoportot szervezett, hanem együtt tartotta a fiatalkorú gyerekeket, akik aznap reggel a Baross téren részt vettek a szovjet csapatok elleni támadásban, majd a páncélosok válaszcsapása után menekülni kényszerültek. November 8-ig, amíg a városrészt el nem foglalták a szovjetek, járőröztek és őrt álltak üzleteknél. A fegyverletétel után Futó továbbment arra a Dózsa György úti munkásszállásra, ahol Angyal is többször megfordult, és ahonnan sokan terjesztették annak röplapjait, de alkalmanként részt vett a Központi Honvéd Kórházban készített röplapok terjesztésében is.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és gyilkosság

Az ezen vádak alapján elítéltek többsége nemzetőr volt a forradalom idején, az egy perben elítélt *Csizmadi Ferenc* és *Viskovics János* pedig házőrségnek voltak a tagjai.[100] Ilyen szervezeteket a harcokhoz közeli lakóházaknál állítottak fel, egyfajta megerősített portaszolgálatként. Feladatuk a lakók védelme volt, biztosították, hogy idegen ne mehessen be. Tagjait a megtorlás során nem állították bíróság elé. Ítéletük szerint azonban Csizmadi és Viskovics november 4-én reggel Nagy Imre rádiószózatának hatására fegyveres szolgálatra jelentkezett a kerületi kapitányságon, és a Váci úton a Rákos-pataknál többször harcba szálltak a szovjetekkel. Ez Csizmadi esetében bizonyítottnak tekinthető, Viskovics azonban következetesen tagadta a vádat, és védekezését Csizmadi is megerősítette, aki állította, hogy vádlott-társát sose látta a fegyveresek között. A fegyveres harcon túl terhükre írták, hogy november 5-re virradóan kivégeztek egy kémkedéssel gyanúsított fiatalt. Nem egyértelmű tény, hogy az illető valóban gyilkosság áldozata lett volna. Csizmadi a tárgyaláson bizonyítási indítványt terjesztett elő annak igazolására, hogy az áldozatot (vagy az állítólagos áldozatot) november 12-én látták Újpesten, indítványát azonban a bíróság elutasította. A holttestet nem találták meg, a személy minden kétséget kizáró azonosítása és a bűncselekmény megtörténtének bizonyítása tehát nem volt lehetséges. Alaposabb vizsgálat

99 BFL, XXV.4.f. 9019/1959. Futó János..., Futó János tárgy. jkv., 1959. április 28. 3667. o.
100 BFL, XXV.4.f. 8053/1958. Csizmadi Ferenc és társai pere (a továbbiakban Csizmadi Ferenc...).

nélkül nem zárható ki, hogy Csizmadi ölte meg, vagy esetleg az ő részvételével ölték meg. A fő bizonyíték az volt ellene, hogy miután kihallgatása után a fiatalembert kikísérte a parancsnokságról, társai kérdésére (a vallomások szerint viccesen) azt válaszolta, hogy az illető elment a mennybe. Kétségtelen, hogy ezt lehet úgy értelmezni, hogy meghalt, tehát megölték, ám az is kétségtelen, hogy a felkelők számára elmebetegnek, de legalábbis zavarodottnak látszó fiatal a fegyveresek felszólítására egy imakönyvvel igazolta magát, és magát az Isten küldöttének mondta. Ennyiben Csizmadi szavai érthetők úgy, hogy visszaengedték oda, ahonnan állítása szerint jött, vagyis a mennybe.

Viskovics társát súlyosan terhelő vallomást tett, és miután Csizmadi tagadott, a bíróság elrendelte a vádlottak szembesítését, amely az – ötvenhatos perekben ritka módon – eredményes volt. Viskovics János: „Nem tartom fenn az előbb tett vallomásomat. Csizmadira hamis vallomást tettem."[101] Tekintve, hogy Viskovics fegyveres harcban való részvételére érdemi bizonyíték nem volt, és az elmebeteg fiatal megölésében sem vett részt, vélelmezhető, hogy a halálos ítéletet ezért a mondatért kapta. Mert megtagadta az ávón rá osztott szerep eljátszását a bíróság előtt.

Molnár Károlyt az októberi és novemberi harcokban való részvétellel, nemzetőrként ávósok elhurcolásával, illetve azzal vádolták, hogy a harcok után megölte nemzetőrtársát, Berki Tivadart.[102] Elégségesen bizonyítottnak látszik, hogy Molnár részt vett a XVIII. kerületi pártház elfoglalásában, amit a rendőrök nem tudtak megakadályozni. Mivel a felkelőkkel szembeni fellépésük következtében képtelenné váltak a rend fenntartására, ezért a központi intézkedés előtt kellett nemzetőrséget felállítani, amelynek Molnár is tagja, az ítélet szerint parancsnokhelyettese lett. November 4. után napokon át harcoltak a kerületen átvonuló szovjet csapatokkal, mígnem november 6-án páncélosok vették tűz alá a kapitányság épületét, és a túlerővel szemben kénytelenek voltak feladni a harcot.

Az ügyben még nem folyt alaposabb vizsgálat, de a kutatás jelenlegi szintjén többé-kevésbé helytállónak látszik az ítéleti rekonstrukció Molnár fentebb említett tevékenységéről. Fokozott óvatossággal kell azonban kezelni az állítólag Berki Tivadar sérelmére elkövetett cselekményt. Alapvetően azért, mert gyakori volt az ilyen felkelők elleni vád, amivel azt kívánták bizonyítani, hogy az „ellenforradalmárok" senkit és semmit, saját társaikat sem kímélik, különösebb ok és alap nélkül gyilkolják egymást. Ezen vádak közül a rendszerváltozás óta indult, a fennmaradt iratok alapos elemzésére támaszkodó kutatások egyet sem láttak igazoltnak.[103]

101 BFL, XXV.4.f. 8053/1958. Csizmadi Ferenc..., Viskovics János tárgy. jkv., 1958. augusztus 19. 1213. o.

102 HL, XI. 22. 605/1957. Molnár Károly és társai pere.

103 A Tóth Ilona és társai, Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc terhére írt gyilkosságról lásd: Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.; Futácsi Endre megöléséről lásd: Szakolczai Attila: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2016. 465–479. o.; a Jagicza László sérelmére elkövetett gyilkossági kísérletről

Jelen perben sem sikerült felderíteni a gyilkosság indítékát. Egyaránt nyoma van annak, hogy a két nemzetőr közötti személyes ellentét volt az ok, annak, hogy Berkit árulónak tartották (ami azért aggályos, mert amikor állítólag megölték, már vége volt a harcnak), végül annak is, hogy Molnár a Berki által elkövetett súlyos bűncselekményért végezte ki társát, aki az egyik házkutatás során lelőtt egy nőt és egy gyereket. Ilyen súlyos bűnténynek azonban sehol máshol nincs nyoma, a kerület halotti anyakönyvében sem.

Úgy tűnik, a Budapesti Katonai Bíróság nem tekintette elégségesen bizonyítottnak a fő vádat, mert Molnár Károlyt nem halálra, csupán életfogytiglani börtönre ítélték. És e mellett a büntetés mellett kitartottak akkor is, amikor a katonai felsőbíróság új eljárásra visszatette az ügyet. A halálos ítéletet végül a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma mondta ki anélkül, hogy az ügyben bizonyító eljárást folytatott volna.

A forradalom idején sorkatonai szolgálatot teljesítő *Léderer Jenő Tibor* november 4-én csatlakozott egy külső kerület, Kispest nemzetőrségéhez, ahol napokon át vívtak fegyveres harcot a belső kerületek felé tartó szovjet csapatokkal.[104] A per úgy Léderer tagságát a nemzetőrségben, mint részvételét a fegyveres harcban elégségesen bizonyította. Az ellene emelt gyilkossági vád alapja az volt, hogy november 9-én nemzetőrök, köztük Léderer parancsra megjelentek a kerület tanácselnökének, Lados Mihálynénak a lakásán, hogy előállítsák a parancsnokságra. Ladosnét azzal gyanúsították, hogy folyamatosan tájékoztatja a szovjet csapatokat a kispesti fegyveresekről, nemzetőrökről. A nő férje először ellenállt a nemzetőröknek, majd bemenekült az egyik szobába, ahol bebújt az ágy alá, és a nemzetőrök többszöri felszólítására sem jött elő. Ekkor Léderer géppisztollyal, egyik társa pedig pisztollyal két-két lövést adott le az ágy felé. A zajra bejöttek az addig kint várakozó nemzetőrök, elhúzták az ágyat, és – az ítélet szerint Léderer parancsára – egyikük egy sorozatot adott le Lados Mihályra. A férfi súlyosan megsérült, lábát kórházban amputálni kellett.

Léderer Jenő elmarasztalása azonban megalapozatlan a gyilkossági kísérletben. Az eljárásban nem tudták egyértelműen bizonyítani, hogy ő volt volna a nemzetőrök vezetője, amely esetben parancsnokként akkor is felelős a történtekért, ha nem ő követte el a cselekményt. A felvett adatok alapján kijelenthető, hogy Lados sebesülését nem ő, hanem a perben nem azonosított társának sorozatlövése okozta. A gyilkossági szándékot pedig elégségesen cáfolja, hogy a sebesültet azonnal kórházba vitték.

lásd: Szakolczai Attila: A Jagicza-ügy. In Baráth Magdolna és mások (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 125–135. o.

104 HL, XI. 22. 449/1956. Léderer Jenő Tibor pere. A pert egy még 1956-ban felszámolt bíróság, a Magyar Néphadsereg Fegyvernemi Parancsnokságok Katonai Bírósága folytatta, amelynek a Budapesti Katonai Bíróság lett a jogutódja.

Klenovszky István bűnösségét a Corvin környéki fegyveres harcokban, az általában a nemzetőrök terhére rótt cselekményekben (elsősorban államvédelmi tisztek előállításában) és gyilkosságban állapította meg a bíróság.[105] Az iratok szerint a fegyverszünet bejelentéséig nem volt ellenforradalminak minősülő cselekménye. Akkor érkezett Pilis községből a fővárosba, és jelentkezett nemzetőrnek a VIII. kerületben. Az egyik Kisfaludy utcai egységbe osztották be. A harc hírére társaival együtt ment ki október 30-án a Köztársaság térre, de a pártház elfoglalása utáni kegyetlenkedésekben és gyilkosságokban való részvétel vádját a bíróság nem tekintette bizonyítottnak. November 7-ig kitartottak a második szovjet katonai támadással szemben.

Klenovszky Istvánt gyilkosság bűntettében is elmarasztalta a bíróság. Eszerint november 6-án az egyik Kisfaludy utcai ház pincéjében egy társával agyonlőtte az árulással gyanúsított, tizenhét éves Farkas Árpádot. A nyomozás kezdetén még sokkal nagyobb volt a bűnlajstroma. Egy november 12-én őrizetbe vett tizenhat éves fiú vallotta állítólag, hogy Klenovszky társaival meggyilkolt egy árulással gyanúsított beszkártost (közlekedési dolgozót, később őt azonosították Klenovszkyék áldozatával), illetve „november 6-án és 7-én csoportjuk tagjai bőröndben cipeltek államvédelmi beosztottakat, azokat injekciós tűvel megmérgezték, majd géppisztollyal fejbe lőtték, és bőröndben elszállították".[106]

Az ügyben széleskörű nyomozást folytattak, de a cselekményt nem sikerült bizonyítani. A fiút vallomása után szabadlábra helyezték, ő pedig élt az alkalommal, és kiszökött az országból. Több nyoma van, hogy Farkas Árpád miért vált gyanússá a felkelők számára, ha egyáltalán gyanúba fogták. Ezekből az ítélet azt fogadta el, hogy széles körben beszélték, hogy „a csoport tartózkodási helyeiről és harcairól titokban a rendfenntartó alakulatok parancsnokságát tájékoztatja".[107] De valószerűtlen maga a történet is, amelyet a gyilkosságról (a vallomás szerint gyilkossági kísérletről) Klenovszky a tárgyaláson előadott. Eszerint egy társával kereste a pincében a beszkártost, akiről társa valahonnan tudta, hogy ott van, amikor a fiú rájuk lőtt. Erre társa négyszer, majd ő kilencszer belelőtt. Társa feljőve a pincéből közölte, hogy „agyonlőtte a beszkártost [...], ezt jól megcsináltuk [...], férfimunka volt". De miközben fogadták társaik gratulációit, megjelent az áldozat, tiltakozott az ellen, hogy árulónak tartják, mire elvitték az elsősegélynyújtó helyre.[108]

Farkas Árpád valóban meghalt, a Corvin környékén halt meg, és a halál oka lőtt sérülés volt,[109] de a Klenovszky fentebb ismertetett vallomásán alapuló ítéleti

105 BFL, XXV.4.a. 2134/1957. Klenovszky István és társai pere (a továbbiakban Klenovszky István...).

106 BFL, XXV.4.a. Klenovszky István..., Jelentés a Kisfaludy utca 6. számú házban történt gyilkosságok ügyében, 1957. május 8. 48. o.

107 BFL, XXV.4.a. Klenovszky István..., a Fővárosi Bíróság ítélete, 1958. április 24. Fővárosi Bíróság ítélete (9.) 18. o.

108 BFL, XXV.4.a. Klenovszky István..., Klenovszky István tárgy. jkv., 1957. július 24. 277. o.

109 BFL, XXV.4.a. Klenovszky István..., Halottvizsgálati bizonyítvány, d. n. 52. o.

tényállás csak „ellenforradalmi kontextusban" tekinthető a történteket többé-kevésbé pontosan rekonstruálónak. Klenovszky abban bízhatott, hogy amennyiben tettét önvédelemnek állítja be (először a beszkártos lőtt), illetve részleges beismerő vallomást tesz saját bűnösségéről, és megnevezi a tényleges elkövetőt, akkor megmenekül a halálos ítélettől. Ehhez azonban arra lett volna szükség, hogy bíróság elé állítható tettest nevezzen meg, állítólagos társa azonban a forradalom leverése után elhagyta az országot, így nem volt felelősségre vonható.

Kokics Béla ötvenhatos cselekményét és az ellene indított pert önálló tanulmány ismerteti e kötetben,[110] ezért csak ügyének leglényegesebb elemeire szorítkozom.[111] Kokics (feltehetően saját maga vagy felesége védelmében) lett nemzetőr a XII. kerületben, nemzetőrként semmi olyan cselekménye nem volt, amelyért bíróság elé kellett volna állítani. A november 4-i támadás hírére az egység tagjai szétszéledtek, ő sógora lakására indult, történetesen az Alkotás úton keresztül, ahol a Déli pályaudvarnál a felkelők úttorlaszokkal próbálták megállítani a szovjet csapatokat, és tüzet nyitottak egy szerkocsira. Az ítéletbe emelt tényállás szerint Kokics önként bekapcsolódott a harcba, majd (esetleg másokkal együtt) ő lőtte agyon azokat a szovjet katonákat, akik az egyik vasúti kocsiban kerestek menedéket. Kokics kényszerre hivatkozva a tárgyaláson visszavonta a rendőrségen tőle kicsikart beismerő vallomásokat, és csupán azt ismerte el, hogy nemzetőr volt a forradalom napjaiban, a tárgyalt ütközet idején pedig ott volt a Déli pályaudvarnál. A bíróság a – Kokics által elfogultnak mondott – tanúk vallomásain túl arra alapozta ítéletét, hogy a vádlott sógorához megérkezve bicskával kapargatta a fegyvercsőbe vastagon beleégett lőport. Ezt arra tekintették bizonyítéknak, hogy Kokics sokat lőtt a fegyverrel, vagyis harcolt a szovjetek ellen, majd részt vett a sebesültek vagy csupán magukat a harcból kivonni akarók megölésében. Ezzel szemben Kokics honvédtiszt sógora azzal indokolta, hogy a csőbe vastagon beleszáradt a lőpor, hogy azt egy napokkal korábbi fegyverhasználat után nem tisztították meg, amiből az következik, hogy Kokics november 4-én egyáltalán nem használta a fegyvert.

Palotás József a fegyverszünet idején érkezett Budapestre, hogy továbbutazzon családjához, de közlekedés híján a fővárosban ragadt.[112] Sok más hasonló helyzetbe került emberrel együtt a Keleti pályaudvar várótermében héderelt, ott fogadta el Baross téri nemzetőrök hívását, hogy csatlakozzon hozzájuk. Noha tagadni igyekezett, nem kizárt, hogy november 4-én részt vett a fegyveres harcban, majd a Baross téri nemzetőrök egy kisebb csoportjával a Landler Jenő (ma

110 Vö. György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

111 BFL, XXV.4.a. Kokics Béla...

112 BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József és társai (a továbbiakban Palotás József...).

István) utcába húzódott vissza, ahol egy pártirodát és a mellette lévő vendéglőt foglalták le a maguk számára. Az eljárásban eredménytelenül igyekeztek rábizonyítani, hogy csoportja november 4. után is folytatta a fegyveres harcot. Úgy Palotás, mint több tanú vallomása azt mutatja, hogy rendfenntartó testületként működtek, amíg a Kádár-kormány fel nem oszlatta a nemzetőrségeket.

Az ítélet két, egyaránt halálbüntetéssel fenyegetett cselekményben állapította meg Palotás József bűnösségét. Államrend elleni szervezkedés vezetésében azon az alapon, hogy november 4-én a Baross téri csoportból kivált „ellenforradalmárok" vezetője lett, illetve gyilkosságban. Az állítólagos gyilkosság áldozata ezúttal is a csoport egy árulással vádolt tagja volt.[113] Futácsi Endre társai által véghez vitt megölésének története hamis, őt nem a gyilkosság elkövetésével vádolt Bognár Ottó, hanem szovjet katonák végezték ki november 4-én este a Városliget sarkán. A gyilkosság elhatározása, miként a többi ilyen ügyben, motiválatlan és ellentmondásos, a végrehajtás pedig teljességgel valószerűtlen. Az ítéletbe emelt történet szerint Palotás utasította Bognárt, hogy két fegyveressel kísérje Futácsit a kerületi kapitányságra, de sem Futácsi, sem a kísérő fegyveresek nem vették észre, hogy a kapun kilépve nem jobbra, hanem balra fordultak; majd a liget sarkánál Bognár a sötétben, menet közben egy tökéletesen pontos tarkólövéssel végzett Futácsival.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és hűtlenség

A fenti vádak alapján egyetlen ötvenhatost végeztek ki, *Kolonics Jánost*.[114] Ő 1956 nyarán szökött Ausztriába. A forradalom hírére azonnal hazaindult, október 27-én a zöldhatáron keresztül jutott vissza. Ez képezte a hűtlenségi vád alapját, mert mindenkit meggyanúsítottak kémkedéssel, aki nyugatra szökött, majd onnan visszatért.[115]

A többi vád megalapozottnak látszik. Budapestre érve a Széna téri nemzetőrség tagja lett, nemzetőrként részt vett a megtorlás idején büntetendőnek tekintett cselekményekben, mint például a Külügyminisztérium elleni fegyveres támadás vagy a márianosztrai börtön rabjainak tervezett kiszabadítása. Onnan visszatérve ők hozták magukkal a szobi kapitányságon feltartóztatott Sarkadi István államvédelmi ügyészt, akit ismeretlenek november 5-ére virradóan agyonlőttek. Ezen az alapon gyilkossággal is meg lehetett volna vádolni, de Ko-

113 A Futácsi-ügyről lásd: Szakolczai: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel.* 465–479. o.

114 HL, XI.22. 0025/1959. Kolonics János pere.

115 Vö. Kovács Balázs: Motzer Nándor disszidens térképésztiszt hűtlenségi pere. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 499–523. o.

loniccsal szemben olyan bőséggel állt rendelkezésre halálos ítélethez elég vád, hogy ezt a szálat már a vizsgálati szakban elengedték. Ugyancsak bizonyítottnak tekinthető (bár a tárgyaláson tagadta), hogy részt vett a novemberi harcokban, kezdetben a Széna téren, majd az óbudai Schmidt-kastélynál ellenállókhoz csatlakozott. Tagadása mellett van azonban még egy körülmény, amely kétségessé teszi, hogy a forradalom idején elkövette azokat a cselekményeket, amelyekben bűnösségét megállapították. Egyszer kifelé, egyszer befelé már átment a zöldhatáron, e téren tehát volt tapasztalata. És amikor 1958 őszén nem is különösebben súlyos anyagi zavarba került, azonnal nyugatra indult, Vas megyében, Sárváron vették őrizetbe. Nyoma sincs azonban, hogy a forradalom bukása után kísérletet tett volna az ország elhagyására.

Részvétel fegyveres harcban, a november 4. utáni ellenállásban és hűtlenség

Sörös Imre a forradalomra következő megtorlás legtragikusabb sorsú áldozata volt. Kétszer ítélték jogerősen halálra, és mindössze huszonhat éves volt, amikor kivégezték.[116] A forradalomban nem vett részt, Szekszárdról, ahol lakott, november 3-án egy élelmiszerszállítmány kísérőjeként került Budapestre. A peres iratok szerint csatlakozott a Corvin közi fegyveresekhez, és velük vett részt a harcban, ám ezt mindvégig tagadta. A forradalom leverése után Ausztriába szökött, ahol kapcsolatba került a csepeli és pesterzsébeti felkelők vezette bécsi Magyar Forradalmi Tanáccsal. Az ő megbízásukból, részint azért, hogy támogassák kijutását Ausztráliába, ahol egyetemen akart tanulni, részint pedig anyagi ellenszolgáltatásért, vállalta, hogy segít kijuttatni rokonaikat, ismerőseiket. Mások mellett ő segítette át a határon Pongrátz Gergely nőismerősét.

Az iratok szerint egy brit hírszerző szervezet megbízásából vállalta, hogy Magyarországon hírszerző csoportot szervez, de annak érdekében nem tett semmit. A hűtlenségi vád tárgyi bizonyítéka egy nagy hatótávolságú rádió adóvevő volt, amelyet az iratok szerint ő hozott be az országba, és rejtett el. Ez a cselekmény azonban annyira nem illik Sörös profiljába, és annyira gyanús a rádió megtalálásának dokumentálása – azt egy fecnin rögzítették, amelyet Sörösön kívül két civil tanú írt alá, de senki az eljáró hatóság részéről –, hogy azt (a bírósággal szemben) nem tekintem elégségesen bizonyítottnak.

116 HL, XI.22. 0076/1957. Renner Péter és társai pere.

Fegyveres harc és további három ellenforradalminak ekintett cselekmény

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben, a Köztársaság téri cselekményekben, valamint a november 4. utáni ellenállásban

Ezen vádakkal négy ötvenhatost végeztek ki, közülük hármat egy perben. *Kovács Dezső* és *Kovács Imre* október 29-én a VII. kerületi tanácson jelentkezett nemzetőrnek, még aznap este csatlakozott hozzájuk *Dóczi Dénes*.[117] Másnap önállósították magukat, székhelyüket áttették a Wesselényi utcába. Mindhármukat bűnösnek találták a Köztársaság téren elkövetett cselekményekben. Az ítélet szerint Kovács Dezső az ostromban nem vett részt, de az elfogott védők elleni erőszakos cselekményekben igen, három pártmunkást ő kísért ki (a pártházból vagy a térről), eközben egyiküket pisztolyával bántalmazta. Kovács Dezső azt is tagadta, hogy aznap járt volna a Köztársaság téren, az ellene valló tanúk pedig bizonytalan és ellentmondásos vallomásokat tettek. Nem elégségesen bizonyított, de valószínű, hogy Kovács Imre részt vett az ostromban, a kegyetlenkedésekben azonban nem. Sőt, két karhatalmistát és egy pártmunkást ő menekített ki az épületből. Dóczi Dezső az ítélet szerint az egyik Luther utcai épületből lőtte a pártházat (ahonnan azt látni sem lehetett), de a bíróság bizonyítottnak tekintette részvételét az ostromban, és ezért bűnösnek mondta ki gyilkosság bűntettében.

Legsúlyosabb bűncselekményüknek a bíróság azt tekintette, hogy a november 3-án a Royal szálló épületébe települt nemzetőrök napokon át harcoltak a szovjet csapatokkal, súlyos veszteségeket okozva azoknak. Kovács Dezső a harc idején felvette a kapcsolatot egy másik VII. kerületi nemzetőregység vezetőjével, a más perben kivégzett Steiner Lajossal, illetve a Központi Honvéd Kórház parancsnokával, Radó György ezredessel. Radó védelmet biztosított neki, felvette a betegállományba. Amikor a hónap közepén elhagyta a kórházat, magával vitt az ott kapott röplapokból, amelyekből néhány eljutott Kovács Imréhez és Dóczi Déneshez. A bíróság ezt tekintette ellenforradalmi szervezkedésnek.

Ujvári Józsefnek minimális szerepe volt a fegyveres harcban.[118] Az ítélet ugyan megállapította, hogy (fegyvertelenül) részt vett a Rádió ostromában, de erre annyira kevés bizonyíték volt, hogy a cselekmény minősítését tárgyaló rész már október 27-vel kezdte történetének ismertetését. A novemberi harcokkal kapcsolatban csak azt tudták terhére írni, hogy amikor november 4-én reggel egy szovjet páncélos belőtt a nemzetőrségnek otthont adó kerületi kapitányság

117 HL, XI.22. 278/1958. Kovács Dezső és társai pere.
118 HL, XI.22. 9/1958. Ujvári József...

épületébe, kiküldte embereit, hogy „zavarják el", különben szétlövi az egész házat. Legsúlyosabbnak tekintett cselekménye az volt, hogy a fegyverszünet után csatlakozott a VIII. kerületi nemzetőrséghez, ő lett a Víg utcai rendőrkapitányságon működő egység parancsnoka. E beosztásában az ő utasítására folytattak hajtóvadászatot emberei a „párttagok, államvédelmisek és más demokratikus gondolkodású személyek ellen", aminek annyi valóságalapja volt, hogy előállították a jelentkezési kötelezettségnek eleget nem tévő ávósokat, és védőőrizetbe vettek többeket, akiket személyes bosszú fenyegetett. Ahogy sok más kivégzett esetében, az Ujvári József ellen bizonyított vádak nem alapozták meg a halálos ítéletet. Azt vélhetően azért kapta, mert még a nyomozati szakban a Köztársaság téri pártház elleni támadás egyik vezetőjének tekintették, de mivel a tárgyaláson nem sikerült bizonyítani, ez alól a vádpont alól felmentették.

A *Tutsch József* és társai elleni per még nem volt alapos vizsgálat tárgya, és Tutsch személye, valamint ötvenhatos és azt követő cselekményeinek visszásságai alapján nehezen állítható róla bármi konkrétum.[119] Az igazságügyi és bírósági orvosok csak többszöri vizsgálatok után jelentették ki, hogy nem elmebeteg, vagyis büntethető, perbeli magatartása, vallomásai azonban ennek ellentmondanak. Bírósági vallomását például azzal kezdte: „Én szovjet megbízásból, Nyikolaj Popov városparancsnok utasítására szervezkedtem."[120] Máskor azt állította, hogy a szovjet csapatok bízták meg a fegyveresek összefogásával.[121] Amit a Köztársaság téri cselekményeiről vallott, az annyira értelmetlen volt, hogy kihallgatói jegyzőkönyvezni sem voltak hajlandóak. „Arra emlékszem, hogy a Köztársaság téren a barikádra mentem,[122] és a pártház pincéjébe slaggal vizet locsoltam, és azt mondtam, hogy »ússzatok, patkányok«. A slag a tűzoltó locsolónál vastagabb volt. Ez azért nincs bevéve a jegyzőkönyvbe, mert a nyomozók azt mondták, hogy a Köztársaság téren nem is locsoltak vízzel. Azért mentem a Köztársaság térre, mert nagyon izgatott voltam a keresztapám miatt, aki ott teljesített szolgálatot.[123] Útközben megittam egy kulacs tömény szeszt. Majd mikor bementünk a pártházba, a raktárban rám esett egy papírdoboz mosópor. Mikor ez alól a doboz alól kimásztam, vettem észre a konyakosüveget a földön. Ezt az üveg konyakot is megittam. Arra határozottan emlékszem, hogy slaggal vizet locsoltam a pártház pincéjébe, mivel a tömeg azt kiabálta, hogy ott gyilkosok vannak."[124]

Tény, hogy Tutsch október 30-án ott volt a Köztársaság téren, több fotón is felismerhető, de csak annyi tekinthető bizonyítottnak, hogy az ostrom után az egyik sorozott karhatalmistát meglökte, egy másikba pedig belerúgott. Másnap

119 BFL, XXV.4.f. 9008/1959. Tutsch József és társai pere (a továbbiakban Tutsch József...)
120 BFL, XXV.4.f. Tutsch József..., Tutsch József tárgy. jkv., 1959. március 27. 2018. o.
121 BFL, XXV.4.f. Tutsch József..., Tutsch József tárgy. jkv., 1959. április 1. 2029. o.
122 A téren nyoma sincs barikádnak, pedig számos fényképfelvétel készült az ostromról.
123 Ennek sehol semmi nyoma.
124 BFL, XXV.4.f. Tutsch József..., Tutsch József tárgy. jkv., 1959. április 1. 2035. o.

csatlakozott a kispesti nemzetőrséghez (Kispesten volt a munkahelye), de hamar átlépett a pestlőrincibe, mert ott lakott. Nemzetőri tevékenységéről nem derül ki több, mint hogy csoportja felszerelésében és élelemmel való ellátásában vett részt.

Zavaros és sokszor önellentmondó vallomásai alapján nem egyértelmű, hogy a nemzetőrségből kivált, és önálló csoportot alakított, vagy csak egyre önállóbban tevékenykedtek a novemberi harcok idején, amikor az iratok szerint több alkalommal megtámadtak egyes szovjet egységeket. És ahogy egész tevékenysége, zavaros és ellentmondásos a szerepe a november 4. utáni ellenállásban. Az iratok szerint egy Forradalmi Ifjúsági Szövetség nevű szervezetet akart létrehozni, amely tovább küzdene a forradalom követeléseiért. Lehet véletlen névazonosság, de ilyen nevű szervezet valóban létezett egyes kerületekben, célzott kutatások híján azonban nem lehet megállapítani, hogy annak célja valóban a forradalmi követelések képviselete, vagy a forradalmi egység megbontása lett volna, illetve azt sem, hogy Tutschnak ahhoz köze lett volna.

Annak ellenére, hogy a per középpontjában a Köztársaság téri cselekmények álltak, a bíróság nem tudta rábizonyítani, hogy ott súlyos bűncselekményeket követett el. Meg kellett elégednie olyan elkövetni akart cselekmény ítéletbe foglalásával, mint hogy ott „ismeretlen körülmények között szerzett magának egy nagy franciakulcsot is, amelyet az események alatt a derékszíjába betéve hordott, és amely adott esetben a bántalmazásoknál fegyverül is használható volt. Ez a szerszám a bűnjelek között található meg".[125]

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint fegyverrejtegetés

Horváth Istvánt rögtönítélő eljárásban ítélte halálra a Budapesti Katonai Bíróság, következésképpen elsősorban annak bizonyítására törekedtek, hogy a statárium idején fegyver és lőszer volt a birtokában, illetve ezzel összefüggésben november 4. utáni cselekményeire. Októberi tevékenységéről alig rögzítenek valamennyit az iratok.[126] Valószínű, hogy október 25-én a Boráros térnél részt vett egy fegyveres akcióban, másnap pedig a csepeli rendőrség elfoglalásában. Később ugyanott tagja lett a nemzetőrségnek. Részt vett az elszórt fegyverek összeszedésében, illetve a jelentkezési kötelezettségnek eleget nem tevő ávósok előállításában. Novemberben harcolt Csepel védelmében, egyike volt azoknak, akik felrobbantották a Soroksári út töltését, hogy a szovjetek onnan ne tudjanak harckocsikkal támadni. Amikor hírét vette, hogy a határon túlra deportálják a felkelésben részt vett fiatalokat, november közepén nyugatra indult, de útközben meggondolta magát, és visszatért.

125 BFL, XXV.4.f. Tutsch József..., A Fővárosi Bíróság ítélete, 1959. május 7. 15. o.
126 HL, XI.22. 2036/1957. Horváth István és társai pere.

Öccsét valóban elhurcolták, de mint fiatalkorút hamar elengedték. Tőle hallotta, hogy Maléter több tízezer katonával, köztük szovjetekkel a Bakonyban van, készen arra, hogy folytassa a harcot. Horváth István öccsével és más csepeli fiatalokkal a forradalom honvédelmi miniszterének keresésére indult, hogy csatlakozzanak hozzá. Őt ugyan nem találták (nem is találhatták meg), de megtámadtak egy BM-üdülőt, lefegyvereztek két pénzügyőrt, szovjet katonai és magyar karhatalmi alakulatok szabályos hajtóvadászatot folytattak ellenük. Mivel fegyveresen védekezett az őt üldöző karhatalmistákkal szemben, bűnösségét nemcsak fegyver- és lőszerrejtegetésben, hanem szándékos emberölés kísérletében is megállapította a bíróság.

Amennyire ez a rendelkezésre álló, viszonylag csekély terjedelmű iratanyagból megállapítható, Horváth egyike volt azon keveseknek, akik mindvégig helytálltak, még azután is, hogy a deportálások, a statárium elrendelése és a pufajkás terror, illetve a nyugati segítségbe vetett bizodalom elvesztése véget vetett a forradalomnak. Horváth Istvánt azért ítélték el, mert cselekménye a megtorlás idején halált érdemlő bűnnek számított.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint gyilkosság

A kádárista irodalomban nagy teret és szerepet kapott *Pálházi Ferenc*, akin keresztül az úgynevezett Horthy-fasizmus, a notórius bűnözők és az ellenforradalom összefüggését kívánták bemutatni azon az alapon, hogy Pálházi csendőr volt, majd a világháborúban részt vett a Budai Vár védelmében, 1945 után pedig négyszer ítélték el vagyon elleni bűncselekményekért.[127] Elhallgatták azonban, hogy köztörvényes cselekményei kisebb súlyúak voltak (legsúlyosabb büntetése is csupán egy év börtön volt), és hogy 1945-ben már kommunista vezetőként tevékenykedett Mád községben, ahol részt vett a helyi katolikus pap és a jegyző megverésében, amiért négy hónap börtönbüntetésre ítélték.

Október 31-én egy ismerőse hívására csatlakozott a Szabad Nép-székházban a Dudás József vezette nemzetőregységhez.[128] Ugyan tagadta, de vélelmezhető, hogy november 4-én harcba bocsátkoztak a szovjet erőkkel, annál is inkább,

127 MNL OL, XX-5-h A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának iratai, 00115/1956. Dudás József és társa pere (a továbbiakban Dudás József...).

128 Dudás csoportja elkülönült a Deák téren Kopácsi Sándor és Király Béla vezette nemzetőr főparancsnokságtól. Ők és a parancsnokságukat elfogadó nemzetőrök folyamatosan támadták Dudást és csoportját, aki pedig vonakodott elismerni a főparancsnokságot. Ettől függetlenül Pálháziék ugyanazokat a feladatokat látták el, mint más nemzetőregységek: rendfenntartást, objektumőrzést és a jelentkezési kötelezettségnek eleget nem tevő vagy más okból bejelentett ávósok előállítását.

mivel bázisuk a Blaha Lujza térnél két fontos főút kereszteződésénél volt. A november 4. utáni ellenállásban is megállapították a bűnösségét azon az alapon, hogy az ellenállási szervezkedésbe provokált Folly Gábor – még mielőtt a szervezkedéshez hozzákezdett volna – felkérte Pálházit, hogy ötvenhatról írni tervezett könyvéhez foglalja össze forradalmi cselekményeit, amire Pálházi igent mondott, de a felkérésnek nem tett eleget.

Pálházi ellen a fő vád az volt, hogy november 5-re virradóan egy, a perben nem azonosított társával agyonlőtte a Práter utcai nemzetőrök 4-én szabadon engedett két foglyát, Fodor Pál államvédelmi főhadnagyot és Sarkadi István államvédelmi ügyészt. Pálházi tagadta a vádat, amelynek legfőbb tanúja egy vele egy perben halálra ítélt tizennyolc éves fiatal volt. Ő a vizsgálati szakban – kétségkívül saját életének megmentése érdekében – olyannyira együttműködött az ávóval, hogy nemcsak az ítéletben Pálházi terhére rótt két gyilkosságról tett „feltáró" vallomást, hanem „beismerte", hogy Pálházival „közösen a Szabad Nép-székházban egy személyt, a Hársfa utcában két személyt és a Köztársaság téren három személyt meggyilkoltak", majd Pálházi vadászkéssel még két embert leszúrt.[129] Tekintve, hogy ennek a nyolc halottnak az ügyében nem folyt nyomozás, kétségtelen, hogy a fiatalt hamis vallomásra kényszerítették, vagyis vallomása a bíróság által bizonyítottnak tekintett két cselekmény alátámasztására sem alkalmas.

Másfelől Fodor Pál a halotti anyakönyv szerint október 28-án a Corvinnál halt bele fejlövésbe, vagyis sem Pálházi, sem más nem ölhette meg november 5-re virradóan. Mivel az összes peres forrás úgy beszéli el, hogy Sarkadi együtt halt meg Fodorral (illetve egy szovjet katonával, aki a kezdetek után eltűnt a vizsgálatból), az ő haláláról jelenleg semmi nem állítható azon túl, hogy az hozzávetőleg valóban akkor történt, ahogy az iratokban szerepel.[130]

Pálházit előélete és az, hogy a halottak megtalálásának közelében ténykedett 1956-ban, predesztinálta a szervek által ráírt szerepre.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a Köztársaság téri cselekményekben, valamint gyilkosság

Egy per két vádlottját ítélték el a fenti vádak alapján, a megtorlás egyik, ha nem az utolsó nagy perében. Úgy jártak, mint Onestyák László (és még sokan mások): mire három évvel a forradalom után megkezdődött ügyükben a nyomozás, már nem emlékeztek pontosan (amúgy kevéssé jelentős) cselekményük kronológiájára,

129 MNL OL, XX-5-h, Dudás József..., Pálházi Ferenc gyjkv., 1957. február 6., Pálházi Ferenc és Varga Rezső szembesítés jegyzőkönyve (sz.jkv.), 1957. február 5.

130 Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2006.

és elfogadták azt az időrendet, amelyet a nyomozók sugalltak (vagy kényszerítettek).[131] Annak ellenére, hogy *Kovács Lajos* és *Hámori István* egyaránt korábbi időpontot vallott, csak október 31-én csatlakoztak a Baross téri nemzetőregységhez, amely előző nap kezdett szerveződni. Az ennél korábbi dátumot a bíróság kollaborációra kényszerített elítélt vagy beszervezett ötvenhatosok vallomására támaszkodva állapította meg, miközben az épületben dolgozók többségének, az ottani portásnak és a teret ellenőrzés alatt tartó katonai egység parancsnokának a vallomásai alapján nyilvánvaló a későbbi dátum. Márpedig ha október 31-én csatlakoztak, akkor az egyik terhükre rótt cselekményt semmiképpen, és úgy, ahogy azt az ítélet tartalmazza, a másikat sem követhették el. Az ítéletbe emelt tényállás szerint ugyanis a Baross téri nemzetőrség parancsnokának az utasítására október 29-én az épület pincéjében kivégeztek négy embert (azt az eljárás nem tudta feltárni, hogy kiket és miért), és a gyilkosságot az egység parancsnokai hajtották végre.[132] A vádlottakból kicsikart (majd általuk visszavont) vallomásokon túl a gyilkosság elkövetését az a vádlott-társ bizonyította, aki több mint húsz gyilkosságban vallotta magát bűnösnek, mégis csak tizenöt év börtönt kapott. Ha csak október 31-én csatlakoztak, akkor nem vehettek részt az akkor még nem is létező nemzetőregységgel a Köztársaság téri pártház elleni támadásban, sem a foglyok azt követő kivégzésében, amelyet a per úgy írt le, mint amit Nickelsburg László parancsára alakulatának tagjai (és a corvinisták, más perben pedig mások) hajtottak végre. Kovács Lajos nem mert minden vádat tagadni, ezért a tárgyaláson fenntartotta, hogy részt vett a pártház ostromában, ám az ott történtekről csak az alapján tudott beszámolni, amit a rendőrségen megtudott, így nyilvánvaló, hogy hamisan terhelte önmagát. Az októberi harcok idején a Péterfy Sándor Utcai Kórházban segített a sebesültek ellátásában, majd a Keleti pályaudvar várótermében héderelt több más vidékivel, illetve olyanokkal, akik más okból váltak (átmenetileg) hajléktalanná. Velük vett részt a pártház elfoglalása után az épület átkutatásában, erről tett beszámolója életszerű, meggyőző. Hámori István sem vett részt az ostromban. Ő a Köztársaság térre vezető egyik kis utcában lakott. Reggel feleségével a téren keresztül indult bort vásárolni, de a harc elől visszamenekültek, és az egyik ház óvóhelyén vészelték át az ostromot. Noha ezt két érdektelen tanú is bizonyította, a bíróság megállapította bűnösségét a pártház elleni harcban. Oda csak késő délután indult vissza, amikor hallotta, hogy különböző értékeket lehet elhozni. Mégsem kapcsolódott be a zabrálásba (vagy az ott talált értékeknek a Péterfybe mentésébe), mert útközben találkozott egy ismerősével, aki egy kisebb fegyveres csoporttal a Markó utcából akarta kiszabadítani a foglyokat. Miután

131 MNL OL, XX-5-h, 46/1960. Herczeg Benjámin és társai pere (a továbbiakban Herczeg Benjámin...).

132 A Baross téren elkövetett gyilkossággal kapcsolatban lásd Szakolczai Attila: Nyilas reminiszcenciák és ötvenhat. *Valóság*, 55. (2012) 6., 39–56. o.

fegyvert kapott tőlük, velük tartott, de látva a Honvédelmi Minisztériumot védő szovjet páncélosokat, visszafordultak. Mivel ezt nem tudta bizonyítani, a bíróság bűnösnek tekintette az elfogott karhatalmisták kivégzésében is.

A november 4-i támadás hírére a Baross tériek felkészültek a védekezésre, katonák egy ágyút is hoztak, amelyet beástak a tér közepén. Kovács szakaszával a Fiumei út és a Baross tér sarkán foglalt tüzelőállást. A bíróságon tett vallomása szerint azonban még a harc előtt letette a fegyvert, és elment egy közelben lakó ismerőséhez. Az iratok közt nincs ennek cáfolatára alkalmas vallomás. Hámori István sem vett részt a harcban. Ő, mivel a közvetlen közelben lakott, esténként nemzetőrként is hazament. Érdemben meg nem cáfolt vallomása szerint reggel a támadás hírére fegyverét átdobta a lakásával szomszédos kertbe, és megszűntnek tekintette kapcsolatát a nemzetőrséggel. Neki nemzetőrként két olyan cselekménye volt, amelyek hozzájárulhattak halálos ítéletéhez. Október 31-én délután egy kisebb csoporttal részt vett (a megtorlásban a Legfelsőbb Bíróság népbírájaként fontos szerepet játszó) Lakatos Péterné előállításában, november 2-án pedig az Orbán Miklós államvédelmi ezredes lakásán tartott házkutatásban, amely során a lakást – az ítélet szerint – kifosztottak.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a Köztársaság téri cselekményekben, valamint fegyverrejtegetés

A peres iratok szerint *Somlai István* részt vett a Rádió és a Köztársaság téri pártház elleni támadásban, tagja volt a VIII. kerületi nemzetőrségnek, majd november 4-én fegyverrel harcolt a szovjet csapatok ellen.[133] A terhére rótt cselekmények mindegyikének volt valós alapja. Október 24-re virradó éjszaka a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség egyik raktárából szerzett egy céllövő kispuskát, és azzal lövéseket adott le a Rádió épületére. A céllövő kispuska azonban emberi élet kioltására alkalmatlan, azzal lövöldözve Somlai sem emberben, sem épületben súlyosabb kárt nem okozhatott. Október 30-án fegyver nélkül volt ott a Köztársaság téren, de az ítélet szerint „fegyvertelenül is bekapcsolódott az ostromba".[134] Egyrészt azzal, hogy egy szomszéd udvaron keresztül be akart mászni a pártházba, másrészt azzal, hogy Molotov-koktéllal akarta megtámadni a pártház felmentésére küldött, de a felkelők mellé álló páncélosokat. Ezek ugyanolyan (esetleg) akart, de el nem követett cselekmények, mint amilyenekért Spanberger Györgyöt halálra ítélték. A peres iratokból megállapíthatatlan, hogy mikor lett nemzetőr a VIII. kerületben, semmi nemzetőri cselekményének nincs nyoma. November 4-én a fegyverzajt meghallva ment a Víg utcai kapitányságra, ahol a VIII. kerületi

133 BFL, XXV.4.a. 1001/1957. Somlai István pere (a továbbiakban Somlai István...).
134 BFL, XXV.4.a. 1001/1957. Somlai István..., a Fővárosi Bíróság ítélete, 1957. március 26. 13. o.

nemzetőrség egyik központja volt. Miután egy szovjet páncélos belelőtt az épületbe, „parancsot kaptunk, hogy a tankot meg kell semmisíteni. Egy férfi, aki kicsit pityókás volt, azt mondta, hogy majd ő kilövi a tankot. Kérdezte, hogy ki megy vele. Én jelentkeztem. Erre négy kézigránátot összecsavart, és a tank elé dobta, de távol esett tőle, és így az nem sérült meg. Ekkor a tank felénk kezdett lövöldözni, mi szaladtunk a kapu felé, többen be tudtak menni, de én és két társam kívül maradtunk. Azonban nem láttak meg bennünket, és mikor abbahagyták a tüzelést, el tudtunk menni".[135] (Ezt minősítette úgy az ítélet, hogy „tevékenyen részt vett a szovjet csapatok elleni harcokban".)[136] Tehát Somlai István a Rádiót egy fegyvernek nem minősülő eszközzel ostromolta, a pártházat fegyver nélkül támadta, a november 4-i harcban pedig akként vett részt, hogy kísért egy férfit, aki sikertelenül vállalkozott egy szovjet páncélos megsemmisítésére.

Mindezeket a cselekményeket az ügyében eljáró szervek is jelentéktelennek tekintették, ezért pusztán fegyverrejtegetés vádjával állították bíróság elé. Somlai István a vizsgálati szakban elismerte („elismerte"), hogy egy géppisztolyt és két tárat rejtett el a lakóház liftaknájának padlásterében, de ezt már ügyészségi kihallgatásán visszavonta, és emellett kitartott a tárgyaláson is. Rendőrségi vallomását mindig azzal indokolta, hogy a nyomozók rászedték, becsapták. „A nyomozó azt mondta, hogy ő nem akar tőlem semmit, csak a fegyvereket akarják összeszedni, és azt mondta, hogy ha megmondom, hol van a fegyver, szabadon engednek."[137] Azt, hogy ezt vallotta (mert az ügyészi kihallgatásról készült jegyzőkönyv nem maradt fenn), igazolta egy olyan tanú, akinek állítását a bíróság nem vonhatta kétségbe (ehelyett nem foglalkozott vele): a Somlait kihallgatásra kísérő börtönőr. „A vádlott az ügyésznek azt mondta, hogy neki azt mondták a rendőrségen, hogy ha elismeri, hogy a fegyver az övé, akkor elengedik".[138] Somlai tanúval próbálta igazolni, hogy a fegyvert nem ő, hanem egy másik ott lakó fiatal rejtette el, annak vallomását azonban Tutsek Gusztáv aggályosnak, ezért Somlai ártatlanságát nem elégségesen igazolónak tekintette.

Somlai István ügyét gyorsított eljárásban tárgyalta Tutsek Gusztáv, és miután bizonyítottnak tekintette bűnösségét fegyverrejtegetés bűntettében, hat év börtönre ítélte. Az ügyész azonban fellebbezett súlyosításért és az államrend elleni bűncselekmény meg nem állapítása miatt. Somlai volt az első az ötvenhatos megtorlás áldozatai között, akinek fellebbezését a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa bírálta el. Csak az úgynevezett kisítélet maradt fenn, amely csupán a büntetést és annak jogi minősítését tartalmazza, így nem tudható, hogy a Mol-

135 BFL, XXV.4.a. 1001/1957. Somlai István..., Somlai István tárgy. jkv., 1957. március 25. 104. o. Egy korábban már ismertetett ügy adatai szerint egy rendőrhadnagy vállalkozott a szovjet harckocsi megsemmisítésére. HL, XI.22. 8/1958. Ujvári József...

136 BFL, XXV.4.a. 1001/1957. Somlai István..., a Fővárosi Bíróság ítélete, 1957. március 26. 14. o.

137 BFL, XXV.4.a. 1001/1957. Somlai István..., Somlai István tárgy. jkv., 1957. március 25. 102. o.

138 BFL, XXV.4.a. 1001/1957. Somlai István..., Somlai István tárgy. jkv., 1957. március 25. 106. o.

nár László vezette népbírósági tanács mi alapján állapította meg bűnösségét államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételben, ami alapján az elsőfokon kiszabott hatéves börtönt halálbüntetésre súlyosította. Az ötvenhatos megtorlás során kivégzettek közül Somlai István elsőfokú ítélete volt a legenyhébb, vagyis az övét súlyosították legnagyobb mértékben másodfokon.[139]

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint fegyverrejtegetés

A fenti vádakkal három felkelőt végeztek ki egy olyan ügyben, amely nagyon provokációnak vagy ávós konstrukciónak tűnik. *Varga József* és vádlott-társai, a Batonai testvérek, *Batonai László* és *Batonai István* a forradalom idején a budafoki nemzetőrségben teljesítettek szolgálatot.[140] Több adat szerint részt vettek a novemberi harcokban, amit ők mindvégig tagadtak, mindössze azt ismerték el, hogy a balatoni útnál fel akarták venni a harcot, de a túlerő elől visszavonultak. A per középpontjában az állt, hogy Varga kezdeményezésére 1956. decemberben szervezkedtek, egy új felkelés kirobbantása céljával fegyvereket gyűjtöttek, ez képezte a fegyverrejtegetési vád alapját.

Az ügy sokban hasonlít az úgynevezett Bástya csoport történetéhez, de a budafokiak cselekménye még annak szintjét sem érte el. Ahogy ott Ivicz György Maléter Pál megbízottjának adta ki magát, itt Varga József tette ezt, még az Ivicz által állítottaknál is túlzóbb számokkal szédítve a fiatalokat. Varga arról beszélt, hogy Maléter egy több mint negyedmilliós sereg élén áll készen a harc folytatására, ő pedig ezen belül egy huszonnyolcezer fős, Csepel mellett táborozó partizánsereg vezére. Ebbe hívta a Batonai testvéreket és a per más vádlottjait, akiket eldobált fegyverek összegyűjtésével bízott meg.

A grandiózus mesékhez képest a per ténylegesen azt sem bizonyította, hogy a kivégzett vádlottak rendelkeztek volna fegyverrel, ennek ellenére a hadbíróság bizonyítottnak tekintette a fegyverrejtegetési vádat, és rögtönítélő eljárásban halálra ítélte őket. Őrizetbe vételekor Varga Józsefnél egyetlen fegyver sem volt, noha a vallomások szerint korábban több is megfordult a kezén, de azokat állítólag továbbadta vádlott-társainak. Utolsó fegyverét, egy rendőrtörzsőrmestertől vett tár és lőszer nélküli pisztolyt pedig elcserélte egy kabátért egy tizenhét éves fiúval. Nála találták meg a karhatalmisták, de az ügyben tanúvallomást

139 A Tóth Ilona és társai perben elsőfokon Gáli Józsefet egy, Obersovszky Gyulát pedig három év börtönre ítélték. A Legfelsőbb Bíróság Radó Zoltán vezette népbírósági tanácsa mindkettejük ítéletét halálbüntetésre súlyosította, de törvényességi óvás után az ítéleteket tizenöt év, illetve életfogytiglani börtönre mérsékelték.

140 HL, XI.22. 2057/1957. Varga József és társai pere.

sem kellett tennie. A Batonai testvérek által állítólag elrejtett fegyvereket pedig munkahelyükön befalazva találták meg, vagyis csak az ő beismerő (vagy „beismerő") vallomásuk bizonyította, hogy azok az ő birtokukban voltak. A fegyverek előtörténete pedig teljességgel valószerűtlen. A per eredményei szerint azokat november 5-én egy út menti bokorba rejtették el, kétségtelen, hogy valójában eldobták, letették. December közepén, közvetlenül a statárium hatályba lépése után a fegyvereket – attól tartva, hogy megtalálják azokat, és miattuk felelősségre vonják őket – átvitték lakásuk pincéjébe, ami nyilvánvalóan hamis állítás, mert azzal csak nagyobb veszélybe hozták (volna) magukat. Onnan vitték munkahelyükre, és falazták be azokat.

A vádlottakat tehát úgy ítélték halálra fegyverrejtegetés címén, hogy nem volt fegyver a birtokukban. Egy olyan szervezkedés volt a súlyosbító körülmény, amelynek minden eleme valószerűtlen, amelynek beismerését feltehetően a nyomozók vertek ki a vádlottakból, ez utóbbinak több nyoma van az iratokban. Az ellenük emelt vádnak egyetlen valós alapja van: a Batonai testvérek tagjai voltak a budafoki nemzetőrségnek. Hivatalból, mert a kerületi Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség, amelynek tagjai voltak, mint szervezet csatlakozott a nemzetőrséghez.[141]

Schiff János tagja volt a csepeli nemzetőrségnek (irányította a forgalmat, és őrt állt üzleteknél, hogy biztosítsa a rendet), és novemberben részt vett a szovjet csapatok elleni harcban.[142] Ezen cselekményei azonban nem kaptak jelentőséget a perben, ügyét a csepeli kapitányság egyetlen (bár hosszú és alapos) kihallgatás után statáriális eljárásra utalta. A fegyverrejtegetési vádat és annak bizonyítását azonban több körülmény is hamisnak, konstruáltnak mutatja. Az iratok szerint 1957. februárban, amikor az újságok nap mint nap hírt adtak a rögtönítélő eljárásokban hozott ítéletekről, Schiff egy alkalmi ismerősének megmutatta elrejtett pisztolyát, amelyet a március végi házkutatáskor ott találtak meg, ahol a feljelentés szerint volt, pedig Schiff – vallomásai szerint – többször megváltoztatta a rejtekhelyet, és csak napokkal előbb dugta oda, ahol azt a rendőrök megtalálták. Vagyis feljelentője február végén nem láthatta ott, ahova Schiff csak egy hónappal később tette. Schiff-fel szemben az is felmerült, hogy a fegyvert azért rejtette el, mert egy ötvenhatos társától hallott róla, hogy márciusban újabb felkelés lesz (Márciusban Újra Kezdjük! – MUK!). A jelek szerint ez a barátnak tudott egykori fegyvertárs volt az, aki saját maga mentése érdekében közreműködött a Schiff elleni vádak koholásában.

141 Vö. Pálházy Ferenc: Varga József és kivégzett társai. Egy fegyverrejtegetési ügy valószerűtlen története. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 525–569. o.

142 HL, XI.22. 2149/1957. Schiff János pere.

Bartók Jánost a per, amelyben őt és társait elítélték, az ellenforradalom egyik legveszélyesebb figurájának mutatta, noha végül „kizárólag" fegyverrejtegetés címén ítélték el.[143] Egy olyan pisztoly rejtegetéséért, amelyhez valószerűtlen és nem elégségesen bizonyított körülmények között jutott hozzá, és amelyet nem nála találtak meg. Egyes adatok szerint a pesterzsébeti „ellenforradalom" egyik vezetője volt, amit az ottani felkelők ellen indított perek nem igazolnak. Felmerült, hogy megölt egy államvédelmi tisztet: „úgy kikészítettük az ávóst, hogy abból többé ember nem lesz".[144] Kétszer is irányítója volt tömeggyilkosságnak, először huszonnégy magyar katonát és államvédelmist, másodszor negyvenkettőt végeztek ki.[145] Részt vett a novemberi harcokban, majd Ausztriába szökött, ahol fegyveres segítséget kért Magyarország ellen. A vádirat szerint a hónap végén azzal a céllal tért vissza, hogy majd „a Magyar Népköztársaság ellen kártevő cselekményeket hajt végre".[146] Ennek érdekében szerzett fegyvert, és vette fel a kapcsolatot december 10-én a gellérthegyi sziklakápolnában rejtőzködő társaival, akikről egyetlen más forrás sem tesz említést. Tervezték a szovjet csapatok és a magyar karhatalmi alakulatok megtámadását, miközben csepeli társaival röplapokkal agitáltak a Nagy-budapesti Központi Munkástanács meghirdette negyvennyolc órás sztrájk mellett.

Kizárt, hogy ha ezen vádak töredéke is igaz volt volna, a politikai rendőrség nem használta volna ki az ügyben rejlő lehetőséget egy nagy ellenforradalmi per megrendezésére.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint hűtlenség

A fenti vádakkal[147] egy ötvenhatost végeztek ki, *Ács Lajost*, aki az ítélet szerint a Szabad Nép-székházba települt fegyveres csoport tagja volt, novemberben ott vett részt a szovjetek elleni harcban, majd, amikor kénytelenek voltak visszavonulni a túlerő elől, a Bástya mozinál és a New York kávéháznál folytatta a harcot. November 7-én onnan menekültek el a pincéken keresztül.

A per középpontjában azonban későbbi cselekményei álltak: 1957 nyarán csatlakozott az általa személyesen ismert Szelepcsényi István vezette szervezkedéshez, és annak 1959. márciusi őrizetbe vételéig tagja volt. A hangzatos nevű

143 HL, XI.22. 2082/1957. Bartók János és társai pere (a továbbiakban Bartók János...).
144 HL, XI.22. Bartók János..., Kósa Mária tárgyalási jegyzőkönyv (tjkv.) 1956. december 18. 206. o.
145 HL, XI.22. Bartók János..., Kósa Mária tjkv., 1956. december 18.; Bartók János és Kósa Mária szjkv., 1957. január 11. 206. o.
146 Kósa Mária tanú meghallgatása a tárgyaláson a jegyzőkönyv 100/b–102. oldalig tart. (26–29. o.)
147 HL, XI.22. 047/1959. Szelepcsényi István és társai (a továbbiakban Szelepcsényi István...).

szervezet (Magyar Ellenállási Mozgalom), amennyiben nem csak a szervek kreálta világban létezett, érdemi tevékenységet nem fejtett ki. Azon túl, hogy állítólag játéknyomdán röplapokat készítettek, és fel akarták venni a kapcsolatot az Egyesült Államok budapesti követségével (de a portás elzavarta őket), csupán akart bűncselekményeket tudtak a terhükre írni, például azt, hogy tervezték a bolgár kommunista, Dimitrov szobrának a felrobbantását.

Noha Ács Lajos osztályidegen családból származott (apjának szállodája volt), Szelepcsényi Istvánt pedig korábban kétszer is elítélték szervezkedés címén, mégis valószínűtlen, hogy az ő likvidálásuk lett volna az elsődleges cél. Sokkal valószínűbb, hogy az ellenük indított üggyel a politikai rendőrség az „ellenforradalmárok" elleni harc időszerűségét és szükségességét akarta igazolni akkor, amikor a legfelső párthatalom 1959 őszén már inkább a megtorlás lezárását szorgalmazta.

Fegyveres harc és négy más ellenforradalminak tekintett cselekmény

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben, a Köztársaság téri cselekményekben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint hűtlenség

Két olyan ötvenhatos van, akinek bűnösségét a bíróság a fegyveres harcban való részvételen túl még ezen négy ellenforradalminak tekintett cselekményben állapította meg.

Közülük *Balogh László* eredményesen védekezett az ellen a vád ellen, hogy október 30-án részt vett volna a Köztársaság téri cselekményekben, így abban nem állapította meg bűnösségét a bíróság.[148] Elégségesen bizonyított, hogy másnap csatlakozott a Baross téren alakuló nemzetőregységhez, annak egyik parancsnoka lett, és az is, hogy november 4-én megsebesüléséig részt vett a szovjet csapatok elleni harcban. Volt tehát oka rá, hogy november végén (feleségével együtt) Ausztriába meneküljön. Bécsben összetalálkozott a Baross tériek egyik parancsnokával, aki önálló emigráns központot próbált szervezni maga köré, ennek érdekében vette rá Baloghot (és később másokat), hogy visszatérve Magyarországra vegyék fel a kapcsolatot olyanokkal, akik még nem adták fel a reményt, akik hajlandóak tenni valamit a forradalmi célok megvalósításáért. Balogh feladata lett volna segélyt behozni a rászorulóknak, illetve kijuttatni az országból olyanokat, akiket a régi-új hatalom bosszúja fenyegetett.

148 BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza és társai pere.

Balogh László a feladatot nem tudta végrehajtani. Egyetlen biztos kapcsolata az egykori Baross téri parancsnok, Nickelsburg László lett volna, aki azonban minden együttműködést elhárított. Hogy mégsem dolgavégezetlenül tért vissza Bécsbe, az egy véletlenen (vagy „véletlenen") múlt. Amikor a Győr felé induló vonatra várt, a Keleti pályaudvaron összetalálkozott egy, a forradalom napjaiban a Baross téren megismert nővel, aki akkor már a szovjet és a magyar államvédelemnek dolgozott. Ő hozta össze a korábban már említett, úgynevezett Bagoly csoporttal, és rajtuk keresztül Pécs Gézával, aki ugyan csak mentős volt a Péterfy Sándor Utcai Kórház önkéntes mentőszolgálatánál, ám „a forradalom kórházával" való kapcsolata miatt veszedelmes ellenségnek tekintették. Ebből a többszörösen ügynök által provokált kapcsolatból sarjadt Balogh László ellen a hűtlenségi vád, és ez volt az a cselekménye, amely alapján a bíróság megállapította róla, hogy az ellenforradalom bukása után sem adta fel ellenséges tevékenységét.

Steiner Lajos nem tudott eredményesen védekezni a Köztársaság téri vádak ellen.[149] A bíróság bizonyítottnak tekintette, hogy részt vett a pártház ostromában, noha ottani tevékenységéről semmi konkrétumot nem sikerült feltárni. Az ítéletbe emelt tényállással szemben Steiner saját vallomása szerint október 31-én csatlakozott a VII. kerületi tanácson alakult nemzetőrséghez, addig semmiben nem vett részt. Hamarosan parancsnok lett, és fontos szerepe volt a forradalmi rend konszolidációjában. Felléptek önbíráskodásokkal szemben, személyesen akadályozta meg, hogy önkényes lakásfoglalók települjenek az ötvenhatos megtorlásban fontos szerepet játszó Gerő Tamás államvédelmi őrnagy lakásába,[150] és megakadályozta szigorúan titkos minősítésű államvédelmi iratok széthordását is, azokat beszállíttatta a Budapesti Katonai Ügyészségre.

Noha az eljárásban terhére rótták, nem elégségesen bizonyított, hogy Steiner és egysége részt vett a novemberi harcokban. Ezt ő a tárgyaláson mindvégig tagadta. Miután azonban november végén a *Népszabadság*ban megjelent egy cikk, amely a VII. kerületi ellenforradalom vezérének mondta, úgy döntött, hogy elhagyja az országot. Részben azért, hogy a határon túlról folytathassa a harcot a forradalom céljaiért. Kéthly Annát kereste, hogy rajta keresztül sürgesse az ENSZ politikai közbelépését, de csak Király Bélához jutott el, aki bevonta a Magyar Szabadságharcos (Nemzetőr) Szövetség szervezésébe. Azt azonban egyre inkább személyétől és nézeteitől idegen közegnek érezte, ezért a nyugat-németországi magyar követségen kapott beutazási engedéllyel hazatért. Minden nyugatról visszatérőt megvádoltak vagy azzal, hogy ezt az ottani hírszerző szervek

149 BFL, XXV.4.f. 8009/1958. Steiner Lajos és társai pere.

150 Gerő Tamás a megtorlás idején őrnagyi rangban alosztályvezető volt a vizsgálati osztályon. 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen. Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Intézménytörténeti tanulmányok. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013. 224–225. o.

megbízásából teszi, vagy azzal, hogy kint a magyar állam vagy a honvédelem érdekeit súlyosan sértő titkokat árult el. Steiner Lajossal szemben elég volt az, amiről beismerő vallomást tett: hogy kapcsolatban állt olyan, a korban diabolizált ellenségekkel, mint Király Béla és a szabadságharcos szövetség.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint gyilkosság és fegyverrejtegetés

A Tóth Ilona és társai perben híressé vált *Gyöngyösi Miklós* a fegyveres harcok egyik hőseként került be a köztudatba, noha ezt a perben nem sikerült bizonyítani.[151] Gyöngyösi október 29-én szabadult az ormospusztai büntetés-végrehajtási munkahelyről, így módja sem volt rá, hogy részt vegyen az októberi harcokban. Budapestre érve, a fegyverszünet után nemzetőrnek jelentkezett, először a Baross téri, majd a VIII. kerületi kapitányságon működő egységnek lett a tagja. Érdemben semmi nyoma, a bíróság mégis megállapította róla, hogy novemberben részt vett a fegyveres harcban. Valójában abban a nemzetőregységben vigyázott a rendre, amelynek a korábban már tárgyalt Palotás József volt a parancsnoka, és talán alkalmanként segédkezett a sebesültek körül a Péterfy Sándor Utcai Kórházban. A bíróság két gyilkosságban is megállapította bűnösségét. Tettesként a Kollár István sérelmére elkövetett állítólagos gyilkosságban, amely a kutatók többsége szerint nem történt meg, vagy legalábbis úgy és azok által, ahogy azt a per rekonstruálta, semmiképpen.[152] Tette volna ezt annak ellenére, hogy az iratok szerint Gyöngyösi nem tett mást, mint kétszer pofon ütötte az állítólagos áldozatot, később pedig odaadta Tóth Ilonának a bicskáját, amellyel az szíven szúrta a halott vagy halottnak vélt férfit. És a bíróság felbujtóként megállapította bűnösségét egy bizonyos Jagicza László sérelmére állítólag elkövetni próbált gyilkosságban, amely a Kollár-ügyhöz hasonlóan utólagos konstrukció; a cselekmény miatt elítélt négy személynek semmi köze nem volt Jagicza megsebesüléséhez.[153]

Gyöngyösi Tóth Ilona őrizetbe vétele után sem adta fel a küzdelmet, továbbra is részt vett az *Élünk* című illegális lap készítésében és terjesztésében, mindaddig, amíg egy szovjet járőr több társával őrizetbe nem vette. Az iratok szerint ez

151 BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona és társai pere. Gyöngyösi Miklósról lásd: Szakolczai: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel.* 260–284. o.

152 Vö. Jobbágyi Gábor: *Néma talp – Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2006.; Kiss – M. Kiss: *A csalogány elszállt*; Szakolczai: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel.* Velük ellentétben Eörsi László szerint a per a lényeget illetően a valóban megtörténteket rekonstruálta. Eörsi László: Tóth Ilona. In Eörsi László: *Mítoszok helyett, 1956.* Budapest, Noran Könyvkiadó, 2003. 201–260. o.

153 Szakolczai: A Jagicza-ügy. 125–135. o.

alkalommal fegyvert is találtak nála, és noha a fegyverrejtegetés sem a perben, sem az ítéletben nem játszott fontos szerepet – és kevéssé valószínű, hogy a pisztoly valóban Gyöngyösinél lett volna – az ítéletbe mégis belekerült.

Részvétel fegyveres harcban, forradalmi szervezetben, a Köztársaság téri cselekményekben és a november 4. utáni ellenállásban, valamint gyilkosság

Nickelsburg Lászlót kétszer is elítélték a megtorlás idején. A Legfelsőbb Bíróság Vágó Tibor vezette tanácsa 1959. márciusban emelte jogerőre elsőfokon kapott életfogytiglani büntetését, majd bevonták az időben utolsó Köztársaság téri perbe, amelyben 1961. augusztusban halálra ítélték.[154] Az ötvenhatos elítéltek azon az alapon tekintették törvénytelennek második ítéletét, hogy ugyanazért a bűncselekményért senkit nem lehet kétszer elítélni. Nickelsburgot azonban másodjára fontos új vádak alapján vonták perbe, amelyek az első eljárásban nem nyertek bizonyítást, illetve fel sem merültek: a Baross téren és a Köztársaság téren általa és csoportjának tagjai által elkövetett gyilkosságok miatt.

Ahogy azt már Nickelsburg második perének vádlott-társaival, Kovács Lajossal és Hámori Istvánnal kapcsolatban megállapítottam, a Baross téri csoport (ténylegesen nemzetőregység) az ítéletbe emelt tényállással szemben nem október 26-án, hanem 31-én alakult meg, vagyis Nickelsburg nem egyeztethette a pártház megtámadását a corvinistákkal, és nem adhatott parancsot csoportjának sem a támadásra, sem pedig a védők kivégzésére. Hogy október 30. délutánjáig nem vett részt az eseményekben, azt tanúkkal tudta bizonyítani, amit azonban a bíróság nem vett figyelembe. Október 31-től valóban a Baross téri nemzetőrök parancsnoka (saját vallomásai és több jel szerint egyik parancsnoka) volt, e minőségében intézkedett és részt vett megbeszéléseken a kerület más parancsnokaival, illetve a Deák téren a főparancsnokság értekezletein.

Tagadta azonban, és az iratok vizsgálata azt mutatja, hogy nem a maga védelmében, hogy november 4-én részt vett volna a szovjetek elleni harcban, vagy arra parancsot adott volna. Az ellenállást hiábavalónak, felesleges véráldozatnak tekintette, és miután nem tudta elérni, hogy emberei letegyék a fegyvert, visszahúzódott a Péterfy Sándor Utcai Kórházba, ahol bekapcsolódott a sebesültek mentésébe (ő vitte be a Baross téren légnyomást kapott Balogh Lászlót a kórházba), amíg ő maga is meg nem sebesült. Ott mások mellett találkozott Angyal Istvánnal, akit a Deák téri értekezletekről személyesen ismert. Vele többször beszélt a kialakult helyzetről, véleményezte röplapjait, amit a bíróság úgy

154 BFL, XXV.4.f. 7098/1957. Nickelsburg László és társa pere; MNL-OL, XXV-5-h, Herczegh Benjámin...

tekintett, hogy részt vett azok megírásában. Ebben merült ki részvétele a november 4. utáni ellenállásban. November végén Ausztriába menekült, de hamar visszatért, és már decemberben őrizetbe vették. Azzal a feltétellel helyezték szabadlábra, hogy segít az „ellenforradalmárok" felkutatásában. Nickelsburg elvállalta, de nem teljesítette a feladatot, ezért ismét letartóztatták, és többet már nem szabadult.

Nickelsburg László a Baross téri nemzetőrség megszervezésével és irányításával jelentős szerepet vállalt a forradalmi rend konszolidációjában. Miután az egység megalakult, a környékén nem került sor erőszakos cselekményre, nemzetőrei minden ilyen kísérletet megfékeztek. A halálos ítéletet alátámasztó vádak minden valós alapot nélkülöznek.

***

A fentiek alapján annyi mindenképpen kijelenthető, hogy a legsúlyosabb ítélettel zárult perek között sok olyan van, amely vádlottjai nem követték el a vádiratban vagy az ítéletben terhükre rótt cselekményt, amelyben a hozott ítélet egyáltalán nem elégségesen bizonyított, vagy amelyben a kiszabott büntetés aránytalanul súlyos az elbírált cselekményhez képest.

Ebből két következtetést mindenképpen célszerű levonni. Elsőként azt, hogy a kivégzettek – és a hosszabb-rövidebb börtönt és más büntetést elszenvedni kényszerülők – nem feltétlenül ötvenhatosok, nem minden esetben ötvenhatos hősök. Nem is mártírok, mert nagy többségük nem tudatosan vállalta a halált valamilyen eszméért, hanem sokkal inkább áldozatok. Másodikként azt, hogy noha a periratok – különösen más, egykorú dokumentum híján vagy azok szűkében – megkerülhetetlen forrásai ötvenhatnak, de használatuk különös óvatosságot, körültekintést igényel. Egy egyirányú, ötvenhatra a perek alapján visszatekintő vizsgálat könnyen tévútra visz.

Felhasznált irodalom

Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Intézménytörténeti tanulmányok. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013.

Eörsi László (vál.): *Angyal István saját kezű vallomása.* Eörsi István előszavával. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1991.

Eörsi László: Tóth Ilona. In Eörsi László: *Mítoszok helyett, 1956.* Budapest, Noran Könyvkiadó, 2003. 201–260. o.

Eörsi László (vál. és szerk.): *Angyal István (1928–1958). Angyal István önvallomásai.* Budapest, Noran Könyvkiadó, 2008.

Fellegi Tamás László – Gyekiczki András – Kövér László – Kövér Szilárd – Máté János – Orbán Viktor – Stumpf István – Varga Tamás – Wéber Attila (szerk.): *A forradalom hangja – Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, 1989. (Századvég füzetek 3.)

György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

Horváth Miklós: *Maléter Pál.* Budapest, Osiris – Századvég – 1956-os Intézet, 1995.

Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.

Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Hadsereg és fegyverek 1956.* Budapest, HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft., 2011.

Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak: Magyar Néphadsereg 1956.* Budapest, H&T Kiadó, 2006.

Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2006.

Horváth Miklós – Tulipán Éva: Felkelés és szabadságharc Csepelen – 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 1., 103–154. o.

Jobbágyi Gábor: *Néma talp – Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2006.

Kende Péter (szerk.): *1956 Kézikönyve. III. Megtorlás és emlékezés.* Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.

Kovács Balázs: Motzer Nándor disszidens térképésztiszt hűtlenségi pere. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 499–523. o.

Marossy Endre: *Mecséri János ezredes és ötvenegy katonájának hadbírósági pere, 1958.* Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2018.

Marossy Endre: *Pércsi Lajos őrnagy és társai hadbírósági pere, 1958. Schmidt-kastély, Óbuda, 1956.* Budapest, Magyar Napló – FOKUSZ Egyesület, 2019.

Mécs Imre és mások (szerk.): *Halottaink.* Budapest, Katalizátor Iroda, 1989.

Pálházy Ferenc: Varga József és kivégzett társai. Egy fegyverrejtegetési ügy valószerűtlen története. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 525–569. o.

Szakolczai Attila: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2016.

Szakolczai Attila: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. In Bak János és mások (szerk.): *Évkönyv 1994.* Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 237–256. o.

Szakolczai Attila: A Jagicza-ügy. In Baráth Magdolna és mások (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 125–135. o.

Szakolczai Attila: Szegény Jankó Piroska. Megsemmisítő eljárás. In Szakolczai Attila: *Koholt perek.* Záhony, KIÚT Térségfejlesztési Egyesület, 2017. 53–141. o.

Szakolczai Attila: Nyilas reminiszcenciák és ötvenhat. *Valóság,* 55. (2012) 6., 39–56. o.

Tulipán Éva: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.

Horváth Miklós

Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben[1]

In medias res – amit a Sziklai-ügyről a teljeskörű forrásfeltárásig tudni lehetett

Budakeszin[2] 1956. október 25-én, a forradalom és szabadságharc kitörésének harmadik napján részben a közeli fővárosban is zajló események hatására[3] (többségében) fiatalok a helyi pártházba kiszállított puskákkal és kézigránátokkal felfegyverkezve úgy döntöttek, hogy másnap, a község Budapest felé eső kijáratánál barikád építésével akadályozzák a forradalomellenes erők gépjárműveinek forgalmát.

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében interdiszciplináris kutatócsoport* támogatásával készült. Jelen munka megírásának közvetlen előzményei – és egyben alapja – az Eörsi László e témakörben megjelent írásaira történt szakmai reflexiók. Vö. Eörsi László: A Sziklai-legenda. Budakeszi, 1956. *Betekintő*, 15. (2021) 4., 9–31. o.; Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 7. (2022) 3–4., 120–140. o.; Eörsi László: Ismét a Sziklai-mítosz. *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 3., 79–84. o.; Horváth Miklós: A múlt másképpen lesz!? Még néhány jegyzet a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 4., 83–91. o.; György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o.

2 Meghatározó jelentőséggel bírnak a témakör tudományos igényű feldolgozásában Speck István alábbi munkái: Speck István: A „Sziklai-ügy" – Budakeszi, *1956. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1., 183–218. o.; Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc* (e-könyv). Budapest, Kossuth Kiadó, 2013.

3 Vö. a témakör könyvtárnyi szakirodalmából: Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc* (e-könyv). Budapest, Kossuth Kiadó, 2013.; Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. http://www.horvathmiklos.eu/1956-hadikronikaja (Letöltés: 2024. 06. 01.)

A barikádépítők közül többen – kispuskákkal és kézigránátokkal felszerelten – október 26-án délelőtt fegyverszerzési céllal felkeresték Sziklai Sándor honvédezredes – a Hadtörténeti Intézet parancsnokának – házát. Sziklai a kis csoport szószólójának, Márity Lászlónak a kérését nem teljesítette, az önvédelmi fegyvere – egy TT pisztoly – átadását megtagadta, majd, amikor Márity, hogy súlyt adjon követelésének, a bejárati ajtó egyik üvegtábláját beütötte, Sziklai a fegyverét használta. Az ekkor szerzett sérülésébe Márity 1957. március 14-én belehalt.

A csoportból Tóth Miklós, hogy a súlyosan megsebesült Márity menekülését biztosítsa, a nála lévő két kézigránátból egyet (a források e tekintetben sem egyértelműek) a nyitott ajtón keresztül (a másik változat szerint az ajtóüveg Márity által beütött résén át[4]) az „előszobába"[5] vagy „az előszoba ajtó felé"[6] dobta. Sziklai Sándor és a házban vele együtt tartózkodó apósa, Kiss Lajos halála körülményeinek forrásalapú rekonstruálását – főként a kutatás korábbi szakaszában – az egymásnak részben és egészében ellentmondó elbeszélések megnehezítették. Vegyünk ezek közül néhányat!

A legkorábbi példát a budakeszi orvos, dr. Ostoros Gyula halotti anyakönyvekbe írt 1956. október 30-án kelt bejegyzései jelentik. (Sziklai Sándor: „Lövés a koponyán, elvérzés",[7] Kiss Lajos: „Fejszével fejbeverték, olyan agysérülés, amely azonnali halált okozott."[8]) Sziklai fegyverhasználatát és a kézigránát felrobbanását követően – egy kisebb szünet után – a házba bejutó fegyveresek és a felháborodott lakosok emlékezetében mindez úgy rögzült, hogy Sziklai fejszével megölte az erőszakos fellépést ellenző apósát, majd végzett önmagával.[9] Ezt a – kutatás korábbi fázisában általam is elfogadott és munkáimban képviselt – verziót erősítette Márity László vallomásának következő részlete is: Sziklainak

4 Belügyminisztérium (BM) Országos Rendőrfőkapitányság (ORFK) Vizsgálati Osztálya Márity László és társai ügyében készült jelentése. 1957. március 16. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.9. Vizsgálati iratok (V)-142293/4. dosszié (d.) Márity László és társai, 164–171. o. A 164. oldal alján kézzel írva: „Szándékos emberölési kísérlet!" (aláhúzva az eredetiben). (Ekkor már Sziklai és Kiss Lajos is halott volt!)

5 Márity László kihallgatása a „Fodor József" Szanatóriumban –1956. november 29. BM ORFK., XI. osztály (másolat). ÁBTL, 3.1.9. V-142293/2. d. 25–26. o.

6 Márity László és társai ügyében készült jelentése. 1957. március 16. BM ORFK Vizsgálati Osztálya Márity László és társai, ÁBTL, 3.1.9. V-142293/4. d. 163. o.; Nyomozást lezáró jegyzőkönyv, 1957. március 18., 173. o.

7 Budakeszin történtekkel összefüggésben Fehér István és társai megnevezéssel lefolytatott per. Budapest Főváros Levéltára (BFL), Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok (Főv. Bír.) XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. doboz (d.), 1762. o.

8 BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1760. o.

9 BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d. 712. o.; Uo. 1114. Sziklai Sándorné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. augusztus 17.

„szándékában állott további lövések leadása is, mert felemelte a fegyverét, de a mellette álló Kiss Lajos [a] kezét mindig lefogta, illetve eltolta".[10]

A fenti, szakmai körökben is elfogadott következtetést erősítették a hatalom korai időszakban, elsőként 1956. december 5-én terjesztett értékelései: október 25-én (helyesen a történtek dátuma október 26.) a „felfegyverzett banditák" megtámadták a házat, egy kézigránátot dobtak a lakásba. Sziklai erre lövéssel válaszolt, és megsebesítette Márity-t. „A banditák egy második kézigránáttal felszakították a szoba ajtaját. *Ez a gránát halálosan megsebesítette Sziklait.* Még élt, amikor a támadók betörték a hátsó ajtót is, az ott álló *Kiss [Lajos] elvtárs kezéből kicsavarták a fejszét. Az öreg kommunistát agyonverték. Utána kicipelték Sziklai Sándor holttestét* az utcára, a tetemét a csőcselék rugdosta, gyalázta".[11] (Kiemelés a szerzőtől.)

Megállapítható, hogy az országos közhangulatot december 5-től a nagy nyilvánosságot elért hivatalos változatok uralták. A *Népakarat* című újság 1956. december 24-i számában Bozóky István, Pest megyei ügyész az „ellenforradalom rémtettei között" első helyen a Budakeszin történtekről már így számolt be: „Október 26-án a budakeszi ellenforradalmárok lemészárolták Sziklai Sándor honvédezredest és apóját, Kiss Andrást [sic!]."[12] Az ezen a napon megjelent karácsonyi számában hasonló hangnemben és tartalommal tudósított a *Hajdú-Bihari Napló* is Sziklai Sándor haláláról.

Sziklai Sándorról és Kiss Lajosról a Fehér könyvek 1957 februárjában kiadott II. füzete[13] *A tizenöt vértanú* című alfejezetben közöl életrajzszerű összeállítást. Ebben a nevezettek halálának – a párt értékelése szerinti – körülményeiről az olvasható, hogy az „elvetemült volksbundista rablógyilkosok Budakeszin, 1956. október 26-án vetettek véget [Sziklai Sándor] küzdelmes és eredményekben gazdag életének".[14] Kiss Lajos „1956. X. 26-án halt hősi halált vejével együtt a budakeszi ellenforradalmi banditák fejszecsapásaitól".[15]

A hatalom különböző alkalmakkal megszületett és szélesebb körben közreadott „értékeléseinek" – így a megtorlásban részt vevő szervezetekkel és személyekkel szembeni elvárásoknak – határozottságáról és komolyságáról árulkodnak a Fehér könyvek II. füzetét a *Népszabadság*ban beharangozó mondatok:

10 Márity László a „Fodor József" Szanatóriumban 1956. november 29-én tett vallomása. ÁBTL, 3.1.9. V-142293/2. d. 25–26. o.

11 Az ellenforradalom rémtette Budakeszin. Banditatámadással gyilkolták meg Sziklai Sándor és Kiss Lajos elvtársat, a munkásmozgalom két régi harcosát. *Népszabadság*, 1. évf. (1956) 25. sz. 12. 05., 5. o.

12 A Pest megyei ellenforradalom rémtetteiről s az ügyészségek feladatairól számolt be a megyei ügyész, *Népakarat*, 1. (1956) 36., 5. o. A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének lapja.

13 [Fehér könyvek II.:] *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, II.* Budapest, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1957. 147–148. o.

14 Uo. 147. o.

15 Uo. 148. o.

„A fehérterrorról szól ez a könyv, de nemcsak ezen keresztül mutatja meg az ellenforradalmat. *Elmondja, hiteles tényekkel és adatokkal bizonyítja azt is, amit nem vettek és sokszor nem is vehettek észre* azok, akiket őszinte lelkesedés töltött el, akik egy igazabb, teljesebb élet eljövetelét várták az októberi megmozdulásoktól."[16] (Kiemelés a szerzőtől.)

A Fehér könyvek III. füzetében Sziklait a „vértanúk" között, Kiss Lajos nevét „az ellenforradalmi terror áldozatai" között tüntették fel.[17]

Nagyot ugorva az időben, a fenti teljességet nélkülöző válogatás[18] zárásaként említem meg a forradalom és szabadságharc – a kádári meghatározás szerinti „ellenforradalom" – 25. évfordulóján megjelent kiadványban Sziklai halálával összefüggésben olvasható „értékelést". Budakeszin „a nép hatalmát fenyegető fegyveres banditák" ötvenhat „október 26-án gondosan kitervelt támadást indítottak a ház ellen, amelyben Sziklai Sándor lakott a családjával. A sokat tapasztalt katona jól tudta mi várna rá, ha az ellenforradalmárok kezére kerülne. Fegyvert fogott hát apósával, Kiss Lajossal együtt, s a támadókkal vívott tűzharcban mindketten hősi halált haltak".[19]

A történtek után fél évszázaddal Eörsi László még magabiztosan állította, hogy gyilkosság nem történt, hiszen például a Sziklai ügyben halálra ítélt Bokor János és Takács Kálmán „Sziklai tetemét ütötte, köpdöste".[20] A szerző a 2021-ben kiadott „életrajzi" gyűjteményében az olvasókat már arról tájékoztatta, hogy Bokor János a házba Tóth Miklós által „bedobott" kézigránáttól „eszméletét

16 Emlékeztető az ellenforradalom napjaira – Megjelenet a Fehér könyv 2. füzete. *Népszabadság*, 2. (1957) 29., 12. o.

17 [Fehér könyvek III.:] *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, III.* Budapest, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1957. 137. és 140. o.

18 A hatalom hivatalos értékelései közül részletesebben lásd: Emlékeztető az ellenforradalom napjaira. Megjelent a Fehér Könyv második füzete. *Népszabadság*, 1957. február 3., 12. o.; Kende István: A barbárság számtana. *Népszabadság*, 1957. szeptember 18., 5. o.; A néphadsereg mindig és mindenhol szilárd és hűséges védelmezője lesz a nép ügyének. Ünnepség és díszelőadás a néphadsereg napja alkalmából. *Népszabadság*, 1957. szeptember 29., 2. o.; Sziklai Sándor: A tűzkeresztség. *Népszabadság*, 1957. november 5. 4. o.; Üdvözöljük az egyéves Munkásőrséget! *Népszabadság*, 1958. február 13. 1. o.; Münnich Ferenc elvtárs megnyitó beszéde [az MSZMP VII. kongresszusán]. *Népszabadság*, 1959. december 1., 2. o.; A Pest megyei ellenforradalom rémtetteiről s az ügyészségek feladatairól számolt be a megyei ügyész. *Népakarat*, 1956. december 24., 5. o.; Fordulat a budakeszi terroristák bűnperében. *Népakarat*, 1957. augusztus 22., 8. o.; A budakeszi ellenforradalmárok bűnügyének tárgyalása. *Kisalföld*, 1957. augusztus 22., 4. o.; Fehér könyvek II. 147–148. o.; Fehér könyvek III. 137. és 140. o.

19 Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében: fegyveres erők hősi halottai 1956–1957.* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1981. 225. o.

20 Eörsi László: *1956 mártírjai – 225 kivégzett felkelő.* Budapest, Rubicon könyvek, 2006. 21., 103. és 212. o.

vesztett", így „magatehetetlen" Sziklait „a tömeggel együtt meglincselte".[21] Eközben Takács Kálmán Sziklait, antiszemita kijelentéseket téve, „karóval verte".[22]

Időközben az ügyben rendelkezésre álló forráscsoportok alapos feldolgozását követően Speck István[23] 2011-ben – az akkori álláspontom szerint is – valóságosnak és bizonyítottnak látta, a halottvizsgálatot elvégző budakeszi orvosok halotti anyakönyvekbe 1956. október 30-án történt bejegyzéseit.[24]

Jelen tanulmányomban a Sziklai-ügyben elérhető források lehető legteljesebb tudományos feldolgozásának az eredményeit foglalom össze.

A Sziklai-ügy a nyomozati eljárás során keletkezett iratok tükrében

A nyomozati cselekmények Sziklai Sándorné 1956. november 8-án tett feljelentése alapján kezdődtek meg. Az özvegynek a Budapesti Rendőrfőkapitányságon ezen a napon tett bejelentése szerint: „1956. október 26-án a budakeszi ellenforradalmárok Márity Lászlóval az élen fegyveres támadást indítottak Budakeszi, Vöröshadsereg u. a 8. sz. házunk ellen, melynek következtében férjem Sziklai Sándor és édesapám Kiss Lajos életét vesztette. *Tudomásom van arról, hogy férjem holtestét kivonszolták az utcára és bántalmazták. Kérem a hulla meggyalázásban résztvevők büntetőjogi felelősségre vonását.*"[25] (Kiemelés a szerzőtől.)

Sziklainé a nyomozás keretében 1957. február 20-án történt kihallgatása végén elmondta, hogy „Budakeszin még most is a rémhírek tömege kering, melyek a nyomozást kisiklatni igyekeznek. Egyesek, köztük Martin Antal tanácselnök is tudni vélik, hogy a férjem a halála előtt agyonlőtte az apámat".[26] Fél évvel később, már a bíróság előtt 1957. augusztus 17-én tett tanúvallomásában a korábban elmondottakat lényegében megismételte. Kérdésre „előadta, hogy férjem megőrült és még aznap [feltehetően 26-án] hajnalban megölte az édesapámat, majd ő is öngyilkos lett. [...] Később ezt a közlését a tanácselnökhelyettes [sic!]

21 Eörsi László: *„Irgalomnak hely nincs" – Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2021. 84. o.

22 Uo. 493. o.

23 Speck István: A „Sziklai-ügy" – Budakeszi, *1956. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1., 183–218. o.

24 Sziklai esetében „lövés a koponyán, elvérzés", Kiss Lajost „[f]ejszével fejbeverték, olyan agysérülés, amely azonnali halált okozott". BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1760. és 1762. o.

25 BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d. 170. o.

26 Uo. 712. o.

már akként változtatta, hogy nem hajnalban történt édesapám megölése, hanem a reggeli órákban".[27]

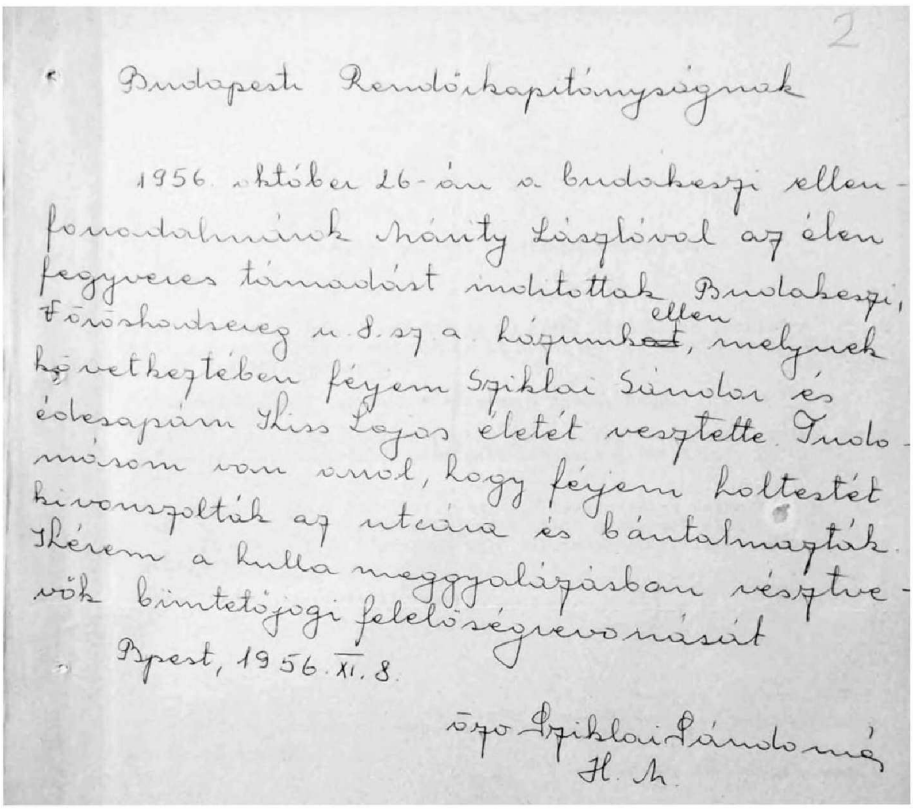

2

Budapesti Rendőrkapitányságnak

1956. október 26-án a budakeszi ellenforradalmárok Márity Lászlóval az élen fegyveres támadást indítottak Budakeszi, Föröshadsereg u. 8. sz. a. házunk~~at~~ ellen, melynek következtében férjem Sziklai Sándor és édesapám Iliss Lajos életét vesztette. Tudomásom van arról, hogy férjem holtestét kivonszolták az utcára és bántalmazták. Ihérem a hulla meggyalázásban vésztvevők büntetőjogi felelősségrevonását

Bpest, 1956. XI. 8.

özv. Sziklai Sándorné
H. M.

1. ábra. Sziklai Sándorné kézzel írt feljelentése[28]

Ügyészi kérdésre – a bírósági meghallgatás végén – az özvegy kijelentette: November „10-én, amikor a temetőbe kimentem koporsóba téve láttam viszont meggyalázott férjem és édesapám tetemét. [...] Nem tudok különbséget tenni olyan ember között, aki gyilkos és holttestet gyaláz, vagy rabol. Nézetem szerint egyforma bűn, egyforma vétek mindhárom. De talán a három közül mégis *a legsúlyosabbnak tartom a holttestnek a gyalázását, miután egy halott már védekezni nem tud és könnyűszerrel lehet elbánni vele*".[29] (Kiemelés a szerzőtől.) Az özvegy ez utóbbi állítása figyelembevételével – talán nem túlzó – a következ-

27 Sziklai Sándorné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. augusztus 17. Uo. 1114. o. Sziklai Sándorné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. augusztus 17.

28 Forrás: uo.

29 Uo. 1114–1115. o.

tetés, hogy a férje – Szikla Sándor – esetében az öngyilkosságot mint halálokot nem vitatta.

Visszalépve az időben, az ügyészség Sziklainé vallomása alapján elrendelte Sziklai Sándor és Kiss Lajos maradványainak kihantolását, és kirendelte dr. Budvári Róbert és dr. Földes Vilmos igazságügyi orvosszakértőket a boncolás végrehajtására. Az 1956. december 1-én elvégzett vizsgálatok jegyzőkönyvekbe foglalt eredményeit az orvosok a „Vélemény"-ekben összegezték.

Sziklai Sándor boncolását követően dr. Budvári és dr. Földes megállapította: „[a] 60 éves férfi [halála] *a fej egy rendbeli lövési sérülése következtében létrejött többszörös koponyatörés és agyroncsolás miatt következett be.* A lövési sérülés bemeneti nyílása elől, a homloktáj közepén, közvetlenül az orrgyök felett, kimeneti nyílás pedig a fejtetőn, a koponyavarratt magasságában helyezkedett el. A lőcsatorna iránya elölről hátra, alulról felfelé, kissé balról jobbra irányuló volt. A lövési sérülést minden valószínűség szerint 7 mm-nél nagyobb kaliberű lőfegyver okozhatta, amit részben a koponya nagykiterjedésű többszörös durva törése, a bemeneti nyílás körül a bőrnek csillagalakú repedése bizonyít. A bemeneti nyílás mérete ugyanis a durva törések miatt határozottan nem volt megállapítható. A lövés távolságára vonatkozóan megemlítjük, hogy az a legnagyobb valószínűség szerint az orrgyökre rászorított csővel történhetett, amit elsősorban a feltételezett bemeneti nyílás körül elhelyezkedő csontdarabkákon lévő szennyes szürkésbarna, lőporfüstre emlékeztető szennyeződés bizonyít. Ugyancsak a rászorított csővel történt lövést bizonyítja a többszörös durva koponyattőrés, a közvetlenül a koponyaűrbe áramló lőporgázok robbantó, illetve feszítő hatása következtében. *Ez a lövési sérülés minőségénél, illetve jellegénél fogva feltétlenül halálos sérülésnek tekintendő és a halálnak igen rövid időn belül való bekövetkezését magyarázza. A bemeneti nyílás elhelyezkedését és a lőcsatorna irányát figyelembe véve ez a sérülés önkezű végrehajtásra utalhat.* A holttesten számos u.n. robbanásos sérülést is találtunk, ezek a sérülések azonban kivétel nélkül egészen felületes, csak a bőralatti kötőszövetig, illetve a zsírszövetig hatoló sérülések voltak. A mellkason és a hasfalon lévő sérülések testüregbe nem hatoltak be. Éppen ezért ezeket a sérüléseket nem tekintjük a halál bekövetkezésével kapcsolatban álló sérüléseknek. *Ezekhez a sérülésekhez éppen a jellegüknél fogva, cselekvőképtelenség, eszméletlenség nem társulhatott. Az állon és a fej baloldalán talált sérülések így az állcsonttörés is a halál után keletkezett sérülésnek minősíthető, mivel ezek körül az élőben keletkezett sérülésekre jellemző vérzés, vérbeszűrődés nem volt található. Ezek a sérülések keletkezhettek a holttest mozgatása, a halál bekövetkezésének helyéről való elmozdítása, elvitele alkalmával is. [...] Védekezésre és támadás elhárítására utaló sérüléseket a boncolás során nem lehetett találni."*[30] (Kiemelés a szerzőtől.)

30 Uo. 481. o.

A Kiss Lajos boncolása során alkotott szakvélemény fentiektől eltérő megállapításai: a fej egyrendbeli lövési sérülésének a bemeneti nyílása „jobboldalt, a halántéktáj elülső részén, kimeneti nyílás pedig a jobb falcsont területén helyezkedett el"; „a durva koponyatörésből azonban arra kell következtetni, hogy feltehetően 7 mm-nél nagyobb lőfegyver okozta a sérülést. Emellett szól továbbá *az egyik tört koponyacsont részleten, a jobb halántéktájon felfedezett jellegzetesen élesszerű, félköralakú csonthiány is.* [...] A bal térdtájék alatt és alszáron észlelt apró sérülések repesz okozta sérüléseknek felelnek meg és robbanásos sérülésből származhattak. Ezek a sérülések élőben keletkeztek, amit a környezetükben talált vérbeszűrődések bizonyítanak. [...] a jobbtenyéren lőporfüstcsapadékra emlékeztető nyomok voltak fellelhetők, ami a fentiekre figyelemmel az önkezűség mellett szólnak".[31] (Kiemelés a szerzőtől.)

A későbbiekben jelentőséggel bírhat a lövés távolságára vonatkozó rész is: a lövés „a legnagyobb valószínűség szerint rászorított csővel történhetett, amit bizonyít a feltételezett bemeneti nyílás környékén észlelt nagykiterjedésű, csillagalakú bőrrepedezések és az előbb említett csontrészleten észlelt szennyesbarnás, lőporfüstcsapadékra emlékeztető szennyeződés".[32] A részletes véleményben az áll, hogy „a fejsisakon elég vaskos, szürkés-fehér füstcsapadéknak látszó szennyeződés ismerhető fel".[33]

Ezek az igazságügyi orvosszakértői vélemények 1957. augusztus 21-ig a hatalom elvárása szerinti ítéletek meghozatalában érdemben korlátozták az eljáró bíróságot.

A nyomozati eljárás kezdetén, 1956. december 4-én megtörtént a jugoszláviai Szabadkára időközben visszatért – a történtek néhány fontos része tekintetében – „egyetlen szemtanú", Varjaski Milánné meghallgatása. A magyar részről jelen lévő Vörös Balog István rendőr alezredes által készített nem szószerinti „jegyzet"-ből[34] is megtudható, hogy a „támadás" idején a házban csak hárman, Varjaskiné, Sziklai Sándor és az apósa, Kiss Lajos voltak.

„A tanú [értsd Varjaskiné] látta, hogy a hegy felől a ház felé 8-9 fő szalad. Ezek közül a legidősebb mintegy 15-16 éves fiú volt, akinél puska és a kezében kézigránát volt. A csoportban volt egy 16 év körüli fiatal lány is. [...] a csoport többi tagja 8-10 éves gyermek volt, akiknél botok és kődarabok voltak. [...] A házhoz érve a lány azonnal levette a zászlót a ház faláról. [...] A zászló levételével egyidőben a többiek az előszobaajtón zörögtek. Sziklai a konyhaajtó felé küldte őket, de a kint lévők követelték, hogy engedje be őket. Sziklai Sándor ekkor a telefonhoz ment, mire a kint lévők kiabáltak, hogy ne telefonáljon, hanem nyisson ajtót. Sziklai Sándor nem kapott kapcsolást. Kiss Lajos ezidőben állandóan ott állt Sziklai Sándor

31 Uo. 486. o.
32 Uo.
33 Uo. 484. o.
34 Jelentés Varjaski Milánné kihallgatásáról, Szabadka – 1956. december 4. Uo. 159–163. o.

mellett és csitította a gyerekeket az előszobából, a tanúnak szóltak, hogy menjen onnan, hogy nehogy baja essen. Mire ő [Varjaskiné] az előszobából a belső szobába ment. Csupán néhány másodperc telhetett el, amikor nagy robbanást hallott. A tanú szerint ekkor vághatták *a kézigránátot az ajtóhoz,* mert később látta, hogy hogy az ajtó teljesen összevan [sic!] roncsolva. Amikor [Varjaskiné] a belső szobába ment, látta Sziklai Sándor kezében a pisztolyt, Kiss Lajosnál fegyver nem volt. A robbanás után több lövést hallott, mintegy ötöt-hatot. *Azt megmondani, hogy ki lőtt először nem tudja.* A puska és a pisztoly durranását megkülönböztetni nem tudja. *Mivel a lövések után csönd lett, kinézett az előszobába és ott látta feküdni Sziklai Sándort. Jobb halántéka, homloka vérzett, eszméletlen volt. Az arca egészen fekete volt a lőporfüsttől, véleménye szerint ezt csak közelről leadott lövés okozhatta.* A seb mintegy 5-6 cm. kiterjedésű volt. Sziklai Sándor úgy feküdt, hogy *a lába csaknem a belső szobába vezető ajtónál volt.* A tanú látta, hogy ugyanekkor a házon kívül is vezetnek egy gyereket [Márity Lászlót], aki valószínűleg sebesült volt. Kiss Lajos kezében ekkor már ott volt Sziklai Sándor pisztolya. Mondta a tanúnak, hogy a lábán ő is megsebesült, arcán a szeme alatt egy-egy vércseppet lehetett látni. Kérte a tanút. hogy vigye be Sziklai Sándort a belső szobába, de a tanú nem bírta megmozdítani a nehéz férfit. Kiss Lajos ekkor közölte a tanúval, hogy öngyilkos lesz, amiről próbálta lebeszélni Varjaski Milánné. [...Kiss Lajos] közvetlenül a konyhaajtónál állva a jobb halántékához emelte a pisztolyt és fejbe lőtte magát. Követlenül ezt követően belépett a gránát tépte ajtón Katónéni [Wachsler Sándorné] erősen sírt, majd elszaladt." Varjaskiné a házból sietve távozott, amikor úgy vélte, hogy Sziklai még élt, *„mert bár lassan, de lélegzett.* Kiss Lajos vértócsában feküdt. A kertbe jutását elősegítette, hogy a támadók a sérülttel [Márityval] voltak elfoglalva".[35] (Kiemelés a szerzőtől.)

Varjaskiné Kiss Lajosnénak címzett – 1957. január 12-én írt – leveléből idézem a fentieknek, például az általa hallott lövések száma és a robbanás sorrendje, továbbá Sziklai fején látott sérülés tekintetében érdemben ellentmondó részeket: „[Sziklai] Sándor és [Kiss] Lajos mondták, hogy menjek a szobába, ahogy a szobába léptem, látom, hogy a lány veszi be az ablakból a zászlót. *Ebben a pillanatban lövést és egy nagy csattanást hallok és még egy lövést, azután nagy csend lett. Kinéztem az előszobába, az ajtót a gránát betörte, Sándor ott feküdt az ajtóban, nagy fejsebe volt a szeme felett, még lélegzett a kabát ki volt gombolva.* [...] (Ekkor szaladt be Katónéni és ki is futott) Lajos rám nézett és kétszer is azt mondja nekem, agyonlövöm magam, én igyekeztem lebeszélni, nem lehetett. Azt mondta Isten veletek kedveseim, és főbe lőtte magát, azonnal meghalt, nem szenvedett sokat."[36] (Kiemelés a szerzőtől.)

35 Uo. 160–161. o.

36 Varjaski Milánné levele Kiss Lajosnénak – elküldve: 1957. február 4. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 514–517. o.

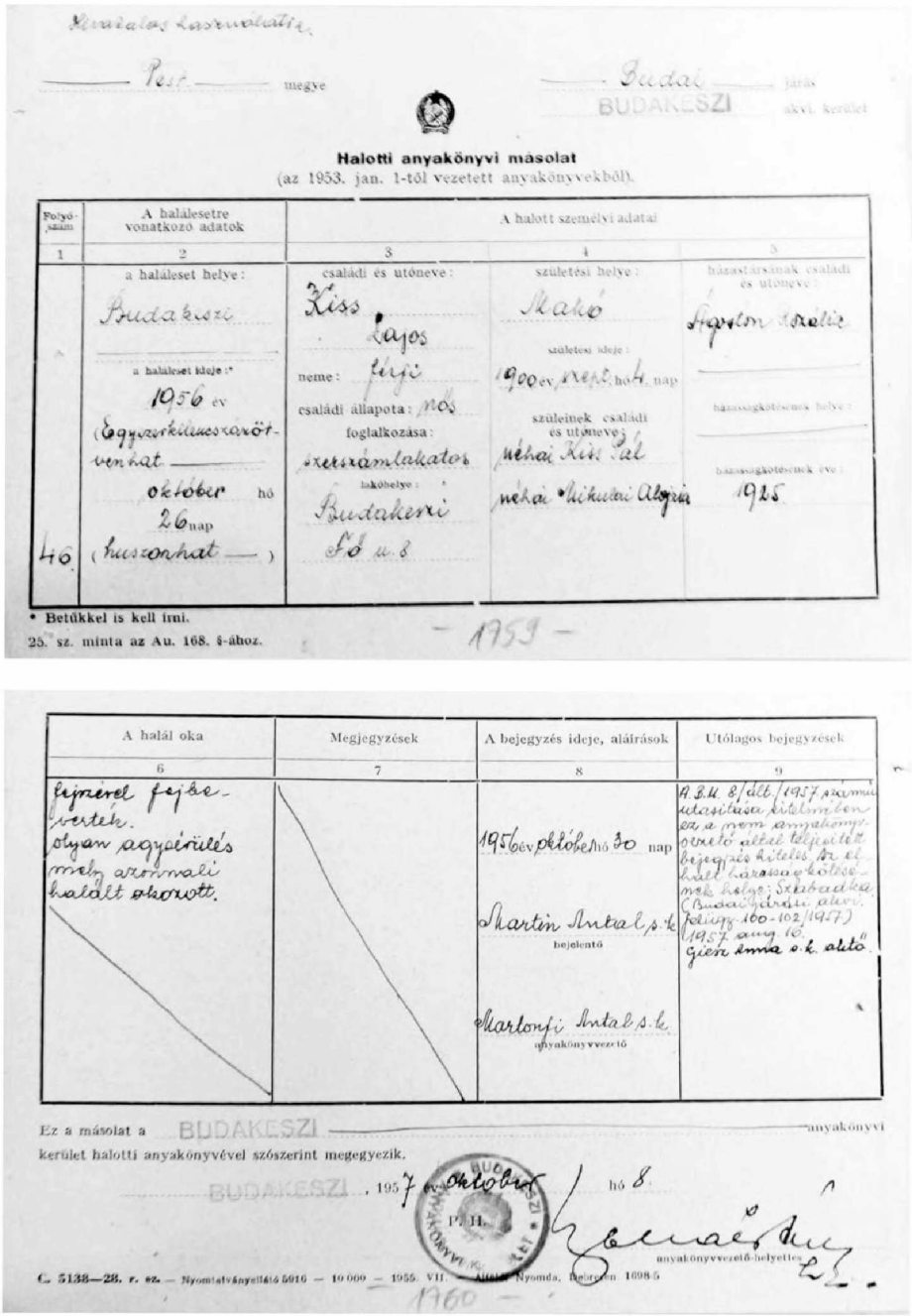

Pest megye Budai járás
BUDAKESZI városi kerület

Halotti anyakönyvi másolat
(az 1953. jan. 1-től vezetett anyakönyvekből).

Folyó-szám	A halálesetre vonatkozó adatok	A halott személyi adatai		
1	2	3	4	5
46	a haláleset helye: Budakeszi a haláleset ideje:* 1956 év (Egyszázkilencvenkettőt-venhat) október hó 26 nap (huszonhat)	családi és utóneve: Kiss Lajos neme: férfi családi állapota: nős foglalkozása: szerszámlakatos lakóhelye: Budakeszi Fő u. 8	születési helye: Makó születési ideje: 1900 év szept. hó 4 nap szüleinek családi és utóneve: néhai Kiss Pál néhai Hikuti Alojzia	házastársának családi és utóneve: Hajdu Amália házasságkötésének helye: házasságkötésének éve: 1925

* Betűkkel is kell írni.
25. sz. minta az Au. 168. §-ához.

- 1759 -

A halál oka	Megjegyzések	A bejegyzés ideje, aláírások	Utólagos bejegyzések
6	7	8	9
fejsérvel fejbe-verték. olyan agyzúzódás mely azonnali halált okozott.		1956 év október hó 30 nap Martin Antal s.k. bejelentő Martonfi Antal s.k. anyakönyvvezető	A.B.M. 8/dlb/1957 számú utasítása kötelezményében az a nem anyakönyvvezető által teljesített bejegyzés ellen, ill. el-halt házasságkötés-nek helye: Szabadka (Budaörsi járás alsó. folyó 160-102/1957) 1957 aug. 16. Gyen Anna o.k. aljító

Ez a másolat a BUDAKESZI anyakönyvi kerület halotti anyakönyvével szószerint megegyezik.

BUDAKESZI, 1957 év október hó 8.

P. H. BUDAKESZI KÖZSÉGI TANÁCS

anyakönyvvezető-helyettes

C. 5138—28. r. sz. — Nyomtatványellátó 5016 — 10 000 — 1955. VII. — Állami Nyomda, Budapest 1698.5

- 1760 -

2. ábra. Kiss Lajos kétoldalas halotti anyakönyvi másolata[37]

37 Uo. 1759–1760. o.

Ezen a ponton is önkritikusan jeleznem kell, hogy a párt részben már idézett „értékelései"[38] alapján korábban tévesen jutottam arra a következtetésre, hogy a halotti anyakönyvbe eredetileg beírt halálok („Fejszével fejbeverték, olyan agysérülés, amely azonnali halált okozott"[39]) felelt meg a valóságnak. Ezt erősítette bennem az is, hogy Kiss Lajos halála fenti körülményeinek későbbi átírását Sziklait mentő akcióként értékeltem.

Az azóta elvégzett – Eörsi Lászlóval folytatott vita miatt is – kiegészítő kutatásaim alapján bizonyítottnak látom, hogy Kiss Lajos önkezével leadott pisztolylövéssel vetett véget az életének.

Visszatérve az ügy nyomozati szakaszában történtekhez, hivatalosan Nagy László rendőr százados – a felettese, Gerő Tamás rendőrnyomozó (r. ny.) őrnagy egyetértésével és az eljárást felügyelő ügyész jóváhagyásával – 1957. január 11-én rendelte el a nyomozást. Az erre vonatkozó határozat leíró részében az olvasható, hogy Márity László és társai az „akciójuk során kispuskákkal lőtték az épületet és kézigránátokat dobáltak. *Cselekményükkel halálba kényszerítették az épület védőit Sziklai Sándort és apósát Kiss Lajost, akik valószínűleg öngyilkosok lettek*".[40] (Kiemelés a szerzőtől.)

Az 1957 márciusáig keletkezett nyomozati anyagok tartalmát tükrözik a BM ORFK Vizsgálati Osztályán Márity László és társai ügyében 1957. március 16-án készült jelentés[41] Sziklai Sándor és Kiss Lajos halálának okával kapcsolatos lényeges megállapításai. A dokumentumnak az első kézigránát robbanásának ideje és helye szempontjából fontos részlete, hogy amikor Sziklai Sándor Márity Lászlót meglőtte, „a jelenlévő támadók erősítésért futottak a torlaszhoz, kettő kivételével. Egy [Márityné] a sebesültet, aki a könyökén kúszott az utcai kapu felé, segítette a [az utca túloldalán lévő] Mocsnek házba, a másik [Tóth Miklós] *ez alatt gránátot dobott az előszoba ajtó felé, mely azt szétroncsolta, és a mögötte álló Sziklai Sándort és apósát szilánkjaival könnyebben megsebesítette.* Ezután a gránátdobó támadó is a társai után rohant. Az ostromban rövid szünet következett. Közben a sérült támadón sajnálkozó, az ostromoltakat fenyegető fegyvertelen tömeg a ház körül egyre nőtt. Rohantak a ház irányába a torlasz felől fegyveresek is. *Sziklai Sándor elvtárs a kilátástalan helyzetét látva feltehetően ekkor lőtte fejbe magát".* A történtek után, az „ostrom folytatását" megelőzően: „Kiss Lajos közölte Varjaski Milánnéval, hogy öngyilkos lesz. [...] A konyhai bejáratnál agyonlőtte magát". A házba betört támadók és a tömeg „az utcán rekedt társaik hangos követelésére az előszoba ajtóból *le a lépcsőkön ki az utcára hur-*

38 Ezen értékelések közül például a *Népszabadság* 1956. december 5-i számában, a boncoló orvosi vélemény ellenére is megjelenő állítás: „Kiss Lajost a benyomuló banditák baltával verték agyon". Vö. Az ellenforradalom rémtette Budakeszin... 5. o.

39 BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1760. o.

40 Uo. 1957. év 1990/I. 519. d. 169. o.

41 BM ORFK Vizsgálati Osztálya Márity László és társai ügyében készült jelentése, 1957. március 16. ÁBTL, 3.1.9. V-142293/4. d. dosszié Márity László és társai, 160–173. o.

colták Sziklai Sándor agnoszkáló tetemét. Néhányan karókkal ütötték, miközben káromkodtak, köpdösték".[42] (Kiemelés a szerzőtől.)

A jelentésben egyenként értékelték a „támadásban" résztvevők tevékenységét:

Márity László: A kezében tartva a kézigránátját bezúzta az előszoba ablakát. Ekkor Sziklai TT revolverével megsebesítette. A támadásban további szerepe nem volt.

Straub János: Márity sebesülése után a barikádtól érkezve néhány lövést adott le a ház utcai ablakaira.

Lendvay [Lendvai] *Dániel:* Látták a háznál, egy tanú szerint kispuskával, a másik tanú szerint azt mondta: „azért támadták meg a Sziklai házat, mert ott Márity megsebesült".

Mihály István: Márity sebesülése után érkezett. Egyik tanú szerint kgr-rel a kezében, másik tanú szerint „egy fa mögül kispuskával lőtt a Sziklai ház ablakaira".

Gárdonyi József: két tanú látta, hogy kispuskával lőtt a házra.

Takács Kálmán: behatolt a házba, és – mások szerint – míg „Sziklai Sándor haldokló testét az utcára hurcolták, ő karóval ütlegelte".

Barabási Ferenc: a második menetben: „köveket dobott be az ablakon. Az utcára vonszolt hullát szidalmazta, köpdöste, rugdosta."

Dombi Béla: „Egyike volt azoknak, akik a tetemet az utcára vonszolták. [...] Karóval több ütést mért a tetemre".

Márity Lászlóné: megsebesült férjét igyekezett védett helyre segíteni.

Az időközben külföldre menekült „körözés alatti" személyekről tett fontosabb megállapítások:

Fehér István (18 éves): A zászlót levette, a telefonvezetéket elvágta, Márity sebesülése után arra bíztatta Tóth Miklóst, hogy dobjon kézigránátot a lakásba. Visszatérve a házhoz „az utcai ablakon kézigránátot dobott a lakásba, [majd] segítséget nyújtott Sziklai holttestének kihúzásában".

Tóth Miklós (19 éves): „Márity László sebesülése után kézigránátot dobott a házba".

Tóth István: Márity sebesülése után „kispuskával lőtt a Sziklai ház irányába".

Tóth Lajos (19 éves): Nem tisztázott, mikor érkezett, kispuskával lőtte a ház ablakait és kézigránátot dobott a házba.

Ács Vendel: Az „ostrom" után érkezett, kézigránátot láttak nála, „részt vett Sziklai tetemének utcára hurcolásában".

Farkas Pál: A szünetet követő második menetben „az első[k] között" bemászott a ház ablakán, kispuskával volt, és kézigránátot dobott a házba.

Horváth Zoltán: A második menetben kispuskával lőtte a házat, „majd azon igyekezett, hogy kézigránátot dobjon oda".

42 Uo. 163. o.

Schrödl [helyesen Schrődel] Mária (18 éves): A zászlót átvitte a Mocsnek házba.[43]

Az ügy későbbi – a párt korai értékelésében történt, augusztusi – fordulatát segítették a Sziklai azonnali halálát megkérdőjelező értékelések. A vizsgálat bizonytalanságát tükrözi, hogy a később kivégzett Takács Kálmánra vonatkozó részben Sziklai vonatkozásában a más helyeken leírt szavak – „holttest", „tetem", „hulla" – helyett kizárólag a „haldokló test" kifejezés szerepelt. A másik kivégzett személy, Bokor János ekkor még nem került a vizsgálati szervek látókörébe.[44]

Az 1956. december 1-én rögzített boncolások jegyzőkönyveiből[45] – teljesen nem megismételve a már idézett részeket – a legfontosabb megállapítások: „Sziklai Sándor 60 éves férfi halálának közvetlen oka a fej egyrendbeli lövési sérülése következtében létrejött többszörös koponyatörés, agyroncsolás miatt következett be. [...] Az állon és a fej baloldalán talált sérülések, így az állcsont törés is a halál után bekövetkezett sérülésnek minősíthető [...]."[46]

A nyomozást 1957. március 18-án lezáró jegyzőkönyvben[47] megismételt fontos részlet: Márity erőszakos fellépésére „Sziklai Sándor TT. pisztolyából leadott lövéssel válaszolt [...] miközben a jelenlévő támadók erősítésért futottak kettő kivételével. Egyikük a sebesültet, aki a könyökén kúszott az utcai kapu felé segítette védett helyen, *a másik gránátot dobott az előszoba ajtó felé*, mely azt szétroncsolta és a mögötte álló Sziklai Sándort, valamint apósát, Kiss Lajost szilánkjaival megsebesítette. [...] *Sziklai Sándor volt honvéd ezredes feltehetően ekkor lőtte fejbe magát – kilátástalan helyzetét látva*".[48] (Kiemelés a szerzőtől.)

Ez utóbbi jelentésnek a másolata megtalálható az ÁBTL, 3.1.9. V-142293/3. dossziéban is, amelytől tartalmában lényegesen eltér az ügy további kimenetélére utaló kézzel írt feljegyzés:

> „Alezredes E. [Elvtárs]!
> A Sziklai ügyet befejeztük. Kérem az átadást engedélyezni. *A jelentés a szokásostól eltérően igen részletesen dolgozza fel, hogy kényszerítették öngyilkosságba Sziklai ets-at* [elvtársat] *és apósát Kiss Lajost.*
> Azért készült ilyen formában [a jelentés] mert ez az ellenforradalmi támadás, szinte már történelmi jelentőségűvé nőtt /sajtó, film, Fehér Könyv, stb./
> A főbűnösök nyugaton vannak. Őket »távollétükben« akarjuk elítéltetni.

43 Uo. 164–171. o.

44 BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 501–504. o.

45 Uo.

46 Márity László és társai, ÁBTL, 3.1.9. V-142293/4. d. 171–172. o.

47 Uo. 173. o. A nyomozás során felkutattak és kihallgattak 54 tanút, 26 gyanúsítottról szereztek be fényképet, 8 főt köröztek, bűnjelként a zászlót beszerezték. Továbbá fotódokumentációt készítettek a házról. A jelentést készítők javaslata: a 9 őrizetes és a 8 körözés alatt álló ügyét átadni az ügyészségnek.

48 Uo. 109–110. o.

Az anyagot szeretnénk elküldeni majd a Tájék. Oszt.-nak [Tájékoztató Osztálynak], *a Pártba, stb.* III. 20. Gerő [Tamás] őrgy. [őrnagy]".[49] (Dőlt kiemelés a szerzőtől, aláhúzás az eredetiben.)

„A Párt tévedhetetlen!" – megkezdődik az ügy „globális irányvonal" szerinti átértékelése

A megtorló hatalom Fehér könyvekből is kiolvasható elvárásainak a nyomozati és ügyészi szervek 1957 augusztusának közepéig csak részben tettek eleget. A nyomozószervek és az ügyészség következtetései, valamint a hivatalos elvárások közötti összhang megteremtésének határozott igénye már a vádirat benyújtását megelőzően, 1957. április 2-án megfogalmazódott a Belügyminisztérium Központi Tájékoztató és Értékelő Osztály (BM KTÉO) – alábbiakban részben idézett – kritikus véleményében.[50]

„Befejeződött a vizsgálat Sziklai Sándor vörgy. [ekkor már vezérőrnagy!] és veje [sic!] Kiss Lajos ellen elkövetett ellenforradalmi terror-akció ügyében. Az ügyről szóló jegyzőkönyvet – melyet mellékelünk – 1957. március 29.-én kaptuk meg. *A jegyzőkönyv a bűnrészesek vallomására és az orvosi véleményekre alapozva úgy Sziklai elvtárs, mint veje [sic!] esetében lényegében az öngyilkosságot hangsúlyozza és bizonyítja*". Ezzel szemben *„az áldozatok öngyilkossága nincs megnyugtatóan bebizonyítva.* Pl.:

49 Márity László és társai ÁBTL, 3.1.9. V-142293/3. d. 12. o.

50 Márity László és társai, BM Központi Tájékoztató és Értékelő Osztály feljegyzése. 1957. április 2. ÁBTL, 3.1.9. V-142293 /4. d. 158–159. o. A Sziklai-üggyel párhuzamosan – feltehetően a BM KTÉO felső utasításra történt kezdeményezésére – megkezdődött az 1956. október 26-án – például Mosonmagyaróváron és Miskolcon – bekövetkezett sortüzeket követően öngyilkosságot elkövető államvédelmi állományú tisztek – Vági József, Mohai István – és mások halálokainak a felülvizsgálata. Vö. Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.; Galambos István: Az 1956-os mosonmagyaróvári népítélet a bíróság előtt, különös tekintettel a szakértői véleményekre. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 477–498. o.; Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.; Dauer Bernát: Tóth Ferenc államvédelmi százados halálának megtorlása. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 453–475. o.

1./ A jegyzőkönyv általános részében az öngyilkosságnak csak a feltételezett időpontja szerepel.

2./ A Sziklai házra több lövést adtak le, több kézigránátot dobtak be az ablakon és az ajtón.

3./ *Takács Kálmán gyanúsított, vallomásában arról beszélt, hogy Sziklai még nem halt meg amikor az utcára hurcolták és ott karókkal ütlegelték.*

4./ *Az orvosi szakvélemény azt mondja,* hogy a halált okozó »sérülést minden valószínűség szerint /: tehát nem bizonyosan! :/ 7 mm-nél nagyobb kaliberű fegyver okozhatta,« /: t.i. a támadóknak állítólag csak kispuskájuk és kézigránátjuk volt! :/ *[...az orvosi jelentés minden további része is csupán feltételezés.* Pl. Sziklai elvtárs esetében a lövés »bemeneti nyílása elhelyezkedését és a lőcsatorna irányát figyelembe véve, a sérülés önkezű végrehajtására utalhat...« Kiss Lajosnál: »A lövés távolságára vonatkozóan megemlíthetjük, – írják [az orvosok] –, hogy az a legnagyobb valószínűség szerint [homlokra] rászorított csővel történhetett...«. */Ez különben nem feltétlen utal öngyilkosságra még ha elfogadjuk is a megállapítást, akkor sem. A banda egyik tagja is lőhetett közelről.*/"[51]

Az „értékelést" jegyző Hajdú Pál őrnagy az ügy ügyészségnek való átadását ekkor azért sem tartotta időszerűnek, mert a vizsgálati jegyzőkönyv *„nem hangsúlyozza, hogy a vádlottak előre megfontolt szándékkal emberölést akartak elkövetni, hogy az október 26.-án végrehajtott merényletet – tanúvallomások szerint már 25.-én kitervelték".*

Hajdú őrnagy „javaslata" szerint, mielőtt a vizsgálati szervek az ügyet és a vádlottakat átadnák az ügyészségnek, a rendelkezésre álló adatok vagy esetleg további vizsgálatok alapján *„szövegezzék le határozottan, hogy:*

1./ Nem bizonyítható, hogy az áldozatok öngyilkosságot követtek el.

2./ *Bizonyítható, hogy Sziklaiékat ellenforradalmi elemek – a vádlottak, – előre megfontolt szándékkal meg akarták gyilkolni* és hogy házukra több lövést adtak le és több kézigránátot dobtak.

3./ *Bizonyítható, hogy Sziklai még élt amikor kivonszolták a házból* és dorongokkal ütlegelték. /A halál beállta után ezt tovább folytatták, ami ugyancsak büntetendő – hullagyalázás.:/

4./ *Még ha elfogadjuk is azt a feltételezés* [sic!], *hogy az áldozatok öngyilkosok lettek, akkor is minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a támadó banda hajszolta őket a halálba, annál is inkább, mert az ellenforradalmárok célja nem kétséges előttünk."*[52] (Kiemelés a szerzőtől.)

51 ÁBTL, 3.1.9. V-142293 /4. d. 158. o.

52 A BM Központi Tájékoztató és Értékelő Osztály feljegyzése. 1957. április 2. Uo. 158–159. o.

Az ügy fentiek szerinti átértékelésének a nyomozati szervek – az ügyészség egyetértő támogatásával – egy jó ideig még ellenálltak. Ezt bizonyítja a BM Politikai Nyomozó Főosztály 1957. május 15-én kelt jelentése, amelyben reagáltak az Értékelő Osztály észrevételeire.[53] Visszautasítva a kritikát, a jelentés készítői megállapították, hogy bár voltak nehézségeik „a bűncselekmény körülményeinek pontos tisztázását illetően, továbbá a meglévő bírósági anyagokból [?] sem az tűnik ki, hogy a vizsgálatot felületesen és liberálisan"[54] folytatták volna le. A vizsgálat következtetéseinek a megalapozottsága mellett többek között azzal érveltek: a helyszínelők nem találták meg a halált okozó lövedékeket és az eltűnt a TT pisztolyt, illetve boncolás nélkül temették el a sértetteket. „E tekintetben tehát exhumált boncolás adataira vagyunk kénytelenek – a gyanúsítottak s a tanúk vallomásai mellett – támaszkodni."[55]

Az Értékelő Osztály által felvetett problémák részleges megoldása érdekében a VIII. Osztály vezetése javaslatot tett Kiss Lajos öngyilkosságának egyedüli szemtanúja, a jugoszláviai Szabadkán élő Varjaski Milánné ismételt kikérdezésére, *„miután a Vörös Balogh I. rendőr alezredes által 1956. december 4-én felvett jegyzőkönyv, jelentés – az osztály értékelése szerint – a bíróság előtt nem használható".*[56] (Kiemelés a szerzőtől.)

„Hiányossága e [tehát az 1956. december 4-én készült] jelentésnek, hogy nem érintik Sziklai vezérőrnagy elvtárs halálának közvetlen körülményeit, pl. azt, hogyan jutott a pisztolya az apósa kezébe, mit mondott Kiss Lajos a veje haláláról a tanúnak stb. *Ha ilyen adatokat rögzítene, – bár a tanú nem látta Sziklai elvtárs öngyilkosságát – közvetve megerősítené azt.* [...] Kétségtelen, hogy a tanúkra és a gyanúsítottakra is hatással van az olyan rendkívüli helyzet, mint amilyen a Sziklai ház elleni támadáskor kialakult. Sok az ellentmondás, még az érdektelenek vallomásában is. Ez az oka pl. annak, hogy az öngyilkosságok idejét percnyi pontossággal a vizsgálat nem tudta felderíteni."

Takács Kálmán vallomásával kapcsolatban megjegyzik: *„az ügyben gyanúsítottként ill. tanúként szereplő laikus közel sem olyan illetékes a halál beálltának, vagy az életjelenségek megállapítására, mint a boncolási anyag"*, amely kizárta, hogy a kivonszolás és ütlegelés időszakában Sziklai még élt volna, *„nem voltak vérbeszűrődések".*

Reagálva az orvosszakértők bizonytalan megállapításaira kifejtették: „Orvosszakértők általában így írnak a különböző tényekkel kapcsolatos megállapításaiknál. Csak a legritkább esetben foglal egyértelműen állást akkor, ha félreérthetetlen

53 A BM Politikai Nyomozó Főosztály VIII. Osztály jelentése 1957. május 15. A jelentést felterjesztették május 16-án Tömpe István belügyminiszter-helyettesnek. Felterjesztő: Balázsi Béla. r. ny. [rendőrnyomozó] alezredes. Uo. 154–157. o.

54 Uo. 155. o.

55 Uo.

56 Uo.

és félremagyarázhatatlan jelenségeket rögzít. *Meggyőződésünk szerint nincs okunk kételkedni Varjaskiné őszinteségét illetően, amikor Kiss Lajos elvtárs öngyilkosságáról beszél,* s Kiss Lajos elvtárs öngyilkosságát is pontosan olyan óvatosan rögzítik szakértői jegyzőkönyvben, mint a veje esetében."

Az Értékelő Osztály állításával ellentétben – olvasható a jelentésben – *„semmi sem bizonyítja a gyanúsítottak előre megfontolt emberölési szándékát".*[57]

Érdekes leágazása az ügynek, hogy a nyomozók az Értékelő Osztály képviselte álláspontal vitatkozva – keményen, sőt indulatoktól sem mentesen – kitartanak a Márity Lászlóról és családjáról adott értékelésük – „tragikus sorsú" – mellett.

„Fenntartjuk és indokoljuk a már többször hivatkozott korábbi jelentésünkben inkriminált részt úgy, ahogy leírtuk /5. oldal 5. bekezdés/. Márity László igenis »Tragikus sorsú, egzaltált munkáscsaládból származik« és Márity László igenis »közismert kötekedő, amolyan fenegyerek. Ismeretes a rendőrségi szervek előtt, korcsmai verekedésekből, nők elleni erőszakoskodásokból«. Márity apja világéletében napszámos munkás, fakitermelő volt. A család vagyonát egy parasztház képezi, sohasem volt többjük. Azt hisszük munkáscsaláddal állunk szemben. Három férfitagja volt a családnak. Az idősebb fiú erdei tuskózás közben fejszével a lábszárába vágott, nagy adag vérzéscsökkentőt vett be, vérmozgása annyira lelassult, hogy ebbe belehalt. Az eset után nem sokkal a családfő – bánatában – felakasztotta magát. Az erdőn oszlásnak indult tetemét jóval később fedezték fel. Úgy érezzük, hogy ez a család tragikus sorsú és egzaltált is."[58]

Visszatérve a vizsgálati szervek válaszának a Sziklai-üggyel kapcsolatos fő megállapításaira, azok – nem várva meg a felsőbb szervek jóváhagyását – Márity László és társai bűnügyét már márciusban átadták a Budapesti Ügyészségnek, amely – mint olvasható a jelentésben – *„a nyomozás során feltárt adatok alapján bizonyítottnak fogadta el Kiss Lajos és Sziklai Sándor elvtársak öngyilkosságát. Nem bizonyítható szándékosság a gyilkossági kísérlet esetében, mint ahogy az sem bizonyítható, hogy Sziklai elvtárs még élt, amikor az utcára vonszolták és ütlegelték. [...] A Budapesti Fővárosi Ügyészség vizsgálatunk megállapításaival egyetértett* és a vádiratszerkesztésben egy őrizetes esetében 5 évi börtöntől halálbüntetésig terjedő tételre, 11 társa esetében 5-től 15-évig terjedő börtönbüntetés tételre, három letartoztatott esetében 2 évig terjedő börtönbüntetéses tételre alapozott" – zárta a jelentését Nagy László rendőrnyomozó százados. (Kiemelés a szerzőtől.)

A nyomozati és ügyészségi szervek az Értékelő Osztály álláspontját aszerint akceptálták, hogy *a jegyzőkönyvekben igyekeztek kidomborítani azt, hogy mindkét áldozatot a támadó „csoport hajszolta az öngyilkosságba".*[59] (Kiemelés a szerzőtől.)

57 Uo. 154–156. o.
58 Uo. 156–157. o.
59 Uo. 157. o.

A Sziklai-ügy hátterébe enged betekinteni Nagy László rendőrnyomozó századosnak a fentiekben idézett jelentéséből kimaradt, de a feltalált piszkozatban olvasható véleménye is.[60]

„Csak üdvözölni tudom, hogy van ismét egy szerv, amelyik feladatának tekinti – a globális irányvonalak megállapításán túl – az egyes konkrét ügyekben való ellenőrzést is. Ez helyes is, szükséges is. Ahhoz, hogy a BM KTÉ [sic!] Osztály segíteni akarása előttünk vitán felül álljon, *szükséges az összes vizsgálati anyag beható tanulmányozása és minimális jogismeret.* A fentiek hiányát mutatja azonban már a „Feljegyzés" első sora, ahol a szerkesztője Kiss Lajosról, mint Sziklai Sándor vezérőrnagy vejéről ír, valamint a második oldal második bekezdése, ahol ez áll: »mielőtt az ügyészségnek átadják a vádlottakat…«, – holott köztudomású, hogy az Ügyészségen történt vádemelés után lesz csak vádlott az őrizetesből, előzetes letartóztatottból, vagy közbiztonsági őrizet alá helyezettből."[61] (Kiemelés a szerzőtől.)

„Megállapítást nyert [az Értékelő Osztály állapította meg], hogy minősítési hiba történt a Márity László és társai féle csoport ügyében indított vizsgálat elején. Erről azonban a mellékelt »Feljegyzés« nem szól. *Ezt a hibát az ügyészség korrigálta akkor, amikor Fehér Istvánt és társait szervezkedés vezetésével, ill. tevékeny részvétellel vádolta meg.*"[62] (Kiemelés a szerzőtől.)

A vizsgálat körülményeire utal továbbá a következő, csak a piszkozatban olvasható vélemény is: „Egyáltalán nem mentegetésként, hanem csak az igazság kedvéért jegyzem meg, hogy a felügyeletet gyakorló ügyész véleménye érvényesült – január elején –, amikor a Sziklai ház elleni támadás résztvevőit magánosok elleni erőszak elkövetésének gyanúja miatt vizsgáltuk, majd helyeztük előzetes letartóztatásba. Az ügyész véleménye akkor az volt, hogy a csoport Budakeszi Pártházból történt fegyver és robbanóanyag szerzését nem lehet vád tárgyává tenni. Ezt az elképzelést ma már – nyilván – nem tartja fenn, *de a szóban forgó időben a bíróságok még nem funkcionáltak, hanem egyesek azt vitatták, hogy törvényes-e a Kádár kormány.*"[63] (Kiemelés a szerzőtől.).

Az ügyészség arról tájékoztatta a politikai nyomozókat, hogy kizárólag Fehér István esetében szerepel az 5 év börtöntől halálbüntetésig terjedő tétel, Dombi Béla, Barabási Ferenc és Takács Kálmán estében az ügyészség *„halott embernek, ill. emlékének gyalázásáért a BHÖ. 409, ill. a BHÖ. 392. 2. bek. b. pontra alapozott, ami két évig terjedő börtönbüntetéses tétellel jár* […,] a többi 11 vádlott

60 Vélemény a BM Központi Tájékoztató és Értékelő Osztály „Feljegyzéséről". 1957. május 15. Uo. 34. o.

61 Uo.

62 Uo. 37. o.

63 Uo. 38. o. Vö. Horváth Miklós: Adalékok a Kádár-csoport 1956–1957-es legitimitásának és a formálódó hatalom jellegének értékeléséhez. In Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 209–215. o.

esetében a BHÖ. 1. fejezet 1. pont 2. bek.-re államellenes szervezkedésben való részvételre alapozott, ami 5-15 évig terjedő börtönbüntetéses tétel".[64] (Kiemelés a szerzőtől.)

A pár nappal később elkészült a vádiratból[65] a fentieken túl kiemelendőek az ügy szempontjából fontos – már részben az Értékelési Osztály szempontjait is tartalmazó – további megállapítások: október „26-án fegyveres támadást indítottak Sziklai Sándor ezredes ellen, *melynek során öngyilkosságra kényszerítették a házban tartózkodó Sziklai Sándort és Kiss Lajost. Sziklai Sándor holttestét meggyalázták*".[66] (Kiemelés a szerzőtől.)

Az I–VIII. rendű vádlottak külföldre távoztak. A vádiratban az I–XII. rendű terheltig gyilkosságról szó nem esik. A vádlottak által – az ügyészség álláspontja szerint – megvalósított tevékenységformák: fegyverek beszerzése, ellenforradalmi csoporthoz való csatlakozás, részvétel a fegyveres támadásban, (konkrétumok nélkül) aktív részvétel a megmozdulásokban és/vagy a fegyveres támadásban.[67]

Kizárólag Takács Kálmán XIII., Barabási Ferenc XIV. és Dombi Béla XV. rendűek esetében szereplő vádpont: a fegyveres támadás áldozatául esett Sziklai Sándor ezredes holtestének a meggyalázása.[68]

A nyomozószervek álláspontjához viszonyított érdemi eltérés: „*Tóth Miklós Fehér István biztatására a kezében lévő kézgránátot az ajtó kitört ablakán át a lakásba dobta, ahol az felrobbant.* A támadásban ekkor pillanatnyi szünet következett be."[69] (Kiemelés a szerzőtől.).

Az ügyészség szerint (is) a szünetet követő második „menetben" zajlott a támadás intenzívebb szakasza. Figyelmen kívül hagyva a nyomozás ennek ellentmondó adatait, tényállásként rögzítik, hogy a további „kettő gránát bedobása és lövöldözés közben, az egyre intenzívebb támadás nem kétséges kimenetelét nem várva be, Sziklai Sándor és Kiss Lajos öngyilkos lett. Szorongatott helyzetükben más választásuk nem volt, mint az, hogy *Sziklai szolgálati fegyverével a dolgozószobája ajtaján belül főbelőtte magát, majd ezután apósa veje kezéből kivette a fegyvert és a ház hátsó bejáratánál hasonlóképpen véget vetett az életének*".[70] A kettős öngyilkosság tanúja Varjaski Milánné volt. (Kiemelés a szerzőtől.)

64 Nagy László r. ny. százados fontosnak tartotta megjegyezni: „Fenti adatok azért kerültek birtokomba, mert [Almási Ferencné dr. Törőcsik Anna] Töröcsikné (sic!) ügyésszel, vádirat szerkesztővel kapcsolatot tartok." Uo. 38. o.

65 A vádiratot dr. Almási Ferencné ügyész és dr. Götz János fővárosi ügyész jegyzeték. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990//II. 520. d. 1024–1030. o.

66 Az eljárás Márity László 1957. március 14-én bekövetkezett halála miatt ettől az időponttól *Fehér István és társai* elnevezéssel folytatódott. Uo. 1024. o.

67 Uo. 1024–1025. o.

68 Uo. 1025. o.

69 Uo.

70 Uo. 1027. o.

Ez utóbbi állításnak ismételten ellentmondva kijelenthető: Varjaskiné a meghallgatásai során kitartóan állította, hogy a támadás második hullámának megkezdésekor Sziklai meghalt vagy még haldoklott, Kiss halott volt. Még nem indult meg a második támadás, amikor Varjaskiné elhagyta a házat.

A vádirat szerkesztői szerint Sziklai legkésőbb a támadás végéig meghalt. A tömeg követelésére Ács Vendel, Fehér István és Dombi Béla terheltek *„a holttestet az utcára vonszolták.* [...] Az úttest közepére hurcolt holttestet gyalázó szavakkal szidalmazták, Takács Kálmán egy karóval többször ráütött, közben leköpte, Barabási Ferenc belerúgott és szidalmazta, ugyanezt tette és leköpte Dombi Béla is".[71] (Kiemelés a szerzőtől.)

A vádirat e tekintetben összegző része: „A holttestek exhumálása után megejtett boncolás eredménye kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Sziklai Sándor és Kiss Lajos elvtársak önkezükkel vetettek végett az életüknek".[72]

Az Ügyészég Fehér Istvánt a BHÖ. 1. pont. 1. bek. alapján vádolta, mert a népi demokratikus államrend megdöntésére az „1956. október 23-át követő napokban ellenforradalmi mozgalmat szervezett", majd vezetésével a fegyveres támadás indult Sziklai Sándor ellen, „melynek következtében Sziklai és Kiss elvtársak az életüket vesztették".[73]

A II–XII. rendűvel bezárólag a vádlottak az ügyészség szerint a BHÖ. 1. pont, 2. bekezdés, tehát a népi demokratikus államrend megdöntésére szervezett mozgalomban való tevékeny részvétel, Takács Kálmán, továbbá Barabási és Dombi vádlottak a BHÖ 2. pont. a., c. és d. alpontjába felvett izgatás és halottgyalázás bűntettét követték el.

A „globális irányvonalnak" a Sziklai-ügyben való maradéktalan érvényesítése érdekében az elsőfokú tárgyalás kezdete előtt három nappal – 1957. július 2-án – a *Népszabadság*ban közzétett féloldalnyi *Az utolsó csepp vérükig* című írásban a Budapest Fővárosi Ügyészség 1957. április 30-án kelt vádiratában[74] foglalt tényálláselem – „Sziklai Sándor és Kiss Lajos öngyilkos lett"[75] – helyett, még ha ellentmondásokkal terhelten is, az olvasható, hogy „kézigránátok repültek a kis házba [...,] Sziklai Sándor, a partizánhős, súlyos sebekkel borítva, csakhamar ott feküdt dolgozószobája padlóján. [...A házba behatoló fegyveresek] *kivonszolják az útra Sziklai Sándor holttestét,* ott rugdossák, gyalázzák". Kiss Lajos esetében már nincs szó baltáról, agyonverésről és öngyilkosságról, ehelyett az „após is megsebesült, már alig volt ereje, [...] látta: már minden elveszett". Utolsó szava Varjaski „elvtársnőhöz, a régi harcostárshoz szólt".[76]

71 Uo. 1029–1030. o.
72 Uo. 1028. o.
73 Uo. 1029. o.
74 Uo. 1024–1030. o.
75 Uo. 1027. o.
76 Az utolsó csepp vérükig, *Népszabadság*, 2. (1957) 154., 8. o.

Szakértők főszerepben

Dr. Kelemen Endre orvosszakértő „bevetése" a Sziklai-ügyben

Az ügyészség a vádiratban nem tett javaslatot fegyver- és orvosszakértők meghallgatására. A bíróság elé megidézni javasolt személyek – 28 fő – névsorában nem szerepelt a halottszemlét elvégző budakeszi orvosok – dr. Ostoros Gyula és dr. Eckhardt György – és a boncolást végrehajtó igazságügyi orvosszakértők, dr. Budvári Róbert és dr. Földes Vilmos neve.[77]

Dr. Kelemen Endrét igazságügyi orvosszakértőként 1957 augusztusában vonták be a bírósági eljárásba, aki első alkalommal augusztus 21-én, majd másodszor október 4-én ismertette az orvosszakértők „együttes" véleményét.

Az 1956 december eleji – akkor még csak dr. Budvári és dr. Földes által jegyzett – szakvélemény és az új, már dr. Kelemennel „együttesen adott" szakvélemény közötti eltérések oka Kelemen állítása szerint az, hogy a „két boncoló orvos a szakértői véleményt, a legnehezebb és legmostohább körülmények között adták", lámpafénynél dolgoztak, és a két orvos számára a nyugodt légkört sem tudták megteremteni, hiszen még „ebben az időben [november végére-december elejére utalhat] dúltak a harcok Budapesten".[78] A korszak kutatója már ekkor érzékeli, hogy az ez utóbbi érv hamis, hiszen egyik könyvében Eörsi László is arról tudósít, hogy november „8-án dél körül vagy kora délután megszűnt az ellenállás a Tűzoltó utca körzetében".[79]

A miskolci és más hasonló ügyekkel ellentétben Sziklai újraboncolását nem hajtották végre, hanem az új vélemény lényeges – perdöntő – megállapításai Sziklai és Kiss állítólag rendelkezésre álló koponyáinak a vizsgálatán alapultak.

Kelemen az október 4-én történt meghallgatása során a koponyák meglétét a következőkkel magyarázta: „Minden olyan esetben, ahol exhumálás történik és feltehetően bűntény van, a koponyákat kikészítjük, vagy pedig a csontokat, amik a bűntény szempontjából rendelkezésre kell, hogy álljanak, mint sérült részek."[80]

Kelemen hamisan állítja, hogy részt vett az 1956. december 1-én végrehajtott boncoláson és a harmadik, „az együttes" – Eörsi László szerint a döntőnek bizonyult[81] – orvosi vélemény hitelessége megítélése szempontjából fontos lehet az is,

77 BFL, Főv. Bír., XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1030. o.

78 Uo. 1216. o. Az elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve.

79 A Kórbonctani Intézet a IX. kerületben a Lenhossék utcából is nyílóan az Üllői út és a Tűzoltó utca között található. Eörsi László: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai*, Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 117. o.

80 Az elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve. BFL, Főv. Bír., XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1216. o.

81 Eörsi: A Sziklai-legenda. 17. o.

hogy a decemberi boncolási jegyzőkönyvekben szó sincs arról, hogy a tetemek bármely részét későbbi vizsgálatra vagy megőrzésre visszatartották volna.[82]

A szabályok szerinti visszatartásra egy példa Balassa János boncolási jegyzőkönyvéből:

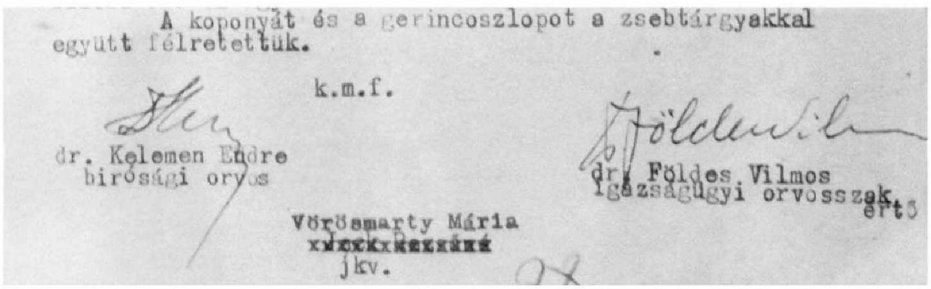
A koponyát és a gerincoszlopot a zsebtárgyakkal együtt félretettük.

k.m.f.

dr. Kelemen Endre
bírósági orvos

dr. Földes Vilmos
igazságügyi orvosszak. ért.

Vörösmarty Mária
jkv.

3. ábra. Részlet Balassa János boncolási jegyzőkönyvéből[83]

Az 1956. december 1-jén végrehajtott boncolás eredményeként az idegenkezűséget kizárták, a bűntény elkövetésének gyanúja nem merült fel, így nem volt ok bármelyik testrész, konkrétan Sziklai és Kiss koponyáinak a leválasztására és visszatartására.

Sziklai Sándor özvegye jelenlétében, 1958. október 4-én, a második bírósági meghallgatáson Kelemen az I. rendű vádlott, Fehér István védőjének kérdésére hamis választ adott: „Az első exhumálás után Sziklai Sándor és Kiss Lajos áldozatok koponyáit nem temették el. A két koponyacsontot macerálták és így készültek el a csont preparátumai".[84]

Kelemen valószínűleg kettőt kiválasztott, és a bíróságnak bizonyítékként felmutatott az új „szakvélemény" alátámasztására alkalmasnak látszó – az elhunyt, ismeretlen személyek későbbi azonosítása céljából összegyűjtött – koponyákból.

A per egyik elítéltje, Barabási Ferenc később egy interjúban elmondta, hogy amikor a tárgyaláson Sziklai gránátgyűrű okozta sérülésének a demonstrálására előhozták a preparált koponyákat, Kelemen Endre egy kis méretű koponyát emelt fel, az öngyilkosságot pedig a szakértők egy hatalmas koponya bemutatásával bizonygatták. „Mindenki tudhatta, hogy Sziklai nagy termetű ember, míg

82 Lásd erről például Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.; Berta: „Ki kell iktatni...".

83 Nyomozati iratok, Fejes József Tibor és tsai., Balassa János boncolási jegyzőkönyve, 1958. június 25., amely készült a Politikai Nyomó Osztály Vizsgálati Alosztálya utasítására. BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK iratok, 1958. év 8083 461. d. 88. o.

84 BFL, Főv. Bír., XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1215. o.

apósa alacsony, törékeny testalkatú volt – tehát a jelek szerint a két koponyát összecserélték."[85]

Cáfolva Kelemen Endrének az 1956. decemberi boncolás bonyolult és nehéz körülményeire történő hivatkozását, a boncolási jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a dr. Budvári Róbert vezette kettős alaposan, minden részletre kiterjedően teljesítette a feladatát, az összegző „Vélemény"-ek – szemben a Kelemen Endre által képviselt manipulációval – minden tekintetben helytállóak.[86]

Az önkezű lövés lehetőségét Kelemen ekkor azzal az indokkal utasította el, hogy: „Ha a sértett [Sziklai Sándor] a fegyver csövét közvetlenül illesztette volna a fejéhez, akkor *nem félkör alakú, hanem csillag alakban repedezett szélű csonthiány keletkezett volna*".[87]

A pontos mérés lehetőségét már 1956. december 1-jén is kizárta, hogy a koponya csontozata a lőporgázok feszítő ereje miatt „többszörösen darabosan széjjeltört [...], összeillesztés maradéktalanul nem is volt lehetséges",[88] de – olvasható a boncolási jegyzőkönyvben – a „kráterszerűen tátongó 6x4 cm. nagyságú anyaghiány [értsd: csonttal határolt] szélei mélyen csillagalakúan berepedezettek".[89]

Miután az újabb vizsgálatot – meggyőződésem szerint a testtel együtt eltemetett koponya hiányában – nem lehetett elvégezni, a jegyzőkönyv szerinti a 6 x 4 cm. nagyságú „anyaghiány" figyelembevételével kétséges a pontosan 14 mm-es méretű kézigránátgyűrű által – Kelemen szerint – okozott sérülés csontokon kimutatható hatásának a bizonyítása.

„Amikor a fegyverszakértő által felmutatott gránát összekötő gyűrűt megmértük [állítja Kelemen] *az pontosan egyezett a homlokcsonton talált folytonossági hiánnyal, meggyőződésünkké vált, hogy a sérülés a gránát összekötő gyűrűjétől keletkezett.*"[90] (Kiemelés a szerzőtől.)

Az Ügyész kérdésére Kelemen – a „most beterjesztett, valamint az elmúlt tárgyaláson szóban előterjesztett" – szakvélemény leglényegesebb pontjának a homloksérülés köralakját és az átmérőjét tartotta.[91] Kelemen szándékosan vagy figyelmetlenül összekeverte a boncolási jegyzőkönyveket: „a jobb halántéktájon

85 Fazekas Eszter: „Eleveneknek és holtaknak joguk van az igazsághoz" – 1956 Budakeszin. In Kőrösiné dr. Merkl Hilda (szerk.): *Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig.* Budakeszi, 2001. 260. o.; Idézi: Speck: A „Sziklai-ügy"... 207. o.

86 Bővebben lásd Kovács–Szécsi: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése...

87 Kelemen Endre bírósági meghallgatása, 1957. október 4. BFL, Főv. Bír., XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1217. o.

88 Boncolási jegyzőkönyv, 1956. december 1. Uo. 479. o.

89 Uo. 478. o.

90 Az elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve. Uo. 1216. o.

91 Uo. 1217. o.

felfedezett jellegzetesen élesszerű, félköralakú csonthiány"[92] kizárólag Kiss Lajos jegyzőkönyvében olvasható.

Ezen a „perdöntő" tényen túl az is Kelemen(ék) határozott álláspontja ellenében hathat, hogy a „szakértő" szerint dr. Budvári és dr. Földes 1956. december 1-jén a sérülés körül kimutatható füstcsapadékból helyesen „lövési sérülésről beszéltek", amelynek a lehetőségét később Budváriék – Kelemen szerint – azért vetették el, mert a keresés ellenére „a kimeneti nyílást az exhumálás alkalmával [...] és a lőszert az agyban nem találták meg".[93]

Ennek cáfolata a boncjegyzőkönyvben olvasható: „A lövési sérülés bemeneti nyílása elől, a homloktáj közepén, közvetlenül az orrgyök felett, kimeneti nyílás pedig a fejtetőn, a koponyavarratt magasságában helyezkedett el. A lőcsatorna iránya elölről hátra, alulról felfelé, kissé balról jobbra irányuló volt."[94]

Kelemen – a Tanács elnökének kérdésére válaszolva – azt is állította, hogy Sziklai és Kiss Lajos halálát ugyanaz a fegyver nem okozhatta, mert a Kiss Lajos sérülésénél feltalált füstcsapadék színe „szürkés fehér", Sziklai esetében pedig ugyanez „szürkés-fekete" volt.[95] Ezzel szemben Kiss boncolási jegyzőkönyvében „az előbb említett csontrészleten észlelt *szennyesbarnás*, lőporfüstcsapadékra emlékeztető" szennyeződésről olvashatunk.[96]

Kelemen, teljes mértékben kiesve a szerepéből, később cáfolta az „együttes" vélemény legfontosabb megállapítását (miszerint Sziklai Sándor koponyájának sérülését nem lövés okozta, mert a keletkezett sérülés széle csillag helyett félkör alakú volt[97]), miután a VII. r. vádlott védőjének kérdésére már azt állította, hogy: „Mindkét koponyán csillag alakú sérülést állapítottunk meg. Ugyanis a két sérülésnek a lövéstől és az összekötő gyűrűtől származónak is a mechanizmusa azonos. Mindkét fejen a sérülést szilárd tárgynak az ütése származhatta. Így a sérülés roncsolás jellegű."[98] Mindezt később – újabb kérdésre adott válaszában – azzal egészítette ki, hogy a kézigránáthoz tartozó „karika a sérült részhez odavágódott, a csontot beütötte és lepattant a csontról".[99]

A sérülés bekövetkezésének ez utóbbi módja feltételezésem szerint kizárja a koponyában az említett méretű és „kráterszerű" seb keletkezését, amely sérülés – a boncjegyzőkönyv szerint – a lőporgázok feszítő ereje miatti robbanás következménye. Az már csak kérdésként vethető fel, hogy a félkör mérete esetében hogyan értelmezhető a 14 mm-es átmérő, amely csak akkor keletkezhetett, ha

92 Kiss Lajos boncolási jegyzőkönyve, 1956. december 1. Uo. 486. o.
93 Uo. 1216. o.
94 Kiss Lajos Boncolási jegyzőkönyv, 1956. december 1. Uo. 481. o.
95 Az elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve. Uo. 1216. o.
96 Kiss Lajos boncolási jegyzőkönyve, 1956. december 1. Uo. 486. o.
97 Kelemen Endre bírósági meghallgatása, 1957. október 4. Uo. 1215–1217. o.
98 Uo. 1217. o.
99 Uo.

a kézigránát gyűrűje a robbanás közben nem deformálódott és a koponyacsontra merőlegesen csapódott be. Erre a kérdésre a fegyverszakértő véleményének az értékelése során még visszatérek.

Kelemen szerint „[m]indkét sérültnél a halál igen rövid idő alatt következett be, *amit meghatározni úgy lehet, hogy egy-két óra, vagy csak néhány perc*", de a halál bekövetkezésének idejére vonatkozó tágan értelmezhető megállapítás ellenére – a globális irányvonallal egybeesően – határozottan állította: „Sziklai élt még amikor kihurcolták a lakásból".[100] (Kiemelés a szerzőtől.)

Az „együttes vélemény" versus a helyszíni szemle adatai

A Sziklai-ügy reális megítélése szempontjából elkerülhetetlen a Kelemen Endre által képviselt „együttes vélemény" és a helyszíni szemlebizottság jegyzőkönyve[101] tartalmának az összevetése. A vizsgálat során és annak eredményeként felvetődő kérdések: Mikor és hol robbant az első kézigránát? Sziklai Sándor halála és/vagy halálos sérülése milyen körülmények között következett be?

Az első gránát felrobbanása helyének meghatározása tekintetében fontos kiindulópont lehet az is, hogy a helyszínre siető orvos, Ostoros Gyula az 1990-ben és 1993-ban megjelent visszaemlékezésében állítja: Sziklai Sándor sérülése *„gránáttól nem származhatott* [...]. Megjártam a háborút, pontosan tudom, milyen sebet ejt egy gránát, különösen, ha zárt helyiségben robban. *Bent a lakásban nem volt nyoma annak, hogy robbanás történt volna*".[102] (Kiemelés a szerzőtől.)

Eörsi László a már többször idézett munkáiban Ostoros véleményét kategorikusan elutasítva – az általa is bevallottan szelektáltan használt és értékelt forrásokra alapozva[103] – határozottan állítja: „Azt, hogy kézigránát robbant a házban, nem nagyon érdemes kétségbe vonni. Egyrészt *a bedobást, illetve annak hatását a négy koronatanú meggyőzően igazolja*, emellett a robbanást rengetegen hallották, *ráadásul az 1956. december 3-i helyszíni szemlén* – amelyen négy rendőrtiszten és a jegyzőkönyvvezetőn kívül a HM [Honvédelmi Minisztérium]

100 Uo.

101 Helyszíni szemle jegyzőkönyv, 1956. december 3. Uo. 487–494. o.

102 Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 23., 3. o. Idézi Eörsi: A Sziklai-legenda. 21. o.

103 Eörsi: Ismét a Sziklai-mítosz. 81. o.: „Valóban figyelmen kívül hagytam/hagyom az első, 1956. december 1-jén végrehajtott, boncolásokról született jegyzőkönyvek tartalmát, amit kritikusom [Horváth Miklós] felró." Uo. 83. o.: „A további – aprólékos – részletekre vonatkozó bírálatokra nem térek ki, mivel meggyőződésem, hogy az olvasók – pláne, akik nem is tanulmányozták a Sziklai-ügy forrásait – nem tudják követni. Másfelől, hiányzik ehhez a kellő motivációm is: ha még a legenda legavatottabb bajnokai (dr. Horváth Miklós és Speck István) is totálisan tehetetlenek az alapvető bizonyítékokkal szemben, akkor minek huszadrendű problémákon rágódni [...]?"

Térképészeti Intézetének két munkatársa is részt vett – a rombolás nyomaiban a kézigránát hatását mutatták ki."[104] (Kiemelés a szerzőtől).

Már a „négy koronatanúra" való hivatkozás is „sántít", hiszen a ház belső szobájába küldött Varjaski Milánné – a korábban idézettek szerint – csak a robbanás következményeit látta, láthatta.[105] Wachsler Sándorné – „Katónéni" – később érkezett a helyszínre, a „gránát tépte ajtón" lépett be, és hamarosan elszaladt.[106]

A gránát bedobását – Eörsi szerint – bizonyító „harmadik szemtanú", Márity Lászlóné – férje lelövését követően újabb lövésekre számítva – a gránát eldobása pillanatában ösztönösen fedezéket keresett és a ház utcai oldalán, így az épület sarkának a takarásában állva a robbanás pillanatában a bejáratot nem láthatta. „A férjem lelövése után – vallotta Márityné – pár másodpercig mozdulatlanul álltam, majd *néhány méterre az épület sarka mögött kerestem menedéket. [...R] övidesen gránát robbant, mely tönkretette az előszobaajtót.* [...] Tóth Miklós ezt mondta, »bevágtam egy gránátot«. [...] Talán két percig vártam még a dermedt csendben, amikor észrevettem, hogy a férjem hason a kapuig csúszott. Segítettem az utcára húzni".[107] (Kiemelés a szerzőtől.)

Eörsi László 2023 végén Sziklai halála – állítása szerinti – „szemtanúinak" a számát utólag eggyel – Fogarasi Zoltánnal – növelte. Tette ezt Fogarasinak az elsőfokú bíróság előtt 1957. október 14-én tett második vallomásának a tartalmát figyelmen kívül hagyva. Idézem: *„Az első robbanást a Fő utca 15. számú lakásomban halottam meg. Majd a robbanás zajára mentem el a Sziklai ház felé*, a Rózsa utca felé véve az utamat, aminek a sarkán megálltam. Amikor ide értem láttam, hogy az egyik Tóth fiú leszalad és kezében egy kézgránát van, amit bedob a Sziklai ház egyik ablakán. *Márityot már elvonszolták a Sziklai ház mellől. Én csak eddig a mozzanatig tartózkodtam ott, eljöttem a ház elől, de ekkor már láttam, hogy Sziklai Sándor testét húzzák ki a házából".*[108] (Kiemelés a szerzőtől.)

A Fogarasi által elmondottak alapján nagy bizonyossággal megállapítható, hogy az újabb hiteles szemtanú jóval az első gránát robbanását követően, a „második menet" időszakában érkezett a Rózsa utcának a Sziklai-háztól viszonylag tisztes távolságra lévő sarkára. Ekkor már Sziklai és Kiss Lajos halottak voltak!

104 Eörsi: A Sziklai-legenda. 21. o.

105 Varjaski Milánné levele Kiss Lajosnénak, elküldve: 1957. február 4. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990//II. 520. d. 514–517. o.

106 Jelentés Varjaski Milánné kihallgatásáról, 1956. december 4. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d. 160–161. o.

107 Márity Lászlóné kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 08. ÁBTL, 3.1.9. V-142293/1. d. 137–138. o.

108 Az elsőfokú tárgyaláson Fogarasi Zoltán tanú második meghallgatása, 1957. október 14. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1255–1257. o.

Nem győzőm elégszer hangsúlyozni: Sziklai halála valós körülményeinek egyetlen szemtanúja az ezredest pár perccel később a halálba követő apósa, Kiss Lajos volt.

Az állítólagos szemtanúk közül a Sziklai Sándor ezredes által meglőtt Márity László a két markáns változatból – ezek közül az első: a gránát robbanását követően leadott önkezű lövés; a második: a kézigránát összekötőgyűrűje okozta tartós eszméletvesztés – egyiknek sem lehetett szemtanúja. A Sziklai által súlyosan megsebesített Márity az ezredes halálának – mindössze a lehetséges okok értékelésére alkalmas – előzményeit, a kézigránát dobását és a bekövetkezett robbanás közvetlen következményeit látta.

Márity László különböző időszakokban felvett vallomásai a gránát robbanása körülményei tekintetében is részben ellentmondanak egymásnak: „Amikor én [Márity László a bejártai ajtón] az ablakot betörtem, abban a pillanatban Sziklai felemelte a kezét és rámlőtt. Éreztem, hogy eltalált, s leestem a lépcsőn. *A feleségem abban a pillanatban elszaladt* és kiabált, hogy »a Lacit meglőtték«. Azt éreztem, hogy az alsó testem érzéketlen, nem tudtam mozogni, de láttam, hogy az előszoba ajtaját Sziklai kinyitotta. [...] Néhány perc múlva, hogy a lépcső alján feküdtem, láttam, hogy *valaki az utcáról egy kézigránátot dob be, mely az előszobában robbant Sziklai és Kiss között. Láttam, hogy Kiss ennek hatására elesett.* Én a két könyökömre erőltettem testemet és kikúsztam az utcára, mert attól tartottam, hogy a házból újból kilőnek, vagy esetleg kézigránátot dobnak reám"[109] – vallotta 1956. november 29-én. (Kiemelés a szerzőtől.)

Speck István már többször idézett kiváló munkái[110] és az én kutatásaim alapján rekonstruált és képviselt változat szerint Sziklai és/vagy Kiss a kézigránát robbanásának hatására valóban a földre került – „eldőlt" –, de az sem kizárt, sőt nagyon is életszerű, hogy a harcokban edződött ezredes és apósa ösztönösen – mint ahogy a boncolási jegyzőkönyvből is kiolvasható: nem teljesen sikeresen – a kövezetre vágódva keresett menedéket a gránát szilánkjai elől.

Márity a Sziklai halála második verzió szerinti bekövetkezésének – az eszméletlen Sziklait az utcára kihúzták, és az eközben elszenvedett ütlegelések következtében halt meg – sem lehetett szemtanúja, mert ebben az időszakban már kimentették a helyszínről, és később kórházba szállították.

Így mind a két változatra vonatkozhatnak Márity László kihallgatási jegyzőkönyveinek következő részei: „[...] arccal az előszoba felé [sebesülten] feküdtem, láttam, hogy *az ajtó kinyílik, és a résen át az előszobába – az ajtóhoz közel – be-*

109 Márity László kihallgatása a „Fodor József" Szanatóriumban, 1956. november 29. BM ORK., XI. osztály (másolat). ÁBTL, 3.1.9. V-142293/2. d. 25–26. o.

110 Speck: *A Sziklai-ügy.*; Speck: A „Sziklai-ügy"...

repült egy gránát és felrobbant. Becslésem szerint két méterre állt Sziklai. Apósát ekkor nem láttam. A robbanás után Sziklai eldőlt."[111] (Kiemelés a szerzőtől.)

Márity az első gránát robbanásának helyét a másodszor idézett jegyzőkönyvi részlet szerint pontosan határozta meg, amit bizonyítanak a helyszíni szemlén készült fényképek is.

Így erősen vitatható – más források által megkérdőjelezhető, hovatovább cáfolható – a Kelemen és Eörsi által képviselt következtetés, mely szerint Sziklai Sándor és/vagy Kiss Lajos Márity által látott és vallott „eldőlése" és Sziklai tartós eszméletvesztése a halálos sérülést okozó kézigránátrobbanás miatt következett be.

Állításom alátámasztására idézem Csobai Endre fegyverszakértőnek a bíróság előtt elhangzott véleménye néhány részletét: „A lakásban [Márity és a képek szerint is a résnyire nyitott bejárati ajtó tövében] felrobbant kézigránát feltétlen alkalmas volt arra, hogy Sziklai Sándort a földre sújtsa. A légnyomás azonban csak 20-25%-ban okoz halált, ha valakit a zárt térben 3-4 méteres körzetben ér [..., de] a kézigránát összekötő-gyűrű alkalmas arra, hogy az emberi testben a nagyságának megfelelő mély sebet okozzon."[112]

A fegyverszakértő szerint elmondottakat ismét összevetve más forrásokkal megállapítható: a Varjaski Milánné által látott sérülés[113] és a boncolási jegyzőkönyv szerinti „anyaghiány",[114] vagyis a seb 14 mm-nél jóval nagyobb, 5-6 vagy 4-6 cm kiterjedésű volt. A kráterszerű seb nagyságát figyelembe véve – az állítás helytállóságát tekintve – mérlegelésre alkalmas a gyűrűvel kapcsolatos határozott álláspont is: a „karika a sérült részhez odavágódott, a csontot beütötte és lepattant a csontról".[115]

Az elsőfokon eljáró bíróság 1957. november 4-én kihirdetett ítéletének indoklásában a kézigránát el-, illetve bedobásáról a következő olvasható: „Tóth Miklós által *a házba bedobott kézgránát az ajtó mögött felrobbant, a légnyomás a szoba ablakait betörte, az ajtót kifeszítette*, a légnyomás az ajtó mögött álló Sziklai Sándort földre sújtotta. A légnyomás a felrobbant kézigránát összekötő gyűrűjét Sziklai Sándor homlokához repítette és az orrgyök felett a koponyacsontját betörte. A kézigránát robbanásától Sziklai Sándor arca és a bejárati ajtó mellett lévő falrésznek a villanykapcsoló körüli része szürkés-fekete lőporfüsttel

111 Márity László kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. november 29. ÁBTL, 3.1.9. V-142293/2. d. 25–26. o.,

112 Csobai Endre szakértő bírósági meghallgatása, 1957. augusztus 21. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 1131–1132. o.

113 Jelentés Varjaski Milánné kihallgatásáról, 1956. december 4. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d., 160–161. o.

114 Boncolási jegyzőkönyv, 1956. december 1. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 478. o.

115 Uo. 1217. o. Bővebben lásd Kovács–Szécsi: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése...

szennyeződött. A kézigránát repeszdarabjai lábszárainak mellső részén okoztak felületi sérüléseket. Sziklai Sándor a sérülések következtében eszméletét vesztette."[116] (Kiemelés a szerzőtől.)

A kézigránát-robbanás helyének és idejének a lehető legpontosabb meghatározásában döntő fontosságúak a ház bejáratáról és az időközben lecserélt – eredeti állapotában a felső részen üveges – előszobaajtajáról készült képek lehetnek.

Az ajtó állapotáról a szemlejegyzőkönyvben azt rögzítették, hogy annak alsó részén „nagyfokú roncsolások találhatók [lásd *4. ábra*]. A kilincs alatti részen az ajtó betétje hiányzik. Az ajtó alsó része ugyancsak megrongálódott".[117]

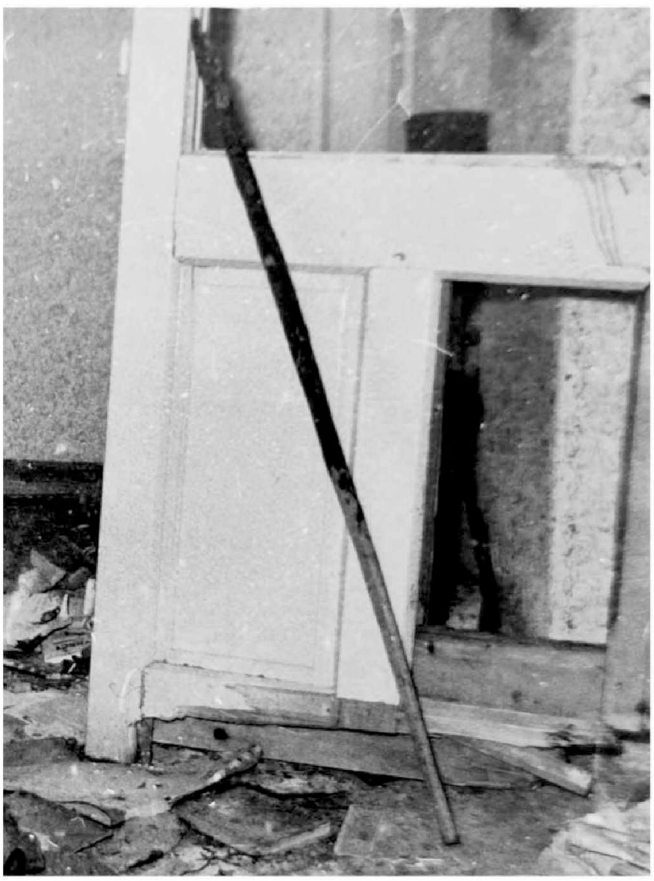

4. ábra. A ház eredeti bejárati ajtaja[118]

116 A Budapesti Fővárosi Bíróság B.XII.1990/1957/29. számú ítélete, 1957. november 4. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d. 77. o.

117 BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 491. o.

118 Uo. 462. o.

5. ábra. A roncsolt ajtó helyére a ház lezárásakor betett ajtó[119]

Továbbgondolva a rendelkezésre álló információkat, Márity meglövését követően Sziklai, nagy valószínűséggel látva a feléje repülő gránátot, megpróbálta becsukni a bejárati ajtót. A képeken jól látható nyomok szerint a Tóth Miklós által eldobott gránát az ajtó előtt vagy a még – Márity már idézett vallomása szerint is – résnyire nyitva lévő ajtó és az ajtótok között a fal mellett robbant. Ezzel egy változatban magyarázhatóak a Sziklai Sándor felsőtestén és a lábain a boncolási jegyzőkönyv szerint gránátszilánkok okozta, a bőr felszínét kis mértékben roncsoló sérülések.

A résnyire nyitott ajtóban vagy közvetlenül a bejárati ajtó előtti robbanás lehetőségét támasztja alá a szemlejegyzőkönyvnek a szomszédos házat ért sérüléseket leíró része: „Az utcai bejárattól jobboldalt a szomszédos ház falán – »Sziklaiék házából [sic!] kb. 6 méter távolságra – feltehetően kézigránát robbanása által keletkezett lyukak és repedések találhatóak a ház oldalfalának a vako-

119 Uo. 459. o.

latában. [...] Az időközben bekövetkezett esőzések azonban a robbanás helyének pontos meghatározását nem teszik lehetővé".[120]

Véleményem szerint, ha a gránát az előszobában robbant fel, a szomszédos házon a szakértők által beazonosított helyeken sérülések nem keletkezhettek.

A történtek fentiek szerint vázolt kimenetelét támaszthatják alá a robbanás házon kívül (lásd *6. ábra*) és ajtón belül is látható nyomai (lásd *7. ábra*), továbbá a gránát robbanása következtében keletkezett füstcsapadéknak az előszoba ajtótól – bentről nézve – jobbra lévő falon látható nyomai (lásd *8. ábra*).[121]

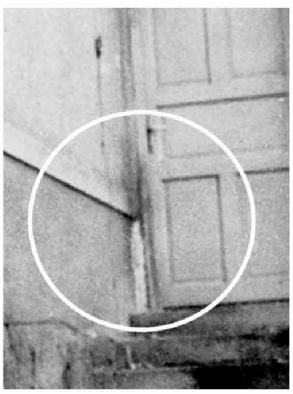

6. ábra. A ház utcai bejárata kívülről

7. ábra. A ház kijárata belülről

8. ábra. Kicsapódott füstcsapadék nyomai

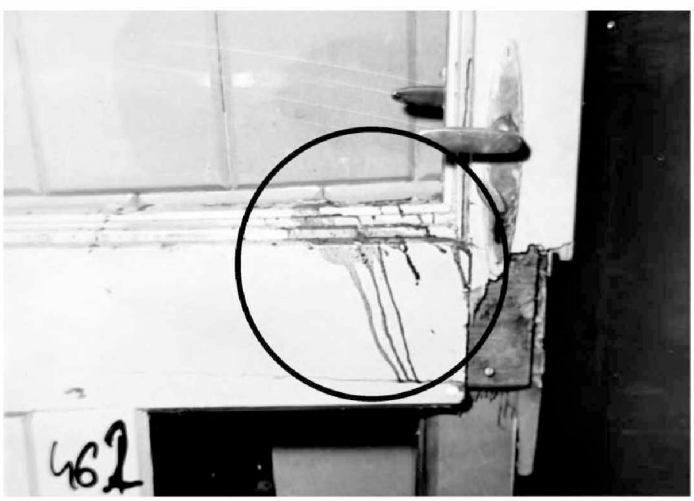

9. ábra. A bejárati ajtón Márity sérülésének nyomaival

120 Uo. 488. o.
121 Uo. 459–460. o.

A 462. számot viselő képet kinagyítva az is megállapítható (lásd *9. ábra*), hogy a bejárati ajtó – kívülről nézve – balról jobbra, befelé nyílt. Az ajtó belső oldalán látható, a robbanás következtében keletkezett sérülések is azt a verziót támasztják alá, mely szerint a kézgránát a bezárt vagy résnyire nyitott ajtó tövében – lásd ennek nyomait a *6–8. ábrák*on –, a lépcsőfeljáró tetején robbant. Másként az ajtó befelé eső, alsó része nem szakadt volna be.

A *9. ábrá*t alaposabban tanulmányozva az ajtón jól látható vérnyomokból a Márityra leadott lövés és a robbanás között eltelt – Varjaskiné egyik vallomása által is megerősített: „lövést és egy nagy csattanást hallok és még egy lövést"[122] – időszak nagyságára is következtethetünk. A szemlejegyzőkönyvet idézve: „A kilincs mellett kb. 15 cm. hosszúságban az üvegezett rész helyén vérfoltok találhatók, amelyekből kiindulva vércsorgás nyomai találhatók [sic!]."[123]

Attól az időponttól, hogy Márity az ajtó ablaküvegét ököllel és/vagy kézigránáttal betörte, és Sziklai leadta az első lövést, a gránát robbanásáig – amint azt Varjaskiné kitartóan állította – csak néhány pillanat telhetett el. Ezt bizonyítja az is, hogy Márity törött üveg okozta sebéből kiömlő vére – amint az a képen látható –, egy kis helyen a leszakadt rész helyét is megfestette.[124]

Nem kétséges, ha a kézigránát az előszobában robban, az ablakok üvegtáblái összetörtek volna. Nem így történt. *„Az előszobában lévő kétszárnyú üvegablakon úgy a belső, mint a külső üvegen két* [értsd: üvegenként egy-egy] *lövéstől származó bemeneti* [az előszobából kifelé irányuló lövés ütötte] *nyílás található. A bejárati ajtóval szembenállva a jobboldali falon kb. 2 méter 20 cm. magasságban 4 cm. átmérőjű és kb. 2 cm. mélységű lövéstől származó becsapódási nyom látható"*[125] – olvasható a szemlejegyzőkönyvben. (Kiemelés a szerzőtől.)

Az üvegek állapota szempontjából is fontos Varjaski Milánné 1957. augusztus 17-én Szabadkán készült tanúkihallgatási jegyzőkönyve hiteles fordításának következő része: *„Az előszobába vezető ajtó üvegje nem volt teljesen összetörve, hanem egy lyuk látszott, amely az én megítélésem szerint egy lövéstől származhatott. Én. t.i. egy ökölnyi nagyságú lyukat láttam és az üvegszilánkok Sziklai teste alatt voltak."*[126] (Kiemelés a szerzőtől.)

A Sziklait ért halálos sérülés helyének meghatározásában – bármilyen borzasztó is erről írni – az előszobában található vérnyomok szemlejegyzőkönyvbe foglalt feltalálási helyei is a segítségünkre lehetnek.

122 Varjaski Milánné levele Kiss Lajosnénak, elküldve: 1957. február 4. Uo. 514–517. o.
123 Uo. 491. o.
124 Uo. 459. és 462. o.
125 Uo. 491. és 490. o. Nem kizárt, hogy ezek Sziklai második lövésének a nyomai.
126 Uo. 947. o.

10. ábra. Az előszoba ablakai, felül az ép üvegtáblákon látható lövések nyomaival[127]

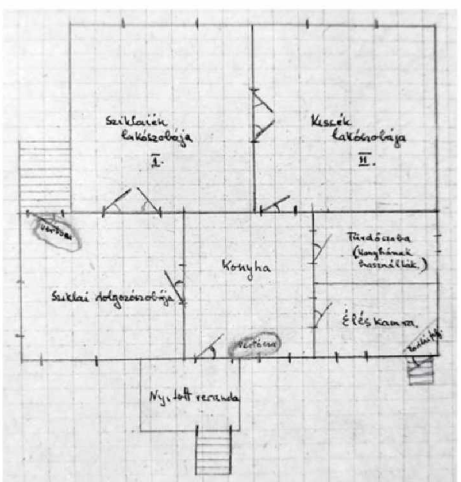

11. ábra. A Sziklai-ház helyszíni szemlén készült méretarányos alaprajza[128]

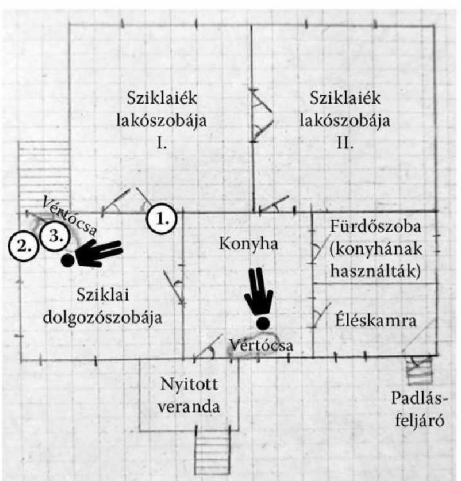

12. ábra. Kísérlet a történtek rekonstruálására a helyszíni jegyzőkönyv alapján[129]

127 Uo. 471. o.
128 A helyszíni szemle jegyzőkönyvének melléklete. Uo. 464. o.
129 Készült a helyszíni szemle jegyzőkönyvi melléklete felhasználásával. Uo.

A *12. ábrán* a dolgozószobaként is funkcionáló előszobából nézve a jobbra az I. számmal jelzett szoba bejárati ajtaján és „közvetlenül mellette a jobboldalt a falon az olajjal befestett részen nagymennyiségű vérfecskendezésből és folyásból származó folt található. A vérfecskendezés átmérője a falon kb. 55 cm., amely a padozat felé folyt le. Az ajtón [az I. szoba ajtaján] 150 cm. átmérőjű ugyancsak lefelé folyó vérfecskendezés található. [a *12. ábrán* 1.] A bejárattal szemben állva, baloldalon az ablak alatt haránt irányban ugyancsak kb. 4 cm. átmérőjű 20 cm. hosszúságban vérnyom található [a *12. ábrán* 2.].

A helyiség kővel kirakott padozatán a bejárati ajtótól jobbra az előbb említett vérfecskendezések alatt a már feltakarított kövezeten vérszennyeződés található. A jelen lévő Csete Imre, aki a helyiséget a seprővel történt feltakarítás előtt látta, elmondta, hogy a vértócsa kb. 1 méter átmérőjű körben volt látható [a *12. ábrán* 3.]."[130]

A leírtak továbbgondolására alkalmasak Varjaski Milánnénak az előszoba padozatára került Sziklai Sándor testhelyzetére vonatkozó – több alkalommal is megerősített – állításai: *„Sziklai Sándor úgy feküdt, hogy a lába csaknem a belső szobába vezető ajtónál volt"*,[131] „Sziklai Sándor a földön feküdt, *lábbal az első szoba felé és fejjel az előszoba ajtaja felé."*[132] (Kiemelés a szerzőtől.)

A kézigránát összekötő gyűrűje által okozott állítólagos azonnali eszméletvesztés és – az első változatban Kiss Lajos, a második változatban már Sziklai Sándor „eldőlésének" helye és módja szerint – a szemle során jegyzőkönyvben rögzített vérnyomok a leírt módon nem keletkezhettek. Az pedig fizikai képtelenség, hogy az eszméletlen Sziklai úgy zuhan a kövezetre, hogy a feje odakerüljön, ahol az eldőlés, vagy hanyatt esés pillanatában a lába volt, így a feje kerüljön a ház kijáratához.

Ha a felrobbant kézigránát szilánkjaitól – azok mozgási energiája nagyságából következően – Sziklai és Kiss Lajos testén bőrfelszíni sérülések keletkeztek, kérdéses, hogy az az ajtó befeszítését követően is állítólag épen maradt összekötő gyűrű képes lett volna egy, a fejre közvetlenül leadott pisztolylövéshez hasonló sebesülés okozására.

130 Uo. 490. o.

131 Jelentés Varjaski Milánné kihallgatásáról, 1956. december 4., Szabadka. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d. 161. o.

132 Részlet Varjaski Milánné 1957. augusztus 17-én Szabadkán tett tanúvallomásából. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/II. 520. d. 943. o.

Újabb ellentmondások a fegyverszakértők véleményében

A történetek rekonstruálását segítheti fegyverszakértőknek a bírósági tárgyalásokon 1957. augusztus 21-én és október 4-én elhangzott véleménye is.

Gáspár Lajos igazságügyi fegyverszakértő – BM alkalmazott – a bíróság előtt 1957. október 4-én történt meghallgatásán[133] úgy nyilatkozott, hogy mindenben egyetért Csobai Endre fegyverszakértő előző tárgyaláson, 1957. augusztus 21-én előterjesztett véleményével.

A két vélemény nem kizárólagos módon a „szomszéd ház falán lévő aprólukas találatok" eredete kérdésben tért el, amelyek Gáspár szerint „kispuskától származhattak, de származhattak kézigránát repeszeitől is". Az előszobán kívüli robbanás megtörténtét valószínűsítette a fegyverszakértő tapasztalata: zárt térben a detonáció hatására az ablakok és az ajtók üvegei kitörnek.[134]

Amint az a helyszíni szemle jegyzőkönyve és Varjaskiné szemtanú vallomásai alapján korábban megállapítottam, a Sziklai-házban az ablakok üvegtáblái jelentősen nem sérültek, a lövésnyomokat és a Márity beütötte ökölnyi lyukat leszámítva épek maradtak.

A tárgyalás fontos része volt, amikor Gáspár Lajos a bírósági tanács elnöke felszólítására ismertette a gránát alkatrészeit, ezek: a fej, a nyél és a benne lévő detonátor. Robbanásnál – állította a szakértő – kisebb méretű szilánkok keletkeznek, a *„gránát fa nyele is gyufaszál nagyságúra törik szét. De széttörik a benne lévő vasszerkezet is. Az ilyen széttört vasszerkezeti daraboknak a súlya ½ dkg".*[135] (Kiemelés a szerzőtől.)

Nehezebben értelmezhetőek a szabadban vagy zárt térben bekövetkezett robbanás között meglévő – a szakértő által hangoztatott – különbségek. Ezek szerint előbbi esetben a működtető szerkezet teljesen egyben marad, csak zárt térben törik össze 4-5 darabra, ahol a „szabály az, hogy a hüvely [értsd: a nyélben lévő vasszerkezet] is széttöredezik".[136]

A fegyverszakértők a bírósági tárgyaláson az általuk elmondottakat kézigránát metszeten – amint azt képekkel én is megteszem[137] – demonstrálták.

133 Gáspár Lajos fegyverszakértő bírósági meghallgatása. Uo. 1217–1219. o.
134 Uo. 1218. o.
135 Uo. 1217. o.
136 Uo.
137 Köszönöm Nagy Artúrnak, hogy a metszetek átadásával a tanulmány elkészítését segítette.

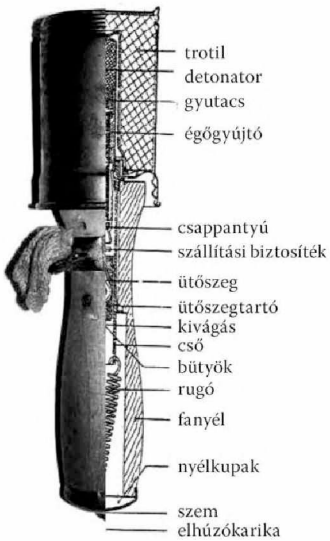

13. ábra. A kézigránát általános felépítése

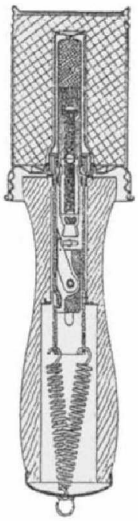

14. ábra. A fejrész és a nyél csatlakoztatásának módja

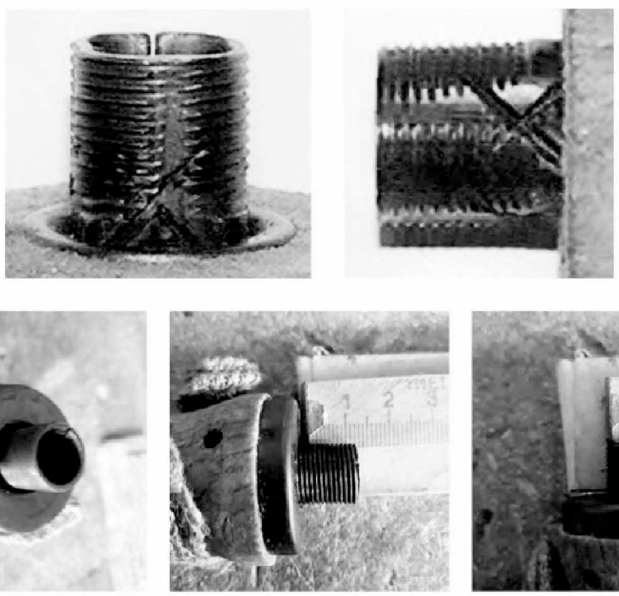

15. ábra. A kézigránát témánk szempontjából fontos részletei[138]

138 Regia Militia Hungarorum (honlap): https://militiahungarorum.roncskutatas.com/1920_f_k_ga_k_2.html (Letöltés: 2023. 11. 21.)

A metszeteken jól látható, hogy a kézigránát nyelében lévő vékony falú és a szilánkhatás növelése érdekében kikönnyített bemarásokkal rendelkező puhavasból hajlított, jól láthatóan a sűrűmenetes részen sem zárt, kis vastagságú cső – „összekötő gyűrű" – a stabil kapcsolódást biztosítandó 12 mm mélyen benyúlik – a *14.* ábrán jól láthatóan „beleül" – az ez esetben csavaranyaként is értelmezhető fejrészbe.

Detonáció esetén a robbanás során keletkező hatalmas feszítőerőnek egy jelentős része a szilánkhatás növelése érdekében rovátkolt fémcsövön – „összekötő gyűrűn" – keresztül fejti ki a hatását, és így annak szétszakadt darabjai miatt hasad a „gránát fa nyele is gyufaszál nagyságúra". Miután a cső nem zárt, az illesztési hézag miatt szinte kizárt, hogy annak csak egy része, a menetes „karika" egyben marad vagy nem deformálódik.

A szakértő szerint felvázolt két változatból a szabadtérben bekövetkezett detonáció hatására a működtető szerkezet teljesen egyben marad. Kérdés az, hogy szabadtérként értelmezhető-e a fallal és ajtóval határolt sarok? Úgy vélem, hogy a bejárati ajtón keletkezett nagy felületű roncsolás és sérülések (lásd *4. ábra*) egyértelmű bizonyítékai a gránát darabokra, szilánkokra szakadásának.

Az viszont erősen kétséges, hogy az ajtó roncsolása közben – esetleg annak hatására – a menetes „gyűrű" a kézigránátfejben lévő „anyarésztől" és a befogadó nyéltől teljesen megszabadulva, a pisztolyból kilőtt lövedékhez hasonló mozgási energiával Sziklai Sándor homlokcsontját – az állítólag meglévő koponyán Kelemen és Gáspár által pontosan beazonosított 14 mm-es átmérőjével – beszakítja, és a kiterjedésénél tízszer nagyobb és sokszor mélyebb, kráter nagyságú sérülést okoz, majd onnan lepattan.

A fegyverszakértő által elmondottakból még kiemelendő, hogy ha „a pisztoly csövét rászorítjuk a koponyára és azt úgy sütjük el, [a lövéssel együtt járó hőhatás] kifejezetten pörkölést idéz elő. Ha azonban, mint jelen esetben *Sziklai Sándor homlokán talált sérülést kézigránát összekötő gyűrűje okozza, pörkölést nem találunk".*[139] (Kiemelés a szerzőtől.)

A bíróság kezdetben ellenáll, majd – felső döntés és Kelemen Endre mesterkedéseinek hatására – „megadja magát"[140]

Talán az eddigiekből is látható, hogy a hatalom mekkora erőfeszítéseket tett, kiket és milyen intézményeket mozgósított a már 1956 decemberének elején

139 Uo. 1219. o.

140 A bírósági eljárás során történteket alapvetően Speck István munkája alapján foglaltam össze. Vö. Speck: A „Sziklai-ügy"... 192–194. o.

megelőlegezett döntésének – Sziklai a kézigránáttól halálos sebet kapott[141] – legsúlyosabb ítéletekkel „hitelesített" végrehajtása érdekében.

Fehér István és társai ügyének a tárgyalását – elsőfokon – a Fővárosi Bíróságon dr. Kelemen Gézáné tanácselnök vezetésével 1957. június 26-án kezdték meg. A több mint három hónap alatt 18 tárgyalási napot tartottak, amelyek közül – nagyot ugorva az időben – a vádpontok módosításával az igazi fordulatot augusztus 21-e jelentette.[142]

A dr. Budvári Róbert (egyik a boncolást végrehajtó orvosok közül) és Csobai Endre (fegyverszakértő) meghallgatására nem 1957. augusztus 17-én, a tervezett tárgyalási napon került sor, hanem – már új felállásban, dr. Kelemen Endrével a „főszerepben" – augusztus 21-én.

Ekkor hangzott el az első igazságügyi szakvéleményt készítő orvosok – köztük a szakmai körökben még ma is az egyik legkiválóbb igazságügyi orvosszakértőnek tartott dr. Budvári Róbert és a szakvizsgával rendelkező, de kisebb tapasztalattal bíró dr. Földes Vilmos – „önkritikus", Kelemennel egyetértő nyilatkozata. Kelelem Endre „szakértelmének" az igénybevétele szinte rendszeres volt a hasonlóan „billegő" ügyekben.

Úgy vélem – például a Miskolcon történtek alapján is[143] – megalapozott a gyanú, hogy az újabb – a hatalom elvárásainak megfelelően végrehajtható halálos ítéleteket megalapozó – „szakértői" véleményekkel Budvári és Földes, illetve a halotti szemlét végrehajtó budakeszi orvosok – dr. Ostoros Gyula és dr. Eckhardt György főállatorvos – 1957. augusztus 21-én, 1958. október 1-én és 4-én egzisztenciális fenyegetettségük okán értettek egyet.[144]

Pedig az előzmények arra utalnak, hogy az „igazságtevők" ez ügyben sem bíztak semmit a véletlenre. A vádirat ismeretében a Biszku Béla belügyminiszter vezette Operatív – más elnevezéssel Koordinációs[145] – Bizottság tagjai tisztában voltak azzal, hogy a megcélzott halálos ítélet a benyújtott vádirat alapján nem hozható meg, így be kellett avatkozni a bírósági eljárás menetébe.

A bírósági eljárás manipulálásának legközvetlenebb célja az volt, hogy a perben hozott ítélet visszaigazolja a párt korai helyzetértékelésének – tehát annak,

141 Vö. Az ellenforradalom rémtette Budakeszin... 5. o.

142 Speck: A „Sziklai-ügy"... 189. o. Az első tárgyalási napon, július 5-én, miután „az 1–8. rendű vádlottak (Fehér István, Tóth Miklós, Tóth István, Tóth Lajos, Ács Vendel István, Farkas Pál, Horváth Zoltán és Schrődel Mária) disszidáltak, így csak a 9–17. rendű vádlottakat állították elő. A tárgyalást ekkor elnapolták, majd augusztus 9-től kezdve három hónapon keresztül folytak a nyilvános tárgyalások. Vö. uo.

143 Vö. Kis: *A Mohai-ügy...*

144 Eörsi: A Sziklai-legenda. 17–23. o.

145 Zinner Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete, *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022) 4., 24–31. o. https://majt.elte.hu/media/3a/fb/6df839a2a0bd35c9e58d97fa2566b-42d7e3d2e7449043f21488924d2ee6f/MAJT_Jogtorteneti_Szemle_202204.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

hogy Sziklai kézigránáttól halálos sebet kapott – helyességét, így a nevezett „életének" Kelemen Endre „szakvéleményével alátámasztott" meghosszabbításával a halott test gyalázása lehetőleg halálos ítélettel megtorolt „lincseléssé", gyilkossággá minősüljön.

Kelemen Endre nem először és nem is utoljára „vállalkozott" hasonló „feladat" végrehajtására. Róla Kis József hivatkozott tanulmányából[146] és Polgár Péter Antal történészi munkájából[147] is tudató, hogy pár hónappal korábban – 1956. április 11-én – ilyen jellegű „feladatát" a Balázs Géza és társai ügyben is az elvárt színvonalon teljesítette.

Amint ez Sziklai és Kiss Lajos esetében is történt, a miskolci – október 26-i – sortüzet követően öngyilkosságot elkövető Mohai István államvédelmi százados első boncolása során megállapítást nyert, hogy a „lövési sérülés bemeneti nyílása a jobb halántéktájon volt, amelynek tulajdonságai arra mutatnak, hogy közvetlen közelről történhetett a lövés. A lövedék és a robbanási gázok roncsolták szét kráterszerűen a koponyát és tartalmát, és okozták a halálát".[148]

A boncoló orvosok – dr. Pfliegler Kálmán és dr. Sótonyi Gábor – véleményének megalapozottságát a nyomozás eredményei is alátámasztották, és azt az ügyészség sem cáfolta. Így a Balázs Géza és társai ügy vádiratában többek között megerősítést nyert: „A boncjegyzőkönyv adatai szerint Mohai István halálát a jobb halántékra közvetlenül irányzott lövés okozta."[149]

Aztán szinte menetrendszerűen megjelent dr. Kelemen Endre, aki – a „globális irányvonalnak" megfelelően elvárt legsúlyosabb büntetés kiszabása érdekében „meghamisította a boncleletet. Eszerint a koponyasérüléseket nem lövés, hanem bántalmazás okozta, lőtt sérülése Mohainak egyáltalán nem volt, a halála pedig akasztás következtében állott be [...]".[150]

Mohai István „módszertani újraboncolásához" magalázó módon kirendelték azokat az igazságügyi orvosszakértőket, akiktől a későbbiekben elvárták – amint ezt történt például a Sziklai-ügyben is – a korábban készült szakértői véleményük visszavonását, és/vagy azt, hogy „tettestársként" Kelemen Endrével vagy annak példáját követve „önállóan" vegyenek részt a halálokok meghamisításában.[151]

146 Vö. Kis: *A Mohai-ügy...*

147 Polgár Péter Antal: Gomb- vagy KGB-ügynök volt-e Freimann Lajos? Adalékok a miskolci Gáti-per történetéhez. *Betekintő*, 14. (2020) 2., 55–69. o. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2020_2_polgar.pdf (Letöltés: 2022. 03. 15.)

148 Kis József: *A borsodi perek (1956–1961).* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2002. Idézi Polgár: Gomb- vagy KGB-ügynök... 60–61. o.

149 Balázs Géza és társai ügy, a Fővárosi Ügyészség vádirata, 1957. március 27. Az irat szélei hiányoznak, így egyes mondatok kiegészítésre szorultak. BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/b. 1057/1957. 1075. o. Erről lásd bővebben: Kis: *A Mohai-ügy...*

150 Kis: *A borsodi perek...* 62–63. Hivatkozik rá és kiegészíti: Polgár: Gomb- vagy KGB-ügynök... 60–61. o.

151 Vö. György Sándor kiváló tudományos munkájával: György: Minden kétséget kizáróan?...

A Fehér István és 16 társa ügyében eljáró elsőfokú bíróság 1957. november 4-én kihirdetett ítélete – Kelemen Endre „attrakciója" ellenére – a hatalom elvárásainak nem felelt meg. Ekkor „csak" két vádlottat, a külföldre távozott Fehér Istvánt és Tóth Miklóst ítélték halálra, akiket egyaránt bűnösnek „találták" egy rendbeli gyilkosság és egy rendbeli gyilkosság kísérlete, valamint rablás bűntettében, ezen kívül Fehért „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésében", Tóth Miklóst pedig „szervezkedésben való részvételben".

Tóth István életfogytiglant kapott, míg a többiekre összesen több mint 100 év börtönbüntetést róttak ki, továbbá majdnem minden vádlottat vagyonelkobzással és (különböző mértékben) egyes jogoktól való eltiltással sújtottak. A vádlottak terhére rótt bűntettek elsősorban szervezkedésben való részvétel, gyilkosság kísérlete, rablás, szándékos emberölés, illetve izgatás voltak.[152]

Történt ez annak ellenére, hogy – Mikó Zsuzsanna kutatásai szerint – a Politikai Bizottság 1957. augusztus 27-i ülésén Nezvál Ferenc igazságügyi miniszter – többek között – arról számolt be, hogy 1956. november 4. és 1957. július 31. között politikai ügyekben 70 halálos ítélet született. A hatalmon lévők elégedetlenségét fejezte ki Rónai Sándor, aki Nezvál fenti kijelentésére reagálva megjegyezte: „sokkal több az ellenforradalmárok által legyilkoltaknak a száma, mint amennyit élítéltünk".[153]

A bírósági eljárás azonban még nem ért véget. Már az elsőfokú ítélet kihirdetésének napján megszületett az ügyészség fellebbezése súlyosbításért, mivel „különösen figyelembe veendő, hogy úgyszólván még a budapesti ellenforradalmi tobzódásokat is megelőzve Budakeszin állami és pártfunkcionárius élete ellen bűncselekményt követtek el".[154]

1958. június 16-án – ekkor már zárt keretek közt – kezdetét vette a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsán dr. Mecsér József tanácsvezető bíró vezetésével a fellebbviteli tárgyalás. Az ügyészi fellebbezés szerint Schrődel Mária és Dömény László cselekményének minősítése téves volt, illetve többeknél túl enyhe ítélet született. A védők előzőleg szintén nyújtottak be fellebbezéseket, amelyet néhányan – Takács Kálmán, Straub János, Barabási Ferenc, Lendvai Dániel, Gárdonyi József, Bokor János és Dombi Béla – hamarosan visszavontak.[155] Így nevezettek elsőfokon kiszabott ítéletei jogerőre emelkedtek.

152 Speck: A „Sziklai-ügy"... 192. o.

153 Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*. PhD disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2012. 71–72. o. http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

154 Speck: A „Sziklai-ügy"... 192. o.

155 Uo.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1958. június 21-én kihirdette az újabb – másodfokú – ítéletet, amelyben a cselekmények minősítéseinek érintetlenül hagyásával Tóth Lajos, Ács Vendel, Tóth István, Farkas Pál, Horváth Zoltán, Schrődel Mária, Mihály István és Dömény László büntetését megváltoztatta.

Tóth Lajos és Horváth Zoltán (4., illetve 7. rendű vádlottak) ítéletével immár négyre nőtt az ügyben halálra ítéltek száma, de mivel ők is elhagyták az országot, ezeket sem lehetett végrehajtani. Ács és Farkas büntetését életfogytiglanra növelték, míg Schrődel Mária 10 évet, Mihály István a vagyonelkobzás érintetlenül hagyása mellett 15 év börtönt és 10 év közügyektől való eltiltást, Dömény László pedig 8 év börtönt, teljes vagyonelkobzást és a közügyektől 5 évnyi eltiltást kapott. A többiek ítélete – egyelőre – változatlan maradt.[156]

Élve a lehetőséggel, 1958. szeptember 22-én a Legfőbb Ügyészség – feltehetően ismételten felsőbb utasításra – azzal az indokkal, hogy „a kiszabott büntetések aránytalanul enyhék",[157] törvényességi óvást nyújtott be. Az Ügyészség újabb értékelése szerint Takács, Bokor, Dombi és Barabási cselekményei nem szándékos emberölésnek, hanem gyilkosságnak minősítendők, miután – olvasható az indoklásban – nevezettek részt vettek a súlyosan sérült Sziklai megverésében, vagyis felelőssé tehetők az ezredes meggyilkolásáért.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa – ismét dr. Mecsér Józseffel az élen – az Ügyészség beterjesztése alapján 1958. november 3-án újabb határozatot hozott, melyben Straub, Lendvai, Gárdonyi, Takács, Barabási, Dombi és Bokor esetében hatályon kívül helyezték az elsőfokú – „túl enyhe", ezért „törvénysértő" – ítéleteket.[158]

Ennek alapján a bíróság – támaszkodva a dr. Kelemen Endre által képviselt „együttes" véleményre – egy rendbeli gyilkosságért és „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételért" Takács Kálmánt és Bokor Jánost – 13., illetve 16. rendű vádlottakat – halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte.

Dombi és Barabási életfogytiglant, teljes vagyonelkobzást és egyes jogoktól való 10 év eltiltást kapott. Gárdonyinál és Lendvainál az új ítélet 8 év börtön, teljes vagyonelkobzás és a közügyektől 5 év eltiltás, míg Straubnál életfogytiglan, teljes vagyonelkobzás, illetve 10 év eltiltás volt.

A politikai döntéshozók és a végrehajtó apparátus tagjai – ezek között dr. Kelemen Endre is – feltehetően elégedetten vették tudomásul, hogy a négy végrehajthatatlan után végre két végrehajtható halálos ítélet is született. Bokor János és Takács Kálmán első vádirat szerinti két évig terjedő börtönbüntetés-

156 Uo. 193. o.
157 Uo. A szerző által hivatkozott forrás: BFL, Főv. Bír. XXV. 4. a. 1957. év. 1990/I. 519. d. 59. o.
158 Uo. 193. o.

sel szankcionálható tettét – halott embernek, illetve emlékének gyalázása – dr. Kelemen Endre hathatós „szakértői" közreműködésével gyilkosságnak minősítették és nevezetteket 1958. november 6-án kivégezték.[159]

Eörsi László sommás véleménye szerint: „Ezek a vádak viszont megalapozottak voltak."[160] E vádak „valódisága, tényszerűsége semmilyen racionális alapon nem vonható kétségbe. Abszurd feltételezés, hogy ezeket helyettük bárki kitalálta és elkészítette volna. Erre – ennyi időn belül – senki sem lenne képes".[161]

159 Uo. 194. o.
160 Eörsi: A Sziklai-legenda. 16. o.
161 Uo. 20. o.

Felhasznált irodalom

Berta Kristóf: „Ki kell iktatni a társadalomból." Fejes József Tibor, akinek az élete a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 423–451. o.

Dauer Bernát: Tóth Ferenc államvédelmi százados halálának megtorlása. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 453–475. o.

Eörsi László: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai*, Budapest, 1956-os Intézet, 1997.

Eörsi László: *1956 mártírjai – 225 kivégzett felkelő.* Budapest, Rubicon könyvek, 2006.

Eörsi László: *„Irgalomnak hely nincs" – Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2021.

Eörsi László: A Sziklai-legenda. Budakeszi, 1956. *Betekintő*, 15. (2021) 4., 9–31. o.

Eörsi László: Ismét a Sziklai-mítosz. *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 3., 79–84. o.

[Fehér könyvek:] *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, II–III.* Budapest, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1957.

Fazekas Eszter: „Eleveneknek és holtaknak joguk van az igazsághoz" – 1956 Budakeszin. In Kőrösiné dr. Merkl Hilda (szerk.): *Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig.* Budakeszi, 2001. 253–261. o.

Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 1–7 rész. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 20–27., 2–3. o.

Galambos István: Az 1956-os mosonmagyaróvári népítélet a bíróság előtt, különös tekintettel a szakértői véleményekre. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 477–498. o.

György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o.

Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. http://www.horvathmiklos.eu/1956-hadikronikaja (Letöltés: 2024. 06. 01.)

Horváth Miklós: Adalékok a Kádár-csoport 1956–1957-es legitimitásának és a formálódó hatalom jellegének értékeléséhez. In Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére.* Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 209–215. o.

Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 7. (2022) 3–4., 120–140. o.

Horváth Miklós: A múlt másképpen lesz!? Még néhány jegyzet a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 8. (2023) 4., 83–91. o.

Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében: fegyveres erők hősi halottai 1956–1957.* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1981.

Kis József: *A borsodi perek (1956–1961).* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2002.

Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963).* PhD-disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2012. http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Polgár Péter Antal: Gomb- vagy KGB-ügynök volt-e Freimann Lajos? Adalékok a miskolci Gáti-per történetéhez. *Betekintő*, 14. (2020) 2., 55–69. o. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2020_2_polgar.pdf (Letöltés: 2022. 03. 15.)

Speck István: *A Sziklai-ügy. Budakeszi, 1956.* Budakeszi, Budakeszi Kultúra Alapítvány, 2011.

Speck István: A „Sziklai-ügy" – Budakeszi, *1956. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1., 183–218. o.

Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc* (e-könyv). Budapest, Kossuth Kiadó, 2013.

Zinner Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete, *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022) 4., 24–31. o. https://majt.elte.hu/media/3a/fb/6df839a2a0bd-35c9e58d97fa2566b42d7e3d2e7449043f21488924d2ee6f/MAJT_Jogtorteneti_Szemle_202204.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Kovács Gábor – Szécsi András

Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján[1]

Bevezetés

A jelenkori történetírás kutatói nem jutottak egyetértésre abban a kérdésben, hogy valójában mi is történt 1956. október 26-án Sziklai Sándor honvédezredes budakeszi otthonában. Az eseményeket több kutató is megkísérelte rekonstruálni, így – időrendi sorrendben talán elsőként – nem sokkal a rendszerváltást követően Horváth Miklós,[2] valamint a Fazekas Eszter – Móza Katalin[3] szerzőpáros publikálták a kutatásaik során feltárt ellentmondásokat. Később Speck István[4] a *Hadtörténelmi Közlemények*ben, majd Eörsi László több lapban is publicisztikát közölt a témában,[5] amelyet Horváth Miklós reflexiója követett.[6] A hi-

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére és támogatásával készült.

2 Horváth Miklós: A Sziklai-ügy véget ért? *Magyar Nemzet*, 1991. február 26., 6. o.

3 Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap*, 1990 (részletekben).

4 Speck István: A „Sziklai-ügy" – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1., 183–218. o.

5 Eörsi László: A Sziklai-mítosz, Budakeszi 1956. *Élet és Irodalom*, 2021. június 18.; valamint Eörsi László: A Sziklai-legenda. Budakeszi, 1956. *Betekintő*, 15. (2021) 4., 9–31. o.

6 Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 7. (2022) 3–4., 120–140. o.; Horváth Miklós: A múlt másképpen lesz!? Még néhány jegyzet a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, (2022) 3–4., 83–91. o. Vö. a tanulmánykötetben: Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276.. o.

vatkozott munkákban az eseményekről és azok mikénti megítéléséről, valamint Sziklai és apósa halálának körülményeiről alapjaiban is különböző megállapításokat olvashatunk, csakúgy, mint a bírósági eljárás jegyzőkönyveiben, a tanúk vallomásában[7] vagy a szakértők véleményében.

A halál okára nézve két különböző véleménnyel találkozhatunk: az egyik szerint Sziklai Sándor halálát önkezű koponyalövés okozta, a másik szerint kézigránáttól származó nem halálos fejsérülése keletkezett, majd további bántalmazás, rugdosás és fejének a lépcső fokaihoz ütése miatt következett be halála.

Ami kétségtelen tény, hogy 1956. október 26-án Sziklai Sándor budakeszi otthonában máig vitatott körülmények között apósával együtt életét vesztette.

Jelen munkában a szerzők nem kívánják értékelni a történettudomány vagy a jogtudomány művelői által korábban az ügy kapcsán feltárt eredményeket, és nem is a történettudomány módszereivel kívánnak adatokat szolgáltatni.

Jelen munka kizárólag a büntetőeljárás irataiból megismerhető igazságügyi orvosszakértői vélemények elemzésével, illetve azok módszereinek vizsgálatával a bennük foglalt orvosszakmai megállapítások analitikus és szisztematikus elemzését kívánja elvégezni, amely a szerzők tudomása szerint eddig, ilyen formában nem történt meg.

Úgy gondoljuk, hogy a fentiekben hivatkozott történészi vizsgálatokban a szerzők kevésbé tudták orvosszakmai szempontok szerint értelmezni a boncjegyzőkönyvben leírtakat. Az elemzés köre kiterjed a boncjegyzőkönyvre, a szakértők bírósági tárgyaláson tett nyilatkozatára, valamint az általuk írásban előterjesztett okiratra is. Tehát tanulmányunk kifejezetten orvostudományi, egyes részleteiben orvostörténeti vizsgálattal szeretne a történettudomány és a jogtudomány számára felhasználható adatokat szolgáltatni ahhoz, hogy utóbbiakat hozzásegítse az ellentétes nézőpontok tisztázásához.

Nincs ez másképp egy jelenben zajló eljárásnál sem, hiszen az igazságügyi orvosszakértők természettudományos tények elemzésével és értékelésével járulnak hozzá az igazságszolgáltatás munkájához. A mindennapi szakértői gyakorlatban gyakran találkozunk azzal, hogy más orvosszakértők korábban – akár egy évtizeddel vagy még régebben – elkészített szakvéleményét kell egy eljárás későbbi szakaszában (vagy éppen perújítás során) vizsgálnunk és elemeznünk. E tekintetben a kitűzött feladat ettől nem különbözik, akár egy ma zajló büntetőeljárásban felmerülő szakértői feladat is lehetne.

Munkánkban az orvosilag értékelhető tényeket vizsgáljuk. A tények objektív vizsgálata nélkül nem létezik igazságszolgáltatás, mivel a büntetőeljárás-jogi bizonyítás alapját a tények bizonyítása képezi. Már a római jogból is tudjuk:

7 Budapest Főváros Levéltára, Fehér István és társai, Fővárosi Bíróság B. XIII.1990/1957 ügy iratai, illetve Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa Nbf. III.5110/1958 ügyszámok alatt (Továbbiakban: Periratok).

„da mihi factum, dabo tibi ius" („add nekem a tényt, adom neked a jogot")[8], azaz a római jogban is jól ismerték a ténykérdés elsődlegességét a jogkérdéssel szemben, pontosabban azt, hogy kizárólag biztos tényekre alapozva lehet megfelelő jogi döntést hozni – és megfordítva, ha a tényeket helytelenül vagy pontatlanul értékeljük, akkor szükségszerűen rossz ítélet születik.[9] Márpedig egy rendkívüli halálesetnél a *tények* döntő része orvosszakértőileg értékelhető tény, azaz szakkérdés. A szemtanúk vallomása pszichológiai és kognitív tényezők[10] miatt, valamint az észleltek (átéltek) természetes (akár érzelmi) torzulása, esetleg akaratlagos vagy külső torzítása miatt jóval kevésbé megbízható.

Sziklai Sándor holttestének vizsgálata

A boncolást megelőző eljárás

A Legfőbb Ügyészség 1956. november 27-én rendelte el Sziklai Sándor és apósa, Kiss Lajos holttestének bírósági orvosi boncolását.[11] A kirendelő határozatban az ügyész „felkéri" a Fővárosi Temetkezési Vállalat igazgatóját, hogy végezze el a holttestek kihantolását, és szállíttassa át azokat az Üllői úti boncterembe. Az exhumálás körülményei annyiban érdekesek, hogy a hatályos jogszabályok szerint a kihantoláshoz a 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet 12. § (4) bekezdése alapján előzetes orvosszakértői véleményt kellett volna beszerezni, és amennyiben az orvosszakértő úgy nyilatkozik, hogy a kihantolástól eredmény várható, akkor „a már eltemetett holttest kihantolását csak az ügyész rendelheti el." Előzetes orvosszakértői vélemény ugyanakkor nem található a periratokban.

A kihantoláson november 28-án 10 óra 15 perckor megjelent a Legfelsőbb Ügyészség részéről egy csoportvezető ügyész, az ORFK (Országos Rendőrfőkapitányság) részéről két rendőrszázados, valamint a Kerepesi Temető fősírásója. Megállapították, hogy érkezésük előtt a kihantolás már megtörtént, az említett személyek nevével ellátott koporsók már elszállításukra vártak, mivel a fősírásó utasítását követve reggel már négy sírásó elvégezte az exhumálást. Fontos kiemelni, hogy *az exhumáláson orvos vagy orvosszakértő nem volt jelen.*

8 Fenyvesi Csaba: A magyar büntető eljárásjog tudomány aktuális piramis modellje – monográfiák alapján. *Miskolci Jogi Szemle*, 14. (2019) 2., 271. o.

9 Kovács Gábor: Az ítéletalkotás csapdái. In *Ünnepi kötet Blaskó Béla 70. születésnapjára*. Budapest, Ludovika Kiadó, 2020. 310–319. o.

10 Kovács Gábor: A kognitív torzítás veszélyei a szakértői véleményalkotásban. *Jog-Állam-Politika*, 14. (2022) 3., 37. o.

11 Periratok, 476. o.

A boncolás és a boncjegyzőkönyv

A boncolást a Legfőbb Ügyészség rendelte el az 1956 Ig. XI. B. 87. Legf. Ü. számon. Az úgynevezett „Ügyészségi boncolásról készült jegyzőkönyv"[12] felzete a kirendelő határozat számát és a boncoláson jelen lévők nevének felsorolását tartalmazza. A boncolást dr. Földes Vilmos[13] és dr. Budvári Róbert[14] igazságügyi orvosszakértők végezték, rajtuk és a jegyzőkönyvvezetőn kívül dr. Gulyás Ferenc csoportvezető ügyész, valamint Ötvös Zoltán r. ezredes és Bodor Istvánné r. százados volt jelen az Országos Rendőrfőkapitányság részéről.

Kiemeljük, hogy a Sziklai Sándor holttestének boncolásáról készült jegyzőkönyvön dátum és helymegjelölés nem szerepel (itt megjegyezzük, hogy a nagy valószínűséggel azonos időben végzett másik boncolásról készült jegyzőkönyvön, Kiss Lajos boncjegyzőkönyvén sincs). Így, önmagában a boncjegyzőkönyv alapján sem a boncolás idejét, sem a jegyzőkönyv, illetve a vélemény előterjesztésének időpontját,[15] sőt a boncolás helyszínét sem ismerjük. (Kizárólag a kihantolási jegyzőkönyvben van utalás arra, hogy amint azt fentebb kiemeltük, a holttesteket az Üllői úti boncterembe szállították.) A keltezés, valamint a helyszínmegjelölés elmaradása a korabeli szabályoknak és a 19. század óta fennálló egységes gyakorlatnak sem felelt meg.[16]

Az eljáró orvosszakértők a boncolás megkezdése előtt rögzítették, hogy a holttest a koporsóban fekszik, valamint kiemelt részletességgel leírták a ruházatot (és az azokon lévő szennyeződéseket) is, továbbá hasonló részletességgel a Sziklai Sándor valamint a test mellé behelyezett ruhaneműket és tárgyakat is lejegyezték. Lényeges lehet, hogy a ruházat leírása a későbbi vallomások tükrében is igen pontosnak tekinthető: e körben a boncoláskor lényegtelennek tűnő

12 Uo. 477–481. o. Ügyészségi boncolási jegyzőkönyv, periratok.

13 Született: 1925. szeptember 4., Debrecen; Elhunyt: 2000. augusztus 5., Szeged. 1949-ben szerzett orvosi oklevelet a debreceni orvosi karon. 1949–1954 között a Debreceni Igazságügyi Orvostani Intézet munkatársa, 1954–1973 között az Országos Rendőrfőkapitányság bűnügyi laboratóriumának vezetője alezredesi rangban. 1973–1993 között a SZOTE Igazságügyi Orvostani Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára, 1993-tól emeritus professzor.

14 Egyetemi tanár, az orvostudományok kandidátusa. Született: 1923. május 24., Budapest; Elhunyt: 1979. március 23., Budapest. 1948-ban avatták orvossá, 1951-ben törvényszéki orvosi szakvizsgát tett, de már 1948-tól igazságügyi orvosszakértőként működött, elsősorban a Fővárosi Bíróság és a Pest Megyei Bíróság területén, 1955-től pedig országos illetékességű igazságügyi orvosszakértőnek nevezték ki. 1962-ben nevezték ki a Pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében tanszékvezető egyetemi tanárrá és az intézet igazgatójává.

15 Megjegyzés: a boncolásnak, a jegyzőkönyv lezárásának, továbbá a vélemény elkészítésének időpontja nem feltétlenül azonos.

16 Moravcsik Ernő Emil – Sólyom Andor: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban*. Budapest, Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése, 1901. 580. oldaltól ismertetett boncjegyzőkönyv minta.

részleteket is rögzítették. Például: „A holttest bal lábán volt csupán boxcsizma" – tartalmazza a boncjegyzőkönyv[17]. Ez az apró részlet az események későbbi rekonstrukciójakor a bírósági tárgyaláson elhangzottak tükrében nyer csak értelmet: „Dombinak a vonszoláskor a kezében maradt Sziklai csizmája, amit feldobott egy fára".[18]

A holttest boncolásának szakmai szabályai, a jegyzőkönyv felépítése, annak részletessége, az észleltek leírásának szabályai – ekkorra már közel hetven éve – egységesek és csaknem változatlanok voltak.[19] A későbbi belügyminiszteri utasítások *szakmai, technikai* értelemben gyakorlatilag változatlanok voltak.[20]

A boncolás időpontjában hatályos büntetőeljárási törvény (1951. évi III. törvény) a halottvizsgálatra vagy a boncolásra nézve, illetve az orvosszakértők ebbéli eljárására vonatkozóan külön szabályokat nem tartalmazott. A szakértői eljárási szabályokat a 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet rendezte, amely az igazságügyi szakértőkről szóló 44/1954. (VII. 29.) MT számú rendelet végrehajtásáról rendelkezik. Az előbbi rendelet 14. § (1) bekezdése szerint a halottszemléről, a rendőri és bírói boncolásról még a halottszemle vagy boncolás folyamán gépírással vagy tintával jegyzőkönyvet kell készíteni. A jegyzőkönyvnek részletesen és mindenre kiterjedően kell tartalmaznia az észleleteket. Érdekes azonban, hogy a rendelet – az akkori egyéb jogszabályokkal összhangban – a boncolásnak csak két lehetséges fajtáját különböztette meg: (a) bűncselekmény gyanúja esetén két szakértő együttes közreműködésével zajló úgynevezett bírósági boncolást [12. § (2) bek.], és (b) amikor bűncselekmény gyanúja nem merül fel, de a halál körülményei ismeretlenek, akkor úgynevezett „orvosrendőri" boncolást kellett végezni [12. § (5) bek.].

Jelen esetben a bűncselekmény gyanúja miatt egyértelműen bírósági boncolást kellett volna végezni, ezt támasztja alá a két szakértő igénybevételének ténye is. Nem találtunk olyan jogszabályt vagy alacsonyabb szintű normát, amely „ügyészségi boncolásról" (azaz az ügyész által elrendelt boncolásról) rendelkezett volna. Amint arra korábban utaltunk, a hatályos jogszabályok alapján az ügyész jogköre a kihantolás elrendelésére terjedt ki, az azt követő boncolás elrendelésére nem.

17 Periratok, 477. o.

18 Speck: A „Sziklai-ügy"... 191. o.

19 Az 1887. december 24.-én 78.879 II. számú belügyminiszteri rendelettel közzétett utasítás a bírói és rendőri hullavizsgálat körül követendő eljárásról. Részletesen ismerteti: Moravcsik–Sólyom: *Az orvos működési köre...* 523–560., illetve 580. o.

20 Vö. és a további részleteket lásd a kötetben Nogel Mónika tanulmányában. Nogel Mónika: Általános szempontok az '56-os ügyekben született szakvélemények jogalkalmazói értékeléséhez. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 37–60. o.

A jegyzőkönyv – itt már betartva a szakmai szabályokat – a holttest külvizsgálatával folytatódik. A novemberi átlaghőmérséklet és szokásos elföldelési mélység alapulvételével a holttest külleme megfelel a koporsóban töltött hozzávetőleg egy hónapos elfekvési időnek, a holttesten talált *postmortem* (halál utáni) elváltozások ezt alátámasztják. A test hosszát 167 cm-nek mérik, ami némiképpen ellentmond a bírósági tárgyaláson később elhangzottaknak, amely szerint Sziklai Sándor „hatalmas termetű" ember volt.[21]

Külsérelmi nyomok

A *Külsérelmi nyomok* fejezet[22] – ugyancsak a szakmai szabályok szerinti részletezéssel – négy pontban felsorolva az alábbiakat tartalmazza:

„1. A homloktáj jobb oldalán egy egyenetlen szélű, 3 és ½ x 2 cm centiméter nagyságú szélein kissé be is repedezett bőr folytonosság megszakítás látható, amelynek alapján a koponyacsontok szabadon fekszenek és repedezettek."

A leírt elváltozás úgynevezett repesztett sérülés, amelyet legalább közepes erejű, nagy valószínűséggel tompa felszínű kemény tárgy által közvetített erőbehatás hozott létre. Hasonló sérülés ilyen felszínű tárggyal leadott ütés vagy ilyen felszínnek (pl. bútor széle stb.) esés következtében jöhet létre. A leírt sérülés bizonyosan nem származtatható lövéstől. Lehetséges keletkezésére pontosabb megállapítás nem tehető. A sérülésnek részoki szerepe sem lehet a halálos eredmény bekövetkezésében.

„2. Pontosan a homloktáj közepén az orrgyöktől felfelé a hajas fejbőr széléig húzódó kráter szerűen tátongó 6 x 4 cm-es nagyságú *anyaghiány* van amelynek szélei mélyen csillagalakúan be repedezettek. Az anyaghiányon át mélyen a koponya üregébe lehet betekinteni. Az anyag hiány szélein a bőr beszáradt, a csontokra ráfeszül."[23]

A leírt sérülés lövési sérülés tipikus bemeneti nyílásának felel meg. Ez az egyetlen sérüléstípus, ahol a testfelszínen nem folytonosság *megszakítás* kelet-

21 Fazekas Eszter: „Eleveneknek és holtaknak joguk van az igazsághoz" – 1956 Budakeszin. In Kőrösiné dr. Merkl Hilda (szerk.): *Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig.* Budakeszi, 2001. 260. o., Idézi: Speck: A „Sziklai ügy"... 207. o. Barabási Ferenc később elmondta, hogy amikor a tárgyaláson előhozták a preparált koponyákat, Sziklai gránátgyűrű okozta sérülésének bizonyítására egy kis méretű koponyát emeltek fel, az öngyilkosságot pedig egy hatalmas koponya bemutatásával bizonygatták. „Mindenki tudhatta, hogy Sziklai nagy termetű ember, míg apósa alacsony, törékeny testalkatú volt – tehát a jelek szerint a két koponyát összecserélték." Uo.

22 Periratok, 478. o.

23 Uo. (Kiemelés a szerzőtől.)

kezik, hanem *anyaghiány*. A bőrön észlelt csillag alakú bemeneti nyílás közvetlen közeli lövés tankönyvi esete. A leírás ugyancsak ilyennek tekinthető.

Érdemes a bemeneti nyílás elemzését tovább részletezni, tekintve, hogy az esetet feldolgozó történeti munkákban a leginkább vitatott kérdések a bemeneti nyílás eltérő értelmezésére vezethetők vissza.

Sótonyi Péter professzor igazságügyi orvostani tankönyvében az alábbiakat rögzíti: „[...] Az abszolút közeli lövéskor a fegyver csőtorkolata a bőr felszínétől legfeljebb 0,5–1 cm távolságban van, vagy pedig hozzáér. A lövedék a bőrön áthatolva létrehozza az *anyaghiányt*, de behatolnak a lövedék mögött felgyülemlett lőporgázok és lőtechnikai tényezők is. A lőporgázok a bőr alá kerülnek és azt szétfeszítik, majd hólyagszerűen felemelik, így az ún. robbanásos tasak keletkezik. [...] A felemelkedett bőr *több irányban csillag alakban szétrepedhet* [...].[24]

Sótonyi Péter tankönyvében a közvetlen közelről leadott koponyalövés jellegzetes bonctani képének kialakulását az alábbi ábrával szemlélteti:

1. ábra. A közvetlen közelről leadott koponyalövés jellegzetes bonctani képének kialakulása[25]

Az *1. ábrán* jól látható, hogy a *bőrön* a csillag alakú bemeneti nyíláshoz több tényező együttes fennállása szükséges. Egyrészt (1) a lövedék először anyaghiányt idéz elő a bőrön, majd (2) a közvetlen közel elhelyezkedő fegyvercső torkolatából kiáramló rendkívül nagy nyomású gázok a bőr és a koponya csontja közé áramlanak, így egy robbanásos tasak képződik, és a folyamat végén (3) ez a tasak reped szét csillag alakban. Tehát a csillagalakot valójában nem a lövedék

24 Sótonyi Péter (szerk.): *Igazságügyi orvostan. Egyetemi tankönyv.* Budapest, Semmelweis Kiadó, 2011. 187–191. o.

25 Uo. 192. o., 9–77. ábra

elsődleges energiája okozza, hanem a lövedék nyomán a koponyacsont és a bőr közé bepréselődő gázok szétfeszítő hatása miatt jön létre. Az ábrán az is jól látható, hogy a csillagalak *csak a bőrön alakul ki*, a *koponyacsonton kör alakú lesz a nyílás, nem csillag alakú.*

Ezt a folyamatot más szerzők is részletesen leírják és elemzik. A teljesség igénye nélkül ki kell emelni Vincent DiMaiot, a lövési sérülések egyik világszerte ismert szakértőjét. A *Gunshot Wounds* című munkájában a fenti mechanizmust (az angolszász irodalomban *contact wound*ként ismert sérülést) részletesen leírja,[26] és az idézett boncjegyzőkönyvben leírt sérüléssel szinte pontosan egyező fényképfelvételeket közöl[27] (ezek reprodukálásától e helyen érthető okokból eltekintünk).

A történettudományi munkák egy részében félreértést okoz a „csillag alakú sérülés" elhelyezkedése. Speck[28] és Eörsi például[29] a csillag alakú bementi nyílást a bőr helyett a *koponyacsontra* vonatkoztatja, nem véletlenül, mert Kelemen Endre[30] orvosszakértőt pontosan idézik, aki a tárgyaláson ugyancsak tévesen nyilatkozik a koponyacsontra vonatkozóan. (Ennek részleteit később elemezzük.)

Fontos tehát leszögeznünk az alábbiakat:

a) közvetlen közeli lövésnél a *bőrön* csillag alakú bemeneti nyílás keletkezik;

b) *anyaghiányos* bőrsérülés (mint jelen esetben) kizárólag lövési sérülés következménye lehet,[31] más módon nem jöhet létre;

c) a *koponyacsonton* nem csillag alakú a közeli lövési sérülés bemeneti nyílása, hanem éles szélű, kör (vagy *csonthiány* esetén *félkör*) alakú.[32]

A boncjegyzőkönyv hagyományos felépítése a laikusok számára megnehezíti a sérülések elhelyezkedésének elképzelését, vizualizálását. Így azok számára, akik a boncolás folyamatát nem ismerik, az értelmezés félreértésekhez vezethet. Ugyanis a boncjegyzőkönyvben a boncolási folyamat sorendjében halad a leírás (kívülről befelé), ezért tagozódik *külvizsgálatra* és *belvizsgálatra*. Hagyományosan külvizsgálatnál rögzítik a koponya bőrének sérüléseit, a külsérelmi nyomok

26 DiMaio, Vincent J. M.: *Gunshot Wounds*. Boca Raton – London – New York, CRC Press – Taylor and Francis, 2016. 113. o.

27 DiMaio: *Gunshot Wounds*. 112–115. o., 5.3., 5.4., 5.12 fényképfelvételek.

28 Speck: A „Sziklai-ügy"... 206–207. o.

29 Eörsi: A Sziklai-legenda... 18. o.: „Nagyjából ugyanez a helyzet lenne az orvos szakértői vélemények terén is, csak Speck rosszul idéz: »...lövés esetén pedig a lyuknak csillag alakúnak kellene lennie«. Kelemen orvos szakértő viszont azt mondta, hogy csak akkor csillag alakú, ha a fegyver csöve közvetlenül a fejhez illeszkedik [...]."

30 Kelemen Endréről lásd e kötetben: Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.

31 Sótonyi: *Igazságügyi orvostan*. 190. o.

32 DiMaio: *Gunshot Wounds*. 100., 112–115. o.

között (bemeneti nyílás a *bőrön*), míg csak oldalakkal később, a *belvizsgálatnál* írják le ugyanennek a bőrsérülésnek a vetületében (mélyben) a koponyacsonton észlelt sérülést. (Erre időben is később, akkor kerül sor, amikor a koponyacsontról a bőrt eltávolítják, azaz a belvizsgálat során.) Nézzük, mit rögzítettek a boncjegyzőkönyvben a koponyacsontról: „[...] Jól lehet a többszörösen darabosan széttört koponya összeillesztése maradéktalanul nem vihető keresztül megállapítható hogy közvetlenül az orrgyök fölött a jobb szem felső szemgödrének széle fölött egy cm-nyire egy jellegzetes egyenes illetőleg éles szélű félkör alakú csonthiány kezdődik és itt a csont külső lemeze szürkés feketésen szennyezett. Egyebütt a darabosan tört csontokon hasonló elszíneződés nem látható [...]."[33]

Mit jelentenek a fentiek? A belvizsgálati lelet szerint a bőrön a külsérelmi nyomoknál észlelt csillag alakú bemeneti nyílás vetületében a koponyacsonton „jellegzetes, éles szélű, félkör alakú csonthiány kezdődik". A leírás alapján egyértelműen lövési sérülés bemeneti nyílásáról van szó, mert csont „anyaghiány"-át rögzít, amely félkör alakú.

Rendkívül komoly szakmai hiányosság, hogy a bemeneti nyílás átmérőjét egyáltalán nem mérik le. (Ez akkor is kötelező volt.) Csak a boncjegyzőkönyv véleményi része rögzíti, hogy a „[...] lövési sérülést minden valószínűség szerint 7 mm-nél nagyobb kaliberű lőfegyver okozhatta [...]".[34] Ugyanakkor ezt mérés nem támasztja alá.

A koponyacsonton ezt követően leírják a bemeneti nyílásból futó törésvonalakat és repedéseket a következők szerint: „[...] A koponyatetőn a törések repedése főleg a homlok csonton és a jobboldali falcsonton láthatók, a repedések hátrafelé nagyjából egymással párhuzamosan húzódnak és gyermek illetve női tenyérnyi nagyságú csont darabokat körül törnek. A törésvonalak mindenütt egyenetlenek [...]", valamint „[...a]z elülső koponyagödör igen nagy fokban szilánkosan darabosan széjjeltört sőt a jobb oldali középső koponyagödör szélére is húzódik egy repedési vonal [...]."[35]

A fenti leírás a bemeneti nyílástól a fejtető felé, hátrafelé és jobbra haladó törésvonalakat ír le, amelyek gyermektenyérnyi törött csontdarabokat ölelnek körbe. A törésvonalak ugyanakkor a koponya belső felszínén, a jobb szemüreg feletti területen, azaz a koponya alapján futnak tovább, amelyet elülső koponyagödörnek nevezünk.

Fontos kiemelni, hogy a boncjegyzőkönyv *leleti része* egyáltalán nem tartalmazza pontosan azonosítható kimeneti nyílás leírását sem a koponya bőrén, sem pedig a koponyacsonton. Mindezek ellenére az eljáró szakértők határozott megállapítást tesznek a véleményi részben a lövés irányára – azaz a lőcsator-

33 Periratok, 479. o.
34 Periratok, 481. o.
35 Uo.

na lefutására – vonatkozóan. (Ehhez legkevesebb két fix pont lenne szükséges: a bemeneti nyílás és a kimeneti nyílás.) Tekintve, hogy a lövedéket nem lelték fel a koponyaüregben, a kimeneti nyílás léte szükségszerű, annak leírása azonban elmaradt. A véleményi részben úgy nyilatkoznak, hogy a kimeneti nyílás a „koponya varrat magasságában" volt, de ennek sajnos semmi nyoma a jegyzőkönyvben. „[...] A lövési sérülés bemeneti nyílása elől a homloktáj közepén közvetlenül az orrgyök felett, kimeneti nyílása pedig a koponya varrat magasságában helyezkedett el. A lőcsatorna iránya elölről hátra oldalról felfelé kissé balról jobbra irányuló volt [...]."[36]

A véleményben leírtak alapján az alábbi lövésirány rekonstruálható:

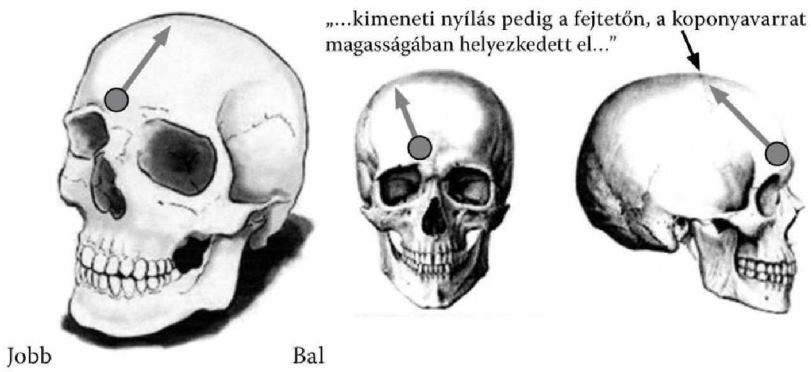

2. ábra. A boncjegyzőkönyv véleményi része alapján rekonstruálható lövési irány[37]

A kimeneti nyílás leírásának hiányában azonban a fenti lefutás pontos iránya – és így az eljárt szakértők megállapítása – orvosszakértőileg jelenleg nem igazolható.

Ezek után vissza kell térnünk a boncjegyzőkönyvben ismertetett további külsérelmi nyomokra:

„3. A bal halántéktájon 2 és ½ x 1 cm nagyságú bőr folytonosság megszakítás látható, amely a fejbőr valamennyi rétegén áthatol."[38]

A fenti külsérelmi nyom leírása alapján egy, a koponyacsontig hatoló 2,5 x 1 cm-es sérülés léte igazolható, azonban a leírás rendkívüli pontatlansága miatt nem tehető megállapítás arra nézve, hogy a sérülés milyen mechanizmus szerint keletkezett (vágott, metszett, repesztett stb.), sőt még annak élőben keletkezésére sem, így ezzel kapcsolatban minden további megállapítás legfeljebb találgatás lehet.

36 Uo.
37 A szerző saját szerkesztésű ábrája.
38 Periratok, 478. o.

„4. A hasfalon, mellkason, továbbá mindkét lábszáron mindkét fel- és alkaron nagy számú bab borsónyi barnavörösen beszáradt hámfoszlás van, melyen sötétebb szederjes udvarral vannak körülvéve és bemetszés kor a leírt udvarnak megfelelően a bőr alatti kötőszövet véresen beszűrődött. Egy-egy ilyen hámfosztásos területből apróbb fémszilánkok is eltávolíthatók. Helyenként a leírt hámfosztások 1-2 cm hosszú 1-2 mm széles bőr folytonosság megszakításba mennek át. A legnagyobb számmal ilyen hámfoszlások (*így*!) legnagyobb számmal [ismétlés az eredetiben] a két alsó végtagon a lábszáron található. Áthatoló sérülés, a lágyrészekben követhető hosszabb lőcsatorna kutaszolás során nem fedezhető fel."[39]

A fenti külsérelmi nyom nem egyetlen sérülés, hanem egy sérülésegyüttes meglehetősen pontatlan rögzítése. A jegyzőkönyv szövege egy robbanás miatti sérüléscsoport csaknem típusos leírását tartalmazza. A sérülések élőben keletkeztek (pontosabban: még megtartott vérkeringés mellett), erre utal a boncoló orvosok megjegyzése, hogy „[...] sötétebb szederjes udvarral vannak körülvéve és bemetszéskor a leírt udvarnak megfelelően a bőr alatti kötőszövet véresen beszűrődött [...]".[40]

A további leírások egyértelművé teszik, hogy a sérülés kézigránát-robbanás hatásának felelhet meg: a kézigránátban elhelyezett bordázott fém összekötő a robbanáskor kisméretű (kb. 1 cm átmérőjű) fémszilánkokra robban, továbbá hasonlóan viselkedik a kézigránát fémlemezháza is. Ezek felszínes hámfosztást és 1–2 cm hosszúságú, 1–2 mm szélességű hámkarcolást, felületes folytonosságmegszakítást képesek okozni. A boncjegyzőkönyvi leírás alapján a sérülés orvosszakértőileg jelenleg is azonosítható. A sérülések legnagyobb számban a lábszárakon, az alsó végtagokon helyezkedtek el. A szakértők megjegyezték, hogy valamennyi sérülés felületes volt, ezt úgynevezett „kutaszolással" vizsgálták, azaz fémszondát (vékony fémpálcát) helyeztek a sérülésekbe, azzal vizsgálva, hogy az egyes sérülések milyen mélységűek.

További külsérelmi nyomot a boncoló orvosok nem írtak le.

A belvizsgálat (a holttest megnyitása)

A belvizsgálat során – azaz a test feltárásakor – a csontokon további sérüléseket észleltek, azonban kiemelték, hogy azok nem élőben keletkeztek: „[...] A csontrendszeren a már leírt sérüléseken kívül sérülés fedezhető fel még az állkapocs bal szárán amely a középvonaltól mint egy két ujjnyira haránton (így) kettévált és ennek megfelelően a fogmederből a bal alsó 1.–3. és a jobboldali 1.–3. fogak felül pedig a baloldali 2.–3. fogak kitörtek illetve kihullottak. A leírt csont sérülésnek

39 Uo.
40 Uo.

megfelelően az állcsúcs baloldalán a bőrben egy 3 cm hosszú amennyire beszáradástól megítélhető finoman repedezett színű bőr folytonosság megszakítás is van mely csaknem a törésvonal felett helyezkedik el és a nyak bőrének valamennyi rétegén áthatol, a bőr alatti kötőszövetben azonban ennek megfelelően semmiféle vérbeszűrődés nincs [tehát nem élőben keletkezett]."[41]

A fentiek valójában azt jelentik, hogy az állkapocscsont bal szárán, valamint az állcsúcson és a nyak bőrén olyan sérülések azonosíthatók, amelyek nem élőben, azaz Sziklai Sándor halálának bekövetkezése után jöttek létre. Ebbe a körbe sorolható még a bal állkapocscsont törése és a bal alsó 1–3., jobb alsó 1–3. fogak, továbbá a bal felső 2–3. fogak elvesztése is. A vérbeszűrődés hiánya egyértelművé teszi,[42] hogy ezek a sérülések úgynevezett postmortem, azaz halál utáni sérülések, tehát bizonyosan a halál bekövetkezése után keletkeztek. Ez az eljáró szakértők számára is ismert volt, véleményüket egyértelműen fogalmazták meg: „Az állon és a fej bal oldalán talált sérülések így az állcsont törés is a halál után következett keletkezett sérülésnek minősíthető, mivel ezek körül az élőben keletkezett sérülésekre jellemző vérzés, vérbeszűrődés nem volt található. Ezek a sérülések keletkezhettek a holttest mozgatása, a halál bekövetkezésének helyéről való elmozdítása elvitele alkalmával is."[43]

Az eljáró szakértők a boncjegyzőkönyvet lezárták, aláírásukkal, valamint a hatóság részéről jelen lévők és a jegyzőkönyvvezető aláírásával hitelesítették.

A boncjegyzőkönyv lezárása előtt kellett volna rögzíteni, ha a holttestből további vizsgálatra bármely anyagot vagy testrészt, hullai részt eltávolítottak volna. Ilyen megjegyzést a boncjegyzőkönyv nem tartalmaz.

(A szerzők orvosszakértői megjegyzése: A véleményi rész elkészítése általában nem a boncteremben történik, és feltételezhetően jelen esetben sem ott történt. Ezt látszik alátámasztani, hogy laikus szem számára is jól látható, hogy a boncjegyzőkönyv készítéséhez használt írógép betűtípusa és mérete a vélemény gépeléséhez használt írógépétől jelentősen eltér. Ez a körülmény a megállapításokat egyáltalán nem érinti, pusztán a szokásos gyakorlatra vonatkozó többletinformáció.)

A vélemény

Az orvosszakértők véleményén – a jegyzőkönyvhöz hasonlóan – nem szerepel sem dátum, sem helyszínmegjelölés. Gyakori megoldás volt akkoriban (sőt, ma is az) a *K. m. f. (Kelt, mint fent)* keltezés alkalmazása abban az esetben, ha a véle-

41 Periratok, 480. o.
42 Sótonyi: *Igazságügyi orvostan*. 114. o.
43 Periratok, 480. o.

mény a jegyzőkönyvvel közel azonos időben vagy „egy ülésben" a boncteremben készül. Erre sincs adat a periratok között, illetve a jegyzőkönyvben sem.

Az orvosszakértői vélemény megállapításai:
A 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet 14. § (3) bekezdése alapján „az orvosszakértőknek a holttesten talált minden sérülésről meg kell állapítani, hogy feltehetően milyen módon, milyen eszköztől, vagy egyéb külső behatástól és mennyi idővel a halál beállta előtt keletkezett, s hogy feltehetően maga a meghalt személy, vagy más ejtette-e. Lövési sérüléseknél meg kell állapítani, hogy a lövés milyen űrméretű fegyverből, milyen irányból és milyen távolságból történt és feltehető-e annak önkezű eredete".

A szakértők a fenti rendelet szerint jártak el: „Sziklai Sándor 60 éves férfi halálának közvetlen oka a fej egyrendbeli lövési sérülése következtében létrejött többszörös koponyatörés és agyroncsolás miatt következett be."[44]

Az orvosszakértői vélemény szerint Sziklai Sándor halálát a fej egyrendbeli lövési sérülése okozta. Részletezik a be- és kimeneti nyílást, a lőcsatorna irányát. Leírják, hogy a bemeneti nyílás pontos méretét a durva törések miatt nem tudják meghatározni. Ez a körülmény orvosszakértőileg reálisan elfogadható, mivel olyan esetekben, amikor a lövés nem merőlegesen éri a csontfelszínt (mint jelen esetben), akkor szakmailag ismert jelenség, hogy a bemeneti nyílásnak csak egy része vizsgálható („félkör alakú"), és a másik részét tartalmazó csontdarab nem lelhető fel.[45] „[...] A lövési sérülés bemeneti nyílása elől a homloktáj közepén közvetlenül az orrgyök felett, kimeneti nyílása pedig a koponya varrat magasságában helyezkedett el. A lőcsatorna iránya előlről hátra oldalról felfelé kissé balról jobbra irányuló volt [...] A bemeneti nyílás pontos mérete ugyanis a durva törések miatt határozottan nem volt megállapítható."[46]

A lőtávolságra nézve valószínűsítik, hogy rászorított csővéggel történhetett a lövés, mivel a bemeneti nyílás körül szennyes szürkésbarna csapadékot találtak, melyet lőporfüstre emlékeztető szennyeződésként értékelnek. Leírják, hogy a sérülés önkezű végrehajtásra utal. „A lövés távolságára vonatkozóan megemlítjük hogy az a legnagyobb valószínűség szerint az orrgyökre rászorított csővel történhetett amit elsősorban a feltételezett bemeneti nyílás körül elhelyezkedő csontdarabkákon lévő szennyes szürkésbarna lőporfüstre emlékeztető szennyeződés bizonyít. Ugyancsak a rászorított csővel történt lövést bizonyítja a többszörös durva koponyatörés, a közvetlenül a koponyaűrbe áramló lőporgázok robbantó illetve feszítő hatása következtében."[47]

44 Uo.
45 Vö. DiMaio: *Gunshot Wounds*. 102. o., illetve 4.45. ábra.
46 Periratok, 481. o.
47 Uo.

A közvetlen közeli *(contact wound)* lövési sérülésre vonatkozóan korábban részletes megállapítást tettünk. Hivatkoztuk, hogy a jelenlegi szakirodalom alapján is alátámasztható a szakértők akkori megállapítása. A leleti részből ma is azonos következtetésre jutna az orvosszakértő. E helyen fontos megjegyezni, hogy a másodlagos lőtényezők („lőporfüst", „lőporgázok") által előidézett elszíneződés színének meghatározása később a történeti feldolgozásokban kiemelt hangsúlyt kap,[48] („szennyes szürkésbarna" vagy „szürkés-fekete", vagy éppen „szürkés-fehér" stb.) holott ennek orvosszakértői jelentősége, bizonyító ereje ennél jóval csekélyebb, a szín megítélése erősen szubjektív, a csapadék színének bizonyító ereje pedig rendkívül szerény. (Ez leginkább a tárgyaláson a laikus hallgatóság számára befogadható és értékelhető információ, amely tudományos igényességű véleményezésre nem alkalmas.)

Az azonban kétségtelen tény, hogy a bemeneti nyílás környezetében leírt elszíneződés a lőfegyver csövét elhagyó, úgynevezett másodlagos lőtényezők és a közvetlen hőhatás következménye.[49] Ez pedig a leírt megjelenési formában közvetlen közeli lövés esetén tapasztalható. Hasonló elszíneződés izoláltan a bemeneti nyílás körül *nem keletkezik* a bemeneti nyílástól távolabbi robbanás esetén, illetve nem jön létre oly módon, hogy bármely, a robbanás során keletkező mozgási energia hatására a testfelszínhez csapódó (repülő) tárgy felszínéről jut át a sérülés felszínére.[50]

A szakértők a többszörös durva koponyatörést a közvetlen közeli lövésre vezetik vissza. Ez a töréstípus ugyancsak megfelel a közvetlen közeli lövés jellegzetességeinek, ugyanis ekkor a lövedék a koponya üregébe igen nagy erejű lökéshullámot közvetít (amelyet a már említett robbanásos gázok beáramlása is erősít), és ez a bemeneti nyílástól kiinduló törésvonalakat eltávolítja, szétnyitja. Ez a hatás közismert, számos szerző kísérletesen is igazolta.[51, 52]

A lövedék úgynevezett hidrodinamiás hatása (az előidézett nyomásnövekedés) a koponyán belül 16–70 bar is lehet,[53] és belülről kifelé hat, azaz eltávolítja az amúgy megrepedt/törött koponyacsontokat, szétnyitva a törésvonalakat.

48 Speck: A „Sziklai-ügy"... 207. o.

49 A kiáramló robbanásos gázok hőmérséklete eléri a 2800 Celsius-fokot, nyomása pedig 9 mm Parabellum lőszer esetén például 155 bar, más kézilőfegyver lőszereinél akár 300 bar is lehet. Vö. DiMaio: *Gunshot Wounds*. 42–43. o.

50 Speck: A „Sziklai-ügy"... 208. o.: „Kelemen a bíróságon azt a megállapítását közölte, miszerint robbanáskor pont világosszürke füstcsapadék rakódik le a környező tárgyakra (ez az égéstermék került a gyűrűről Sziklai homlokára) [...]."

51 Lásd pl. Kneubuehl, Beat P. – Coupland, Robin M. – Rothschild, Markus A. – Thali, Michael. J. (szerk.): *Wound Ballistics*. Berlin, Springer, 2011. 114. o.

52 DiMaio: *Gunshot Wounds*. 53. o.

53 Megjegyzés: a bar nem SI-mértékegység, ugyanakkor a sebballisztikával foglalkozó szakirodalom napjainkban is használja. Az SI-mértékegység a pascal (Pa), ahol 1 mbar = 100 Pa = 1 hPa = 0,1 kPa.

Összegezve: a koponyasérülések boncjegyzőkönyvi leírásából az ahhoz kapcsolódó orvosszakértői vélemény megállapításai logikailag következnek, a megállapítások a leleti rész alapján helytállónak tekinthetők. A leleti részben komoly hiányosságok vannak, azonban nincs olyan adat feltüntetve, amely ellentmondana a véleményben foglaltaknak, vagy kizárná azokat.

A Sziklai Sándor holttestén talált további sérülésekről

A vélemény szerint: „A holttesten számos úgynevezett robbanásos sérülést is találtunk ezek a sérülések azonban kivétel nélkül egészen felületes csak a bőr alatti kötőszövetig illetve zsírszövetek hatoló sérülések voltak. A mellkason és a hasfalon lévő sérülések testüregbe nem hatoltak be."[54] Ezek a sérülések megfelelnek a leleti részben 4. számú külsérelmi nyomként leírt és általunk korábban ismertetett és elemzett sérülés csoportnak.

A fentiek alapján e helyen ki kell emelni, hogy az eljáró szakértők előtt már a boncoláskor ismert volt, hogy Sziklai Sándor környezetében robbanás is történt, olyannyira, hogy a kézigránát-robbanásra jellemző külsérelmi nyomokat részletesen elemezték, a véleményi részben pedig azokat helyesen „robbanásos" sérülésnek véleményezték, és úgy nyilatkoztak, hogy azok felületes bőr- és lágyrészsérülések voltak, „[...] éppen ezért ezeket a sérüléseket nem tekinthetjük a halál bekövetkezésével kapcsolatban álló sérüléseknek. Ezekhez a sérülésekhez éppen jellegüknél fogva cselekvőképtelenség eszméletlenség nem társulhatott[...]".[55] Az eljárás későbbi szakaszában a szakértők – meglepő módon – olyan írásbeli nyilatkozatot tettek, amelyben azt állították, hogy előttük nem volt ismert a robbanás ténye.

A halál bekövetkezése után elszenvedett további sérüléseket a boncjegyzőkönyv felsorolta, azokat korábban részletesen elemeztük.

A szakértők az 1957. augusztus 21-én megtartott tárgyaláson

A szakértők meghallgatására első ízben egy folytatólagos tárgyalás során, 1957. augusztus 21-én került sor. Ezen jelen voltak a boncolást végző szakértők, dr. Földes Vilmos és dr. Budvári Róbert, illetve újabb, további szakértőként dr. Kelemen Endre, a Fővárosi Bíróság orvosszakértője is.

54 Periratok, 481. o.
55 Uo.

Az eljárási iratok alapján nem állapítható meg, hogy dr. Kelemen milyen jogcímen járt el. Amint azt korábban említettük, a szakértők bevonásának szabályait a büntetőeljárási törvény (1951. évi III. törvény), továbbá a 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet rögzítette, utóbbi az igazságügyi szakértőkről szóló 44/1954. (VII. 29.) MT rendelet végrehajtási szabálya volt. A szakértők akkor is és ma is hatósági kirendelés útján kerülhettek az eljárásba. (A magánfelkérés elvi lehetőségét itt most nyilvánvaló okokból figyelmen kívül hagyjuk.) Ugyanakkor alakszerű kirendelő határozatot/végzést a periratokban nem találtunk. A kirendelés ügyszámát a 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet 5. §-a szerint nyilvántartásba kellett volna venni, és az iratokon fel kellett volna tüntetni.

Dr. Kelemen Endre bírósági orvos ugyanakkor a jogszabályok szerint is kiemelt pozíciót töltött be. A 8/1954. (IX. 1.) IM rendelet (2) bekezdése szerint „a budapesti fővárosi bíróság mellett működő igazságügyi orvosszakértőt az Egészségügyi Minisztériummal [...] egyetértésben" kellett kijelölni, míg ez más szakértőkre nem vonatkozott. Az akkori szakértői rendszer felépítése a megyei bíróságokhoz kötődött, a névjegyzéket a megyei bíróságok elnöke vezette, és a szakértők működési köre adott megyére korlátozódott, azonban a rendelet 4. §-a alapján dr. Kelemen Endre mint a budapesti fővárosi bíróság mellé kijelölt igazságügyi szakértő működése a fentieken kívül kiterjedt a Legfelsőbb Bíróság előtti eljárásra is.

A tárgyalás során először dr. Budvári nyilatkozik, hogy a tárgyalást megelőzően ő volt az, aki a szakértőtársakkal ismertette a tárgyalás anyagát, így a szakértőtársak „teljesen tájékozottak".[56]

Ezután Kelemen veszi át a szót. Először hivatkozik Budvári és Földes véleményére, elmondja, hogy a bonclelet alapján eredetileg úgy tűnhetett, hogy Kiss Lajos és Sziklai Sándor halálát egyaránt önkezű fejlövés okozta. Utána felmutatja Kiss Lajos kipreparált koponyáját, majd a jegyzőkönyv szerint elkezd beszélni Sziklai Sándor fejsérüléseiről. Elmondja, hogy milyen sérüléseket találtak, majd felmutatja az ő koponyáját is, és elmagyarázza, hogy a korábban önkezű lövési sérülésnek tartott bemeneti nyílás valójában a kézigránát összekötő csavarja által okozott sérülésnek felel meg. Ez alapján Sziklai halálát a kézigránát csavarja által okozott koponyasérülés és a koponyára mért tompa erőbehatások miatt létrejött sérülések okozták.

Kelemen magyarázatot ad arra is, hogy elsőként a szakértők miért jutottak más, immáron helytelennek beállított következtetésre.

Eszerint a tévedések okai az alábbiak:

- A boncolás elvégzésekor az orvosok nem ismerték a nyomozati adatokat.
- A koponya nem volt kipreparálva, a csontok nem voltak összeillesztve, a koponyát rothadó, bűzös lágyrészek fedték, így pontos méréseket nem tudtak eszközölni.
- A véleményt azonnal követelték a szakértőktől.

56 Periratok, 1123. oldaltól.

Ezért a korábbi véleményt semmiképpen sem lehet elfogadni, a koponya vizsgálata alapján egyértelművé vált, hogy Sziklai Sándor koponyáján lövésből származó sérülés egyáltalán nincs, részben nagy energiájú tompa erő, részben a forradalmárok által bedobott kézigránát csavarja okozta a sérüléseket.

Kelemen beszámolója után Földes és Budvári mindenben egyetért, és csatlakozik a most megadott szakvéleményhez.

Kelemen a későbbi ügyészi kérdésekre az alábbi megállapításokat is teszi:

- Sziklai életét 12 órán belüli (!) orvosi segítség révén, és ha a sértett nyugalomba kerül, még akár meg lehetett volna menteni;
- A halál bekövetkezését felgyorsította, elősegítette, hogy Sziklait levonszolták a lépcsőn, mivel így nem került a sértett nyugalmi állapotba, és ez fokozta a vérzést. Minden koponyasérültnél a legfontosabb, hogy nyugalomba kerüljön, ezáltal a vérzés fokozódása megakadályozható.
- A koponyasérült lépcsőről való lerángatása, vonszolása mindenképpen elősegítette a halál bekövetkezését. (Ez a körülmény azért lehet érdekes, mert a támadók közül voltak, akik csak a test vonszolásában segédkeztek.)

Földes a tárgyaláson feltett kérdésre tisztázta, hogy mindkét holttest boncolása 1956. december 1-én délután 5 órakor történt. (Tekintettel arra, hogy amint azt korábban kiemeltük, nincs keltezés a boncjegyzőkönyveken.)

Az új és egyesített „vélemény"

Budvári, Földes és Kelemen (aláírások balról jobbra ilyen sorrendben) 1957. október 1-én az 1957. augusztus 21-i tárgyaláson előadottakat papírra is vetik,[57] ugyanakkor ennek az iratnak a mibenlétét igen nehéz lenne meghatározni, ugyanis nincs címe, nincs tagolása, de a felzetnek tekinthető részben leírják, hogy ez a dokumentum Sziklai Sándor halálával kapcsolatos szakértői véleményként kerül előterjesztésre a Fővárosi Bíróság részére. A véleményen a *Fővárosi Bírósági Orvos* fejléc szerepel. Ugyanakkor nincs a dokumentumnak száma, nincs hivatkozás arra a kirendelésre, amely alapján készült, azaz amely elrendeli a szakértők véleményadását, legfőképpen pedig dr. Kelemen szakértőként történő eljárását. Ezeket a már többször hivatkozott, akkor hatályos joganyag szerint is fel kellett volna tüntetni az iraton. Külön kiemelést érdemel, hogy az okiraton nem szerepel annak megjelölése, hogy az „igazságügyi orvosszakértői vélemény" formáját tekintve levél, tartalmát tekintve pedig nyilatkozat, nem vélemény. (A szakvélemény a leletből levont okszerű és indokolt következtetés, azonban ebben az iratban egyáltalán nincs leleti rész.)

A dokumentum első körben ismerteti az előzményeket, majd részletezi, hogy a szakértőknek milyen „rendkívül mostoha körülmények között" kellett elvé-

57 B. XIII. 1990/1957 ügy iratanyaga, 1448–1452. o.

gezni a boncolást. Még azt is leírják, hogy egy romos, ablaktalan és fűtetlen helységben dolgoztak.

Leírják, hogy már az „alapszakvéleményben" is jelezték (amely tulajdonképpen a dr. Budvári és dr. Földes által készített boncjegyzőkönyv és vélemény), hogy a rothadás miatt milyen nehéz az egyes sérüléseket megfelelően értékelni – *ennek ugyanakkor ellentmond, hogy a tárgyaláson is többször hangoztatják, miszerint a sérülések élőben való keletkezésére a bevérzések alapján (mint vitális jel) egyértelműen lehet következtetni.* Tehát ez utóbbiban nem jelentett akadályt az előrehaladott rothadás. Másrészt – amint arra már korábban utaltunk – a ruházat leírása és a koporsóban talált egyéb mellékleletek leírása meglepően pontos és részletes, mintha ennek során nem álltak volna fenn a zavaró körülmények.

Részletezik, hogy az izgatott légkör miatt a nyomozóhatóság azonnali, írásbeli véleményt várt, azzal az ígérettel, hogy később, az új adatok alapján majd nyugodtan módosítani lehet a véleményt. Mindenesetre, erre utaló megjegyzés, bejegyzés egyáltalán nem szerepel az eredeti jegyzőkönyvben. Akkor is az volt, és most is alapvető az az orvosszakértői gyakorlat, hogy amennyiben ilyen körülmény valóban felvetődik, akkor az eljáró szakértők egy bevett fordulattal azt rögzítik, hogy „a további eredmények alapján a szakvéleményüket szükség szerint kiegészítik". Ebben az esetben azonban erre még utalást sem találunk.

Az okiratban leírják, hogy pontos méréseket csak a rothadó lágyrészeitől megfosztott koponyán lehet eszközölni. A szakértők szerint a csont kikészítése, preparálása (műszóval: macerálás) legalább 3 hetet vesz (vett volna) igénybe, de ezen finom eljárást akkor egyébként sem lehetett elvégezni, mivel romos volt az épület. „[...A] törött koponyának macerálása a törött csontoknak összeállítása legalább három hetet vett volna igénybe és így abban az időben erre sor nem kerülhetett [...]."[58]

Leírják továbbá, hogy nem volt tudomásuk arról, hogy (kézigránát-) robbanás történt volna: „[...Az] eljáró szakértők mindössze annyi tájékoztatást kaptak hogy Sziklai Sándor halála az ellenforradalmi események kapcsán erőszakos úton következett be de arra vonatkozóan hogy fegyveres támadás vagy egyéb erőszakos cselekmény, különösen kézigránát robbanás történt-e ebben az időben maga a nyomozóhatóság is tájékozatlan volt és így természetesen a szakértők sem kaphattak semmiféle tájékoztatást."[59]

Ugyanakkor a fentiekben kiemeltük, hogy éppen a boncolást követő szakértői véleményben rögzítik, hogy robbanástól származó sérülések voltak a holttesten, mi több, a tipikusan kézigránáttól származó, bőrbe ékelődött maradványokat részletesen le is írják, még a sérülések élőben keletkezett voltára is rávilágítanak.

A véleményben a szakértők egy kétségtelen önellentmondásra is rávilágítanak. Földes és Budvári a boncjegyzőkönyv véleményében kimeneti nyílásról írnak,

58 Periratok, 1449. o.
59 Uo.

holott a leíró részben ilyen sérülést nem rögzítenek. A vélemény tehát ellentmond a leletnek, ezt le is írják, azzal folytatva, hogy ilyen esetben természetesen a leírást kell irányadónak tekinteni, különösen így, hogy a koponya utólagos vizsgálata is ezt támasztja alá.

„[...A]z eljáró szakértők Sziklai Sándornak koponya csontjait a további vizsgálat számára megőrizték, megfelelően kikészítették és az utólagosan most már három szakértő által végzett vizsgálat során határozottan megállapítható volt hogy a boncjegyzőkönyv leírása helyes és irányadásul annak adatait kell elfogadni [...]."[60]

Ebből az iratból nem kevesebb tűnik ki, mint az, hogy Sziklai Sándor koponyáját dr. Budvári és dr. Földes leválasztották a holttestről, és rögtön a boncolás után félretették a további vizsgálatok érdekében. *Érdekesség, hogy a boncjegyzőkönyv – amint azt korábban is kiemeltük – erről nem tesz említést.* Másrészt, a koponya leválasztása és bizonytalan időre történő biztosítása egyáltalán nem lett volna indokolt, hiszen a boncjegyzőkönyv véleményi részében a szakértők kategorikus véleményt adtak; abban nyoma sincs annak, hogy az „előzetes" vélemény lenne és további részvizsgálatok eredményétől (pl. a koponya preparálása) függene a végleges vélemény. (Minden olyan esetben, ahol kétely merült fel, így kellett vagy lehetett volna eljárni és azt részletesen dokumentálni, indokolni.) A határozott, kategorikus szakértői álláspont ugyanakkor a koponya leválasztásának logikailag ellentmond, azaz szakmailag indokolatlanná teszi azt, hogy a szakértők a holttest koponyáját leválasszák, és egy bizonytalan későbbi időpontban preparálják. Ugyanakkor, ha egy koponyával mégis ez történik, és valóban bizonytalanság maradt a szakértőkben, akkor annak preparálásával – egy kiemelt halálesetben – nem életszerű egy évet várni. A fenti körülmények orvosszakértőileg már ezen a ponton is kétségessé teszik a szakértők eljárásának hitelét, mivel:

- a holttest koponyájának leválasztása csak rendkívül kivételes esetben alkalmazott lehetőség, kizárólag alapos indokkal végezték akkor is és ma is;
- a szakértőknek nem volt oka és nem volt indoka erre, mert nem merült fel kétely bennük, határozott, kategorikus véleményt adtak;
- a boncoláskor (amikor a koponya eltávolítását el lehet végezni) nem merült fel bizonytalanság sem a halál okára, sem az önkezű lövésre nézve – azaz semmi nem indokolta, hogy a koponyát leválasszák;
- nem írták le a boncjegyzőkönyvben, hogy ez megtörtént volna, noha az alapvető szabály.

Ezt követően az irat azt rögzíti, hogy a koponya utólagos vizsgálata során határozottan meg lehetett állapítani, hogy a csonton lévő „kerek nyílás átmérője pontosan 14 mm", vagyis „egy olyan körnek felel meg, amelynek 7 mm a sugara".[61] (Megjegyzés: a tanulmány szerzői nem igazán értik, miért volt jelentősége a sugár és az átmérő egymásból következő értékeit külön rögzíteni.)

60 Uo.
61 Periratok, 1450. o.

Ebből a megállapításból a szakértők szerint az következik, hogy lövedék (általában) semmiképpen sem okozhatta ezt a sérülést, mivel nincs Magyarországon olyan lövedék, amely ilyen átmérőjű lenne. Ezzel szemben a kérdéses kézigránát összekötő gyűrűje pontosan 14 mm átmérőjű, és a gyűrű az anyaghiányba milliméteres pontossággal illeszkedik. „[...] A most már kellőképpen előkészített és kikészített lágyrészeitől megfosztott koponya csonton végzett vizsgálat határozottan állapította meg hogy a csonton lévő kerek nyílás átmérője pontosan 14 mm vagyis egy olyan kör egy részének felel meg amelynek sugara 7 mm. Ebből a megállapításból értelemszerűen következett hogy ezt a bemeneti nyílásnak megfelelő kerek nyílást lövedék nem okozhatta mert ilyen átmérőjű lövedék ez idő szerint sehol használatba nincsen [...]. A nyílásnak 14 mm-es átmérője nyomban arra utalt hogy az a tárgy amely ezt a sérülést okozta csakis hasonló átmérőjű tárgy lehetett és ennek felel meg a 42-es és a 48-as mintájú kézigránátnak *összekötő gyűrűje* amelynek átmérője pontosan 14 mm [...]."[62]

A szakértők itt nem kevesebbet állítanak, mint hogy nem lehet nagyobb egy lőtt sérülés bemeneti nyílásának átmérője (a koponyacsonton), mint magának a lövedéknek az átmérője, ami önmagában is hamis szakmai állítás. Köztudomású szakmai tény volt már akkoriban is, hogy a bemeneti nyílás *kisebb nem lehet*, mint a lövedék átmérője, de nagyobb természetesen lehet.

Érdekes továbbá, hogy a koponya szakértői vizsgálatáról külön leírás nem áll rendelkezésre, itt is csak ezt az egy sérülést részletezik (azt sem túlságosan – pl. azt sem lehet megállapítani, hogy egyáltalán élőben keletkezett anyaghiányról van-e szó, illetve a bemeneti nyílás pontos anatómiai elhelyezkedéséről szó sem esik), ráadásul a leleti rész vegyül a szakértői megállapításokkal is, tehát az előzmények, a (rendkívül hiányos) leleti rész és a vélemény tulajdonképp ömlesztve van, nem különül el egymástól.

Tehát ebben az okiratban nyoma sincs az úgynevezett leleti résznek, noha minden szakértői megállapítást – azaz véleményt – előzetes vizsgálati leletre kell építeni, mert a vélemény az abból levont okszerű következtetés. Itt pedig nincs lelet, és a bírósági iratokban másutt sem található. Egy ilyen leletben részletesen le kellett volna írni a koponya kikészítésének módját, valamennyi elváltozásra (bemeneti nyílás, törések, repedések elhelyezkedése, lefutása, mérete stb.) részletes mérési eredményeket kellett volna közölni. Ebben a dokumentumban erről nem esik szó. Ha összehasonlítjuk a „mostoha körülmények között" felvett boncjegyzőkönyvvel, akkor megállapíthatjuk, hogy a mostani preparálás utáni „alapos vizsgálat" – ahogy ezt a szakértők állítják – valójában sokkal kevesebb adatot tartalmaz. A boncjegyzőkönyvben a törések lefutása részletesen szerepel, itt meg sem említik. Mindössze egy állítás van benne, az pedig az, hogy a bemeneti nyílás 14 mm-es átmérőjű, ugyanakkor a mérésről nincs adat.

62 Uo. (Kiemelés a szerzőtől.)

„[...A] 42-es és a 48-as mintájuk kézigránátnak összekötő gyűrűje, amelynek átmérője pontosan 14 mm. Egy ilyen kézigránát összekötő gyűrűjét beillesztve a koponyán talált nyílásba az tökéletes pontossággal milliméternyi eltérés nélkül sikerült és így magának a sérülésnek alakja nagysága igazolta hogy ez a sérülés az említett kézigránát összekötő gyűrűje által idézett elő."[63]

A szakértők tehát arra a fontos végkövetkeztetésre jutnak, hogy a bemeneti nyílást a kézigránát összekötő gyűrűje okozta, és az nem lövési sérülés következménye. Ez alapjaiban változtatja meg az eddigi jogi helyzetet is, tekintve, hogy ebben az esetben nincs önkezű lövési sérülés.

Az okirat azonban még további megállapításokat is tartalmaz: „[...] A fenti és kézigránát robbanás okozta sérülésen túlmenően Sziklai Sándor koponyáján több olyan törés volt található a koponyatetőn és a koponya alapon amelyek durva erőműi bántalmazás következtében jöttek létre [...]."[64]

Ugyanakkor ezek a törések a boncjegyzőkönyv szerint mind a bemeneti nyílásból indultak ki, azaz nem írtak olyan törésvonalat, amely más erőbehatást igazolt volna, máshonnan indult volna ki. Az okirat nem tartalmazza újabb, más erőbehatásra utaló koponyasérülés leírását, annak ellenére, hogy az állításuk szerint most már finomabb vizsgálatra alkalmas koponyáról volt szó. Tehát a lövésen kívüli más „durva erőműi behatást" egyetlen újabb adat sem igazolja, márpedig a boncjegyzőkönyv éppen ennek ellenkezőjét állította. Nincs ténybeli alapja a levont következtetésnek, nem támasztható alá, hogy ez a lényeges megállapítás miből származik.

Folytatva: „[...] *Ezeket* a sérüléseket a fejnek tompa tárgyal való ütlegelése vagy a fejnek tompa tárgyhoz való ütődése idézte elő. Dr. Földes Vilmos és dr. Budvári Róbert igazságügyi szakértők határozottan állítják hogy ezen sérülések körül még a rothadás ellenére is felismerhető vér beszűrődések voltak találhatók [...]."[65]

A megállapítás iratellenes, ugyanis a boncolás során nem volt a hajas fejbőrön több bevérzés – noha ez szükséges lenne a tompa tárggyal okozott többszörös (!) ütésnél, ütlegelésnél. („[...] A fejbőr mindenütt rothadásosan vörhenyesen, feketésen beivódott elszíneződött."[66]) Tehát a bomlásra visszavezethető elszíneződésen kívül más elváltozás – így vérbeszűrődés – a koponya bőrén nem volt.

Fontos leszögezni azt is, hogy a preparált, lágyrészeitől megfosztott (macerált) koponyán már egyáltalán nem látható a hajas fejbőr, így ekkor, utólag semmiféle újabb észlelés nem igazolhatta azt, hogy a hajas fejbőr állományában nem rothadásos beivódás volt, hanem bevérzés, vérbeszűrődés. Ezek az újabb

63 Uo.
64 Uo.
65 Uo. (Kiemelés a szerzőtől.)
66 Periratok, 487. o.

megállapítások egyáltalán nem (lennének) magyarázhatók a koponya preparálásával, hiszen akkor már a bőr és a lágyrészek elve nincsenek a koponyán.

Továbbá: „[...] A fentiekből következik hogy Sziklai Sándor halálánál konkuráló halálokok szerepelnek, nevezetesen a légnyomás és a kézigránát robbanás miatt bekövetkezett összekötő csavar által okozott sérülés egymagában is halálos lehetett volna. Azonban mielőtt ezen sérülés miatt halála bekövetkezett volna szenvedte el a fején azon tompa erő behatásokat ütlegelést vagy fejének lépcsőhöz kőhöz ütődését amelynek következtében a koponya csontos váza eltört és minden előzetes sérülés nélkül is halálhoz vezethetett [...]."[67]

Mindezek alapján a szakértők újabb ténybeli adatok nélkül döntően megváltoztatták a halál okához vezető folyamatot, azt állítva, hogy

- a bemeneti nyílást a kézigránát összekötő csavarja okozta;
- a kézigránát által okozott sérülés nem volt egymagában halálos;
- a halálos eredményhez (teljesen új elemként) a koponya többszörös ütése, ütődése is hozzájárult.

A büntetőeljárás szempontjából ez a módosítás kiemelt jelentőséggel bír, hiszen ez a kijelentés volt az alapja annak, hogy az emberölés vádja mindazokra kiterjeszthető legyen, akik a test vonszolásában közreműködtek. Tehát ez a módosítás kiterjeszthetővé tette a vádat mindazokra, akik bármilyen módon kontaktusba kerültek Sziklai Sándor (holt?)testével.

A szakértők az 1957. szeptember 4-én megtartott tárgyaláson

A tárgyalási jegyzőkönyv szerint 1957. szeptember 4-én[68] folytatólagos tárgyalásra kerül sor, ahol korábbi indítványra meghallgatják Budakeszi körorvosát, dr. Ostoros Gyulát, aki elsőként megvizsgálta Sziklai és Kiss holttestét. Érdekesség, hogy a tanúhoz Kelemen sok kérdést intéz, mire az lesz a konklúzió, hogy dr. Ostoros tulajdonképp nem igazán vizsgálta meg egyik elhunytat sem, így megállapításai is minden szakmai alapot mellőznek.

Fontos kiemelni, hogy ezen a tárgyaláson az elsőrendű vádlott védőjének kérdésére dr. Kelemen részletesen ismerteti, hogy milyen körülmények között került sor Sziklai és Kiss koponyájának megőrzésére, macerálására. „[...A]z első exhumálás után Sziklai Sándor és Kiss Lajos áldozatok koponyáit nem temették el a két koponya csontot macerálták tehát így készültek el a csont preparátumai [...]."[69] Majd: „[...] A boncolás december 1-jén volt, preparálás márciusban fejeződött be.

67 Periratok, 1451. o.
68 A tárgyalási jegyzőkönyvön áthúzott hónapmegjelölés szerepel. Lap tetején kézzel: október.
69 Periratok, 1215. o.

Azért ilyen sokáig mert az októberi események következtében a preparáló készülékek az új orvostudományi intézetnél megsemmisültek és azok helyreállítása sokáig elhúzódott. Minden olyan esetben ahol exhumálás történik és feltehetően bűntény van a koponyákat kikészítjük, vagy pedig azon csontokat amik a bűntény szempontjából rendelkezésre kell hogy álljanak mint sérült részek. Ha jelen ügy tárgyalása előbb történt volna meg mint a preparátumok elkészültek akkor az orvosszakértők a tárgyalás elnapolását kérték volna addig az ideig amíg a preparáló készülékeket helyre nem állítják hogy a koponyacsontok a bírósági tárgyaláson bemutathatók legyenek."[70]

Az állítás egy része bizonyosan cáfolható, ugyanis egyáltalán nem volt általános orvosszakértői gyakorlat, hogy „minden olyan esetben, ahol exhumálás történik [...] a koponyát kikészítjük", másrészt éppen dr. Kelemen Endre orvosszakértő más szakértői eljárásáról általa készített jegyzőkönyvből is tudható az az egyébként is nyilvánvaló tény, hogy ha ilyen eljárásra (azaz a koponya eltávolítására) kerül sor, azt a boncjegyzőkönyvben kiemelik.

A tárgyalási jegyzőkönyv további részében két alapvető tényre vonatkozó szakértői magyarázat is olvasható; mindkettő a három szakértő által előterjesztett írásbeli nyilatkozatból származott. Azaz Sziklai Sándor halálát konkuráló halálokok idézték elő:

- a kézgránát okozta koponyasérülés;
- a koponyát érő további tompa erőbehatások, rugdosás, lépcsőn vonszolás.

A kézigránát okozta sérülés lehetősége

Korábban részletesen kifejtettük, hogy Sziklai Sándor koponyáján a *bőrön* csillag alakú sérülést észleltek, a *csonton* kör (Kelemen szerint: „félkör") alakú anyaghiányt.

A VII. rendű vádlott védőjének kérdésére dr. Kelemen azt feleli, hogy „[...] *mindkét koponyán csillag alakú sérülést* [...]"[71] találtak.

Ez teljesen ellentmond a korábbi, Kelemen–Budvári–Földes által előterjesztett közös írásbeli nyilatkozat tartalmának (azaz önellentmondásba ütközik), amelyben maguk határozottan állítják, hogy a bemeneti nyílás nem csillag, hanem félkör alakú és 14 mm átmérőjű volt.

A XIII. rendű vádlott védője azt kérdezi: hogy lehet, hogy a koponyaűrben nem találták meg a gyűrűt, hasonlóképp a lövedékhez? Erre Kelemen azt válaszolja, hogy miután a karika a koponyához vágódott, lepattant onnan.

A fentieket összegezve, a kézigránáttól származtatható sérülés ellen szólnak a következők:

70 Periratok, 1216. o.
71 Periratok, 1217. o. (Kiemelés a szerzőtől.)

a) Részletesen kifejtettük, hogy a csillag alakú bőrsérülés nem közvetlenül érvényesülő, ott ható, oda csapódó tárgytól, lövedéktől keletkezik, hanem egy rendkívül sajátságos mechanizmus útján, a bőr és a koponyacsont közé a lövés során a fegyver csövéből rendkívül nagy energiával kiáramló gázok következtében kialakuló bőrtasak szétrepedése miatt. Ilyen hatás a kézigránát robbanásánál nem keletkezik. Magyarázata egyszerű, és az *1. ábra* ismételt megtekintése alapján könnyen érthető: amennyiben feltételezzük, hogy a bőr sérülését a kézigránát 14 mm-es összekötő gyűrűje okozta, akkor a koponyán lévő bőrön tompa erőbehatás érvényesül, robbanásos tasak nem alakul ki, mert az összekötő gyűrű mögött nincs-, és így nem érvényesül a fegyvercsőből kiáramló gáz nyomása. A kézigránát robbanása során felszabaduló gáz nem képes egyetlen ponton (a bemeneti nyílásnál) olyan célzott gáznyomás kialakítására, mint a lőfegyver csövét elhagyó gázok, tehát nem képes a tasak kialakítására, így a csillag alakú sérülés létrehozására sem.

b) A bemeneti nyílás körül észlelt csapadék (szennyes szürkésbarna, másutt szürkésfehér, megint másutt szürkésfekete) kapcsán korábban részletesen indokoltuk, hogy a bemeneti nyílás környezetében leírt elszíneződés a lőfegyver csövét elhagyó úgynevezett másodlagos lőtényezők és a közvetlen hőhatás következménye.[72] Ez pedig a leírt megjelenési formában közvetlen közeli lövés esetén tapasztalható. Hasonló elszíneződés izoláltan a bemeneti nyílás körül *nem keletkezik* a bemeneti nyílástól távolabbi robbanás esetén, illetve nem jön létre oly módon, hogy bármely, a robbanás során keletkező mozgási energia hatására a testfelszínhez csapódó (repülő) tárgy felszínéről jusson át a sérülés felszínére. Tehát nem keletkezhetett a Kelemen Endre által előadottak szerint, azaz úgy, hogy a Sziklai koponyájához csapódó összekötő gyűrűről „letörlődött";[73] ez a lehetőség kizárható. A bemeneti nyílás körül a bőrön észlelt „füst csapadék" helyesen másodlagos lőtényező, ebből a szempontból a színének szubjektív meghatározása nem releváns, mivel a másodlagos lőtényezőnek a kézigránát felrobbanásához nincs köze.

c) A koponyacsonton észlelt nyílás anyaghiány volt, amely kizárólag a lövési sérülés jellegzetessége. A koponyához nagy erővel és nagy sebességgel csapódó fémtárgy (összekötő gyűrű) – bármennyire is tetszetősnek tűnik dr. Kelemen Endre magyarázata – nem képes olyan bemeneti nyílást, anyaghiányt kialakítani, mint egy lövedék. Dr. Kelemen kvázi 14 mm-es lukasztószerű tárgynak kívánja feltüntetni a gyűrűt, amely 14 mm-es lukat ütött ki a koponyacsontból, majd

72 A kiáramló robbanásos gázok hőmérséklete eléri a 2800 Celsius-fokot, nyomása pedig 9 mm Parabellum lőszer esetén például 155 bar, más kézilőfegyver lőszereinél akár 300 bar is lehet. Vö. DiMaio: *Gunshot Wounds.* 42–43. o.

73 Speck: A „Sziklai-ügy"... 208. o.: „Kelemen a bíróságon azt a megállapítását közölte, miszerint robbanáskor pont világosszürke füstcsapadék rakódik le a környező tárgyakra (ez az égéstermék került a gyűrűről Sziklai homlokára) [...]."

„lepattant". Ez a mechanizmus ugyancsak kizárható, mivel ebben az esetben a koponyacsonton anyaghiány csak akkor keletkezhet, ha az azt létrehozó erőhatás beütné a koponya üregébe a kerek csontablakot, és maga a fémtárgy pedig a koponya üregébe jutna. Természetesen ez csak elméleti magyarázat, hiszen eddig a pontig el sem juthatunk, tekintve, hogy a fentiekben bizonyítottuk, hogy a fémgyűrű már a bőrön sem lett volna képes a csillag alakú bemeneti nyílás (és a robbanásos tasak) előidézésére.

Védői indítványok az orvosszakértői véleményekkel kapcsolatban

Több védő is tesz fel kérdést az orvosszakértőkhöz, de érdemi indítványa csak az I. rendű és a XII. rendű vádlott ügyvédjének van.

Az I. rendű vádlott védője, dr. Sebestyén Jenő írásban tesz indítványt arra nézve, hogy egyesével ismertessék az összes szakértői véleményt a tárgyaláson, ugyanis csak ennek révén kínálkozik arra lehetőség, hogy kiderüljön, ki és hol tévedett. Komoly aggályokat fogalmaz meg a „halált okozó" kézigránát gyűrűjével kapcsolatban. Részletezi, hogy ez a gyűrű nem acélból, hanem puha fémből készül, amely a robbanást követően darabokra szakad, tehát semmiképp sem tud a méretével megegyező átmérőjű sérülést okozni, valamint az apró darabok nem képesek a koponyacsonton olyan mély sérülést előidézni, amilyent az orvosszakértő szemléltetett. A védő rávilágít arra is, hogy amennyiben a lövedék a csonton ellenállásba ütközik, úgy a „golyó" méretét meghaladó méretű repedést fog okozni. Indítványozza fegyverszakértő meghallgatását, amely meg is történik.

A XII. rendű vádlott védője dr. Simonyi Ernő. Ő az, aki a szakértői vélemények ET-hez[74] való felterjesztését kéri, az ellentmondások feloldása végett. (Az egymásnak ellentmondó vagy egyébként vitatott orvosszakértői vélemények felülvizsgálatára hozták létre az 1890. évi XI.-es törvénycikkel az Igazságügyi Orvosi Tanácsot, amelynek elnevezése ekkor Egészségügyi Tanács volt. Ehhez a fórumhoz kívánta a XII. rendű vádlott védője felterjeszteni a szakvéleményeket.)

Az elsőfokú ítélet indoklása – a szakértői vélemények mérlegelése

Az ítélet lényege szerint:

- A szakértők részletes indoklását adták, hogy véleményük miért tér el a nyomozati szakban adott véleménytől. A szakértők indoka valós és elfogadható.

74 ET az Egészségügyi Tanács rövidítése

- A nyomozó szervek ezzel szemben súlyos hibát követtek el, amikor a vádiratot az orvosszakértői véleményre alapozták, holott már a nyomozás lezárásakor látható volt, hogy a felderített tényállás számos ponton ellentmond a szakértői véleménynek.
- A módosított szakvélemény a boncjegyzőkönyv leleti részén valamint a kipreparált koponyán végzett méréseken alapul, továbbá figyelembe veszi az időközben megismert nyomozati és tárgyalási adatokat.
- A bíróság elfogadja az orvos- és a fegyverszakértők álláspontját, miszerint 14 mm átmérőjű anyaghiányt Magyarországon használatos fegyver golyója nem okozhat, ezzel szemben a kézigránát gyűrűje ennek megfelelhet.
- Az orvosszakértőket tévesen befolyásolta az a körülmény is, miszerint a halottakat elsőként megvizsgáló körzeti orvos, dr. Ostoros Gyula Sziklai Sándor esetében halálokként helytelenül és felelőtlenül lövési sérülést állapított meg.
- A bíróság elutasította a szakvélemények ET-hez történő felterjesztésére vonatkozó indítványt, ugyanis tulajdonképpen nem volt ellentmondás, mivel a szakértők végül egyetértésre és közös álláspontra jutottak. A bíróság a módosított szakvéleményt elfogadta, ugyanis az a tárgyalás során feltárt adatokkal összhangban volt.

Összegezés

A Sziklai Sándor holttestének boncolásáról dr. Budvári Róbert és dr. Földes Vilmos által előterjesztett boncolási jegyzőkönyv adatai alapján azt rögzíthetjük, hogy a koponyasérülések boncjegyzőkönyvi leírásából az ahhoz kapcsolódó orvosszakértői vélemény megállapításai logikailag következnek, a megállapítások a leleti rész alapján *általában* helytállónak tekinthetők. *A leleti részben azonban komoly hiányosságok vannak (pl. a lövési sérülés kimeneti nyílása a leleti részben nem, csak a véleményben szerepel), ugyanakkor nincs olyan adat feltüntetve, amely kizárná a véleményben foglaltakat.* Mindezeket figyelembe véve mai ismereteink alapján is az a következtetés vonható le, hogy Sziklai Sándor halálát egy rendbeli, közvetlen közelről (a koponya bőrével érintkező csőtorkolattal) leadott lövés okozta, amelynek a bemeneti nyílása az orrgyök és a jobb szemöldökív felett volt, a halálának bekövetkezésében más körülmény részoki szerepe nem igazolható.

A rendelkezésre álló dokumentumok adatai alapján nem igazolható, hogy a boncolás során Sziklai Sándor koponyáját eltávolították volna, mint ahogy az sem igazolható, hogy a koponya preparálását, illetve a kikészített koponya részletes vizsgálatát egyáltalán elvégezték volna. A koponya eltávolításának lehetőségével ellentétes, hogy ezt a kiemelt fontosságú eljárást a boncjegyzőkönyvben

nem rögzítették, a preparált koponya vizsgálatával pedig ellentétes, hogy arról semminemű lelet, adat, mérés vagy leírás nem áll rendelkezésre. Ilyen leletet a három szakértő (Kelemen–Budvári–Földes) által benyújtott szakértői nyilatkozat sem tartalmaz.

Mindezekre tekintettel, továbbá a lövési sérülés jellegzetességeire vonatkozó részletes szakirodalmi hivatkozásainkra figyelemmel nem támasztható alá orvosszakértőileg annak a lehetősége sem, hogy Sziklai Sándor halálát a szakértők által leírt különleges mechanizmus szerint a felrobbanó kézigránát összekötő gyűrűje által előidézett sérülés okozta volna akár részben, akár teljes egészében.

A részoki szerep (a dr. Kelemen Endre által rögzített „konkuráló halálok"), azaz, annak lehetősége, hogy a Sziklai Sándor által elszenvedett elsődleges koponyasérülést követően további olyan tompa erőbehatások érték, amelyek közrehatottak a halálhoz vezető okfolyamatban – éppen a boncjegyzőkönyv alapján – kizárható. Így orvosszakértőileg nem igazolható, hogy a koponyasérülés elszenvedését követően Sziklai Sándor testének további rugdosása, vonszolása bármely módon közrehatott volna a halálos eredmény bekövetkezésében, tekintettel arra, hogy a boncjegyzőkönyvben ezt a feltételezést alátámasztó elváltozás (amely az élőben keletkezett további sérülés lehetőségét alátámasztaná) nincs.

A szerzők remélik, hogy a fenti megállapítások segítséget adhatnak ahhoz, hogy ezzel kérdőjel helyett pont kerülhessen Horváth Miklós 1991-ben megjelent, *A Sziklai-ügy véget ért?*[75] című publicisztikájának címe után, legfőképpen pedig hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a végül tizenhét fiatal bűnösítő ítéletével, illetve hat halálos ítélettel lezárt büntetőeljárásban most, közel hetven év után a tények megfelelő értékelést nyerjenek.

75 Horváth: A Sziklai-ügy véget ért?

Felhasznált irodalom

DiMaio, Vincent J. M.: *Gunshot Wounds.* Boca Raton – London – New York, CRC Press – Taylor and Francis, 2016.

Eörsi László: A Sziklai-legenda. Budakeszi, 1956. *Betekintő,* 15. (2021) 4., 9–31. o.

Eörsi László: A Sziklai-mítosz, Budakeszi 1956. *Élet és Irodalom,* 2021. június 18.

Fazekas Eszter: „Eleveneknek és holtaknak joguk van az igazsághoz" – 1956 Budakeszin. In Kőrösiné dr. Merkl Hilda (szerk.): *Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig.* Budakeszi, 2001. 253–261. o.

Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap,* 1990. (részletekben).

Fenyvesi Csaba: A magyar büntető eljárásjog tudomány aktuális piramis modellje – monográfiák alapján. *Miskolci Jogi Szemle,* 14. (2019) 2.

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276.. o.

Horváth Miklós: A Sziklai-ügy véget ért? *Magyar Nemzet,* 1991. február 26., 6. o.

Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle,* 7. (2022) 3–4., 120–140. o.

Horváth Miklós: A múlt másképpen lesz!? Még néhány jegyzet a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle,* (2022) 3–4., 83–91. o.

Kovács Gábor: Az ítéletalkotás csapdái. In *Ünnepi kötet Blaskó Béla 70. születésnapjára.* Budapest, Ludovika Kiadó, 2020. 310–319. o.

Kovács Gábor: A kognitív torzítás veszélyei a szakértői véleményalkotásban. *Jog-Állam-Politika,* 14. (2022) 3., 25–44. o.

Kneubuehl, Beat P. – Coupland, Robin M. – Rothschild, Markus A. – Thali, Michael. J. (szerk.): *Wound Ballistics.* Berlin, Springer, 2011. (Translation of the revised third Germen edition, 2008)

Moravcsik Ernő Emil – Sólyom Andor: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban.* Budapest, Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése, 1901.

Nogel Mónika: Általános szempontok az '56-os ügyekben született szakvélemények jogalkalmazói értékeléséhez. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 37–60. o.

Sótonyi Péter (szerk.): *Igazságügyi orvostan. Egyetemi tankönyv.* Budapest, Semmelweis Kiadó, 2011.

Speck István: A „Sziklai-ügy" – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények,* 124. (2011) 1., 183–218. o.

Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.

Kis József

A Mohai-ügy az eljárás során született orvos szakértői tevékenység tükrében[1]

1956. október 26-án a Belügyminisztérium Borsod Megyei Főosztályának épületéből tüzet nyitottak a tüntetőkre. Bár az előzetes rendelkezés értelmében csak Vörös Balogh István alezredes rakéta fellövésével kiadott tűzparancsa után dördülhettek volna el a fegyverek, miután a tömeg megrohamozta a kapukat, az őrségben álló Antal Gyula rendőr őrmester géppisztollyal sorozatot adott le a plafonba, majd miután a 2. emeletről a tüntetők elijesztése céljából riasztó lövéseket adtak le, az 1. emeleten lévő és a bejáratot védő fegyveresek a tömegre irányították fegyvereiket.

A sortűz – amely során kézigránátokat is dobtak az emberek közé – tizenhat halálos áldozattal járt. Életét vesztette Csontos István 69 éves nyugdíjas, Daragó István 23 éves szikszói munkaalapértékelő, Duzs László 16 éves alsózsolcai kereskedősegéd, Dvorszki Bálint 47 éves lakatos, Faragó Barnabás 44 éves portás, Fésüs Ferencné Bozóki Julianna 25 éves műszaki rajzoló, Gál József 36 éves hentes, Grómusz Mária 18 éves tanuló, Hriczu Béla 49 éves fényképész, Koczán Imre 47 éves szirmabesenyői segédmunkás, Kovács István 46 éves asztalos, Misley Emese 13 éves tanuló, Molnár Lajos 55 éves sajókazai vájár, Nagy István 52 éves vasöntő, Tergalec Lajos 35 éves emődi autogénhegesztő és Vincze Sándor 49 éves kőműves.

A sortűz hatására a tömeg elmenekült, majd miután kisebb csoportok a környező rendőrőrsöket lefegyverezték, és a városban lévő fegyverraktárakat kifosztották, jelentősen megerősödve tért vissza. A tüntetők – a sortűz hírére a városba siető ormosi és rudabányai bányászokkal együtt – később megostromolták és elfoglalták a főosztály épületét, s kegyetlen bosszút álltak a rendőrökön és az államvédelmiseken.

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére és támogatásával készült.

A másnap is folytatódó pogrom során a Gáti Gyula rendőr őrnagy, Ráduly József rendőr százados, Juhász József államvédelmi hadnagy, Gáti Imre államvédelmi százados, Strelecz János rendőr hadnagy, Mohai István államvédelmi százados, Antal Gyula rendőr törzsőrmester és Freimann Lajos budapesti gombügynök vesztette életét. Közülük Gáti Gyula, Freimann, Mohai és Antal testét a Zenepalota előtti szovjet emlékműre, míg Juhászét és Rádulyét egy Hatvan-ötösök útján lévő fára akasztották fel.[2]

Az elhunytak közül a köztudomás szerint Mohai István önkezével vetett véget életének. Az államvédelmi tiszt a rendőrség épületéből a tetőn keresztül menekült át a szomszédos házba, majd onnan leereszkedve egy cukrászdában húzta meg magát, ahol pisztolyát a fejéhez tartva vetett véget életének. Halott tetemét később durván bántalmazták, majd – Gáti Gyuláéhoz hasonlóan – egy gépkocsi után kötötték és a Zenepalota előtti szovjet emlékműhöz húzták, ahol felakasztották.

A halálos áldozatok testét – köztük Mohaiét – a következő napokban, majd 1957 tavaszán ismét felboncolták, a két vizsgálat azonban egymástól jelentősen, egyes pontjaiban gyökeresen eltérő megállapításra jutott. Az újabb szakértői csoport véleménye szerint az áldozatok többsége akasztás révén lelte halálát. A legnagyobb különbség Mohai István halálozási okának megállapításában volt észlelhető, a korábban öngyilkosnak minősített államvédelmi tisztet az új szakértői vélemény szerint meglincselték, majd élő állapotban felakasztották. Jelen tanulmány célja elsősorban Mohai István halála körülményeinek a vizsgálata.

Mohai István halálának körülményei – az orvosszakértők első boncjegyzőkönyvbe foglalt értékelése szerint

Mohai István halálával kapcsolatban az első dokumentum – keltezése alapján – 1956. október 27-én, halálának másnapján készült.[3] Az október 26-i lincselések felakasztott áldozatainak tetemét az éjjel szállították a kórházba.[4] A megyei munkástanács jogügyi bizottsága[5] – az ügyészségre hivatkozva – e nap reggelén adott utasítást a sortűz és a pogrom áldozatai boncolásának elvégzésére.

2 További részleteket lásd: Kis József: *Miskolc 1956*. Miskolc, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2016. 35–45. o.

3 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Másolat. Az ismeretlen 5845. sz. pecsét birtokában levő fiatalabb külsejű férfi holttestének boncjegyzőkönyve. 1956. október 27.

4 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Sótonyi Gábor bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.

5 A forradalom napjaiban dr. Sömjéni Miklós vezetésével a 2. sz. ügyvédi munkaközösség tagjai ajánlották fel szolgálataikat a megyei munkástanácsnak, akik ettől kezdve mint a testület jogügyi bizottsága foglalták írásba a munkástanács rendelkezéseit. Kis: *Miskolc 1956*. 46. o.

A boncolás végrehajtásával dr. Pfliegler Kálmánt, a megyei bíróság igazságügyi orvosszakértőjét és dr. Sótonyi Gábor kórboncnok főorvost bízták meg. Mindkét orvos elismert szakembernek számított. Az akkor 55 éves Pfliegler 1927-ben avatták orvossá,[6] 1931-ben törvényszéki orvosi vizsgát tett,[7] majd 1933-tól gyakorló orvosi praxisa mellett látta el a Miskolci Királyi Törvényszék, utóbb a Miskolci Megyei Bíróság területén felmerülő törvényszéki orvosi teendőket.[8] Pfliegler igazságügyi orvosszakértőként helyszíni boncolásokat végzett, kórházi boncolásokban nem vett részt, azokon legfeljebb „magánszorgalomból" volt jelen.[9] Dr. Sótonyi Gábor az események idején 32 éves volt, 1947-ben doktorált a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán,[10] s boncolásokban 1951 óta vett részt.[11]

A két orvos a vizsgálat módjára vonatkozóan azt az utasítást kapta, hogy a halál okának a meghatározására koncentráljanak, a teljes körű vizsgálat lefolytatásától tekintsenek el. Az október 27-én délelőtt 10 óra körül kezdődő ún. „kisboncolásokon"[12] dr. Pfliegler Kálmán orvosszakértő és dr. Sótonyi Gábor kórboncnok főorvos, egy boncmester, egy boncsegéd, valamint esetenként dr. Regéczy Gusztáv rendőrorvos vett részt. Az eseményen a lincselések utáni kaotikus körülmények okán sem jegyzőkönyvvezető, sem hatósági tanú nem volt jelen.[13]

A boncolást Sótonyi végezte, s arról a mellette álló Pfliegler készített jegyzeteket.[14] A szakértők két nap alatt több mint húsz holttestet vizsgáltak meg, ezért – mint azt egyik jegyzőkönyvükben leszögezték[15] – csak azon testrészeket boncolták fel, amelyeknél halálos sérülésekre következtethettek. Dr. Sótonyi Gábor a bíróságon erről a következőképp vallott: „Külső megítélések alapján boncoltunk. A lényeg az volt, hogy a halálos sérülést tárjuk fel. Ahol láttunk akasztási barázdát, azt fel is boncoltuk és fel is tártuk."[16]

Részletesebb vizsgálat lefolytatására lehetőségük sem volt, egy-egy boncolás elvégzésére mindössze húsz perc állt rendelkezésükre.[17] A boncolás során ugyan-

6 Vegyes hírek. *Orvosi hetilap*, 71. (1927) 15., 422. o.
7 Hírek. *Reggeli Hírlap*, 1931. november 3., 4. o.
8 *Budapesti Közlöny*, évf. (1933) 96., 1. o.
9 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán vallomása. 1957. május 8.
10 *A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 313. tanévéről az 1947–48. tanévre.* Budapest, 1949. 4. o.
11 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Sótonyi Gábor vallomása. 1957. május 8.
12 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. 0061/1957. sz. átirat. Miskolc, 1957. május 17.
13 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Sótonyi Gábor kihallgatása. 1957. április 15.
14 Uo. Dr. Pfliegler Kálmán kihallgatása. 1957. április 15.
15 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Strelecz János boncjegyzőkönyve. 1956. október 27.
16 Uo. Dr. Sótonyi Gábor bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 202. o.
17 Uo. Dr. Pfliegler Kálmán bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 197. o.

is a sortűz áldozatainak hozzátartozói is jelen voltak, s az orvosokat körülállva várták, hogy hozzátartozóik testét elszállíthassák és eltemethessék.[18]

Először a sortűz, majd a lincselések áldozatait boncolták fel.[19] Mohai boncolására utolsóként, tehát október 28-án – egy nappal a jegyzőkönyvön szereplő dátum után – került sor.[20] A boncolásról Pfliegler – feljegyzései alapján – utólag, október 28–29-én készített jegyzőkönyveket. Ez megszokott eljárás volt számára.[21] A többnyire bűnügyi helyszíneken dolgozó igazságügyi orvosszakértő általában boncsegéd, írógép és jegyzőkönyvvezető nélkül dolgozott, ezért jegyzetei alapján utólag diktált vagy gépelt le saját maga boncolási jegyzőkönyveket, amelyek kelteként a feltárás dátumát tüntette fel.[22]

Az ily módon készült jegyzőkönyveket – egyes adatok szerint Sótonyi aláírása nélkül[23] – utólag benyújtotta a munkástanácshoz, ezen iratok azonban később elkallódtak. November végén vagy decemberben az országos rendőr-főkapitányság egyik tisztjének kérésére Pfliegler a feljegyzései alapján újabb jegyzőkönyveket készített. A dokumentumok keltezésnél a boncolás idejét tüntette fel, s erről szóban a rendőrtisztet is tájékoztatta.[24] A boncjegyzőkönyveket dr. Sótonyi Gábor rendőrségi felszólításra 1957 március-áprilisában írta alá.[25] Az ily módon fennmaradt utólagos boncjegyzőkönyvben Mohai István nevét nem tüntették fel, személyét ugyanis – a nagyfokú roncsolások miatt – nem tudták beazonosítani, ezért a jegyzőkönyvben mint „az ismeretlen 5845. sz. pecsét birtokában levő fiatalabb külsejű férfi" szerepel.[26] A pecsétnyomó birtokosát a hivatalos nyilvántartás alapján utóbb Mohai századosként azonosították.[27]

Mohai boncjegyzőkönyvében a következő külsérelmi nyomokat rögzítették: „1. A jobb halántéktájon 5 Ft nagyságú, roncsolt szélű anyaghiány van, melyen át a koponyaüregbe látunk. A koponyacsontok az anyaghiány széleinél széttöredezettek. Az anyaghiány kráterszerűen terjed be a koponyaüregbe. A sérülés

18 HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 1547/1957. Dr. Pfliegler Kálmán bírósági tanúvallomása. 129. o.
19 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.
20 Uo. Dr. Sótonyi Gábor bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.
21 Uo. Dr. Pfliegler Kálmán bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv.
22 Uo. Dr. Pfliegler Kálmán vallomása. 1957. május 8.
23 Uo. Dr. Sótonyi Gábor vallomása. 1957. május 8.
24 HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 1547/1957. Dr. Pfliegler Kálmán és dr. Sótonyi Gábor bírósági tanúvallomása. BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán vallomása. 1957. május 8.
25 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Sótonyi Gábor kihallgatása. 1957. április 15.; BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Sótonyi Gábor vallomása. 1957. május 8.
26 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Másolat. Az ismeretlen 5845. sz. pecsét birtokában levő fiatalabb külsejű férfi holttestének boncjegyzőkönyve. 1956. október 27.
27 HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 1547/1957. Dr. Regéczy Gusztáv tanúkihallgatása. 1957. március 20.

széleinél a bőrön lőpor, füst nem látható. 2. Testszerte számos sérülés látható a holttesten, arcán, törzsén, végtagjain, melyek sötétvörhenyes kékes színű, szabálytalan és ép hámmal bíró területek, részben hámhorzsolások, melyek beszáradtak, részben hámsérülések, hámrepedések, melyek beszáradt vérrel fedettek. Más sérülés a holttesten nem látható."[28]

A belvizsgálat során a koponya sérüléseiről részletesebb adatokat rögzített: „A koponyasérülés kráterszerűen terjed be a koponyaüregbe. A fejbőr a sérülés körül vékonyan bevérzett. A koponyacsontok a für. síkban 4-7 mm vastagok, kp. csontbéltartalmúak. Az agyállomány jobboldalon véresen szétmállott, így a j. oldali homloki, fali halántéki lebeny, valamint a baloldali fali lebeny is. A koponyatető csontjai széttöredeztek, így a jobb halántéktájon és a baloldali falcsont tájon legjobban, de egyébként is széttöredeztek több darabra. A koponyalap is több darabra repedt szét. Lövedéket nem találunk a koponyaüregben."[29]

A boncjegyzőkönyv tanúsága szerint a mell, hasűri szervek boncolását mellőzték, úgy ítélték meg, hogy azok nem szenvedhettek súlyosabb sérülést, „mivel a koponya sérülése a halált tökéletesen megmagyarázta".[30]

Az orvosok ez alapján arra a megállapításra jutottak, hogy az „ismeretlen és az 5845. sz. pecsét birtokosának megismerhető férfi halálát lövési sérülés okozta. A lövési sérülés bemeneti nyílása a jobb halántéktájon volt, amelynek tulajdonságai arra mutatnak, hogy közvetlenül közelről történhetett a lövés. A lövedék és a robbanási gázok roncsolták szét kráterszerűen a koponyát és tartalmát és okozták a halálát. A lőfegyver valószínűen rövid csövű, füstnélküli lőporral töltött, vont csövű fémkupakos lövedékű fegyver lehetett, pld. katonai pisztoly stb. és a sérülés helye stb. arra mutat, hogy öngyilkosság történhetett valószínűen, bár nem zárható ki az, hogy idegen egyén reáillesztette fegyvere csövét, elhalt homlokára és úgy sütötte el pisztolyát. A testen leírt többi sérülés 8 napon belül, 8 napon túl, 20 napon belül, illetve 20 napon túl gyógyultak volna meg és okozhatták volna sokhatás útján elhalt halálát lövési sérülés nélkül is, a nagy számuk miatt. Lehet, hogy ezen sérülések nagy része közvetlen a lövési sérülés után jöttek létre, földön való vonszolás, ütlegelés stb. útján is".[31]

Dr. Pfliegler Kálmán és dr. Sótonyi Gábor szakvéleménye alapján tehát Mohai halálát nagy valószínűséggel öngyilkosság okozta. A boncolás megállapításai alapján Mohai István halálesetét 1956. november 6-án jegyezték be a miskolci halotti anyakönyvbe, s halál okaként a „koponyalövés, agyroncsolás, öngyilkosság" szöveget szerepeltették.[32]

28 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Másolat. Az ismeretlen 5845. sz. pecsét birtokában levő fiatalabb külsejű férfi holttestének boncjegyzőkönyve. 1956. október 27. 1. o.

29 Uo. 1. o.

30 Uo. 2. o.

31 Uo. 2. o.

32 HU-MNL-BAZVL-XXXIII.1.a. Miskolc I. kerületi halotti anyakönyv. 982/1956.

Rendőrségi nyomozás Mohai halálával kapcsolatban

A lincselések áldozatainak ügyében az országos rendőrfőkapitány utasítására 1956. december 1-jén indítottak nyomozást. A Borsod megyei rendőr-főkapitányság részéről rövid idő alatt harminc személyt kérdeztek és hallgattak ki.[33] Köztük volt a már említett dr. Pfliegler Kálmán, aki 1956. október 26-án még a sortűz előtt kapott telefonértesítést arról, hogy a rendőrség előtt „felizgatott tömeg" tartózkodik, s „valószínűleg lövöldözés lesz".[34] Pfliegler már csak a sortűz után ért a helyszínre, ahol több sérültet ellátott, megvizsgálta Kovács István holttestét, tanúja volt a második, szórványos riasztólövéseknek, Gáti Gyula meglincselésének és elhúzatásának. Pflieglernek sikerült megmenteni egy rendőrségi gépkocsivezetőt, a már súlyosan bántalmazott Ráduly Józsefet azonban hiába próbálta kórházba szállíttatni vagy a tömeg elől egy udvarba menekíteni, míg segítségért ment, a férfit agyonlőtték, majd felakasztották. Később tanúja volt Juhász József államvédelmi hadnagy felakasztásának is.[35] Mohai halálakor Pfliegler már nem tartózkodott a helyszínen, így arról közvetlen tudomással nem bírt.

A miskolci „terrorcselekmények" ügyében Tóth József rendőr alezredes 1956. december 7-én készített jelentést. Az írás lakonikus rövidséggel Mohai István haláláról akként számolt be, hogy a tiszt „öngyilkos lett".[36]

A nyomozás később kiterjedt Mohai esetének tisztázására is. Halálesetéről Méhringer Emil rendőr főhadnagy 1956. december 20-án jelentett: „Tudomást szereztem arról, amikor Mohai Istvánt egy gépkocsival végigvonszolták a főutcán a szovjet emlékműhöz, a g[ép]k[ocsi]. tetején állt egy Lemák József miskolci lakos, aki [...] a gépkocsiról azt kiabálta a tömeg felé, hogy ez az ember öngyilkos lett, hoztunk egy madárt, akit az emlékműre fel fogunk akasztani."[37]

A jelentésben említett férfit 1957. január 9-én hallgatták ki. Elmondása szerint tanúja volt Juhász József felakasztásának a Hatvanötösök útján, majd egy teherautón állva látta, amint egy személyt vonszolnak: „akkor szereztem tudomást, hogy ez a személy öngyilkos lett és a cukrászdából hozták ki. A tömegből egyik elkiáltotta magát, hogy kössük a tehergépkocsi után, amit azt követően végre is hajtottak. [...] Határozottan visszaemlékszem arra, hogy először párjával a lábánál fogva akasztották, illetve kötötték a kocsi után, amikor a kocsi elindult, a körülötte lévő személyek rugdosták, taposták és ráléptek, minek következtében

33 HU-MNL-BAZVL-XXXV.1. 1/41. ő. e. Tóth József rendőr alezredes jelentése a miskolci terrorcselekményekről. 1956. december 7.

34 HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 1547/1957. Dr. Pfliegler Kálmán rendőrségi kihallgatása. 1956. december 6. 1. o.

35 Uo. 1–2. o.

36 HU-MNL-BAZVL-XXXV.1. 1/41. ő. e. Tóth József rendőr alezredes jelentése a miskolci terrorcselekményekről. 1956. december 7. 2. o.

37 Uo. Méringer Emil jelentése. Miskolc, 1956. december 20. 1. o.

a spárga elszakadt. A tömeg kiabált a sofőrnek, hogy álljon meg. A sofőr meg is áll, utána a tömegből hozott valaki drótot és a nyakára kötve a kocsi után kötötték."[38]

Mohai István tehát a szemtanú szerint már halott volt, mikor testét kihozták a cukrászdából, s a testet előbb a lábánál, majd a nyakánál fogva egy gépkocsi után kötve húzták el.

Mohai István halálesetéről hasonlóképp számoltak be az ügy gyanúsítottjai, köztük Szobonya István, aki 1957. január 23-i vallomásában beismerte, hogy Kovács Sándor barátjával részt vett Freimann Lajos, Mohai és Antal Gyula felakasztásában. Kihallgatásán Mohai halálát ő is önkezűségnek tulajdonította: „Ahogy visszaértünk láttam, hogy két férfi a kapitányság mellett lévő cukrászda ajtaján zörög be, mivel állítólag ott a rendőrök közül valaki megbújt. A két férfi felhúzta a cukrászda redőnyét és ekkor a cukrászdából egy lövés hallatszott. A két férfi bement a helyiségbe, majd kis idő múlva vállukon hoztak egy vérző fejű embert, akire azt mondották, hogy mielőtt bementek volna öngyilkosságot követett el. Két előttem, ismeretlen férfi egy tehergépkocsi után kötötte ezt az állítólag ekkor már halott férfit és a gépkocsi maga után vonszolva ezt az ember elindult az emlékmű felé. Barátom [Kovács Sándor] és én is mentünk a gépkocsi után."[39]

Társa, Kovács Sándor tagadta, hogy jelen lett volna Mohai eseténél, vagy hogy közreműködött volna felakasztásában, s közölte, hogy „útközben sehol nem láttam tehergépkocsi maga után vonszolva valakit elhaladt volna velem szemben".[40] Szobonya azonban a szembesítéskor kitartott álláspontja mellett: „Azt is láttuk, amikor később a cukrászdából két ember kihozott egy férfit, aki állítólag öngyilkos lett. Ezt a férfit a gépkocsi után kötötték és bevonszolták a hősi emlékműhöz. Mi végigkísértük a menetet. Az emlékműnél, amikor akasztották az illetőt, én segítettem emelni a lócával, te azonban nem emelted. Amikor a kötél az emlékmű háta mögött már leért, a kötelet te is és én is megfogtuk és így segítettünk a felhúzásnál."[41]

Ismerősük, a később kivégzett Lengyel László 1957. január 24-i vallomása szerint ugyancsak tanúja volt Mohai halálesetének: „azt láttam, hogy a kapitányság mellett lévő épület egyik üzlethelyiségéből egy férfit hoztak ki. A férfit többen elkezdték ütni-verni, majd két-vagy három magas férfi kötelet kötött a megkínzott ember lábára és egy tehergépkocsi után kötötték. A gépkocsi maga után vonszolva azt a férfit elindult és nagyobb embercsoport is követte a Széchenyi utca irányában. Én is a gépkocsi után mentem, majd amikor a szovjet hősi emlékműhöz értünk, láttam azt, hogy az emlékműre két férfi [Gáti Gyula

38 Uo. Lemák József kihallgatása. 1957. január 9. 3. o.
39 Uo. Szobonya István rendőrségi kihallgatása. 1957. január 23. 5. o.
40 Uo. Kovács Sándor rendőrségi kihallgatása. 1957. január 24. 3. o.
41 Uo. Szobonya István és Kovács Sándor szembesítése. 1957. január 30. 1. o.

és Freimann Lajos] már fel van akasztva. Én is az emlékmű közelébe mentem, ahol többen is kiabáltak rám, hogy menjek fel az emlékműre felhúzni a gépkocsival odavonszolt férfit. A tömeg kiabálásától és fenyegető magatartásától félve felmásztam, illetve feltoltak az emlékmű tetejére egy fiatal diákkal, majd a kezembe adták a kötelet és elkezdtük húzni fel a férfit. Az akasztásnál használt kötelék egy villanydrót volt, azt nem tudom, hogy a felakasztott ember lábára vagy nyakára volt erősítve a drót. Az akasztás nem sikerült, mert a drót elszakadt és a férfi visszazuhant. Én ekkor kihasználva az alkalmat gyorsan lejöttem az emlékműről, és azt elhagytam és gyorsan elmentem haza."[42]

Lengyel vallomásában Mohai öngyilkosságára nem tért ki, csupán az akasztásában való közreműködését ismerte el. A fiatalember egy órával később folytatódó kihallgatása során már – más bűncselekmények mellett – azt is elismerte, hogy maga is bántalmazta Mohait: „egy férfit hoztak ki az üzlethelyiségből, akit ütlegeltek többen. Az ütlegelésre én is a közelébe mentem a kínzott férfinak és emlékezetem szerint egy vagy két alkalommal ököllel arcul csapdostam."[43] Vallomása szerint tehát az üzlethelyiségből kihurcolt férfit – ahogy azt Pflieglerék boncjegyzőkönyve is alátámasztja – bántalmazták. Lengyelt azonban a rendőrség még ekkor nem gyanúsította meg azzal, hogy részt vett volna Mohai meggyilkolásában, az államvédelmi tiszt halálát változatlanul önkezűséggel magyarázták.

A nyomozás elrendeléséről szóló, 1956. december 3-án keltezett határozat szerint a vizsgálatot Gáti Gyula, Gáti Imre, Ráduly József, Strelecz János, Juhász József és Antal Gyula megölése miatt rendelték el,[44] Mohai halálának ügyében tehát gyilkosság miatt nem indítottak nyomozást. A nyomozás befejezéséről szóló 1957. február 1-jén kelt határozat a tiszt haláláról a következőképp számolt be: „Mohai István államvédelmi százados szintén elhagyta a rendőrség épületét, amikor egy csoport őt üldözni kezdte, de üldözői elől bemenekült az épület melletti házban lévő cukrászdába. Üldözői utána mentek és amikor Mohai István már látta, hogy nem tud menekülni, halálfélelmébe önkezűleg vetett véget életének. Az üldözői a halott Mohai Istvánt kivonszolták az úttestre hasonlóan Gáti Gyulához elvonszolták a szovjet hősi emlékműhöz, ahol őt is felakasztották."[45]

A határozat Szobonya István állítólagos tetteinek ismertetésekor még egyszer megerősítette az öngyilkosságról szóló híreket. Eszerint Szobonya „eljött a megyei rendőrkapitányság épületéhez, ahol éppen ebben az időben húzták ki a cukrászdából az öngyilkos Mohai István államvédelmi századost. Szobonya István részt vett Mohai István holttestének a szovjet hősi emlékműhöz való

42 Uo. Lengyel László rendőrségi kihallgatása. 1957. január 24. 4. o.

43 Uo. 5. o.

44 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. BM Borsodmegyei Rendőrkapitányság 56/1956. sz. határozata nyomozás elrendeléséről. Miskolc, 1956. december 3. 1. o.

45 HU-MNL-BAZVL-XXXV.1. 1/41. ő. e. 56/1956. sz. határozat a nyomozás befejezéséről. Miskolc, 1957. február 1. 4. o.

vonszolásában, majd úgy mint előzőleg Freiman Lajost felakasztotta a hősi emlékműre a halott Mohai Istvánt".[46]

A rendőrség ez alapján – a később Mohai meggyilkolásával vádolt – Lengyel Lászlót Juhász József államvédelmi hadnagy bántalmazása és felakasztása miatt egyrendbeli szándékos emberöléssel, Szobonya Istvánt Freimann Lajos, Mohai István és Antal Gyula felakasztása miatt kétrendbeli szándékos emberöléssel és katonai hősi emlékmű meggyalázásával, Kovács Sándort Freimann, Mohai és Antal felakasztása, valamint amiatt, hogy állítólag bíztatta Lengyelt Juhász József akasztásakor háromrendbeli szándékos emberölés és katonai emlékmű meggyalázásával gyanúsították és adták át az ügyészségnek.[47] Mohai halálesete miatt tehát ekkor csupán *katonai emlékmű meggyalázása* címén indítványoztak büntetőeljárást.

A rendőrség ezután is számos tanúkihallgatást eszközölt, így 1957. március 19-én a cukrászműhelyben dolgozó özv. Éble Jánosnét kérdezték ki. Az asszony Mohai esetének idején már nem tartózkodott az üzletben, a sortűz után, tíz óra körül kulccsal bezárta és elhagyta üzlethelyiségét. Másnap a cukrászdát – mint minden más épületet a rendőrség közelében – őrző szuronyos katonák elmondásából értesült a történtekről: „ők elmondották, hogy az üzlet helyiségben lévő WC szellőztető nyíláson a tetőről egy ávós tiszt az abba levezető drótkötélen ereszkedett le, ahol a kezét megvérezte, majd bejött a helyiségbe, ott vérző kezét és testét a gyermekek ingjébe törülte, és itt lehetett öngyilkos, azonban még sérülésében még nem halt bele, amikor lement a pincébe, és az épületet ostromló tömeg észrevette, hogy nevezett a tetőről a cukrászdába bújt el, az udvar felőli ablakot rátörték és azon keresztül, valamint a cukrászda ajtaját is később kinyitották és nevezetettet így félholtan húzták ki az utcára, ahol a tömeg agyonverte, és hallomásól tudom, hogy felvonszolták a Városház térre és ott felakasztották a Szovjet emlékműre."[48]

Az asszony úgy vélte, hogy „az üzlethelyiségben, és a mellékhelyiségekben dulakodás lehetett, mivel a cukrászüzem helyiségeiben minden fel volt forgatva, és több tárgy és ruhanemű véres volt".[49]

Özv. Éble Jánosné közvetett úton szerzett ismeretei részben új megvilágításba helyezték az államvédelmi tiszt haláláról szóló értesüléseket. Egyszerre támasztják alá az öngyilkosságról szóló híreket, s a nyomozás folyamán új elemként a még élő Mohainak az utcán való – nem pusztán bántalmazásáról, de – agyonveréséről szólnak. Arról minden bizonnyal helyesen számolt be, hogy az üzlethelyiségben minden fel volt forgatva és számos tárgyon vért látott, ez

46 Uo. 8. o.
47 Uo. 15–16. o.
48 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Özv. Éble Jánosné tanúkihallgatása. 1957. március 19. 1. o.
49 Uo. 1–2. o.

azonban korántsem magyarázható kizárólag dulakodással. Kihallgatása során arról is beszámolt, hogy a sortűz után a tömeg egy része a cukrászdába futott, majd onnan a bérház udvara felőli ablakon át menekült el.[50] Elképzelhető, hogy sérültek is voltak közöttük, így a vérnyomok egy része már ekkor keletkezhetett. Ugyancsak véres nyomokat eredményezhetett Mohai öngyilkossága, s bizonyos, hogy a tetemét kihurcoló – és őt bántalmazó – személyek is véresek lettek. Az üzlethelyiségben tapasztalható felfordulás sem magyarázható kizárólag dulakodással, a tömeg – mint ahogy azt a rendőrség épületében is tette – vélhetően itt is részben fosztogatási és rombolási szándékkal járt el.

Éble Jánosné vallomásának hitelében maguk a hatóságok sem hihettek, Mohai halálát változatlanul öngyilkosságként kezelték.

A Mohai meggyilkolásáról szóló teória erősítése Lengyel Lászlónak a fővárosi ügyészség előtt tett vallomásában is tetten érhető. A Mohai megütését már korábban is beismerő Lengyel most már egyértelműen azt vallotta, hogy Mohait meglincselték, de már halottként akasztották fel: „a tömegből néhányan üldözni kezdtek egy civilruhás személyt, aki bemenekült a rendőrség közelében lévő cukrászdába. A bányászok utána mentek, majd lehúzták a redőnyt. Hogy odabent mi történt, azt nem tudom, de röviddel később kihozták, arra emlékszem, hogy ekkor még élt, a tömeg ütlegelni kezdte néhányat én is ököllel az arcába ütöttem. Ezután ezt a személyt a gépkocsi után kötötték és a szovjet hősi emlékműhöz vonszolták. [...E]gyütt húztuk a kötelet, lentről meg tolták az odavonszolt személyt, akiről nekem az volt a benyomásom, hogy az már halott."[51]

Lengyel vallomásával szemben Szobonya változatlanul kitartott az öngyilkossági verzió mellett, s immár – Kovács Sándorhoz hasonlóan – tagadta, hogy Mohai felakasztásakor jelen lett volna. „Az sem felel meg a valóságnak, hogy Freimann üldözésében és akasztásában vagy az öngyilkos tiszt akasztásában részt vettem volna. Ezt csak hallomásból ismerem, de jelen sem voltam. Arra a kérdésre, hogy a Kovács Sándorral történt szembesítésem során miért állítottam, hogy Kovács is részt vett velem együtt az öngyilkosságba kergetett tiszt és Freimann akasztásában, azt válaszolom, hogy a rendőrségen meg voltam félemlítve és nem akartam a nyomozóval ellenkezni."[52]

Habár Lengyel résztvevőként és Éble Jánosné közvetett tanúként Mohai agyonveréséről számolt be, az ügyészség még a vádirat kiadásakor is önkezűséggel magyarázta Mohai halálát. A Balázs Géza és társai ügyében 1957. március 27-én keltezett vádirat szerint az államvédelmi tiszt, „mielőtt üldözői elfogták volna, főbe lőtte magát. Az áldozatot ezután az emlékműhöz vonszolták, útközben Lengyel László és mások ütlegelték. Az emlékműre Lengyel László és

50 Uo. 1. o.
51 Uo. Lengyel László ügyészségi vallomása. 1957. február 27. 1. o.
52 Uo. Szobonya István ügyészségi vallomása. 1957. február 27. 1. o.

Szobonya István, valamint Kovács Sándor akasztották fel. [...] Lengyel László beismerte, hogy a cukrászdából kihozott Mohait ütlegelte, beismerte továbbá, hogy részt vett az akasztásban. Szobonya István és Kovács Sándor tagadják, hogy ebben [...] részt vettek volna".[53]

Ennek megfelelően a vádhatóság Mohai meggyilkolása ügyében még egyikükkel szemben sem emelt vádat.[54]

Fordulat a Mohai-ügyben. A Kelemen Endre – Földes Vilmos-féle boncolási jegyzőkönyv tartalma

Két héttel később – mindössze egyetlen nappal a miskolci lincselések ügyében Balázs Géza és társai ellen indított bírósági tárgyalás megkezdése előtt – az ügyben fordulat állt be. 1957. április 10-én Mohai István tetemét exhumálták és Budapestre szállították, annak boncolására pedig a Fővárosi Ügyészség dr. Kelemen Endre bírósági orvost és dr. Földes Vilmos igazságügyi orvos-szakértőt rendelte ki.[55] Az erős feloszlás állapotában lévő test boncolását másnap hajtották végre, vizsgálata során pedig az első boncjegyzőkönyv megállapításaihoz képest gyökeresen eltérő megállapításokra jutottak. Mindenekelőtt, míg a Pfliegler–Sótonyi-féle jegyzőkönyv szerint a herék a herezacskóban voltak,[56] Kelemenék megállapítása szerint a herezacskó ketté volt hasítva, a bal here nem volt fellelhető.

Jelentős eltérések mutatkoztak a külsérelmi nyomok tekintetében is.[57] Míg Pflieglerék megállapították, hogy a „jobb halántéktájon 5 Ft nagyságú, roncsolt szélű anyaghiány van, melyen át a koponyaüregbe" láttak,[58] Kelemenék úgy látták, hogy a „homlokon, a jobb halántéktájon, az arc lágyrészein és az orron számos áthatoló bőrsérülés van, azonban az előrehaladott rothadás miatt ezeknek határozott értékelése nem lehetséges".[59]

Kelemenék emellett számos olyan külső, illetve belső sérülést észleltek (pl. nyakon barázda húzódása, bordatörések), amelyek Pflieglerék vizsgálatánál nem kerültek rögzítésre, s amelyek az első vizsgálat felületességéből is következhettek.

A boncolás eredményeként Pflieglerékhez képest gyökeresen eltérő halálozási okot állapítottak meg: „a sértettet lövési sérülés sem fején, sem testének

53 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Vádirat Balázs Géza és társai ügyében. 2. o.
54 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Vádirat Balázs Géza és társai ügyében.
55 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Jegyzőkönyv. 1957. április 12.
56 Uo. Másolat. Boncjegyzőkönyv. 1956. október 27.
57 Uo. Lbsz. 731/1957. sz. boncolási jegyzőkönyv.
58 Uo. Másolat. Boncjegyzőkönyv. 1956. október 27. 1. o.
59 Uo. 3. o.

más részén nem érte. Téves az első boncolást végző szakértő azon megállapítása, hogy a koponyán lövési sérülés lett volna, még inkább téves, hogy a lövés a koponyára szorított fegyverrel történt, mert a koponyán lövési sérülésre utaló sérülés, törés stb. nem volt kimutatható. A lövedéket sem a boncoló orvosok, sem mi a koponyában nem találtuk meg, márpedig kimeneti nyílás hiányában (amit az első boncolást végző szakértők sem találtak) ha lövési sérülés történt volna, meg kellett volna találni. Lőtényezők nyomait sem észlelték a szakértők, de mi sem. Ilyen körülmények között és figyelemmel a talált sérülésekre, a koponyának lövési sérülése a leghatározottabban kizárható. Sértett koponyájának minden csontját tompa erőbehatás, számos kis darabra zúzta szét. Úgy a koponyatető, mint a koponyalap csontjai apró darabokra vannak széttöredezve, a törések sarkosak és ebből határozottan állítható, hogy a koponyát igen nagy erejű, többszörös tompa erőbehatás érte, aminek következtében a koponyacsontok darabokra törtek szét és az agyállomány nyilván igen súlyos roncsolást szenvedett el. A koponya sérülésnek élő egyénben való keletkezését a fej bőrében talált vérzések bizonyítják. A sérülések akár tompa tárggyal való ütéstől, akár ahhoz való ütődéstől keletkeztek. A koponyasérülés mellett a halál előidézésében fulladásnak, akasztásnak is szerepe volt. A nyakon talált barázda a gége csontos, porcos vázának többszörös darabos törése arra utalnak, hogy sértettet felakasztották, ez az akasztás még élő állapotában történt, miután a porc, illetve csonthártya alatt vérzéseket találtunk, ezek a csont, illetve porctöréseknek élő egyénben való keletkezését bizonyítják. Heveny idegrázkódtatás útján halálosan végződhettek volna azok a bordatörések is, melyeket sértett öt baloldali és három jobboldali bordáján találtunk és amelyek mellüregi vérzést is okoztak, adott esetben azonban ezek a sérülést halált okozóak azért nem voltak, mert az agyroncsolás, fulladás rövidebb idő alatt vezettek halálhoz, mintsem ezek a sérülések szerephez juthattak volna. Ezek a sérülések még élő egyénen keletkeztek, amit bizonyít a bordaközti izmokban felismerhető vérzés. A sérüléseket tompa erőbehatás idézte elő. A fent előadottakból tehát következik, hogy egyrészt a fejet ért nagyerejű tompa erőbehatás agyroncsolás útján, másrészt az akasztás fulladás útján, együttesen idézték elő sértett halálát, de mindkét sérülés külön-külön önmagában is alkalmas lett volna sértett halálának előidézésére, sőt erre alkalmasak lettek volna a fenti két halálok elmaradása esetén a bordatörések és szövődményei is. Sértett herezacskóját a baloldalon felhasították, és bal heréjét kitépték, leszakították. Erről a sérülésről, miután vérbeszűrődést nem találtunk, nem tudjuk határozottan megmondani, hogy élőben vagy csak a halál után keletkezett-e. Vérbeszűrődések hiányában inkább arra kell következtessünk, hogy a sérülések halál után jöttek létre."[60]

60 Uo. Lbsz. 731/1957. sz. boncolási jegyzőkönyv. 8–9. o.

A két orvos által kibocsátott szakvéleményt más szakértők is megerősítették. A boncolás során felkérésükre dr. Haranghy László egyetemi tanár, az egyetemi bírósági orvostani intézet vezetője megtekintette a hullát, majd közölte, hogy az ügyet az Egészségügyi Tudományos Tanács előtt kívánja ismertetni. Kelemenék ezután a boncolás eredményeit ismertették és a tetemet megmutatták dr. Fáber Viktor bírósági orvosnak, dr. Somogyi Endre igazságügyi szakértőnek és dr. Budvári Róbert igazságügyi szakértőnek, akik egy április 12-én kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint egyetértettek a boncolást eszközlő kollégáik megállapításaival, és az ezt tanúsító jegyzőkönyvet aláírták. A jegyzőkönyvről egyedül dr. Haranghy László aláírása hiányzott, ő ekkor már külföldön tartózkodott.[61]

A következő napokban (április 16–18. között) egymás után exhumálták a miskolci lincselések áldozatait. A sírfeltárások és a megismételt – Kelemen, Fáber, Somogyi és Budvári részvételével tartott – boncolások részben újabb meglepő eredményekkel jártak. Az 1957. április 16-án a Deszkatemetőből kihantolt Ráduly József és Strelecz János halálának okaként lényegében a Pfliegler–Sótonyi-féle szakvéleménnyel egyezően állapították meg a halál okát, Strelecznél azonban megállapították, hogy bár az első boncjegyzőkönyv adatai szerint heréi sértetlenek voltak, a bal heréje hiányzott, a jobboldalinak csak zúzott lóbabnyi darabja maradt, míg a hímtagnak mindössze négy cm hosszú csonkja volt megtalálható. Ugyancsak Strelecz nyakán olyan, még életében bekövetkező sérüléseket azonosítottak, amelyek a „nyaknak puszta kézzel, akár más módon, esetleg kötéllel történt összeszorításából" származhattak.[62] Történt ez mindannak dacára, hogy a tiszt kórházba szállítása után halt meg, s a rendőrségi vizsgálat sem tartalmazott fojtogatására vagy akasztására vonatkozóan adatokat.

Az Alsószuhán 1957. április 17-én exhumált Juhász József holttestének boncolása során szintén az áldozat nemi szervének sérülését tárták fel: „a herezacskó bőre szakadozott, a heréknek csak csonkjai függöttek össze az ondózsinórral és maga a hímtag is csak 8 cm-es csonk alakjában volt fellelhető."[63]

Antal Gyula 1957. április 17-én exhumált holttestének boncolásakor ugyancsak új megállapításra jutottak. Míg Pflieglerék megállapítása szerint Antal halálát agyroncsolás okozta, és akasztásakor „már nem élhetett",[64] Kelemenék szakértői véleménye szerint halálát zsinegelés vagy akasztás útján bekövetkező gégetörés okozta, noha a koponyájának, medencéjének és végtagjainak törése önmagában

61 Uo. Jegyzőkönyv. 1957. április 12.

62 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Jegyzőkönyv Strelecz János holttestének szemléjéről és boncolásáról. 1957. április 16. 7. o.

63 HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 1547/1957. Jegyzőkönyv Juhász József holttestének szemléjéről és boncolásáról. Alsószuha, 1957. április 17. 2. o.

64 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Antal István (helyesen: Gyula) boncolási jegyzőkönyve. 1956. október 27. 2. o.

is halálos lehetett volna.[65] A Gáti unokatestvérek és Freimann Lajos holttestének már az azonosítása is nehézségeket okozott. Gáti Imre és Freimann Lajos tetemét korábban összecserélték, így a holttestek rossz sírba, illetve temetőbe kerültek.[66] A Gáti Gyula sírjából kiemelt tetemről pedig a sérülések száma és jellege alapján megállapították, hogy nem lehet azonos a rendőr százados holttestével. A kihantolt tetem halálát ugyanakkor hasonló okok idézték elő, mint Gáti Gyuláét, a súlyosan bántalmazott személyt felakasztották: „a külső erő esetleg a test felakasztása is elengedő lehetett volna a halál bekövetkezéséhez, amint, hogy a halál csaknem valamennyi borda törésével kapcsolatosan akkor is bekövetkezett volna, ha a fejet nem éri olyan durva külső erő, amely a koponyaalapnak és állcsontoknak a boncjegyzőkönyvben részletezett durva töréseit idézte elő."[67]

A Pfliegler–Sótonyi-ügy – az első boncolást végrehajtó orvosszakértők tevékenységének „felülvizsgálata"

Minthogy a budapesti orvosszakértők Mohai halálának okaként öngyilkosság helyett koponyaroncsolást és akasztást állapítottak meg, a hatóságok – szándékos félrevezetést feltételezve – a Büntető Anyagi Jogszabályok Hatályos Összeállítása (BHÖ) 145. pont 2. bekezdésbe felvett közokirathamisítás és a BHÖ 211. pontjába felvett bűnpártolás címén indítottak büntetőeljárást a miskolci vizsgálatot végző dr. Pfliegler Kálmán és dr. Sótonyi Gábor ellen. Az eljárásnak önmagán túlmutató jelentősége volt, hiszen kimenetelétől függetlenül hatással volt a már folyamatban lévő Balázs Géza és társai ellen megkezdett nyilvános gyorsított bírósági eljárásra.[68]

A nyomozást 1957. április 13-án dr. Rákos Ferenc, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezetője rendelte el és annak lefolytatásával a miskolci megyei ügyészséget bízta meg.[69] A vizsgálat során mindkét orvost letartóztatták, első kihallgatásukra 1957. április 15-én került sor.

65 Uo. Jegyzőkönyv Antal Gyula holttestének szemléjéről és boncolásáról. 1957. április 17.

66 Uo. Jegyzőkönyv Gáti Imre holttestének szemléjéről és boncolásáról. 1957. április 26.

67 Uo. Jegyzőkönyv Gáti Gyula sírjából kihantolt ismeretlen holttestének szemléjéről és boncolásáról. 1957. április 18. 7. o.

68 Uo. Gys.XI.1057/1957-2. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. Lásd Schlachta Boglárka Lilla: Fegyelmi és büntetőjogi felelősség. A bírák és az igazságügyi szakértők felelősségének vizsgálata 1948 és 1961 között. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 61–81. o. munkája vonatkozó részeit.

69 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. 52088/1957. sz. határozat nyomozás elrendeléséről. Budapest, 1957. április 13.

Bár az iratok alapján sem őrizetbe vételük, sem szabadlábra helyezésük ideje nem ismert, lefogásuk tényét több irat is megerősíti.[70] Dr. Pfliegler Kálmán 1957. május 8-i vallomásában arról számolt be, hogy a boncjegyzőkönyvek alapjául szolgáló feljegyzéseit letartóztatásakor foglalta le a rendőrség.[71] A Gáti-perben (Balázs Géza és társai ügye) elítélt Czecze Lajos visszaemlékezése szerint az orvosok hat hétig voltak letartóztatva,[72] az üggyel a rendszerváltozás után foglalkozó dr. Tamáska Loránd tudomása szerint a Balázs Géza-ügy tárgyalása (1957. április 11. – május 15.) idején is a belügy fogdájában voltak. Leghitelesebbnek Pfliegler Kálmán fia, Imre állítása tekinthető, aki a Sótonyi Gáborral való beszélgetése után úgy tudta, hogy 1957 húsvétján (április 21.) Miskolcon voltak letartóztatásban tizenkét napig, s bírósági tanúkihallgatásukra (1957. május 10.) már szabad emberként utaztak el vonattal az előző este.[73]

Pflieglert és Sótonyit a Borsod megyei rendőr-főkapitányságon kétszer hallgatták ki, saját ügyükben 1957. április 15-én a megyei ügyészség, május 8-án a Balázs Géza és társai elleni eljárás keretében a fővárosi ügyészség kiküldöttje. A kihallgatások lényegében négy kérdés körül forogtak: 1. Ki adott utasítást arra, hogy a boncolás során csak a halálozási ok megállapítására törekedjenek? 2. Milyen körülmények között történt a jegyzőkönyv felvétele? 3. Milyen sérülések alapján történt Mohai halálozási okának a meghatározása? 4. Elismerik-e az 1956 októberében készült feljegyzések alapján felvett jegyzőkönyvek állításainak a helyességét?

A vizsgálat során nem sikerült megnyugtatóan feltárni, hogy kinek az utasítása alapján került sor kizárólag a halál okának megállapítására korlátozott vizsgálatra. A vallomások eltértek a tekintetben, hogy kitől származott ez az utasítás. Dr. Pfliegler Kálmán vallomásai szerint dr. Sótonyi Gábor hívta fel telefonon a kórházból azzal, hogy dr. Kende István kórházigazgató utasítására kell ily módon a boncolásokat eszközölni, s erről útközben dr. Sömjéni Miklóst, a megyei munkástanács jogügyi osztályának tagját is tájékoztatta szóban, aki helyeselte eljárásukat.[74] Sótonyi azonban úgy vélte, Pfliegler hozta tudomására

70 Egy 1957. áprilisi sátoraljaújhelyi, rendőrök és börtönőrök által elkövetetett agyonveréssel kapcsolatban dr. Pfliegler Kálmán szakvéleményét többen azzal próbálták hitelteleníteni, hogy részt vett a miskolci eseményekben. Hantos László rendőr szakaszvezető tanúkihallgatása során kijelentette, hogy „dr. Pfliegler Kálmán orvosszakértő véleményére nem lehet adni, mert ő a miskolci ellenforradalomban részt vett. A főosztály épületének az elfoglalásában ott volt, úgyhogy emiatt előzetes letartóztatásban is volt. Ezt ő határozottan tudja, bár nevezettnek az ügyét elsimították". HU-MNL-BAZVL-XXXV.1. 88. ő. e. Debreceni Katonai Ügyészség B.III.227/1957. sz. hivatalos jegyzése. 1958. április 3.

71 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán vallomása. 1957. május 8.

72 Kutatási jegyzőkönyv Czecze Lajossal. Felvette: Siska Szabolcs, 1999. szeptember 7.

73 Pfliegler Imre: Az exhumálás kérdőjelei. *Új Hírnök,* 1992. március 16., 11. o.

74 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Strelecz János boncjegyzőkönyve. 1956. október 27.

a munkástanács ezirányú kívánalmát.[75] Állítása szerint Kende „arra vonatkozólag, hogy a boncolást hogy kell végezni, semmiféle utasítást nem adott. Lehetséges, hogy ugyanakkor ezt is mondta, hogy törvényszéki boncolást kell végezni. Én felhívtam dr. Pfliegler Kálmánt ebben az ügyben, aki kb. fél óra múlva meg is jelent a kórházban és Pfliegler doktor mondta nekem, hogy ő tud a dologról, a boncolásokat nagyon sürgősen kell csinálni és csak az életveszélyes sérülésekre szorítkozva kell végezni. Határozottan állítom, hogy ezt dr. Pfliegler mondotta".[76] Dr. Kende István maga is tagadta, hogy ilyen értelmű utasítást adott volna ki.[77]

A további kérdésekre a két orvos lényegében azonosan nyilatkozott. Elismerték, hogy a jegyzőkönyveket nem szabályos módon készítették, de mindketten hangsúlyozták, hogy arra lehetőségük sem volt. A felületes boncolást – a kizárólag a halál okának felderítésére vonatkozó utasításon túl – az elhunytak nagy számával és a sietséggel magyarázták.[78] Emellett Pfliegler a tömegtől való félelemre és arra hivatkozott, hogy olyan híreket kaptak, miszerint „tömeg jön a hullákért és azokat Diósgyőrbe viszik ki és a Martin-kemencébe elégetik. Ez szintén siettette és ezáltal felületesebbé tette munkánkat".[79] Májusi kihallgatása során a körülményekről részletesen beszámolt: „A boncolásoknál 50 ember volt jelen nem is tudtunk gépelni, hozzátartozók, forradalmi bizottság, fegyveresek, lárma volt és egy boncolásra 15-20 perc jutott. A boncolást megelőzőleg izgatott lelkiállapotban voltam [...,] rajtam is félelem lett úrrá, mert a tömegben felismertem olyan rabokat, akiknek eljárása során tényked tem és akik engem megfenyegettek úgy, hogy nem is mertem lakásomon elaludni és mindezek után került sor a boncolásokra".[80] A hozzátartozók jelenléte Sótonyi emlékezete szerint azonban nem volt állandó, „a sértettek boncolásánál átmenetileg voltak bent idegenek is, de szó sincs arról, hogy ott lettek volna idegenek bent huzamosabb ideig" – vallotta.[81]

Lényegében mindketten egyértelműen elismerték, hogy Mohai boncolásánál hibákat vétettek, és elfogadták a budapestiek által kiadott szakvélemény helyességét. Pfliegler hibás szakértői véleményüket azzal magyarázta, hogy csak a halál okát akarták megállapítani, s minthogy Mohai koponyáján olyan súlyos sérülést találtak, a tömegben a további vizsgálatokat már nem tartották indokoltnak: „Már a boncolás időpontjában el volt terjedve az a hír, hogy Mohai István öngyilkos lett, vizsgálatunk, vagyis az, hogy a koponya csontján nagy sérülést észleltünk az öngyilkosságot alátámasztva láttuk. Ez a hiedelem később sem

75 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Sótonyi Gábor kihallgatása. 1957. április 15.
76 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Sótonyi Gábor vallomása. 1957. május 8. 1. o.
77 Uo. Dr. Kende István vallomása. 1957. május 8.
78 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Sótonyi Gábor kihallgatása. 1957. április 15.
79 Uo. Dr. Pfliegler Kálmán kihallgatása. 1957. április 15. 1. o.
80 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán vallomása. 1957. május 8. 2. o.
81 Uo. Dr. Sótonyi Gábor vallomása. 1957. május 8. 1. o.

változott meg és így rögzítettem ezt nov. végén jegyzőkönyvbe."[82] Pfliegler májusi vallomásában közölte: „elfogadom, hogy a holtestek kihantolása során a szakértők megállapításai lehetnek az irányadók. [...E]lfogadom és elismerem, hogy csonttörések, nyaki sérülések és belső szerveknek súlyos elváltozásai az általunk végzett boncolások során elkerülhették figyelmünket. Így pld. azon esetben, ahol a koponya szét volt verve, ott a mellkas és hasi szerveket már nem is boncoltuk."[83]

Sótonyi a holttestre és annak boncolására pontosan nem tudott visszaemlékezni, de közölte, hogy a koponya szétfűrészelésére, illetve boncolására azért nem került sor, mert az „súlyosan szét volt esve".[84] Az új szakvélemény állításaira reagálva pedig közölte, hogy „Mohai István koponyáján oly súlyos sérülést észleltünk, hogy a további vizsgálattól eltekintettünk. Ez a koponya sérülés az első megállapításra is nyilvánvalóan alkalmas volt halál okozására, ezért a mellkast, hasi részeket nem boncoltuk. Igaz, hogy a nyakán sem vettük észre az akasztás nyomait, de a holttest feje, arca és testének egyéb részei nagyon súlyosan voltak bántalmazva és így kerülte, illetve kerülhette el a figyelmünket. Ugyanez vonatkozik a herékre is".[85] Májusi vallomásában hasonlóan nyilatkozott: „Az egyes sérülésekre ma már nem tudok visszaemlékezni, de arra határozottan emlékszem, hogy a koponyatető teljesen szét volt töredezve. Megállapításunk az volt, hogy lövési sérülés. Nekem azonban ilyen megállapítás tételéhez semmi gyakorlatom nincs, de lehetségesnek tartom, hogy ezen megállapításom téves volt. A boncolásokat nem az előírások szerint foganatosítottak az akkori események hatása alatt és így lehetséges, hogy megállapításaink hiányosak, vagy meg nem felelők, tévesek." Az orvos emellett azzal védekezett, hogy ő nem kinevezett igazságügyi orvosszakértő, „csak mint a kórház kórboncnoka" vett részt a boncolásokban, mint „második szakértő".[86]

Hamis szakvélemény tudatos kiadását – tehát a szándékos okirathamisítást és a bűnpártolást – mindketten határozottan tagadták. Pfliegler hangsúlyozta, hogy szakvéleményével nem akarta „félrevezetni" a nyomozó hatóságot. „Már akkor is gondoltam rá, hogy ezeket a hullákat exhumálni fogják, ha valaki azóta megkérdezte volna tőlem, hogy szükséges-e az októberi vélemény felülvizsgálása, a hullák exhumálása, akkor én igennel válaszoltam volna. Megjegyezni kívánom, hogy a hullák felboncolásával én azt kívántam elérni, hogy ha elégetik őket, akkor feljegyzések halálukat okozó sérülésekről maradjanak."[87]

82 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Pfliegler Kálmán kihallgatása. 1957. április 15. 1. o.
83 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Pfliegler Kálmán vallomása. 1957. május 8. 2. o.
84 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Sótonyi Gábor kihallgatása. 1957. április 15. 1. o.
85 Uo. 1. o.
86 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Dr. Sótonyi Gábor vallomása. 1957. május 8. 2. o.
87 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. Dr. Pfliegler Kálmán kihallgatása. 1957. április 15. 1–2. o.

Az eljárás folytatódik – Balázs Géza és társai elsőfokú tárgyalása

A Gáti-perként elhíresült tárgyaláson számos meglepetés történt. 1957. április 12-én Lengyel László első szavaival csak Mohai István felakasztásában vallotta magát bűnösnek, minden más vádat tagadott: „bűnösségemet annak a személynek a felakasztásában ismerem el, akit a cukrászdából hoztak ki és a szovjet emlékműre akasztottuk".[88] Részletes elbeszélésében azonban már azt is elismerte, hogy a tömegtől való félelmében ő is részt vett a tiszt bántalmazásában. A történtekről a következőképp számolt be: „nagy tömeget láttam, akik csoportosultak a cukrászda környékén. Nem emlékszem pontosan, hogy akkor történt-e, amikor ideértem, vagy valamivel később, hogy 3 bányász a cukrászdából karjánál fogva vezetett ki egy civilruhás embert. Még ki sem hozták a cukrászdából, amikor a nép már neki rohant és ütötte és húzta ki a cukrászdából. Én nem helyeseltem [...]. Ez a katona is állandóan lökdösött engem, hogy én is menjek ehhez az emberhez, akit a tömeg vert, és én is verjem. Én féltem ettől a katonától és ezért ennek unszolására kényszerből odamentem és arcul ütöttem. Ezt az embert mindenki ütötte, aki a közelében állt, próbált menekülni is, azonban nem tudott, mert mindig megfogták. A földre az én ütésem után került. Amikor a földre került, ott a tömeg tovább ütötte, majd egy villanydróttal lábánál fogva egy gépkocsihoz kötötték. A villanydrót már elő volt készítve, mivel láttam azt két embernél. Amikor az autó után kötötték, a sofőr beszállt a kocsiba és elindította. Az autó a Fő utcán haladt. A tömeg követte a kocsi után kötött embert és közben lábbal rugdosták. Én nem bántalmaztam többet [...]. Amikor az emberi testet az autó az emlékműhöz húzta, véres volt és a földön feküdt. Azt tudom, hogy nem próbált felemelkedni. Azt nem tudom, hogy ekkor élt-e még, vagy már meg volt halva."[89]

Lengyel tehát vallomásában nemcsak azt ismerte el, részt vett Mohai bántalmazásában, de azt is, hogy Mohai akkor még életben volt. Lengyel vallomása figyelemre méltó, mert miközben az új koncepció szerint állította, hogy Mohait még élve hozták ki a cukrászdából, azt már tagadta, hogy a Hatvanötösök utcai akasztásban részt vett volna. Közölte, hogy a rendőrségen ezt csak azért vállalta, mert „a rendőrségen megvertek és így kényszerítettek ennek az esetnek az elismerésére. Ezt az ügyet én akkor sem vállalom, ha rögtön felakasztanak is".[90]

Lengyel vallomása jelentősen eltért e tekintetben a rendőrségi és ügyészségi vallomásától, amire nem tudott magyarázatot adni. Ügyészi kérdésre azonban

88 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Lengyel László bírósági vallomása. Gys.XI.1057/1957-3. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 14. o.

89 Uo. 15–16. o.

90 Uo. 16. o.

ismételten megerősítette a Mohaival kapcsolatos kijelentését: „A cukrászdából kb. 3-4 méterre voltam. Lövést nem hallottam. A cukrászdából kivezetett embernek le volt hajtva a feje, nem tudom, hogy kérte-e a tömeget, hogy ne bántsák, hogy engedjék szabadon."[91] Lengyel vallomása után az ügyész azonnal módosította a vádat kétrendbeli – Mohai és Juhász ellen elkövetett – gyilkosság bűntettére.[92]

Lengyel megváltoztatott vallomásával bizonyosan ártott magának, s mindezt vélhetően kényszer hatására tette. A bíróság ítéletében külön foglalkozott Lengyel folyamatosan változó vallomásaival, s úgy vélte, hogy míg Lengyel „a tárgyalás elején még abban a hiszemben volt, hogy az általa felakasztott Juhász és Mohai már halott állapotban kerültek a kötélre, illetve úgy gondolta, hogy nem fog kiderülni az, hogy Mohai nem lett öngyilkos, hanem élő állapotban verték félig agyon és akasztották fel. Amikor azután a tárgyalás során a tényállás teljesen tisztázódott és kétségtelenül bebizonyosodott, hogy Gáti Gyulán kívül minden személyt élő állapotban akasztottak fel, akkor Lengyel László az utolsó szó jogán visszavonta összes beismerő vallomásait és azt akarata elhitetni, hogy ezeket kényszer hatása alatt tette".[93]

Szobonya és Kovács a bíróság előtt is tagadta, hogy részt vett volna Mohai felakasztásában, míg Kovács ártatlannak vallotta magát, Szobonya csak Antal Gyula felakasztásában való részvételét ismerte el, s korábbi beismerését preszszióval magyarázta: „A rendőrségen azért vallottam másképp, mert vallomásom megtételére veréssel kényszerítettek. Amikor az első vallomásomat megtettem, a jegyzőkönyvet összetépték és addig ütöttek, amíg az általuk kívánt vallomást meg nem tettem."[94] Elnöki kérdésre ő is beszámolt Mohai halálának körülményeiről, de kitartott amellett, hogy azt önkezűség okozta: „az, aki a cukrászdában öngyilkos lett. A cukrászdából nem hallottam a lövést, csak mondták az emberek, hogy lőttek a cukrászdában. Azt láttam, hogy a cukrászdából karonfogva húztak ki egy embert. Ez az ember nem a saját lábán jött ki, hanem kétoldalról tartották és úgy húzták. Azt nem tudom, hogy élt-e még ekkor, de azt hallottam, hogy öngyilkos lett. Ezt az embert később nyakánál fogva kötötték a gépkocsihoz."[95]

Az ügyész ezután Szobonya és az ártatlanságát hangsúlyozó Kovács Sándor ellen is kiterjesztette a vádat Mohai István meggyilkolása ügyében.[96]

A Mohai István meggyilkolásáról szóló történetet egyetlen tanú sem tudta megerősíteni. A tárgyaláson két személyt hallgattak ki, de mindketten az öngyil-

91 Uo. 18. o.
92 Uo. 18. o.
93 Uo. Gys.XI.1057/1957-14. sz. ítélet. 55. o.
94 Uo. Szobonya István bírósági vallomása. Gys.XI.1057/1957-3. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 25. o.
95 Uo. 25. o.
96 Uo. Gys.XI.1057/1957-3. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 26., 35. o.

kossági verziót támasztották alá. Pavlánszki Béláné a történtekről a következőképp számolt be: „Azt is láttam, hogy egy férfi agyonlőtte magát a cukrászdában. Ezt onnan tudom, hogy én a cukrászdánál álltam, és hallottam egy lövést, ami után bementek az emberek és kihoztak egy halottat. Azt az embert, aki öngyilkos lett, a karjánál fogva húzták ki. Az nem járt, hanem úgy hozták a karjánál fogva. Amikor kihozták a halottat a tömeg ütötte."[97] Elmondását alátámasztotta a már rendőrség által is kihallgatott Lemák József, aki közölte: „mire odaértünk az autóhoz, a rendőr már nem élt. Ekkor a kocsi után kötötték, lábánál fogva és elindult oda, ahol már a kettő fel volt akasztva. Ezt az embert a cukrászdából hozták ki rugdosva, kezénél, lábánál fogva húzták. Azt beszélték, hogy már bent öngyilkos lett. Az emberek az autón maradtak és úgy indult el a Zenepalotához. [...] Kb. 50 méteren keresztül a lábánál fogva húzták, ekkor a kötél elszakadt, ezután a nyakánál kötötték vissza. Már nem élt, amikor a kocsihoz hozták."[98]

1957. május 10-én került sor a miskolci boncolásban résztvevő orvosok tanúkihallgatására. Dr. Pfliegler Kálmán vallomásában egyszerre erősítette meg az öngyilkosságról szóló híreket, és ismerte el a fővárosi orvosszakértők véleményét Mohai meggyilkolására vonatkozóan: „nekünk az volt a tudomásunk, hogy Mohai öngyilkos lett. Amikor én az akasztás napján este az emlékmű mellett jöttem el, láttam is Mohait felakasztva, és láttam egy lyukat Mohai fején. Mohait utoljára boncoltuk. Ekkor már nagyon fáradtak és idegesek voltunk, és mivel mindenki azt mondta és úgy tudta, hogy Mohai öngyilkos lett, a fejlövést elnézhettem, azért írtam a jegyzőkönyvbe, hogy öngyilkos lett, de a jegyzőkönyvben ezt nem kizárólagosnak állítottam, hanem azt is lehetőnek tartottam, hogy más lőtte meg Mohait. [...Ú]gy emlékszem, hogy Mohai fejbőrét a boncolásnál felszedtük. [...] Azt tudtam, hogy Mohait felakasztották, de a fejsérülést a rendőrségnél kellett elszenvednie. Ezt onnan tudom, hogy érdeklődtem és hallottam a cukrászdában történt esetről. [...] Mohai esetében valótlant nem akartunk feltüntetni a boncjegyzőkönyvben. A valóságnak meg nem felelő adat úgy kerülhetett a boncjegyzőkönyvbe, hogy mindössze 20 perc állt rendelkezésünkre a boncolásnál, igen izgatottak voltunk, féltem attól, hogy lelőnek, ezért lehet, hogy a jegyzeteim nem voltak pontosak, s így kerülhetett valótlan adat a boncjegyzőkönyvbe. [...] Abban érzem magam hibásnak, hogy ilyen körülmények között vállaltam a boncolást, azonban nem tehettem mást, mivel a munkástanács utasított engem erre. [...] Magam is elismerem, hogy az általunk megejtett boncolás nem volt szabályos boncolás, az nem volt alapos sem, így tehát valószínűnek tartom, hogy a budapesti orvosszakértők által megállapított tények felelnek meg a valóságnak. Mohait utoljára boncoltuk, csak a bemeneti nyílást vettük észre, ezt elfogadtuk,

97 Uo. Pavlánszki Béláné bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-5. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 60. o.

98 Uo. Lemák József bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-5. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 63. o.

a kimenetit nem találtuk, de nem is kerestük tüzetesebben, és a lőcsatornát sem találtuk. El kell fogadnom a budapesti orvosszakértők által megállapított azt a tényt is, hogy Mohait egyáltalán nem érte lövés."[99]

Hasonlóképp nyilatkozott dr. Sótonyi Gábor is: „Mohainál lövési sérülést állapítottunk meg. A tömegnek az volt a tudomása, hogy Mohait lövési sérülés érte. Arra emlékszem, hogy Mohai koponyaboltozata szét volt lőve. [...] Mohai esetére nem tudok pontosan visszaemlékezni. [... A] jegyzőkönyvet nem én írtam, tévedésnek, vagy rossz emlékezésnek tudom be azt, hogy a boncjegyzőkönyvbe a valóságnak meg nem felelő adatok kerültek. Mivel a pesti szakértők alapos boncolást végeztek, szakvéleményüket elfogadom."[100]

Az utolsó szó jogán mindhárom vádlott[101] tagadta, hogy részt vett volna Mohai meggyilkolásában, a bíróság azonban bűnösnek mondotta ki őket. Az 1957. május 16-án kelt ítélet szerint „Mohai István ávh-s százados a bezúduló tömeg elől emeletről, emeletre menekült, majd feljutott a padlásra és szerencsésen kikerülte a Balázs Géza és társai által reá zúdított puskatüzet, a tetőről azonban más menekülés nem volt, mint a szomszédos háztetőre átmenve, a szomszédos házban valahol elrejtőzködni. Mohai István át is jutott a szomszédos háztetőre, onnan leereszkedve a házban a cukrászdába menekült és ott próbált elrejtőzködni. A menekülő Mohait azonban az utcáról figyelemmel kísérték, miután meglátták, hogy a cukrászdába menekült, a cukrászda bezárt ajtaját felnyitották és oda behatolva Mohai István századost a cukrászdából élő állapotban kihozták. Amikor Mohait ismeretlen személyek a cukrászdából kiráncigálták, már közvetlen közelében voltak Lengyel László, Szobonya István és Kovács Sándor. Lengyel és Szobonya nyomban hozzáfogott Mohai bántalmazásához [az állítás alátámasztására vallomás nem történt], ezen bántalmazást az őt körülvevő személyekkel hosszabb időn keresztül folytatták úgy, hogy Mohai Istvánnak fején és testén számtalan súlyos sérülést okoztak, majd Mohai Istvánt eszméletlen állapotban a szovjet emlékműhöz hurcolták és ott Lengyel László és Szobonya István most már harmadiknak a szovjet emlékműre felakasztották".[102]

Az ítélet külön kitért a két boncolási jegyzőkönyv közötti eltérésre, s megállapította, hogy „Mohai István ávh-s százados holttestét ugyancsak kihantolták s ennek során megállapítást nyert, hogy halálát a fejet ért nagy erejű tompa ütések és az ezzel járó agyroncsolás, másrészt pedig akasztás útján fulladás idézte elő.

99 Uo. Dr. Pfliegler Kálmán bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 197–199. o.

100 Uo. Dr. Sótonyi Gábor bírósági tanúvallomása. Gys.XI.1057/1957-12. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 202. o.

101 A nem szó szerint felvett bírósági jegyzőkönyv Lengyel tagadását nem tartalmazta, arról csupán az ítélet szólt.

102 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Gys.XI.1057/1957-14. sz. ítélet. 32–33. o.

Megállapítást nyert az is, hogy a sértett herezacskóját felhasították, bal heréjét kiszakították".[103]

Az első boncjegyzőkönyvben foglaltakat pedig annak tulajdonította, hogy az „alá kívánta támasztani az ellenforradalmárok által terjesztett ama valótlanságot, hogy Mohai István a cukrászdába való menekülése után öngyilkos lett. Az újra boncolás kétségtelenül megállapította, hogy Mohai Istvánnak a koponyáján semmiféle lövési sérülés nincsen, halálát akárcsak a többi áldozatok halálát a koponyára mért ütések és a felakasztás következtébe beállott fulladás okozta. Nyilvánvaló ebből, hogy mindazok, akik Mohai István bántalmazásában a cukrászdából való kihozatala után részt vettek, nem halott, hanem élő emberen követték azt el".[104]

Az elsőfokú ítélet érdekessége, hogy míg Mohainál részben azt állapította meg, hogy halálát akasztás útján fulladás okozta, addig a szintén kocsival az emlékműhöz húzott Gáti Gyulánál másképp vélekedett: „Gáti Gyula az elszenvedett súlyos sérülések és a nyakára szoruló hurok feszülése következtében Gáti Gyula még a szovjet emlékműhöz való megérkezés előtt meghalt."[105] Tette mindezt annak ellenére, hogy Mohait Lengyel szerint a lábánál, Szobonya szerint a nyakánál, Lemák József tanú szerint előbb a lábánál, majd a nyakánál fogva húzták végig a város főutcáján. Ha ekkor életben lett volna, a macskaköves, közel két km-es utat sem élhette volna túl, függetlenül attól, hogy a kötelet a nyakára, vagy a lábára kötik. Amennyiben a nyakára kötik, az út során bizonyosan megfulladt volna, amennyiben pedig a lábára, úgy a macskakövekkel való sorozatos ütődések hatására szenvedett volna oly fejsérüléseket, amelyek halálát okozták volna.

A Pflieglerék elleni nyomozás megszüntetése

Egy nappal Pflieglerék bírósági tanúvallomása után, 1957. május 11-én a vizsgálatot elrendelő dr. Rákos Ferenc, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezetője a megyei ügyésztől kért tájékoztatást az orvosok elleni eljárás állásáról.[106] Dr. Tóth Lajos megyei ügyész 1957. május 17-én kelt jelentésében azon véleményének adott hangot, hogy nem sikerült még tisztázni, hogy „milyen cél vezethette a gyanúsítottakat Mohai István hullájának boncolásáról adott valótlan szakvélemény

103 Uo. 50. o.
104 Uo.
105 Uo. 49–50. o.
106 HU-MNL-BAZVL-XXV.71.d. 0061/1957. 52088/1957. sz. átirat.

elkészítésében",[107] ezért kérésére a Legfőbb Ügyészség egy hónappal, 1957. június 13-ig hosszabbította meg a nyomozást időtartamát.[108]

A következő egy hónapban a fennmaradt iratok alapján érdemi változás nem történt, végül pedig az ügyészség megszüntette a nyomozást. Az erről szóló határozat, bár Mohait meggyilkolt személyként kezelte, a fővárosi bíróság ítéletével szemben azt állapította meg, hogy a volt államvédelmi tiszt „gyilkosa, vagy gyilkosai ismeretlenek. Nincs adat arra, hogy ezeket, vagy ezek valamelyikét az orvosok ismernék. Munkáját mindkét orvos becsületesen végzi. Felületes munkájukat az ellenforradalmi események alatt akkori lelkiállapotuk, a hullák nagy száma, az ellenforradalmi elemektől való félelem magyarázza. Ilyen körülmények között velük szemben a törvény szerint kiszabható legkisebb büntetés alkalmazása is szükségtelen".[109] Pfliegler és Sótonyi ellen ezzel az eljárás megszűnt, s mindketten eredeti munkakörükben folytathatták munkájukat.

Mohai halála a Fehér könyvek olvasatában

A miskolci orvosokkal szembeni eljárás megszüntetésével körülbelül egyidőben, 1957. június 10-e táján jelent meg az első helyi eseményekkel foglalkozó Fehér könyv *Az ellenforradalom Miskolcon* címmel. Vélhetően a kiadási procedúra elhúzódása miatt a kötet olyan állításokat tartalmazott, amelyek miatt az első boncolást végző orvosokat is meghurcolták. Az államvédelmi tiszt halálát öngyilkosságként kezelték, s történetének kibontása érdekében Szobonya István már fentebb említett 1957. január 23-i vallomásából idéztek hosszan.[110]

Arra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, hogy a „malőrért" felelős két szerzőt – Déri Ernő és Pataki László városi pártfunkcionáriusokat – emiatt bírálat érte volna, a „hibát" azonban az 1957 decemberében megjelenő második borsodi Fehér könyv, az *Ez történt Borsodban* lapjain már kijavították, és a bírósági ítélettel egyezően állították: „Mohai elvtársat a cukrászdából élő állapotban kivonszolták. Lengyel László, Szobonya István, Kovács Sándor rögtön nekiestek Mohai századosnak, agyba-főbe verték, majd az eszméletét elvesztő embert a szovjet emlékműhöz vonszolták, és ott most már harmadiknak felakasztották."[111]

107 Uo. 0061/1957. sz. átirat. Miskolc, 1957. május 17. 1–2. o.

108 Uo. 52088/17. sz. átirat. Budapest, 1957. május 21.

109 Uo. Határozat a Pfliegler Kálmán és Sótonyi Gábor elleni nyomozás megszüntetéséről. 1957. június 10. 1. o.

110 Déri Ernő – Pataki László: *Az ellenforradalom Miskolcon.* Budapest, Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1957. 34. o.

111 *Ez történt Borsodban.* Összeáll.: Szerkesztőbizottság. Miskolc, Északmagyarország Lapkiadó Vállalat, 1957. 29–30. o.

Balázs Gézáék másodfokú tárgyalása és a második Gáti-per

Időközben folytatódtak a Mohai halálával is kapcsolatos büntetőeljárások. Balázs Géza és társai másodfokú tárgyalásán (1957. július 1–17.) Lengyel László beismerte, hogy Mohainak adott két pofont, és részt vett a felakasztásában, de hangsúlyozta, hogy a tiszt öngyilkos lett, míg Szobonya és Kovács változatlanul tagadott.

Lengyel védője indítványozta az orvosszakértői véleményeknek az Egészségügyi Minisztérium orvosi tanácsa elé történő terjesztését, ezt azonban az ügyész szükségtelennek ítélte meg arra hivatkozva, hogy „az idevonatkozó boncolási jegyzőkönyvek a halál okát tisztázzák".[112] A védelem emellett eljárási szabálysértésre hivatkozott, amiért az áldozatok exhumálásánál és a budapesti orvosszakértők bonctani vizsgálatánál ellenőrző szakértők alkalmazását nem javasolhatták.

A bíróság kérésüket azzal utasította el, hogy az ügyész a tárgyalás során „időben tájékoztatta a feleket is, hogy a budapesti bírósági orvosszakértőket milyen kérdések vizsgálatára kérte fel", s ekkor a védelem sem észrevétellel, sem indítvánnyal nem élt.[113] A bírói érvelés hamis volt. A jelzett ügyészi bejelentések nem a boncolások előtt, hanem 1957. április 25-én, illetve május 3-án, a már végrehajtott vizsgálatok utáni hetekben történtek, s arra irányultak, hogy a tárgyalások elnapolását kérjék arra hivatkozva, hogy dr. Kelemen professzorék a felboncolt tetemek közül négy személyazonosságát meg tudják állapítani.[114]

A Legfelsőbb Bíróság előtt a védelem változatlanul megkérdőjelezte az orvosszakértői vélemények megállapításait, „messze túlmenően koncentrált támadást intézett a tekintetben, hogy egyrészt téves az a megállapítás, miszerint Freimann Lajos, Mohai István és Antal Gyula áldozatok felakasztása életükben történt volna, másrészt az egyes vádlottak szerepére vonatkozó ténymegállapítások tévesek".[115] A bíróság azonban úgy vélte, hogy bár a fővárosi bírósági orvosszakértők „objektíve rendkívül nehéz körülmények között végezték el feladatukat és bizonyos észleletekre már nem is volt módjuk, körültekintő és alapos vizsgálatot végeztek".[116] A bíróság ennek megfelelően megállapította, hogy Mohait, Freimannt, Juhászt és Antalt, bár halálos sérülésekkel, de élő álla-

112 BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Nbf.II.5074/1957/23. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 3. o.
113 Uo. Nbf.II.5074/1957. sz. ítélet. 16. o.
114 Uo. Gys.XI.1057/1957-10. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 174–175.; Gys.XI.1057/1957-11. sz. tárgyalási jegyzőkönyv. 190. o.
115 Uo. Nbf.II.5074/1957. sz. ítélet. 16. o.
116 Uo. Nbf.II.5074/1957. sz. ítélet. 17. o.

potban akasztották fel.[117] A bíróság helyben hagyta mindhárom érintett vádlott büntetését, amely alapján 1957. szeptember 5-én Lengyel Lászlót kivégezték.[118]

Mohai halálesete szóba került a Szarka József és társai ellen indított ún. második Gáti-per tárgyalásán is. Dr. Kelemen Endre 1957. december 12-én a Fővárosi Bíróság megállapításától eltérően úgy vélte, hogy a nyakon észlelt akasztási barázdáról nem lehetett teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az „még élő egyénben keletkezett-e, vagy már holta után". Hangsúlyozta, hogy a „koponyatető minden csontja össze volt törve apró darabokra, agyroncsolás következett be és ez okozta a halál beállását". Kitartott azonban amellett, hogy az kizárható, hogy a tiszt önkezével vetett volna véget az életének, illetve amellett is, hogy a „herezacskója fel lett hasítva, az egyik heréje ki volt szakítva, ez a sérülés már halála után keletkezett".[119] Hangsúlyozta, a „halál erőszak folytán következett be, önkezűleg való beállás teljesen kizárt, senki sem tudta volna ezeket a sérüléseket önmagán elvégezni. A sérülések idegen kezektől származtak, rendkívül durvák voltak, durva lelkületre jellemző vonás volt az, hogy még haláluk után is bántalmazták az áldozatokat. A herezacskó felhasítása, a here kitépése a legdurvább lelkületre utaló magatartás volt".[120]

Orvosszakértői kritika a rendszerváltozás után

A rendszerváltozás után ismét a közbeszéd tárgyává vált a Mohai-ügy. Dr. Tamáska Loránd, egy miskolci kötődésű, de már évtizedek óta emigrációban élő igazságügyi orvosszakértő[121] több interjúban foglalkozott az 1956 utáni megtorlás orvosszakértői eseteivel, s úgy vélte, hogy a miskolci volt „a legfelháborítóbb

117 Uo. Nbf.II.5074/1957. sz. ítélet. 10. o.

118 Uo. Jegyzőkönyv Lengyel László ítéletének végrehajtásáról. 1957. szeptember 5.

119 HU-MNL-BAZVL-XXV.21.b. 1547/1957. Dr. Kelemen Endre bírósági tanúvallomása. 162. o.

120 Uo. 164. o.

121 Született Alsóvadászon 1918. december 1-jén. Gyermekéveit Alsóvadászon, Szikszón, majd Miskolcon töltötte. Középiskolai tanulmányait 1928-tól a Miskolc M. Kir. Kath. Fráter György Gimnáziumban végezte, 1936-ban érettségizett (HU-MNL-BAZVL-VIII.54. 27–35. köt.). 1944-ben végzett a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán. 1947–1958 között a Törvényszéki Orvostani Intézet adjunktusa volt, mellette rendőrboncnoki teendőket látott el, és a Pestvidéki Törvényszéknél működött szakértőként. 1959-től 1961-es emigrálásáig a Pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézet igazgatója. 1961-es emigrálása után Aachenben telepedett le, 1993-ban hunyt el. (Polyák Petra [szerk.]: *Pécsi Egyetemi Almanach 2. 1951–1999.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2017. 112. o.) Édesapja, dr. Tamáska Lőrinc Miskolcon praktizált ügyvédként, az 1956-os megtorlás során – minthogy 1957 elején megismerte az ÁVH által foglalkoztatott ügynökök névsorát – államtitok jogosulatlan megszerzése miatt jogerősen 10 hónap börtönre ítélték. (Kis: *Miskolc 1956.* 257. o.)

az összes között".[122] Már első, 1990 augusztusában[123] készült riportjában súlyos kritikával illette kollégáit, különösen dr. Kelemen Endrét, akiről úgy vélte, hogy „mindenre hajlandó volt, amit az ügyészség, főleg a Legfőbb Ügyészség vagy az ÁVO tőle megkövetelt. Benne mindig megvolt az a hajlam, hogy az ügyeket túlhajtsa. Ő még jobban befeketítette a vádlottat, mint maga az ÁVO".[124] Tamáska hangsúlyozta, a Kelemen-féle bizottság – amelynek tévesen Harsányi Lászlót is tagjának vélte – hamis szakértői véleményt adott ki: „Ők kiállítottak egy olyan boncjegyzőkönyvet a földben fekvő, rothadt holttestekről, hogy a nyakon az izomzatban vérzéseket lehet kimutatni, és ez a vérzés, mint vitális reakció bizonyítja, hogy amikor a testeket az orosz emlékműre felakasztották, akkor az illetők még éltek. Tehát a halálért azok felelősek, akik a testeket az emlékműre felakasztották. De ezek akkor már nem élhettek. Egyrészt a kötél a nyakukon volt, és úgy húzták őket a kapitányság épületétől - hosszú úton keresztül - az emlékműig. Tehát, ha még éltek is a lincselés után, a vonszolás közben meghaltak. Másrészt pedig egy lelkiismeretes szakértő - éppen azért, mert ismeri a posztvitális jeleket - nem tudja megmondani, hogy ezek a bevérzések még életben keletkeztek-e vagy a halál beállta után. Mert keletkezhettek akkor, amikor húzták az autóval vagy a traktorral az emlékműhöz, de keletkezhettek akkor is, amikor felakasztották őket. Ha egyáltalán vérzésekről van szó, nem úgynevezett rothadásos beivódásról. Mert a vérzéseket helytelenül mondjuk mi vitális reakcióknak. Azok csak úgynevezett jelek. A vitális reakció azt jelenti, hogy egy élő sejt, egy szövet egy behatásra biológiai folyamattal válaszol. Ha egy hajszálér megreped, akkor az élő egyén vérerében uralkodó nyomás miatt a vér kilép és benyomul az eret környező szövetekbe. De ugyanez a folyamat játszódik le, hogyha valakinek halála után nyomást gyakorolunk például a nyakára. Megrepednek a hajszálerek, és az így keletkezett nyomás következtében préselődik a vér a kötőszövetekbe. A kettő között nagy különbség van egy szakember számára. Ha valaki azt mondja nekem, hogy a vérzés vitális reakció, akkor azt szoktam mondani, hogy magának fogalma sincs a törvényszéki orvostanról. Az akasztás mindig is igen problematikus fejezete volt a törvényszéki orvostannak. Nem mindegy, hogy valakit életében akasztottak-e fel, vagy magát akasztotta fel és nem mindegy, hogy valakit megöltek, és utána kötötték fel úgy, hogy öngyilkosság látszatát keltsék. Emiatt sokat kellett ezekkel a kérdésekkel foglalkozni. Mert hogyha a halál után két-három órával akasztanak fel valakit, akkor az

122 Hankó Ildikó: Bűnösök talárban. *Demokrata,* 10. (2006) 51–52., 50. o.

123 Az interjút a Kossuth Rádióban 1990. augusztus 9-én sugározták először. (Észak-Magyarország, 1990. augusztus 9. 4. o.)

124 Borenich Péter: *A bonckés Paganinije.* 1990. https://borenichpeter.hu/dokumentum-oszszeallitasok-tenyfeltaro-riportok/97-borenich-peter-a-bonckes-paganinije (Letöltés: 2023. 08. 28.)

említett fizikális törvények értelmében izomszakadások és bevérzések jönnek létre a halott nyakán is."[125]

Tamáska tudott a Pflieglerék elleni eljárásáról is, de tévesen úgy tudta, hogy a két orvos a belügy fogdájában volt a tárgyalásig, majd szakértő tanúként visszavonták véleményüket. „Így már nem volt akadálya annak, hogy halálos ítéleteket is hozzanak" – állította.[126]

A riport után Tamáska igyekezett felvenni a kapcsolatot a miskolciakkal. 1990 novemberében az 1956-os események miatt ugyancsak bíróság elé állított és jogerősen felmentett Papp Lászlóhoz intézett levelet, arra kérve őt, hogy reagáljon állításaira: „nem szeretném, ha közleményembe valami tévedés csúszna be."[127] Később Balás István, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) miskolci képviselőjének írt, aki a rendszerváltozás után az első 1956-os miskolci könyv *(1956 forradalma Miskolcon)* szerkesztője volt.[128] Minden bizonnyal ennek hatására Borzák Tibor újságíró Tamáska állításaival kapcsolatban az *Új Hírnök* című miskolci hetilapban jelentetett meg kétrészes cikksorozatot. Borzák megszólaltatta Tamáskát is, aki Mohai halálesetével kapcsolatban hangsúlyozta: „Ismeretes, hogy rászorított csővéggel történő fejlövésnél a koponyaüregbe hatoló lőporgázok feszítő ereje következtében repedéseket mutatnak a koponyatető csontjai. Az ÁVH régi »trükkjéhez« tartozott, hogy – ha szükségét látták – ezeket a csontrepedéseket »fejre mért tompa erőbehatásokra« vezették vissza."[129] Tamáska a Kelemen-féle csoport eljárását ismét a „szakértői tudatos hazugság eklatens példájának"[130] nevezte. Borzák Tibor újságíró telefonon megkereste a Szegeden élő dr. Földes Vilmost, aki – hamisan – tagadta, hogy a kérdéses esettel foglalkozott volna, valamint dr. Sótonyi Gábort, aki „a váratlanul jött kérdés utáni zavarban – nemigen volt közlékeny".[131]

Az üggyel kapcsolatban egyedül a már néhai dr. Pfliegler Kálmán fia, Pfliegler Imre reagált érdemben, helyreigazítást kérve az újságtól. Az ifjabb Pfliegler – dr. Sótonyi Gáborral történő beszélgetése után – hangsúlyozta, hogy Tamáska állításaival szemben édesapja nem szakértő tanúként, hanem tanúként, illetve nem fogolyként, hanem szabad emberként jelent meg a bírósági tárgyaláson. Ugyancsak cáfolta, hogy dr. Sótonyi és édesapja a szakértői véleményüket visszavonták, s ezért hozhattak halálos ítéleteket.[132]

125 Uo.
126 Uo.
127 Dr. Tamáska Loránd levele Papp Lászlónak. 1990. november 5. Fénymásolatról készült elektronikus másolat. Kis József tulajdona.
128 Borzák Tibor: 1. Ez egy államvédelmi gazember. *Új Hírnök,* 1992. február 17. 26–27. o.
129 Borzák Tibor: 2. Az exhumálás kérdőjelei. *Új Hírnök,* 1992. február 24. 27. o.
130 Uo. 27. o.
131 Uo. 27. o.
132 Pfliegler: Az exhumálás kérdőjelei. 11. o.

Dr. Tamáska Loránd a Földes általi tagadás és a Pfliegler Imre általi pontosítások után is kitartott véleménye mellett. 1992 októberében *Hamis szakvélemény, halálos ítélet* címmel jelent meg levele a *Pest Megyei Hírlap*ban, amelyben kitartott amellett, hogy a „miskolci ügyben [...] az orvosszakértők tudatosan hamis szakvéleménye lehetővé tette, hogy a hatalommal szembeforduló, gyilkossági cselekményben ártatlan személyeket bírósági komédiák segítségével börtönbe csukjanak, illetve tudatosan meggyilkoljanak".[133] Sőt, úgy vélte, hogy az eljáró szakértők (dr. Kelemen Endre, dr. Budvári Róbert, dr. Somogyi Endre és dr. Földes Vilmos) „bűnösök a Btk. 238. paragrafusának 4. pontjában meghatározott bűncselekmény elkövetésében. A hamis szakértői véleményt adó exhumáló orvosok közül ketten még ma is élnek".[134] Az általa név szerint említett dr. Somogyi Endre és dr. Földes Vilmos egy évvel később nyilatkozott a Fuzik János rendezte, *A halottak a jó emberek...* című, Tamáska Lorándról szóló dokumentumfilmben, a miskolci ügyről azonban hallgattak, legalábbis a filmben ilyen tartalmú közlésük nem került vetítésre. Földes Tamáska bíráló megjegyzéseire csupán általánosságban reagált, hangsúlyozva, hogy ők mindvégig a legkorrektebb módon jártak el, s ezért nincs mit szégyellniük.[135]

A miskolci köztudat mindettől függetlenül változatlanul úgy tartja, hogy Mohai István öngyilkos lett, s a budapesti orvosszakértői bizottság hamis szakvéleménye vezetett többek elítéléséhez, illetve kivégzéséhez. Ezt támasztotta alá az első Gáti-per egyik vádlottja, Czecze Lajos 1999-es interjúja is, amelyben arról számolt be, hogy a történtekről Pfliegler maga nyilatkozott neki szabadulása után: „akkor azt mondta, hogy »kénytelen voltam, mert ha nem fogadom el, közétek ültettek volna«."[136]

Befejezés helyett – szerzői következtetések

Mohai István államvédelmi százados bizonyosan öngyilkos lett. A halála utáni fél évben fel sem merült, hogy elhunytát ne önkezűség okozta volna. Mind a szemtanúk, mind a felakasztásával meggyanúsítottak – a vallomását folyton változtató Lengyel László kivételével – lényegében egyöntetűen számoltak be halálának körülményeiről, mint ahogy az erről szóló rendőrségi jelentések, a fővárosi ügyészségi vádirat és az első borsodi Fehér könyv is.

133 Dr. Tamáska Lóránd: Levél Aachenből. Hamis szakvélemény, halálos ítélet. *Pest Megyei Hírlap,* 1992. október 22. 12. o.

134 Uo.

135 Lásd: „Dr. Tamáska Lóránd a bonckés Paganinije" című videót. https://www.youtube.com/watch?v=tnoyrKNHNrA (Letöltés: 2023. 09. 22.)

136 Kutatási jegyzőkönyv Czecze Lajossal. Felvette: Siska Szabolcs. 1999. szeptember 7. 3. o.

1957. április 10-én – mindössze egyetlen nappal a bírósági tárgyalás megkezdése előtt – gyakorlatilag anélkül került sor célzottan a volt államvédelmi százados tetemének elsőként történő kihantolására és újraboncolására, hogy halálának okát bárki vitatta volna.

Az új orvosszakértői véleménynek köszönhetően három vádlott ellen terjeszthették ki a vádat, s annak alátámasztása céljából az első boncolást végző orvosok ellen – még e korban is szokatlan módon – letartóztatással együtt járó büntetőeljárást indítottak. A budapesti – dr. Kelemen Endre és dr. Földes Vilmos által jegyzett – szakvélemény és Lengyel László – utólag kényszerrel magyarázott – vallomása végül lehetővé tették, hogy Mohai halálát hivatalosan lincseléssel magyarázzák.

Ezen körülmények azonban véleményem szerint érdemi befolyást nem gyakoroltak az ítélethozatalra. Mohai „meggyilkolása" nélkül is akasztófára kerülhetett volna a más gyilkossággal is vádolt Lengyel László, mint ahogy Szobonya Istvánt és Kovács Sándort is súlyos börtönbüntetésre ítélhették volna egyéb bűntettek címén.

Mohai halálozási okának megváltoztatása legfeljebb a rendszer, illetve a politikai rendőrség „önérzetével" magyarázható. Propagandisztikus szempontból kegyesebb volt számukra Mohainak mártírként történő feltüntetése, mint annak beismerése, hogy az „ellenforradalmárokkal vívott harc" helyett az államvédelmi tiszt a megfutamodást, a halálba való menekülést választotta.

Felhasznált irodalom

Borenich Péter: *A bonckés Paganinije*. 1990. https://borenichpeter.hu/dokumentum-osszeallitasok-tenyfeltaro-riportok/97-borenich-peter-a-bonckes-paganinije (Letöltés: 2023. 08. 28.)

Borzák Tibor: 1. Ez egy államvédelmi gazember. *Új Hírnök*, 1992. február 17., 26–27. o.

Borzák Tibor: 2. Az exhumálás kérdőjelei. *Új Hírnök*, 1992. február 24., 26–27. o.

Déri Ernő – Pataki László: *Az ellenforradalom Miskolcon*. Budapest, Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1957.

Ez történt Borsodban. Összeáll.: Szerkesztőbizottság. Miskolc, Északmagyarország Lapkiadó Vállalat, 1957.

Hankó Ildikó: Bűnösök talárban. *Demokrata*, 10. (2006), 48–50. o.

Kis József: *Miskolc 1956*. Miskolc, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2016.

Schlachta Boglárka Lilla: Fegyelmi és büntetőjogi felelősség. A bírák és az igazságügyi szakértők felelősségének vizsgálata 1948 és 1961 között. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 61–81. o.

Pfliegler Imre: Az exhumálás kérdőjelei. *Új Hírnök*, 1992. március 16., 11. o.

Polyák Petra (szerk.): *Pécsi Egyetemi Almanach 2. 1951–1999*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2017.

Szécsi András – Kovács Gábor

Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai[1]

Az orvostudományban, azon belül is az orvosszakértés területén úgy tud fennmaradni az utókor számára egy kolléga neve, ha emlékét a család, a barátok, valamint az egykori munkatársak és a tanítványok nemzedékről nemzedékre ápolják. Az illető neve, élete és munkássága szájról szájra terjed, időnként feltűnik egy-egy évkönyvben vagy tudományos cikkben, és így az érdeklődő számára akár évtizedek múltán is nyerhető információ az egykor élt kolléga életútjáról, szakmai eredményeiről.

Dr. Kelemen Endre vonatkozásában ez idáig nem született átfogó életrajzi összefoglaló; munkásságának, életének egyes eseményeiről csak homályos, megkopott – és olykor meglehetősen szubjektív – visszaemlékezések lelhetők fel a szakirodalomban. Kelemen, bár négyszer nősült, nem rendelkezett utódokkal, és nevét már rögtön halála után elkezdte kiradírozni a szakma. Halálát követően nem születtek nekrológok, nem íródtak megemlékezések. Az egyes intézmények, ahol élete során megfordult, csak a megemlítés szintjén őrzik emlékét.

A szerzők ezen tanulmány révén az orvosszakértés történetének egy olyan személyét kívánják bemutatni, aki az egyik legmeghatározóbb és olykor megkérdőjelezhetetlen véleménnyel bíró alakja volt a Rákosi, majd a korai Kádár-korszak orvosszakértésének, és ekként életútjának ismertetését nem lehet megkerülni, kiváltképp nem egy olyan tanulmánykötetben, amely az 1956-os forradalom megtorlási pereinek igazságügyi szakértői hátterét hivatott vizsgálni. Kelemen Endre orvosszakértői működése elválaszthatatlanul egybeforrott '56-tal, ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy szakvéleményei és tárgyaláson tett nyilatkozatai a kötetben ismertetett ügyek szinte mindegyikében feltűnnek.

1 A szerzők a tanulmányt a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére készítették.

Dr. Kelemen Endre 1899. február 7-én született a felvidéki Kistapolcsányban, háromgyermekes, evangélikus hitre tért zsidó család legidősebb gyermekeként. Édesapja dr. Kohn (később Kelemen) Izidor kórházigazgató főorvos volt, édesanyja Eisenberg Irén, háztartásbeli. A középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, majd az I. világháború alatt különböző hadikórházakban teljesített katonai szolgálatot. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán kezdte, majd 1922-ben Pécsett, az Erzsébet Tudományegyetemen avatták orvosdoktorrá.[2] Egyetemi tanulmányait követően a korszak egyik legkiválóbb patológusa, dr. Entz Béla által vezetett pécsi Kórbonctani Intézetben helyezkedett el mint tanársegéd.[3] Első tudományos tevékenységének említése is ebből a korszakból származik, a *Dunántúl* beszámolója szerint „[...r]endkívül érdekes és magas nívóju előadás sorozatba kezdett ma este Kelemen Endre Zoltán dr. a kórbonctani intézet [Erzsébet Tudományegyetem] első tanársegéde melyen megjelentek Pécs városának főorvosai és orvosai és azonkívül igen szép számu közönség".[4]

A pécsi egyetemről 1925-ben távozott; egykori pályatársa, Dr. Tamáska Loránd beszámolója szerint Entz Béla bocsátotta el Kelement egy szakmai fiaskó miatt, amelyről 1938-ban a törvényszéki orvostan kiválósága, dr. Kenyeres Balázs az *Orvosi Hetilap* hasábjain egy névtelen esetbemutatás kapcsán is beszámolt. A tudományos közlemény szerint Kelemen egy fiatal cselédlány tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halálesete kapcsán a végletekig ragaszkodott ahhoz, hogy a lány gyilkosság áldozata lett, mígnem az állítólagos elkövetők ellen évekig húzódó per során Kenyeres bebizonyította, hogy a lány halálát nem idegenkezűség, hanem epilepsziás rosszullét okozta.

A történet rávilágít arra a később (akár az 1956-os perek kapcsán) is követhető tendenciára, miszerint Kelemen olykor kérlelhetetlenül képes volt ragaszkodni első elméletéhez, még akkor is, ha a körülmények ennek időközben ellentmondottak, vagy legalábbis más lehetséges irányba mutattak.

Dr. Kenyeres a közleményében arra is rámutat, hogy a hatósági vizsgálat során eljárt „szakértő" csak kórbonctani képesítéssel bírt; az életellenes cselekmények, testi sértések vizsgálatához és értékeléséhez szükséges törvényszéki orvosi ismeretekkel és szakvizsgával nem rendelkezett.[5]

Az egyetemi Kórbonctani Intézetben eltöltött évek után Kelemen 1925-től Budapesten, az ún. Pápay-féle Oltóanyag és Szérumtermelő Részvénytársaságnál

2 *A Magyar Társadalom Lexikonja*. Budapest, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, 1930. 281. o.

3 Dr. Kelemen Endre tanársegédi kinevezése, *Hivatalos Közlöny*, 31. (1923) 4.

4 Hírek. *Dunántúl*, 16. (1924) 247., 5. o.

5 Kenyeres Balázs: Ha a szakértők tévednek. *Orvosi Hetilap*, 82. (1938) 8., 165–170. o.

kapott állást, mint az intézmény vezető főorvosa.[6] Ebből az időből számos tudományos közleménye maradt fenn, amelyek főként a bakteriológia és a szerológia tárgykörében születtek. Tamáska visszaemlékezései szerint Kelemen ebben az időben egy szövettani magánlabort is üzemeltett a fővárosban, ahol főleg abortuszokat végző orvosokkal dolgozott együtt, s ezeknek adott bizonyítványt, azt állítva, hogy a beküldött kaparék méhgyulladás jeleit mutatta, tehát a kollégáknak kötelességük volt a méhet kiüríteni, mert fertőzés, halálos betegség veszélyeit rejtette magában. Tamáska szerint Újpesten egy anyatejgyűjtő-állomást is működtetett, ahol szegény sorsú asszonyok kaptak zsíros köménymaglevest anyatejükért, melyet Kelemen azon jómódú asszonyoknak értékesített, akik „nem voltak hajlandók szoptatni".[7]

Meg kell jegyezni, hogy az elérhető szakforrásokban sem a szövettani magánlaboratóriumnak, sem az anyatejgyűjtő-állomásnak írásos nyomát nem találtuk.

Ugyanakkor részletesen és igen alaposan dokumentált az a hazai és külföldi hírlapokban igencsak felkapott és nagy visszhangot nyert, *Erdélyi-pör*ként elhíresült eset, amely egy fiatal színésznő titokzatos haláleste nyomán indult, és Kelemen számára az 1920-as évek második felében megszerezte az országos és a nemzetközi „hírnevet". A per 1927 és 1930 között zajlott, és magára a bűnesetre, valamint az eljárás egyes eseményeire igen élénken reagált a sajtó. Erdélyi Béla felesége, a fiatal színésznő Forgács Anna gyanús körülmények között halt meg egy osztrák fürdővárosban. A vádhatóság álláspontja szerint férje először lelökte egy szakadékba, majd miután a színésznő túlélte az esést, Erdélyi Béla hazavitte, hogy otthon ápolja. A gyanú szerint ennek során szándékosan nagy mennyiségű altatószert adott be feleségének, és miután ez sem vezetett halálos eredményre, egy selyemsállal megfojtotta a nőt.

Kelemen Endre, mint a védelem által felkért, ún. *ellenőrző orvosszakértő* vett részt az eljárásban, Erdélyi Béla ártatlanságát bizonyítandó. Kelemen e bizonyítás érdekében igen látványos, mondhatni teátrális, a per alakulását figyelemmel kísérő közönség egyik részét elkápráztató, míg a másik részét megbotránkoztató kísérletekkel igyekezett igazolni Erdélyi állításait. Figyelemre méltó momentum volt az a színpadias demonstráció, mikor Kelemen egy fiatal lányt, a „szakértő segítőjét" elmaszkírozta, nyakára sminkkel és különböző festékanyagokkal hullafoltokat és fojtásra jellegzetes véraláfutásokat festett, majd a lányt mintegy szemléltető eszközként bemutatta a bíróság előtt. A jelenettel az volt a célja, hogy cáfolja a megfojtás elméletét, megmagyarázva, hogy az áldozat nyakán látott lilás

6 Ócsai Lajos: A magyar oltóanyaggyártás története. *Lege Artis Medicinae*, 30. (2020), 569–573. o.

7 Kő András: Bécsi gyors. A magyar igazságszolgáltatás és törvényszéki orvostan titkai (3.). *www.mno.hu*, 2016. március 4. https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2006/03/becsi-gyors (Letöltés: 2024. 11. 06.)

elszíneződések nem idegen kéztől származtak, hanem azok csupán a halál után kialakuló természetes jelenségek, ún. hullafoltok lehettek.[8]

Érdekes megfigyelni, hogy Kelemen a későbbiekben, az '56-os megtorlási perek során is mily fontosnak tartotta ezt a fajta színpadiasságot a tárgyalóteremben. Hasonlóan demonstratív momentum lehetett a lefőzött koponyák vagy a Tóth Ilona per során az állítólagos áldozat átszúrt szívének bemutatása.

Az ügy további érdekessége, hogy Kelemen kutyákon is végzett a bizonyítás érdekében kísérleteket; az állatoknak azt a nyugtatószert adta be, amelyet állítólag Forgács Anna is kapott, érzékeltetve a mérgezés tüneteit. Kelemen Endrét az eset kapcsán állatkínzás miatt is megvádolták, mely ügyben felmentő ítélet született, kimondva, hogy kínzáról szó sincs; az orvosszakértő pusztán tudományos kísérleteket végzett.[9]

Dr. Kelemen

Az Erdélyi-pör kutyazsinegelő orvosszakértőjét felmentették az állatkínzás vádja alól

Dr. Kelemen tudományos kísérletet végzett a kutyákon, mondja az ítélet

1. kép[10]

Kelemen Endre számára a fenti ügy – a sajtó buzgóságának hála – a '30-as évek elejére meghozta az országos hírnevet, mely az 1945 utáni államberendezkedés során már inkább fekete foltnak számíthatott az életrajzában, ugyanis Erdélyi Béla alakját a Kádár-korszak bűnügyi történetírása a Horthy-rendszer tipikus bűnözői karrierjeként kívánta beállítani mint a mihaszna, dologtalan csalót, az úri családból származó, a munkásosztály értékeivel gyökeresen szemben álló *jampec* karakterét.[11] Nem lehet véletlen, hogy az Erdélyi-pörrel részletesen fog-

8 Dr. Kelemen főorvos vallomása a mérgezési kísérletről, *Esti Kurir*, 1928. május 26., 5. o.; Letartóztatták Forgács Anna férjét, dr. Erdélyi Bélát. *Hétfői Napló*, 18. (1927) 35., 1. o.; Millstadtban nem tudhattam Erdélyi Béla bűncselekményeiről. *Magyar Hírlap*, 1929. január 4., 6. o. Kedden délelőtt hirdetik ki az ítéletet az Erdélyi-pörben. *Zalai Közlöny*, 69. (1929) 27., 1. o.; Erdélyi Béla védői Millstadtban. *Tiszántúli Hírlap*, 1927. október 5., 2. o.

9 Az Erdélyi-pör kutyazsinegelő orvosszakértőjét felmentették az állatkínzás vádja alól. *Az Est*, 1929. április 18., 7. o.

10 A fénykép forrása: *Az Est*, 1929. április 18., 7. o.

11 Bihari József: Jampec. *Magyar Nyelv*, 62. (1966), 88–90. o.

lalkozó, az esetet alaposan feldolgozó '60-as évekbeli tanulmányok, így Pintér István és Szabó László kötetei – kulcsfontosságú szerepe ellenére – egyáltalán nem említik az akkoriban már magas beosztásban ténykedő, köztiszteletben álló orvosszakértő nevét.[12]

Kelemen az 1930-as évek elején visszatér eredeti szakmájához, a kórbonctanhoz. Először az ún. Apponyi Poliklinikán, majd az Újpesti Szegény Gyermekkórházban szerzett állást patológusként. Az Országos Orvosi Kamara 1942-es hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára *kórszöveti és kórvegytani* szakvizsgával rendelkező orvosként jegyzi Kelement, aki tehát törvényszéki orvostani szakképesítést időközben sem szerzett.[13]

Felmenői révén, zsidó származása miatt, 1944-ben a Rökk Szilárd utcai internálótáborba helyezik Kelement, feladata a tábor lakóinak orvosi ellátása lesz. A visszaemlékezések szerint Kelemen az országot akkoriban vezető jobboldali politikusokkal is jó viszonyt ápolt; magas politikai kapcsolatai révén többek között azt is kiharcolta, hogy az ellenséges hangulat és a sanyarú körülmények ellenére a táborban fogvatartott betegek számára a szükséges gyógyszereket és egészségügyi berendezéseket beszerezhessék.[14]

A háború után, 1946-ban Kelement törvényszéki orvosszakértővé nevezik ki.[15] Tamáska visszaemlékezései szerint ekkortájt Kelemen a szociáldemokrata politikus, Ries István támogatását élvezte. A szoros politikai kapcsolatokban bízva a Budapesti Törvényszék törvényszéki orvosszakértője, dr. Vitray Antal maga mellé vette Kelement, Vitraynak ugyanis „fekete folt" esett a múltján, amikor a háborút követő népbírósági eljárások során egykori kollégáját, a híres-hírhedt, szélsőjobbos múlttal rendelkező dr. Bakay Lajost megpróbálta az igazolóbizottság előtt segíteni. Vitray bízott abban, hogy a Kelemennel ápolt jó kapcsolata segítségére és védelmére lesz a '45 utáni államberendezkedés során, azonban kettejük együttműködése nem tartott sokáig, Kelemen ugyanis a negyvenes évek végére kifúrta a Budapesti Törvényszék éléről Vitrayt.[16]

Mint az élet oly sok területén, a negyvenes évek végére az orvosszakértés kapcsán is felmerült a szakértői hálózat „államosításának" igénye, melynek megszervezésében Kelemen aktív szerepet vállalt. Segítségével 1950-ben létrehozták a Budapesti Törvényszék mellett működő szakértői intézményt, a Budapesti Or-

12 Pintér István – Szabó László: *A század nevezetes bűnügyei*. Budapest, Minerva, 1964. 135–151. o.

13 Bakács György: *Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cim- és közegészségügyi adattára az 1942. évre*. Nagyvárad, Grafika nyomda, 1942. 38. o.

14 Szekrényessy Attila: *MTK legendárium 85. rész*. 2021. január 31. https://mtk.hu/hirek/mtk-legendarium-%7C85-resz (Letöltés: 2024. 02. 25.)

15 Ítélt a Népbíróság! *Szabadság*, 2. (1946) 104., 1. o.

16 Hankó Ildikó: Bűnösök talárban. *Demokrata*, 2007. január 12. https://demokrata.hu/magyarorszag/bunosok-talarban-58826/ (Letöltés: 2024. 02. 25.)

vosszakértői Irodát, amellyel párhuzamosan gyakorlatilag megalakult a *bírósági orvos* intézménye is.

A szakértői iroda hatáskörének kiszélesítése a nyomozás és az ítélkezés legtöbb területére ugyancsak szívügye volt Kelemennek. Ennek érdekében az ötvenes évek elejétől fogva aktív lobbitevékenységet folytatott annak érdekében, hogy a fővárosi törvényszéki orvosi boncolásokat, melyeket addig kizárólag az egyetemi Törvényszéki Orvostani Intézet végzett, átvegye az Orvosszakértői Iroda. A fentiek miatt napi konfliktushelyzet alakult ki az egyetemi intézet vezetője, dr. Incze Gyula törvényszékiorvostan-professzor és Kelemen Endre között. A vitás helyzetből végül Kelemen került ki győztesen, így a hatósági és a törvényszéki orvosi boncolások elvégzésének hatáskörét elvették az egyetemtől, és a bírósági orvosok kezébe adták azt.[17]

A fentiek ismeretében különösen érdekes, hogy bár az ötvenes évek orvosszakértése, valamint a törvényszéki szakértés államosítása szervesen összeforrott Kelemen nevével, ennek ellenére ebben az időben nem ő, hanem dr. Fáber Viktor vezette a Budapesti Orvosszakértői Irodát. Kelemen Endre csak a megtorlási perek időszakában, 1957 tavaszán került az intézmény élére.[18]

Az ötvenes években Kelemen ismét országos ismertségre tett szert; ezúttal azonban nem a Horthy-korszak jampecének védelmezőjeként, hanem a dolgozók pénzét őrző hatóság szakértőjeként tűnt fel egy elhíresült budapesti postarablás ügyében. Kelemen az állítólagos áldozat sérüléseinek vizsgálata révén megállapította ugyanis, hogy a megtámadott postahivatal vezetőjének sérüléseit maga az áldozat okozhatta önkezével, így a hatóság számára beigazolódott az a korábbi feltételezés, miszerint a posta alkalmazottja összejátszott az elkövetőkkel, mi több ő maga adta az ötletet a rabláshoz, majd magát mint a rablás elszenvedőjét kívánta beállítani.

Az ügy többek között azért is örvendett nagy népszerűségnek az ötvenes években, mert a Rákosi-korszakban csak igen ritkán nyerhetett betekintést az átlag polgár az ország bűnügyeibe; a rendőri (és kétségkívül szakértői) bravúrnak hála azonban a sajtó felkapta az ügyet, és a budapesti postarablásból országos jelentőségű hír lett.[19]

Az igen kevés objektív híradáson túl Kelemen Endre 1950–1956 közötti orvosszakértői tevékenységét csak Tamáska Loránd elbeszéléseiből ismerjük. Ezen történetek a sajtóban is több ízben megjelentek, és a történetírás, valamint az érdeklődők számára eddig lényegében az egyetlen forrásul szolgáltak Kelemen Endre életútjának megismeréséhez. Jelen tanulmány során a szerzők nem kíván-

17 Sótonyi Péter: *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Budapest, Medicina, 2009. 22. o.

18 Uo. 80. o.

19 Pintér–Szabó: *A század nevezetes bűnügyei*. 231–239. o.

ják részletesen ismertetni ezen korszak történéseit, egyrészt, mivel azok több forrásból is megismerhetők, másrészt azok erősen szubjektív, érzelmekkel fűtött tartalma miatt, melyet – a visszaemlékezés jellegéből fakadóan – tudományos módszerekkel megerősíteni nem lehetséges.

Tamáska elbeszéléséből az ötvenes évek végtelenül korrupt, a rendszert kiszolgáló és annak adottságait az egyéni céljaihoz gátlástalanul felhasználó orvosszakértőjének képe bontakozik ki, aki – bár tevékenysége még a jobb érzésű pártállami vezetőknek is szemet szúr – személyében megközelíthetetlen, megkérdőjelezhetetlen és támadhatatlan.

Kelemen neves politikusok, bírák és vezető ügyészek támogatását és védelmét élvezi, és ennek a státusznak a megerősítése érdekében olykor a legsúlyosabb etikai vétségnek számító orvosi módszerektől sem riad vissza. Tamáska állítása szerint Czakó Kálmánt (ő az igazságügyi miniszter helyettese, majd a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze volt) Kelemen epekő miatt gyógykezelte, amelynek során morfiumot adott a fájdalmak ellen, mígnem szép lassan morfinistává tette a főügyészt, aki – az akkoriban is szigorúan felügyelt – kábító hatású gyógyszert jobb híján csak Kelementől tudta beszerezni.

Tamáska több ízben próbált hadjáratot indítani Kelemen ellen, de minduntalan falakba ütközött.[20]

Ha Tamáska elbeszéléseit fenntartásokkal is fogadjuk, azt az egyet biztosan ki lehet jelenteni, hogy 1956-ra Kelemen Endre az ország egyik legbefolyásosabb orvosszakértőjének számított, a múltban végzett tevékenysége és politikai kapcsolatai révén pedig az akkori államberendezkedéshez fűződő lojalitásához sem férhetett kétség.

A 8/1954. IM rendelet 4. §-a értelmében Kelemen, mint a Fővárosi Bíróság mellé kijelölt igazságügyi orvosszakértő a vidéki szakértőkkel szemben jogosult volt a Legfelsőbb Bíróság előtti ügyekben is eljárni, így részvétele a forradalom utáni megtorlási perekben a rendszer szempontjából nemcsak kívánatos, hanem jogszerű is volt.

Hogy Kelemen mennyire nem volt birtokában azon erényeknek, amelyeket az igazságügyi szakértőkkel szemben kötelező elvárásként támasztanak a szakma írott és íratlan szabályai – különös tekintettel az elfogulatlanságra, az érzelmi elhatárolódásra és a pártatlanságra –, azt kiválóan szemlélteti a *Hétfői Hírek* 1957. májusi számában megjelent riportja. Ebben Kelemen a bíróság orvosszakértőjének feladatát a következőképpen látja: „Az orvos az emberi test betegségeit kutatja és gyógyítja, a bírósági orvosszakértő a társadalmi rend ellen támadó bűnözőkkel folytat harcot, s nemcsak a gyógyulás, hanem az igazság útját is egyengeti [...]. Az orvosszakértő szerepe nem különálló szerep, hanem egy-egy láncszeme a nyomozásnak, az igazság kiderítésének."

20 Kő: *Bécsi gyors.*

A vádlottakkal kapcsolatban – a folyamatban lévő eljárásokat érintően is – határozott álláspontot képvisel: „[...] Az ellenforradalom bűnözőinek legfőbb tulajdonsága a hazugság, a tagadás, a semmire sem emlékezés [...]. Nem ritka az olyan eset, amikor a vádlottak elmebetegséget, vagy kóros feledékenységet színlelnek, különösen az intelligensebbek, akik nem egyszer orvosi tankönyvekből tanulják meg az elmebetegségek tüneteit. Az utóbbi bűnügyekből emlékszünk Obersovszky Gyula »feledékenységére«, aki alig akart az általa szerkesztett röpirat egy-egy sorára emlékezni. Hasonló emlékezet-kiesést akart színlelni kihallgatása során Eörsi István költő, akinek bűnügyét hétfőn kezdi tárgyalni a bíróság. A miskolci rendőrgyilkosok most folyó bűnperének egyik vádlottja, Tóth Lajos, olyan élethűen játszotta az elmebeteget, hogy sikerült Miskolcon elmegyógyintézeti megfigyelésre kerülnie. Persze, a közelebbi szakértői megfigyelés megfosztotta a védekezésnek ettől a módjától [...]."[21]

Kelemen Endrét 1957 májusában kinevezik a Budapesti Orvosszakértői Iroda élére. Elődje, Fáber Viktor – aki bár lényegesen kisebb esetszámmal, de szintén részt vett az 1956-os eseményekkel kapcsolatos orvosszakértői munkában – a Magyar Néphadsereg Központi Kórháza Katonai Igazságügyi Orvosszakértői Osztályának vezetője lesz. A többi orvosszakértő, aki a fent említett perekben részt vett, még az ötvenes évek második felében ugyancsak feljebb jutott a ranglétrán, és bár a kinevezések indoklását nem ismerjük, feltételezhetjük, hogy azok hátterében számos körülmény állhatott, de az előléptetések időzítése mindenesetre legalábbis figyelemreméltó.

Kelemen Endre 1965-ig vezette a Budapesti Orvosszakértői Irodát. Az igazságügyi szakértői hálózat átfogó szervezeti átalakítását már az 1960-as évek elejétől fogva célul tűzte ki a Kádár-kormány. A 29/1964. (IX. 23.) Korm. rendelet létrehozta az Igazságügyi Orvosszakértői Irodát, melynek vezetésével 1965-ben dr. Szabó Árpádot, Kelemen korábbi munkatársát bízták meg.[22]

Kelemen Endre – élete végéhez közeledve – az utókor számára is maradandót kívánt alkotni. A korabeli híradások büszkén számoltak be az 1964-ben megnyitott Bűnügyi-orvosi múzeumról, melyet az orvosszakértő és felesége alapított, és amely az akkori Budapesti Fővárosi Bíróság épületében (ma: Fővárosi Törvényszék) működött. A múzeumban – többek között – bűncselekmények áldozataiból származó, formalinban fixált szervek, csontok és különféle bűnjeltárgyak

21 Szakértői vélemény az ellenforradalmárok lélektanáról. *Hétfői Hírek*, 1. (1957) 1., 5. o. A Balázs Géza és társai perben elsőfokon halálra ítélt Tóth Lajost másodfokon 20 év szabadságvesztésre ítélték. BFL, XXV. 4a. 1057-1957. Nbf.II.5074/1957. sz. ítélet. Vö. Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

22 Uo. 78–80. o.

kerültek kiállításra; nem kizárt, hogy az '56-os események halálos áldozatainak koponyái is helyet kaptak az anyagban. A tudósítások szerint a múzeum nemcsak hazai, hanem nemzetközi szakmai körökben is jelentőséggel bírt; látogatói között akadtak mások mellett például Olaszországból és az Egyesült Államokból érkező orvosok, ügyvédek. A *Kisalföld* 1964. júniusi számában megjelent beszámoló szerint még a Lee Harvey Oswald meggyilkolásával vádolt nightclub-tulajdonos Jack Ruby ügyvédje, Melvin Belli is ellátogatott ide, és megjegyezte, hogy szinte az egész világot bejárt személyként „[v]annak tapasztalatai bőven, de a bizonyítékoknak ily pontos, megfellebbezhetetlen rögzítésével, mint amilyeneket a múzeum őriz, még nem találkozott".[23]

Kelemen Endre magánemberként szenvedélyes vadász hírében állt; rangját, a társadalomban betöltött szerepét és politikai kapcsolatait kiválóan mutatja, hogy vadásztársai között tudhatta Dögei Imre földművelésügyi minisztert és magát Kádár Jánost is.

2. kép. Bélmegyeri vadászat alkalmával készült fénykép, amelyen jobbról balra haladva dr. Kelemen Endre igazságügyi orvosszakértő, Dögei Imre földművelésügyi miniszter és Váry József látható[24]

23 Kissné Sindulár Anna: Bűnügyi-orvosi múzeum. Lábfej és medencecsont – Villog a vérfolt. Kézre került a bűnös. *Kisalföld*, 20. (1964) 151., 6. o.

24 A fénykép forrása: Bálint László: *Beszélgetés az utolsó gyomai Wagnerral.* Százhalombatta, EFO Nyomda, 2020. 103. o.

Váry József hivatásos vadász 2020-ban megjelent visszaemlékezéseiben Kelemennel kapcsolatban a következőket mondta: „[...] Hallomásból tudom, hogy a Kelemen Endrének a Mátrában a Kékes alatt volt egy vadászterülete [...]. Mindenki úgy emlegette, hogy a Kelemen Bandi területe [...]. Kelemen Endréről csak azt tudom, hogy mivel foglalkozott, és hogy a Szép utcában lakott [...]. Azt viszont megbízható forrásból tudom, hogy az 1500-as Fiat autójában egy töltött ötlövetű belga puska mindig ott volt mellette, mert állítólag volt mitől félnie [...].”[25]

3. kép. Fénykép egy 1961. február 5-én
Martonvásár mellett rendezett vadászat résztvevőiről.
A hátlapon szereplő felirat szerint
a fotón Kádár Jánostól balra (a képen jobbra)
dr. Kelemen Endre és felesége, dr. Kelemen Endréné is látható[26]

Hogy a töltött fegyver legendája igaz volt-e, nem tudhatjuk. Kelement mindenesetre a vadászszenvedélye pályája végén ismét egy országos hírverést kapott botrányba sodorta, ugyanis ő és felesége tagjai voltak a Diána Vadásztársaságnak, amelyet Onódy Lajos, az 1965-ben sikkasztás, csalás és hűtlen kezelés vádjával elítélt volt vendéglátóipari vezető, az Onódy-ügyként elhíresült bűnügy és politikai botrány főszereplője alapított.[27]

25 Bálint: *Beszélgetés az utolsó gyomai Wagnerral.* 92. o.

26 A fénykép forrása: www.darabanth.com/hu/gyorsarveres/203/kategoriak~Festmeny-mutargy-papirregiseg-egyeb/Foto~200017/1961-Kadar-Janos-vadaszaton-Martonvasar-kornyeken-Kartonra-kasirozott-foto-18x13-cm-plus-1-~II812246 (Letöltés: 2024. 09. 04.)

27 Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964. *Beszélő*, 9. (2004) 2. http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-onody-ugy-1964 (Letöltés: 2024. 02. 25.)

A vállalatvezetőt 1964-ben letartóztatták, majd három hónapos nyomozás után, 1965. február 1-jén vádat emeltek ellene. A nyomozás során számos vezető beosztású pártfunkcionárius, magas rangú politikus, a művészi és tudományos élet elitjének számító közszereplő, így Kelemen Endre neve is felmerült, mint bűntárs.

Egyes történészek szerint az Onódy-ügy a Kádár-rendszer egyfajta koncepciós perének számított, és a felszínen zajló eljárás valódi célja a párton belüli tisztogatás volt. A valós lényegétől függetlenül a per során és annak hatására számos, addig töretlenül felfelé ívelő karrier tört ketté. Ha így történt, akkor Kelemen Endre – pályája és élete végén – maga is egy koncepciós eljárás áldozata lett. Azonban Kelemen kiváló politikai kapcsolatainak hála, bár az Onódy-ügyben való szerepe miatt ugyan kezdetben a Politikai Bizottság felelősségre kívánta vonni, később azonban mégis úgy döntött, módosítja határozatát, és – bár felelősségét megállapítja – dr. Kelemen Endre „elvtárs" ellen nem kezdeményez eljárást. A PB Kelement végül figyelmeztetésben részesítette, és felhívta figyelmét a tanulságok levonására.[28]

Kelemen Endre 1965. október 20-án, 66 évesen, a Kútvölgyi Klinikán hunyt el, halálát gócos tüdőgyulladás okozta. Halálhíréről csupán egy szűkszavú, pár soros közlemény jelent meg a *Népszava* folyóirat *Pénteki mozaik* rovatának hasábjai között, mely Kelement a felszabadulás óta tevékenykedő orvosszakértőként említi, aki „ebben a minőségében számos nagy bűnügy felderítésében nyújtott segédkezet a hatóságoknak".[29] Sírja a Rákoskeresztúri köztemetőben található.[30]

28 Magyar Nemzeti Levéltár online adatbázisa, MSZMP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 1965. május 11. 12. o. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_03650.pdf#search=&page=23 (Letöltés: 2024. 02. 25.)

29 Meghalt dr. Kelemen Endre. *Népszava*, 93. (1965) 249., 4. o.

30 *A Budapesti Rákoskeresztúri Köztemető térképe (2. javított kiadás).* Budapest térképeinek katalógusa, 1968.

Felhasznált irodalom

A Budapesti Rákoskeresztúri Köztemető térképe (2. javított kiadás). Budapest térképeinek katalógusa, 1968.

A Magyar Társadalom Lexikonja. Budapest, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, 1930.

Az Erdélyi-pör kutyazsinegelő orvosszakértőjét felmentették az állatkínzás vádja alól. *Az Est,* 1929. április 18., 7. o.

Bakács György: *Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cim- és közegészségügyi adattára az 1942. évre.* Nagyvárad, Grafika nyomda, 1942.

Bálint László: *Beszélgetés az utolsó gyomai Wagnerral.* Százhalombatta, EFO Nyomda, 2020.

Bihari József: Jampec. *Magyar Nyelv,* 62. (1966), 88–90. o.

Dr. Kelemen Endre tanársegédi kinevezése, *Hivatalos Közlöny,* 31. (1923) 4.

Dr. Kelemen főorvos vallomása a mérgezési kísérletről, *Esti Kurir,* 1928. május 26., 5. o.

Erdélyi Béla védői Millstadtban. *Tiszántúli Hírlap,* 1927. október 5., 2. o.

Hankó Ildikó: Bűnösök talárban. *Demokrata,* 2007. január 12. https://demokrata.hu/magyarorszag/bunosok-talarban-58826/ (Letöltés: 2024. 02. 25.)

Hírek. *Dunántúl,* 16. (1924) 247., 5. o.

Ítélt a Népbíróság! *Szabadság,* 2. (1946) 104., 1. o.

Kedden délelőtt hirdetik ki az ítéletet az Erdélyi-pörben. *Zalai Közlöny,* 69. (1929), 27., 1. o.

Kenyeres Balázs: Ha a szakértők tévednek. *Orvosi Hetilap,* 82. (1938) 8., 165–170. o.

Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

Kissné Sindulár Anna: Bűnügyi-orvosi múzeum. Lábfej és medencecsont – Villog a vérfolt. Kézre került a bűnös. *Kisalföld,* 20. (1964) 151., 6. o.

Kő András: Bécsi gyors. A magyar igazságszolgáltatás és törvényszéki orvostan titkai (3.). *www.mno.hu.,* 2016. március 4. https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2006/03/becsi-gyors (Letöltés: 2024. 11. 06)

Letartóztatták Forgács Anna férjét, dr. Erdélyi Bélát. *Hétfői Napló,* 18. (1927) 35., 1. o.

Magyar Nemzeti Levéltár online adatbázisa, MSZMP jegyzőkönyvek, Politikai Bizottság, 1965. május 11. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_03650.pdf#search=&page=23 (Letöltés: 2024. 02. 25.)

Meghalt dr. Kelemen Endre. *Népszava,* 93. (1965) 249., 4. o.

Millstadtban nem tudhattam Erdélyi Béla bűncselekményeiről. *Magyar Hírlap*, 1929. január 4., 6. o.

Ócsai Lajos: A magyar oltóanyaggyártás története. *Lege Artis Medicinae*, 30. (2020), 569–573. o.

Pintér István – Szabó László: *A század nevezetes bűnügyei*. Budapest, Minerva, 1964.

Sótonyi Péter: *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Budapest, Medicina, 2009.

Szakértői vélemény az ellenforradalmárok lélektanáról. *Hétfői Hírek*, 1. (1957) 1., 5. o.

Szekrényessy Attila: *MTK legendárium 85. rész*. 2021. január 31. https://mtk.hu/hirek/mtk-legendarium-%7C85-resz (Letöltés: 2024. 02. 25.)

Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964. *Beszélő*, 9. (2004) 2. http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-onody-ugy-1964 (Letöltés: 2024. 02. 25.)

György Sándor

„A százszázalékos bizonyosság [...] talán az ítéletben nem igen található fel."

A Rizmajer József és társai per ellentmondásai, kérdései, rejtélyei[1]

Bevezető

1956. október 28-án este Kakucson egy ittas társaság megrongálta a párthelyiséget, valamint több ismert kommunista (főleg a helyi Lenin Termelőszövetkezet vezetői) házát, és meggyilkolták Gavló Józsefet, aki 1950 és 1954 között tanácselnök, majd tsz-párttitkár és brigádvezető volt. A forradalom első napjaiban – a meglévő közigazgatás felbomlása és a nemzeti bizottságok/nemzetőrségek felállítása között – számos településen történtek (legtöbbször az emberölés kivételével) hasonló események. Ezeket elsősorban korábbi személyes sérelmek (tsz-be kényszerítés, beszolgáltatás, kuláknak nyilvánítás) motiválták.

A Gavló-ügyben már 1956. november 13-án (elképesztő hanyagsággal) megindult a nyomozás. 14-én el is fogták a későbbi vádlottak egy részét (ebben és a többiek keresésében szovjetek is részt vettek[2]), de kihallgatás és verés után mindenkit szabadon bocsátottak.

1 A tanulmányt a szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport tagjaként készítette.

2 Budapesti Fővárosi Bíróság. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.4.a. 1944/1957. 672. o. Rizmajer József és társai pere, Szeiler László bírósági vallomása szerint többször elbújt az őt kereső szovjet katonák elől.

A faluban keringő híresztelések, pletykák[3] alapján december 14-én őrizetbe vették Bobák Józsefet és Harazin Jánost.[4] Sokáig előbbit tartották fő felelősnek, az ügy eleinte *Bobák József és társai* néven futott.[5] Rövidesen képbe került Rizmajer József (egyes iratokon már 1956. december végén is ő szerepel fő gyanúsítottként[6]) és Szeiler (több iratban Szajler) László. Ők négyen lettek a per fő vádlottjai. Eleinte tagadtak, a hatóságok is késlekedtek a törvényszéki bizonyítékok beszerzésével. December 29-én pótnyomozást[7] rendeltek el, de érdemi nyomozás csak 1957 tavaszán vette kezdetét; addigra több bizonyíték megsemmisült vagy megrongálódott. Az „áttörést" Rizmajer József részletes beismerő vallomása hozta 1957 márciusában. Az ügyet gyorsított eljárásra utalták: május 25-én elkészült a vádiratot helyettesítő feljegyzés, két nappal később pedig megkezdődött a tárgyalás.[8]

Június 7-én népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése és vezetése, valamint gyilkosság címén Rizmajer Józsefet (1935. február 19.; földműves/segédmunkás) életfogytig tartó börtönbüntetésre, Bobák Józsefet (1914. július 9.; földműves, gulyás), Harazin Jánost (1908. december 10.; földműves) és Szeiler Lászlót (1912. október 3.; földműves) halálra ítélték. Népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel vádjával Jasper Kázmért (1926. március 2.; földműves) 8 év, Rizmajer Pált (1929. augusztus 2.; földműves) – aki Józseffel csak távoli rokonságban volt – 5 év, Fajt Györgyöt (1922. december 4.; földműves) 1 év 6 hónap börtönre ítélték.[9]

3 Uo. 368. o. Liszka Mihály tanúvallomása szerint beszélték a községben, hogy Bobák és Rizmajer szúrt. Liszka Mihály tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 20.

4 Uo. 15–16. o. Rizmajer Józsefet 1957. január 31-én, Szeiler Lászlót 1957. május 10-én (korábban kórházi kezelés alatt állt, ott is hallgatták ki) vették őrizetbe, és helyezték előzetesbe. Jasper Kázmér 1957. január 31. és március 31. között, majd április 2-tól, Rizmajer Pál 1957. március 12. és 21. között, majd május 9-től, Fajt György 1957. május 11-től volt előzetes letartóztatásban.

5 1957. március 27-én még Bobák és társait (582. o.), április 15-én viszont már Rizmajer József és társait említettek (636–637. o.). A legtöbb dossziéborítón a *Bobák József és társai* felirat szerepel.

6 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 200. o. Lásd pl.: Határozat pótnyomozás elrendelésére, 1956. december 29.

7 Uo. 199–200. o.

8 A gyorsított eljárást az 1957. január 15. és július 3. között hatályban lévő 1957. évi 4. törvényerejű rendelet tette lehetővé, hivatalosan "a közrend és közbiztonság megszilárdítása, valamint az ellenforradalmi cselekmények elleni küzdelem eredményesebbé tétele érdekében". Hatálya alá tartoztak többek között az élet- és államellenes bűncselekmények. Ilyenkor nem volt szükség vádiratra (az ügyész szóban terjesztette elő a vádat), ami ellehetetlenítette a védelem dolgát. „A gyorsított eljárásban elbírált bűntettek büntetése halál" volt, de a bíróság kiszabhatott börtönbüntetést is. Lásd: https://perek56.hu/ords/th/r/1051/files/static/v39/A_gyorsitott_bunteto_eljaras_bevezetese_1957_evi_4_tvr.pdf
A törvényerejű rendelet teljes szövegét lásd: https://jogkodex.hu/jsz/1957_4_tvr_9290502 (Letöltés: 2024. 09. 06.)

9 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 15–17. o. A felsorolás sorrendje egyezik a vádlottak sorrendjével.

A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1957. augusztus 28-án Rizmajer Józsefet – változatlan jogi minősítéssel – halálra ítélte, Harazin ítéletét helybenhagyta. Bobákot szervezkedésben való tevékeny részvétel és gyilkosság vádjával életfogytig tartó, Szeilert szervezkedésben való tevékeny részvételért és szándékos emberölésért 20 év börtönre ítélték. Jasper büntetését 3, Rizmajer Pálét 2 év börtönre mérsékelték. Fajt 2000 forint pénzbüntetést és (3 évre felfüggesztve) 1 év börtönt kapott.[10] Egyik halálraítéltet sem ajánlották kegyelemre az Elnöki Tanácshoz, augusztus 31-én kivégezték őket.[11]

Azonban az ügy csak látszólag egyértelmű. A visszarendeződő államhatalom kiemelt figyelmet fordított a pártvezetőket ért támadások megtorlására, ezek során nem egy esetben írták felül vagy „hajlították" számukra kedvezően a tényeket. Ezt jól példázzák a Biksza Miklós dabasi párttitkár meggyilkolásával kapcsolatos eljárások[12] vagy a rejtegetett fegyver nélkül fegyverrejtegetésért kivégzett sátoraljaújhelyi Józsa György pere.[13]

Emellett már az is kérdés, hogy az '56 utáni pereknek mennyiben volt célja az igazság kiderítése, és mennyiben szolgáltak a megtorlás, megfélemlítés (egyik) eszközeként. Viták tárgyát képezi az is, hogy a peranyagokból megismerhetők-e a történések, vagy csak azok pártállami (állambiztonsági/bírósági) olvasata.[14]

A kutatást tovább nehezíti, hogy más források (pl. visszaemlékezések, amelyek torzíthatnak, vagy lehetnek pontatlanok) csak a legritkább esetben állnak rendelkezésre.

10 Uo. 57. o.

11 Uo. 57., 739–740. o. Rizmajer József büntetőlapján szeptember 6. szerepel a kivégzés dátumaként. Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára (ÁBTL) I. 2. 2. 1. Operatív nyilvántartások (I/9. 4. doboz) 1015. o.

12 Bikszát 1956. december 10-én Gyón községben saját fegyverével lőtte le a később nyugatra menekült Kövecses Ferenc. Biksza a nemzeti bizottság leváltása érdekében érkezett Gyónra, de az összegyűlt tömeg rátámadt a régóta gyűlölt párttitkárra. Az ismert elkövető helyett három perben négy embert végeztek ki – „véletlenül" mind a gyóni nemzeti bizottság és/vagy nemzetőrség tagjai voltak –, köztük Harmincz Istvánt, akit Biksza röviddel halála előtt hasba lőtt. Lásd pl.: Takács Tibor: Nyomozás a nyomozás után. *Betekintő*, 5. (2011) 3. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_3_takacs.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.); Takács Tibor: A vizsgálótiszt küzdelmei. *Betekintő*, 5. (2011) 4. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_4_takacs.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.); Takács Tibor: *A párttitkár halála – Egy 1956-os gyilkosság története*i. Budapest, Jaffa Kiadó, 2016.

13 A sátoraljaújhelyi nemzetőrség november 4. után is komoly akciókat (röplapozás, pártmilícia lefegyverzése) hajtott végre. Mivel mind parancsnoka, mind annak helyettese nyugatra menekült, Józsa Györgyöt „helyettük" vonták felelősségre államellenes szervezkedés miatt. Miután az ügyet nem sikerült felépíteni, fegyverrejtegetés címén ítélték halálra úgy, hogy a perben szereplő fegyver nem nála, hanem egy ismerősénél volt. Bővebben lásd: György Sándor: A fegyvertelen fegyverrejtegető. Józsa György és társa pere. In Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczky Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból III.*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 261–285. o.

14 Lásd pl. Takács Tibor: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. *Budapesti Könyvszemle*, 20. (2008) 4., 353–362. o.

A Rizmajer és társai pernél is csak a nyitva hagyott kérdésekből és ellentmondásokból következtethetünk arra, hogy itt sem az igazság kiderítése volt a fő szempont. Emiatt a vádlottak bűnösségének/ártatlanságának kérdésében sem lehet állást foglalni. Azt azonban ki lehet jelenteni, hogy nem egyértelmű bizonyítékok alapján ítélték el őket.

Tanulmányomban, mellőzve a kronologikus (nyomozati, ügyészi, bírói szakasz) sorrendet, az ügy komolyabb ellentmondásait ismertetem. A hangsúlyt elsősorban az elsőfokon megállapított tényállásra és a kellő indoklás nélkül elfogadott/figyelmen kívül hagyott, egymásnak is ellentmondó orvosszakértői véleményekre helyezem. Kitérek az ellentmondásoktól hemzsegő beismerésekre, tanúvallomásokra, és bemutatom az ügyben eljáró hatóságok hanyagságait, helyenként látványosan ügyetlen jegyzőkönyv-hamisításait is.

Forrásanyagként a Budapest Főváros Levéltárában őrzött periratokat, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található *Bobák József és társai* dossziét (teljes másodfokú ítélet csak itt található), valamint Rizmajer József büntetőlapját használtam. Miután a tanúkat és a vádlottakat számos alkalommal kihallgatták, és vallomásaik sokszor eltéréseket mutatnak, a könnyebb követhetőség érdekében az egyes jegyzőkönyvek keletkezési dátumait a lábjegyzetekben közlöm.

Mi történ(hetet)t Kakukucson 1956. október 28-án éjjel – a hivatalos változat

Az elsőfokon megállapított tényállás szerint Kakucson 1956. október 28-ig csak a termelőszövetkezet tábláját verték le ismeretlenek, tüntetés nem volt.[15] Ezen a napon Rizmajer József este 8-9 óráig a szomszédos Újhartyánban volt disznóvágáson. Itt látta a tüntetést, amely után a régi vezetés helyére nemzeti bizottságot választottak. Miután (zsebében egy rokonaitól elhozott disznóölő késsel) visszabiciklizett[16] Kakucsra, betért egy pohár borra Csernák János zugkocsmájába.[17]

15 Október 24-én délután Fajt János és Zsíros István egy társukkal bementek a tanácsházára, és bejelentették „hatalomátvételüket". Beszédet mondtak a hangosbemondón keresztül, majd összetörték a tanácsházán és az iskolában a címereket és a vörös csillagos képeket. Balázs Gábor – Borbély Rita Katalin – Kiss Anita (szerk.): *1956 Pest megyében I.* Budapest, Pest Megyei Levéltár, 2006. 111. o.

16 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 133. o. Felesége szerint gyalog ment Újhartyánba, mert a kerékpárja defektes volt. Rizmajer Józsefné (sz. Kovács Erzsébet) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 11.

17 A „kocsma" egy kb. 20 négyzetméteres szobát jelentett egy asztallal, padokkal és egy ággyal, mert Csernákék ugyanezen helyiségben laktak.

Bobák József, Harazin János, Szeiler László, Rizmajer Pál és a később nyugatra menekült Aschenbrenner Imre már itt iszogattak. Rizmajer (miközben Szeiler pálinkával itatta) beszámolt az újhartyáni eseményekről. Ennek, „valamint a rádióban és újságokban megjelent ellenforradalmi uszító hangok hatására a jelenlévők arra az elhatározásra jutottak, hogy Kakucs községben is »ki kell nyírni a kommunistákat, a tanácsi funkcionáriusokat, a tsz-tagokat és a demokratikus érzelmű embereket«".[18] Rizmajer kijelentette, hogy „aki magyar ember, az velünk jön, aki nem jön velünk az szar ember".[19] Erre Csernák elküldte őket. A ház előtt részletesen kitervelték, hogy kiket és milyen módon támadnak meg. A bíróság ezzel, tehát csak a vádlottak kérdéses beismerésével igazolta a szervezkedést és a gyilkosság tényállásához szükséges premeditációt (előre kiterveltséget). Bobák és Szeiler a bíróságon tagadták, hogy összebeszéltek volna,[20] Rizmajer Pál sem emlékezett erre.[21]

Elsőként bedobálták a kultúrházban lévő párthelyiség ablakait (a többi helyiségét nem). Rövidesen csatlakozott hozzájuk Jasper és Fajt, akik a csörömpölés okát mentek kideríteni. Ezt követően Farkas István (prominens kommunista, 1919-es veterán) házához indultak, út közben Harazin és Bobák meggyőzték Rizmajert, hogy Gavló Józsefet mindenképp „ki kell nyírni".[22]

Farkast az utcáról kiabálva fenyegették, majd Rizmajer, Bobák és Harazin betörte a ház ablakait, de miután a szomszéd, id. Rizmajer József rájuk szólt, elmentek.[23] Ezt követően Mészáros József párt- és tsz-tag házához vonultak. Ő korábban lövéseket vélt hallani, így kiment a kertbe, ott is bújt el. A kiabálásra a kapuhoz siető Mészárosnét Rizmajer karóval fejbe ütötte, mire az asszony visszafutott a házba. A négy fő vádlott betörte az ablakokat, és leverték a villanyórát, hogy a sötétben ne ismerjék fel őket. Kérdéses azonban, hogy községen belül volt-e ennek értelme, főleg, hogy Rizmajer még „világosban" támadt rá Mészárosnéra. A szemközt lakó Rácz Sándor tsz-taghoz végül nem mentek be, mondván „már nagyon öreg ember, egy legyet sem tud megütni, mert fél, hogy meghal".[24] Rizmajer Pál, Fajt és Aschenbrenner mindkét támadás során az utcáról figyelték az eseményeket.

18 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 21. o.
19 Uo.
20 Uo. 666. o. (Bobák), 670. o. (Szeiler).
21 Uo. 678. o.
22 Uo. 21. o.
23 Uo. 21–22. o. Id. Rizmajer vallomása szerint egyedül Aschenbrenner Imrét ismerte fel, aki közel ment hozzá, fiát nem látta. Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy fia védelmében nyilatkozott így. Id. Rizmajer József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, Uo. 117. o.
24 Uo. 23. o.

Ezt követően mentek Gavló József házához. Szeiler „a már előzőleg kitervelt támadási tervnek megfelelően"[25] bemászott a kertbe, és karóval a kezében várakozott, Rizmajer József, Harazin és Bobák a kapu előtt, a többiek az utca túloldalán álltak meg. Bár a bíróság végig precízen kitervelt támadásokat emlegetett (főleg Gavlóék esetében), valószínűbb, hogy az útjukba eső kommunistákat (akikkel esetleg személyes ellentétük is volt) keresték fel. Szeiler is inkább ösztönösen mehetett hátra elzárni az esetleges menekülési útvonalat, mintsem egy terv részeként, vagy talán nem akart szem előtt lenni. A „terepet" ismerték, vallomása szerint Harazin 1952 előtt a házban is járt.[26]

Bobák bemászott, és kinyitotta a nagykaput, miközben Harazin a szomszédból kitört kerítésléccel verte az utcai ablak redőnyét. A zajra kijött Gavló, a felesége és a lányuk (Gálik Sándorné sz. Gavló Rozália), akiket fenyegetni kezdtek. Gálikné megpróbálta becsukni a kaput, eközben dulakodott Rizmajerrel, aki a nála lévő késsel megszúrta a kezét,[27] mire az asszony bemenekült a házba. Ennek ellenére később nem ismerte fel Rizmajert, pedig ekkor még világított az udvari lámpa is. Harazinra viszont egyből ráismert, oda is szólt neki, hogy „Jani bácsi, magának is van családja, miért csinálja ezt".[28] Apja Bobákot név szerint meg is szólította.[29] Eközben a többiek a szomszéd kerítésléceivel dobálták az udvari lámpát.

Gavló Józsefné (sz. Kovács Mária) a szomszédba, lánya pedig a más irányban, de közel lakó apósáékhoz menekült. Szeiler a menekülő Gálikné felé ütött karójával, de csak megijesztenie sikerült.[30] Ezt követően Szeiler leverte a kinti lámpát, Harazin a villanyórát, a többiek pedig ablakokat törtek be. Az ítélet szerint a „megvadult" Rizmajer késével tizennyolcszor szúrt az egyik spalettába.[31] Ezzel az értelmetlen és komolyabb kárt sem okozó tettel bizonyították Rizmajer „megvadulását". Viszont az, hogy az asszonyokat nem üldözték, és id. Rizmajert se bántották, valamiféle önmérséklet mellett arra is utalhat, hogy eredetileg csak rongálni akartak.

Ezt követően kiengedték az állatokat, majd Szeiler és Harazin, nyomukban Rizmajerrel és Bobákkal beléptek a házba. Bobák, Harazin és Szeiler néhány vallomásukat leszámítva tagadták, hogy ekkor a házban jártak volna.[32] Szeiler egy alkalommal kijelentette, Gavlót annyira erős embernek tartotta, hogy nem mert bemenni a házba.[33]

25 Uo. 23. o.
26 Uo. 668. o.
27 Nem zárható ki, hogy Gálikné csak „belekapott" a késbe.
28 Uo. 24. o. Ezt Harazin bírósági vallomása is megerősítette. Uo. 667. o.
29 Uo. 660., 671. o. Rizmajer József és Szeiler vallomásai szerint Gálikné Bobákot és Harazint ismerte fel.
30 Uo. 671. o. Jegyzőkönyv. Szeiler bírósági vallomása szerint kölcsönösen megijedtek egymástól.
31 Uo. 25. o.
32 A bíróságon végig tagadtak. Lásd uo. 664. o. (Bobák), 668. o. (Harazin), 669. o. (Szeiler).
33 Uo. 672. o.

Az utcai szobában tartózkodó Gavló bal karját Szeiler ragadta meg, a jobbat Harazin, miközben azt mondta neki, hogy „te sem csinálsz úgy velem, mint a tanács házán". A szobába lépő Rizmajer rákiáltott, hogy „apámat sem viteted el többé", majd Harazin és Szeiler biztatására („Szúrd meg!") a disznóölő késsel kétszer Gavló mellkasának bal oldalába szúrt.[34] Mivel Bobák a sötétben meglökte, Rizmajer elejtette a kést, és megjegyezte, „hopp, leesett". Bobák felvette a kést, és még egyszer megszúrta Gavlót. Rizmajer ezalatt az udvarra szaladt, feldöntött egy üstházat, és valamibe beverte a fejét (a forradás a per idején is látszott).[35] Rövidesen követték a többiek is. Harazin az istállóban talált kerékpárt földhöz csapta és megtaposta. A villany leverése és ház elhagyása között mintegy 5-8 perc telt el.[36]

Azt érdemes megemlíteni, hogy az itt történteket csak a négy fő vádlott talán kikényszerített,[37] de mindenképpen ellentmondásos vallomásai alapján ismerjük, ezért eleve kérdés, hogy tényleg így zajlottak-e le az események. Bobák sokáig tagadta, hogy szúrt, Harazin és Szeiler azt is, hogy a házban jártak, Rizmajer pedig csak két szúrást ismert be.[38]

Ráadásul eleinte mindenki tagadott; először Bobák tett részleges beismerő vallomást, amelyet 1957. március végén/április elején követett Rizmajer teljes beismerése. Bobák és Harazin később mindent visszavont, amit a bíróság nem fogadott el, és Rizmajer vallomására alapozta a tényállást.

Így maradtak ellentmondások egyrészt a vallomásokon belül, másrészt azok között is. Például Harazin Jasperrel történt szembesítése során elmondta, hogy amikor 1956 novemberében Dabason hallgatták ki Bobákkal, Rizmajer Pállal, Jasperrel és másokkal együtt, mutogatás és kézjelek révén (amelyeket a magyar és szovjet őrök nem vettek észre) közölte Jasperrel, hogy Bobák szúrta meg Gavlót. Ezt szinte azonnal úgy módosította, hogy azért mutatott Bobákra, mert „a szovjetek őt gyanúsították", és a faluban is azt beszélték, hogy Rizmajer és ő szúrtak. Harazin és Jasper csak abban értettek egyet, hogy az őrizeteseket megverték.[39]

34 Uo. 26. o.

35 Uo. 26. o. Vallomása szerint fejét még a szobaajtóba verte be.

36 Uo. 27. o.

37 Bobák József szerint vallomását bántalmazás hatására tette. Uo. 36., 664. o. A kötetben is szereplő Kokics Béla esetével ellentétben ezt nem lehet egyértelműen bizonyítani. Vö. György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

38 Lásd pl.: BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 642. o. Bobák József ügyészségi kihallgatása, 1957. május 24.; Harazin János ügyészségi kihallgatása, 1957. május 24. Uo. 644. o.; Rizmajer József ügyészségi kihallgatása, 1957. május 24. Uo. 646–647. o.

39 Uo. 556–557. o. Jasper Kázmér és Harazin János szembesítése, 1957. március 25. Az idézet helye: 557. o. A bántalmazást Harazin 1957. március 23-i kihallgatásán is említette. Uo. 509. o.

Bobák egyszer arról számolt be, hogy a szobába érve Rizmajer vette észre Gavlót, akit mégis az utolsóként belépő Harazin és Szeiler fogott le.[40]

A vádlottak közti feszültséget (amelyet előszeretettel használtak ki a nyomozók) jól példázza, hogy Rizmajer József és Szeiler szembesítésük során két alkalommal is egymásnak ugrottak.[41] Az ellentmondások számát növeli az is, hogy a szembesítések a tárgyaláson is eredménytelenek maradtak, vagyis senki sem változtatott vallomásán.

Az ellentmondásokra utalnak a késsel kapcsolatos kérdések is. Rizmajer a bíróságon tagadta, hogy kés volt nála,[42] amit Csernák János[43] és Fajt[44] nyomozati vallomása is megerősített. Jasper látott nála egy „csillogó tárgyat", amelyet később késként azonosított, de az nem volt véres, miután távoztak Gavlóéktól.[45] A tárgyaláson már abban sem volt biztos, hogy az kés volt.[46] Rizmajer Pál is emlékezett egy „fényes" tárgyra, amelyet később késnek mondott.[47]

Különös, hogy a hivatalos verzió szerint az amúgy jó erőben lévő Gavló meg sem szólalt, nem próbált védekezni, ellökni, megrúgni támadóit vagy elmenekülni, annak ellenére, hogy két, ezt az eleve életszerűtlen tényállást cáfoló orvosszakértői vélemény is született. Gavló halálával kapcsolatban ezen túl is számos kérdés merült fel a nyomozás során (lásd később).

Rizmajer és Harazin Gavlónak tett megjegyzései[48] inkább korábbi személyes/családi sérelmekre, mintsem államellenes szervezkedésre utalnak. Sok esetben ugyanis a tanácsházán próbálták meg erőszakkal a tsz-be lépésre bírni a gazdákat.

Rizmajer „hopp, leesett" megjegyzése (amennyiben igaz) inkább részegségére utal. Jó eséllyel kapatosabb volt társainál, hiszen disznóvágáson kezdett, és Szeiler a zugkocsmában is itatta. Részegségükre viszont csak a vádlottak egymásnak ellentmondó vallomásaiból lehetett (lehetett?) következtetni. Jasper például úgy emlékezett, hogy „Bobákék részegek voltak, de még nem annyira, hogy tántorogjanak. Csupán az eszükön nem voltak".[49] Az ittasság persze nem enyhítő körülmény, ugyanakkor a tudatos, precíz tervezés esélyét csökkenti.

A tényállás szerint Gavló meggyilkolásával egy időben a „külső csapat" továbbindult; előbb Bobák és Harazin, majd pár pillanattal később Rizmajer és Szeiler

40 Uo. 253. o. Bobák József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 23.
41 Uo. 595–596. o. Szeiler László és Rizmajer József szembesítése, 1957. április 5.
42 Uo. 661. o. Vallomása szerint a fegyvert Bobák adta neki. Bobák vallomása szerint viszont Rizmajernél kellett, hogy legyen kés, „mert disznóvágáson volt". Uo. 665–666. o. Az is igaz, hogy attól még, hogy valaki disznóölésre megy vendégként, nem kell kést vinnie magával.
43 Uo. 332. o. Csernák János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 11.
44 Uo. 345. o. Fajt György és Rizmajer József szembesítési jegyzőkönyve, 1957. február 19.
45 Uo. 316. o. Jasper Kázmér kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 4.
46 Uo. 680. és 683. o.
47 Uo. 675. o.
48 Uo. 735–736. o. A fellebbviteli tárgyaláson – érthetően – mindketten tagadták ezeket.
49 Uo. 682. o.

is utolérték őket. Rizmajer kijelentette, hogy „hörög már Gavló, kifingott az ipse, vagy felakasztotta magát, vagy agyonszúrta magát".[50] Erre Jasper megkérdezte, hogy „csak nem agyonszúrtad?". Erre Rizmajer nem tiltakozott, csak annyit mondott, hogy „áh nem, majd később elmondom".[51]

A párbeszéd életszerűtlenségén túl az is érdekes, hogy ez majdnem minden vallomásban hasonlóan szerepel, bár öngyilkosságra utaló jel nincs az iratokban. Ugyanakkor az „áh nem" finoman szólva sem tekinthető beismerésnek, sőt – amennyiben nem iróniáról van szó – inkább ellentéte annak. A bíróság ugyanakkor a körülmények (pl. milyen hangsúllyal mondta) ismeretének hiányában is bizonyítékként fogadta el ezt a kiszólást is.

Az is kérdéses, hogy a csoport „passzív" része mikor indult el. Hivatalosan körülbelül 60 métert haladtak, de az ítélet egy másik bekezdése szerint már akkor elindultak, amikor Szeiler leverte a lámpát. 5–8 perc alatt 60 métert megtenni még ittasan is igen kevés. Viszont erre alapozva állapították meg, hogy a „kintiek" nem tudták, hogy társaik ölni fognak – így nem lehettek bűnrészesek a gyilkosságban –, hiszen a korábbi támadásokból sem következett, hogy a többiek nem csak rongálni akarnak.[52]

Gavlóné mintegy fél órával a támadók távozása után tért haza, a szomszéd, Horváth György kíséretében. Gavló ekkor még életben volt, és utolsó szavaival meg is nevezte gyilkosait, Harazint és egy bizonyos Csernát.[53]

Rizmajerék ezt követően Kovács József (a községi begyűjtési bizottság elnöke, tanácstag) házához mentek, ahol Harazin karóval beverte az utcai ablakot. Az utánuk osonó Kovács három személyt látott, akik közül csak Szeilert ismerte fel.[54] Ők hárman másik három emberhez csatlakoztak, és egy villanyoszlop mellett beszélgettek. Szeiler felvetette, hogy „intézzék el" a végrehajtó bizottság titkárát, Bobák pedig, hogy a tsz-elnököt, de mindkettőt leszavazták. Utóbbit azért, mert a falu másik végén lakott.[55] A bíróság szerint annyira ragaszkodtak az eredeti „tervhez", hogy azon új célpontok felbukkanásakor sem változtattak. Valószínűbb azonban, hogy nem a hivatalban lévő párt- és tsz-vezetésen akartak bosszút állni.

Ezt követően betörték Ulicska József volt párttitkár házának ablakát, de miután Ulicska és fia baltával rohant ki az udvarra, elszaladtak. Jasper és Fajt ezután

50 Uo. 736. o. Bobák szerint Rizmajer azt mondta, „kifingott az ipse, vagy megdöglött vagy öngyilkos lett". A boncolási jegyzőkönyv szerint viszont Gavló pajzsporcogója, gégéje és nyelvcsontja is ép volt, ami kizárja az akasztást/fojtogatást. Uo. 459. o.

51 Uo. 27. o.

52 Uo. 53. o.

53 Uo. 27. o.

54 Uo. 104. o. A nyomozati szakaszban is ezt vallotta. Kovács József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.

55 Uo. 27–28. o.

hazament, a többiek pedig visszatértek Csernák zugkocsmájába, ahol kitalálták, hogy a forradalom megünneplésére zenés ébresztőt tartanak. Rizmajer az egyik ott lévő részeg zenésszel el is indult felébreszteni a többit, de végül letettek tervükről.[56]

Kakucson másnap választották meg a nemzeti bizottságot, amelybe Jasper[57] is bekerült.[58] Rizmajer József a nemzetőrséghez csatlakozott. Lefegyverezték a két kakucsi rendőrt, összeszedték a községben található fegyvereket (ekkoriban jóformán csak prominens kommunistáknak, tisztségviselőknek volt vadász- és/vagy önvédelmi fegyvere). Rizmajer Horváth Imre tanítónál (1919-es kommunista) hiába keresett fegyvert, mire bosszúból kiszúrta biciklije gumiját.[59] Emiatt értékelte úgy a bíróság, hogy Rizmajer nemcsak tömegben (vallomása szerint kényszer hatására) vitt végbe „ellenforradalmi cselekményeket", hanem önként, tudatosan is támadta a népi demokráciát és annak képviselőit.

A tsz-ből 1956 tavaszán kizárt Bobákról „mellékszálként" megállapították, hogy október 29-én a járandóságánál több terményt vitt el, ráadásul mindet kukoricában, pedig gabonát osztottak aznap. A tsz-elnök ezt csak azért hagyta, mert valaki szólt neki, „ha akadékoskodik Bobákkal, ő is úgy járhat, mint Gavló".[60]

Másodfokon – noha a bíróság láthatóan tisztában volt az ellentmondásokkal[61] – érdemben nem változtattak a tényálláson, bár megkérdőjelezték az elsőfokon felvázolt verziót. Eszerint a vádlottak ugyan megbeszélték, hogy kiket kellene megtámadni, de „listát", részletes támadási terveket nem láttak bizonyítottnak.[62] „Mindnyájan támadólag, fenyegetőleg léptek fel Gavló Józseffel szemben, akit azután Rizmajer József – közelebbről meg nem állapítható körülmények között – két ízben, a magával hozott disznóölő késsel mellbeszúrt. Nem állapítható meg bizonyossággal, hogy a másik két szúrást a felsorolt négy vádlott közül ki ejtette a sértetten."[63]

56 Uo. 28–29. o.

57 Uo. 31., 42. o. Jasper még 28-án délelőtt Újhartyánba ment, és sógorával együtt követelte, hogy apósa államosított házát (ahol 1955 óta a körzeti megbízott lakott) adják vissza. A rendőr (hivatalosan fenyegetések hatására) november 1-jén költözött ki. Jasper részt vett a tüntetésen is (egyes tanúk szerint ő szervezte), és a kocsmában italozókat is lehordta, hogy miért nem tüntetnek. Minden bizonnyal ezen tette (és nemzeti bizottsági tagsága) miatt kapott „passzív" társainál súlyosabb büntetést.

58 A Nemzeti Bizottság névsorában egy Harazin János is szerepel. Balázs et al.: *1956 Pest megyében*. 112. o.

59 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 28–29. o.

60 Uo. 31. o. Bobák végig kitartott amellett, hogy csak azt vitte el, ami neki járt.

61 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 1. 9 V-149540. 45–46. o. Bobák József és társai.

62 ÁBTL, 3. 1. 9 V-149540. 48–49. o.

63 Uo. 50. o.

Látható, hogy másodfokon – ugyanúgy, törvényszéki bizonyíték nélkül, csak vallomásokra alapozva – Rizmajert tartották fő tettesnek – és a szervezkedés kezdeményezőjének is. A dulakodás/hirtelen felindulásból elkövetett emberölés lehetőségét fel sem vetették. Tényként állapították meg, hogy Gavló meggyilkolását Harazin javasolta Bobáknak és Rizmajernek, és mivel ezt suttogva beszélték meg, így a kicsit távolabb lévő Szeiler csak egy későbbi, „nem tisztázott" időpontban értesült szándékukról.[64] Mindezt szintén csak beismerésekre alapozták. Ezek alapján ítélték halálra Rizmajert, enyhítették Bobák büntetését. Mivel hivatalosan csak később értesült a gyilkossági tervről, Szeiler cselekményét szándékos emberölésnek minősítették,[65] bár kiemelték, tette „súrolja a gyilkosság határát".[66]

Bobák és Szeiler „szerepe kétségkívül alárendeltebb volt, mint az egész szervezkedést elindító Rizmajer Józsefé és a Gavló József megölését indítványozó Harazin Jánosé".[67] Erre alapozva minősítették át Bobák és Szeiler államellenes cselekményét szervezkedésben való tevékeny részvételnek. Arra egyik bíróság sem tért ki, hogy ha a fő cél a kakucsi kommunisták felelősségre vonása volt, akkor miért vetették el szinte gondolkodás nélkül a hivatalban lévő VB-titkár és tsz-elnök megtámadását.

Itt érdemes megemlíteni, hogy 1957-től működött az úgynevezett Koordinációs (hivatalos nevén Konzultációs) Bizottság, amely a politikai nyomozó szervek, az ügyészségek és a bíróságok munkáját „hangolta össze", gyakorlatilag irányította. Ez azt jelentette, hogy a politikai ügyek az első perctől kezdve közvetlen pártirányítás alatt álltak, és bírói függetlenségről sem beszélhettünk.[68] Ez a bizottság rendelhette el/hagyhatta jóvá a jogerős halálos ítéleteket, és alkalmanként már az elsőfokú eljárásba is beavatkozott. Sajnos 1965 előtti iratanyaguk mindeddig nem került elő – csak jegyzőkönyvekből, visszaemlékezésekből rendelkezünk töredékes adatokkal –, így nem tudjuk, hogy a Rizmajer és társai perre milyen mértékben voltak ráhatással.[69] Nem zárhatjuk ki, hogy a megváltoztatott jogi minősítés a bizottság beavatkozására történt.

64 Uo. 48–49. o.

65 Uo. 50., 52–54. o.

66 Uo. 55. o.

67 Uo. 52. o.

68 A bizottságot 1962 őszéig Marosán György, majd Biszku Béla vezette. Tagjai lehettek: az MSZMP KB Adminisztrációs Osztályának mindenkori vezetője (Czinege Lajos, Kaszás Ferenc, Tömpe András, Rácz Sándor), az igazságügyi (Nezvál Ferenc) és a belügyminiszter (Biszku, majd 1961. szeptember 13-tól Pap János), a legfőbb ügyész (Szénási Géza) és a Legfelsőbb Bíróság elnöke (1958 nyaráig Domokos József, majd Jahner-Bakos Mihály). Zinner Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete, *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022) 4., 29. o.

69 Uo. 29. o.

Szervezkedés, összeesküvés vagy tragédiába torkollt részeg rongálás?

A tényállásban szereplő, nem kellően bizonyított/bizonyítható mozzanatok mellett az indoklás további részében is olvashatók ellentmondások, furcsaságok.

Rizmajer végig azzal védekezett, hogy Bobák, Harazin és Szeiler kényszerítette cselekményei elkövetésére, amit a bíróság azzal utasított el, hogy Rizmajer „fiatal, életerős ember, akinek testi erejénél fogva is lehetősége lett volna arra, hogy ellentálljon társai erőszakának. A faluban is van neki családja és ismeretségi köre, akiknek a segítségével is visszaverhette volna azt a támadást, amelyet állítása szerint ellene szándékoztak indítani".[70]

Tényként fogadták el, hogy Rizmajer kezdeményezte a kakucsi szervezkedést (amelynek az első ítélet szerint így négy kezdeményezője/vezetője és három résztvevője volt). Ezt a zugkocsmában tett kijelentésére és arra alapozták, hogy minden támadásban vezető szerepet játszott, bár ez utóbbit beismerése mellett csak vádlott-társai vallomásai támasztották alá. Kiemelték, hogy Bobákék passzív társaikat sem bántották, ráadásul Rizmajer belépett a nemzetőrségbe, és a tanítónál is önként, „ellenforradalmi buzgalmában" tényked ett.[71]

Ugyanakkor az ítélet meg is cáfolta mindezt. Tényként fogadták el azt is, hogy az országos események hatására (amelyet természetesen fasiszták és imperialista ügynökök aknamunkájaként jellemeztek) döntött úgy „a szórakozási szándékkal az italboltban tartózkodó Bobák József, Harazin és Szajler, hogy Kakucs községben is követni kell a budapesti és más vidéki példákat és ezen tervüknek megnyerték ifj. Rizmajer Józsefet is, akinek már személyes élménye is volt az újhartyáni eseményekből".[72] Az érvelést a későbbiekben is megerősítették, „a bíróság az eset összes körülményeiből azt a következtetést is levonta, hogy a fiatal ifj. Rizmajer Józsefet a tőle lényegesen idősebb Bobák, Harazin és Szajler vonták be a mozgalomba, ők itatták pálinkával, ismerve azon rossz tulajdonságát, hogy a szesz hatása alatt könnyebben felhasználhatják erőszakos cselekményekhez".[73] Eszerint a szervezkedést kezdeményező és vezető Bobákék bevonták Rizmajert az általa kezdeményezett és vezetett szervezkedésbe. Ennek az ellentmondásnak a feloldására a bíróság kísérletet sem tett, hacsak azt nem tekintjük annak, hogy elsőfokon nem ítélték halálra Rizmajert, pedig őt tekintették a fő felelősnek Gavló haláláért.[74] Bobák, Ha-

70 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 35. o.

71 Uo. 34–35. o.

72 Uo. 45. o.

73 Uo. 49. o.

74 Uo. 49. o. Esetében enyhítő körülménynek számított (két kisgyereke mellett) az is, hogy „a bíróság úgy találta, hogy ez a vádlott azóta, hogy a nyomozás során első ízben beismerő vallomást tett és a bűncselekmény feltárásához őszintén a lehető legnagyobb segítséget nyújtotta, valamint a bíróság előtt is minden körülményre kiterjedően töredelmes, beismerő és feltáró vallomást tett, ezzel tanújelét adta annak, hogy az általa elkövetett bűncselekményt mélyen megbánta".

razin, Szeiler és védőik végig azzal érveltek, hogy ők csak inni mentek, és Rizmajer megjelenéséig eszükbe sem jutott „ellenforradalmat csinálni".[75]

Ehhez kapcsolódóan azt is bizonyítottnak látták, hogy a közös „ellenforradalmi" összeesküvés mellett Bobák, Harazin és Szeiler eleve készültek Gavló meggyilkolására, és Rizmajer lett a „fegyver", ugyanis tudták, hogy ittas állapotban hajlamos erőszakos cselekményekre.[76] Rizmajer József tehát egyszerre volt „ellenforradalmi" kezdeményező és vezető, valamint „gyilkos fegyver", durvábban szólva balek.

Ha ez a kettős „összeesküvés-elmélet" sántít is, arra több utalást találunk, hogy három társa összefogott Rizmajer ellen, egyeztették vallomásaikat, és vele mint legfiatalabbal akarták „elvitetni a balhét". Rizmajer jelezte is az ügyészségnek, hogy Harazin és Bobák összebeszéltek, sőt egy esetben őt is megfenyegették, hogy ne merészelje folytatni beismerését.[77] Rizmajer „a bűncselekmény feltárása érdekében minden megkérdezés nélkül, önként jelentette az ügyészségen, hogy vádlott-társai a rendőrségről való átszállítás közben, kihasználva a fegyveres őr jelen nem létét, összebeszéltek, hogy a bíróság előtt a már eddig megtett beismerő vallomásaikat visszavonják. Azt is kijelentette az ügyésznek, hogy Bobák József és Harazin János a bírósági börtönben is az egészségügyi séta közben egymás mellé kerültek, ott a helyzetet kihasználva összebeszéltek".[78]

A bíróság megállapítása szerint Harazin és Szeiler nemcsak vádlott-társaikat, de rokonaikon keresztül a tanúkat is megpróbálták befolyásolni.[79]

Az ítélethirdetést követő kegyelmi tanácskozáson egyik halálraítéltet sem javasolták kegyelemre. Halász Pál tanácsvezető indoklásában az „embertelen és vadállati" elkövetési módra, többszörösen büntetett előéletükre[80] és arra hivatkozott, hogy „mindhárom halálraítélt nem csak gonosztevő, de aljas ember is, akik nem csak belevitték, de maguk előtt tolták ifj. Rizmajer József I. r. vádlottat és a cselekményük elkövetése utáni időtől kezdve megbeszélés alapján magukat

75 Uo. 33. o.
76 Uo. 48. o.
77 Uo. 36. o.
78 Uo. 49. o.
79 Uo. 50. o.
80 Uo. 18–19. o. Bobák az ítélet szerint büntetlen előéletű volt, azt azonban kiemelték nála, hogy 1956. tavaszán kizárták a tsz-ből, mert ottani kötelezettségét (hivatalosan betegsége miatt) nem látta el, ugyanakkor községi gulyásként dolgozott. Harazint összesen 9 alkalommal ítélték el 1930 és 1947 között, testi sértés, hatósági közeg elleni erőszak, lopás miatt. A rá kiszabott legsúlyosabb büntetés 10 hónap börtön volt még 1937-ben, a többi esetben maximum 1 hónap elzárást vagy pénzbüntetést szabtak ki rá. Rizmajer háromszor állt bíróság előtt, 1952-ben rongálás miatt 3 hónap felfüggesztett börtönre (fiatalkorúként mentesült a jogkövetkezmények alól), 1953-ban súlyos testi sértésért 1000 forint büntetésre ítélték, de amnesztia révén mentesült. 1954-ben társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás címén 500 Ft pénzbüntetést szabtak ki rá. Az 1945 előtti ítéletek, illetve azok, amelyek később amnesztia hatálya alá estek, jogi értelemben nem számítottak priusznak.

a következmény alól kivonni és ifj. Rizmajer Józsefet pedig egyedüli tettesként feltüntetni igyekeztek".[81]

Mivel két, külön-külön is halálbüntetéssel sújtható cselekménnyel vádolták őket, emberileg mindhármuk védekezése érthető. Ahogy láthattuk, másodfokon elvetették a második „összeesküvés" lehetőségét.

Említésre érdemes Szeiler védőjének (dr. Virágh Gyula) érvelése, amely alapjaiban támadta az államellenes szervezkedés vádját. Eszerint a vádlottak cselekménye „nem volt politikai jellegű, mert nem irányult sem a párt, sem a kormány, sem a fegyveres testületek ellen. Márpedig csak az ezek elleni támadás alkalmas a népi demokratikus rend megdöntésére. A védelem jogi álláspontja szerint a vádlottak cselekménye legfeljebb csoportosan elkövetett magánlaksértés bűntettét képezheti, halmazatban izgatás bűntettével".[82] A védekezés helytálló, hiszen nem aktív párt-/községi/állami vezetőkre támadtak, hanem olyanokra – ráadásul személyes okok miatt[83] –, akik a múltban viseltek valamilyen tisztséget.

Az ítélet szerint a vádlottaknak személyes sérelmeiket korábban is lett volna lehetőségük rendezni a sértettekkel. (Mintha egyszerű és biztonságos lett volna vitatkozni a tsz párttitkárával vagy a tanácselnökkel.) Viszont a vádlottak „osztályhelyzetük ellenére ellenségesen álltak szemben a népi demokratikus rendszerrel" (ezt nevezték akkoriban osztályárulónak, ami súlyosító körülménynek számított), és kihasználták az első adandó alkalmat, hogy „községük keretein belül szorosan kapcsolódva az egész országban dúló ellenforradalmi felkeléshez, felszámolják a népi demokratikus rendszer alapjait és ennek a rendszernek a legkiválóbb támaszait megsemmisítsék vagy elüldözzék".[84]

Abszurd, de a Legfelsőbb Bíróság februári állásfoglalásával[85] összhangban lévő okfejtésben – amelyet később másodfokon is megerősítettek[86] – állapították meg az előre megfontoltságot azzal, hogy „ellenforradalom esetén, amikor a társadalmi és osztályharcok kiéleződnek, előfordul az emberölésnek az az előre megfontolt szándékú esete, amikor a szándék nem egyes előre meghatározott személyek ellen irányul, hanem mindenki ellen, akiről az ellenforradalmi személyek tudják, hogy az ellentétes érdekű táborban van és azt segíti. Éppen ezért nem is határozzák meg pontosan azt a személyt és azt az időt, hogy kit, mikor

81 Uo. 723. o.

82 Uo. 33. o.

83 Uo. 34. o. A személyes bosszút megerősítette Jasper Kázmér, Rizmajer Pál és Fajt György vallomása is.

84 Uo. 46. o.

85 Eszerint a halállal végződő cselekmények résztvevőit nem szándékos emberölés, hanem eleve az előre megfontolt szándékot feltételező gyilkosság címén kell elítélni. A Legfelsőbb Bíróság 1721/1957. sz. határozata. *Bírósági Határozatok*, 5. (1957) 1. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 265. o. Esetismertetéseket lásd: 97–98. és 321–322. o.

86 ÁBTL, 3. 1. 9 V-149540. 54. o.

fognak megölni, hanem azokkal végeznek, akiket a kedvező alkalom az útjukba sodor. Nincs semmi biztosíték arra, hogy a vádlottak kedvező lehetőség esetén Farkas Istvánt, Mészáros Józsefet és Ulicska Józsefet ne ölték volna meg. Ezeknél a személyeknél azonban kedvező feltételek nem alakultak ki".[87]

Gavló esetében külön kiemelték, hogy az előre megfontolt szándék kezdettől létezett, de csak akkor alakult valósággá, amikor a volt tanácselnök egyedül maradt házában.[88]

Ez viszont teljesen ellentmond annak, hogy Rizmajerék mindenre elszántan, terv alapján tényked tek. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy a korabeli ítélkezési gyakorlatnak megfelelően feltételezéseket (jelen esetben például, hogy kedvező körülmények esetén a többieket is megölték volna) fogadtak el ténynek.[89]

A tényállást megkérdőjelező törvényszéki bizonyítékok, avagy mi derül ki az orvosszakértői jelentésekből

A fent említettek mellett legalább ennyire fontos az eljárás során keletkezett két hivatalos (összesen négy), egymással részben ellentétes tartalmú orvosszakértői vélemény és a több kiegészítő jelentés kérdése.

Noha a holttestet (illetve a boncjegyzőkönyvet) több orvos is vizsgálta, egyértelmű eredmény nem született, nem kis részben az ügyben eljáró hatóságok hanyagsága okán. Ugyanis csak 1956. december 29-én javasolták az exhumálást,[90] amelyre végül 1957. március 18-án került sor.[91] Ráadásul egy későbbi szakvélemény szerint a boncolók hiányosságokkal végezték munkájukat.

A Mertzné dr. Ujj Gabriella körzeti orvos által kiállított halottvizsgálati bizonyítvány szerint Gavló halálának oka „késszúrások a mellkas bal oldalán, szív felett", amit azzal egészített ki, hogy „a bimbó magasságában szegycsont széltől 1-4 ujjnyi, egyenként 1,5 cmnyi szúrt seb".[92] A doktornő 1957. február 6-i szakvéleményében úgy fogalmazott, hogy a három, egyenként 1,5 cm hosszú szúrás a szegycsont és mellbimbó közötti területen, a mellbimbó magasságában,

87 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 46. o.

88 Uo. 48. o.

89 Erre jó példa a Szobonya Zoltán és társai per, ahol a bíróság tényként fogadta el azt, hogy ha a szovjetek november 4-én bementek volna Jánoshalmára, egészen biztosan lőttek volna rájuk. Az sem számított, hogy a szovjet csapatok csak 7-én vonultak be a településre, ahol egy lövés sem dördült. György Sándor: Szobonya Zoltán, „a kulákok védőszentje". In Czókos Gergely et al. (szerk.): *Magyar hősök. Elfeledett életutak a 20. századból.* Budapest, Matthias Corvinus Collegium – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020. 401. o.

90 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 200. o.

91 Uo. 390. o.

92 Uo. 215–216. o.

a szegycsont szélétől 1–4 cm magasságban, illetve távolságban helyezkedett el. „A sebek mindegyike elhelyezésénél fogva külön-külön is halálos sérülést okozott, amennyiben mind a három szúrt seb a szívet sértette meg. A halált a talált sebek bármelyike belső elvérzés következtében okozhatta." A fegyver egy körülbelül 1-1,5 cm széles pengéjű kés lehetett.[93]

Dr. Takácsy László és dr. Harsányi László 1957. március 18-án végezték el Gavló József boncolását. A temetés óta eltelt idő miatt a holttest „hámfosztott" volt. A külső sérülésekkel kapcsolatban megállapították, hogy a korábban említett területen „4 cm átmérőjű helyen 3 db, lényegében teljesen azonos küllemű, áthatoló bőrfolytonosságmegszakítás foglal helyet". Az első, *a.* jelű, 15 mm hosszú, éles szélű szúrás a baloldali mellbimbó és a szegycsont között húzott vízszintes vonalon feküdt, körülbelül 30-40 fokban jobb felé dőlten. „Sérülés nyoma az irharétegen nem fedezhető fel." A 16 mm hosszú második *(b.)* seb ezzel párhuzamosan, két centivel magasabban helyezkedett el, sebfalai teljesen egyenesek voltak.[94] A *c.* jelű sérülés ezektől 1,5 cm-rel távolabb, a mellbimbótól mintegy 5 cm-re található, 16 mm hosszú. Nyomásra a *b.* és *c.* jelű sérülésekből „vörös, bűzös, véres savó ürül". Más külső sérülést nem találtak a holttesten, bár lehetséges, hogy például a megragadás nyomai az előrehaladott oszlás miatt nem voltak felismerhetők.[95] (Ilyen nyomoknak általában hámréteg hiánya esetén is láthatók nak kellett volna lenniük). A belvizsgálat során feltárták a sérülések csatornáit, amelyek mind fentről lefelé[96] és jobbról balra (tehát kifelé) haladtak, a felszíni sérülésekhez képest mintegy 1,5 cm-rel kijjebb futottak. Itt érdemes megemlíteni, hogy Rizmajer vallomása szerint „jobb kézzel, kissé balfelé eső irányba a bordákhoz szúrtam kétszer", ami pont ellentétes irányú szúrcsatornákat feltételez.[97] Azt nem vizsgálták, hogy a támadó jobb- vagy balkezes lehetett-e.

A *c.* sérülés csatornája a többinél kevésbé irányult balra. Az *a.* és *c.* sérülés csatornája a IV. bordaközben egyesült, átszakítva a bordaközi izmokat. A *b.* sérülés csatornája a III. bordaközben eredményezett körülbelül 25 mm szakadást. A két csatorna a bal tüdő felső lebenyében folytatódott, a III. bordaköz alatt egy 3 cm, attól 2,5 centiméterrel lejjebb pedig egy körülbelül 2 cm mély folytonosságmegszakítást jegyeztek fel. A nagyobbik csatorna áthaladt egy másodrendű verőéren is, ami súlyos belső vérzést eredményezett; a bal mellüregben mintegy 800 g alvadékot találtak (ami arra utal, hogy a vérzés nagyrészt a mellüregbe irányult). A szívburok, a szív és a környező erek, valamint a bordák (amelyeket

93 Uo. 217. o.
94 Uo. 457. o.
95 Ezt megerősíti a 464. oldalon olvasható összegzés is.
96 Uo. 432. o. Bobák a helyszíni szemlén tett vallomása szerint Rizmajer és ő is fentről lefelé szúrt. Helyszíni szemle jegyzőkönyve, 1957. március 18.
97 Uo. 492. o. Rizmajer József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 30.

letisztítva is megvizsgáltak) sértetlenek voltak.[98] Ez utóbbi szintén keskeny pengét feltételez.

A külső sérülések területéről kivágták és vízben áztatták a bőrt. Ennek hatására előbukkant egy negyedik *(d.)* szúrás is a *b.* sérülés mellett, csaknem párhuzamosan a *c.* sérüléssel.[99] Bár mindössze 2 mm mély volt, ennek ellenére érdekes, hogy a tényállásban meg sem említették.

A boncoló orvosok Gavló halálának okaként heveny vérveszteséget, mellűri vérzést és tüdősérülést jelöltek meg. Összegzésükben a korábbival ellentétesen az alsó tüdősérülést mondták súlyosabbnak.[100] Megállapították, hogy eszközként a lefoglaltak közül két kés jöhet szóba; az egyik 31 cm hosszú, egyenletesen 2,5 cm széles pengével, a másik pedig 30 cm hosszú, kissé elköszörült, általában 12 mm, a markolatnál 16 mm széles pengével. Utóbbinál a penge vastagságát 1,5–2,5 mm közöttire becsülték. „Amennyiben csupán e két eszköz jöhet szóba, úgy akkor e kettő közül feltétlenül a második, a keskenyebb pengéjű kés nyerhetett alkalmazást. Természetesen más hasonló pengeszélességű és megfelelő hosszúságú késsel is keletkezhetett ez a szúrás, azonban teljesen határozottan kizárható az, hogy a mellkasi szúrásokat a fentebb említett szélesebb pengéjű eszközzel ejtették volna."[101]

Itt érdemes kitérni arra, hogy öt kést is lefoglaltak, amelyeket dr. Takácsy vizsgált meg 1957. április 8-án, de később egyiket sem sikerült egyértelműen gyilkos fegyverként beazonosítani.[102] Az Országos Rendőrfőkapitányság (ORFK) Bűnügyi Laboratóriumának február 19-i jelentése szerint vérnyomot nem találtak egyiken sem,[103] ami az eltelt idő fényében nem is meglepő. Dr. Takácsy vizsgálata kizárta zsebkését (8 cm pengehossz, max. 1,2 cm szélesség), mert annak letörött a hegye, amikor a spalettát szurkálta.[104] (Kérdés, hogy ha a kezében volt a disznóölő kés, akkor miért vette elő zsebkését a spalettaszurkáláshoz. Egyik vallomása szerint azért mondta, hogy bicskáját használta, hogy rokonait védje, egy másik szerint viszont Bobák adta át neki a gyilkos fegyvert. De akkor mitől tört le a zsebkés hegye?)[105]

Szintén kizárták az id. Rizmajer Józseftől lefoglalt 16 centis pengehosszú konyhakést. Ennek hegye kopott volt, pengéje pedig 1,8 és 2,2 cm közötti szélességű. „Igen kis valószínűséggel állítható, hogy a mellkasi sérülések ezen eszköz általi szúrásból keletkezhettek. [...] A pengeszélesség a szúrt seb hosszúságánál

98 Uo. 458–461. o. Az idézet helye: 460. o.
99 Uo. 460. o.
100 Uo. 461–462. o.
101 Uo. 462. o.
102 Uo. 52. o.
103 Uo. 219. o.
104 Uo. 606–607. o. (Megerősíti Uo. 568. o.)
105 Uo. 35–36. o.

nagyobb."[106] Az orvosszakértő szerint az ifj. Rizmajeréktől lefoglalt disznóölő kést (Rizmajerné szerint „nagy tésztavágó" kést[107]) is ki lehetett zárni, hiszen a penge a hegyet kivéve végig 2,4–2,6 cm széles volt, így legfeljebb a *d.* jelű szúrást ejthették ezzel.[108]

„A sérülések mindegyike származhatik a jelzett kés által okozott szúrás alkalmával [sic!]. Az összes lefoglalt kések közül véleményem szerint erről állítható a legnagyobb valószínűséggel, hogy a készítményben [értsd: a sérült felületről készített preparátumban] is megőrzött szúrásos sérülést eredményezte" – írta dr. Takácsy az Újhartyánból hozott disznóölő késről.[109] Pengehossza 18 cm, pengeszélessége az elköszörülés miatt változó (a hegytől haladva 16, 13, 10, 20 mm) volt. A 16 mm széles penge ferde irányú szúrás esetén talán a leírtnál hosszabb bemeneti nyílásokat eredményezett volna.

A másik kés, amelytől a „sérülések mindegyike származhatik", Gavlóék konyhájából származott. A 19 cm pengehosszú, a penge hegyétől 7 cm-re (ez megegyezik a legmélyebb szúrcsatornával) 10 mm, legszélesebb pontján 18 mm széles eszközt másnap találták meg a volt tanácselnök udvarán.[110] Érdemes megemlíteni, hogy Bobák a nyomozás során hat kés közül kiválasztotta Gavlóékét. A másik, amire mutatott, egy olyan kés volt, amelyet próbaként, tesztelésként használtak a rendőrök, és nem volt köze az ügyhöz.[111]

A késekkel kapcsolatos tisztánlátást tovább nehezíti, hogy Bobák egy alkalommal azt vallotta, hogy a gyilkos fegyvert a helyszínen hagyta.[112] Ezzel szemben a hivatalos verzió szerint azzal a disznóölő késsel szúrták le Gavlót, amelyet Rizmajer hozott el Újhartyánból, nővére apósától, és később Kakucsra látogató nővérének adott vissza. Bár a családtagok vallomásait a szokottnál is óvatosabban kell kezelni, nővére szerint nem kapott vissza kést,[113] sőt az apósnak – aki rendszeresen vágott disznót – fel sem tűnt az eszköz hiánya.[114]

A sérülések származásával kapcsolatban „teljes határozottsággal" állították, hogy az *a.* és *b.* sérülés „egy kéztől származik", mert mind a sérülések, mind a csatornák teljesen párhuzamosak. „Ilyen természetű sérülések pedig jellegzetesen akkor keletkeznek, ha közvetlenül egymás után ejtenek két szúrást teljesen

106 Uo. 607. o. Dr. Takácsy szerint ezzel a késsel legfeljebb a negyedik, felszíni sérülést ejthették. A lefoglalásról lásd Uo. 579. o.

107 Uo. 195. o.

108 Uo. 607. o.

109 A késsel kapcsolatos rendőrségi jegyzőkönyveket lásd: Uo. 589–592. o. Érdekesség, hogy az április 6-i lefoglalási jegyzőkönyvben úgy szerepel mint az a kés, „mely késsel ifj. Rizmajer József Gavló József volt tanácselnököt többször megszúrta". Uo. 589. o.

110 Uo. 607. o.

111 Uo. 359. o. Bobák József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 25.

112 Uo. 255. o. Bobák József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 23.

113 Uo. 571. o. Ifj. Kulima Józsefné kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 2.

114 Uo. 573. o. Id. Kulima József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 2.

megegyező mozdulattal, még pedig olyan gyorsan, hogy a két szúrás között a sértett testhelyzete nem változik meg."[115] Kiemelték, hogy az ilyen, egymáshoz közeli szúrásokat „egy kéztől származó sérüléseknek szokták véleményezni". Ezt erősítette az is, hogy a szúrásokat sötétben – és valamilyen mértékben ittas elkövető(k) – ejtették, bár erről „törvényszéki orvosi szempontból teljes határozottsággal véleményt mondani nem lehet". Azt ugyanakkor bizonyítottnak látták, hogy az első két szúrás után „a sértett, illetőleg a tettes bizonyos mértékig elmozdult". Az orvosszakértők szerint a második és harmadik szúrás között, ha kicsivel is, de hosszabb időnek kellett eltelnie, mint az első és a második között, ezért nem zárható ki, hogy a *c.* jelű szúrás másik személytől származott. Ennek ellentmond, hogy pár sorral lejjebb úgy nyilatkoztak, hogy „ami az előbb említett három szúrási sérülés sorrendjét illeti, arra nézve a boncolással adat nem volt nyerhető".[116]

Mindebből azért látható, hogy a boncolók, ha bizonyítani nem is tudták, életszerűbbnek tartották, hogy egy ember szúrt négyszer, mint hogy Rizmajer két döfése után Bobák, miután felvette a kést, a sötétben még legalább egy alkalommal majdnem pontosan ugyanoda szúrjon.

Kiemelték, hogy az alkalmazott pengének legalább 5 cm-re kellett a szövetekbe hatolnia, továbbá hogy mindkét tüdősérülés életveszélyes sérülést okozott (a felső csatorna 4-5 cm, az alsó 5-7 cm volt), Gavló megmentésére csak azonnali beavatkozással és vérátömlesztéssel lett volna esély.[117]

A boncoló orvosok a tárgyaláson szakvéleményüket az írásbelivel egyezően adták elő. Kérdésekre dr. Harsányi kifejtette, lehetséges, hogy a *c.* szúrás más késtől származik, a *c.* és *d.* szúrás viszont egy kéztől ered. „Az ilyen irányú szúrásokat feltételezhetően csak álló helyzetben lehet elkövetni." Egy tanúvallomásra (lásd később) adott válasza szerint „nem tételezhető fel az, hogy az áldozat hasán ülve végezzenek el ilyen szúrást, mert ilyen esetben a tettesnek maga alá kell szúrni. Inkább álló helyzetben lehet ilyen szúrást elkövetni, mint a hasán ülve". Hozzátette, hogy átlagos testmagasságnál a tettes magassága „nem jöhet számításba" (vagyis hogy ezen tényező alapján nem lehet egyes gyanúsítottakat kizárni), és hogy a szúrási csatornákban ruhafoszlányokat nem találtak.[118]

Látható, hogy a fent említett bizonytalanságok és ellentmondások ellenére a bíróság teljesen egyértelműnek minősítette a helyzetet. „Az igazságügyi orvosszakértők véleménye is azt bizonyítja, hogy két szúrás egy kéztől ered, mert Gavló mellén ejtett szúrási helyek [sic!] gyors egyásutánban ugyanabból

115 Uo. 52. o.

116 Uo. 463. o. Nem véletlen, hogy később ezt az állításukat támadta meg elsőként a felkért külsős szakértő.

117 Uo. 463–464. o.

118 Uo. 711. o. Az orvosszakértőket 1957. május 31-én hallgatták meg.

a testhelyzetből erednek. Ezt a két egymás után következő szúrás megtörténtét [sic!] ifj. Rizmajer József be is vallotta. Az orvosszakértők szakvéleménye szerint viszont a harmadik szúrás már valamivel később keletkezhetett és azt feltehetően más személy is okozta, mert a szúrás iránya megváltozott. Ennek az irányváltozásnak pedig az volt az oka, hogy úgy ifj. Rizmajer József, mint Bobák nyomozati vallomása szerint a kés leesett, azt a földről Bobák felkapta és más állási pontról ejtette az újabb szúrást."[119]

Ehhez hozzátették, hogy „az orvosszakértők véleménye szerint is alig képzelhető el egymás után két olyan szúrás, amely között a sérült ne mozdulna el. Ez egymagában is arra utal, hogy Gavló Józsefet a szúrások alkalmával egyhelyben fogva tartották, ami megerősíti ifj. Rizmajer József és Bobák azon állítását, hogy Gavló Józsefet két oldalról Harazin és Szajler fogta (".[120]

Életszerűtlen a bíróság megítélése, hogy Gavlót (aki mozdulatlanul tűrte, hogy betörjenek házába, és megkéseljék) Harazin és Szeiler karjainál fogva olyan szorosan tudta tartani, hogy a szúrások hatására sem mozdult el, ösztönösen sem próbált meg hátrálni. Szeiler ügyvédje később pont azzal érvelt, hogy Gavlónak mindenképp hátrálnia kellett, ellenkező esetben a sebek a nagy erejű szúrások miatt sokkal mélyebbek lettek volna 4–7 centiméternél.[121]

A fellebbezési tárgyalásra[122] – ahol általában csak a vádlottakat, illetve néhány tanút volt szokás meghallgatni – két orvosszakértőt is beidéztek augusztus 22-én. Az indoklás szerint „az ügyben több orvosi szakértelmet igénylő egyéb kérdés is felmerült. Minthogy a tárgyaláson ez irányban is kérdést intézhetnek a szakértőkhöz, kérem, hogy ezek tekintetében is szíveskedjenek véleményadásra felkészülni. Ilyen kérdés elsősorban az, hogy Gavló József sértett lelete alapján orvosilag megállapítható, vagy valószínűsíthető-e, hogy a sértettet hány személy szúrta meg és hogy a bántalmazás idejében lefogták-e vagy sem".[123]

Szakértőknek pedig nem mást, mint a Kokics Béla és társa elleni perben is szereplő dr. Kelemen Endrét és dr. Balassa Lászlót kérték fel, akiknek nem egész egy hetük volt az iratok áttanulmányozására és a négy fő vádlott elmeállapotának újabb vizsgálatára. Minderre azért volt szükség, mert Szeiler ügyvédje, Virágh Gyula kérésére dr. Vitray Antal egyetemi magántanár és képesített törvényszéki orvos (aki betekinthetett az eredeti boncolási jegyzőkönyvbe is) 1957. augusztus 3-án kelt független (értsd: nem a bíróság felkérésére készített) szak-

119 Uo. 37. o.
120 Uo. 40. o.
121 Uo. 762. o.
122 Az első tárgyalási nap 1957. augusztus 21., a második augusztus 28. volt.
123 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 803. o. A másik orvosi kérdés Bobák József tüdőbajával, illetve Szeiler László tüdőbetegségével és esetleges ideggyengeségével/epileptiform rohamaival volt kapcsolatos.

véleményében kétségbe vont több, a boncoláskor tett állítást és azokból levont következtetést is.

Vitray (logikusan levezetve) cáfolta, hogy a második és harmadik szúrás között több időnek kellett eltelnie, mint az első kettő között, ugyanis „boncoláskor esetleg meghatározható a szereplő eszköz, de sohasem állapítható meg a sérülést okozó személy, sem az a körülmény, hogy az egyes sérülések között »hosszabb vagy rövidebb« idő telt-e el. Bizonyos elváltozások figyelembevételével legfeljebb a szúrások sorrendje, illetve az első szúrás állapítható meg. Arról a körülményről, hogy milyen bonctani elváltozással tették a boncolók az időre vonatkozó megállapításukat, nem nyilatkoztak".[124] Kifejtette, hogy a szúrt sebek, amennyiben éllel bíró eszköztől származnak, a bőrön „sima szélű és hegyes csúcsokkal bíró réseket" alkotnak (ezen kifejezések a boncjegyzőkönyvben is szerepelnek), amelyek az egymás alatt lévő szövetrétegekben fedik egymást, illetve „irányuk a különböző rétegekben teljesen egyező", viszont a boncolók nem végeztek ilyen „réteges preparálást".[125]

A független szakértő szerint az eszköz méretére vonatkozóan a bemeneti nyílás kiterjedése és a szúrási csatorna mélysége csak ritkán szolgáltat pontos adatot, ellentétben a sebszélek összeilleszthetésével nyert hosszúság mérésével. Ezt azonban a boncoláskor elmulasztottak, és nem mérték meg a sérülések talpsíktól való távolságát sem. Hozzátette, hogy szúrásnál a penge és a sértett is elmozdul, így „csak az a következtetés jogosult, hogy a penge csúcsától bizonyos távolságban bizonyos méretnél szélesebb nem lehetett".[126]

Arra is kitért, hogy a boncjegyzőkönyv leírásából nem állapítható meg, hogy milyen késsel ejtették a sebeket. Amennyiben a penge háta kellően széles, azt „az egyik sebzug haránt letompulása vagy annak berepedése" elárulná. A gyilkos eszköznek kikiáltott „keskenyebb pengéjű kés" hátának vastagságát 2,5 mm-ben adták meg a boncoláskor, de azt nem említették, hogy a csúcsától milyen távolságban. „Abból a körülményből, hogy a szúrási sérülések a mellkas bal oldalán, aránylag kis területen létesültek, indulati cselekményre lehet következtetni, melynél a tettes gyors egymásutánban sújtott. Viszont az a körülmény, hogy a szúrási csatornák legfeljebb 5 cm mélyek, arra lehet következtetni, hogy az elhunyt, az egyes szúrások alkalmával hátrálással, esetleg hátrahajlással akadályozta meg a sérülést okozó penge mélyebbre hatolását, tehát nem lehetett mozgásában akadályozva."[127] (Kiemelés az eredetiben.)

Az összeért szúrcsatornákkal kapcsolatban azt írta, hogy „a bőr alatti szövetekben mutatkozó sebcsatorna leírt kereszteződése úgy is létesülhetett, hogy a sérülés elszenvedésekor a bőr az alatta lévő szövetek felett elmozdult. A bőrnek

124 Uo. 948. o.
125 Uo. 949. o.
126 Uo. 948–949. o.
127 Uo. 949–950. o.

a szövetek feletti elcsúszása a karok mozgatásával, felemelésével kapcsolatos védekezés vagy támadás esetén jöhet létre. Ez a körülmény is arra utal, hogy néhait a szúrások elszenvedésekor nem foghatták le, de erre utal az is, hogy a boncoláskor erősebb megragadásra akár csak gyanútkeltő elváltozást nem észleltek a karokon".[128] (Kiemelés az eredetiben.)

Vitray szakvéleménye (amely ritkaságnak számít az '56-os megtorlás idejéből) alapjaiban kérdőjelezte meg, hogy Gavlót lefogták volna, így érthető (bár a korszakban igen ritka), hogy a Legfelsőbb Bíróság újabb szakértők bevonásával akart „igazságot tenni".

Balassa és Kelemen 1957. augusztus 26-án mind a négy vádlottat beszámíthatónak minősítették (Rizmajernél megemlítették, hogy amint észreveszi, hogy a kérdések elmeállapotának felmérésére irányulnak, „tudatlanságát erősen túlozza"). Szeiler rohamaival kapcsolatban megállapították, hogy semmi közük az epilepsziához, hanem izgalomra bekövetkezők vagy vegetatív természetűek. Szakvéleményük szerint a vádlottak cselekményeik elkövetésekor nem lehettek különösebben ittasak, mert tervszerűen cselekedtek, és az eseményekre jól emlékeznek.[129]

A jegyzőkönyvben nem tértek ki a Gavló halálával kapcsolatos kérdésekre, de dr. Kelemen szakértői meghallgatása során szintén kétségbe vonta mind a boncolók, mind az elsőfokú bíróság megállapításait. Elmondása szerint, mivel Gavló holttestét csak 1957 márciusában hantolták ki, az „előrehaladott rothadás" miatt „olyan nyom tehát, amely elszíneződést von maga után, a holttesten felismerhető nem volt", így nem lehetett megállapítani, hogy Gavlót lefogták vagy sem. Arra nincs utalás, hogy kerestek volna olyan maradandó sérüléseket – például könyök- vagy vállficamot, ujjtöréseket –, amelyek a lefogás (vagy dulakodás) tényét megerősíthették. A szakértő négy szúrást említett, amelyek egy 4 cm sugarú (a jegyzőkönyvben itt egy tollal írt betoldás olvasható: „tehát nem átmérőjű") körön belül helyezkedtek el. Ezzel szemben a boncolási jegyzőkönyvben is átmérő szerepel, amit a csatolt méretarányos rajz is megerősít. „Ez a terület a négy szúráshoz képest viszonylag kicsiny. Ha egy személy megismétli a szúrást azzal a szándékkal, hogy ugyanoda szúr, az ~~nem csak élő testen, de~~[130] még élettelen tárgyon is eltér az előző szúrástól. Ha két szúrás egymás mellett helyezkedik el, és a harmadik eltér ettől, ebből azt a következtetést levonni, hogy a harmadik szúrást másik személy követte el, mint az előző kettőt, levonni nem lehet. Csupán valószínűsíteni lehet, hogy ha a szúrások a test egy bizonyos körére, mégpedig kis körére vonatkoznak, akkor egy személytől származnak, ~~tehát a megismételt~~

128 Uo. 950. o.

129 Uo. 865. és 869. o.

130 A kiemelt részt utólag toldotta be Molnár László tanácsvezető bíró kézírással, a gépelt verzióban szereplő „az nem csak élő testen, de" részt kihúzta.

~~szúrások valószínűen eltérnek egymástól.~~[131] Mint az előzőekben mondottam, négy szúrás ment viszonylag kis távolságba. Az adott esetben tehát nem valószínű, de nincs kizárva, hogy a szúrások két különböző személytől származtak. Hogy a szúrások kis területre szorítkoztak, ez[132] a tény bizonyos fokig valószínűsíti, hogy a sértett mozgásképtelen volt, tehát valamilyen külső tényező folytán gátolva volt mozgásában. Ez a gátlás többféle tényező lehet, a sértett elveszthette eszméletét, vagy esetleg lefogták. Valószínűtlen, hogy álló helyzetben négy szúrást összeesés nélkül lehessen leadni, bármilyen gyorsak is a szúrások. A sértetten ejtett szúrások közül bármelyik alkalmas arra, hogy attól összeessék a sértett."[133] (Kiemelés az eredetiben.)

Népbírói kérdésre Kelemen előadta, hogy a seb mélysége mindig a kifejtett erőtől, a szúróeszköz élétől és a testhelyzettől függ. „~~Ha a test mozgott volna, a sérülések sokkal mélyebbek lettek volna.~~ Nem ~~hiszem~~ valószínű, hogy sötétben ~~ilyen közelből~~[134] több személy egymáshoz közel lévő[135] egyforma szúrásokat tudjon a sértett felé leadni. A bemeneti nyílásokból nem lehet megállapítani, hogy milyen helyzetben történt a szúrás." Molnár László tanácsvezető kézírásos betoldása: „Valószínű, hogy fekvő helyzetben. Ha álló helyzetben volt a sértett, akkor a lefogás ténye bizonyos fokig valószínűsítve van, mert a sértett már az első szúrástól is elveszthette az eszméletét (sokkhatás)."[136] (Kiemelés az eredetiben.)

Ügyvédi kérdésre Kelemen elmondta, hogy „sötétben, sarokba szorítva egy személy részéről történhetett a négy szúrás, lényeg az, hogy ha bármilyen helyzet a sértett mozdulatlaságát okozta, akkor gyors egymásutánban lehetett a négy szúrást leadni". A tanácsvezető kézírásos betoldása: „Valószínű, hogy a négy szúrást egymás után, ugyanolyan testhelyzetben ejtették. A szúrások alatt a sértett nagyobb mozgást nem végezhetett, mert akkor a sebek széle nem volna szabályos."[137] (Kiemelés az eredetiben.) A lefogással kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az iratok szerint Szeiler vézna ember volt,[138] így az életéért ösztönösen küzdő Gavló minimum az első szúrásig képes lehetett komolyabb mozgásra is.

A tanácsvezető kézzel írt megjegyzése szerint Balassa doktor egyetértett kollégája állításaival.[139] Ezek a betoldások amúgy gyanakvásra adnak okot, hiszen láthatóan próbálták tompítani Kelemen doktor szakvéleményét, és érezhető belőlük a „ragaszkodás" az elsőfokú ítélethez. Az pedig, hogy Gavló az első szú-

131 Az eredetiben ezt a részt tollal kihúzták. Molnár László tanácsvezető bíró javítása.
132 Az eredetiben a kiemelt rész Molnár László tanácsvezető bíró tollal írt lapszéli jegyzete.
133 Uo. 732. o.
134 Ezt a mondatot a tanácsvezető kihúzta.
135 A kiemelt rész Molnár László tanácsvezető bíró tollal írt megjegyzése.
136 Uo. 732. o.
137 Uo.
138 Lásd pl. BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 868. és 951/a. o.
139 Uo. 731–732. o.

rástól elveszíthette eszméletét, értelmetlen, hiszen az összes sérülést legfeljebb pár másodperc alatt szenvedte el.

A tárgyaláson Bobák és Harazin védője hiába kérte Vitray meghallgatását, és hogy terjesszék fel az iratokat az Igazságügyi Orvosi Tanácshoz, a szakértők nem látták értelmét további vizsgálatnak.[140] Annak fényében, hogy korábban – Vitray írásának hatására – ugyanez a tanács rendelte el új szakértők bevonását, feltétlen érdekes, hogy meg sem próbálták feloldani a két hivatalos szakvélemény (és a másodikat jobban alátámasztó független vélemény) közötti ellentmondásokat.

Bár a holttest állapota (és a boncolás hanyagsága) miatt sok mindent nem lehetett megállapítani, a különféle szakvélemények összevetése után elfogadhatjuk, hogy a szúrások minden bizonnyal egy személytől származtak. Ahogy azt is, hogy Gavló a támadáskor vagy feküdt (ezt elsőfokon kizárták), vagy olyan helyzetben állt, hogy nem tudott hova hátrálni, de a késelés semmiképp sem a tényállásban rögzített módon történt. Ez amiatt fontos, mert ha mind a négyen részt vettek a volt tanácselnök megölésében, akkor szerepüktől függetlenül valóban elítélhetőek voltak gyilkosság vagy szándékos emberölés miatt. Ha viszont csak egy ember szúrt, ráadásul hirtelen, indulatból, nem zárható ki az, hogy társai tudtán kívül cselekedett, és olyan gyorsan, hogy ha akarták volna, akkor sem akadályozhatták volna meg. Ez megállhat abban az esetben is, ha Gavló összeverekedett az egyik behatolóval.

Mindezek fényében vagy további vizsgálatokra, vagy új tényállás megállapítására lett volna szükség. Ugyanakkor nem a Rizmajer József és társai per volt az egyetlen, ahol a tényállás ellentmondott a boncolási jegyzőkönyveknek. Jó példa erre a 18 év börtönre ítélt Jankó Piroska[141] vagy a kivégzett Kanyó Bertalan esete.[142]

140 Uo. 735. o.

141 Jankó Piroska (aki évtizedekig az „ellenforradalmi" brutalitás szimbóluma volt) a vádak szerint a Köztársaság téri ostrom utáni népítélet alatt kivágta Asztalos János ezredes szívét. Miután az áldozaton semmiféle mellkasi sérülést nem találtak, Papp József ezredest nevezték meg áldozatnak, bár mellkasi sérüléseket az ő holttestén sem találtak. György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 12. o. Bővebben lásd: Szakolczai Attila: Szegény Jankó Piroska. Megsemmisítő eljárás. In Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Közelítések a kádárizmushoz. Az 1956-os Intézet Évkönyve, XIV.* Budapest, 1956-os Intézet, 2008. 279–374. o. https://epa.oszk.hu/02200/02288/00015/pdf/Evkonyv56_15_2008_279-374.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

142 Kanyó az ítélet szerint fokossal legalább kétszer, hatalmas erővel verte fejbe Horning Ferenc ügyészségi nyomozót. Viszont a holttesten két halottszemle/boncolás során sem találtak koponyasérülést, sőt megállapították, hogy a meglincselt Horningon egyetlen önmagában is halálos sérülés található, egy késszúrás a mellkasán. György: Minden kétséget kizáróan? 13–14. o.

Az ítéleten túl: a nyomozás megválaszolatlan kérdései

Ahogy olvashattuk, a haldokló Gavló feleségének megnevezte gyilkosait, Harazint és Csernákot vagy Csernát. Az özvegyet 1956. november 13-án abszurd módon érdektelen tanúként (vagyis olyanként, akinek nem fűződik érdeke sem a vádlottak elítéléséhez, sem felmentéséhez) hallgatták ki, ezzel indult a nyomozás. Gavlóné elmondása szerint Horváthék körülbelül 22.30-ig voltak náluk, a támadás pedig egy órával később kezdődött. Gavló ekkor papírmunkát végzett, ami magyarázhatja, hogy teljesen fel volt öltözve. A vallomás szerint az udvaron tartózkodott, amikor az ismeretlenek „karókat dobáltak be az udvarba és eltalálták a villanyórát, mire a villanyok elaludtak. Ekkor az utcán lévő személyek hatoltak befelé az udvarba és én pedig elmenekültem a szomszédunkban [sic!] [...,] kb. egy fél óra múlva tértem vissza lakásomra Horváth György szomszédommal [...,] szoba helységünkben [sic!] férjemet fekve vérben találtam [...,] láttam azt, hogy szívtájékán három szúrás van. Férjemet kérdeztem, hogy mi történt, mire az nekem azt felelte, hogy Harazin és Csernák szúrta meg. [...] Ezek után 0.30 órakor férjem elhalálozott. Elmondom azt is, hogy amikor lakásunkra nevezett személyek betörtek, láttam azt, hogy férjem egy konyhakést fogott magához, mely konyhakést másnap reggel az udvarban eldobva találtunk meg. Azt kijelentem határozottan, hogy én senkit sem ismertem fel".[143]

Ez több ponton is ellentétes a tényállással. Egyrészt Gavlóné szerint kintről dobták le a villanyórát (vagy legalábbis a lámpát), nem pedig Szeiler és Harazin verte le azokat. Ráadásul Gavló – teljesen érthetően – a később az udvaron megtalált késsel a kezében várta a támadókat. Rizmajeréknél volt legalább egy kés, így eleve nem túl valószínű, hogy a fiókban kotorásztak volna fegyver után. Lehetőségként ugyanakkor felmerül, hogy Gavló dulakodni kezdett egy vagy több behatolóval, és eközben érték (saját késétől) a halálos szúrások – ez magyarázná azt is, hogy miként került a kés az udvarra. Anyjával egy napon hallgatták meg Gáliknét is, aki vallomása szerint sebesülése után azonnal a szomszédba menekült, és csak reggel tért vissza. A támadók közül nem ismert fel senkit.[144]

Az ezen vallomások alapján készült első rendőrségi jelentésben finoman szólva is lazán kezelték a tanúk által elmondottakat. Eszerint Gavló kérte feleségét, hogy „adjál egy kést, mert meg akarnak gyilkolni",[145] mire az asszony átadott egy 25 centi pengehosszú kést, majd elmenekült. A jelentés szerint Gavló Harazint és Bobákot nevezte meg gyilkosaként (!). Még érthetetlenebb, hogy e szerint

143 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 89–90. o. Gavló Józsefné (sz. Kovács Mária) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. november 13. Az özvegy a Pest megyei Rendőrfőkapitányságon 1957. február 6-i kihallgatása során sem nevezett meg senkit. Uo. 91. o.

144 Uo. 92–93. o. Gálik Sándorné (sz. Gavló Rozália) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. november 13.

145 Uo. 154. o. Kulacsik János rendőrnyomozó alhadnagy jelentése, 1956. november 13.

Gálikné (aki szintén jelen volt, amikor anyja a kést adta apjának) anyjával egy időben tért haza, és ő is hallotta, hogy apja szerint Harazin és Bobák volt a tettes.

A jelentést készítő Kulacsik János rendőrnyomozó alhadnagy ezek alapján állapította meg, hogy a „bűncselekményt Harazin és társai bosszúból követték el".[146] Teljességgel érthetetlen, hogy a politikai nyomozó mi alapján jutott ezen következtetésre, ahogy az is, hogy mi okból írta át a tanúvallomásokat. Mivel Bobák és Harazin kezdettől gyanúsítottként szerepeltek, könnyen lehet, hogy ilyen amatőr módon próbáltak meg ellenük bizonyítékot gyártani. Mindez azonban alapjaiban kérdőjelezi meg a nyomozás (és egyben a többi eljárás) iratainak hitelességét. Úgy meg főleg, hogy Kulacsik felesége 1956. október 28-án Mészároséknál húzta meg magát, így minden bizonnyal személyes érdeke is volt a kakucsi „ellenforradalmárok" megbüntetése.[147]

A Marosi Sándor rendőrnyomozó alhadnagy által december 12-én készített összefoglaló jelentésben már Harazin János és Csernák János neve szerepel, noha keresztnevet Gavlóné nem említett. Ugyanitt az olvasható, hogy a támadásokat egy körülbelül 20 fős csoport követte el, amit viszont más irat nem támaszt alá.[148]

Gálikné 1957 februárjában, a megyei rendőr-főkapitányságon már megnevezte Harazin Jánost, akit az utcán látott, illetve említést tett egy „nagysapkás" emberről, aki menekülés közben megijesztette. Ekkor mondta el azt is, hogy sérülését megmutatta másnap a körzeti orvosnak, de látlelet nem készült.[149] Érdekesség, hogy Rizmajer április 1-jei vallomásában Jaspert és Szeilert emlegeti nagysapkásként, azzal kiegészítve, hogy Harazin és Fajt is téli sapkát viselt.[150]

A szomszéd, Horváth György vallomása szerint hazaérkezése után körülbelül 15 perccel jelent meg egy csoport Gavlóék háza előtt (jóval korábban, mint azt az özvegy állította). Gavlóné mintegy 10 perc múlva kopogott, „és kért, hogy menjek át hozzájuk, mert a férjét megölik. Én nem mertem átmenni, mivel láttam, hogy 8 fő támadott Gavlóékra". Amikor Gavlónéval átmentek a házhoz, látta a kitört ablakokat és a kiengedett állatokat, a szobában pedig rátaláltak a vérében fekvő áldozatra. „Határozottan kijelentem, hogy Gavlónak ingje is ki volt gombolva és úgy szúrták háromszor szíven." (Későbbi vallomásában megerősítette, hogy Gavló kabátja és inge is ki volt gombolva, vérnyomokat pedig csak a szobában látott.) Horváth vallomása szerint nem ismerte fel a támadókat, „hangjukat sem hallottam". Ez azért különös, mert Rizmajerék a ház előtt, illetve korábban

146 Uo. 154–155. o. Kulacsik János rendőrnyomozó alhadnagy jelentése, 1956. november 13.

147 Uo. 98. o. Mészáros József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.; Mészáros Józsefné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7. Uo. 100. o.

148 Uo. 156. o. Ez a szám olvasható a szakirodalomban is. Balázs et al: *1956 Pest megyében*, 112. o.

149 Uo. 94. o. Gálik Sándorné (sz. Gavló Rozália) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 6.

150 Uo. 495. o. Rizmajer József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 1.

az utcában lakó Mészárosék házának megtámadásakor is kiabáltak.[151] Később a bíróságon azt sem említette, hogy dulakodás nyomait látta volna.[152] Érdekes az ellentmondás, hogy az a társaság, amely addig a ház udvarán tört-zúzott, majd beverte az ablakokat, épületen belül semmiféle kárt nem okozott.

Gavló utolsó szavait nem hallotta, második vallomása szerint azért, mert Gavlóné kérésére orvosért indult.[153] Kakucson körorvos nem volt (csak Inárcson), arra utaló adat pedig nem merült fel, hogy a községben lakott volna magánszemélyként orvos, ezzel minden bizonnyal Horváth is tisztában volt. Horváthné kicsivel később követte férjét, de nyomozati szakban tett vallomása szerint akkor nem volt jelen, amikor Gavló megnevezte támadóit.[154] Ezzel szemben a bírósági vallomása ellentmondásos. „Én nem voltam ott végig és előttem ~~nem is említette, hogy Gavló, hogy kik voltak ott~~ csak neveket említett: Harazin és Csernák nevét, de azt nem mondta, hogy ők szúrták meg." Később kérdésre hozzátette, hogy „csak egy esetben említette a neveket. Amikor a feleségét meglátta, akkor mondta: »itt voltak a lakáson Harazin és Csernák« – így mondta feleségének Gavló. Cserna középtermetű ember".[155] Látható, hogy a rendőrségi vallomással megegyező részt kihúzták, de ennek oka nem derül ki a jegyzőkönyvből (simán átírták szavait, vagy menet közben „terelték" a megfelelő vallomásra? Esetleg összezavarodott, és elfelejtette, hogy mit „kell" mondania?). Mindenesetre érdekes, mert ekkor már hivatalosan minden Csernákot/Csernát kizártak. Ráadásul a vallomás – amelyben keveredik a Csernák és Cserna név – arra utal, hogy ismert egy Csernát, hiszen tudta, hogy középtermetű.

Horváthné két vallomása mellett létezik egy harmadik, egyfajta köztes lépcsőfok, amelyet 1957. április 10-én rögzítettek, és ami manipulálásra enged következtetni. Eszerint később, de még az éjjel folyamán Gavlóné mondta el neki a két nevet (ez esetben a vallomás hallomáson alapul, így nem lett volna felhasználható). A jegyzőkönyv szerint viszont Lázár József (aki alhadnagyként vette át az ügyet, de ekkor már hadnagyként szerepel) gyakorlatilag a szájába adta a vallomást. Előbb Jasper és Fajt, utána Rizmajer Pál és Aschenbrenner, végül Harazin és Cserna neveit említette, Horváthné pedig az utolsó „párosra" adott igenlő választ.[156]

A zugkocsmáros Csernák Jánost több ízben kihallgatták gyanúsítottként (vádat már nem emeltek ellene[157]), de kérdés szintjén sem merült fel, hogy jelen

151 Uo. 118–119. o. Horváth György tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.
152 Uo. 694. o.
153 Uo. 120. o. Horváth György tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 6.
154 Uo. 121. o. Horváth Györgyné (sz. Schulcz Mária) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 6.
155 Uo. 695. o.
156 Uo. 614. o. Horváth Györgyné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 10.
157 A nyomozást megszüntető határozat nincs a peranyagban, de a tartalomjegyzékben szerepel.

lett volna Gavló halálakor. Kizárólag Rizmajerék „szervezkedéséről" faggatták. Bírósági vallomása szerint amúgy „forradalomról" nem hallotta őket beszélgetni.[158] Az ügyben szerepel egy Csernák Pál, akit tanúként hallgattak ki egy mellékszállal kapcsolatban. 1956 karácsonyán egy összejövetelen vitába keveredett Szeiler fiával, aki állítólag azt mondta neki, hogy ha apjának a Gavló-ügy miatt baja lesz, el fogják intézni az egész családot.[159]

Jasper 1957. március 5-i vallomása szerint Gavlónak volt egy Cserna József nevű haragosa (apóst említett, de ez egyértelműen téves), akivel fiatal koruk óta viszályban voltak, de ezt a szálat nem vizsgálták a nyomozók.[160] Harazin vallomása szerint 1956. november közepén vele (és másokkal) együtt előállítottak Dabasra egy bizonyos Cserna Józsefet és Pált is, de a két Csernát szó nélkül elengedték, miután Harazin közölte, ők nem voltak az „ellenforradalmi" csoportban.[161] Az mindenesetre különös, hogy az egyik potenciális gyanúsított szavára elengednek másik kettőt, és arra sincs utalás, hogy a későbbiekben vizsgálták volna szerepüket.

A peranyagból nem állapítható meg, hogy a *Cserna* (vagy valami ehhez hasonló, amit Gavlóné félrehallhatott volna) bárkinek is a gúnyneve lett volna. A bíróság a Cserna/Csernák-kérdést egyszerűen azzal zárta le, hogy „az a körülmény, hogy az agonizáló Gavló József a felesége, valamint Horváth György és neje előtt csak 2 nevet említett meg, nem bizonyítja azt, hogy más személyek a lakásban nem lehettek bent. Nem kívánható meg egy haláltusát vívó embertől az, hogy részletes előadást tartson az őt megtámadó személyek kilétéről. De ettől eltekintve is, a lakásban a vádlottak romboló tevékenysége folytán sötétség volt és így Gavló fel sem ismerhette támadóit. Erre mutat az is, hogy a támadásban részt nem vevő Cserna nevű személyt említett meg Gavló József, akit minden valószínűség szerint a sötétben összetévesztett más személlyel".[162]

158 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 704–706. o.

159 Uo. 531. o. Csernák Pál tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 26.

160 Uo. 386. o. Jasper Kázmér kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 5.

161 Uo. 556–557. o. Jasper Kázmér és Harazin János szembesítése, 1957. március 25.

162 Uo. 36. o. Érdekességként megemlíthető, hogy a brit (és indiai), valamint észak-amerikai jogrendben a mai napig létezik az úgynevezett *dying declaration*. Eszerint a haldokló vagy életveszélyben lévő áldozat vagy tanú vallomását, utolsó szavait jogszerű közvetlen vallomásként fogadják el. Ez a középkori eredetű „szokás" abból eredt, hogy úgy vélték, senki sem akar hazugsággal az ajkán megtérni teremtőjéhez, így az utolsó szavakat igaznak kell tekinteni. Napjainkban az ilyen vallomások természetesen már nem számítanak eleve igaznak (a 20. század közepéig még többnyire annak minősültek). Ma már csak bizonyos kritériumok megvalósulása esetén fogadják el azokat bizonyítékként, és sokan alapjaiban kérdőjelezik meg használhatóságukat. Lásd pl. Cornell Law School – Legal Information Institute, https://www.law.cornell.edu/wex/dying_declaration; Orenstein, Aviva A.: *Her Last Words: Dying Declarations and Modern Confrontation Jurisprudence*. Articles by Maurer Faculty 6., 2010. https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/6/ (letöltés: 2024. 02. 17.)

A vallomásokkal kapcsolatos további kérdések, ellentmondások

Gavlóné a tárgyaláson említette először, hogy férje felismerte Bobákot a támadók között, és határozottan állította, hogy a szobában dulakodásra utaló nyomokat nem talált. Pár üveg lecsó ugyan leesett a stelázsiról,[163] de nem törtek össze, sőt sem a konyha, sem a szoba ajtaján nem volt sérülés (a konyhaajtó volt egyben a ház bejárata is). Gavlóné nem tudta, hogy késük hogyan került a fiókból az udvarra.[164] Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Bobák egyik első kihallgatásán azt vallotta, az asszonyok menekülése után Gavló bezárta a konyhaajtót (ez teljesen érthető lenne).[165] Jasper is úgy emlékezett, hogy Gavló magára zárta az ajtót, „és én azután nem hallottam külső ajtó betörésének a zaját".[166] A házat ért károkat összegző 1957. február 6-i jegyzőkönyvben sem szerepel megrongált ajtó és/vagy ajtózár.[167]

Gálikné – akit ezen vallomása szerint anyja még éjjel felkeresett – is csak a leesett lecsós üvegeket említette. Az udvaron talált késről elmondta, hogy „mikor elfutottam a házból, az apám kezében volt. [...] Biztosan ezzel akart védekezni".[168] Bár egy február 13-i rendőrségi irat szerint azonosította Bobákot[169] is, a tárgyaláson kitartott amellett, hogy csak Harazint ismerte fel, és nem tudja, hogy őt ki sebezte meg (pedig tényként állapította meg a bíróság, hogy Rizmajer volt).[170] Említésre érdemes, hogy a jegyzőkönyvben „az áldozat özvegye/lánya, egyébként érdektelen tanú"-ként[171] hivatkoznak rájuk, ami eleve ellentmondás.

A tisztánlátást nehezíti, hogy Bobák és Szeiler nyomozati vallomásai szerint Gavló Bobákot és Harazint is felismerte.[172] Ráadásul Szeiler azt is állította, hogy Gálikné felismerte Harazin mellett Bobákot is.[173]

A tanúvallomások ugyan korszaktól és bűncselekménytől függetlenül bizonytalanok, mindenesetre érdekes, hogy Rizmajer Józsefet egyik tanú sem ismerte fel, és a többi vádlottat is csak néhányan. Ehhez hozzájárult, hogy sötét volt, ugyanakkor az ügy szereplői ismerték egymást, hiszen Kakucs azonos ré-

163 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 449. o. A nyomozás során 1957. február 28-án készített helyszínrajz szerint a stelázsi a szobában volt, az ajtótól jobbra (az udvar felé) eső sarokban.
164 Uo. 689–690. o.
165 Uo. 243. o. Bobák József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 5.
166 Uo. 683. o.
167 Uo. 91. o.
168 Uo. 692. o.
169 Uo. 208. o.
170 Uo. 691–692. o.
171 Uo. 691. o.
172 Uo. 249. o. Bobák József kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 5.; Uo. 290–291. o. Szeiler László kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. december 7.
173 Uo. 263. o. Szeiler László kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 5.

szén laktak, többnyire egy helyen (a Lenin Tsz-ben) dolgoztak, néhányan kocsmázni is együtt jártak, és rokoni kapcsolatok is voltak közöttük. A nyomozati szakaszban, ahogy már említésre került, Kovács József csak Szeilert ismerte fel. Id. Rizmajer József pedig csak Aschenbrenner Imrét.[174] Ezzel szemben a bíróságon azt mondta, hogy Aschenbrenner mellett Harazin és Rizmajer Pál lépett oda hozzá, amikor a zajra kiment.[175]

Farkas István szerint egyik támadójuk, aki bekiabált, hogy adjon bort, Bobák „lehetett".[176] A tárgyaláson már úgy fogalmazott, hogy „a kiabáló hangjában Bobák hangját véltem felismerni, de ebben nem vagyok biztos". Rizmajer József erősítette meg, hogy Bobák volt a bekiabáló.[177] Ifj. Mészáros József csak hangjáról ismerte fel Bobákot.[178] Anyja Bobák mellett egy bizonyos Turucz Ferencre emlékezett, ő azonban semmilyen minőségben nem szerepel az eljárásban. Mészárosné ezen vallomását eleve kérdésessé teszi, hogy szerinte több alkalommal rálőttek puskával, de vaktölténnyel, mert nem sérült meg.[179] A bíróságon már azt állította, hogy egy magas, svájcisapkát és esőkabátot viselő férfi ütötte fejbe. Turuczra már nem emlékezett, viszont a fal mellett álló alakban Bobák Józsefre ismert.[180] Ezzel kapcsolatban említésre érdemes Faragó Imre kissé kusza tanúvallomása, amely szerint Turucz panaszkodott neki, hogy „Gavlóné őt gyanúsítja azzal, hogy egyike volt férje támadóinak". Gavlóné nevét kihúzták a szövegből, de olvasható maradt, más nevet nem írtak a helyére. Faragó azzal folytatta, hogy elkísérte Turuczot Mészárosnéhoz (!), aki szintén őt tartotta támadójának. Turucz „annyit beszélt neki, hogy végül ráhagyta, megjegyezte, hogy lehetséges az, hogy akkor tévedett".[181]

Noha a vallomás következetlen, arra utalhat, hogy a perbe vontakon (és Aschenbrenneren) kívül mások is jelen lehettek a cselekményeknél (vö. a 20 főről szóló jelentéssel). Ezt erősíti Rizmajer és Szeiler a nyomozati szakban tett néhány vallomása is. Rizmajer 1956 decemberében azt állította, hogy cselekményeikben jóval többen vettek részt, akiket nem ismert, nem is a faluban laktak, de már a Csernák-féle zugkocsmában is ott tartózkodtak.[182] Szeiler önvallomása szerint Gavlóék hátsó kertjébe még valaki – akit nem nevezett meg – vele tartott.[183]

174 Uo. 696. o. Vallomását a bíróságon is fenntartotta.
175 Uo. 701. o.
176 Uo. 95–96. Farkas István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.
177 Uo. 693. o.
178 Uo. 98–99. o. Mészáros József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.
179 Uo. 100–101. o. Mészáros Józsefné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.
180 Uo. 693–694. o.
181 Uo. 122. o. Faragó Imre tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 8.
182 Uo. 257–259. o. Rizmajer József kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. december 8.
183 Uo. 300. o. Szeiler László önvallomása, 1957. február 15.

Ulicska József egyik támadót sem ismerte fel.[184] Hartmann Józsefné (sz. Német Borbála), akinek a kerítéséből hivatalosan 48-50 lécet kitörtek a Gavló-ház „ostromakor", átaludta az eseményeket, így nem tudott senkit azonosítani.[185]

Ezeken túl két tanúvallomás érdemel figyelmet. Zolnai Pálné (sz. Rizmajer Katalin) a nyomozati szakaszban azt vallotta, hogy Gavló meggyilkolása után pár nappal Bobák József bevallotta neki, hogy „testvér, én szúrtam meg a Gavlót", mire a tanú azt válaszolta, hogy ne mondja el ezt senkinek. Nem sokkal később Bobákot (is) előállították a dabasi kapitányságon, de ekkor még elengedték, ezt követően is felkereste Zolnainét, akinél el is sírta magát.[186] Bírósági vallomása szerint Bobák már többes számban beszélt („megszúrtuk a Gavlót"), ugyanakkor többször is rosszul lett a látogatás alatt. Ekkor jelent meg Rizmajer György, aki nehezményezte, hogy Rizmajer Józsefre vallottak (ez erősítheti, hogy Bobák, Harazin és Szeiler kezdettől próbált mindent Rizmajerre fogni), majd miután összevesztek, Zolnainé elküldte őket.[187] Miután Zolnainé Rizmajer József nagynénje volt, és hangsúlyozta, hogy nem hajlandó unokaöccsére vallani, így tekinthetjük elfogultnak, annak ellenére, hogy a jegyzőkönyv olyan tanúként említi, aki „I. r. vádlott rokona, egyébként érdektelen".[188] A nagyobb gond az, hogy a bíróság – kötelezettsége ellenére – nem indokolta, hogy miért nem vette figyelembe vallomását.

Szőcs Ferenc a nyomozás során azt állította, hogy Rizmajer egy alkalommal, amikor egy buszt toltak be a tanácsház udvarára, a jelen lévő 4-5 főnek hencegett azzal, hogy „adtam én Gavlónak, amiért a tatát elvitette, odamentünk a lakásához az este, bevertük ablakát, akkor ő jött ki késsel, puffadt melle, kinyitotta az ajtót, én megláttam a kést és megijedtem. Megütöttem őt, a konyha földjére esett. Tudjátok, mikor elesett, ráültem a hasára, lábammal meg lefogtam Gavló kezében lévő kést, elvettem tőle, és belevágtam a mellébe. [...] Akkor, amikor először belevágtam tudjátok, úgy hörgött, mint a disznó, aztán még kétszer belevágtam, s erre én is kaptam egy ütést, hogy mivel, azt nem tudom, a Rózsitól. Akkor felugrottam, azt is megütöttem és elmentem".[189]

Bírósági vallomása szerint Rizmajer azt mesélte (ekkor már 6-8 főnek), hogy „kinyitottam az ajtót és én a kést belevágtam. [...] Belevágtam a kést, ráültem a hasára, a lánya közben a székkel rám ütött, még egyszer beleszúrtam a kést.

184 Uo. 106–107., 696. o. Ulicska József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 7.

185 Uo. 109. o. Hartmann Józsefné (sz. Német Borbála) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 6.

186 Uo. 127–128. o. Zolnai Pálné (sz. Rizmajer Katalin) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 6. Az idézet helye 128. o.

187 Uo. 699–700. o.

188 Uo. 699. o.

189 Uo. 548. o. Szőcs Ferenc tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. március 30.

A lány ütésétől púp nőtt a fejemre". A tanú megkérdezte, hogy miért mesél ilyeneket, mire Rizmajer azzal torkolta le, hogy Gavló elvitette az apját.[190]

A fővárosi bírósággal ellentétben másodfokon már vizsgálták ezt a vallomást, bár Szőcsöt nem idézték be a fellebbviteli tárgyalásra, és vallomását nem tekintették perdöntőnek. Elsőfokon dr. Harsányi nem tartotta lehetségesnek, hogy a tettes Gavló hasán ülve szúrjon, a Legfelsőbb Bíróságon dr. Kelemen „szemléltetően bemutatta", hogy ez igenis lehetséges.[191] Bár a bemutatóról nem készült fénykép vagy jegyzőkönyv (a peranyagban legalábbis nem szerepel), elképzelhető, hogy az elkövető nem a sértett hasán, hanem csípőtájékán vagy a combjain ülve szúrt (utóbbi esetben a sértett lábait is lefoghatta).

Bár Szőcs vallomása részben életszerűbbnek tűnik a tényállásnál, arra máshol nincs utalás, hogy Rizmajer fejsérülése Gáliknétól származott (egy újabb kérdés, amelyet nem vizsgáltak). Ez esetben viszont a nő csak elmondta volna, hogy végignézte apja meggyilkolását, vagy legalább azonosította volna Rizmajert. Rizmajer „hallgatóságát" meg sem próbálták azonosítani (önként senki sem jelentkezett), pedig ez korántsem lett volna lehetetlen. Rizmajer akkor viselt ruháin az 1957. április 9-i vizsgálat nem talált vérnyomot,[192] bár ez nem zárja ki a dulakodás elméletét, hiszen a ruhákat többször is kimoshatták. Rizmajer és Szőcs – akárcsak korábban Zolnainé és Bobák – szembesítése nem hozott eredményt. Ez amúgy jellemző az egész eljárásra; számos mozzanatot csak egy-egy tanúvallomás támasztott alá, és az ilyen eseteket nem tekinthetjük kellően bizonyítottnak.

Az elásott ruhák rejtélye

Az ügy igazán krimibe illő eleme Gavló József ruházatának elásása. Az özvegy először 1957. február 6-i vallomásában (tehát már a pótnyomozás során) említette, hogy a véres „ingeket, nadrágokat stb." pár nappal a gyilkosság után elásták a kertben, addig azokat nem is keresték.[193]

Lázár József alhadnagy 1957. február 11-én ásta ki a ruhákat, amelyeket Gavlóné vallomása szerint azért ásott el, „mert nem csak véres, de szúrás nyomai is rajta voltak. Horváth György Gavlóné közvetlen szomszédja azt állította, hogy a kabáton és az ingeken szúrások nyomait nem látta [...,] csak véres volt valamennyi". A nyomozó ekkor két inget, egy kiskabátot, egy nadrágot, egy alsónadrágot, egy lepedőt és „egyéb véres ruhadarabokat, amit özv. Gavlóné

190 Uo. 710. o.
191 ÁBTL, 3. 1. 9 V-149540. 48. o.
192 BFL, XXV.4.a. 1944/1957. 605. o.
193 Uo. 91. o. Gavló Józsefné (sz. Kovács Mária) tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 6.

akkor felhasznált férje megmentése érdekében" ásott ki és küldött el szakértői vizsgálatra. Szemrevételezéssel azt állapította meg, hogy „Gavló József kabátján /kiskabátján, mert akkor csak az volt rajta/ valamint mind a két ingjén, mivel kettőt viselt egyszerre látszik még jelenleg is három különálló, minden bizonnyal késszúrási nyom, azaz attól származó lyuk", tehát halálakor mindhárom ruhadarabot viselte. Lázár alhadnagy azt is megállapította, hogy a szobát azóta lényegesen átrendezték, így következtetni sem lehet a helyszínre.[194] Látható, hogy a Horváth György tanúvallomásával kapcsolatos ellentmondás a nyomozóknak is feltűnt.

A bűnügyi laboratóriumba egy szakadozott, rozsdabarna és egy kék-fehér kockás férfiing, egy penészfoltos fekete zakó, egy lepedő, egy sötétkék férfinadrág, egy csíkos alsónadrág, egy kék munkásnadrág (befűzött bőrövvel) és két konyhakés került. A február 19-én kelt jelentésben a rozsdabarna ingről megállapították, hogy fentről a 4. gomb magasságában „több folytonossági megszakítás látható. A második és harmadik gomblyuk között a középvonaltól 6 cm-re balra egy 2 cm hosszú, elég élesszélű folytonosságmegszakítás látható. Ez a folytonosságmegszakítás vízszintes lefutású". Ezzel párhuzamosan, 2 centiméterrel lejjebb egy hasonló, közvetlenül a harmadik gomblyuk alatt pedig egy harántirányú vágást találtak, mindkettő 1,8 cm hosszú volt. Az ingen ezeken kívül több, „leginkább függőleges irányú" szakadás is volt. A „penészes, erősen szétmálló félben lévő" kockás ing bal melli részén több függőleges szakadást észleltek, csak egy volt „nagyjából harántirányú, 2 cm hosszúságú, finoman egyenetlen szélű folytonosságmegszakítás". A zakó bal oldalán, a szivarzseb alatt 15 cm-rel két harántirányú, 2-3 mm hosszú szakadást találtak, ezek azonban csak a külső felszínen haladtak át.[195] Nem éles tárgytól eredő szakadásokat a többi ruhadarabon is észleltek.

Összegzésként megállapították, hogy csak a barna ing „bal oldalán található három olyan harántirányú, elég élesszélű folytonosságmegszakítás, amely megfelelhet szúró eszköztől, így késtől származó sérülésnek. A többi ruhadarabon lévő sérülések, illetve szakadások nem jellemzőek és részben természetes elhasználódásból származnak, de keletkezhettek a holttest levetkeztetése, a ruházat elásása és újra való kiásása alkalmával is".[196] Eszerint tehát Gavló a barna inget (és esetleg a zakót kigombolva) viselte, amikor megszúrták, ami szintén cáfolja a tanúvallomásokat.

Viszont sem a nyomozás során, sem később nem firtatták, hogy Gavlóné miért ásta el a ruhákat. Nehezen hihető, hogy azért, mert tartott az „ellenforradalmároktól", hiszen ezt követően semmilyen erőszakos cselekmény nem történt

194 Uo. 170. o.
195 Uo. 218. o.
196 Uo. 219. o.

Kakucson, ráadásul a nyomozás is megindult már november elején. A ruhák elrejtésére számos olyan módszer is kínálkozott, amely nem járt azok roncsolódásával; eláshatták volna papírban és/vagy dobozban, elrejthették volna a padláson vagy rokonoknál, esetleg odaadhatták volna a körzeti orvosnak is.

Összegzés helyett

A peranyag áttanulmányozása után csak ezt állapíthatjuk meg szinte teljes bizonyossággal: Rizmajer József, Bobák József, Harazin János és Szeiler László a tényállásban szereplő módon nem ölhette meg Gavló Józsefet.

A tényállást teljes egészében a vádlottak ellentmondásos, többször visszavont (és talán kikényszerített) beismeréseire alapozták, ezek alapján állapították meg az „ellenforradalmi" szervezkedés létrejöttét és a gyilkossági tényállás alapjául szolgáló premeditációt is. A bíróság megállapításait nem támasztották alá (sőt, sok esetben cáfolták) az orvosszakértői vélemények. Nem tisztázták az időrendet, és a gyilkos fegyvert sem azonosították egyértelműen.

Bár a bíróság a bizonyítékokat szabadon mérlegelheti, az, hogy az orvosi véleményeket ennyire figyelmen kívül hagyták, azt feltételezi, hogy a fő vádlottakat mindenképp el kellett ítélni. Talán emiatt is ragaszkodtak ahhoz, hogy ők négyen kitervelten, szándékegységben cselekedve öltek, így szerepüktől függetlenül elítélhetők gyilkosságért. Egyéb lehetőségeket – hirtelen felindulás/egy ember szúrt – az erre utaló bizonyítékok ellenére soha nem vizsgáltak.

Az eljárás során megválaszolatlanul hagyott kérdések (pl. miért nem védekezett Gavló? Létezett-e, és ha igen, ki lehetet Cserna?) és rejtélyek (miért ásta el Gavlóné a véres ruhákat, és miért nem kérdezte meg erről senki?) ugyancsak arra engednek következtetni, hogy a hatóságok célja nem a teljes igazság kiderítése volt. A hiányosságokban szerepe lehetett a gyenge felkészültségnek, a teljesítési kényszernek (gyanúsítottakat „kellett produkálni") és feltételezhetően a politikai nyomásnak is.

Minderre tökéletesen rávilágítanak a Szeilert védő dr. Virágh Gyula szavai: „az iratok áttanulmányozása során az embernek önkéntelenül észre kell vennie, hogy a százszázalékos bizonyosság és meg nem támadható alap talán az ítéletben nem igen található fel."[197] Azt természetesen nem jelenthetjük ki, hogy Rizmajer, Bobák, Harazin és Szeiler ártatlanok voltak, azt azonban igen, hogy csak eleve kétes értékű beismerésekre, vallomásokra, nem egyértelmű bizonyítékokra és megállapításokra alapozva mondták ki őket bűnösnek.

197 Uo. 744. o.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Bobák József és társai, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 1. 9 V-149540.

Rizmajer József és Rizmajer Pál büntetőlapjai, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) I. 2. 2. 1. Operatív nyilvántartások (I/9. 4. doboz).

Rizmajer József és társai pere, Budapesti Fővárosi Bíróság. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.4.a. 1944/1957.

Szakirodalom

A Legfelsőbb Bíróság 1721/1957. sz. határozata. *Bírósági Határozatok*, 5. (1957) 1. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.

Balázs Gábor – Borbély Rita Katalin – Kiss Anita (szerk.): *1956 Pest megyében I.* Budapest, Pest Megyei Levéltár, 2006.

György Sándor: A fegyvertelen fegyverrejtegető. Józsa György és társa pere. In Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczky Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból III.*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 261–285. o.

György Sándor: Szobonya Zoltán, „a kulákok védőszentje". In Czókos Gergely et al. (szerk.): *Magyar hősök. Elfeledett életutak a 20. századból.* Budapest, Matthias Corvinus Collegium – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020. 398–403. o.

György Sándor: Gyilkosság jogi eszközökkel? Kétségek, kérdések, válaszok és ellentmondások Kokics Béla kivégzésével kapcsolatban. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 137–167. o.

György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o.

Orenstein, Aviva A.: *Her Last Words: Dying Declarations and Modern Confrontation Jurisprudence.* Articles by Maurer Faculty 6., 2010. https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/6/ (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Szakolczai Attila: Szegény Jankó Piroska. Megsemmisítő eljárás. In Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Közelítések a kádárizmushoz. Az 1956-os Intézet Évkönyve, XIV.* Budapest, 1956-os Intézet, 2008. 279–374. o. https://epa.oszk.hu/02200/02288/00015/pdf/Evkonyv56_15_2008_279-374.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Takács Tibor: *A párttitkár halála – Egy 1956-os gyilkosság történetei.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2016.

Takács Tibor: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. *Budapesti Könyvszemle*, 20. (2008) 4., 353–362. o.

Takács Tibor: Nyomozás a nyomozás után. *Betekintő*, 5. (2011) 3. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_3_takacs.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Takács Tibor: A vizsgálótiszt küzdelmei. *Betekintő*, 5. (2011) 4. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_4_takacs.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Zinner Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete, *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022) 4., 24–31. o.

Adatbázisok, internetes források

A gyorsított büntetőeljárás bevezetése (1957. évi 4. törvényerejű rendelet). https://perek56.hu/ords/th/r/1051/files/static/v39/A_gyorsitott_bunteto_eljaras_bevezetese_1957_evi_4_tvr.pdf (Letöltés: 2024. 02. 17.)

Rigó Róbert

Lincselés Kiskunmajsán 1956-ban

Megtorlás a Patyi István és társai, valamint a Turi Mihály és társai ügyek tükrében[1]

1956. október 27-én Kiskunmajsán a tüntető tömeg meglincselte, halálra verte Neményi Józsefet, a községi tanács pénzügyi osztályvezetőjét, korábbi begyűjtési csoportvezetőt. Az eset miatt 1956. november 12-én tett feljelentést az áldozat felesége, Neményi Józsefné Lajos Ilona a Kiskunfélegyházi Rendőrkapitányságon. A nyomozás során a tüntetésen részt vevő tömegből egyre több személy került a rendőrség látókörébe, vélhetően az események irányítói, Neményi agyonverésének meghatározó szereplői. Az események spontán irányítói külföldre menekültek, ezért a gyanú elsősorban a tömeg azon személyeire terelődött, akik valamilyen megkülönböztető oknál fogva emlékezetesek maradtak a kihallgatott tanúk számára.[2] Patyi Istvánt és Kolompár Mátyást már novemberben letartóztatták, az év végére elkészült vádiratban szándékos emberölés volt ellenük a vád. Az 1957 januárjában letartóztatott Pekó István ügyét pótvádirattal a perhez csatolták, majd a Legfőbb Ügyészség indítványára a már elsőfokon elítélt Koncz Sándor ügyét is. Másodfokon Patyi Istvánt, Kolompár Mátyást és Pekó Istvánt halálra ítélték, és 1957. október 10-én a kecskeméti börtön udvarán kivégezték, míg Koncz Sándor életfogytiglani börtönbüntetést kapott.[3] Neményi József meglincselése miatt 1957 februárjában Turi Mihályt is őrizetbe vették, de a gyilkosság vádját nem tudták rábizonyítani, így Tökölre internálták. A pótnyomozás eredményeként 1958 áprilisában ismét vádat emeltek ellene és Kolompár Béla ellen, valamint Klucsó Béla, Klucsó Ferenc és Rékasi Gergely ellen, akik Neményi meggyilkolásában vélhetően meghatározó

1 A tanulmányt a szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport tagjaként készítette.

2 György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 14. o.

3 Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Patyi István és társai pere, Tudástár. neb.hu (Letöltés: 2024. 01. 31.)

szerepet játszottak, de a forradalom és szabadságharc leverése után nyugatra menekültek. 1958. november 3-án elsőfokon a Klucsó testvéreket és Rékasi Gergelyt a távollétükben halálra ítélték, Turi Mihályt életfogytig tartó börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra, Kolompár Bélát nyolc hónapra ítélték. 1959. június 29-én a Legfelesőbb Bíróság az ítéleteket helybenhagyta. A már halálra ítélt és emigrált Klucsó Ferenc helyett elfogtak egy másik Klucsó Ferenc nevű embert 1960-ban Jászberényben, de egy idő után a tévedés kiderült, így felmentették.[4] Egy külön eljárásban Papp Zoltán őrnagyot, aki a kiskunmajsai alakulat parancsnoka volt, és nem akadályozta meg Neményi meglincselését, a Szegedi Katonai Bíróság 1958. március 13-án hat év börtönre, lefokozásra, vagyona felének elkobzására és öt év jogvesztésre ítélte. Összességében Neményi József meglincseléséért hat embert ítéltek halálra, közülük három főt felakasztottak, hárman külföldre menekültek, így nem tudták rajtuk végrehajtani a halálos ítéletet, két főt életfogytiglani börtönbüntetésre ítéltek, egy ember kapott nyolc hónap és egy katonatiszt hat év börtönbüntetést.[5] Tanulmányomban a Patyi István és társai ellen indított perben elsősorban a felhasznált szakértői véleményeket és az ő tanúvallomásaikat vizsgálom meg, valamint igyekszem sorra venni a konstrukciós eljárásra utaló nyomokat, bizonyítékokat.[6]

„Hál' Istennek Neumannt agyonvertük, a beadás megszűnt"[7]

Mi lehetett az indíték? Miért lincselte meg a tömeg Neményi Józsefet? Mi válthatta ki a tömeg olyan fokú indulatát, amely miatt Neményi a több ember által elkövetett brutális bántalmazásba belehalt?

4 Klucsó Ferenc augusztus 29-én született Kiskunmajsán. Apja Klucsó Ferenc, anyja Újvári Mária volt. A feleségével együtt Jászberényben éltek, ott fogták el 1960 májusában. Miután kiderült a tévedés, amely a névazonosságból és abból adódott, hogy mindketten kiskunmajsai és 1929-es születésűek voltak, a Kecskeméti Megyei Bíróság B 1256/1960. számú ítéletében felmentette. Tóth Ágnes (szerk.): *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája és személyi adattára* 2. Kecskemét, BKMÖL, 2001. 688. o.

5 Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Turi Mihály és társai pere, Tudástár. neb.hu (Letöltés: 2024. 01. 31.)

6 Horváth Attila meghatározása szerint a koncepciós per az a büntetőeljárás, amelyben a politikai cél elérése érdekében jogsértő módon, megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló ítéletet. A tényállás fiktív, konstruált, a bizonyítás irányított, manipulált bizonyítékokkal történik. Az anyagi jogi és eljárásjogi szabályok megsértésével, amorális jogszabályok alapján lebonyolított per végső politikai-ideológiai célja: a társadalom folyamatos mozgósítása és fegyelmezése, megfélemlítése, az abszolút ellenség pozíciójába kényszerített vélt és valós ellenfelek likvidálása. Horváth Attila: Bibó István és társai koncepciós pere. *Világosság*, 54. (2013) tavasz–nyár, 95. o.

7 Részlet Hunyadi Erzsébet tanú bírósági vallomásából. 1957. március, Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (továbbiakban MNL BKML) XXV. 30.b. 8/1957. Patyi István és társai ügye, 431. o.

Neményi József Neumann József néven született Budapesten 1895. október 23-án; a *Négus* gúnynevet azért ragasztottak rá, mert a bőre sötét tónusú volt. 1952-ig vezette Kiskunmajsán a begyűjtési csoportot, ami különösen népszerűtlenné tette.[8] Pekó István lánya, Erzsébet szerint is haragudtak rá a parasztok.[9] 1955-ben került vissza Kiskunmajsára, amikortól a községi tanács ipari és kereskedelmi osztályának az előadója volt.[10] Hunyadi Erzsébet tanúként 1957 februárjában az elsőfokú tárgyaláson elmondta, hogy Neményi meggyilkolása előtt körülbelül két héttel a piacon az asztalra ki volt írva: „Négus kuss, agyonverünk, innen fuss!" Azt is hozzátette, hogy „Neményit nem szerették azért, mert a tejpiacon belerúgott a kannákba és egyes árukat, amik nem tetszettek pl. paprikát összeszedte." Hozzátette, hogy október 27-én répát volt szedni, este ment hazafele, és a Szabadkai úton találkozott a vásárból érkezőkkel, akik azt mondták neki: „Hál' Istennek Neumannt agyonvertük, a beadás megszűnt."[11] Minden bizonnyal a beszolgáltatás elleni indulatok, a parasztság évek óta tartó kizsigerelése miatti gyűlölet, a hatáskörét gyakran túllépő, a beszolgáltatás címén a parasztokból a lehető legtöbbet kisajtoló Neményi az egész jogintézmény, a rendszer elleni gyűlölet szimbólumává vált, így az ő meggyilkolása „minden rossznak" a bukását jelentette sokak számára. Standeisky Éva szerint Neményi agyonverésében a zsidó származása is közrejátszott.[12]

8 Nagy Netta: *A helyi társadalom és az 1945–1956 közötti beszolgáltatás, begyűjtés néprajzi megközelítésben.* Doktori értekezés. Budapest, ELTE BTK, 2011. 147. o.

9 „A parasztemberek, akik bejöttek a vásárba, azok mind nagyon haragudtak Neményire, mert ő volt az a behajtó, aki nagyon sok embernek a padlásáról az utolsó szem gabonát is elhozta beadásképpen." Interjú Pekó Erzsébettel. Molnár Adrienne – Kőrösi Zsuzsanna – Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 142. o. További interjúrészletek Neményi begyűjtési munkájára vonatkozóan: „A Négus ment a piacon, és a tejfölösfazekakat, mint a labdát fölrúgta. Ha valaki árult terményt, megfogta és szétszórta. Mellette be kellett menni a tanácsra és megbüntették. Úgy nézett ki, mint a cigány. Kis, alacsony, csúnya vénember volt." Valamint: „Nekem kellett intézni a beadást, bementem a tanácshoz, meghúzódtam, mint egy kisnyúl. Hallgattam ott az előttem lévő embereket. Aztán én is odamentem, hogy mit kell még beadnom, hogy áll a beadásunk. Úgy nézett ki ez a Négus, mint egy ördög, olyan fekete volt, úgy verte az asztalt, ordított, toporzékolt, ezért kapta, amit kapott. Árulták a piacon az asszonyok a tejet, tejfölt, őrölt paprikát mindet fölrugdosta." Idézi: Nagy: A helyi társadalom... 147. o.

10 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. Patyi István és társai ügye, 113. o.

11 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 431. o.

12 Standeisky Éva szerint „a tömegindulatok kitörése idején közülük [a begyűjtési vezetők közül] többeket ért testi sérelem. Ahhoz azonban, hogy életüket kioltsák, több is kellett: Kiskunmajsán ez a »több« a zsidó származás volt". Standeisky Éva: Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban. In Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2004.* Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 162. o., valamint Standeisky Éva: Érzelem és értelem az 1956-os forradalomban. *Híd*, 70. (2006) 10., 31. o. Neményi vélhető zsidó származásáról az általam áttekintett peres iratokban és visszaemlékezésekben nem esett szó, véleményem szerint inkább az embertelen, túlteljesítő begyűjtési gyakorlata és az arrogáns viselkedése, a kommunista párt érdekeinek túlzott kiszolgálása volt az a „több", ami miatt a tömeg meglincselte.

Tehát a tömeg haragja, indulata a sokak által gyűlölt, helyben maradt és nem a menekülést választó Neményi Józsefre koncentrálódott. A kiskunmajsai parasztok, főleg a kulákok az erőszakos kényszerkollektivizálás, az egyre súlyosbodó adóterhek, a fokozódó beszolgáltatási kötelezettségek miatt 1953-ig egyre nehezebb körülmények között éltek. 1953-tól, Nagy Imre miniszterelnöksége időszakában ez a fokozódó szorítás enyhült, az adóterhek csökkentek, a téeszekből ki lehetett lépni, a termények egy részét piaci viszonyok között tudták értékesíteni. Nagy Imre bukását követően, 1955-től a terhek ismét nőni kezdtek, a nyomás fokozódott, a helyi kommunista vezetők felé irányuló indulat erősödött. Az évek során elfojtott indulatok, lefojtott feszültségek törtek felszínre október 27-én Kiskunmajsán, és találták meg a számos sérelmet okozó, ezért gyűlölt egykori begyűjtési vezetőt. Az ilyen „felszabadult" tömegben gyakran előfordul, hogy az erkölcsi norma, a lelkiismeret háttérbe szorul, a gátlások feloldódnak, a tömegben az egyén megérzi az egység erejét, és ezen euforikus élmény közben olyan tetteket hajt végre, amelyekre higgadtabb, megfontoltabb körülmények között nem került volna sor.[13] A forradalom sodrában Neményi elvesztette a befolyását, az addig elnyomott és megalázott emberek pedig erőt éreztek, így felindultságukban spontán módon bosszút álltak, egyfajta kegyetlen „igazságot" szolgáltattak. Természetesen a Neményi József által elkövetett túlkapások sora, akármekkora sérelmet is okozott a helyi lakosság jelentős részének, nem lehetett ok arra, hogy meglincseljék – ehelyett a győztes forradalmat követően lehetett volna jogi eljárás alá vonni és kivizsgálni a tetteit.

Neményi József meglincselésének a pontos forgatókönyvét a gyakran ellentmondásos tanúvallomások alapján ma már nem lehet rekonstruálni. Az események után pár héttel, a rendőrségi kihallgatások során ez még minden bizonnyal lehetséges lett volna, ha a nyomozók elsősorban nem a konstruált per alátámasztására, a megfelelő vallomások kicsikarására törekedtek volna. Azt biztosan tudjuk, hogy 1956. október 27-én, szombaton Kiskunmajsán országos állat- és kirakodóvásár volt, ezért már reggel a környék tanyavilágából is sokan a községbe érkeztek, többen jelentős mennyiségű alkoholt, főleg pálinkát és bort fogyasztottak, köztük Patyi István, Kolompár Mátyás, Pekó István és Koncz Sándor is. Már az előző napokon a forgalmasabb csomópontokban feliratok jelentek meg: „Éljen Tító! Négus kuss! Agyonverünk innen fuss!".[14] A fővárosi eseményekről Kiskunmajsán is értesültek, a párt és a tanács vezetői közül többen elmenekültek, illetve a katonaságnál kerestek védelmet. A tanácsháza előtti téren 11 óra körül egyre nagyobb tömeg gyűlt össze, a tanácsházáról és más épületekről, üzletekről leverték, illetve festéssel eltakarták a vörös csillagot. A tanácsházáról levették a nemzeti színű zászlót, melynek körülbelül háromméteres rudja volt, ez Patyi Istvánnál volt a továbbiakban, feltételezhetően később

13 Standeisky: Érzelem és értelem... 23–41. o.
14 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 114. o.

ezért lett ő az elsőrendű vádlott. A tüntető tömeg a tanács vezetőinek leváltását és Neményi kiadását követelte. Neményi a forradalmi hangulatban sem húzta meg magát, délelőtt a tanácsházán tartózkodott, és a figyelmeztetések ellenére sem menekült el, mint a párttitkár és a tanácselnök.[15]

Október 23-án a Kiskunmajsán állomásozó 31. lövészezred 2. zászlóalját, 25-én már az 1. zászlóaljat is Szegedre vezényelték Botond Gábor őrnagy, ezredparancsnok vezetésével. Pár nappal később a szegedi illetőségű katonákat visszaküldték az állomáshelyükre. A tüntetés hírére értesítették Papp Zoltán[16] őrnagyot, a Kiskunmajsán maradt részleg újonnan kinevezett parancsnokát, aki egy körülbelül 80 fős alakulatot küldött a főtérre.[17] Timatity főhadnagy igyekezett

15 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 312. o.

16 Papp Zoltán 1914-ben Budapesten született, 1933-ban végezte el a tanítóképzőt. 1937-ben behívták katonának, zászlósként szolgált, részt vett Erdély és a Délvidék visszafoglalásában. 1942-ben a szovjet frontra került, főhadnagyi rangra emelték. 1944-ben szovjet fogságba esett, 1948-ban került haza. Az új hadseregben őrnagy lett, a forradalom előtt a kiskunmajsai alakulat törzsfőnöke volt. Október 25-én Botond Gábor őrnagy Papp Zoltánt nevezte ki a Kiskunmajsán maradt csapatok parancsnokának. Október 26-án Papp Zoltán azt javasolta Varga Antal párttitkárnak, hogy ne tartsák meg a másnapi vásárt, és rendeljenek el szesztilalmat, de ezt nem fogadták meg. Október 27-én a tüntető és lincselő tömeg megfékezésére Papp Zoltán nem adott tűzparancsot, holott Gajdos István őrnagy követelte azt. Másnap Kerekes Szilveszter alezredes a tett színhelye körül lévő embereket elfogatta, és Kecskemétre szállíttatta. A lakosság nyomására Papp őrnagy visszahozatta őket. Papp Zoltán vezetésével október 30-án katonai tanácsot alakítottak, majd megszervezték a nemzetőrséget, és Papp parancsot adott több pártfunkcionárius letartóztatására. November 4-én megszervezte a település védelmét, de Szabadella József őrnagy parancsára visszavonta az alakulatokat. 1957 júniusában leszerelték, majd június 21-én letartóztatták. A Szegedi Katonai Bíróság 1958. március 13-án 6 év börtönre, lefokozásra, vagyona felének elkobzására és 5 év jogvesztésre ítélte. Fellebbezését visszavonta, így az ítélet jogerőre emelkedett. Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 690. o.

17 Egy 1982-ben írt egyetemi doktori értekezés szerint, amely tükrözi a Kádár-kori nézőpontot: Papp Zoltán előléptetésével „egy ellenforradalmár kezébe került az ezred vezetése, mely komoly károkat okozott. Például annak ellenére, hogy megfelelő karhatalommal rendelkezett, tétlenül szemlélte végig Neményi József 1919-es kommunista veterán agyonverését". Nagy Sándor: *Ellenforradalom Bács-Kiskun megyében 1956-ban.* Egyetemi doktori értekezés. Kecskemét, JATE BTK, 1982. 220–221. o. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3677/1/1982_nagy_sandor.pdf (Letöltés: 2024. 01. 30.). E szerző később így jellemezte Papp Zoltánt: „a Horthy-rendszer neveltje, aki nem tudott beilleszkedni a szocialista társadalom rendszerébe, mely jelentős előmeneteli lehetőséget is biztosított a számára." Uo. 226. o. A dolgozat egy másik sommás megállapítása szintén a korabeli véleményt tükrözi: „Tanulságos áttekinteni, hogy kik is voltak ezek az úgynevezett »szabadságharcosok«. Valójában közönséges vandálgyilkosok." Uo. 223. o. Nagy Sándor ezek után felsorolja, hogy Patyi és Kolompár már többször követett el bűncselekményt, ami az ötvenes években nem ment ritkaságszámba, ugyanis Gyarmati szerint 1950 és 1953 tavasza között a rendőrség a „sztahanovista jellegű" túlteljesítési kényszerben több mint egymillió büntetőeljárás megindítását kezdeményezte, a bíróságokhoz 650 ezer vádirat érkezett, melyekből 390 ezer elmarasztaló ítélet született. Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL-Rubicon Kiadó, 2011. 267. o.

csillapítani a tömeget, közben Papp is a helyszínre érkezett, és megtiltotta a téren a fegyverhasználatot (mert nők és gyermekek is voltak a tömegben), holott az indulatok megfékezése érdekében azt Gajdos István őrnagy többször is sürgette.[18]

A tüntetők egy csoportja Neményiék házához vonult, és arra kényszerítették az osztályvezetőt, hogy menjen velük a tanácsháza előtti térre. Itt már bántalmazták, de egyrészt a felesége is védelmezte a saját testével, másrészt a katonaság fellépése lehetővé tette, hogy kimenekítsék, a tanácsházán először bezárták egy szobába, majd a légópincébe. Tehát ekkor még megpróbálták Neményit kimenekíteni és biztonságba helyezni a tanácsháza épületében, illetve pincéjében. Ezek után Neményiné elmenekült. Közben a tanácsházán megválasztották az ideiglenes nemzeti bizottságot, melynek tagja lett Papp Zoltán őrnagy, Klucsó Béla[19] és Klucsó Ferenc[20] is. A nemzetőrség parancsnoka Gajdos István őrnagy lett, a Klucsó testvérek is beléptek az új alakulatba.[21] Klucsó Béla a tanácsháza hangosbemondójában bejelentette, hogy kiadja Neményit a tömegnek, csináljanak vele, amit akarnak.[22] A tömeg követelésére Neményit felhozták a pincéből – ebben Kolompár Mátyás játszhatta a főszerepet – a térre, ahol agyonverték. Az orvos 16 órakor megállapította, hogy elhunyt, „a halál oka ütésből származó fejsérülés" volt.[23] Másnap Kerekes Szilveszter alezredest nevezték ki a helyőrség parancsnokának; utasítására a lincselés több feltételezett elkövetőjét (Klucsó Béla, Klucsó Ferenc, Rékasi Gergely, Pekó István, Kolompár Mátyás) letartóztatták, és a kecskeméti börtönbe vitték, de a helyiek nyomására október 29-én elengedték őket, és visszatértek Kiskunmajsára. Említésre méltó adalék, hogy Patyi István a lincselést követően hazatért, a zászlót ott hagyta, utána egy hölgyismerőséhez

18 Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 685. o.

19 Klucsó Béla (1926–1996) Kiskunmajsán született, apja Klucsó József 10 holdas szőlősgazda, műszerész. A ragadványnevük „Zsán" volt, *Zsán Klucsó*ként ismerték őket helyben. Anyja Csenki Julianna. Négy elemit végzett, műszerész szakmája volt, de földművesként, kereskedőként dolgozott. Aktív résztvevője, az egyik szellemi vezetője volt a kiskunmajsai 1956-os eseményeknek, november 4. után külföldre ment, Ausztráliában telepedett le a feleségével, Rácz Fodor Ilonával (1926–2020) együtt. A Kecskeméti Megyei Bíróság 1958. november 3-án távollétében halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság 1959. június 29-én helybenhagyott. Végakaratuknak megfelelően 2023 szeptemberében temették őket újra Kiskunmajsán. Tapodi Kálmán: „Meghaltak Ausztráliában, visszatértek az óhazába" – teljesítették a majsai házaspár végső akaratát. https://www.baon.hu/helyi-kozelet/2023/10/meghaltak-ausztraliaban-visszatertek-az-ohazaba-teljesitettek-a-majsai-hazaspar-vegso-akaratat (Letöltés: 2024. 01. 27.), valamint Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 688. o.

20 Klucsó Ferenc Kiskunfélegyházán született 1929. november 27-én, Klucsó Béla testvére. Kiskunmajsán dolgozott földművesként és kereskedőként. Testvérével részt vett Neményi meglincselésében a helyi forradalmi események során, Béla testvérével és édesanyjával emigrált, Ausztráliában telepedtek le. Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 689. o.

21 Uo. 685. o.

22 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 2. o.

23 Uo., 291. o.

ment, és napokig ott tartózkodott. A zászlórudat még 27-én éjszaka a rendőrök megtalálták Patyiék lakásán, és azt lefoglalták.[24] Meg kell jegyeznem, hogy tehát rögtön a lincselést követően letartóztatták, és kivizsgálás céljából a kecskeméti fogházba vitték azokat, akiket a helyi katonai vezetők és a rendőrség az események főbb szereplőinek tartottak. Patyi Istvánt is keresték, de nem találták otthon, a zászlót viszont magukkal vitték, vagy „bűnjelként", vagy egyszerűen csak azért, mert azt a tanácsházáról hozta el Patyi, és vissza akarták adni – ez nem derül ki az iratokból. Október 30-án felsőbb utasításra Kiskunmajsán megalakult a forradalmi katonai tanács Papp Zoltán vezetésével, letartóztatták a politikai tiszteket, Kerekest a nép elkergette. Papp felsőbb utasításra fegyvereket adott ki a helyi és környékbeli falvak nemzetőreinek.[25]

„Én nem akartam magamat agyonüttetni. [...A] rendőrök kényszerítettek a vallomásom megtételére." Kísérlet a „tényállás" rekonstruálására[26]

Neményi felesége 1956. november 12-én tett feljelentést a Kiskunfélegyházi Rendőrkapitányságon a férje meggyilkolása ügyében, a legfőbb tetteseknek a Klucsó testvéreket tartotta, valamint két olyan személyt, akik után nem indult nyomozás, Turcsányi tanítót és Lukács Béla kiskunfélegyházi tollkereskedőt. Az iratokból nem derült fény az ő szerepükre. A feljelentés része volt, hogy Neményiék 1956. április 26-án két „transzferált sertést" – a kulákoktól elkobzott értékeket nevezték „eltranszferált" javaknak – „vettek meg".[27] A sertéseket Rádóczi Károly-

24 Uo., 316. o.

25 Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 685–686. o.

26 Részletek Patyi Istvánnak az I. fokú bírósági tárgyaláson elhangzott vallomásából. MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 402–405. o.

27 Puha Ferencné Kelecsényi-Tóth Máriával 2021. május 13-án készítettem interjút Hetényegyházán. 1934-ben született, 10 gyermek közül kilencedikként. 1942-ben az orosz fronton meghalt a nővére férje, 1946-ban a tízéves öccse fölrobbant, mikor bombát találtak, 1947-ben édesapja fuvarosként autóbaleset áldozata lett. Öt és fél hold szőlőjük és három hold szántójuk volt, így kuláklistára kerültek. 1950-ben a házuk két szobáját lefoglalták, és kiutalták másoknak. 1952-ben a bátyját lecsukták, két és fél évre kényszermunkatáborba vitték, mert nem tudták teljesíteni az előírt beszolgáltatást. 1952. október 22-én a helyi kommunisták a rendőrség közreműködésével őket is kifosztották. Fölvettek náluk egy úgynevezett „transzferálási jegyzőkönyvet" az „eltranszferált holmikról", többek között olyan tételekkel, mint „2 pár női cipő, 1 pár gumicsizma, 1 kombiné, 1 melltartó, 1 bugyogó, 2 függöny, 1 mázsa, 1 lábas, 27 mázsa fa"; ezen túl egy másik lapra Mária feljegyezte az értékesebb tételeket, amelyeket nem vettek jegyzőkönyvbe és írtak alá, két lovaskocsit, egy 10 hektoliteres hordót, 2 bekecset, 1 köbméter fenyődeszkát. Elvitték az egyetlen tehenüket is. A „transzferálási jegyzőkönyv" másolata és az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

né tanyasi lakostól „transzferálták" el, aki a forradalom időszakában visszavitte a felhizlalt disznókat, ezt is sérelmezte Neményi Józsefné.[28]

A nyomozás megindításáról november 15-én döntött a rendőrség, gyilkosság és lopás miatt kezdeményeztek eljárást. 1956. december 13-án készített a kiskunmajsai rendőrőrs egy jelentést a Bács-Kiskun megyei Rendőrfőkapitányság Kiskunfélegyházi Járási és Városi Kapitánysága részére, mely szerint Neményi agyonverésében részt vett Kolompár Mátyás[29] és Patyi István,[30] és erre két tanújuk volt. A jelentés végén található megjegyzés szerint a két tettes korábban elhagyta a községet. Kolompárt Kiskundorozsmán, a cigánytelepen fogták el, Patyit a Mohácsi-szigeten, ahol akkoriban dolgozott. A jelentésben rögzítették, hogy „a fent nevezett személyek kihallgatása a szovjet Parancsnoksággal közösen történt meg. A szovjet Katonai Parancsnokság a fent nevezett személyek[et] további felelősségre vonásukért a Járási és Városi Rendőrkapitányságra átadják. Így a fent nevezett személyeket a jelentésünkkel egyidejűleg felterjesztjük, illetve előállítjuk a Rendőrkapitányságra, amiről a szovjet Katonai Parancsnokság átvételi elismervényt kér". Tehát Patyi és Kolompár elfogásában és kihallgatásában a szovjet katonaság is közreműködött, és dokumentáltan adták át a magyar ha-

28 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 288. o.

29 Kolompár Mátyás 1924-ben született Kiskunmajsán. Iskolába nem járt, analfabéta volt, cigány vándoriparosként, segédmunkásként, napszámosként dolgozott. Háromszor ítélték el köztörvényes bűncselekményekért, általában lopásért. Bádogból vödröket és lavórokat készített, amelyeket a vásárokban is árult, emiatt több konfliktusa volt Neményivel. 1952-ben elvett egy négygyermekes asszonyt, akitől még két gyermeke született. Nagy szegénységben éltek, 1956-ban a felesége ingyenes kórházi ápolásához szegénységi bizonyítványra lett volna szükségük, amelyet Neményi megtagadott. 1956. október 27-én ő is a vásárba ment, majd a főtéren csatlakozott a tüntető tömeghez. Kolompár minden bizonnyal részt vett Neményi kihurcolásában a tanácsháza alatti légópincéből; hogy saját döntése volt-e ez, vagy mások lökték le a pincébe, nem lehet egyértelműen megállapítani. 1956. november 26-án letartóztatták. A Kecskeméti Megyei Bíróság 1957. február 22-én 12 év börtönre és 10 év jogvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1957. szeptember 28-án halálra ítélte, kegyelmi kérelmét elutasították, és kivégezték. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Patyi István és társai pere, Kolompár Mátyás életrajza.

30 Patyi István 1913-ban született Kiskunmajsán. Négy polgárit végzett, kőművesmesterként dolgozott először az apja mellett, majd önállóan, később állami építőipari vállalatoknál volt brigádvezető. 1952-ben kisebb ingóságok lopása miatt perbe fogták, majd izgatás miatt is három év börtönre ítélték, 1954-ben amnesztiával szabadult. A következő évben a vállalat vezetőit vádolta hűtlen kezelésért, először hét hónapra ítélték, de igaza kiderült, így két hónap után kiengedték. 1956 őszén a Mohácsi-szigeten dolgozott kőművesként az árvizet követően. Október 26-án, pénteken este hazautazott Kiskunmajsára, másnap reggel elment a vásárba, ahol az ismerőseivel jelentős mennyiségű alkoholt fogyasztott. Még délelőtt csatlakozott a tüntetőkhöz, a tanácsházáról levett zászlóval vonult erősen ittas állapotban. 1956. november 26-án letartóztatták. A Kecskeméti Megyei Bíróság 1957. február 22-én 14 év börtönre és 10 év jogvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1957. szeptember 28-án halálra ítélte, kegyelmi kérelmét elutasították, és kivégezték. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Patyi István és társai pere, Patyi István életrajza.

tóságoknak, hogy vonják őket felelősségre. Patyi „bevallotta", hogy a tanácsháza előtt „azt láttam, hogy a tömeg közepébe hanyatt fekszik Neményi József, az arca csupa véres volt és a tömeg rugdosta és köpködte. Erre fel én is 2. esetben a zászlórúd végével a szájába döftem és egy esetben a hasába döftem".[31] Tehát „bevallotta", hogy a halálos szúrásokat ő okozta a zászlórúd végével.

Patyi Istvánt és Kolompár Mátyást november 27-én hallgatták ki gyanúsítottként a rendőrségen. Mindkettőjük kihallgatási jegyzőkönyve azzal kezdődik, hogy: „A gyanúsítást megértettem, magamat bűnösnek érzem."[32] Tehát az emberöléssel gyanúsítottak a kihallgatás során önmagukra nézve terhelő vallomást tettek. Az 1956 előtti koncepciós perekben is – szovjet mintára – elég volt a bizonyításra a vádlott beismerő vallomása. A büntető perrendtartásról szóló törvény 4. § (2) bekezdése kimondta, hogy a „terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé teszi".[33] A tárgyalási jegyzőkönyvből egyértelműen kiderül, hogy mindkettőjük esetében súlyos bántalmazással kényszerítették ki a beismerő vallomást. Patyi később a bíróságon elmondta, hogy „a nyomozati vallomásom megtétele előtt már valószínű meg volt mondva hogyan kell csinálni. A rendőrségen a történteket úgy mondtam el, ahogy kényszerítettek rá". Majd azt mondta: „A rendőrségi vallomásom úgy jött létre, hogy mindent előre mondtak.[34] Kérdezték, hogy csináltam-e, én nem akartam magamat agyonüttetni". Miután az elnök felolvasta a vádlott november 27-i rendőrségi vallomását, Patyi a következőt válaszolta: „Muszáj volt a rendőrségen így mondani, hogy magam bűnösnek érzem." Végül ismét elmondta: „Most is csak azt tudom mondani, hogy a rendőrök kényszerítettek a vallomásom megtételére."[35] Kolompár Mátyást is többször súlyosan megverték, először október 28-án a katonaságnál, majd miután elfogták Kiskundorozsmán, a rendőrök bántalmazták, és kikényszerítették a Patyira nézve terhelő vallomását: „Azt, hogy Patyi István a sértettnek a szájába dugdosta a zászlórudat, kényszer hatására mondtam, mert derékig levetkőztetve ütöttek engem a rendőrök."[36] Turi Mihályt is többször bántalmazták, erre a tanulmányom végén térek ki részletesebben. Az

31 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 316. o.

32 Uo. 315., 319. o.

33 Az 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról. *Jogkódex*. https://jogkodex.hu/jsz/1951_3_torveny_5004667 (Letöltés: 2024. 02. 16.), valamint Horváth: Bibó István és társai koncepciós pere. 96. o.

34 Már a népbírósági perektől az volt a gyakorlat, hogy a politikai rendőrség a letartóztatás előtt nyomozati tervet készített, ez később a koncepciós perekben „egészen az ítélet kiszabásáig meghatározta az egész büntetőeljárást". Horváth Attila: Kommunista jogalkotás 1945–1949. Kommunizmus Bűnei Alapítvány, http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/allando-szakertoink/31-horvath-attila/20-horvath-attila-kommunista-jogalkotas-1945-1949 (Letöltés: 2024. 01. 21.)

35 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 402–405. o.

36 Uo., 406–411. o.

1956-os megtorlás során a belügyi szervek a súlyos bántalmazásokat tömegesen hajtották végre, főleg vidéken. A Belügyminisztérium felső vezetése is tudott róla, hogy a Tiszántúlon az előállított személyeket olyan durván megverték, hogy többen belehaltak, az indokolatlan rendőri fegyverhasználat miatt is sok ártatlan ember vesztette életét, és az ország több pontján súlyosan és indokolatlanul kegyetlenkedtek a lakossággal, gyakran ittasan. Garamvölgyi Vilmos miniszterhelyettes szerint a rendőröket „sok esetben a gyűlölet és a bosszúállás vezérelte".[37] Ez bevett gyakorlat volt már 1945 tavaszától a politikai rendőrségen, a népbírósági ügyekben is hasonló módszerekkel kényszerítették ki a beismerő, illetve nekik tetsző vallomásokat a környék nyomozói.[38]

A rendőrségen és később a tárgyaláson is Patyi István elmondta, hogy október 26-án este ért haza – a Mohácsi-szigetről, ahol dolgozott – Kiskunmajsára a szüleihez. Másnap reggel elment a vásárba, már útközben és a vásárban is nagy mennyiségben ivott alkoholt az ismerőseivel. Elmondta, hogy alig emlékszik valamire, mert mire a vásárból a tanácsháza előtti térre ért, már nagyon részeg volt: „Egyesek szerint, amit később mondtak el nekem, valaki a kezembe adott egy zászlót és a zászlóval ide-oda járkáltam volna, nem emlékszem azonban arra, hogy ezzel a zászlóval járkáltam volna. [...] Nem mondom, hogy voltak ott ismerősök, azt sem mondhatom, hogy nem voltak. Nagyon halványan emlékszem rá, hogy a sértettet, akit személyesen nem ismertem, húzták kifelé a tanácsházáról. [...] Amennyire nagyjából vissza tudok emlékezni, egy zászló volt a kezemben, ahogy mások elmondták, nagyon tántorogtam. A tömegből elkezdtek rám kiabálni, hogy miért állok ottan és miért tétlenkedem. Oda ráncigáltak, illetve odalökdöstek a sértetthez, aki hanyatt feküdt a földön, az arca borzalmasan el volt torzulva, az arca csupa vér volt, nem is tudom elgondolni, hogy az illető valamikor hogyan nézett ki. Ekkor valaki belém rúgott, én előre tántorodtam és elestem, közben a zászló a kezemben volt. Ekkor amennyire vissza tudok emlékezni, felkeltem és a zászlóval hazamentem. [...] Végeredményben nem tudok visszaemlékezni, hogy mi történt, és nem tudok felelni arra a kérdésre, hogy tisztában voltam-e azzal, hogy Neményit agyonverik."[39]

A tárgyaláson a Patyi által elmondottakból plasztikusan kirajzolódik egy „tudatmódosult", részeg ember „emlékezete": az, hogy egyfelől vannak valamiféle halvány emlékfoszlányai az egyes mozzanatokról, másfelől az, hogy a mások

37 Krahulcsán Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2022. 84–86. o. Horváth Miklós is kiemelte, hogy a Sziklai-ügy tárgyalása során a tanúk elmondták, a rendőrségen megfenyegették, bántalmazták őket a nyomozóknak megfelelő vallomás kicsikarása érdekében. Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle,* 7. (2022) 3–4., 128. o.

38 Rigó Róbert: A „félreérthetetlen terror" időszaka. A politikai rendőrség Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században.* Budapest, MTA BTK, 2017. 273–302. o.

39 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 402–405. o.

által elmondottak is beépültek a saját narratívájába, és már maga sem tudja, hogy mi az, amire ő maga emlékszik, és mi az, amit a másoktól hallottakból emelt át az emlékezetébe, ami talán egyáltalán nem is tudatosult benne.[40]

Szakértői közreműködés – Neményi halála közvetlen okainak feltárása

1956. december 11-én Patyi István és társai ügyében elrendelték – a lincselést követő napon, október 28-án eltemetett – Neményi József kihantolását és bírósági boncolását, mert szándékos emberölés volt a gyanú; emiatt a halál okának megállapítását írták elő az orvosszakértők számára. A kihantolásra és boncolásra december 19-én került sor, két igazságügyi orvosszakértő, dr. Főző Endre[41] és dr. Réthy Aladár[42] közreműködésével, továbbá az eseményen jelen volt dr. Fábián Lajos községi orvos is. A boncolási jegyzőkönyvben rögzítették, hogy az orr csontos része darabokra tört, az állcsont eltört, a fogak egy része hiányozott, a szemgödör felső falán a csont eltört, több borda eltört. A szakértői vélemény szerint Neményi halálnak oka a koponyaalapi törés következtében beálló agyhüdés, azaz agyvérzés volt. A külsérelmek „durva erőművi behatás következtében valamilyen tompa, kemény tárgytól származtak". A külsérelmek, amennyiben halálos kimenet nem következett volna be, húsz napon túl gyógyultak volna, úgyszintén húsz napon túl gyógyultak volna a bal és jobb oldali bordatörések. A halálos kimenetelt az esetleg kéznél lévő orvosi segítség sem tudta volna elhárítani.[43]

40 Ha nagyobb mennyiségben fogyaszt az ember alkoholt, az eltompítja a glutamátra érzékeny receptorokat, és az agyunk memóriaközpontja elkezd akadozva működni; ha ez a hatás elég erős, az agyunk elveszíti azt a képességét, hogy emlékeket hozzon létre. „Ez eleinte csak töredékesen működik, vagyis csak rövidebb-hosszabb epizódok maradnak ki a memóriából, de súlyosabb esetben akár órákra teljesen kikapcsolhat ez az agyi funkció." Hanula Zsolt: Miért van filmszakadása az embernek, ha nagyon lerészegedik? https://index.hu/tudomany/til/2018/04/19/miert_van_filmszakadasa_az_embernek_ha_nagyon_lereszegedik/ (Letöltés: 2024. 01. 20.)

41 Dr. Főző Endre 1906-ban született Kecskeméten, Budapesten szerzett diplomát 1932-ben. 1934 júniusában Kecskeméten az Izsáki úti 60 ágyas kórházban lett gyakorlóorvos. 1946-ban a fogház orvosa volt Kecskeméten, Gesztelyi Nagy László korábbi országgyűlési képviselő, a Buda-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara korábbi igazgatója népbírósági pere során megállapította a vádlott szívizom-elfajulását. Kecskeméti Lapok 1934. június 14., 3., valamint Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948).* Budapest–Pécs, ÁBTL-Kronosz, 2014. 257. o.

42 Dr. Réthy Aladár (1905–1985) a megyei kórház laboratóriumi főorvosa volt Kecskeméten, 1970-től gyűjtötte a megye területén a régi orvosi műszereket, 1985-ben Lóránd Nándor gyógyszerész gyűjteményével együtt megalapították a kecskeméti Orvos- és Gyógyszerészettörténeti Gyűjteményt. Kecskeméti Katona József Múzeum, https://kkjm.hu/ars-medicinae-a-gyogyitas-muveszete (Letöltés: 2024. 01. 29.).

43 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 327–331. o.

Főző Endrét az elsőfokú tárgyalásra is beidézték tanúnak, ahol részletesebben kifejtette a szakvéleményét. Elmondta, hogy ő boncolta Neményit. Az alsó állkapocs összetört, a felső is eltört és besüppedt a szájüregbe, ezért a nyelv izomzatában roncsolt sérülés alakult ki, még az áldozat életében. A bevérzések arra utaltak, hogy a külsérelmi nyomok és a fejsérülések „még élő állapotban" keletkeztek. A mellkasi sérülések is „élő állapotban" jöttek létre. A sérüléseket okozó eszközökről csak annyit lehetett megállapítani, hogy „tompa, kemény tárggyal okozták". Főző szakvéleménye szerint „a sérülések mind nagy felületűek, így azok között nincs olyan, amelyet csak a felmutatott zászlórúdnak a végével lehetett okozni. A most felmutatott zászlórúd végén vérnyom nincsen". Ezért azt valószínűsítette, hogy „a fejsérüléseket csizmával való rúgásokkal okozták". A halált az orrcsont törése folytán, annak folytatásaként keletkezett koponyaalapi törés okozta. „Ez a koponyaalapi törés elég nagyméretű. Ezen sérülés folytán az agyhüdés nem másodpercek alatt, hanem 10-15 perc alatt következhetett be. Ilyen méretű ütés folytán a sértett eszméletét elveszthette." A bal oldalon nyolc borda, a jobb oldalon négy volt eltörve, ezeket több rúgás vagy ütés okozta.

Ha a zászlórúddal a szájüregbe ütöttek volna, akkor az a boncolás során észlelhető elváltozást okozott volna. A zászlórúd végének véresnek kellett volna lennie, ám nem volt az, és tisztítás nyomai sem látszottak rajta. A bordatöréseket „majdnem bizonyosan meg lehet állapítani, hogy nem a zászlórúd végének az ütésével" okozták. A hasra mért nagyobb bántalmazást a boncolás kizárta. A koponya hátsó része ép volt. A szemgolyók nem folytak ki. „A koponyaalapi törés folytán előállott sérülés miatt bekövetkező halál semmiféle orvosi beavatkozással nem lett volna elhárítható. A többi sérülés együttvéve sem volt halálos, a koponya sérüléstől eltekintve az alsó és felső állkapocs törés és a bordatörések együttvéve is gyógyíthatók lettek volna, ezeknek gyógytartama 20 napon túli."[44]

Patyi ittasságára nézve az orvosszakértő azt mondta, hogy a jegyzőkönyvből kitűnő adatok szerint ittas volt. Az azonban biztos, hogy nem volt beszámíthatatlanságig ittas, vagy legalábbis nem volt tartósan beszámíthatatlanságig ittas. Ezt ugyanis kizárja az a körülmény, hogy Patyi István cselekvőképes volt, „értve ez alatt azt, hogy beszélni és mozogni is tudott, valamint azt, hogy az eseménysorozat egyes mozzanataira emlékszik. [...] Lehetséges az, hogy az ittasság folytán 2-5 percnyi időtartamra a vádlott emlékezete valóban kihagy. Mivel több órai eseményről van szó, a cselekménysorozatnak a kezdeti részére az ittasság jobban kihatott, mint a távolabbi részére".[45]

Véleményem szerint ezek az orvosszakértői vélemények korrektek és alaposak, ráadásul megdöntötték Patyi István vonatkozásában azt, amit beismertettek vele a rendőrségi bántalmazása során: hogy a zászlórudat beleszúrta Neményi szájába, és azzal okozta a halálát. Sőt, azt is megcáfolták, hogy az áldozatot zászlórúddal bántalmazták

44 Uo. 470–473. o.
45 Uo. 473. o.

volna. A szakvélemény szerint a rugdosások okozták Neményi sérüléseit, azok közül egy orrba rúgás volt halálos, amely átszakította az orrcsont mögötti koponyaalapi részt, és agyvérzést okozott. Patyi István részéről a részegségére való hivatkozást a korabeli (és a mostani) jogszabályok alapján sem lehetett figyelembe venni.[46]

A vádiratba foglalt „tényállás" elemeinek értékelése

A vádirat 1956. december 27-re készült el, melyben azzal vádolták Patyit és Kolompárt, hogy Neményi Józsefet szándékosan megölték. A vádiratban rögzítették, hogy 1956. október 27-én délután 13,30-kor körülbelül 80 fős tömeg jelent meg Neményiék házánál, és követelték, hogy menjen velük a tanácsházára. Neményi a tömeggel elindult, a felesége is vele tartott. A tanácsházánál Klucsó Béla az öklével Neményit leütötte, majd „a tömeg megrohanta a földön fekvő Neményit és puszta kézzel, ököllel agyba-főbe verte". Neményit a felesége a tanácsháza egyik hivatali helyiségébe vonszolta és egy szekrényben elbújtatta, majd az ajtót kulccsal és retesszel bezárta. A tanácsházán „Klucsó Béla vezetésével" ismét nagyobb tömeg alakult ki, és követelték, hogy az ajtót nyissák ki. Az ajtót verték és rugdosták, Neményiné kinyitotta az ajtót, ezután Klucsó Béla vezetésével Neményit a tanácsháza légoltalmi pincéjébe zárták. Ezek után Klucsó Béla a hangosbemondón közölte a tömeggel, hogy Neményit kiadja, „és most már csináljanak vele azt, amit akarnak". Ezután a tömeg, elsősorban Klucsó Béla, Kolompár Mátyás, Pekó István, Rékasi Gergely és Klucsó Ferenc nekiesett a magatehetetlen Neményinek, földre rántották, és „folytatták Neményi embertelen ütlegelését. Ekkor ifj. Patyi István egy nála lévő zászlórudat Neményi József szájába döfött olymódon, hogy a zászlórúd Neményi József agyát szétroncsolta és koponyacsontját betörte".[47] Neményi a helyszínen meghalt.

46 Az 1950. évi II. törvény (a büntető törvénykönyv általános részéről) 10. § (1)–(4) bekezdése alapján az önhibából eredő ittasság (részegség) – bármilyen fokú is az – sem akkor, sem azt megelőzően, sem napjainkban nem vehető figyelembe a beszámítási képességet korlátozó vagy kizáró tényezőként. Az ittasság (részegség) nem tekinthető elmebetegségnek, öntudatzavar esetében pedig azt az italt elfogyasztó személy maga idézte elő, ezért nem vehető figyelembe a javára. Ezúton is köszönöm szépen dr. Kovács Gábor orvosszakértői és jogászi kiegészítését. Vö. Csikós Gábor: „Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki." Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 105–136. o.

47 A zászlórúdhoz hasonló szerepet töltött be az ózdi Török István és társai perben Kanyó Bertalan sétabotként használt fokosa, mellyel a vádirat szerint olyan erővel ütötte fejen Horning Ferenc ügyészségi nyomozót, hogy a fokos nyele eltört. Ezzel szemben a kihantolási jegyzőkönyv szerint csak kisebb fejsérülést szenvedett, a koponyacsont nem tört be. György: Minden kétséget kizáróan? 13. o. A nyomozók igyekeztek „tárgyi bizonyítékkal" is alátámasztani a gyilkosságokat.

Az ügyész Patyit vádolta szándékos emberölés bűntettével, valamint Kolompárt és a „jelenleg szökésben lévő" Klucsó Bélát, Klucsó Ferencet, Pekó Istvánt és Rékasi Gergelyt mint akik segítséget nyújtottak Patyinak a szándékos emberölés elkövetésében.[48] Tehát a vádirat szerint Patyi István továbbra is – szemben a boncolási jegyzőkönyvben leírtakkal – a zászlórúddal szándékosan, Neményi száján keresztül, a koponyacsont beszakításával szúrta agyon az áldozatot, a többiek ebben bűnsegédként vettek részt.

Pekó Istvánt[49] 1957. január 5-én helyezték előzetes letartóztatásba, a rendőrségi kihallgatásán elmondta, hogy október 27-én a Mátételeki Állami Gazdaságban dolgozott, fél 11-kor ért haza, majd a kollégáival elment borozni. Utána kiment a vásárba, mert csizmát akart venni. Találkozott Patyival, és a tanácsháza előtti téren részt vettek a megmozdulásban. November 12-e után Kiskunhalason és Kalocsán bujkált, szilveszterkor ment haza, ahol hamarosan letartóztatták. A „szökését" azzal indokolta, hogy: „azért voltam szökésben, mert azt hallottam, hogy a szovjetek deportálnak személyeket a Szovjetunióba és tartottam, hogy ezek az események után engemet is kivisznek." 1957. január 21-én Szabó Sándor[50]

48 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 2–4. o.

49 Pekó István (1914–1957) Budapesten született, szülei napszámosok voltak. Négy elemit végzett, majd dolgozni kezdett, először cselédként, később napszámosként. 1943-ban megnősült, hét gyermeke született. 1948-ban négy hold bérelt földön kezdett gazdálkodni, de feladni kényszerült. Ezt követően építkezéseken dolgozott segédmunkásként, állami gazdaságoknál mezőgazdasági munkásként. A forradalom kitörésekor a mátételki állami gazdaságban dolgozott. 1956. október 27-én munka után hazament, majd a kiskunmajsai állat- és kirakodóvásárra. A tanácsháza előtt csatlakozott a tüntetéshez. Október 28-án beválasztották a község forradalmi tanácsába, nemzetőr lett. Éjjel őt is őrizetbe vették, és bevitték Kecskemétre a megyei ügyészségre, másnap szabadon engedték. November 12-én Kiskunhalasra ment a sógorához, majd onnan Kalocsára költözött a felesége testvéréhez, december 31-én tért vissza Kiskunmajsára, ahol azonnal őrizetbe vették. Ügyét pótvádirattal a Patyi István és társai ügyhöz csatolták. A Kecskeméti Megyei Bíróság 1957. február 22-én 8 év börtönre és 10 év jogvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa 1957. szeptember 28-án halálra ítélte, kegyelmi kérelmét elutasították, és kivégezték. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Patyi István és társai pere, Pekó István életrajza, valamint Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 691. o.

50 Dr. Szabó Sándor (1925–1987) Gyulavárin született, hat elemit végzett, majd a családi földön dolgozott, mellette napszámot és kubikosmunkát vállalt. 1949 és 1951 között Pécsett a határőrségnél töltötte sorkatonai szolgálatát, amely időközben az ÁVH része lett. 1950-től tagja lett az MDP-nek. 1952–1953 között elvégezte a Bírói és Államügyészi Akadémiát, majd megyei ügyészként kinevezték a Bács-Kiskun Megyei Ügyészség élére. 1955–1956-ban egyéves pártfőiskolát végzett. 1958-as jellemzése szerint „az ellenforradalom után, 1956 november elején [...] az elsők közt vette fel a kapcsolatot a Pártbizottsággal, a pártszervezet megalakításában is komoly szerepe volt". Emiatt elnézték neki, hogy „konkrét szakmai ismeretei hiányosak, felszólalásaiban, írásaiban téves jogi fogalmakat használ, vagy okfejtései jogi szempontból nem helytállóak, emiatt megye jogászai előtt nem tud megfelelő tekintélyt tartani. Kifejezési nehézségei vannak, általános műveltsége, olvasottsága sok kívánnivalót hagy maga után". Az 1959. áprilisi szervezeti átalakítástól megyei főügyészként vezette tovább a Bács-Kiskun Megyei Ügyészséget. 1961-ben a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán

megyei ügyész kezdeményezésére Pekó István ügyét pótvádirattal Patyi István ügyéhez csatolták, mert a „bűncselekmény elkövetését beismerte. Beismerését az ügyben kihallgatott tanúk vallomásai, boncjegyzőkönyv, orvosszakértői vélemény és a bűnjel megerősíti". Ezek közül az utolsó három felsorolt „bizonyítékhoz" semmi köze nem volt Pekó Istvánnak. Bűnsegédlettel vádolták, mert segítséget nyújtott Patyi Istvánnak, Kolompár Mátyásnak és a három szökésben lévőnek, hogy Neményit „szándékosan megöljék".[51]

„A sértett bántalmazásának nem [...] lehetett más célja, mint az, hogy őt megöljék." Az elsőfokú ítélet kihirdetése[52]

A Kecskeméti Megyei Bíróság Kiskunhalason, a járási bíróság épületében, 1957. február 19. és 22. között tárgyalta Patyi István és társai ügyét. A bíró dr. Lengyel Zoltán,[53] az ügyész Deák András[54] volt. Az ítélet indoklása szerint a három vádlott „rugdosta" a sértettet, „de nem csak ők, hanem más környékbeli ismeretlen

doktorált. 1982. november 26-án korengedménnyel vonult nyugállományba. NEB Perek '56 adatbázis, dr. Szabó Sándor ügyész életrajza. (Letöltés: 2024. 02. 07.).

51 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 394–395. o.

52 Részletek az elsőfokú bíróság ítéletéből. MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 42. o.

53 Dr. Lengyel Zoltán (1917–1985) 1940-ben végzett a budapesti tudományegyetem jogi karán, 1944-ben tette le az egységes bírói és ügyvédi vizsgát. 1942-től folytatott tudományos tevékenységet, számos tanulmánya jelent meg, több nyelven beszélt. A fővárosban lett fogalmazó, majd 1946-tól több városban volt járásbíró. 1951. július 1-től a Kecskeméti Megyei Bíróságon ítélkezett egészen 1981-es nyugdíjazásáig. 1947-től tagja volt az MKP-nak, majd az MDP-nek és az MSZMP-nek is, a párt bírósági alapszervezetének titkára volt. Minősítése szerint az „ellenforradalmi" ügyek tárgyalásában „kiemelkedő munkát végzett", pénzjutalomban is részesült. 1957-ben és '58-ban is kitüntették. Bács-Kiskun megyében elsőfokon két perben is halálos ítéletet hozott, Bobek Károly, illetve Szobonya Zoltán és társai perében is. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, dr. Lengyel Zoltán tanácsvezető bíró életrajza (Letöltés: 2024. 01. 28.).

54 Dr. Deák András 1930-ban született Újszászon. 1951-ben került az ÁVH kötelékébe, 1953-ban hadnagyként szerelt le. 1951-től az MDP, majd az MSZMP tagja lett. 1953. szeptember 1-től a Bírói és Államügyészi Akadémián tanult, 1954-ben végzett, majd a Bács-Kiskun Megyei Ügyészségre nevezték ki ügyésznek. 1957-es jellemzése szerint „az ellenforradalom ideje alatt magatartása kifogástalan volt. November 4-e után közvetlen bekapcsolódott az ellenforradalmárok felszámolása érdekében megindított harcba". 1957-ben kitüntették, az Ügyészség Kiváló Dolgozója lett, 1959-től a megyei ügyészség pártalapszervezetének titkára volt. 1960-ban az ELTE jogi karán szerzett diplomát, utána nyomozó csoportvezető ügyészként dolgozott a megyei főügyészségen. 1962-től Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe nevezték ki főügyésznek, 1989 végétől nyugdíjazták. A Patyi István és társai, Szobonya Zoltán és társai, valamint Turi Mihály és társai perekben ügyészként járt el. Zinner Tibor: *Gyorstalpaló, elvtársaknak. A bírói és ügyészi akadémia, 1949–1954.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023. 449–450. o.

személyek is. Kolompár Mátyás két lábbal ugrott rá a sértett mellére. Ezt egyébként más vagy mások is megtették, ismeretlen személy csizmával a sértett mellén ugrált és a fején is taposott. Néhai Neményi József bántalmazásának utolsó mozzanata volt, hogy Patyi István, aki eddig is belerúgott már a sértettebe, az általa két marokra fogott zászlórúdnak a végével a zászlórúd hosszas irányába való mozdulattal több ütést mért a sértettnek a testére, az ütések közül egy vagy több sértettnek a fejére irányult. Ez a bántalmazás kb. 10 percig tartott. A zászlórúddal való ütlegelés után a körülállókban az a nézet alakult ki, hogy a sértett meghalt".[55]

Az ítélet szerint Patyi István nem ismerte el a bűnösségét, a részegségére hivatkozott és arra, hogy nem emlékszik semmire; Kolompár és Pekó elismerte, hogy a téren voltak, de mindketten tagadták, hogy Neményit megütötték volna.[56] A bíróság azt is megállapította, hogy a tanúk többször megváltoztatták a vallomásaikat, egy részük minden bizonnyal részt vett a bántalmazásban, „e tanúktól ennek folytán igazmondást nem lehetett várni".[57] Az elsőfokú tárgyaláson a tanúvallomások több esetben ellentmondásosak voltak, és nyilvánvaló túlzásokat, hihetetlen állításokat tartalmaztak. Például az egyik katonatiszt azt állította, hogy „Kolompár Mátyás egyszerre két lábbal rúgott bele a sértettbe", egy másik tanú szerint „Kolompár Mátyás rajta táncolt a sértetten". Illetve „egy csizmás paraszt a [Neményi József] – hasán táncolt".[58]

Az ítélet fontos megállapításának tartom a következőt: „Meg kell azonban jegyezni, hogy mind a vádlottak egymás között, mind az utóbb említett tanúk egymás között és a vádlottakkal szemben a legnagyobb szolidaritást mutatták, ezért a vallomások terhelő részét el kellett fogadni. Néhány tanú, akivel szemben nem merült fel adat arra, hogy maga is részt vett volna a cselekmény elkövetésében, nyilvánvalóan nem volt hajlandó elmondani az általa látottakat."[59] Ezért a bíróság elsősorban Neményi Józsefné, illetve a katonatisztek közül Gajdos István, Timatity Miklós és Vida Mihály vallomását vette a legmegbízhatóbbnak, melyek rendszerint a vádlottak bűnösségét támasztották alá. Neményi Józsefné, aki mint az áldozat özvegye feljelentő és – a bíróság értékelése szerint – érdektelen tanú is volt egy személyben, minden vádlottról azt állította, hogy tevőlegesen részt vett a férje meglincselésében. A katonatisztek mentegették magukat, mert nem avatkoztak be az események menetébe, nem fékezték meg a tömeget, holott fegyver volt náluk, ezért igyekeztek a felelősséget áttolni a vádlottakra. A többi tanú esetében a tisztánlátást nehezíti, hogy jórészt maguk is részt vettek az eseményekben, és ahogy az ítéletben a bíróság megállapította, a kiskunmaj-

55 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 36. o. (A teljes elsőfokú ítélet igen nehezen olvasható, a betűk elmosódtak.)
56 Uo. 37. o.
57 Uo. 39. o.
58 Uo. 416., 421. o.
59 Uo. 39–40. o.

sai társadalomban nagy volt a bizalom, az együttműködés, ezért a „legnagyobb szolidaritást" mutatták a vádlottak felé, és egymás iránt is. Ha már kollektíven követték el a lincselést, ki is álltak egymásért, ami a helyi társadalom összetartó erejét, értékrendjét és az eseményekről való azonos nézőpontját fejezte ki.

A bíróság elfogadta az orvosszakértői vélemény azon megállapítását, hogy Neményi halálát a zászlórúddal nem okozhatták, és a szemét sem szúrta ki vele Patyi István, de a vallomások alapján a zászlórúd „biztosan" hozzáért Neményi fejéhez, amelyről Patyi lemoshatta a vérnyomokat, ezért vitte haza magával.[60] A bíróság azt is rögzítette, hogy „nem állapítható meg, hogy melyik ütés vagy rúgás okozta a koponyaalapi törést. Akárki okozta azonban a kihatásaiban halálos kimenetelű orrcsonttörést, egy dolog aligha kétséges: az ti., hogy az illető nem számította ki előre, hogy ez a bántalmazás ilyen módon fogja a sértett halálát okozni. Azzal azonban minden bántalmazó, így a vádlottak is, tisztában voltak, hogy az ütlegelés ilyen sorozatossága, ilyen mennyisége együttes kihatásában a sértett halálát fogja okozni. [...] Ez elegendő az eshetőleges szándék megállapításához. Nincs adat arra, hogy a vádlottak, vagy velük együtt mások a sértett megölését külön megbeszélték volna. [...] A megyei bíróság megítélése szerint nem csak eshetőleges szándék, de egyenes ölési szándék alakult ki a vádlottakban és a vádlottként nem szereplő társaikban. A sértett bántalmazásának nem volt és ebben a helyzetben nem is lehetett más célja, mint az, hogy őt megöljék".[61]

Így szándékos emberölés bűntette miatt ítélték el a három vádlottat, és mivel „kegyetlenül" meglincselték Neményit, ezért a kiszabható büntetési tétel felső határához közel állapították meg a börtönbüntetés időtartamát.

Dr. Lengyel Zoltán tanácsvezető bíró február 22-én hirdette ki az elsőfokú ítéletet, miszerint az emberölés bűntettében bűnös Patyi István elsőrendű vádlottat 14 év börtönre, Kolompár Mátyást 12 év börtönre és Pekó Istvánt nyolc év börtönbüntetésre ítélte, vagyoni mellékbüntetést nem kaptak, mellékbüntetésként mindhármukat tíz évre eltiltották egyes jogaiktól. Patyi és Kolompár esetében súlyosbító körülményként vették figyelembe a büntetett előéletüket. A bűnjelként lefoglalt zászlót visszaadták a községi tanácsnak. Az ítélet ellen az ügyész nem fellebbezett, a vádlottak viszont igen, ami később végzetes hibának bizonyult.

Patyi István a fellebbezését azzal indokolta, hogy a szándékosság nem bizonyított az emberölésben, ittasan került a tömegbe, amely Neményit bántalmazta. A bántalmazást „nagyon sok ember követte el", nem megállapítható, hogy a halálos ütést vagy rúgást ki okozta. Az ítélet szerint a zászlórúd végével bántalmazta Neményit, amely véres lett, de azt lemosta róla, ezzel szemben az

60 Uo. 41. o. Holott az orvosszakértői vélemény szerint a zászlórúd végén nem volt vérnyom, és a lesúrolására utaló nyom sem.

61 Uo. 42. o.

orvosszakértő véleménye az, hogy a rudat nem mosták, súrolták le, azon nincs vérnyom. A bíróságon azt bizonyították, hogy ittasan a téren tartózkodott, a zászlóval járkált, és a sértett lábát a zászlórúddal szurkálta, de a szándékos emberölést nem tudták bizonytani, így csak a „többek bántalmazásából eredő, halált okozó súlyos testi sértés bűntette" lehet a vád ellene, mert nem állapítható meg, hogy ki okozta a halálos sérülést. Mivel a sértettet nem ismerte, ezért indoka sem lehetett a meggyilkolására. Ezen okok és az ittassága, a „korlátázott beszámíthatósága" miatt enyhébb büntetést kért.[62]

Tanúból vádlott – Koncz Sándor bevonása az ügybe

Koncz Sándor[63] tanúként vett részt a tárgyaláson, de az ítélethirdetést követő napon, február 23-án előzetes letartóztatásba vették, és gyanúsítottként hallgatták ki Neményi meggyilkolásának ügyében. Koncz vallomása szerint, miután 1956. október 27-én hazaért Szegedről, kifogta a lovakat a főnökénél, Gránicz Istvánnál, és elindult hazafelé. A piactéren nagy tömeg volt. Több tanú szerint Koncz is ott volt a tanácsháza előtti téren, és ő is bántalmazta Neményit. Neményiné vallomása szerint Koncz a lakásuknál is ott volt, és a tanácsházánál is, verte a férjét, „rugdalták, rajta táncoltak."[64] Koncz később azt mondta, hogy ő is Neményi lakásához ment, az utcán várakozott. Miután Neményit bevitték a tanácsházára, ő elment, mire visszatért a térre, Neményi már halott volt.

1957. március 16-án Deák András ügyész javasolta Koncz ellen a szándékos emberölés bűntette miatt az eljárás megindítását. Arra hivatkozott, hogy ő képviselte a vádat a Patyi István és társai ellen indított bűnügyben, és alapos a gyanú, hogy Koncz is részt vett Neményi meglincselésében. Koncz alig olvasható vádirata szerint Kolompár és Koncz hozta fel a pincéből Neményit. Ezek után Koncz rátérdelt Neményi mellére, és ököllel ütötte az arcát. „Amikor az ütlegelést befejezte felállt és ráugrott a sértett fejére."[65] Koncz tagadta a bűncselekmény elkövetését, állítása szerint nem vett részt a bántalmazásban.

A Kecskeméti Megyei Bíróság 1957. április 26-án tárgyalta Koncz Sándor ügyét, de már ekkor mint negyedrendű vádlott szerepelt a Patyi István és társai ügyben. A tanácsvezető bíró ebben az ügyben is dr. Lengyel Zoltán volt, az ügyész Szathmáry Mihályné, és részt vett dr. Főző Endre orvosszakértő is. Koncz el-

62 Uo. 495. o. (Dátum nélküli irat)

63 Koncz Sándor 1930-ban született Kiskunmajsán. Hat elemit végzett, 12 éves kora óta cselédként dolgozott fuvarosoknál és cséplőgépnél. Két évig volt katona, 1953 októberében szerelt le. Tóth: *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája...* 689. o., valamint Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Patyi István és társai pere.

64 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 707–708. o.

65 Uo.

mondta, hogy nem érzi magát bűnösnek, beismeri, hogy a helyszínen volt, de nem vett részt az ütlegelésben. Megismételte a korábban elmondottakat, és azt is, hogy ittas volt, jelentős mennyiségű alkoholt fogyasztott. Dr. Főző Endre igazságügyi orvosszakértő elmondta, hogy tanulmányozta a Patyi István és társai ügyében a tárgyalás jegyzőkönyvében lévő szakértői véleményt és a boncjegyzőkönyvet, de most sem tud mást mondani, így az említett tárgyalási jegyzőkönyv vonatkozó részét felolvasta a bíró. A szakértő elmondta, hogy „a borda és az állkapocs törések keletkezhettek úgy, hogy valaki csizma sarokkal ráugrott. Bekövetkezhet a halál tömeges sérülésnél sokkhatás folytán is, sőt kartörésnél is. Elképzelhető a halál esetleg másodlagos betegség folytán is. Egyébként az állkapocs és a bordatörések még együtt sem okoznak szükségszerűen halált. A sértett koponyaalapi törésén semmiféle orvosi segítség nem segített volna, e sérüléstől eltekintve azonban igen. [...] Ittas állapotban lehetett a vádlott, de folyamatosan elmondta az eseményeket, amikre emlékezett, így nem volt beszámíthatatlan. Emlékezőképessége igen jó volt, mert apróbb részletekre is visszaemlékezett".[66]

Az orvosi szakvéleményt igyekezett Főző még a korábbiaknál is árnyaltabban megfogalmazni, és a halál okát is kiszélesíteni esetlegesen a sokkhatásra, másodlagos betegségre, de ezekkel sem segíthetett a vádlotton. A bíróság Koncz Sándort szándékos emberölés bűntettében bűnösnek találta, 10 év börtönbüntetésre ítélték. Az ítélet indoklásában a Patyi István és társai ügy szinte szó szerinti ítéletét használták fel, csak negyedrendű vádlottként kiegészítették Koncz Sándor „tetteivel" is, azaz „ráugrott a sértett fejére, rátérdelt, kézzel ütlegelte a sértett fejét. Ettől a IV. r. vádlott keze jól láthatóan véres lett. Egyébként Koncz Sándor is állandóan azon 6-7 [fős] szűkebb csoportban volt, amely állandóan a sértett körül tartózkodott és a bántalmazásban az élen járt".[67] Koncz nem ismerte el a bűnösségét, és azt sem, hogy bántalmazta volna Neményit. Elsősorban Neményi felesége és Gajdos István vallott Koncz ellen. Koncz Sándor „hazudozott" az ítélet szerint, ami a bűnösségét támasztja alá. Az ítélet a végén új elemmel „gazdagodott", mert a forradalom lejáratását célzó politikai törekvés is megjelent benne: „Az ellenforradalom Kiskunmajsán is a legalja embereket mozgatta meg. [...] Az, hogy ebben a cselekményben ilyen állatias módon részt vett, mutatja, hogy a népellenes és embertelen indulatok a vádlott lelkét mélyen megrontották."[68] Az ügyész nem fellebbezett az ítélet ellen.

A Legfőbb Ügyészségről 1957. július 26-án Farkas Sándor osztályvezető ügyész kezdeményezte a szándékos emberölés bűntette miatt az ifj. Patyi István és társai, valamint a Koncz Sándor elleni bűnügy egyesítését összefüggés címén

66 Uo.
67 Uo. 230. o.
68 Uo. 233. o.

a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsánál.[69] Minden bizonnyal a másodfokú tárgyalás előtt volt szükség erre az adminisztratív lépésre, amely a megyei bíróság gyakorlatában már hónapokkal korábban megtörtént.

A másodfokú tárgyalás, a vádlottak elmeorvosi vizsgálatának elrendelése

Másodfokon már a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa kezdte tárgyalni Patyi István és társai ügyét 1957. szeptember 10-én. Az addig eltelt időben zajló országos politikai fejlemények nem sok jót ígértek a vádlottak számára. A megtorlás jogi hátterének kibővítése érdekében Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 5-i ülésén bejelentette a népbírósági tanácsok felállítását, másnap pedig megjelent az Elnöki Tanács ezirányú törvényerejű rendelete. Ez a rendelkezés a vádlottakat több szempontból is hátrányosabb helyzetbe hozta: egyrészt a legfőbb ügyész vádirat nélkül is vádat emelhetett ellenük, másrészt nem érvényesült a súlyosbítási tilalom, azaz a vádlott enyhítés iránti fellebbezése alapján is hozhattak súlyosabb, akár halálos ítéleteket is, harmadrészt a népbírósági tanács a jogerős ügyeket is felülvizsgálhatta, és újraindíthatta az eljárásokat, ha nem találta megfelelőnek az ítéletet.[70] Ráadásul Patyiék ügyének tárgyalásakor már hatályos volt a Legfelsőbb Bíróság azon – jogilag elfogadhatatlan – állásfoglalása, miszerint a halállal végződő „ellenforradalmi cselekmények" résztvevőit nem szándékos emberölés, hanem az előre megfontolt szándékot feltételező gyilkosság jogcímén kell elítélni, ami minősített eset, és így súlyosabb büntetést lehetett kiszabni.[71] Ebben az ügyben ez azt jelentette, hogy a lincselésben részt vevők – minden bizonnyal több tucat ember – előre eltervezetten követték el Neményi meggyilkolását. 1957 tavaszán Biszku Béla belügyminiszter és a minisztérium vezetése a megtorló perekben „elsősorban koordináló, irányító feladatokat végzett"[72], a fontosabb ügyekbe bármely szakaszban közvetlenül is beavatkozhattak.[73] Biszku több fórumon nyomást gyakorolt a párt- és belügyi apparátusra; 1957 nyarán, a szigorúbb ítéletek miatt a Politikai Bizottság 1957. július 2-i ülésén a megtorlás hatékonysága érdekében kérte az internálás féléves időtartamát háromszor hat hónapra emelni. Az MSZMP június 22-i megyei és kerületi pártaktíváülésén szigorúbb ítéleteket követelt a bíróságokon.[74]

69 Uo. 497. o.
70 Krahulcsán: *Biszku.* 83. o.
71 György: Minden kétséget kizáróan? 15. o.
72 Krahulcsán: *Biszku.* 86. o.
73 Horváth Miklós: *Maléter Pál.* Budapest, Osiris-Századvég, 1956-os Intézet, 1995. 312. o.
74 Krahulcsán: *Biszku.* 87–88. o.

A tanácsvezető bíró dr. Mecsér József[75] volt, az ügyész dr. Borsi Zoltán.[76] Patyi István ügyvédje továbbra is azzal védekezett, hogy védence annyira ittas volt, hogy „képtelen volt cselekményének társadalmi veszélyességét felismerni".[77] Az általa elkövetett ütlegelések nem voltak halálosak, így a szándékos emberölés helyett a „többek bántalmazásából eredő, halált okozó súlyos testi sértés bűntettét"[78] kérte megállapítani, illetve lényegesen enyhébb büntetés kiszabását, a többi vádlotthoz hasonlóan. Ezt követően az ügyész indítványozta a vádlottak elmeorvos-szakértői vizsgálatát. Ezek után a bíróság végzéssel elrendelte, hogy valamennyi vádlott elmeállapotát vizsgálja meg dr. Kelemen Endre és dr. Balassa László igazságügyi orvosszakértő.[79] A tárgyalást szeptember 21-re napolták el.[80]

75 Dr. Mecsér József (1908–1959) Szegeden született, a helyi tudományegyetemen folytatott jogi tanulmányokat, 1939-ben tette le az egységes bírói és ügyvédi vizsgákat. 1931 és 1934 között ügyvédjelöltként dolgozott, majd gyakornok volt a szegedi egyetemen, később a helyi járásbíróságnál töltött be különböző funkciókat. 1939-ben került a Szegedi Törvényszékhez, először bírósági aljegyző, majd jegyző, végül bírósági titkár lett. 1941 végétől a Szegedi Ügyészségre ügyészének nevezték ki, 1945. április 28-án megbízták a vezetésével. 1947. augusztus 30-án indult bírói pályája, először a Győri Járásbíróság, majd 1948-ban a Győri Törvényszék, végül 1951-ben a Győr-Sopron Megyei Bíróság elnöke lett. Győrből Debrecenbe helyezték, ahol 1951 októberében a Debreceni Megyei Bíróság tanácsvezetőjévé nevezték ki. 1953. június 15-én munkaviszonya megszűnt. Ettől kezdve építőipari vállalatoknál dolgozott jogi tanácsadóként. A Tiszapalkonyai Hőerőmű jogásza volt, amikor 1957. június 24-én az Elnöki Tanács kinevezte a Legfelsőbb Bírósághoz bírónak. 1957. július 1-jétől – eskütétele napjától – haláláig itt ítélkezett. 17 megtorló perben járt el tanácsvezető bíróként, ezekben 16 halálos ítéletet szabott ki, az első hármat Patyi István és társai ügyében. NEB Perek '56 adatbázis dr. Mecsér József életrajza (Letöltés: 2024. 01. 24.).

76 Dr. Borsi Zoltán (1929–2008) Debrecenben született, a helyi, majd a szegedi egyetem jogi karán tanult, 1951-ben szerzett oklevelet. A *Szabad Nép* újságírója lett. 1953. október 28-tól 1990. június 30-i nyugállományba vonulásáig a Legfőbb Ügyészségen dolgozott, ahol előbb előadó, majd csoportügyész, 1954 júniusa és 1962 augusztusa között főosztályügyész volt. Közben elvégezte az MSZMP KB Pártfőiskoláját. Miután „az ellenforradalom alatti magatartása kifogástalan volt", és a „legtehetségesebb fiatal káderek közé tartozik", előbb az MSZMP KB Titkársága, majd 1962. augusztus 7-én a Politikai Bizottság is tudomásul vette jelölését, így 1962. szeptember 24-től ő vezette a Legfőbb Ügyészség Titkárságát. 1956–1959 közötti munkáját – 46 ügyben látta el a vád képviseletét másodfokon a megtorlás büntetőpereiben – az Ügyészség Kiváló Dolgozója kitüntetéssel jutalmazták. NEB Perek '56 adatbázis dr. Borsi Zoltán életrajza (Letöltés: 2024. 01. 24.).

77 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 589. o.

78 Uo.

79 A periratban nincs információ arra vonatkozóan, hogy miért nem a hírhedté vált dr. Kelemen Endre végezte el a kirendelt orvosszakértői feladatokat, aki számos megtorló perben aládolgozott a szigorúbb ítéletek meghozásának. Bővebben lásd: Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.; Horváth: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. 124. o.

80 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 589. o.

Az, hogy érdemben el sem kezdték tárgyalni az ügyet, hanem rögtön az elmeorvos-szakértői véleményt kérte a bíróság, arra utal, hogy már ekkor a halálos ítélet meghozása volt a népbírósági tanács célja vagy feladata. Az 1950. évi II. törvény 10. § (1) bekezdése kimondta, hogy „nem büntethető, aki a bűntettet olyan elmebeteg állapotban vagy olyan öntudatzavarban követte el, amely őt képtelenné tette a cselekmény társadalmi veszélyességének felismerésére vagy az akaratának megfelelő magatartásra". A (4) bekezdés szerint a fentiek „nem alkalmazhatók annak a javára, aki maga idézte elő állapotát vagy helyzetét abból a célból, hogy a bűntettet elkövesse". Tehát egyrészt a büntethetőséghez elmeorvosi vizsgálatra volt szükség, másrészt a részegségből fakadó „öntudatzavar" nem mentő körülmény, mivel aki berúgott, maga idézte elő az állapotát.[81]

Dr. Balassa László és dr. Pollner György igazságügyi elmeorvos-szakértők elkészítették Patyi István, Kolompár Mátyás, Pekó István és Koncz Sándor elmeállapotának szakértői véleményét. Az iratok alapján rögzítették a tényállást, miszerint Kiskunmajsán a tanácsháza előtt álló tömegből többen, beleértve a vádlottakat is, a földön fekvő sértettet rugdosták, ütötték, amíg a sértett a felismerhetetlenségig össze lett roncsolva. Végül Patyi István a zászlórúddal a sértett fejére több ütést mért – holott az elsőfokú bíróság kimondta az ottani orvosszakértői vélemény alapján, hogy ez nem történt meg.

A szakértők egyenként írtak a vádlottakról. Patyi Istvánról megállapították, hogy „alkoholt régóta fogyaszt, gyakran be is rúgott. Koponyasérülés nem érte, 1950-ben idegbénulása volt, bal keze feje hirtelen megbénult, 2 hétig volt kórházban, de teljesen meggyógyult. Kérdésre elmondta, hogy nem tartja magát elmebetegnek, de a háború óta ideges". Megállapították azt is, hogy a „középmagas férfi belső szervei és idegrendszere ép. Tiszta tudat, helyre, időre és személyre tájékozott. Kóros hangulati eltérés nincs, nyugodt magatartás, előadásmódja összefüggő, védekező jellegű és állandóan ittasságát helyezi az előtérbe. [...] Visszatérve a vádbeli cselekményre ismét azt mondja el, hogy annyit ivott, hogy tántorgott, azonban arra visszaemlékszik, hogy ő nem bántotta az áldozatot". Rögzítették, hogy Patyi „régebb idő óta fogyaszt nagyobb mennyiségben alkoholt, de alkoholfogyasztása idegrendszerét vagy elmeműködését nem támadta meg. A jelen személyes vizsgálatkor ép elmeműködést találtunk. Vizsgálatunk során részletesen foglalkoztunk avval, hogy a vádbeli cselekmények elkövetésének idejében történtekre mennyire emlékszik vissza, és azt lehet megállapítanunk, hogy egyes, egész kis részletekre jól visszaemlékszik, ellenben azokra a cselekményekre, amellyel vádolva van, nem tud visszaemlékezni. Ez arra gyanús, hogy »nem emlékezése« védekezés természetű. Egyébként is vádlott az egész idő alatt nem úgy cselekedett, mint »zavart tudatú« személy, pl. a cselekmény elkövetése után rendesen hazament, a zászlót elhelyezte stb.

81 Ezúton is köszönöm dr. Kovács Gábor orvosszakértői és jogászi kiegészítését, és hogy felhívta a figyelmemet erre a jogszabályra. Vö. Csikós: „Az anyag megvan..."

Véleményünk szerint vádlott a cselekmény elkövetése [idején] ittas lehetett, de nem olyan mértékben, hogy az tudatzavart okozott volna".[82] A vádlott nem szenved elmebetegségben vagy öntudatzavarban.

Kolompár Mátyásról megállapították, hogy 1947-ben tífuszos volt. Az orvosszakértők rögzítették, hogy Kolompár „alkoholt fogyaszt, szereti a bort és amikor van pénze, annyit iszik amennyit csak lehet". A vádbeli bűncselekmény előtt két liter bort és pálinkát is ivott. Kolompár magas, izmos férfi, a mellkasára kutyafej volt tetoválva. Megállapították, hogy „a belső szervek és az idegrendszer részéről kóros eltérés nincs. Tiszta tudat, helyre, személyre tájékozott. [...] Régebbi és újabb emlékképek megtartottak. Kérdésre elmondja, hogy »idegösszeroppanása« van. Ez abban nyilvánul meg, ha megharagítja az asszony, akkor reszket". Erre a körzeti orvostól kapott nyugtatót. A szakvélemény szerint annak ellenére, hogy nem járt iskolába, írni-olvasni nem tud, a gyakorlati élethez szükséges ismeretei megvannak, az életben jól kiismeri magát. „Alkoholfogyasztása idegrendszerét vagy elmeműködését nem támadta meg. A jelen személyes vizsgálatkor ép elmeműködést találtunk. [...] Elfogadható, hogy előzőleg fogyasztott alkoholt, azonban az nem okozott teljes tudatzavart. Összefoglalva véleményünk az, hogy vádlott a vádbeli cselekmény elkövetése idejében nem szenvedett és jelenleg nem szenved elmebetegségben vagy öntudatzavarban, amely képtelenné tette volna, vagy képtelenné tenné a cselekmény társadalmi veszélyességének felismerésére vagy akaratának megfelelő magatartására. Pótlólagosan megjegyezzük, hogy vádlott a rendőrségi kihallgatása során részletes vallomást tett, amelyben saját cselekedeteit jól elmondja. Hasonlóan összefüggő vallomást tett a tárgyaláson."[83]

Pekó Istvánnal kapcsolatban rögzítették, hogy apja elesett az első világháborúban, anyja ötéves korában meghalt, idegen család nevelte fel. Hat elemit végzett, kádármester lett, de nem folytatta ezt a szakmát, napszámosként dolgozott. 18 évesen megnősült, hét gyermeke volt, az állami gazdaságban dolgozott. „Alkoholt csak szombat és vasárnap fogyaszt, néha 3 litert is megiszik, részeg állapotban nem csinált bajt." Állítása szerint a vádbeli cselekménynél jelen volt, de nem nyúlt az áldozathoz. Az eset előtt elég sok alkoholt fogyasztott, pálinkát és bort is. Neményit csak név szerint ismerte. Patyival találkozott a tanácsháza előtt a tömegben. Kiemelte, hogy „az volt a baj, hogy be volt rúgva". A szakvélemény szerint a „személyes vizsgálatkor kissé primitívebb személyiséget találtunk, elmebajra utaló tünetet azonban nem lehetett észlelni. Vádlott ittas állapotára hivatkozott, lehet, hogy előzőleg fogyasztott szeszes italt, azonban azon körülményből, hogy nagyon sok apró, jelentéktelen részletre visszaemlékezett, arra kell következtetnünk, hogy tudata nem volt zavart. Egyébként is a megtartott tárgyláson is részletekre kiterjedő vallomást tett".[84]

82 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 590–596. o.
83 Uo.
84 Uo.

Koncz Sándor vizsgálata során az elmeorvos-szakértők leírták, hogy „alkoholt fogyaszt, az szakmába vágó dolog, napi adagja 4–6 liter bor". Koncz nyolc elemit végzett, szállítómunkásként dolgozott, két évet volt katona. Szegedről hajtotta a lovakat haza azon a napon, sok pálinkát és bort ivott. A tanácsháza elé ment, részletekre emlékszik csak, erősen ittas volt. Arra emlékszik, hogy a sértettet nem bántotta. 1957. február 21-én tartóztatták le, mert valaki ellene vallott. „Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy vádlott az 1957. április hó 26-ik napján tartott tárgyaláson történt kihallgatása alkalmával igen sok apró részletet elmondott."[85]

Összességében az orvosszakértői jelentések alapján megállapíthatjuk, hogy mind a négy vádlott 1956. október 27-én, a vásár napján erősen ittas állapotban volt. A szakvélemények szerint évek óta igen nagy mennyiségben fogyasztottak alkoholt, a nagyivók és az alkoholbetegség határán vagy azon túl ingadozhattak. Dr. Kovács Gábor szakvéleménye alapján az „elmeszakértők – helyesen – a szokványos részegségen túlmutató szervi idegrendszeri állapotot is vizsgálták, amely krónikus alkoholizmus esetén kialakulhat (alkoholos demencia, leépülés, hallucinációk stb.)". Ilyen állapotot nem észleltek – ezt leírták. Ha ilyen állapot fennállt volna, „az már nem az aktuális alkoholfogyasztás (részegség) következménye, tehát az ilyen állapot fennállása kihathatott volna a beszámítási képességre. Azonban ilyen állapotra utaló jelet nem észleltek. Ennek megítéléséhez nem szükséges hosszabb vizsgálat, mert a fenti kórképek szembetűnőek. Hosszabb vizsgálat akkor lett volna indokolt, ha a krónikus alkoholizmus miatt a fenti kóros idegrendszeri állapot jeleit észlelik. Ekkor annak cselekménykori hatásait kellett volna vizsgálni, ami hosszabb szakértői vizsgálatot igényelt volna. Ez utóbbi azonban csak elméleti jelentőségű, tekintve, hogy ilyen kórállapot a terheltnél nem állt fenn, és ez rövid vizsgálattal is megállapítható".[86]

A legsúlyosabb politikai vádak megjelenése a népbírósági tárgyaláson és a halálos ítéletek

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa a szakértői jelentések elkészítését követően, 1957. szeptember 21-én folytatta a Patyi István és társai ügyében a tárgyalást. Mecsér József tanácsvezető bíró ismertette dr. Balassa László és dr. Pollner György igazságügyi elmeszakértőknek a vádlottak elmeállapotáról beterjesztett szakvéleményét. Ezek után az ügyész az elsőfokú bíróság által

85 Uo.

86 Dr. Kovács Gábor orvosszakértő és jogász áttekintette a korabeli elmeorvos-szakértői véleményeket, és szakmaiságukat megfelelőnek találta, szakvéleményét írásban is rendelkezésemre bocsátotta. Ezúton is köszönöm dr. Kovács Gábor orvosszakértői és jogászi kiegészítését.

megállapított tényállást „helyesnek és elfogadhatónak"[87] tartotta (ahogy fentebb bemutattam, erre lehetőséget biztosított a népbíróságokról szóló jogszabály), és indítványozta a vádlottak elítélését, enyhítő körülményt nem látott. A minősítés tekintetében kérte megállapítani a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezésének bűntettét, és a gyilkosság bűntettét is. Ezzel vádolta mind a négy vádlottat; az első-, másod- és harmadrendű vádlottakra a halálbüntetés kiszabását, a negyedrendű vádlottra határozatlan idejű börtönbüntetést kért.[88] Ezzel a köztörvényes bűncselekmény mellé belépett a legsúlyosabb politikai vád is. A vádlottakat immáron az 1946. évi VII. törvény a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről 1. §-ának (1) bekezdése alapján vádolták meg.[89]

A vádlottak és védőik a tárgyalás elnapolását kérték. Ezt a bíróság elutasította, mert az „ügy érdemi elintézésére semmi kihatással nincs".[90] A tanácselnök felhívta a vádlottakat, hogy az utolsó szó jogán kívánnak-e nyilatkozatot tenni. Patyi István kérte, vegyék figyelembe, hogy ittas állapotban volt a bűncselekmény elkövetésekor, a többiek nem nyilatkoztak. Az ítéletet szeptember 28-án, délelőtt 10 órakor hirdették ki, a vádlottak és védőik kegyelmet kértek.[91] Az ítélet szerint Patyi István és Pekó István bűnös a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezésének bűntettében és gyilkosság bűntettében is. Kolompár Mátyás és Koncz Sándor bűnös a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettében és gyilkosság bűntettében is. Ezért Patyi Istvánt, Pekó Istvánt és Kolompár Mátyást halálra, Koncz Sándort életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. A vádlottakat mellékbüntetésül teljes vagyonelkobzásra ítélték, Koncz Sándort tíz évig egyes jogaitól eltiltották. Az ítélet indoklásában rögzítették, hogy elsőfokon az ügyész fellebbezésének hiányában az 1957. évi 34. törvényerejű rendelet 16. § (2) bekezdése alapján „a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa a terheltet akkor is elítélheti, illetőleg a büntetését akkor is súlyosbíthatja, ha terhére az ügyész fellebbezést nem jelentett be".[92] Ezek alapján a legfőbb ügyész helyettese indítványozta a vádpontok

87 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 113. o.

88 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 598–599. o.

89 A törvény hivatkozott része („a demokratikus államrend vagy a köztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt tényleges anyagi támogatásban részesíti") esetében a büntetés halál vagy életfogytig tartó kényszermunka. Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999. I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 462. o.

90 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 599. o.

91 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 598–600. o.

92 1957. évi 34. törvényerejű rendelet a népbírósági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 adatbázis, neb.hu, Tudástár, A megtorlásról, Megtorlás a jog eszközeivel, A népbíróságok felállítása (1957. évi 34. tvr.) (Letöltés: 2024. 01. 31.).

módosítását és súlyosbítását. A Legfelsőbb Bíróság ítéletének indoklásában megállapították, hogy az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás hiányosságokat mutat, ezért azt kiegészíti és helyesbíti az 1957. évi 34. törvényerejű rendelet 15. § (1) bekezdése alapján, mely kimondja, hogy ehhez joga van, ha az elsőfokon eljárt bíróság a „tényállást hiányosan állapította meg". Ezen jogszabályoknak megfelelően kiemelték azokat a tanúvallomásokat, amelyek felhasználásával azt igyekeztek bebizonyítani, hogy Kiskunmajsán október 27-én a vásárból hazafelé menet, Patyi István és Pekó István – akik bizonyítottan erősen ittas állapotban voltak – kezdeményezték a felvonulást, az „ellenforradalmi eseményeket", illetve azt, hogy ők vezették és irányították a tömeget. A tanácsházáról leszedett zászlóval Patyi István „ide-oda járt s ily módon igyekezett minél nagyobb tömeget toborozni".[93] Kurucz Sándort, a községi tanács végrehajtó bizottságának elnökét is megfenyegették azzal, hogy kiirtják a kommunistákat. Tehát az indoklásban igyekeztek kidomborítani, hogy a helyi forradalmi eseményeknek és Neményi meglincselésének a vádlottak voltak a kezdeményezői és vezetői. Neményi első bántalmazását így írták le: „egy 8-10 főből álló kisebb csoport, melynek a vádlottak tagjai voltak, körülvette Neményit, ütötték, rugdalták, rajta táncoltak."[94] Neményi második és egyben végzetes bántalmazását is erős túlzásokkal rögzítették: „Kolompár Mátyás vádlott 2 lábával egyszerre ugrott rá a sértett mellére és valósággal rajta táncolt a sértetten. Egy ismeretlen személy a sértett mellén ugrált és a fejére is taposott. [...] Koncz Sándor vádlott ráugrott a sértett fejére, rátérdelt és kézzel ütlegelte azt. [...] Neményi sértett bántalmazásának utolsó mozzanata »kegyelemdöfése« az volt, hogy az I. r. ifjú Patyi István vádlott, aki addig is belerúgott a sértettbe, az általa 2 marokra fogott zászlórúdnak a végével, a zászlórúd hossza irányába mozdulattal több ütést mért a sértett testére. Az ütések közül egy vagy több a sértettnek a fejére irányult."[95]

Hiába volt dr. Főző Endre boncolási jegyzőkönyve, orvosszakértői véleménye, amely ezt cáfolta, és amelyet a megyei bíróság elfogadott, mert azt nem vették figyelembe.

Az ügy politikai tartalmát is kibontották az ítéletben. „Az elsőbíróság az ismertetett tényállás alapján a vádlottak bűnösségét csupán szándékos emberölés bűntettében állapította meg, és teljesen értéktelenül hagyta e bűnügy politikai vonatkozású részeit. [...] A vásári célból összegyűlt tömegnek ellenforradalmi beállítottságú tömeggé való áthangolása lényegileg I. r. ifjú Patyi István és III. r. Pekó István vádlottak, valamint a nyugatra disszidált társaik együttes fellépése és működése folytán következett be." Patyi a zászlóval mindvégig a tömeget tobo-

93 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 114. o.
94 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 116. o.
95 Uo. 117–118. o.

rozta és vezette.[96] Megállapították, hogy az „ellenforradalmi megmozdulásnak" Patyi, Pekó és Rékasi Gergely, valamint a Klucsó testvérek voltak a kezdeményezői. Kolompárnak és Koncznak „az ellenforradalmi jellegű és célkitűzésű felvonulásokban való részvétele jóval csekélyebb volt" – ezért lettek csak résztvevői az „ellenforradalmi megmozdulásnak". Neményi meglincselését előre megfontolt, szándékos emberölésnek minősítette a bíróság.[97] „Bár a vádlottak valamennyien, többé-kevésbé ittas állapotban voltak ez idő alatt, ittasságuk mértéke akaratelhatározási képességüket számba vehető módon nem befolyásolta." Súlyosbító körülményként vette figyelembe a bíróság „a gyilkosságnak az emberi méltóságot megszégyenítő, valósággal állatias módon való végrehajtását".[98] Ezt igyekeztek is kidomborítani az ítéletben. Az elmeorvos-szakértői vizsgálat megállapította, hogy sem a cselekmény elkövetésének időpontjában, sem „jelenleg" nem szenvedtek elmebetegségben vagy olyan öntudatzavarban, amely képtelenné tette volna vagy tenné őket a cselekményük társadalmi veszélyességének felismerésére vagy akaratuknak megfelelő magatartásra.[99]

Még az ítélethirdetés napján a tanácsvezető bíró, Mecsér József írt a Bács-Kiskun megyei Ügyészségre, hogy a Patyi István és társai elleni elsőfokú ítélet felülbírálása során észlelte, hogy a jogerősen elítélt Patyi, Kolompár, Pekó és Koncz vádlottakon kívül „részint gyilkosságra való felbujtással, részint pedig Neményi József agyonverésében való tevőleges részvétellel még más személyek is gyanúsíthatók". Majd felsorolta a hat fő nevét: Rádóczi Mária, Hornyák János, Rékasi Erzsébet, Balogh Károly, Nagy Dezső és Nagy Mihály. Felhívta az ügyészség figyelmét, hogy „szíveskedjék megfontolás tárgyává tenni, hogy a felsorolt személyekkel szemben – az eljárás során felmerült és esetleg még beszerezhető bizonyítékokra tekintettel – nem látja-e szükségesnek bűnvádi eljárás folyamatba tételét".[100]

Patyi István adott be írásban kegyelmi kérelmet, melyben továbbra is arra hivatkozott, hogy nagyon ittas volt, és az „esze használatában korlátozott volt". Az ittas fejét megzavarta a „külföldi propaganda" és a tömeg „zagyva beszédje". Egyszerű munkáscsaládból származik, a sértettet nem ismerte, neki a „demokrácia" csak előnyt hozott, így nem volt oka az államrend megdöntésére.[101] A kegyelmi tanácskozás jegyzőkönyve nem lelhető fel az iratok között.

96 Uo. 119. o.
97 Uo. 120. o.
98 Uo. 123. o.
99 Uo.
100 Uo. 584. o. Beindultak a korábbi reflexek: mint az ötvenes évek elején, amikor a terrorgépezetnek ügyeket, ítéleteket, tetteseket kellett produkálni minél nagyobb számban. 1948 és 1955 között 265 főt végeztek ki „államellenes cselekedetekért". Gyarmati: *A Rákosi-korszak*. 267–270. o.
101 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 604. o. (Dátum nélküli irat.)

A három halálra ítéltet 1957. október 10-én a kecskeméti megyei börtön udvarán végezték ki. A Politikai Bizottság 1957. december 10-i ülésén Biszku Béla belügyminiszter, Nezvál Ferenc igazságügyminiszter és Szénási Géza legfőbb ügyész tartottak beszámolót a megtorló perekről, elmondták, hogy a bíróságok elsőfokon 43 113 főt marasztaltak el, 21 686 főt börtönbüntetésre, 180 embert halálra ítéltek, melyből 110-et már végrehajtottak. Ezek után Biszku kifogásolta az enyhe ítéleteket és a kivégzések „alacsony" számát, ezek szigorítását követelte.[102]

Koncz Sándor 1972. február 21-én szabadult ki a börtönből, letöltötte a 15 évet, majd Kiskunmajsára költözött vissza.[103] A börtönbüntetése alatt többször írt a megyei bíróságnak kérelmet, az egyik dátum nélküli beadványában kérte, hogy mivel hamis vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, az ügyét vizsgálják ki.[104] Megjegyezte, hogy „az egész per alatt egy terhelő tanúm volt. Az pedig a sértettnek a felesége volt. [...] Én a gyilkosságban nem vettem részt csak mint szemlélő, amire tanúkat is tudok megnevezni. Az egész tevékenységem abból állt, hogy a plakátokat leszaggattam és a csillagot lefestettem".[105] Nincs nyoma, hogy erre a kérelemre kapott volna választ.

Turi Mihály és társai ügye – Neményi József meglincselésének második megtorló pere

Neményi József meglincselése miatt egy másik ügyet is indítottak, nevezetesen Turi Mihály és társai ellen, melybe bevonták a nyugatra menekült Klucsó Bélát, Klucsó Ferencet, Rékasi Gergelyt is. Klucsó Béla és a testvére, Ferenc kereskedők voltak, a helyiek szerint a forradalom kitörése előtt néhány héttel egy klisé segítségével ők festették fel az „Éljen Tító! Négus kuss! Agyonverünk innen fuss!" feliratot a község több pontján. Klucsóék borral is kereskedtek, amelyet nagyobb mennyiségben szállítottak Budapestre, ez Neményinek is szemet szúrt, így egyre többször ellenőrizte őket, a forradalom előtt néhány nappal a házkutatás során a klisét is megtalálták náluk. A helyiek szerint a forradalmi események meghatározó szereplői a Klucsó testvérek voltak, ők irányították a történéseket. A forradalom és szabadságharc bukását követően az egyik helyi nemzeti bizottsági tag, Nagy Ferenc értesítette őket, hogy még az éjszaka szökjenek meg, mert ha-

102 Krahulcsán: *Biszku*. 88–89. o.

103 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 645. o.

104 1963 áprilisában adott be kérvényt az amnesztiarendeletre hivatkozva, majd az édesapja ugyanezt tette 1966 júliusában. Ebben leírta, hogy a fia soha nem politizált, csendes, dolgos ember, a gondolkodásában alacsony szellemi színvonalon áll. Mindkét esetben készült róla jellemzés a börtönben. Mindkét kérelmet elutasították. Uo. 622–638. o.

105 Uo. 89.

marosan le lesznek tartóztatva. Ezek után Jugoszlávián át Olaszországba mentek, majd Ausztráliában telepedtek le. Nagy Ferenc Rékasi Gergelyt is figyelmeztette a várható letartóztatásáról.[106]

Turi Mihály[107] 1956. október 27-én Kömpöcről átment a szomszédos Kiskunmajsára, hogy a vásárban lovat vegyen. A lovat megvette, amelyet egy ismerőse vezetett haza, ő pedig a tanácsháza előtti tér sarkáról nézte egy ideig a tüntetést. Másnap Kömpöcön a tanácsházánál gyülekeztek az emberek, ahol Turi mondott beszédet a tömeg megnyugtatása érdekében, majd megválasztották a forradalmi bizottság elnökének. A gyengén működő helyi téeszből többen ki akarták venni a földjeiket, amit a téesz vezetése és Turi is támogatott. 1957. január 10-én a kömpöci párttitkár és tanácselnök feljelentette Turit, hogy a kiskunmajsai eseményekben főszerepet játszott, és a faluban is ő szervezte az „ellenforradalmi tevékenységeket". Turi Mihályt már 1956. november 10-én előállították, egy szovjet őrnagy hallgatta ki, ekkor még elengedték. Másfél hét múlva a karhatalmisták „irtózatosan" összeverték a tanácsházán. Február 22-én letartóztatták, Kiskunmajsára vitték, ahol elmondása szerint „megint összevertek kegyetlenül. Aztán Félegyházára kerültem, s ott is úgy összerugdostak bakanccsal, hogy órákra elvesztettem az eszméletemet. Egy hétig meg sem tudtam szólalni. Aztán kezdődött a kihallgatás".[108]

1957 februárjában szembesítették a Patyi-ügy vádlottjaival, akik igazolták, hogy nem vett részt Neményi meglincselésében, ennek ellenére internálták. 1957. július 11-én engedték el Tökölről, de a megyei ügyészség még ezen a napon vádat emelt ellene, így a kiskunfélegyházi börtönbe került. Az elhúzódó nyomozások és tanúkihallgatások miatt az elsőfokú tárgyalásra csak 1958. október 20. és november 3. között került sor a Kiskunfélegyházi Járásbíróságon, dr. Kiss Ernő tanácsvezető bíró és dr. Pajtás István ügyész irányításával, aki a vádlottakat népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése és

106 Kiskunmajsa, 1956. október 27. *Új Kun-Majsa,* 1992. október 22., 3. o. Október 11-én a forradalmi események egykori résztvevőivel, Nagy Ferenccel, Rácz Györggyel, Turi Mihállyal beszélgetett Kozma Huba, ennek szerkesztett változata.

107 Turi Mihály (1929–2003) Kömpöcön született, apja kilenc kat. holdon gazdálkodott. 1950 és 1953 között katonaként szolgált az Államvédelmi Határőrségnél. DISZ-titkár volt a faluban, és 1956. január 1-jén az MDP tagjelöltje lett a helyi pártszervezetnél. 1956. októberben részt vett Kömpöcön a forradalmi bizottság megalakításában. 1957. február 22-én letartóztatták, majd Kistarcsára és Tökölre internálták. A megyei bíróság 1958. november 3-án életfogytig tartó börtönbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra és 10 év jogvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1959. június 29-én helybenhagyta az ítéletet. 15 évet töltött börtönben, 1972. február 22-én szabadult. Hajagos Csaba: Túri Mihály kálváriája. *Rubicon,* 27. (2016) 10–11., 112. o.; valamint Perek '56. adatbázis, Turi Mihály és társai pere (Letöltés: 2024. 02. 05.).

108 Tarnai László: Életfogytiglani börtön – halottak napján. (Interjú Turi Mihállyal). *Csongrád Megyei Hírlap,* 1989. július 1., 5. o.

vezetése mellett gyilkossággal vádolta meg.[109] Neményi Józsefné állította egyedül, hogy látta, amint Turi is bántalmazta néhai férjét. Ezzel szemben Turi Mihály azt állította, hogy Neményi meglincselésekor nem volt Kiskunmajsán, akkor már otthon volt, Kömpöcön. A tanúvallomások itt is ellentmondásosak voltak.

Turi Mihályt életfogytig tartó börtönbüntetésre, vagyonának elkobzására ítélték, és egyes jogaitól 10 évre eltiltották, a másodrendű vádlott Rékasi Gergelyt, a harmadrendű vádlott Klucsó Bélát és a negyedrendű vádlott Klucsó Ferencet halálbüntetésre ítélték. Kolompár Bélára nyolc hónap börtönbüntetést szabtak ki. Turi Mihály fellebbezett az ítélet ellen, de a Legfelső Bíróság helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, és az amnesztiával sem engedték ki, 1972. február 22-én szabadult. 1990-től 1998-ig Kömpöc polgármesterévé választották.[110] Turi Mihály és Koncz Sándor, illetve a kivégzettek hozzátartozói is kérték a rendszerváltás időszakában a rájuk kiszabott ítélet semmissé nyilvánítását, de azt a bíróság megtagadta, mert nem harci cselekmények során követték el a „gyilkosságot", az 1989. évi XXXVI. tv. pedig csak ezen tényállás alapján tette lehetővé a semmisség megállapítását.[111] Koncz többször, végül 1995-ben is megpróbálta semmissé nyilváníttatni a korábbi ítéletet, de ekkor is elutasították a kérelmét.[112]

A kutatás eredményeinek összefoglalása

Neményi József meglincselésének körülményeit, pontos részleteit máig sem lehetett megnyugtatóan rekonstruálni. Ebben nagy szerepet játszhatnának azok a fényképfelvételek, amelyek – többek szerint – az eseményről készültek, de

109 Turi elmondása szerint Kiss Ernő bírónak az egyik tárgyalási nap után be kellett mennie Kecskemétre a megyei pártbizottságra, ezek után a börtön parancsnokától megtudta, hogy életfogytiglani börtönbüntetést fog kapni, másnap a bíró a zsebéből elővett egy fecnit, és kihirdette az ítéletet. Tarnai: Életfogytiglani börtön, 5. Biszku fontosnak tartotta, hogy az MSZMP vezetői összehangolják a rendőri, az ügyészi és a bírói munkát a párt megtorló politikájának érdekében. Ezt úgy vélte megvalósíthatónak, hogy a megyei első titkárok havonta legalább egyszer beszámoltatják a bírókat, ügyészeket és rendőrfőkapitányokat, amikor megkapják a megfelelő utasításokat is. Krahulcsán: *Biszku.* 83–84. o.

110 Hajagos: Túri Mihály kálváriája. 112–117. o.

111 1991. július 5-én az *Ablak* című tévéműsorban Neményi Józsefné felháborodottan nyilatkozott arról, hogy Turi Mihály, a férje gyilkosa megválasztott polgármester lehet Kömpöcön. A *Bácskapocs* című lap 1991. július 12-i száma foglalkozott az üggyel. Turi Mihály elmondta, hogy „én a gyilkosságban nem vettem részt, Koncz Sanyi sem. Ez egy koncepciós per volt. Neményi fia akkor a Szovjetunióban valami repülősiskolán volt, hazajött és megtorlást követelt". Turi Mihályt alaposan meghurcolta a sajtó a rendszerváltást követően is, de a helyiek bíztak benne, mert újra megválasztották. Posztorbányi László: Gyilkos vagy áldozat a kömpöci polgármester? *Bácskapocs,* 1991. július 12., 6. o.

112 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 85–87., 99–100., 109., 126., 129. o.

mégsem kerültek nyilvánosságra.[113] Fel kell tenni a kérdést, hogy mennyiben voltak a fentebb bemutatott perek koncepciósak, mennyiben felelnek meg Horváth Attila definíciójának. Véleményem szerint mindkét ügyben számos konstruált elem mutatható ki, de nem minden vádlott esetében helytálló az, hogy „megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló ítéletet".[114] A feltárt iratok alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy az 1956. október 27-én történt eseményeknek és így Neményi József meglincselésének irányítói Klucsó Béla, Klucsó Ferenc és Rékasi Gergely voltak. Ezt alátámasztja, hogy aktuálisan nekik volt konfliktusuk Neményi Józseffel a kereskedelmi tevékenységük miatt, és ők fenyegették meg az események előtt. A tanúvallomások többsége és a visszaemlékezők is őket tekintették az események irányítóinak, kulcsszereplőinek. Őket már másnap letartóztatták, és a kecskeméti börtönbe szállították, tehát közvetlenül az események után is őket tartották a főbb elkövetőknek. Voltak annyira informáltak, és volt annyi realitásérzékük a forradalom és szabadságharc bukása után, hogy felmérték az otthon maradás és felelősségre vonás kockázatát, ezért családjukkal külföldre távoztak.

Patyi István, Kolompár Mátyás és Pekó István vélhetően erősen ittas állapotban – amikor a tömegben felfokozott érzelmek és indulatok erősebben hathattak rájuk, és a belső kontroll is enyhébb lehetett – nagy valószínűséggel részt vettek a lincselésben. Hogy ott voltak, azt bizonyosan kijelenthetjük, a gyilkosságban való részvételük mértékét viszont lehetetlen megállapítani az ellentmondásos vallomások és a tanúskodások alapján.[115] Esetükben is igaz, hogy a lincselést követő napon letartóztatták őket, kivéve Patyi Istvánt, akit nem találtak otthon, de a zászlót igen, és azt el is vitték. Ők is igyekeztek eltűnni a hatóságok elől, Patyi visszament a munkahelyére a Mohácsi-szigetre, Kolompár Mátyás a közeli Kiskundorozsma cigánytelepén keresett menedéket, Pekó a rokonainál, de előbb-utóbb mindhármukat elfogták. Ők tehát vélhetően valamilyen mértékben részt vettek Neményi meglincselésében, ezért az ő esetükben nem állapíthatjuk meg, hogy tisztán koncepciós pert folytattak ellenük.

113 Rácz Mihály, az egyik résztvevője a tanácsháza előtti eseményeknek elmondta, hogy 1966-ban, amikor bútorokat javítottak a kiskunmajsai pártháznál, a párttitkár, Varga Antal fényképeket mutatott neki, amelyek Neményi meglincselése során készültek. Rácz a tömeg szélén állt. Turi Mihály is elmondta, hogy az ő tárgyalásán is gyakran emlegették a fotókat, de ő sem láthatta azokat. Kiskunmajsa, 1956. október 27. *Új Kun-Majsa*, 1992. október 22., 3. o.

114 Lásd 6. számú lábjegyzet. Horváth: Bibó István és társai koncepciós pere. 95. o.

115 Találóak György Sándor idevonatkozó általános megállapításai, miszerint tiszta képet a megtorlás során született dokumentumok alapján nem kaphatunk. A peres iratokban minden felet más motiváció vezetett: „a vádlott enyhébb büntetést akar, a nyomozó eredményes ügyet, az ügyész vádemelést és ennek megfelelően ténykednek, számos esetben ellentmondásosak (hanyagságból, teljesítési kényszerből), a vádlotti és a tanúvallomások nagyon nagy arányban kérdésesek, és sokszor megfigyelhető a politikai ráhatás (kézi vezérlés), illetve a »példát kell statuálni« (vagyis megfélemlíteni) hozzáállás is." György: Minden kétséget kizáróan? 22–23. o.

Koncz Sándor és Turi Mihály esete minden bizonnyal más kategóriába sorolható, mert ők ugyan ott voltak a tanácsháza előtti téren, de minden bizonnyal nem vettek részt Neményi bántalmazásában. Őket nem tartóztatták le másnap, nem menekültek el, és mindvégig ragaszkodtak az ártatlanságukhoz, tehát az ő esetükben tiszta koncepciós eljárásokról van szó. Azt is megállapíthatjuk, hogy az elsőfokú bíróság jogszerűbben járt el, a népbírósági tanács a politika céljainak megfelelően már a megtorlásra, a vádlottak kivégzésére törekedett, ezért súlyosbították a vádat, és a köztörvényes bűncselekmény vádja mellé beemelték a politikai vádat is, ehhez a jogi és megtorló politikai háttér is rendelkezésre állt a tárgyalás időpontjában. Az elsősorban Biszku Béla részéről nyomás alatt tartott ügyészi és bírói szerveknek jól jött még 1958-ban is Turi Mihály „felmelegített" ügye, mert itt is kiszabhattak három halálos ítéletet – bizonyítva ezzel is az elvárt szigorú fellépést –, de azokat nem lehetett végrehajtani az emigrált „elkövetőkön".

A megvizsgált orvosszakértői vélemények az ügyben megfelelőek, szakszerűek, objektivitásra törekvők voltak, ezt dr. Kovács Gábor is megerősítette. Dr. Főző Endre szakvéleménye kizárta, hogy a zászlórúddal Patyi István okozta volna Neményi halálát, ennek ellenére a másodfokú bíróság az ítéletébe újra beemelte, hogy a „kegyelemdöfést"[116] ezzel okozta az elsőrendű vádlott. Koncz Sándor tárgyalásán Főző az orvosi szakvéleményét igyekezett még a korábbiaknál is árnyaltabban megfogalmazni, és a halál okát is kiszélesíteni az esetlegesen fellépő sokkhatásra, másodlagos betegségre utalva. Azt is meg kell állapítanunk ugyanakkor, hogy nem igazán volt megalapozott és jó stratégia a vádlottak – főként Patyi István – és a védőik részéről az, hogy mindvégig az ittasságukat, a részegségüket hangsúlyozták, mert ezt a jogszabályok alapján nem lehetett figyelembe venni enyhítő körülményként.

A következő fontos kérdés, amelyet meg kell válaszolnunk, az, hogy miért pont rájuk kellett kiszabni a halálos ítéleteket, és miért őket kellett kivégezni. Ezt részben megválaszoltuk a fentiekben, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a vádlottak több szempontból megfeleltek a hatalom szempontjainak: Patyi István és Kolompár Mátyás büntetett előéletű volt, alacsony státuszú, lecsúszott, többé-kevésbé alkoholista vagy nagyivó emberek voltak. Kolompár Mátyás cigány származású, analfabéta, alkalmi munkákból tengődő ember volt. Pekó Istvánról az elmeorvos-szakértők megállapították, hogy „kissé primitívebb személyiség",[117] Koncz Sándort az apja igénytelennek és „gondolkodásában nagyon alacsony szellemi színvonalúnak" tartotta.[118] A hatalmát megerősítő Kádár-rezsim igyekezett a forradalom emlékét lejáratni, és a forradalmárokat úgy beállítani, mint akik bűnöző, lumpen elemek voltak. Koncz Sándor elsőfokú ítéletében ki is mondta a bíróság,

116 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 118. o.
117 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 595. o.
118 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 635. o.

hogy „az ellenforradalom Kiskunmajsán is a legalja embereket mozgatta meg".[119] Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy amikor a második világháború utáni halálos ítélettel záruló nyolc népbírósági pert vizsgáltam a Kecskeméti Népbíróságon, szintén arra a következtetésre jutottam, hogy „a vádlottak rendszerint alacsony státuszú, iskolázatlan, elmeproblémákkal küzdő, beteg emberek voltak".[120]

Neményi József meglincselésének ügyében folytatott kutatásaim során Gyarmati György azon találó megállapítása jutott többször eszembe a korabeli belügyi szervekre és az igazságszolgáltatásra vonatkozóan, hogy „bolhából csináltak elefántot, de az sem volt ritka, hogy bolha hiányában kreáltak fantommamutot".[121] Neményi József meglincselésének megtorlása miatt kivégeztek három embert, három fő családostól emigrált, két embert 15 évre bebörtönöztek, másik két személyt is börtönbüntetésre ítéltek, amit megszenvedtek a családjaik is, és a rendszerváltást követően sem kaptak semmiféle kárpótlást, jóvátételt, tisztességes igazságot. Mivel az ügyet nem sikerült meggyugtató módon „rendezni", a kiskunmajsaiakat és a környékbelieket a mai napig élénken foglalkoztatják ezek az események.

119 MNL BKML, XXV. 30.b. 8/1957. 233 o. Lásd bővebben 68. lábjegyzet.

120 Rigó Róbert: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA BTK-NEB, 2017. 319. o.

121 Gyarmati: *A Rákosi-korszak.* 272. o.

Felhasznált irodalom

Az 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról. *Jogkódex*. https://jogkodex.hu/jsz/1951_3_torveny_5004667 (Letöltés: 2024. 02. 16.)

Csikós Gábor: „Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki." Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 105–136. o.

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, ÁBTL-Rubicon Kiadó, 2011.

György Sándor: Minden kétséget kizáróan? Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek kutatásával kapcsolatosan. *Századvég*, 1. (2021) 4., 9–25. o.

Hajagos Csaba: Túri Mihály kálváriája. *Rubicon*, 27. (2016) 10–11., 112–117. o.

Hanula Zsolt: Miért van filmszakadása az embernek, ha nagyon lerészegedik? https://index.hu/tudomany/til/2018/04/19/miert_van_filmszakadasa_az_embernek_ha_nagyon_lereszegedik/ (Letöltés: 2024. 01. 20.)

Horváth Attila: Bibó István és társai koncepciós pere. *Világosság*, 54. (2013) tavasz–nyár, 95–108. o.

Horváth Attila: Kommunista jogalkotás 1945–1949. Kommunizmus Bűnei Alapítvány, http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/allando-szakertoink/31-horvath-attila/20-horvath-attila-kommunista-jogalkotas-1945-1949 (Letöltés: 2024. 01. 21.)

Horváth Miklós: *Maléter Pál.* Budapest, Osiris-Századvég, 1956-os Intézet, 1995.

Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 7. (2022) 3–4., 120–140. o.

Krahulcsán Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2022.

Molnár Adrienne – Kőrösi Zsuzsanna – Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

Nagy Netta: *A helyi társadalom és az 1945–1956 közötti beszolgáltatás, begyűjtés néprajzi megközelítésben.* Doktori értekezés. Budapest, ELTE BTK, 2011.

Nagy Sándor: *Ellenforradalom Bács-Kiskun megyében 1956-ban.* Egyetemi doktori értekezés. Kecskemét, JATE BTK, 1982. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3677/1/1982_nagy_sandor.pdf (Letöltés: 2024. 01. 30.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 adatbázis, Életrajzok.

Posztorbányi László: Gyilkos vagy áldozat a kömpöci polgármester? *Bácskapocs*, 1991. július 12., 6. o.

Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948).* Budapest–Pécs, ÁBTL-Kronosz, 2014.

Rigó Róbert: A „félreérthetetlen terror" időszaka. A politikai rendőrség Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században.* Budapest, MTA BTK, 2017. 273–302. o.

Rigó Róbert: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA BTK-NEB, 2017. 285–322. o.

Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999. I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 462.

Standeisky Éva: Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban. In Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2004.* Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 147–185. o.

Standeisky Éva: Érzelem és értelem az 1956-os forradalomban. *Híd*, 70. (2006) 10., 23–41. o.

Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.

Tapodi Kálmán: „Meghaltak Ausztráliában, visszatértek az óhazába" – teljesítették a majsai házaspár végső akaratát. https://www.baon.hu/helyi-kozelet/2023/10/meghaltak-ausztraliaban-visszatertek-az-ohazaba-teljesitettek-a-majsai-hazaspar-vegso-akaratat (Letöltés: 2024. 01. 27.)

Tarnai László: Életfogytiglani börtön – halottak napján. (Interjú Turi Mihállyal). *Csongrád Megyei Hírlap*, 1989. július 1., 5. o.

Tóth Ágnes (szerk.): *1956 Bács-Kiskun megyei krónikája és személyi adattára 2.* Kecskemét, BKMÖL, 2001.

Zinner Tibor: *Gyorstalpaló, elvtársaknak. A bírói és ügyészi akadémia, 1949–1954.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023.

Berta Kristóf

„Ki kell iktatni a társadalomból."[1]

Fejes József Tibor, akinek a sorsa a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán dőlt el[2]

„1949 augusztusában önként lépett a rendőrség kötelékébe. A tehetséges, fegyelmezett Balassa János csakhamar kiérdemelte parancsnokai bizalmát, elismerését. [...] Sokoldalú ember, kiváló rendőrtiszt volt. Erről tanúskodnak dicséretei és kitüntetései is. [...] Az ellenforradalmi lázadás kezdetétől fegyveresen szállt szembe a néphatalom ellenségeivel. [...] Egy héten át szinte éjjel-nappal talpon volt. Október 30-án csak néhány percre látni akarta családját. A lakása közelében, a Rákóczi téren egy ellenforradalmi csoport közrefogta és felszólította, hogy igazolja magát. A nép ellenségeivel nem állt szóba, a felszólításnak nem tett eleget. A helyszínen megölték"[3] – olvashatjuk Balassa János, a Belügyminisztérium katonai elhárítása tisztjének halálával kapcsolatban az 1981-ben megjelent *A munkás-paraszt hatalom védelmében* című könyv vonatkozó részében.

A főhadnagy haláláért Fejes József Tibort tették felelőssé, akit zárt tárgyaláson 1959. január 22-én halálra ítélt a Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa az ítéletet helybenhagyta. Az 1959. április 7-én tartott kegyelmi tanácskozáson a tanács tagjai nem ajánlották kegyelemre, így a másodfokon meghozott ítéletet április 9-én reggel 7 órakor végrehajtották.[4]

1 Budapest Főváros Levéltára (BFL), XXV. 4. f. 1958. 8083. Bírósági iratok, 492. o., Tanácskozási jegyzőkönyv Fejes József Tibor ügyében,

2 A tanulmányt a szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport tagjaként készítette.

3 Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében*. Budapest, Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1981. 26. o.

4 Budapest Főváros Levéltára (BFL), XXV. 4. f. 1958. 8083. Bírósági iratok, Ítéletek, I. fok 4., II. fok 15–16., kegyelmi tanácskozás 497–498. o., ítéletvégrehajtási jegyzőkönyv (jkv.), 500–501. o.

Az ügy dokumentációjának rövid áttekintése után úgy tűnhet, mintha Fejes József Tibor pere csupán egy lenne a kádári megtorlás időszakának konstrukciós perei közül. Egy páncélos főhadnagyra 1956 októberének végén tüzet nyitottak a József körút és a Rákóczi tér sarkán, miután az nem volt hajlandó igazolni magát. Szerencsétlenségére motozás közben a forradalmárok nemcsak az igazolványát találták meg, de az egyik pisztolya is előkerült a zsebéből. A „kivégzés" több tanú szeme láttára történt, akik közül néhányan határozottan felismerték a hírhedt „keménykalapos" forradalmárt is a gyilkosok között.

1. kép. Fejes József Tibor, fején jellegzetes kalapjával, amelyet a forradalom alatt viselt[5]

A „keménykalapost", vagyis Fejes József Tibort munkatársai is azonosították az *Így történt* című propagandafilmben,[6] és egyikük feljelentette, így rövidesen közbiztonsági őrizetbe helyezték. A nyomozás során számos terhelő bizonyíték került a nyomozó hatóságok kezébe, amelyeket elégségesnek tartottak ahhoz, hogy Fejest az elkövetett cselekedeteiért felelősségre vonja az igazságszolgáltatás.

Az előbbiek alapján valóban úgy tűnhet azok számára, akik a korszak hasonló pereivel csak kicsit is foglalkoztak, hogy alig különbözik azok többségétől. Az üggyel kapcsolatban ráadásul kevés részlet áll rendelkezésre, és még ezek a megismerhető részletek is gyakran ellentmondanak egymásnak. Ugyanakkor egy felületes szemlélődés után már ez a kevés információ is elegendő ahhoz, hogy az ügy két legfontosabb jellemzője feltáruljon előttünk. Melyek ezek a jellemzők?

Egy katonatisztet több tanú szeme láttára, s ezzel együtt mégis vitás körülmények között, fényes nappal lelőttek a nyílt utcán. Ezen kívül pedig az imént

5 Részlet Michael Rougiernek a *LIFE* magazinban megjelent fotójából. Forrás: https://georgy-konstantinovich-zhukov.tumblr.com/post/45309624249/j%C3%B3zsef-tibor-fejes-and-other-members-of-the-corvin (Letöltés: 2024. 02. 25.)

6 A filmet lásd: http://1956.osaarchivum.org/document/10776 (Letöltés: 2024. 02. 25.)

szűkszavúan ismertetett esemény közelében tartózkodott egy felkelő, aki elég ikonikus volt ahhoz, hogy személyét felhasználhassák a megtorlás során, annál is inkább, mert a hatalom narratíváját képviselő propaganda is gyilkosnak nevezte.

A megtorlás logikája szerint Fejes József Tibornak tehát mindenképpen meg kellett halnia. Sorsa már valamikor 1957 elején, a Dokumentumfilmgyár vágóasztalán eldőlt. Innentől kezdve a kérdés már csak az volt, hogy a hatalom mikor és kinek a haláláért szándékozott bosszút állni rajta.

A kutatónak tehát jelen esetben meg kell elégednie ezzel a két fontos kiindulóponttal, és szükséges, hogy azzal dolgozzon, ami éppen rendelkezésére áll, mégpedig olyan módon, hogy a meglévő adatokat a legkörültekintőbb módon vizsgálja meg és használja fel. Úgy látszik, igaza van Ortegának, amikor a következő találó megállapítást teszi: „A történész az adatokat többnyire a legnagyobb mohósággal habzsolja, de bármennyit is gyűjt össze, kevésnek találja. Csaknem mindig kielégítetlenül, s oly kiéhezetten jelenik meg előttünk, hogy már-már megesik a szívünk rajta, és kedvünk támad ahhoz, hogy néhány adatot meghamisítva vessünk szája elé, hogy aztán azokat rágja meg alaposan. [...] Az igazság azonban az, hogy még abból sem kerekedne ki valamilyen történet, ha rendelkezésünkre állna minden elképzelhető adat, ugyanakkor a ténylegesen meglévőnél sokkal kevesebb tényből is kialakulna valami, hogy így – legalábbis távolról – hasonlatos legyen az ember történelméhez."[7]

„Én mindig a tiszta igazságot mondottam" – az ügy összefoglalása

Amennyiben a nyomozati anyagot áttekintjük, a következőket tudhatjuk meg az ügyről: Fejes József Tibort 1957 áprilisában jelentették fel a VI. kerületi rendőrkapitányságon, miután munkatársai felismerték az *Így történt* című propagandafilmben. Ekkor már több mint egy éve tartózkodott Magyarországon, ugyanis 25 éves korában, 1956. január 13-án érkezett Romániából Budapestre, hogy a fővárosban vállaljon munkát lakatosként. Előbb az Óbudai Hajógyárban, majd ezt követően a VI. kerületi Vegyesipari Javítóvállalat lakatosműhelyében dolgozott.

Politikai nézeteit illetően nem rendelkezünk információkkal, az azonban biztos, hogy a forradalom kitörését követően, október 25-én már részt vett a Sztálin-szobor szétverésében, majd a tömeggel együtt a VIII. kerületi rendőrkapitánysághoz vonult, ahol első fegyverét is megszerezte.[8]

7 Ortega y Gasset, José: *Velázquez-tanulmányok*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006. 20. o.

8 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, kihallgatási jkv., 1957. május 27. 42. o.

Október 25-től kezdve a Corvin közi csoport tagjaként főként őrszolgálatot látott el. Itt-tartózkodása alatt jutott hozzá a később ikonikussá váló – és sorsát megpecsételő – keménykalaphoz, valamint egy termoszhoz, amely az őt ábrázoló minden képen látható. Ugyanebben az időben, október 29-ét megelőzően kapta meg az egyik forradalmár AK-47 gépkarabélyát. Napjainkban hazai és külföldi weboldalakon is főképp e fegyver birtoklása miatt vált ismertté a neve, jóllehet azzal saját bevallása szerint egyszer sem lőtt, és mint láttuk, nem is harcban tett szert rá.

Október 29-én a reggeli órákban egy társával elment szétnézni a városban, és a Múzeum körúton haladva, az Astoria érintésével eljutottak a Szabad Nép székházhoz, ahonnan a Rákóczi tér felé vették az irányt. A Rákóczi térhez érve egy ismeretlen fegyveres csoport tagjai felszólították Fejest, hogy igazoltassa a körúton dél felé haladó járműveket. Fejes az igazoltatás során csupán az igazolványba beírt párttagságot ellenőrizte, és mindenkit továbbengedett, aki az iratai alapján nem volt az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) tagja. A közelében lévő felkelők kifogásolták ezt az igazoltatási módszert, és ezt Fejes tudtára is akarták adni, azonban – vallomása alapján – ekkor lövések dördültek el, és a lövések irányába nézve a körút túloldalán egy egyenruhás férfit látott összeesni. Fejes ekkor a gyilkost is látta, és vallomásában röviden jellemezte is a látott személyt, aki a megölt férfi igazolványát magához vette, és a Baross utca felé távozott. A gyilkosság után Fejes József a Corvin köz irányába indult, és a József utca sarkán álló harckocsit őrizte, ahol többen fényképet is készítettek róla.[9]

A következő napokat otthon töltötte édesapjánál, majd október 31-én csatlakozott a VI. kerületi nemzetőrséghez, ahol a korábbiakhoz hasonlóan őrszolgálatot látott el. November első napjaiban felvette a harcot a szovjetekkel, de a Corvin közi csoport többi tagjához hasonlóan rövidesen ő is letette a fegyvert.

Őrizetbe vételével már foglalkoztunk, azonban ennek néhány részletét érdemes röviden áttekintenünk. A nyomozati anyag részét képezi egy értesítés, amely 1958. március 15-én kelt, és a következők szerepelnek benne: „A Belügyminisztérium és a Legfőbb ügyész elvtársnak a 004/1958. sz. közös utasítása értelmében létrehozott bizottság megvizsgálta a tárgyban nevezett Fejes József Tibor közbiztonsági őrizetbe helyezett személy ügyét és előzetes letartóztatását rendelte el."[10]

Az idézett közös utasításban az szerepel, hogy „2./ A közbiztonsági őrizetben lévő munkás és dolgozó paraszt származású személyek közül azokkal szemben, akiknél a büntető eljárás megindítására alap van és a büntető eljárás a 103/1958. számú közös utasítás II/1. pontja alapján szükségesnek mutatkozik, a nyomozást legkésőbb 1958. március 10. napjáig el kell rendelni".[11]

9 Uo. Kihallgatási jkv., 1958. március 31. 125. o.

10 Uo. Fejes József Tibor közbiztonsági őrizetes ügye, 1958. március 15. 29. o.

11 „Az Igazságügyminiszter, Belügyminiszter és Legfőbb Ügyész 103/1958. sz. közös utasítása a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről". Forrás: https://abparancsok.hu/node/4308 (Letöltés: 2024. 09. 06.)

Fejes esetében a nyomozást és az előzetes letartóztatást 1958. március 11-én rendelte el a Budapesti Rendőrfőkapitányság (BRFK) Politikai Nyomozó Osztályának vezetője, így a megszabott „határidő" túllépése miatt úgy tűnik számomra, hogy nem rendelhettek volna el nyomozást. A 004/1958. számú közös utasítás 2. pontja12 hivatkozik a 103/1958. számú közös (igazságügyi miniszteri, belügyminiszteri, legfőbb ügyészi) utasítás II/1. pontjára, amely az alábbiak szerint rendelkezik: „A megyei /fővárosi/ rendőrfőkapitányságok vezetője és a megyei / fővárosi / ügyészség vezetője együttesen dönti el, hogy a megtévedt munkás és dolgozó paraszt származású személy kisebb jelentőségű ellenforradalmi jellegű cselekménye bíróság elé kerüljön-e. [...] Ha a két bűnüldöző szerv között egyetértés nincs, úgy a vitás kérdésekben a Belügyminiszter, vagy első helyettese a Legfőbb Ügyésszel együttesen dönt."

Ugyan 1957. szeptember 27-én Sós György rendőr ezredes, BRFK főkapitány és dr. Götz János fővárosi ügyész 3 hónappal meghosszabbította Fejes közbiztonsági őrizetét,[13] az említett 004/1958. számú közös utasítás valószínűleg felülírta az általuk hivatkozott 8-20/1957. számú közös utasítást, és a 004/1957. számú közös utasításban megszabott határidőt kellett volna a későbbiekben figyelembe venni.

Némileg zavaró, hogy Fejessel szemben a VI. kerületi rendőr-főkapitányságon egyszer már elrendelték a nyomozást 1957. április 27-én, miután két nappal korábban előzetes letartóztatásba helyezték. Mivel később az 1957. április 25-i dátumra mint a közbiztonsági őrizet kezdőnapjára utalnak, valószínűsíthető, hogy az itt említett „nyomozás" is hibás megfogalmazás lehet, hiszen a nyomozásról és az előzetes letartóztatásról szóló határozatot 1958. március 11-én hozták meg, igaz, ekkor már a BRFK Politikai Nyomozó Osztálya végezte a nyomozati cselekményt.[14] A törvényesség látszatára való törekvést mutatja, hogy a bírósági ítéletben már a közös utasításban előírt 1958. március 10-i dátum szerepel az előzetes letartóztatásra és a nyomozás elrendelésére vonatkozóan.[15]

Annak ellenére, hogy Fejes már 1957. április 27-e óta közbiztonsági őrizetben volt, első kihallgatására csak 1957. május 27-én került sor, és a BRFK Politikai Nyomozó Osztálya által elrendelt nyomozásig egyéb – a gyanúsítottat érintő – kihallgatást nem folytattak. Májusig azonban több tanút is kihallgatnak az Izabella utcai kapitányságon, és ezen vallomások nyomán vették fel Fejes első vallomását is, amelyben beszámolt a forradalom alatt végzett tevékenységéről. Ezekről korábban olvashattunk (a gyilkosság kivételével, amely majd később jelenik meg az ügyben).

12 „A Legfőbb Ügyész és a Belügyminiszter 004/1958. Legf.U.sz. közös utasítása egyes közbiztonsági őrizetbe vett személyek ügyének elbírálása tárgyában". Forrás: https://abparancsok.hu/node/4307 (Letöltés: 2024. 09. 06.)

13 Uo. Fejes József Tibor közbiztonsági őrizetes ügye, 1958. március 15. 34. o.

14 Uo. Határozat a nyomozás és az előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1958. március 11. 23. o.

15 Uo. Bírósági iratok, Ítélet, I. fok, 5. o.

A nyomozás folytatása érdekében Fejest az áprilisi és májusi kihallgatások alapján továbbra is őrizetben tartották, és mint látjuk, újabb nyomozást csak 1958. márciusában, némileg kényszerűen rendeltek el. Mindebből úgy tűnik, hogy mindenképpen szerették volna felelősségre vonni, azonban az ehhez szükséges bizonyítékok még hiányoztak.

1958. március 27-én kihirdették előtte a terheltként való felelősségre vonásáról szóló határozatot, amelynek alapja a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló fegyveres ellenforradalmi tevékenységben való részvétel gyanúja volt.[16]

A BRFK Politikai Nyomozó Osztálya által folytatott nyomozással újabb lendületet kapott az ügy felderítése. 1958 márciusában Fejest három alkalommal hallgatták ki. Az utolsó kihallgatás során első alkalommal említette meg az egyenruhás férfi meggyilkolását és másik két olyan esetet, amelyek miatt ugyancsak felelősségre vonták: egy halott polgári személy karórájának ellopását és a Corvin mozi közelében lévő Közért kirablásában való részvételt. Ezek azonban – mint ahogy azt majd látni is fogjuk – fokozatosan „elhalványultak" a vizsgálat során, és a Rákóczi tér sarkán – a hivatalossá váló értékelés szerint – meggyilkolt katonatiszt ügyében vállalt szerepe került előtérbe.

A nyomozás irányváltásának hátterében több tényező is meghúzódik, amelyek közül most hármat emelek ki.

Új irányok a nyomozásban

1957-ben az Ujvári József és társai perben is előkerült a Rákóczi tér és a József körút sarkán megölt tiszt, vagyis Balassa János főhadnagy ügye. A per középpontjában a Víg utcai kapitányságon működő felkelőcsoport és annak vezetője, Ujvári József állt, aki az 1957. december 17-én készült vádirat szerint csoportokat küldött a Köztársaság téri pártház ostromára, részt vett a Mátyás téri Közért kirablásában, és államvédelmi tisztek üldözésére, illetve „elhurcolására" (előállítására) adott parancsokat beosztottjainak.[17]

Ez utóbbi tevékenység nyomán került a képbe Balassa János, illetve felesége, akihez Ujvári emberei október utolsó napjaiban mentek ki, miután egy ismeretlen civil feljelentette őt a Balassa hullájánál talált iratok alapján[18]. A házkutatásra egy néhány fős csoport érkezett a Déri utca 6. számú házhoz, de Balassáék ajtaja zárva volt, így az egyik felkelő a házfelügyelő tanácsára átmászott az erkélyt elválasztó üvegfalon, és az erkélyajtón keresztül jutott be a lakásba, ahonnan már

16 Uo. Nyomozati iratok, kihallgatási jkv., 1958. március 27. 107. o.

17 Hadtörténelmi Levéltár (HL), XI. 22. 9/1958, Ujvári József és társai pere, Ügyészségi iratok, Vádirat, 1957. december 17.

18 Valamilyen igazolványról lehet szó, de hogy pontosan milyenről, az a perből nem derül ki.

ki tudta nyitni a bejárati ajtót. Nem sokkal később előkerült Balassa Jánosné is, akinek jelenlétében megtalálták férjének harmadik (TT) pisztolyát is (ezt elvileg a civil feljelentő találta meg). A felkelők a házkutatás után magukkal vitték Balassánét, aki a kapitányság fogdájára került, a konyhán kellett dolgoznia. A leírtakat maga Balassáné és több tanú is megerősítette a nyomozás során.[19]

Az elhurcoláshoz kapcsolódóan került elő csak úgy mellékesen az ügyben folyó eljárás során Balassa János meggyilkolása, amelyről néhányan a vádlottak közül tudtak ugyan, de a részleteket nem ismerték, és sok esetben lehetetlen szóbeszédek kaptak szárnyra. A tárgyaláson Kulcsár Kristófné tanú például azt állította, hogy Ujváritól hallotta, hogy ő maga lőtte le Balassát. Ezt később mind Ujvári, mind pedig Dvorcsák László is elutasította, és bizonyítani sem sikerült. Egy másik tanú, Árgyélus Józsefné előadta vallomásában, hogy miután a házkutatás során Balassáék szekrényében megtalálták a tiszt pisztolyát, bosszúból agyonverték Balassáék gyermekeit, majd ahogy kísérték az asszonyt, az utcán szembejött velük Balassa, akit agyonlőttek a felkelők.[20] Természetesen Balassa Jánosné (sz.: Kiss Erzsébet) őrizetbe vételén kívül a történet elemei valótlanok.

Balassa halála ezt követően sem az első-, sem a másodfokú ítéletben nem jelent meg, a tárgyaláson sem foglalkoztak megölésével. Az Ujvári és társai perben 1958. március 6-án született meg az elsőfokú ítélet, másodfokon pedig 1958. június 23-án ítélték halálra Ujvári Józsefet és Kósa Ferencet, akiket három nappal később ki is végeztek.[21] Balassa halála miatt másodfokon sem vontak felelősségre senkit, ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyilkosságot a hatalom ne kérte volna számon. Mint kiderült, a politikai nyomozati szerveknek 1958 márciusától (júniustól pedig már egészen biztosan) más elkövetőt/elkövetőket kellett találni.

1958. február végén érkezett a Belügyminisztériumba egy névtelen bejelentés a Déri utca 6-ban lakó Magyar Béláné ellen. A levelet 1958. március 6-án gépelték le (azt is mondhatnánk, hogy átírták magyar nyelvre). A gyermekded kézírással és rendkívül rossz helyesírással írott bejelentést megfogalmazó ismeretlen személy többek között azzal gyanúsította meg Magyar Bélánét, hogy az otthonából távozó Balassa Jánost a Rákóczi térig követte, ahol aztán szólt a közelben lévő „keménykalapos" forradalmárnak, akit az *Így történt* című filmben is felismert.

A levél szerzője azt sugallja, hogy Fejes József Tibor és Magyar Béláné valamilyen módon együttműködtek, jóllehet egyértelműen nem mondja ki. A bejelentő mindezek mellett megjegyzi, hogy a filmben látható képen jól látszik Fejes József Tibor a már meggyilkolt Balassa főhadnagy hullája mellett. Ez az első eset, amikor Fejest összefüggésbe hozzák Balassa meggyilkolásával.[22]

19 Uo. Nyomozati iratok, Balassa Jánosné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. szeptember 23. 248–249. o.

20 Uo. Árgyélus Józsefné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. szeptember 19. 215. o.

21 Uo. Bírósági iratok, Ítéletvégrehajtási jkv., 58. o.

22 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Névtelen bejelentése, 68. o.

Ugyancsak 1958 márciusában írt levelet Balassa János édesanyja a Budapesti Katonai Bíróságnak, amelyben leírja, hogy vejétől úgy tudja, nem Lipták Jánosék (az Ujvári Józseffel együtt elítélt személyekre utal) gyilkolták meg fiát. Levelében kérte a *Tekintetes Hadbíróság*ként megszólított Bíróságot, hogy tegyenek lépéseket az elkövetők felelősségére vonása érdekében, és az Ujvári-ügy tárgyalása során vizsgálják meg fia halálát is. A levélből az ügyre vonatkozóan más részletek is kiderülnek, amelyek későbbi ismertetésétől nem tekinthetek el.[23]

Fejes Józsefet 1958 májusában két alkalommal hallgatták ki, de a gyilkosság egyszer sem került szóba. Talán éppen az Ujvári-per lezárásával függ össze, hogy júniustól kezdtek a nyomozók aktívabban foglalkozni Fejesnek a gyilkosságban vállalt állítólagos szerepével.

A nyomozás során 35 tanút hallgattak ki a nyomozók, akik közül 14-en szemtanúi voltak a Rákóczi tér sarkán történt eseményeknek. Közülük 6 főt június folyamán hallgattak ki. Ugyanekkor került sor a terhelttel való szembesítésre és a felismerési eljárásokra is. A tanúkihallgatások mellett ugyancsak júniusban került sor a helyszíni nyomozati cselekményre, a Fejesnél tartott (eredménytelen) házkutatásra, Balassa János halotti anyakönyvi kivonatának és a BM-nél végzett szolgálatáról szóló igazolásának kikérésére, valamint holttestének kihantolására és felboncolására.

Ezekre a nyomozati cselekményekre feltűnően rövid időintervallumon belül, 1958. június 16-a és 25-e között került sor. Június során Fejest még három alkalommal hallgatták ki. Ekkor a vizsgálatot végző Tóth Ferenc főhadnagy már sokkal inkább a gyilkosságra összpontosított, miközben a korábbi vádak elhalványultak. Az ügy középpontjába fokozatosan az az október végi délelőtt került, amikor ismeretlenek meggyilkolták Balassa János államvédelmi főhadnagyot a József körút és a Rákóczi tér sarkán.

„Szerény, eléggé csendes elvtárs"[24] – életrajzi áttekintés Balassa Jánosról

Balassa Jánosról a feldolgozott források alapján tudható, hogy 1926. szeptember 8-án született Biharkeresztesen. Elemi iskoláit szülőfalujában, majd a nyíregyházi reálgimnáziumban, később Nagyváradon és végül Kassán végezte el. Az 1940-es évek végéig különféle alkalmi munkákból tartotta fenn magát, közben 1947-ben jelentkezett a Honvéd Kossuth Akadémiára, ahova azonban nem vették fel. A kudarcba nem tudott beletörődni, és levelet írt a Honvédelmi Miniszter-

23 HL, XI. 22. 9/1958, Ujvári József és társai pere, id. Balassa Jánosné levele a Budapesti Katonai Bíróságnak, 1958. március 18-án, szám nélküli irat.

24 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 2.8.1., I.s., I/1.t., 192., 3.

nek, amelyben kérelmezte, hogy vegyék be a Honvédségbe. 1948 áprilisában önként jelentkezett, és a szekszárdi 2. önálló hegyiágyús üteg állományába került. A kiképzés után 1948 őszén felvételt nyert a „Gábor Áron" Tüzér Tiszti Iskolára, amelynek elvégzése után légvédelmi tüzér alhadnaggyá avatták. Avatását követően a Katonai Politikai Osztályra helyezték át, amelynek állományában előbb a Mátyás-laktanyába került, majd az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) elhárító osztályára, ahonnan az OLP gellérthegyi központjába irányították.

A tanulmány elején olvasható sorok Hunyadi Károlytól származnak, aki – mint most már láthatjuk – már a Balassáról írottak legelején is valótlanságot állít. Tudjuk, Balassa János nem lépett önként a rendőrség kötelékébe, legalábbis nem úgy és nem akkor, ahogy azt Hunyadi leírta. „Tisztté avatása után a Belügyminisztériumban teljesített szolgálatot",[25] jóllehet nem önként, hiszen ahogy láthattuk, utasítás alapján került a Katonai Politikai Osztályra, majd pedig 1950 februárjától az Államvédelmi Hatóság állományába. „Sokoldalú ember, kiváló rendőrtiszt volt. Erről tanúskodnak dicséretei és kitüntetései is."[26] Belügyminisztériumi személyi anyagából tudjuk, hogy a Honvédségnél töltött szolgálati idő alatt faliújságok készítésével foglalkozott, amelyekhez a karikatúrákat maga készítette. Később azt olvashatjuk róla, hogy sok időt szentelt a motorsportnak, amely kezdetben szolgálatára is kihatott. Dicséretei nem ismertek. 1949-ben a „Május 1-e" jelvényt ítélték oda neki. 1951 januárjában az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Vezetőjének 6. számú parancsában név szerint említik egy 1950. december 29-én történt esettel kapcsolatban, amely során az Országos Légvédelmi Parancsnokságnál a parancsnoka tudta nélkül végzett ellenőrzés során az őt igazoltató őrre (csőre töltött) pisztolyt fogott, és az őrt arra kényszerítette, hogy fegyverét átadja. 1953 márciusában visszavetették hadnagyi rendfokozatba, mivel egy házkutatás során néhány tárgyat eltulajdonított. 1955-ben a „felszabadulás" 10. évfordulója alkalmából Szolgálati Érdeméremmel tüntették ki.[27]

Meggyilkolásáról a hivatalos kimutatások kevés információt közölnek, gyakran épp csak a halál tényét megemlítve. A Fegyveres Erők Minisztere által 1956. december 28-ra összeállított, „a reakció elleni harcban hősi halált halt katonákról" szóló jelentésben[28] egyáltalán nem szerepel Balassa neve, pedig a beazonosítása már korábban megtörtént, így minden lehetőség meg volt arra, hogy a névsorba bekerüljön. Ugyancsak hiányzik a *Jelentés az ellenforradalom óta felderített gyilkosságokról és egyéb atrocitásokról* című kimutatásból, amelyet 1958. január 14-én készítettek el. Ennek oka talán az lehet, hogy ekkor még nem derítették fel az ügyét, hiszen 1958 januárjában még zajlott a vizsgálat.

25 Hunyadi: *A munkás-paraszt hatalom védelmében*. 26. o.
26 Uo.
27 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 2.8.1., I.s., I/1.t., 192. o.
28 HL, A Magyar Néphadsereg 1957. évi „T" iratainak jegyzéke, 60. dobod, 89. őrzési egység, 92. o.

Nevét csak a BM ORFK Elnöki Főosztály Szervezési Osztály Vezetőjének írt jelentés[29] tartalmazza, amelyben megállapítják, hogy a forradalom során meghalt, azonban anyja nevén és születési évén kívül a listában más egyéb adatot nem közölnek róla. Személyi anyagában is csak annyi szerepel helyenként, utólagos feljegyzésként, hogy „hősi halott".[30]

2. kép. Balassa János, a képen hadnagyi rendfokozatban, hajtókáján gépkocsi szállító állományjelzőjével 1950–1952 vagy 1953–1954 között[31]

Halálának körülményei továbbra sem tisztázhatók megnyugtatóan, miután azonban a kutatónak nem az a feladata, hogy végleges, megfellebbezhetetlen igazságokat állapítson meg, a továbbra is nyitva maradt kérdések ellenére az elért új tudományos kutatási eredményeket érdemesnek tartom az ismertetésre.

29 Ezen kívül neve szerepel még *Az ellenforradalmárok által meggyilkolt kommunisták, népi demokráciához hű személyek, magyar állampolgárok névsora* című kimutatásban is, amely 1956 decemberében készült el (ÁBTL, 3.1.9. V. 150359. *Ellenforradalmárok által meggyilkoltak száma*).

30 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 2.8.1., I.s., I/1.t., 192., 1.

31 Szolgálati adatlapja alapján 1950-ben léptették elő hadnaggyá. 1953 márciusában szolgálati joggal való visszaélés miatt 1952-ben megszerzett főhadnagyi rendfokozatából hadnagyi rendfokozatba vetette vissza a tiszti becsületbíróság. 1954-ben soron kívül ismét főhadnaggyá léptették elő. Fénykép forrása: BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, 58. o.

A vitás kérdésekről

Fejes József Tibor vizsgálati dossziéját 1958. június 30-án zárták le, miután két nappal korábban befejezték az ügyében folytatott nyomozást. A nyomozás eredményeként a Vizsgálati Alosztály megállapította, hogy Fejes a „Corvin közi fegyveres csoport egyik előretolt csoportjában tevékenykedett, amely csoport a Corvin köztől a Rákóczi térig terjedő József körúti útszakaszt biztosította, illetve ezen az útszakaszon közlekedő motoros és gyalogos személyeket igazoltatták azzal, hogy nem-e ávósok, vagy kommunisták".[32] Mindez meglehetően sajátos értelmezése Fejes 1956. október 29-i sétájának, amelynek eredményeként a Rákóczi térhez érkezett.

Az összefoglalóban megállapítják, hogy „ebben az időszakban készült róla fénykép fején a fekete keménykalappal, amikor három fegyveres társával a József krt úttest közepén állnak felfegyverkezve. Ugyanebben az időben másik különálló kép készült Fejesről, amikor az egyik közelben lévő szovjet tank előtt állt fegyveresen".[33]

Balassa halálának előzményei nagyjából valamennyi tanúvallomásban ugyanúgy szerepelnek. Tudjuk, hogy a délelőtt folyamán páncélos főhadnagyi egyenruhában elindult a Déri utca 6. szám alatt található lakásáról, majd a József körút 34. számú háza előtt ismeretlen felkelők igazoltatták.

Ezen a ponton túl a tanúk eltérően adják elő az eseményeket. Számos kérdés vetődik fel: Melyik napon történtek az események? Egyedül jött-e Balassa János, vagy valaki csatlakozott hozzá? Ellenállt az igazoltatás közben, és emiatt került sor a felkelők fegyverhasználatára? Igazolványát akarta elővenni, vagy valamelyik pisztolyát? Megtalálták nála az igazolványt, és ezért lőtték le? Vagy egészen más módon halt meg? Az ügyhöz kapcsolódó anyagok, beleértve a tanúvallomásokat, többféle válaszra és értelmezésre adnak lehetőséget.

A haláleset időpontjára a tanúk eltérően emlékeznek vissza. Egy részük október 30-át említi, mások október 29-ét vagy 30-át, megint mások egyáltalán nem emlékeznek az események időpontjára.

Fejes József Tibor egyik vallomásában október 29-re helyezi el a „gyilkosságot". Később valamilyen oknál fogva megváltoztatja vallomását, és úgy helyesbíti a korábbiakat, hogy „ahol a 28-i eseményeket soroltam fel, [...] azok 29-én történtek meg, nem pedig 28-án. 28-án esett az eső".[34] Véleményem szerint ezt a helyesbítést Fejes valamilyen kényszer hatására tehette, annak érdekében, hogy az események időpontjának eltolásával a gyilkosság napja október 30-ra essen.

32 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Határozat a nyomozás befejezéséről, 346. o.

33 Uo. o.

34 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, kihallgatási jkv., 125. o.

„»Mindenfajta beszéd túlburjánzó« – tehát beszédünk mindig sokkal több dolgot fejez ki annál, mint amit elgondoltunk, ráadásul nem keveset azok közül is, amelyeket el szeretnénk hallgatni."[35] Jelen esetben is ezt látjuk.

Az Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) időjárási adatsorait vizsgálva azt láthatjuk, hogy csapadék a szóba jöhető időszakban csak október 26-a és 29-e között volt. Ebből október 26-a és 28-a között 1,5 – 4,8, valamint 5,4 milliméter csapadék, 29-én pedig hó/havaseső hullott.[36]

Fejes tehát jól emlékezett rá, hogy 28-án esett az eső. Ugyanezt bizonyítja egy filmrészlet, amelynek helyszíne a kutatás során került beazonosításra, és amelyen minden valószínűség szerint Balassa János főhadnagy holttestét láthatjuk. A felvételről és a holttestről még lesz szó, most azonban a legérdekesebb a járdán látható nedvesség, amely korábban hullott csapadékra utal. Jóllehet ez már csak helyenként és csupán kisebb-nagyobb foltokban látható a járdán, mégis az október 28-i eső tényét erősíti meg.[37]

Ezen kívül egy október 29-re datált fénykép is azt támasztja alá, hogy Fejes helyesen emlékezett vissza korábbi vallomásaiban. Az említett fényképen Fejes József Tibort látjuk a József körút és a József utca kereszteződésétől némileg délre lévő, 070es toronyszámú T-34/85 harcképtelenné tett szovjet harckocsi mellett állva. Vallomása alapján, amelyet a nyomozók és később az ügyészség is elfogadtak, látva a „gyilkosságot" továbbhaladt az Üllői út irányába, és a Rákóczi tértől nem messze álló harckocsit őrizte nagyjából másfél órán keresztül. Ekkor több fénykép is készült róla.

Ezek alapján nemcsak azt erősíthetjük meg, hogy az események október 29-én történtek, de azt is, hogy a fénykép a kora délelőtti órákban, valamikor 10 óra körül készülhetett. Látjuk, amint Fejes a harckocsi mellett áll, árnyéka a körúti villamossínekkel csaknem párhuzamosan terül el. Egy október végi napon nagyjából 11 és 12 óra között vetül így a sínekre egy ember árnyéka, ha az adott helyen tartózkodik.

Az előbbi megállapítást elfogadva és azt alapul véve azt mondhatjuk, hogy a történtek nagy valószínűséggel a következőképpen zajlottak: október 29-én a reggeli órákban Balassa János főhadnagy elindult Déri utcai lakásáról. Indulás előtt három pisztolya közül kettőt magához vett. Egyiket[38] farzsebébe tette, majd ahogy a házból kilépett, váltott néhány szót egy férfival, ezután pedig a József körút felé indult.

35 Ortega y Gasset: *Velázquez-tanulmányok*. 8. o.

36 Lásd: https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Budapest/adatok/napi_adatok/index.php (Letöltés: 2024. 02. 25.)

37 British Pathé Archive – 56/90 G (Selected Originals) Hungarian Revolution (1956). https://www.britishpathe.com/asset/61191/ (Letöltés: 2024. 02. 25.)

38 Balassa Jánosné elmondja, hogy férje a nagyobb pisztolyt tette a farzsebébe, a boncolás során azonban 12 darab 6.35-ös pisztolylőszert találtak Balassa farzsebében, ami arra utal, hogy a magával vitt kisebb pisztoly is ott lehetett.

3. kép. Fejes József Tibor, a József körúton álló 070-es toronyszámú T-34/85 harckocsi mellett 1956. október 29-én a délelőtti órákban[39]

Morocz János tanú vallomásában és a Fejessel való szembesítés során is állította, hogy Balassa egy zöld ballonkabátos férfival együtt fordult be a sarkon. Rakoczai Sándor tanú ugyancsak azt vallotta, hogy két személy jött a Rákóczi tér felől, akik közül az egyik Balassa János volt. Mórocz a szembesítés során azt is megjegyezte, hogy „a Balassával együtt jövő zöld ballonkabátos férfi *pisztolyt rántott, amikor a forradalmárok igazoltatni akarták őt* és a főhadnagyot."[40] (Kiemelés a szerzőtől.) Ezt az „epizódot" senki más nem említi, vagy említés esetén elmaradt a jegyzőkönyvbe foglalása. Korábban az volt az álláspontom, hogy az esetet elég csupán logikusan végiggondolni ahhoz, hogy lássuk, az állítás ilyen formában nem lehet valós, hiszen egy ilyen helyzetben valószínűleg lelőtték volna a ballonkabátos férfit. Azonban a kutatás során folytatott megbeszélések alkalmával a jelen kötetben ugyancsak publikáló Horváth Miklós felhívta a figyelmemet arra a lehetőségre, hogy az említett ballonkabátos férfi akár kiprovokálhatta magatartásával a fegyverhasználatot, majd ezt követően elmenekülhetett a helyszínről. Ennek némiképp ellentmond Morocz tanú, aki azt állította, hogy a ballonkabátos

39 Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény (FSZEK BGY), Okt. 29. Jelenet a József-krt. és a József-u. sarkánál – huligánok. In: 1956 okt.–nov. album 15. o. (Bf 323/110).

40 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Mórocz János és Fejes József Tibor szembesítéséről készült jegyzőkönyv, 1958. június 17. 308. o.

személynek nem esett bántódása, hanem a gyilkosság alatt Balassától 5-6 méterre tartózkodott. A többi 12 tanú, akik közvetlenül látták az esetet, nem említenek Balassa főhadnagyon kívül más személyt. Amennyiben valóban nem volt ott az említett férfi, úgy valószínűsíthetjük, hogy az elhárítótiszt egyedül került szembe a fegyveresekkel. Ez azonban nem állapítható meg minden kétséget kizáróan. A nyomozati anyagban található egyik feljegyzés szerint a nyomozók igyekeztek megtalálni az említett ballonkabátos férfit – sikertelenül. Ugyanakkor ezen a feljegyzésen kívül semmi sem bizonyítja, hogy „többféle módon" igyekeztek volna felderíteni a keresett személyt.[41] Miután nemcsak szemtanúként jöhetett volna szóba, de a jogos önvédelmet szolgáló fegyverhasználat kiváltójaként is, a nyomozóknak talán mégsem lehetett annyira fontos, hogy megtalálják.

Abban sem egységesek a tanúvallomások, hogy Balassa ellenállt-e az igazoltatás során, vagy sem. Hunyadi Károly azt írja: „a nép ellenségeivel nem állt szóba, a felszólításnak nem tett eleget. A helyszínen megölték."[42] A hatalom számára sokkal tetszetősebb volt egy kérlelhetetlen, sziklaszilárd és az együttműködés helyett inkább a mártírhalált választó államvédelmi tiszt képe, mint a zsebeihez pánikszerűen kapkodó katonatiszté, aki tisztában van vele, hogy élete egy hajszálon függ. Márpedig Balassának pontosan tudnia kellett, hogy honvédtiszti egyenruhában, két pisztollyal a zsebében a túlélési esélyei nem túl jók egy igazoltatás során.

A tanúk közül egyedül Bükky Béla állította, hogy Balassa „nem akarta magát igazolni, mert elugrott az ott lévő trafik ajtaja felé és pisztolya után nyúlt".[43] A tanú vallomásának többi része igen részletes, ugyanakkor igazságtartalmát illetően elbizonytalanító az, hogy a többi szemtanú egyáltalán nem tett említést arról, hogy Balassa az igazoltatás során ellenkezett volna, vagy hogy fegyvere után nyúlt. Balassa magatartásáról az eseményeket lakásuk emeleti ablakából figyelő Fekete Béláné is beszélt. Ő úgy látta, hogy a katonatiszt „idegesen kapkodott zsebeihez".[44] Ugyanebből az ablakból figyelte az igazoltatást Fekete Béla is, aki Balassa ideges mozdulatairól nem tett említést, ugyanakkor elmondta, hogy egy fiatal, 18-20 év körüli fegyveres igazoltatta a főhadnagyot.

Amikor ez a fegyveres megmotozta a még élő Balassát, „egy egész kicsi pisztolyt húzott elő".[45] Ebben az esetben sem találkozunk az ellenszegülés motívumával.[46] A pisztoly előkerüléséről a korábban már említett Morocz János is beszélt. Ő úgy emlékezett, hogy a motozás során Balassa „nadrágja hátsó zsebé-

41 Uo. Nyomozati iratok, Feljegyzések, 1958. június 30-án kelt feljegyzés, 351. o.
42 Hunyadi: *A munkás-paraszt hatalom védelmében*. 26. o.
43 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Bükky Béla tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. november 7. 412. o.
44 Uo. Nyomozati iratok, Fekete Béláné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. június 21., 339. o.
45 Uo. Bírósági iratok, Tárgyalási jegyzőkönyvek, 313. o.
46 Uo. Fekete Béla tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. június 14. 313. o.

ben egy egészen kicsi pisztolyt" találtak.[47] A tanúk zöme ezekről a részletekről egyáltalán nem tett említést, csupán a gyilkosság megtörténtéről számoltak be.

Amint azt már korábban láthattuk, a kihallgatásokra és a szembesítésekre 1958 júniusa és októbere között került sor, tehát sok esetben majdnem két év telt el az események óta. A bírósági tárgyalás során is többen kijelentik, hogy a gyilkosság már régen történt, így elképzelhető, hogy rosszul emlékeznek.

Az egyik tanú – „az eset nagyrészének közvetlen szemtanúja" – elmondása szerint a gyilkosság tőle másfél méterre történt. Ennek ellenére a tanú a legfontosabb részletek közül még ilyen távolságról sem látott semmit, csupán arra emlékezett, hogy „nagy kék szeme felakadva, vérző szájjal előttem feküdt" a lelőtt tiszt.[48] Az eseményeket felidézve a tárgyaláson is azt emelte ki, hogy „egy nagyon szép kékszemű magyar katonát láttam összeesni".[49] A probléma csupán az, hogy Balassa *Katonai anyakönyvi lapjának* másodpéldányában a személyleírásban az szerepel, hogy szeme színe barna.

Az előbbiek alapján megfogalmazható, hogy a tanúvallomások – egymásnak időnként ellentmondó jellegük mellett – csupán ahhoz elegendőek, hogy megállapítsuk: a Rákóczi tér és a József körút sarkán fegyveres felkelők igazoltattak egy honvédegyenruhás személyt, akit aztán lelőttek. Mindez igazolja azt, miszerint „tudjuk [...], hogy a mondás mindig egy bizonyos, meghatározott dolog kijelentésének vágya. Ez az, amit sohasem fogunk tudni teljesen kielégítően elmondani. Mindig tapasztalni fogunk egyfajta meg nem felelést aközött, ami elménkben volt és amit végül valójában kimondtunk".[50]

Ezek után a még válasz nélkül maradt kérdés: lehetséges-e, hogy Balassa más módon halt meg, mint ahogy az imént – vallomások és más bizonyítékok nyomán – felvázoltuk?

Jóllehet ez nem túl valószínű, mégis érdemes megvizsgálni ennek lehetőségét. A nyomozás során kikérték Balassa János halotti anyakönyvi kivonatát, amelyet a VIII. kerületi anyakönyvi kerület részéről 1958. június 16-án állítottak ki. Ebben a halál időpontjaként 1956. október 24-ét jelölték meg. A nyomozást végző Tóth Ferenc rendőr főhadnagy ezt az eltérést úgy érvénytelenítette, hogy kijelentette, a kerületben a forradalom alatt nem volt nap szerinti megállapítás az elesett, meghalt személyekről, így más esetben is előfordult több nap eltérés.[51]

Ez természetesen hihető, ugyanakkor a halál oka, amely a halotti anyakönyvi kivonatban nem szerepel, szintén nem támasztja alá azt a verziót, hogy

47 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Morocz János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. június 10., 299. o.

48 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Gsell Edéné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. október 15. 385. o.

49 Uo. Bírósági iratok, tárgyalási jegyzőkönyvek, 483. o.

50 Ortega y Gasset: *Velázquez-tanulmányok.* 8–9. o.

51 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Feljegyzés 1958. június 30-án, 350. o.

a főhadnagyot agyonlőtték. A VIII. kerületi halotti anyakönyv online is elérhető másodpéldánya tartalmazza a halál okát/okait, amely(ek) a bejegyzés szerint „robbanásos mellkasi sérülések".[52]

Balassa János holttestét egyik ismerőse is felismerte, és a nyomozók által felmutatott fénykép alapján tanúk is állították, hogy valóban ő volt a meggyilkolt katonatiszt, akit aznap maguk is láttak.[53] Így előfordulhat, hogy a halál okának megállapítása során hibásan robbanásos sérülésekként azonosították a lőtt sebeket. Több tanú állította, hogy a lelőtt tiszt földön fekvő holttestébe is belelőttek a fegyveresek, valaki pedig azt vallotta, hogy „csaknem szitává lőtték".[54]

A néhány méterről, mellmagasságban leadott lövések nyomai könnyen tűnhettek repeszsérülésnek. A filmfelvételen, amelyen látszik az esőáztatta járda és Balassa holtteste is, úgy tűnik, hogy a trafik pincéjének szellőzőrácsától balra két lyuk van az épület homlokzatán. A sérülések jól kivehetők, és éppen a járdának azon része felett vannak, ahonnan a holttest vonszolását jelző vérnyom elindul. Amennyiben a falon lévő lyukak valóban golyónyomok, úgy feltételezhetjük, hogy a földön heverő holttestbe belelőtt – esetleg célt tévesztett – lövedékek okozhatták azokat.

4. kép. Vélhetően Balassa János holtteste, a József körút 34. szám alatt található trafik elől kihúzva az úttestre (pillanatkép a filmből)[55]

52 Lásd: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DTZQ-QYP?i=286&cc=1452460&cat=1007774 (Letöltés: 2024. 09. 09.) A halotti anyakönyv másodpéldánya: Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXXIII.1.a 3197. kötet. Anyakönyvi bejegyzés folyószáma: 02879/1956/.

53 HL, XI. 22. 9/1958. Ujvári József és társai pere, Nyomozati iratok, Magyar Béláné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. szeptember 25. 53. o.

54 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Rabnecz Ferencné tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1958. június 18., 334. o.

55 British Pathé Archive – 56/90 G (Selected Originals) Hungarian Revolution (1956). https://www.britishpathe.com/asset/61191/ (Letöltés: 2024. 09. 06.)

Balassa János holttestének kihantolását és boncolását 1958. június 17-én rendelte el a BRFK Politikai Nyomozó Főosztályának Vizsgálati Alosztálya annak érdekében, hogy a szakértők megállapíthassák a halál okát.[56] A főhadnagy tetemét a felkelők a gyilkosság után nem sokkal lehúzták a járdáról az úttest szélére, ahonnan rövidesen elszállította egy teherautó. Amikor Balassa Jánosné megbízásából egyik ismerőse egy másik nővel a helyszínre ment, hogy megbizonyosodjon arról, valóban Balassa Jánost ölték-e meg, a kiküldött személyek azzal tértek vissza, hogy nem találták ott a holttestet, csupán egy vértócsát és egy páncélostiszti sapkát. A tiszti sapkáról vallomásában említést tesz Rakoczai Sándor tanú is; elmondja, hogy Balassát fejbe lőtték, aminek következtében sapkája a kirakatba esett.[57] A már említett filmfelvételen ugyancsak látunk egy tiszti sapkát, amely a betört kirakatban hever. A holttestet valószínűleg a Fiumei úti sírkert hullaházába szállították.

5. kép. A József körút 34. szám alatt található trafik és a kirakatba esett sapka. A szellőzőtől balra vélhetően lövési sérülések vannak a falon (pillanatkép a filmből)

Mivel Balassa igazolványait a forradalmárok begyűjtötték, a hullaházi dolgozók rögzítettek néhány adatot (hajszín, fogazat, csizmájának száma, zsebtárgyak, arcszőrzet), amelyek vélhetően segíthetnek a későbbi azonosításban.[58] A csizma száma valószínűleg már nem látszott jól, azonban azt mindenképpen a lábról levéve próbálhatták leolvasni.[59] Vissza már nem húzták rá, anélkül temették el, amit a később ismertetésre kerülő boncolási jegyzőkönyv is igazol.

56 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Határozat kihantolás és bírósági boncolás elrendeléséről, 82. o.

57 Uo. Rakoczai Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. október 31. 393. o.

58 Nyilvántartási lap a Budapesten elesett honvéd személyekről (Balassa János) (másolat a szerző birtokában).

59 Az azonosítás céljából készült nyilvántartási lapon a csizma számánál „H 9908 vagy 4408" szerepel.

Ez a tényező egy kissé megnehezíti annak megítélését, hogy melyek azok a részletek, amelyeket elhihetünk a boncolási jegyzőkönyvből, és melyek a ferdítések. A holttest csaknem egy hónapot volt a *H-50* jelű (a feliratot nem említik meg a kihantoláskor) koporsóban, mielőtt 1956. november 23-án eltemették[60] volna, így valószínű, hogy a felismerő tanúknak csak az elhunytról készült fényképet mutatták meg, és nem a „jégre tett" testet.

Az azonosítást követően 1956. december 15-én Ungvári Józsefné, született Balassa Irén – vagyis Balassa húga – az anyakönyvi hivatalt írásban értesítette a halálesetről, minden bizonnyal a halál okát is feltüntetve. A bejelentéskor megküldött alapirat mára azonban már elveszett, így egyéb részleteket nem ismerünk.

6. kép. Balassa János holtteste a koporsóban[61]

A holttest kihantolására 1958. június 25-én került sor, amelynél jelen voltak azonossági tanúkként Balassa János édesanyja és özvegye is. Érdemes megjegyezni, hogy az 1956. decemberi azonosítás során a Balassát fényképről felismerő személyek közül senkit nem rendeltek ki a kihantoláshoz. A jegyzőkönyvben többek között az áll, hogy „az alulírott azonossági tanúk a koporsóban fekvő

60 Mutatókönyv 1950-től 1982. XII. 31.-ig (Fiumei úti sírkert).

61 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, Balassa János holttestét ábrázoló fénykép, 73. o.

halottban felismerik Balassa János holttestét".[62] Ez, figyelembe véve, hogy ekkor a holttest már csaknem két éve a föld alatt volt, igencsak kétséges. Ezen kívül kegyeleti okból is aggályosnak tűnik egy ilyen előrehaladott bomlás állapotában lévő tetemet megmutatni a hozzátartozóknak, hiszen a boncolási jegyzőkönyv *Külvizsgálat* részében a holttesttel kapcsolatban azt olvassuk, hogy „igen erős feloszlás állapotában" van, „tömegesen mászkálnak a holttesten apró legyek", illetve „a bőr az arcon, homlokon pergamenszerűen beszáradt, barnásfeketésen elszíneződött".[63]

A boncolást Földes Vilmos igazságügyi orvosszakértő és Kelemen Endre bírósági orvos végezte. Az 1956-os forradalom utáni megtorlási perekben mindketten gyakran szerepeltek szakértőként. Több per vizsgálata alapján is megállapítást nyert, hogy a két orvos aktívan együttműködött a nyomozó szervekkel, és nem egy esetben olyan szakvéleményeket írtak, amelyek alátámasztották a vádiratban foglaltakat.[64] A következőkben bemutatásra kerülő boncolási jegyzőkönyv valószínűleg ugyanebbe a kategóriába tartozik.[65]

Az orvosszakértői munka elemzése

A leírás alapján nem kétséges, hogy az exhumált halott azonos volt azzal, akit az utcán és később pedig a koporsóban látunk. Esetünkben érdekesebb, hogy a szakvélemény mennyire vág egybe a későbbi vádiratban foglaltakkal és a hatalom által elvártakkal.

A boncolási jegyzőkönyv a holttesten lévő ruházat leírásával kezdődik. Ebből megtudjuk, hogy a vizsgált holttesten valóban az a ruházat volt található, amelyet korábban a fényképeken láthattunk. A ruházat vizsgálata során megállapítást

62 Uo. Kihantolási jegyzőkönyv, 83. o.

63 Uo. Jegyzőkönyv Balassa János fhdgy. holttestének szemléjéről és boncolásáról, 86. o.

64 Lásd erre vonatkozóan például a tanulmánykötetben: Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.; Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.; Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

65 Köszönöm dr. Szécsi András igazságügyi orvosszakértő segítségét, hogy a boncolási jegyzőkönyvvel kapcsolatban felmerülő kérdéseimre készségesen és részletesen válaszolt.

nyert, hogy a köpeny bal oldalán – a harmadik és negyedik gomb között, amely a X. borda környékének felel meg – szakadásos sérülés helyezkedett el, amelynek környékén „feltehetően korábbi véres szennyeződés" volt. A szakértők leírták, hogy a köpeny mindkét ujján 2, 4, 7, 8 cm nagyságú, jellegzetesen foszlányos szélű szakadások voltak. A köpeny hátsó részén, a gallér alatt 7 cm-re, a középvarrástól jobbra 4 cm-re ugyancsak látható volt egy sérülés a ruházaton. Ezek a sérülések a holttesten lévő zubbonyon és a felette viselt nyaksálon is láthatók voltak.[66] Amint arról már korábban volt szó, a halott lábán nem találtak csizmát, hiszen azt valószínűleg az azonosítás során lehúzták.

A szakvélemény s így a jelen kutatás szempontjából is a legfontosabb a csontok vizsgálata. Az alábbi képeken azokat a sérüléseket jelöltem, amelyeket a boncolási jegyzőkönyvben kiemeltek. A sérülések, törések, repedések meglétét valószínűleg nem kell megkérdőjeleznünk. A kérdés, amelyet rövidesen alaposabban körüljárunk, az, hogy a szakértők milyen következtetésekre jutottak ezek nyomán.

A szakvélemény elején megállapították, hogy Balassa János „géppisztoly sorozatlövést szenvedett el és meghalt".[67] Jól látható, hogy a továbbiakban ezt a kijelentést mint tényt igyekeztek alátámasztani. Az összefoglaló több részében a szakértők a törött csontok anyaghiányát elemezve lőcsatornákat írnak le, ami – dr. Szécsi András szakvéleménye alapján – a bőr és a lágyrészek pusztulása miatt komolytalan megállapításnak tekinthető. Megtudjuk azt is – amint ez az *1. ábrán* is látható –, hogy a jobb oldali bordák zöme eltört, a mellüregben pedig számos csontszilánkot találtak. (Ilyen mértékű roncsolás alkalmas lehetett arra, hogy a szemlélő robbanásos sérülésnek vélje.) Ezek a sérülések azonban nem biztos, hogy Balassa lelövésekor keletkeztek.

Több tanú tesz említést arról, hogy miután a meglőtt főhadnagy a földre zuhant, még belelőttek. A közelről leadott lövések nagymértékben roncsolhatták a bordákat. Erre utalhatnak a már ismertetett fényképen a trafik falán, a járda felett látható golyónyomok és az ugyancsak erre a falrészre felkenődött vagy felfröccsent vér, amelyről már korábban volt szó.

Amennyiben elfogadjuk, hogy Balassát a trafik előtt állva, eredeti menetirányától enyhén jobbra – az őt igazoltató személy felé fordulva – érték a lövések, úgy elképzelhető, hogy az épület falával párhuzamosan, a hátán terült el. Erre utal a járdán látható vérnyom iránya is. Miután a fegyveresek számára csak jobb oldala „nyújtott célt", a főhadnagy halála után ezt a részt érhették a lövések. Mindez természetesen csak feltételezés, azonban a feltárt források alapján nem elképzelhetetlen a történtek bekövetkezésének leírtak szerinti lehetősége.

66 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, boncolási jegyzőkönyv, 86. o.

67 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Nyomozati iratok, bírósági orvosi vélemény, 89. o.

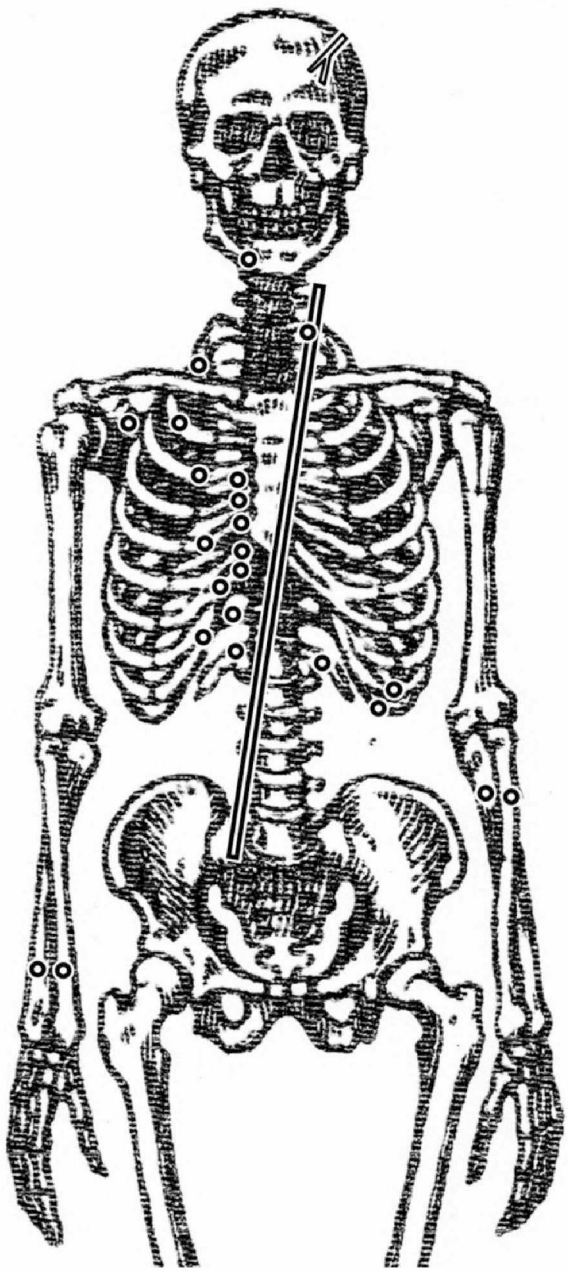

1. ábra. A boncolási jegyzőkönyvben szereplő sérülések Balassa János csontjain[68]

68 A sérüléseket bemutató képek alapjául szolgáló ábra forrása: FRANZ Géza dr.: *Katonai egészségügyi ismeretek.* Budapest, Wodianer F. és Fiai Rt. Könyvnyomdája, 1930.

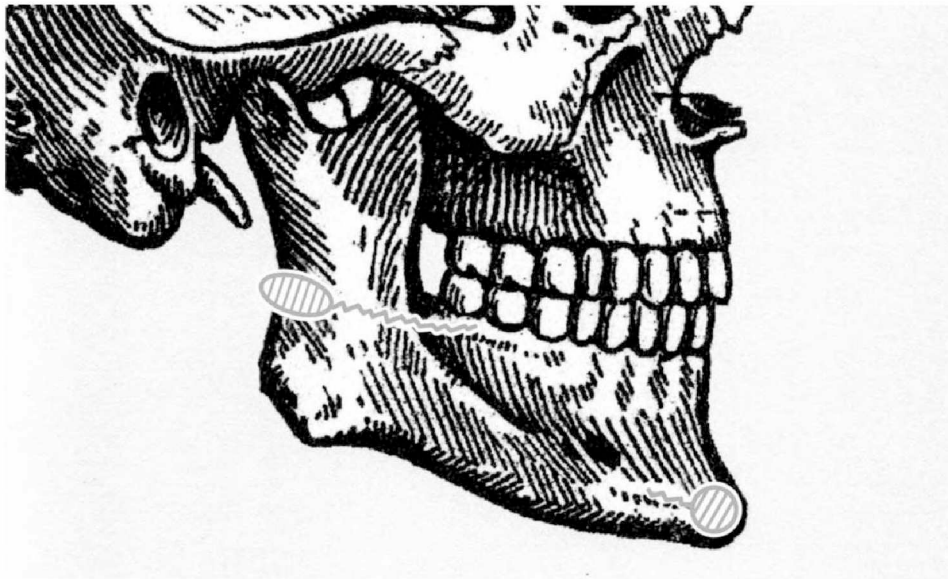

2. ábra. Anyaghiány és repedések az állkapocs jobb oldalán

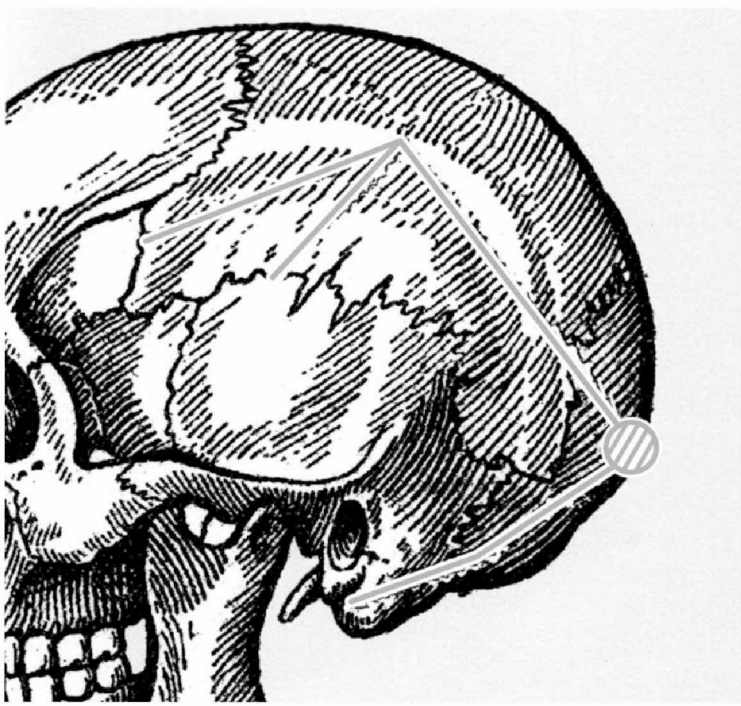

3. ábra. Anyaghiány a nyakszirtcsonton és repedések vonala a koponya bal oldalán, amelyek az anyaghiánytól indulnak ki

4. ábra. Sérülések a karokon

Meglepően kevés sérülést látunk a koponyán, jóllehet több tanú is állította, hogy Balassa „fejlövést kapott, mert azonnal összeesett és szájából folyt a vér". Más elmondja, hogy az áldozat „fejlövést kapott és sapkája a kirakatba esett".[69] A vér említése amiatt érdekes, mert a halottról készült képen (ahol az arc is látszik) nem – vagy csak a fül felett, kis mértékben – látunk vért. Sem az arcon, sem a test vagy a ruházat más részein nincs vérnyom; a fej vagy az eltört állkapocs pedig láthatóan nincsen eltorzulva a lövés(ek) miatt. Nagy mennyiségű vért egyedül a járdán látunk.

Ezeket a tanúvallomásokat azonban még nem vették fel, amikor a boncolást elvégezték és a szakvéleményt megírták. A szakértők mégis a későbbi hivatalos álláspont szerint írták le a sérüléseket és azok keletkezésének lehetséges okát. Közelről leadott géppisztolysorozatról írtak, miközben sem a fegyver típusára, sem a lövések leadásának távolságára vonatkozóan nem tudtak semmit. Ezzel együtt megállapították, hogy Balassa a halála előtt egészséges szervezetű volt. Ez – tekintve a belső szervek előrehaladott megsemmisülését – gyakorlatilag nem volt megállapítható, ahogy az sem, hogy a lövedékek milyen irányból érkeztek. Ennek ellenére szerepel a szakvéleményben, hogy az egyik lövedék, amely a „jobb mellkas félbe [...] hatolt [...] a rekeszizmon keresztül a hasüregbe jutva roncsolta a lépet és a lágyrészek pusztulása miatt pontosan meg nem állapítható helyen

69 Uo. Rakoczai Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. október 31. 393. o.

távozott a testből".[70] A leírtak hitelességére vonatkozó kérdéseket vet fel a lép roncsolt sérülésének említése is, hiszen a lép állománya – hivatkozva dr. Szécsi szakvéleményére – 1-2 héten belül olyan mértékben elrohad és elfolyósodik, hogy azt nem lehetséges vizsgálni. A jegyzőkönyvet ellentmondásaival együtt is bizonyítékként kezelték.

„Persze nehéz most már visszaemlékezni"[71] – ellentmondások a bizonyítás során

A boncolási jegyzőkönyv összeállítását követően, 1958. június 26-án a Vizsgálati Alosztály munkatársai, két tanú és Fejes József Tibor közreműködésével helyszínelésre került sor. Az események helyszínén Morocz János és Fekete Béla tanúk vallomása, illetve Fejes saját elmondása alapján rekonstruálták a gyilkosságot. Érdekes módon az ügyben kihallgatott többi tanút nem idézték meg a helyszínelésre, és Fejest, valamint a Balassát „alakító" rendőrt a tanúk elmondása alapján helyezték el. Ez ügyben éppen Fekete és Mórocz bizonytalanodott el később a bíróságon.

Előbbi elmondta, hogy az a benyomása, „hogy a keménykalapos nem lőtt. Nem merném ezt nyugodt lelkiismerettel állítani". Morocz pedig azt mondta, „ő is köztük volt, lőni nem láttam őt, az egész eset már több mint két éve történt, nem tudok visszaemlékezni".[72]

Feltételezhetjük, hogy másfél évvel a gyilkosság után nem emlékezhettek pontosabban az eseményekre. Talán arról lehet szó, hogy a korábban tett vallomások megerősítése a bíróságon már komolyabb súlyt kapott, hiszen a tanúk úgy érezhették, hogy kijelentéseiken most már egy ember élete múlhat. Erre utalhatott, amikor Fekete Béla a nyugodt lelkiismeretről beszélt.

A nyomozást 1958. június 28-án zárták le, és a „bizonyítékok" birtokában augusztus 17-én az ügyészségen elkészítették a vádiratot. A nyomozás befejezéséről szóló határozatban a vizsgálatot végző Tóth Ferenc főhadnagy kifejtette, hogy Fejes csak részben tett beismerő vallomást, annak ellenére, hogy a gyilkosságban való részvételt tanúvallomások – kiemelten a fentebb említett Feketéé és Moroczé – is bizonyítják.[73]

Mint láthattuk, a többi tanú beszámolója is számos ellentmondást tartalmaz, így legalábbis aggályosnak tekinthetők ezek a bizonyítékok. Az elkészült vádiratban is a tanúvallomásokra hivatkozva rögzítették az eseményeket. A nyomozás

70 Uo. Bírósági orvosi vélemény, 90. o.
71 Uo. Bírósági iratok, tárgyalási jegyzőkönyvek, 481. o.
72 Uo. Bírósági iratok, tárgyalási jegyzőkönyvek, 478., illetve 477. o.
73 Uo. Nyomozati iratok, Határozat a nyomozás befejezéséről, 346. o.

befejezéséről szóló határozatban felmerült egy másik bizonyíték is, amely ugyan a későbbi vádiratban nem szerepelt, az ítélet indoklásába mégis bekerült.

A nyomozati anyagban található egy fénykép, amelyet a *LIFE* riportere készített a forradalom alatt, és amely az *Így történt* című filmben is szerepel. A becsatolt fotó a rajta olvasható angol nyelvű felirattal együtt egy újságból kerülhetett kivágásra, később pedig – ezt elárulja a képfelirat – tükrözték, talán szándékosan, de elképzelhető, hogy csupán figyelmetlenségből hívták elő így a képet.

A fotó alatt gépelt szöveg olvasható, amelyet Fejes József Tibor aláírásával hitelesített, és amelyben azt olvashatjuk, hogy Fejes elismeri, ő található a képen: „a másik három fegyveres személlyel együtt, 1956. október 30-án a Rákóczi tér előtt a körút közepén a villamos sínek mentén. Ez alkalommal ugyancsak a »fekete keménykalap« volt a fejemen, valamint a nyakamba akasztva szovjet mintájú géppisztolyom. A felvétel azután készült rólunk, miután már a két motoros járművel haladó személyeket igazoltattam. A mellettem látható személyeket nem ismerem. Ezek azután jöttek oda hozzám, amikor már végeztem az igazoltatásokkal. A fényképezés után a látható három fegyverest otthagytam, majd a másik képen látható szovjet tankot mentem őrizni."[74]

A kép eredetijének vizsgálata nagymértékben cáfolja a leírtakat. Ezen jobban kivehető a környezet, és a kép szélén egy ágyú kerekét, valamint lövegpajzsát láthatjuk. Annak, aki már járt a József körúton, feltűnhet, hogy ilyen utcarészlettel ott nem találkozhat, azonban a Corvin mozi bejáratával jobbra szemben található épület kapuja éppen úgy néz ki, mint a képen látható boltíves kapu. Ez nem véletlen, ugyanis a fénykép valójában itt készült. Fejes mögött, a kép bal szélén pedig a Corvin mozinál készült képekről ismerős 122 mm-es szovjet M-30 tarackot látjuk. Fejesnek tudnia kellett, hogy a kép nem a József körúton készült róla. Érdekes azonban, hogy mégis aláírta az erről szóló iratot.

74 Uo. Fejes József Tibort és társait ábrázoló fénykép, szám nélküli.

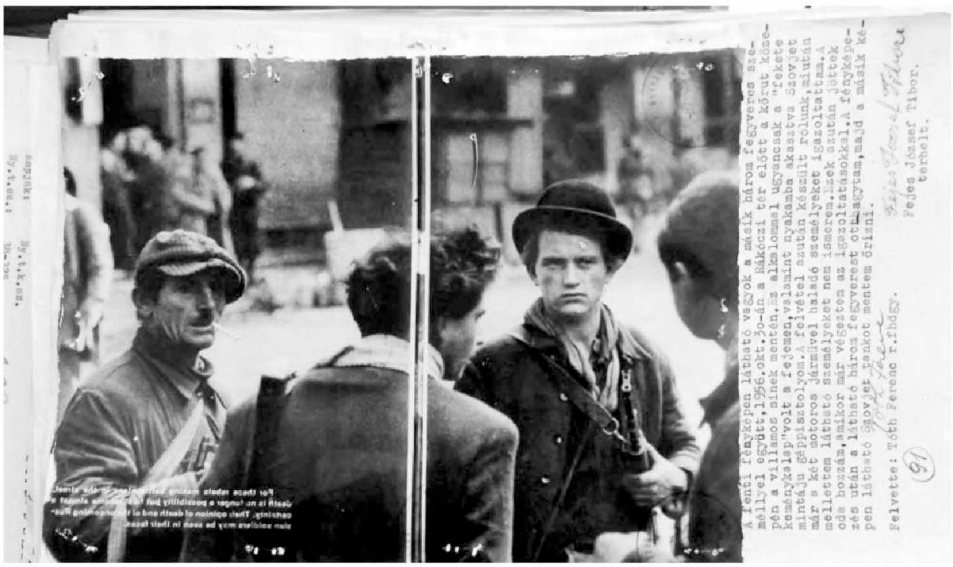

7. kép. A nyomozati anyagban található tükrözött és vágott fénykép[75]

8. kép. Az eredeti fénykép, amely Fejes József Tibort három másik forradalmárral együtt ábrázolja a Corvin mozinál[76]

75 Uo.

76 Lásd: https://georgy-konstantinovich-zhukov.tumblr.com/post/45309624249/j%C3%B3zsef-tibor-fejes-and-other-members-of-the-corvin (Letöltés: 2024. 02. 25.)

Mindezek tükrében hitelüket vesztik azok a megállapítások, amelyek az ítéletben e fénykép nyomán születtek. Ezt olvashatjuk: „Az iratoknál elfekvő eredeti fénykép világosan mutatja azokat a személyeket, akik a kérdéses alkalommal a gyilkosságot elkövették, merthiszen a nyugati imperialisták kétségen kívül azokat fényképezték le, akik valamely ellenforradalmi bűncselekményt elkövettek. A fényképen a járda mellett fekve a micisapkás és hajadonfőn lévő személy között világosan megállapítható az ott heverő áldozat két csizmája, lábszára és törzsének fele, a kapuban előtte ott állnak a kíváncsiskodók. A képről megállapítható az is, hogy a micisapkás ismeretlen személy ugyanolyan ívtáras szovjet ismétlő karabélyt visel, mint amilyen Fejes József Tibornál van. Ez a kép egymagában is megcáfolja vádlottnak azon állítását, hogy a gyilkosságot elkövető fegyveresekkel kapcsolata nem volt, mert a gyilkosság után a fényképezés alkalmával azok csoportjában tartózkodott."[77]

Balassa főhadnagy teteme természetesen nem lehetett a fényképen, hiszen ő nem a Corvin mozi előtt halt meg. Érdekes módon a Magyar Béláné ellenében írott névtelen feljelentésben is olvashatunk arról, hogy Fejest a fényképen „jól látni a már meggyilkolt Balassa hadnagy [sic!] hullájánál".[78]

Az sem felel meg a valóságnak, hogy a képen látható micisapkás személy kezében ugyancsak egy szovjet AK-47-es gépkarabély van. A fegyveren lévő elülső irányzék és a puskaszíj rögzítése alapján felismerhető, hogy valójában egy szovjet Mosin–Nagant – hosszából ítélve – karabély lóg az említett személy karján. Ugyanilyen fegyvert látunk a fotósnak háttal álló fegyveres vállán is.

Zárszó (?) – összegző gondolatok

Az alapkutatás nyomán és eredményeként született tanulmányom célja nem az utólagos igazságtétel volt. Megírásával csupán szerettem volna megvilágítani azokat a részleteket, amelyekből feltárul előttünk az – első ránézésre egyszerűnek tűnő – ügy rendkívül bonyolult jellege.

Az alapos vizsgálat ellenére is számos nyitott kérdés maradt, azonban azt gondolom, hogy néhány jelentős részletet sikerült tisztázni az új vizsgálati módszerek alkalmazása eredményeként.

Ezek közül a legfontosabb az, hogy nincs egyértelmű bizonyíték, amely alapján azt állíthatnánk, hogy Fejes József Tibor és társai gyilkolták volna meg Balassa Jánost, hiszen az sem zárható ki, hogy az ellenálló tiszt fegyverhasználat – vagy az arra tett kísérlet – következtében vesztette az életét.

77 BFL, XXV. 4. f. 1958. 8083. Fejes József Tibor pere, Bírósági iratok, Ítélet, 12. o.
78 Uo.

A „keménykalapos" a nyomozás és később a tárgyalás során is mindvégig következetesen tagadta azt, hogy részt vett volna Balassa életének kioltásában. Amint azt Fejes védője, dr. Ganczaugh Béla az 1959. január 22-én megtartott zárt tárgyaláson is elmondta, a vádlottnak a gyilkosságban vállalt szerepe egyáltalán nem volt egyértelmű.[79] A tanúk nem tudták minden kétséget kizáróan megmondani, hogy Fejes mikor ment oda a gyilkosság helyszínére, ahogy azt sem, hogy lőtt-e, vagy nem, sőt ráfogta-e egyáltalán a fegyverét Balassára.

Azok, akik határozott vallomást tettek a nyomozás során, kijelentéseik zömét megváltoztatták a tárgyaláson, ezt azonban a bíróság már nem vette figyelembe. A Rákóczi tér sarkán meghalt államvédelmi tiszt kiontott vérét – ahogy ezt nem egy esetben más perekben, a tisztázatlan körülmények között meghalt tisztek esetében is a halál okainak és körülményeinek a meghamisításával tették[80] – a hatalomnak meg kellett torolnia.

Fejes József Tibor személyében megtalálták azt az embert, aki alkalmas volt arra, hogy szenvedő alanya legyen ennek a megtorlásnak. Az, hogy végül ebbe a szerepbe került, számos előre nem látott körülményen és tényezőn múlott, amelyek végül megpecsételték a sorsát.

79 Uo. Jegyzőkönyv a Fejes József Tibor ügyében 1959. január 22-én megtartott zárt tárgyalásról, 487. o.

80 Vö. Horváth: Végrehajtott halálos ítéletek...; Kis: A Mohai-ügy az eljárás során született...; Kovács–Szécsi: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése...

Felhasznált irodalom

Franz Géza dr.: *Katonai egészségügyi ismeretek.* Budapest, Wodianer F. és Fiai Rt. Könyvnyomdája, 1930.

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.

Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében.* Budapest, Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1981.

Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

Ortega y Gasset, José: *Velázquez-tanulmányok.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006.

Dauner Bernát

Tóth Ferenc államvédelmi százados halálának megtorlása[1]

Előszó

Tóth Ferenc államvédelmi századost 1956. október 31-én Budapesten a tömeg az Eötvös utca 25/a. számú ház előtt meglincselte, majd a Lenin körút (ma Teréz körút) 77. előtt felakasztotta. A kádári megtorlógépezet ezt megbosszulva három embert juttatott az akasztófára 1957 és 1959 között: Mayer Antalt, Erős Istvánt és Babér Istvánt. Mayer 1957. október 14-ig többedmagával, Erős Istvánnal, Törzsök Józseffel és Tóth Mihállyal ült a vádlottak padján. A perek szétválasztását követően az utóbbi három személy ügyét a bíróság külön tárgyalta, Törzsököt és Tóthot azonban végül nem ítélték halálra.

A három perrel kapcsolatos forrásokat Budapest Főváros Levéltárában, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárában és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában lehet megtalálni. A hatalmas mennyiségű anyag miatt azonban úgy döntöttünk, hogy a tanulmányban elsősorban három kivégzett Tóth Ferenc államvédelmi százados meglincselése és felakasztása során játszott szerepére koncentrálunk. Ennek oka, hogy ha Törzsök és Tóth tevékenységét is behatóbban vizsgálnánk, akkor az szétfeszítené a tanulmány kereteit, mivel a rájuk vonatkozó anyag egy része nem Tóth Ferenc államvédelmi százados halálával foglalkozik. Ehhez hasonlóan Mayer Antal, Erős István és Babér István esetében szintén nem részletezem az október 31-ét megelőző és azt követő 1956-os tevékenységüket.

1 A tanulmányt a szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport tagjaként készítette.

Erős István, Mayer Antal és Babér István biográfiája

Erős István 1913. szeptember 27-én született Üllőn. Édesapját szintén Istvánnak, anyját Vigh Líviának hívták. Mindössze három elemit végzett. Még a második világháború vége előtt háromszor ítélték el ismeretlen okok miatt.[2] Gyári munkásként dolgozott. Egy gyermeke született, Deutsch Erzsébettől, továbbá volt egy nevelt leánya, Rozental Judit.[3]

Az 1940-es évek végén diagnosztizáltak Erősnél epilepsziát, melynek tünetei átlagosan kéthetente jelentkeztek.[4] 1954 januárjában az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben, egy évre rá pedig április és május hónapban az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézetben kezelték.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején Budapesten, a VI. kerületi Lovag utca 18. szám alatt lakott.[5] A vádirat szerint részt vett Tóth Ferenc államvédelmi százados meglincselésében és akasztásában. Ezt követően annyit tudunk meg 1956-os tevékenységéről, hogy fegyvereseket vezetett fel szomszédjának – Mezei György államvédelmi századosnak – a lakására. Az 1956-os események első napjaiban a már korábban feldúlt Horizont könyvesbolt egyik raktárából 5 darab hanglemezt vitt el.[6]

1957. január 21-én Breuer Dezső rendőrt tájékoztatta a VI. kerületi pártszervezet alapszervi titkára, hogy Erős István részese volt több ellenforradalmi akciónak, amiből azt a következtetést vonták le, hogy „[í]gy többek között részt vett a Teréz körúton az egyik volt államvédelmi beosztott meggyilkolásában, felakasztásában".[7] A pártszervezet vezetője szerint Erős '56-os tevékenységére vonatkozólag Ferenczi Józsefné házfelügyelőnő tud vallomást tenni.[8]

Ezt követően Erősről az Országos Rendőr-főkapitányság II/5. d. alosztálya már 1957. január 24-én környezettanulmányt készített.[9] Február 9-én a Budapesti Főkapitányság VI. kerületi rendőr-főkapitányság politikai nyomozócsoportja már

2 Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL), XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. Erős István és társai pere I. fokú ítélet, 326. o.

3 BFL, XXV. 4. a. Nb.3679/1957- Mayer Antal és társai pere I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv, 247. o.; Erős István és társai pere I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv, 308. o. Az Erős István és társai per bírósági jegyzőkönyvében Rosenthal néven szerepel.

4 Uo. 83. o. Elmeorvosi vizsgálat és vélemény 1957. 05. 26. Készítették: dr. Balassa László igazságügyi elmeorvos és dr. Kelemen Endre bírósági orvos. Utóbbi életrajzát lásd: Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.

5 Uo. Vádirat, 246. o.

6 Uo. Vádirat, 245–246. o.

7 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Továbbiakban ÁBTL), V-143154. Jelentés, 130. o.

8 Uo.

9 Uo. Környezettanulmány, 128. o.

rendelkezett információkkal Erősről az október 31-i eseményekkel kapcsolatban. „Katalin" fedőnevű hálózatuk jelentette, hogy október 26–28. között Erős a délutáni órákban érkezett haza, és a házfelügyelőnő engedte be az épületbe. Ekkor látta, hogy Erős keze véres volt, továbbá izgatottan és feldúltan viselkedett. Erről maga a házfelügyelőnő mesélt a VI. kerületi rendőr-főkapitányság politikai nyomozócsoportja informátorának.[10] „Katalin" ebből arra következtetett – a pártszervezettel egyetemben –, hogy a „jelzett időszakra esik az Aradi u. és a Lenin Krt. sarki gyilkosság is [...]".[11] Az informátor tévedett, hiszen – ahogy azt már jeleztük – ez napokkal később történt. Az is tudott volt, hogy Erős ezt megelőzően, október 25-én Mezei lakásának helyét mutatta meg az „ellenforradalmároknak", és aktívan részt vett az „ellenforradalomban".[12]

Erős ellen a nyomozást 1957. március 9-én rendelték el a BHÖ[13] 349. pontjában felvett gyilkosság bűntettének gyanúja miatt, és két napra rá helyezték előzetes letartóztatásba, mely a határozat szerint legfeljebb két hónapig tarthatott. A nyomozást június 14-én fejezték be, ekkor már, mint Mayer Antal és társai ügyeként. Utóbbiban – július 5-én – pótnyomozást rendeltek el.[14]

Az elsőfokú bírósági tárgyalást szeptember 19-én tartották. Az I. rendű vádlott Mayer Antal, míg a II. rendű vádlott Erős István lett.[15] Több bírósági tárgyalás is lezajlott, míg az október 14-i ülés végén a bíróság úgy határozott, hogy a II. rendű vádlott Erős István, a III. rendű vádlott Törzsök József[16] és a IV. rendű vádlott Tóth Mihály[17] ügyét elkülönítik Mayer Antal perétől, azzal az indokkal,

10 Uo. Jelentés, 131. o.

11 Uo. *Az Aradi utca és a Lenin körút sarkán történt gyilkosság* alatt értsd: Tóth Ferenc államvédelmi százados meglincselése és felakasztása.

12 Uo.

13 Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása

14 Uo. 26. o. Határozat a nyomozás elrendeléséről; Uo. 27. o. Határozat az előzetes letartóztatásról; Uo. 721. o. Határozat a nyomozás befejezéséről.

15 Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Adatbázis az 1956-os megtorló perekről vonatkozó oldalai. Elérhető: https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:2637466198267::NO:RP,2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81512 (Letöltés: 2024. 01. 19.)

16 Az ügy kettéválasztását követően Törzsök Józsefet 1958. február 5-én a bíróság elsőfokon egyrendbeli hamis vád bűntettében bűnösnek találta, ezért két év hat hónap börtönbüntetésre, továbbá „5 évre a törvényben írt egyes jogoktól eltiltásra, mint mellékbüntetésre" ítélte. 1958. október 7-én a Legfelsőbb Bíróság jóváhagyta az elsőfokon meghozott ítéletet. Erős István és társai pere I. fokú bírósági ítélet BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 327. o., Erős István és társai pere II. fokú bírósági ítélet, Uo. 380–382. o.

17 1958. február 5-én Tóth Mihályt az elsőfokú bíróság bűnösnek ítélte a népi demokratikus államrend ellen irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel és társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás bűntettében. A vádlottat „15 évi börtönbüntetésre, mint főbüntetésre, a törvényben írt egyes jogaitól 10 évi eltiltásra és teljes vagyonelkobzás, mint mellékbüntetésre" ítélte. Július 2-án Tóth visszavonta a fellebbezését, így az elsőfokú ítélet jogerőre emelkedett. Erős István és társai pere I. fokú bírósági ítélet 327., Legfelsőbb Bíróságnak címzett levél a fellebbezés visszavonásáról, 361. o.

hogy „további adatok beszerzése nélkül a vádlottak cselekvősége megnyugtatóan nem bírálható el".[18]

Az elkülönített vádlottak ügyében a bíróság pótnyomozást rendelt el. Az Erős István és társai ügyben lefolytatott, az elsőfokú eljárást lezáró ítéletet 1958. február 5-én hirdették ki.[19] Erőst életfogytiglani börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték, amely ítéletet 1958. október 7-én a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa másodfokon halálbüntetésre súlyosbított. A halálos ítéletet október 10-én reggel hajtották végre.[20]

Mayer Antal 1913. január 23-án, Budapesten született. Édesapja Mayer János, édesanyja Németh Terézia volt. Villanyszerelőnek tanult. A peranyaga szerint Magyarország német megszállását követően, 1944 áprilisától a Waffen-SS kötelékében szolgált, azonban ennek mai bizonyítása végett további kutatásokat kell folytatni. A háború végén amerikai hadifogságba került, ahonnan 1945 októberében tért haza. 1948-ban kezdett el dolgozni a Villamos Állomás Szerelő Vállalatnál. Kilencszer folyt ellene eljárás vagyon elleni bűncselekmények miatt, nyolc alkalommal még a második világháború előtt. Utoljára 1949-ben ítélték három hónap fogházra lopás miatt.[21]

Mayer 1956. október 29-től november 4-ig mint nemzetőr részt vett az eseményekben. 1957. május 7-én született meg a határozat, miszerint Mayer Antalt május 10-től előzetes letartóztatásba helyezik. Ezt azzal indokolták, hogy részt vett a Bauxitbánya Vállalat tervezőirodájának és a Szovjet Távirati Iroda épületének kifosztásában, továbbá úgy vélték, hogy gyanúsítható a Tóth Ferenc államvédelmi százados elleni gyilkosságra való felbujtással is. Ez akkoriban a népi demokratikus államrend és a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel, továbbá gyilkosságra való felbujtás bűntettének számított. A nyomozással Bruzsa Gábor rendőrnyomozó főhadnagyot bízták meg.[22]

Mayer Antalt 1957. október 22-én ítélték elsőfokon halálra és teljes vagyonelkobzásra. Védője, dr. Raskó László fellebbezett az ítélet ellen, ám ezt a bíróság másodfokon elutasította, és a vádlottat 1958. január 9-én a kegyelmi tanácskozás sem tartotta méltónak kegyelemre. A halálbüntetést január 14-én hajtották végre.[23] Gyermekei a rendszerváltást követően kezdeményezték apjuk ügyének

18 BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. Mayer Antal és társai pere I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv, 281. o.

19 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK iratok 1957. év 7083. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete, 328–339. o.

20 Uo. Erős István és társai pere II. fokú bírósági ítélet, 378. o.; Jegyzőkönyv a halálos ítélet végrehajtásáról, 393. o.

21 BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. Mayer Antal és társai pere, Vádirat, oldalszám nélkül.

22 Uo. Határozat előzetes letartóztatásba helyezésről, 29. o.

23 Uo. Bírósági tárgyalás I. fokú bírósági ítélet, 264. o., I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv, 283. o., Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv, 290., 292. o.

semmissé nyilvánítását, azonban a Legfelsőbb Bíróság ezt elutasította, mivel az 1989. évi XXXVI. törvény alapján gyilkosság és háborús bűncselekményekért kiszabott ítéleteket nem lehetett semmissé nyilvánítani.[24]

Babér István 1928. március 12-én született Záhonyban. Édesapja Babér István, édesanyja pedig Pál Ida volt. Záhonyban végezte el az általános iskolát, ezt követően nem tanult tovább, hanem mezőgazdasági napszámosként dolgozott a második világháború végéig. 1948-ban elvette Vécsey Teréziát, akitől egy fia született.[25] Saját bevallása szerint még 1945-ben belépett az újjáalakult Magyar Kommunista Pártba, azonban a szociáldemokratákkal való egyesülést követően nem lépett át a Magyar Dolgozók Pártjába.[26]

A második világháború végét követően a MÁV-nál dolgozott mint pályamunkás. 1951-ben két hónapot szolgált sorkatonaként. Ezt követően több munkahelye is volt, leghosszabb ideig az Általános Szerelő Vállalatnál dolgozott másfél évet.[27] 1956 márciusában helyezkedett el a mezőkövesdi Betonépítő Vállalatnál mint munkás. Ennek a vállalatnak volt az alkalmazottja egészen 1956 végéig.[28] 1947 és 1952 között öt alkalommal folyt ellene büntetőeljárás.[29]

Babér István az '56-os eseményekbe október 25-én sodródott bele. Ezen a napon néhány munkatársával – a korábban már munkások által elfoglalt – mezőkövesdi járási rendőrkapitányságról ruhaneműt vitt el, és egy kerékpárt. Ezt követően hazautazott akkori lakhelyére, Nádudvarra.[30]

1956. október 29-én vagy 30-án elindult Budapestre,[31] hogy megkeresse sógorát, Vécsey Antalt. Október 31-én a déli órákban érkezett meg a sógorához, aki ekkor a VIII. kerületben, az Illés utca 6–8. szám alatt lakott. Ezt követően egy Babér által meg nem nevezett személlyel indult el annak testvérét megkeresni. Az Aradi utca és a Teréz körút (ekkoriban Lenin körút) sarkán meglátták az összeverődött tömeget, amely a meglincselt Tóth Ferenc államvédelmi századost akasztotta éppen fel. Egyes szemtanúk szerint Babér részt vett a lincselésben és akasztásban, saját bevallása szerint azonban csak a felakasztott holttest mellett

24 Uo. 24. o. Semmisségi határozat.

25 BFL, XXV. 4. a 8101/58 514. Babér István pere vádirat.

26 Uo. Babér István kihallgatása, 1958. szeptember 23. 44. o.

27 Uo. *514. o. Vádirat.*

28 Uo.

29 Lopásért, testi sértésért, tartozási kötelezettség elmulasztásáért, tervgazdálkodás érdekeit sértő, valamint szemérem elleni bűntett miatt folyt ellene eljárás. A forrásokból nem derül ki, hogy melyik bűntett miatt mennyi ideig és mikor volt börtönben. Nyomozati kihallgatása során csupán annyit említett, hogy Kisvárdán 5 hónapot töltött börtönben, Szolnokon és Nyíregyházán egyaránt három-három hetet, de végül felmentették. Uo. Vádirat, 514. o.; Babér István kihallgatása, 1958. szeptember 23. 44. o.

30 BFL, *XXV. 4. a. 8101/58 515. Babér István pere vádirat.*

31 Uo. Vádirat, 515. o., Határozat a nyomozás befejezéséről; Uo. 505. o.

kiabált rendszerellenes mondatokat.[32] Ezek után csatlakozott a Kovács Dezső vezette felkelőcsoporthoz, amelynek október 31-én az Almássy tér 2. volt a székhelye. A szovjet csapatok november 4-i újabb támadását követően hazament, majd rövidesen ismét munkahelyet váltott. Utolsó ismert munkahelye a MÁV-nál volt.

Babért 1958. szeptember 10-én vették őrizetbe, mivel a Záhonyi Vasútbiztosító Tisztiőrs korábban jelentést írt róla, hogy az „ellenforradalom" alatt járt Budapesten és Ózdon is, ahol a rendőrség és honvédség tulajdonába tartozó ruhákat lopott.[33] A Debreceni Kapitányság Záhonyi Vasútbiztosító Tisztiőrsén még aznap elrendelték „a BHÖ 230. pontjába felvett, társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás bűntett gyanúja miatt" a nyomozást.[34]

Rövidesen szabadon engedték, majd szeptember 22-én megszületett a határozat az ellene szóló újabb nyomozás elrendeléséről, „a BHÖ. 1. pont /2/. bekezdésben felvett mozgalomban való tevékeny részvétel bűntetteknek alapos gyanúja miatt"[35]. A nyomozás lefolytatásával a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály Vizsgálati Alosztályának vezetője, Bakos Pál rendőr alezredes Tóth Ferenc rendőr főhadnagyot bízta meg. A nyomozás időtartamát 2 hónapban határozták meg.[36] Még aznap őrizetbe vették, mely legfeljebb 1958. november 22. tizenhét óráig tarthatott.[37] 1958. december 19-én a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának vezetője – dr. Béres Miklós – mind a nyomozást, mind pedig az előzetes letartóztatást 1959. január 19-ig meghosszabbította. A vádiratot december 29-én adták át a vádlottnak, amellyel kapcsolatban 8 napja volt észrevételt tenni. A bírósági tárgyalást 1959. január 6-án kilenc órára tűzték ki.[38]

Babér Istvánt elsőfokon halálra ítélték, azonban a védője fellebbezést jelentett be a „BHÖ 349. pontjában való bűnösség megállapítása miatt", emellett enyhítést és kegyelmet kért.[39] A másodfokú tárgyalást 1959. február 12-én tartották, másnap Babér Istvánon végrehajtották a halálos ítéletet.[40] 1993-ban Babér volt felesége kérvényezte az ítélet semmissé nyilvánítását, azonban – Mayer Antal ügyéhez hasonlóan – a Legfelsőbb Bíróság a kérelmet elutasította.[41]

32 Uo. Vádirat, 516. o., Szembesítési jegyzőkönyvek. 163–164., 176–177., 187., 226. o.
33 Uo. 12. o. Határozat őrizetbevételről.
34 Uo. 11. o. Határozat a nyomozás elrendeléséről.
35 Uo. 31. o. Határozat a nyomozás elrendeléséről.
36 Uo.
37 Uo. 32. o. Előállítási (őrizetbevételi) határozat.
38 Uo. 512. o. Határozat a nyomozás meghosszabbításáról.
39 Uo. 555. o. I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.
40 Uo. 582. o. Ítélet végrehajtási jegyzőkönyv.
41 Uo. 2–4. o. Semmisségi határozat.

Tóth Ferenc államvédelmi százados biográfiája

Tóth Ferenc államvédelmi százados a róla Prieszol Károly rendőr alezredes és Seller Mihály rendőr őrnagy által 1957. június 11-én írt jellemzés szerint 1922-ben,[42] míg halotti anyakönyvi kivonata szerint 1921-ben ismeretlen hónapban és napon született. 1959. szeptember 5-én Bende Józsefné utólagosan bejegyezte, hogy Tóth Ferenc államvédelmi százados 1921. július 30-án látott napvilágot.[43]

A szegény paraszti családból származó Tóth 1945-ben a rendőrségnél vállalt szolgálatot, 1948-ban került az államvédelemhez, ahol az első beosztása század-szolgálatvezető volt, majd századparancsnokká, ezt követően zászlóaljtörzsfőnökké léptették elő. 1954-től vezette a Belső Karhatalom Kiképzési Osztályát.[44] A jellemzés szerint a Honvéd Akadémián magasparancsnoki iskolát is végzett.[45] 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, ahol végül a pártbizottságba is bekerült.[46]

Az 1956-os események során részt vett a Magyar Rádió védelmében, amiről Prieszol Károly rendőr alezredes és Seller Mihály rendőr őrnagy propagandisztikus hangulattal átitatva így ír: „A Stúdió védelménél hősiesen harcolt és a fegyvert még akkor sem tette le a kezéből, amikor az ellenforradalmárok már elfoglalták a Magyar Rádió épületét, hanem negyedmagával elhúzódott a liftakna mellett lévő térségben és kétnapi ott tartózkodás után tudott előjönni, amikor az ellenforradalmárok már nem voltak a Stúdióban."[47]

Mayer Antal 1957. szeptember 23-i és szeptember 27-i I. fokú bírósági tárgyalásáról felvett jegyzőkönyvekben Radics Sándor, Oláh József és Vizi Mihály tanúk vallomásából tudhatunk meg információkat a Tóth Ferenc államvédelmi százados október 31-én történt meglincselését megelőző, esetleges '56-os tevékenységéről.[48] Radics visszaidézi, hogy Mayer Antal a Tóth Eötvös utcai kihallgatása során feltette neki a kérdést, miszerint igaz-e, „hogy tegnap valakit

42 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 717. o. Erős István és társai pere, Jellemzés Tóth Ferencről.

43 Family Search Adatbázis. Tóth Ferenc államvédelmi százados halotti anyakönyvi kivonatának szkennelt változata. Elérhető: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6XLS-7VS?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6G8X-PBVC&action=view (Letöltés: 2024. 01. 31.)

44 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 717. o. Erős István és társai pere, Jellemzés Tóth Ferencről.

45 Uo. A jellemzésből azonban nem derül ki, hogy Tóth a magasparancsnoki iskolát mikor végezte el.

46 Uo.

47 Uo.

48 Mind a három tanú jelen volt 1956. október 31-én az Eötvös utcai nemzetőr-parancsnokságon Tóth kihallgatásakor.

lelőttél az ablakból".[49] Oláh József szintén felidézi ezt a pillanatot, megemlíti, hogy a terem hátuljából valaki azt kiabálta: „ne higgyetek neki, átlőtte a sapkámat."[50] Vizi Mihály egy fiatalembert említ, aki a kihallgatásnak helyet adó teremben a ruhatári részen a sapkákat pakolta, és bekiabálta, hogy „dehogynem, nekem is átlőtte a sapkámat".[51]

1957. február 22-én a nyomozás során kihallgatták Kertész Gábort és feleségét, akik a Lenin körút 77.-ben laktak, mely előtt az akasztás történt. A házba a tömegből többen bementek, hogy fregoli zsinórt kérjenek az akasztáshoz, és Kertész Gábor tőlük hallotta, hogy néhány házzal feljebb – a Nyugati pályaudvar irányában – kapták el, majd innen vitték az Eötvös utcai nemzetőr-parancsnokságra. A feleség a férje verzióját azzal egészítette ki, hogy Tóth a fenti helyszínen rálőtt egy nemzetőrre, és emiatt kapták el, továbbá azt is hallotta valakitől, hogy az államvédelmi százados kiirtotta a családját, és ezért kell bűnhődnie.[52]

Tóth Ferenc államvédelmi százados az '56-os események idején Budapesten, a XIII. kerületi Pozsonyi út 4. szám alatt lakott. 1957. február 19-én Bruzsa Gábor rendőrnyomozó főhadnagy felkereste Tóth Ferenc özvegyét, Dun Verát.[53] Elmondása szerint férjét 1956. október 31-én délelőtt 11 óra körül két katona és egy civilruhás férfi vitte el a lakásukról,[54] akik Mayer Antal és társai, illetve – a később különválasztott – Erős István és társai vádiratában[55] mint „három ismeretlen fegyveres ellenforradalmár",[56] Babér István vádiratában pedig mint „ismeretlen ellenforradalmárok"[57] jelentek meg. Az özvegy elmondta, hogy férje, amikor elvitték, khaki esőkabátot, lila melegítőfelsőt, khaki pantallót és barna félcipőt viselt. Hogy voltak-e ekkor nála igazolványok, azt nem tudni, azonban a holttestnél már nem találtak semmilyen dokumentumot.[58]

Az 1957. augusztus 17-én keletkezett vádiratok[59] szerint Tóthot a Szent István körúton a Nyugati pályaudvar felé kísérték. Ezzel egy időben a Csolnokról

49 BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. 227. o. Mayer Antal és társai pere I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.
50 Uo. 233. o. I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.
51 Uo. 241–242. o. I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.
52 ÁBTL, 3.1.9. V-143 154/1. Mayer Antal és társai.
53 Lásd: Tóth Ferenc államvédelmi százados halotti anyakönyvi...
54 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 716. o. Erős István és társai pere, Jelentés.
55 Mind a két vádirat 1957. augusztus 17-én keletkezett, aminek hátterében az áll, hogy az Erős-perbe egy letisztázott változat került.
56 Uo. 241. o. Vádirat.
57 BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. Mayer Antal és társai pere, Vádirat, oldalszám nélkül.
58 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 716. o. Erős István és társai pere, Jelentés, készült 1957. február 19.
59 A Mayer Antal és társai, valamint később az Erős István és társai perbe átrakott másolatokról van szó.

szabadult elítéltek megérkeztek a Nyugati pályaudvarra. Itt egy ismeretlen személy Tóthot és a három fogva tartóját meglátva elkiáltotta magát, hogy „fogják meg, ÁVO-s".[60] Arra nincs megnyugtató információnk, hogy korábban követte-e Tóthékat a tömeg, azonban a két a vádirat szerint a korábban említett kiáltásra „a kiszabadított bűnözők és az ellenforradalmi propagandától felizgatott tömeg körülfogta és ütlegelni kezdte Tóth Ferencet, aki ennek következtében több vérző sebet kapott",[61] akit „ismeretlen nemzetőrök [...] a lincselő tömegtől körülvéve bekísérték az Eötvös utca 25. sz. alatt székelő nemzetőr parancsnokságra".[62]

Az épület kapujában ekkor Molnár Imre és Kenedi András voltak őrségben. 1957. szeptember 27-én Mayer Antal és társai bírósági tárgyalása során Molnár azt vallotta, hogy ők voltak azok, akik kiragadták Tóthot a tömeg kezéből, mely a Népköztársaság[63] útja felől közeledett a parancsnokság felé.[64] Kenedi András az előbb említett tárgyaláson az esetről így nyilatkozott: „Tóthot a Népköztársaság útja felől hozták, kb. 50-60 főnyi tömeg, köztük négy-öt puskával felfegyverzett nemzetőr".[65]

A korábban leírtakkal szemben Babér István vádiratában az olvasható, hogy „[v]égigvezették a Szent István- és Lenin körúton, és az Eötvös utca. 25. sz. alatt lévő nemzetőri parancsnokságra hurcolták".[66] Mindez úgy történt, hogy a Szondi utcában a tömeg közben bántalmazta Tóthot.[67] Ez a változat élesen ellentmond Kenedi és Molnár tanúk bíróságon elhangzott vallomásának, hiszen az ő változatuk szerint a tömeg a mai Andrássy út felől, míg a Babér-vádirat alapján egyenesen a Nyugati pályaudvar felől közelítette meg az épületet.

Pontosan nem lehet meghatározni, hogy Tóth Ferenc államvédelmi százados mennyi időt töltött az Eötvös utca 25.-ben működő nemzetőr-parancsnokságon. Tóthot végül kiadták a parancsnokság előtt álló, a kiadatást követelő tömegnek. Ezt követően több késszúrás és ütés érte, majd egy kötelet kötöttek a lábára, és úgy húzták az Aradi utca és a Teréz körút sarkáig, ahol a tömeg egy fára a holttestét felakasztotta.[68]

60 BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. Mayer Antal és társai pere, Vádirat, oldalszám nélkül; BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 241. o. Erős István és társai pere, Vádirat.

61 Uo.

62 Uo.

63 A mai Andrássy út korabeli elnevezése.

64 Uo. 253. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

65 Uo. 261. o.

66 BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 515. o. Babér István pere, Vádirat.

67 Uo.

68 BFL, XXV. 4. a. Nb.3679/1957. Mayer Antal és társai pere, Vádirat, oldalszám nélkül; I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv, Uo. 236. o.; BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 360–361. o. Babér István pere, Jegyzőkönyv, Tóth Ferenc holttestének szemléjéről és boncolásáról. A felakasztásról lásd az alábbi tanúvallomásokat: Babér István, 92–93. o.; Letó Károly, 220–221. o.; Pollák Gyula. 181–182. o.; Tóth Mihály, 259–260. o.

Tóth Ferenc államvédelmi százados kiadásának körülményei

A tanulmányban érintőlegesen már utaltunk arra, hogy Mayer Antalt a bíróság I. fokon egyrendbeli gyilkosság bűntettében mint bűnsegédet mondta ki bűnösnek. Mindezt azért, mert több olyan tanú is megszólalt a bírósági tárgyalásokon, akik kompromitáló adatokat mondtak Mayerre vonatkozóan. Berta Béla 1957. május 14-én tanúkihallgatás során azt állította, hogy amikor a tömeg Tóth kiadatását követelte, akkor ő kiment lecsitítani az embereket, majd a kapuban megjelent Mayer, és kiabálta, hogy „nyugodjatok meg, ki fogjuk adni a csirkefogót, csak először ki fogják hallgatni, hogy kik voltak a társai, hogy azokat is el lehessen fogni és át lehessen adni a népnek",[69] majd azt mondta, „ő garantálja, hogy a kihallgatás után ki lesz adva és ítélkezhet felette a tömeg".[70] Berta ezek után arról is beszélt, hogy három-négy géppisztolyos kísérte ki Tóthot, és amikor elértek az úttest feléig, Mayer ismét feltűnt a kapuban, és elkiáltotta magát, hogy „ott viszik a csirkefogót, üssétek!".[71] Erre reagálva az emberek félrelökték a nemzetőröket, és elkezdték ütni a századost.

Radics Sándor tanú szerint egy szemüveges férfi (Mayer Antal) követelte Tóth kiadatását, majd többedmagával kilökdöste Tóthot a kapuhoz. Rózsa László is jelen volt ekkor az Eötvös utca 25/a. számú épületben, aki szintén azt állította, hogy Mayer szerepet játszott a kiadatásban. Bakóczi Antal 1957. június 6-án ugyancsak azt mondta a tanúkihallgatása alkalmával, hogy Mayer vezette a kihallgatást, és a civilek mellett ő volt az, aki tolta kifelé Tóth államvédelmi századost a tömeghez.[72]

Berta Béla 1957. szeptember 23-án, az elsőfokú tárgyaláson továbbra is állította, hogy Mayer Antal kikiabált a tömegnek, miután Tóthot kiadták. Annyival azonban megváltozott a mondanivalója, hogy itt már nem azt mondta, hogy a nemzetőrök, hanem hogy a civilek vitték ki Tóthot. Radics a bíróságon sem helyezkedett másik álláspontra azzal kapcsolatban, amit a tanúkihallgatáson mondott. Rózsa László és Bakóczi Antal szintén fenntartotta a nyomozás során elmondottakat.[73]

A kiadatás kérdéskörét tovább vizsgálva felvetődik a kérdés: a nemzetőr-parancsnokságon a parancsnoki kar milyen magaratást tanúsított a kiadatás ügyében?

69 BFL, XXV. 4. a. Nb.3679/1957. 84. o. Mayer Antal és társai pere, Berta Béla tanúkihallgatása.
70 Uo.
71 Uo. 85. o.
72 Uo. 100. o. Radics Sándor tanúkihallgatása; Uo. 77. o. Rózsa László tanúkihallgatása; Uo. 92. o. Bakóczi Antal tanúkihallgatása.
73 Uo. 224. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv; Uo. 226. o.; Uo. 229. o.

A nyomozás során – amennyiben a Budapest Főváros Levéltárában őrzött dokumentumokat vizsgáljuk – egyedül Berta Béla és Rózsa László tanúkihallgatásában találunk olyan nyomot, amely alapján felvetődik a parancsnokság felelősségének kérdése. Berta megemlítette, hogy a behozott ÁVH-s személy kihallgatásánál jelen volt Károlyi József főhadnagy,[74] Rózsa pedig azt nyilatkozta, hogy a kihallgatás és kiadatás folyamatát a tiszt végignézte: „ott tehetetlenkedett, nem akadályozta meg, pedig erre meg lett volna a lehetőség, ha erélyesebben fellép".[75]

Azonban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fennmaradt iratok segítségünkre voltak a helyzet részletesebb leírásában, a történtek árnyalásában. Mayer május 10-i kihallgatása során azt nyilatkozta, hogy a parancsnokság tisztjei és ő maga is jelen voltak a kihallgatás során, azonban ő nem szólt semmit. A parancsnokságot aznap egy őrnagy,[76] két főhadnagy és egy hadnagy alkotta. Három nappal később az újabb kihallgatása során elmondta, hogy a tisztek körében elhangzott, hogy ki kell adni az államvédelmi századost. Hozzátette, hogy a parancsnokok tehetetlenkedtek, és egy gerinces ember megmenthette volna Tóthot.[77]

Az Eötvös utca 25.-ben akkoriban egy szakszervezet működött, melynek igazgatója, Hollósi Sándor 1956. október 31-én a tárgyalt események során az épületben tartózkodott. A következő évben, május 17-én őt is kihallgatták tanúként. Elmondta, hogy Mayer Antal kiment a tömeget csitítani, és azzal érvelt, hogy nem szabad önkényesen ítélkezni. Hollósi az épületben az emeleten tartózkodott, amikor a kiadatás megtörtént, majd beszélt az egyik főhadnaggyal, aki azt mondta: „Ki kellett adni, nem lehetett mást csinálni, mert minket is eltapostak volna."[78] A tiszt a kihallgatásán elmondottakat a bíróságon viszont nem tudta előadni, mivel egyetlen tárgyalásra sem idézték be.[79]

Kenedi András, mint korábban említettük, Molnár Imrével volt kapuőrségben október 31-én, és ők ragadták ki a tömeg kezéből Tóth Ferenc államvédelmi századost. Előbbi személy 1957. szeptember 27-én a bírósági tárgyaláson váltig állította, hogy Mayer Antal kardoskodott Tóth kiadása mellett, majd amikor az ablakon kinézett, látta, hogy Erős István többször is beleszúrt az államvé-

74 Uo. 84. o. Berta Béla tanúkihallgatása.

75 Uo. 77. o. Rózsa László tanúkihallgatása.

76 Az illető Földes Szilveszter, akit a nyomozás során egyszer sem hallgattak ki, és a bíróságra sem idéztek be. (Lásd: BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyvek: 1957. szeptember 19.; szeptember 23.; szeptember 27.; október 1.; október 14.; október 22.; 1958. január 8.; január 9.) A tárgyalásokon egyetlenegyszer hangzik el a neve, Károlyi József ügyészi kérdésre adott válaszában. Uo. 221. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

77 ÁBTL, 3.1.9. V-143154/1. 158. o. Mayer Antal és társai, Feljegyzés.

78 Uo. 20. o. Hollósi Sándor kihallgatása.

79 Lásd: 74. lábjegyzet.

delmi századosba.[80] Kenedi szavai azonban Mayer Antalra vonatkozóan aligha feleltethetőek meg a valóságnak. Noha Kenedi részt vett 1956. november 7-től a „rendcsinálásban" a Budapesti Főkapitányság „R" csoportjának tagjaként, ahol mint csoportvezető is tevékenykedett, Mayer Antal ügyében mégis letartóztatták, és Bruzsa Gábor a nyomozás során csak 1957. július 18-án tett javaslatot arra vonatkozóan, hogy Kenedi András szabadlábra lehessen helyezni.

Ennek a hátterében az állhatott, hogy mindössze egy nap alatt Kenediből kikényszerítették a hamis vallomását – holott július 16-án még javaslatot terjesztettek fel az előzetes letartóztatásának meghosszabbítására –, melyet a bíróságon is előadott. Július 17-én, még a tanúkihallgatás során azt vallotta, hogy „úgy emlékszem Károlyi főhadnagy azt mondta, »nyissák ki a kaput és adják ki«".[81] Emellett arról is beszélt, hogy nem emlékezett arra, hogy a szemüveges munkás (Mayer Antal) mit csinált.

Napra pontosan egy hónappal később egy jelentés során megállapították, hogy Károlyi József és a parancsnokság több tisztje a történtekkor az épületben tartózkodott, és beleegyeztek a kiadatásba, majd úgy nyilatkoztak az esetről, hogy nem tudtak mást tenni. Ezen a napon egy másik irat is keletkezett, melyben leszögezték, hogy Károlyi József felelős Tóth Ferenc államvédelmi százados meggyilkolásáért.[82] Ennek ellenére Károlyit[83] egyszer sem ültették a vádlottak padjára.

Amit Tóth Ferenc halálának bekövetkezéséről tudni lehet

Úgy gondoljuk, hogy a tanulmány ezen pontján részletesebben ki kell arra térni, hogy Tóth Ferenc államvédelmi százados mikor halt meg. Úgy tűnik, annak érdekében, hogy minél több résztvevőt könnyebben el lehessen ítélni, az ügyben eljáró szervek nem törekedtek Tóth halála pontos okának a meghatározására. Ezt a célt szolgálhatta, hogy nem siettek Tóth kihantolásának és boncolásának elrendelésével, hiszen a hónapok óta eltemetett test ez idő alatt bomlásnak indult, így a sérelmi nyomokat sokkal nehezebben lehetett felfedezni és értékelni.

80 Uo. 262. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

81 ÁBTL, 3.1.9. V-143154/1. 153. o. Mayer Antal és társai, Javaslat Kenedi András szabadlábra helyezésére.

82 Uo.; Uo. 157. o. Jelentés.

83 Károlyi József ügyét illetően még 1957-ben javaslatot tettek a leszerelésére, melyet azzal indokoltak, hogy Mayer Antal, Kenedi András, Rózsa László és Molnár Imre nemzetőrök egyöntetűen vallották, hogy a főhadnagy erélyes fellépéssel megakadályozhatta volna Tóth lincselését. Károlyit végül büntetés gyanánt 1958. február 11-én tartalékállományba helyezték. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár, Károlyi József kartonja, Leszerelési Javaslat, Feljegyzés, 1958. január 29.

Tóth halálát a halotti anyakönyvbe már 1957. január 31-én bejegyezték, de a kihantolást és boncolást elrendelő határozatra[84] egészen május 3-ig kellett várni.[85]

Nem meglepő módon, szakértőnek ebben az ügyben is[86] dr. Kelemen Endre bírósági orvost és dr. Földes Vilmos igazságügyi orvosszakértőket jelölték ki. Négy szempont alapján kellett a boncolást elvégezniük, melyek a következőek voltak: Mi okozhatta az elhunyt halálát, és azt mi idézhette elő? A holttesten lévő sérülések milyen módon és milyen eszközöktől vagy további behatástól keletkezhettek? Melyik sérülés vagy sérülések okozhatták a halált? A halált a felakasztás okozta-e, vagy az már korábban bekövetkezett?

Ezt megelőzően, február 5-én Bruzsa Gábor rendőrnyomozó főhadnagy kihallgatta Temesi Józsefet arra vonatkozólag, hogy mit tud Erős Istvánnal kapcsolatban, az akasztás ügyében.[87] Végül 1957. február 19-én az özvegy kihallgatása során már tisztában lehetett Tóth sorsával. A kihallgatásról készült jelentésből az is kiderült, hogy a Fehér könyvben megtalálhatóak fényképek Tóth lincseléséről és felakasztásáról, azonban a sértett arca annyira eltorzult, hogy felesége alig ismerte fel.[88]

Diamant Béla tanú az esemény idején az Eötvös utca 25. szám alatt tartózkodott. Ő a Mayer Antal és társai ügy bírósági tárgyalásán, 1957. szeptember 23-án azt mondta, hogy látta, ahogy „Tóth százados az Eötvös utca 27. számú ház előtt el volt terülve a földön. Egy ember puskatussal a homlokára vágott és ő abban a pillanatban megmerevedett".[89] A lincselésről készült képeken, melyeket

84 BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 357. o. Babér István pere, Határozat kihantolás és bírósági boncolás elrendeléséről.

85 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 474. o. Erős István és társai pere, Határozat kihantolás és bírósági boncolás elrendeléséről; BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 357. o. Babér István pere Határozat kihantolás és bírósági boncolás elrendeléséről.

86 A szakértők tevékenységéről lásd például: Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.; Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.; Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336.. o.; Szécsi–Kovács: Kelemen Endre orvosszakértő...

87 ÁBTL, 3.1.9. V-143154/1. Mayer Antal és társai.

88 Tóth Ferenc államvédelmi százados halotti anyakönyvi...; BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 716. o. Erős István és társai pere, Jelentés.

89 BFL, XXV. 4. a. Nb.3679/1957. 236. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára tett közzé az interneten, valóban látszik, ahogy Tóth el van terülve és megmerevedett, ami alátámasztja Diamant verzióját a százados halálát illetően.

1. kép. Tóth Ferenc államvédelmi százados holtteste az Eötvös utcában

1958. január 29-én az Erős István és társai ügyében tartott elsőfokú bírósági tárgyaláson először hallgatták meg Bodnár Imre tanút, aki előadta, hogy a kiadatást követően Tóthot a tömeg agyonverte, majd bicskával szurkálta. Azzal folytatta, hogy *„mikor a sértett már meghalt, spárgával, vagy dróttal, amit már a lábára kötöttek kihúzták őt*, az Aradi-utca és a körút sarkára [...]".[90] (A szerző kiemelése.)

Arra vonatkozóan, hogy Tóth Ferenc már az Eötvös utcában belehalt a sérüléseibe, további bizonyítékokat lehet felsorolni. A Tóth boncolásáról készült jegyzőkönyvben az orvosszakértők megállapították, hogy többek között koponyalapi, fogmedernyúlvány-, nyelvcsont-, pajzsporc- és arccsonttörést szenvedett el, valamint szívszúrás érte. A szakértők szerint a sérülések egymás után, rövid időn belül, kemény tárgy behatását követően történtek, továbbá megállapították, hogy a fej, illetve a koponya sérülései és a szívszúrás már önmagukban képesek lettek volna az áldozat halálát okozni.[91] A kemény tárgynak, mellyel a töréseket okoz-

90 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 315. o. Erős István és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalás.

91 BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 360–361., 363–364. o. Babér István pere, Jegyzőkönyv Tóth Ferenc holttestének szemléjéről és boncolásáról.

ták, egy puskatus pont megfeleltethető. A szívszúrással kapcsolatban dr. Földes Vilmos orvosszakértő Mayer Antal bírósági tárgyalásán azt nyilatkozta, hogy „a szív-szúrás után a sértettek általában 1-2 percig szoktak élni".[92]

2. kép. Tóth Ferenc államvédelmi százados holtteste

További elváltozásokat is találtak a boncolást végzők, azonban ezekkel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a test rothadása miatt pontosan már nem állapítható meg, hogy a lincselés során szenvedte-e el őket a sérült. Tóth kiadatását követően a lincselés időtartamát – tehát a halál bekövetkezésének idejét – Molnár Imre az 1957. szeptember 27-én megtartott bírósági tárgyaláson nagyjából öt percre tette.[93]

A nyomozás és a bírósági tárgyalás során több személy merült fel, akik a századoson a szúrást ejthették. Az 1957. június 12-én történt szembesítés során Diamant Béla állította, hogy az Eötvös utcában az épületből kinézve látta Tóth Mihályt, amint többször beleszúrt Tóth Ferencbe, majd segített kötelet kötni a lábára, és a test vonszolása közben ismét több késszúrást ejtett rajta.[94]

92 BFL, XXV.4. a. Nb. 3679/1957. 279. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

93 BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 360. o. Babér István pere, Jegyzőkönyv Tóth Ferenc holttestének szemléjéről és boncolásáról; BFL, XXV. 4. a. Nb.3679/1957. 253. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

94 ÁBTL, V-143154. 191. o. Mayer Antal és társai, Szembesítési Jegyzőkönyv.

Szeptember 23-án az elsőfokú bírósági tárgyaláson Diamant előadta, hogy Tóth Mihály az utca ellentétes irányából közeledett, mint ahol a tömeg éppen az államvédelmi századost verte, majd egy késsel „ötször vagy többször beleszúrt".[95]

Tóth ezt természetesen letagadta. A tanú erre azzal kontrázott, hogy a vádlott jellegzetes arcát sosem felejtené el, továbbá elmondta, hogy az egyik szúrás alkalmával a bicska összecsukódott, és megsértette a kezét. Tóth ezt követően ismét tagadott, azzal védekezett, hogy neki sosem volt bicskája, emellett más színű ruhát viselt 1956. október 31-én, mint amelyről Diamant állítja, hogy azon a napon azt viselte (fehér ing, lódenkabát).[96] A tárgyalás során később azt is letagadta, hogy azon a napon járt volna az Eötvös utcában.[97]

A Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya ezt követően elrendelte Tóth Mihály kezének megvizsgálását. A vizsgálatot dr. Kelemen Endre bírósági orvos végezte el, aki a jelentését november 25-én terjesztette fel. A vizsgálat során megállapította, hogy „Tóth Mihály mindkét kézfején, tenyerén, alkarjának feszítő és hajlító oldalát pontosan megvizsgálva, ott semmiféle szúrt vagy vágott sérülésnek nyomát kimutatni nem tudtam".[98]

A per szétválasztását követően, immáron Erős István és társai 1958. január 22-i bírósági tárgyalásán Tóth Mihály ismét tagadta, hogy 1956. október 31-én járt volna az Eötvös utcában. 1958. február 5-én az elsőfokú ítéletben Tóth Mihályt felmentették a gyilkosság vádja alól, mivel a bíróság úgy találta, Diamant Bélán kívül más nem látta, hogy a vádlott többször beleszúrt volna Tóth Ferenc államvédelmi századosba. Indokként hozták még fel, miszerint a tanú a történteket a harmadik emeletről nézte, így nem láthatta, ahogy a bicska Tóth kezében összecsukódik, és megsebzi őt, emellett enyhítő körülményként értékelték családos állapotát.[99]

A másik személy, akit a késszúrások elkövetésével vádoltak, Erős István volt. A szeptember 23-i tárgyaláson Kenedi András állította, hogy látta, amint Erős többször beleszúrt Tóth századosba. Mindezt onnan jegyezte meg, hogy aki a szúrásokat elkövette, annak a bal keze ugyanúgy csonka, mint a vádlottnak. Erős azzal védekezett, hogy ő ezzel kapcsolatban nem emlékszik semmire.[100]

Az 1958. január 22-én megtartott bírósági tárgyaláson Kenedi továbbra is fenntartotta vallomását, miszerint látta Erőst, ahogy több szúrást ejt a századoson. Az egyetlen tényező, amellyel kapcsolatban megváltoztatta az 1957. szep-

95 BFL, XXV. 4. a. Nb.3679/1957. 236. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.
96 Uo.
97 Uo. 263. o.
98 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 804. o. Erős István és társai pere, Tóth Mihály orvosi vizsgálata.
99 Uo. 334., 337. o. I. fokú bírósági jegyzőkönyv.
100 BFL, XXV. 4. a. Nb. 3679/1957. 263. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalás.

tember 23-i tárgyaláson elhangzott szavait, az volt, hogy itt már úgy állította be, hogy Erős lehajolva szurkálta Tóthot. A tárgyalás során erre Erősnek már nem volt lehetősége reagálni.[101]

Az 1957. szeptember 27-én megtartott bírósági tárgyaláson Kenedi András mellett Molnár Imre is állította, hogy látta, amint Erős és egy másik személy szúrásokat ejtett Tóth századoson, majd ugyanezt válaszolta a népbíró ezzel kapcsolatban feltett kérdésére is.[102]

Erős István orvosi leletei adhatnak választ arra a kérdésünkre, hogy miért válaszolta a bíróságon, hogy ő nem emlékszik semmire a lincselést illetően. 1957. május 26-án dr. Balassa László igazságügyi elmeorvos és dr. Kelemen Endre bírósági orvos megvizsgálták Erős Istvánt. A vizsgálat során megállapították, hogy a nevezett 10 éve szenved epilepsziában, mely átlagosan kéthetente jelentkezik nála. A vádlott, mivel analfabéta, hiányos iskolázottságánál és epilepsziájánál fogva nehezen tud gondolkodni, emiatt könnyen kerül a tömeg hatása alá. Az orvosszakértők a véleményükben leszögezték, hogy a „cselekményének következményeit és helytelenségét nem mérlegelte olyan gondosan, mint az más- teljesen egészséges személynél elvárható. Ezt, mint korlátozó körülményt értékeljük".[103] A felesége szerint Erős részeges.[104]

A bírósági tárgyaláson a részegség és az epilepszia összefüggéseiről Balassa úgy nyilatkozott, hogy „[a] vádlott esetében, ha iszik alkoholt, akkor könnyebben kap rohamot".[105] Erős felesége a tanúkihallgatása során állította, hogy az ellenforradalom idején a férje többször 10 óra után tért haza részegen, továbbá nem tudott arról, hogy Erős részt vett volna az akasztásban.[106]

Az elmeorvosi vizsgálaton az orvosok kikérdezték Erőst arra vonatkozóan, hogy mi a letartóztatásának oka. Kérdésükre azzal válaszolt, hogy jelen volt az akasztásnál, megpróbált segíteni Tóth felemelésében, de mivel az egyik keze csonka, így nem tudott, mit tenni.[107]

Erős Istvánnal kapcsolatban az 1958. február 5-én kihirdetett ítéletben a bíróság a tényállásban leszögezte, hogy a vádlott „[ú]tközben az Eötvös utcában [...] a földön fekvő sértettbe zsebkésével többször beleszúrt".[108]

101 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 307. o. Erős István és társai pere. I. fokú bírósági tárgyalás.

102 Uo. 252. o. I. fokú bírósági tárgyalás. Molnár Imre azonban nem állította, hogy Erős mellett a másik késelő Tóth Mihály lett volna.

103 Uo. 83–43. o. Erős István elmeorvosi vizsgálata.

104 Uo. 83. o.

105 BFL, XXV.4. a. Nb.3679/1957. 218. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv.

106 Uo. 511. o. Erős Istvánné tanúkihallgatása.

107 Uo. 83–43. o. Erős István elmeorvosi vizsgálata.

108 Uo. 331. o. I. fokú bírósági ítélet.

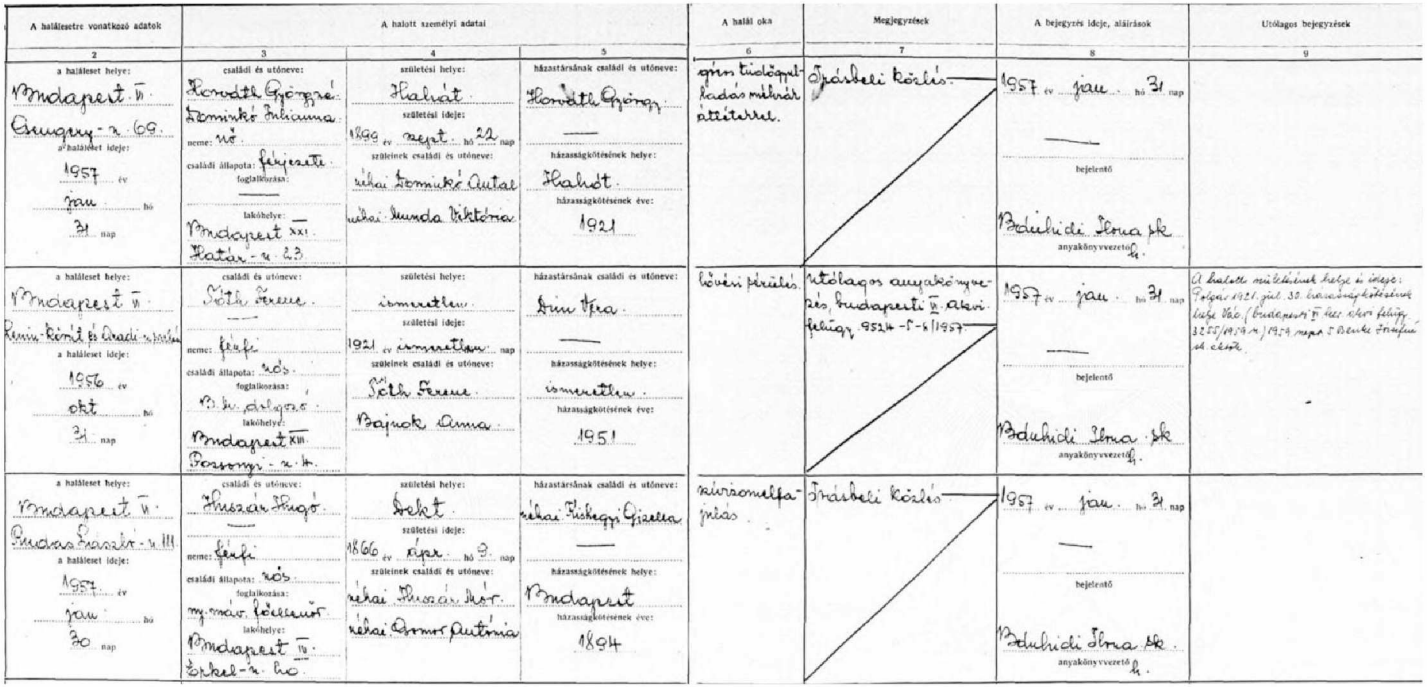

A haláleset ideje	A halott személyi adatai			A halál oka	Megjegyzések	A bejegyzés ideje, aláírások	Utólagos bejegyzések
2	3	4	5	6	7	8	9
a haláleset helye: Budapest II. Csuppy-u. 69. a haláleset ideje: 1957 év jan hó 31 nap	családi és utóneve: Horváth Györgyné Dominkó Julianna. neme: nő. családi állapota: férjezett. foglalkozása: —. lakóhelye: Budapest XXI. Határ-u. 23.	születési hely: Halvát. születési ideje: 1899 év sept hó 22 nap. szüleinek családi és utóneve: néhai Dominkó Antal. néhai Kunda Viktória.	házastársának családi és utóneve: Horváth György. —. házasságkötésének helye: Halvát. házasságkötésének éve: 1921	gyógyszerelési kudarás miatti átéléssel.	Járásbeli közlés.	1957 év jan hó 31 nap. —. bejelentő. Bdudvidi Ilona sk. anyakönyvvezető.	
a haláleset helye: Budapest II. Keleti pu. Várakozó csarnok. a haláleset ideje: 1956 év okt hó 31 nap	családi és utóneve: Tóth Ferenc. —. neme: férfi. családi állapota: nős. foglalkozása: MÁV. dolgozó. lakóhelye: Budapest XIII. Forrogi-u. 14.	születési hely: ismeretlen. születési ideje: 1921 év ismeretlen nap. szüleinek családi és utóneve: Tóth Ferenc. Bajnok Anna.	házastársának családi és utóneve: Ismeretlen. —. házasságkötésének helye: ismeretlen. házasságkötésének éve: 1951	lövési sérülés.	utólagos anyakönyvezés, budapesti II. akv. felügy. 9524-5-1/1957.	1957 év jan hó 31 nap. —. bejelentő. Bdudvidi Ilona sk. anyakönyvvezető.	A halotti műtéteknek helye és ideje: Tápiószentmárton 1921. július 30. Házasságkötésének helye: Vác (Budapesti II. ker. akvi. felügy. 3255/1956-4/1954 napra.) Utólagos bejegyzés alapja.
a haláleset helye: Budapest II. Rudas Szoros-u. 111. a haláleset ideje: 1957 év jan hó 30 nap	családi és utóneve: Huszár Hugó. —. neme: férfi. családi állapota: nős. foglalkozása: m. kir. főtanácsos. lakóhelye: Budapest II. Erkel-u. 6.	születési hely: Sokt. születési ideje: 1866 év ápr hó 9. nap. szüleinek családi és utóneve: néhai Huszár Mór. néhai Armer Antónia.	házastársának családi és utóneve: néhai Tichy Gyi Gizella. —. házasságkötésének helye: Budapest. házasságkötésének éve: 1894	szívizomelfajulás.	Járásbeli közlés.	1957 év jan hó 31 nap. —. bejelentő. Bdudvidi Ilona sk. anyakönyvvezető.	

3. kép. Tóth Ferenc államvédelmi százados halotti anyakönyvi kivonata[109]

109 Forrás: Tóth Ferenc államvédelmi százados halotti anyakönyvi...

A másodfokú bírósági tárgyaláson Erős ügyvédje a tényállást tévesnek ítélte. Kifejtette, hogy Erősnek az akasztást megelőzően, október 27-én már volt epilepsziás rohama, ráadásul ezekben a napokban többször ivott is, így nagy valószínűséggel rosszul emlékszik a történtekre. További indokként az alábbiakat hozta fel: meg kellene állapítani, hogy Tóth Ferenc államvédelmi százados életben volt-e az akasztás során, hiszen enélkül Erőst se lehet bűnösnek tekinteni, valamint a bíróság nem állapította meg, az október 31-i események során a vádlott epilepsziás rohamot mikor kapott.[110]

Tóth Ferenc államvédelmi százados Eötvös utcában bekövetkezett halálát a különböző hatóságok anyagai is alátámasztják. 1957. június 27-én az ügyész Törzsök József május 6-án tartott kihallgatásával kapcsolatban feljegyezte, hogy beismerte a gyanúsított, hogy részt vett a százados *holttestének* felakasztásában.[111] (A szerző kiemelése.)

November 21-én – a november 5-én elrendelt pótnyomozás teljesítéséről készült jelentésben – Bruzsa Gábor rendőrnyomozó főhadnagy úgy fogalmaz, hogy „[b]eszélgetést folytattunk 14 személlyel. A VI. Eötvös u. 25/b. sz. házból, amely előtt a lincselés történt [...]".[112]

Az ügyhöz kapcsolódóan további érdekességeket rejt Tóth halotti anyakönyvi kivonata, melyben a halál okához lövési sérülést jegyeztek be. Mayer Antal, Erős István és társai, valamint Babér István ügyében azonban a kihallgatások és szembesítések alatt, továbbá az ügyészi és bírói szakaszban sem került elő arra vonatkozó adat, hogy akik jelen voltak az Eötvös utcai eseményeknél, hallottak-e lövést eldördülni. A boncolás során pedig a holttestben sem a lövedéket nem találták, sem pedig – amennyiben a lövedék keresztül ment volna a testen – olyan bemeneti nyílást, melyhez egy kimeneti nyílás is társult volna.

Tóth Ferenc államvédelmi százados felakasztása

Úgy vélem, hogy az eddig leírtak alapján helytálló következtetés: a századost, mire felakasztották, már nem volt életben. A tanúkihallgatások és a bírósági tárgyalás során bizonyíték gyanánt felmerült Erős tevékenységére vonatkozóan, hogy a kabátja az események során állítólag véres lett. Kenedi András tanú Erőst október 31-én szürke lódenkabátban látta, ezzel szemben a vádlott ügyvédje a másodfokú tárgyaláson arra az álláspontra helyezkedett, hogy védence ezen a napon zöld lódenkabátot viselt, hiszen Rosenthal Judit a tanúkihallgatások

110 Uo. 374. o. Erős István és társai pere, II. fokú bírósági tárgyalás.

111 ÁBTL, 3.1.9. V-143154/1. 205. o. Mayer Antal és társai.

112 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 802. o. Erős István és társai pere, Jelentés Erős István és társai ügyében elrendelt pótnyomozás teljesítéséről.

során ugyancsak a zöld színű kabátról állította, hogy vérfoltokat látott rajta apja hazajövetelekor. Ezzel ellentétben Erős felesége nem tudott arról, hogy férje zöld lódenkabátja véres lett volna.[113]

A nyomozás során 1957. március 19-én dr. Földes Vilmos és dr. Gyöngyösi Sándor vizsgálta meg az Erős tulajdonát képező zöld lódenkabátot. A ruhadarabon azonban nem találtak vérfoltot. Május 15-én egy szürke lódenkabátot is megvizsgáltak, melyen ugyancsak nem találtak vérnyomokat.[114]

Babér István letartóztatását követően, 1958. szeptember 15-én elmondta kihallgatása során, hogy 1956. október 31-én, mire odaértek az akasztás színhelyére, addigra Tóthot már vasdróttal felakasztották a fára. Az esetről több olyan fénykép is készült, ahol lehetett látni, amint Babér István éppen nevet. Ő maga beismerte, hogy valóban örült az államvédelmi százados felakasztásának, azonban az akasztásban nem vett részt.[115]

Az I. fokú ítéletben a tényállás azonban megállapította, hogy az Eötvös utcában a kiadatást követelő tömegben Babér már ott volt, arra alapozva, hogy Molnár Imre a tanúkihallgatás során és a bírósági tárgyaláson is azt nyilatkozta, hogy látta a kucsmás alakot.[116]

Babér akasztásban vállalt szerepének bebizonyítására a bíróság minden eszközt igyekezett bevetni. Igyekeztek olyan tanukat is beidézni, akik nem láthatták pontosan az eseményeket. Ilyen volt például Pollák Gyula, aki a Lenin körút 77. szám alatt lévő munkahelyén tartózkodott október 31-én. Tanúkihallgatás során elmondta, hogy látta, amint Tóth Ferencet a tömeg és az épület fele kíséri, majd befordulnak az Aradi utcán. Egy idő múlva Tóthot a tömeg már kötéllel vonszolta; ezek között az emberek között egy szürke munkászubbonyos, kucsmás férfi is jelen volt, akiben a fényképekről Babért ismerte fel. 1958. október 4-én, Pollák és Babér szembesítése során utóbbi személy tagadta, hogy részt vett volna a vonszolásban vagy az akasztásban, azonban azt újból beismerte, hogy ott állt a felakasztott test mellett.[117]

Pollák érdekes módon a bírósági tárgyaláson – Kenedihez és Molnárhoz hasonlóan – azt állította, hogy Tóthot a Vörösmarty utcában lévő rendőrkapi-

113 BFL, XXV. 4. a. Nb. 3679/1957. 262. o. Mayer Antal és társai pere, I. fokú bírósági tárgyalási jegyzőkönyv; BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 374. o. Erős István és társai pere; Uo. 499. o. Rosenthal Judit tanúkihallgatása; Uo. 511. o. Erős Istvánné tanúkihallgatása.

114 BFL, XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok 1957. év 7083. 37–38. o. Erős István és társai pere, Orvosszakértői lelet és vélemény.

115 ÁBTL, 3.1.9. -V-144 484. 79–80. o. Babér István kihallgatása.

116 BFL, XXV. 4. a. 8101/58. 170. o. Babér István pere Molnár Imre tanúkihallgatása; Uo. 545. o. Babér István pere, I. fokú bírósági tárgyalás.

117 ÁBTL, 3.1.9. -V-144 484. 155–156. o. Pollák Gyula kihallgatása; Uo. 157–158. o. Pollák Gyula és Babér István szembesítése.

tányságra vitték be. Amikor onnan húzták visszafelé az államvédelmi százados holttestét, akkor felfedezte a tömegben a kucsmás férfit.[118] A tanú által elmondottak hitelességét alaposan meg lehet kérdőjelezni, hiszen a tanúkihallgatás és szembesítés során egyszer sem monda, hogy látta, amint a Vörösmarty utcai rendőrségre viszik be Tóthot. Emellett egyelőre arra sem tudunk választ adni, hogy Erős István és társai ügye óta az Eötvös utcában lezajlott események mégis miért kerültek át a Vörösmarty utcába.

Babér István 1959. január 6-án a bírósági tárgyaláson ismét elmondta, hogy az akasztásban nem vett részt, azt követően került a tömegbe. Február 12-én a fellebbezési tárgyalás során védője kifejtette, hogy a tényállás nincs megnyugtató módon bizonyítva – arra hivatkozott, hogy a tanúk a történteket messziről látták, és az esemény óta hosszú idő telt el. A gyilkosság bűntettében való elmarasztalást megalapozatlannak ítélte, és kérte ennek hatályon kívül helyezését.[119] Ezzel szemben az ügyész az elsőfokú bíróság ítéletét megalapozottnak ítélte. A tárgyaláson az utolsó szó jogán Babér rámutatott: „Ha én bűnös lettem volna gyilkosságban, akkor disszidálhattam volna. Teljesen tiszta a lelkiismeretem."[120]

Összegzés

A Tóth Ferenc államvédelmi százados haláláért kivégzett három személy ügye jól érzékelteti, hogy a kádári megtorlás adott esetben megfelelő bizonyítékok nélkül is képes volt embereket a halálba küldeni. Mayer Antal esetében jól látszik, hogy a hatalom eltökélt szándéka volt, hogy eltegyék láb alól, hiszen a nyomozás során megállapították, hogy Károlyi József felelős a százados kiadásáért, ennek ellenére a bíróságon lezajlott színjátékkal sikerült elkenni az ügyet. Emellett figyelemre méltó, hogy míg Tóth Mihálynál a bíróság figyelembe vette családos állapotát az ítélet kiszabásánál, addig ez Mayer esetében nem történt meg.

Erős István ügye során a kabátok vizsgálatát illetően és az ennek ellentmondó tanúvallomásokkal ugyancsak a hatalom keresztülvitte szándékát. Ügyvédje hiába hivatkozott Tóth halálának ismeretlen időpontjára, továbbá azokra a körülményekre, melyek arra utalnak, hogy Erős ezekben a napokban epilepsziás rohamot kapott, és emiatt elképzelhető, hogy nem is volt jelen az eseményeknél. Babér István esetében az ügy és annak végkifejlete ugyancsak egymásnak ellentmondó tanúvallomásokkal terhelt.

A korábban leírtak mellett fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy az ellentmondásokat ellentmondásokra halmozó három perrel kapcsolatban a teljes igazságot

118 BFL, XXV. 4. a. 8101/58. Babér István pere, I. fokú bírósági tárgyalás, 546. o.
119 Uo. 554. o.
120 580. o. II. fokú bírósági tárgyalás.

sosem fogjuk megismerni. A forrásokban például nem írják le, hogy a vádlottakat mikor bántalmazták fizikailag, így kikényszerítve a vallomásukat; erre csak következtetni tudunk, mint ahogy ezt tettük Kenedi András esetében is.

A tanulmány a három perrel kapcsolatban kizárólag Tóth Ferenc ügyét igyekezett körbejárni, ez esetben is kimondottan a kivégzettekre koncentrálva. Ebből kifolyólag a témát nem tekintjük lezártnak, további kutatásokra lesz szükség, melyek nagy valószínűséggel még jobban megvilágítják majd a kádári megtorlás mechanizmusait.

Felhasznált irodalom

Elektronikusan elérhető adatbázisok

Nemzeti Emlékezet Bizottsága Adatbázis: https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:2637466198267::NO:RP,2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81512 (Letöltés: 2024. 01. 19.)

Family Search Adatbázis. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6XLS-7VS?view=index&action=view (Letöltés: 2024. 01. 19.)

Szakirodalom

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.

Kis József: A Mohai-ügy az eljárás során született orvosszakértői tevékenység tükrében. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 307–336. o.

Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

Szécsi András – Kovács Gábor: Kelemen Endre orvosszakértő szakmai életrajzi adatai. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 337–349. o.

Galambos István

Az 1956-os mosonmagyaróvári népítélet a bíróság előtt, különös tekintettel a szakértői véleményekre[1]

Bevezetés helyett

Mosonmagyaróvárott 1956. október 27-én népítélet történt, amelynek három határőrtiszt esett áldozatul. A *népítélet* kifejezés használata ez esetben nem pusztán egy szebb szó a vádiratként szolgáló ügyészi végindítványban[2] szereplő *gyilkosság* helyett, és semmiképpen nem a tett mentegetését célzó eufemizmus. Az 1957. október 27-én történtek ugyanis kétségkívül megfelelnek a *népítélet* szótár szerinti jelentésének: „felháborodott tömeg által a tettesen vagy a gyanúsított személyen bírói eljárás és ítélet nélkül végrehajtott megtorlás".[3] A népítélet ugyan nem büntetőjogi kategória, hanem köznyelvi kifejezés, ugyanakkor rámutat a később gyilkosságként értelmezett cselekmény és a tömeg felháborodását előidéző előzmények közötti szoros összefüggésre.

Az ügyben elsőfokon eljáró Győri Megyei Bíróság különtanácsa ugyanakkor egészen más összefüggéseket vélt felfedezni, és tartott szükségesnek az ítélet felvezető részében rögzíteni. A bíróság először is leszögezte, hogy a mosonmagyaróvári, a győri és az országos – általa ellenforradalminak értékelt – események szoros összefüggésben álltak egymással, azok *előkészítéséről* írt, sőt megálla-

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére készült.

2 A Győr-Sopron Megyei Ügyészség 1957. TÜK 0010. számú végindítványa. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

3 *A magyar nyelv értelmező szótára, 5. köt.* Budapest, Magyar Akadémiai Kiadó, 1961. 186. o.

pította, hogy Földes Gábor[4] I. rendű vádlott „már 23-a előtt a beszervezettek között van".[5]

Ez az ítéletet bevezető rész kitért a győri Petőfi Kör megalakítására, Földes személyi kapcsolataira és a „per anyagából" levont következtetésre, miszerint a tüntetések szervezése időzítve volt szinte megyeszerte a Nagy Imre pozícióinak megszilárdulása idejére, végül csaknem érintőlegesen, egy bekezdésben megemlítette azt az eseményt, amelyet a mosonmagyaróvári laktanya lefegyverzésének minősít, és amely a 27-ei események igazi kiváltója volt.

A 26-ai események leírása helyett a következő, a bíróság szemléletét jól tükröző sorokat találjuk: „A mosonmagyaróvári laktanya lefegyverzése döntő tényező volt a nyugati beavatkozás lehetőségeinek szélesítése terén. Október 26-án történt a lefegyverzés és már 27-én a lincselésnél nyugati újságírók segítenek és egy-két nap alatt elözönlötték Győr megyét. Adat van a perben arra is, a határőrlaktanyában gyűltek össze a deklasszáltak, volt tőkések, földbirtokosok, és ott készültek a »szabad, független Magyarország építésére«. Ezek a körülmények is, a per anyagával szoros összefüggésben világosan mutatják, nem csak az ellenforradalom módszereit, a benne szereplők karakterét, hanem céljait is."[6]

Ezek az ítélet indoklásrészéhez fűzött bevezetőben szereplő, axiómákként kezelt, valójában semmivel nem bizonyított – ráadásul hamis – állítások arra utalhatnak, hogy a bíróság célja elsősorban nem az események feltárása, az igazság keresése lehetett, hanem sokkal inkább a párt 1956-tal kapcsolatos decemberi téziseinek[7] igazolása.

Meggyőződésem, hogy az 1956. október 26-ai sortűz a másnapi népítélet fontos előzményét jelenti, annak dacára, hogy a bíróság nem emelte ki ezt az összefüggést, talán azért, mert más, a párthatározatnak jobban megfelelő okokat keresett a nyilvánvaló indokok helyett.

4 Földes Gábor, a győri forradalom egyik vezetője, a Győri Nemzeti Tanács tagja, a Földes-per I. rendű vádlottja. A Győri Megyei Bíróság különtanácsa 1957. június 10-én halálra ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa 1957. december 21-én helybenhagyott, így 1958. január 15-én Győrött kivégezték.

5 A Győri Megyei Bíróság B.009/1957/42. számú ítélete, 7., Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

6 Uo. 8. o.

7 A hazánkban 1956. október 23-án kezdődött események okai és előzményei. A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának határozata. In Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, I. kötet*. Budapest, Intera, 1993. 238–240. o.

A kutatás céljai, előzményei, forrásai és nehézségei

Jelen tanulmánynak nem lehet célja a győri vagy mosonmagyaróvári eseményekkel kapcsolatos rendőri/jogi eljárások összességének vagy a Földes Gábor és társai ellen folytatott pernek a részletes bemutatása, csupán a mosonmagyaróvári népítélettel kapcsolatos rendőri, ügyészi és bírói munkát kívánja elemezni, különös figyelmet fordítva a szakértői tevékenységre.

A per elemzését amúgy is számos probléma terheli. Ezek közül talán az első, hogy miért éppen Földes Gábor lett az elsőrendű vádlott. Erre a „szerepre" eredetileg valószínűleg Szigethy Attila,[8] a forradalom győri vezetője lehetett kijelölve, holott Kádárék 1956. november 21-én még azon gondolkodtak, hogy valamilyen formában a kormány munkájába is bevonják. 1957. február 7-én helyet kapott egy Bulgáriába utazó hivatalos küldöttségben, 1957. február 26-án maga Kádár János is utalt rá, hogy Szigethyre komolyan számít. Csak azt követően tekintették „tudatos ellenforradalmárnak", hogy a komolyabb együttműködést elutasította, sőt hitet tett a forradalom eredményei mellett.[9]

Szigethy öngyilkossága után kerülhetett a fővádlott szerepébe Földes Gábor. Ezt támasztják alá a nyomozati anyagok is. A vizsgálati szakaszban ugyanis még külön kezelték a szervezkedéssel vádolt Földes Gábor, Tihanyi Árpád[10] és Gulyás Lajos[11] elleni, a gyilkossággal vádolt Kiss Antal[12] és társaival szembeni, valamint az Ambrus József őrnagy[13] és társai elleni pereket. Az első két ügy vádlottjait együtt állították bíróság elé, amely 1957. június 10-én hozta meg elsőfokon az

8 Országgyűlési képviselő, a Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei alelnöke, a győri forradalom vezetője, előbb a győri Nemzeti Tanács, majd a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke. 1957. augusztus 12-én – két sikertelen öngyilkossági kísérlet után – kivetette magát a győri katonai kórház második emeletéről, azonnal meghalt.

9 M. Kiss Sándor: „Megint olyan helyre vittük, ahonnan kiugorhatott..." In M. Kiss Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után*. Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 2006. 300. o.

10 Tanító, a győri Nemzeti Tanács tagja, a Földes-per II. rendű vádlottja. A Győri Megyei Bíróság különtanácsa 1957. június 10-én halálra ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa 1957. december 21-én helybenhagyott, így 1957. december 31-én Győrött kivégezték.

11 Református lelkész, a Földes-per III. rendű vádlottja. A Győri Megyei Bíróság különtanácsa 1957. június 10-én halálra ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa 1957. december 21-én helybenhagyott, 1957. december 31-én Győrött kivégezték.

12 A Földes-per V. rendű vádlottja. A Győri Megyei Bíróság különtanácsa 1957. június 10-én életfogytig tartó börtönre ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa 1957. december 21-én halálos büntetésre súlyosbított, így 1957. december 31-én Győrött kivégezték.

13 A 30. műszaki zászlóalj (Pf.5681) parancsnoka, az Ambrus-per I. rendű vádlottja. Ügyüket az 1957. november 25-én kelt végzéssel egyesítették a Földes-perrel. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa 1957. december 21-én 15 év börtönre ítélte.

ítéletét.[14] Másodfokon azonban már a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa járt el – összevonva az ügyet az Ambrus József őrnagy és társai elleni perrel –, és mondta ki a jogerős ítéleteket 1957. december 21-én.[15]

A korabeli rendőri, ügyészi és bírói munka döntően a három határőrtiszt halálának körülményeivel, az elkövetők vélt vagy valós indítékaival, személyi kapcsolataival, a „népi demokráciával" kapcsolatos feltételezett ellenérzéseivel foglalkozott. A népítélet közvetlen előzményét és okát jelentő 26-ai, határőrlaktanyánál történt fegyverhasználat – sortűz – ügyében nem volt átfogó vizsgálat. A mosonmagyaróvári, Levél úti laktanyában elhelyezett 30. műszaki zászlóalj alakulatjelentésében[16] ugyanakkor szerepelt az esemény.

A Belügyminisztérium csak 1989-ben állított fel vizsgálóbizottságot a laktanya előtti sortűz körülményeinek tisztázására, amely vizsgálat, illetve az ennek eredményeit összefoglaló jelentés[17] megerősítette a korabeli alapos vizsgálat hiányát, amelyet az is indokolhatott, hogy Dudás István százados,[18] a laktanya parancsnoka az esemény után a kerületparancsnokság, illetve a pártbizottság felé „valótlan jelentést tett, csak egy halottról és néhány sebesültről számolt be".[19]

Elgondolkodtató, hogy a határőrlaktanyánál történt fegyverhasználat, amelynek következtében az idézett ítélet szerint közel száz halott és még több sebesült maradt a helyszínen[20] (a Hering-jelentés legalább 52 civil halottról és 63 sebesültről[21] szólt), sem a katonai, sem a rendőri szervek figyelmét nem keltette fel annyira, hogy olyan átfogó vizsgálatot folytassanak az ügyben, mint azt a népharag három határőrtiszt-áldozata esetében tették. Ebből (is) következett az, hogy a népítélet fontos előzményét jelentő sortűz körülményeit és az ebből adódó népharagot – bár az a tanúvallomásokban többször is említésre kerül – a bíróság sem vizsgálta behatóbban.

14 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

15 A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégium különtanácsának Katf.Kt. 0156/1957. számú ítélete. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

16 HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 29. ő. e. 285–391.

17 A Belügyminisztérium Személyzeti és Munkaügyi Főosztály Fegyelmi Osztályának megállapításairól készült jelentés az 1956. október 26-i mosonmagyaróvári határőrlaktanyánál történt események kivizsgálásáról. BM Személyzeti és Munkaügyi Főosztály Fegyelmi Osztály 17-430/1989. (a továbbiakban: Hering-jelentés). Másolata: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, IX. 6. b. 18. doboz 1. csomó

18 Dudás István százados, a mosonmagyaróvári határőrlaktanya parancsnoka. 1989-ben a Hering-jelentés, majd a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Katonai Tanácsának KB. I. 49/1998. számú ítélete megállapította felelősségét az 1956. október 26-ai mosonmagyaróvári sortűzben.

19 Uo. 23. o.

20 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 11, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

21 Hering-jelentés, 24–25. o.

Még az 1986-ban megjelent, a mosonmagyaróvári eseményeket említő 1956-tal foglalkozó munka[22] megállapításai is – a bírósági perhez hasonlóan – szinte kizárólag az állampárt szempontjaihoz igazodtak. Talán az évtizedek óta tartó hallgatás is okozta, hogy 1989-től a kutatás és a közvélemény érdeklődésének gócpontjában elsősorban az október 26-ai fegyverhasználat állt. Ez mindenben megfelelt az M. Kiss Sándor által megfogalmazott, az Antall-kormány 1993. január 21-én kelt határozatával létrehozott Történelmi Tényfeltáró Bizottság által használt 1956-os sortűzfogalomnak.[23]

A rendszerváltást követően megjelent első munkák célja érezhetően a tényfeltárás és az áldozatok családtagjainak egyfajta információs kárpótlása volt. A történetek feltárásának, az igazság kiderítésének igényével fellépő *In memoriam Mosonmagyaróvár 1956. október 26.*[24] – amely egyébként leközölte Dudás István százados levelét is – és az áldozatoknak emléket állító *Széttört bilincsek*[25] mellett hamar megjelentek a tudományos összefoglalók is. Ezek közül érdemes megemlíteni a Történelmi Tényfeltáró Bizottság megállapításait összegző *Kinek a forradalma?*,[26] a vonatkozó források egy részét közlő *Rejtett dokumentumok*,[27] illetve az újabb kutatási eredményeket is feldolgozó *„Mától kezdve lövünk"*[28] című köteteket, valamint az *Utak 56-hoz, utak 56 után*[29] több tanulmányát, továbbá Szakolczai Attilának a megyei eseményekről szóló összefoglalóját.[30]

Az események legteljesebb összefoglalása a *Mosonmagyaróvár 1956* című kötet[31] keretein belül történt meg, amely Bank Barbara, Szabó Róbert és Szabó Csaba tanulmányai mellett számos visszaemlékezést is közölt. Fontos részletekkel szolgál továbbá az Erdős Kristóf szerkesztésében megjelent, Gulyás Lajos

22 Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1986.

23 Kahler Frigyes (szerk.): *Sortüzek 1956*. Lakitelek, Igazságügyi Minisztérium – Tényfeltáró Bizottság, 1993. 5. o.

24 Csicsai Ferenc – Papp Gyula (szerk.): *In memoriam Mosonmagyaróvár 1956. október 26.* Mosonmagyaróvár, Mosonmagyaróvár VMK – MDF Helyi Szervezete, 1990.

25 Dancs Lajos: *1956 – Széttört bilincsek avagy a mosonmagyaróvári vérfürdő. Dancs Lajos forradalmi élménybeszámolója az 1956-os magyar forradalom egyik legvéresebb fejezetéről.* Mosonmagyaróvár, Pannon Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara, 1996.

26 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban.* Budapest, Püski – Kortárs, 1997.

27 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Rejtett dokumentumok. Forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.

28 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *„Mától kezdve lövünk." Tíz év után a sortüzekről.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2003.

29 M. Kiss Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után.* Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 2006.

30 Szakolczai Attila: Győr-Sopron megye. In Szakolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma, II. kötet.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 141–210. o.

31 Lukácsi Zoltán (szerk.): *Mosonmagyaróvár 1956*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2006.

kivégzett református lelkipásztor kegyelmi ügyéről szóló kitűnő munka.[32] Az eseményekről készült, visszaemlékezéseket is rögzítő dokumentumfilmeket szintén érdemes megemlíteni, köztük kiemelten a *Vérrel és kötéllel.* című alkotást[33]

A mosonmagyaróvári eseményekre vonatkozó peranyag, a Földes-per iratai a legteljesebb formában a Győri Törvényszék irattárában lelhetők fel,[34] további értékes források találhatók az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára dossziéiban,[35] a Hadtörténelmi Levéltárban,[36] de fontos adalékokkal szolgál a már említett Hering-jelentés, valamint a Dudás István és társaival szemben az 1990-es években folytatott büntetőeljárás és ítélet is.[37]

Az események rekonstruálására törekvő kutató több problémával kénytelen szembesülni. Az első és talán legfontosabb a korabeli iratok hitelességének a kérdése. A mai kor embere számára természetes, hogy mind a nyomozóhatóságoknak, mind az ügyészségeknek és a bíróságoknak a történtek feltárása, a tények és körülmények megállapítása az elsődleges célja és feladata. A fennmaradt nyomozati vagy peranyagokban szereplő adatokat, minősítéseket nem fogadhatjuk el kritika nélkül, mivel az ügyészségek és bíróságok elsősorban nem az igazság feltárására, hanem a politikai szempontok szerinti ítélkezésre törekedtek. A politikai nyomozók, a tanúk és a vádlottak egyaránt – ez utóbbiak a saját szempontjukból érthetően – a hatóságok, bíróságok befolyásolására törekedtek.

A Mosonmagyaróvárott békésen tüntető, fegyvertelen emberek „következetesen »csőcselék«, »fasiszta csőcselék« megjelöléssel szerepelnek mind az ügyészi, mind a bírósági iratokban".[38] A forradalom leverése után a rendőrség és a bíróságok elsődleges célja többnyire nem az igazság feltárása, hanem a bűnbakok találása és a megtorlás volt.[39] A nyomozati és egyéb hatósági iratok gyakran eleve meghatározott koncepció szerint készültek, így tartalmukat eleve erős kritikával kell fogadnunk.

32 Erdős Kristóf (szerk.): *„...nem lehetett megmenteni..." Gulyás Lajos kivégzett református lelkipásztor kegyelmi ügye (1956–1957).* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2018.

33 *Vérrel és kötéllel. Sortűz és megtorlás Mosonmagyaróvár 1956-1957.* Dokumentumfilm (rendezte: Erdélyi János, Zsigmond Dezső). Budapest, Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány, 1993.

34 Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

35 ÁBTL, 3. 1. 9. V-141296. Cziffrik Lajos és társai; ÁBTL, 3.1.9. Győr megyei vizsgálati napló / 1.; ÁBTL, 3. 1. 5. O-18810/1. Győr-Sopron megye területén élő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek; ÁBTL, 3. 1. 5. O-18810/3. Győr-Sopron megye területén élő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek; ÁBTL, 3. 1. 9. V-150369. Győr-Sopron megyei 1956-os monográfia; ÁBTL, 3. 1. 9. V-141295. Gulyás Lajos és társa.

36 Ezek egy részét a *Rejtett dokumentumok* közli, továbbá a HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 29. ő. e. 285–391. o.

37 A Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Katonai Tanácsának KB. I. 49/1998. számú ítélete.

38 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 231. o.

39 Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989.* Budapest, Zrínyi, 1993. 53. o.

Árulkodó például a Földes-perben az egyes ügyek összekapcsolása, amelynek révén a párt téziseit igazoló történet bontakozhatott ki a bíróság előtt: a tömeg ellenséges indulatait felkorbácsoló értelmiségieket mint felbujtókat, a népítélet végrehajtásával vádoltakat mint gyilkosokat tüntethették fel.

További nehézséget jelent, hogy a vádlottak, tanúk írásba foglalt vallomásainál sem mindig tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a vallomás melyik részét *mondta valóban* a vádlott vagy tanú, mi az, amit *kényszer hatására* írt alá, és esetleg mindehhez *mit írtak hozzá.*

A Magyar Néphadsereg alakulatainak jelentéseiben és alakulattörténeteiben szereplő adatokat és eseményeket ugyancsak kritikával kell kezelnünk, hiszen ezek célja sem az események tárgyilagos bemutatása volt, sokkal inkább az alakulat, illetve az egyes tisztek tevékenységének, illetve helytállásának igazolása. A visszaemlékezések, a már említett Hering-jelentés, valamint a Dudás-per ítélete is csupán kiegészíteni voltak képesek a korabeli iratanyagot, néhol feloldva annak ellentmondásait, ugyanakkor számos kérdésre nem szolgálhattak válaszszal. Megkerülhetetlen tehát az egyes források összevetése, adataik ütköztetése.

Kísérlet a népítélet előzményeinek és lefolyásának a rekonstruálására

Az 1956 nyara óta tapasztalható országos feszültség Mosonmagyaróvárott is éreztette hatását, október 22-én az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) 1956. júliusi értelmiségi határozatának megvitatására nagyaktívát hívtak össze, amelyen a városi párt- és tanácsi vezetés mellett a Mezőgazdasági Akadémia és a MOFÉM képviselői is részt vettek. A helyi DISZ már október 23-a előtt elküldte a követeléseit a Központi Vezetőségnek, és megkezdték a MEFESZ megszervezését.[40]

A forradalmi események a városban 25-én kezdődtek, a kora esti órákban a veszprémi egyetem diákjainak telefonhívására az akadémia kollégistái néma tüntetést szerveztek, melynek célja a Budapesten harcoló ifjúsággal való szolidaritás kinyilvánítása volt. A tüntetésen elsősorban a Mezőgazdasági Akadémia hallgatói és tanárai vettek részt. Az akadémia épületétől – fegyelmezett rendben – a város központjába vonultak, ahol spontán módon nagyobb demonstráció alakult ki. A tüntetők, miután a pártbizottság és a tanács épületeinek kivilágított ablakaiban megpillantották a fegyveres őrséget, a demonstrációt befejezték, és szétoszlottak.

A mosonmagyaróvári pártbizottság a kialakult helyzetben felkérte a pártalapszervezetek vezetőségeit, hogy tegyenek lépéseket a tüntetések megakadályozás-

40 Bank Barbara – Szabó Róbert: Mosonmagyaróvár 1956. október. In Lukácsi Zoltán (szerk.): *Mosonmagyaróvár 1956.* Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2006. 10. o.

ra, vagy amennyiben ez nem sikerülne, akadályozzák meg a rendbontásokat.[41] A tüntetés azonban mindvégig békés maradt, az akadémisták nemzetiszín szalagot tűztek a mellükre, a tömeg a *Himnusz*t énekelte. Az akadémia diákjai megalakították a MEFESZ helyi szervezetét, és állást foglaltak a forradalmi követelések támogatása mellett.[42]

A településen tehát több napon át békésen zajlottak a rendszerkritikus megbeszélések és a tüntetés, az erőszakos fordulatot az október 26-ai sortűz és az azt követő népítélet jelentette.

Az 1956. október 26-ai események részletes bemutatásától eltekintek, részben terjedelmi okokból, részben azért, mert a hivatkozott munkák ezt már több szempontból megtették. Annyit azonban mindenképpen érdemes leszögeznünk, hogy az október 26-ai sortűz a későbbi népítélet vitathatatlan előzményének, sőt kiváltó okának tekinthető. A felvonuló tömeg – amelyben általános és középiskolás diákok, akadémiai hallgatók, a Mezőgépgyár és a MOFÉM munkásai egyaránt képviselve voltak – végigvonult a városon, érintve a pártszékházat, a város főterét, a járásbíróság épületét és az 1848-as emlékművet, ahol a tömeg kettévált. Az egyik csoport a DISZ bizottságot, majd a Timföldgyárat és a Kötöttárugyárat vette célba, ahonnan addig még csak kevés munkás érkezett a tüntetésre. Felmerült, hogy a városban állomásozó műszaki alakulatot is felszólítják, hogy a legénység és a tisztek csatlakozzanak a forradalomhoz, a tömeg útja pedig érintette a határőrlaktanyát is, amelyet két irányból, kisebb csoportokra szakadva értek el.[43]

Annak természetesen nem voltak, nem is lehettek tudatában, hogy Dudás István százados, a laktanya parancsnoka elrendelte a II. számú laktanyavédelmi riadót, és védelmi pontokat jelölt ki a főépület ablakaiban, a laktanya kapuiban és azok előtt is, ráadásul géppuskákat helyeztek ki laktanyán kívüli tüzelőállásokba.[44] Ahogy ezt a Belügyminisztérium későbbi, már idézett vizsgálata megállapította, a laktanya elé érkező békés tömeg a kaputól mintegy negyven-ötven méternyire találkozott a laktanya tisztjeivel, akik megállásra szólították fel őket.

Az első sorokban lévők, akik hallották a felszólítást és látták a géppuskákat, meg is torpantak, ám a mögöttük jövők előrébb nyomultak, így a tömeg araszolva haladt tovább a laktanya felé. A tisztek is hátráltak, majd amikor a tömeg a géppuskától 10-15 m-re lehetett, az egyik tiszt, a visszaemlékezések szerint Gyenes György vagy Tóth Károly határőr főhadnagy, pisztolyát elővette, és a levegőbe lőtt, amit valószínűleg figyelmeztető lövésnek szánt, de a katonák tűzparancs-

41 Hering-jelentés, 6. o.
42 Dancs: *1956...* 13–16. o.
43 Bank–Szabó: Mosonmagyaróvár 1956. október. 12–13. o.
44 Hering-jelentés, 15. o.

nak értelmezték. A tömeget géppuskával, golyószóróval, géppisztollyal egyaránt lőtték, sőt még kézigránátokat is dobtak közéjük.[45]

A helyőrségi laktanya parancsnokának, a később ugyancsak perbe fogott Ambrus József őrnagynak a sortűzről készült későbbi jelentése így számolt be az eseményről: „1956. október 26-án reggel a város népének felvonulási szervezkedése megkezdődött és a felvonuló tömeg kb. fél 11 órakor a határőrség laktanyájához közeledett. A határőrség laktanyájának az akkori határőrség parancsnoka Dudás szds. külső biztosítását is megszervezte. A felvonulók közeledése alkalmával, kik teljesen fegyvertelenül érkeztek, valószínűség szerint Tóth áv. fhdgy. tüzet nyittatott, melynek következtében a helyszínen kb. 50–60 halott és sebesültek száma kb 40–51 volt."[46]

A jelentésből érdemes kiemelni, hogy a tömeg fegyvertelen volt, így nehezen képzelhető el, hogy a határőrlaktanya megtámadására vagy a határőrség lefegyverzésére készült volna. A laktanya mindenáron történő megvédését a nagy mennyiségű lőszer és robbanóanyag védelme mellett a „nyugati határ biztosítására szolgáló anyagok" védelme is indokolhatta,[47] azaz az operatív anyagok védelme.[48]

A sortüzet követően általános volt a városban a kétségbeesés és a felháborodás. A további vérontás elkerülése érdekében Gulyás Lajos református lelkipásztor telefonon segítséget kért Győrből, ahonnan Tihanyi Árpád vezetésével mintegy ötven katona, valamint Szigethy Attila megbízólevelével Földes Gábor indultak Mosonmagyaróvárra.[49] A tanácsházán Földes bemutatta a megbízólevelét, ahol az időközben megérkezett Tihanyi Árpád, Varga Ernő és Ambrus József őrnagy közreműködésével elhatározták a határőrség lefegyverzését.

Ezután a tanácsházáról áttelefonáltak a határőrlaktanyába – amelynek parancsnoka Dudás István százados távozása miatt ekkor Vági József főhadnagy[50] volt –, és ígéretet kaptak, hogy a Földes vezette küldöttséget be fogják engedni. Földes Gábor ezután egy gépkocsival a határőrlaktanyához ment. Amikor a kapun beengedték, nyomában beözönlött a felbőszült tömeg is, amely a délutánt a sebesültek kórházba vitelével, illetve a halottak – köztük gyermekek és asszonyok – elszállításával töltötte.

45 Uo. 17. o.

46 HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 29. ő. e. 385. o.

47 Hollós–Lajtai: *Drámai napok*. 285. o.

48 Kahler–M. Kiss: *„Mától kezdve lövünk"*... 24. o.

49 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 11, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957., 5. o.

50 A mosonmagyaróvári laktanya parancsnokának, Dudás István századosnak a politikai helyettese, a mosonmagyaróvári népítélet egyik – az ablakból történt kiugrása miatt – kérdéses áldozata.

Földes felszólítására a határőrök letették a fegyvert, de a tömeget ez már nem csillapította le. Ütlegelni kezdték azokat a tiszteket, akiket felelősnek gondoltak a sortűzért. Gyenes György főhadnagyot[51] voltaképpen meglincselték (a kórházba szállítás után belehalt a sérüléseibe), Tóth Károly főhadnagyot,[52] Máté Lajos főhadnagyot is súlyosan bántalmazták. Vági József főhadnagyot és Máté Lajos főhadnagyot elfogták és a tanácsházára vitték, ahol a fegyveresek nemcsak őrizetükről, hanem védelmükről is gondoskodtak.

Fekszi László alezredes, a határőrkerület parancsnoka – akinek a felelőssége a parancsai miatt a sortűz kapcsán is felvethető[53] – értesülve az eseményekről Mosonmagyaróvárra érkezett, és megkísérelte kimenekíteni a tanácsházán fogságban, illetve a kórházban lévő tisztjeit, ám nem járt sikerrel.[54] (Fekszi különböző tanúvallomásainak ellentmondásait Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor részletesen elemzik idézett munkájukban.)[55]

Másnap, október 27-én sem csillapodtak az indulatok, ismét nagy tömeg gyűlt össze a tanácsháza előtt, ahol a határőrtisztek kiadatását követelték. A két határőrtisztet a második emelet egyik szobájában őrizték a műszaki alakulat katonái. Amikor meghallották, hogy kiabálások közepette értük jön a tömeg, Vági József könyörgött az egyik katonának, hogy lője agyon. Miután a katona ezt megtagadta, a folyosón keresztülfutva az egyik udvarra néző ablakon kivetette magát. A tömeg, látva a tiszt kiugrását, visszafordult, lerohant az udvarra, és ott ütötték, rúgták, taposták a testét, miközben a másik őrizetben tartott tisztről, Máté Lajosról elterelődött a figyelem.

Amikor a másik tiszt kiadatását követelte a tömeg, valaki azt mondta, hogy ő a kórházban van, emiatt oda indultak. A tömeg az előző nap összevert, a kórházban ápolt Stefkó József főhadnagy kiadását követelte, végül maga hurcolta őt ki hordágyon. Stefkót a kórház közelében lévő evangélikus templomig vitték, már útközben köpdösték, ütötték, becsmérelték, majd a lábára kötelet kötöttek, és annál fogva felhúzták egy fára, ahol addig rugdosták, ütlegelték kézzel, botokkal, sőt pumpával, míg le nem szakadt. Ezután – dacára annak, hogy könyörgött, miszerint ő nem bűnös – az ítélet megállapítása szerint Cziffrik Lajos mellbe rúgta, majd immár a nyakára tett kötéllel felakasztották a fára. Kiss Antal vérrel ötágú vörös csillagot rajzolt a mellére, majd a szájába cigarettát dugott, és az egyik cipőjét a hóna alá tette. (Sipos Dezső a másik cipővel néhányszor megütötte, majd

51 Kiképzőtiszt, a mosonmagyaróvári határőrlaktanya védelmi parancsnoka.

52 A mosonmagyaróvári határőrlaktanya agitációs és propagandainstruktora.

53 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 109. o.

54 Jegyzőkönyv Fekszi László alezredes tanúkihallgatásáról, Győr, 1957. január 29. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. I. dosszié, 13., Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

55 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 108–109. o.

ezt a cipőt is a hóna alá tette.[56]) A kétségkívül brutális népítélet utolsó áldozata, Stefkó főhadnagy egyébként maga is elítélte az előző napi fegyverhasználatot, és azt Dudás századoson számon is kérte.[57]

Vádak és vádlottak a szakértői tevékenység tükrében

Az 1956-os mosonmagyaróvári események, valamint a kiterjedt, több ügy összekapcsolásából született per bemutatását és elemzését a már említett munkák, de különösen Bank Barbara és Szabó Róbert a mosonmagyaróvári forradalom történéseit bemutató tanulmánya,[58] illetve a tömeg motivációit és a peranyagot részleteiben is elemző *Kinek a forradalma?* vonatkozó részei[59] már elvégezték, így ezúttal elsősorban csak azokat a vádakkal és vádlottakkal kapcsolatos mozzanatokat emeltem ki, amelyek kérdésében szakértők bevonására került sor.

Kiss Antalt, Weintráger Lászlót, Szalai Ferencet, Cziffrik Lajost és Zsigmond Imrét az elsőfokon eljáró Győri Megyei Bíróság gyilkosság mellett a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettében is bűnösnek mondta ki, ami feltételezi, hogy tettük nem pusztán a sortűz miatti felháborodás eredménye, hanem politikai céljaiknak is.[60]

M. Kiss Sándor és Kahler Frigyes rámutatott, hogy a gyilkosság megállapításához az előre megfontolt szándék, a kiterveltség bizonyítása elengedhetetlen, ezt pedig a bíróság elég ingatag érveléssel igyekezett igazolni. Szalai, Cziffrik és Zsigmond esetében az egyik ilyen kétes értékű bizonyíték, hogy „vidékről" jöttek be a városba. Hasonlóképpen különös a bíróság azon érvelése is, hogy Cziffrik és Zsigmond „dicsekvése a cselekmény után a cselekmény előtti szándék meglétét igazolja".[61]

A bíróság jelentőséget tulajdonított annak, hogy mind az öt vádlott előző nap értesült az eseményekről, ám cselekményüket csak a következő napon hajtották végre. „Az a körülmény, hogy emberölésre alkalmas felszereléseket nem vittek magukkal [...] nem teszi vitássá, hogy ölési szándékkal indultak el."[62] A megyei bíróság ugyan elismerte, hogy „bizonyos felindultság mind az öt vádlottnál meglehetett", mosonmagyaróvári viszonylatban pedig „az általános izgalmi állapothoz

56 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 11, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957., 17–18. o.

57 Hering-jelentés. 22. o.

58 Bank–Szabó: Mosonmagyaróvár 1956. október.

59 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 98–112., 197–198., 231–282. o.

60 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 11, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957. 3–5. o.

61 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 268. o.

62 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 11, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957. 36. o.

kétségkívül fokozó hatással" voltak a „határőrlaktanyánál lezajlott események. Ennek azonban semmiképpen sem lehetett olyan hatása, amely a megfontoltságot kizárná".[63]

M. Kiss Sándor és Kahler Frigyes szerint a bíróság nem vette figyelembe, és meg sem kísérelte annak a tisztázását, hogy milyen lelki hatással lehetett a halottak és sebesültek látványa, az elszállításukban való részvétel a tömegre és a vádlottakra; nem értékelte Szalai beszámítási korlátozottságát, Zsigmond ilyen irányú vizsgálatától pedig elzárkózott. Mindez arra utal, hogy „valójában az erős felindultság kérdésében fel sem merült a valós tényállás felderítésének igénye".[64]

Hasonlóan különös érveket hozott fel a megyei bíróság az öt vádlott terhére megállapított államellenes bűncselekményekkel kapcsolatosan. Míg Molnár Ferenc és Kóródi Károly vádlottak esetében a bíróság kimondta, hogy gyűlöletük „nem általában az ÁVH. ellen irányult, hanem kifejezetten a határőr laktanyabeliekre", illetve Molnárnál – aki jelen volt a sortűznél – még azt is megállapította, hogy ez „az esemény benne, olyan idegizgalmi állapotot válthatott ki, amelyben a mérlegelés, megfontolás lehetősége csaknem kizárt", addig Kiss, Weintráger, Szalai, Cziffrik és Zsigmond esetében azt a kijelentést tette, hogy „nem Vági Józsefet, illetve Stefkó Józsefet akarták megölni, hanem szándékuk ÁVH-s tisztek megölésére irányult. Ez adja cselekményük politikai tartalmát is".[65]

Az egyes vádlottak a bíróság által vélelmezett, az ÁVH-val mint intézménnyel kapcsolatos szándéka volt tehát a döntő különbség az államellenes vád megfogalmazása vagy elhagyása között. A bíróság nem kevesebbet feltételezett a javarészt nyolc általános osztályt sem végzett vádlottakról, hogy tisztában voltak az országban lezajlott eseményekkel, „hallják a követelést, hogy ki az oroszokkal az országból, le a kommunistákkal, le az ÁVH-val. Tudják, hogy ezek a követelések mit jelentenek, tisztában vannak azzal, hogy államrendszerünk vezető ereje a párt és belső biztonságunk tartópillére az államvédelmi hatóság volt".[66]

Ez az okfejtés természetesen abszurd az államellenes bűncselekménnyel is megvádolt öt vádlott esetében, Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor szerint „a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján Kiss, Weintráger, Cziffrik és Szalai esetében legfeljebb a szándékos emberölésre irányuló eshetőleges szándék lett volna megállapítható a Stefkó József sérelmére elkövetett cselekményért, míg Vági József esetében a halott ember meggyalázása".[67]

A szerteágazó perben háromféle fontosabb szakértői vélemény készült: a boncjegyzőkönyv, az elmeorvosi szakvélemény Szalai Ferenc vádlottról, továbbá

63 Uo. 37. o.

64 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 268. o.

65 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 11, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957. 37. o.

66 Uo.

67 Kahler–M. Kiss: *Kinek a forradalma?* 269. o.

a Cziffrik Lajostól, Kiss Antaltól, valamint Szalai Ferenctől lefoglalt ruhadarabok vizsgálatára vonatkozó orvosszakértői vélemények. A boncjegyzőkönyvben foglaltak leginkább a Vági főhadnagy meggyilkolásával vádolt személyek számára voltak döntőek. Amennyiben a főhadnagy az ablakból való kiugrás után, amikor ütlegelni kezdték, még életben volt, akkor a tettük minősítése emberölés vagy gyilkosság, ha pedig már nem volt életben, akkor az enyhébb büntetéssel járó halottgyalázást követték el. Ezen a ponton az ügy kísérteties hasonlóságot mutat a Sziklai-üggyel, amelyet a szakértői anyagokat is elemző cikkében Horváth Miklós dolgozott fel.[68]

Az elmeorvosi szakértői vélemény Szalai büntethetősége szempontjából lehetett meghatározó. Ha a vizsgálat nem tár fel rendellenességet, akkor a terheltel szemben bármilyen ítélet kiszabható. Amennyiben az elmeszakértői vélemény kimondta volna, hogy Szalai a bűncselekmény idején nem volt beszámítható, akkor a bíróság ezt értékelhette volna büntethetőséget kizáró okként. A belátóképességének korlátozottságát igazoló vélemény nem zárta volna ki a büntethetőséget, ugyanakkor enyhítő körülményként figyelembe volt vehető.[69]

A Kiss Antaltól és Szalai Ferenctől elkobzott ruhadarabok vizsgálatától nyilvánvalóan a vérnyomok meglétének vagy hiányának kimondása volt várható.

Az elmeorvosi szakvélemények értékelése

Szalai Ferenc elmeállapotának vizsgálatát dr. Grátz Endre ügyész rendelte el, mivel az 1957. május 10-én tartott ügyészségi kihallgatáson a vádlott viselkedését

68 Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle*, 7. (2022) 3–4., 120–140. o. Vö. továbbá a kötetben Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.; Kovács Gábor – Szécsi András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.; Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári-megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért. Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 171–231. o.

69 Vö. a kötetben Csikós Gábor tanulmányával: Csikós Gábor: „Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki." Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 105–136. o.

különösnek találta. Egyrészt „újabb terhelő adatokkal terhelte meg magát", másrészt a „gyilkosságnak a mozzanatait egész közömbösen és részletesen mondta el, úgyszintén az akasztásban való ténykedését is egykedvűen vette tudomásul".[70]

Az elmeállapotáról szóló bírósági elmeorvosi szakvéleményt dr. Piróth Endre és dr. Aczél György ideg- és elmeorvosok állították ki. A kórtörténetéből a többféle családi terheltség mellett talán érdemes kiemelni, hogy gyermekkorában „az anyja sokszor fejen ütötte, verte [...], az anyja kezéből ki kellett őt venni, hogy ne verje agyon", és azóta nem tudott „rendesen gondolkodni", ráadásul „mindig ideges volt", és a fejében „tompa fájást érzett állandóan".[71]

Magának a vizsgálatnak a megállapításai is elgondolkodtatóak. Nem tartotta magát ugyan bolondnak, a hónapok neveit fordított sorrendben is helyesen fel tudta sorolni, de már ez a feladat is rendkívül nehéz volt a számára. „[A]bsztrakt fogalmi körben igen nehezen operál. A fogalmakat definiálni nem tudja, de egyszerűbb absztrakt fogalmakat mégis helyes módszerekben használ. Mondatszerkesztés igen egyszerű. Etikai, morális érzelmei eléggé tompák."[72]

Szalai számára a felsoroltakon túl mégis az bizonyult döntőnek, hogy beszámíthatónak, korlátozottan beszámíthatónak vagy beszámíthatatlannak minősíti a szakvélemény. A véleményből kiemelendő, hogy „elmegyengeségben (debilitas psychica) szenved, ami miatt a bűncselekmény társadalmi veszélyességének felismerésében, valamint a cselekedeteire vonatkozólag akaratának szabadelhatározó képességében súlyos fokban korlátozott volt".[73]

A boncolási jegyzőkönyv fő megállapításai

A három határőrtiszt holttestének kihantolásán az 1957. február 19-én készült jegyzőkönyv szerint dr. Földes Vilmos és dr. Soós József igazságügyi orvosszakértők, dr. Vida Ödön kórházi alorvos vettek részt. A holttesteket a mosonmagyaróvári I. számú temető északnyugati sarkától 15 lépésre, egy gödrös sík területen tárták fel. „A sírgödör talaja agyagos-kavicsos, a talajvíz oly magasan állott, hogy a bizottság megérkezésekor a megnyitott sírgödörben kb. 20 cm magasságú

70 Határozat Szalai Ferenc elmeállapotának vizsgálatáról, Győr, 1957. május 16., 1. o. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

71 Bírósági elmeorvosi szakvélemény Szalai Ferenc elmeállapotáról, Győr, 1957. május 16., 1. o. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

72 Bírósági elmeorvosi szakvélemény Szalai Ferenc elmeállapotáról, Győr, 1957. május 16., 1. o. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

73 Uo. 2. o.

vízréteg volt."[74] Az agyagos-kavicsos talaj, a húsz centiméteres magasságú vízréteg magyarázatát adja, miért voltak olyan rossz állapotban a holttestek, egyben rendkívül nehézzé tehették az orvosszakértők munkáját. Mindegyik kiemelt holttest nagyon rossz állapotban volt, az azonosításuk szinte csak a rajtuk lévő ruha, illetve az azokban talált tárgyak révén volt lehetséges.

Stefkó főhadnagy, illetve Gyenes főhadnagy holttestének vizsgálatától jelentősebb fordulat nem volt várható, haláluk körülményei a bíróság előtt ismertek voltak, az olyan kérdésekre pedig, hogy melyik ütés, rúgás kitől származhatott, a szakértői vélemény nyilvánvalóan nem adhatott választ. A holttestek feltárása és vizsgálata ugyanakkor alkalmas lehetett arra, hogy megerősítsen bizonyos tanúvallomásokban szereplő állításokat (az ütlegelés tényét, az akasztást).

Vági József főhadnagy holttestét (II. számú holttest) a zubbonya jobb felső zsebében talált MDP párttagsági igazolvánnyal lehetett azonosítani. A külvizsgálati részben a szakértők megállapították, hogy a „fej nagyfokban deformálódott, az agy és arckoponya összetört".[75]

A vizsgálat eredményeit összegző vélemény első sorai, amelyek a nyomozóhatóságok által adott információkat részletezik, mintegy megelőlegezik a várt vagy elvárt következtetéseket. „A velünk közölt nyomozati adatok szerint Vági József határőr tisztet az októberi események során bántalmazták, majd üldözői elől a második emelet magasságából ablakon keresztül kiugrott, halála *azonnal nem következett be* és állítólag még azután is bántalmazták."[76] (A szerző kiemelése.)

Ezt az állítást Vági boncolása – amely az agykoponya és arckoponya többszörös, durva, darabos törését, a fejbőr és arc lágyrészeinek többszörös sérülését, a gerincoszlop kétszeres kettétörését állapította meg, továbbá kiterjedt bordatöréseket – ugyan nem erősítette meg egyértelműen, de nem is cáfolta.

„A koponya feltűnően durva többszörös törése nagy erejű tompaerő behatásra keletkezett és így *létrejöhetett* az előzményi adatokban említett módon, *nagyobb magasságból való leesés* és kemény talajhoz való ütődés *alkalmával is*. Ez a súlyos fejsérülés minőségénél fogva feltétlenül halálos, úgyhogy a sérült életét idejében alkalmazott célszerű és szakszerű orvosi segítséggel sem lehetett volna megmenteni. Mivel az előzményadatok szerint a sérültet még bántalmazták is utólag már természetszerűen *nem dönthető el*, hogy a külsérelmi nyomok közül hány és melyik keletkezhetett a leesés következtében és mennyi az utólag elszenvedett bántalmazások következtében. Ezek a sérülések ugyanis jellegüknél fogva – mint tompaerő behatások – azonosak, úgyhogy ezeknek a pontos elkülönítése még

74 Kihantolási jegyzőkönyv, Mosonmagyaróvár, 1957. február 19. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 12. o., Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

75 A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 17. o., Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

76 Uo. 18. o.

friss holttest esetében is problematikus lett volna. Az előrehaladott nagyfokú rothadás pedig elmosván a sérülések egyéni sajátosságait azt az elkülönítést teljesen lehetetlenné tette. A gerincoszlop kettétörése, a kiterjed bordatörések *létrejöhettek* ugyanígy a magasból való lezuhanás, esetleg utólag a holttest bántalmazása alkalmával is. A sérülések közül aránylag csekély kiterjedésű vérbeszűrődést lehetett találni, ami amellett szól, hogy a sérülések elszenvedésétől a halál bekövetkezéséig csupán igen rövid idő telhetett el."[77] (A szerző kiemelése.)

A vádlottak ruházatának laboratóriumi vizsgálata

A Szalai Ferenctől lefoglalt ruhadarabok – egy gombos, szálkás mintájú zakó, valamint egy nadrág – benzidines vizsgálata már több vérre gyanús szennyeződést tudott kimutatni, mind a zakón, mind a nadrágon. A zakón talált szennyeződésekről dr. Földes Vilmos és dr. Gyöngyösi János igazságügyi orvosszakértő megállapították, hogy „a hajtókán lévő szennyeződés határozottan vér eredetű. A *vér emberi vagy állati eredete* azonban az anyag csekély volta miatt *nem különíthető el*".[78] (A szerző kiemelése.)

A Kiss Antaltól lefoglalt ruhadarabok vizsgálatát 1957. február 23-án kérte Kerepesi Miklós rendőrnyomozó alhadnagy a Győr-Sopronmegyei rendőrfőkapitányság politikai nyomozó osztályáról a BM Országos Rendőrfőkapitányság Bűnügyi Laboratóriumától. Összesen öt ruhadarab vizsgálatára került sor: egy sötétkék, cipzáras „bemelegítő felsőrész"; egy sötétkék vászon munkásnadrág; egy sötétkék vászon munkászubbony; egy sötétkék ujjatlan pulóver; egy szennyezett, fehér alapon kék csíkos férfizsebkendő. A „bemelegítő felsőrész" – benzidinkémleléssel is elvégzett – vizsgálata során véres vagy arra gyanút keltő foltot nem találtak.

Hasonlóan eredménytelennek bizonyult a munkásnadrág, a zsebkendő és a sötétkék pulóver vizsgálata is, ugyanakkor a munkászubbony jobb oldalán, a legalsó leszakadt gomb alatt benzidinpozitív szennyeződést mutattak ki. A szennyeződés csekély volta miatt azonban egyéb vérkimutatási próba nem volt elvégezhető.

A fentiek alapján dr. Földes Vilmos rendőrorvos őrnagy úgy foglalt állást, hogy a „megvizsgált ruhaneműek közül egyedül a kék vászon munkászubbony elülső részén mutatkozott benzidin pozitív vérre gyanús szennyeződés. E szennyeződések határozottan vér eredetét bizonyító próba nem volt elvégezhető, így csupán

77 Uo.

78 37-1957. számú orvos szakértői lelet és vélemény, Budapest, 1957. február 5. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 66–67. o. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

annyi állapítható meg, hogy ezek a szennyeződések feltehetően vér eredetűek, bár ennek határozott bizonyítása nem volt lehetséges. A többi ruhadarabon véres vagy arra gyanús szennyeződés nem volt kimutatható".[79]

Kiss Antal 1957. január 24-ei kihallgatási jegyzőkönyvében – talán véletlen egybeesés folytán – érdekes, mondhatni árulkodó javítás történt a gépelt szövegben, ami indokolhatta ruhadarabjainak az érdemi vizsgálatát.

„Mielőtt még a győriek megérkeztek volna autóval hozták be a sebesülteket és halottakat, melyeknek a gépkocsiról történt levételénél én is jelen voltam" – szól a javított szöveg, ugyanakkor látni a felülgépelt, eredeti változatot is. Az „én is jelen voltam" helyett eredetileg a „segítséget nyújtottam" kifejezés szerepelt. A szöveg folytatása ugyanakkor a javított változatot erősíti. „A sebesültekhez, illetve halottakhoz nem nyúltam hozzá."[80] (A szerző kiemelése.)

Akár maga Kiss Antal kezdeményezte a gépelt szöveg fenti javítását, akár a kihallgatói eszközölték, vélhetően ez szolgálhatott alapjául, hogy a bűnügyi laboratóriumtól később – vérnyomokat keresve – a ruházatáról szakértői véleményt kérjenek. Ha részt vett volna a sebesültek vagy halottak kocsiról való levételében, a keresett vérnyomok akkor is rákerülhettek volna a ruházatára.

Cziffrik Lajos esőköpenyének vizsgálatára 1957. február 28-án került sor;[81] dr. Gyöngyösi János igazságügyi orvosszakértő megállapította, hogy „a gombok környékén és a kabát bal oldalán elöl található szennyeződés benzidin pozitív, vérgyanús. A nyak jobb oldalán lévő szennyeződés nem vér eredetű. Határozottan vér eredetet bizonyító próba azonban az anyag csekély volta miatt nem volt elvégezhető, így az sem dönthető el, hogy a vérgyanús foltok emberi vagy állati eredetűek-e".[82]

A szakértői vélemények bírósági felhasználása

Az ismertetett szakértői vélemények egyike sem tekinthető perdöntőnek, mégis érdekes, miképpen használta fel ezeket az elsőfokú bíróság. Szalairól kimondták ugyan, hogy gyengeelméjű és cselekedeteiben súlyosan korlátozott, de nem

79 87-1957. számú orvos szakértői lelet és vélemény, Budapest, 1957. február 25. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 26–27. o. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

80 Jegyzőkönyv Kiss Antal kihallgatásáról, Győr, 1957. január 24. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 44. o. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

81 30-1957. számú orvos szakértői lelet és vélemény, Budapest, 1957. február 28. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 41. o. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

82 Uo.

minősítették beszámíthatatlannak. Az elmeszakértői vélemény ugyan megállapította, hogy a fogalmakat definiálni sem képes, de ennek dacára a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettében is bűnösnek találta a bíróság. Állapotát ugyanakkor enyhítő körülményként vette figyelembe, és kimondta, hogy a cselekménye elkövetésekor is csupán korlátozott mértékben volt beszámítható.[83] Szalai beismerő vallomásán kívül a bíróság a „vegyészeti szakvéleményt" nevezte meg bizonyítékként, annak ellenére, hogy az még külön ki is emelte, hogy a ruháján talált vér „emberi vagy állati eredete azonban az anyag csekély volta miatt nem különíthető el".[84]

Hasonlóképpen egyértelműen a bűnösség bizonyítékának tekintette a bíróság a Cziffrik Lajos ruházatán talált vérnyomokat, noha azokról sem sikerült egyértelműen megállapítani, hogy emberi vagy állati eredetűek.

Összegző értékelés

A kutatásaim eredményeinek összegzéseként megállapítható, hogy a bíróság *tényként* kezelt a szakértői véleményekben csupán *lehetőségként* szereplő állításokat, majd ezekből kiindulva rögzítette a tényállást. Azt, hogy Vági József túlélte volna a második emeltről történő zuhanást, a szakértői véleményben még csak egy nem túl valószínű lehetőségként szerepelt, a bíróság viszont már ebből kiindulva minősítette az ütlegelésbe bekapcsolódó vádlottakat gyilkosnak. A ruházatokon talált vérgyanús foltról ugyan nem volt megállapítható, hogy valóban embertől származnak-e, a bíróság ezt mégis tényként kezelte. A szakértői vélemények önkényes kezelésének ékes példáját adta a katonai főügyész a II. fokú tárgyaláson, amikor minden adatot mellőzve rögzítette álláspontját a mosonmagyaróvári sortűzről, és hamisan idézte a boncolási jegyzőkönyvet.

„A sortűz kezdeményezését sem állapítja meg a megyei bíróság, de a katonai bíróság pedig azt állapítja meg, hogy a civilek lőttek először. Vannak adatok arra, hogy egy fegyelmezetlen határőr sütötte el először a fegyverét és erre keletkezett a lövöldözés. De ez nem lényeges. A tömeg a határőrlaktanyába a gépkocsi megérkezésekor özönlött be. Ezt a védelem próbálja vitatni, de eredménytelenül, mert ez a tény. Nem tisztázta a megyei és a katonai bíróság sem azt, hogy Vági hőr.tiszt elhalálozása mikor következett be. Akkor-e, amikor az ablakon kiugorva az utcán elterült vagy amikor a tömeg megrohanta és ütlegelni kezdte. Lehet,

83 A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, 46. o. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

84 37-1957. számú orvos szakértői lelet és vélemény, Budapest, 1957. február 5. A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. II. dosszié, 67. o., Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

hogy a kiugrás később halált okozott volna, de a boncolási jegyzőkönyv szerint Vági akkor még élt, amikor leesett az úttestre, és a tömeg megrohanta. Tehát az itt lévő gyilkossággal vádolt vádlottak még az élő embert gyilkolták meg."[85]

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a szakértői anyagok e perben sem a tények feltárásának, az igazság megismerésének, hanem sokkal inkább a vádak alátámasztásának eszközeiként szolgáltak az egyes szakértők hozzáértésétől és szándékaitól teljesen függetlenül.

85 Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv, 6. o. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

A hazánkban 1956. október 23-án kezdődött események okai és előzményei. A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának határozata. In Németh-né Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, I. kötet.* Budapest, Intera, 1993. 238–248. o.

A magyar nyelv értelmező szótára, 5. köt. Budapest, Magyar Akadémiai Kiadó, 1961.

Bank Barbara – Szabó Róbert: Mosonmagyaróvár 1956. október. In Lukácsi Zoltán (szerk.): *Mosonmagyaróvár 1956.* Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2006. 9–26. o.

Csicsai Ferenc – Papp Gyula (szerk.): *In memoriam Mosonmagyaróvár 1956. október 26.* Mosonmagyaróvár, Mosonmagyaróvár VMK – MDF Helyi Szervezete, 1990.

Csikós Gábor: „Az anyag megvan. Talán egyszer majd átnézi valaki." Pszichiáterek szakmai mozgástere az 1956-os megtorló perekben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 105–136. o.

Dancs Lajos: *1956 – Széttört bilincsek avagy a mosonmagyaróvári vérfürdő. Dancs Lajos forradalmi élménybeszámolója az 1956-os magyar forradalom egyik legvéresebb fejezetéről.* Mosonmagyaróvár, Pannon Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara, 1996.

Erdős Kristóf (szerk.): *„...nem lehetett megmenteni..." Gulyás Lajos kivégzett református lelkipásztor kegyelmi ügye (1956–1957).* Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2018.

Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1986.

Horváth Miklós: Jegyzetek a Sziklai-ügy margójára. *Rendszerváltó Szemle,* 7. (2022) 3–4., 120–140. o.

Horváth Miklós: Végrehajtott halálos ítéletek szakértői segédlettel a Sziklai-ügyben. In Horváth Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 233–276. o.

Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989.* Budapest, Zrínyi, 1993.

Kahler Frigyes (szerk.): *Sortüzek 1956.* Lakitelek, Igazságügyi Minisztérium – Tényfeltáró Bizottság, 1993.

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban.* Budapest, Püski – Kortárs, 1997.

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *„Mától kezdve lövünk." Tíz év után a sortüzekről.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2003.

KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Rejtett dokumentumok. Forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.

KOVÁCS Gábor – SZÉCSI András: Sziklai Sándor halálának orvosszakértői elemzése a korabeli szakértői vélemények alapján. In HORVÁTH Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 277–305. o.

LUKÁCSI Zoltán (szerk.): *Mosonmagyaróvár 1956.* Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2006.

M. KISS Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után.* Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 2006.

M. KISS Sándor: „Megint olyan helyre vittük, ahonnan kiugorhatott..." In M. KISS Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után.* Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 2006. 297–302. o.

SZAKOLCZAI Attila: Győr-Sopron megye. In SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma, II. kötet.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 141–210. o.

SZAKOLCZAI Attila: Újabb fejezetek a kádári-megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért. HORVÁTH Miklós (szerk.): *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2024. 171–231. o.

Levéltári források

A 30. műszaki zászlóalj alakulatjelentése. HL MN Különgyűjtemény VIII. F. 1956-os gyűjtemény, 3. doboz, 29. ő. e. 385–391. o.

A Belügyminisztérium Személyzeti és Munkaügyi Főosztály Fegyelmi Osztályának megállapításairól készült jelentés az 1956. október 26-i mosonmagyaróvári határőrlaktanyánál történt események kivizsgálásáról. BM Személyzeti és Munkaügyi Főosztály Fegyelmi Osztály 17-450/1989. (Hering-jelentés). Másolata: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár IX. 6. b. 18. doboz 1. csomó

A Győri Megyei Bíróság különtanácsának B.009/1957 számú ítélete, Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

A Kiss Antal és társai ellen indított bűnügyhöz tartozó iratok. Győr-Sopron Megyei Ügyészség TÜK 0010/1957. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

A Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Katonai Tanácsának KB. I. 49/1998. számú ítélete

A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégium különtanácsának Katf.Kt. 0156/1957. számú ítélete. Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957.

ÁBTL, 3. 1. 5. O-18810/1 Győr-Sopron megye területén élő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek

ÁBTL, 3. 1. 5. O-18810/3 Győr-Sopron megye területén élő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek

ÁBTL, 3. 1. 9. V-141295 Gulyás Lajos és társa

ÁBTL, 3. 1. 9. V-141296 Cziffrik Lajos és társai

ÁBTL, 3. 1. 9. V-150369 Győr-Sopron megyei 1956-os monográfia

ÁBTL, 3.1.9. Győr megyei vizsgálati napló / 1.

Győri Törvényszék, Irattár, B. 1348/1957, 1–2. dobozok

Kovács Balázs

Motzer Nándor disszidens térképésztiszt hűtlenségi pere

Előszó

Az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások során a halálos ítéletekkel záruló ügyekről számos tanulmány és monográfia született, érintőlegesen pedig rendkívül nagy a szakirodalma a témának.[1] A pontos adatokról, illetve a perlista összeállításáról napjainkban is élénk viták zajlanak. Ennek tudományos alapú felülvizsgálatára jött létre egy interdiszciplináris kutatócsoport, amely különböző ágazatok (történettudomány, jogtudomány, jogtörténet, orvostudomány) együttesének figyelembevételével vonja vizsgálat alá az 1956 utáni halálos ítélettel végződő pereket.[2] Jelen tanulmánynak nem célja, hogy ebben állást foglaljon, csupán a perbe fogottak és kivégzettek közül egy személy történetének, sorsának

1 Rainer M. János: Adatok az 1956-os forradalmat követő megtorláshoz. *Beszélő*, 19., (1987) 1., 43–63. o.; Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2010.; Mikó Zsuzsanna: *A terror hétköznapjai. A kádári megtorlás, 1956–1963*. Budapest, Libri, 2016.; Jobbágyi Gábor: *1956 és a megtorlás fekete könyve*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2016.; Jobbágyi Gábor: 1956 munkásforradalma és a megtorlás. *Magyar Szemle*, 30. (2021) 5–6., 52–65. o.; Marschal Adrienn: A megtorlás perei. In Házi Balázs – Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán – Rapali Vivien – Strausz Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet. 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 54–59. o.

2 *Szakvélemények felhasználásának elvi és gyakorlati kérdései a végrehajtott halálos ítélettel lezárt politikai perekben* c. kutatási projekt (BIL azonosító: 3518). Támogató: Károli Gáspár Református Egyetem. Kutatásvezető: Horváth Miklós. A kutatócsoport szándéka, hogy az 1956 utáni perek halálos ítélettel záruló ügyeit interdiszciplináris módszerrel, tehát jogi, történeti, orvosi és pszichológiai szempontból megvizsgálja. Ezt a feladatot a különböző területekről érkező szakemberek saját szakmai specifikumjaik által, közösen igyekeztek megoldani. A megfogalmazott cél szerint vizsgálat alá került az ítélethozatali mechanizmus jogi háttere úgy, hogy vele párhuzamosan a történeti kontextus is megmutatkozott.

az alapos bemutatására kerül sor. Motzer Nándor esete azért érdekes, mert elsősorban nem '56-os tevékenységéért ítélték el, hanem hűtlenségért végezték ki mint a honvédállomány tisztjét.[3]

Külföldre szökése és a majd' kétéves nyugat-németországi tartózkodása külön elbeszélést igényelne, e tanulmány azonban a magyar levéltárakban található nyomozati és peranyag feldolgozására tesz kísérletet. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Hadügyminisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában található iratokat ez idáig senki sem vette teljes összességében górcső alá, így a Motzer peréhez hozzáadott ezen intézetekben fellelhető nyomozati anyagok adják a tanulmány forrásbázisát. A térképésztiszt életéről kizárólag Eörsi László írt, de a peranyaggal csak érintőlegesen foglalkozott.[4]

A peranyag újdonsága, hogy Motzer esetében nem a kivégzés volt a fő kérdés, hanem az ítélet „enyhébb" vagy „keményebb" volta. A helyzet tragikuma, hogy esetlegesen az előbb is hasonló következménnyel járt volna, mint az utóbbi. A szerző a látszatát is szeretné elkerülni annak, hogy más tudományágak területére vonatkozó kérdésekben megnyilvánuljon, de Motzer esete elkerülhetetlenné tette, hogy ne orientálódjon a történeti pszichológia felé. Ebből a perspektívából szemlélve ugyanis kijelenthető, hogy Motzer értelmes és tanult volt, az átlagnál jóval nagyobb manipulatív képességekkel rendelkezett. Személyiségjegyei – az eltérő források alapján – szerfelett különbözőek voltak.

A vizsgálat másik oldala az igazságszolgáltatásra összpontosul. Az időszak távolról sem volt mentes a koncepciós – és kívülről vagy belülről befolyásolt – perektől. Mindez a térképésztiszt esetében nem mondható el: ugyan érdekes és szokatlan közjátékok előfordultak, de előre konstruáltság nem jellemezte az esetet. Ennek bizonyítását mind a nyomozati, mind a bírói szakasz ismertetésében igyekszik alátámasztani a szerző.

Az esettanulmány határozottan nem tesz átfogó, mindenre kiterjedő megállapításokat. Kizárólag Motzer Nándor életére, az ellene lefolytatott nyomozásra, majd a kétfokú bírósági procedúrára, az eljárásban közreműködő szakértők tevékenységére és végső soron a kivégzésre összpontosít. A források bevonása – a sorok írójának reménye szerint – egyfajta hozzájárulást ad az 1956-os forradalmat követő megtorlások kutatásaihoz.

3 Az 1956 utáni perek során összesen kilenc embert (Berta János, Czermann Lajos, Huszár László, Lukács László, Motzer Nándor, Nagy András, Tihanyi Árpád, Tunbasz Ákos, Veréb László) ítéltek halálra hűtlenség vádjával. Ebből egyedül Motzer Nándor volt tiszti beosztású személy.

4 Eörsi László: *„Irgalomnak helye nincs". Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2021. 13–15., 335–337. o.

Motzer Nándor biográfiája[5]

1930. július 10-én született Sopronban, egy német nemzetiségű munkáscsalád második gyermekeként. Édesapja, id. Motzer Nándor gyári munkásként, majd rakodómunkásként dolgozott a Belföldi Szállítmányozási és Fuvarozási Vállalatnál.[6] Édesanyja, Zimmerhanzl Róza az ötvenes évekig takarítónőként dolgozott, majd háztartásbeli lett.[7] Motzer az elemi iskola elvégzése után a soproni Magyar Királyi Állami Petőfi Sándor Polgári Fiúiskola, majd a Soproni Evangélikus Líceum tanulója volt. A gimnáziumi érettségit 1949-ben tette le, viszont egyetemre nem vették fel, ezért sodróként a Soproni Fésűsfonógyárban helyezkedett el egy évig.[8]

1950 októberében bevonult katonának Szentesre. 1951 márciusában önként jelentkezett a Térképész Tiszti Iskolába, ezt 1952-ben fejezte be. 1952. március 15-én avatták fel tisztté, alhadnagyi rendfokozattal. Ezután a Hadügyminisztérium Térképészeti Intézetéhez helyezték, ahol először topográfusként, majd azt követően kartográfus-korrektorként dolgozott. Utóbbira 1955-ben került sor, amikor hadnaggyá léptették elő.[9] Munkatársai szerint ambiciózus volt, de emberileg nehezen lehetett vele szót érteni. Későbbi kihallgatása szerint rossz légkör uralkodott az intézetnél, ahol felelősséget nem vállaló kollégák vették körbe.[10]

1956. november 12-én négy másik személlyel (Müller László, Miklós Lajos, Somjai Zoltán, Kerekes Györgyné) az osztrák határig mentek, majd gyalogosan elhagyták az országot. Motzer a HM Térképészeti Intézetéből eltulajdonított két lepecsételt menetlevelet, és kitöltött magának a tiszti ügyeletes (Kertész Tibor alezredes) naplójából egy nyílt parancsot is. Az intézet mellől ellopták az Autó-

5 A rövid életrajzi áttekintés Eörsi Motzer-biográfiáján, illetve a levéltári forrásokon alapszik. A később kivégzett tiszt pere néhány szakmunkában feltűnik, mint például Jalsovszky Katalin: Elrejtve, elkobozva, bűnjelként mellékelve.... Az 1956-os magyar forradalom fotográfiái. In Szvitek Róbert József (szerk.): *Folia Historica XXV. kötet. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2008. 211–242. o.; Németh Csaba: Miért halt meg Mány Erzsébet? In N. Varga Éva – Szatmári Imre (szerk.): *Békés Megyei Múzeumok Közleményei 36.* Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012. 205–242. o.; Mikó Zsuzsanna: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészségi szervezete, 1956–1961. *Történelmi Szemle,* 158. (2006) 1–2., 121–169. o.

6 Hadtörténelmi Levéltár (HL), XI. 22. Budapesti Katonai Bíróság (BKB) 1959. Kb. 003. 747. Jegyzőkönyv Mótzer [sic! helyesen Motzer] Nándor 2. kihallgatásáról, Budapest, 1958. június 3. 179. o.

7 Uo.

8 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 179. o.

9 Uo. 179–180. o.

10 Uo. 205–207., 211–212., 216–217., 221–223., 226–227., 231–232., 236–237., 399–404. o. (Kertész Tibor, Tóvízi Kálmán, Bartos Sándorné, Nagy István, Egresi Zoltán, Felcsuti László és Rónai János tanúkihallgatási jegyzőkönyvei).

közlekedési Építő- és Tatarozó Vállalat[11] Škoda gyártmányú személygépkocsiját. Győr közelében egy szovjet ellenőrzésen is átestek, de Motzer „igazolta" az út érvényességét egészen a határig. Ezután szülővárosába, Sopronba hajtottak, ahol Motzer elköszönt szüleitől és nővérétől. A csoport Brennbergbánya közelében hagyta el az országot (Motzer nagybátyjának közreműködésével). Ausztriában először Ritzingben szállásolták el őket, majd az oberpullendorfi lágerben töltöttek pár napot, onnan 1956. november 27-én szállították Bécsbe az öt személyt. Motzer ezután egy másik disszidenscsoporttal Nyugat-Németországba távozott. Itt először a pidingi táborba került két napra, majd december 10-ig a bocholti táborban szállásolták el.[12]

1956. december 14-én felvették a bonni Wilhelm Friedrich Egyetemre, ahonnan a következő év áprilisában került a stuttgarti egyetemre. A geodéziai fakultást hátrahagyva 1957. november 11-én a Stuttgart melletti Feldbachba költözött. Itt munkát vállalt, és egy vasgyárban helyezkedett el szerelőként egészen 1958 márciusában történt elbocsátásáig.[13]

Motzert már az első pillanattól kezdve figyelemmel kísértek a nyugatnémet titkosszolgálati szervek. A pidingi tartózkodása napjaiban felkereste két amerikai személy, hogy vállaljon térképészi munkát az Egyesült Államokban. Egyetemi tanulmányai során is több tengerentúli ajánlatott kapott. 1957-ben számos alkalommal kihallgatták az amerikai titkosszolgálat szervei. Három napig a Camp Kilmer amerikai táborban tartózkodott, ahol alaposan kikérdezték. Napi 15 márkát kapott az ott-tartózkodása idején, később pedig postai küldeményben is küldtek neki pénzt. Motzer azonban egyik amerikai ajánlatot sem fogadta el.[14]

1957. április 17-én még Stuttgartban megkapta a nyugatnémet állampolgárságot. Előtte rövid ideig Svájcban és Franciaországban is tartózkodott.[15] Ez év novemberében Feldbachban felkeresték őt a lakásán a Bundeswehr-től.[16] Térképészi állást ajánlottak neki a hadseregbe, de ekkor ezt is visszautasította. A korábban említett gyári elbocsátása után Bonnba utazott, ahol jelentkezett a hadseregbe a Honvédelmi Minisztériumnál.[17]

1958. április 11-én átszökött a Német Demokratikus Köztársaságba. A határon gyalogosan kelt át, de hátrafelé haladt, hogy megtévessze a nyomvizsgálókat. Bőröndjét a nyugatnémet határállomás értékmegőrzőjében helyezte el. Valószínűsíthetően – bár erre csak a keletnémet és a magyar nyomozóhatóságok kö-

11 Az 1957-ben létrehozott KPM Autófenntartó Ipari Tröszt állami tulajdonú vállalat alá tartozott.
12 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 180–182., 190–191. o.
13 Uo. 191.
14 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 136., 140–141. o.
15 Uo. 309–310. o.
16 Uo. 194. o.
17 Uo. 302–304. o.

vetkeztettek – a nyugatnémet titkosszolgálatnak kémkedett volna az NDK-ban. A keletnémet szervek azonban elfogták, és 1958. május 31-én átadták a magyar hatóságoknak a nyomozati anyagokkal együtt.[18]

Magyarországon kizárólag a tiltott határátlépés miatt ismerte el bűnösségét. Végül hűtlenségért, tiltott határátlépésért és izgatásért állították bíróság elé. Motzer védelmét a bíróság előtt dr. Bujalka István győri ügyvéd látta el. Az elsőfokú ítéletet 1959. február 16-án hozták meg, amelynek értelmében halálra ítélték.[19] A másodfokú bíróság 1959. április 3-án jogerőre emelte az ítéletet.[20] Motzer Nándort – hat nappal az ítélethirdetés után – április 9-én kivégezték.[21] Az ítéletet a rendszerváltást követően, 1993-ban semmissé nyilvánította a Legfelsőbb Bíróság.[22] Nyughelye az Új Köztemető 301-es parcellájában található.[23]

A letartóztatás körülményei – összjáték a keletnémet szervekkel

Az NDK Kormánya Állambiztonsági Minisztériumának nyomozói 1958. május 31-én fél ötkor adták át a vizsgálati fogságba került Motzert a magyarországi szerveknek.[24] Szenes Ernő főhadnagy – a Belügyminisztérium II/1. Osztály Vizsgálati Alosztályának tisztje – határozatot hozott még aznap Motzer előállításáról, az ügyben történő nyomozás elrendeléséről, valamint az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról is.[25] A határozatokat Selmeci György ezredes jóváhagyta, Tóth Lajos alezredes, katonai főügyész pedig engedélyezte. Szenes határozatával felettese, Loss András ezredes, alosztályvezető egyetértett.

A nyomozó szervek több alkalommal is kérelemmel fordultak a Katonai Ügyészséghez Motzer előzetes letartóztatásának és a nyomozás határidejének meghosszabbítása ügyében. A házkutatást 1958. augusztus 6-án végezték el Sopronban, a Balffy utca 11. szám alatt.[26]A kutatás során lefoglaltak képeket, leveleket, „ellenforradalmi terméket", zsebkönyvet, külföldi folyóiratokat, igazolványokat és egyéb jegyzetszerű papírokat.[27] A november 27-én kelt házkutatási

18 Uo. 431–432. o.
19 Uo. 65–70. o.
20 Uo. 38–40. o.
21 Uo. 84–86. o.
22 Uo. 91–94. o.
23 Tóth Vilmos: Budapesti temetkezőhelyek soproni vonatkozású síremlékei. *Soproni Szemle*, 63. (2009) 1., 109. o.
24 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 108. o.
25 Uo. 110. o.
26 Uo. 124–129. o.
27 ÁBTL, 3.1.9. V-146058/4. „Motzer Nándor". 29–45. o.

anyagok rendezését összefoglaló anyagból kiderül, hogy az „ellenforradalmi termék" valójában három darab újság volt, amelyek 1956 októberében jelentek meg. A legnagyobb számban képeslapokat (egész pontosan 133 darabot) foglaltak le Motzertől. Ezen kívül könyveket, német nyelvű brosúrákat, szótárakat és egy cserkészkönyvet is találtak a gyanúsított volt lakhelyén.[28]

1958. október 9-én Kőszegi Sándor rendőr törzsőrmester, körletparancsnok jelentést tett, miszerint – a már előzetesben lévő – Motzer sokadik alkalommal szedett le drótot és fadarabot a 403-as zárkájának különböző részeiről. Súlyosbított a jelentésen Motzer „szemtelen magaviselete", amely miatt a parancsnok fenyítés kiszabására kért engedélyt az alosztálytól. Takács István alosztályvezető aznap keltezett szolgálati jegyében a zárka átvizsgálását és az előzetes letartóztatott orvosi kivizsgálását kérte a fogdairoda vezetőjétől.[29] A testi fenyítésről további információk nem állnak rendelkezésre, de árulkodó, hogy Motzer később a bíróságon kijelentette, hogy „nem hagytak aludni, egy rendőr tizedes ugráltatott és pofozott. Egy másik alkalommal az orvos betegnek talált, mégis betettek a fogdába. Arra akartak kényszeríteni, hogy csókoljam meg a falat".[30]

A nyomozók november során kérelemmel fordultak a Honvédelmi Térképészeti Intézethez, amely december 3-án megküldte Motzer Nándor dicséreti és fenyítési lapjait. Előbbiből nyolc, utóbbiból egy szerepelt az összegzésben.[31]

Szenes főhadnagy a november 4-én kelt „terheltként történő felelősségrevonhatósági határozatában" rögzítette, hogy megállapítást nyert Motzer hazaárulási bűncselekménye.[32] November 26-án a Belügyminisztérium II/1. Vizsgálati Alosztályának megküldte a befejezési javaslatot, amellyel Takács István őrnagy, alosztályvezető egyetértett, majd Selmeci György ezredes, osztályvezető jóváhagyott.[33] Ebben a nyomozás összefoglalása mellett Szenes megállapította, hogy a csoportos hazaárulás, a népi államrend elleni izgatás, a szolgálati okirat hamisítása és a hűtlenség bűntette megvalósult Motzer Nándor esetében. Mindezek tükrében javasolta az ügy átadását a Katonai Főügyészségnek. Szenes a vizsgálat befejezéséről december 1-jén hozott határozatot, és ezután került át az Ügyészséghez Motzer ügye.[34]

28 Uo. 128. o.
29 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 133. o.
30 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 22/17.
31 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 130. o.
32 Uo. 405–406. o.
33 Uo. 438–446. o.
34 Uo. 436. o.

A „gyanúsított" tevékenysége a kihallgatási jegyzőkönyvek tartalma tükrében

E tanulmányban nincs lehetőség részletekbe menően bemutatni Motzer Nándor összes kihallgatási jegyzőkönyvének tartalmát; csupán arra törekszik az írás, hogy megvilágítást kapjon a feltételezett bűncselekmény, valamint a gyanúsított ártatlanságát védő érvrendszer. Releváns szempont, hogy milyen mértékben épültek be a kihallgató kérdéseibe a beszervezett cellatársak – a zárkaügynökök – vallomásai.

A magyar szervek 1958. május 31. és 1958. december 9. között összesen 32 alkalommal (ebből hat önvallomás) hallgatták ki Motzert. A nyomozás intenzitása június, valamint szeptember–október hónapokban volt a legnagyobb. Az első alkalmat leszámítva minden kihallgatást Szenes Ernő főhadnagy bonyolított le (ti. először Loss András százados).

Az első kihallgatás tematikája a feltételezett bűncselekmény rövid elmondására fókuszált. Motzer a jegyzőkönyv aláírásakor feljegyeztette, hogy nem ért egyet a magyar állampolgársággal, mivel ő 1957 óta – a Német Szövetségi Köztársaság által jóváhagyva – német állampolgár.[35] A június 1-jei önvallomásában részletesen beszélt az őt felkereső amerikai személyekről és a neki ajánlott lehetőségekről. Elmondása szerint két nyugatnémet tiszt és két amerikai személy kereste fel őt a pidingi táborban 1956 novemberének legvégén.[36] Június 3-i kihallgatásán alaposan bemutatta az életrajzát.[37] A kihallgatást végző Szenes a pidingi, a bocholti és a Camp Kilmer-i táborokban eltöltött időszakról részletes ismertetést várt el. Június 12-től a kérdések a bonni időszakra összpontosultak. A nyugat-németországi tartózkodása időszakában Motzer találkozott emigráns magyarokkal (Kocsányi Sándor, Paulusz Sándor).[38] A kihallgatások első fázisa június 19-én zárult. Ekkor a vizsgálótiszt megállt az 1957-es esztendőnél, és Motzert Magyarországra küldött leveleiről és kapcsolatairól kérdezte. Leveleit nagyrészt édesanyjának és rokonainak küldte, de többször felkereste soproni ismerőseit is.[39]

1958. július 8-i – jelentős terjedelmű – önvallomásában Motzer a Nyugat-Németországban eltöltött bő egy évéről közölt részleteket. Beszélt a tutsingi nyaralásáról, a magyar emigrációról, a nyugatnémet labdarúgó bajnokságról.[40]

35 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 138. o.
36 Uo. 139–171. o.
37 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 179–182. o. Lásd a *Motzer Nándor biográfiája* című részt.
38 Uo. 190–196. o.
39 Uo. 205–213. o.
40 Uo. 214–264. o.

Zárásként azzal indokolta az átszökését az NDK-ba, hogy nem volt más választása, mint hogy „Hitler-katona" lesz, vagy megszökik a „nyugati frontról".[41]

Szeptember és október hónapokban összesen 16 alkalommal hallgatták ki Motzert. Ezek során a korábbi kérdések merültek fel újra. A hűtlenség vádját mindannyiszor tagadta, és választási lehetőségeinek hiányát jelölte meg oknak a disszidálás kapcsán.[42] Vallomásaiban saját felelősségét tagadta, és magát a „népi demokrácia híveként", egyben ennek „jó kritikusaként" emlegette.[43] Ez időszakban külön meghallgatást tartottak az amerikai személyekről, a Motzerrel kapcsolatba került nyugatnémet tisztekről, a Térképészeti Intézetnél eltöltött időszakáról, valamint a német határon történt átszökéséről is.[44]

A szeptember 9-i vallatása során elismerte, hogy a 18 darab forradalmi fotó az ő tulajdona, és a képek hátuljára feljegyzett „ellenforradalmi" gondolatok az ő tollából származnak.[45] Megfogalmazása szerint célja volt, hogy „elteszi ezeket emlékbe", valamint a „feliratokkal rögzítse a magyar eseményekkel kapcsolatos nyugati sajtó viszhangját [sic!]".[46] A későbbi kérdésekre elismerte, hogy a szövegeket különböző – meg nem nevezett – lapokból másolta ki, de azt nem uszító szándékkal tette.

A két hónapban történt 16 kihallgatás érdekessége, hogy egymás utáni alkalmak idején teljesen más témák kerültek előtérbe. A legtöbb esetben nem kronologikus (Motzer életének megfelelő) vonalvezetést alkalmazott a kihallgató tiszt, hanem térben és időben ugrálva, egy-egy részkérdés került elő.

1958. november 28-án átfogó, részletes kihallgatást tartottak.[47] Egészen az önéletrajzától – immár sokadik alkalommal – az átszökésig minden témát előhozott Szenes Ernő. December 7-én az összes jegyzőkönyvet átadták Motzernek, majd két nap múlva vallomásban jelezte, hogy átolvasta mindet, és észrevételét majd az Ügyészség előtt szeretné elmondani.[48]

Motzer Nándor a kihallgatások során végig tagadta a hűtlenség és a népi demokrácia elleni izgatás vádját. Az ellene szóló bizonyítékokat (katonai és gazdasági információk kiadása az amerikai titkosszolgálatnak, tiltott határátlépés az osztrák, majd a német határon) figyelmen kívül hagyva tartotta magát végig ártatlannak. Szenes Ernő kihallgatótiszt több alkalommal szembesítette Motzert azzal, hogy cellatársai milyen gondolatokat idéztek tőle a közös beszélgetésekből.

41 Uo. 264. o.
42 Uo. 268. o. (1958. szeptember 9-i kihallgatás); 271–272. o. (szeptember 11-i kihallgatás); 279–280. o. (szeptember 23-i kihallgatás).
43 Uo. 268., 272. o.
44 Uo. 268–345. o. (1958. szeptember 9-től október 31-ig)
45 Uo. 270. o.
46 Uo.
47 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 407–432. o.
48 Uo. 437. o.

A bizonyítékok, illetve a tanúvallomások bevonásával mindannyi esetben cáfolatok születtek a Motzer által mondottakkal szemben. Szenes Ernő többtucatnyi alkalommal felszólította a letartóztatott személyt, hogy hagyjon fel a „hazudozással".[49] A kihallgatásokat vizsgálva leszűrhető, hogy a tisztet nem elsősorban maga a Motzer-ügy, hanem a nyugatnémet és az amerikai hírszerző személyek kiléte, magatartása és viselkedése érdekelte.

A tanúk kihallgatása a nyomozati szakaszban

Motzer ügyében összesen 11 tanút hallgatott ki a II/1. Vizsgálati Alosztály 1958. szeptember 26. és 1959. szeptember 10. között. Mindannyiukat Budapesten, a II. kerületi Gyorskocsi utca 31. szám alatti rendőr-főkapitányság épületében kérdezték ki. Az összes tanú (egy személy ezirányú adatai nem ismertek) érdektelen volt a gyanúsítottal kapcsolatban és általában az ügyben, valamint közülük senki sem szenvedett kárt a feltételezett bűncselekmények során. A kihallgatásokat Szenes Ernő főhadnagy, vizsgáló tartotta, míg a jegyzőkönyvet és a másolatot a legtöbb esetben Berdár Ilona, egy esetben pedig Baranyai Tamásné készítette.

Elsőként a más ügyben előzetes letartóztatásban lévő Kovács Alajost hallgatták ki 1958. szeptember 16-án.[50] Kovács augusztus 30. óta volt Motzer cellatársa a II. kerületi börtönben. A vallomás első felében beszámolt Motzer külföldre szökésének általa ismert menetéről, majd ismertette a nyugat- és kelet-németországi történéseket. Ezután Kovács kifejtette, hogy Motzer magát „nemzeti szocialistának" tüntette fel, és az állambiztonsági szervekről „lealázóan" beszélt. Ezen kívül kijelentette, hogy – legalábbis Kovács vallomása szerint – „minden nép éljen a saját hazájában, még a »ruszkik« is". Emellett a kommunizmust „kommunisták nélkül" is elképzelhetőnek tartotta, sőt csodálkozott azon, hogy „a magyarok [...] miért tűrik, hogy kormányukban zsidó legyen".[51] Zárásként hozzátette Kovács, hogy Motzer cellatársait is igyekezett „rossz irányba terelni".[52]

Másodikként Kertész Tibor térképészt, Motzer korábbi osztályvezetőjét idézték be tanúkihallgatásra november 15-ére.[53] Szerinte a gyanúsított a HM Térképészeti Intézetében „rideg" és „beképzelt" ember volt, női munkatársaival pedig „goromba". Munkáját jól elvégezte, „ellenforradalmi" tevékenysége nem volt ismert Kertész előtt, sőt inkább „baloldali" beállítottságú személynek ismerte.[54] A lopás és a szökés ügyéről érdemleges információval nem rendelkezett.

49 Uo.
50 Uo. 22. o.
51 HL. XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 22/3.
52 Uo. 22/4.
53 Uo. 205. o.
54 Uo. 206. o.

1958. december 3–6. között összesen hat tanút hallgattak ki. Közülük Bartos Sándorné,[55] Egresi Zoltán,[56] Felcsuti László,[57] Rónai János[58] és Tóvízi Kálmán[59] munkatársai voltak Motzernek a Térképészeti Intézetben. Általában szótlan, magának való, a társaságot kerülő, de szorgalmas és a munkáját jól végző személynek ismerték meg. Visszatérő elem volt a sportokhoz, főképpen a labdarúgáshoz való szoros kötődése. Nagy István, aki a Térképészeti Iskolában tanította Motzert, általában jó véleménnyel volt róla.[60] Motzer baloldalisága egyébként Tóvizinél és Rónainál is említésre került. A disszidálás körülményeiről mindannyian másodkézből szereztek tudomást, így csak az azzal kapcsolatos általános történeteket mesélték el.

A harmadik hullámban, 1959. január 28–29-én Kviktung Tibort[61] (őt később szeptember 10-én még egyszer), dr. Németh Lajost[62] és Szilágyi Ferencet[63] hallgatták ki. Utóbbi munkatársa volt Motzernek a Térképészeti Intézetnél, és szintén disszidált 1956 novemberében Magyarországról. Szilágyi tudott Motzer és társai nyugatra szökéséről, a traiskircheni lágerben kereste is velük a kapcsolatot, de személyes kontaktus nem történt. Szilágyi később önként visszatért, de egyéb információval nem tudott szolgálni. Németh 1956 decemberében hagyta el Magyarországot, de Motzerről semmit sem tudott. Kviktung Tibor – Kovács Alajoshoz hasonlóan – 1958. augusztus 30-tól volt cellatársa Motzernek. Érdekes adalék a vallomásának azon része, hogy Motzer az amerikaiakról azért nem mond rosszat, mert még visszatér nyugatra. Kviktung szerint Motzer a kihallgatásokra mindig felkészült, és szerette volna elhitetni, hogy „öntudatán kívül volt" a kiszökés idején és később is. A tárgyalás előtt nem sokkal – Kviktung szerint – „szándékosan a falhoz verte magát", hogy „úgy tüntesse fel a nyomozó szerveket", mint akik „fizikai kényszert alkalmaztak" (!).[64] A legdurvább kijelentése szerint Motzer elmondta, hogy „a nyomozójának hideg vérrel szét tudná darabolni a testét és ha alkalma és módja lesz az általa megismert nyomozókkal mind le számolna [sic!]".[65]

A tanúk mindegyike átolvasta és aláírásával hitelesítette a jegyzőkönyveket, a nem gyanúsítottak esetében pedig mindannyian tudomásul vették az „igazmondás" kötelességét a hamis tanúzás büntethetősége mellett.

55 Uo. 216–217. o.
56 Uo. 226–227. o.
57 Uo. 231–232. o.
58 Uo. 236–237. o.
59 Uo. 211–212. o.
60 Uo. 221–223. o.
61 Uo. 20/1–3.; 21/1–3.
62 Uo. 23/1–3.; 8/1–2.
63 Uo. 24/1–4.
64 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 24/3.
65 Uo.

A vádhatóság (ügyészség) bizonyítékai a Motzer-ügyben

Az NDK Kormánya Állambiztonsági Minisztériuma 1958. május 31-én adta át a vizsgálati fogságban lévő Motzert a magyarországi szerveknek.[66] A II/2. Osztály szigorúan titkos átadási jegyzőkönyve összesen 15 tételből álló tárgy- és adathalmazt tartalmazó jegyzéket tartalmazott. Eszerint a keletnémet szervek átadták az addig felgyülemlett összes nyomozati anyagot, valamint a gyanúsítottól elkobzott tárgyakat, ezeket különböző jegyzékekben részletezve.[67]

Az NDK-ban április 11-én történt őrizetbe vétel és motozás során Motzernél találtak egy nyugatnémet személyi igazolványt, egy üldözötteknek és menekülteknek kiállított igazolványt, valamint egy, a Magyar Néphadseregtől származó igazolványt. Ezeken kívül a bonni egyetemen kiállított igazolvány, az eltulajdonított igazolás és nyílt parancs, egy menekültkérelem, egy hitelesített líceumi bizonyítvány, egy tiszti iskolai bizonyítvány, valamint egy stuttgarti hatóság által kiállított szociális igazolás volt Motzernél. Egyéb iratok között találtak nála borítékokat, levelezőlapokat, elismervényeket, jegyeket, cédulákat, német–magyar szótárt, prospektusokat és hírlapokat, képeket, fényképeket, reklámfüzeteket, illetve címkéket is.[68] Továbbá előkerült Motzer Nándor 1957-es[69] és 1958-as[70] naplója is.

Április 24-én – a fogdába szállítás során – elvették Motzertől és a megőrzőbe helyezték a gyanúsított használati tárgyait. Többek között egy borotvakészletet, bőr aknatáskát, egy pár bőrkesztyűt, egy kalapot, egy zsebtükröt, nadrágokat, alsóneműket, egy fürdősapkát, pénztárcát, tollakat, poharat, dugóhúzót, zsebkést, fésűt és még sok egyéb, kisebb, mindennap használatos tárgyat.[71]

A határátkelés folyamán a Motzer által a stockheimi pályaudvaron elhelyezett bőröndben talált tárgyakból egy 86 tételből álló tárgylistát állított össze a keletnémet nyomozati szerv. Ebben a fotóktól egészen a cédulákig különböző használati tárgyak (törülköző, fogkefe stb.) voltak megtalálhatóak.[72]

A napló – mint elsődleges bizonyíték – későbbi megfejtése szintén április 11-én történt meg. Eszerint Motzer a magyar és a német szavakat (helyenként váltogatva) orosz betűkkel írta le. Az 1958-as napló nagy részét németül írta, de a betűket egy egyszerű rend szerint felcserélte. Az 1957-es napló teljes, míg az 1958-as április 12-vel – az elfogással – zárult. Motzer naplója a hétköznapi dolgok (időjárás, étkezés, mindennapos problémák, egyetem, napi rutin) mellett

66 Uo. 108. o.
67 Uo. 62–63. o.
68 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 70–72. o.
69 ÁBTL, 3.1.9. V-146058/2. „Motzer Nándor".
70 Uo.
71 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 76–77. o.
72 Uo. 78–81. o.

folyamatosan beszámolt a Bundesliga eredményeiről, a postai levelezéseiről, a németországi kapcsolatairól, valamint a közeljövőben tervezett céljairól.

A Motzernél talált 32 darab privát fényképen kirándulások, családi képek, az aktuális otthonai, valamint baráti és ismerősi körével készült közös fotók láthatók. A képek mellett három térkép is az anyag közé került, amelyeken a pidingi, a bocholti és a Camp Kilmer-i lágerek tervrajza volt felfedezhető. A pidingi táborrajzon Motzer bejelölte, hogy melyik „szobában rohadt".[73] Humorérzéke az egyik fotón is tetten érhető, ahol egy kölni autókereskedés több tucatnyi autója között állt, és a kép hátoldalán megjegyezte, hogy „ennyi gyönyörű szép kocsi közül nem tudom hogy [sic!] melyiket válasszam. Bizony nehéz – főleg pénz nélkül".[74]

A lefoglalás során százas nagyságrendben került a nyomozó hatósághoz Motzertől származó vagy neki írt levél és képeslap.[75] Családjának általában az *Igen tisztelt mindannyian!* megszólítással írt levelet. Ez a magyar fordítás, amely eredeti németben *Meine sehr geehrten „alle"!* volt. Feltehetően utalt rá, hogy mindenki azért nem tartozik az „igen tisztelt" kategóriába. A levelekben mindig megnyugtatta édesanyját és édesapját, hogy jól van. Többször kifejtette, hogy rosszul döntöttek, amikor 1946-ban nem hagyták el Magyarországot. Leveleiben mindig kérte, hogy hollétéről ne szóljanak senkinek. Meglepőnek tartotta maga is, hogy egyáltalán nincs honvágya – ezt 1957. július 2-án írta. Utazásairól képeslapokat is küldött, és az élményeiről azon számolt be. Motzer leveleiből kitűnik, hogy tisztában volt családja mindennapi életével és a magyarországi eseményekkel, sőt többször maga kért újságot vagy híreket az itthoni történésekről.[76]

Az iratok között külön kiemelendő Motzer édesapjának 1954-ben kapott „sztahanovista" címe és az ugyanebben az évben megkapott kiváló dolgozó oklevele.[77] 1956-ban a szállítmányozási szakma kiváló rakodója volt. Édesanyja, „Motzer Rózsi" 1952-ben kapott sztahanovista elismerést cérnázó munkakörben.[78] Motzer személyi igazolványa mellett az eltulajdonított menetlevél és nyílt parancs eredetije és másolata is bekerült a nyomozati anyagba.[79] Motzer nyugatnémetországi iratait minden esetben hivatásos fordító gépelte le magyar nyelven. Ezek között lelték meg a vallásosságára utaló Krisztus-képet és egy rövidebb imádságot is.

A napló mellett a „legsúlyosabb" bizonyítékok a forradalomról készült fotók voltak a Motzer-ügyben. A térképésztiszt saját gyűjteményében többek között

73 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 748. 64. o.
74 Uo. 63. o.
75 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. IV. kötet.
76 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. IV. kötet. 9–12. o.
77 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 1–4. o.
78 Uo. 5. o.
79 Uo. 11–13. o.

Rákosit a nép árulójaként és gyilkosaként megjelenítő falragasz, szétlőtt házak és katonai eszközök, valamint elesett forradalmárok holttesteit mutató képeket találtak. A képek hátoldalára Motzer kék tollal az megjegyzéseket, gondolatokat írt: a Rákosi-féle falragasznál „emberbőrbe bújtatott vadállat"; a szétlőtt házaknál és harckocsiknál „békés egymásmellettélés [sic!] gyakorlati megvalósításának kommunista formája", „vadállati kegyetlenség", a „SZU békepolitikája" és „szovjet kegyetlenségek"; az elesett forradalmároknál pedig „nem felejtünk" és „hős halottjaink" szerepeltek. Mindezekből egyértelmű kép rajzolódott ki Motzer '56-os percepciójáról és valós véleményéről.[80]

A bemutatott képek mellett a keletnémet nyomozók megtalálták Henney Árpád *Mi a hungarizmus?* című, 1957-ben megjelent brosúráját is.[81] A Lauterbachban nyomtatott szerzői kiadás feltehetően a pidingi vagy bocholti lágerben került hozzá. A többek között Szálasit éltető és a hungarizmust mint a „legmagasabb fokú magyar gondolatot" bemutató kiadvány mellett egy Magyar Nemzeti Bizottmány által kiadott, egyoldalas, 24 pontos határozatot is felleltek nála.[82] Mindezen bizonyítékok összessége volt hivatott bizonyítani a bíróság előtt a hűtlenség és az izgatás vádjait.

Az ügyészség előtti kihallgatás és a vádirat megszületése

Motzer Nándor ügye 1958. november 26-án került át a Katonai Ügyészséghez. A katonai ügyész, dr. Kámán József főhadnagy először 1958. december 15-én,[83] majd 1959. január 15-én[84] is meghosszabbította egy hónappal Motzer előzetes letartóztatását és a nyomozás határidejét. Az írásszakértői vizsgálat lefolytatására 1959. január 8-án pótnyomozást rendelt el a katonai ügyész, amelyet saját hatókörébe utalt.[85] Az írásszakértői vizsgálat lefolytatására Kámán Sándor Gy. Miklóst jelölte ki bírósági szakértőnek, amit a Katonai Főügyészség hivatalos helységében, 1959. január 8-ára tűztek ki.[86]

Motzer Nándort 1959. január 8-án hallgatták meg a Katonai Ügyészség előtt. Ekkor ismertették a terheltkénti felelősségre vonásáról szóló határozatot. Motzer bűnösnek nem érezte magát, és kifogásokkal élt bűnösségével kapcsolatban.

80 ÁBTL, 3.1.9. V-146058/4. „Motzer Nándor". 18–19. o.
81 Henney Árpád (szerk.): *Mi a Hungarizmus?* Saját kiadás, Lauterbach, 1957.
82 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 25. o.
83 Uo. 2. o.
84 Uo. 10. o.
85 Uo. 3. o.
86 A szakértői véleményt lásd részletesen a *Szakértői közreműködés az eljárás különböző szakaszaiban* című alfejezetben.

Ezután a külföldre távozásának eseményeit és körülményeit ismertette Kámán József katonai ügyész és Daróczi Antalné jegyzőkönyvvezető előtt.[87]

1959. január 15-én dr. Kelemen Géza őrnagy, osztályvezető ügyész jóváhagyta a vádirat tervezetét.[88] Dr. Radnai Zoltán őrnagy, a Katonai Ügyészség vezetője Motzert a hatályos jogszabályok szerint a „BHÖ[89] 48. a. pont /1/ bekezdésébe felvett és a /3/ bekezdés második tétele szerint minősülő csoportosan elkövetett külföldre szökés, a BHÖ 37. pont /1/ bekezdés b./ pontjába felvett és a 38. pont /1/ bekezdés harmadik rendelkezése szerint büntetendő hűtlenség, a BHÖ 2. pont a./ és b./ alpontjaiba felvett izgatás, valamint a BHÖ 230. pontjába felvett és a 232. pont /2/ bekezdése szerint minősülő társadalmi tulajdon sérelmére bűnszövetkezetben elkövetett lopás bűntettével" vádolta.[90] Az ügyben a tárgyalás megtartására a Budapesti Katonai Bíróság volt illetékes. Az ügyész továbbá indítványozta, hogy az ügyben különtanács járjon el, és a terhelt az ítélet megszületéséig letartóztatásban maradjon. Az eljáró ügyész 11 tanú beidézésére tett javaslatot a bíróságnak.[91]

Az I. fokú tárgyalás és az ítélet

A Budapesti Katonai Bíróság 1959. január 20-án tartott előkészítő ülést Motzer Nándor ügyében. Ezen jelent volt dr. Mátyás Miklós őrnagy, a tanács elnöke; Sóhajda Béla és Gábori József őrnagyok, katonai ülnökök; dr. Csordás János őrnagy, katonai ügyész; illetve jegyzőkönyvvezetőként Gál Andor százados. Az ülésen az elnök kihirdette, hogy a benyújtott vádiratot elfogadta, és kijelentette, hogy a vádlott által elkövetett cselekmény bűntett, és a „szükséges" bizonyítékok rendelkezésre állnak.[92] A vádközlési jegyzőkönyvet másnap, január 21-én vették fel.[93] A terhelt az ügyészi vádirat áttanulmányozása során észrevételt tett, és a vádakat tagadta.[94] Kérvényezte, hogy védőjét saját maga válassza meg. Erre végül nem került sor. Másik kérése szerint a nővérével szeretett volna beszélni, aminek megtörténtéről a források nem tudósítanak.

87 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 5/1–7.
88 Uo. 11. o.
89 Büntető Anyagi Jogszabályok Hatályos Összeállítása.
90 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 14/1–6. (A fennmaradt iratanyag a vádirat másolatát is tartalmazza.)
91 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 14/1–6.
92 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 15. o.
93 Uo. 16. o.
94 „A külföldre szökés, a hűtlenség, és a társadalmi tulajdon sérelmére bűnszövetkezetben elkövetett lopás bűntettében bűnösnek nem érzem magam, azért, mert véleményem szerint a vádiratban foglaltakat nem tudatosan követtem el. Az izgatás vonatkozásában szintén nem érzem bűnösnek magam, azt azért tettem, hogy politikai nézeteimet mások ne ismerjék meg." Uo.

A zárt tárgyalásra 1959. február 16-án került sor Budapesten.[95] A tanácselnök, Mátyás Miklóson kívül jelen volt Barabás József alezredes a Térképészeti Intézettől és Végh József alezredes a Belügyminisztériumtól mint katonai ülnökök. A vádat dr. Rácz Sándor főhadnagy katonai ügyész képviselte. Gál Andor volt a jegyzőkönyvvezető.

A tárgyalásra kirendelték dr. Paneth Gábort elme- és idegszakértőként, Székely Tibor alezredest és Rabi Istvánt katonai szakértőkként, valamint dr. Kádár Pál ügyvédet kirendelt védőként. Összesen 18 tanút idéztek be a tárgyalásra, köztük olyanokat is, akik a kihallgatási jegyzőkönyvekben nem is szerepeltek.[96]

A tárgyalás 9 óra 10 perckor kezdődött a végzés elfogadásával. A tárgyaláson meghallgatásra került dr. Paneth Gábor elme- és idegorvos-szakértő.[97] Dr. Mátyás Miklós tanácselnök felkérésére elmondta, hogy dr. Fáber Viktor igazságügyi orvosszakértővel 1958. december 6-án megvizsgálták Motzer Nándort. Ez alapján megállapították, hogy a vádlott „kissé schizoid [sic! Helyesen: skizoid] személyiség", de „elmebetegségben" és „elmegyengeségben" nem szenved.[98] Kifejtette, hogy a „schizoid" személyiségre (így tehát Motzerra is) jellemző a „fokozott elméleti érdeklődés" és a „túlfűtött ambíció". Az orvosszakértő azon megjegyzése, miszerint Motzer „eszméi miatt cselekvéseit kevésbé mérlegeli", nehezen értelmezhető. A konklúzió szerint a vádlott nem volt „képtelen" és „korlátozott" cselekményei „társadalomveszélyességének felismerésére".[99]

Motzer a bíró kérdésére kijelentette, hogy a vádat megértette, viszont bűnösnek nem érzi magát, majd ugyancsak kérdésre ismertette az életrajzát.[100] Az elnök kérdései ezután a katonai szolgálatára, az illetményére, illetve édesapja állampolgárságára (érdemes visszautalni arra, hogy felmerült az SS-be történő belépése is) fókuszáltak. Az 1956. november 12-i napra „nem emlékezett", szerinte tudatkiesése volt.[101] A menetlevelet és a nyílt parancsot – elmondása szerint – egyik társa hozta el. Másnap érkezett meg Ausztriába, ahol eleinte az osztrák Térképészeti Intézet segített neki. Állítása szerint ekkor döntötte el, hogy Nyugat-Németországba távozik. Először a bécsi nyugatnémet követségen beszélt arról, hogy tiszti állományban szolgált. Arra a kérdésre, hogy a nyugatnémet és amerikai titkosszolgálatok milyen forrásból tudtak az érkezéséről, nem tudott válaszolni. A pidingi láger után a bocholti lágerben keresték fel a Bonni Egyetem-

95 Uo. 26/1–20.

96 Uo. 26/1. Vö. *A tanúk kihallgatása a nyomozati szakaszban* című alfejezettel. Az illetők az állambiztonság által beszervezett ún. „fogdaügynökök" voltak. Lásd az ÁBTL, 3.1.9. V-146058/3. „Motzer Nándor" megnevezésű dossziét.

97 Uo. 26/2.

98 Vö. *Szakértői közreműködés az eljárás különböző szakaszaiban* című alfejezetben bemutatott elme- és orvosszakértői véleménnyel.

99 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 26/2.

100 Uo. 26/1–7.

101 Uo. 26/3.

ről, ekkor jelezte, hogy szeretne továbbtanulni. 1957 januárjában nemet mondott az amerikai kiutazásra.[102] A későbbi személyes találkozások során semmilyen információt nem osztott meg magáról. Az év áprilisában került Stuttgartba, ahol felvétel híján „feketén" járt be az egyetemre. A későbbi nyelvtanfolyam kérdése zavarba hozta Motzert, mivel korábban azt állította, hogy anyanyelvi szinten beszélte a németet.[103] Szintén megjegyezte a tanácselnök ezt, amikor arról faggatta, hogy a későbbiekben hányszor és hogyan találkozott amerikaiakkal.

Motzer 1957 tavaszán a franciaországi meghívás kapcsán kérte a nyugatnémet állampolgárságot. Az „ismerős" kilétéről egyéb információt nem osztott meg. A későbbiekben úgy interpretálta az eseményeket, hogy a „tűrhetetlen" nyugatnémet állapotok miatt volt kénytelen átszökni az NDK-ba, ahol először menedékjogot szeretett volna kérni. Később az ülnök kérdésére leszögezte, hogy nem „megbízással" ment. Apja SS tagságát pedig azért nem említette sohasem, mivel „nem kérdezték".[104]

Motzer vallomása után a tanúk közül a nyugatra szökött elítéltek meghallgatása (dr. Németh Gábor, Makai Ervin és Kviktung Tibor) következett. Utóbbi kifejezetten érdekes adalékokkal járult hozzá az ügymenethez. Elmondta, hogy közös cellatartózkodásuk során Motzer elárulta, hogy az emlékkiesés szimplán csak taktika a részéről.[105] A nyelvtanfolyamról sohasem beszélt neki, hiszen megtudta tőle, hogy kiválóan beszélt németül. Ezen kívül Motzer a vallatótisztekkel történő leszámolásról és a nyugatnémetek elárulásának lehetetlenségéről is beszélt Kviktungnak. Motzer erről azt állította, hogy ilyeneket nem mondott, viszont a tanú fenntartotta a vallomását.[106]

A továbbiakban meghallgatásra kerültek Motzer korábbi munkatársai a Térképészeti Intézetből. Szabó Lajos alezredes, Svetics Miklós őrnagy, Gál Mihály és Burján Imre századosok főképpen az „arrogáns" viselkedését, a tökéletes magyar nyelvtudását, „álkommunizmusát" emelték ki, hozzátéve a munkához való precíz hozzáállását és a labdarúgás iránti rajongását.[107]

A büntetlenül beidézettek közül Sümegi Ferencnét és Varga Bélánét (közeli ismerősei mindketten a Motzer-családnak) a levelezésekről, Krejczi Alajos brennbergbányai lakost pedig az átszökésről kérdezték ki. Azonban egyikük sem tudott újabb információval szolgálni. A rokonok közül beidézték Zimmerhanzl Antalt (Motzer nagybátyját) és Nemes Gyulát (Motzer sógorát), akik az átszökés részleteiről beszéltek.[108]

102 Uo. 26/5.
103 Uo. 26/4.
104 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 26/7.
105 Uo. 26/9.
106 Uo. 26/10.
107 Uo. 26/10–13.
108 Uo. 26/14–15.

Motzer cellatársai mindannyian a forradalom (az iratokban „ellenforradalom") után külföldre „szökött" (menekült) emberek voltak. Klein Konrád, Horváth László és Kovács Alajos elmondták, hogy a kint tartózkodásuk alatt többször is felelniük kellett különböző hadtechnikai, harcászati, illetve magyar belpolitikai kérdésekre.[109] Ebből következtetve Motzer állítása – miszerint ő sohasem beszélt ilyen témákról, ezzel tagadva a hűtlenség vádját – kétségessé vált a bíróság előtt.

Az üléselnök kérésére szót kaptak Rabi István százados és Székely Tibor alezredes katonai szakértők, akik kihangsúlyozták, hogy a térképek minden államnak stratégiailag fontosak, ezért a Térképészeti Intézet kulcsfontosságú a külföldi hírszerzők számára is.[110]

A védő hozzátette, hogy „az általa [mármint a Motzer által[111]] elmondottak az állam érdekeit súlyosan sértik".[112] A tanácselnök ezután felkérte az ügyészt a végindítvány előterjesztésére. A vád eszerint a BHÖ 48/A pontja (külföldre szökés), a BHÖ 230. és 232. pontjai (bűnszervezetben elkövetett társadalmi tulajdon elleni lopás), a BHÖ 2. pont b alpontja (izgatás), valamint a BHÖ 37. és 38. pontjai (hűtlenség) szerinti bűntettek valósultak meg Motzer esetében.[113]

A védő kizárólag a hűtlenség vádját emelte ki (ti. azért járt halálbüntetés). Elmondta, hogy a tárgyalás időpontjában e vádponthoz nincs megfelelő tárgyi bizonyíték, illetve kevés információ áll rendelkezésre a kérdésben. Kérte a bíróságot, hogy vegyék figyelembe a vádlott büntetlen előéletét és munkásszármazását. Valamint hozzátette, hogy tettét az „ellenforradalmi események kapcsán követte el".[114]

Motzer az utolsó szó jogán kommunistaként hivatkozott önmagára. Emellett a népi demokrácia támogatójának tartotta magát, egyben politikailag analfabéta személynek.[115] A bíróság ezután zárt ülésen meghozta a döntést. Eszerint Motzer hűtlenség, külföldre szökés, izgatás és bűnszövetkezetben elkövetett társadalmi tulajdon elleni lopás bűntettekben bűnös, és ezért „halálra, mint főbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra és lefokozásra, mint mellékbüntetésre" ítélte a Katonai Bíróság.[116] Az ügyész tudomásul vette az ítéletet, míg a vádlott és védője fellebbezést nyújtott be. A tanács elnöke a 2. számú végzésével elrendelte az iratok átadását a Legfelsőbb Bíróságnak.[117]

109 Uo. 26/16.
110 Uo. 26/17.
111 Bár más forrásból nem bizonyítottan.
112 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 26/19.
113 Uo. 26/18.
114 Uo. 26/20.
115 Uo.
116 Uo. 29. o.
117 Uo. 26/20.

Az ítélet kihirdetése után Nemes Gyuláné (sz. Motzer Rozina) meghatalmazta dr. Bujalka István ügyvédet testvére védelme ügyében.[118] Bujalka február 28-án fordult kérelemmel a Győri 2. Számú Ügyvédi Munkaközösséghez a feladat ellátása érdekében.[119] Az ügyiratból ugyan nem derül ki, de következtethetünk rá, hogy elfogadta a munkaközösség a beadványt, és az ügyvéd képviselte Motzert a Legfelsőbb Bíróság előtt.

A II. fokú tárgyalás és az ítélet

1959. január 24-én a Legfelsőbb Bíróság zárt ülésen elrendelte az előzetes letartóztatás tárgyában hozott korábbi végzés hatályon kívül helyezését. Az indoklás szerint a Budapesti Katonai Bíróság határozata nem vette figyelembe az ügyész által elrendelt előzetes letartóztatás határidejét.[120]

Motzer fellebbviteli tárgyalását a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa 1959. április 3-án, zárt ülésen tartotta.[121] Jelen volt dr. Szimler János alezredes mint a különtanács elnöke, ülnökökként Csonka Tibor, Liszt Vilmos és Pesti Endre ezredesek, valamint Zentai József őrnagy. Az ügyészséget dr. Kálmán László alezredes, katonai főügyészhelyettes képviselte. A jegyzőkönyvet Horváth Benedek százados, tanácsjegyző vezette.[122]

A hivatalos formaságok után a védő ismertette, hogy a vádlott édesapja sohasem volt az SS tagja, illetve bizonyítékot mutatott fel, amely alapján korábban mentesítették id. Motzer Nándort a kitelepítés alól. Hozzátette, hogy a bűncselekmény elkövetésre került, de kérte, hogy a tényállást ne a BHÖ. 38. pont /1/ bekezdés III. tétele szerint hozzák meg, hanem a BHÖ. 38. pont /1/ bekezdés II. tétele alapján (előbbi a csoportosan, utóbbi az egyedül elkövetett szökést jelentette). Enyhítő körülményként még hivatkozott az „ellenforradalmi időszak zűrzavaros" jellegére, amely „megszédítette" a vádlottat.[123]

Dr. Kálmán László főügyészhelyettes alaptalannak tartotta az enyhítés érdekében beadott fellebbezést, mivel – szerinte – „a vádlott személyében a rendszernek egy tudatos ellensége áll a bíróság előtt".[124] A külföldre szökés és az „ellenséges" szervekkel való többszöri kapcsolatfelvétel „indok" arra, hogy „a legsúlyosabb büntetés" kiszabható legyen. A főügyészhelyettes indítványozta a kiszabható legsúlyosabb ítélet helybenhagyását és a beadott fellebbezés elutasítását.[125]

118 Uo. 52. o.
119 Uo. 53. o.
120 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 17–18. o.
121 Uo. 37/1–4.
122 Uo. 37/1.
123 Uo. 37/1–2.
124 Uo. 37/2.
125 Uo. 37/2.

Motzer az utolsó szó jogán elmondta, hogy az egész „eljárás súlyos tévedésen" alapult. Állítása szerint együttműködött a keletnémet szervekkel, csak tanulás céljából ment az NSZK-ba, ott pedig elutasított minden beszervezési kísérletet és megkeresést. Édesapját illetően pedig megismételte, hogy nem volt SS-tag, és német állampolgárként egyszerűen besorozták a hadseregbe a második világháború idején.[126]

A különtanács elnökének és az ülnököknek a kérdéseire minden esetben a továbbtanulást jelölte meg mint a nyugat-németországi tartózkodás célját. Azt is hozzátette, hogy „a naplóval, levelekkel, fényképekkel kapcsolatos dolgokat azért írtam, hogy egyetemre járhassak".[127]

A különtanács határozat céljából visszavonult, ahol zárt ülésen hozták meg a döntést. Motzer kegyelmet kért, míg a védő kérte a kegyelmi kérvénynek az általa felsorolt indokokkal történő kiegészítését. A különtanács elnöke berekesztette a tárgyalást, és bejelentette, hogy kegyelmi tanáccsá alakulnak át.[128]

A kegyelmi tanács a fellebbezést elutasította. Az indoklás szerint a védelem kizárólag az édesapa múltjára terjedt ki. A hűtlenség vádját a vádlott ugyan mindvégig tagadta, de a „fellelhető közvetlen és közvetett bizonyítékok láncolata megnyugtató módon [!] bizonyítja a vádlottnak e bűncselekményben való bűnösségét".[129] A legsúlyosabb büntetés indokaként az is elhangzott, hogy Motzer a Magyar Néphadsereg tisztjeként és a Térképészeti Intézet beosztottjaként az állam érdekét „súlyosan sértő illetve veszélyeztető bűncselekményt követett el". A kiszabott ítélet pedig (ti. a súlyosabb hűtlenség vádján alapuló) enyhítés esetén is halálbüntetés lett volna, hiszen „az enyhébb minősítésű hűtlenség" büntetése is azzal járt. A Katf. Kt. 0017/1959. számú ítéletével a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta a Katonai Bíróság ítéletét.[130]

A különtanács elnöke április 6-án értesítette a Budapesti Katonai Bíróság elnökét a meghozott végzésről, illetve felszólította, hogy „intézkedjék a halálbüntetés végrehajtása iránt".[131]

Szakértői közreműködés az eljárás különböző szakaszaiban

Motzer Nándor ügyének időrendben történő bemutatása során szükséges kitérni a nyomozástól egészen az ítélethozatalig bevont szakértők tevékenységére. A nyomozás során felkérést kaptak az elme- és orvosszakértők, az ügyészségi

126 Uo. 37/3.
127 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 37/3.
128 Uo. 37/4.
129 Uo. 39/2.
130 Uo. 39/3.
131 Uo. 40. o.

szakaszban az írásszakértő, az elsőfokon eljáró bíróság pedig meghallgatta az orvosszakértőt és a katonai szakértőt is.

Szenes Ernő vizsgáló 1958. december 4-én rendelte el a szakorvosok bevonását az ügybe. Motzer elmeállapotának vizsgálatára dr. Fáber Viktort és dr. Paneth Gábort rendelték ki. A kérés kifejezetten az elmebetegség és az öntudatzavar meglétére, valamint a gondolkodás során felmerülő feledékenységre összpontosult. A két szakértő december 6-án vizsgálta meg Motzert, és aznap terjesztették elő jelentésüket. Ebben megállapították, hogy a vizsgált személyben erős sértődöttség volt megfigyelhető az őt német származása miatt ért „sérelmekért". Motzer a szakértőknek elmondta, hogy ha „Magyarországot szidalmazták, ő az ország védelmére kelt", magát – mint arra többször is hivatkozott – pedig szocialistának vallotta.[132] A letartóztatás során tapasztalt „bánásmódot jogtalannak" tartotta, példaként a sötétzárkába való zárást említette.[133] Az orvosszakértők összegezve gondolataikat kifejtették, hogy Motzer „tudata tiszta, minden tekintetben tájékozott". Továbbá a magatartása „fölényes, feszes, [a vádlott] fokozott öntudattal bír[t]". Elmebetegségre utaló jelet nem találtak nála, de a vélt sérelmekre – azok jelentéktelensége ellenére is – határozottan emlékezett, ugyan ezt kórosnak nem tartották. Összegezve a jelentést, a szakértők megállapították, hogy Motzer „kissé schizoid személyiség", „sem elmebetegségben sem öntudatzavarban nem szenved[ett]", és „nem korlátozott cselekményei társadalmi veszélyességének felismerésére".[134]

A Katonai Ügyészség által felkért Sándor Gy. Miklós szakértő 1959. január 9-én keltezett írásszakértői véleményében megállapította, hogy az eltulajdonított menetlevelet és nyílt parancsot nem Motzer Nándor töltötte ki. A nyomtatott betűkkel kitöltött, „incriminált kézírásokat" „megfelelő optikai vizsgálattal" áttekintve Sándor megállapította, hogy Motzer íráskészsége jelentősen különbözött a menetlevélen és nyílt parancson lévőtől.[135]

A bírósági tárgyalásra kirendelt két katonai szakértő 1959. február 17-én adott jelentést a Motzer-ügy kapcsán. A Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetében alkalmazott Rabi István százados és Székely Tibor alezredes négy kérdésre adott részletes választ. A katonai térképész feladatkörét szigorúan titkos és szabályzatba foglalt munkakörként ismertették a szakértők. A katonai hírszerzés berkeiben elsőrendű jelentőséget tulajdonítottak a térképeknek, mivel a „hadseregek gépesítése" és a „rakéta fegyverek használatának az előtérbe helyezésével" súlyuk relatíve jelentős volt. Arról, hogy Motzer milyen adatokat tudott az amerikai hírszerzés számára átadni, két különböző módot soroltak fel. Feltételezésük szerint „általános" információkat (személyi állomány összetétele, illetmények, elhelyezkedési és földrajzi helyek, szakmai felkészültség, karhatalmi utasítások, riadótervek,

132 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 434. o.
133 Uo.
134 Uo. 435. o.
135 HL, IX. 58. BKB 1959. Kb. 003. 59. III. kötet. 4. o.

„ellenforradalmi események" idején történt tevékenység, valamint különböző szabályzatok) és „térképészeti szakszempontból" fontos adatokat (oktatási, térképsokszorosítási és topográfiai felmérési adatokat, valamint térképekhez tartozó jelkulcsokat, magyarázatokat és szemelvényeket) „tudott" megosztani a külföldi tartózkodása idején.[136] Kifejtették azonban, hogy Motzernek nem lehetett tudomása az Intézet többéves és részletes évi munkaterveiről, káderarányáról és tartalékállományáról, valamint a szükségállapot idején elrendelt kötelezettségekről és a Néphadsereg térképraktárairól. Összegezve gondolataikat megállapították, hogy Motzer „feltétlenül fontos ember volt részükre [mármint az amerikai hírszerzőkére] és mindent elkövethettek, hogy fel is használják céljaikra". Ezt azzal bizonyították, hogy „mi is hasonlóan járnánk el" hasonló helyzetben.[137]

Ezután érdemes összevetni ezeket a véleményeket az elsőfokú tárgyaláson elhangzott szakértői válaszokkal.[138] A katonai szakértők a négyoldalas jelentésüket rövidebben, de annak fontosabb elemeit kiemelve válaszoltak az ügyész kérdésére. Rabi az Intézetben dolgozó tisztekről általánosan beszélt, viszont Motzer kapcsán elmondta, hogy „vihetett döntő súlyú adatokat" a nyugati hírszerzők számára. Motzer tiszti beosztásából fakadóan felsorolták azokat – az imént ismertetett – információkat, amelyek „értékesek" lehettek a külföldi országok számára.[139]

Ezekkel összefüggésben az elsőfokú ítélet tényszerűen kimondta, hogy a nyílt parancsot és a menetlevelet – a szakértő megállapítása révén – egy Müller nevű illető töltötte ki, hozzátéve, hogy Motzer Nándor tulajdonította el mindkettőt.[140] A hűtlenség vádjában megállapíttatott az, hogy „feltétlenül használható adatokat nyújtott". Holott ez sem a szakértők véleményében nem szerepelt, sem a kihallgatások során nem vált bizonyítottá. Ebből következtetve utóbbi betoldás kizárólag feltételezés útján került csak be az ítélet szövegébe. A Legfelsőbb Bíróság (másodfokú) ítélete kizárólag az írásszakértői véleményre alapozva állapította meg, hogy a közokirat-hamisítás bűntette nem valósult meg, egyébként a szakértői anyag más pontban nem merült fel.[141]

Ítéletvégrehajtás

1959. április 8-án vették fel a jegyzőkönyvet a jogerős ítélet közléséről a Budapesti Országos Börtönben. Dr. Mátyás Miklós hadbírósági őrnagy, a tanács elnöke közölte Motzer Nándorral, hogy „a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának

136 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 193–194. o.
137 Uo. 195. o.
138 Lásd *Az I. fokú tárgyalás és az ítélet* című alfejezetben.
139 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 17. o.
140 Uo. 29/2.
141 Uo. 39. o.

Külön Tanácsa 1959. április 3-án a Katf. Kt. II. 0017/1959. számú végzésével az elsőfokú bíróság ítélete ellen bejelentett fellebbezéseket elutasította és így az ítélet jogerőre emelkedett".[142] Emellett a Külön Tanács elutasította a kegyelmi kérvényeket és így a halálos ítélet „végrehajtandóvá" vált. A közlés során Mátyáson és Motzeren kívül jelen volt Gál Andor százados, jegyzőkönyvvezető; dr. Póczik József őrnagy, katonai ügyész és dr. Nagy Zoltán, Motzer Nándor ügyvédje.[143]

Az ítélet végrehajtására 1959. április 9-én került sor. A tanács elnökének közlése után 7 óra 20 perckor elővezették Motzer Nándort, és az ítéletet végrehajtották. Dr. Fáber Viktor orvos, alezredes és dr. Niedermann Éva orvos 7 óra 33 perckor megállapították a halál beálltát.[144] Még aznap Mátyás jelentette az ítélet-végrehajtás megtörténtét a Budapesti Katonai Bíróságnak.[145]

Semmisségi eljárás Motzer Nándor ügyében

1989-ben Nemes Gyuláné (sz. Motzer Rozina) beadvánnyal élt testvére, Motzer Nándor elítélésének semmissé nyilvánítása érdekében. A Legfelsőbb Bíróság azonban a KNT. 17/1989. számú határozatában elutasította a kérelmet.[146] Az indoklás szerint a Katonai Főügyészség ellenezte a kérelem teljesítését, míg az 1990. február 5-én ülésező Legfelsőbb Bíróság „figyelemmel az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélésének orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény rendelkezésének" értelmében sem találta elég alaposnak a beadványt. Az elutasítás az említett törvény második paragrafusán alapult, mivel az értelmezés szerint „Motzer Nándort nem a népfelkeléssel összefüggő bűncselekményekért ítélték el".[147]

Motzer lánytestvére 1993-ban újra beterjesztette a semmisségi kérvényt. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága – 1993. március 8-án tartott budapesti tanácsülésén – az 1959-es első- és másodfokú ítéletet, valamint az 1989-es elutasító határozatot hatályon kívül helyezte. Nemes Gyuláné beadványát alaposnak ítélték, és „megállapítást" nyert, hogy Motzer a „felelősségrevonás elől menekülve" távozott az országból, továbbá a „körülményeket szem előtt tartva [...] az elítélt cselekményei összefüggnek a népfelkeléssel", ezáltal az ítéletet jogtalannak minősítették. Az NT. V. 736/1993/2. számú határozat ellen fellebbezésnek helye nem volt.[148]

A rehabilitáció utolsó fázisaként – a semmisségi határozattal szoros összefüggésben – a Honvédelmi Minisztérium Rehabilitációs Bizottsága javaslatának

142 Uo. 41. o.
143 HL, XI. 22. BKB 1959. Kb. 003. 747. 41. o.
144 Uo. 42. o.
145 Uo. 43. o.
146 Uo. 89. o.
147 Uo. 90–91. o.
148 Uo. 94–95. o.

értelmében 1993 májusában Für Lajos honvédelmi miniszter Motzer Nándort alezredessé léptette elő.[149]

Összegzés helyett

Nincs könnyű helyzetben a kutató az olyan esetekben, amikor végrehajtott halálos ítélettel záródó ügyek feldolgozására vállalkozik. Motzer Nándor életének, külföldre szökésének, az ellene lefolytatott nyomozásnak és a legsúlyosabb ítélettel záruló „igazságszolgáltatásnak" a bemutatása – a szerző reményei szerint – a források széleskörű bevonásával megvalósíthatóvá vált. Természetesen nyitott kérdés maradt Motzer nyugatnémet titkosszolgálatokkal való vélt/valós kapcsolata. Erre egy kiterjedt németországi kutatás adhatna választ. Nem mellékes, hogy a kivégzett személy hozzátartozóinak leszármazottjai miképpen gondolnak egykori rokonukra, esetleg milyen anekdoták maradtak fenn a családi emlékezetben.

A tanulmány jog- és pszichotörténeti vonatkozásainak értelmezése minden esetben a meglévő forrásokon alapszik. Az említett két tudományág specifikumjainak részleges vagy teljes hiányában az ítélet vagy a kihallgatások bemutatásánál kizárólag leíró és összegző tónusok megrajzolására törekedhetett a szerző. Ebből egyenesen következik, hogy a Motzer-ügy jogtörténeti vonatkozásai vagy a vallomások pszichológiai és szociológiai vizsgálata még tartogathatnak új(abb) válaszokat a kérdésben.

Motzer Nándor ügyének különleges volta abban áll az '56-os perek között – annak ellenére, hogy nem forradalmi cselekedet miatt ítélték el –, hogy tisztként nyugatra szökött, ott pedig a bíróság feltételezése szerint stratégiailag jelentős információkat osztott meg. A hűtlenség bűntettét – a született ítéletek szerint – gyakorlatilag már az 1956. november 12-i disszidálásával elkövette. Erre vonatkozó források hiányában csak erősen feltételezhető, hogy a nyomozás kizárólag állam- és nemzetbiztonsági okokból valósult meg. Mint azt a kihallgatásokon felvett jegyzőkönyvek bizonyították, az október–novemberi időszakban már kevés új információra derült fény az ügyben. A vizsgálat törekvése ebben az időszakban a Motzerrel – feltételezés szerint – kapcsolatot kereső vagy kapcsolatban álló amerikai és nyugatnémet hírszerző szervek *feltérképezése* volt.

Jelen kutatási eredmény elválaszthatatlan az 1956-ot követő perek feldolgozásától. A szerző arra bátorítja az olvasót, hogy más, egyéb peranyagok (sok esetben interdiszciplinárisan) feltárt eredményeivel együtt értelmezze Motzer Nándor ügyét. A szerző ebből fakadóan sem vállalkozhatott utólagos ítéletmondásra, hiszen Tacitus óta tudjuk, hogy a történetet *sine ira et studio* szükséges elbeszélni.

149 A Magyar Honvéd személyi hírei. *Magyar Honvéd*, 4. (1993) 25., 33. o.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

Eörsi László: *„Irgalomnak helye nincs". Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2021.

Henney Árpád (szerk.): *Mi a Hungarizmus?* Saját kiadás, Lauterbach, 1957.

Jalsovszky Katalin: Elrejtve, elkobozva, bűnjelként mellékelve.... Az 1956-os magyar forradalom fotográfiái. In Szvitek Róbert József (szerk.): *Folia Historica XXV. kötet. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2008. 211–242. o.

Jobbágyi Gábor: *1956 és a megtorlás fekete könyve.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2016.

Jobbágyi Gábor: 1956 munkásforradalma és a megtorlás. *Magyar Szemle,* 30. (2021) 5–6., 52–65. o.

Marschal Adrienn: A megtorlás perei. In Házi Balázs – Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán – Rapali Vivien – Strausz Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet. 1956 értékelésének átalakulása.* Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 54–59. o.

Mikó Zsuzsanna: *A terror hétköznapjai. A kádári megtorlás, 1956–1963.* Budapest, Libri, 2016.

Mikó Zsuzsanna: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészégi szervezete, 1956–1961. *Történelmi Szemle,* 158. (2006) 1–2., 121–169. o.

Németh Csaba: Miért halt meg Mány Erzsébet? In N. Varga Éva – Szatmári Imre (szerk.): *Békés Megyei Múzeumok Közleményei 36.* Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012. 205–242. o.

Rainer M. János: Adatok az 1956-os forradalmat követő megtorláshoz. *Beszélő,* 19., (1987) 1., 43–63. o.

Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2010.

Tóth Vilmos: Budapesti temetkezőhelyek soproni vonatkozású síremlékei. *Soproni Szemle,* 63. (2009) 1., 78–98. o.

Forrásjegyzék

A Magyar Honvéd személyi hírei. *Magyar Honvéd,* 4. (1993) 25., 33. o.

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár

IX. 58. Budapesti Katonai Bíróság 1959. Kb. 003. 59. III. kötet.
IX. 58. Budapesti Katonai Bíróság 1959. Kb. 003. 59. IV. kötet.
XI. 22. Budapesti Katonai Bíróság 1959. Kb. 003. 747. doboz.
XI. 22. Budapesti Katonai Bíróság 1959. Kb. 003. 748. doboz.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3.1.9. V-146058 „Motzer Nándor"
3.1.9. V-146058/1. „Motzer Nándor"
3.1.9. V-146058/2. „Motzer Nándor"
3.1.9. V-146058/3. „Motzer Nándor"
3.1.9. V-146058/4. „Motzer Nándor"
4.1. A-2130 „Motzer Nándor ügye"

Pálházy Ferenc

Varga József és kivégzett társai

Egy fegyverrejtegetési ügy valószerűtlen története[1]

Bevezetés

Jelen tanulmányomban a kutatás során feltárt, a Varga József és társai perben[2] szereplő kivégzettek adataira koncentrálva igyekszem rávilágítani az eljárás általam tapasztalt ellentmondásaira. A feldolgozás alatt gyűjtött információk alapján elvégeztem a per részleteinek rekonstruálását, véleményt alkottam az eljárás egészének menetéről és az egyes elemek, illetve az egymáshoz kapcsolódó egységek összességéről.

Feladatomnak nem a peranyagban megtalálható adatok, eljárásmódok és egyéb részletek maradéktalan ellenőrzését tekintem, hanem elsődleges célom annak vizsgálata, hogy az ügy különböző szakaszai miként vezettek a végkifejlethez.

A célkitűzéssel összhangban különös figyelmet fordítottam a halálraítéltek ügyéhez kapcsolódó szakértői véleményekre, így az azokat körülvevő egyéb mozzanatokat is a lehető legkörültekintőbb módon dolgoztam fel.

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében* interdiszciplináris kutatócsoport vezetőjének felkérésére és támogatásával készült.

2 Hadtörténelmi Levéltár (HL), XI. 22. Budapest Katonai Bíróság, Lajstromszám B. 2057/1957. 1. b, Varga József kihallgatási jegyzőkönyve (Továbbiakban: HL, XI. 22. B. 2057/1957.)

Ami a halálraítéltekről a per kapcsán tudható

A per fennmaradt levéltári anyagát felhasználva állítottam össze a kivégzettek rövid biográfiáját. Ennek köszönhetően láthatóvá válik, hogy a statáriális eljárás folyamán a vádlottak előéletével kapcsolatban milyen információk lehettek hatással az eljáró nyomozati, ügyészi és bírósági szervezetek munkájára.

Az ügyben három vádlott – az I. rendű Varga József, a IV. rendű Batonai László és az V. rendű vádlott Batonai István – esetében került sor a legsúlyosabb, azaz halálos ítélet kiszabására és végrehajtására. A per további hat vádlottjára a bíróság összesen 26 év börtönbüntetést szabott ki. Ahogyan arra lejjebb közvetlenül is kitérek, két esetben született felmentés, illetve több érintett személy esetében az ügy keretén belül a vádemelés elmaradt.

Az I. rendű vádlott, *Varga József* 1928. május 5-én született Kiskunfélegyházán.[3] Édesapját egyáltalán nem ismerte, édesanyja, Varga Veronika vezetéknevét viselte, aki ismeretlen, gyors lefolyású betegség következtében 1948-ban meghalt.[4] Gyermekkorában menhelyen nevelkedett. Hat elemi osztályt – a vizsgálói megállapítása szerint – közepesen teljesített. Ezt követően – feltehetően 1940-től – egészen 1949-ig mezőgazdasági cselédként és alkalmi munkák vállalásából élt. Édesanyja halála után vagyont egyáltalán nem örökölt.[5]

1949-ben rendőrnek jelentkezett és 1951-ig szolgálatot teljesített Pécsett és Tolna megyében. Utolsó szolgálati beosztása a Szekszárdi Rendőrkapitányság Dunaföldvári Rendőrőrsén volt, ahonnan fegyelmi vétség miatt szerelt le.[6] A rendőrség kötelékéből kikerülve, ismét mezőgazdasági kisegítőként Csongrádban, illetve gyári segédmunkásként Budapesten dolgozott változó jövedelemért.

1952-ben feleségül vette Kovács Veronikát. Házassága hamarosan megromlott, feleségétől 1953 óta külön élt, gyermeke nem született.

Az albertfalvai tintagyárból 1956. október 22-én elbocsátották. Állandó lakcíme Kunszentmiklóson volt, ideiglenes lakcíme Budapest XXII. kerületében, ahol életvitelszerűen Lakk Sándornéval és Rozsnyai Zsófiával élt közös háztartásban.[7]

A per rendelkezésre álló anyagai szerint Varga József korábban több ízben volt büntetve. Elsőként 1949-ben a Pécsi Katonai Bíróság egy hónap fogházbüntetésre ítélte fegyverrejtegetés bűntette miatt. 1951-ben – valószínűleg a rendőrségtől való, már említett leszerelésével összefüggésben – okirat-hamisítás és hatósági közeg elleni kihágás miatt elmarasztalták, és nyolc hónap börtönre ítélték. 1954-ben a Szentesi Járási Bíróság zsarolás bűntette miatt szintén elmarasztalta, aminek következtében nagyjából öt hónapot töltött ténylegesen börtönben. Súlyos

3 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. b., 7. o.
4 Uo. 12., 68. o. Varga József elmeorvosi szakvéleménye.
5 Uo.
6 Uo. 2., 48. o. Varga József ügyészi meghallgatása.
7 Uo., és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 12., 68. o. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 2., 48. o.

egészségügyi állapota miatt ugyanis a teljes büntetés időtartamából (eredetileg egy év hat hónap) további kettőszáz napot töltött különféle büntetésvégrehajtási intézmények kórházaiban. Ítéletét később hatályon kívül helyezték., betegségei és fizikai állapota miatt pedig őrizetét 1955. november 28-án megszűntették.[8]

A IV. rendű vádlott, *Batonai László* 1927. február 10-én született Cegléden.[9] Édesapja, Batonai László dohánykisárus volt, 1943-ban tüdőbetegségben meghalt.[10] Édesanyja, Mama Margit takarítónőként dolgozott. Négy testvére volt, köztük a per V. rendű vádlottja, Batonai István, rajta kívül egyikük katona, további kettő foglakozása szerint segédmunkás volt.[11] Hat elemi osztályt – a vizsgálói megállapítása szerint – közepes eredménnyel fejezett be, ami után a kőműves szakma megszerzésével próbálkozott, de a tanulást abbahagyta, mezőgazdasági cselédként, később segédmunkásként dolgozott Cegléden, azután Budapesten.[12]

Mint a Leventemozgalom tagját 1944-ben munkaszolgálatra küldték. Ezen feladat ellátását utólag, saját elmondása szerint szégyellte, így becsvágyból a német *Schutzstaffel* (magyarul Védőosztag vagy ismertebb nevén SS) katonai szervezethez tartozónak nyilvánította magát.[13] Ezért – miután „hangzatos" állításait megcáfolni nem tudta – 1945 májusában internálták. Ugyanebben az évben háborús és népellenes bűncselekmény miatt a Kecskeméti Népbíróság elmarasztalta, és hat hónap börtönt szabott ki rá.[14] 1947-ben újra szembekerült a törvénnyel. Ekkor a Ceglédi Járási Bíróság marasztalta el orrgazdaság bűntette miatt, de csupán pénzbírságot kapott.[15]

1948 májusától kezdve 1950 márciusáig teljesített katonai szolgálatot.[16] Szolgálata első évében a Budapesti Hadbíróság parancsmegtagadás vádjában találta bűnösnek, ezért négy hónap fogházbüntetésre ítélte.[17]

1949-ben vette el feleségét, Kovács Juditot,[18] akitől három gyermeke született; ők a vizsgálat ideje alatt hét-, hat-, illetve négy és fél évesek voltak. Elmondása szerint felesége az ő letartóztatásakor harmadik hónapja várandós volt.[19]

8 Uo., és HL, XI. 22. B. 2057/1957. a., Jelentés Varga József és társai előállításáról „Priusz" felirat alatt 6. o., és Budapest Fővárosi Levéltár (Továbbiakban: BFL) XXXV.101.b.2.184. o. Varga József 1954-es bírósági anyaga.

9 HL, XI. 22. B. 2057/1957. e. Batonai László kihallgatási jegyzőkönyve 15. o.

10 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5, Batonai László ügyészi meghallgatása 54. o.

11 Uo. 33. és 94. o.

12 Uo. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5, 54. o.

13 Uo. 15. és 71. o. Batonai László elmeorvosi szakvéleménye.

14 Uo. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5, 54. o. Erre vonatkozóan lásd: Eörsi László: *„Irgalomnak helye nincs". Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2021. 67. o.

15 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5, 54. o.

16 Uo.

17 Uo.

18 HL, XI. 22. B. 2057/1957. e. 15. o.

19 Uo. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5, 54. o.

1950-től a Budafoki Kartonlemezgyárban dolgozott segédmunkásként. Őrizetbe vételéig Budafokon élt.[20] Tagja volt a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP).[21]

Az V. rendű vádlott, *Batonai István* 1928. április 5-én született Cegléden.[22] Nyolc elemi osztályt végzett, majd fűszerkereskedő szakmát tanult, ám azt nem fejezte be.[23] Vizsgálói megállapítása szerint az elemi iskolában jó tanuló volt.[24] Angol nyelvet is tanult tanfolyamon.[25] 1949 és 1951 között teljesített katonai szolgálatot. Ezt megelőzően segédmunkásként különböző munkahelyeken dolgozott, illetve acéledzőnek is tanult, ám betegségei miatt ezt a munkakört nem tudta ellátni.[26] A katonai szolgálatot követően a Szabadságharcos Szövetségnél dolgozott, illetve a Belügyminisztérium szervezésében légoltalmi kiképzésen vett részt, majd két éven keresztül légoltalmi törzsparancsnokként szolgált.[27]

1950-ben vette el Bajer Mária Magdolnát, akivel a letartóztatásakor hét-, öt- és hároméves gyermekeiket nevelték.[28] 1952 szeptembere óta a Budafoki Kartonlemezgyárban, egy éve pedig (feltehetően 1955-től) targoncavezetői beosztásban dolgozott.[29] Külön háztartásban testvérével egy társasházban élt, munkahelyétől nem messze. Korábban büntetve a per anyaga szerint nem volt.[30]

A halálraítéltek letartóztatásának körülményei

A vizsgálati anyagban felbukkanó személyek őrizetbe vétele változó módon dokumentált. Bizonyos források a letartóztatások részleteiről is beszámolnak, míg más esetekben csak az őrizetbe vételeket javasló forrásokat van lehetőség szemügyre venni. Az alábbiakban a tanulmány céljaival összhangban a három halálraítélt őrizetbe vételének körülményeit ismertetem. Ennek folyamán valamennyi rendelkezésemre álló, a peranyag dokumentációjához csatolt anyagot felhasználtam. Lehetőség szerint ezen kívül bevontam olyan külső forrásokat, melyek a per részletein túl adott esetben árnyalhatják az őrizetbe vételekről, illetve a vizsgálat megkezdéséről alkotható képet.

20 Uo. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. e. 15. o.
21 Uo. 33. és 94. o.
22 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. f. 18. o.
23 Uo. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. 16. Batonai István elmeorvosi szakvéleménye 72. o. és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 56. o.
24 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. 16., 72. o.
25 HL, XI. 22. B. 2057/1957. f. 19. o.
26 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. 16., 72. o.
27 Uo.
28 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 56. o.
29 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. 16., 72. o.
30 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 56. o.

Varga József őrizetbe vételére vonatkozóan több forrás is rendelkezésre áll. Ezek közül a dátum szerint legkorábbi az ügyében intézkedő rendőrök 1957. január 12-én összeállított hivatalos jelentése. Eszerint a rendőrök az említett napon 20 órakor vonultak ki egy XI. kerületi társasház lakásához bejelentés alapján.[31] A helyszínre Stattner Lajos rendőr törzsőrmester, Molnár Gyula rendőr törzsőrmester, Pálvölgyi József rendőr törzsőrmester és Réth József rendőr szakaszvezető szállt ki intézkedés céljából.[32] A lakásban három személyt találtak, Varga Józsefet, Rieschl Frigyest[33] és Major Évát.[34] Őket igazoltatták, majd megmotozták. Ekkor Rieschl Frigyes zsebéből egy 7,65 mm-es M Frommer gyártmányú, tár nélküli pisztoly került elő, melyet elmondása szerint az „Ügyész úr"[35] álnevet használó Varga József az imént adott át neki egy ballonkabátért cserébe. A két férfit és Major Évát a 22. számú Tiszti Őrsön állították elő, ahonnan az őrs R-csoportja[36] a Budapesti Rendőrfőkapitányság XI. kerületi Kapitányságára szállította őket. Major Éva tovább szállítását nem tartották indokoltnak.[37]

Másnap megszületett a Varga őrizetbe vételét elrendelő hivatalos utasítás, mely dokumentumon Zajácz Jenő rendőrnyomozó százados január 14-én javaslatot tett az őrizet 48 órával való meghosszabbítására.[38]

Varga Józsefet első alkalommal január 14-én hallgatták ki. A jegyzőkönyv első részében kínos részletességgel és pontossággal szerepelnek az őrizetbe vétel (eddig ismertetett) körülményei. Tartalmi eltérést jelent, hogy az intézkedés alatt a lakásban tartózkodó – elmondása szerint ott lakó – negyedik személy, Balázs Teréz[39] ezen a napon felvett vallomása szerint Varga József nem január 12-én adta át a fegyvert Rieaschl Frigyesnek, hanem már egy nappal korábban.[40]

31 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. a., 6. o. A bejelentés szerint a rendőrség látókörébe került „Ügyész úr" volt a lakásban, aki éjjelente lövöldözni szokott.

32 Uo.

33 Uo. A jelentés szerint 1939. május 5-én született, édesanyja Svatheni Erzsébet, nőtlen, a XXII. kerületi Árpád út 54. szám alatt dolgozott egy közértben, mellette tanuló. Büntetlen. A XI. kerületben lakott, a helyszíntől nem messze. Véleményem szerint az itt megjelenő személy azonos, vagy rokonsági kapcsolatban van a XXII. kerületi Tanács Lakásügyi Bizottságának azonos nevű, s ezidőben politikailag aktív vezetőjével. (Bővebben: BFL, XXIII.222.a.2/24. 3. o.)

34 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 97. o. A jelentés szerint 1938. április 19-én született, édesanyja Lázár Zsuzsanna, két gyermeke van, munkanélküli és munkakerülő, a jelentésben szereplő lakásban élt. Bírósági anyaga szerint anyja neve más (Lázár Gizella).

35 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 2., 48. o. Más forrás szerint nem volt álneve, gúnyneve vagy egyéb megkülönböztető neve.

36 Razzia, vagy riadó csoport.

37 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. a., 6. o.

38 Uo. s.

39 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. b., 7. o. 1939. március 2-án született Budapesten. Major Éva albérlője volt. A kihallgatási jegyzőkönyve szerint jelen volt a fegyver átadásakor.

40 HL, XI. 22. B. 2057/1957. o, 35., 57. o.

Információt szolgáltat az őrizetbe vételről Batonai István január 15-i és 18-i kihallgatásának anyaga, melyből megtudható, hogy a kihallgatott tudomása szerint Varga Józsefet szombaton, azaz január 12-én tartóztatták le, így nem vett részt a vasárnap 18 órára megbeszélt találkozójukon.[41] Ezt az állítását később a bíróság előtt is megismételte.[42]

A per irataihoz kapcsolt, később született orvosi szakvélemény szerint Vargát a letartóztatását követően – tehát már január 12-én – „a rendőrségen megverték, azóta feje fáj, szédül, étvágytalan".[43]

Batonai László – a per későbbi IV. rendű vádlottja – neve időrend szerint első alkalommal az őrizetbe vételi utasításon 1957. január 14-i dátummal tűnik fel, amelyet Horváth Lajos rendőr hadnagy kezdeményezésére Sárosi Ernő rendőr őrnagy január 15-én hagyott jóvá.[44] Ez utóbbi napon „Batonyai László" (helyesen Batonai) néven bukkan fel Varga József kihallgatási anyagában[45] és Papp János[46] tanúkihallgatása során, aki – egy névtelen nyomozó célzott kérdéseire adott válaszaiban – részletezte kapcsolatát a Batonai testvérekkel. A peranyagok és az ítélet szerint Batonai Lászlót már január 14-én letartóztatták.[47]

A XI. kerületi Rendőrkapitányságon történt kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv szerint fegyverrejtegetésért vették őrizetbe.[48] Elfogásával kapcsolatban a peranyag további információt nem tartalmaz.

Az idősebbik fivért, Batonai Istvánt testvéréével megegyező indokkal január 14-én fogták el.[49] Ő első ízben ifjabb Halusz Pál ezen a napon felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvében tűnik fel. Halusz ekkor elmondta, hogy nagyjából egy éve ismeri, illetve felkereste lakásán Varga Józseffel közösen.[50]

Visszatérve az őrizetbe vételek idejére, körülményeire, további részletek tudhatók meg a rendőrséggel szorosan együttműködő XI. kerületi Forradalmi Honvéd Tiszti Század jelentéséből: „A felderítő csoport segítségével január 14-én letartóztattunk egy Varga nevű XXII. kerületben lakó egyént, akinél pisztolyt találtunk. A kihallgatása során a politikai rendőrség és a [karhatalmi] felderítő csoport tagjai egy fegyverrejtegető ellenforradalmi csoport nyomára bukkant".[51]

41 HL, XI. 22. B. 2057/1957. f., 21. o. Batonai István kihallgatási jegyzőkönyve.
42 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 95. o.
43 Uo. 12., 68. Varga József elmeorvosi véleménye.
44 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. ty.
45 Uo. b.
46 Uo. n. Papp János 1940. október 24-én született munkás. HL, XI. 22. B. 2057/1957. n., 38. o. Papp János tanú kihallgatása.
47 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33, és HL, XI. 22. B. 2057/1957. 35, 100. o.
48 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1, e.
49 HL, XI. 22. B. 2057/1957. f, 19.
50 Uo. p, 37. o.
51 HL, 1956-os Külön gyűjtemény 10. őrzési egység, A Honvédelmi Minisztérium 12. számú tájékoztatója a karhatalmi egységek részére 1957. január 12-től január 17-ig, (továbbiakban: HL, 1956-os Kgy. 10. ő. e.) 112. o.

A jelentésből az is kiderül, hogy a század – az aktuális utasításoknak eleget téve – fokozta a felderítés intenzitását, így a karhatalmisták többek között ezen akció eredményes előkészítésében is szerepet vállaltak.[52]

Sári Sándor[53] százados, a XI. kerületi karhatalmi század egyik szakaszának parancsnoka a január 14–15-i tevékenységéről a következőképpen számolt be: „járőrszolgálaton a rendőrséggel együttműködve a következő személyeket, lőfegyver[eket] hoztuk be. Petró Imre, Végvári Ferenc Antal, Stein [helyesen Steili] Károly, Stein [helyesen Steili] Béla, *Batonai László, Varga József.* Egyverek: 6 géppisztoly, [további] 2 géppisztoly folyamatba[n], 6 kézigránát, 10 tár, 2 pisztoly, 5.000 pisztoly [és] géppisztoly lőszer."[54] (A szerző kiemelése.) A jelentés végén pedig kihangsúlyozta az előzetes előkészítő munka fontosságát.[55]

Ugyancsak a kerületi század egy másik szakaszának parancsnoka, Kovács András[56] őrnagy az alegység január 15–16-i tevékenységéről feljegyezte: „a következő fegyverrejtegetőket állítottuk elő. Steil [helyesen Steili] Károly, 1 pisztoly, 1 géppisztoly, Steil [helyesen Steili] Béla ellenforradalmi rablás. *Batonai László és István*, 2 géppisztoly, 1 pisztoly, 16 kézigránát, rengeteg lőszer. *Varga József* fegyver felhajtó, volt nemzetőr, ő közvetítette a fegyvereket."[57] (A szerző kiemelése.)

A későbbi halálraítéltek elfogásának körülményeire vonatkozó adatok ellentmondásait több dolog magyarázhatja. Lehetett szó egyszerű hanyagságról, visszadátumozásról, a részletek elfedéséről vagy felnagyításáról. Szerepet játszhatott az őrizetbe vételt követő pontatlan adminisztrálás, éppúgy, mint a források létrejöttének egymástól alapvetően eltérő célja, illetve bármely tudatos vagy tudattalan cselekedet hatása, mely a források ellentmondásosságához vezetett.

A bemutatott anyagok segítségével detektálhatók az őrizetbe vételek különböző pillanatai. Egymással való ütköztetésük azonban esetenként lehetetlen az ellentmondások miatt, melyek bizonyos pontokon további kutatással árnyalhatók, esetleg feloldhatók. A tanulmány kitűzött céljain ezen feladatok viszont túlmutatnak.

52 Uo. A jelentés a jelzett időintervallumon belül további két esetet sorol fel, melyeknek lefolyásában hasonló módon részt vettek a karhatalom felderítői.

53 1927-ben született. 1956. november 16-án jelentkezett a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredbe. HL, 1957/T 84. őrzési egység (Továbbiakban: 1957/T 84. ő. e.) 92/157.

54 HL, 1956-os Külön gyűjtemény 14. őrzési egység XI. kerületi karhatalmi század eseménynapló (továbbiakban HL, 1956-os Kgy. 14. ő. e.) 8/51–52.

55 Uo.

56 1956. november 13-án jelentkezett a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredbe. (HL, 1957/T 84. ő. e. 92/148.)

57 HL, 1956-os Kgy. 14. ő. e. 8/53. A jelentés szerint Pali József és Várhídi Ferenc őrizetbe vétele is megtörtént. A karhatalmi intézkedés eredményéről szól a Budai Karhatalmi Ezred Ezredparancsnokságnak tett 1957. január 15-i beszámolója a XI. kerületből.

A halálraítéltek nyomozati anyagának azonosságai és ellentmondásai

A kihallgatási jegyzőkönyvek tartalmának feldolgozása során változatlanul a később halálraítéltek sorsának bemutatására fokuszáltam. A per életben hagyott elítéltjeinek anyagaiból csupán akkor emelek be információkat, ha azok elválaszthatatlanul kötődnek a vizsgálat tárgyát képző három személyhez. Feladatomnak tartom ugyanakkor, hogy a források tartalmát egymással ütköztetve, az azonosságokat és az ellentmondásokat feltárva és feldolgozva véleményt alkossak, ezzel kísérletet téve a történtek időtálló rekonstruálására. E tevékenység részeként és eredményeként véleményt nyilvánítok az eljárás menetéről és szakszerűségéről.

„Igen, a vádat megértettem és bűnösnek érzem magamat" – Varga József ügyének vizsgálata

Varga Józsefet a XI. kerületi rendőrkapitányságon több alkalommal kihallgatták. A jegyzőkönyvek formája és terjedelme eltérő. A legkorábbi anyag – aláírások nélküli, hiányosan kitöltött formanyomtatvány – 1957. január 14-i keltezésű, melynek első része a gyanúsított adatait tartalmazza, illetve ebben intézkednek az ingyenes védő kirendeléséről.[58] Utóbbi szerepét a bírósági jegyzőkönyv szerint később Csobádi Samu[59] ügyvéd töltötte be.[60] A „párbeszéd" során a kihallgató közölte Varga Józseffel, hogy fegyverrejtegetés vádjával vették őrizetbe, illetve megkérdezte, hogy bűnösnek érzi-e magát ebben. A gyanúsított az „igen, a vádat megértettem és bűnösnek érzem magamat"[61] választ adta a kérdésre.

Varga a kihallgatás során elmondta, hogy 1956 októberének utolsó napjaiban – későbbi elmondása szerint ez december első hetében történt[62] – egy, a XXII. kerületi kapitányságon szolgáló rendőr törzsőrmestertől – akinek nevét nem tudja – megvásárolt egy 9 mm-es 37M Frommer[63] típusú pisztolyt 50 Ft-ért. Ezt a pisztolyt pedig Rieschl Frigyessel elcserélte egy ballonkabátra 1957. január 12-én. A csere tanújaként Major Évát és Balázs Terézt nevezte meg.[64]

58 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. b., 7–8. o.
59 Dr. Csobádi Samu, 1879–1964, ügyvéd. Korábban a Budai Izraelita Hitközség elnöke. (*Új Élet*, 1954. április 1. 42. o.)
60 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 91. o.
61 Uo.
62 Uo. 1. b., 10. o.
63 A fegyver száma: 117080.
64 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. b., 8. o.

A kihallgatási jegyzőkönyvben szereplő fegyver adatai megegyeznek a 9 mm-es űrméretű 37M Frommer típusú kézi lőfegyverével. A gyanúsított őrizetbe vételekor jegyzőkönyvezett pisztoly hiányos adatai (7,65 mm, M Frommer) ellenére megállapítható, hogy nem egyértelműen azonosak Varga vallomása szerinti fegyverével.

Varga József a következő napon – január 15-én – tartott, második kihallgatásán első ízben tagadja, hogy fegyvereseket szervezett volna és kizárólag a későbbi VI. rendű vádlottól – Végvári Ferenc Antaltól – átvett fegyverekről tett vallomást. Varga ekkor beismerte, hogy január 9-én 18 órakor Major Éva pincéjében átvett kettő darab géppisztolyt, hat tárat, hat darab kézigránátot és nagyjából 240 darab lőszert.[65]

Elmondása szerint a fegyverek átvételével az volt a célja, hogy azokat Batonyai (helyesen Batonai) Lászlónak és Batonyai (helyesen Batonai) Istvánnak továbbadja, mivel ők január 5-én erre kérték, a forradalom folytatása érdekében. Ezen a napon a Batonai testvérek Varga szerint elmondták neki azt is, hogy „újabb 90 napos sztrájk van kilátásban és háború lesz".[66]

Arról, hogy a fenti fegyverek Végvári Ferenc birtokában vannak, Stenili (Steili) Lászlótól (azonosíthatatlan személy) Major Éva lakásán értesült. Bevallotta azt is, hogy a Batonaiak december 18-i kérésére – a részükre – Steili Károlytól január első napjaiban vett át egy 48M típusú kézi lőfegyvert.[67]

A nyomozó szembesítette Vargát a fenti gyanúsítottak övétől eltérő vallomásával, mire ő tagadta, hogy Steili Károlynak azt mondta: a forradalom ismét ki fog törni, illetve, hogy ez szilveszterkor fog bekövetkezni. Azt viszont beismerte, hogy azt állította, mögötte 28 ezer partizán áll. Ezt pedig azért tette, hogy Steili Károly bizalmát elnyerje annak érdekében, hogy a fent említett 48M pisztolyt megszerezze tőle.[68]

Úgy értékelte, hogy Steili Károly gondolkodása a forradalom újbóli kitöréséről akkor megegyezett saját véleményével. Bevallotta, hogy a nyomozó kérdéseit korábban félreértette; nem állt szándékában letagadni, hogy úgy gondolja, a forradalom ismételten ki fog törni.[69]

Felszólításra ismét részletesen elmondta, kiktől és milyen fegyvereket vett át. Steili Károly esetében egy 7,62 mm-es pisztolyról[70] beszélt, Végvárival összefüggésben a korábban elmondottakat ismételte meg.[71] A kihallgatáson említett

65 Uo.
66 Uo.
67 Uo.
68 Uo. 9. o.
69 Uo.
70 A jegyzőkönyv leírása egy 7.62 48M típusú pisztoly leírásának felel meg.
71 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. b., 9. o.

pisztoly leírása nem volt azonos a korábban Varga Józsefhez köthetően felmerült pisztolyok egyikével sem.

Varga azt is beismerte, hogy „bűntársai" bizalmának elnyerése érdekében valótlanul hozta magát kapcsolatba Maléter Pállal. Erre – mint mondta – azért volt szüksége, hogy a forradalom újbóli kitörése esetén fel tudja állítani a nemzetőrséget. A feladat végrehajtását Schmidl Vilmos parancsára, a nevezett rádión keresztül adott jelzésére kezdte volna meg.[72] Az általa szervezett csoport tagjait felsorolta: Batonai István, Batonai László, Steinli (Steili) Károly és Végvári Ferenc. Más fegyverrel rendelkező személyt a jegyzőkönyv szerint nem ismert.[73]

Újabb ellentmondást jelent, hogy a második, sokkal részletesebb kihallgatás során egyáltalán nem kerültek szóba Varga József letartóztatásának körülményei. Így sem a tettenérésről, sem pedig a rendőri intézkedés egyik okáról, a rendszertelen éjjeli lövöldözésről nem esett szó. Az viszont egyértelműen megállapítható, hogy a nyomozók előtt lévő két anyag egyikében sem a Steili Károlytól származó fegyverről van szó, illetve ezt a gyanúsított is megerősítette, hiszen eltérően hivatkozott rájuk. Kovács Béla rendőr főhadnagy[74] viszont – szokásától eltérően – nem figyelmeztette a kihallgatott személyt a nyilvánvaló ellentmondásra, miszerint saját korábbi vallomása szerint a szóban forgó típus nem azonos a Rieschl Ferencnek átadott fegyverrel.

A jegyzőkönyveket tanulmányozva úgy tűnik, hogy a nyomozók a rendelkezésükre álló teljesen nyilvánvaló tények egy részét figyelmen kívül hagyták, mintha azokkal nem lennének tisztában. Ez a tény, illetve a fentiekben leírtak komolyan megkérdőjelezik mindkét irat hitelességét. A három anyagban ugyanis három eltérő fegyverről van szó, amelyekből csak a Steili Károlytól átvett köthető Varga Józsefhez. Az első vallomás és a rendőrök jelentése – a fegyvereket illetően – ezen a ponton kizárják egymást.

Az ügyben Dévényi József[75] rendőr törzsőrmestert, a XXII. kerületi Rendőrkapitányság beosztottját gyanúsítottként hallgatták ki 1957. január 18-án a XI. kerületi kapitányságon. A vizsgálat vele szemben is fegyver- és lőszerrejtegetés miatt indult. Jegyzőkönyve csupán a gyanúsított feleleteit – a nyomozó

72 Uo.

73 Uo.

74 1927-ben született. A vizsgálat ideje alatt a XI. kerületi kapitányság alosztályvezetője. Korábban az államvédelemnél dolgozott Bács-Kiskun Megyében és Budapesten. 1957-ben megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmet. Később a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának VI. alosztályára került 1963-as eltávolításáig. (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Továbbiakban ABTL), 2.8.1. Kovács Béla személyi anyaga 2996.)

75 1929-ben született. Hat elemit végzett. Eredeti foglalkozása cipészmester. 1942 óta teljesít rendőri szolgálatot. 1948-ban nősült meg, gyermekei hat- és háromévesek. Lakóhelye Budapest XI. kerülete. (HL, XI. 22. B. 2057/1957. 10., Dévényi József ügyészi meghallgatása, 65. o.)

kérdéseit nem – tartalmazza, abban védő kirendelését nem említik. Dévényi pontos dátum nélkül elmondta, hogy 1956. december végén szolgálaton kívül italozott Budafokon. Egy ismeretlen férfi több körre meghívta, közben a nála lévő pisztolyát elkérte tőle. A férfinak azt felelte, hogy felesleges lenne odaadnia, hiszen nincs benne tár. Később azonban mégis odaadta neki, cserébe pedig elfogadott tőle 50 Ft-ot.[76]

Magállapítható, hogy a fegyver átadásának körülményei – a dátum hiányát leszámítva – azonosak a Varga József január 14-i és január 15-i kihallgatásában leírtakkal. Az esemény pontosan meg nem határozott időpontja – karácsony után – azonban a korábbra datált vallomásokhoz képest ismételten egy hónappal előre került, így a fegyver eladása ezen változat szerint a statárium kihirdetésén túli időpontban történt.

A fegyver átadásának körülményei a fentieknél részletesebben ismerhetőek meg a Dévényi József ellen megindított „fegyelmi vizsgálat" anyagából. Dévényi 1957. január 18-án a Budapesti Rendőrfőkapitányság Fegyelmi Alosztályán kínos részletességgel és pontossággal számolt be arról, hogy a szovjetek – feltehetően a második, november 4-én történt – bevonulása után szolgálati fegyvere eltűnt. Ezt jelezte parancsnokának, ám az nem tudott másikat biztosítani számára. Később Gerencsér[77] rendőr tizedes adott neki egy 9 mm-es Frommer típusú pisztolyt, amelyet átvett és elrakott magának.[78] 1956. december végén – pontos nap megnevezése nélkül – járőrözés közben Dévényi talált egy 7,65 mm-es Frommer típusú, tár nélküli pisztolyt, amelyet akkor és később sem adott le a szolgálati helyén.[79] Karácsony után, egy másik alkalommal – szintén pontos dátum nélkül – italozás közben egy számára idegen férfi meg szerette volna venni a Gerencsér rendőr tizedestől kapott fegyvert.[80] Ettől a ponttól a történet folytatása már ismert.[81]

Figyelemre méltó az a fegyelmi eljárás anyagában, hogy Dévényi József látványosan összemossa az említett két fegyver tulajdonságait. Elmondja ugyanis, hogy az utcán talált pisztolyban nem volt tár. A Gerencsértől kapott fegyvernél (9 mm, M Frommer) ezt nem tette, tehát feltételezhetően az használatra kész állapotban volt. Mikor azonban az italozás közbeni átadást említi, már a Gerencsértől kapott fegyvert jellemzi úgy, mint ami tár nélküli, így használhatatlan. Tehát az 50 Ft-ért átadott fegyver típusa továbbra sem vált egyértelműen

76 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. j., Dévényi József kihallgatási jegyzőkönyve 29. o.

77 Névegyezés miatt nem azonosítható rendőrtiszt, feltételezhetően a XXII. kerületben teljesíthetett szolgálatot 1957 januárjában.

78 „Át is vettem és el is tettem magamnak." HL, XI. 22. B. 2057/1957.1. k, Dévényi József fegyelmi ügyének jegyzőkönyve, 31. o.

79 Uo.

80 Tehát a 9 mm-es Frommer-típust.

81 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. j., 29. o.

azonosíthatóvá. A fegyelmi bizottság tagjai erre mégsem kérdeztek rá. Nem egyértelmű az sem, hogy Dévényi József a munkatársától kapott fegyvert saját vagy szolgálati használatra vette magához. Nem derül ki részlet arról sem, hogy az elmondottak szerint járőrözés közben, tehát szinte bizonyosan legalább egy kollégája társaságában talált fegyvert miért nem adta le. Sőt, erre rá sem kérdeztek a „vizsgálók", pedig Dévényi is tulajdonképpen fegyverrejtegetőnek minősült, így a személyét hozzákapcsolták a Varga-ügyhöz.

Az imént említett ellentmondások nagyon erős kételyt ébresztenek abban, hogy a Dévényivel kapcsolatos eljárás részletei hitelt érdemelnek-e. E kételynek az is oka, hogy Dévényi a saját – jegyzőkönyvbe foglalt – elmondásának megfelelően a fegyverátadás pillanatában súlyosan ittas állapotban volt, de a nyomozók és a „fegyelmi bizottság" mégis hitelt adtak neki a pontos részleteket illetően.

Mindenesetre a jelentés által tartalmazott 9 mm-es 37M Frommer típusú pisztoly leírása azonos a Varga József január 14-i vallomásában megjelenő fegyverrel.[82] Annak száma itt azonban nem szerepelt.[83] A nyomozati anyag szerint a Varga József által átadott fegyver láthatóan nem azonos a Rieaschl Frigyesnél talált fegyverrel, így egyértelműnek tűnik, hogy a január 12-i rendőri jelentés valótlan elemeket tartalmaz. A Rieschl Frigyes állítása, miszerint Varga Józseftől kapta a fegyvert, a nyomozás szerint nem volt bizonyítható. Varga Józsefet ebben az esetben a fegyver bizonyítható birtoklása nélkül került őrizetbe, ám ennek még mindig ellentmond a saját vallomása, miszerint ő maga adta át a fegyvert.

Az ellentmondást a Dévényivel összefüggő anyagok nem tisztázzák, így a fegyverrejtegetési ügy legfontosabb tételei (miszerint Varga József átadott Rieschl Frigyesnek egy – a kettő közül bármelyik – fegyvert 1957. január 12-én; Varga József ugyanezen a napon fegyvert birtokolt; Dévényi József fegyvert adott el Varga Józsefnek) a történtek rekonstrukciójára irányuló kísérletek ellenére sem bizonyíthatóak minden kétséget kizáró módon a rendelkezésre álló anyagok alapján.

„A fegyvereket a rendszer megdöntése érdekében akartuk felhasználni"[84] *– Batonai László kihallgatása*

Batonai László ügyének részleteire áttérve, a forrásokból megállapítható, hogy az ellőállítását követően első alkalommal 1957. január 15-én Horváth Lajos rendőr hadnagy hallgatta ki a XI. kerületi kapitányságon. Batonai László ekkor azt vallotta, hogy november 7-8-án talált egy géppisztolyt, melyet öccsével gondosan – bármiféle cél nélkül – elrejtett egy hozzá tartozó teli tárral, majd ezt tette a no-

82 Dévényi József ügyészi meghallgatásán szintén ezt a fegyvertípust írta le. (Uo.)
83 Vesd össze: Varga József január 14-i kihallgatásának anyagával.
84 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. e., 15–17. o.

vember 6-án egy ismeretlen férfitől kapott fegyverrel is.[85] Később – december közepén – felkereste őt egy Annus néni nevű hölgy, akit állítása szerint Varga József küldött, hogy – mint volt nemzetőrrel – lépjen vele kapcsolatba, mert Varga politikai kérdésekről szeretne vele beszélni, de a levélben 1956. december 28-ra megbeszélt találkozóra csak öccse tudott elmenni. Január 3-án vagy 4-én ismét találkoztak Varga Józseffel, ekkor már mindketten. Varga József elmondta nekik, hogy 2.600.000 partizán van mellette és Maléter Pál mellet, valamint belső erőt szervez, mert az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) hamarosan megtámadja az országot. A testvérek kinyilvánították, hogy mindketten csatlakozni szeretnének, de emberek kivégzésében nem akarnak részt venni.[86]

Ezen részletek alapvetően más tartalommal jelennek meg Varga József kihallgatási anyagában. Beismeri ugyan, hogy a „bűntársai" bizalma elnyerése érdekében hazudott nekik Maléter Pállal való ismeretségéről, illetve partizánvezérségéről, ám az ő változatában a forradalom ismételt kitörése szerepelt, nem pedig az ENSZ csapatainak támadása, s az előbbi eshetőségre számítva gyűjt embereket.[87]

Batonai László szerint Varga József arra kérte őket, hogy szervezzenek sztrájkokat és keressenek megbízható embereket, illetve Varga ezen találkozón két töltött pisztollyal a Batonai testvéreket megfenyegette, hogy ha elárulják, akkor le lesznek lőve.[88]

Közös pontot jelent a vallomásokban a sztrájk említése is, Varga Józsefnél azonban nem derül ki, hogy ő maga adott-e utasítást annak szervezésére, csupán az, hogy Batonai László és testvére azt mondták neki, hogy a jövőben hosszú sztrájk lesz. Szerepük erre vonatkozóan nem egyértelmű.

Arra a kérdésre, hogy milyen fegyverek és kitől kerültek a birtokába, Batonai László előadta, hogy kettő géppisztolyt és egy pisztolyt kapott Vargától január 9-én.[89] Ez a dátum megegyezik a Varga József kihallgatási jegyzőkönyvében olvasható dátummal, viszont utóbbiban csupán a fegyverek átvételéről, s nem továbbadásáról van szó, így az, hogy pontosan mit adott át Batonai Lászlónak, nem meghatározható.[90]

Feljegyzésre került továbbá, hogy Batonai László 1956. november 5-én egy ismeretlen férfitől kapott egy géppisztolyt, valamint november 10-én egy másikat.[91] A vallomás első részében elmondottakhoz képest ez ellentmondásos,

85 Uo.
86 Uo.
87 Vesd össze: Varga József 1957. január 15-i kihallgatásának részleteivel.
88 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. e., 15–17. o.
89 Uo.
90 Vesd össze: Varga József 1957. január 15-i kihallgatásának részleteivel.
91 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. e., 15–17. o.

hiszen akkor még más (november 6.), illetve pontatlan dátumok (november 7. vagy 8.) hangoztak el.

A fegyverek elrejtésének leírásánál a következőt találjuk: Batonai László kettő darab géppisztolyt és egy darab pisztolyt lőszerrel együtt a budafoki Kartonlemezgyár garázsában falazott be, kettő géppisztolyt pedig a XXII. kerületben egy beomlott pincében dugott el, a hozzá tartozó lőszerekkel és hat darab kézigránáttal egyetemben. Az elhelyezett fegyverekről öccsének és Varga Józsefnek volt tudomása.[92]

A vallomás ez utóbbi része szintén ellentétben van a korábban feljegyzettekkel. Első ízben ugyanis azt olvashatjuk, hogy Batonai László kettő géppisztolyt lőszerekkel együtt, testvérével rejtett el közterületen, november folyamán. Mint látható, ekkor a hat, szintén elrejtett kézigránát nem lett megemlítve. Meglepő, hogy ezekre az ellentmondásokra a kihallgatást vezető nyomozó egyetlen alkalommal sem hívja fel Batonai László figyelmét.

A fegyverek elrejtésének motivációjáról a jegyzőkönyv végén a korábbi vallomáshoz – „[e]kkor még a fegyverekkel határozott célunk nem volt kialakulva"[93] – képest homlokegyenest más válasz szerepel: „Ezeket a fegyvereket azzal a céllal rejtettük el, hogy egy esetleges fegyveres akció esetén mely a rendszer megdöntése ellen irányul feltudjuk használni."[94] Ez arra is utalhat, hogy a fegyverek elrejtésének a célja csak később, a Varga Józseffel való véletlen találkozás után nyerte el jól körülírható értelmét.

A kihallgatási jegyzőkönyvről összességében elmondható, hogy több alkalommal közöl olyan, az ügy kivizsgálása szempontjából felesleges információt, amelyre a nyomozó tulajdonképpen rá sem kérdez. Ez, illetve a több alkalommal előforduló túlzó és bonyolult, bizonyos esetekben értelmetlennek tűnő részletek az olvasóban azt az érzést erősíthetik, hogy valóban a rendszerrel szembenálló személyekről van szó. Konkrét bizonyítékokat ezek a „töltelékrészletek" azonban nem tartalmaznak. Kiváltképp igaz ez annak ismeretében, hogy Varga József a január 15-i kihallgatása során beismeri, hogy rendszeresen hazudott „bűntársainak".

A kutatóban a jelzett ellentmondások és a kihallgatási anyag szerkezetének látványos megváltozásai miatt több alkalommal vetődhet fel az a kérdés, hogy a gyanúsított egyáltalán átlátta-e jegyzőkönyv(ek)be „diktált" eseményeket? A bevezetett részletek viszont végső soron nem összeegyeztethetetlenek a valósággal. A megjelenő információk és események ugyanis gyakran a valóságtól teljesen elrugaszkodott, oda nem illő mozzanatokat vázolnak fel, ennek ellenére az események hézagosan bár, de követhetőek. Nyitott kérdés tehát, hogy a nyo-

92 Uo.
93 Uo.
94 Uo.

mozók miért nem törekedtek a lehető leg egyértelműbb adatfelvételre, az ellentmondások és az elmondottakban beállt „fordulatok" problémáit pedig miért nem tisztázták konzekvensen?

„A fegyvereket a statárium miatt nem mertük leadni"[95] *– fontos részletek Batonai István gyanúsított vallomásából*

A fiatalabb Batonait a rendőrségen testvérével azonos napon – 1957. január 15-én – fegyverrejtegetés, bejelentési kötelezettség elmulasztása és a korábban nála tartott házkutatáson talált fegyverek ügyében hallgatták ki.[96]

Batonai István a fegyverrejtegetésben, illegális szervezkedésben és kézigránát rejtegetésében bűnösnek érezte magát. Elmondása szerint a Szabadságharcos Szövetség kerületi elnökségének tagjaként, egyben a lövészcsapat kapitányaként a forradalom után 3000 kispuskalőszerhez jutott hozzá, amelyeket az iránytűkkel és lövésztávcsövekkel együtt a gyár (feltételezhetően munkahelye) fegyverszekrényében tartott. A fegyvereket a statárium kihirdetése után minden konkrét cél nélkül szerezte, majd félt azokat beszolgáltatni.[97]

Varga Józseffel történt megbeszélése hatására a fegyverek elrejtésének céljává, egy újabb véres felkelésben való részvétel vált.[98]

Az általa elmondottak a nyomozás szempontjából legkritikusabb pontokon (a fegyverek jellege, megszerzésüknek körülményei és elrejtésük) nem mutatnak egyértelmű egyezést testvére vallomásával. Más részletei viszont egyeznek a korábban ismertetett jegyzőkönyvi részletekkel.

A kihallgatásnak ezen a ponton történt rövid megszakítását követően Kovács Béla rendőr főhadnagy felszólítására Batonai István elmondta, hogy 1956. november 2-án állt a nemzetőrségbe, ahol a XXII. kerületi rendőrségről kapott egy puskát 15 darab lőszerrel. 1956. november 15-én vagy 16-án bátyjával talált egy géppisztolyt egy tárral és hozzá járó lőszerrel. Ezeket és a néhány nappal korábban testvére által talált másik géppisztolyt közterületen rejtették el. A fegyvereket nem merték leadni a statárium miatt, hanem később más helyen dugták el.[99]

A kihallgatás első felében a fenti részletek egyáltalán nem jelennek meg. A jegyzőkönyv szerint Batonai István megismétli, hogy a Varga Józseffel való találkozásig még semmi okuk vagy indokuk nem volt a fegyverek rejtegetésére,

95 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. f., 18–22. o.

96 Uo. Más, a perhez nem csatolt forrás szerint a fivéreknél tartott házkutatások eredménytelenek voltak.

97 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. f., 18–22. o.

98 Uo.

99 Uo.

csupán a statárium tartotta vissza őket azok leadásától, mert féltek.[100] Ez akkor változott meg, amikor bátyjával december második felében hírét vették, hogy Varga József, a „harcos partizán" 240.000 főnyi szabadságharcossal rendelkezik. Beszélni akartak vele. A kapcsolat a bátyján keresztül jött létre, Halusz Pálné segítségével. A találkozót levélben szervezték meg, december 28-ra.[101] A jegyzőkönyvben leírt események mindhárom anyagban szinte teljesen megegyeznek.

Batonai István vallomásának részben új elemei: amikor Varga József lőfegyverrel halálosan megfenyegette őket, arra hivatkozott, hogy a feljelentés sem érne semmit ellene, mert jó kapcsolatai vannak a Honvédelmi Minisztériumban és a rendőrségen. A XXII. kerületi kapitányság vezetőjét is saját emberének nevezte,[102] továbbá a december végi találkozón a bátyja – Hausznén (helyesen Halusznén) keresztül továbbított – kérésére Varga átadott neki kettő töltött géppisztolytárat és 400-500 lőszert,[103] majd 1957. január 6-án kapott Vargától egy TT típusú pisztolyt és egy doboz töltényt is. Varga megkérte a testvéreket, hogy rejtsenek el kettő darab szétszedett géppisztolyt, hat hozzájuk tartozó dobtárat és nagyobb mennyiségű lőszert is.[104]

A dátumok változását leszámítva ezen fegyverek átadása szintén szerepel testvére, László anyagában, emellett párhuzamosan Varga Józsefében is megtalálhatóak. Megerősítést nyert Varga állítása is, mely szerint a testvérek kérték tőle a fegyvereket.

Azzal, hogy Batonai László és Batonai István a vallomásaikban beismerték, hogy elrejtették a fegyvereket, rendkívül sokat kockáztattak – az elmondásuk szerint – mindenféle „ok nélkül". Tettükkel veszélyeztették gyermekeik és feleségük jövőjét, szabadságukat és a bevezetett statárium miatt az életüket is.

A kihallgatásokról fennmaradt jegyzőkönyvek tartalmát összegezve elmondható, hogy az egyes kihallgatottakhoz köthető forrásokon belüli számos ellentmondás a kutatótól rendkívüli figyelmet követel meg, főleg abban az esetben, ha egymással összevetve vizsgálja azokat. Szinte egyik esetben sem állítható fel meggyőző, legalább a kétségek legnagyobb részét kizáró kronológia; az önellentmondások miatt nem rekonstruálható minden kétséget kizáróan az elmondottak időbelisége sem, ami viszont egy bírósági eljárás lefolytatásához szinte elengedhetetlen feltétel.

A kihallgatási jegyzőkönyvön belüli ellentmondások (figyelembe véve a nyomozó–vádlott érdekellentétet is) olykor olyan nagyok és meghökkentőek, hogy kétség merül fel afelől, a kihallgatott egyáltalán tudatában van-e annak, hogy mit

100 Uo.
101 Uo.
102 Uo.
103 Uo.
104 Uo.

„vall be" éppen. Nem beszélve a fentebb részletezett olyan megmagyarázhatatlan esetekről, amelyek azon túl, hogy rendkívül hanyag szakmai munkának tekinthetőek, az egész eljárás hitelességét rontják.

Véleményem szerint a vizsgált kihallgatási jegyzőkönyvek teljességének megismerése után az olvasónak még a legbiztosabbnak tűnő információk hitelessége felől sem alakulhat ki minden kétséget kizáró bizonyossága.

A fegyverszakértői vélemény részletei

Nem segíti a tisztánlátást a fegyverszakértői vélemény, amelyet a Belügyminisztérium Budapesti Főosztály Bűnüldözési és Körözési Osztály Tudományos Technikai Alosztályának kirendelő határozata szerint Ungvári Gyula honvéd százados és Komlósy Ferenc rendőr alezredes fegyverszakértők készítettek el 1957. január 17-én.[105]

Meglepő módon a hosszú listán nem szerepel az a fegyver, amelyet a rendőrök állítólag Rieschl Frigyesnél találtak (7,65 mm, M Frommer), viszont a Steili Károlytól Varga József által átvett fegyvertípusból kettő is szerepel. De a listán található egy 9 mm-es 37M Frommer pisztoly is, amelynek a szakértők nem adták meg a fegyverszámát. Az adat nemcsak a listáról, de a tétel vizsgálatáról készült jegyzőkönyvből is „lemaradt". Leírása eltérő a többi fegyverről készült összefoglalótól, amelyben így ennek nem az általános állapota, hanem a fegyver felhasználása és a típus története, a szánrögzítő és a tár hiánya, illetve „a fegyver lövésre alkalmas" megállapítás szerepel.[106]

Teljesen érthetetlen, hogy a szakértők miért nem írták be a fegyver számát véleményükbe, vagy hogy a szám hiányát miért nem jelezték. Szintén nincs magyarázat arra, hogy a katonai bíróságnak átadott jegyzékben ehhez képest e pisztolyhoz is tartozik fegyverszám: 165875.[107] Ez a szám viszont nem egyezik azzal az azonosítóval, amelyet Varga József január 14-i kihallgatásán „bediktált".[108] A vallomásban szereplő bűnjel tehát nem volt a nyomozók birtokában. Ezt pedig a fegyverszakértők teljesen egyértelműen el szerették volna fedni az egyedi azonosító elhagyásával.

Így megállapítható, hogy a becsatolt fegyverszakértői vélemény szakmailag nem megalapozott, a benne foglalt állítások hitelessége és valóságtartalma megkérdőjelezhető, felmerül továbbá a szakértői anyag szándékos meghamisításának

105 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 11., Fegyverszakértői vélemény, 66–67. o.

106 Uo. A szakvéleményben szintén nem szerepel, hogy a fegyver alkatrészeinek hiánya menynyiben befolyásolja annak szakszerű használatát.

107 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1., Tárgyjegyzék, 5. o.

108 Vesd össze: Varga József január 14-i kihallgatásával.

gyanúja. A szakértők, ezzel a tettükkel elfedve a nyomozás súlyos hiányosságait, akadályozták a bizonyítási eljárás során bizonyítékként használt fegyver azonosítását a bíróság előtt.

Az ügyészi szakban történtek bemutatása és értékelése

Az ügyészi szakban keletkezett dokumentumokat szintén elsősorban a halálraítéltekre vonatkozóan tekintem át és értékelem, azokat a munkafolyamat során összevetem a korábban feljegyzett kihallgatási jegyzőkönyvek tartalmával. Ennek eredményeként szeretném ráirányítani az olvasó figyelmét a tartalmi azonoságokra és az ellentmondásokra.

Az ügy nyomozati szakaszában keletkezett dokumentumokat – ezek között egy 8 fő nevét tartalmazó listát, a nyomozás teljes anyagát, illetve a bűnjelek jegyzékét – a Budapesti Rendőrfőkapitányság Vizsgálati Alosztálya 1957. január 16-án továbbította a Katonai Ügyészség vezetőjének.[109]

Alapvetően nem volna furcsa, hogy a rendőrség kizárhat személyeket a lehetséges gyanúsítottak köréből. Ebben az esetben is ez történt, hiszen a karhatalmi anyagokban eredetileg megjelenő fegyverrejtegető „bandából" a nyomozás lefolytatása után már csupán nyolc főt neveztek meg lehetséges elkövetőként. Különös, hogy a „banda" elfogása során a karhatalmi járőrnaplóban feltűntetett – összességében – kilenc tetten ért, tehát fegyverrel elfogott személy közül kettő nevével – Pali József és Várhídi Ferenc[110] – nem találkozunk az eljárásról fennmaradt forrásokban. A január 12-én őrizetbe vett Rieschl Frigyes – mint azt fentebb részleteztem – szintén nem szerepel a gyanúsítottak között, és ki sem hallgatták, holott a karhatalmi jelentés időpontjában elvileg már őrizetben volt az üggyel kapcsolatban. S vele együtt – ha már őrizetben volt – 10 letartóztatottról lett volna módja a karhatalomnak jelenteni.

Mivel az ügy átadásának napjáig nem került sor Pali József, Várhídi Ferenc és Rieschl Frigyes kihallgatására, viszont gyanúsítottként hallgatták meg Gedra Ferencet, így az átadásról készült listán 8 név olvasható. Arra a kérdésre, hogy amennyiben ezeket a személyeket valóban őrizetbe vették, akkor miért nem hallgatták ki őket, a nyomozati anyagban nem találtam magyarázatot.

A történtekre adhat egyfajta magyarázatot, hogy az ügyészi szakban felbukkanó Dévényi József szerepeltetésének célja az lehetett, hogy az ügyet „kerekké

109 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1., 5. o. A továbbított anyagok jegyzékére eredetileg az alosztály vezetőjének, Farkas Miklós rendőr főhadnagynak az aláírásának kellett volna kerülnie, végül a jegyzéket Bertók Sándor rendőrnyomozó főhadnagy írta alá.

110 Nem lehet egyértelműen bizonyítani, hogy ezek a személyek azonosak lennének a később kihallgatott Gedra Ferenccel vagy Dévényi Józseffel.

tegye".[111] Véleményem szerint a reá vonatkozó anyag ugyanis megmagyarázhatatlan módon mintegy „kitölti" vagy „elmaszatolja" az eljárásban „tátongó lyukakat", így például a pisztolyok beazonosításának „válságos voltát" és a gyanúsítottak számának az alakulását.

Utóbbi pedig rendkívül kényes részlet a karhatalmisták és rendőrök szempontjából, hiszen már idejekorán az egész karhatalmi ezred vezetése előtt beszámoltak róla, hogy bizonyítékokkal együtt vettek őrizetbe egy kilenc fős bandát. Munkájuk és főleg beszámolóik hitelét pedig kollégáik és parancsnokaik előtt „holmi" bizonyítékok és gyanúsítottak létszámadatai nem tehették kockára. Pláne nem ebben a rendkívül körülményes történelmi szituációban.

A Katonai Ügyészségen a kihallgatásokat – a dokumentáció tanúsága szerint 1957. január 17. és január 19. között – jóval rendezettebben folytatták le. Minden esetben a kihallgatás a jegyzőkönyvi formanyomtatvány kitöltésével, a gyanúsított előélete tisztázásával kezdődik, majd a gyanúsított előadásában és/vagy a megszokott kérdés-felelet formájában a rendőrségi vádemelési indítvány részleteivel folytatódik.

Varga József meghallgatására 1957. január 19-én, az utolsók között került sor.[112] Kihallgatását Vincze Lukács[113] százados, katonai ügyész vezette le. A gyanú és a későbbi vádemelés alapja fegyver- és lőszerrejtegetés, valamint feljelentési kötelezettség elmulasztása volt. Varga ezekben ismét teljes egészében bűnösnek vallotta magát, majd ismertette élettörténetét. Az 1957. január 15-én tett rendőrségi vallomásának felolvasását követően kijelentette, hogy a vallomásban foglaltak megfelelnek annak, amit ő maga mondott el a rendőröknek és ezért az ügyészség előtti vallomásának is tekinthető.

A korábban elmondottakat azzal egészítette ki, hogy az összegyűjtött fegyverek segítségével egy újabb fegyveres küzdelem idején fel akarta állítani a nemzetőrséget, azért, hogy gátat szabjon a köztörvényes bűncselekményeknek.[114] Ez a korrigálás a szervezkedés tényén lényegében nem változtat, csupán annak motivációjában jelent különbséget. Szintén megerősítette a január 15-i jegyző-

111 Dévényi József és a nyomozás kapcsolatáról bővebben lásd feljebb *A halálraítéltek nyomozati anyagának azonosságai és ellentmondásai* című fejezetet.

112 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 2., Varga József ügyészi meghallgatása, 49. o.

113 1928–2016. Korábban rendőrként dolgozott, 1950-től tagja volt az MDP-nek. 1955-től lett tagja a hadseregnek. 1957-ben a Győri Katonai Ügyészség vezetője lett, megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemérmet. 1961-től a Katonai Főügyészség Belügyi Osztályának vezetője. 1985-ben vonult nyugdíjba. Bővebben: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Vincze Lukács életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

114 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 2., 49. o.

könyvében olvasható részletet, miszerint „meggyőző érvei" rendre hazugságok voltak.[115]

A Varga ügyészi meghallgatásáról felvett jegyzőkönyvek az ügyre vonatkozóan új információkat nem tartalmaznak, az eljáró ügyész szinte bizonyosan azért szólította fel Vargát, hogy erősítse meg „meggyőző" kijelentéseit, mert a többi gyanúsított anyagában ezen pontok állításai gyakran teljesen irreálisak.

Varga kiegészítéssel élt továbbá a 9 mm-es 37M Frommer pisztoly átvételének ügyében, melynek során – a fegyvert nyomatékosabban a saját személyéhez kötve – ezúttal a korábbiaktól eltérően azt állította, hogy egy ismeretlen, nyugatra szökést fontolgató rendőr törzsőrmester ajánlotta fel azt neki.[116]

Az ügyész a korábbi kihallgatások részletesebb anyaga ellenére nem folytatta a kikérdezést, így – rendkívül meglepő módon – a korábban Varga esetében is felismerhető ellentmondások közül csak kevés került ismét elő.

Batonai Lászlót az Ügyészségen 1957. január 18-án hallgatták ki. A vád az ő esetében is fegyver- és lőszerrejtegetés, továbbá feljelentési kötelezettség elmulasztása volt. A felsorolt vádpontokban a gyanúsított – Vargához hasonlóan – bűnösnek érezte magát.[117]

Az idősebb Batonai testvér a korábbi vallomása kiegészítéseként beszélt arról, hogy a XXII. kerületi nemzetőrségben a szolgálati feladatok ellátására öccsével együtt november 1-én kaptak egy-egy darab karabélyt, amelyeket november 4. után beszolgáltattak.[118] Ezeket a fegyvereket tehát – elmondása szerint – az elfogása napján, 1957. január 14-én nem találhatták nála.

Folytatva a történetet elmondta, hogy 1956. november 5-én egy ismeretlen férfitől kapott egy gépfegyvert, amelyet elrejtett közterületen, illetve még aznap áthelyezte „biztonságosabb" helyre, szintén közterületre.[119]

Bár a dátum – a rendőrségi kihallgatáson a második alkalommal említettel – egyezik, korábban a rendőrségen azt jegyezték fel, hogy új helyre a néhány nappal később talált fegyverekkel együtt került. Ez – megnehezítve a történtek rekonstruálását – alapvetően nem egyezik a testvére vallomásával, holott a fegyvereket közösen rejtették el.

Batonai László a fentieken túl beszámolt arról is, hogy 1956. november 7-én vagy 8-án – és nem a rendőrségen korábban vallott 10-én – talált az utcán még egy géppisztolyt, amelyet öccsével együtt szintén közterületen rejtettek el. Mindkét fegyverhez – meg nem határozott számú – lőszer és tár tartozott.[120]

115 Uo.
116 Uo.
117 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., Batonai László ügyészi meghallgatása, 55. o.
118 Uo.
119 Uo.
120 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 55. o.

Öccse nyomozati szakban tett vallomásában viszont egy héttel későbbi dátumok, tehát november 15-16. körüli időt említett szerepelt. Ám ő a történtek időpontját az ügyészség előtt tett – később részletesebben is bemutatott – vallomásában már pontosan meghatározva november 15-re változtatta.[121] A testvérek ugyanakkor a fegyver megtalálásáról és elrejtéséről – a történtek dátuma kivételével – nagyjából azonosan számoltak be.

Később Batonai László az Ügyészségen azt is elmondta, hogy az így elrejtett tárgyakat – korábbi áthelyezés után, december elején vagy közepén[122] – szétszedve testvérével a lakásuk alatt lévő pince csöveibe rejtették, majd 1957. január elején szintén közösen összeszerelték, és a Budafoki Kartonlemezgyárban befalazták.[123]

A befalazás története testvére rendőrségi anyagából teljesen hiányzik. Ami akkor még összhangban volt azzal, hogy a rendőrségen Batonai László egyes szám első személyben beszélt erről: „a Kartonlemezgyárban rejtettem el a garázs épületében falaztam be".[124] Az ügyészségen mindez már úgy hangzott: „István öcsémmel együtt összeraktuk, bevittük, a Budafoki Kartonlemez gyárba és azokat összerakott állapotban a garázs padlásán befalaztuk."[125]

Ez a vallomás így testvérére nézve is terhelő adatot tartalmaz, bár ezt az ügyész – korábbi szokásaival ellentétben – nem észrevételezte.

Arra sem találhatunk egyértelmű magyarázatot, hogy miért vélhette a gyanúsított úgy, hogy nagyobb biztonságban vannak az elrejtett fegyverek egy gyártelepen, mint máshol. Ugyanis tény, hogy ebben az időben a rendőrök, illetve a karhatalmisták folyamatosan járőröztek és razziáztak a kerületekben, többek között fegyverek után kutatva. Ez pedig különös intenzitással zajlott az olyan gyártelepeken, mint ahol a Kartonlemezgyár működött. Erről a testvéreknek is tudniuk kellett. Ugyancsak különös körülmény, hogy az elrejteni szándékozott fegyvereket összeszerelték, holott továbbra is rejtve akarták azokat tartani, ráadásul így nehezebben vihették be a gyár telephelyére.

Batonai László az ügyészi kihallgatása során meglepő módon arról nem szólt, hogy mindjárt a megismerkedésük pillanatában kettő darab csőre töltött pisztoly fejükhöz szorításával Varga József halálosan megfenyegette őket. Arról viszont beszámolt, hogy január 10-én Varga Józseffel az öccse lakásán ismét találkoztak, aki öccsének átadott egy TT típusleírású pisztolyt tárral és töltényekkel. Ezt a fegyvert egy nappal később öccse továbbadta neki, ő pedig elvitte szintén a Kartonlemezgyárba, ott pedig a Magyar Önkéntes Honvédelmi

121 Uo. 6., 56. o.

122 A jegyzőkönyvben eredetileg december eleje szerepelt. A *közepén* feliratot utólag, golyóstollal írták be.

123 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 55. o.

124 Uo. 1. e., 17. o.

125 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 55. o.

Szövetség (MÖHOSZ) irodájában rejtette el.[126] Szintén január 10-én Varga József átadott nekik kettő géppisztolyt, hat darab tárat, nagy mennyiségű lőszert és hat kézigránátot papírdobozban. Ezek után – de még szintén ugyanezen a napon – a testvérével közösen a fegyvereket, a lőszert és a kézigránátokat egy beomlott pincébe rejtették el Budafokon.[127]

Az ezen a napon – tehát január 10-én – történtek leírását egyik testvér korábban felvett jegyzőkönyveiben sem találjuk meg, ami furcsa, hiszen a teljes ügy által „eddig rejtett" szinte legeseménydúsabb estéről van szó.[128]

„Különös fordulat" mindezek ismeretében, hogy öccse – aki azelőtt nem számolt be január 10-i dátumról, sőt január 6-a után a következő meghiúsult találkozó dátumát január 13-ra tette – az ügyészi meghallgatásán testvéréhez hasonlóan beszámolt a január 10-i közös találkozó részleteiről.[129]

A valóságos fegyverarzenál átadása és elrejtése is megmagyarázhatatlanul különös módon történt. Az ügyészi jegyzőkönyvbe feljegyzett jelenet igen zavarba ejtő, miszerint Varga József papírdobozban hozta a szétszedett fegyvereket, gránátokat és lőszert. Majd az esti utcán ezeket elszállították egy beomlott pincéhez és elrejtették. Dacára a kijárási tilalomnak és a folyamatosan járőröző karhatalmisták jelentette veszélynek, ugyan miért kerestek volna jobb rejtekhelyet a leírt módon, nem beszélve a fenti körülmények között történő értelmetlen szállítgatásról, amellyel további kockázatnak tették ki magukat? Nem szabad elfelejtenünk, hogy már a fegyverek birtoklásának is halálbüntetés lehetett volna – és később lett is – a következménye.

Továbbá Batonai László – az ügyész kérdésére válaszolva – kihangsúlyozta, hogy a MÖHOSZ hivatali helyiségében megtalált és a bűnjegyzékbe érthetetlen okból felvett puffancsokat[130] és távcsövet nem rejtegette, hanem hivatalból a helyén tartotta, ugyanis ő volt a felelős értük a MÖHOSZ korábbi anyagfelelőseként.[131] Ezen feladata ellátásáról részletes önéletrajzában sem számolt be, korábban pedig nem tett említést róla. Az eset viszont mutatja, hogy az ügyész

126 Uo.

127 Uo. Batonai István rendőrségi anyaga szerint a Varga Józseftől átvett fegyvereket 1957. január 6-án anyósa pincéjében rejtették el. Az események leírásai és időpontjai rendkívül bizonytalanok.

128 A gyanúsított korábban 1957. január 9-ét nevezte a legközelebbi találkozó dátumának, ezt testvére a rendőrségi kihallgatáson három nappal korábbra, január 6-ra tette. Varga József szerint január 5-én találkoztak, január 9-én pedig a testvérek kérésére vett át fegyvereket Végvári Ferenc Antaltól. Vö. *A halálraítéltek nyomozati anyagának azonosságai és ellentmondásai* című fejezet tartalmával.

129 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 57. o.

130 Más néven vasúti durrantyú. Csekély mennyiségű robbanóanyag segítségével, kompresszió hatására puskalövéshez hasonló hangot kiadó, vonatsínre rögzíthető jelzőeszköz. A vasúti közlekedésben balesetmegelőzésre használják, mint egyszerhasználatos hangjelzőt.

131 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 55. o.

minden bizonnyal tudatában volt a rendőrségi nyomozás „furcsaságainak", és a korábban fel sem vetődő részletekre – mint a puffancsok ügye – egyenesen rákérdezett.

Batonai László azt is elmondta, hogy tudott a statáriumról, és öccsével együtt az volt a céljuk az elrejtett fegyverekkel, lőszerekkel, illetve a Varga Józseffel közösen szervezett csoporttal, hogy egy esetleges újabb fegyveres harc esetén megdöntsék a munkáshatalmat.[132] Ez ellentmond a korábbi vallomásban található ok nélküli rejtegetésnek, azaz a fegyverek birtoklásának a hatalom elleni fellépés volt kezdettől fogva a tudatos célja.

Batonai Istvánt a bátyjával azonos napon, 1957. január 18-án, a testvérével azonos cselekmények – fegyver- és lőszerrejtegetés, bejelentési kötelezettség elmulasztása – ügyében hallgatták meg a katonai ügyészségen, és ő ezekben a vádpontokban bűnösnek vallotta magát.[133]

Szembetűnő, hogy a rendőrségi vallomásának jelentős részéről a kihallgatás során nem esett szó. Az eljáró ügyész kérdésére válaszolva elsőként ő is a nemzetőrségben folytatott, 1956. november 1-e és 4-e közötti tevékenységéről, a bátyja történetével szinte teljesen megegyező módon számolt be. Elmondta, hogy a szolgálat ellátásához kapott fegyvert annak végeztével leadta.[134] A testvére vallomásával azonosan számolt be a két, közösen elrejtett, újra összerakott géppisztolynak a budafoki Kartonlemezgyár padlásán történt befalazásáról.[135] Mivel a testvérek a letartóztatásuk óta – elvben – egymással nem beszélhettek, ez a körülmény szintén megmagyarázhatatlan.

Továbbolvasva a jegyzőkönyvet kiderül, hogy Halusz Pálné segítségével december második felében vették fel a kapcsolatot Varga Józseffel, levelezés útján. Bátyja nélkül 1956. december 28-án találkozott vele elsőként.[136] Rendőrségi kihallgatásával ellentétben ezúttal nem esik szó arról, hogy ezen a találkozón Varga József adott-e neki fegyvert. Ez azt jelenti, hogy a vallomás ezen része szintén változott, sőt testvére ügyészségi vallomásától is különbözik.[137]

Így pontosan nem állapítható meg, hogy történt-e fegyverátadás ezen a napon, és ha igen, mi cserélt pontosan gazdát.[138] Batonai István a fivérével azonosan számolt be arról, hogy a találkozón Varga József halálosan megfenyegette

132 Uo.
133 Uo.
134 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 57. o.
135 Uo.
136 Uo.
137 Testvére beszámolóját lásd feljebb Batonai László anyagának leírásában.
138 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 57. o. Varga József más dátumot nevez meg a találkozóval kapcsolatban. A következő találkozó lehetséges időpontjai között szerepelt 1957. január 4., Varga szerint január 5. és a fivérek által vallott január 3. Mindez szemlélteti, hogy a dátumok pontos meghatározása lényegében nem lehetséges.

egy pisztollyal, arra az esetre, ha elárulná őt.[139] A jegyzőkönyv január 10-i találkozóról szóló része tulajdonképpen minden részletben megegyezik bátyja elmondásával.[140] A dátumok esetében is tapasztalt eltérések következtében az azokhoz köthető eseményeket is csak igen körülményesen lehet beazonosítani, ami roppant furcsa „véletlen".

Az ügyészi meghallgatásokról általánosságban elmondható, hogy többségében nemhogy tisztázzák, de jelentősen zavarosabbá teszik az ügy részleteit, kiváltképpen annak kronológiáját. Bár az ügyész kezében ott vannak a korábbi kihallgatások „eredményei", meg sem kísérli az ügyet feszítő ellentmondások feloldását. Erre pedig egyértelműen számtalan lehetősége lett volna. Ezzel szemben gyakran olyan kérdésekre vár választ – például Varga József esetében –, melyek tökéletesen egyértelműen szerepelnek korábbi kihallgatásában, sőt egyáltalán nem ellentmondásosak a rendelkezésére álló jegyzőkönyvekben.

Valamennyi jegyzőkönyv ismeretében elmondható, hogy a legtöbb esetben nagyon jelentős mennyiségű releváns információt jelentene a lefoglalt fegyverek személyekhez köthető egyértelmű jegyzékének megléte. Annak ellenére viszont, hogy ezen személyek mindegyikét fegyverrejtegetésért vagy fegyverbirtoklásért vették őrizetbe, ilyen egyértelmű jegyzék nem állt rendelkezésre a perdokumentációban. Sőt, semmiféle egyéb jegyzék a házkutatásokról vagy tájékoztató jelentés a kihallgatások információi alapján tartott razziákról nincsen a nyomozati anyagban. A megtalált fegyvereket így roppant nehéz a személyekhez kötni, s kétséges, hogy egyáltalán lehetséges-e ez egyértelműen a részben egymásnak ellentmondó tartalommal bíró jegyzőkönyvek segítségével.

Fontos jellemzője az ügyészi szaknak, hogy a vádemeléssel összefüggésben megtörténik a vádlottakat védő ügyvédek kirendelése.

Az orvosszakértői vélemények tartalma és perben játszott szerepe

A kutatási feladat egyik fő fókuszpontja a peranyagokban szereplő szakértői vélemények részletes elemzése. A szakértői anyagok vizsgálatával az elsődleges célom az, hogy megállapítsam, azok milyen hatással lehettek a per végkifejletére. Ennek megfelelően mindhárom halálraítélt anyagát bemutatom. Az általam szükségesnek ítélt pontokon az összefüggések átlátása érdekében a perdokumentáció egészéből használtam fel kontrollforrásokat.

Az ügyészséghez került kilenc gyanúsított mindegyikéről készült elmeszakértői vélemény, amelyeket minden esetben kettesével beosztva három fő készítette:

139 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 57. o.
140 Uo.

dr. Nikodémusz József orvos őrnagy, ideg- és elmeorvos (8 esetben), dr. Sándor László orvos őrnagy, ideg- és elmeorvos (9 esetben), valamint dr. Asztalos Zoltán orvos őrnagy (1 esetben).

Varga József orvosszakértői véleményén 1957. január 18-i dátum szerepel, amelyet dr. Nikodémusz és dr. Sándor látott el kézjegyével.[141] A vizsgálat a személyes adatok felvétele után a Varga József által elmondott részletes önéletrajzzal kezdődik, amelyben olvashatunk Varga családjáról, gyermekkoráról, munkahelyeiről, általános egészségügyi állapotáról, melyben részletesebben, de összességében hiányosan ismertette korábbi betegségeit és orvosi beavatkozásait. Ezek után Varga beszámol korábbi büntetései okáról és körülményeiről is.

Varga az aktuális panaszai között megemlítette, hogy január „12-én rendőrségen megverték, azóta feje fáj, szédül, étvágytalan. Évek óta fennálló idegeség, neurasthénia[142] miatt gyógykezelés alatt álló".[143] Ugyan ez a részlet nem oldja fel egyértelműen a Varga József letartóztatásáról szóló források ellentmondásait, de mégis konkrét említését jelenti annak, hogy esetleg bántalmazták a letartóztatás vagy a nyomozás, esetleg mindkét intézkedés alatt. Az idézett szövegben lejegyzett panaszok véleményem szerint értékelhetőek a korábbi bántalmazás következményeiként is. Arról nincs adat, hogy a törvénytelen bántalmazás kivizsgálásával kapcsolatban történt-e bármilyen cselekmény. A vizsgálatot végző orvosok lelet szerinti következtetése: „Szervi idegrendszeri eltérés nem mutatható ki."[144]

A korántsem egyértelmű „szakvélemény" elkészítéséhez részletes beszámoló nem tartozik. Ez alapvetően meglepő, hiszen az említett bántalmazás nagyjából a vizsgálat előtt 100-110[145] órával történhetett, illetve a gyanúsított elmondása szerint még mindig határozott tünetei voltak. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy az orvosok számára detektálható külsérelmi nyomok is igazolhatták volna a bántalmazás vádjának igazságtartalmát.

Felmerül tehát a kérdés, hogy a szakértők az elmondottak kizárása vagy megerősítése érdekében miért nem végeztek el egy rutinszerű szemlét. Vagy ha azt megtették – a panasz tükrében –, miért nem fejtették ki a szakma szabályainak megfelelően sokkal részletesebben annak eredményét? Mindez felveti a gyanút,

141 Uo. 12., 68. o.

142 Ideggyengeség. Fáradtsággal, konventrációzavarral, szellemi és fizikai tevékenységeket gátló tünetekkel járó idegrendszeri rendellenesség.

143 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 57. o.

144 Uo. A korábbi súlyos beavatkozások nyomáról és azok esetleges fizikai hatásairól nem alkotott véleményt. A lelet így ellentétben van Varga korábbi, a perben meg nem jelenő orvosi adataival is. (Vesd össze: BFL, XXXV.101.b.2.184., 5. o.)

145 A Varga Józsefet letartóztató rendőrök jelentése szerint 1957. január 12-én 20 órakor kapták a bejelentést az esetről. A fenti hipotézis megvizsgálása érdekében ezt az időpontot használtam az eltelt idő durva becsléséhez.

hogy a bántalmazás valóban megtörténhetett. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy a vizsgálatot – elméletben – kettő szakember végezte el. Kettejük közül pedig egyikük sem tartotta fontosnak Varga József állításának részletesebb kivizsgálását.

Hiszen ha a bántalmazás megtörténte bebizonyosodik, akkor az eljárás egésze hiteltelenné válhatott volna, mivel a nyomozás során kényszerítő, törvénytelen eszközt használtak. Egyben ha a vizsgálat során nem találtak volna bántalmazásra utaló nyomot, az Varga József szavahihetőségét ronthatta volna. Ismételten meg kell említeni azt is, hogy a Katonai Ügyészség, így az általa kirendelt orvosok sem érdekeltek abban, hogy ha volt is erőszak, az napvilágra kerüljön, pláne nem bizonyítható formában.[146]

A szakértők az üggyel kapcsolatban is tettek fel kérdéseket. Vargát arra szólították fel, hogy beszéljen az őt ért vádakról. A Varga által elmondottakból kiemelendő, hogy a nemzetőrségben kapott egy gépfegyvert és egy tár nélküli pisztolyt. Előbbit leadta, ám utóbbit „otthon felejtette", majd elrejtette budafoki lakása fáskamrájába. A statárium életbe lépése alatt vidéken volt. Később a fegyvert nem merte leadni. Így ezt letartóztatása előtt közvetlenül átadta egy Frici[147] nevű embernek.[148] Ugyan a fegyver típusa – melyre Varga két nappal az átadás után tisztán emlékezett, sőt még a számát is „bediktálta" – nem derült ki, az egymást kizáró adatok tükrében ennek nincs is jelentősége. Ennél fontosabb kérdés, hogy Varga József vajon miért mond ellent korábbi – január 15-i – kijelentésének a fegyverrel kapcsolatban, majd fogadja el, sőt ismétli meg újra a korábbi verziót – január 19-én – az ügyész előtt. Erre ugyan nincs egyértelmű magyarázat, de mégis megingást jelent egy azelőtt biztosnak tűnő részletben. A beszámolójában újdonság, hogy Batonai László azért kért tőle fegyvert, mert éjjel járt haza. A Végvári Ferenc Antalról és Steili Károlyról szóló részek viszont megegyeznek a korábban tett vallomásaival.[149]

A szakvélemény összegző részében az orvosoknak a büntethetőség és annak mértéke szempontjából fontos megállapítása: „Jelenlegi vizsgálatnál elmebetegségre utaló tünet nem észlelhető."[150]

A *Batonai Lászlóról* készült orvosszakértői vélemény felépítése a korábban ismertetettek szerinti, a „vizsgálatot" ugyanazok az orvosok végezték el, a Vargá-

146 A brutális kínzásról, és az ügy törvénytelenségeiről részletesen beszámoló másik gyanúsított, Petró Imre esetében szintén nem került sor az ezekkel kapcsolatos részletesebb vizsgálatra. (HL, XI. 22. B. 2057/1957. 11., 75. o.)

147 Ehhez az ál vagy becenévhez hasonló Figaró elnevezés jelenik meg Végvári Ferenc Antal ügyészi meghallgatásának személyi adatai között.

148 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 12., 68. o.

149 Uo.

150 Uo.

éval azonos napon.[151] Az idősebb Batonai az élettörténete ismertetését követően a meglévő betegségeiről szólva szív- és szemkörnyéki fájdalomra panaszkodott.[152]

A korábbi vallomásaival egyezően számolt be a vád alapját képező eseményekről: a nemzetőrségben kapott fegyverét leadta; a november 5-én egy ismeretlen embertől kapott gépfegyvert két alkalommal elrejtette; a november 7–8-án talált fegyvert az öccsével a lakásuk pincéjében dugták el; Vargával január 3-án találkozott először, a tőle kapott – fegyverekkel teli – csomagot is elrejtették.[153] A fegyvereket elmondása szerint azért nem adta le, mert félt, hogy a volt nemzetőröket deportálják.[154]

Megállapítható, hogy az orvosi vizsgálat napján felvett ügyészi meghallgatás jegyzőkönyvében – ahogy azt fentebb összefoglaltam – a januári események gyökeresen eltérően és részletgazdagabban jelennek meg. A történtek rövid összefoglalójából számomra érthetetlen módon a január 10-i dátum megemlítése kimaradt.

A szakanyagot tanulmányozva szembetűnő, hogy az orvosi külső vizsgálatról – a Vargáénál – jóval hosszabb és valamivel részletesebb leírást találunk. Ez esetben – Batonai László egészségügyi panaszait látszólag komolyan véve – szemvizsgálatról és agyidegvizsgálatról is olvashatunk. Az orvosok tehát az ő esetében valamivel tüzetesebben megvizsgálták az érintett vagy a feltételezhetően érintett testrészeket.[155]

Batonai László szellemi állapotát az orvosok rendben találták, reakcióit normálisnak ítélték.[156] Egyhangú végkövetkeztetésükben: elmebetegségre utaló jelet nem állapítottak meg. Ezzel együtt lelki alkatát több okból kifolyólag rendezetlennek írták le.[157]

Batonai István vizsgálatát – ugyancsak január 18-án – dr. Nikodémusz és dr. Sándor hajtotta végre. A felvett jegyzőkönyvből kiemelendő részlet, hogy a fiatalabb Batonai az életrajzi adatainak ismertetését követően a meglévő panaszai között gyomortáji fájdalmat, gyakori halánték- és tarkófájást, továbbá idegességet említett. Az orvosok a „lesoványodott" Batonait szervileg és idegrendszerét

151 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 12., 71. o.

152 Uo.

153 Uo.

154 Uo.

155 A vizsgálati anyagba be nem került korábbi orvosi leletek anyagai, és a vizsgálati lelet közötti disszonancia itt is szembetűnő. A látásra vonatkozó panaszok szakszerű vizsgálati leírása például meg sem jelent. Ellenére annak, hogy a gyanúsított már legalább tizenkét éve tulajdonképpen vak volt egyik szemére. (Vesd össze: ABTL, 3.1.9.V.149558. 67. o.)

156 A leletben ezzel szemben az is szerepel, hogy betegségei jelentős negatív hatást gyakorolnak mindennapi életvezetésére is. Ennek mértékéről és konkrét okairól viszont elmulasztottak véleményt alkotni.

157 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 12., 71. o.

tekintve normálisként írták le.[158] A szakvélemény rövid, s ebben az esetben nincs teljesen összhangban a panaszokkal. Csakúgy, mint Varga Józsefnél, a vizsgálat általánosnak és rutinjellegűnek hat.

Az ügyről készült összefoglaló is igen szűkszavú, a korábban már ismertetett történések: Batonai István a nemzetőrségben kapott fegyverét leadta; az utcán talált egy géppisztolyt, melyet többször elrejtett, végül bátyja fegyverével együtt a Kartonlemezgyárba vitte; Varga Józseftől közösen kaptak egy csomag fegyvert, aki emellett megfenyegette őket. A fegyvereket félt leadni, mert úgy hallotta, hogy aki ilyet tesz, az börtönbe fog kerülni.[159]

A januári események egyértelmű dátummal azonosítva nem jelennek meg ebben az összefoglalóban, így pontosan nem beazonosítható, hogy mikor kaptak utoljára Varga Józseftől fegyvereket.

Batonai István elmeállapotát az orvosok tisztának írták le, a szakvélemény szerint elmebetegségre utaló jelek nincsenek, ám az ideggyengeségre jellemző tünetek felismerhetőek. Állításuk szerint Batonai István panaszait az eljárás következményeitől való félelem súlyosbította.[160]

Véleményem szerint a Batonai fivérek orvosszakértői anyagaiban az állítólag elkövetett cselekményeket leíró részletek komolyan megkérdőjelezik az ügyészi meghallgatásokról felvett jegyzőkönyvekben leírt, január 10-re datált események hitelét, amelyeknek még egy, az ezekhez hasonlóan felületes és elnagyolt leírásban is bizonyosan említésre kellett volna kerülnie.

Az a tény, hogy ez elmaradt, egyezővé teszi a leletben felvett eseményeket a rendőrségi dokumentációban olvashatókkal. Az ügyészi anyagban tehát olyan dátumok és cselekedetek jelennek meg, melyeket a gyanúsítottak azonos napon – tehát elvben legfeljebb néhány óra különbséggel – az orvosoknak nem említenek meg. Így az abban foglaltak rekonstruálása az ellentmondások miatt nem lehetséges. Ez szintén igaz a gyárban történt fegyverrejtegetés esetére is, amellyel kapcsolatban ugyanis a három forrás tartalma több fontos ponton ütközik.

Elmondható továbbá, hogy a vélemények szinte valamennyi a per „sima" lefolyását gátló információt és egészségügyi panaszt figyelmen kívül hagynak, vagy ezeket fel sem tüntették, illetve a vizsgálók azokkal ellentétes megállapításokat tettek. Egyúttal a bizonyítási folyamatot megnehezítő tényezők aprólékos vizsgálatára szinte soha nem tértek ki, ezzel gyakran a hivatalos szakvélemény elkészítésének formai követelményeit is látványosan mellőzték.

158 Uo.
159 Uo.
160 Uo.

A nyomozás befejezése – vádemelés

A nyomozás lezárása után a Budapesti Helyőrségi Katonai Ügyészség 1957. január 21-én emelt vádat. A vádiratot Zámbó Gyula[161] őrnagy állította össze, amelyből a kutatás tárgyával összhangban lévő részeket ismertetem, kontextusba helyezve a perben foglalt adatok által.

Az I. rendű vádlottat, Varga Józsefet az ügyészi meghallgatáson elhangzott vádakkal állították a rögtönítélő bíróság elé. A „tényállás" szerint Varga 1957. január 9-én Major Éva lakásán átvett a VI. rendű vádlott Végvári Ferenc Antaltól 2 darab géppisztolyt, 6 darab dobtárat, szintén 6 darab kézigránátot és 240 darab géppisztolylőszert. Ezeket az eszközöket pedig egy nappal később átadta a Batonai fivéreknek.[162]

A fenti történés dátumával nincs gond, az átadott fegyverek viszont nem egyeznek, Végvári Ferenc[163] ugyanis a nyomozás során felvett vallomásában nem említett gránátokat, amelyek – ahogyan fentebb részleteztem – a Batonai testvéreknél az ügyészi kihallgatáson „a semmiből" jelentek meg. A január 9-i átadás a korábbi vallomásokkal egyezően került a vádiratba.[164] Ezek a vallomások, ahogy erről már volt szó, ellentmondásosak. Végvári Ferenc tagadta, hogy az átadásnál jelen volt,[165] sőt az általa megnevezett szemtanúk egyikét ki sem hallgatták az ügyben, a másik pedig tagadta, hogy ott lett volna.

Így adódik a következtetés: sem a gránátok, sem a dobtárak története nem egyértelmű; házkutatás vagy a fegyverek megtalálásáról szóló pontos beszámolók nélkül igen kétséges a fegyverek ezen személyekhez való kötése a vádiratban leírt módon.

Varga beismerte, hogy 1957. január első napjaiban átvett egy TT típusleírású pisztolyt Steili Károlytól, majd azt január 11-én átadta Batonai Istvánnak.[166] Steili Károly nem említett dátumot a rendőrségnek,[167] ám hasonlóan számolt be a mozzanatról az ügyészségen.[168]

161 1921–2007. A per ideje alatt a Budapesti Katonai Főügyészség vezetője. Korábban a vezető helyettese. 1957-ben elnyerte az Ügyészség Kiváló Dolgozója kitüntetést, illetve a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmet. 1958. júliusában intrikus viselkedése miatt leváltották. 1965-ös nyugdíjazását követően két ízben is (1974, 1994) sikertelenül kérte rehabilitálását. Bővebben: Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, dr. Zámbó Gyula életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 18.)

162 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 31., Vádirat, 86. o.

163 Uo. 7. 1. g., Végvári Ferenc Antal rendőrségi kihallgatása, 24. o.

164 Uo. 1. c., Steili Károly rendőrségi kihallgatása, 12. o.

165 Uo. 1, g., 24. o.

166 Uo. 31., 86. o.

167 Uo. 1. c., 102. o.

168 Uo. 3., Steili Károly ügyészi meghallgatása, 51. o.

Az adatok egymásnak ellentmondanak. Batonai István a fegyver átadása időpontjáról a rendőrségen január 6-át,[169] az ügyészség előtt pedig már január 10-ét mondott. A vádba mégis a „szemtanú" Balázs Teréz vallomásában szereplő dátum került be, ellenére annak, hogy ő korábban a Rieschl Frigyesnek való átadásról beszélt.[170] A Balázs vallomása szerinti fegyver különbözött a vádban szereplő fegyvertől. Nem beszélve arról, hogy a rendőrség jelentése szerint – ahogyan azt fentebb összefoglaltam – Balázs Teréz nem tartózkodott a lakásban a letartóztatás idején. Sőt, a letartóztatás – elméletben – január 12-én történt.

A vádirat összeállítása közben az ügyben eljáró ügyész feltehetően szelektált az információk között, s azokat „kreatívan" úgy állította össze, hogy a vádban egyetlen eseménysort tükrözzenek, ezzel azt is sugallva, hogy az ellentmondásoknak létezik egyértelmű feloldása, hiszen konkrétan azonosítja az eseményeket.

A következő vádpont tartalma – miszerint december második felében Varga megvett egy 9 mm-es Frommer gyártmányú pisztolyt Dévényi Józseftől[171] –, utalva a korábban ismertetett „zavarokra", egyáltalán nem állja meg a helyét.

A vádirat szerint Varga elmulasztotta bejelenteni, hogy Steili Károly és a Batonai fivérek fegyvert és lőszert rejtegettek.[172] Mint ismert, ő maga is fegyverrejtegetést követett el, ezt pedig a törvények értelmében nem volt köteles jelenteni, hiszen az egyszerre önvádnak is minősült volna. Tehát, ha a per zavaros részletei miatt a vádak egyéb pontjai nem váltak volna „egyértelműen bizonyíthatóvá", Varga csak ezen pont miatt még akkor sem kerülhette volna el a felelősségre vonást.

A Batonai-testvérek a vád szerint november 1–4. között nemzetőrök voltak. Batonai László 1956. november 5-én talált egy gépfegyvert, majd elrejtette. November 8-án egy újabb géppisztolyt hozzá való tárral közösen rejtettek el. Mindkettőt közterületen. Ezeket nem érezték biztonságban, így szétszedett állapotban lakásuk pincéjének csöveibe helyezték át őket. Később összeszerelve a budafoki Kartonlemezgyárban befalazták a fegyvereket.

Ezeket a történéseket megtaláljuk a fentebb részletezett kihallgatási anyagokban, de bizonyos részletek nem egyeznek. Még ha el is tekintünk attól, hogy a vádiratban szó sem esik Batonai Istvánnak a csonka kihallgatási jegyzőkönyvében szereplő fegyvereiről, az ügyész a második alkalommal talált fegyverek fellelésének időpontját november 8-ra datálta, holott ezt az időpontot szinte lehetetlen volna pontosan meghatározni a vallomások alapján. Elmondható továbbá, hogy a vádiratba végül az ügyészi meghallgatás szerinti „közös befalazás" története került be.

169 Uo. 1. f., 21. o.
170 Uo. 1., Balázs Teréz rendőrségi vallomása, 35. o.
171 Uo. 31., 86. o.
172 Uo.

A fentebb ugyancsak részletezett január 10-i nap eseményeinek kapcsán bemutatott ellentmondások pedig komolyan megnehezítik ezen vádpontok minden kétséget kizáró bizonyítását.

A következő vádpont szerint Batonai István 1957. január 11-én átvett egy TT leírású pisztolyt Varga Józseftől, amelyet átadott testvérének, aki pedig azt a korábbiakhoz hasonlóan a Kartonlemezgyárban rejtette el, a MÖHOSZ irodájában. Az ügyészi meghallgatáshoz képest újabb dátum hangzik el a pisztoly átadását illetően, amely így egy nappal még későbbre tolódott, holott a vallomásokban ez az esemény január 10-ére datálva jelent meg. S csak a testvérének való átadás szerepelt egy nappal később. Ez pedig tulajdonképpen magyarázat nélkül maradt. Így a vádiratban szereplő időrend ellentmondásba került a vallomások alapján már eleve zavaros eseményekkel.

Az utolsó vádpont szerint – Varga József ügyéhez hasonlóan – a testvérek nem tettek eleget feljelentési kötelezettségüknek.-

A vádiratban a tárgyalásra beidézendő személyek között találjuk Ungvár Gyula századost és fegyverszakértőt, illetve dr. Sándor László orvos őrnagyot és elmeorvos-szakértőt, a tanúk névsorában az ügyben eljáró tisztek és rendőrök közül pedig Kapás Pál[173] őrnagyot, Vajda Zoltán hadnagyot,[174] Pálfi László rendőr századost és Négrádi István rendőrnyomozó főhadnagyot.[175]

A vádirattal kapcsolatban a szerzőnek hiányérzete van többek között amiatt, hogy a Varga Józsefet terhelő „bizonyítékok" között nem szerepel a január 12-i tettenérés ténye, „csak" a „hozzá köthető" fegyver. Ez azért is érthetetlen, mert a perdokumentáció és a nyomozási folyamat felépítése szerint látszólag emiatt indult el az egész ügy vizsgálata. Az sem érthető, hogy miért nem emeltek vádat

173 1923-ban született. Édesanyja Barta Emma. A per ideje alatt a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredben szolgált, 1956. november 13-tól kezdve. (HL, 1957/T 84. ő. e. 92/148.) A peres anyagok szerint életkora más (32 éves), Budapesten született, édesanyja neve nem egyezik (Tarka Erzsébet), fémnyomó foglalkozású. (Vesd össze: HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 96. o.)

174 1929-ben született. Édesanyja Léhman Matild. A per ideje alatt a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredben szolgált tartalékosként, 1956. november 20-tól. (HL, 1957/T 84. ő. e. 92/161.) A peres anyagok szerint életkora más (27 éves), Szegeden született, édesanyja neve nem egyezik (Véna Matild), lakcímként a Karolina út 21. szám alatti pártiskolát, egyben a XI. kerületi karhatalmi század elhelyezési körletét adta meg. Valódi lakcíme: Budaörs, Kamaraerdő. (Vesd össze: HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 96. o. és HL, 1957/T 84. ő. e.92/3.) A karhatalmi felderítő csoport tagjaként a XI. kerületi szovjet katonai parancsnokság bejelentésére 1956. november 27-től kezdve folytatott nyomozást a kerületben folyó éjjeli lövöldözések miatt. Az említett 1957. január 12-i rendőrségi jegyzőkönyv szerint Varga Józsefet ezzel az üggyel kapcsolatban fogták el. Az ügyben többek között Konyecsní Lajosné, a helyi Tanács tagja informálta a fegyverrejtegetőkről. (HL, 1956-os Kgy. 17. ő. e. 8/7.)

175 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 31., 86. o. A vádirat elkészültének dátuma 1957. január 21.

Rieschl Frigyes ellen, akinél a rendőrök állítólag a Varga Józseftől kapott fegyvert megtalálták. Sőt, ezt a részletet átfogóan ki sem vizsgálták.

Úgyszintén nem emeltek vádat az ismertté vált és kihallgatott szemtanúk ellen sem, akik nem csupán „látták" a fegyverek átadásait, de helyszínt és olykor kellékeket is szolgáltattak ezekhez a vallomások szerint, tehát lényegében bűnrészesek voltak. Feltehetően ők is tudtak vagy közvetve tudhattak a fegyverek létezéséről, és a dokumentáció szerint szintén elmulasztották bejelenteni azok rejtegetését.

Szintén fontos kérdés, hogy miért került sor a vádemelésre egyáltalán, ha érdemben a nyomozás még be sem fejeződött, hiszen a vallomásokban szerepelő személyek közül többet egyetlen alkalommal sem hallgattak ki az ügyben. Az ellentmondásokat tisztázandó, ezeket a személyeket vajon miért nem hallgatták ki? A vádirat így olyan korlátozott információkra épült, amelyek érdemi kiegészítésére a nyomozati szakaszban egyértelműen lehetőség lett volna.

További furcsaság, hogy a vád alá nem helyezett, de a cselekedeteket elősegítő „szemtanúk", illetve a fegyverrejtegetésről tudó, de azt be nem jelentő személyek egy része a vádnak megfelelően tanúként került kirendelésre. Így az a helyzet állt elő, hogy azok a személyek, akik – az ügy adatai alapján – feltehetően a fegyverrejtegető „banda" működését elősegíthették, tulajdonképpen saját bűntársaik ügyében kerültek a tanúk padjára.

Így például Major Éva, akinek saját elmondása szerint több alkalommal a lakásán történtek az események, a kérdésre, hogy miért nem jelentette fel Varga Józsefet vallomásában, így válaszolt: „Én Varga Józsefet azért nem jelentettem fel, mert sajnáltam és nekem ő házasságot ígért."[176] Ebből következően Major Éva nem csupán tudatosan nem cselekedett törvényesen, de még jelentős indoka is volt rá. De hasonló a helyzet Balázs Teréz esetében is, aki a rendőrségen szintén bevallotta, hogy tudott a fegyverek rejtegetéséről, mégsem tett róla bejelentést. Ugyancsak nem tett bejelentést Halusz Pál sem, holott ő maga még részleteket is elárult a fegyvercserékről. Talán érintettségüknél fogva, nem kevésbé saját mentésük érdekében mindannyian terhelő vallomást tettek a vádlottakra nézve.

A bírósági szakasz és az ítélet

A tárgyalási szakaszból főként a bizonyítási eljárás részleteire koncentrálva emelek be újabb információkat. Ismételten megállapítható, hogy a korábban már ismertetett ellentmondások feloldására egyértelműen nem került sor, így elsősorban azon beidézett személyek vallomásának az elemzésével folytatom, melyekben eddig nem ismert részletek találhatók.

176 Uo. 1. m, Major Éva rendőrségi kihallgatása, 33. o.

A vádemelés napján reggel kezdődött nyilvános tárgyaláson a bírói tanács elnöke Odler János[177] főhadnagy, míg a katonai ülnökök Smigura Sándor[178] százados és Tuska János[179] főhadnagy voltak. A jegyzőkönyvet Kovács Róbert vezette, a vádhatóságot a már említett Vincze Lukács százados és katonai ügyész képviselte.[180]

A vádlottak személyi adatainak az ellenőrzését, illetve a vádirat ismertetését követően a vádlottakat egyenként hallgatták meg. A szövegben helyenként itt is felbukkannak olyan részletek, melyek korábban nem hangzottak el. Sőt, ugyancsak előfordult, hogy a vádlott – például Varga József – egymásnak homlokegyenest ellentmondó kijelentéseket tett. Az eltérések lényegében a dátumokra és a cselekedetek motivációjára vonatkoztak. Varga gyakran megpróbálta a téves adatokat kiigazítani, bár ez a törekvése a legtöbb esetben szinte teljesen értelmetlennek tűnt. Mindez azt a benyomást kelti az olvasóban, mintha Varga sarokba lett volna szorítva, s ezért vádlott-társaira nézve újabb és újabb terhelő adatokat ismertetett.

A vádlottak a bűnösségüket beismerték.

A bizonyítási eljárás során megtörtént a tanúként idézett személyek, illetve a szakértők meghallgatása. Az elsőként meghallgatott Pálfy László rendőr százados elmondta, hogy részt vett a Batonai testvérek lakásán tarott házkutatásban, akik a fegyvereket nem adták elő, tagadták azok meglétét. Később az egyik fivér bevallotta, hogy hol találhatók a fegyverek. Több helyre vonultak ki, köztük a Kartonlemezgyárba, ahol megtalálták az elrejtett fegyvereket, melyek nagy részének felkutatásához a vizsgálati szervek nyújtottak segítséget.[181]

A százados által elmondottakból nem derült ki, hogy pontosan – ahogyan arra fenteb többször utaltam – mely megtalált fegyverek köthetőek ténylegesen

177 1926–1989. Fizikai munkás. 1952-től az MDP tagja. A Bírói és Államügyészi Akadémia elvégzése után hadbíró. 1956. november 26-a körül lépett be a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredbe. Minősítése szerint a statáriális ügyek lebonyolításában igen aktív volt. 18 halálos ítélet meghozatalában vett részt. Bővebben: Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Odler János életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

178 1927–1984. 1956. november 18-án jelentkezett a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredbe. Ülnökként 11 halálos ítélet meghozatalában vett részt. (HL, 1957/T 84. ő. e. 92/157). Bővebben: Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Smigura Sándor életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

179 1929–1988. 1956. november 21-én jelentkezett a Budai Karhatalmi Honvéd Tiszti Ezredbe, ahol 1957 májusáig szolgált. Ülnökként 7 halálos ítélet meghozatalában vett részt. HL, 1957/T 84. ő. e. 92/166. Bővebben: Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Tuska János életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

180 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 97. o.

181 Uo.

a testvérekhez. Különös továbbá, hogy a százados vallomása szöges ellentétben van a karhatalmi járőr jelentésével, amely szerint – ahogy korábban idéztem – a letartóztatottakat a hozzájuk egyértelműen köthető fegyverekkel együtt érték tetten.

A fegyvereknek személyekhez vagy akár a helyszínekhez való pontos kötése így elmaradt. Ennek fényében érthetetlen, hogy az ügy további részleteinek a konkretizálását sem az ülnökök, sem pedig az ügyész, de még a védő sem indítványozta – vagy jelezte ennek szükségét.

Az ezt követően kihallgatott Kapás Pál őrnagy ugyan elárul néhány részletet, ám a Batonai fivérekkel kapcsolatos házkutatásokról semmit sem tudunk meg azon felül, hogy a feljegyzés szerint tagadták a vádakat.[182]

Bár a Batonai fivérek esetében tagadásról nem volt szó, sőt kezdettől fogva bűnösnek tartották magukat, a pontosításra való felszólítás nem hangzott el.

Négrádi István rendőr főhadnagy vallomása szinte szó szerint egyezett Pálfyéval;[183] ezeket Vajda Zoltán hadnagy tovább pontosította azzal, hogy a fegyverek helyét végül Batonai István árulta el, amelyek a Kartonlemezgyárban befalazva, és a gyár öltözőjében voltak.[184] A részletek feltárása ezen tanúk meghallgatása estében is elmaradt, holott még a házkutatáson jelen lévő „tanúk" is kitértek egyéb részletekre a későbbi vallomásaikban.

Önmagában már az is furcsa, hogy az ügyészség javaslatát elfogadva a bíróság csak négy személyt hallgatott ki, holott a letartóztatásokban – a korábban idézett járőrnaplók szerint – részt vett legalább kettő szakasz karhatalmista és néhány rendőr is. Amennyiben a Varga József letartóztatásáról készült rendőri jelentést vesszük alapul, kijelenthető, hogy négy közvetlen szemtanút[185] a bíróság nem hallgatott meg, ami azért is érthetetlen, mert a rendőrök konkrét részleteket is ismertek. Így a karhatalmistákat és a rendőröket csak szelektíven hallgatták meg, továbbá jelentős számú egyéb szemtanút, többek között a családtagokat viszont mellőzték.

A fenti tanúk megválasztása körüli zavart tovább növeli, hogy – amint nevekhez kötött módon röviden összefoglaltam – legalább két esetben olyan személyekről van szó, akik saját születési dátumukat, pontos lakcímüket, de még tulajdon szülőanyjuk nevét „sem tudták pontosan". Mindennek tükrében az ügyész állítása, miszerint a „vádlottak bűnösségét bizonyítják a lefoglalt lőfegyverek és lőszerek, valamint [ezekhez kapcsolódóan] a vádlottak vallomásai és tanúvallomások",[186] alaposan megkérdőjelezendő. Hiszen hitelesen nem azonosítható

182 Uo.
183 Uo.
184 Uo.
185 Azaz az őt letartóztató rendőrtiszteket.
186 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 92. o.

tanúk „a törvényes figyelmeztetés után"[187] számoltak be az ügy részleteiről. Így, amit a bíróság előtt elmondtak – a valósággal akár összeegyeztethető volt akár nem– egyáltalán nem lett volna szabad hiteles bizonyítékként kezelni, ám mégis felhasználták azokat a bizonyításhoz.

Halusz Pálné[188] – akit korábban az iratok szerint nem hallgattak ki – a Batonai fivérek vallomásával azonos módon mondta el, hogy levélben ő közvetített a két Batonai és Varga József között, továbbá látta, amint ők a saját tulajdon lakásában átadtak kettő darab géppisztolytárat.[189] Halusz Pál vallomásából viszont az emelhető ki, hogy a tárakat Batonai István vette át Varga Józseftől.[190] Ez a részlet teljesen ellentétes a felesége által leírtakkal. Mindhárom később halálra ítélt vádlott egybehangzóan kijelentette, hogy Halusz Pál is jelen volt minden találkozón, és így minden részletről tudnia kellene.[191] Az események részletesebb kifejtésére viszont most sem került sor.

A meghallgatott Major Éva elmondta, hogy január 9-én Varga és Végvári Ferenc – akire korábban *Figaro*ként hivatkozott[192] – találkoztak a lakásán, ahol Varga fegyvereket vett át Végváritól. Állítása szerint a „fiúkat" ő kérte meg, hogy szerezzenek neki fegyvereket. Ismét elmondta, hogy tudott Varga pisztolyáról, ám a nevezett ezt elcserélte egy ballonkabátra. Ellentétben a korábbi vallomásával viszont elmondta, hogy azért nem jelentette fel Vargát, mert az megfenyegette, sőt korábban elvette a lakáskulcsát is. Ezzel lényegében elismerte, hogy korábbi vallomása hamis adatokat tartalmaz. Ezt viszont azzal magyarázta, hogy a vádlott arra kérte, hazudjon a bíróságnak.[193] Emellett Major Éva személyi adatainál is rendkívül különös, hogy édesanyja neve nem azonos a letartóztatása alkalmával feljegyzett névvel. Tehát a per anyagai alapján az ő személyazonossága sem egyértelmű.

Balázs Teréz tanú állította, hogy látta két géppisztoly és kettő tár átadását Vargától Végvárinak. Ezzel együtt állítása szerint azt is látta, hogy Varga megfenyegette Major Évát, és elvette a vele közösen használt lakása kulcsát, meggátolva a feljelentést.[194] Ez a részlet nem szerepelt korábbi vallomásában, viszont itt már Major Évával azonos módon kihangsúlyozta, hogy látta, amint Varga József elcserélt egy TT pisztolyt egy ballonkabátra.[195] Az átadásról korábban is

187 Uo. 97. o.
188 Halusz Pál elmondása szerint felesége leánykori neve Major Anna. 24 éves, édesanyja Bágyi Anna. HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. p., 47. o.
189 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 97. o.
190 Uo.
191 Uo.
192 Lásd Major Éva rendőrségi kihallgatásában.
193 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 97. o.
194 Uo. 98. o.
195 Uo.

beszélt, ám a pisztoly típusleírása nem szerepelt. Azzal, hogy különös módon az átadott fegyver típusát is megnevezte, az események, személyek és bizonyítékok teljes mértékben össze lettek mosva. Major Éva vallomása alátámasztotta a vádban leírtakat. S csak a nyomozati anyagok tüzetes vizsgálata képes felfedni azt a tényt, hogy az itt megjelenő pisztoly a bizonyítékok szerint nem lehet azonos a ballonkabátra cserélt fegyverrel, illetve azt, hogy Rieschl Frigyes tulajdonképpen „azonossá vált" Batonai Istvánnal.

Szakértők részvétele a bizonyítási eljárásban

A bizonyítás során a kirendelt szakértők közül Ungvár Gyula százados és fegyverszakértő a beadott szakvéleményét fenntartotta, azt megváltoztatni nem kívánta.[196] További hozzászólás, kérdés nem lévén sem a bírói testület tagjai, de még a védők sem jeleztek aggályt annak tartalmával kapcsolatban. Ennek fényében pedig vagy arról lehetett szó, hogy a szakvéleményt nem vizsgálták meg tüzetesen, vagy szándékosan nem vették figyelembe annak egyértelmű szakmai hiányosságait.

Az orvosi véleményről a tárgyaláson dr. Sándor László orvos őrnagyot hallgatták meg, aki a becsatolt szakvéleményét fenntartotta, kiegészíteni nem kívánta.[197] Ezzel kapcsolatban azonban Varga József védője indítványozta egy újabb vizsgálat lefolytatását. Tette ezt azzal összefüggésben, hogy Varga a bíróság előtt korábban védőjének adott egyik válaszában említette, hogy gyomorfekélye és kétoldali sérve van. A korábban általam bemutatott szakvéleményben viszont nem szerepelt szervi elváltozás jele. A védő tehát az orvosi szakvéleményben foglalt eredményeket megkérdőjelezte. Az említett tüneteknek ugyanis alapos vizsgálat során mindenképpen napvilágra kellett volna kerülniük. Ugyanakkor korábbi betegségeit, kezeléseit említve Varga beszámolt az orvosoknak gyomorfekély miatti műtétéről is.[198] A bíróság előtt elmondottak tehát összhangban vannak a szakvéleményben felvett nem vett orvosi adatokkal.

A jelzett elváltozások az ügy szempontjából kiemelt fontossággal bírnak. Azok jellege ugyanis – ha a leírtaknak megfelelően vagy ahhoz hasonlóan álltak fenn – könnyen eredményezhette, hogy Varga József tulajdonképpen fizikailag képtelen volt nagyobb tömeg önálló megmozdítására, pláne annak cipelésére, a talajról való felvételére. Emiatt pedig a vádban elhangzottak, azaz a nagyszámú

196 Uo.

197 Uo.

198 Emellett mindkét lábán ülőideg-gyulladása volt. HL, XI. 22. B. 2057/1957. 12., 68. o. Súlyos gyomorpanaszainak kiújulása, és újbóli hosszas kezeléseinek nyomai azonban nem jelentek meg.

lőfegyver, tárak, lőszer és gránátok átadása lényegében teljesíthetetlen – kockázatos – feladatot jelentett volna számára.[199]

A bíróság rövid tanácskozás után helyt adott a vizsgálat elvégzésének, elrendelte azt.[200] A helyben elrendelt vizsgálat ugyanakkor felveti a kérdést, hogy egyáltalán a tárgyalóteremben rendelkezésre álltak-e megfelelő eszközök a feladat elvégzéséhez. A per anyaga ugyanakkor arra utal, hogy ezt a vizsgálatot szintén a kirendelt szakértő végezhette el, új szakértő kirendeléséről ugyanis nem szerepel adat. A vizsgálat lebonyolítása után tehát dr. Sándor megállapította, hogy „baloldali hereviszér tágulása van, ami enyhébb eset, mint a sérv és így egyáltalán nem tekinthető súlyos betegségnek".[201]

Ez tehát arra utal, hogy a korábbi szakvéleményben foglaltak valóban megalapozatlanok, hiszen maga a szakértő a bíróság előtt állapított meg olyan elváltozást, melyet korábban a szakvéleményében nem jelzett. A bíróság ezt észlelve mégsem döntött új szakvélemény elkészítése mellett. Sőt, elfogadta az orvos korrigált véleményét, aki – egy súlyos bírósági ügyben – annak ellenére sem vonta vissza saját véleményét, hogy kiderült, annak elvégzése során nem járt el megfelelő körültekintéssel.[202]

Véleményem szerint ebben az esetben mindenképpen szükség lett volna legalább összehasonlító szempontból újabb, más szakértők által végzett vizsgálatot elrendelni. A szakvélemény ugyanis – még a fentebb jelzett ellentmondásokon túl is – egyértelműen nem töltötte be maradéktalanul a rendeltetését. Egyúttal, mivel a bíróság előtt egyértelművé vált, hogy az orvosi vélemény Varga esetében bizonyosan nem tökéletesen megalapozott, a benyújtott 8 szakértői vélemény tartalma is kétségessé vált. Ugyanis dr. Sándor valamennyi elkészítésében szerepet vállalt.

Mindazonáltal az ügy ezen részlete talán kínálhat egyfajta magyarázatot arra, miért is szerepel hangsúlyosan az alapvetően feleslegesnek tűnő részlet a fegyverek összeszereléséről egy-egy jegyzőkönyvben, vagy miért találunk korrigálást az egyik jegyzőkönyvben annál a részletnél, amikor is Varga József a fegyvereket önállóan vagy segítséggel mozgatta, nevezetesen a január 10-i estén.

Ezen helyenként felbukkanó, „banálisnak" tűnő részletek ugyanis feltételezhetően azért kerültek be a jegyzőkönyvekbe, hogy megnehezítsék a megbecslését annak, egyszerre mekkora terhet is cipelt Varga József önállóan. Hiszen ezen

199 A bűnjegyzékben szereplő adatok szerint az egyszerre megmozgatott anyagok (2 darab géppisztoly, 6 darab tár, 6 darab kézigránát) teljes tömege durva becsléssel számolva 18–22 kg lehetett.

200 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 98. o.

201 Uo. Nem egyértelmű, hogy az ismételt vizsgálat valóban az azt indokló panaszokkal összefüggésben történt-e. Hiszen a vádlott korábbi, baloldali sérvműtétének, és látványos hasi elváltozásainak említése sem jelent meg.

202 Az orvosszakértői anyag visszavonása a statáriális ügy lefolytatását akadályozta volna.

a részleten a teljes ügy könnyen elbukhatott volna, ha a vádlott fizikailag képtelen megtenni azt, amivel megvádolták. Véleményem szerint ez az eshetőség – Varga József tüneteinek ismeretében – szinte bizonyosan nem kerülte el az ügyet előkészítők figyelmét.

Vád- és perbeszédek

Az egyéb bizonyítási indítványok elutasítása után elhangzottak a perbeszédek. Az ügyész a IX. rendű vádlott, Dévényi József ellen a felhozott vádat bizonyíték hiányában azzal az indoklással ejtette, hogy nem bizonyítható, mikor adta át Varga Józsefnek a pisztolyát, tehát a statárium előtt vagy után.[203]

Varga József és a Batonai testvérek esetében az ügyész bizonyítottnak látta a fegyverrejtegetés tényét, illetve a bejelentési kötelezettség elmulasztását. Kijelentette, hogy az ügyben fegyveres szervezkedésről van szó. Varga esetében kiemelte, hogy mivel több alkalommal volt büntetve, „tipikus" bűnöző, így ellenforradalmárként kell kezelnie őt a bíróságnak, aki fegyvereseket gyűjtött maga köré, és így cselekedetei rendszerszintű kockázatot jelentettek. Varga védekezését – miszerint a fegyveresekkel a rendőrséget akarta támogatni egy esetleges felkelés alatt – elutasította, enyhítő körülményt nem állapított meg, így rá a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte.

A Batonai testvérek – IV. és V. rendű vádlottak – cselekményeit Varga tettei után a legsúlyosabbnak nevezte, mivel a forradalom leverése után tovább folytatták a fegyverek felhalmozását. Állítása szerint céljuk a munkáshatalom megdöntése volt. Így, ha ez kétségkívül megállapítható, rájuk is a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte.[204]

A legsúlyosabb büntetésre javasolt személyekre vonatkozóan az ügyész nem részletezte konzekvensen a bizonyítással eljárást, nem tudjuk meg tehát, hogy a vád mely pontjait mely bizonyítékok értelmében tekinthetjük igazoltnak, esetleg cáfoltnak. Így megjelenik a hibás érveléssel „önmagáért beszélő" bűnjegyzék: a Varga bűnösségét igazolandó, tautologikus – tehát önmagába visszatérő –, mégis érvként hangoztatott bűnös előélete és a testvérek forradalomban való részvétele.

Véleményem szerint egy, a bizonyítékokra épülő aprólékos összefoglalás egyértelműen rámutatott volna arra, mely pontok rendkívül ingatagok a vád szerkezetében, s melyek bizonyosak, továbbá rávilágíthatott volna az eljárás hiányosságaira, zavarba ejtő részleteire.

203 Nyitott kérdés maradt, hogy az átadás ténye egyáltalán mi alapján lehetett egyértelműen bizonyítható.

204 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 99. o.

Varga védője a tényállást bizonyítottnak látta a vallomások és a tanúk elmondása alapján, ezért csak a büntetés mértékének csökkentését kísérelte meg. Érvelése szerint nem bizonyítható, hogy védence terrorcselekményt – pontosabban fegyveres felkelést – akart elkövetni vagy követett el. Mivel munkásszármazású, így a hatalmat megdönteni sem akarhatta, hiszen az – a politikai ideológia szerint – ellentétes lenne társadalmi helyzetével. Így a cselekedeteit a tömegbefolyásolás hatására követte el, nem pedig tudatosan, előre eltervezetten. Kiderült továbbá, hogy hazudott, mikor a felkelésről és egyéb történésekről tett „hangzatos" kijelentéseket. A szervezkedés vádpontja így – a védő megállapítása szerint – nem bizonyított, a bizonyítás csupán a fegyverrejtegetés vádpont esetében lehetett eredményes. A védő továbbá hangsúlyozta: a forradalom után a „rend és nyugalom" helyreállt, ezért már nincs szükség a legsúlyosabb ítélet kiszabására. Megkérte továbbá a bíróságot, vegyék figyelembe, hogy mivel védence jelenleg is beteg, nincs teljes cselekvőképességének birtokában.[205]

Bár kétségtelen, hogy a védő jórészt átgondolt érveket hozott fel a Varga védelmében, kérdésként mégis felvethető, hogy kiemelten a vizsgálat, a bizonyítékok és a bizonyítási eljárás terén miért nem hívta fel a bíróság figyelmét az eljárás ellentmondásaira. Így a védence beismerése ellenére lett volna lehetősége – az orvosi szakvélemény mellett – más bizonyítékok és tanúvallomások hitelének gyengítésére is.

Véleményem szerint a több évtizedes tapasztalattal rendelkező védőnek az ügy anyagát akár felületesen tanulmányozva is szembesülnie kellett a benne szereplő torzulásokkal. Tehát úgy vélem, hogy az ügy természetének és az adott történelmi helyzetnek az ismeretében vagy más okok – például érveinek gyöngesége, esetleg szakmai hiányosságai – miatt nem indított további támadást a vádirat egyes részei ellen. Mindezen észrevételeim ellenére, elismerésre méltó az, hogy a védő komoly erőfeszítéseket tett a Varga védelmében, ám bizonyos határokon túl ezt már nem folytatta.

A Batonai testvérek védője elfogadta a vádiratba foglalt „tényállást" és a bizonyítékokat. Hasonlóan Varga védőjéhez, a büntetés csökkentését kérte, amely kérés megalapozottságát ő is a köznyugalom helyreállításával indokolta. Felhívta továbbá a bíróság figyelmét arra, hogy mindkét vádlottnak három-három gyermekről, illetve egyiküknek várandós feleségéről kell gondoskodnia.[206] A védő nem tett kísérletet a vád gyengítésére, csupán erőtlen indoklással a büntetés mértékének csökkentését kívánta elérni. Összességében ezzel alulmúlta Varga védőjének szerepvállalását.

205 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 99. o.
206 Uo.

Az utolsó szó jogával Varga József nem, csupán a testvérek éltek. Rövid felszólalásaikban a vádakat elismerve büntetésük mérséklését kérték.[207]

Nincs kegyelem

Ezt követte a zárt ülés, ahol a bírói testület meghozta megfellebbezhetetlen döntését. A zárt tanácskozáson az bírósági tanács elnöke, illetve mindkét ülnök egybehangzó döntést hozott. A tanácskozás jegyzőkönyvét[208] külön rögzítették, majd annak eredményét a vádlottakkal közölték.

Eszerint Varga József, Batonai István és Batonai László, illetve további négy vádlott fegyver- és lőszerrejtegetés vádjában bűnös, de feljelentési kötelezettség elmulasztásában nem marasztalhatók el. Két vádlottat, köztük Dévényi Józsefet, a vádban szereplő bűncselekmények alól felmentették.[209]

Az ítélet indoklásában összefüggő cselekmények láncolataként jelennek meg a vádban szereplő részletek, amelyek hűen követték az ügyészi vádbeszéd elemeinek sorrendjét. Szembetűnő, hogy az „érvelés" csak a legritkább esetben tért ki arra, hogy a bíróság a vádpontokat milyen bizonyítékok alapján tartotta megalapozottnak. Az ítélet indoklása minden ellentmondástól mentesen, úgy épült fel, mintha a vádpontok elkövetése az eljárás keretében egyértelmű bizonyítást nyert volna.

Az „indoklást" olvasva hiányérzetet kelt, hogy az ítéletben a bírói testület részletesen – cselekményenként – nem értékelte az ügyészség által beterjesztett bizonyítékokat, ami – ahogyan azt korábban több alkalommal jeleztem – arra utal, hogy közülük elsősorban azokat válogatták ki önkényesen, amelyekkel a testület az ítéletét megalapozottnak tartotta. Így a korábban szinte egyértelműen zavaros részletek az azokkal kapcsolatos ellentmondások ellenére is a bíróság álláspontja szerint minden kétséget kizáróan bizonyosságot nyertek.

Jó példa erre a fegyverszakértői véleményre való hivatkozás, amelyből az ítéletbe csupán az került beemelésre, hogy a lefoglalt fegyverek használatra alkalmas állapotban voltak, és mindez a vádlottak fegyverrejtegetésben való bűnösségét alátámasztotta. Emellett viszont még utalást sem találunk arra, hogy a listában szereplő fegyvereket egyáltalán alaposan vizsgálták és ellenőrizték volna. Véleményem szerint a Varga által Dévényitől átvett pisztoly számának az ellenőrzése megingathatta volna az eljárás hitelességét. A szakvélemény adatait

207 Uo.

208 Az ítélet indoklásáról 1959 decemberében hiteles másolat készült. Ez feltehetően a másolásból adódóan néhol eltér az eredetitől. A kutatás tárgyává így az eredeti anyagot tettem.

209 HL, XI. 22. B. 2057/1957., Zárt tanács jegyzőkönyve, 106. o.

– tartalmazzon az bármit is – így tulajdonképpen kizárólag arra használták fel, hogy megalapozzák a statáriális eljárás lefolytatását.

Hasonló következtetés levonására ad lehetőséget az elmeorvosi szakértői vizsgálat felhasználása is, amelyben „megállapítást nyert", hogy a vádlottak elmebetegségben nem szenvedtek, így tetteik következményét fel tudták mérni, és akaratuknak megfelelően cselekedtek. Az ítélet indoklásában arról – annak ellenére, hogy a bírói testület állapította meg – nem olvashatunk, hogy a vélemények – legalább egy esetben – feltehetően nem tökéletesen megalapozott információkat tartalmaznak. Így elmondható, hogy a bíróság célja ezzel az lehetett, hogy a statáriális eljárást „szabályszerűen" lefolytathatóvá tegyék.

A legsúlyosabb büntetés kiszabására az indoklás szerint azért volt szükség, mert a kint lévő – azaz a forradalom alatt az utcára került – fegyverek száma még mindig igen nagy, a közrend ezért veszélyben van, a vádlottak személye nagyfokú társadalmi veszélyességet jelent, ezért annak érdekében „hogy mindazon célok érvényre jussanak, amelyek miatt a törvényhozó az 1956. évi 28. törv-t [tehát a statáriumot] életre hívta",[210] a lehető legsúlyosabb büntetés alkalmazása mellett döntöttek.

A megdöbbentően cinikus érvelés szerint a „jogi köntösbe" erőszakoltan kényszerített eljárásra s a halálbüntetés kiszabására részben azért lehetett szüksége a hatalomnak, hogy bizonyítsa a statárium – mint különleges eljárás – bevezetésének indokoltságát. A statárium céljai pedig az érvelés szerint akkor teljesülnek, ha a lehető legtöbb a halálos ítélet. Ez azt jelenti, hogy az ügyet azért igyekeztek a statáriális eljárás szabályai szerint levezetni, hogy a vádlottakat halálra ítélhessék. Megállapítható tehát, hogy az ügy végkifejletét olyan tényezők is befolyásolták, amelyek a bűncselekményként értékelt cselekedetektől függetlenek, mégis jelentős szerepet játszottak az ítélet megszületésében, amelynek utolsó részében a bejelentési kötelezettség vádja alóli felmentés okai szerepelnek.

Az ítélet kihirdetése után került sor a halálraítéltek kegyelmi kérelmeinek elbírálására. Ezek beadásával mindhárom halálraítélt és védőik is éltek. A bíróság kegyelmi tanáccsá alakult át, s zárt tanácskozáson[211] – az előírt szabályok szerint elsőként az eljáró ügyész nyilatkozott az ügyben, aki Varga Józsefet „kegyelemre nem ajánlotta, mert szellemi szerzője volt a fegyveres csoportnak a statárium kihirdetése után".[212] Ezzel a tanács elnöke és a katonai ülnökök is egyetértettek, így a bíró megállapíthatta, hogy a tanács a kegyelmi kérelmet egyöntetűen elutasította.[213]

210 Uo. 35., 104. o.
211 Uo. 33., 99. o.
212 Uo. 110. o.
213 Uo.

A kegyelmi tanács döntésének megszületése után 91 perccel Varga Józsefet a Budapesti Országos Börtön udvarán az ítélet végrehajtása céljából elővezették, ahol a kérelem elutasításának ismertetését követően két orvos (dr. Trencsényi Rezső és dr. Fáber Viktor) jelenlétében átadták az ítélet-végrehajtóknak. A kötél általi büntetés végrehajtását követően az orvosok megállapították a halál beálltát.[214]

Batonai István kérelmét az ügyész és a tanács elnöke szintén elutasította, de a katonai ülnökök egybehangzóan kegyelemre ajánlották. Az elnök így egyhangú döntés hiányában felterjesztette a kérelmet a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához.[215]

Batonai László esete a testvére ügyének elbírálásától annyiban tért el, hogy csak az ülnökök egyike ajánlotta kegyelemre, így a végső – életről-halálról szóló – döntést az ő ügyében is az Elnöki Tanács hozta meg.[216]

Az Elnöki Tanács felé a testvérek a védőjükön keresztül közös kérelmet terjesztettek fel, amelyben a halálos ítélet börtönbüntetésre való változtatását arra való hivatkozással kérték, hogy a halálbüntetés kiszabására a rend helyreállítása miatt már nincs szükség, a döntésnél az Elnöki Tanács vegye figyelembe, hogy nagycsaládosok, és nincs, aki eltartsa gyermekeiket, továbbá több betegséggel is küzdenek.[217] A felterjesztéshez csatolták a Kartonlemezgyár igazolását, melyben a munkájuk becsületes elvégzésének megerősítése mellet kedvező elbírálást kértek.[218]

Az Elnöki Tanács a közös kérelmet már január 30-án elbírálta és elutasította.[219] A testvéreket 1957. február 5-én közösen vezették elő az Országos Börtön udvarára. A bírói tanács elnöke Csordás János százados és katonai ügyész jelenlétében ismertette a jogerős ítéletet, majd a kegyelmi kérelem elutasítását. Az orvosok (dr. Dóczi József és dr. Somogyi Endre) jelenlétében ezután átadták őket az ítélet kötél általi végrehajtására. A végrehajtók nevét – amint ez Vargánál is történt – a jegyzőkönyvbe nem jegyezték fel. A halál a testvéreknél három perc eltéréssel következett be.[220]

A kivégzéseket tehát a lehető leggyorsabban végrehajtották. A halálraítélteknek így tulajdonképpen esélyük sem volt arra, hogy az eljárás jogtalanságainak és ellentmondásainak napvilágra kerülésével elkerüljék az ítéletet.

214 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 37., Varga József ítéletvégrehajtásának jegyzőkönyve, 113. o.
215 Uo. 33., 108. o.
216 Uo. 112. o.
217 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 40., A Batonai testvérek kegyelmi kérvénye, 114. o.
218 Uo. a., Igazolás a Kartonlemezgyárból, 115. o.
219 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 43., 118. o.
220 HL, XI. 22. B. 2057/1957. 44., Batonai László ítéletvégrehajtási jegyzőkönyve, 119. és 45., Batonai István ítéletvégrehajtási jegyzőkönyve, 120. o.

Kísérlet az ügy összegzésére

Az ezen a ponton még nem lezárható történetről talán megfogalmazható, hogy az eljárás fentiek szerint rekonstruált lefolytatása – a per anyagainak tükrében – legalább kettő szorosan összefüggő indokra vezethető vissza. Ezek közül az első – ahogyan korábban jeleztem –, hogy az ügy megkonstruálói következetesen törekedtek arra, hogy minden részlet megfeleljen egy statáriális eljárás – súlyos halálos ítéletekben is kifejezhető – követelményeinek. A per ebben az olvasatban egyfajta önigazoló mechanizmusként is értkelhető.

A peranyag ezen felül lehetőséget ad az eljárásban szerepet játszó – meghatározó módon a Biszku Béla vezette politikai nyomozati szervek által végrehajtói szerepkörbe „kényszerített" ügyészi és bírósági – szervezetek tevékenységének, a politika motiválta megtorlás intézményrendszerének és működésének bemutatására és az ügy keretein belüli megítélésére.

A nyomozás hiányosságai, a szakértői munka megalapozatlansága mind arra utalnak, hogy a jogi keretrendszer szerinti eljárás jellemzője, hogy a politikai vezetés által előre meghatározott számú végrehajtott halálos ítélet meghozatala érdekében minden eszköz felhasználható benne. Ebben az olvasatban ez a per is a politikai akarat megnyilvánulásának demonstratív eszközeként értelmezhető.

Véleményem szerint a kutatás elvégzésének és a tanulmány megírásának kitűzött céljai részint teljesültek. A halálraítéltekre vonatkozó adatok feltárása, egymással való ütköztetése, illetve a fő cél, a perben található szekértői anyagok átfogó értékelése és vizsgálata megvalósult. Megismerhetővé vált az ügy több ellentmondásos részlete. Ugyanakkor az elvégzett munka korántsem tekinthető maradéktalanul befejezettnek, mivel ezen folyamat döntően a halálraítéltek anyagainak vizsgálatát helyezte fókuszba. Az életben maradt vádlottak – és más fontos szereplők – története továbbra is elmondásra vár. Így ezen üggyel kapcsolatban is még bőségesen van lehetőség a jövőben újabb részletek szűkebb, átfogó vizsgálatára.

A peranyagon kívül fellelhető források is tág lehetőséget nyújtanak a kutatás többirányú folytatásához. Ezek közül csupán néhányat említve, tisztázásra vár Varga József és társai letartóztatásának, pontosabban annak esetleges előkészítésének története. Újabb vizsgálatok eredményeként például bizonyosan árnyalható a fegyverekről közvetített kép. Szintén nem kizárható, hogy az esetleges házkutatásokról, a nyomozás alatti szemlékről további információk lelhetőek fel egy-egy archívumban.

A lehetséges egyetlen „végkövetkeztetés": a kutatás folytatódik!

Felhasznált irodalom

Levéltári források

ABTL, 2.8.1.2996.
ABTL, 3.1.9.V.149558., 67. o.
BFL, XXXV.101.b.2. 184. o.
BFL, XXIII.222.a.2/24., 3. o.
BFL, XXXV.101.b.2.184., 5. o.
HL, 1957/T 84. ő. e. 92/157, 161., 166. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. j., 29. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1., n.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1., ty.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 31., 86. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 95., 96. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 35, 100. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 55. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 106. o.
HL, 1956-os kgy. 10. ő. e. 112. o
HL, 1956-os Kgy. 14. ő. e. 8/51–53. o.
HL, 1956-os Kgy. 17. ő. e. 8/7. o.
HL, 1957/T 84. ő. e. 92/3, 148., 157.o
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. g., 24. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. 16., 72. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. a., 6. o
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. b., 7–10. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. c., 102. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. e., 15–17. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. f., 18–22. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. m., 33. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. p., 47. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. s.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 10., 65. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 11., 5., 35., 66–67., 75. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 12., 68., 71. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 2., 48–49. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 3., 51. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 31., 86. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 33., 91–92., 96–99., 108., 110., 112–113. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 35., 104. o.

HL, XI. 22. B. 2057/1957. 40., 114. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 43., 118. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 44., 119. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 45., 120. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 54., 71. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 5., 55. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 6., 56. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 7. 1. g., 24. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. a., 115. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. a., 6. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. e., 15. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. f., 19., 21. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. o., 35., 57. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. p., 37. o.
HL, XI. 22. B. 2057/1957. 1. k., 31. o.

Online adatbázisok

Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Vincze Lukács életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, dr. Zámbó Gyula életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Odler János életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Smigura Sándor életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága Perek '56 Adatbázis az 1956-os megtorló perekről, Tuska János életrajza. Elérés: https://perek56.hu (Letöltés: 2024. 03. 04.)

Szakirodalom

Eörsi László: *„Irgalomnak helye nincs". Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2021.

Újságcikkek

Uj élet, 1962. április 1., 6. o.

AMIKOR A MÚLT MÁSKÉPPEN LETT

Horváth Miklós

Akik patikamérlegen mérték a halált

Szemelvények a megtorlás történetének szakirodalmából[1]

A kádári megtorlásról általában[2]

A megtorlás körébe tartozó események vizsgálata az esetek többségében az 1956. november 4-ét követő időszakra korlátozódik.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor szerzőpáros a november 4. előtti és utáni időszak vizsgálatánál a folyamatosságra hívják fel a figyelmet, amikor rámutatnak: „[...] a restaurált hatalom, amikor a törvényes rendről beszél, a Rákosi nevével fémjelzett időszak 'rendjét' és törvényeit tekinti legitimnek, s ezt kívánja vérrel-vassal helyreállítani, természetesen Rákosi [Mátyás] nélkül. Ennek a jegyében nyúlt a hatalom a bíróságokhoz, amelyeket – mint tudjuk – 'az osztályharc legélesebb fegyvereként' tartottak nyilván.

Mindebből következik, hogy a forradalom megtorlásában részt vevő bíróságok nem független bíróságok, hanem [...] a forradalom előtti osztálybírásko-

1 A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK *Politikai perek Magyarországon a XX. század második felében interdiszciplináris kutatócsoport* támogatásával készült. A tanulmányban balról, szürke léniával elkülönített szemelvények a témában megjelent történeti munkákból származnak. A viszonylag szűk szakirodalomra épített – esetenként bevallottan önkényes – válogatás célja annak szemléltetése, hogy a 2010-es évek elejére a történelemtudomány művelőinek széles köre a kádári megtorlás témakörében is megteremtette a lehetőséget a múlttal való reális szembenézésre.

2 A válogatás során felhasznált alapmunkák: Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958.* Budapest, Történeti Hivatal, 2001. 199–240. o.; Horváth Miklós – Zinner Tibor: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben – Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténeteihez* (CD melléklettel). Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.; Horváth Miklós: *Maléter Pál.* Budapest, Osiris – Századvég – 1956-os Intézet, 1995.; Horváth Miklós: *Maléter Pál, 2. javított kiadás.* Budapest, H&T Kiadó, 2002.

dást folytató, pártirányítás alatti testületek. Ez a 'jogfolytonosság' tetten érhető a pártdokumentumokban éppúgy, mint a belügyi és igazságügyi kormányzat intézkedéseiben [...]."[3]

Visszanyúlva a forradalom előtti időszak történéseihez, megállapítható, hogy a rendszer működési „zavarainak" megoldására hivatott eszköztár meghatározó elem már a második világháború befejező szakaszában és azt követően, majd fokozottabb mértékben 1948 után, az „ötvenes években" – amikor is a kommunista diktatúra a társadalom elleni kényszer minden módszerét bevetette – az erőszak totális folytatása volt.

A rendszer ellen fellépő, fellépni szándékozó, illetve a hatalom értékelése szerint ennek potenciális lehetőségét magában hordozó személyek, társadalmi rétegek, csoportok, tömegek megfélemlítése, megfékezése, elnyomása, a kommunista hatalomra a legcsekélyebb mértékben is veszélyt jelentő kezdeményezéseik visszaszorítása, megtorlása a politikai elit gondolkodásának és tevékenységének központi elemét képezte.

Ebben az értelemben a megtorlás mint a hatalom megszerzésének, a társadalom feletti ellenőrzésnek és a kommunista elit uralma megvalósításának eszköze nyílt vagy burkolt formában a szovjet csapatok megjelenését, illetve a kommunista vezetők hazatérését követően azonnal megkezdődött.

A forradalom időszakában, majd azt követően végrehajtott, megtorlást célzó intézkedések – azok cél- és eszközrendszerét, illetve a megvalósítási formáit is tekintve – az 1956. október 23-át megelőző időszakban alkalmazott erőszak folytatását, annak szerves részét képezik.

Az elrettentés, visszatartás és a megtorlás 1956-ot megelőzően tapasztalt formái és jegyei fedezhetőek fel az október 23-a és november 4-e között hozott politikai döntésekben és az ezek végrehajtását célzó intézkedésekben is. Ennek fő formái – a szovjet és magyar csapatok, elsősorban a belső karhatalom erőinek bevetésén, a statárium bevezetésén túlmenően, illetve ezekkel összefüggésben – a védtelen, fegyvertelen lakosság ellen irányuló megtorló sortüzek, lefegyverzett felkelők, polgári lakosok elfogása, helyszínen történő kivégzése, a céltalan, kellő előkészítés nélkül végrehajtott pusztító erejű támadások voltak.[4]

„Az ítéletben érvényesül mindig a politika is"[5]

> Kádár János, az „új első ember" közvetlen részvétele a politikai gyilkosságokban a Nagy [Imre] és társai ügyében érhető tetten. Céljának megvalósítása

3 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest, Püski – Kortárs, 1997. 211. o.
4 Horváth: A forradalmat követő megtorlás... 201–202. o.
5 Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban PIL), 288. fond 65. őrzési egység, 1–2. o.

– a párt elitje 1957. augusztusi politikai döntésének megfelelően Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Maléter Pál, dr. Szilágyi József és a külföldön tartózkodó Király Béla elmarasztalása úgy, hogy rájuk a *„legsúlyosabb büntetést kell kiszabni"*,[6] azaz ki kell őket végezni – több egyéb óvintézkedés foganatosítása mellett Kádárt saját szerepének folyamatos át- és újraértékelésére késztette. Tisztában volt azzal, hogy amíg a Nagy és társai ügye le nem zárul ő maga is sebezhető. Ezért megtiltotta, hogy a forradalom alatti döntésekben részt vevő szovjet és magyar vezetők – közülük főként ő maga – felelősségét bárki felvesse, sőt arról is intézkedett, hogy a velük kapcsolatban felmerült adatokat, tényeket az írásos dokumentációból törölni kell. Tudta, ha a pártelnökség Moszkvában netán úgy dönt, hogy Nagy vádiratát egy kicsit átalakíttatja, akkor ő is a vádlottak padján találhatja magát. Értesült arról is, hogy a szovjet állambiztonsági „tanácsadókkal" megerősített magyar politikai nyomozószervek gyűjtik a vele kapcsolatos adatokat is. Tudta jól, a szovjet támogatás biztosításának, hatalma megtartásának feltétele – az erő felmutatásán és a moszkvai csoport semlegesítésén túl – a „tettestársak", egy esetleges későbbi Kádár-per koronatanúinak az eltüntetése, megöletése.[7]

Nem Kádáron múlott, hogy a személyes ügyévé vált leszámolás elhúzódott 1958. június 16-ig fejeződhetett be. A vizsgálat alatt éhségsztrájkot folytató Losonczy 1957. december 21-én mesterséges táplálás közben megfulladt. Dr. Szilágyit 1958. április 24-én, Gimest Malétert és Nagyot 1958. június 16-án ölték meg. Azok közül, akikre *„a legsúlyosabb büntetést kell kiszabni"*, a halálra ítélendők csoportjából Donáth és a külföldre menekült Király maradt életben.[8]

6 Feljegyzés az SZKP KB részére a Biszku Bélával Moszkvában folytatott megbeszélésről – 1957. augusztus 26. Uo. 186. dokumentum, 674–677. o. Közlik: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. december – 1959. február. A magyar–jugoszláv kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok.* Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1997. 210–212. o.; *A „Jelcin-dosszié". Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György és Rainer M. János. Fordította: Gál Éva, N. Goller Ágota és Páll Erna. Budapest, Századvég Kiadó – 56-os Intézet, 1993. 199–201. o.
A tanulmányban közölt idézetek kurzív kiemelései a forrásszövegekből valók. Amennyiben, ettől eltérően, a kiemelések a jelen tanulmány szerzőjétől származnak, ezt külön jelezzük *(A szerk.)*.

7 Az elmúlt években a bevezető tanulmány szerzői egymástól függetlenül beszéltek dr. Szalma Józseffel, a BM Országos Rendőr főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya vizsgálati szerveinek akkori vezetőjével. Szalma József véleménye szerint Kádár is tudott arról, hogy a szovjet állambiztonsági szervek képviselőivel, a *„tanácsadókkal"* – akkori zsargonnal: a *„T-adó elvtársakkal"* – megerősített magyar vizsgálati szervek gyűjtik Kádárra is a terhelő adatokat. (Vö. Gati, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom.* Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 63., 236. o.)

8 Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 47–48. o.

Politikai döntések a Nagy és társai ügyben

Nagy személyével és tevékenységével kapcsolatos kritikai megjegyzések – olvasható a Zinner Tiborral közösen jegyzett munkánkban – már a forradalom időszakában is elhangzottak. Ennek ellenére Nagyot a Magyarországon történtek szovjetek által még elfogadható „kezelésére" a szovjet vezetők október 31-ig alkalmasnak tartották.

> Ezen a napon, az újabb beavatkozást elrendelő párthatározat indoklásakor Hruscsov kijelentette: *„ha Nagy beleegyezik* – mármint az intervencióba és – *az Ideiglenes Forradalmi Kormány* – létrehozásába, *vegyük be miniszterelnök-helyettesnek".*[9] *Pár nappal később – november 3-án – az SZKP* [Szovjetunió Kommunista Pártja] *Elnöksége ülésén Horváth Imre feljegyzése szerint – arról szónokolt, hogy „Dullesnek*[10] *kellenek az olyanok, mint N[agy] I[mre]... Ha N[agy] I[mre] nem mond le, akkor az ellenség szolgálatában áll."*[11]

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága (MSZMP IKB) november 7-i felhívásában – feltehetően a moszkvai prezídium utasítására – már az olvasható, hogy *„határozottan szakítanunk kell Nagy Imre és Losonczy Géza csoportjával".*[12] A testület november 11-i hangvételváltása – „[a] Minisztertanácson belül a hangadó a valóságban nem Nagy Imre volt, hanem elsősorban Tildy Zoltán, Losonczy és bizonyos mértékig Erdei Ferenc [...]"[13] – után, több, most nem részletezett stációt követően,[14] az SZKP Elnöksége november 27-én a külügyi tárcát már arra utasította, hogy a KGB és a hadsereg segítségével gyűjtsön Nagy Imrére terhelő adatokat.[15]

Az MSZMP IKB határozata – december 5-én – Nagy és társai elítélendőnek tartott cselekményeit szinte vádiratszerűen sorolta: a *„pártellenzéknek ez a csoportja, mely a hibák kijavításához pozitív programot nem adott, egyoldalúan csak a pártot támadta, s egyidejűleg a reakciótól nem határolta el magát. Felbátorította a reakció erőit és jelentős mértékben hozzájárult az ellenforradalom*

9 *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk.: Hegedűs B. András, Kende Péter, Rainer M. János és S. Varga Katalin. Ford.: Gál Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 63. o.

10 John Foster Dulles amerikai külügyminiszter

11 Vö. Feljegyzés az SZKP KB Elnökségének a Kádár János és dr. Münnich Ferenc részvételével tartott kibővített üléséről. Moszkva. 1956. november 3. 34. dok. *Döntés a Kremlben...* 88–90. o.

12 *Döntés a Kremlben...* 210. o.

13 *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. 1956. november 11. – 1957. január 14.* Szerk.: Balogh Sándor, Némethné Vágyi Karola, Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993. 25–26. o.

14 Vö. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 130–131. o.

15 *Döntés a Kremlben...* 109. o.

kirobbantásához [...] *nevével fedezte a tömegek előtt, gátolta, hogy felismerjék az ellenforradalmi veszély igazi nagyságát".*[16]

Március 8-án és 9-én Kállai Gyula Borisz Ponomarjovot, az SZKP KB tagját, a külföldi kommunista pártkapcsolatok osztálya vezetőjét már arról tájékoztatta, hogy később kiterjesztik a nyomozást a Nagy-csoport többi tagjára is. Még Nagy bírósági felelősségre vonásáról az IKB nem döntött, de a testület tagjainak többsége, *„Kádár, Marosán [György], Münnich [Ferenc] és Kállai megállapodott Nagy és csoportja bírósági eljárásnak megszervezésében".* Lépésről lépésre készítik fel előbb az IIB, majd az IKB tagjait *„a döntés elfogadására".*[17]

Nagy Imre és társai ügyében június 20–21-én Moszkvában Kádár János beszámolt a vizsgálat állásáról, illetve egyéb dokumentumok között átadta a bűnjelek jegyzékét, és a BM vádindítványának tervezetét – az okmányon feltüntetett cím: *Vádirat* – már augusztus 10-ét követően ugyancsak elküldték Moszkvába.

Biszku Béla újabb egyeztetésre Moszkvába utazott, ahol a szovjet tárgyalófél augusztus 26-án kelt feljegyzése szerint beszámolt arról, hogy az MSZMP vezetése még nem határozott a kiszabandó büntetések mértékéről, de a kérdés megvitatása során felmerült vélemények szerint a vádlottak között differenciálni kell, s *„a legsúlyosabb büntetést kell kiszabni Nagy Imrére, Losonczyra, Donáthra, Gimesre, Maléterre, Szilágyira és Király Bélára".* A többiek enyhébb büntetése függ a vádaktól, és attól, hogy *„milyen a magatartásuk a vizsgálat és a per folyamán".* 1957. augusztus 27-én Andropov[18] a Biszkuval lefolytatott újabb egyeztetésen a „Nagy és társai" ügy tárgyalás időpontjának 1957 decemberére vagy 1958 januárjára történő halasztását „javasolta".[19]

Az MSZMP KB ítéletet hirdet a „Nagy Imre és társai" ügyében[20]

Tulajdonképpen ezzel az ügy lezárásához minden együtt volt, de a büntetőeljárás megindításához szükséges döntés még mindig váratott magára. Ennek okai elsősorban a nemzetközi politikai folyamatokban keresendők.

A halasztás – későbbi értékelés szerint a késlekedés – egyik oka az ENSZ magyar kérdéssel foglalkozó rendkívüli ülésszakának az összehívása volt. Az 1957. szeptember 10-én kezdődő közgyűlésen néhány napos vita után

16 *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I.* 239., 241. o. Idézi Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 131–132. o

17 Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések, 1956–1957.* Budapest, Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, 2006. 422–423. o.

18 Jurij Vlagyimirovics Andropov, 1956-ban a Szovjetunió magyarországi nagykövete

19 *A „Jelcin-dosszié".* 202–203. o.

20 Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 141–143. o.

nagy többséggel elfogadták az ügy kivizsgálására kiküldött úgynevezett ötös bizottság jelentését.

A per megkezdésének és befejezésének következő akadályát a Nagy Októberi Forradalom negyvenedik évfordulójával kapcsolatos ünnepségsorozat képezte. A *„jeles esemény méltó megünneplését"* halálos ítéletekkel, kivégzésekkel nem illett megzavarni.

Az ügy lezárását tovább fékezték: a kommunista pártok novemberben megtartott tanácskozása és a Nagy Imre-ügynek a szovjet-jugoszláv, valamint a magyar-jugoszláv kapcsolatokat terhelő vonatkozásai. A tanácskozásról hazatérve, november 29-én Kádár János a Központi Bizottságnak arról számolt be, hogy a magyar pártvezetésnek a *„Nagy Imre-kérdésről"* kifejtett álláspontját a *„testvérpártok" elfogadták.*

Az MSZMP PB december 16-án, a KB zárt ülése öt nappal később határozott arról, hogy a *„Magyar Népköztársaság igazságügyi szerveinek szabad folyást kell engedni a törvény által előírt büntetőeljárás lefolytatására"* Nagy Imre, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, valamint Fazekas György, Haraszti Sándor és Tánczos Gábor ügyében.[21] Mindez – a „törvényes eljárás" engedélyezése – a pártvezetés 51 tagjának kollektív bűnbeeséseként is értelmezhető. A stiláris megfogalmazás a NET kegyelmi kérvényeket elutasító határozatában használatos kifejezésre emlékeztetett.

Az MSZMP KB zárt ülésén arról is döntöttek, hogy azok *„ellen, akik nem menekültek a jugoszláv követségre, de cselekményeik súlyosak, ugyancsak induljon törvényes eljárás. Ezek a következők: Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Gimes Miklós, Erdős Péter és a szökésben lévő Király Béla állampolgárokkal szemben* [...]".[22]

Kádár felolvasta az eljárási kegyelemben részesítendő személyek névsorát, majd az utóbbi javaslatot – személyenként – röviden meg is indokolta. Később részletesen ismertette a PB Nagy Imrével és „támogatóival" kapcsolatos értékelését. Összegzett megállapítása: *„Ezek a nép árulói címet érdemlik."*[23]

Biszku – az elhangzottakat kiegészítve – többek között állította [hazudta]: a vizsgálatot teljesen törvényesen folytatták le, fizikai kényszert nem alkalmaztak, a vallomásokat önmagukban nem fogadták el, dokumentumokkal, szemtanúk felderítésével egészítették ki azokat.

A hozzászólók többsége – Révész Géza, Cservenka Ferencné, Gáspár [Sándor], Aczél [György], Dabronaki Gyula, Nyers Rezső, Nezvál [Ferenc], Borka

21 A Központi Bizottság 1957. december 21-én tartott zárt ülésének határozata, Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 197. dok. 727–729. o. Fazekas Györgyöt, Haraszti Sándort és Tánczos Gábort a *Haraszti Sándor és társai* per keretében – 1958. augusztus 19-én – 6–15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.

22 PIL, 288. f. 4/47. ő. e.

23 Uo.

Attila – amellett, hogy a büntetőeljárás alá vont személyek körének bővítésére tettek javaslatot, a beterjesztettekkel egyetértettek. Friss [István] többek között javasolta: a KB bízza a Politikai Bizottságra, hogy eldöntse, kikkel, milyen eljárást akar lefolytatni, és kérte a Határozati javaslat módosítását oly módon, hogy *„a Központi Bizottság felhatalmazza a Politikai Bizottságot, hogy az ügy alapos ismeretében adjon kegyelmet".*

A szavazáskor a Központi Bizottság a *„Határozati javaslatot"* – egy 5. ponttal kiegészítve – egyhangúlag elfogadta. Az 5. pont így szólt: *„A Politikai Bizottság vizsgálja meg újra, kiknek számára kell eljárási kegyelmet biztosítani, valamint, hogy kik ellen alkalmazzunk olyan szankciókat, amely szerint vezető tisztséget nem tölthetnek be."*

A határozatból kiemelendő még, hogy a testület *„a Magyar Népköztársaság államérdekeinek kellő védelme érdekében"* azt is elrendelte, hogy a *„büntető eljárás minden fokán (rendőrségi, ügyészségi, bírósági és kegyelmi eljárás fokán) a büntetőjogi felelősségre vonás terhe alatt biztosítani kell a szigorúan zárt eljárást és nyilvánosságra az egész ügyről az eljárás lefolytatása után nyilvánosságra hozandó igazságügy-minisztériumi közlemény kerülhet csak ki".*[24]

A „Nagy Imre és társai" per előkészítése[25]

Január végén a végéhez közeledtek a vádemeléssel kapcsolatos munkálatok is. A hónap utolsó napjaiban a letartóztatottakkal megismertették *„a terheltként való felelősségrevonásról"* szóló határozatot,[26] majd a vádlottakat ügyészi kihallgatásra vezették. Az ügyészi szervezet látszólagos függetlenségét is durván megsértve, a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya 1957. augusztus 10-i dátummal elkészítette azt a vádindítvány tervezetet, amit *„Vádirat"*[27] *címmel láttak el* (és amely megjárta Moszkvát is). Ezen 65 oldalas irat alapján öt hónap múlva – 1958. január 28-án – a Legfőbb Ügyészség megszerkesztette és benyújtotta a tárgyalás alapját képező végleges *„Vádiratot".*[28]

24 A Központi Bizottság 1957. december 21-én tartott zárt ülésének jegyzőkönyve, Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 197. dok. 710–727. o.

25 Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 143–146. o.

26 Határozat Nagy Imre terheltként való felelősségre vonásáról, 1958. január 20. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 61.

27 A Belügyminisztérium Vizsgálati Osztályának vádirata Nagy Imre és társai ügyében (részletek) 1957. augusztus 10. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 51.

28 A Legfőbb Ügyészség vádirata Nagy Imre és társai ügyében (részletek) 1958. január 28. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 67.

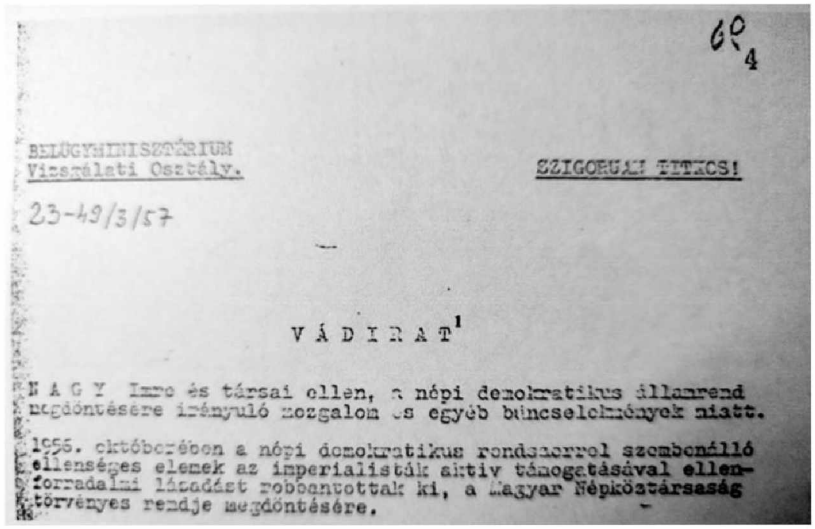

BELÜGYMINISZTÉRIUM
Vizsgálati Osztály.

SZIGORUAN TITKOS!

23-49/3/57

V Á D I R A T[1]

N A G Y Imre és társai ellen, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom és egyéb bűncselekmények miatt.

1956. októberében a népi demokratikus rendszerrel szembenálló ellenséges elemek az imperialisták aktiv támogatásával ellenforradalmi lázadást robbantottak ki, a Magyar Népköztársaság törvényes rendje megdöntésére.

1. kép. A belügyminisztériumban készült,
a Szovjetunióba jóváhagyásra kiküldött vádirat részlete

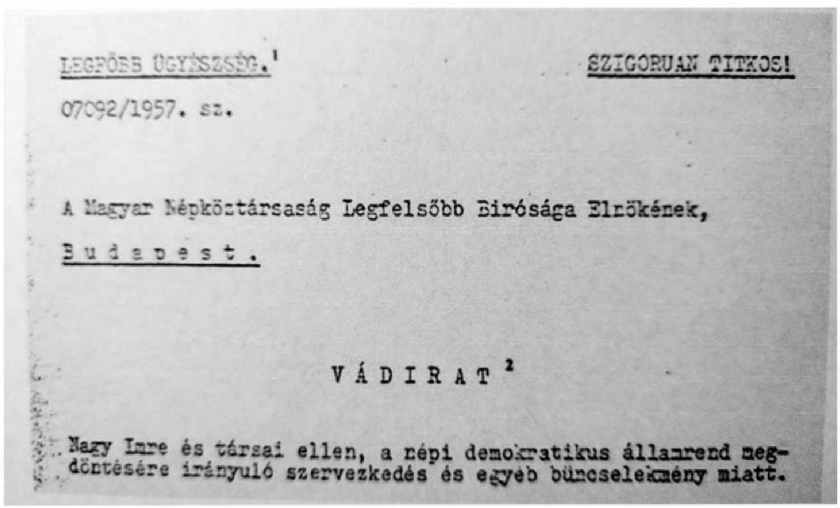

LEGFŐBB ÜGYÉSZSÉG.[1]

SZIGORUAN TITKOS!

07092/1957. sz.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Elnökének,

B u d a p e s t .

V Á D I R A T[2]

Nagy Imre és társai ellen, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és egyéb bűncselekmény miatt.

2. kép. A szovjet instrukciók alapján a BM-ben véglegesített vádirat
a Legfőbb Ügyészség fejbélyegzőjével

> A legfőbb ügyész, dr. Szénási Géza a vádirat befejező részében „gyorsított eljárást" indítványozott, és tekintettel arra, hogy az ügyben katonai és polgári terheltek közösen szerepelnek, kérte az illetékes bírósági tanács kijelölését.[29]

29 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), Nagy Imre és társai per, XX-5-h. V 150 000 26. d. 13. k. 31. o.

A Legfelsőbb Bíróság elnökének, dr. Domokos Józsefnek nem jelentett különösebb gondot az „illetékes bírósági tanács" kijelölése, hiszen a forradalom utáni megtorlás időszakában, az ezzel kapcsolatos munkálatokat is a Belügyminisztérium és annak vezetője, Biszku „vállalta" magára. Biszku beosztottai – Ferencsik József rendőrnyomozó ezredes és dr. Szalma rendőr alezredes, osztályvezető – javaslatait jóváhagyta és nemcsak a bírósági tanács vezetőjét, az ülnököket, a tanácsjegyző személyét jelölte ki, hanem azt is eldöntötte, hogy az ügyészség részéről a vádat ki képviselje. Átirataik tartalmazták a bírósági eljárás lefolytatásának végső határidejét és még arra is volt energiájuk, hogy – valószínűleg a lehallgatás lehetősége miatt – a tárgyalás helyszínét is meghatározzák.

Ennek megfelelően a Nagy és társai ellen indított bűnügyet dr. Domokos a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsához[30] utalta és a tárgyalás lefolytatásával tanácsvezető elnökként dr. Radó Zoltánt[31] bízta meg, továbbá ülnökének kijelölte Bíró Mihályt, Fehér Kálmánt, Lakatos Péternét és Sulyán Györgyöt. A tárgyalásra tanácsjegyzőként Lengyel Zoltánt rendelte ki.[32]

A február elejére tervezett tárgyalást megelőzően a vádlottaknak lehetőséget adtak arra, hogy jogi képviselőt, ügyvédet „választhassanak".[33] A jegyzőkönyvekből kiderül: a tárgyalás „zártkörűségét" akarták biztosítani azzal is, hogy korlátozták a résztvevők számát. Így a „tíz vádlottas" ügyben csak Nagy és Jánosi mellé rendeltek ki külön védőt, míg a többiek védelmét 2-2 fős csoportokban, részben meghatalmazás, részben kirendelés alapján négyen látták el. A védők felkészülésére is csak a minimális időt biztosították.

Annak érdekében, hogy a tárgyalás elhatározottak szerinti lefolytatását a védelem se veszélyeztesse, dr. Münnich a védőügyvédeknek a tárgyalás végén jutalom kifizetésére tett ígéretet dr. Nezválnak[34] [...].

30 Dr. Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság Elnöke Nagy Imre és társai bűnügyét a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsára osztja. Budapest, 1958. január 31. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 72.

31 Dr. Radó Zoltán 1958 februárjáig – a Nagy Imre és társai per kezdetéig – nyolc esetben – többek között a Tóth Ilona és társai perben lefolytatott nyilvános eljárás keretében – hirdetett ki halálos ítéletet, amelyek mindegyikét végre is hajtották. Életrajza a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) honlapján: https://neb.hu/asset/phplWOwXm.pdf (Letöltés: 2024. 09. 30.)

32 Dr. Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság Elnöke kijelöli a Nagy Imre és társai bűnügyét tárgyaló Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa elnökét, tagjait és jegyzőkönyvvezetőjét. Budapest, 1958. január 30. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 68.

33 Jegyzőkönyv Nagy Imre terheltként való felelősségre vonásáról. Budapest, 1958. január 20. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 62.

34 Dr. Nezvál Ferenc igazságügyi miniszter levele dr. Münnich Ferenchez, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökéhez a Nagy Imre és társai per védőinek „kiesési megtérítés" adásáról. Budapest, 1958. július 7. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 132.

Ezzel párhuzamosan a vizsgálati szervek megkezdték a vádlottak felkészítését is. Nagy Imrét és a többieket a tárgyalás előtt a sötét, poloskáktól hemzsegő, levegőtlen zárkákból felvitték az úgynevezett *„írószobákba"*. Ezekben a szobákban a priccs helyett vassodronyos ágy, kis asztalka és hokedli volt. A rácsos ablakokon keresztül besütött a nap. A vádlottakat arra bíztatták, úgy üljenek az ablak előtt, hogy visszanyerjenek valamicskét eredeti színükből, így a tárgyaláson jobban nézzenek ki.[35]

A politikai nyomozók a legkülönbözőbb ürügyekkel megtartott újabb kihallgatásokon megcsillantották a reményt, hogyha a vádlottak a tárgyaláson bizonyos „játékszabályokat" elfogadnak és betartanak, életben is maradhatnak.[36]

Elmondták, hogy nem ildomos eltérni a kihallgatások alkalmával besulykolt változattól akkor sem, ha ezzel a vádlott társak valamelyikét terhelik. Csökkentheti a túlélési esélyeket például a mentőtanúk beidézéséhez ragaszkodni. Meghatározták már az eljárás lefolytatásának pontos idejét, ezért nem tesz jót magának az, aki további kérdésekkel, hozzászólásaival és főleg bizonyítás-kiegészítési javaslataival próbálja felborítani az előre meghatározott menetrendet.[37]

Megértették a vádlottakkal, hogy helyzetüket főleg az ronthatja, ha a legfelsőbb politikai vezetés tagjait, elsősorban Kádárt és dr. Münnichet – illetve a szovjet vezetőket – egy-egy kérdéssel kapcsolatban nevükön említik, azok felelősségét hangsúlyozzák.[38]

Több vizsgálótiszt még azt is sejtetni engedte, hogy a közelben lehallgatókészülékek segítségével kísérik majd figyelemmel a tárgyalás menetét, a vádlottak magatartását magas beosztású személyek, akiknek beleszólásuk lesz a büntetés mértékének megállapításába [...].[39]

35 Vásárhelyi Miklós személyes közlése

36 Ezt érzékeltette Biszku is Moszkvában, 1957 augusztusában. Lásd: J. V. Andropov, R. A. Rudenko és P. I. Ivasutin feljegyzése az SZKP KB részére a Biszku Bélával folytatott megbeszélésről. 1957. augusztus 26. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 186. dok. 674–677. o.

37 A per előkészítésében és a vádlottak egy részének a felkészítésében a politikai vezetők közül Münnich Ferenc, Apró Antal és Földes László személyesen részt vettek, Földes László Tildy Zoltán védőjét feltehetően a védence sorsát érintő elvárásokról tájékoztatta. Tervezet Nagy Imre és társai ügyében a vizsgálat befejezésével kapcsolatos intézkedésekről. Készítette a Belügyminisztérium II/8. Osztálya. MNL OL, XX-5-h V 150 000/85 10–13. o. Lásd: *1. melléklet.*

38 Kopácsi Sándor személyes közlése. Vö. Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan*. Nyíregyháza, Bibliotéka, 1989. 248. o.

39 MNL OL, XX-5-h V 150 000/85. 10–13. o. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* Dr. Szalma József és Rajnai Sándor közlései. Dr. Szalma alezredes elmondta Charles Gatinak és dr. Zinner Tibornak, hogy a legfőbb ügyész, a belügyi és az igazságügyi tárca vezetője a bírósági épület egyik szegletében lévő szobában hallgatta végig a tárgyalást, ő teljesítette különböző kéréseiket. Utóbb Rajnai is megerősítette a dr. Szalma által elmondottakat dr. Zinner Tibornak.

Dr. Radó Zoltán elnökletével a kijelölt Népbírósági Tanács is megkezdte a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos konkrét tennivalókat. Tanulmányozták a vádiratot és a vizsgálati szervek részéről rendelkezésükre bocsátott, a vádpontok igazolása érdekében csoportosított vizsgálati anyagokat is. Elkészítették a tárgyalás levezetésének tervét, pontosították a vádlottak kihallgatásának a rendjét, megfogalmazták a kihallgatás kérdéseit és döntöttek abban is, hogy a tanúk közül kiket és milyen sorrendben idéznek be. Precízen megfogalmazták, hogy a bizonyítás érdekében a vádlottaknak és a tanúknak milyen kérdéseket tesznek fel, és az esetleges zavarok megelőzése érdekében ismertetésre – a felolvasáshoz – előkészítették a tanúk vádpontokat erősítő vallomásainak jegyzőkönyveit is.

Elosztották a tárgyalással járó feladatokat. A felkészülés és a tárgyalás megkönnyítése érdekében megállapodtak abban is, hogy a népbírák közül ki melyik vádlott ügyét tanulmányozza alaposabban, és a tárgyalás alatt kinek a figyelésére koncentrál.

Végrehajtották a tárgyalás előkészítésének technikai munkálatait is. Lezárták a tárgyalóteremhez vezető lépcsőházat és folyosókat. Lehallgató és hangrögzítő eszközöket telepítettek a helyszínre. A per megörökítése érdekében a tárgyalóterembe filmes forgatócsoport települt.[40]

A megtorlás „technikája"[41]

A forradalom előtti, alatti és utáni megtorlás közötti szerves kapcsolatot egyértelműen bizonyítják a felelősségre vonandó célcsoportok megválasztási módjai, illetve az „igazságszolgáltatás" során alkalmazott eljárások és módszerek[42] [...].

A büntetőpolitika megvalósításának gyakorlatát értékelve – a Politikai Bizottság megállapította, hogy a bűnüldözés három szervének – a vizsgálati, ügyészi és bírósági szervezetek – együttműködése „nem mindig megfelelő".[43]

„Jóllehet e szervek vezetői maradéktalanul egyetértenek az elvi alapok megítélésében, az alsóbb szinteken azonban egyes esetekben, épp a megfelelő együttműködés hiánya miatt is, a felsőbb rendelkezések gyakorlatbani eltorzulása jelentkezik. E három szerv szoros együttműködésére pedig népi

40 Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 146. o.

41 További részleteket lásd: Horváth: A forradalmat követő megtorlás... 232–239. o.

42 Uo. 206. o.

43 Tájékoztató a Politikai Bizottság – „Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről" szóló – 1957. december 10-i határozatáról. *Iratok az igazságszolgáltatás történetéből, 1. kötet.* Szerk.: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János, dr. Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1992. 613. o.

> hatalmunk védelme, a szocialista törvényesség megszilárdítása érdekében feltétlenül szükség van."[44]
>
> Hogy ez az együttműködés felső és alsó szinten mit jelentett, mutatja, hogy a megtorlás levezénylő politikai testületek, vezetők, illetve a végrehajtásban ezekkel szorosan együttműködő vizsgálati, ügyészi szervek és bíróságok semmit nem bíztak a véletlenre.
>
> A megtorlást a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság idevonatkozó, részben ismertetett határozatai alapján, egyes arra jogosult politikai vezetők konkrét instrukcióit, valamint az eljárások egy részében részt vevő szovjet „szakemberek" „ajánlásait" figyelembe véve a belügyminiszterből – Biszku Béla –, az igazságügyminiszterből – Nezvál Ferenc – a legfőbb ügyészből – Dr. Szénási Géza – és a Legfelsőbb Bíróság Elnökéből – Dr. Domokos József – álló operatív [más elnevezéssel koordinációs] Bizottság irányította.
>
> A politikai ügyek nyomozását országosan irányító Szalma József, a BM ORFK Politikai Nyomozó Főosztálya vizsgálati szerveinek vezetője elmondása szerint a fentiek megvalósítása a gyakorlatban úgy történt, hogy a vizsgálati szervek által összegyűjtött személyekre és történésekre vonatkozó információkat naponta – éjszakánként – összesítették, majd az ezek alapján készült jelentést Biszku Bélához felterjesztették.[45]

Szalma állítását alátámasztja az alábbi jelentés tartalma és formája is. A kihallgatással azonos napon látta és terjesztette fel Szalma, másnap, július 26-án kézjegyével látta el Biszku Béla.

> Az operatív bizottság a Belügyminiszter vezetésével a beküldött, egyes kérdésekben javaslatokat is tartalmazó jelentéseket a következő napon értékelte és többek között döntött arról, hogy a politikai nyomozók a vizsgálatot milyen irányokban folytassák, illetve melyek azok a nyomozás során felmerült „szállak", amelyek „elvarrását" végre kell hajtani.[46]

44 Uo.
45 Horváth: A forradalmat követő megtorlás... 232–233. o.
46 Uo. 233. o.

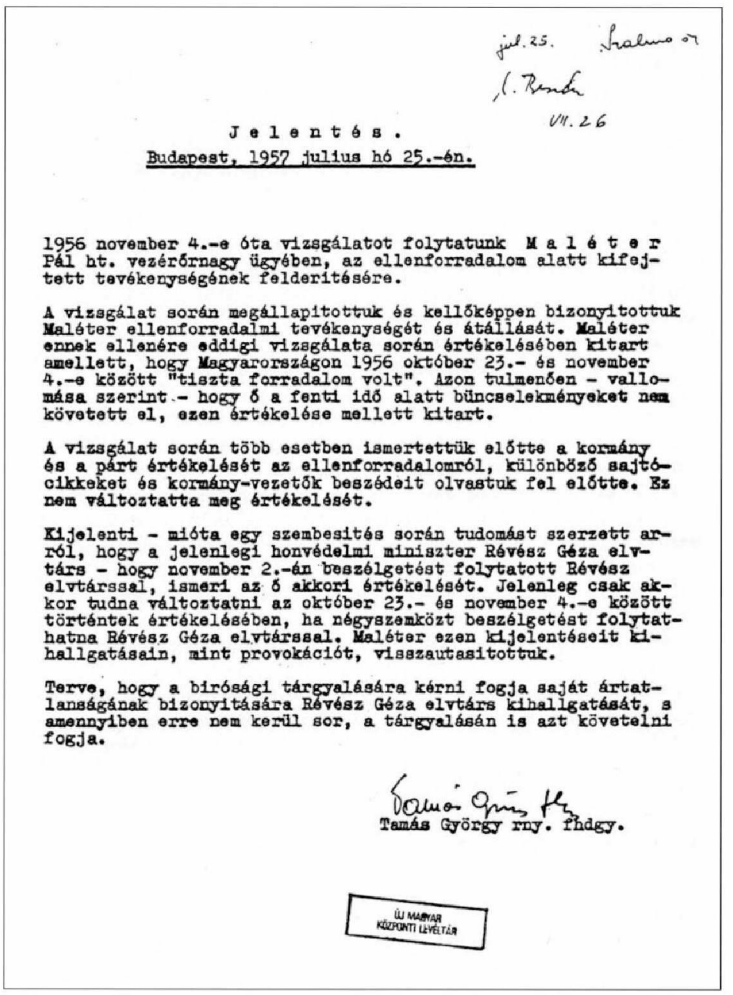

jul. 25. Iratmásolat
J. Rónai
VII. 26

Jelentés.

Budapest, 1957 július hó 25.-én.

1956 november 4.-e óta vizsgálatot folytatunk Maléter Pál ht. vezérőrnagy ügyében, az ellenforradalom alatt kifejtett tevékenységének felderítésére.

A vizsgálat során megállapítottuk és kellőképpen bizonyítottuk Maléter ellenforradalmi tevékenységét és átállását. Maléter ennek ellenére eddigi vizsgálata során értékelésében kitart amellett, hogy Magyarországon 1956 október 23.- és november 4.-e között "tiszta forradalom volt". Azon tulmenően - vallomása szerint - hogy ő a fenti idő alatt bűncselekményeket nem követett el, ezen értékelése mellett kitart.

A vizsgálat során több esetben ismertettük előtte a kormány és a párt értékelését az ellenforradalomról, különböző sajtócikkeket és kormány-vezetők beszédeit olvastuk fel előtte. Ez nem változtatta meg értékelését.

Kijelenti - mióta egy szembesitás során tudomást szerzett arról, hogy a jelenlegi honvédelmi miniszter Révész Géza elvtárs - hogy november 2.-án beszélgetést folytatott Révész elvtárssal, ismeri az ő akkori értékelését. Jelenleg csak akkor tudna változtatni az október 23.- és november 4.-e között történtek értékelésében, ha négyszemközt beszélgetést folytathatna Révész Géza elvtárssal. Maléter ezen kijelentéseit kihallgatásain, mint provokációt, visszautasitottuk.

Terve, hogy a birósági tárgyalására kérni fogja saját ártatlanságának bizonyitására Révész Géza elvtárs kihallgatását, s amennyiben erre nem kerül sor, a tárgyalásán is azt követelni fogja.

Tamás György rny. főhdgy.

ÁLLAMI MAGYAR KÖZPONTI LEVÉLTÁR

3. kép. Jelentés Biszku Bélának Maléter Pál vezérőrnagy ügyében[47]

Biszku és a politikai nyomozók bibliája

A Nagy Imre és társai ellen lefolytatott eljárásról fennmaradt iratanyag[48] teljeskörű feldolgozása eredményeként – Maléter Pál életrajzírójaként[49] – már a kilencvenes évek közepén bizonyítottnak láttam:

47 MNL OL, Nagy Imre és társai per, XX-5-h. V. 18. d. 24. k. 207. o.
48 MNL OL, Nagy Imre és társai per, XX-5-h.
49 Horváth: *Maléter Pál.* 399 o. Horváth: *Maléter Pál, 2. javított kiadás.* 253. o.

> A belügyi szervek, Biszku Béla belügyminiszter vezetésével, meghatározó szerepet játszottak a megtorlás előkészítésének és végrehajtásának szinte minden fázisában. Tevékenységük eredményeként a büntetőeljárás egyes szakaszai összemosódtak. A már ismertetett, általuk elkészített teljes vádirattal korlátozták a normális viszonyok között törvényességi felügyeletet is ellátó ügyészi szervezet munkáját, az ítélkező bíróságok összetételére tett – a gyakorlatban maradéktalanul megvalósuló – „javaslataikkal" akadályozták a bíróságok függetlenségének érvényesülését.
>
> Valójában a büntető eljárás bármelyik szakaszába beavatkozhattak a legkülönbözőbb indokokkal – például „új nyomozati adatok, tények napvilágra kerülése, új összefüggések feltárása, a bizonyítást és közvetve a büntetés mértékét befolyásoló vizsgálatok, nyomozás szükségessége" stb. – és ezáltal az ügyet visszavehették. De visszakerült az ügy akkor is – mint azt a Nagy Imre és társai per is bizonyítja –, ha a bíró nem „a szájuk íze" szerint vezette a tárgyalást, ha a betervezett ítélet kiszabása veszélyben forgott, ha a vádlottak nem az elvártaknak és a felkészítésnek megfelelően viselkedtek, ha a válogatott tanúk egyike-másika az ügy szempontjából kedvezőtlen vallomást tett, és nem utolsósorban, ha a belső és a nemzetközi körülmények a megtorlás menetrendjének bizonyos módosítását tették szükségessé.[50]

Biszku Béla az MSZMP Politikai Bizottsága mindenhatóságáról 1958. február 27-én, a Belügyminisztérium Pártbizottságának kibővített ülésén a megtorlásban főszerepet játszó politikai rendőrség pártirányításával összefüggésben a következőket mondta: „egy kommunista legyen az bárhol, elsősorban párttag, másodsorban is párttag, kommunista és csak utána annak a testületnek a tagja [ahova a párt állította. ...E]lsősorban kommunistának kell lenni [...] amit a Politikai Bizottság meghatároz, az egyes kommunistáknak is és a pol.[itikai] nyom.[ozó] állománynak, hogy úgy mondjam az asztalon lévő bibliának [sic!] kell lennie [...]."[51]

A kutatásaim során megerősítést nyert, hogy – amint ezt a Nagy Imre és társai ügyben is tették – élet vagy halál kérdésében az MSZMP legfelső testületeinek ülésein döntöttek. Biszku, felelősnek tartva magát a párt döntéseinek minden áron való végrehajtásáért, az akkor hatályos jogszabályokat is figyelmen kívül hagyva kézivezérléssel irányította a „bibliában" előre elhatározott – ezek között a halálos – ítéletek megszületését és végrehajtását is.

50 Horváth: *Maléter Pál.* 312. o., Horváth: *Maléter Pál, 2. javított kiadás.* 253. o.

51 Budapest Főváros Levéltára (BFL), XXXV (29) 1958/a/ 2. ő. e. A B. M. Pártbizottság 1958. február 27-i ülése. Idézi: Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, L'Harmattan Kft., 2014. 179. o.

A megtorlás szempontjából fontosabbnak tartott személyek esetében sokszor részkérdésekig lemenően hoztak döntéseket. Bizonyíték erre a „Maléter és társai" ügyében készített „vizsgálati terv" Biszku Béla által történt jóváhagyása is.

Konkrét példa van arra is, hogy a vizsgálati osztály javaslatát –, mely szerint egy még 1956. november 3-án letartóztatott magas rangú és beosztású katonatisztet (hangsúlyozom nem Maléter Pálról van szó) „az ellenforradalom felszámolásában szerzett érdemei" alapján szabadon kell engedni – Biszku Béláék elutasították, és a politikai nyomozó szerveknek utasítást adtak egy olyan tartalmú összefoglaló vádirat-tervezet elkészítésére, amely alapján e tiszt esetében sem lehetett kérdéses a halálbüntetés kiszabása. Az operatív bizottság döntésének megfelelően ezt a tisztet később bírósági ítélettel kivégezték.

Azt nem tudni, hogy az Operatív Bizottság üléseiről maradtak-e fenn jegyzőkönyvek. A kutatások során előkerült egyéb iratok azonban a Szalma József által elmondottakat egyértelműen alátámasztják.

A bizottság vezetője Biszku Béla volt, míg a hozott döntések végrehajtásért a kijelölt szervek első számú vezetői felelősek voltak. A bizottság által elhatározott feladatok végrehajtásának koordinálója Szalma József, illetve általában a politikai nyomozó szervek voltak.

A fentebb elmondottak nem zárták ki a vizsgálati szervek azon törekvését, amely a valóság feltárására, illetve rekonstruálására irányult. A nyomozás során felvett kihallgatási jegyzőkönyvek, a vizsgálati szervek által összegyűjtött dokumentumok, a „tárgyi bizonyítékok", a letartóztatottakkal megíratott ún. önvallomások, a szembesítésekről és az irattanulmányozásról készített jegyzőkönyvek, az ügyészi meghallgatásról fennmaradt iratok és a tárgyalási jegyzőkönyvek adatai alapján – megfelelő forráskritikával, illetve a túlélők visszaemlékezéseivel összevetve – a forradalom napjaiban történt, a vizsgálati szervek által is fontosnak tartott események viszonylag kis hibaszázalékkal összerakhatóak. A tévedési lehetőség még kisebb lenne, ha a kutató a fenti dokumentumok, emlékek feldolgozásával szerzett ismereteit a vizsgálati szervek által készített operatív és objektum dossziék, ügynöki és informátori jelentések tanulmányozásával egészíthetné ki.

Az eddigi adatok alapján is pontosan leírható, hogy a vizsgálati szervek által összegyűjtött információk, adatok az aktuális politika – pl. az operatív bizottság, vagy egyes személyek – döntései, elvárásai szerint mely ponton módosultak, változtak, illetve egyes esetekben hogyan különülnek el egymástól a kialakított koncepciónak, vagy konstrukciónak megfelelően. Csak így értékelhetők az egyes ügyekben vádolt személyek és leginkább a vádirat megállapításait alátámasztani hivatott tanúk, [...], részben vagy egészében hamis tanúk állításai.[52]

52 Horváth: A forradalmat követő megtorlás... 233–234. o.

A fentiek alátámasztására vizsgálódásunk szűkebb területéről a következő példákat szeretném kiemelni:

A szoros felügyelet mellett működő vizsgálati szervek semmit nem bíztak a véletlenre. A politikai nyomozók – a letartóztatottak és tanúk esetenkénti fizikai bántalmazásán kívül – önállóan szinte semmit sem tehettek.[53]

A vizsgálati szervek tevékenységét a lehető legalaposabban szabályozták. Nyomozást csak felülről meghatározott ügyekben és személyek ellen folytathattak. Vizsgálatot – legyen az bármilyen ügy – csak érvényes engedéllyel folytathattak, amelyben szabályozták, hogy a nyomozás keretében gyanúsítottként vagy tanúként kiket, milyen kérdésekre hallgathattak ki. Külön engedélyhez volt kötve a gyanúsítottak letartóztatása is.

A fenti tervek a lehető legaprólékosabban tartalmazták az ügy addig megismert részleteit, az ügyben bűntett elkövetésével gyanúsítható személyek, illetve a gyanút alátámasztani képes tanúk adatait, az eljárás és a későbbi bizonyítás során felhasználható tárgyi bizonyítékok leírását.

A kihallgatásokat jóváhagyott tervek alapján hajthatták végre, amely tervekben a nyomozók a lehető legrészletesebben, sokszor szó szerint leírták, hogy a gyanúsítottnak, letartóztatott személynek, vagy tanúnak milyen kérdéseket tesznek fel, illetve azt is rögzítették, hogy a kihallgatott személy a jóváhagyást követően feltett kérdésekre feltehetően milyen választ fog adni.

A kihallgatási tervben nem szereplő kérdéseket feltenni, illetve a tervben jóváhagyottaktól eltérő témakörben a kihallgatott személyt beszélni, nyilatkozni hagyni tilos volt. A kihallgatásokról jegyzőkönyv – ami a valóságtól eltérően sokszor a szó szerinti jegyzőkönyv benyomását kelti – az esetek többségében utólag készült, azt a kihallgatott személyek jelentős része, annak ellenére, hogy kézjegyével ellátta nem olvasta, el sem olvashatta. Elenyésző az általam kutatott azon ügyek száma, amelyekben a kihallgatott személy a jegyzőkönyvet utólag alaposan átolvashatta, illetve az aláírás előtt az általa fontosnak tartott javításokat végrehajthatta. Ez nem jelentette azt, hogy a jegyzőkönyv a kihallgatáson elhangzottakat szó szerint tartalmazta volna.

Ügyészi szakban sokan, a bírósági szakban még többen jegyzőkönyvbe mondták, hogy az általuk fontosnak tartott, de a vizsgálati tervben feltehetően nem szereplő vallomásukat a nyomozók a jegyzőkönyvből kihagyták. Mivel a vizsgálati szervek képviselői [Biszku parancsára] az ügyészi meghallgatáson, illetve a tárgyaláson általában [fontosabbnak tartott ügyekben a vádlottaknak még a védőügyvédekkel tartott megbeszélésein is] jelen voltak, ehhez a cselekedethez elég nagy bátorság kellett.[54]

53 Uo. 234–235. o.
54 Uo. 235. o.

Még nagyobb bátorság kellett ahhoz, hogy a vádlottak az ügyész előtt, vagy a bíróságon a nyomozók által a kihallgatások során alkalmazott kényszerítő eszközökről – durva hangnemről, fizikai bántalmazásról, kínzásról, lelki zsarolásról, ígérgetésről – szóljanak. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a vizsgálat során történtek az ügyészi szerveket, illetve az egyes ügyekben eljáró bírósági tanácsok tagjait nem érdekelték.[55]

Az ügyészi szerveknek legfőbb feladata a vizsgálati szervek által készített összefoglalókban, egyes esetekben az ügyészek helyett összeállított vádiratokban szereplő vádpontok bizonyítása volt. Ezeket a vizsgálóknak úgy kellett megírni, hogy azok a fontosabbnak tartott ügyekben az operatív bizottság, a kisebb súlyúnak nyilvánított ügyekben a vizsgálati szervek által elképzelt, tervezett ítélet meghozatalában a bíróságokat „segítsék", illetve megfelelően orientálják.

Kutatásaim során találkoztam olyan, a politikai nyomozó főosztályhoz felterjesztett vádirat-tervezettel is, amit azzal az indokkal küldtek vissza átdolgozásra, „javításra", hogy az abban foglaltak az „elkövetett bűntettel" arányos büntetés kiszabását nem biztosítják.

A vizsgálati szervek a vádlott személyeket az egész eljárás során ellenőrzésük alatt tartották. Ha a vádlott az ügyészi kihallgatáson módosította vagy visszavonta vallomását, a nyomozók ellen panaszt tett, a vizsgálók az ügyet pótnyomozásra, valójában a kihallgatott személy újabb „megdolgozása" céljából visszakérhették. Ezt tették akkor is, ha a letartóztatottak a kihallgatási tervtől eltérő kérdésekről beszéltek, a maguk védelme érdekében további tanúk kihallgatását kérték, követelték, vagy ha a bánásmód ellen panaszt tettek.

A vizsgálati osztály beosztottjai az ügyészi szakban az eljáró ügyészek tevékenységét is értékelték. Ha az ügyész a reá kiszabott szerepkörből kilépett, arról az illetékes felettes személyt, szükség esetén az operatív bizottságot is értesítették. A bírósági szakba került ügyeket is ellenőrizték. E tevékenységük során a vádlottak, tanúk és a védők magatartásán túl az ügyészek és a bíróság tagjainak a „munkáját" is értékelték. Ha a tervezett vádpontok bizonyítása, ezzel összefüggésben a megcélzott ítélet kiszabása a bírósági szakban jelenlévő bármelyik fél magatartása miatt veszélybe került, az az ügyet pótnyomozásra bármikor visszakérhették, majd a renitens vádlott, vagy tanú „megdolgozását" követően, esetleg más ügyész, vagy bírósági tanács kijelölését követően az „igazságszolgáltatás" a vizsgálati szervek által kijelölt mederben folyt tovább.[56]

Természetesen így is csúszhatott és időnként – a felettes szervek értékelése szerint – csúszott is hiba az így kialakított gépezet működésébe. Az első fokon hozott bírósági ítéletek – felső utasításra, vagy például egy megyei párttitkár

55 Uo. 235–236. o.
56 Uo. 236. o.

> kérésére – a második fokon korrigálhatóak voltak. Ha az ügyész a vádlottak valamelyikének a terhére a fellebbezést a felsőbb szándék ellenére elmulasztotta benyújtani, úgy a népbírósági tanács az első fokon hozott ítéletet ennek hiányában is minden további nélkül súlyosbította. Ha a jogerős ítélet utólag a döntéshozók szerint enyhének bizonyult, a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa, élve az erre az esetre alkotott jogszabályban rögzített jogosítványaival törvényességi vizsgálatot indított, vagy perújítást kezdeményezhetett. Ezzel a lehetőséggel bármely már lezártnak tekintett ügyben az új szándékoknak megfelelő ítéletet hozhattak.[57]
>
> Ha menet közben úgy döntöttek, hogy a vádlott a kiszabott legsúlyosabb büntetést nem érdemelte meg, vagy pusztán a statisztika javítása érdekében, vagy mert a kivégzettek tervezett létszáma – ez inkább a megtorlás későbbi szakaszában fordult elő – „betelt", a halálra ítélt büntetésének megváltoztatására kegyelmi eljárás útján formálisan az Elnöki Tanácsnak volt lehetősége.[58]

Biszku tevékenysége a fennmaradt iratok alapján jól dokumentált. Egyik példa erre a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott vizsgálat befejezésének a tervezete,[59] amely szerint a „koronatanúk" – jogi köntösbe bújtatott likvidálása – érdekében Biszku Béla intézkedett az ügyvédek „felkészítése" kapcsán is, akiket – e dokumentum szerint – az igazságügy-miniszter személyesen figyelmeztetett a szigorú titoktartásra. Nem mulasztották el az ügyvédek lehallgatását sem, akik a „védenceikkel" csak a politikai nyomozótisztek jelenlétében találkozhattak. A védők tisztában lehettek a várható ítéletekkel is; ezt bizonyítja a lehallgatási jegyzőkönyvnek azon részlete, hogy Szilágyi József vádlott a jugoszláv államtól kapott menedékjoggal kapcsolatos észrevételeit már csak „Bogárnak" [Bogár János] – vagyis a hóhérnak – vetheti fel.[60]

Ekkor hagyta jóvá Biszku a tárgyalás biztosítási tervét[61] is, melyben a vádlottak őrzésére kirendelt politikai nyomozótiszteket rendőrtiszthelyettesi álruhába bújtatták, hogy a zárt tárgyaláson „feltűnés nélkül" ellenőrizhessék a bírósági tanács tagjai és a vádlottak magatartását, a védők tevékenységét, és ha szükségesnek látják, menet közben is instruálhassák a vádlottakat az életben maradásuk

57 Uo. 236–237. o.

58 Uo. 237. o.

59 ÁBTL, V-150000/85. 10–13. o. Tervezet Nagy Imre és társai ügyében a vizsgálat befejezésével kapcsolatos intézkedésekről. Készítette a BM II/8. Osztálya Lásd. *1. melléklet.*

60 ÁBTL, V-150000/17 d. 9. o, Részlet a védőügyvédek lehallgatási jegyzőkönyveiből. 1958. február 5.

61 Jelentés Biszku Bélának a Nagy Imre és társai ügyének vizsgálatában, a terheltek őrzésében, valamint a bírósági tárgyalás zavartalan lefolyásának biztosításában részt vevő személyekről. Budapest, 1958. január 22-én. Teljes dokumentumot lásd: *2. melléklet.* ÁBTL, V-150000/85. 1. o. (A továbbiakban: Jelentés Biszku Bélának...)

szempontjából fontos szabályok betartására, ezek között például a hamis terhelő vallomások – már csak a filmfelvétel miatt is – „hitelesnek" tűnő megtételére.

4. kép. A tárgyalóteremben a politikai nyomozók tevékenységét Pazsiczky Sándor rny. százados (a képen középen ül), a II. számú politikai nyomozócsoport vezetője felügyelte és irányította[62]

Kopácsi Sándor emlékei szerint a tortúra elviselését a dráma rendezői – feltételezhetően a legfelső vezetés tudtával és Biszku hozzájárulásával vagy kifejezett utasítására – tudatmódosító szer beadásával segítették.[63] A tudatmódosító szerek rendszeres alkalmazására utal a Herczegh Benjamin és társai ügy anyagai között megtalált kézzel írt zárkaügynöki jelentés is, amelyben az ügynök – 1960. augusztus 9-én – Hámori István „cellatársáról" többek között az alábbiakat jelentette: „Tegnap azaz 8-án esete, miután [Hámori] megkapta szokásos Mixtura adagját, szokatlanul beszélő kedve kerekedett. Mint megfigyeltem, ennek a bóditó-szernek a fogyasztása, több esetben feloldja a gátlásait s bizalmasabb mint egyébként. Tegnap is igy történt. Megfigyelésem és meggyőződésem szerint, személyes élményként mondta el a következőket: [...]."[64]

62 Fortepan, 139355. Adományozó: Magyar Nemzeti Levéltár.

63 Kopácsi: *Életfogytiglan...* 248., 254. o.

64 MNL OL, XX-5-h. 3. kötet/1960 42. doboz. Hámori István (Bp., 1917. okt. 23. – Bp., 1961. aug. 26.): a peres iratok szerint a gépkocsivezetőt az 1956-os forradalom és szabadságharcban való részvétele miatt kivégezték.

5. kép. A vádlottak és az álruhás politikai nyomozók[65]

Pazsiczky Sándor Könczöl István Pekár József Kőnig Zoltán

6. kép. Néhányan a beazonosított politikai nyomozók közül[66]

65 Az álruhás politikai nyomozók (nevük alább *dőlttel kiemelve*) az alábbi sorrendben láthatók az *5. kép*en:
Balról jobbra az első sorban: *Csiki István rny. őrnagy,* Nagy Imre, *Pekár József rny. őrnagy,* Donáth Ferenc, *dr. Antal József. rny. hadnagy* (Király Béla ügyének vizsgálója).
Balról jobbra a második sorban: *Szokolai Géza rny. százados,* Tildy Zoltán, *Kádár János rny. főhadnagy,* Maléter Pál, *Tóth János rny. százados,* Kopácsi Sándor.
Balról jobbra a hátsó sorban: *Zsótér Sándor rny. főhadnagy,* Jánosi Ferenc, *Kovács János rny. fhdgy,* Vásárhelyi Miklós.
Forrása: Fortepan, 139386. Adományozó: Magyar Nemzeti Levéltár

66 A fényképek forrása: a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Tudástára, https://neb.hu/hu/zart-folyoso-a-gyorskocsi-utcaban (Letöltés: 2024. 09.19.).
Vö. Jelentés Biszku Bélának... Teljes dokumentumot lásd: *2. melléklet.*

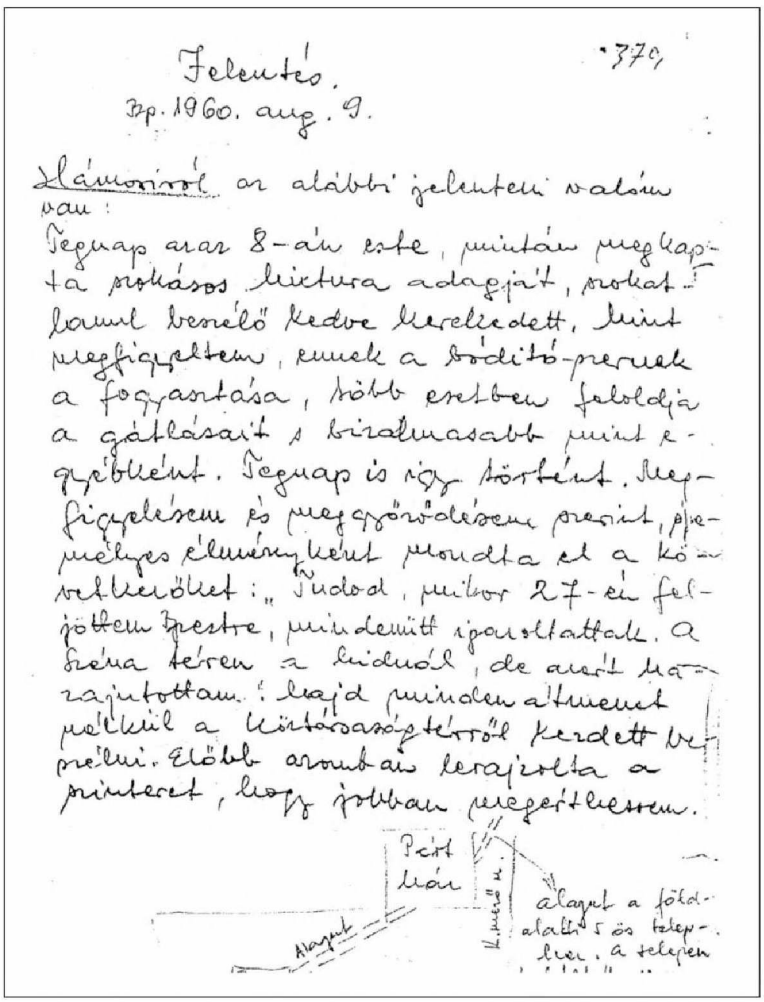

Jelentés. 370

Bp. 1960. aug. 9.

Hámorivól az alábbi jelenteni valóm van:

Tegnap azaz 8-án este, mintán megkapta szokásos hixtura adagját, szokatlanul beszélő kedve kerekedett, mint megfigyeltem, ennek a bóditó-szernek a fogyasztása, több esetben feloldja a gátlásait s bizalmasabb mint egyébként. Tegnap is így történt. Megfigyelésem és meggyőződésem szerint, személyes élménynyként mondta el a következőket: „Tudod, mikor 27-én feljöttem Bpestre, mindenütt igazoltattak. A Széna téren a hidnál, de azért hazajutottam! Majd minden átmenet nélkül a köztársaságtérről kezdett beszélni. Előbb azonban lerajzolta a szinteret, hogy jobban megérthessem.

Párt ház

Alagut

alagut a földalatti 5 ös telepben. a telepen

7. kép. Zárkaügynöki jelentés Hámori István tudatmódosító szer hatása alatt megtett vallomásáról (részlet)

„Az ítéletről nem lehet vitatkozni, csak az időpontról lehet szó”[67]

Visszalépve az időben: kevésbé köztudott, hogy a minden részletre kiterjedő előkészítés ellenére a Nagy Imre és társai ügyben megkezdett bírósági eljárást a tárgyalás első napján – február 5-én – leállították. A tárgyalás felfüggesztésé-

67 PIL, 288. f. 4/15/1. ő. e., 1–14. o. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben…* 151. o.

nek – a szovjet elvárásokon túli[68] – indítékai lehettek a bírósági tanács elnöke, dr. Radó Zoltán tevékenységével kapcsolatban a tárgyalóteremben lévő politikai nyomozók által megfogalmazott kritikai észrevételek.

> „[...] A mai napon az első három vádlott bírósági kihallgatása befejeződött. A tárgyalásvezetés gyors és viszonylag határozott módon folyik. *Hiányosság, hogy különösen az I. r. vádlottat egyes részkérdésekről túl részletesen engedték nyilatkozni. Így mód nyílt arra, hogy Nagy Imre minden egyes alkalommal hivatkozott a felső vezetőkre.* A népbírák és az ügyész, valamint a védők több kiegészítő kérdést tettek fel."[69] A tárgyalásokról készült, a fentiekhez hasonló jelentéseket a belügyminiszternek terjesztették fel.

Ekkor a Politikai Bizottság azzal bízta meg Kádár Jánost, Münnich Ferencet és Biszku Bélát, hogy a per felfüggesztése, illetve elhalasztása érdekében állami vonalon a szükséges intézkedéseket tegyék meg.[70] Így nem történhetett más, mint az, hogy a Népbírósági Tanács az új forgatókönyv szerint elfogadta a legfőbb ügyész a pártvezetés döntésének megfelelően előterjesztett indítványát, és időnyerés céljából elrendelte a nyomozás kiegészítését. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a pártvezetésnek az 1957 nyarán elfogadott „elvi döntése" megváltozott volna. A Központi Bizottság zárt ülésén – 1958. február 14-én – Kádár János a PB február 5-i döntésének szóbeli kiegészítésében többek között az alábbi kérdéseket vetette fel:

> *„Mit tudunk most csinálni: 1. Elhalasztjuk. 2. Befejezzük, de befolyásoljuk a peres eljárást, hogy olyan ítéletet hozzanak, ami nem élezné a nemzetközi helyzetet. Ez a variáció azonban nagyon rossz lenne.* [...H]*a makacsul végigvinnénk az eredeti elgondolásunkat sokat ártanánk...*"[71]

68 PIL, 288. f. 65. ő. e., 1–2. o. Lásd CD 74. A Politikai Bizottság ezen a napon zárt ülést tartott, melyen a testület „[...] figyelembe véve a nemzetközi helyzetben az utóbbi hónapokban bekövetkezett változásokat, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártja Elnöksége elvtársi véleményét", úgy látta, „hogy a magyarországi ellenforradalom fő bűnöseinek elítélését alá kell rendelni az egész emberiség, benne a magyar nép létkérdésének, a béke kérdésének. A fő kérdés napjainkban a hidegháború frontjának áttörése, a legfelsőbb szintű tárgyalások megtartása, a béke biztosítása". „A Politikai Bizottságnak az a véleménye [olvasható a jegyzőkönyvben], hogy a per mostani lefolytatása ürügyül szolgálhatna a tárgyalások elől kibúvót kereső imperialista vezető körök számára. Ezért a Politikai Bizottság célszerűnek látja a pert [...] felfüggeszteni, illetve néhány hónapra elhalasztani."

69 MNL OL, XX-5-h. Op. 5. d. 18. k. 138. o. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 149–150. o. Lásd A B. M. II/8. osztály jelentése a Nagy Imre és társai ügy tárgyalásának az első napjáról, Budapest, 1958. február 5. Uo. CD 76.

70 Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága zárt üléséről, Budapest, 1958. február 5. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 215. o. A dokumentumot lásd: 739–741. o.

71 PIL, 288. f. 4/15/1. ő. e., 1–14. o. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 151. o.

A vitázók többsége egyetértett a per elhalasztásával. Hozzászólásukban többen egyértelműen leszögezték, hogy az *„ítélet elvi kérdés, nem rendelhetjük alá taktikai meggondolásoknak"* (Benke Valéria); az *„ítéletről nem lehet vitatkozni, csak az időpontról lehet szó. Ez elvi kérdés.* [...A] *nemzetközi munkásmozgalomnak is érdeke, hogy a bűnösöket szigorúan felelősségre vonjuk"* (Kiss Dezső); *„Várjuk ki a szükséges időt és akkor inkább kemény, s ne enyhe ítéletet hozzunk..."* (Klujber László); *„Alkalmas időben súlyos ítéletet kell hozni, esetleg kegyelemmel enyhíteni a halálos ítéleteket."* (Valkó Márton).[72]

Kádár János a vita végén adott válaszában többek között leszögezte: *„inkább az elnapolás mellett vagyunk, minthogy enyhe ítéletet hozzunk most..."* Valkó és Benke álláspontjára reagálva a következőket jegyezte meg: *„Valkó elvtárs felvetette, hogy hozzunk halálos ítéleteket, majd utána adjunk kegyelmet. Ez nem járható út, odavetnénk az Elnöki Tanácsot a közvéleménynek. Benke elvtársnő felvetette, hogy az ítéletet elvi alapon, tehát úgy, hogy szigorú legyen. Az ítéletben érvényesül mindig a politika is."*[73]

Kádár János ekkor még azt állította, hogy nem gondoltak arra, hogy a Nagy Imre-csoportból külön ítéljenek el egyes személyeket.[74]

Hogy Kádár János szava és a Központi Vezetőség határozata mit ér, azt jól mutatja, hogy nem egészen egy hónappal később – 1958. március 6-án –, Biszku Béla jóváhagyásával a BM II/8. osztálya „javaslatot" tett arra, hogy a Szilágyi József ügyét – egyénileg – az ügyészség március 31-ig a bíróságnak átadja.

Szilágyi sejtette, hogy a pótnyomozás elrendelése körül valami nincs rendben. Érezte, hogy ez a váratlan fordulat összefügghet annak a levélnek a tartalmával, amelyet a Legfelsőbb Bíróság Elnökének 1958. február 4-én küldött el.[75]

Ebben a levélben Szilágyi József a forradalom eseményeinek és a november 4-e után bekövetkezett változásoknak elemzése során többek között kifejezésre juttatta, hogy a Nagy Imre és társai per vádiratának az októberi eseményekről nyújtott összképe elfogadhatatlan, mivel nem szól a forradalom kitörésének legfőbb okáról, arról, „hogy a rákosizmus, a sztálinizmus magyar változata csődbe juttatta a szocializmus építését hazánkban".[76] Szilágyi leírta azt is, hogy

72 Az MSZMP KB zárt ülésének jegyzőkönyve és határozata (részletek) Budapest, 1958. február 14. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 219. o. A dokumentumot lásd: 750–751. o.

73 Az MSZMP KB zárt ülésének jegyzőkönyve és határozata (részletek) Budapest, 1958. február 14. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 219. o. A dokumentumot lásd: 754. o.

74 Uo.

75 Dr. Szilágyi József vádlott észrevételei a Legfőbb Ügyészség vádiratára. Budapest, 1958. február 4. Lásd Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* CD 74.

76 MNL OL, XX-5-h. bírósági iratok. 24. d. 1. k. 186., 212. o.

„a Nagy Imre-csoport [tagjai...] a nemzetközi méretekben folyó antisztálinista harc magyar frontszakaszának a katonái", hogy október 23-tól kezdődően „a harcot elsősorban a munkásosztály, a budapesti proletáriátus vívta, előbb inkább a fiatalja, november 4-e után pedig zöme, a derékhada".[77]

„Teljességgel figyelmen kívül hagyja a vádirat – olvasható levelének 5. oldalán – azt a rendkívül fontos tényt is, hogy az események politikai síkon, politikai eszközökkel való megoldásának fő vonalát a magyar felső pártvezetés a szovjetekkel együtt, azzal egyetértésben alakította ki (természetesen közben állandóan harcolva a rákosista klikk ellen). »Mindenki« egyetértően hallgat arról a nagyon fontos tényről, hogy [Anasztasz] Mikojan 28-án történt elutazásáig a legaktívabban részt vett az események irányításában, hogy a 28-i kormánynyilatkozat minden lényeges intézkedéséhez hozzájárulását, beleegyezését adta. Sőt beleegyezését adta az egypártrendszer megszüntetéséhez is..."[78]

Szilágyi József a személyes felelősségről szólva, az ügy megítélése szempontjából nagyon fontos kérdéseket is felvetett:

„Mit tett például a belügyminiszter Münnich Ferenc, akinek elsősorban lett volna a kötelessége, hogy éjt nappallá téve dolgozzék a rend helyreállításán? [...]. Münnich ezen a téren nem, egyszerűen semmit nem csinált [...]. Rendcsinálás helyett Münnich egészen mással foglalkozott: ideológiailag meggyőzte Kádárt és végül rávette a szökésre [...]. Kellett az ellenforradalom, hogy ürügyet adjon a beavatkozásra! Tudták a rákosisták, hogy miért Münnichre kell bízni a Belügyminisztérium vezetését!

Egyszerűen arról van szó – szögezte le Szilágyi –, hogy olyan súlyos csődtömeget hagytak ránk »Sztálin elvtárs legjobb magyar tanítványa« és társai, hogy annak felszámolása súlyos politikai áldozatok nélkül nem megy. Annyira kompromittálták a szocializmus ügyét, hogy nekünk időlegesen – és nem is valami rövid időre, nem egy-két évre – vissza kell vonulnunk, és újra ki kell harcolnunk a széles néptömegek bizalmát és támogatását, hogy előremehessünk. [Nyikita Szergejevics] *Hruscsov, Kádár és társai hiába akarják a tömegek rokonszenvét és szeretetét tankkal és szuronnyal helyettesíteni, ebből fiaskónál több nem jön ki.* A mi kísérletünkből még lett volna szocializmus, persze idővel és kemény munka árán, nem »hipp-hopp, terülj asztalkám« módjára, – ebből viszont sohasem lesz egyéb, csak még nagyobb baj! [...]

A vádirat által az októberi eseményekről, azok előzményeiről, s bennük a mi szerepünkről adott összkép oly torz, hogy én kénytelen vagyok a vádiratot a rossz emlékű koncepciós perek vádiratai korszerű változatának tekinteni. [...]

77 Uo.
78 Uo. 214. o.

> Tíz hónapja próbálom felemelni a szavam ez ellen az eljárás ellen. Sajnos, szinte eredménytelenül. A »jegyzőkönyvek« a »vallomások« egy szót sem adnak vissza ebből az ádáz tusából. Ez »nem tartozik a tárgyhoz« [...]. Mikor [...] ez év január 3-án és 4-én a feltett politikai természetű kérdésekkel kapcsolatban, egy részét a fentieknek kifejtettem, a fogalmazványt durván meghamisították. Így valósítja meg a gyakorlatban a nyomozó hatóság a Bp. [Büntető perrendtartás] azon előírását, hogy a terhelt mellett szóló bizonyítékokat is figyelembe kell venni."[79]
>
> A fentieken túl a levél befejező részében megfogalmazott alábbi gondolatok és főleg szándékok voltak azok, amelyek valóban hozzájárultak a tárgyalás felfüggesztéséhez és később Szilágyi József „ügyének" elkülönítéséhez, az egyszemélyes per megrendezéséhez, végső soron előrehozott kivégzéséhez.
>
> *„Bár tudom, hogy a jelenlegi hatalmi helyzet meg fogja hiúsítani, mégis javaslatot teszek Kádár János és Münnich Ferenc tanúkénti kihallgatására. Noha én egyszerűen jogi abszurdumnak tartom, hogy ugyanazon cselekményeket közösen elkövető személyek közül egyeseket megbüntetnek, másokat pedig nem – ha már így alakult a helyzet, jelenjenek meg nevezettek a bíróság előtt tanúként és próbáljanak felelni kérdéseinkre, melyeket az eseményekben játszott szerepükre vonatkozólag nekik felteszünk. Meg kell mondanom, hogy az egész tárgyalás e nélkül a szememben sokat veszít komolyságából."*[80]

Azért, hogy Szilágyi József bírósági úton elrendelt megöletése ne kapjon nagyobb nyilvánosságot, ügyét elkülönítették, és őt 1958. április 24-én kivégezték. Témánk szempontjából is elkerülhetetlen a bírói székben dr. Radó Zoltánt váltó dr. Vida Ferenc elnök vezetésével lefolytatott tárgyaláson készült hangfelvétel-átirat néhány részletének a felidézése:

> [Szilágyi:] Velünk együtt, velünk teljesen egyetértve, ellenkezésüket soha semmilyen formában ki nem nyilvánítva részt vettek más emberek, elsősorban Kádár János...
> Elnök [Szilágyit túlkiabálva]: Kérem szépen...
> Szilágyi: Münnich Ferenc és Apró Antal
> Elnök [Szilágyit túlkiabálva]: Kérem szépen...
> Szilágyi József: akik –
> Elnök [Szilágyit túlkiabálva]: Álljon meg egy pillanatra! Megint fel kell világosítanom Önt, mint aki hát mint jogász tudhatná, meg kell hogy mondjam, mert elvileg ..., mert a legáltalánosabban ismert jogi kérdésekről van szó.

79 Uo. 214–216. o.

80 Uo. 217. o. Idézi: Horváth: *Maléter Pál.* 310–311. o., Horváth: *Maléter Pál, 2. javított kiadás.* 251–253. o.

> Bűnvádi eljárást nem csak Magyarországon, hanem a világon mindenütt bizonyos becsületsértés és hasonló ügyektől eltekintve mindig az ügyészség [...].
> Szilágyi József [elnyomva az elnök hangját]: Én úgy tudom az én jogi tanulmányaimból, hogy bizonyos cselekményeket közösen elkövető embereket, ha azok büntethetőséget kizáró okok valamelyike alá nem esnek, nyilván felelősségre kell vonni, és nem a hatalmi helyzet dönti el azt, hogy egyesek ezek közül vádlottakként, mások ezek közül bírákként szerepeljenek –
> Elnök [Szilágyit túlkiabálva]: Ebben téved...
> Szilágyi József [elnyomva az elnök hangját]: vagy vádlóként [...].
> Elnök [Szilágyit túlkiabálva]: Kérem szépen...
> Szilágyi József: Az illetők ...
> Elnök [Szilágyit túlkiabálva]: Álljon meg egy pillanatra...
> Szilágyi József: Kádár Jánosra és társaira ...
> /Ismét egyszerre beszélnek/
> Elnök: /ütemesen veri az asztalt/ Kérem szép... kérem szépen álljon meg egy pillanatra! Én elmagyaráztam Önnek már azt, hogy a bír[óság], a magyar bíróság éppen úgy, mint ahogy az amerikai, angol, francia, német, Szovjetunióban a bíróságok, minden országban a bíróságok, államellenes bűncselekmény miatt vádirat alapján azon az alapon indíthatnak el ... bírói eljárást, hogy vádat emel az ügyészség. Ön tudja, hogy Ön ellen vádat emelt. Az a kérdés a bíróságot nem érdekelheti, hogy Önnek mi a véleménye azokról, akik ellen nem emeltek vádat.
> Szilágyi József: Ezek szerint az ügyészség az élet és halál ura, mert azzal, hogy a vád, azzal hogy emel-e vagy nem emel vádat eldönti, hogy egyeseket a vádlottak padjára ültet, másokat pedig vádlókká tesz. Ide is...[81]

Szilágyi József tökéletesen tisztában lehetett azzal, hogy az eljárás megindításáról, a vádpontokról és az előre elhatározott ítéletek mértékéről – életről és halálról – a „tettestársak", és nem az ügyészség döntött. A pártvezetés prominensei az ítélethirdetésig nem tudták – nem akarták? – eldönteni, hogy 1958. június 16-án, Nagy Imrét és Maléter Pált követően, harmadikként kit akasztassanak fel. Végül – feltehetően Kopácsi Sándor helyett – Gimes Miklós kivégzése mellett döntöttek.[82]

81 A Magyar Nemzeti Levéltár Adatbázisok online jelenleg korlátozottan elérhető. Vö. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/nagy-imre-es-tarsai-elleni-per/informacio (Letöltés: 2020. 12. 14.). Korábban letöltött másolat a szerző birtokában.

82 Erre bizonyíték a kivégzési jegyzőkönyvben Gimes Miklós jól láthatóan utólag beírt neve. Horváth: *Maléter Pál, 2. javított kiadás.* 291–292. o.

TB.Nb.003.../.1958/19-II. /Legfelsőbb Bir.szám./

J e g y z ő k ö n y v.

Készült a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése büntette miatt N a g y I m r e és társai ellen indított bünügyben a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbirósági Tanácsa ..TB.Nb.003/1958-18.számu.1958.évi.junius hó.15.napján.kelt.itéletével..... megállapitott halálbüntetés végrehajtásáról,1958.junius hó 16.napján reggel 5.órakor.

J e l e n v o l t a k :

dr.Bimbó István kiküldött biró. ....Nagy.Imre.....

....Maléter.Pál...

dr.Balogh János fogalmazó. ....Gimes.Miklós.. elitéltek.

dr.Doktor János ügyész. ....Bogár.János.... Itéletvégrehajtó.

dr.Kelemen.Endre.... bírósági orvos. .....

dr.Szabó.Ernő..... börtön orvos. ....Csupp.Mátyás.....

....Fülöp.István..... Itéletvégrehajtó segédei.

Tiborcz.Miklós.alez. Orsz.Bört. pk. részéről.

A kiküldött biró megállapitja,hogy a megjelenésre kötelezettek valamennyien megjelentek.

Kiküldött biró az elitélteket elővezetteti.

Kiküldött biró megállapitja N a g y I m r e, M a l é t e r P á l, Gimes.Miklós....., személyazonosságát,majd felolvassa a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbirósági Tanácsa TB.Nb.003/1958-18.sz.itélet rendelkező részét,valamint a Népbirósági Tanács tegyelmi tanácskozásának eredményét.....
....., mely szerint a halálos itélet vádlottakon végrehajtható.

Kiküldött biró az elitélteket az itélet végrehajtása céljából átadja az itéletvégrehajtónak azzal,hogy teljesitse kötelességét.

Az ítéletvégrehajtó és segédei Nagy Imre elitélt kivégzését
...5..óra..9. perokor,

Maléter Pál elitélt kivégzését
...5..óra..12 perokor.

..Gimes.Miklós elitélt kivégzését
...5..óra..14.perokor - megkezdték és annak befejezését a kiküldött birónak jelentették.

Kiküldött biró felhivja az orvosokat,hogy a halál beálltáról győződjenek meg.

Az orvosok jelentik,hogy

Nagy Imre elitélt szive ....5..óra..16. perokor,

Maléter Pál elitélt szive.....5..óra..24 perokor,

..Gimes.Miklós elitélt szive ....5...óra..28.perokor - megszünt dobogni.

Az ítéletvégrehajtásánál jelenlévők fél órára visszavonulnak.

Fél óra mulva a kiküldött biró utasitására az orvosok az elitélteket ujra megvizsgálták és jelentik,hogy a halál bekövetkezett.
~~Nagy Imre.....óra....perokor,~~
~~Maléter Pál....óra....perokor,~~
~~.....óra....perokor meghalt.~~

Kiküldött biró az ítéletvégrehajtási eljárást befejezettnek nyilvánitja azzal,hogy az ítéletvégrehajtás során felmerült ...12..Ft.....fill. orvosi költség, ...Ft.....fill. utiköltség a /pót/költségjegyzék .....1..... tétele alatt nyertek feljegyzést.

Kmft.

..... kiküldött biró.

..... birósági orvos.

..... fogalmazó.

..... börtön orvos.

..... ügyész.

..... Orsz.Bört.Pk. részéről.

8. kép. Nagy Imre, Maléter Pál és Gimes Miklós kivégzésének jegyzőkönyve[83]

83 MNL OL, Nagy Imre és társai, XX-5-h. bírósági iratok, 24. doboz 1. kötet, 543–444. o.

Az utókorhoz intézte Nagy Imre az utolsó szó jogán elhangzó mondatait: *„Bűnperemben sajnálatos módon elmaradt a bizonyításkiegészítés és csak a vád tanúit hallgatták meg, a vád bizonyítékait vizsgálták.* [...] *A bizonyításkiegészítés elmaradása tükröződik a vádiratban éppúgy, mint a vádbeszédben, amelyek nem az objektív tények és nem a történelmi igazság szellemében világítják meg a tevékenységemet, felelősségemet."*[84]

> Az ítéletvégrehajtó és segédei az ítéletet Nagy Imrén 5 óra 9 perckor, Maléter Pál elítélten 5 óra 12 perckor és Gimes Miklóson 5 óra 14 perckor végrehajtották[85] [...].
>
> Az ítélet végrehajtásával Gimes, Maléter és Nagy elpusztításával, testük jeltelen sírba való temetésével a megtorlás végrehajtóinak tevékenysége még nem szűnt meg, hiszen most már fő feladatuknak az emberekben, a magyar nép emlékezetében élő róluk alkotott kép szétzúzását, megsemmisítését tekintették. E cél elérését kívánták megalapozni az ítélet írásba foglalt indoklásával és az Igazságügyi Minisztérium e perről kiadott közleményével, az ezekre is épülő propagandahadjárat megindításával.
>
> A BM által a tárgyalás megkezdését jóval megelőzően elkészített, a Magyar Távirati Irodához az Igazságügyi Minisztérium nevében eljuttatott – bizonyítottan hamis, a valóságtól, de még a tárgyalástól is tartalmilag független – közlemény célja a lakosság megtévesztése, manipulálása volt. A fentieket bizonyítja a közlemény kéziratának befejező része is, amelyben a perbe fogottak nevei mellett üresen hagyták az ítélet helyét. A közlemény végén az alábbi két mondat áll: *„Az ítélet jogerős. A halálos ítéletet végrehajtották."*[86]

Az operatív/koordinációs bizottságról a legújabb kutatások tükrében

Zinner Tibor jogtörténész *A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete* című tanulmányában[87] az MSZMP PB 1960. április 26-án tartott ülése iratanyagának[88] feldolgozása során akadt Marosán György jelentésére, aki egy elsőfokon

84 Uo. 432–433. o.

85 Uo. 543–544. o., CD 125.

86 Uo. 301. o. Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 170–171. o. Lásd Horváth–Zinner: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben...* 274. dok.: Az Igazságügyminisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárásról, Budapest, 1958. június 17. 816–823. o.

87 Zinner Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022) 4., 24–31. o.

88 MNL OL, M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e., 151–152. o. Idézi: Zinner: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. 24. o.

eljáró bíróság által kiszabott, még nem jogerős halálbüntetés kapcsán tájékoztat arról a korábban bevett gyakorlatról, mely szerint az igazságügyi miniszterrel, a legfőbb ügyésszel és a Legfelsőbb Bíróság elnökével „csak" „a másodfokú ítéletek meghozatala előtt" szokott Marosán „konzultálni" politikai ügyekben. Ebben az esetben pedig csak az elsőfokú ítéletről volt szó. Ezért nem került az illetékes konzultációs bizottság elé.[89]

Marosán György a „politikai ügyekben szükségesnek tartja a konzultációt az elsőfokú ítélet előtt is. [Ezért a PB-nek azt javasolta, hogy Az] illetékes elvtársak, ügyészség és bíróság vonalán gondoskodjanak arról, hogyha olyan politikai ügy kerül eléjük, akkor az ügyész, s a bíró forduljon konzultációért a felettes szervhez".[90]

A PB Marosán javaslatáról aszerint döntött, hogy „a legfőbb ügyész utasítsa a fővárosi és megyei főügyészeket: »ha politikai bűnügyekben« az ügyészség véleménye szerint a legsúlyosabb büntetésre kell vádindítványt tenni, annak benyújtása előtt kötelesek a legfőbb ügyésszel konzultálni".[91]

Zinner Tibor értékelése szerint „[m]indez jelzi, hogy az ítélkezés irányítottságát ugyan országszerte a legkülönfélébb módon – beleértve az ismert párttestületeket is – igyekeztek biztosítani, ám az élet vagy halál kérdésében történő végső állásfoglalást kik tartották fenn maguknak. Egy felsőbb párt- és igazságügyi vezetőkből összeállított titkos testület előzetes állásfoglalása – konzultációja – húzódott meg a kádári megtorlás idején azokban a politikai büntetőügyekben, amelyekben a »vérbírókat« s a népbírókat meghatározott, a legsúlyosabb mértékű ítéletek kihirdetésére szorították".[92]

Zinner a tanulmányában a bizottság egyik ülésén a legfőbb ügyészt helyettesítő dr. Bócz Endre (az idő tájt fővárosi főügyészhelyettes) visszaemlékezését idézi, aki szerint a testület ülésein „döntöttek a nagyhorderejűnek [sic!] ígérkező ügyek és szereplőinek további sorsáról – tehát például arról, hogy kikkel szemben kell vádat emelni. A döntést azután az állami vezetőknek kellett a saját területükön (hivatali hatalmuk révén) érvényesíteni".[93]

Egy konkrét büntetőeljárásról az MSZMP PB számára 1973. november 6-án készített dokumentációban olvashatóan Kádár szólt három „sok éve érvényben" lévő és „minden illetékes által tudott" 1957-es párthatározatról, amely „a szocialista törvényesség biztosításának elősegítésére" létrehozta a Koordinációs

89 MNL OL, M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e., 145. o. Idézi: Zinner: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. 24. o.

90 Uo.

91 MNL OL, M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e., 7. o. Idézi: Zinner: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. 24. o.

92 Zinner: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. 24. o.

93 ^Bócz Endre, dr.: *Négy évtized az ügyészségen. Pályám emlékezete.* Budapest, Pallas Páholy Kulturális és Kiadói Kft., 2010. 31. o.

Bizottságot. Kádár felsorolta a tagokat is: „a KB illetékes, adminisztratív területért felelős titkára, a KB Adminisztratív Osztályának osztályvezetője, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, valamint a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke. [...] Kádár leírta, hogy »a bizottság nem határozhat; állásfoglalására a végrehajtás menetében hivatkozni nem lehet. Ha a bizottságban sem jutnak egyetértésre, a K. B. első titkárához [tehát hozzá – Z. T.], a Titkárságához, a Politikai Bizottsághoz kell fordulni eligazításért« [...]".[94]

Révész Béla *A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988)* című tanulmányában megalapozatlannak tartja Kahler Frigyes jogtörténésznek a Biszku-perrel kapcsolatban tett következő megjegyzését: „Nyomon követhető, hogy bizonyos ügyekben a politikai vezetés kifejezetten presszionálta a bíróságot, más ügyekben pedig ők döntöttek. Működött az ún. Koordinációs Bizottság, amiben Biszku volt az elnök és ott döntötték el tulajdonképpen a nagyobb ügyekben, hogy mi az ítélet. És hogy ez mennyire így van, megvannak a jegyzőkönyvek, hogy ellenőrizték a bírákat a belügyi tisztek és jelentést adtak".[95]

Révész Kahler állításának elsősorban a jegyzőkönyvek meglétére vonatkozó részét vitatja, amely cáfolatára példa a Radó Zoltán tevékenységét is értékelő 1958. február 5-i jegyzőkönyv/jelentés.

Révész szerint a Biszku-ügy kirobbanásának kezdetét a *Bűn és büntetlenség* című dokumentumfilm 2010-ben történt bemutatása jelentette.[96] Egyet kell értenem Révésznek a film készítőivel szembeni kritikájával: „A riporter ugyanis rákérdezett, volt-e olyan testület, amelyen az 1956 utáni büntetőperek kimenetelével foglalkoztak. Biszku Béla válaszában kifejtette, hogy valóban »voltak együttes tanácskozások a KB-titkár vezetésével, a belügyminiszter, a Legfőbb Ügyész, a 'legfőbb bíró', az Adminisztratív Osztály vezetője és illetékes munkatársa között. De ezek mindig csak utólagos tanácskozások voltak, tehát nem előre meghatározott ügyekkel foglalkoztak, hanem a megtörtént ügyek tapasztalatainak elemzésével. A bíróságnak, az ügyészségnek a tevékenységével... Most is van ilyen, biztosan van, csak nem tudunk róla...«[97] Ez volt maga a Bizottság!

94 MNL OL, M–KS 288. f. 5. cs. 623/1. ő. e. Zinner: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. 26. o.

95 Interjú Kahler Frigyessel a Biszku-perről. Vasárnapi Újság, Kossuth Rádió, 2014. május 18., 07:12. Hivatkozik rá: Révész Béla: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). In Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. 392–393. o. https://acta.bibl.u-szeged.hu/37955/1/juridpol_076.pdf (Letöltés: 2024. 09. 30.)

96 A filmet Skrabski Fruzsina és Novák Tamás készítette 2010-ben. A teljes film megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=h9kC_KP2C90 (Letöltés: 2024. 09. 19.)

97 Vö. Novák Tamás – Skrabski Fruzsina: *Beszéltem hősökkel*. http://mandiner.blog.hu/2010/10/23/56_bejott_a_szobamba (Letöltés: 2011. 11. 23.)

Éberebb filmkészítők számára itt lett volna a nagy lehetőség, hogy első kézből információkat szerezzenek a Koordinációs Bizottság egyik legfontosabb szereplőjétől. Mégsem hangzott el további kérdés, sőt, még ez a néhány, igazán fontos mondat sem fért a filmbe."[98]

„Kádár János [írja Révész] az említett 1973-as Politikai Bizottsági ülésen a Koordinációs Bizottság fontosságára emlékeztető felszólalásában arra is felhívta a figyelmet, hogy az MSZMP megalakulása óta a büntető ügyekben szabály, hogy »a belügyminiszter, a legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnöke konkrét bűnügyekben minden befolyástól mentesen, maguk kötelesek dönteni, kizárólag a törvény, saját törvényes felelősségük és lelkiismeretük által vezettetve«. A kijelentés meglehetősen indokolatlan, hiszen mivel zárt ülésen hangzott el, propagandaértéke nem igen lehetett, másrészt sejthette, hogy az ülés többi nyolc résztvevője ezzel éppen ellentétes tapasztalatok birtokában van. De a Koordinációs Bizottság [tevékenységéről jóval a megtorlás időszakát követően keletkezett] irataiból is kiderül, hogy a testületnek a szocialista jogpolitika formálásában játszott szerepe gyakran teljesen háttérbe szorult a konkrét ügyekben kialakított politikai állásfoglalások mögött. A Bizottság minden olyan előterjesztést – »azok jellegétől függetlenül« – napirendjére tűzött és megvitatott, amelyet a felsőbb pártszervek részére készítettek. Mivel határozatot nem hoztak, az elfogadott állásfoglalások érvényesítése nem az érintett rendőri, ügyészségi, bírói szervekre, hanem azoknak a Koordinációs Bizottságban részvevő vezetőire nézve tartalmazott feladatokat, kötelezettségeket. Ezek végrehajtását [...] a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya ellenőrzi."[99]

Szemet szemért? Fogat fogért? „Hősi halottak" és kivégzettek a mérleg kettő serpenyőjében

Nem befejezésként, még kettő általam fontosnak tartott kérdésre szeretném ráirányítani a figyelmet. A katonai perek feldolgozása során több esetben láttam nyomát annak a törekvésnek, hogy a megtorlás jogon kívüli, illetve jogi eszközei alkalmazásával elsősorban a szovjet csapatoknak okozott veszteséget torolják meg. A „szemet szemért, fogat fogért" elvet a legkövetkezetesebben a „Juta-dombi", utolsó összeállítás szerint a „Mecséri János és társai" perben alkalmazták.

98 Révész: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete... 393. o.

99 „A Koordinációs Bizottságnak a hatalmi struktúrában elfoglalt tényleges helyére [jegyzi meg Révész] elsősorban az üléseiken elfogadott állásfoglalások, pontosabban »a párt vezetői testületei számára készített elvi-politikai jellegű előterjesztések« és az ugyanezen kérdésekre vonatkozóan a Politikai Bizottságban meghozott határozatok tartalmi összehasonlításából lehetne – egy későbbi feldolgozó munka eredményeként – következtetni". Révész: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete... 393. o., 38. lábjegyzet.

Az úgynevezett „Juta-dombi" ügyekben rendezett perekben több mint 67 főt bíróság elé állítottak és felelősségre vontak. Csak a „Mecséri János és társai" perben 52 fő ellen jártak el, akik közül elsőfokon 11 főt halálra, 1 főt életfogytiglanra, 40 főt összesen 364 évre ítéltek. A szovjet hatóságok által a politikai nyomozó szervek rendelkezésére bocsátott lista szerint 1956. november 4-én a Juta-dombnál 11 szovjet katona vesztette életét. A 11 magyar katona kivégzéséről vélhetően az Operatív Bizottság döntött. A másodfokú tárgyaláson kiszabott 11 halálos ítéletből az Elnöki Tanács hármat – Puchert Jánosét, Paska Elemérét és Dobrosi Lajosét – életfogytiglani börtönbüntetésre változtatott. Egy főt távollétében ítéltek halálra. A halálos ítéletet 1958. november 15-én hét főn – Mecséri János ezredes, Szendi Dezső alezredes, Szabó Pál őrnagy, Rémiás Pál hadnagy, Kicska János főhadnagy, Kálmán Dezső és Magyar János honvédek – végrehajtották.

1. táblázat. A kivégzettek csoportosítása a forradalomban játszott szerepük szerint

A vád alapja	Elítéltek száma	Elítéltek százalékos megoszlása
Fegyveres harc november 4-ig	29	15%
Fegyveres harc november 4. után	28	15%
Fegyveres harc	60	32%
November 4. utáni akció	10	5%
November 4. utáni szervezkedés	15	8%
November 4. utáni külkapcsolat	9	5%
Irányítás/politika	22	12%
Fegyverrejtegetés	15	8%
Összesen	**188**	**100%**
A megtorláshoz kapcsolódó kivégzések		
Népítéletben való részvétel		22
Köztörvényes bűncselekmény is		9
Adatszolgáltatás		4
Vétlen áldozatok		6
Összesen		**41**

Szoros összefüggést vélek felfedezni az 1956-os forradalomban való részvételért kivégzettek és a Kádár-rendszer által hősi halottnak nyilvánítottak száma között is. Az 1956-os Intézet kutatócsoportjának tagjaként – melyet Szakolczai Attila, jelen kötet egyik szerzője vezetett – 1991 és 1994 között részt vettem a kivégzettekre vonatkozó bírósági anyagok feldolgozásában. A csoport által összegyűjtött

anyagokat Szakolczai Attila 1994-ben értékelte, és a forradalmi cselekményekért kivégzettek számát 229 főben határozta meg.[100]

Hunyadi Károly *A munkás-paraszt hatalom védelmében* című könyvében[101] 224 személy – államvédelmi beosztott, honvédtiszt, sorkatona, karhatalmista, határőrtiszt és -tiszthelyettes, valamint polgári személy – halálának körülményeiről számol be.

A forradalmi cselekményekért kivégzettek és a hősi halottá nyilvánított személyek számának kis eltérése szinte automatikusan felkínálja a következtetést: a kádári megtorlás egyik fő célja a „rendszer védelmében elesettek" halálának megbosszulása, azaz minden egyes „hősi halottért" legalább egy személy kivégzése, megölése volt.

Ha a könyvben megjelölt személyek adatait alaposabban tanulmányozzuk, kiderül, hogy a katonák és a határőrök legkevesebb 30%-a, az államvédelmi beosztottak – ha egyáltalán azok voltak – körülbelül 10%-a nem a felkelők elleni harcban vesztette életét, hanem a szovjetek és a magyar kormányerők, illetve a hadsereg és más magyar fegyveres erők (határőrség, rendőrség, államvédelem stb.) között a szervezetlenség következtében kialakult tűzharcban szerzett sérülésbe halt bele.

Hunyadi Károly könyve a szovjet csapatok által november 4-e után elfogott és kivégzett katonák egy részéről is mint az ellenforradalmárokkal vívott harcban életüket áldozó hősökről emlékezik meg. A „hősi halottak" számának növelése – a közvélemény megtévesztésén, manipulálásán túl – azért is történhetett, hogy a „szemet szemért, fogat fogért" elv alkalmazása következtében a kivégzettek száma a lehető legmagasabb legyen.[102]

Hogy nem légből kapott a tanulmányom címe – *Akik patikamérlegen mérték a halált* –, mi sem bizonyítja jobban, hogy 1985 szeptemberében, Moszkvában Kádár János Mihail Szergejevics Gorbacsovnak az 1956-ot követően meghozott halálos ítéletekről és a kivégzettek számáról a következőket mondta: „A bíróságok munkájába a párt nem avatkozott be, de amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi eseményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le."[103]

Kádár valószínűleg 1960 áprilisában kérte az elvtársaitól, hogy álljanak le. Ekkor Marosán György a PB-nek – feltehetően Kádárral egyeztetve – azért javasolta, hogy

100 Szakolczai Attila: *A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről.* Budapest, 1956-os Intézet Évkönyv, 1994. 238–239. o. Vö. 237–250. o. https://epa.oszk.hu/02200/02288/00023/pdf/Evkonyv56_02_1994_237-250.pdf (Letöltés: 2024. 09. 30.)

101 Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1981. 353 o.

102 Horváth: A forradalmat követő megtorlás... 233–239. o.

103 Jegyzőkönyv Kádár János és Mihail Gorbacsov 1985. szeptember 25-i moszkvai találkozójáról. Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel – Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991.* Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 50. o.

az olyan „politikai ügyekben", amelyekben a legsúlyosabb ítélet kiszabása várható, már az elsőfokú ítélet előtt is „konzultáljanak". Újabb halálos ítéletet az „elvtársak" ezt követően a legfelsőbb vezetés és a Koordinációs Bizottság még szigorúbb ellenőrzését követően és engedélyével hozhattak. A PB ekkor úgy intézkedett, hogy ilyen ügyekben „az ügyész, s a bíró forduljon konzultációért a felettes szervhez".[104] Ennek oka, hogy1960. március 2-ig a kivégzettek száma – 226 fő – a „hősi halottként" átörökített személyek számát – 224 főt – elérte, sőt meghaladta. Ezt követően, 1960. augusztus 8-án legfelső engedéllyel további három személy – Kovács Lajos (1927), Hámori István (1917) és Nickelsburg László (1924) – kivégzését hajtották végre.

Bűn és büntetlenség?

Révész Béla véleménye szerint a Biszku-ügy a *Bűn és büntetlenség* című dokumentumfilm 2010. június 16-án történt bemutatását követően kapott nagyobb nyilvánosságot. Ebben a filmben „hangzott el [Biszku] nagy visszhangot kiváltó kijelentése miszerint nem bánt meg semmit, szerinte nincs miért bocsánatot kérnie és Nagy Imre »megérdemelte a sorsát«".[105]

Könyvében Krahulcsán Zsolt idézi a Biszkuval felvett, 2010. augusztus 4-én a Duna Televízió *TV Közbeszéd* című műsorában bemutatott interjú részleteit is, amelyek közül kiemelendő: „»Az ítéleteket nem én hoztam [...] a szuverén magyar bíróság hozta meg« – tette hozzá Biszku, aki a pereket nem tartotta koncepciósoknak, mert »valamilyen cselekmények alapján történtek az ítéletek«."[106]

Valószínűleg e film hatására is készítette és nyújtotta be a Nemzeti Nyomozó Irodának Gellért Ádám nemzetközi jogász a *Jogi álláspont az 1956-os megtorlásokat irányító személyek nemzetközi jogi alapon történő felelősségrevonásáról* című, 2010. október 21-én lezárt 16 oldalas munkáját, amelynek összefoglalójában megállapítja: „Hangsúlyozni szeretném, hogy nem vagyok az 1956 utáni megtorlások történetének szakértője, így a tények megállapítását a szakavatott történészekre, illetve a nyomozóhatóságokra bízom. A fentebbiek alapján azonban minden olyan személynek fennállhat a büntetőjogi felelőssége, aki a többlet-tényállási elem fennállása esetén (legyen az az első vagy második variáció)

– arról tudva,

– diszkriminatív célból az üldözés esetén,

– a lakosság egy bizonyos csoportját üldözte (bebörtönzés, jogi eljárásnak álcázott emberölés, kitelepítés stb.), illetve embertelen bánásmódban részesítette.

104 MNL OL, M–KS 288. f. 5. cs. 181. ő. e., 145. o. Idézi: ZINNER: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. 24. o.

105 KRAHULCSÁN Zsolt: *Biszku – A megtorlás belügyminiszterének életrajza.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2022. 178. o.

106 Uo. 179. o.

Azon személy felelőssége hatványozott, aki az emberiesség elleni bűncselekményeket megtervezi, irányít[ja], azokat felügyeli".[107] Gellért Ádám beadványát – a döntések elleni panaszbeadványokkal együtt – a Fővárosi, majd a Legfőbb Ügyészség is elutasította.[108]

A Biszku-ügy kezelésének további lehetőségét, sőt végkifejletét alapvetően meghatározó történésnek tartom Szilágyi György és dr. Apáti István[109] országgyűlési képviselők Legfőbb Ügyészséghez – 2012. február 14-én – Biszku Béla ellen kényszervallatás és más bűncselekmények ügyében *„felbujtóként elkövetett szándékos emberölés büntette, felbujtóként elkövetett jogellenes fogvatartás bűntette, hűtlenség bűntette, illetve felségsértés a Magyar Állam területe ellen, valamint bűnpártolás bűntette miatt"* benyújtott feljelentését.

A feljelentők álláspontja szerint – olvasható az Ügyészség Határozatában – *„Biszku Bélának felbujtóként közvetlen hatása volt arra, hogy az 1956 utáni megtorlásokban tömegeket tartottak jogellenesen fogva, illetve engedélyezte, majd szemet hunyt a kényszervallatások, súlyos testi sértések felett"*, így *„Biszku Béla állami szolgálatával, hivatalos megbízatásával visszaélve külföldi kormánnyal vagy külföldi szervezettel kapcsolatot vett fel, illetve tartott fenn, és ezzel Magyarország függetlenségét, területi épségét vagy alkotmányos rendjét veszélyeztette".*[110]

A feljelentés alapján „lefolytatott nyomozást" követően 2014. szeptember 26-án hozta meg a Budapesti Nyomozó Ügyészség – e tanulmány keretében kizárólag a történeti tényállás szempontjából vizsgált – „titkos" döntését, megfellebbezhetetlen Határozatát, amiről a megismételt elsőfokú bírósági eljárás hadtörténész-szakértőjeként csak az utolsó tárgyalási napon szereztem tudomást. A Biszku Béla védelmét ellátó dr. Magyar Gábor ügyvéd a védői beszéd elhangzását követően – dr. Végh Tamás kijelölt eljáró ügyész látható szégyenkezése és felháborodása és tiltakozása közepette – kérte a Határozatnak a bírósági iratok közé csatolását. (Lásd a *3. melléklet*ben a Határozat másolatát.)

Ezzel a Határozattal a Budapesti Nyomozó Ügyészség jogi értelemben egyszer és mindenkorra tisztázta Biszku Bélát a megtorlásban játszott szerepe alól! A Határozatból tudható, hogy korábban folyt nyomozás Biszku Béla megtorlásban játszott szerepe ügyében, de csak a Határozat ismeretében válik érthetővé, hogy a médianyilvánosságot egyébként „többnyire jól kezelő" ügyészi szervezet

107 Vö. Gellért Ádám: *Jogi álláspont az 1956-os megtorlásokat irányító személyek nemzetközi jogi alapon történő felelősségrevonásáról.* 2010. 12–13. o. Másolat a szerző birtokában.

108 Krahulcsán: *Biszku.* 181. o.

109 Hasonló tartalmú feljelentést tettek: Fódi Péter (2012. február 20.), Marsiske Dénes (2012. február 27.), Orbán Imre (2012. február 19.), Sipos Richárd (2012. február 18.).

110 A feljelentők a beadványukhoz mellékelték dr. Horváth Attilának a *Rubicon* folyóirat 2010/6. számában megjelent írását, valamint a megtorlás során kivégzett személyek listáját. A Határozat teljes szövegét lásd a *3. melléklet*ben.

miért ragaszkodott a nyomozás mondhatni titkos, de legalábbis eltitkolt „eredményeinek" zárt – nem nyilvános – kezeléséhez.

A Fővárosi Főügyészhelyettes 2012. február 28-án az országgyűlési képviselők által tett feljelentés alapján a nyomozást elrendelte. Az ügyben eljáró Budapesti Nyomozó Ügyészség csak több mint két év elteltével, 2014-ben jutott a következtetésre: hogy *„a megtorlás átfogó és teljes vizsgálata meghaladja egy büntető eljárás kereteit"*, ezért a feljelentés alapján folyó eljárásban *„egyéb konkrét adatok hiányában"* a büntetőeljárásról fennmaradt dokumentumok – így az operatív, vizsgálati, ügyészi és bírósági szakasz iratainak az – *„áttekintetését"* a Nagy Imre és társai ügyben az ügyészség nem találta indokoltnak.[111] Mint ezt például az úgynevezett sortűzperekben többször is megtette, szakértőt vagy szakértőket kérhetett volna fel, rendelhetett volna ki, vagy tanulmányozhatta volna a hatalmas mennyiségű szakirodalmat. Ez utóbbi tevékenységet a jelen tanulmányban többször, nagy terjedelemben is idézett, Zinner Tiborral közösen elkészített könyvünk – *Koronatanúk jeltelen sírokban* – jelentősen megkönnyítette volna.

A Biszkut felmentő Határozatot jegyző dr. Ott István – főügyészségi ügyész, vezető ügyész – a nyomozás, egyben az eljárás megszüntetésére elégséges indoknak tartotta a Nagy Imre és társai perben tanácsvezető bíróként eljáró – a megtorlás során 18 végrehajtott halálos ítéletet jegyző – dr. Vida Ferenc interjúban[112] elhangzott kijelentéseit, helyesebben hazugságait: a *„Nagy Imre perben sem politikai részről, sem egyéb helyről eligazítást nem kért és nem kapott, őt az eljárás során semmilyen oldalról nem próbálták befolyásolni* [...]". A Határozat készítői ezek után minden részletezés nélkül megállapítják, hogy Vida Ferenc fent idézett véleménye és álláspontja *„meghatározott pontokon nem állnak összhangban a történeti kutatások eredményeivel"*, de a Vida Ferenc által elmondottakat *„a nyomozás során nem sikerült cáfolni"*.[113]

A Határozat tartalmának ismeretében következtetésként megállapítható:

- A Nagy Imre és társai üggyel kapcsolatban a feljelentők által megfogalmazott – véleményem szerint többségében helyes – állítások megnyugtató cáfolatára az ügyészi szervek elegendőnek tartották a Vida Ferenc véleményére történő hivatkozást.
- A Határozat készítői elmulasztották a történeti kutatások azon eredményeinek az ismertetését, amelyek *„meghatározott pontokon"* nincsenek összhangban az ügyben eljáró Vida Ferenc állításaival, így feltételezhetően részben ellentmondanak annak.

111 Határozat I. pontja, 4–5. o., lásd *3. melléklet.*

112 Az Ügyészség által nem szó szerint idézett interjút Vida Ferenccel 1989. március-áprilisában készítették. Megtalálható az Országos Széchenyi Könyvtár 1956-os Intézet Oral History Archívumában. Az interjút készítették: Borenich Péter, Faragó Jenő.

113 Határozat, 4. o., lásd *3. melléklet.*

És nem kapunk választ a kérdésre: Ha a Blaski József és társai, valamint a Tóth Ilona és társai ügyekben – a Határozat szerint – *„áttekintették"* a *„bűnügyekkel"* kapcsolatos iratanyagokat, akkor miért nem tették ezt meg a Nagy Imre és társai ügy esetében?[114]

A fentiekre történt hivatkozással az eljárást dr. Ott István bizonyítottság hiányában – 2014. szeptember 26-án – megszüntette. Szilágyi György és dr. Apáti István a nyomozást lezáró döntés ellen – a Be. 195. §-ának 1. bekezdése alapján – még csak panasszal sem élhetett.

Miután Biszku Béla tevékenységének a jogszolgáltatás keretein belüli „értékelése" elől az ügyészi szervek nem térhettek ki, 2013 októberében egy újabb vádiratot nyújtottak be. Azonban, míg az illetékes ügyészségek a nyilvános megnyilatkozásaikban hangsúlyosan Biszku Béla megtorlásban játszott szerepének bírósági eljárás keretében történő vizsgálatát ígérték, valójában bizonyítottság esetén az életfogytiglani fegyházbüntetés kiszabására tett indítványt az 1. vádpontra – „felbujtóként, több ember sérelmére elkövetett szándékos emberöléssel megvalósított háborús bűntett" – alapozták. A Fővárosi Törvényszék 2014. május 13-án meghozott ítéletében Biszku Bélát többek között az idézett 1. számú vádpontban is bűnösnek találta,[115] és halmazati büntetésként 5 év és 6 hónap börtönbüntetésre, továbbá 10 év közügyektől eltiltásra ítélte. Az életfogytiglani fegyházbüntetésnél sokkal enyhébb büntetést az eljáró bíróság többek között azzal indokolta, hogy a vádlott „terhére rótt bűncselekmények központi elemét képező háborús bűntett elkövetése óta több, mint fél évszázad telt el, a vádlott ma már idős, láthatóan fizikailag és szellemileg megfáradt, megroppant egészségű ember. [...] Büntetésének kevéssé az egyéni, sokkal inkább az általános visszatartás igényének kell megfelelnie, és azt az elvet szükséges nyilvánvalóvá tennie, hogy a nemzetközi jog hadi és humanitárius szabályainak durva megszegésével megvalósított súlyos bűntettek elkövetőinek büntetőjogi felelőssége – teljen el bármilyen hosszú idő is a felelősségre vonásig – nem enyészhet el".[116]

Az ügyészség, ragaszkodva az életfogytiglani fegyházbüntetés kiszabásához, fellebbezést nyújtott be. Az ügyben másodfokon eljáró Fővárosi Ítélőtábla 2015. június 1-jén az elsőfokú ítéletet hatályon kívül helyezte, és új eljárást rendelt el.

A megismételt eljárásig tartó időszakban az ügyészség nem változtatott a vádpontokon, de a nyilvános közleményeiben változatlanul a megtorlásban főszerepet játszó belügyminiszter felelősségre vonását ígérte.

114 Határozat, 5–6. o., lásd *3. melléklet*.

115 A Fővárosi Törvényszék 41(I.)B.2158/2013/29. számú ítélete. A vádlottat a bíróság bűnösnek találta továbbá: kettő rendbeli bűnpártolás bűntettével megvalósított háborús bűntettben; lőszerrel visszaélés bűntettében; a kommunista rendszer bűneinek nyilvános tagadása bűntettében.

116 Uo. 88. o.

Az eljáró ügyészi szervezet tette ezt a vádpontokban rögzített tényállást megerősítő elsőfokú ítélet tudatában. A vádpontok megváltoztatására, pontosítására nem került sor. Véleményem szerint a fő ok az lehetett, hogy Biszku megtorlásban való részvétele ügyében az ügyészség nem tudott „kikecmeregni" a 2014-ben hozott – Vida Ferenc „halálbíró" kizárólagos véleményére alapozott – döntése „fogságából".

Történt ez később is a megismételt eljárás szakértőinek – dr. Mikó Zsuzsanna levéltáros-történész, Zinner Tibor jogtörténész és e tanulmány hadtörténész szerzője – szakvéleményei ismeretében.

Pedig az ügyészi szervezet döntésre jogosult illetékesei ekkor már tisztában lehettek azzal, hogy 2014-ben rossz döntést hoztak, a megtorlás „karmesterének" tevékenysége jól dokumentált. Ezzel ellentétben – amint arra az eljáró ügyészek figyelmét előre felhívtam – Biszku Bélának a salgótarjáni sortűzben és a Budapesten, a Nyugati pályaudvarnál történt fegyverhasználatban való közvetlen részvétele, így büntetőjogi felelőssége – tehát az 1. számú vádpont – bizonyítása a történelmi tények és az azok figyelembevételével korábban született alapítéletek ismeretében lehetetlen.[117] Ezzel a vádirat készítői is tökéletesen tisztában lehettek, hiszen a megismételt elsőfokú eljárásban – a bíró értékelése szerint – a vádat képviselő ügyész ezt meg sem próbálta bizonyítani. Ezért, az idő múlásában is bízva, elfogultságra hivatkozva, a személyem kizárására tettek javaslatot. A bíróság értékelése szerint a Horváth Miklóssal „szemben bejelentett elfogultsági kifogásnak egyetlen célja van: megakadályozni, hogy a bíróság az ő szakértelmére alapozza az ítéletét, mivel az egyáltalán nem támasztja alá a vádat".[118]

Így 2015. december 17-én a megismételt elsőfokú eljárásban a Fővárosi Törvényszék a „felbújtóként, aljas indokból és célból, több ember sérelmére elkövetett szándékos emberöléssel megvalósított háborús bűntett" vádja – értsd jól, nem a megtorlásban játszott szerepe és tevékenysége – alól felmentette, s a három-, illetve kétrendbeli bűnpártolás elkövetésével megvalósuló háborús bűntettben, lőszerrel való visszaélésben, s végül a kommunista rendszer bűneinek

117 Salgótarjánban 1956. december 8-án a szovjet parancsnok a tűzparancsot Mrázik János karhatalmista egyéni elhatározása szerint leadott figyelmeztető lövéseinek hatására adta ki. Budapesten a Nyugati pályaudvarnál 1956. december 6-án történteket az ügyben 2003-ban másodfokon eljáró bíróság – a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága – a Bf.I.1456/200/6. számú február 20-án jogerős ítéletével fegyverhasználatnak – tehát nem sortűznek – minősítette. Forrás: A Fővárosi Törvényszék 41(I.)B.2158/2013/29. számú ítélete 12–30., 33–35., 63. o.

118 Fővárosi Törvényszék 25B.766/2015/117. Ítélet a Biszku Béla elleni bűnügyben, Elutasított indítványok 173–175. o. http://www.horvathmiklos.eu/documents/kiser_es_kisert_a_mult/4_reszlet_az_iteletbol.pdf (Letöltés: 2024. 09.19.)

nyilvános tagadásában bűnösnek találta, amiért két év, három évre felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte.[119]

„A Kúria 2016. február 2-án megtartott nyilvános ülésén, a több emberen elkövetett emberöléssel megvalósított háborús bűntett és más bűncselekmények miatt Biszku Béla ellen folyamatban levő büntetőügyben alaposnak találta a legfőbb ügyész törvényesség érdekében benyújtott jogorvoslatát és a Fővárosi Ítélőtábla 6.Bf.261/2014/17. számú – a Fővárosi Törvényszék 42(I.)B.2158/2013/29. számú hatályon kívül helyezést kimondó és az I. fokú bíróságot új eljárásra utasító – végzéséről megállapította, hogy az törvénysértő."[120] Az új büntetőeljárás végén a Fővárosi Törvényszék kihirdetett ítéletben ismételten elmarasztalta a vádlottat, amivel szemben mind az ügyész, mind a védő fellebbezett, a másodfokú eljárás elmaradt, mivel Biszku elhunyt" – foglalta össze a „végjáték" történéseit a kiváló jogtörténész, Zinner Tibor.[121]

119 Krahulcsán: *Biszku.* 188. o.

120 Tájékoztató a legfőbb ügyész által a törvényesség érdekében benyújtott jogorvoslati indítvány elbírálásáról a Bt. III.1604/2015. számú ügyben, 2015. február 2. 1. o. http://kuriabirosag.hu (Letöltés: 2016. 02. 15.)

121 Zinner Tibor: „Viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma". Adalékok Biszku Béla portréjához. *Veritas Évkönyv,* 2. (2014) 1., 313. o. https://epa.oszk.hu/02300/02308/00002/pdf/EPA02308_veritas-evkonyv%202015_299-316.pdf (Letöltés: 2024. 09. 19.)

Felhasznált irodalom

A „Jelcin-dosszié". Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György és Rainer M. János. Ford.: Gál Éva, N. Goller Ágota és Páll Erna. Budapest, Századvég Kiadó – 56-os Intézet, 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. 1956. november 11. – 1957. január 14. Szerk.: Balogh Sándor, Némethné Vágyi Karola, Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei. Szerk.: Soós László. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997.

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel – Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991.* Budapest, 1956-os Intézet, 2000.

Bócz Endre, dr.: *Négy évtized az ügyészségen. Pályám emlékezete.* Budapest, Pallas Páholy Kulturális és Kiadói Kft., 2010.

Borenich Péter – Faragó Jenő: „Nagyon sok embert halálra ítéltem ..." Dr. Vida Ferenc bíró életének egyetlen interjúja. https://borenichpeter.hu/dokumentum-osszeallitasok-tenyfeltaro-riportok/irott-osszeallitasok/89-nagyon-sok-embert-halalra-iteltem-dr-vida-ferenc-biro-eletenek-egyetlen-interjuja (Letöltés: 2024. 09.19.)

Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerk.: Hegedűs B. András, Kende Péter, Rainer M. János és S. Varga Katalin. Ford.: Gál Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

Gati, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom.* Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Horváth Attila: Biszku Béla. A puha diktatúra kemény kádere. *Rubicon*, 21. (2010) 6., 36–39. o.

Horváth Miklós – Zinner Tibor: *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben – Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténeteihez* (CD melléklettel). Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958.* Budapest, Történeti Hivatal, 2001. 199–240. o.

Horváth Miklós: *Maléter Pál.* Budapest, Osiris – Századvég – 1956-os Intézet, 1995.

Horváth Miklós: *Maléter Pál, 2. javított kiadás.* Budapest, H&T Kiadó, 2002.

Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1981.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéből, 1. kötet. Szerk.: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János, dr. Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1992.

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest, Püski – Kortárs, 1997.

Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan.* Nyíregyháza, Bibliotéka, 1989.

Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, L'Harmattan Kft., 2014.

Krahulcsán Zsolt: *Biszku – A megtorlás belügyminiszterének életrajza.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2022.

Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. december – 1959. február. A magyar–jugoszláv kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1997.

Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések, 1956–1957.* Budapest, Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány 2006.

Novák Tamás – Skrabski Fruzsina: *Beszéltem hősökkel.* http://mandiner.blog.hu/2010/10/23/56_bejott_a_szobamba (Letöltés: 2024. 10. 01.)

Révész Béla: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). In Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. 387–399. o. (Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, 76)

Szakolczai Attila: *A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről.* Budapest, 1956-os Intézet Évkönyv, 1994.

Zinner Tibor: „Viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma". Adalékok Biszku Béla portréjához. *Veritas Évkönyv,* 2. (2014) 1., 299–316. o.

Zinner Tibor: A Kádár-uralom legtitkosabb törvénysértő testülete. *Jogtörténeti Szemle,* 20. (2022) 4., 24–31. o.

Melléklet

1. melléklet

BELÜGYMINISZTÉRIUM
II/8. Osztálya.

SZIGORÚAN TITKOS!

T E R V E Z E T
Nagy Imre és társai ügyében a vizsgálat befejezésével kapcsolatos intézkedésekről[122]

I. Az ügy lezárásával kapcsolatos feladatok:

1./ Az ügyben terheltként szereplő személyekre el kell készíteni a „terheltként való felelősségrevonásról szóló határozat"-ot. /A Bp. 91/B. §. /1/ bekezdése alapján./

Határidő: január 10.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

2./ Minden terhelt ügyében elkészíteni a „Nyomozás befejezéséről" szóló határozatot. /A Bp. 135. §. alapján./

Határidő: január 10.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

3./ Münnich Ferenc, Apró Antal, Földes László elvtársakat néhány a vizsgálat előtt még nem eléggé tisztázott kérdésben meg kell kérdezni.

Határidő: január 10.
Felelős: Rajnai Sándor rny. alez.

4./ A dokumentációs albumokat el kell készíteni és az ügy iratai hoz csatolni.

Határidő: január 15.
Felelős: Rajnai Sándor rny. alez.

5./ A terhelteknek át kell adni a saját ügyükre vonatkozó vizsgálat során keletkezett anyagokat, jegyzőkönyvek, egyéb tárgyi bizonyítékok - tanulmányozás végett.

Határidő: január 20.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

122 Eredeti másolat a szerző birtokában. Forrás: Történeti Hivatal (új nevén Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár). Vizsgálati iratok 150000/85. 10–13. o.

6./ Az anyagtanulmányozás után jegyzőkönyvileg ki kell hallgatni a terheltet, van-e észrevétele, indítványa.
Határidő: január 25.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

7./ Amennyiben a terheltnek az ügyével kapcsolatban van indítványa és ezzel a vizsgálatot folytató szerv nem ért egyet, akkor ezt az indítványt határozatilag el kell utasítani.
Határidő: január 26.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

8./ A terheltnek át kell adni a jóváhagyott védői névsort, hogy azok közül védőt választhasson.
Határidő: január 28.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

9./ A kiválasztott védőket az igazságügyminiszter Elvtárs figyelmezteti a szigorú titoktartásra.

10./ A terhelteket az ügyész elvtárs jegyzőkönyvileg kihallgatja.

11./ Engedélyezni kell a terhelteknek, hogy a védőügyvédjeikkel beszélhessenek az ügyükről. /A beszélgetést a vizsgáló jelenlétében folytatják le./
Határidő: január 30.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

12./ Losonczy Géza halotti kivonatát be kell szerezni - amit zárt borítékban a tanácsvezető bírónak adunk át.
Határidő: január 20.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

13./ Meg kell határozni a tárgyalásra megidézendő tanúk körét.
Határidő: január 10.
Felelős: Rajnai Sándor rny. alez.

14./ Az ügyben el kell készíteni a vádiratot.

II. Az ügyben szereplő terheltekkel rendszeresen foglalkozni kell a tárgyalásig.

Az ütemtervet kell készíteni a terheltek, illetve a tanúk ismételt kihallgatására.
A terv tartalmazza:
- terhelt kihallgatása; mikor, milyen kérdésre,
- tanú kihallgatása; mikor, milyen kérdésre,
- esetleges szembesítés - kit, kivel, milyen céllal, milyen kérdésben,
- bizonyítékok rendezése - dokumentum jogierejűvé tétele.

Határidő: január 2.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

III. Egyéb feladatok:

1./ Vizsgálati terv elkészítése a terheltek /tanúk/ kihallgatásához, amely - alapulvéve a terheltek vádpontjait - az alábbiakat tartalmazza:
- terhelt és tanúk vallomása, bizonyítékok és annak megjelölése, hogy ezek az anyagok melyik dossziéban, melyik oldalon találhatóak meg.

Határidő: január 8.
Felelős: Rajnai Sándor rny. alez.

2./ Javaslatot kell készíteni a tárgyalási jegyzőkönyvvezetőre.

Határidő: január 10.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

3./ Tárgyalás biztosítási tervét elkészíteni.

Határidő: január 20.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

4./ Javaslatot készíteni a tárgyalás technikán történő hallgatására vonatkozóan.

Határidő: január 10.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

5./ A terheltek fogdarezsimjének felülvizsgálása - élelmezés, orvosi ellátás, stb.

Határidő: folyamatos
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

6./ A cellák rendszeres ellenőrzése.
Határidő: folyamatos.
Felelős: Csete József r. alez.

7./ Az ügy jugoszláv vonatkozású anyagából jelentés készítés.
Határidő: január 15.
Felelős: Rajnai Sándor rny. alez.

8./ Az igazságügyi kommüniké szövegét, illetve az ezzel kapcsolatos javaslatot elkészíteni.
Határidő: január 20.
Felelős: Rajnai Sándor rny. alez.

9./ Az ügy néhány terheltjének levelet kézbesítünk a Romániában tartózkodó hozzátartozóiktól. Ezzel kapcsolatos javaslatot elkészítjük.
Határidő: január 10.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

10./ Javaslatot kell készíteni a többi csoportos ügyeket tárgyaló polgári, illetve katonai bírósági tanács tagjaira.
Határidő: január 15.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

11./ A többi csoportos ügyekben elő kell készíteni az ügy lezárását, illetve a vádirat tervezeteket.
Határidő: január 20.
Felelős: Szalma József rny. őrgy.

[Aláírták]

Rajnai Sándor rny. alez.
főosztályvezető h.

Szalma József rny. őrgy.
osztályvezető

2. melléklet

BELÜGYMINISZTÉRIUM
II/8. Osztálya.
23-102/58

SZIGORÚAN TITKOS!

J E L E N T É S
Budapest, 1958. január 22-én[123]

Miniszter Elvtárs jelentem, Nagy Imre és társai ügyének vizsgálatában, a terheltek őrzésében, valamint a bírósági tárgyalásuk levezetésében, a tárgyalás zavartalan lefolyásának biztosításában az alábbi elvtársak vesznek részt:

A terheltek vizsgálatáért felelősek:

Ferencsik József rny. ezds.	/Nagy Imre/
Madarász Gyula rny. alezr.	/Donáth Ferenc/
Rajki Sándor rny. alezr.	/Szilágyi József/
Dömény József rny. őrgy.	/Vásárhelyi Miklós/
Antal Sándor rny. szds.	/Jánosi Ferenc/
Halustyik István rny. szds.	/Maléter Pál/
Matelka István rny. szds.	/Tildy Zoltán/
[macskaköröm]	/Kopácsi Sándor/
Könczöl István rny. fhdgy.	/Gimes Miklós/
dr. Antal József rny. hdgy.	/Király Béla/

A terheltek biztonságos őrzéséért felelősek:

Csete József r. alezr.	alosztályvezető
Takács [olvashatatlan] r. hdgy.	őrsparancsnok
Breznai János r. törm.	őrsparancsnok
Szilágyi Sándor r. törm.	őrsparancsnok
Pénzváltó László r. törm.	őrpk, helyettes
Hegyi Sándor r. törm.	őrpk, helyettes
Módra István r. törm.	körletparancsnok
Makó Imre r. őrm.	körletparancsnok

123 Eredeti másolat a szerző birtokában. Forrás: Történeti Hivatal (új nevén Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár), Vizsgálati iratok 150000/85. 10–13. o.

Csete Sándor r. szkv.	felkisérő
Hegyi István r. törm.	körletőr
Váradi Béla r. törm.	körletőr
Spirosz Janisz r. törm.	körletőr
Bata Béla r. szkv.	körletőr
Szabados István r. szkv.	körletőr
Táborita László r. törm.	körletőr
Őri Károly r. szkv.	körletőr
Nyerges István r. őrm.	körletőr
Varga Sándor r. tiz.	körletőr
Farkas Sándor r. törm.	körletőr

Az ügyet tárgyaló bíróság tagjai:

Tanácsvezető szakbíró:	dr. Radó Zoltán
Népbírók	Sulyán György
	Bíró Mihály
	Lakatos Péterné
	Fehér Kálmán
Jegyzőkönyv vezető:	dr. Lengyel Zoltán
Ügyész:	dr. Szalai József
	dr. Béres Miklós

A terheltek által választott védőügyvédek:

dr. Virág László	/Nagy Imre/
dr. Szilágyi István	/Jánosi Ferenc/
dr. Révai Tibor	/Maléter Pál/
[macskaköröm]	/Gimes Miklós/
dr. Zalán Kornél	/Tildy Zoltán/
[macskaköröm]	/Szilágyi József/
dr. Bajor László	/Kopácsi Sándor/
[macskaköröm]	/Vásárhelyi Miklós/
dr. Kádár Pál	/Donáth Ferenc/
[macskaköröm]	/Király Béla/

A bírósági tárgyaláson a terheltek őrzéséért felelősek:

Csiki István rny. őrgy.	/Nagy Imre/
Zsótér Sándor rny. fhdgy.	/Jánosi Ferenc/

Kádár János rny. fhdgy.	/Maléter Pál/
dr. Antal József rny. szds.	/Gimes Miklós/
Szokolai Géza rny. szds.	/Tildy Zoltán/
Kőnig Zoltán rny. szds.	/Szilágyi József/
Tóth János rny. szds.	/Kopácsi Sándor/
Kovács János rny. fhdgy.	/Vásárhelyi Miklós/
Pekár József rny. őrgy.	/Donáth Ferenc/

A tárgyalóteremben belső biztosítást végez:

Puskás Róbert rny. szds.
Virág György rny. szds.
Széplaki András rny. fhdgy.

Külső biztosítást végez:

Pénzváltó László r. tőrm.
Hegyi Sándor r. tőrm.

A tárgyalás anyagát technikán rögzíti:

Varjú Jenőné rny. fhdgy.
Bátky Mária rny. hdgy.

Kézzel aláírta: Szalma József r.ny. őrnagy.

3. melléklet

BUDAPESTI NYOMOZÓ ÜGYÉSZSÉG

1056 Budapest, Belgrád rakpart 5. · 1461 Budapest, Pf. 65.
Tel.: +361-483-2670 · BM 15-612, 15-707, 15-801
Fax: +361-483-2670 – 219. mellék · BM 15-810

Nyom.1964/2013.

HATÁROZAT

A kényszervallatás bűntette és más bűncselekmények miatt Szilágyi György és dr. Apáti István feljelentése alapján indult bűnügyet a Be. 190. §-a (1) bekezdésének b) pontja alapján – mivel a nyomozás adatai alapján nem állapítható meg bűncselekmény elkövetése és az eljárás folytatásától sem várható eredmény –

megszüntetem.

A határozatot Szilágyi György és dr. Apáti István feljelentő részére azzal küldöm meg, hogy ellene a Be. 195. §-ának (1) bekezdése alapján panasznak nincs helye.

INDOKOLÁS

Szilágyi György és dr. Apáti István feljelentést tett a Legfőbb Ügyészségen Biszku Béla ellen felbujtóként elkövetett szándékos emberölés bűntette, felbujtóként elkövetett súlyos testi sértés bűntette, felbujtóként elkövetett kényszervallatás bűntette, felbujtóként elkövetett jogellenes fogvatartás bűntette, hűtlenség bűntette, illetve felségsértés a Magyar Állam területe ellen, valamint bűnpártolás bűntette miatt.

A feljelentők beadványukhoz mellékelték Horváth Attilának a RUBICON című történelmi magazin 2010/6. számában megjelent cikkét, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő megtorlásokban kivégzett személyek listáját.

A feljelentés szerint Biszku Béla a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány tagja, és mint ilyen megbízva a belügyek vezetésével 1956. november 4-e után Kádár János egyik bizalmi emberének számított. Mint belügyminiszter közvetlenül irányította a forradalom utáni megtorlást, napi rendszerességgel kapott jelentést az ügyek állásáról, a kegyetlen büntetéseket az osztályharc éleződésével indokolta, de valójában arra törekedett, hogy kizárja 1956 megismétlődését.

A feljelentésben foglaltak szerint Biszku Béla a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság Politikai Bizottsága részére 1957-ben előterjesztést készített „Jelentés a belső reakció elleni harc feladatairól" címmel, amelyet 1957. július 2-án mondott el.

A feljelentés szerint ebben Biszku Béla elismerte, hogy a megtorlások irányításában vezető szerepe van.

A feljelentők szerint Biszku Béla a minél súlyosabb ítéletek elérése érdekében nyomást gyakorolt az igazságügyi szervekre és az ügyészségre is.

2

Biszku Bélának a feljelentők álláspontja szerint közvetlen szerepe volt Nagy Imre és társai ellen folyó per alakulásában is, ő volt az, aki 1957. augusztus 27-én Moszkvában megszerezte a szovjet fél jóváhagyását – többek között a szovjet legfőbb ügyésszel és a KGB elnökhelyettesével folytatott tárgyalásain – a Nagy Imre és vádlott társai elleni per vádiratára. A feljelentők szerint az 1961-ig tartó megtorlások áldozatai közé tartozott Tóth Ilona és Mansfeld Péter is.

Álláspontjuk szerint Biszku Bélának felbujtóként közvetlen ráhatása volt arra, hogy az 1956 utáni megtorlásokban tömegeket tartottak jogellenesen fogva, illetve engedélyezte, majd szemet hunyt a kényszervallatások, súlyos testi sértések felett.
A feljelentésben kifejtettek szerint Biszku Béla állami szolgálatával, hivatalos megbízatásával visszaélve külföldi kormánnyal vagy külföldi szervezettel kapcsolatot vett fel, illetve tartott fenn, és ezzel Magyarország függetlenségét, területi épségét vagy alkotmányos rendjét veszélyeztette.

A feljelentés alapján a Budapesti Nyomozó Ügyészségen Nyom. 375/2012. számon indult eljárásban (alapügy) a nyomozó ügyészség Biszku Béla ellen vádat emelt felbujtóként elkövetett, aljas indokból és célból, több ember sérelmére elkövetett emberöléssel, felbujtóként elkövetett, életveszélyt okozó testi sértés bűntettének kísérletével, és 2 rendbeli felbujtóként elkövetett, aljas indokból és célból elkövetett súlyos testi sértés bűntettének kísérletével megvalósított háborús bűntett, valamint lőszerrel visszaélés bűntett miatt.

Egyebekben a feljelentésben szereplő egyéb cselekmények vonatkozásában a nyomozást az ügyészség Nyom.1964/2013. számra elkülönítette.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni megtorlás átfogó és teljes vizsgálata nyilvánvalóan meghaladja egy büntetőeljárás kereteit. Köztudomású tény – ahogy ezt a feljelentés is tartalmazza – hogy az 1956. október 23-a és 1956. november 11-e közötti eseményeket követő években az 1956-os eseményekkel kapcsolatosan többtízezer ember ellen indítottak büntetőeljárást, ítéltek el, internáltak és – a folyamatosan bővülő kutatások eredményei alapján állítható – több mint 300 embert kivégeztek.

A feljelentésben foglaltak alapján – egyéb konkrét adat hiányában – a Nagy Imre és társai elleni eljárás, a Tóth Ilona Gizella és társai elleni eljárás és a Blaski József és társai elleni eljárás – mely ügyben Mansfeld Péter vádlottként szerepelt – vonható értékelés alá.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a hatalom ún. „jogi megtorlást" alkalmazott, ennek állomásai a következőkben foglalhatóak össze:

1. 1956. november 12-én születik meg az 1956. évi 22. törvényerejű rendelet az egyes bűncselekmények tekintetében a büntetőeljárás egyszerűsítéséről. A megalkotott jogszabály alapján vádirat nélkül volt bíróság elé állítható, akit szándékos emberölés, rablás, lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűntett miatt értek tetten. A bíróság az ügy tárgyalására nem tűzött határnapot, nem bocsátott ki idézéseket, az ügyész szóban terjesztette elő a vádat.

3

2. 1956. december 11-én az 1956. évi 28. majd 2 nappal később annak kiegészítése, a 32. törvényerejű rendelet vezette be a rögtönítélő bíráskodást, azaz a statáriumot. A rögtönítélő bíráskodás hatálya számos bűncselekményre kiterjedt. Valamennyi a rendeletben felsorolt bűncselekményre a bíróság a bűnösség megállapítása esetén egyúttal halálbüntetést is kiszabott, kivétel volt ez alól, ha a halálbüntetés alkalmazását a köznyugalom helyreállítása és a társadalom rendjének védelme nem tette szükségessé, vagy ha az elítélt a 20. életévét még nem töltötte be a cselekmény elkövetésekor. Ekkor 10 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztés volt kiszabható.
A 6/1956-os kormányrendelet tartalmazta a rögtönítélő bíráskodás részletes szabályait. Az eljárás leghosszabb időtartama háromszor huszonnégy óra lehetett, az eljárás a szóbeliségre és a nyilvánosság teljes kizárására épült. A tárgyaláson az ügyész szóban terjesztette elő a vádat, a bíróság ítélete ellen fellebbezésnek nem volt helye. Az elítéltet kegyelemre az eljáró bíróság ajánlhatta, ám amennyiben úgy látta, az elítélt nem jogosult a kegyelemre, a büntetést az ítélet kihirdetését követő két órán belül végre is hajtatta.

3. Az 1957. évi 4. törvényerejű rendelet foglalta magában a gyorsított büntetőeljárás szabályait. A rendelet következtében a megyei bíróságokon és a fővárosi bíróságon létrejöttek az úgynevezett külön tanácsok. Hatáskörükbe az államrend elleni szervezkedés, a lázítás, a hűtlenség, a betöréses lopás és a közlekedés szándékos veszélyeztetése tartozott. A gyorsított eljárásban elbírált bűntettek büntetése halál volt. Kivételes esetben a bíróságok életfogytiglani vagy 5-től 15 évig terjedő szabadságvesztést kiszabhattak.

4. 1957. április 6-án hatályba lépett az 1957. évi 25. törvényerejű rendelet, mely alapján felállították a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsát. A Tanács egy, a Legfelsőbb Bíróság elnöke által kijelölt hivatásos bíróból és négy, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által megválasztott népbíróból állt. A Legfelsőbb Bíróság elnöke első fokon bármilyen ügyet ide utalhatott, a legfőbb ügyész itt emelhetett vádat, valamint vádirat nélkül bárkit a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa elé állíthatott. Alkalmazhatók voltak a gyorsított eljárás szabályai, a Népbírósági Tanács előtt bármilyen első fokon eljáró bíróság által hozott ítéletet megfellebbezhettek, és a vádlott javára bejelentett fellebbezés esetén is fennállt a lehetőség, hogy a bíróság a vádlottra súlyosabb, akár halálos ítéletet kiszabhat.

5. Az 1957. évi 34. törvényerejű rendelet hozta létre a megyei népbíróságokat és a fővárosi népbíróságot. A népbírósági tanács egy hivatásos bíróból és két népbíróból állt. A népbírósági tanácsok halálbüntetést, életfogytig, illetve öttől tizenöt évig terjedő börtönbüntetést szabhattak ki.

Az eljárások során a védekezéshez való jogot korlátozták. Ezen eljárások során a legsúlyosabb esetekben csak azok az ügyvédek láthatták el a vádlottak védelmét, akik szerepeltek az igazságügyi miniszter e célból összeállított jegyzékében.

Az országgyűlés 1989 novemberében elfogadta az 1989. évi XXXVI. törvényt, mely az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szólt. E törvény 1. §-a értelmében: Az 1956. október 23. és 1963. április 4. között, a népfelkeléssel összefüggésben elkövetett politikai bűncselekmény, valamint ezzel bűnhalmazatban – a harci cselekmények során – elkövetett emberölés, rablás, közveszély okozás vagy személy elleni erőszak miatti elítélések semmisnek tekintendők. A törvény 2. §-a szerint a bíróság „semmisnek nyilváníthatja az 1. §-ban meghatározott időhatáron belül a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között elkövetett köztörvényes bűncselekmények miatti elítélést." A törvény preambuluma leszögezi: az Országgyűlés e törvényt azért alkotja, mert akik az 1956-os

nemzeti tragédia során hazánk társadalmi átalakulása és függetlensége érdekében felléptek, ezért politikai megtorlás áldozatául estek.

I.
Nagy Imre és társaival szemben a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssel elkövetett bűntett és más bűncselekmények miatt a Legfelsőbb Bíróság dr. Vida Ferenc által vezetett népbírósági tanácsa járt el. A népbírósági tanács TB. NB. 003/1958-18. alszámú ítéletével Nagy Imrét halálra, dr. Donáth Ferencet 12 évi börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt 6 évi börtönre, Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönbüntetésre, dr. Jánossi Ferencet 8 évi börtönre, Vásárhelyi Miklóst 5 évi börtönre ítélte a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette és más bűncselekmények miatt. A halál főbüntetés végrehajtását Nagy Imrén 1958. június 16. napján 05 óra 09 perckor, Maléter Pál kivégzését 05 óra 12 perckor, míg Gimes Miklós kivégzését 05 óra 14 perckor kezdték meg Budapesten.

Köztudomású továbbá, hogy a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának hivatkozott számú ítéletét a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa az 1989. július 6. napján kelt Eln. Tan. B. törv. 660/1989/6. számú határozatával anyagi jogi és eljárás jogi szabálysértések miatt hatályon kívül helyezte és bűncselekmény hiányában valamennyi vádlottat felmentette.

Az eljárás során beszerzett dokumentumok alapján megállapítható, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt vezető testülete – így a Központi Bizottság, melynek politikai bizottsági tagsága révén tagja volt a feljelentett Biszku Béla is – 1957. december 21-én zárt ülésen az alábbiakról döntött:

„A Központi Bizottság megtárgyalta a beszámolót egyes magyar állampolgároknak olyan törvénybe ütköző cselekményeiről, amelyeket az 1956. októberi ellenforradalmi felkeléssel összefüggésben követtek el a Magyar Népköztársaság államérdekei ellen és a Politikai Bizottság javaslata alapján a következőket határozza:

1. A Központi Bizottság tudomásul veszi, hogy a Magyar Népköztársaság igazságügyi szerveinek szabad folyást kell engedni a törvény által előírt büntető eljárás lefolytatására: Nagy Imre, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Fazekas György, Táncos Gáspár és Haraszti Sándor állampolgárokkal szemben.
2. Törvénybe ütköző cselekményeikre eljárási kegyelmet kell biztosítani és nem kell büntető eljárást indítani: Szántó Zoltán, Lukács György, Vas Zoltán, Újhelyi Szilárd és Rajk Lászlóné állampolgárokkal szemben.
3. Szabad folyást kell engedni a büntető eljárás lefolytatására, továbbá: Tildi Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Gimes Miklós, Erdős Péter és a megszökött Király Béla állampolgárokkal szemben. (...)"

Köztudomású tény, hogy a feljelentett Biszku Béla 1957. február 28. napjától 1961. szeptember 13-ig Kádár János vezette kormány belügyminisztere volt, így mint belügyminiszter a nyomozó hatóságok által folytatott eljárásokról jelentéseket kapott, kaphatott, bizonyos eljárási cselekményeket a hatályos törvények szerint jóváhagyott, jóváhagyhatott.

Mindezek ellenére olyan konkrét adatokat az eljárás során nem sikerült beszerezni, melyek kétséget kizáróan bizonyítanák, hogy a feljelentett Biszku Béla a Nagy Imre és társai ellen folyó büntetőeljárás teljes folyamatát és eredményét eljárási szabályokba ütközően koncepciósan irányította és befolyásolta volna, valamint, hogy ilyen tevékenysége folytán annak eredményeként került sor nevezettek elítélésére. Az a cselekmény, hogy a feljelentett Biszku Béla esetlegesen a Nagy Imre elleni vádiratot esetlegesen Moszkvában bemutatta, büntetőjogilag nem értékelhető.

A nyomozás során beszereztük az Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet Oral History Archívumából dr. Vida Ferenc 1989. március-áprilisában készült életútinterjúját. Ezen interjúban dr. Vida Ferenc többször kijelentette, hogy a Nagy Imre perben sem politikai részről, sem egyéb helyről eligazítást nem kért és nem kapott, őt az eljárás során semmilyen oldalról nem próbálták befolyásolni. Dr. Vida Ferenc kijelentette az interjúban, hogy meggyőződése volt, hogy Nagy Imrét el kell ítélni.

Dr. Vida Ferenc az interjúban elmondta, hogy ma is elítélné Nagy Imrét, azt azonban, hogy halálra ítélné, nem állította. Dr. Vida Ferenc kijelentette továbbá, hogy ami a perben történt, azért ő vállalja a felelősséget.

A dr. Vida Ferenccel készített életútinterjúban elhangzottak az interjúalany véleményét és álláspontját jelenítik meg, melyek meghatározott pontokon nem állnak összhangban a történeti kutatások eredményeivel. Azonban az interjúban a Nagy Imre és társai ügyében elhangzottakat egyéb adatokkal a nyomozás során cáfolni nem sikerült.

Mindezek alapján kétséget kizáróan nem állapítható meg, hogy a feljelentett Biszku Béla a Nagy Imre és társai ellen indult büntetőügyben a feljelentésben szereplő bűncselekményeket elkövette volna.

II.

Az eljárás során áttekintettük a Budapest Fővárosi Levéltárának kezelésében lévő BFL XXV. 60. e. 041/1961. jelszám alatt a Blaski József és 5 társa – köztük Mansfeld Péter – bűnügyével kapcsolatos iratanyagokat.

A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és egyéb bűntettek miatt Blaski József és társai ellen Nb.I. 8084/1958. számon büntetőeljárást folytatott. Ennek során a bíróság az 1958. november 21. napján kelt 5. alszámú ítéletével Blaski Józsefet életfogytig tartó börtönbüntetésre, Mansfeld Pétert életfogytig tartó börtönbüntetésre, Furka Lászlót 3 évi börtönbüntetésre, Bóna Rezsőt 8 évi börtönbüntetésre, Egei Attila Gáspárt 4 évi börtönbüntetésre, Holecz Istvánt 6 évi börtönbüntetésre ítélte.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa az 1959. március 19. napján kelt T.Nbf.IV. 13/1959/3. számú ítéletével Budapesti Fővárosi Bíróság ítéletét akként változtatta meg, hogy Mansfeld Pétert a vele szemben megállapított büntettek miatt halálbüntetésre ítélte, Bóna Rezső börtönbüntetésének mértékét 10 évre felemelte, továbbá Holecz István börtönbüntetésének mértékét 5 évre leszállította.

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága az 1990. április 20-án kelt NT.III.34/1990/5. számú határozatával Mansfeld Péter tekintetében mindkét ítéletet semmisnek nyilvánította, arra tekintettel, hogy a politikai, illetve a népfelkeléssel összefüggő bűncselekményeket az 1989. évi XXXVI. törvény 1. §-ában meghatározott időhatáron belül a köztörvényes bűncselekményeket pedig túlnyomórészt ugyancsak a népfelkeléssel összefüggésben, méltányolható körülmények között követte el.

Ezen iratokban arra vonatkozó adat, hogy a feljelentett Biszku Béla bármilyen módon beavatkozott volna a büntetőeljárásba, arról tájékoztatást kért vagy kapott volna, nem merült fel.

III.
Az eljárás során ugyancsak megtekintettük a Budapest Fővárosi Levéltárának kezelésében lévő BFL XXV. 4. a. 164/1957. jelszám alatt a Tóth Ilona Gizella és társai ügyével kapcsolatos iratanyagokat.
A Budapesti Fővárosi Bíróság a gyilkosság büntette és más bűncselekmények miatt Tóth Ilona Gizella és társai ellen B.VII. 164/1957. számon büntetőeljárást folytatott. Ennek során a bíróság az 1957. április 08. napján kelt 46. alszámú ítéletével Tóth Ilona Gizellát halálra, Gyöngyösi Miklóst halálra, Gönczi Ferencet halálra, Molnár Józsefet 8 hónapi börtönbüntetésre, Obersovszky Gyulát 3 évi börtönbüntetésre, Gáli Józsefet 1 évi börtönbüntetésre, Pribelszki Istvánt 6 hónapi börtönbüntetésre, Bagó Gyulát 6 hónapi börtönbüntetésre, Lukács Józsefet 8 évi börtönbüntetésre, Kovács Ferencet 10 évi börtönbüntetésre, Mátéffy Csaba Jánost 1 évi börtönbüntetésre ítélte.
A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa az 1957. június 20-án kelt és ugyanakkor jogerőre emelkedett Nbf.III.5019/1957/96. alszámú ítéletével Tóth Ilona Gizella, Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc esetében az elsőfokú bíróság által kiszabott főbüntetést tekintette irányadónak, Obersovszky Gyulát és Gáli Józsefet halálra ítélte, egyben elrendelte vagyonuk elkobzását.

A Fővárosi Bíróság 2001. február 19. napján kelt, 9.B.56/2001/2. alszámú végzésével a Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. április 8-án kelt B.VII.164/1957/46. alszámú Tóth Ilona Gizellával szemben hozott ítéletét, mely 1957. június 20-án a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa NBf.III.5019/1957/96. alszámú ítéletével emelkedett jogerőre, semmisnek nyilvánította.

Ezen iratokban nem volt található arra vonatkozó adat, hogy a feljelentett Biszku Béla bármilyen módon beavatkozott volna a büntetőeljárásba.

Megjegyzendő még, hogy a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa Eln.tan.B.törv.1491/1992/3. számú határozatában a Blaski József és társai ellen folyamatban volt ügyhöz hasonló ügyek vonatkozásában elvi iránymutatásként kimondta: azok a hivatalos személyek, akik „szabályosan kihirdetett jogszabály és rögtönítélő bírósági eljárást kezdeményező ügyészi vád alapján ilyen eljárást lefolytattak, halálos ítéletet hoztak, bűncselekményt nem követtek el."

A Budapesti Nyomozó Ügyészség az alapügyben vizsgálta a feljelentésben Biszku Bélának tulajdonított szándékos emberölés, szándékos súlyos testi sértés, kényszervallatás, jogellenes fogvatartás és bűnpártolás megvalósulását. Ennek eredményeként vele szemben vádat emelt azon konkrét bűncselekmények tárgyában, melyekben Biszku Béla büntetőjogilag értékelhető, elkövetői magatartása megállapítható volt, a további nyomozás egyéb ilyen esetet nem tárt fel.

A nyomozás adatai, így a történelmi dokumentumok alapján kétségtelen, hogy Biszku Béla szovjet szervekkel kapcsolatot tartott fenn, ezen adatok alapján célja a Magyarországon 1948-49-ben létrejött társadalmi-politikai-gazdasági rendszer fenntartása, az országnak a Varsói Szerződés szövetségi rendszerében tartása volt. Nem állapítható meg, hogy a kapcsolatra Magyarország területi épségének megsértése, vagy nemzetközi jogalanyisága megszüntetése érdekében került volna sor, így e körülmény történelmi, politikai megítélés tárgyát képezheti.

Mindezekre tekintettel a beszerzett iratokban szereplő adatok alapján az elkülönített nyomozás tárgyában az eljárást bizonyítottság hiányában megszüntetem.

Mindez természetesen nyilvánvalóan nincs és nem is lehet kihatással a feljelentésben megjelölt cselekmények, események történelmi és társadalmi megítélésére.

Budapest, 2014. szeptember 26.

Dr. Ott István s.k.
főügyészségi ügyész
vezető ügyész

A kiadmány hiteléül:
Kiadó:

BUDAPESTI NYOMOZÓ ÜGYÉSZSÉG 9. BUDAPEST

A kötet szerzői

Berta Kristóf alap- és mesterszakos tanulmányait a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának történelem szakán végezte, jelenleg pedig a KRE Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Fő kutatási területe a 20. századi hadtörténet és társadalomtörténet, illetve ezekhez kapcsolódóan az egymással hadakozó és az önmagukkal vívódó emberek tevékenységének szerepe, hatása a történelmi eseményekben. Tudományos publikációi megismerhetők az MTMT adatbázisában: https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10076089&view=dataSheet

Csikós Gábor PhD, történész, pszichológus. Doktori fokozatának megszerzése (2019) után a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetének oktatója, 2023-tól a Semmelweis Egyetem Pető András Karának adjunktusa. 2019-től tagja a Történettudományi Intézeten belül működő MTA Lendület 10 Generáció Kutatócsoportnak. Fő kutatási érdeklődése: a vidéktörténet, a pszichiátria és pszichológia társadalmi beágyazottsága. Munkái az academia.edu és a researchgate.net honlapokon is olvashatók.

Dauner Bernát a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. 2018 óta a Benda Kálmán Bölcsészet- és Társadalomtudományi Szakkollégium Történettudományi Műhelyének tagja. Az 1956-ot követő népbírósági perek mellett a másik kutatási területe a magyar királyi Honvédség vegyiharc csapatnemének története. A 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencián munkáját különdíjjal, míg a 36. OTDK-n harmadik helyezéssel jutalmazták.

Galambos István PhD, egyetemi tanulmányait a PPKE BTK-n végezte a történelem–kommunikáció szakpáron, ugyanitt szerezte doktori fokozatát is. 2014-től a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatója. Disszertációját az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai eseményeiről írta. Egyéb főbb

kutatási témái: az 1945. évi földosztás, a hazai kényszerkollektivizálás, munkástanácsok 1956-ban. A Magyar Tudományos Művek Tárában nyilvántartott publikációi: https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10051168

GYÖRGY SÁNDOR történész. MA diplomáját 2012-ben szerezte a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán, hadtörténet szakirányon. Fő kutatási területe az 1956-ot követő megtorlás perei, emellett második világháborús magyar alakulattörténetekkel is foglalkozik. A Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala kutatójaként vett részt a Perek '56 adatbázis elkészítésében. A *Napi Történelmi Forrás Online Folyóirat és Műhely* főszerkesztő-helyettese.

HORVÁTH MIKLÓS prof. dr. habil. DSc, hadtörténész. Tudományos fokozatai: a politikai tudományok egyetemi doktora (1989), a hadtudomány kandidátusa (1996), a Magyar Tudományos Akadémia doktora (2003). 2004-ben habilitált hadtörténelemből. 1990-től a Hadtörténeti Intézet kutatója, 2003–2005 között az intézet igazgatója, nyugállományú ezredes. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK (2005–2019), illetve a Károli Gáspár Református Egyetem BTK (2019–) egyetemi tanára. Honlapja: www.horvathmiklos.eu

KIS JÓZSEF főlevéltáros, az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltárának igazgatója. Főbb kutatási területe a 20. századi politika- és társadalomtörténet, különös tekintettel a politikai természetű büntetőeljárások vizsgálatára és a kommunista diktatúra történetére.

KOVÁCS BALÁZS történész. A Károli Gáspár Református Egyetem történelem alapszakán 2020-ban, történelem mesterszakán 2022-ben szerzett diplomát. 2023 óta a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár kutatási munkatársa, valamint a KRE Történelemtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Fő kutatási területei a történettudományi vitaülések 1949–1989 között, továbbá az 1956-os forradalom és szabadságharc történeti-ideológiai megítélése 1989-ig. Művei a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT): https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10086946

KOVÁCS GÁBOR prof. dr. med., dr. jur., PhD, a SZE Bűnügyi Tudományok Tanszékének vezetője, egyetemi tanár, igazságügyi orvosszakértő. Az Egészségügyi Tudományos Tanács Szakértői Testületének tagja, a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára. Az MTA Köztestületének tagja, az MTA Bűnügyi Tudományok Albizottságának titkára, számos nemzetközi tudományos társaság – többek között a World Association for Medical Law, a Nemzetközi Büntetőjogi

Társaság (AIDP) – tagja. Közel háromszáz tudományos közlemény szerzője. Művei a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT): https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10012745

NOGEL MÓNIKA dr. habil., dr. jur., PhD, a SZE Bűnügyi Tudományok Tanszékének habilitált egyetemi docense, Bolyai János Kutatói Ösztöndíjas kutató. PhD-fokozatát a jogtudomány, habilitációs címét az egészségtudományok területén szerezte. A Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland által felügyelt K-Peritia projekt csoportvezetője, számos nemzetközi tudományos társaság aktív tagja. *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései* című monográfia szerzője. Művei a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT): https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10038974

PÁLHÁZY FERENC a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájának elsőéves hallgatója. A Magyar Népköztársaság történetével kapcsolatos kutatásait 2020-ban kezdte meg. Ugyanezen évtől tagja a Károli Gáspár Református Egyetem Benda Kálmán Bölcsészet- és Társadalomtudományi Szakkollégium Történettudományi Műhelyének. Fő kutatási területe az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő konszolidáció és megtorlás, a fegyveres erőszakszervezetek újjászervezésének története, különös tekintettel a Forradalmi Honvéd Tiszti Karhatalom budapesti alakulatainak szervezésére és tevékenységére.

RIGÓ RÓBERT PhD, történész, szociológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatási osztályvezetője. Kutatási területe: a 20. századi magyar társadalomtörténet és a református egyház története. E-mail címe: rigo.robert@kre.hu; lásd továbbá: https://btk.kre.hu/index.php/rigo-robert

SCHLACHTA BOGLÁRKA LILLA dr. jur., 2021 szeptemberétől a KRE ÁJDI doktorandusza, 2022 szeptemberétől a KRE ÁJK Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet Jogtörténeti Tanszékének tanársegédje. 2022 tavaszától az ÁJK Tudományos Diákköri Tanácsának titkára, valamint a Bocskai István Szakkollégium mentor-oktatója, emellett a DI Minőségbiztosítási Bizottságának doktorandusz képviselője. Angol és francia nyelven középfokon beszél. A PhD-értekezésének tárgyköre a bírói hivatás hazai története (1890–1954). Művei a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT): https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10073553

SZAKOLCZAI ATTILA dr., történész. Kutatói pályáját az 1956-os Intézetben kezdte, majd Budapest Főváros Levéltárában volt a jogszolgáltatási iratok referense. Jelenleg a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatója. Fő kutatási területe az 1956-os forradalom és az arra következő megtorlás.

SZÉCSI ANDRÁS dr., orvos, igazságügyi orvosszakértő. Tanulmányait a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban, valamint a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán végezte. Az igazságügyi orvostani szakvizsga megszerzése óta a Nemzeti Szakértői és Kutató Központ Győri Intézetében dolgozik. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán vendégelőadó az igazságügyi orvostan témaköreiből. Kovács Gábor professzor úr javaslatára és ajánlására lett a jelen tanulmánykötetet közreadó szakmai műhely tagja.

TÓTH J. ZOLTÁN dr. habil., a KRE ÁJK dékánja, az ÁJK Jogelméleti Tanszék tanszékvezetője, egyetemi tanár. A Magyar Kutatási Hálózat (HUN-REN) Tudományos Tanácsának tagja, a Magyar Jog- és Államtudományi Társaság alelnöke, a *Jogelméleti Szemle* főszerkesztője. 15 könyv szerzője, számos egyéb könyv szerkesztője, és több mint 200 tudományos közlemény önálló szerzője. Kutatási területei az élethez és a méltósághoz való jog, a véleménynyilvánítási szabadság, a jogértelmezés és jogi érvelés, valamint az alkotmányelmélet.

TÖRŐ KRISZTINA PhD, klinikai szakpszichológus, igazságügyi szakértő, egyetemi adjunktus. 24 éve praktizál pszichológusként. Kilenc éve különböző hatóságok számára végez pszichológus-szakértői munkát kirendelések alapján. Emellett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Klinikai Pszichológiai Tanszékén oktat klinikai pszichológiai tárgyakat. Jelen kutatást részben a Károli Gáspár Református Egyetem oktatójaként végezte 2023-ig, majd ezt követően külsős oktatóként vett részt a kutatócsoport munkájában. További információk: https://gypszichologia.eu/services/dr-toro-krisztina/

Névmutató

A, Á

Aczél György *ideg- és elmeorvos* 490
Aczél György *politikus* 112, 578
Ács Lajos 224–225
Ács Vendel 244, 252, 270, 273
Ágoston Géza 106, 131
Almási Ferencné Törőcsik Anna (*továbbá mint* Töröcsikné) 251
Ambrus József 479–480, 485
Andi József 176, 180–181
Andropov, Jurij Vlagyimirovics 577, 582
Angyal István 205, 207, 228, 230
Angyal Pál 46, 58, 74–75, 80
Annus néni 537
Antal Gyula (*helytelenül* Antal István) 307–308, 313–315, 319–320, 325, 330
Antal József 592, 619, 621
Antal Sándor 619
Antal Tamás 64, 80
Apáti István 608, 610, 622
Apró Antal 582, 597, 615
Archer, R. P. 114, 136
Argejó Éva 112, 131
Árgyélus Józsefné 429
Aschenbrenner Imre 355, 377, 380
Asztalos János *ezredes* 147, 196, 374
Asztalos János *plébános* 106–107, 129, 131
Asztalos Zoltán 549

B

Babér István 453–454, 457–458, 460–461, 465–467, 471–473
Babér István, id. 457
Babolcsai István 178
Bagó Gyula 627
Bágyi Anna 559
Bajer Mária Magdolna 528
Bajor László 620
Bakács György 341, 348
Bakay Lajos 341
Bak János 171, 231
Bakóczi Antal 462
Bakos Gyuláné 195, 197
Bakos Pál 458
Balassa Irén 440
Balassa János 147, 254, 423, 428–443, 445–446, 449–450
Balassa Jánosné (sz. Kiss Erzsébet) 429, 434, 439
Balassa József 105–106, 131
Balassa László 105–107, 112–114, 119–124, 127–131, 133, 155, 157, 370, 373, 407–408, 410, 454, 469
Balázs Eszter 124, 133
Balázs Gábor 354, 360, 376, 385
Balázs Géza 271, 316–317, 320–321, 324, 327, 330, 344

Balázsi Béla 248
Balázs Teréz 529, 532, 554, 556, 559
Bálint István 110–112, 131
Bálint László 345–346, 348
Balla Lajos 45, 58
Balogh-Ebner Márton 138, 166, 353, 385
Balogh József 200–201
Balogh Károly 413
Balogh László 203, 225–226, 228
Balogh Sándor 576, 613
Balon Ágnes 139
Bank Barbara 481, 483–484, 487, 496
Bán Róbert 186
Barabási Ferenc 244, 250–252, 254, 272–273, 282
Barabás József 513
Barabás Tibor 177, 198
Baranyai Tamásné 507
Bárány János 140, 203–204
Baráth Magdolna 209, 231, 606, 613
Bárdos Artur 106, 131
Bárdossy László 15
Barta Emma 555
Bartók János 224
Bartos Sándorné 501, 508
Bata Béla 620
Bata István 204
Bátky Mária 621
Batonai István 222–223, 526–528, 530, 533–534, 539–540, 546–547, 551–555, 557–560, 562–564, 566
Batonai László 222–223, 526–527, 530–531, 533–534, 536–538, 540, 544–547, 550–551, 553–554, 557–559, 562–564, 566
Bauer, Raymond A. 127, 131
Békési Béla 203
Bende Józsefné 459
Benedek István 107, 113, 118, 121, 131
Benisné Győrffy Ilona 40, 59
Benke Valéria 595
Beöthy Konrád 71–72, 80
Berdár Ilona 507
Berecz György 148
Béres Miklós 458, 620
Berkeczi János 142, 151
Berki Tivadar 208–209
Bernasconi, Sara 113, 134
Berta Béla 462–463
Berta János 500
Berta József 182
Berta Kristóf 6, 8, 50, 58, 98, 103, 147, 166, 246, 254, 275, 423, 629
Bertók Sándor 542
Bihari József 340, 348
Biksza Miklós 353
Binet, Alfred 115–116, 118
Bíró Mihály 581
Biszku Béla 162, 270, 361, 396, 406, 414, 416, 418, 420, 575, 577–578, 581–582, 584–588, 590–592, 594–595, 603, 607–614, 622–623, 625–627
Blaski József 34, 610, 623, 626–627
Bobák József 352–363, 366–370, 374–376, 379–382, 384–385
Bócz Endre 602, 613
Bódi József 187, 188
Bódiné Beliznai Kinga 62, 68, 70, 80
Bodor Istvánné 280
Bodor Péter 119, 135
Bogár János 590
Bognár Ottó 212
Bokodi-Oláh Gergely 145, 166
Bokor János 236, 245, 272–273
Bólya Lajos 95
Bóna Rezső 626
Borbély Rita Katalin 354, 385
Bordás András 189
Borenich Péter 332, 336, 609, 613
Borgos Anna 117, 133
Borhi László 109, 131
Borka Attila 578
Borsi Zoltán 407
Borzák Tibor 333, 336
Botond Gábor 391
Botos Gábor 44, 58
Bozóky István 235
Bögre Zsuzsanna 120, 135

Böszörményi Zoltán 116, 134
Breit József 106, 131
Breuer Dezső 454
Breznai János 619
Brigham, John C. 86, 103
Bruzsa Gábor 456, 460, 464–465, 471
Budavári Zsuzsanna 107, 131
Budvári Róbert 239, 253, 255, 270, 280, 291–295, 297, 299, 302–303, 319, 334
Bujalka István 503, 516
Buri István 181
Burján Imre 514
Bükky Béla 436
Bürgi-Meyer, Karl 95, 103

C

Carson, John 116, 131
Cattell, Raymond 93
Cohen, Adam B. 92, 104
Condie, Lois O. 91, 104
Conrad, Peter 109, 131
Coupland, Robin M. 290, 304
Crighton, David A. 93, 104
Cullen, B. John 128, 131
Cullen, Francis T. Jr. 128, 131
Czakó Kálmán 343
Czecze Lajos 321, 334
Czédli István 176
Czermann Lajos 500
Cziffrik Lajos 482, 486–489, 493–494, 498
Czinege Lajos 162, 361
Czókos Gergely 365, 385

Cs

Csányi Sándor 177
Csépe Valéria 117, 119, 134–135
Csere Katalin 50, 58
Cserna József 378
Csernák János 354–355, 358, 360, 375–377, 380
Csernák Pál 378
Cserna Pál 359, 375, 377–378, 384
Cservák Csaba 62, 80
Cservenka Ferencné 578
Csete Imre 266
Csete József 618–619
Csete Sándor 619
Csicsai Ferenc 481, 496
Csiki István 592, 620
Csíki Lajos 175
Csikós Gábor 4–5, 9, 44, 58, 105, 110, 114, 126, 131–132, 135–156, 166, 399, 419–421, 489, 496, 629
Csillag Ernő 119, 129
Csizmadi Ferenc 207–208
Csobádi Samu 532
Csobai Endre 260, 267, 270
Csonka Tibor 516
Csontos István 307
Csordás János *katonai ügyész* 512, 566

D

Dabronaki Gyula 578
dálnoki Miklós Béla 14
Dancs Lajos 481, 496
Daragó István 307
Daróczi Antalné 512
Dauner Bernát 6, 8, 98, 103, 453, 629
Deák András 401, 404
Demos, Georges D. 127, 134
Déri Ernő 329, 336
Deutsch Erzsébet 454
Dévényi József 534–536, 542–543, 554, 562, 564
Diamant Béla 465–468
Dias-Lambranca, Beatrice 126, 133
DiMaio, Vincent J. M. 284, 289–290, 300, 304
Dimsdale, Joel E. 114, 132
Dobi Károly 195–196
Doboş, Corina 132
Dobrosi Lajos 605
Dóczi Dénes 214
Dóczi József 566

Dombi Béla 244, 250–252, 272–273
Domokos József 162, 361, 581, 584
Donáth Ferenc 575, 577–578, 592, 619–621, 625
Dósa Ágnes 86, 103
Dögei Imre 345
Dömény József 619
Dömény László 272–273
Dudás István 480–485, 487
Dudás József 217–218
Dulles, John Foster 576
Dun Vera 460
Duzs László 307
Dvorcsák László 429
Dvorszki Bálint 307

E, É

Éble Jánosné, özv. 315–316
Eckhardt György 253, 270
Egei Attila Gáspár 626
Egervári Ottó 125
Eghigian, Greg 127, 132
Egresi Zoltán 501, 508
Eisenberg Irén 338
Ekrem Kemál 186
Elek Balázs 45, 58
Entz Béla 338
Eörsi István 205, 230, 344
Eörsi László 7, 205, 227, 230, 233, 236–237, 243, 253, 257–258, 260, 270, 274–275, 277, 284, 304, 500–501, 522, 527, 569
Erdei Árpád 40–42, 53–56, 58, 79–80
Erdei Ferenc 576
Erdélyi Béla 339–340, 348–349
Erdélyi János 482
Erdős András 117, 132
Erdősi Ferenc 175
Erdős Kristóf 172, 481–482, 496
Erdős Péter 578, 625
Erős Ferenc 117, 133
Erős István 98, 453–456, 459–461, 463, 465–466, 468–469, 471–473
Erős István, id. 454

F

Fáber Viktor 319, 342, 344, 513, 518, 520, 566
Fábián Lajos 397
Fajt György 352–353, 355, 358–359, 364, 376–377
Fáncsik György 107, 131, 192–194, 196
Faragó Barnabás 307
Faragó Imre 380
Faragó Jenő 609, 613
Farkas Árpád 210
Farkas Imre 189
Farkas István 355, 365, 380
Farkas Johanna 101, 103
Farkas Miklós 542
Farkas Pál 244, 270, 273
Farkas Sándor *rendőr törzsőrmester* 620
Farkas Sándor *ügyész* 405
Fazekas Eszter 255, 257, 275, 277, 282, 304
Fazekas György 578, 625
Fehér István 234, 244, 250–252, 254, 270, 272, 278
Fehér Kálmán 581, 620
Fejes József Tibor 6, 50, 58, 98–99, 103, 147, 166, 246, 254, 275, 423–427, 429, 432–433, 435–440, 442, 446–447, 449–450
Fekete Béla 436, 446
Fekszi László 486
Felcsuti László 501, 508
Fellegi Tamás 175, 230
Fenyvesi Csaba 44, 60, 279, 304
Ferenczi Józsefné 454
Ferenczi Sándor 94, 98, 112, 116, 132
Ferencsik József 581, 619
Fésüs Ferencné (sz. Bozóki Julianna) 307
Finkey Ferenc 45, 58
Fódi Péter 608
Fodor Pál 218
Fodor Réka 50, 58
Fogarasi Zoltán 258
Folly Gábor 218
Fónagy Zoltán 96, 103

Forgács Anna 339–340, 348
Földes Gábor 98–99, 478–479, 485–486
Földes László 582, 615
Földes Szilveszter 463
Földes Vilmos 78, 239, 253, 256, 270, 280, 291–295, 297, 299, 302–303, 317, 333–335, 441, 465, 467, 472, 490, 492
Földváryné Dr. habil. Kiss Réka (*lásd még* Kiss Réka) 8–9
Főző Endre 397, 404–405, 412, 418
Franz Géza 443, 451
Franyó Ferenc 191–192, 198
Freimann Lajos 271, 276, 308, 313–315, 320, 330
Friss István 579
Furka László 626
Futácsi Endre 208, 212
Futó János 176–177, 186, 192, 197–198, 206–207
Fuzik János 334

G

Gábori Bertalan 139, 159
Gábor László 178
Gagyi József 109, 132
Gágyor Sándor 64
Gajdos István 391–392, 402, 405
Galambos István 6, 9, 99, 103, 146, 166, 172, 246, 275, 477, 629
Gál Andor 512–513, 520
Gáleg Lajos 141, 143, 149–150
Gál Éva 575–576, 613
Galgóczi Zoltán 195
Gáli József 222, 627
Gálik Sándorné (sz. Gavló Rozália) 375–376, 379
Gál József 307
Gál Mihály 514
Ganczaugh Béla 450
Garamvölgyi Vilmos 396
Gárdonyi József 244, 272–273
Gartner Pál 114
Gáspár Lajos 267
Gáspár Sándor 578
Gati, Charles 575, 582, 613
Gáti Gyula 308, 312–314, 320, 325, 328
Gáti Imre 308, 314, 320
Gavló József 351, 355–363, 365–370, 372–384
Gavló Józsefné (sz. Kovács Mária) 356, 359, 375–380, 382–384
Gazsó L. Ferenc 110, 112, 132
Gedra Ferenc 542
Gellért Ádám 607–608
Gémesi István 64
Gerencsér *rendőr tizedes* 535
Gerlei József 203
Germuska Pál 147, 167, 374, 385
Gerő Ernő 186, 204
Gerő Tamás 226, 243, 246
Gimes Miklós 34, 575, 577–578, 598, 600–601, 619–621, 625
Gorbacsov, Mihail Szergejevics 165, 167, 606, 613
Gödöny József 42, 58
Gönczi Ferenc 208, 627
Götz János 251, 427
Gránicz István 404
Grant, Susan 117, 136
Grátz Endre 489
Greenberg, Stuart A. 87, 103
Grisso, Tom 93
Grómusz Mária 307
Grosszmann Frigyes 177, 198
Grósz Tamás 46, 51, 58
Gsell Edéné 437
Guins, George C. 128, 132
Gulyás Ferenc 280
Gulyás Lajos 479, 481–482, 485, 496, 498

Gy

Gyarmati György 209, 231, 391, 413, 419–420
Gyarmati István 76–77, 80
Gyekiczki András 175, 230
Gyenes György 484, 486, 491

Gyimesi Júlia 117, 133
Gyöngyösi János 492–493
Gyöngyösi Miklós 208, 227–228, 627
Gyöngyösi Sándor 472
György Júlia 94, 104
György Sándor 5–6, 9, 51, 58, 107, 119, 132, 137–138, 146–148, 166, 172, 211, 230, 233, 271, 275, 351, 353, 357, 365, 374, 385, 387, 399, 406, 417, 420, 630

H

Háger Tamás 39, 58
Hajagos Csaba 415, 416, 420
Hajdú József 101, 103
Hajdúné Gimes Lili 117
Hajdú Pál 247
Halász Pál 363
Halustyik István 619
Halusz Pál 530, 556, 559
Halusz Pálné 540, 547, 559
Hámori István 199, 219–220, 228, 591, 593, 607
Hamsun, Knut 105, 114, 132
Handó Tünde 61, 80
Hankó Ildikó 332, 336, 341, 348
Hantos László 321
Hanula Zsolt 397, 420
Haranghy László 319
Haraszti Miklós 97, 103, 110, 129, 132
Haraszti Sándor 578, 625
Harazin János 352, 355, 357, 359–361, 363, 374, 376, 378–379, 384
Harmat Pál 97, 103, 112, 132
Harmincz István 353
Harrower, M. 114, 136
Harsányi László 332, 366
Hartmann Józsefné (sz. Német Borbála) 381
Házi Balázs 499, 522
Hegedűs B. András 575–576, 613
Hegyi István 620
Hegyi Sándor 621
Heilbrun, Kirk 91, 104
Henney Árpád 511, 522
Herczeg(h) Benjámin (Benjamin) 219, 228, 591
Hercz Oszkár 115, 123–124, 132
Herke Csongor 44, 60
Hermann Imre 117
Hershey, Douglas A. 126, 133
Holecz István 626
Hollós Ervin 481, 496
Hollósi Sándor 463
Homoki-Nagy Mária 101, 103
Horning Ferenc 374, 399
Hornyák János 413
Horthy Miklós 14
Horváth Attila 388, 395, 417, 420, 608, 613, 622
Horváth Benedek 516
Horváth Gergely Krisztián 110, 131–132, 396, 421
Horváth György 359, 375–378, 382–383
Horváth Ibolya 32, 35–36, 583, 613
Horváth Imre 360, 576
Horváth István 216–217
Horváth Lajos 530, 536
Horváth László *bíró* 65–66
Horváth László *letartóztatott* 515
Horváth Miklós 3–6, 8–9, 31, 36, 44–45, 50–51, 56, 58–60, 77, 79–81, 98–99, 103, 106, 108, 114, 119, 121, 132, 135–136, 145–148, 156, 164, 166–167, 174, 179, 182, 185, 211–212, 218, 223, 230–231, 233, 246, 250, 254, 257, 275–277, 281, 284, 303–305, 320, 336, 344, 348, 357, 385, 396, 399, 406–407, 420–421, 435, 441, 450–451, 454, 465, 475, 489, 496–497, 499, 573–579, 581–587, 593–595, 597–598, 601, 606, 611, 613, 630
Horváthné (Horváth Györgyné sz. Schulcz Mária) 377
Horváth Tibor 15, 36
Horváth Zoltán 244, 270, 273
Hriczu Béla 307
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 576, 596
Huhák Heléna 140, 167

Hunyadi Károly 236, 276, 423, 431, 436, 451, 606, 613
Huss, Ephrat 87, 103
Huszár László 500
Huszár Tibor 112, 133
Huzián István 196–197

I, Í

Idzigné Novák Csilla 52, 59
Igreja, Victor 126, 133
Iliescu, Dragoş 116, 120, 133
Imrédy Béla 15
Incze Gyula 342
Ion, Andrei 116, 120, 133
Iván Kovács László 205–206
Ivasutin, P. I. 582
Ivicz György 203–204, 222
Izsó István 184

J

Jagicza László 208, 227, 231
Jahner-Bakos Mihály 162, 361
Jakab Éva 603, 614
Jakab Károly 132
Jalsovszky Katalin 501, 522
Jankó Piroska 147, 167, 196, 231, 374, 385
Jánosi Ferenc 578, 581, 592, 619–620, 625
Jasper Kázmér 352–353, 355, 357–360, 364, 377–379
Jávor Iván 67–68, 80
Jobbágyi Gábor 227, 230, 499, 522
Jónás Róbert 499, 522
Józsa György 138, 166, 353, 385
Juhász József 308, 312, 314–315, 319, 325, 330
Juhász Pál 108, 113, 122, 133

K

Kaas Albert 113, 133
Kádár János *politikus* 112, 129, 133, 165, 167, 345–347, 406, 479, 574–578, 582, 594–598, 602–604, 606, 622, 625
Kádár János *rny. főhadnagy* 592, 620
Kádár Pál 513, 620
Kahler Frigyes 481–482, 486–488, 496, 573–574, 603, 614
Kalamár József 187, 189
Kállai Gyula 577
Kálmán Dezső 190, 605
Kálmán László 516
Kámán József 511–512
Kampf István 176
Kanyó Bertalan 140, 374, 399
Kapás Pál 555, 558
Kárászy János 204
Karge, Heike 113, 134
Kármán Elemér 94
Károlyi József 463–464, 473
Kaszás Ferenc 162, 361
Katona Géza 53–54, 59
Kelemen Endre 6, 78–79, 106, 119, 122, 128, 130, 136, 155, 157–158, 189, 253–257, 260, 269–274, 284, 290–293, 298–300, 303, 305, 317, 319, 330–335, 337–348, 370, 372–373, 382, 407, 421, 441, 454, 465, 468–469, 475
Kelemen Géza 512
Kelemen Gézáné 270
Keller Éva 86, 103
Keller Károly 177, 198
Keller Márkus 389, 420
Kende István *kórházigazgató* 321–322
Kende István *újságíró* 236
Kende Péter 172, 230, 576, 613
Kenedi András 461, 463–464, 468–469, 471–472, 474
Kengyel Miklós 41, 59
Kenyeres Balázs 71–73, 81, 338, 348
Kerekes Györgyné 501
Kerepesi Miklós 492
Kertész Gábor 460
Kertész Imre 53–54, 59, 94–95, 104
Kertész Tibor 501, 507
Kéthly Anna 226
Kicska János 174, 605

Killen, Andreas 127, 132
Kincses Katalin Mária 250, 275
Kind Kovács, Friederike 113, 134
Király Béla 145, 187, 204, 217, 226–227, 575, 577–578, 592, 619–620, 625
Király Tibor 38–39, 59
Kis József 6, 9, 50, 59, 77, 81, 246, 271, 276, 307–308, 333, 336, 344, 348, 441, 451, 465, 475, 630
Kiss Anita 354, 385
Kiss Antal 479, 486–494, 497
Kiss Dávid 140, 167, 172
Kiss Dezső 595
Kiss Ernő 415–416
Kiss József 113, 136
Kiss Lajos *kézírásszakértő* 54, 59
Kiss Lajosné 241, 258, 264
Kiss Lajos *Sziklai Sándor apósa* (*helytelenül* Kiss András) 234–237, 239–243, 245–254, 256, 258–260, 266, 271, 279–280, 292, 298
Kissné Sindulár Anna 345, 348
Kiss Paszkál 8
Kiss Réka 8–9, 114, 135, 208, 227, 230, 419, 421
Kisszékelyi Ödön 125–126, 128
Klauber István 198
Klein Konrád 515
Klenovszky István 195, 210–211
Klucsó Béla 387, 392–393, 399–400, 413–414, 416–417
Klucsó Ferenc 387–388, 392, 399–400, 413–414, 416–417
Klucsó Ferenc *(tévesen fogvatartott)* 388
Klucsó István 393, 413
Klujber László 595
Kneubuehl, B. P. 290, 304
Kočiūnas, Rimantas 87, 104
Koczán Imre 307
Kocsányi Sándor 505
Kocsis Sándor 190–191
Kohlberg, L. 109, 133
Kohn (*később* Kelemen) Izidor 338
Kokics Béla, id. 139
Kokics Béla, ifj. 5, 51, 58, 119, 132, 137–166, 180, 183, 211, 230, 357, 370, 385
Kollár István 227
Kolompár Béla 387–388, 416
Kolompár Mátyás 387, 390, 392, 394–395, 399, 401–403, 408–409, 411–412, 417–418
Kolonics János 212
Koltai Gábor 124, 133
Komlósy Ferenc 541
Koncz Sándor 387, 390, 404–405, 408, 410–412, 414, 416, 418
Kondorosi Imre 176–177
Konyecsní Lajosné 555
Kopácsi Sándor 146, 179, 217, 578, 582, 591–592, 598, 614, 619–621, 625
Kóródi Károly 488
Korsós József 176
Kósa Ferenc 201–202, 429
Kósa Mária 224
Kósa Pál 178–179, 186
Koszterna Gyula 178–180
Kovács Alajos 507–508, 515
Kovács András 531
Kovács Balázs 6, 8, 212, 230, 499, 630
Kovács Béla 534, 539
Kovács Dezső 214, 458
Kovács Ferenc 627
Kovács Gábor 6, 9, 37, 40, 50, 56–57, 59, 106, 136, 254–255, 260, 276–277, 279, 284, 304–305, 337, 399, 407–408, 410, 418, 421, 441, 450–451, 454, 465, 475, 489, 497, 630, 632
Kovács Imre 214
Kovács István *áldozat, Miskolc* 307, 312
Kovács István *vezérőrnagy* 204
Kovács Janka 112, 117, 133, 136
Kovács János 592, 621
Kovács József 359, 380
Kovács Judit 527
Kovács Lajos 199, 219–220, 228, 607
Kovács Róbert 557
Kovács Sándor 313, 315–317, 325, 327, 329–330, 335

Kovács Veronika 526
Kovács Vilmos 174, 230
Kovai Melinda 117, 133
Kovaljov, A. G. 118, 133
Kő András 339, 343, 348
Könczöl István 592, 619
Kőnig Zoltán 592, 621
Kőrösiné dr. Merkl Hilda 255, 275, 282, 304
Kőrösi Sándor 175–176, 180
Kőrösi Zsuzsanna 389, 420
Kőszegi Sándor 504
Kövecses Ferenc 353
Kövér László 175, 230
Kövér Szilárd 175, 230
Krahulcsán Zsolt 396, 406, 414, 416, 420, 586, 607, 614
Krausz Gyula 177
Krejczi Alajos 514
Kulacsik János 375–376
Kulcsár Kristófné 429
Kulcsár Zsuzsanna 109, 133
Kulima József, id. 368
Kulima Józsefné, ifj. 368
Kurucz Sándor 412
Kviktung Tibor 508, 514

L

Ladányi István 150
Lados Mihály 209
Lados Mihályné 209
Laher, Sumaya 133
Lajtai Vera 481, 485, 496
Lakatos Péterné 220, 581, 620
Lakk Sándorné 526
Lányi Béla 112–113, 133
Lányi Gusztáv 118–119, 133, 135
Lászlófi Viola 112, 117, 133–134, 136
Laurinyecz András 182–183
Lázár Gizella 529
Lázár József 377, 382–383
Lázár Zsuzsanna 529
Le Bonhomme, Fanny 113, 134
Léderer Jenő Tibor 209
Léhman Matild 555
Lemák József 312–313, 326, 328
Lénárd Ferenc 95, 104
Lendvay(i) Dániel 244, 272–273
Lengyel László 313–317, 324–325, 327–331, 334–335
Lengyel Zoltán 401, 403–404, 581, 620
Lenin, Vlagyimir Iljics 118
Letó Károly 461
Leuenberger, Christine 110, 127, 132, 134
Levendel László 111, 134
Linton, Ralph 109, 134
Liszka Mihály 352
Liszt Vilmos 516
Litván György 575, 613
Losonczy Géza 34, 575–577, 616
Loss András 503, 505
Lukács Béla 393
Lukács György 117, 625
Lukácsi Zoltán 481, 483, 496–497
Lukács József 627
Lukács László 500
Lukács Tibor 15

M

Madai Sándor 37, 59
Madarász Gyula 619
Magori Mária 177, 192
Magyar Béláné 429, 438, 449
Magyar Gábor 608
Magyar János 190, 605
Majewska, Magda 116, 134
Major Ákos 15, 202
Major Anna 559
Major Ernő 176, 181–182
Major Éva 529, 532–533, 553, 556, 559–560
Majtényi László 61, 80
Makó Imre 619
Maléter Pál 34, 179–180, 204, 217, 222, 230, 406, 420, 534, 537, 573, 575, 577–578, 585–587, 592, 597–598, 600–601, 613, 619–620, 625

Mama Margit 527
Mansfeld Péter 34, 623, 626
Mány Erzsébet 501, 522
Mária Béla 121, 127, 130, 134
Márity László 234–235, 237, 241, 243–246, 249–251, 258–260, 262–264, 267
Márity Lászlóné 243–244, 258
Markó György 31, 36
Markovits Béla 65
Marks, Sarah 110–111, 132, 134
Marosán György 162, 361, 577, 601–602, 606
Marossy Endre 174–175, 231
Marschal Adrienn 172, 499, 522
Marsiske Dénes 608
Martin Antal 237
Marton István 178
Mátéffy Csaba János 627
Máté János 175, 230
Máté Lajos 486
Matelka István 619
Matešić, Krunoslav 116, 133
Mátrai Sándor 106, 134
Mayer Antal 98–99, 453–456, 458–465, 467–469, 471– 473
Mayer János 456
Mecséri János 146, 174, 190, 231, 604–605
Mecsér József 272–273, 407, 410, 413
Mécs Imre 185, 203–204, 231
Megyeri-Pálffi Zoltán 62, 80
Méhringer Emil 312
Melton, Gary B. 91, 104
Menning Éva 126, 128, 130
Mérei Ferenc 114, 116, 118–119, 134
Mertzné dr. Ujj Gabriella 365
Mészáros József 355, 365, 376, 380
Mészáros József, ifj. 380
Mészáros Judit 117, 119, 134–135
Mészárosné (Mészáros Józsefné) 355, 376, 380
Mezei György 454–455
Mező Imre 196
Mihály István 244, 273
Miklós Lajos 501
Mikojan, Anasztasz 596
Mikó Zsuzsanna 146, 167, 272, 276, 499, 501, 522, 611
Mindszenty József 179, 186
Misley Emese 307
M. Kiss Sándor 208, 227, 230, 479, 481–482, 485–488, 496–497, 573–574, 614
Módra István 619
Mohai István 6, 77–78, 246, 271, 307–308, 310–317, 320–331, 333–335
Molnár Adrienne 389, 420
Molnár Ferenc 488
Molnár Gyula 529
Molnár Imre 603, 614
Molnár Imre *nemzetőr* 461, 463–464, 467, 469, 472
Molnár József 627
Molnár Károly 208–209
Molnár Lajos 307
Molnár László 221, 372–373
Molnár Sándor 178
Moravcsik Ernő Emil 71–72, 81, 105, 120, 134, 280–281, 304
Morocz János 435–437, 446
Mossman, Douglas 91, 104
Motzer Nándor 6, 212, 230, 499–513, 517–521, 523
Motzer Nándor, id. 501
Móza Katalin 257, 275, 277, 304
Müller László 501
Münnich Ferenc 236, 576–577, 581–582, 594, 596–597, 615

N

Nagy András 500
Nagy Artúr 267
Nagy Dezső 413
Nagy Ferenc 414, 415
Nagy Imre 34, 70, 107, 125, 145, 175, 179, 182, 207, 390, 478, 573–582, 585–586, 590, 592–596, 598, 600–601, 607, 609–610, 613–615, 619–620, 623, 625–626

Nagy István *áldozat, Miskolc* 307
Nagy István *tanú* 501, 508
Nagy József *Corvin-köz, Bástya csoport* 202–203
Nagy József *Csepel* 189
Nagy József *Köztársaság tér* 197–198
Nagy Lajos 120, 134
Nagy László *pszichológus* 116
Nagy László *rendőr százados* 243, 249, 250–251
Nagy Mihály 413
Nagymihály Zoltán 499, 522
Nagy Netta 389, 420
Nagy Péter 68, 80
Nagy Sándor 391, 420
Nagy Zoltán 520
Nagy Zsófia 112, 133
Navratil Szonja 64, 81
Négrádi István 555, 558
Neményi József 387–406, 409, 412–419
Neményi Józsefné Lajos Ilona 387, 392–394, 399, 402, 404–405, 416
Neményi Mária 94, 104
Nemes Gyula 514
Nemes Gyuláné 516, 520
Németh Csaba 501, 522
Németh Gábor 514
Németh József 177, 197–198
Németh Lajos 508
Németh Máté 146, 166
Némethné Vágyi Karola 478, 496, 576, 613
Németh Ödön 126
Németh Rita 86, 104
Németh Terézia 456
Neumann József 389
Nezvál Ferenc 162, 272, 361, 414, 578, 581, 584
N. Goller Ágota 575, 613
Nickelsburg László 219, 226, 228–229, 607
Niedermann Éva 520
Nikodémusz József 549, 551
Nogel Mónika 5, 9, 37, 42–44, 53, 60, 281, 304, 631
Novák Tamás 603, 614
N. Varga Éva 501, 522

Ny

Nyárádi Éva 105, 134
Nyerges István 620
Nyers Rezső 578
Nyírő Gyula 107, 113, 120–122, 124, 126–127, 129–130, 134

O, Ó

Obersovszky Gyula 222, 344, 627
Ócsai Lajos 339, 349
Odler János 557, 569
Okváth Imre 31, 36, 226, 230, 573, 613
Oláh József 459–460
Oláh Miklós 140
O'Neill, William F. 127, 134
Onestyák László 184–185, 199, 218
Onódy Lajos 346–347, 349
Orbán Imre 608
Orbán Miklós 220
Orbán Viktor 175, 230
Orenstein, Aviva A. 378, 385
Ornstein Lajos 124, 135
Ortega y Gasset, José 425, 434, 437, 451
Ortutay Gyula 155, 167
Ostoros Gyula 234, 253, 257, 270, 298, 302
Oswald, Lee Harvey 345
Ott István 609–610, 628
Otto, Randy K. 91, 104
Ozsvát Károly 195

Ö, Ő

Ö. Kovács József 110, 114, 131–132, 135, 419, 421
Őri Károly 620
Ötvös Zoltán 280

P

Pajtás István 415
Pálfi László 555
Pálházy Ferenc 6, 8, 223, 231, 525, 631
Pál Ida 457
Pali József 531, 542
Pallagi Anikó 37, 59
Páll Erna 575, 613
Palotás József 211–212, 227
Paloutzian, R. F. 92, 104
Pálvölgyi József 529
Paneth Gábor 513
Pap János 162, 361
Papp Gyula 481, 496
Papp János 530
Papp József *ezredes* 147, 196, 374
Papp József (*lásd* Pópa Papp József)
Papp László 333
Papp Zoltán 388, 391–393
Park, C. L. 92, 104
Paska Elemér 605
Pataki László 329, 336
Patyi István 6, 114, 135, 148, 167, 387–390, 392–408, 410–413, 417–418
Paulusz Sándor 505
Pavlánszki Béláné 326
Pavlov, Ivan 110, 118, 136
Pazár Zoltán 124, 135
Pazsiczky Sándor 591–592
Péch Géza 203, 225–226
Pekár József 592, 621
Pekó Erzsébet 389
Pekó István 387, 389–390, 392, 399–403, 408–409, 411–412, 417–418
Pénzváltó László 619
Pércsi Lajos 175, 231
Peres Zsuzsanna 68, 81
Pesti Endre 516
Péter Gábor 112
Pethő Bertalan 108, 122, 133
Petrila, John 91, 104
Petró Imre 531, 550
Pfliegler Imre 321, 333–334, 336
Pfliegler Kálmán 77–78, 271, 309–312, 314, 317, 319–323, 326–329, 333–334
Pietikäinen, Petteri 122, 135
Pintér István 341–342, 349
Pióker Ignác 112
Piróth Endre 490
Plato, Alexander von 120, 135
Pléh Csaba 117, 119–120, 134–135
Póczik József 520
Polgár Péter Antal 271, 276
Pollák Gyula 461, 472
Pollner György 408, 410
Polt Péter 37, 59
Polyák Petra 331, 336
Pongrátz Gergely 203, 206, 213
Ponomarjov, Borisz 577
Pópa Papp József 137–138, 141–142, 150, 164–165, 180, 183, 577
Popov, Nyikolaj 215
Posztorbányi László 416
Poythress, Norman G. 91, 104
Pozsonyi Norbert 603, 614
Pribelszki István 627
Prieszol Károly 459
Puchert János 605
Puskás Róbert 621
Pünkösti Árpád 118, 135

R

Rabi István 513, 515, 518–519
Rabnecz Ferencné 438
Racin, Limore 126, 133
Rácz Fodor Ilona 392
Rácz György 415
Rácz János 172
Rácz Mihály 417
Rácz Sándor *katonai ügyész* 513
Rácz Sándor *politikus* 162, 361
Rácz Sándor *tsz.-tag* 355
Radics Sándor 459, 462
Radnai Zoltán 512
Rádóczi Károlyné 393
Rádóczi Mária 413

Radó György 214
Radó Zoltán 222, 581, 583, 594, 603, 620
Ráduly József 308, 312, 314, 319
Rainer M. János 147, 167, 374, 385, 389, 421, 499, 522, 575–576, 606, 613
Rajki Sándor 619
Rajk László 16
Rajk Lászlóné 625
Rajnai Sándor 582, 615–618
Rakoczai Sándor 435, 439, 445
Rákos Ferenc 320, 328
Rákosi Mátyás 115, 118, 133, 186, 511, 573
Ranschburg Pál 94, 116, 119
Rapali Vivien 499, 522
Raskó László 456
Regéczy Gusztáv 77, 309, 310
Reich, Wilhelm 116, 134
Reis, Ria 126, 133
Rékasi Erzsébet 413
Rémiás Pál 146, 166, 174, 605
Renner Péter 213
Réth József 529
Réthy Aladár 397
Révai Tibor 620
Révész Béla 603–604, 607, 614
Révész Géza 578
Révész Margit 116
Richters, Annamiek 126, 133
Rieschl Frigyes 529, 532, 536, 541–542, 554, 556, 560
Ries István 341
Rigó Róbert 4, 6, 8, 114, 135, 148, 167, 387, 396–397, 419–421, 631
Ritzler, B. A. 114, 136
Rizmajer György 381
Rizmajer József, id. 355, 367, 380
Rizmajer József, ifj. 6, 351–370, 372, 374, 376, 379–382, 384–385
Rizmajer Józsefné (sz. Kovács Erzsébet) 354, 368
Rizmajer Pál 352–353, 355, 357–358, 364, 377, 380, 385
Romsics Ignác 411, 421
Rónai János 501, 508
Rónai Sándor 272
Rose, Nikolas 109, 135
Rosenthal (Rozental) Judit 454, 471–472
Rothschild, Markus A. 290, 304
Rougier, Michael 424
Rózsa László 462–464
Rozsnyai Zsófia 526
Ruby, Jack 345
Rudenko, R. A. 582
Rusznyák László 182–183, 186

S

Sajó Lajos 64
Salgó Jakab 108–109, 122, 135
Sándor Gy. Miklós 511, 518
Sándor László 549, 551, 555, 560–561
Sántha Kálmán 112, 133
Sári Sándor 531
Sarkadi István 212, 218
Saroglou, Vassilis 92, 104
Sárosi Ernő 530
Sásdi István 124, 135
Savelli, Mat 110–111, 132, 134
Schaffer Károly 122
Schiff János 223
Schlachta Boglárka Lilla 5, 8, 61, 320, 336, 631
Schmidl Vilmos 534
Schneider, Joseph 109, 131
Schrődel Mária 245, 270, 272–273
Sebestyén Jenő 301
Seller Mihály 459
Selmeci György 503–504
Shuman, Daniel W. 87, 103
Siegert, Richard J. 93, 104
Silye Sámuel 180
Simon Gábor 199–200
Simon István 172
Simonovits István 156
Simon, Théodore 115
Simonyi Ernő 301
Sipos Dezső 486

Sipos Levente 478, 496, 576, 613
Sipos Richárd 608
Siska Szabolcs 321, 334
Skrabski Fruzsina 603, 614
Slobogin, Christopher 91, 104
Smigura Sándor 557, 569
Solt Pál 583, 613
Sólyom Andor 71–72, 81, 280–281, 304
Somjai Zoltán 501
Somlai István 220–222
Somlyói Nagy Sándor 178
Somogyi Endre 319, 334, 566
Somogyi Tibor 176
Soós István 165, 167
Soós József 490
Soós László 613
Sorohova, J. V. 117, 135
Sós György 427
Sótonyi Gábor 77–78, 271, 308–311, 320–323, 327, 329, 333
Sótonyi Péter 44, 60, 86, 103, 283–284, 288, 304, 342, 349
Sömjéni Miklós 308, 321
Sörös Imre 213
Spanberger György 200–201, 220
Speck István 233, 237, 257, 259, 269, 276–277, 281–282, 284, 290, 300, 304
Spirosz Janisz 620
Standeisky Éva 124, 133, 389–390, 421
Stattner Lajos 529
Stefkó József 486–488, 491
Steili (Stein) Béla 531
Steili (Stein) Károly 531
Steiner Lajos 214, 226–227
Stipta István 8
Straub János 244, 272–273
Strausz Péter 499, 522
Strelecz János 78, 308–309, 314, 319, 321
Stumpf István 175, 230
Sulyán György 581, 620
Sümegi Ferencné 514
Svatheni Erzsébet 529
Svetics Miklós 514

SZ

Szabados István 620
Szabó Árpád 344
Szabó Csaba 481
Szabó Győző 583, 613
Szabó János 183, 186–187
Szabó Lajos *alezredes* 514
Szabó Lajos *felkelő* 202–204
Szabó László 341–342, 349
Szabó Máté Dániel 61, 80
Szabó Pál 174, 605
Szabó Róbert 481, 483–484, 487, 496
Szabó Sándor 400–401
Szabó *vezérőrnagy (nem beazonosítható személy)* 204
Szakolczai Attila 5, 9, 107, 125, 135, 147, 167, 171, 196, 208–209, 212, 219, 227, 231, 233, 276, 374, 385, 481, 489, 497, 499, 522, 605–606, 614, 632
Szalai András 16
Szalai Ferenc 98–99, 487–490, 492–494
Szalai József 620
Szalai Júlia 111, 136
Szalma József 575, 582, 584, 587, 615–618, 621
Szántó Farkas Béla 175
Szántó Zoltán 625
Szarka József 331
Szathmáry Mihályné 404
Szatmári Imre 501, 522
Szécsi András 6, 9, 50, 56, 59, 106, 136, 254–255, 260, 276–277, 284, 305, 337, 407, 421, 441–442, 446, 450–451, 454, 465, 475, 489, 497, 632
Szegedi Flórián 187
Szeiler (Szajler) László 351–352, 355–359, 361–364, 370, 372–373, 375–376, 378–381, 384
Székely János 40–44, 54–55, 60, 71, 73–75, 81
Székely Tibor 513, 515, 518
Szekér Nóra 112, 136
Szekrényessy Attila 341, 349

Szelepcsényi István 224–225
Szénási Géza 162, 361, 414, 580, 584
Szendi Dezső 174, 605
Szenes Ernő 503–507, 518
Szenes Imre 108, 136
Szente Károly 181, 187–188
Szent Iványi Ádám 64
Széplaki András 621
Szigethy Attila 479, 485
Sziklai Sándor 5–6, 50, 56, 59, 79–81, 185, 233–237, 239–241, 243–262, 264–266, 269–273, 275–282, 284, 288–295, 297–300, 302–304, 396, 407, 420, 441, 450–451, 465, 475, 489, 496–497
Sziklai Sándorné 234, 237–239
Szilágyi Ferenc 508
Szilágyi Gábor 172
Szilágyi György 608, 610, 622
Szilágyi István 620
Szilágyi József 34, 575, 578, 590, 595–598, 619–621, 625
Szilágyi Sándor 619
Szimler János 516
Szincsák Tibor 15, 36
Szinetár Ernő 112
Szirmai Rezső 114–115, 136
Szivák István 177
Szobonya István 313–317, 325, 327–330, 335
Szobonya Zoltán 365, 385, 401
Szokolai Géza 592, 621
Szokolszky Ágnes 119, 136
Szondi Lipót 95, 103, 118
Szőcs Ferenc 381–382
Szőnyi Tibor 16
Szörtsey István 178
Sztankovics Béla 141, 143, 149, 161
Sztójay Döme 15
Szücs Miklós 204
Szvitek Róbert József 501, 522

T

Táborita László 620
Takács István 504
Takács Kálmán 236–237, 244–245, 247–248, 250–252, 272–273
Takács *rendőr hadnagy* 619
Takács Róbert 124, 133
Takács Tibor 353, 385–386
Takácsy László 366–368
Tamáska Lóránd 321, 331–334, 338–339, 341–343
Tamáska Lőrinc 331
Táncos Gáspár 625
Tánczos Gábor 578
Tapodi Kálmán 392, 421
Tariska István 117, 121, 134
Tarka Erzsébet 555
Tarnai László 415–416, 421
Temesi József 465
Tergalec Lajos 307
Thali, Michael. J. 290, 304
Thorwald, Jürgen 44, 60
Tihanyi Árpád 479, 485, 500
Tildy Zoltán 576, 578, 582, 592, 619–621, 625
Timatity Miklós *főhadnagy* 391, 402
Tischler János 346, 349
Tjeplov, B. M. 117–118, 136
Todes, Daniel P. 110, 136
Toller Károly 197
Tóth Ágnes 388, 391–393, 400, 404, 421
Tóth Ferenc *áv. százados* 98, 103, 246, 275, 453–457, 459–474
Tóth Ferenc *főhadnagy, politikai nyomozó* 430, 437, 446, 458
Tóth Ilona 107, 113, 118, 131, 172, 208, 222, 227, 230–231, 340, 581, 610, 623, 627
Tóth István 244, 270, 272–273
Tóth János *rny. százados* 592, 621
Tóth József 312
Tóth J. Zoltán 5, 8, 13, 20, 36, 68, 80, 632
Tóth Károly 484–486
Tóth Lajos *alezredes, katonai ügyész* 328, 503
Tóth Lajos *felkelő, Budakeszi* 244, 270, 273
Tóth Lajos *vádlott, Miskolc* 344

Tóth László 94, 104, 115, 121, 124, 130, 136
Tóth Mihály 453, 455, 461, 467–469, 473
Tóth Miklós 234, 236, 243–244, 251, 258, 260, 262, 270, 272
Tóth Tibor 194–195
Tóth Vilmos 503, 522
Tóvízi Kálmán 501, 508
Towl, Graham J. 93, 104
Tömpe András 162, 361
Tömpe István 248
Törő Krisztina 4–5, 9, 45, 60, 85, 121, 156, 167, 632
Törzsök József 453, 455, 471
Trádler Henrietta 112, 117, 133, 136
Tremmel Flórián 37, 42, 44, 59–60
Trencsényi Rezső 566
Tulipán Éva 174, 182, 194, 196, 218, 230–231
Tunbasz Ákos 500
Turcsányi tanító 393
Turi Mihály 6, 114, 135, 148, 167, 387–388, 395, 401, 414–418, 421
Turucz Ferenc 380
Tuska János 557, 569
Tutsch József 215–216
Tutsek Gusztáv 194–200, 202, 206, 221

U, Ú

Ubelaker, Douglas H. 86, 103
Újhelyi Szilárd 625
Ujvári József 201–202, 214–215, 221, 428–430, 438
Ujváry Gábor 140, 167
Ulicska József 359, 365, 381
Ungvári Gyula 541
Ungvári Józsefné (sz. Balassa Irén) 440
Uttó György 68, 81

V

Vági József 246, 485–486, 488–489, 491, 494–495
Vágó Tibor 184–185, 228
Vajda Zoltán 555, 558
Valkó Márton 595
Váradi Béla 620
Varga Antal 391, 417
Varga Béláné 514
Varga Ernő 485
Varga József 6, 222–223, 231, 525–527, 529–541, 543–550, 552–567
Varga Rezső 218
Varga Sándor 620
Varga Tamás 175, 230
Varga Veronika 526
Várhídi Ferenc 531, 542
Varjaski Milánné 240–241, 243, 248–249, 251–252, 258, 260, 264, 266–267
Varjú Jenőné 621
Váry József 346
Vásárhelyi Miklós 578, 582, 592, 619–621, 625
Vas Gál 107, 135
Vass Lajos 199
Vas Zoltán 625
Vécsey Antal 457
Vécsey Terézia 457
Végh József 513
Végh Tamás 608
Végvári Ferenc Antal 531, 533, 546, 550, 553
Véna Matild 555
Veréb László 500
Veszprémy László 250, 275
Vida Ferenc 34, 597, 609, 611, 613, 625–626
Vida István 113, 136
Vida Mihály 402
Vida Ödön 490
Vikár György 94, 104
Vilics Tünde 87, 90, 104
Vincze Lukács 543, 557, 569
Vincze Sándor 307
Virág György 621
Virágh Gyula 364, 370, 384
Virág László 620

Viskovics János 207–208
Vitray Antal 341, 370–372, 374
Vizi Mihály 459–460
Voren, Robert van 110, 136
Vörös Balogh (Balog) István 240, 248, 307

W

Wachsler Sándorné (Katónéni) 241, 258
Ward, Tony 93, 104
Wéber Attila 175, 230
Weintráger László 487–488
Wirth Gábor 146, 166
Wundt, Wilhelm 92

Z

Zajácz Jenő 529
Zajicek, Benjamin 117, 136
Zakar András 101, 103
Zalán Kornél 620
Zámbó Gyula 553, 569
Zanathy János 583, 613
Zelei Miklós 110
Zelenai János 140–141, 149, 150
Zentai József 516
Zillmer, E. A. 114, 136
Zimmerhanzl Antal 514
Zimmerhanzl Róza 501
Zinner Tibor 35–36, 162–163, 167, 270, 276, 361, 386, 401, 421, 573, 575–579, 581–583, 593–595, 601–603, 607, 609, 611–614
Zódor János 185
Zolnai Pálné (sz. Rizmajer Katalin) 381–382

Zs

Zsendovics László 188
Zsigmond Dezső 482
Zsigmond Imre 487
Zsótér Sándor 592, 620
Zsöllei Kálmán 64

ISBN 978-963-446-830-1

Felelős kiadó: az Argumentum Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Farkas Milán
Nyomta: a Multiszolg Bt.

Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő véres megtorlás történetének könyvtárnyi szakirodalma van. Így jogosan tehető fel a kérdés, hogy van-e értelme, szolgálhat-e újabb eredményekkel egy sokadik kutatás? Úgy véljük, hogy igen, hiszen a rendelkezésre álló hatalmas ismeretanyag ellenére még több fontos területnek ellentmondásos a megítélése.

A kötet szerzői – jogászok, orvosok, pszichológusok, közülük többen szakterületük igazságügyi szakértői, és nem utolsó sorban történészek – az általuk képviselt tudományágak szabályai és irányultságai szerint a kutatásaik során többek között arra a kérdésre keresték a választ, hogy a politikai célú, végrehajtott halálos ítéletekkel végződő büntetőeljárásokban közreműködő szakértők személye és tevékenysége mennyiben felelt meg az akkor érvényben lévő szakmai követelményeknek és elvárásoknak.

Tanulmányaikban értékelik a szakértők megállapításainak szakmai helytállóságát, ismertetik a szakértői vélemények között és azokon belül tetten érhető ellentmondásokat és azok lehetséges okait, valamint bemutatják a politikai és az ideológiai nyomásgyakorlásra utaló mozzanatokat is.

Az e munkák alapján levonható egyik következtetés az, hogy a legfelső politikai vezetés az előre meghatározott számú kivégzések elérésében – a megtorlás közismertnek tekinthető eszközrendszerén túl és mellett – biztos számíthatott a hamis bizonyítékokat, például boncolási jegyzőkönyveket, elmeorvosi és fegyverszakértői véleményeket, megrendelésre elkészítő (i)gazságügyi szakértőkre.

ISBN 978-963-446-830-1

9 789634 468301